

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ

Ανθεκτικότητα και Αναπτυξιακός Σχεδιασμός: Η Διακυβέρνηση της Προσαρμογής στον 21^ο αιώνα

Διδακτορική Διατριβή

Άλκηστις Πρέπη

Διπλ. Αρχιτέκτων Μηχανικός ENSA-Paris-La-Villette
MSc Πολεοδομία - Χωροταξία ΕΜΠ

Επιβλέπουσα:

Μαρία Μάρκου,

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ

Αθήνα

2023

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
**Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση**
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η υλοποίηση της διδακτορικής διατριβής συγχρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος "Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση", 2014-2020, στο πλαίσιο της Πράξης "Ενίσχυση του ανθρώπινου δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας Υποδράση 2: Πρόγραμμα χορήγησης υποτροφιών ΙΚΥ σε υποψήφιους διδάκτορες των ΑΕΙ της Ελλάδας

Το έργο αυτό διατίθεται με άδεια Creative Commons

Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0

Διεθνές (CC BY-NC-SA 4.0) Προκειμένου να δείτε αντίγραφο της άδειας
επισκεφθείτε: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.el>

Η έκδοση διατίθεται online στη διεύθυνση: <http://helpdesk.didaktorika.gr>

Η έγκριση της παρούσας διδακτορικής διατριβής από την επταμελή εξεταστική επιτροπή και τη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου δεν προϋποθέτει και την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 202, παράγραφος 2 του Ν.5343/1932.

Ανθεκτικότητα και Αναπτυξιακός Σχεδιασμός: Η Διακυβέρνηση της Προσαρμογής στον 21^ο αιώνα

Διδακτορική Διατριβή

Άλκηστις Πρέπη

Διπλ. Αρχιτέκτων Μηχανικός ENSA-Paris-La-Villette
MSc Πολεοδομία - Χωροταξία ΕΜΠ

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή:

Μαρία Μάρκου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ (σύμβουλος)
Παναγιώτα Κουτρολίκου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ (μέλος)
Μιχάλης Σπουρδαλάκης, Ομότιμος Καθηγητής, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών
Επιστημών ΕΚΠΑ (μέλος)

Εξεταστική επιτροπή:

Γεώργιος Σαρηγιάννης, Ομότιμος Καθηγητής, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ
Σταύρος Σταυρίδης – Μανάσης, Καθηγητής, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ
Ειρήνη Μίχα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ
Νικόλαος Κοσματόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής, Department of Political Studies and Public
Administration, Department of Anthropology, Sociology and Media Studies, American University
of Beirut

Πρόλογος και ευχαριστίες	5
Abstract	9
Περίληψη	10
Εισαγωγή: Η ιστορία αυτής της διατριβής	11
Η ρητορική και η σημασία της ανθεκτικότητας στον αναπτυξιακό σχεδιασμό	11
Το πεδίο διερεύνησης. Βασικά ερωτήματα και εργαλεία	13
Η γενεαλογία της έννοιας	15
Οι πολιτικές ανθεκτικότητας και η διεθνής κοινότητα	17
Οι 100 ανθεκτικές πόλεις. Νέα Ορλεάνη, Αθήνα, Ραμάλλα	18
Η δομή της διατριβής	20
Α' μέρος	21
Β' μέρος	23
ΜΕΡΟΣ Α': Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΧΕΙ ΣΗΜΑΣΙΑ. ΜΙΑ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ	27
Κεφάλαιο 1: Η γενεαλογία της ανθεκτικότητας και η γενεαλογία της κριτικής της	29
Η ανάγκη μίας γενεαλογίας. Με ποιους όρους;	29
Τι θα μπορούσε να αναζητήσει μία γενεαλογία της ανθεκτικότητας;	39
Κεφάλαιο 2: "Ποιος διαβάζει σήμερα τον Σπένσερ;" ή οι "μεταλλάξεις" μιας ξεχασμένης ιστορίας	51
Η "επιβίωση του ικανότερου" και οι απαρχές της φονξιοναλιστικής θεωρίας	57
Εντοπίζοντας το κοινό corpus σκέψης της γενεαλογίας	67
Κεφάλαιο 3: Η γεωγραφία και η ανθρωπολογία στην υπηρεσία της αποικιοκρατίας	75
Η γεωγραφία και η επεκτατική πολιτική της Γερμανικής Αυτοκρατορίας	79
Το κράτος-οργανισμός και η ιμπεριαλιστική επέκταση ως βιολογική αναγκαιότητα	85
Η ανάδυση της ανθρωπολογίας ως επιστήμης της ιμπεριαλιστικής αποικιοκρατίας	93
Είναι τα κοινωνικά φαινόμενα φυσικά;	94
Κουλτούρες των ιθαγενών λαών και αποικιακή διοίκηση: θεωρίες για τον έλεγχο και την πολιτισμική διαφορά	99
Κεφάλαιο 4: Η μία Σχολή του Σικάγο	109
Από τον ανταγωνισμό και την πάλη για την ύπαρξη, στην αφομοίωση και την επικράτηση του προσαρμοστικότερου	118
Μελετώντας τις "πόλεις μέσα στις πόλεις": κυρίαρχες και εναλλακτικές προσεγγίσεις	124
Η ασταθής ισορροπία της πόλης και οι μηχανισμοί διαχείρισης των κρίσεων	133
Κεφάλαιο 5: Η φυσικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων και ο ιδεολογικός ρόλος της βιολογίας	139
Ο Μπερτάλανφου στην εποχή του και οι επιρροές του έργου του	142
Η οργανισμική θεωρία ή η λειτουργική οργάνωση ως πεμπουσία της ζωής	147

Τα ανοιχτά συστήματα, οι μηχανισμοί προσαρμογής και το ερώτημα της κότας και του αυγού	159
Γιατί η ιστορία έχει σημασία. Η ιεράρχηση των πολιτισμών και η βιολογική μνήμη	165
Η θεωρία του ολισμού και οι πρακτικές της συνέπειες	172
Τα πάντα αλληλοσυνδέονται. Και λοιπόν;	192
Κεφάλαιο 6: Τελικά έχει όντως πεθάνει ο Σπένσερ;	205
Η πρώτη περίοδος και η σημασία ενός κοινού ηθικού αξιακού πλαισίου	206
Η δεύτερη περίοδος και η κυριαρχία του αμερικανικού προτύπου	216
Διαφοροποίηση, κυβερνητική ιεράρχηση και κοινωνική διαστρωμάτωση ή “έτσι είναι αν έτσι νομίζετε”	219
Κοινωνικοποίηση, εκπαίδευση και η “παρέκκλιση” του αμερικανικού φοιτητικού κινήματος	228
Η εξελικτική διαδικασία των κοινωνιών και το ζήτημα του ιμπεριαλισμού	241
Κεφάλαιο 7: Η προσαρμογή στο επίκεντρο της εξέλιξης	255
Ο νεο-μαλθουσιανισμός και το περιβαλλοντικό ζήτημα	256
Μήπως η κοινωνική ιστορία έχει γενετική βάση;	263
Ο προσαρμοστισμός και η κοινωνία ως πληθυσμός ενός οικοσυστήματος	276
Κεφάλαιο 8: “Δεν υπάρχει τίποτα το φυσικό στην ανθεκτικότητα”	285
Η πολιτική απάντηση του νεοφιλελευθερισμού στην κρίση και η αγορά ως πολύπλοκο προσαρμοστικό σύστημα	290
Η ανθεκτικότητα: μία ακόμη πρόταση για τη φυσικοποίηση του κοινωνικού κόσμου	296
Η “βιωσιμότητα” του παγκοσμιοποιημένου νεοφιλελευθερισμού	302
Η θεωρία της Παναρχίας ή πώς η φύση ακολουθεί τη λογική του επενδυτικού επιχειρηματικού κεφαλαίου	307
ΜΕΡΟΣ Β΄: ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ	319
Κεφάλαιο 9: Η παγκοσμιοποίηση της ανθεκτικότητας ως απάντηση σε κάθε είδους πρόβλημα	321
Ποια είναι η σχέση μεταξύ μίας κρίσης και της τροφικής αλυσίδας;	321
Το “περιβαλλοντικό εισόδημα” ή πώς να αντιληφθούμε το περιβάλλον ως επιχείρηση	326
Η οικονομική ανάπτυξη, η “παγίδα της φτώχειας” και η ανθεκτική φύση των φτωχών	332
Η ανθεκτικότητα απέναντι στην “απειλή” της αστικοποίησης	339
100 Ανθεκτικές Πόλεις: μία “ευγενική χορηγία” του Ιδρύματος Ροκφέλερ	347
Η πολιτική εξουσία της οργανωμένης φιλανθρωπίας	353
Ένα “μανιφέστο” για την ανθεκτικότητα;	363
Κεφάλαιο 10: Η “νέα” Νέα Ορλεάνη: η Μέκκα της Ανθεκτικότητας	371
Η διαχείριση της καταστροφής: δέκα χρόνια “επιτυχίες”;	378
Ο εκτοπισμός ως το κύριο εργαλείο “ανάκαμψης”	378

Ένα πείραμα για τη διάλυση του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος	380
Η αστική ανανέωση ως “θεραπεία” του δημόσιου συστήματος υγείας	384
Μία πιο λευκή και πιο πλούσια Νέα Ορλεάνη	388
Κατρίνα 10: Ανθεκτική Νέα Ορλεάνη	405
“Ενωθες ότι κάτι συμβαίνει, κάτι αλλάζει”	408
Τι συνέβη τελικά; Δύο αντιπαραθετικές αφηγήσεις	413
Η “ατζέντα του Βουρβωνισμού” και η Νέα Ορλεάνη ως εσωτερική αποικία	417
Νέα Ορλεάνη: η “Βαγδάτη των βάλτων”	420
Η παγκόσμια πρωτεύουσα των φυλακών	427
Η “ατζέντα των Μπλουζ” και οι κουλτούρες αντίστασης ενάντια στην ανθεκτικότητα	431
Οι συλλογικές και πολυπολιτισμικές παραδόσεις της αντίστασης	433
Η Νέα Ορλεάνη ως παράδειγμα ενός διαφυλετικού εργατικού κινήματος	435
Η αντίσταση στην πολιτισμική επιβολή	438
Κεφάλαιο 11: Η Αθήνα και οι “ανθεκτικοί” μετανάστες ως παράγοντες ανάπτυξης	447
Κοινωνικο-οικονομική κρίση και νεο-αποικιοκρατία	448
Είναι το προσφυγικό ζήτημα “κρίση”;	450
Η διαχείριση της “διπλής κρίσης” από το Σχέδιο Ανθεκτικότητας	453
Η “κρίση του κέντρου” και τα αναπτυξιακά του σχέδια	455
Η μετανάστευση ως απειλή: η ανθεκτικότητα ως ασφάλεια	459
Η μετανάστευση ως ανάπτυξη: η ανθεκτικότητα ως επιβίωση	463
Κεφάλαιο 12: Η “ανθεκτική” Ραμάλλα και η κανονικοποίηση της Ισραηλινής κατοχής	471
Η συνθήκη της εποικιστικής αποικιοκρατίας	472
Η πολιτική σημασία των υποδομών	486
Το αναπτυξιακό μοντέλο της ανθεκτικής Ραμάλλα ως μέσο φυσικοποίησης της αποικιακής συνθήκης	490
Πώς οι Συμφωνίες του Όσλο επέβαλαν την νεοφιλελεύθερη ανάπτυξη	494
Αναπαράγοντας τις ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας και τα “γεγονότα επί του εδάφους”	499
Σουμούντ: επιμονή ή ανθεκτικότητα;	505
Τελ Αβιβ και Ραμάλλα: ιστορίες (ανταγωνιστικής) ανθεκτικότητας	512
Κεφάλαιο 12+1: Αντί συμπερασμάτων: τι είναι τελικά η ανθεκτικότητα	515
Αρχικά ερωτήματα και στόχοι	515
Η γενεαλογία της ανθεκτικότητας και η προσαρμογή	518
Το ανθεκτικό υποκείμενο ή “πώς μάθαμε να μην ανησυχούμε και να αγαπάμε τον κίνδυνο”	523
Η μονιμοποίηση της άνισης συνθήκης του μετα-αποικιακού κόσμου	528

Το “να αντέχουμε σε έναν κόσμο που όλα πάνε στραβά” ως επίδοκο της ανάπτυξης	531
Ακρωνύμια	537
Συγκεντρωτικός πίνακας όρων	541
Κατάλογος και πηγές εικόνων	547
Βιβλιογραφία / Πηγές	551
Παράρτημα: Το συνοδευτικό υλικό του Εναρκτήριου Εργαστηρίου για την Αστική Ανθεκτικότητα του Δήμου Αθηναίων (Αθήνα, 26 Μαΐου 2015)	585

Πρόλογος και ευχαριστίες

Αυτή είναι μία ιστορία που ξεκινάει πολύ πριν από τη διατριβή. Η πρώτη μου επαφή με τον όρο “ανθεκτικότητα”, ο οποίος έμελλε να με συνεπάρει αλλά και να με “ταλαιπωρήσει” τόσο πολύ στη συνέχεια, έγινε το 2015, όταν προσκλήθηκα να συμμετάσχω στο Εναρκτήριο Εργαστήριο του Δήμου Αθηναίων για την ένταξή του στο πρόγραμμα 100 Ανθεκτικές Πόλεις του Ιδρύματος Ροκφέλερ, ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια. Από τότε μέχρι σήμερα, οι προβληματισμοί, τα ερωτήματα και το ενδιαφέρον που μου προξένησε αυτή η (τότε) νέα έννοια είναι εμφανείς όχι μόνο στο ίδιο το θέμα της παρούσας διατριβής, αλλά και στην, ομολογουμένως μεγάλη της, έκταση. Το ενδιαφέρον μου κέντρισε αφενός, η εξαιρετικά μεγάλη ευπλαστότητα του όρου και η (σκόπιμη;) ασάφειά του. Αφετέρου, το γεγονός ότι ένας τόσο νέος όρος έμοιαζε συνάμα να είναι τόσο παλιός και γνώριμος, με έκανε να αναρωτηθώ εάν η λέξη αυτή θα ήταν άλλη μία “μόδα” προερχόμενη από το αναπτυξιακό λεξιλόγιο η οποία όμως θα εξαφανιζόταν σαν διάπτοντας αστέρας ή εάν θα μετατρεπόταν στο νέο σύνθημα της εποχής.

Αυτό που όμως στην αρχή έμοιαζε ως αμφιβολία —ήταν πολλές οι φορές που χρειάστηκε να απαντήσω στην ερώτηση “Ανθεκτικότητα; Τι εννοείς; Ανθεκτικότητα των υλικών;” όταν ξεκινούσα να μιλήσω για τη διατριβή μου σε κάποιον—, άρχισε σταδιακά να παίρνει συγκεκριμένη μορφή. Και, ιδιαίτερα μετά και την πανδημία του Covid-19, εξελίχθηκε σε βεβαιότητα: η ανθεκτικότητα είχε έρθει για να μείνει. Και κάπως έτσι, φτάνοντας στο τέλος της διατριβής μου, η ανθεκτικότητα έχει μετατραπεί στη νέα μας πραγματικότητα, στη νέα μας στόχευση και αξία ως κοινωνίες, άτομα, πόλεις, φορείς.

Το τέλος, όμως, της διατριβής (στο οποίο γράφονται, συνήθως, και οι πρόλογοι) σημαίνει και την ολοκλήρωση ενός τόσο μεγάλου και πολυετούς ταξιδιού —τελειώνουν ποτέ άραγε πραγματικά οι διατριβές; Ως τέτοιο, συχνά συνοδεύεται και από μία, μεγαλύτερη ή μικρότερη, διαδικασία ανασκόπησης. Στη διαδικασία αυτή, ανατρέχοντας πίσω σε όλα τα στάδια της έρευνας, άρχισαν να ανοίγονται τόσα πολλά παρακλάδια, με όλες τις ανησυχίες, τα ερωτήματα, τους ανθρώπους που τα συζητήσαμε. Έτσι, παρόλο που η συγγραφή μίας διατριβής συνηθίζεται να θεωρείται μία αρκετά μοναχική διαδικασία, μου φαίνεται πως, τελικά, είναι το αποτέλεσμα πολλών συζητήσεων, ανταλλαγής απόψεων, αντιπαραθέσεων, συλλογικών ερωτημάτων και αναζητήσεων. Ως αναγνώριση αυτού του διαλόγου, λοιπόν, η επιλογή της χρήσης του πρώτου πληθυντικού προσώπου στη διατριβή ήταν συνειδητή.

Στην πορεία μου αυτή (ήδη από την πρώτη μέρα του Εργαστηρίου της Ανθεκτικής Αθήνας), συνοδοιπόρος όλα αυτά τα χρόνια ήταν η καθηγήτριά μου, Μαρία Μάρκου, στην οποία δεν μπορώ παρά να εκφράσω την απεριόριστη ευγνωμοσύνη μου. Οι (κυριολεκτικά) ατέρμονες συζητήσεις μας και ο πλούτος της σκέψης της ήταν πάντα όχι μόνο ή απλά επικοινωνιακά για εμένα, αλλά πόρτες που μου άνοιγαν διάπλατα νέους ορίζοντες, φωτίζοντας τον βαθειά κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό χαρακτήρα των ζητημάτων που μελετάμε στις επιστήμες του χώρου. Εκτός από μεγάλη πηγή έμπνευσης, η Μαρία ήταν πάντα για μένα και ένα υπόδειγμα δασκάλου, με τον βαθειά ανθρώπινο και δημοκρατικό τρόπο επίβλεψης της διατριβής μου, όπως όμως και της μεταπτυχιακής μου διπλωματικής εργασίας πριν από, πλέον, αρκετά χρόνια. Μου έμαθε το πώς ο πραγματικός διάλογος και η πραγματική

εκπαιδευτική διαδικασία είναι αυτή που δεν εμποδίζει τον ιδιαίτερο τρόπο σκέψης του καθένα, αλλά, αντίθετα, τον αφήνει να ξεδιπλωθεί και να ανθίσει, καθοδηγώντας τον μέσα από τα κατάλληλα, κάθε φορά, ερωτήματα και ερεθίσματα. Την ευχαριστώ για όλα αυτά, και τόσα ακόμα, όπως και για το πόσο τρυφερά με στήριξε σε όλες της πλευρές της ερευνητικής μου πορείας, τόσο σε επίπεδο θεωρητικό όσο και σε ανθρώπινο επίπεδο, κατευνάζοντας όλα τα άγχη και τους φόβους μου. Νιώθω πραγματικά τυχερή που συνάντησα μίαν επιστήμονα του δικού της βάθους και βεληνεκούς και που έχω σήμερα την τιμή να την αποκαλώ δασκάλα μου αλλά και φίλη μου.

Επίσης, ευχαριστώ ιδιαίτερα και τα μέλη της συμβουλευτικής μου επιτροπής, Πέννυ Κουτρολίκου και Μιχάλη Σπουρδαλάκη, για τον πολύτιμο χρόνο που μου αφιέρωσαν στις επιστημονικές μας συζητήσεις. Με την Πέννυ μας συνδέει όχι μόνο η καθοδήγησή της ήδη από τις μεταπτυχιακές μου σπουδές, αλλά και η δημιουργική μας συνεργασία τα τελευταία χρόνια, ως μέλος της διδακτικής ομάδας του μαθήματος “Η Κρίση της Πόλης” στο ΔΠΜΣ του Τομέα μας. Τα μαθήματά μας αυτά αποτέλεσαν έναν τρόπο να συνεχίσω να μαθαίνω από τις γνώσεις της, αλλά και μία ουσιαστική ανταλλαγή ιδεών και έναν πραγματικό διάλογο γύρω από τα ζητήματα που μελετώ. Για τους ίδιους λόγους, η συνεργασία μου με τον Μιχάλη Σπουρδαλάκη ήταν καθοριστική για το πεδίο της πολιτικής θεωρίας, στο οποίο με καθοδήγησε με περισσή φροντίδα και έγνοια. Παράλληλα, οι συμβουλές του για την ίδια τη διαδικασία της συγγραφής ήταν πάντα απελευθερωτικές από το στενό και, πολλές φορές πολύ δεσμευτικό, πλαίσιο του ακαδημαϊκού τρόπου έκφρασης. Πάντα θα θυμάμαι τη συμβουλή του να αναπύξω το θέμα μου όχι ως άλλη μία διατριβή, αλλά ως ένα αστυνομικό μυθιστόρημα.

Οφείλω ένα τεράστιο ευχαριστώ με απέραντο σεβασμό και στον σύντροφό μου, Κώστα Γούση, που μου συμπαραστάθηκε σαν συνεργάτης, σαν φίλος και σαν έρωτας στις δύσκολες στιγμές των πνευματικών μου ανησυχιών και έσκυψε μέσα μου με άπλετη αγάπη και τρυφερότητα για να ηρεμήσει τα άγχη μου, βοηθώντας με πάντα να ανοίξω τα φτερά μου και να ταξιδέψω —κυριολεκτικά και μεταφορικά— όλο και πιο μακριά, όλο και πιο ψηλά. Μαζί του, η διατριβή μετατράπηκε σε μία ουσιαδώς συντροφική διαδικασία και διάλογο. Το ευχαριστώ αυτό είναι ένα απειροελάχιστο δείγμα της ευγνωμοσύνης που του τρέφω για το πλάτεμα της ψυχής και της σκέψης μου.

Η διατριβή αυτή δεν θα ήταν, πράγματι, εφικτό να ολοκληρωθεί χωρίς τη βοήθεια των γονιών μου, Άλκη Πρέπη και Εύης Κουφάκη, όχι μόνο για όλα τα εφόδια που μου έχουν δώσει για να καταλαβαίνω και να αποκωδικοποιώ την κοινωνική μας πραγματικότητα, αλλά και για όλη την υποστήριξη (ψυχολογική, επιστημονική, αλλά και οικονομική) που μου έδειξαν κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου, δίνοντάς μου τη δυνατότητα να την πραγματοποιήσω με τον τρόπο και στο βάθος που ήθελα σε συνθήκες που, για τους περισσότερους ερευνητές, είναι εξαιρετικά δύσκολες και επισφαλείς. Σας ευχαριστώ για όλη την υπομονή σας, τη φροντίδα και το ενδιαφέρον σας.

Καθοριστική για την έρευνά μου ήταν η βοήθεια που χωρίς φειδώ που προσέφεραν οι Michael Pelias και Benji Boyadgian στη μελέτη της Νέας Ορλεάνης και της Παλαιστίνης αντίστοιχα, αλλά και η καθοδήγησή τους τόσο κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου, όσο και σε όλη τη διαδικασία ανάπτυξης των επιχειρημάτων μου. Χωρίς αυτήν θα μου ήταν

εξαιρετικά δύσκολο, εάν όχι αδύνατο, να αντιληφθώ και να κατανοήσω σε βάθος τον πλούτο, αλλά και όλες τις αντιθέσεις και αντιφάσεις των δύο αυτών τόπων, που είναι τόσο διαφορετικοί, και μεταξύ τους, αλλά και με την δική μου πραγματικότητα. Τους ευχαριστώ με όλη μου την καρδιά για την υπομονή τους, το χρόνο τους, τη φιλοξενία τους, αλλά και για όλη την τόσο μακροχρόνια ενασχόλησή τους με το θέμα μου.

Μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες του θέματος της διατριβής ήταν ότι η ανάλυση του ίδιου του όρου της ανθεκτικότητας απαιτούσε μία διεπιστημονική προσέγγιση που εξαιρετικά συχνά με έβγαζε, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο, από τα όρια του δικού μου ειδικού πεδίου. Στη διαδικασία αυτή, η βοήθεια που μου προσέφερε απλόχερα ο Michael Seltzer με τις διαδικτυακές μας επικοινωνίες από το μακρινό Όσλο ήταν πολύτιμη. Για τον ίδιο λόγο, ευχαριστώ για την καθοδήγησή τους στα πολλές φορές νέα, για εμένα, μονοπάτια, τον Νίκο Νικήσιανη στην οικολογική θεωρία, την Πένη Γαλάνη και τον Νίκο Μαντέλα για το, ομολογουμένως δύσβατο, πεδίο της θεωρητικής βιολογίας, τον Νικόλα Κοσματόπουλο και τον Παντελή Προμπονά στις ερωτήσεις μου για την ανθρωπολογία, καθώς και τη Λουκία Μπεζέ στο πεδίο της ψυχολογίας.

Όπως θα διαβάσετε και στα σχετικά κεφάλαια των μελετών περίπτωσης (cases studies), η έρευνά μου δεν περιορίστηκε μόνο στον κυρίαρχο λόγο και την ανάλυσή του, αλλά αναζήτησε και τις εμπειρίες και την οπτική όσων τα αναπτυξιακά σχέδια αφήνουν στο περιθώριο. Ευχαριστώ για τις συζητήσεις μας και τη συμβολή τους στο κομμάτι αυτό τον John Clark, σχετικά με τις αλλαγές που επέφερε η διαχείριση της καταστροφής του τυφώνα Κατρίνα στη Νέα Ορλεάνη, και τον Andy Antipras, σχετικά με τις διαδικασίες εξευγενισμού που εντάθηκαν στη μετά-Κατρίνα εποχή. Αντίστοιχα, ευχαριστώ τις εργαζόμενες του Ζωντανού Μουσείου στο Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα της Νέας Ορλεάνης που δέχτηκαν να μου μιλήσουν και να μοιραστούν μαζί μου τις εμπειρίες τους, αλλά και τους διοργανωτές του συνεδρίου “Statehood Ramifications on Palestine and the Palestinians: Legal, Political and Economic Implications”, στο Πανεπιστήμιο Birzeit της Ραμάλλα που με έφεραν σε επαφή με μία σειρά από ακτιβιστές και επιστήμονες για την καλύτερη κατανόηση της πολύπλοκης πραγματικότητας της Ραμάλλας ειδικά και της Παλαιστίνης εν γένει.

Θα ήταν σίγουρα παράλειψη να μην αναφερθώ στις πλατφόρμες όπως το Library Genesis και το Sci-hub και σε ανθρώπους όπως η Alexandra Elbakyan, καθότι όλο και μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας στην οποία βασίζονται οι έρευνες δεν θα ήταν προσβάσιμο χωρίς αυτές. Η αμφισβήτηση των περιφράξεων στην πρόσβαση στη γνώση αποτελεί ουσιώδες στοιχείο του εκδημοκρατισμού της έρευνας και των συνθηκών της.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω και στον καθηγητή μου, Γιώργο Σαρηγιάννη, για τις συμβουλές, τον σεβασμό, αλλά και τη βοήθεια που με μεγάλη αγάπη μου έχει προσφέρει, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της διατριβής, αλλά της όλης έως τώρα ακαδημαϊκής μου πορείας ήδη από τα χρόνια των προπτυχιακών μου σπουδών στο Παρίσι. Με το ασίγηστο ενδιαφέρον του για κάθε τι καινούριο μου άνοιξε ουσιαστικές πόρτες για να επικοινωνήσω την έρευνά μου με ένα ευρύτερο κοινό, δίνοντάς μου την ευκαιρία να είμαι μέλος της διδακτικής ομάδας του μαθήματός του στο ΔΠΜΣ του Τομέα μας. Ποτέ δεν ξεχνάει να μοιραστεί μαζί μου κάθε νέα πληροφορία που μπορεί να με ενδιαφέρει. Εύχομαι ο μακρύς μας αυτός διάλογος να συνεχίσει.

Ευχαριστώ επίσης τον Peter Bratsis, όχι μόνο επειδή με κρατούσε ενήμερη για τις ιστορίες ανθεκτικότητας της Νέας Υόρκης, αλλά και για τους χώρους διαλόγου που με μοναδικό τρόπο ξέρει πάντα να δημιουργεί, ανοίγοντάς μου δρόμους στη γνώση. Επίσης, τις Αμαλία Κωτσάκη και Σύνθια Μαλακάση για τη δυνατότητα που μου έδωσαν να παρουσιάσω τμήματα της διατριβής μου στα μαθήματά τους και, με τον τρόπο αυτόν, να βάλω στη δοκιμασία διαλόγου ένα μεγάλο μέρος των επιχειρημάτων μου. Είναι αλήθεια ότι η επαφή με τη νέα γενιά και τους φοιτητές είναι πάντα μία λυδία λίθος για την αντοχή των ιδεών μας.

Πολλές φορές με έβαλαν σε νέες αναζητήσεις οι συζητήσεις μου με τον Γιάννη-Ορέστη Παπαδημητρίου, με τον οποίον εξάλλου είχαμε πρωτο-ξεκινήσει να καταπιανόμαστε με την ανθεκτικότητα σε ένα κοινό μας άρθρο. Από τότε μέχρι σήμερα έχει παραμείνει πιστός σύντροφος της έρευνάς μου —αλλά και υπομονετικός ακροατής των γραπών μου. Αντίστοιχα, με τον Μάνο Περτσελάκη καταλήξαμε συχνά μέχρι αργά να μοιραζόμαστε τις θεωρητικές μας ανησυχίες και τα διαβάσματά μας και γι' αυτό τον ευχαριστώ, ελπίζοντας και στις μελλοντικές μας (θεωρητικές και όχι μόνο) συνεργασίες.

Οι ευχαριστίες αυτές θα ήταν ελλιπείς εάν δεν αναφερόμουν και στους ξεχωριστούς φίλους μου Θωμά Γεωργιάδη για τη φιλοξενία που απλόχερα μου προσέφερε στα απομονωτήρια του Πηλίου για τη συγγραφή της διατριβής, την Κορίνα Καρνάκη για την ψυχολογική υποστήριξη —κάτι που εξάλλου είναι, πιστεύω απαραίτητη βοήθεια προς τους υποψήφιους διδάκτορες—, και τον ποιητή Διονύσιο Καλιντέρη για τις ευφάνταστες πινελιές που αρκετές φορές προσέθεσε στις διατυπώσεις της διατριβής μου όταν τις συζητούσαμε μέχρι αργά το βράδυ.

Αν και δεν συνηθίζεται, πρέπει να προσθέσω στους αποδέκτες των ευχαριστιών μου και την αγαπημένη μας Ζιζού —δεν είναι άλλη από τη γάτα μας— που σιωπηλά με συντρόφευε σε όλη τη συγγραφή, διεκδικώντας ηχηρά τη θέση της δίπλα μου και απαιτώντας να υπάρχει πάντα μία δεύτερη καρέκλα για την ίδια στο γραφείο.

Τέλος, μία τόσο μακρόχρονη έρευνα αναπτύσσεται εντός και παράλληλα με μία κοινωνική ζωή, την οποία, όλα αυτά τα χρόνια πλαισίωσαν πολλές και πολλοί που ξεχνάω να αναφέρω. Όσες και όσοι δεν διαβάζετε το όνομά σας στις ευχαριστίες αλλά αναγνωρίζετε στις γραμμές αυτού του διδακτορικού συζητήσεως και σκέψεις που μοιραστήκαμε, σας οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ.

Η διατριβή αυτή αφιερώνεται σε όλες εκείνες και όλους εκείνους που, ενάντια στο πρόταγμα να αναπτύξουν την “ανθεκτικότητά” τους απέναντι στις πολλαπλές μορφές καταπίεσής τους, αγωνίζονται για τη χειραφέτησή τους και διεκδικούν ένα καλύτερο αύριο. Η τελευταία λέξη της διατριβής μου ανήκει σε αυτές και αυτούς.

Abstract

The notion of resilience is, in recent years, increasingly presented as the ideal response to all kinds of imminent threats and disasters. However, as this thesis argues, in the sense that it is currently understood in the dominant discourse, resilience is not a necessity in technical terms —as it is predominantly presented— but an ideological construct and the most effective political tool for the consolidation of the neoliberal political-economic proposal. But what exactly is resilience, what does it propose and what does it ultimately mean? How and why did this concept emerge as the dominant neoliberal risk management tool to then become a central stake in contemporary development policy? How does it define problems and their solutions at the level of spatial policy (specifically, aiming at creating the 'resilient' city)? How could resilience be valued as an applied policy? And, ultimately, what kind of social subject does it aim to shape? The answer to the above questions requires essentially the evaluation of resilience policies, which, in turn, necessitates a theoretical reification and critical understanding of resilience as a school of thought and as a model of development that affirms the neoliberal conception of social transformation. Initially, the theoretical origins of the concepts that make resilience meaningful —such as adaptation, system, function, structure, (unstable) equilibrium— are highlighted, aiming at the theoretical reconstruction of the logic of resilience as a way of thinking and analysing social events. In the search for this genealogy, the historical milestones and the specific historical and ideological-political conditions through which the central theoretical tools that lead to the concept of resilience are shaped, as well as its origins and affinities with specific ideological currents, are examined. Secondly, the theoretical background that shapes the framework of resilience thinking is linked with the material results of the policies that it dictates, especially for the urban development, which constitutes the main field of their application so far. In this context, aspects of the debate on some of the most important challenges of our time (environmental disasters, migration, security, etc.) are highlighted through three case studies, namely the resilience strategies developed for New Orleans, Athens and Rammallah in the context of the '100 Resilient Cities' project, funded and coordinated by the Rockefeller Foundation. It highlights the ways in which resilience policies serve to plan and impose development in a neoliberal direction (with the substitution of public functions by private business initiative), are involved in consolidating and reinforcing social divisions, and fail to enhance the security of populations and infrastructure against natural hazards.

Keywords: resilience, resilient cities, adaptation, development policies, risk management, disaster recovery.

Περίληψη

Η έννοια της ανθεκτικότητας τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται ως η ιδανική απάντηση σε κάθε είδους επικείμενες απειλές και καταστροφές. Όπως όμως υποστηρίζει η παρούσα διατριβή, με την έννοια που έχει σήμερα στον κυρίαρχο λόγο, η ανθεκτικότητα δεν αποτελεί μια αναγκαιότητα με τεχνικούς όρους, όπως κυρίαρχα παρουσιάζεται, αλλά μια ιδεολογική κατασκευή και το πιο αποτελεσματικό πολιτικό εργαλείο για την εμπέδωση της νεοφιλελεύθερης πολιτικο-οικονομικής πρότασης. Τι είναι, τι θέλει και τι σημαίνει τελικά η ανθεκτικότητα; Πώς και γιατί η έννοια αυτή αναδύθηκε ως το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο εργαλείο διαχείρισης κινδύνων, για να εξελιχθεί σε κεντρικό διακύβευμα της σύγχρονης αναπτυξιακής πολιτικής; Πώς ορίζει τα προβλήματα και τις λύσεις τους σε επίπεδο χωρικής πολιτικής (συγκεκριμένα, στοχεύοντας στην “ανθεκτική” πόλη); Πώς αποτιμάται σήμερα η ανθεκτικότητα ως εφαρμοσμένη πολιτική; Και, εν τέλει, τι είδους κοινωνικό υποκείμενο στοχεύει να διαμορφώσει; Η απάντηση των ερωτημάτων αυτών απαιτεί μία ουσιαστική αποτίμηση των πολιτικών ανθεκτικότητας, για την οποία όμως είναι αναγκαία η θεωρητική πραγμάτευση και κριτική κατανόηση της ανθεκτικότητας ως σχολής σκέψης και ως μοντέλου ανάπτυξης που καταφάσκει στην νεοφιλελεύθερη αντίληψη για τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Αρχικά αναδεικνύονται οι θεωρητικές καταβολές των εννοιών που νοσηματοδοτούν την ανθεκτικότητα —όπως προσαρμογή, σύστημα, λειτουργία, δομή, (ασταθής) ισορροπία— στοχεύοντας στη θεωρητική ανασύσταση της λογικής της ανθεκτικότητας ως τρόπου σκέψης και ανάλυσης του κοινωνικού γίνεσθαι. Στην αναζήτηση της γενεαλογίας αυτής εξετάζονται τα ιστορικά ορόσημα και τις συγκεκριμένες ιστορικές και ιδεολογικο-πολιτικές συνθήκες μέσα από τις οποίες διαμορφώνονται τα κεντρικά θεωρητικά εργαλεία που καταλήγουν στην έννοια της ανθεκτικότητας, αλλά και αναδεικνύονται οι καταβολές και οι συγγενείς της με συγκεκριμένα ιδεολογικά ρεύματα. Στη συνέχεια, επιχειρείται η σύνδεση του θεωρητικού υπόβαθρου που διαμορφώνει το πλαίσιο σκέψης της ανθεκτικότητας με τα υλικά αποτελέσματα των ακολουθούμενων πολιτικών που αυτή υπαγορεύει, ιδιαίτερα στις πόλεις, κατεξοχήν πεδίο μέχρι τώρα εφαρμογής τους. Αναδεικνύονται όψεις της συζήτησης γύρω από ορισμένες από τις πιο σημαντικές προκλήσεις της εποχής μας (περιβαλλοντικές καταστροφές, μετανάστευση, ασφάλεια, κ.ά.) μέσα από τρεις μελέτες περίπτωσης: τις στρατηγικές ανθεκτικότητας που καταρτίστηκαν για τη Νέα Ορλεάνη, την Αθήνα και τη Ραμάλλα στο πλαίσιο του προγράμματος “100 Ανθεκτικές Πόλεις”, το οποίο χρηματοδοτήθηκε και συντονίστηκε από το Ίδρυμα Ροκφέλερ. Επισημαίνεται ο τρόπος με τον οποίο οι πολιτικές ανθεκτικότητας υπηρετούν τον προσανατολισμό της ανάπτυξης σε νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση (με την υποκατάσταση δημόσιων λειτουργιών από την ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία), εμπλέκονται στην εδραίωση και ενίσχυση των κοινωνικών διαχωρισμών, ενώ αποτυγχάνουν στην ενίσχυση της ασφάλειας των πληθυσμών και των υποδομών απέναντι σε φυσικούς κινδύνους.

Λέξεις-κλειδιά: ανθεκτικότητα, ανθεκτικές πόλεις, προσαρμογή, αναπτυξιακές πολιτικές, διαχείριση κινδύνων και καταστροφών.

Εισαγωγή: Η ιστορία αυτής της διατριβής

Η ρητορική και η σημασία της ανθεκτικότητας στον αναπτυξιακό σχεδιασμό

Τα τελευταία χρόνια, η ανθεκτικότητα εμφανίζεται σαν στόχος, σαν μέσο και σαν κριτήριο για τη χάραξη πολιτικής σε κάθε πεδίο της κοινωνικής ζωής. Στον αναπτυξιακό σχεδιασμό, ειδικότερα, η ανθεκτικότητα αναλαμβάνει κεντρικό ρόλο και καθορίζει τις προτεραιότητες, από το επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης μέχρι αυτό των υπερεθνικών οργανισμών (όπως ο ΟΟΣΑ, η Παγκόσμια Τράπεζα κ.α.), και από τον ΟΗΕ μέχρι τους ποικίλους φορείς της “κοινωνίας των πολιτών”. Φαίνεται να υπάρχει ευρεία συναίνεση στην υπόθεση ότι τα υπάρχοντα εργαλεία σχεδιασμού δεν αρκούν για να αποτραπούν ή να αναχαιτιστούν οι πολλαπλές και αλληπάλληλες “κρίσεις” που παρεμβάλλονται στις διαδικασίες ανάπτυξης – κρίσεις που οφείλονται σε, ολοένα και πιο συχνές πλέον, μη προβλέψιμες και μη αναστρέψιμες αλλαγές του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, σε πλανητική κλίμακα. Οι πολιτικές ανθεκτικότητας προωθούνται λοιπόν ως εναλλακτικά εργαλεία αναπτυξιακού σχεδιασμού –εναλλακτικά με την έννοια ότι δεν αποσκοπούν κατ’ ανάγκη στην αποτροπή του κινδύνου, αλλά στην προσαρμοστική διαχείρισή του, δηλαδή στη στοχευμένη μείωση της υπαρκτής ή αναμενόμενης βλάβης, με την πιο αποδοτική χρήση των διαθέσιμων μέσων και με την αξιοποίηση των ευκαιριών που, ενδεχομένως, αναδεικνύονται σε κατάσταση κρίσης. Με αυτή την έννοια, η ενίσχυση της ανθεκτικότητας των διάφορων πεδίων, φορέων και μορφών της ανάπτυξης εμφανίζεται ως ο μόνος δρόμος για ένα πιο ασφαλές μέλλον σε μια κατάσταση διαρκούς και πολυεπίπεδης διακινδύνευσης.

Στη ρητορική της ανθεκτικότητας, οι “απειλές” και οι “προκλήσεις” που δέχονται οι θεσμοί, οι λειτουργίες και οι πόροι της κοινωνίας, μπορεί να περιλαμβάνουν τα πάντα: την κλιματική αλλαγή, τις φυσικές καταστροφές, τις οικονομικές κρίσεις, τις κοινωνικές αναταραχές, τις γεωπολιτικές αντιπαλότητες ή τις πολεμικές συρράξεις, τις μεταναστευτικές κινήσεις και το προσφυγικό ζήτημα. Η λογική αυτή μας καλεί να αντιληφθούμε όλες αυτές τις κρίσεις σαν να ήταν αναπόφευκτες όπως τα φυσικά φαινόμενα (και εδώ η κλιματική αλλαγή προσφέρεται ως η πιο εύγλωττη μορφή και μεταφορά της κρίσης). Το ουσιώδες είναι να παραβλέψουμε τη συστημική τους φύση για να παρέμβουμε στις επιπτώσεις τους, διατηρώντας αλώβητες τις βασικές δομές της υπάρχουσας κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης (ή του υπάρχοντος συστήματος κυριαρχίας). Αυτό σημαίνει να εξειδικεύσουμε και να τοπικοποιήσουμε την κρίση. Κάθε κοινωνικο-οικονομικός ή πολιτικός σχηματισμός, κάθε τόπος, κάθε κοινωνική ομάδα και κάθε άνθρωπος οφείλει, σύμφωνα με τη ρητορική της ανθεκτικότητας, να εντοπίσει το είδος των κινδύνων που διατρέχει και το είδος των μέσων που διαθέτει, ώστε να διατηρήσει τη δική του ισορροπία εντός της κρισιακής κατάστασης με τις λιγότερες δυνατές απώλειες. Το να γίνει κάποιος ανθεκτικός σημαίνει να γίνει ευέλικτος και προσαρμοστικός, να γίνει πραγματιστής, να αναλάβει την ευθύνη της επιβίωσής του, ανεξάρτητα από ευρύτερες αλλαγές της κοινωνικο-πολιτικής συγκυρίας.

Όσο μεγάλη είναι σήμερα η ποικιλία των μορφών διακινδύνευσης, τόσο μεγάλη είναι και η ποικιλία των δυνατών φορέων και ορισμών της ανθεκτικότητας. Όντας απολογία της ευελιξίας και της προσαρμοστικότητας, είναι και η ίδια μια έννοια τόσο ευέλικτη και

εύπλαστη που, όσο περισσότερο χρησιμοποιείται στο δημόσιο διάλογο, τόσο λιγότερο μπορούμε να κατανοήσουμε το περιεχόμενο και τη στόχευσή της. Και, αν αυτό ισχύει, τότε εύλογα τίθεται το ερώτημα πώς μπορούμε να ορίσουμε το πεδίο εφαρμογής και να αποτιμήσουμε το αποτέλεσμα των πολιτικών ανθεκτικότητας;

Στον εξελισσόμενο διεθνή διάλογο, οι τοποθετήσεις ποικίλουν από την “τεχνοκρατική” θεώρηση της ανθεκτικότητας ως αναγκαίο κανονιστικό πλαίσιο,¹ μέχρι τον κριτικό αντίλογο στη λειτουργικότητα ενός τέτοιου πλαισίου.² Οι υποστηρικτές της ισχυρίζονται ότι η ανθεκτικότητα προσφέρει νέες ευκαιρίες για την πολιτική και οικονομική θωράκιση των κοινωνιών μέσα από την ανάπτυξη ενός νέου πλέγματος κλιμακωτής διακυβέρνησης. Οι επικριτές της υποστηρίζουν, αντίθετα, ότι οι πολιτικές ανθεκτικότητας αποτελούν μάλλον κομμάτι του προβλήματος παρά της λύσης, εντείνοντας τον κοινωνικό έλεγχο και αναπαράγοντας ανισότητες και διακρίσεις, χωρίς και να συμβάλλουν ουσιαστικά στην αντιμετώπιση των κινδύνων.

Παρότι διαφέρουν ως προς την ένταση και την ειδική στόχευση, οι κριτικές προσεγγίσεις στο σύνολό τους επισημαίνουν το ότι, στη ρητορική της ανθεκτικότητας, οι πολιτικές και οικονομικές κρίσεις εξισώνονται με τις φυσικές καταστροφές, με τρόπο που τα κοινωνικά προβλήματα, οι σχέσεις εξουσίας και οι κοινωνικές ανισότητες να φαίνονται και αυτά φυσικά. Επιπλέον, η ευθύνη για την αντιμετώπιση των (υπαρκτών ή ενδεχόμενων) κινδύνων μεταφέρεται στα υποκείμενα που καλούνται να γίνουν ανθεκτικά και όχι διεκδικητικά. Η βιολογικοποίηση όμως των κοινωνικών διεργασιών ή η φυσικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων (η άκριτη και οριζόντια μεταφορά εννοιών από τις φυσικές στις κοινωνικές επιστήμες),³ στην παλιά λογική του κοινωνικού δαρβινισμού, απαλλάσσει το κράτος από την ευθύνη απέναντι στον πολίτη και καλεί για την εφαρμογή οικονομικών και διοικητικών μεταρρυθμίσεων που υπονομεύουν τις βασικές κοινωνικές και προνοιακές λειτουργίες του κράτους. Αντίστοιχα, η εξατομίκευση της ευθύνης οδηγεί στην εμπέδωση των πολιτικών ασφάλειας και κοινωνικού ελέγχου. Με άλλα λόγια, η ρητορική της ανθεκτικότητας υπηρετεί τον μετασχηματισμό της σύγχρονης κοινωνίας σε νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση.

¹ Βλέπε ενδεικτικά: W. Neil Adger, ‘Social and Ecological Resilience: Are They Related?’, *Progress in Human Geography* 24, τχ. 3 (2000): 347–64 | Kenneth Arrow κ.ά., ‘Economic Growth, Carrying Capacity, and the Environment’, *Ecological Economics* 15, τχ. 2 (Νοέμβριος 1995): 91–95.

² Βλέπε ενδεικτικά: Jeremy Walker και Melinda Cooper, ‘Genealogies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation’, *Security Dialogue: Special Issue on The Global Governance of Security and Finance* 42, τχ. 2 (2011): 143–60 | Brad Evans και Julian Reid, *Resilient Life: The Art of Living Dangerously* (Cambridge, Malden: Polity Press, 2014) | Chris Zebrowski, *The Value of Resilience. Securing Life in the Twenty-First Century*, Interventions (Abingdon, New York: Routledge, 2016).

³ Βλέπε Lennart Olsson κ.ά., ‘Why resilience is unappealing to social science: Theoretical and empirical investigations of the scientific use of resilience’, *Science Advances* 1, τχ. 4 (2015).

Το πεδίο διερεύνησης. Βασικά ερωτήματα και εργαλεία

Στην παρούσα διατριβή, επιχειρούμε να συμβάλλουμε σε αυτόν τον διάλογο, εστιάζοντας στις σύγχρονες πολιτικές ανθεκτικότητας για τις πόλεις. Οι βασικές μας αναφορές αντλούνται από την θεωρητική παράδοση της κριτικής γεωγραφίας, η οποία έχει ουσιώδη συμβολή στην κατανόηση της χωρικής διάστασης, ως καθοριστικού παράγοντα της εξέλιξης και της μελέτης των κοινωνικών φαινομένων. Με αυτή την έννοια, η κριτική γεωγραφία προσφέρει και μια προνομιακή θέαση της εξέλιξης του αστικού φαινομένου, ιδιαίτερα χρήσιμη στη μελέτη της “ανθεκτικότητας των πόλεων”.

Με τα εργαλεία της κριτικής γεωγραφίας μπορούμε να παρακολουθήσουμε, αρχικά, την ιστορικο-κοινωνική ανάδυση της έννοιας της ανθεκτικότητας, όχι απλώς αποτυπώνοντας το διαφορετικό νόημα ή τις διαφορετικές συμπαραδηλώσεις της σε μια γραμμική χρονική αλληλουχία, αλλά προσπαθώντας να συνθέσουμε μία κριτική ιστορία των πολλαπλών επιπέδων της συγκρότησής της σε σχέση με άλλες έννοιες. Στην πραγματικότητα, θα αναζητήσουμε τις διαδρομές των εννοιών που δίνουν στην ανθεκτικότητα το σημερινό της νόημα —έννοιες όπως προσαρμογή, σύστημα, λειτουργία, δομή, (ασταθής) ισορροπία—, αντλώντας από τη θεωρητική διαμάχη γύρω από αυτές σε πολλαπλά επιστημονικά πεδία και σε διαφορετικούς χρόνους. Η ευρύτητα του διαλόγου που η κριτική γεωγραφία ανέπτυξε με άλλες επιστήμες (όπως η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία, η οικολογία κ.ά.) μας επιτρέπει την προσέγγιση αυτής της εξέλιξης.

Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι, με τα εργαλεία αυτά, μπορούμε να προχωρήσουμε πέρα από μια ιστορία των ιδεών, για να εντοπίσουμε τις διαμεσολαβήσεις μεταξύ των διαφορετικών θεωριών και των εφαρμογών τους στο χωρικό επίπεδο και, ουσιαστικά, στις αναπτυξιακές πολιτικές για τις πόλεις. Η διατριβή μας φιλοδοξεί να τοποθετηθεί ακριβώς στο κενό που συχνά εμφανίζεται ανάμεσα, απ’ τη μία πλευρά, σε θεωρητικές αναλύσεις της ανθεκτικότητας που, όμως, αγνοούν τις πολιτικές της εφαρμογές και, από την άλλη πλευρά, σε μελέτες περίπτωσης για τις πολιτικές ανθεκτικότητας που, με τη σειρά τους, υποτιμούν το θεωρητικό υπόβαθρο τέτοιων πολιτικών (που εμφανίζεται χαρακτηριστικά στη συζήτηση για τον κίνδυνο και την ασφάλεια). Από τη δική μας οπτική γωνία, το πρόβλημα δεν είναι μόνο ότι η ανθεκτικότητα δεν συζητείται όσο ή όπως θα έπρεπε σε ακαδημαϊκό επίπεδο, αλλά ότι λείπει μια συστηματική προσέγγιση που να αξιοποιεί τη θεωρία για να κρίνει την ανθεκτικότητα από τα υλικά της αποτελέσματα.

Η βασική ερευνητική υπόθεση της διατριβής μας μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Η έννοια της ανθεκτικότητας βρίσκεται σήμερα στο κέντρο του διαλόγου για την ανάπτυξη και τον σχεδιασμό της, προσφέροντας όχι μόνο τη στόχευση, τη μεθοδολογία και τη θεωρητική βάση των κυρίαρχων αναπτυξιακών πολιτικών, αλλά και έναν νέο τρόπο συγκρότησης του κοινωνικού υποκειμένου, που καλείται να γίνει ανθεκτικό απέναντι σε πολλαπλές κρίσεις, κινδύνους και απειλές, επομένως, να αποδεχτεί την ‘υπό όρους’ συμμετοχή του στις διαδικασίες σχεδιασμού. Για να συγκροτήσουμε τα αναλυτικά εργαλεία που είναι απαραίτητα για την ολοκληρωμένη αποτίμηση των πολιτικών ανθεκτικότητας θα πρέπει λοιπόν να επιχειρήσουμε τη βαθύτερη θεωρητική πραγμάτευση και κριτική κατανόηση της ανθεκτικότητας ως σχολή σκέψης και ως μοντέλο ανάπτυξης. Εξετάζοντας τον βαθμό και το πεδίο αποτελεσματικότητας αυτών των πολιτικών, θα διαπιστώσουμε ότι η

ανθεκτικότητα δεν είναι μια αναγκαιότητα με τεχνικούς όρους, αλλά μια ιδεολογική κατασκευή που υποστηρίζει την νεοφιλελεύθερη αντίληψη για τη διακυβέρνηση.

Η προβληματική μας εκκινεί λοιπόν από την υπόθεση της δομικής –και στην πραγματικότητα οντολογικής– σύνδεσης της ανθεκτικότητας με τον νεοφιλελευθερισμό, και από την αναγνώριση της ιδεολογικής της λειτουργίας στον αντίποδα της αντίστασης και της κοινωνικής αλλαγής. Εάν ορίσουμε την ιδεολογία ως τη μορφή της κοινωνικής συνείδησης που αντανακλά την πραγματικότητα στρεβλωμένη, ώστε να νομιμοποιείται ένα συγκεκριμένο σύστημα κυριαρχίας σε όφελος μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, τότε, για να εξετάσουμε την ιδεολογική λειτουργία της έννοιας της ανθεκτικότητας, οφείλουμε να θέσουμε ερωτήματα όπως: Γιατί αυτή η έννοια; Σε ποιο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο αποκτά συγκεκριμένο θεωρητικό και πολιτικό νόημα; Και, εν τέλει, τα συμφέροντα ποιας κοινωνικής τάξης εξυπηρετεί;

Για να καταλάβουμε, πάλι, τη θεωρητική και πρακτική της λειτουργία στις συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές, και πολιτικές συνθήκες, για να καταλάβουμε τι είναι, τι θέλει και τι σημαίνει τελικά η ανθεκτικότητα, θα πρέπει να απαντήσουμε και σε μία σειρά άλλων ερωτημάτων: Τι σημαίνει η μεταφορά της έννοιας αυτής από τις φυσικές στις κοινωνικές επιστήμες; Ποιες έννοιες στην ιστορική τους διαδρομή κατασκευάζουν την ανθεκτικότητα ως πλαίσιο σκέψης; Γιατί και με ποιους όρους η συγκεκριμένη έννοια πήρε το προβάδισμα ως κανονιστικό πλαίσιο των αναπτυξιακών πολιτικών;

Τέλος, για να κατανοήσουμε την πολιτική της λειτουργία, πρέπει να μελετήσουμε τον τρόπο και τους όρους με τους οποίους η έννοια της ανθεκτικότητας υιοθετείται στον χωρικό και τον αναπτυξιακό σχεδιασμό, κάτι που μας οδηγεί στα εξής ερωτήματα: Τι σημαίνει η ανθεκτικότητα ως εργαλείο διαχείρισης κινδύνων και κρίσεων; Πώς ορίζονται τα προβλήματα και οι λύσεις σε επίπεδο χωρικής πολιτικής (συγκεκριμένα, στοχεύοντας στην “ανθεκτική” πόλη); Για να απαντήσουμε σε τέτοια ερωτήματα, θα βασιστούμε στο “εμπειρικό” σκέλος της διατριβής, στον κριτικό σχολιασμό συγκεκριμένων “προγραμμάτων ανθεκτικότητας” που έχουν εφαρμοστεί σε πόλεις πολύ διαφορετικές μεταξύ τους ως προς τις κλίμακες και τα επίπεδα διακυβέρνησης αλλά και ως προς το είδος των “προκλήσεων” που αντιμετωπίζουν. Θα δούμε πώς τα προγράμματα αυτά αντιμετωπίζουν σε τοπικό επίπεδο τις φυσικές καταστροφές, το μεταναστευτικό / προσφυγικό ζήτημα, την πολιτική και οικονομική αστάθεια ή και το πρόβλημα της “τρομοκρατίας”, μερικά από τα πιο επίκαιρα και τα πιο πολύπλοκα ζητήματα της εποχής μας που, ασφαλώς, δεν είναι “τοπικά”.

Η διατριβή προσεγγίζει τις παραπάνω υποθέσεις και ερωτήματα, μελετώντας τη γενεαλογία της έννοιας της ανθεκτικότητας και, παράλληλα, την αλληλουχία των τρόπων με τους οποίους αυτή μεταφράστηκε και μεταφράζεται σε εφαρμοσμένες πολιτικές. Σε πολλά σημεία χρειάστηκε η εναλλαγή μεταξύ των δύο αυτών πεδίων διερεύνησης αλλά και η εναλλαγή της κλίμακας θέασης. Η μέθοδος έρευνας αρθρώνεται ως εξής:

Η γενεαλογία της έννοιας

Ως προς τη θεωρητική πραγμάτευση της ανθεκτικότητας, υιοθετήσαμε τη γενεαλογική προσέγγιση, σύμφωνα με τη θέση του γεωγράφου Μάικλ Γουάτς (Michael Watts), ότι η γενεαλογία της ανθεκτικότητας οφείλει να αναλύει “τις συνθήκες που καθιστούν ικανή την ύπαρξή της, τις εννοιολογικές της καταβολές, τα σημεία της γέννησής της”.⁴ Η γενεαλογική προσέγγιση στοχεύει στη θεωρητική ανασύσταση της λογικής της ανθεκτικότητας ως τρόπου σκέψης και ανάλυσης του κοινωνικού γίνεσθαι, ανατρέχοντας σε σημεία-σταθμούς της ιστορίας των ιδεών. Μας απασχολούν συγκεκριμένα οι ιδέες μέσα από τις οποίες αναδύεται η τρέχουσα έννοια της ανθεκτικότητας και τις οποίες προσπαθούμε να εξετάσουμε σε διεπιστημονική προοπτική, αλλά και σε σχέση με τις ιστορικές τους συνθήκες δεδομένου ότι αυτές “[...] καθίστανται πιο κατανοητές μόνον εφόσον τοποθετηθούν στην ιστορική τους προοπτική. Η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται, αλλά η παρατήρηση και μελέτη παρόμοιων γεγονότων [...] συγκροτεί το νοητό εργαστήριο των υποθετικών μας πειραμάτων”.⁵

Ωστόσο, η αναδρομή στις ιδέες αυτές δεν θα μπορούσε να είναι γραμμική / εξελικτική. Αντίθετα, σε πολλά σημεία της έρευνας χρειάστηκε να αναφερθούμε σε αλληλοεπικαλυπτόμενες χρονικές περιόδους, στη διάρκεια των οποίων οι ιδέες αναπτύσσονται σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία και μέσα από διεπιστημονικό διάλογο. Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο ιστορικός Ιμάνουελ Βάλερσταϊν (Immanuel Wallerstein), “τα χρονικά όρια είναι σχετικά αυθαίρετα και μπορούν να εξηγηθούν μόνο με όρους του άμεσου ζητήματος που ο καθένας [κάθε φορά] διαπραγματεύεται”.⁶

Γενικότερα, επιχειρήσαμε να αναλύσουμε τις ιδέες που συνθέτουν την ανθεκτικότητα ως πλαίσιο σκέψης τόσο στην ιστορική τους διάσταση, όσο και από την οπτική του χώρου και της γεωγραφίας, σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες, ώστε να τονίσουμε την ανάγκη ανάλυσης της υλικής πραγματικότητας που διαμορφώνουν οι εκάστοτε (κυρίαρχες) ιδέες, αλλά και τη “χωρική διάσταση της κοινωνικής ζωής”.⁷ Η διάσταση του χώρου δεν εμφανίζεται στην έρευνά μας μόνο μέσα από τις σύγχρονες “πολιτικές για την πόλη”, αλλά και μέσα από μια “μετα-αποικιακή” προσέγγιση των αναπτυξιακών πολιτικών που αναδεικνύει τόσο την κρίσιμη λειτουργία τους στην κοινωνική παραγωγή του χώρου και στη “διαμόρφωση και αναδιαμόρφωση γεωγραφικών τοπίων”,⁸ όσο και τον αποφασιστικό ρόλο της αποικιοκρατίας (και του σύγχρονου ιμπεριαλισμού) στη διαμόρφωση της σχέσης κέντρου / περιφέρειας. Μελετώντας την σημασία της ανθεκτικότητας για τις σύγχρονες πολιτικές ανάπτυξης, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι :

⁴ Michael Watts, ‘Now and then: The origins of political ecology and the rebirth of adaptation as a form of thought’, *The Routledge Handbook of Political Ecology*, 2015b: 21.

⁵ Gérard Duménil και Dominique Lévy, *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, μτφρ. Derek Jeffers (Cambridge, London: Harvard University Press, 2004): 2.

⁶ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789-1914* (Berkeley: University of California Press, 2011): xii.

⁷ Edward W. Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Theory* (London, New York: Verso, 1989): 11.

⁸ Στο ίδιο: 11.

“Η ανάπτυξη συνιστά μία ιδέα, ένα στόχο και μία δραστηριότητα. Όλες οι διαστάσεις αυτές αλληλοσυνδέονται [...]. Οι στοχεύσεις της ανάπτυξης εμπεριέχονται στην ιδέα της, εφόσον διαφορετικές ιδέες παράγουν διαφορετικές στοχεύσεις. Αντίστοιχα, διαφορετικές στοχεύσεις θα παράξουν και διαφορετικές πρακτικές [...]. Η πρακτική δεν είναι κάτι δεδομένο, αλλά το αποτέλεσμα της προσπάθειας υλοποίησης μίας συγκεκριμένης ιδέας”.⁹

Το ζήτημα της άνισης σχέσης μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας (ή του Παγκόσμιου Βορρά και Νότου, όπως συχνά αναφέρεται), θεωρήσαμε πως αποτελεί κομβικό σημείο για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο “η ανάπτυξη σχεδιάστηκε στον μακρύ χρόνο με όρους κατάκτησης”,¹⁰ κάτι που δεν είναι άσχετο με τις οιονεί μιλιταριστικές συμπαραδηλώσεις της ανθεκτικότητας (τις έννοιες της απειλής, της άμυνας, της θωράκισης κλπ), στις πολιτικές της εφαρμογές, ιδίως όταν πρόκειται για την ανάπτυξη του Παγκόσμιου Νότου.

Για αντίστοιχους λόγους, η αναδρομή που επιχειρούμε στην ιστορία των ιδεών είναι και μια αναδρομή στην ιστορία της διαπάλης των ιδεών και η γενεαλογία της ανθεκτικότητας είναι και μία γενεαλογία της κριτικής στην ανθεκτικότητα. Στα κεφάλαια που ακολουθούν, αναφερόμαστε σε θεωρητικά έργα κρίσιμα για την εξέλιξη της έννοιας που μας ενδιαφέρει αναδεικνύοντας, ταυτόχρονα, τον κριτικό αντίλογο σε αυτά. Μία τέτοια προσέγγιση συμβάλλει, όπως πιστεύουμε, σε μία *γνωσιολογική χαρτογράφηση* (cognitive mapping) του πεδίου η οποία, χωρίς να υποτιμά την πολυπλοκότητα της σύγχρονης συζήτησης για την ανθεκτικότητα, αναδεικνύει τα κεντρικά θέματα και τις κρίσιμες αντιθέσεις της και, με αυτό τον τρόπο, μας επιτρέπει να δούμε πιο καθαρά τι διακυβεύεται στις πολιτικές εφαρμογές της.

Θα παρακολουθήσουμε πώς η ανθεκτικότητα μετατρέπεται από μία ιδιότητα των οικοσυστημάτων σε μία “πανανθρώπινη” και καθολική αξία, η οποία στη συνέχεια υπαγορεύει τους όρους με τους οποίους σχεδιάζεται και προωθείται η διεθνής αναπτυξιακή ατζέντα. Το να κατανοήσουμε τη διαμόρφωση του θεωρητικού και ιδεολογικού πλαισίου στο οποίο συγκροτείται το σύγχρονο νόημα της ανθεκτικότητας είναι, όπως πιστεύουμε, αναγκαίο για την “αποκρυπτογράφηση” των κοινωνικών και πολιτικών στοχεύσεων μιας στρατηγικής ανάπτυξης της οποίας η ανθεκτικότητα αποτελεί κεντρικό στόχο. Η “αποκρυπτογράφηση”, πάλι, των στοχεύσεων και η αποκάλυψη των αθέατων και λανθανουσών πλευρών αυτής της στρατηγικής αποτελεί πολιτικό και επιστημονικό στοίχημα, εφόσον οι σχετικές μελέτες και αποφάσεις παρουσιάζονται σχεδόν στο σύνολό τους απο-πολιτικοποιημένες και απο-ιδεολογικοποιημένες, ως τεχνοκρατικά κείμενα χωρίς θεωρητικές αιτιολογήσεις ή δεσμεύσεις, τα οποία κατευθύνονται στην υλοποίηση “οικουμενικών” (αν όχι αυταπόδεικτων) αξιών, με άλλα λόγια, στην υλοποίηση επιλογών στις οποίες δεν υπάρχει ή δεν νοείται να υπάρχει αντίλογος.

⁹ Uma Kothari και Martin Minogue, ‘Critical Perspectives on Development: An Introduction’, στο *Development Theory and Practice: Critical Perspectives*, επιμ. Uma Kothari και Martin Minogue (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2002): 12-13.

¹⁰ Όπως χαρακτηριστικά σχολίασε η καθηγήτριά μας, Μαρία Μάρκου, σε μια από τις πολύωρες συζητήσεις μας.

Οι πολιτικές ανθεκτικότητας και η διεθνής κοινότητα

Προχωρώντας, από την γενεαλογία της έννοιας στο “περιεχόμενο” των πολιτικών ανθεκτικότητας, αρχικά επιλέγουμε τη μακροσκοπική προσέγγιση. Μελετήσαμε τα σχέδια που καταρτίζουν διεθνείς αναπτυξιακοί θεσμοί, όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Τα σχέδια αυτά επιλέχθηκαν ως συμπυκνώσεις της εισαγωγής του όρου “ανθεκτικότητα” στον διεθνή αναπτυξιακό λόγο. Κριτήριο ήταν το ποια στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας αναγνωρίζονται, στα σχέδια αυτά, ως οι νέες “προκλήσεις” και “κίνδυνοι” της εποχής μας. Το πλαίσιο αναφοράς σε αυτό το επίπεδο της έρευνας συντίθεται από τα παρακάτω κείμενα:

- UNISDR, *Living With Risk: A global review of disaster reduction initiatives*, τ. Ι (New York, Geneva: United Nations, 2004),
- UNISDR, ‘Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction: Risk and poverty in a changing climate. Invest today for a safer tomorrow’ (New York, Geneva: United Nations, 2009)
- UN-HABITAT, *Enhancing Urban Safety and Security: Global Report on Human Settlements* (London - Sterling, VA: Earthscan, 2007),
- UN General Assembly, ‘Resilient people, resilient planet : a future worth choosing: report of the High-level Panel of the Secretary-General on Global Sustainability’ (New York: United Nations, Μάρτιος 2012),
- WRI κ.ά., *World Resources 2008: Roots of Resilience – Growing the Wealth of the Poor* (Washington, DC: World Resources Institute, 2008),
- World Bank, *World development report 2010: Development and Climate Change* (Washington, DC: World Bank, 2010),
- World Bank, ‘Building Resilience: Integrating Climate and Disaster Risk into Development’ (International Bank for Reconstruction and Development, 2013),
- OECD, ‘Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations: From Fragility to Resilience’, *OECD Journal on Development* 9, τχ. 3 (2008): 61–148,
- OECD, *Supporting Statebuilding in Situations of Conflict and Fragility: Policy Guidance, DAC Guidelines and Reference Series* (OECD, 2011).

Η προσεκτική μελέτη, η αποδελτίωση και η ποιοτική ανάλυση του περιεχομένου των παραπάνω σχεδίων ανέδειξε και τους κεντρικούς άξονες γύρω από τους οποίους αναπτύσσεται η επιχειρηματολογία τους και ορίζονται τα “προβλήματα”, η αντιμετώπιση των οποίων καλεί για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας σε πολλαπλά διαφορετικά επίπεδα (κοινωνία, άτομα, πόλεις, επιχειρήσεις, κοινότητες κ.ο.κ.). Τα “προβλήματα” που συνθέτουν το σύγχρονο “κρυσιακό” περιβάλλον ιεραρχούνται, όπως διαπιστώσαμε, ως εξής:

- Η κλιματική αλλαγή,
- Τα μεγάλα ποσοστά φτώχειας του παγκόσμιου πληθυσμού,
- Οι οικονομικές κρίσεις,
- Η μετανάστευση,
- Η αστικοποίηση,
- Η ασφάλεια.

Οι 100 ανθεκτικές πόλεις. Νέα Ορλεάνη, Αθήνα, Ραμάλλα

Η ιεράρχηση αυτή των “απειλών” απέναντι στις οποίες η παγκόσμια κοινότητα πρέπει να αναπτύξει ανθεκτικότητα είναι ιδιαίτερα εύγλωττη, αλλά δεν αρκεί για να καταλάβουμε τι σημαίνει η ανθεκτικότητα στη εκδοχή της ανάπτυξης. Κρίθηκε λοιπόν αναγκαίο να μελετήσουμε συγκεκριμένες εφαρμογές αυτής της λογικής. Για τον σκοπό αυτό, επιλέξαμε να ασχοληθούμε με το πρόγραμμα-ναυαρχίδα των πολιτικών ανθεκτικότητας, αυτό των “100 Ανθεκτικών Πόλεων” του Ιδρύματος Ροκφέλερ (2013-2019). Μέσα από τη δημιουργία νέων δικτύων πόλεων για τη συνεννόηση και ανταλλαγή εμπειριών και τεχνογνωσίας σε παγκόσμιο επίπεδο, το συγκεκριμένο πρόγραμμα αποτέλεσε ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα τόσο των τρόπων υλοποίησης της λογικής της ανθεκτικότητας, όσο και των μεθόδων πολυεπίπεδης διακυβέρνησης που προωθεί ο νεοφιλελευθερισμός.

Από τις εκατό πόλεις που συμμετείχαν στο πρόγραμμα επιλέξαμε τρεις ως *μελέτες περίπτωσης* (case studies): τη Νέα Ορλεάνη, την Αθήνα και τη Ραμάλλα. Η επιλογή αυτή έγινε λαμβάνοντας υπόψη τα ερευνητικά ερωτήματα της διατριβής μας και τα εξής δύο κριτήρια:

Πρώτον, θεωρούμε ότι τα παραδείγματα αυτά συνοψίζουν το σύνολο των στοιχείων που ο διεθνής αναπτυξιακός διάλογος ορίζει ως “απειλές” και “κινδύνους” που δημιουργούν δυνητικά “κρίσεις”. Ασφαλώς, η περίπτωση της Νέας Ορλεάνης συνιστά το πιο εύγλωττο παράδειγμα διαχείρισης των φυσικών καταστροφών που αποδίδονται στην κλιματική αλλαγή, κυρίως μετά τον τυφώνα Κατρίνα (2005). Επιπλέον, ως αντικείμενο της πρώτης ολοκληρωμένης εφαρμογής των αρχών της ανθεκτικότητας σε μια πόλη (με πρωτοβουλία του Ιδρύματος Ροκφέλερ), η Νέα Ορλεάνη αποτέλεσε το πρότυπο του προγράμματος των 100 πόλεων για την αστική ανθεκτικότητα που δρομολογήθηκε στη συνέχεια από το Ίδρυμα – και υπήρξε μία από τις πρώτες πόλεις που εντάχθηκαν σε αυτό. Στην περίπτωση της Αθήνας, φαίνεται καθαρά ο τρόπος με τον οποίο, μέσα από τις πολιτικές ανθεκτικότητας, επιχειρείται η διαχείριση των επιπτώσεων της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008 (στο επίπεδο της πόλης), αλλά και η διαχείριση του φαινομένου που χαρακτηρίστηκε από τον κυρίαρχο λόγο ως “μεταναστευτική και προσφυγική κρίση”. Τέλος, στην περίπτωση της Ραμάλλας ξεδιπλώνεται ένα μεγάλο φάσμα ζητημάτων υψηλής πολυπλοκότητας, τα οποία οφείλονται στους σκληρούς περιορισμούς που επιβάλλει στην καθημερινότητα των Παλαιστινίων η Ισραηλινή κατοχή. Συνεπώς, η Ραμάλλα συνιστά ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον παράδειγμα των τρόπων με τους οποίους το πρόγραμμα του Ιδρύματος Ροκφέλερ επιχειρεί να απαντήσει σε ένα πολυεπίπεδο κρισιακό περιβάλλον.

Δεύτερον, οι πόλεις που επιλέξαμε αναδεικνύουν το ζήτημα της εγγύτητας και αλληλο-διαπλοκής κέντρου και περιφέρειας, Παγκόσμιου Βορρά και Νότου, που εμφανίζονται σήμερα όχι ως δύο οντολογικά διαφορετικοί κόσμοι, αλλά ως ένα ενιαίο πεδίο αλληλεπιδράσεων. Θεωρούμε ότι έχει μεγάλη σημασία να μελετήσουμε τις διαφορετικές όψεις του Παγκόσμιου Νότου —ιδίως αυτές που διαχέονται και μέσα στον Παγκόσμιο Βορρά— διότι το περιεχόμενο που δίνουμε στον Παγκόσμιο Νότο συνιστά:

“[το] πεδίο δοκιμών για ένα όραμα ασφάλειας και προστασίας, όπου η ζωή δεν είναι τίποτα άλλο από τη μόνιμη ετοιμότητα και την ελαστική προσαρμοστικότητα. Ως

τέτοιο, είναι ένα σχέδιο βαθιά εμπνευσμένο από μία λογική κοινή με αυτή του Χάγιεκ —μία έκφραση της νεοφιλελεύθερης συλλογικής σκέψης— στην οποία η ιδέα της αυθόρμητης αγοράς έχει μετατραπεί, ειρωνικά, σε μία μορφή βιώσιμης ανάπτυξης”.¹¹

Σε σχέση με αυτό το κριτήριο επιλογής των μελετών περίπτωσης, η Νέα Ορλεάνη αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα της αποικιοκρατικής συνθήκης στο εσωτερικό των ΗΠΑ, η Αθήνα (ως μέρος του Ευρωπαϊκού Νότου) αναδεικνύει τους πολλαπλούς τρόπους και τα επίπεδα εφαρμογής νεο-αποικιοκρατικών πολιτικών στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η Ραμάλλα συνιστά κορυφαίο εγχείρημα της εποικιστικής αποικιοκρατίας και, παράλληλα, συνιστά πεδίο μελέτης των πιο ανεπτυγμένων, σε παγκόσμιο επίπεδο, πολιτικών ασφάλειας και κοινωνικού ελέγχου.

Οι μελέτες περίπτωσης μας επιτρέπουν μία πολύπλευρη ανάλυση των πολιτικών και της σημασίας της ανθεκτικότητας, εξετάζοντας διεξοδικά τα δεδομένα μέσα σε ένα συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο (χωρικό, ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό κ.λ.π.). Επιχειρήσαμε να αναλύσουμε τις πολιτικές ανθεκτικότητας σε κάθε μία από τις παραπάνω πόλεις μέσα από το πρίσμα της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ της κοινωνικής και της χωρικής διάστασης (social-spatial dialectic).¹² Μπορούμε έτσι να εστιάσουμε στα στοιχεία που διαμορφώνουν την ιδιαίτερη ταυτότητα κάθε πόλης σε συγκεκριμένες, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες και σε ιστορική προοπτική. Αυτό επιτρέπει την σε βάθος κατανόηση του πολυεπίπεδου και πολυ-κλιμακωτού τρόπου με τον οποίο λειτουργούν οι πολιτικές ανθεκτικότητας. Με βάση τα δεδομένα της έρευνας, υποστηρίζουμε ότι οι πολιτικές αυτές τείνουν να “απορροφούν” τις ιδιαιτερότητες των πόλεων (και των τόπων), στοχεύοντας ακριβώς στην αποσιώπηση και καταστολή όλων εκείνων των ιδιαίτερων τοπικών στοιχείων που, ιστορικά, έχουν διαμορφώσει εναλλακτικές αναπτυξιακές παραδόσεις. Η διαδικασία υπαρπαγής των εναλλακτικών αυτών αναπτυξιακών οραμάτων αποτελεί διαχρονικά, όπως επισημαίνει εύστοχα ο Εντουάρ Σαΐντ (Edward Saïd), ένα από τα κυρίαρχα μέσα για την αναπαραγωγή της εξουσίας ενάντια στις υποτελείς τάξεις και τους υποτελείς λαούς.¹³

Για τη συλλογή του υλικού σε αυτό το επίπεδο της έρευνας, χρησιμοποιήσαμε μια ποικιλία πηγών. Αρχικά, μέσα από μία εκτενή βιβλιογραφική επισκόπηση, προσπαθήσαμε να κατανοήσουμε την ιδιαίτερη ιστορική διαδρομή της κάθε πόλης. Παράλληλα, εξετάσαμε τόσο τις ειδικές όσο και τις ευρύτερες αναπτυξιακές τάσεις που έχουν διαμορφωθεί στην κάθε περίπτωση, μελετώντας επιλεκτικά τα ντοκουμέντα που λήφθηκαν υπ’ όψη για τη διαμόρφωση των σχεδίων ανθεκτικότητας του κάθε δήμου.

Η ιδιαιτερότητα της κάθε πόλης μας υπέδειξε και διαφορετικά εργαλεία περαιτέρω συλλογής στοιχείων από το πεδίο. Έτσι, στην περίπτωση της Αθήνας, υπήρξε ιδιαίτερα χρήσιμη η συμμετοχή μας στο Εναρκτήριο Εργαστήριο που διοργάνωσε ο Δήμος Αθηναίων το 2015 για την εισαγωγή του στο πρόγραμμα του Ιδρύματος Ροκφέλερ. Αυτό μας έδωσε τη δυνατότητα να κατανοήσουμε το πώς τέθηκαν οι όροι του διαλόγου εντός του

¹¹ Watts 2015b: 41.

¹² Soja 1989.

¹³ Edward W. Saïd, *Οριενταλισμός*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Θεωρία-Κριτική (Αθήνα: Νεφέλη, 1996b).

προγράμματος, ποιος ήταν ο τρόπος λειτουργίας του, με ποια λογική ορίστηκαν οι “προκλήσεις” που είχε να αντιμετωπίσει η Αθήνα με τη συμμετοχή της στο πρόγραμμα.

Στην περίπτωση τόσο της Νέας Ορλεάνης όσο και της Ραμάλλας η επικοινωνία μας με το πεδίο και η μελέτη του προέκυψαν μέσα από συνεχείς επαφές και συζητήσεις σε βάθος χρόνου με επιλεγμένους μελετητές¹⁴ που είτε κατάγονταν είτε και κατοικούσαν στις δύο αυτές πόλεις, και οι οποίοι ασχολούνται συστηματικά (θεωρητικά, αλλά και στο επίπεδο της πολιτικής δράσης), με τα ζητήματα του καπιταλισμού της καταστροφής, τις θεωρίες της προσαρμογής κ.λπ. Οι συζητήσεις αυτές, ως ουσιαστικές ανταλλαγές απόψεων και ιδεών, μας βοήθησαν να διαμορφώσουμε το πρίσμα μέσα από το οποίο εξετάσαμε τις πόλεις αυτές.

Η μελέτη μας δεν θα μπορούσε να είναι πλήρης χωρίς την πραγματοποίηση των ερευνητικών μας ταξιδιών στη Νέα Ορλεάνη και στη Ραμάλλα. Οι επιτόπιες έρευνές μας είχαν στόχο όχι μόνο να αναγνωρίσουμε το χωρικό αποτύπωμα των πολιτικών ανθεκτικότητας, αλλά και —κυρίως— να αναζητήσουμε και να συζητήσουμε με τους ίδιους τους ανθρώπους που βίωσαν και βιώνουν καταστάσεις επικινδυνότητας, που προωθούν σχετικές δράσεις και των οποίων ο λόγος απουσιάζει από όλα τα επίσημα έγγραφα, σχέδια και αρχεία που μελετήσαμε. Οι συζητήσεις μας με τους ανθρώπους αυτούς μας άνοιξαν δρόμους για την ευρύτερη κατανόηση της καθημερινής τους δράσης και αγώνα, με βάση την ιδιαίτερη κουλτούρα αντίστασης που έχει αναπτυχθεί στην κάθε πόλη, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητές της.

Η δομή της διατριβής

Αξιοποιώντας τις παραπάνω πηγές πληροφοριών, μια ογκώδη βιβλιογραφία, και τα μεθοδολογικά εργαλεία που αναφέραμε, δομήσαμε τη διατριβή μας σε δύο μέρη. Στο πρώτο ,πραγματευόμαστε κυρίως το θεωρητικό πλαίσιο συγκρότησης της έννοιας της ανθεκτικότητας και στο δεύτερο τους τρόπους με τους οποίους η έννοια αυτή εισάγεται στην διεθνή αναπτυξιακή ατζέντα μέσα από τις περιπτώσεις κυρίως των πόλεων που έχουμε επιλέξει.

¹⁴ Για τη Νέα Ορλεάνη συζητήσαμε διεξοδικά με τον Μάικλ Πίλιας (Michael Pelias), καθηγητή φιλοσοφίας και ιδρυτικό μέλος του Ινστιτούτου για τη Ριζοσπαστική Φαντασία (Institute for the Radical Imagination) και του επιστημονικού του περιοδικού *Situations: Project of the Radical Imagination*, ο οποίος γεννήθηκε, μεγάλωσε και σπούδασε στη Νέα Ορλεάνη. Για τη Ραμάλλα συνεργαστήκαμε με τον Παλαιστίνιο Μπενζί Μπογιατζιάν (Benji Boyadgian), αρχιτέκτονα, εικαστικό και επισκέπτη καθηγητή στη Σχολή Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Birzeit. Από τις συζητήσεις μας με τον Μπενζί γεννήθηκε και η ιδέα ενός καλλιτεχνικού εγχειρήματος του ίδιου που μεταφράστηκε σε ένα βίντεο-δοκίμιο με τίτλο “On the Ruins of Resilience” για τα τοπία που διαμορφώνουν οι πολιτικές ανθεκτικότητας στην Παλαιστίνη και την αντίληψη της σχέσης των Παλαιστινίων με τη φύση που επιχειρούν να αποικιοποιήσουν. Το εγχείρημα αυτό παρουσιάστηκε στην έκθεση “But These Forms Need to Be Created: On Self-Organisation” του Khalil Sakakini Cultural Center στη Ραμάλλα. Βλέπε σχετικά: Khalil Sakakini Cultural Center, ‘But These Forms Need to Be Created: On Self-Organisation’, *Sakakini.Org* (blog), Αύγουστος 2021.

Α' μέρος

Πιο συγκεκριμένα, στο Α' μέρος, που περιλαμβάνει οκτώ (8) κεφάλαια, εστιάζουμε στη γενεαλογία της ανθεκτικότητας, επιχειρώντας να εξετάσουμε τα ιστορικά ορόσημα και τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες στις οποίες όχι μόνο διαμορφώνονται τα κεντρικά θεωρητικά εργαλεία μέσα από τα οποία γεννήθηκε η έννοια της ανθεκτικότητας, αλλά και αναδεικνύονται οι καταβολές και οι συγγενείς της με συγκεκριμένα ιδεολογικά ρεύματα.

Στο **1^ο κεφάλαιο**, ορίζονται οι κύριες παράμετροι βάσει των οποίων διαρθρώνεται η γενεαλογική μας προσέγγιση και σχεδιάζεται ο καμβάς πάνω στον οποίο, στη συνέχεια, επιχειρούμε να ξεδιπλώσουμε την ιστορία της οικοδόμησης του σώματος σκέψης, στο οποίο αναφέρεται σήμερα ο όρος "ανθεκτικότητα".

Πρώτος σταθμός στη διαδρομή αυτή (**2^ο κεφάλαιο**) είναι η κοινωνική θεωρία του Χέρμπερτ Σπένσερ (Herbert Spencer), την οποία αναγνωρίζουμε ως τον θεωρητικό πρόγονο όλων των προσεγγίσεων που θα μελετήσουμε στη συνέχεια. Η κοινωνιολογική προσέγγιση του Σπένσερ συγκροτεί και τον πυρήνα εκείνης της θεωρητικής πρότασης που, ως εδραιωμένη πλέον σύλληψη του κόσμου και της ιστορικής του εξέλιξης, παράγει και αναπαράγει εργαλεία κοινωνικού ελέγχου, συμπεριλαμβανομένου και του εργαλείου που αντιπροσωπεύει η ανθεκτικότητα. Έτσι, παρακολουθούμε τα επιχειρήματα που οδηγούν τον Σπένσερ να ορίσει την κοινωνία ως οργανισμό, να μετατρέψει την ιδέα της εξέλιξης σε θεωρητικό σύστημα και να εισάγει τον κοινωνικό δαρβινισμό, αλλά και να συγκροτήσει, μέσα από τη φονξιοναλιστική αυτή προσέγγιση, μία θεωρία που αποθεώνει τον ατομικισμό.

Στο **3^ο κεφάλαιο**, επιχειρούμε να μελετήσουμε το πώς οι παραπάνω ιδέες, θεωρητικές αρχές και μεθοδολογικά εργαλεία διαμορφώνουν και τις βάσεις των επιστημονικών πεδίων της γεωγραφίας και της ανθρωπολογίας, συμβάλλοντας σημαντικά στη θεωρητική τεκμηρίωση και επιστημονική νομιμοποίηση της αποικιοκρατίας. Στη λογική αυτή, εξετάζουμε τις θεωρίες του γεωγράφου Φρειδερίκου Ράτσελ (Friedrich Ratzel) για τον ζωτικό χώρο και το κράτος ως οργανισμό, αναδεικνύοντας τη σύνδεσή τους με την ιμπεριαλιστική πολιτική της Γερμανίας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, την οποία και νομιμοποιούν ως βιολογική αναγκαιότητα. Αντίστοιχες χρήσιμες υπηρεσίες προς την αποικιοκρατία φαίνεται να προσφέρει την περίοδο μετά το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου και η ανάδειξη της ανθρωπολογίας σε διακριτό επιστημονικό πεδίο. Γι' αυτό και στη συνέχεια επιχειρούμε να αναδείξουμε, μέσα από τη φονξιοναλιστική κοινωνική θεώρηση που η ανθρωπολογία υιοθετεί, την προθεσή της να συμβάλλει στην μείωση των κλυδωνισμών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, με τρόπο που να εγγυάται τη διατήρηση της αποικιοκρατικής της κυριαρχίας. Αποκωδικοποιώντας αυτή την απολογητική σχέση της ανθρωπολογίας με τις επεκτατικές πολιτικές των ευρωπαϊκών μητροπόλεων παρουσιάζουμε τον τρόπο που επανανοηματοδοτεί την οργανισμική αντίληψη της κοινωνίας, φυσικοποιεί τα κοινωνικά φαινόμενα και εισάγει στο θεωρητικό οπλοστάσιο του φονξιοναλισμού τις έννοιες της κοινωνικής λειτουργίας, της λειτουργικής ενότητας και του κοινωνικού ρόλου.

Τα παραπάνω θεωρητικά εργαλεία θα μεταφερθούν, στη συνέχεια, από τις αποικίες στο μητροπολιτικό κέντρο και θα διαμορφώσουν τις (αστικές) κοινωνικές θεωρίες για την πόλη και το αστικά φαινόμενο. Έτσι, στο **4^ο κεφάλαιο** εστιάζουμε στην κοινωνιολογική

προσέγγιση που εισηγήθηκε η Σχολή του Σικάγο, η οποία επιχείρησε να διαχειριστεί το μεταναστευτικό φαινόμενο μέσα από μία —αντίστοιχη με τις παραπάνω— λειτουργιστική αντίληψη της πόλης ως οργανισμού. Η οργανισμική σύλληψη της πόλης από τους κοινωνιολόγους της Σχολής του Σικάγο θα ορίσει το μεταναστευτικό ζήτημα ως ένα ζήτημα προσαρμογής, προτείνοντας και προωθώντας τις έννοιες της αφομοίωσης, της ατομικής ευθύνης και επιλογής και, κυρίως, θα θέσει τις βάσεις για τον τρόπο με τον οποίο εφεξής η αστική κοινωνική θεωρία θα ανέλυε τις πόλεις.

Στο **5ο κεφάλαιο** προσεγγίζουμε τις μεταγραφές των φονξοναλιστικών αρχών στην επιστήμη της βιολογίας και της οικολογίας, όπως αυτές εκφράζονται ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου. Χρησιμοποιώντας μεταφορές και (αντι-)μεταθέσεις των αρχών αυτών από την κοινωνία στη φύση και το αντίστροφο, οι συγγραφείς που αναφέρουμε εδώ θα επιχειρήσουν να τις αιτιολογήσουν ‘επιστημονικά’, μετατρέποντάς τες σε φυσικούς νόμους, τους οποίους στη συνέχεια θα εγγράψουν στην κοινωνική θεωρία ως αδιαμφισβήτητη και μη τροποποιήσιμη, νομοτελειακή πραγματικότητα. Μέσα από τη μελέτη της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων του βιολόγου Λούντβιχ φον Μπερτάλανφου (Ludwig von Bertalanffy), καθώς και αυτή του Ολισμού του πολιτικού και φυσιοδίφη Γιαν Σματς (Jan Smuts) εξηγούμε το πώς η ‘επιστημονική’ εδραίωση της αντίληψης της κοινωνικής εξέλιξης ως μίας ‘βιολογικής’ γραμμικής διαδικασίας διαφοροποίησης και ιεραρχικής οργάνωσης οδήγησε σε μία μη διαλεκτική αντίληψη του μέρους και του όλου (οργανισμού - περιβάλλοντος) και κατ’ επέκταση σε μία αναίρεση της ίδιας της εξελικτικής διαδικασίας ως μιας εν δυνάμει διαδικασίας κοινωνικής αλλαγής. Στο πλαίσιο αυτό, μελετάμε το πώς τα παραπάνω διαμόρφωσαν μία ιεραρχική αντίληψη των κοινωνιών και των πολιτισμών που, στην πράξη, νομιμοποίησε τις πιο σκληρές πολιτικές κοινωνικού ελέγχου, κατοχής και εκμετάλλευσης, όπως στην περίπτωση του Σματς και των πολιτικών του Απάρτχάιντ στη Νότιο Αφρική, ή του Μπερτάλανφου και της συμβολής του στις φυλετικές θεωρίες του Τρίτου Ράιχ.

Στο **6ο κεφάλαιο** εξετάζουμε το πώς τα παραπάνω διαχέονται, πλέον ως “φυσικοί και αιώνιοι” νόμοι, στο πεδίο της κοινωνιολογίας, μέσα από τη θεωρία του Τάλκοτ Πάρσονς (Talcott Parsons) για την κοινωνική δράση και το κοινωνικό σύστημα. Εισηγητής της δομολειτουργιστικής προσέγγισης, καθιερώνει το επιχείρημα της κοινωνίας ως συστήματος και, μέσα από τις έννοιες της ομοιόστασης, της προσαρμογής, της εξέλιξης ως διαφοροποίησης και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης ως “λειτουργικής” αναγκαιότητας, ανακηρύσσει τη διατήρηση ως απώτατο στόχο κάθε συστήματος. Με τον τρόπο αυτόν, προσπαθεί να απαντήσει σε μία σειρά κοινωνικών ζητημάτων και “κρίσεων” της μεταπολεμικής περιόδου στις ΗΠΑ, νομιμοποιώντας τη δομική ανισότητα και βία του καπιταλιστικού συστήματος και προτείνοντας νέα εργαλεία κοινωνικού ελέγχου και πειθάρχησης.

Στο **7ο κεφάλαιο** αναδεικνύουμε το πώς, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, οι φονξοναλιστικές κοινωνικές θεωρίες αναβιώνουν, για να απαντήσουν στα νέα προβλήματα της εποχής και ιδιαίτερα στο αναδυόμενο, την περίοδο εκείνη, περιβαλλοντικό ζήτημα. Έτσι, εστιάζουμε την ανάλυσή μας στο πώς η οργανισμική αντίληψη της κοινωνίας υιοθετεί κεντρικές αρχές της μαλθουσιανής θεωρητικής παράδοσης και διαμορφώνει το νέο αναπτυξιακό πλαίσιο. Στο νέο ασταθές περιβάλλον, η

επιβίωση των κοινωνιών μέσα από την προσαρμογή καθίσταται κεντρική στόχευση. Αναζητώντας τις θεωρητικές αιτιολογήσεις των παραπάνω διεργασιών στο θεωρητικό ρεύμα του προσαρμοστισμού (adaptationism), προσπαθούμε να αναδείξουμε την ευρύτητά του στον επιστημονικό διάλογο της εποχής. Έτσι, παρουσιάζουμε κριτικά τη θεωρία της κοινωνιοβιολογίας του Έντουαρντ Γουίλσον (E.O. Wilson), αλλά και αυτή της κοινωνίας ως οικοσυστήματος του ανθρωπολόγου Ρόι Ράππαπορτ (Roy Rappaport), οι οποίες, βασιζόμενες στις θεμελιώδεις ιδέες και έννοιες της οργανισμικής και φονξιοναλιστικής κοινωνικής θεωρίας αναλύουν την κοινωνική συμπεριφορά και τα κοινωνικά φαινόμενα ως βιολογικές διαδικασίες και επιχειρούν να ερμηνεύσουν βιολογικά την κοινωνική ιστορία και να νομιμοποιήσουν την καπιταλιστική κοινωνία ως το μέγιστο επίτευγμα των προσαρμοστικών απαντήσεων των ανθρώπων στο περιβάλλον τους.

Οι παραπάνω θεωρητικές ορίζουσες εμφανίζονται ως κοινή συνισταμένη των θεωρητικών αναζητήσεων του βιολόγου Κρόφορντ Χόλινγκ (C.S. Holling), οι οποίες και καταλήγουν να διαμορφώσουν, τελικά, την έννοια της ανθεκτικότητας, της οποίας θεωρείται και ως ο βασικός εισηγητής. Έτσι, στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο του Α' μέρους (**8ο κεφάλαιο**) μας απασχολεί διεξοδικά η εισαγωγή και εξέλιξη του όρου της ανθεκτικότητας, την οποία και επιχειρούμε να αναγνώσουμε μέσα από τις συγκεκριμένες κρισιακές συνθήκες της δεκαετίας του 1970 που τον γεννούν.

B' μέρος

Το Β' μέρος της διατριβής αποτελείται από 4 κεφάλαια. Σε αυτό εξετάζουμε το πώς η ανθεκτικότητα εντάσσεται στον διεθνή αναπτυξιακό λόγο και, στη συνέχεια, μετατρέπεται σε συγκεκριμένες πολιτικές για τις πόλεις μέσα από το πρόγραμμα του Ιδρύματος Ροκφέλερ, εστιάζοντας στα συγκεκριμένα παραδείγματα των πόλεων που έχουμε αναφέρει ως μελέτες περίπτωσης. Δηλαδή, η ανθεκτικότητα διερευνάται όχι ως πλαίσιο σκέψης, αλλά ως εφαρμοσμένες πολιτικές.

Στο **9ο κεφάλαιο** παρουσιάζουμε κριτικά τα αναπτυξιακά εκείνα σχέδια που αναδεικνύουν την ανθεκτικότητα ως κεντρικό πλαίσιο αναφοράς για την ανάπτυξη πολιτικών και πρακτικών διαχείρισης κάθε είδους κινδύνου και απειλής, μετατρέποντάς την, εφεξής, στην απόλυτη στόχευση κάθε αναπτυξιακής ατζέντας. Παράλληλα, παρουσιάζουμε και αναλύουμε το ίδιο το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων, επιχειρώντας να το κατανοήσουμε και μέσα από τον ιδιαίτερο ρόλο που τα αμερικανικά φιλανθρωπικά ιδρύματα έχουν, ιστορικά, αναπτύξει στο πλαίσιο της διαμόρφωσης διεθνών πολιτικών.

Στη συνέχεια, η διατριβή μας επικεντρώνεται στις συγκεκριμένες μελέτες περίπτωσης του προγράμματος των 100 Ανθεκτικών Πόλεων, δηλαδή στη Νέα Ορλεάνη, την Αθήνα και τη Ραμάλλα, αναδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο έγιναν αντικείμενο διαχείρισης όχι οι ίδιοι οι κίνδυνοι που οι πόλεις αυτές αντιμετωπίζουν, αλλά τα τα αποτελέσματά τους.

Ειδικότερα, στην περίπτωση της Νέας Ορλεάνης (**10ο κεφάλαιο**), ως πρότυπο βάσει του οποίου διαμορφώθηκε ολόκληρο το πρόγραμμα Ροκφέλερ, εντοπίζουμε τους μετασχηματισμούς που επέφεραν στην πόλη οι συγκεκριμένες πολιτικές σε πολλαπλά επίπεδα (κατοικία, περίθαλψη, εκπαίδευση) και εξετάζουμε κατά πόσον η γενίκευση του

μοντέλου της Νέας Ορλεάνης μπορεί όντως να συμβάλλει στη θωράκιση των πόλεων απέναντι σε κλιματικές καταστροφές.

Στην Αθήνα (**11^ο κεφάλαιο**) μελετάμε το πώς προβλήθηκε η διαχείριση δύο “κρίσεων”: αρχικά, αυτής που ονομάστηκε “κρίση του κέντρου” με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, και ακολούθως, αυτής που ονομάστηκε “προσφυγική κρίση” από το 2015 κι έπειτα. Εστιάζοντας στις κύριες κατευθύνσεις του προγράμματος, αναλύουμε τι σημαίνει η συσχέτιση μετανάστευσης και αναπτυξιακών πολιτικών και πώς η ανθεκτικότητα διαμόρφωσε πολιτικές και πρακτικές “διαχείρισης” της μετανάστευσης στα αστικά κέντρα.

Στην περίπτωση της Ραμάλλα (**12^ο κεφάλαιο**), παρουσιάζουμε διαφορετικές όψεις της εφαρμογής των προγραμμάτων ανθεκτικότητας σε περιβάλλοντα πολιτικής αστάθειας και σύγκρουσης. Έτσι, καταγράφεται το πώς το πρόγραμμα του Ιδρύματος Ροκφέλερ επιχειρεί να νομιμοποιήσει και να διαιωνίσει τη συνθήκη κατοχής και εποικιστικής αποικιοκρατίας, απο-πολιτικοποιώντας την και αντιμετωπίζοντάς την ως “τεχνοκρατικό” ζήτημα έλλειψης υποδομών και ανάγκης για οικονομική μεγέθυνση. Παράλληλα, η (σύντομη) συγκριτική ανάγνωση του προγράμματος ανθεκτικότητας της Ραμάλλας με αυτό του Τελ Αβίβ, που επίσης συμμετέχει στο πρόγραμμα του Ιδρύματος Ροκφέλερ, μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το πώς η ανθεκτικότητα της μίας πόλης χτίζεται σε αντιπαράθεση και στον αντίποδα της άλλης.

Τέλος, στο **κεφάλαιο 12+1**, αντί συμπερασμάτων επιχειρούμε να συνοψίσουμε τη συζήτηση που μελετήσαμε γύρω από τις θεωρητικές καταβολές και τις πρακτικές εφαρμογές της ανθεκτικότητας, εστιάζοντας κυρίως στα κοινωνικά της αποτελέσματα όπως αυτά εκφράζονται στην κατασκευή ενός ανθεκτικού ή νεοφιλελεύθερου κοινωνικού υποκειμένου.

Στην παρούσα διατριβή είναι προφανές πως η δική μας συμβολή στο διάλογο γύρω από την έννοια της ανθεκτικότητας έχει όρια. Δεν είναι εφικτό να φωτίσει τις πολυάριθμες εκφράσεις της στα πολλαπλά πεδία που αυτή φαίνεται σήμερα να εφαρμόζεται. Ενδεικτική του όλο και πιο διευρυμένου πεδίου εφαρμογών της είναι η συνεχής παραγωγή νέων δομών και οργάνων που μπορούν να την υποστηρίξουν. Εξάλλου, η πρόσφατη παγκόσμια υγειονομική κρίση ανέδειξε την ανθεκτικότητα στην κυρίαρχη απάντηση όχι μόνο για την πανδημία του Covid-19, αλλά και για όλες τις επικείμενες κρίσεις και καταστροφές. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση της γαλλικής κυβέρνησης στην πανδημία με τη στρατιωτική επιχείριση που ονόμασε “Ανθεκτικότητα”,¹⁵ μετά και τις δηλώσεις του Γάλλου προέδρου ότι “βρισκόμαστε σε πόλεμο με έναν αόρατο εχθρό”.¹⁶ Αντίστοιχα, ένα από τα πιο εμβληματικά εργαλεία αξιολόγησης της απάντησης των χωρών παγκοσμίως ήταν η “κλίμακα ανθεκτικότητας στον κορωνοϊό” του πρακτορείου Bloomberg, η οποία, στο τέλος κάθε έτους κατέληγε σε μία λίστα “επιτυχόντων και αποτυχόντων”,¹⁷ ενώ η Ευρωπαϊκή

¹⁵ Anne Bauer, ‘Coronavirus : l’exécutif lance l’opération militaire « Résilience » pour combattre l’épidémie’, *Les Echos*, 25 Μαρτίου 2020.

¹⁶ Public Sénat, ‘Emmanuel Macron : ‘Nous sommes en guerre’’, YouTube, 16 Μαρτίου 2020.

¹⁷ Bloomberg, ‘Covid Resilience Ranking: The Best and Worst Places to Be in 2022’, *Bloomberg*, Ιούνιος 2022.

Ένωση επέλεξε να ονομάσει το νέο χρηματοδοτικό της εργαλείο για τη διαχείριση των επιπτώσεων της πανδημίας “Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας”.

Η συνθήκη της παγκόσμιας πολυεπίπεδης κρίσης που ξέσπασε με την πανδημία, εκτός από την επικέντρωση του δημόσιου διαλόγου γύρω από την ανθεκτικότητα ως τη βέλτιστη απάντηση, ανέδειξε ως κεντρικά μία σειρά ζητημάτων που μας βοήθησαν να προσανατολίσουμε την έρευνά μας και να επαληθεύσουμε τις κεντρικές κατηγορίες ανάλυσης του ερευνητικού υλικού μας: κοινωνικός δαρβινισμός, κοινωνική διαστρωμάτωση, εξατομίκευση της ευθύνης, οι πόλεις ως μέρος του προβλήματος αλλά και ως τμήμα της λύσης.

Θεωρώντας πώς είναι πολλά τα ερωτήματα που παραμένουν ανοικτά για μία πιο ολοκληρωμένη αποτίμηση όχι μόνο της έννοιας της ανθεκτικότητας, αλλά κυρίως των πολιτικών που αυτή υπαγορεύει, ευελπιστούμε ότι η παρούσα διατριβή θα συμβάλλει στην προσέλκυση του ενδιαφέροντος για περαιτέρω μελέτες και έρευνες γύρω από το θέμα αυτό, καθώς είναι, πλέον, σαφές ότι συνδέεται άμεσα με τα κεντρικότερα πολιτικά ζητήματα της εποχής μας.

ΜΕΡΟΣ Α΄: Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΧΕΙ ΣΗΜΑΣΙΑ. ΜΙΑ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Από τι είναι φτιαγμένες οι πτυχές του χρόνου.

Στις αγροτικές κοινωνίες οι άνθρωποι πίστευαν ότι ο χρόνος αποτελείτο απλώς από κύκλους, από εποχές. Κάθε χειμερινό ηλιοστάσιο εμπεριείχε την ίδια στιγμή. Το κάθε άτομο γερνούσε, βεβαίως, αλλά αυτό συνέβαινε απλά επειδή έφθαιρε. Αυτό [το άτομο] ήταν το καύσιμο που έθετε σε λειτουργία τη μηχανή του χρόνου.

Ο καπιταλισμός θα φέρει την ιδέα του χρόνου-αυτοκινητόδρομου, γύρω από τον ήλιο, γύρω από την πρόοδο. Η ιδέα της προόδου σήμαινε ότι οι κατακτητές δεν είχαν απλώς κερδίσει μία μάχη. Αλλά ότι είχαν επιλεγεί και χαρακτηριστεί ως όντα εγγενώς ανώτερα. Η ανωτερότητά τους όφειλε αναγκαστικά να περάσει από τους κύκλους και τις εποχές. Κι αυτό, μετατρέποντάς τες σε “τιρμπουσόν”, του οποίου εκείνοι —οι κατακτητές— ήταν η ακίδα.

Με την ακίδα αυτή άνοιξαν, το ένα μετά το άλλο, τα μπουκάλια των “κατώτερων” πολιτισμών. Ήπιαν μέχρις ότου να σβήσουν τη δίψα τους, και πέταξαν τα μπουκάλια με τρόπο που να σιγουρευτούν ότι θα σπάσουν. Αυτή ήταν μία νέα μορφή βίας: το τόξο και το ξίφος είχαν ήδη σκοτώσει. Τώρα, όμως, αυτό που σκότωνε ήταν η κρίση της ιστορίας. Της ιστορίας των κατακτητών, βεβαίως.

Η νέα αυτή βία έφερε και ένα νέο φόβο στους κατακτητές: τον φόβο του παρελθόντος. Τον φόβο των κατώτερων που βρίσκονταν μέσα στα σπασμένα τους μπουκάλια. Α! Εάν το παρελθόν μπορούσε μία μέρα να προφτάσει τους κατακτητές, τότε δεν θα τους έδειχνε τον παραμικρό οίκτο, όπως εξάλλου δεν είχαν δείξει και οι ίδιοι.

Στο 19^ο αιώνα, αυτός ο φόβος του παρελθόντος εξορθολογίστηκε και μεταμορφώθηκε σε επιστημονικό νόμο. Ο χρόνος μετατράπηκε εφεξής σε δρόμο χωρίς στρόφες. Το μήκος του δρόμου αυτού ήταν μία τρομακτικά αφηρημένη έννοια· μόνο που οι αφηρημένες έννοιες δεν εκδικούνται. Από τότε, οι διανοητές του 19^{ου} αιώνα επέλεξαν τον φόβο της σκέψης, εξαλείφοντας τον φόβο του “άγριου” και των τόξων του.

*Από την ταινία του Alain Tanner, *Jonas Qui Aura 25 Ans En L'An 2000*, (1976)*

Κεφάλαιο 1: Η γενεαλογία της ανθεκτικότητας και η γενεαλογία της κριτικής της

Η γενεαλογία είναι ανιαρή, σχολαστική και υπομονετική τεκμηρίωση. Κινείται σε ένα πεδίο μπερδεμένων και ανακατωμένων περγαμηνών, σε έγγραφα που έχουν φθαρεί και ξαναγραφτεί πολλές φορές [...]. Η γενεαλογία, συνεπώς, απαιτεί υπομονή και γνώση των λεπτομερειών, και βασίζεται σε μία μεγάλη συσσώρευση πρωτογενούς υλικού.

Michel Foucault, 'Nietzsche, Genealogy, History' στο *Aesthetics, Method, and Epistemology* (1998: 369, 370)

Η ανάγκη μίας γενεαλογίας. Με ποιους όρους;

Το κεντρικό ερώτημα που μας γεννάται όταν συναντάμε τον όρο της ανθεκτικότητας είναι το τι τελικά σημαίνει η ανθεκτικότητα. Εμφανιζόμενη ως μία έννοια εξαιρετικά εύπλαστη και ρευστή, μοιάζει να διαφεύγει της δυνατότητας ακριβούς ορισμού της. Για το λόγο αυτό, συχνά στη βιβλιογραφία ο κάθε ερευνητής και η κάθε ερευνήτρια θεωρούν δεδομένη την ανάγκη ορισμού της εξαρχής. Έτσι, όταν χρησιμοποιείται ο όρος της ανθεκτικότητας, σχεδόν πάντα συνοδεύεται και από έναν πιο συγκεκριμένο και εστιασμένο στο εκάστοτε ζήτημα ορισμό του. Και κάπως έτσι καταλήγουμε με μία πληθώρα ορισμών, με μικρότερες ή μεγαλύτερες διαφορές και αποκλίσεις.

Για παράδειγμα, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) ορίζει την ανθεκτικότητα ως την “ικανότητα ενός συστήματος, μίας κοινότητας ή μίας κοινωνίας που βρίσκεται εκτεθειμένη σε κινδύνους να αντιστέκεται, να προσαρμόζεται και να ανακάμπτει από τις συνέπειες του κινδύνου έγκαιρα και αποτελεσματικά, διατηρώντας και αποκαθιστώντας παράλληλα τις βασικές και ουσιώδεις δομές και λειτουργίες της”.¹⁸ Ορισμός τον οποίο υιοθετεί και η Παγκόσμια Τράπεζα.¹⁹ Στον ορισμό αυτό, ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), αναφερόμενος στα “ευάλωτα κράτη”, προσθέτει ότι πρόκειται για την “ικανότητα της αντιμετώπισης αλλαγών στην απόδοση, στην αποτελεσματικότητα ή στη νομιμότητα”, υποστηρίζοντας ότι είναι το αντίθετο της ευαλωτότητας.²⁰

Στην ίδια λογική, το NATO μας εξηγεί ότι η ανθεκτικότητα —που παρουσιάζεται ως ένας από τους βασικούς πυλώνες της στρατηγικής του— είναι “η ικανότητα μία κοινωνίας να αντιστέκεται και να ανακάμπτει μετά από κρίσεις [όπως μία φυσική καταστροφή, η κατάρρευση των κριτικών υποδομών ή μία υβριδική ή ένοπλη επίθεση], και συνδυάζει τόσο την πολιτική ετοιμότητα, όσο και τη στρατιωτική ικανότητα”.²¹

¹⁸ UNISDR, *Terminology on Disaster Risk Reduction* (United Nations, 2009): 24.

¹⁹ World Bank, *Building Resilience: Integrating Climate and Disaster Risk into Development* (International Bank for Reconstruction and Development, 2013): 4.

²⁰ OECD, ‘Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations: From Fragility to Resilience’, *OECD Journal on Development* 9, τχ. 3 (2008): 12.

²¹ NATO, ‘Resilience, Civil Preparedness and Article 3’, NATO, 2022.

Σε μία πιο εστιασμένη εκδοχή, η “αστική ανθεκτικότητα”, όπως μας εξηγεί το πρόγραμμα “Ανθεκτική Ευρώπη” της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι “η ικανότητα των αστικών συστημάτων, κοινοτήτων, ατόμων, οργανώσεων και επιχειρήσεων να ανακάμπτουν, να διατηρούν τη λειτουργία τους και να ευημερούν μετά από μία κρίση ή μία πίεση, ανεξαρτήτως του αντίκτυπου, της συχνότητας ή του μεγέθους της”.²² Ενώ το Ίδρυμα Ροκφέλερ μας ενημερώνει ότι στο πρόγραμμά του για τις “100 Ανθεκτικές Πόλεις” ορίζει την “ανθεκτικότητα των πόλεων” ως “την ικανότητά [τους] να λειτουργούν με τρόπο ώστε οι άνθρωποι που ζουν και εργάζονται στις πόλεις —ιδιαίτερα οι φτωχοί και ευάλωτοι— να επιβιώνουν και να ευημερούν ανεξάρτητα από τις πιέσεις ή τους κραδασμούς που θα αντιμετωπίσουν”.²³

Στην οικολογία, η Διακυβερνητική Επιτροπή για την Αλλαγή του Κλίματος (Intergovernmental Panel on Climate Change—IPCC), προσθέτει ότι τα ανθεκτικά συστήματα δεν είναι αυτά που μόνο ανακάμπτουν από κρίσεις, αλλά και “προβλέπουν, απορροφούν, προσαρμόζονται”.²⁴ Εξάλλου ο ίδιος ο εισηγητής του όρου στην οικολογία, Κρόφορντ Χόλινγκ (C.S. Holling), την όρισε ως το μέτρο της δυνατότητας αυτο-διατήρησης των συστημάτων μέσα από την “απορρόφηση των αλλαγών και των διαταραχών”.²⁵

Βέβαια, η “οικολογική ανθεκτικότητα” εμφανίζεται να συνδέεται όλο και περισσότερο με την “κοινωνική ανθεκτικότητα”, η οποία, όπως μας εξηγεί ο ανθρωπογεωγράφος Νιλ Άτζερ (W. Neil Adger), αναφέρεται στην ικανότητα των κοινωνιών να αντιμετωπίζουν τα αποτελέσματα όχι μόνο των περιβαλλοντικών πιέσεων, αλλά και “των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών”.²⁶ Είναι ενδεικτικό ότι ο όρος “ανθεκτικότητα” έχει εισβάλει τα τελευταία χρόνια και στις θεωρίες κοινωνικών κινήματων, όπου αντίστοιχα περιγράφει την ικανότητα προσαρμογής και ανάκαμψης απέναντι σε απειλές και πιέσεις, και όπου συχνά συγχέεται με την έννοια της αλληλεγγύης.²⁷

Υπάρχει ωστόσο και η ανθεκτικότητα στην ψυχολογία, που ορίζεται ως “η διαδικασία και το αποτέλεσμα της επιτυχούς προσαρμογής σε δύσκολες ή προκλητικές εμπειρίες της ζωής, ιδιαίτερα μέσα από την πνευματική, συναισθηματική και συμπεριφορική ελαστικότητα και

²² Resilient Europe, ‘Urban Resilience: A concept for co-creating cities of the future’ (European Union, 2016): 6.

²³ The Rockefeller Foundation και Arup International Development, ‘City Resilience Framework’ (Arup, 2015): 3.

²⁴ IPCC, *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation. Special Report*, A Special Report of Working Groups I and II of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Cambridge: Cambridge University Press, 2012): 5.

²⁵ Crawford Stanley Holling, ‘Resilience and Stability of Ecological Systems’, *Annual Review of Ecology and Systematics* 4 (1973): 7,14,17.

²⁶ Adger 2000: 347.

²⁷ Ενδεικτικά βλέπε: Ute Kelly και Rhys Kelly, ‘Resilience, solidarity, agency – grounded reflections on challenges and synergies’, *Resilience* 5 (2016): 1–19 | Rebecca Solnit, *A paradise built in hell: the extraordinary communities that arise in disaster* (New York: Viking Penguin, 2009).

προσαρμογή σε εξωτερικές και εσωτερικές απαιτήσεις”,²⁸ και περιγράφει μία “δυναμική διαδικασία”.²⁹

Η περαιτέρω αναζήτηση ενός πιο συγκεκριμένου ορισμού έχει οδηγηθεί μέχρι και την ιστορική ετυμολογία της λέξης. Ενδεικτικό της προσπάθειας αυτής είναι το σύντομο άρθρο του γεωγράφου Ντέιβιντ Αλεξάντερ (D.E. Alexander) για την ετυμολογία του όρου της ανθεκτικότητας.³⁰ Όπως εξηγεί: “η ετυμολογική ιστορία προηγούμενων αιώνων, ακόμα και χιλιετιών, δείχνει πως η λέξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ποικίλες διατυπώσεις και νοήματα, που εκτείνονται από μία απλή, περιγραφική έννοια μίας ιδιότητας σε κάτι που εκφράζει ένα ολόκληρο σώμα σκέψης”.³¹

Αναζητώντας τις ρίζες του στα λατινικά (*resilire, resilio*), ο Αλεξάντερ μας ταξιδεύει στο χρόνο από την αρχαία Ρώμη και τα γραπτά του Σενέκα, του Οβίδιου και του Κικέρωνα —με την έννοια της *αναπήδησης*—, στην Κωνσταντινούπολη και τον Άγιο Ιωάννη το Χρυσόστομο, τη μεσαιωνική Γαλλία και την Αγγλία του Ερρίκου Η΄ —με την έννοια της *ανάκλησης*—, για να καταλήξει στον 19ο αιώνα και την κλασική μηχανική —με την έννοια της *δύναμης* και της *ολκιμότητας*—, όπου ο ίδιος εντοπίζει την απαρχή της σύγχρονης χρήσης της ανθεκτικότητας, ως όρου της πολιτικής προστασίας.³²

Μέσα από την ετυμολογία της λέξης, ο Αλεξάντερ προσπαθεί “να εμβαθύνει την κατανόησή μας για το πώς ο όρος κατέληξε να υιοθετηθεί στο πλαίσιο της ελάττωσης του κινδύνου καταστροφών [καθώς] και να επιλύσει ορισμένες από τις αντιθέσεις και τις διαμάχες που ανέκυψαν με τη χρήση του”.³³ Αναγνωρίζει το 19ο αιώνα ως την “τομή” για την επαναφορά του όρου της ανθεκτικότητας στο ευρύ λεξιλόγιο, συνδέοντάς το με την πρώτη χρήση του στον τομέα των κοινωνικών επιστημών και της πολιτικής. Όπως εξηγεί: “Πριν τον εικοστό αιώνα, το κεντρικό νόημα ήταν η αναπήδηση, η ανάκαμψη. Η Μηχανική, με τη βοήθεια της πολιτικής, είχε, ωστόσο, ήδη ξεκινήσει να αλλάζει αυτή τη χρήση: τόσο με το κυριολεκτικό όσο και με το μεταφορικό της νόημα, η ολκιμότητα προστέθηκε στην ελαστικότητα”.³⁴ Και με τον τρόπο αυτό ο Αλεξάντερ καταλήγει να προτείνει ένα χρονολογικό σχεδιάγραμμα της χρήσης του όρου στα διαφορετικά επιστημονικά πεδία, όπως φαίνεται παρακάτω.

²⁸ American Psychological Association, ‘Resilience’, στο *APA Dictionary of Psychology*, 2020.

²⁹ Suniya S. Luthar, Dante Cicchetti, και Bronwyn Becker, ‘The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work’, *Child Development*, 71, τχ. 3 (2000): 543. Για την ανθεκτικότητα στην ψυχολογία βλέπε και: Boris Cyrulnik, *Un Merveilleux Malheur* (Paris: Odile Jacob, 1999) | Steven M. Southwick κ.ά., ‘Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives’, *European Journal of Psychotraumatology* 5, τχ. 1 (2014): 25338.

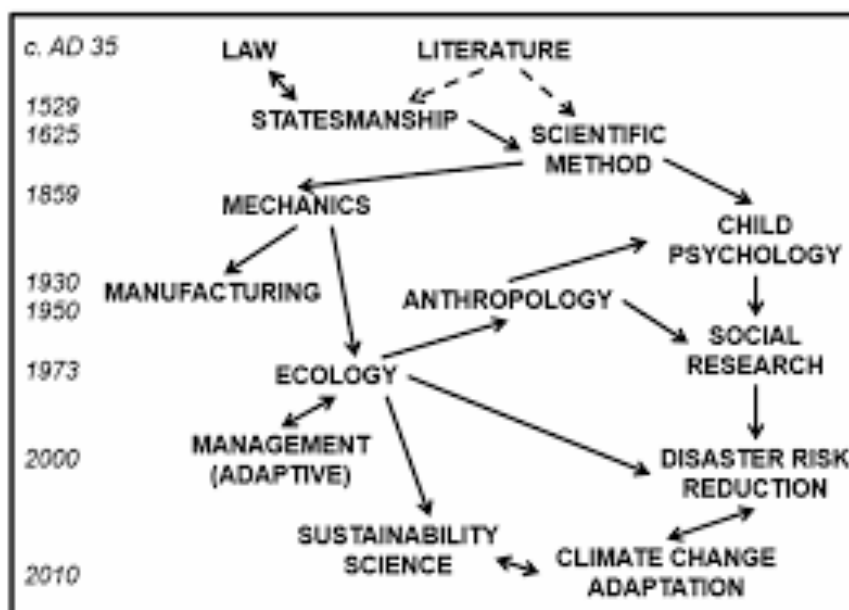
³⁰ David E. Alexander, ‘Resilience and Disaster Risk Reduction: An Etymological Journey’, *Natural Hazards and Earth System Sciences* 13, τχ. 11 (5 Νοεμβρίου 2013): 2707–16.

³¹ Στο ίδιο: 2713.

³² Όπως ορίζεται από τον Σκώτο μηχανικό Γουίλιαμ Ράνκιν (William Rankine) ως ιδιότητα των σιδηρών δοκών. [W.J.M. Rankine, *A Manual of Applied Mechanics* (London: Charles Griffin and Co., 1867), όπως αναφέρεται στο Alexander 2013: 2710].

³³ Στο ίδιο: 2707.

³⁴ Στο ίδιο: 2710.

Εικόνα 1: Σχηματικό διάγραμμα της εξέλιξης του όρου “ανθεκτικότητα” (Alexander 2013: 2714)

Αντίστοιχα με αυτή του Αλεξάντερ, υπάρχουν πολλές επιστημονικές εργασίες που επιχειρούν την καταγραφή και κατηγοριοποίηση των διαφορετικών ορισμών και εννοιολογήσεων της ανθεκτικότητας, όπως εμφανίζονται στα διάφορα επιστημονικά πεδία, ώστε να μπορέσει να διακρίνει συγκλίσεις και αποκλίσεις, και να καταλήξει σε μία τυπολογία των ορισμών της.³⁵ Μπορούμε να συνοψίσουμε αυτές τις προσπάθειες με την παρατήρηση ότι, ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο, η ανθεκτικότητα μπορεί να σημαίνει προσαρμοστικότητα, αποτελεσματικότητα, ευελιξία, ενώ άλλοτε εμφανίζεται ως διαδικασία (μια δυναμική έννοια) και άλλοτε ως εγγενής ιδιότητα (μια α-χρονική ποιότητα).

Το ερώτημα είναι αν οι ποικίλες προσπάθειες ορισμού μας βοηθούν, τελικά, να κατανοήσουμε την ανθεκτικότητα. Η απάντηση θα ήταν θετική εάν το ζητούμενο ήταν απλά και μόνο η ετυμολογία και η ερμηνεία του όρου εν είδει λεξικού. Κάπως έτσι:

ανθεκτικός, -ή, -ό επίθ. [< αντέχω] στερεός, γερός, που αντέχει: *ανθεκτικό υλικό* — *ανθεκτικός άνθρωπος, δε λύγισε με τόσες κακουχίες*.

ανθεκτικότητα (η) ουσ. [< ανθεκτικός] αντοχή, στερεότητα.³⁶

Όμως, μία τέτοια εξήγηση μοιάζει να μην μπορεί να συλλάβει πλήρως την έννοια της ανθεκτικότητας, τη στιγμή που αυτή εμφανίζεται πλέον παντού, σαν απάντηση για κάθε ερώτημα και φάρμακο “δια πάσαν νόσον”, και συνδέει τόσο εύκολα το NATO, την Παγκόσμια Τράπεζα, την ψυχολογία, την οικολογία, τις πόλεις, ή ακόμα και τα κοινωνικά

³⁵ Ενδεικτικά βλέπε: Adger 2000 | John W. Handmer και Stephen R. Dovers, ‘A Typology of Resilience: Rethinking Institutions for Sustainable Development’, *Industrial & Environmental Crisis Quarterly* 9, τχ. 4 (1996): 482–511 | Fridolin Simon Brand και Kurt Jax, ‘Focusing the Meaning(s) of Resilience: Resilience as a Descriptive Concept and a Boundary Object’, *Ecology and Society* 12, τχ. 1 (2007): 23–38 | Magali Reghezza-Zitt κ.ά., ‘What Resilience Is Not: Uses and Abuses’, *Cybergeog: European Journal of Geography*, 2012 | Lennart Olsson κ.ά. 2015.

³⁶ Τεγόπουλος—Φυτράκης, *Ελληνικό Λεξικό*, Ζ΄ έκδοση (Αθήνα: Ελευθεροτυπία και Εκδόσεις Αρμονία, 1993): 63.

κινήματα. Όπως εξηγεί ο ακαδημαϊκός και κριτικός λογοτεχνίας Ρέιμοντ Γουίλιαμς (Raymond Williams):

“Ορισμένοι άνθρωποι με το που βλέπουν μία λέξη πιστεύουν ότι το πρώτο πράγμα που οφείλουν να κάνουν είναι να την ορίσουν. Έτσι γράφονται λεξικά και, με την επίφαση της αυθεντίας, η οποία έχει τη σιγουριά του ότι είναι εξαιρετικά περιορισμένη στο χώρο και στο χρόνο, προσδίδεται [στη λέξη] αυτό που ονομάζουμε σωστό νόημα. Όμως, ενώ κάτι τέτοιο είναι δυνατόν να γίνει, με έναν κατά το μάλλον ή ήττον ικανοποιητικό τρόπο, για ορισμένα απλά ονόματα πραγμάτων και φαινομένων, δεν είναι μόνο αδύνατον αλλά και άνευ σημασίας στην περίπτωση πιο πολύπλοκων ιδεών. Αυτό που έχει σημασία [στις ιδέες αυτές] δεν είναι το σωστό νόημα, αλλά η ιστορία και η πολυπλοκότητα των νοημάτων [...]”.³⁷

Ως εκ τούτου, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε σε τι αναφέρεται σήμερα ο όρος “ανθεκτικότητα” και, κυρίως, ποιο νόημα έχει η πολλαπλότητα αυτών των αναφορών, η αναζήτηση της γενεαλογίας του μπορεί να μας βοηθήσει περισσότερο. Διότι η γενεαλογία δεν αποτελεί μία απλή αποτύπωση της ιστορικής ανάπτυξης ενός όρου, με την έννοια της γραμμικής τελειοποίησής του, αλλά μία κριτική ιστορία των πολλαπλών επιπέδων και εννοιών μέσα από τις οποίες συγκροτείται.

Για τον λόγο αυτόν, ο ακαδημαϊκός διάλογος γύρω από το ζήτημα της γενεαλογίας της ανθεκτικότητας έχει αρχίσει να αναπτύσσεται σημαντικά την τελευταία δεκαετία και ιδιαίτερα στις κριτικές —όπως η δική μας— προσεγγίσεις στην έννοια. Κοινός τόπος της κριτικής βιβλιογραφίας είναι η αναγνώριση της έννοιας της ανθεκτικότητας, όπως προωθείται από τον κυρίαρχο και αναπτυξιακό λόγο, ως εργαλείου εμπέδωσης νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων στο επίπεδο της διακυβέρνησης και της οικονομίας, εμπέδωσης πολιτικών λιτότητας και κοινωνικού ελέγχου. Ωστόσο, εντός αυτού του σώματος της βιβλιογραφίας, διακρίνουμε δύο τάσεις, οι οποίες διαφέρουν στο είδος της σχέσης που αναγνωρίζουν μεταξύ της ανθεκτικότητας και του νεοφιλελευθερισμού.

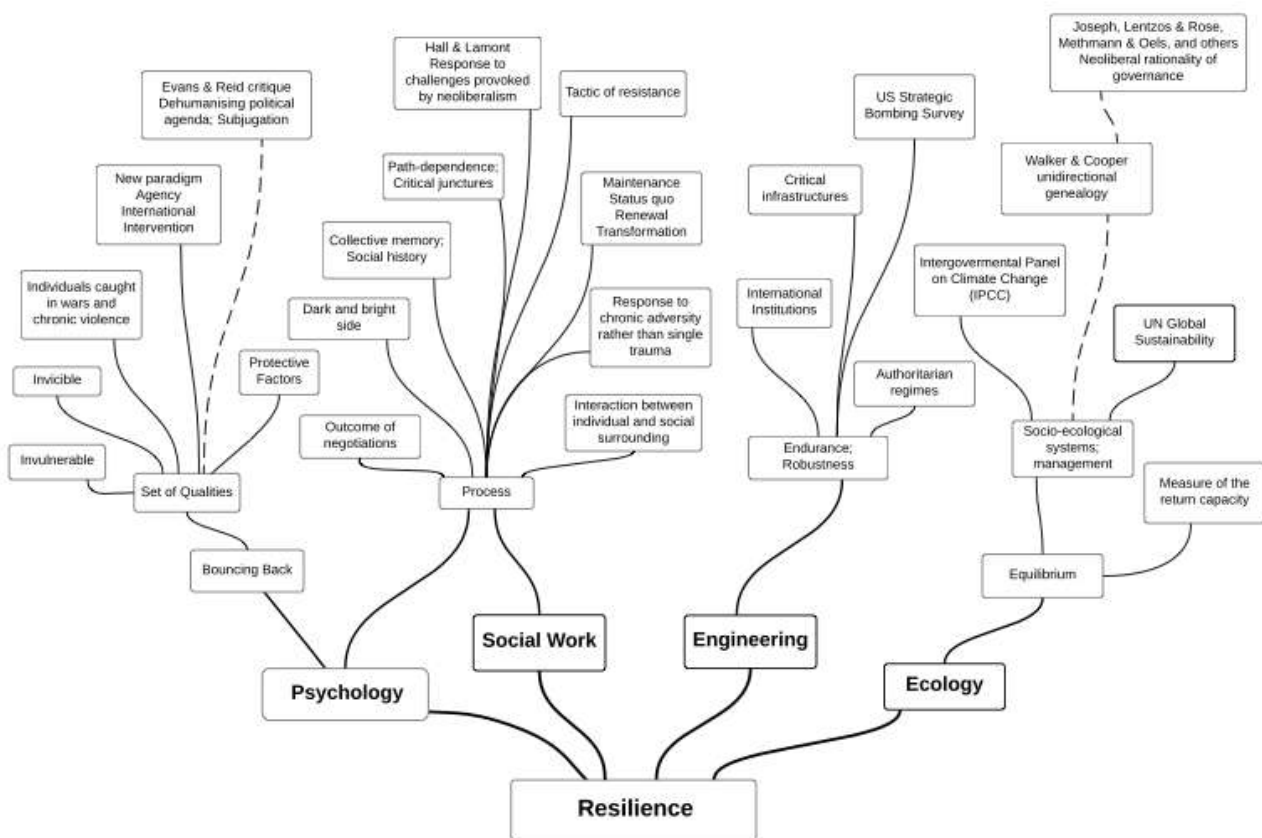
Σημαντικό τμήμα της βιβλιογραφίας αντιλαμβάνεται την ανθεκτικότητα ως έννοια η οποία μπορεί να επανανοηματοδοτηθεί με τρόπο που να προωθεί πρακτικές αντίστασης, κι επομένως θεωρεί πως αποτελεί ένα εν δυνάμει χρήσιμο εργαλείο για την ανάπτυξη ενός ριζοσπαστικού και εναλλακτικού πολιτικού σχεδίου.³⁸ Έτσι, αντίστοιχα με την προσέγγιση του Αλεξάντερ που είδαμε παραπάνω, αρκετοί θεωρητικοί επιχειρούν να παρουσιάσουν τη γενεαλογία της ανθεκτικότητας με τρόπο που να συμπεριλαμβάνει όλες τις πιθανές

³⁷ Raymond Williams, *Culture and Materialism, Radical Thinkers* (London: Verso, 2005 [1980]): 67.

³⁸ Βλέπε ενδεικτικά: David Chandler, ‘Beyond neoliberalism: resilience, the new art of governing complexity’, *Resilience* 2, τχ. 1 (2014): 47–63 | Zebrowski 2016 | Philippe Bourbeau, ‘A Genealogy of Resilience’, *International Political Sociology* 12, τχ. 1 (2018): 19–35 | Nicholas Michelsen, ‘On the genealogy of strategies: resilience in the revolution’, *Resilience* 5, τχ. 1 (2016): 61–77 | Debra J. Davidson, ‘The Applicability of the Concept of Resilience to Social Systems: Some Sources of Optimism and Nagging Doubts’, *Society & Natural Resources: An International Journal* 23, τχ. 12 (2010): 1135–49 | Olaf Corry, ‘From Defense to Resilience: Environmental Security beyond Neo-liberalism’, *International Political Sociology* 8, τχ. 3 (2014): 256–74 | Wolfgang Wagner και Rosanne Anholt, ‘Resilience as the EU Global Strategy’s new leitmotif: pragmatic, problematic or promising?’, *Contemporary Security Policy* 37, τχ. 3 (2016): 414–30 | Mariana Mazzucato, ‘A New Global Economic Consensus’, Project Syndicate, 13 Οκτωβρίου 2021

ιστορικές σημασιοδοτήσεις της, ώστε να φωτίσουν αφενός τον πολυδιάστατο χαρακτήρα του όρου, αφετέρου τη δυνατότητα επανανοηματοδότησής του με ριζοσπαστικό —ή έστω απλά θετικό— πρόσημο.

Μία τέτοια προσέγγιση προτείνει ο Καναδός καθηγητής διεθνών σπουδών Φιλίπ Μπουρμπώ (Philippe Bourbeau), ο οποίος υποστηρίζει πως η μελέτη όλων των “διαφορετικών αποχρώσεων της έννοιας που έχουν αναπτυχθεί ιστορικά στη βιβλιογραφία”³⁹ μας επιτρέπει να συλλάβουμε τις πολυδιάστατες, όπως σημειώνει, δυναμικές της. Κάτω από αυτό το πρίσμα ο Μπουρμπώ κατανοεί τη γενεαλογία ως μία “ιστορία των ερμηνειών”, η οποία μας επιτρέπει “να αποκαλύψουμε τα πολλαπλά νήματα (ή κλαδιά) ταυτόχρονων γεγονότων”.⁴⁰ Προτείνει την ανάγνωση της γενεαλογίας ως ένα δέντρο, όπου ο αρχικός κορμός —η ανθεκτικότητα— αναπτύσσεται σε διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, ο καθένας από τους οποίους έχει τις δικές του νοηματοδοτήσεις και εννοιολογικά περιεχόμενα, όπως παρατίθεται στο παρακάτω διάγραμμα.

Εικόνα 2: Μία γενεαλογία της ανθεκτικότητας (Bourbeau 2018: 25)

³⁹ Bourbeau 2018: 9.

⁴⁰ Στο ίδιο: 21.

Μία πιο διαλεκτική προσέγγιση, αυτή της γενεαλογίας ως κριτικής, επιχειρεί ο Βρετανός πολιτικός επιστήμονας Κρις Ζεμπρόφσκι (Chris Zebrowski) ο οποίος, ορθότερα κατά την άποψή μας, εξηγεί ότι η ανθεκτικότητα παρουσιάζεται πλέον κυρίαρχα ως αξία, δηλαδή, ως μία οικουμενική και α-χρονική αλήθεια, και την ορίζει —με εξαιρετικά ακριβή τρόπο— ως: “το μέτρο της εξελικτικής καταλληλότητας που απαιτείται για την ευημερία στο πλαίσιο ριζικά αβέβαιων και επισφαλών κόσμων”.⁴¹ Στη λογική αυτή, συνδέει την ανθεκτικότητα ως τρόπο αξιολόγησης της ίδιας της ζωής “με το αναδυόμενο σύστημα της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης”,⁴² και το βιοπολιτικό καθεστώς ασφάλειας και διαχείρισης του κινδύνου που το σύστημα αυτό προωθεί.

Ο ρόλος επομένως της γενεαλογίας, όπως σωστά τον κατανοεί ο Ζεμπρόφσκι, είναι ακριβώς ο προβληματισμός και η κριτική εξέταση των εννοιών που θεωρούμε ως δεδομένες δηλαδή, όπως εξηγεί ο Φουκώ, τις έννοιες που “νιώθουμε ότι είναι χωρίς ιστορία”.⁴³ Έτσι, αναζητά τις ρίζες της στις αντι-απεργιακές πολιτικές της Βρετανικής κυβέρνησης αλλά και στα μέτρα έκτακτης ανάγκης κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ώστε να διακρίνει τα σημεία στα οποία οι πολιτικές ασφάλειας του Ηνωμένου Βασιλείου στρέφονται από την επιδίωξη “αξιών σχετικών με τη σταθερότητα, όπως το σθένος, η δύναμη και η στωικότητα, σε αυτές της ανθεκτικότητας”.⁴⁴

Ωστόσο, μέσα από τη διαδικασία της κριτικής εξέτασης της αξίας της ανθεκτικότητας, η θέση που αναπτύσσει ο Ζεμπρόφσκι είναι, όπως επισημαίνει, αυτή της “θετικής κριτικής, [η οποία] εκκινεί από την αναγνώριση ότι το νόημα και η αξία της ανθεκτικότητας βρίσκονται ακόμη υπό διαπραγμάτευση. [Η ανθεκτικότητα] βρίσκεται ακόμη εν τω γίνεσθαι — [επομένως] μπορεί να γίνει κάτι άλλο”.⁴⁵ Καταλήγει πως η έννοια της ανθεκτικότητας δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή μόνο μέσα από το πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης, αλλά ότι η ίδια εμπεριέχει πολλές οργανωτικές δυνατότητες. Με τον τρόπο αυτό προτείνει, στο πεδίο της θεωρίας κοινωνικών κινήματων, την επανανοηματοδότησή της και τη σύνδεσή της με την έννοια της αλληλεγγύης.⁴⁶

Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, ο Άγγλος καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Φιλοσοφίας Νίκολας Μίκελσεν (Nicholas Michelsen), παρόλο που αναγνωρίζει και αυτός τη στενή σχέση μεταξύ του νεοφιλελευθερισμού και της σημερινής κυρίαρχης χρήσης του όρου της ανθεκτικότητας, προτείνει μία εναλλακτική γενεαλογία, η οποία να φωτίζει τη ριζοσπαστική και επαναστατική του δυναμική, υποστηρίζοντας ότι “οι συζητήσεις για την ανθεκτικότητα τείνουν να παραβλέπουν τη δυνατότητα επαναστατικών, ανατρεπτικών, ενεργητικών και

⁴¹ Zebrowski 2016: 13.

⁴² Στο ίδιο: 3.

⁴³ Michel Foucault, *Aesthetics, Method, and Epistemology*, επιμ. James D. Faubion, μτφρ. Robert Hurley κ.ά., τ. 2, *Essential Works of Foucault, 1954-1984* (New York: The New Press, 1998): 369.

⁴⁴ Zebrowski 2016: 14.

⁴⁵ Στο ίδιο: 151.

⁴⁶ Chris Zebrowski και Daniel Sage, ‘Organising community resilience: an examination of the forms of sociality promoted in community resilience programmes’, *Resilience*, 2016, 1–17.

αλληλέγγυων χρήσεων της έννοιας”.⁴⁷ Μέσα από τις έννοιες που συγκροτούν την ανθεκτικότητα, όπως αυτή της προσαρμογής, της ανάκαμψης, της μη-ευαλωτότητας και της ελαστικότητας, διακρίνει τις “εξεγερσιακές και επαναστατικές δυναμικές” της, και υποστηρίζει ότι “φέρει μία πλούσια ιστορία ως στρατηγική αντιπαράθεσης από την οποία μπορούμε να αντλήσουμε για τη δημιουργία των σύγχρονων στρατηγικών και τακτικών”.⁴⁸

Στη λογική αυτή, μέσα από τα γραπτά των Ερνέστο Γκεβέρα και Φιντέλ Κάστρο, του Γάλλου γκεβαρικού επαναστάτη και αργότερα συμβούλου του Φρανσουά Μιτεράν, Ρεζί Ντεμπρέ (Regis Debray) και του Βραζιλιάνου αντάρτη Μαριγιστή Κάρλος Μαριγκέλα (Carlos Mariguella) — τους οποίους χαρακτηρίζει ως “στρατηγιστές της ανθεκτικότητας”⁴⁹ — επιχειρεί να δείξει το πώς οι συγκροτητικές έννοιες της ανθεκτικότητας, δηλαδή η ανθεκτικότητα ως πλαίσιο σκέψης, χρησιμοποιήθηκαν με ριζοσπαστικό τρόπο στο πλαίσιο των επαναστατικών αγώνων της Λατινικής Αμερικής. Το απόσπασμα από τα γραπτά του Γκεβέρα που παραθέτει ο Μίκελσεν είναι χαρακτηριστικό:

“Για να μπορέσει να επιβιώσει κάτω από τις [δύσκολες] συνθήκες, και ενώ βρίσκεται σε διαρκή πολεμική αντιπαράθεση με τον εχθρό, ο αντάρτης μαχητής πρέπει να αναπτύξει την προσαρμοστικότητά του σε τέτοιο βαθμό ώστε να ταυτιστεί με το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει, να γίνει κομμάτι του και να το αξιοποιήσει ως σύμμαχό του στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό. [...] τα χαρίσματα της προσαρμοστικότητας και της εφευρετικότητας στους λαϊκούς στρατούς είναι που κλονίζουν τους πολέμαρχους και καθιστούν άχρηστες τις στατιστικές τους”.⁵⁰

Σημαντικό στοιχείο στην ανάλυση του Μίκελσεν αποτελεί το γεγονός ότι εστιάζει στις πόλεις, τις οποίες αντιλαμβάνεται ως αναπόσπαστο κομμάτι του αντάρτικου της Λατινικής Αμερικής όπου συμπυκνώνεται η “σύγκρουση μεταξύ διαφορετικών ανθεκτικότητων” — αυτής των ανταρτών και αυτής του *status quo*. Η πόλη ως “χώρος μέσα από τον οποίο μπορεί να εδραιωθεί μία αντιπαράθεση των ανθεκτικότητων”⁵¹ αποτελεί και το κατευθυντήριο νήμα της γενεαλογίας του, η οποία καταλήγει στο σήμερα και στα κείμενα της Αόρατης Επιτροπής για τις επαναστατικές δυναμικές και δυνατότητες αντιπαράθεσης που προσφέρουν οι πόλεις ως πεδίο εξέγερσης.⁵² Εν τέλει, ο Μίκελσεν προτείνει μία

⁴⁷ Michelsen 2016: 62.

⁴⁸ Στο ίδιο: 73.

⁴⁹ Στο ίδιο: 72.

⁵⁰ Ernesto Guevara, *Ο Ανταρτοπόλεμος*, μτφρ. Κώστας Διαβολίσης (Αθήνα: Εκδόσεις Άποψη, 2005): 53.

⁵¹ Michelsen 2016: 73.

⁵² Αόρατη Επιτροπή είναι το ψευδώνυμο του/της ή των συγγραφέων τριών βιβλίων πολιτικής φιλοσοφίας, στρατηγικής και πολιτικής θεωρίας στη Γαλλία: “Η εξέγερση που έρχεται” (2007), “Στους φίλους μας” (2014) και “Τώρα” (2017). Η Αόρατη Επιτροπή καθιστά σαφές στα βιβλία της πως είναι καταστασιακή, αναρχική, ενάντια στο κράτος, το κεφάλαιο, τα κόμματα, τον αστικό πολιτισμό. Για την Αόρατη Επιτροπή η χρήση ψευδώνυμου είναι συνειδητή πολιτική πράξη, δεδομένου ότι η μη ορατότητα και η ανωνυμία θεωρούνται προτέρημα μίας σωστής θέσης επίθεσης. Το πρώτο τους βιβλίο αποτέλεσε “στο σύνολό του τεκμήριο στη στοιχειοθέτηση δικογραφίας” στην υπόθεση των Εννιά του Ταρνάκ, το 2008. [Αόρατη Επιτροπή, *Τώρα*, μτφρ. Μυρτώ Ράις και Ρούλα Δημοπούλου (Πάτρα: Ορροτύνα, 2018):11, από τον πρόλογο της ελληνικής μετάφρασης].

γενεαλογία της “αντι-ανθεκτικότητας” (counter-resilience),⁵³ δηλαδή της ανθεκτικότητας των επαναστατημένων ενάντια στην ανθεκτικότητα των κυρίαρχων, όπως ο ίδιος ορίζει τη στόχευση της Αόρατης Επιτροπής για “μια απρόσβλητη θέση για επίθεση”.⁵⁴

Τοποθετήσεις όπως οι παραπάνω εκκινούν από μια δημιουργική αγωνία για την εύρεση πολιτικών εναλλακτικών και δεν στερούνται αναλυτικού ενδιαφέροντος, υπενθυμίζοντας ότι οι διαδικασίες συγκρότησης των εννοιών είναι και οι ίδιες πεδίο αντιπαράθεσης. Φαίνεται όμως να μην αντιλαμβάνονται γιατί τα τελευταία χρόνια η ανθεκτικότητα έχει καθιερωθεί ως στόχος, εργαλείο και θεωρητική βάση για την εμπέδωση των νεοφιλελεύθερων και νεοσυντηρητικών πολιτικών. Όπως το διατυπώνουν οι Mostafavi *et al.*:

“Ο [τρέχων] λόγος για την ανθεκτικότητα [υπονοεί] ότι ο σχεδιασμός δεν είναι πλέον εφικτός χωρίς να αγκαλιάζει την αβεβαιότητα [που προκαλεί περιστατικά σοκ ή καταστροφές και οδηγεί σε επεισόδια πολιτικής κρίσης. Αλλά το τι συνιστά κρίση, απειλή ή καταστροφή συνδέεται με τον τρόπο που ορίζεται η ανθεκτικότητα από τις σχέσεις εξουσίας, την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ ομάδων με διαφορετικά και συχνά αντικρουόμενα κατεστημένα συμφέροντα και διαφορετικούς βαθμούς επιρροής]. Ως εκ τούτου, οι α-πολιτικές ερμηνείες της ανθεκτικότητας όχι μόνο υποστηρίζουν έμμεσα τη διατήρηση των υπαρχουσών δομών και την προστασία των συμφερόντων των προνομιούχων ομάδων από κοινωνικούς μετασχηματισμούς, αλλά επίσης αποτυγχάνουν να συλλάβουν τη συστημική ευαισθησία στις πολιτικές αβεβαιότητες”.⁵⁵

Αυτό σημαίνει ότι οι ετυμολογικές αναλύσεις και η απλή παράθεση των διαφορετικών νοημάτων που δόθηκαν στον όρο “ανθεκτικότητα” μέσα στην ιστορία (ακόμα και όταν πρόκειται για την ιστορία των κοινωνικών αγώνων), δεν μπορούν να εξηγήσουν γιατί σήμερα η ανθεκτικότητα εμφανίζεται από τον κυρίαρχο λόγο ως πρόταγμα για τις κοινωνίες, τις πόλεις και τα άτομα, αν δεν λάβουν υπόψη τις σχέσεις εξουσίας που, στη συγκεκριμένη συγκυρία, δημιουργεί ή διαιωνίζει η κυρίαρχη χρήση του όρου· αν δεν λάβουν υπόψη πώς παράγεται και αναπαράγεται η έννοια της ανθεκτικότητας στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης βιοπολιτικής διακυβέρνησης.⁵⁶ Οι ιδεολογικοί κίνδυνοι μιας τέτοιας προσέγγισης καθίστανται εμφανείς στο επίπεδο της πολιτικής πράξης:

“Με την ανθεκτικότητα το ερώτημα δεν μοιάζει πια να είναι: Συμφωνούμε με τον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένος ο κόσμος μας; Αντιστοιχεί στην ιδέα που έχουμε για μία καλή ζωή; Και εάν όχι, πώς τον αλλάζουμε; Το ερώτημα γίνεται μάλλον: Πώς αναπτύσσουμε τις συμπεριφορές ή τις ικανότητές μας ώστε να

⁵³ Michelsen 2016: 74.

⁵⁴ Comité Invisible, *L'insurrection qui vient* (Paris: La fabrique éditions, 2007): 102. Η έμφαση είναι δική μας. Στην αγγλική μετάφραση, η γαλλική λέξη *inattaquable* (απρόσβλητος) έχει μεταφραστεί ως *invulnerable* (μη ευάλωτος), κάτι που οδηγεί τον συγγραφέα να συσχετίσει την πρόταση της Αόρατης Επιτροπής με την ανθεκτικότητα, την οποία ο ίδιος κατανοεί ως το αντίθετο της ευαλωτότητας.

⁵⁵ Nariman Mostafavi κ.ά., ‘Resilience of environmental policy amidst the rise of conservative populism’, *Journal of Environmental Studies and Sciences* 12, τχ. 2 (2022): 311–12.

⁵⁶ Σχετικά με τη βιοπολιτική διακυβέρνηση βλέπε: Michel Foucault, *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*, μτφρ. Robert Hurley (New York: Pantheon Books, 1978) | S. J. Collier και A. Lakoff, ‘Vital Systems Security: Reflexive Biopolitics and the Government of Emergency’, *Theory, Culture & Society* 32, τχ. 2 (2014): 19–51.

ανταπεξέλθουμε ή να αντέξουμε απέναντι σε ισχυρές δυνάμεις πέρα από τον έλεγχό μας; Η κλασική επιδίωξη για την ‘καλή ζωή’ που κάποτε αποτέλεσε την αφετηρία τόσο για την τέχνη του ζην όσο και για την τέχνη του κυβερνάν, αντικαθίσταται από τον πιο μινιμαλιστικό, σχεδόν ρεαλιστικό, αγώνα για την προσαρμοστική επιβίωση”.⁵⁷

Πιστεύουμε λοιπόν ότι η προσπάθεια να προσδώσουμε χειραφετητικό νόημα σε μια έννοια που σήμερα αποτελεί εργαλείο επιβολής της εξουσίας (ακόμα κι αν στο παρελθόν χρησιμοποιήθηκε διαφορετικά), οδηγεί σε αδιέξοδο τόσο την προσπάθεια κατανόησης της τρέχουσας ιδεολογικής λειτουργίας αυτής της έννοιας, όσο και τη δυνατότητα έμπρακτης ριζοσπαστικής –ή έστω εναλλακτικής– κριτικής της. Διότι το να απαλλαγούμε από τις πολλαπλές μορφές κυριαρχίας, καταπίεσης και ψευδαίσθησης που μας επιβάλλονται, δηλαδή το να χειραφετηθούμε, προϋποθέτει ακριβώς να κατανοήσουμε αυτές τις μορφές κυριαρχίας και τους τρόπους επιβολής τους. Η ουσιαστική εναλλακτική πρόταση δεν μπορεί παρά να διαμορφωθεί και να θεμελιωθεί εκτός του πλαισίου που επιβάλλει ο κυρίαρχος λόγος, διαφορετικά θα είναι πάντα καταδικασμένη να ενσωματώνεται, όπως θα εξηγήσουμε πιο αναλυτικά αργότερα. Αν παραφράσουμε τον Αλτουσέρ,⁵⁸ η μάχη για τις λέξεις και τις ιδέες που εμπεριέχουν έχει νόημα.

Για τους παραπάνω λόγους, στη διατριβή αυτή υιοθετούμε τη δεύτερη τάση που αναπτύσσεται στις κριτικές προσεγγίσεις, η οποία αντιλαμβάνεται τη σχέση μεταξύ νεοφιλευθερισμού και ανθεκτικότητας ως *δομική*, αμφισβητώντας τη δυνατότητα ανανοηματοδότησής της με θετικό τρόπο, και υποστηρίζοντας πως είναι εξ ορισμού ενάντια στην αντίσταση, την αλληλεγγύη, και την κοινωνική αλλαγή.⁵⁹ Η εννοιολογική της ασάφεια και ευπλαστότητα καθιστά την ανθεκτικότητα ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο διαχείρισης κινδύνων για τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, το οποίο προωθεί τη συναίνεση και αποθεώνει την ατομική ευθύνη, “αποικιοποιεί την πολιτική φαντασία”⁶⁰ και υφαρπάζει τις δυνατότητες διαμόρφωσης εναλλακτικών πολιτικών, συμβαδίζοντας απόλυτα με τη λογική του θατσερικού T.I.N.A. (There Is No Alternative).

⁵⁷ Wanda Vrasti και Nicholas Michelsen, ‘Introduction: on resilience and solidarity’, *Resilience* 5, τχ. 1 (2016): 3. Παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι η διαδικασία της επιλεκτικής ανάγνωσης ορισμένων νοημάτων της ανθεκτικότητας εκτός του πλαισίου που αναπαράγει, χρησιμοποιεί και προωθεί την ίδια την έννοια πρακτικά, φέρνει τον Μίκελσεν σε αντιφατικές θέσεις ως προς τις δυνατότητες του όρου της ανθεκτικότητας.

⁵⁸ Ο Αλτουσέρ προσδιορίζει τον εαυτό του ως “κομμουνιστή που δεν αναζητεί στο παρελθόν μας παρά μόνο στοιχεία ικανά να διαφωτίσουν το παρόν μας και ακολούθως να φωτίσουν το μέλλον μας” [Louis Althusser, ‘Πρόλογος: Σήμερα’, στο *Για τον Μαρξ*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος (Αθήνα: Εκτός Γραμμής, 2015): 41].

⁵⁹ Ενδεικτικά και κυρίως βλέπε: Walker και Cooper 2011 | Watts 2015b | Evans και Reid 2014 | Sarah Bracke, ‘Bouncing back. Vulnerability and Resistance in Times of Resilience’, στο *Vulnerability in Resistance*, επιμ. Judith Butler, Zeynep Gambetti, και Leticia Sabsay (Durham: Duke University Press, 2016), 52–75 | Mark Neocleous, “Don’t Be Scared, Be Prepared”: Trauma-Anxiety-Resilience’, *Alternatives* 37, τχ. 3 (2012): 188–98 | Pat O’Malley, ‘Resilient subjects: uncertainty, warfare and liberalism’, *Economy and Society* 39, τχ. 4 (Νοέμβριος 2010): 488–509 | Thierry Ribault, *Contre la Résilience. À Fukushima et ailleurs*, Pour en finir avec (Paris: Éditions L’Échappée, 2021) | Jonathan Joseph, ‘Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach’, *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 1, τχ. 1 (2013): 38–52.

⁶⁰ Mark Neocleous, ‘Resisting Resilience’, *Radical Philosophy*, τχ. 178 (2013): 7.

Η τάση που υιοθετούμε δεν χρησιμοποιεί τη γενεαλογία ούτε για την αναζήτηση ενός καλά καθορισμένου ορισμού της ανθεκτικότητας, ούτε για την διερεύνηση των διαφορετικών νοημάτων που αυτή μπορεί ενδεχομένως να λάβει, αλλά για να προσεγγίσει κριτικά την τρέχουσα ιδεολογική λειτουργία του όρου, εστιάζοντας στο πλαίσιο σκέψης το οποίο ο όρος “ανθεκτικότητα” διαιωνίζει και εμπλουτίζει, καθώς και στις “πολύπλοκες, συχνά ομιχλώδεις, ωστόσο άκρως πολιτικές διεργασίες”⁶¹ μέσα από τις οποίες κατασκευάστηκε η λογική της ανθεκτικότητας ως τρόπος αξιολόγησης. Δηλαδή, η γενεαλογία χρησιμοποιείται στην τάση αυτή με στόχο να “απο-φυσικοποιήσει” την ιδέα της ανθεκτικότητας ως ιδέα πολιτική.

Το ζητούμενο δεν είναι απλά να διερευνήσουμε τα “πολλαπλά νήματα ταυτόχρονων γεγονότων”, όπως αναφέρει ο Μπουρμπώ, διότι δεν υπάρχουν “ταυτόχρονα γεγονότα” που να είναι όλα ίδιας βαρύτητας και σημασίας, δεν έχουν όλα τα γεγονότα την ίδια δυνατότητα ένταξης σε συγκεκριμένες αφηγήσεις. Όλα αυτά τα “παράλληλα γεγονότα”, εμπεριέχουν σχέσεις εξουσίας που τα καθιστούν λιγότερο ή περισσότερο σημαντικά, ισχυρά, καθοριστικά για το σήμερα. Οφείλουμε λοιπόν, όπως εξηγεί ο Λούκατς, “μέσα από το πλέγμα των τυχαίων περιστατικών που συνοδεύουν τη γένεση του κάθε φαινομένου [να απομονώσουμε] τις τυπικές στιγμές, τις αναγκαίες για το προτσές καθεαυτό”.⁶² Ή, όπως εξηγεί ο γεωγράφος Μάικλ Γουάτς, η γενεαλογία ενός όρου αναλύει “τις συνθήκες που καθιστούν ικανή την ύπαρξή του, τις εννοιολογικές του καταβολές, τα σημεία της γέννησής του”.⁶³

Τι θα μπορούσε να αναζητήσει μία γενεαλογία της ανθεκτικότητας;

Μελετώντας τις αναλύσεις της κριτικής τάσης (που υιοθετούμε) ως προς τη γενεαλογία της ανθεκτικότητας, διακρίνουμε τις κεντρικές έννοιες που συνθέτουν το πλαίσιο σκέψης μέσα από το οποίο γεννάται ο όρος, οι οποίες θα αποτελέσουν και τους “οδηγούς” για τη διαμόρφωση της δικής μας πρότασης για τη γενεαλογία. Η αναζήτηση της εξέλιξης των εννοιών αυτών μέσα στην ιστορία των ιδεών θεωρούμε πως μας επιτρέπει καλύτερα να αναγνωρίσουμε τις πραγματικές δυναμικές των πολιτικών που το πρόταγμα της ανθεκτικότητας εμπεδώνει σήμερα, διότι μας βοηθά να εντοπίσουμε τις εννοιολογικές καταβολές του όρου, ανατρέχοντας στις “αναγκαίες” στιγμές για τη γένεσή του με τον τρόπο που είναι σήμερα αντιληπτός.

Η πρώτη και θεμελιώδης έννοια πίσω από την ανθεκτικότητα είναι αυτή της *προσαρμογής*. Η προσαρμογή είναι ένας σημαντικός όρος στην τεκμηρίωση και αποδοχή της ανθεκτικότητας και οι δύο έννοιες συνδέονται με πολύ συγγενή πορεία ως προς τη γενεαλογία και την αλληλουχία επανανοηματοδοτήσεών τους. Η προσαρμογή είναι η βάση πάνω στην οποία αναπτύσσεται η έννοια της ανθεκτικότητας, αλλά ταυτόχρονα, και κυρίως, διαμορφώνει το αξιακό της πλαίσιο, συμπληρώνει και ενισχύει την ιδιότητα της

⁶¹ Zebrowski 2016: 4.

⁶² Γκέοργκ Λούκατς, *Προβλήματα οντολογίας και πολιτικής*, μτφρ. Βασίλης Ραφαηλίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Πλανήτης - 70, 1971): 17.

⁶³ Watts 2015b: 21.

ανθεκτικότητας, προσδιορίζοντας το ίδιο της το περιεχόμενο. Είναι ο στόχος και η αιτιολόγηση των πολιτικών ανθεκτικότητας αλλά και των πολιτικών διαχείρισης του κινδύνου γενικότερα. Όπως παρατηρεί ο Γουάτς: “η προσαρμογή είναι κάτι παραπάνω από μία λέξη-κλειδί: μοιάζει να είναι ηγεμονική ρητορική, άρρηκτα συνδεδεμένη σήμερα με τις αντίστοιχα ισχυρές ρητορικές της ασφάλειας, της διαχείρισης του κινδύνου και των ανθεκτικών κοινωνικών συστημάτων”.⁶⁴

Πιο απλά, η ανθεκτικότητα αποτελεί πρόταγμα (επιβάλλεται επιτακτικά) γιατί ο τελικός στόχος είναι η προσαρμογή. Η ανθεκτικότητα αποτελεί το μέσο, το εργαλείο για την κατάκτηση της προσαρμογής, καθώς και τη μονάδα μέτρησης και αξιολόγησης του βαθμού επίτευξης αυτού του στόχου. Για τους παραπάνω λόγους, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε το πώς και γιατί ο όρος “ανθεκτικότητα” εξελίσσεται ώστε να μετατραπεί σε αξία, οφείλουμε πρώτα να ιχνηλατήσουμε και να μελετήσουμε την εξέλιξη της ίδιας της έννοιας της προσαρμογής. Αυτή θα αποτελέσει το κόκκινο νήμα που θα μας καθοδηγήσει και στην αναζήτηση της γενεαλογίας της ανθεκτικότητας, στην κατανόηση της *διαδικασίας μετατροπής* της ανθεκτικότητας σε *αξία*, όπως το διατυπώνει ο Ντέιβιντ Χάρβεϋ (David Harvey):

“[Αυτό που μπορεί να μας βοηθήσει] είναι να αντικαταστήσουμε την αμετάβλητη ιδέα των ‘αξιών’ με μία κατανόηση των ‘διαδικασιών μετατροπής σε αξίες’. Όταν αντιληφθούμε το πώς λειτουργούν τέτοιου είδους διαδικασίες, μπορούμε επίσης να καταλάβουμε το γιατί ορισμένα είδη ‘σταθερότητας’ κατασκευάζονται σε συγκεκριμένους τόπους και εποχές ώστε να διαμορφώσουν τις κυρίαρχες κοινωνικές αξίες τις οποίες οι άνθρωποι οικειοθελώς ακολουθούν”.⁶⁵

Εξίσου σημαντικές για την ιχνηλάτηση της εξέλιξης της έννοιας της ανθεκτικότητας, εκτός από την προσαρμογή, είναι οι έννοιες του *συστήματος*, της *λειτουργίας* και της *δομής*, οι οποίες συνθέτουν και τη βασική εργαλειοθήκη της θεωρίας συστημάτων και ιδιαίτερα των φονξιοναλιστικών και οργανισμικών προσεγγίσεων του κοινωνικού. Οι θεωρίες αυτές αντιλαμβάνονται την κοινωνία ως άλλο ένα φυσικό σύστημα και, για να την κατανοήσουν, χρησιμοποιούν τις έννοιες και τους όρους των φυσικών επιστημών με τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποιούν αυτές των κοινωνικών επιστημών (όπως γίνεται και με την ανθεκτικότητα, όπως και με την προσαρμογή), ως οριζόντιες μεταφορές και αντιδάνεια που, τελικά, εμφανίζουν τα κοινωνικά φαινόμενα ως άλλα φυσικά φαινόμενα. Έτσι όμως καταλήγουν να θεωρούν νομοτελιακή την κοινωνική εξέλιξη όπως έχει συμβεί, να μην αντιλαμβάνονται την ανταγωνιστική διάσταση στην εξέλιξη αυτή και να παρουσιάζουν τις κοινωνικές ανισότητες και τις υφιστάμενες ιεραρχημένες κοινωνικές σχέσεις ως αναπόφευκτες και αμετάβλητες. Συνοπτικά, όπως εξηγεί ο κοινωνιολόγος Τζορτζ Ρίτσερ (George Ritzer), οι οργανισμικές και φονξιοναλιστικές θεωρίες συνέβαλαν και συμβάλλουν “στον εξορθολογισμό της εκμετάλλευσης, του εσωτερικού και διεθνούς ιμπεριαλισμού και της κοινωνικής ανισότητας”.⁶⁶

⁶⁴ Watts 2015b: 21.

⁶⁵ David Harvey, *Justice, Nature, and the Geography of Difference* (Cambridge, MA: Blackwell, 1996): 11.

⁶⁶ George Ritzer, *Sociological Theory*, 8η έκδοση (New York: McGraw Hill, 2011): 192.

Συνεπώς, το δεύτερο σημείο στο οποίο θα εστιάσουμε αναζητώντας τις θεωρητικές καταβολές της ανθεκτικότητας, αφορά στη θεωρία συστημάτων και ιδιαίτερα στις οργανισμικές και φονξιοναλιστικές προσεγγίσεις. Στην αρχή, μάλιστα, της γενεαλογίας μας θα χρειαστεί να ανατρέξουμε σε θεωρητικές επεξεργασίες του 19^{ου} αιώνα, από τις οποίες εκκινούν οι προσεγγίσεις αυτές, παρότι στην ώριμη μορφή τους εμφανίζονται στον 20^ό αιώνα.

Οι κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά τον 19^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ού} αποτέλεσαν εύφορο πεδίο για την ανάπτυξη της κοινωνικής θεωρίας. Όπως πολύ εύστοχα και συνοπτικά σημειώνει ο ιστορικός Έρικ Χόμπσμπουμ (Eric Hobsbawm), ο 19^{ος} αιώνας είναι η περίοδος η οποία σημαδεύεται από τον “θρίαμβο και [τον] μετασχηματισμό του καπιταλισμού στις ιστορικά προσδιορισμένες μορφές της αστικής κοινωνίας στη φιλελεύθερη εκδοχή της”.⁶⁷ Τη βιομηχανική επανάσταση και ανάδυση του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, αλλά και την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση, που οδήγησαν στην άνοδο και κυριαρχία της αστικής τάξης,⁶⁸ ακολούθησαν, καθ’ όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, πολλές επαναστάσεις και εξεγέρσεις, κυρίως από τη νέα τάξη που γεννήθηκε, το προλεταριάτο. Παράλληλα, εμφανίστηκε το μεγάλο ρεύμα αστικοποίησης που, με μαζικά κύματα μεταναστών, προκάλεσε τη μεγέθυνση των πόλεων και τα συνακόλουθα αστεακά⁶⁹ προβλήματα.

Επιπλέον, οι σημαντικές εξελίξεις που σημειώθηκαν στις φυσικές επιστήμες και ιδιαίτερα στον τομέα της βιολογίας, τις οδήγησαν να εισβάλουν σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας και τους προσέδωσαν το μεγάλο κύρος που τις συνοδεύει έκτοτε. Αντίστοιχα, η αναζήτηση λύσεων στα κοινωνικά προβλήματα που παράγουν οι δομικές ανισότητες του καπιταλιστικού συστήματος, οδήγησε σε μια πρώτη προσπάθεια διάνοιξης του πεδίου των κοινωνικών επιστημών που, εξ αρχής, βρίσκονται σε διάλογο με τις φυσικές επιστήμες, προκειμένου να αναπτύξουν ερμηνείες του κοινωνικού που δεν προέρχονται από συστήματα αφηρημένης σκέψης (όπως ήταν μέχρι τότε η φιλοσοφία), αλλά από τον υλικό κόσμο, που θα μπορούσε να προσφέρει και την βάση για την απόδειξη τέτοιων ερμηνειών.

Βέβαια, τόσο η μέθοδος ανάλυσης των κοινωνικών προβλημάτων, όσο και ο τρόπος αξιολόγησης των ενδεδειγμένων λύσεων διέφεραν σημαντικά διαμορφώνοντας, σε γενικές γραμμές, δύο ερμηνευτικά ρεύματα, που αποτελούσαν και δύο θεμελιωδώς αποκλίνοντες τρόπους πολιτικής σκέψης.

⁶⁷ Eric Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*, μτφρ. Κωστούλα Σκλαβενίτη (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2002): 24.

⁶⁸ Είναι αυτό που ο Χόμπσμπουμ ονομάζει “διττή επανάσταση”: “Η περίοδος εισάγει μια καθοριστική διπλή ρήξη: αφενός με την πρώτη βιομηχανική επανάσταση στη Βρετανία —η οποία εδραίωσε την απεριόριστη ικανότητα του παραγωγικού συστήματος που πρωτοεισήγαγε ο καπιταλισμός για οικονομική ανάπτυξη και παγκόσμια διεξόδου— και αφετέρου με τη γαλλοαμερικανική πολιτική επανάσταση, που εδραίωσε τα κυρίαρχα μοντέλα για τους δημόσιους θεσμούς της αστικής κοινωνίας, συμπληρούμενη από την κατ’ ουσίαν ταυτόχρονη εμφάνιση των πιο χαρακτηριστικών —και άμεσα συναρτημένων— θεωρητικών συστημάτων της: την κλασική πολιτική οικονομία και την ωφελιμιστική φιλοσοφία” (Hobsbawm 2002: 24).

⁶⁹ Επιλέγουμε τη χρήση του όρου αστεακός, αναφερόμενοι στην πόλη, για να τον διαχωρίσουμε από τον όρο αστικός, που χρησιμοποιείται με την έννοια της τάξης.

Από τη μία μεριά, διακρίνουμε το αστικό ερμηνευτικό ρεύμα, με τις *θεωρίες ισορροπίας* (consensus theories), που αντιπροσωπεύει μια πιο στατική ανάγνωση της κοινωνίας (Χέρμπερτ Σπένσερ, Βιλφρέντο Παρέτο,⁷⁰ Εμίλ Ντιρκέμ⁷¹) και προκρίνει μια λιγότερο ή περισσότερο περιοριστική προσέγγιση στο περιεχόμενο της κοινωνικής αλλαγής, μέσω των απαραίτητων κάθε φορά κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, της κοινωνικής συναίνεσης, συνοχής κ.λπ. Πιο αναλυτικά, ο κοινωνιολόγος Τζον Χόρτον (John E. Horton), εξηγεί ότι:

“Οι θεωρίες ισορροπίας [αντιλαμβάνονται] την κοινωνία ως ένα σύστημα δράσης που ενοποιείται στο πιο γενικό επίπεδο μέσω μίας κοινής κουλτούρας και της συμφωνίας [των μελών σε κοινές] αξίες στο επίπεδο της επικοινωνίας και της πολιτικής οργάνωσης [...]. Οι θεωρίες ισορροπίας ορίζουν την κοινωνική υγεία και παθολογία, τη συμμόρφωση και την παρέκκλιση με όρους συναίνεσης και προσαρμογής [...]. Τα κριτήρια για τον ορισμό της κοινωνικής υγείας καθορίζονται από τις νόμιμες αξίες του κοινωνικού συστήματος, αλλά και από την ανάγκη της διατήρησής του μέσω της επίτευξης [συγκεκριμένων] στόχων. Η παρέκκλιση αποτελεί το αντίθετο της κοινωνικής συμμόρφωσης και σημαίνει την αποτυχία των ατόμων να εκτελέσουν τους νόμιμους κοινωνικούς τους ρόλους. Τα παραβατικά άτομα δεν έχουν προσαρμοστεί”.⁷²

Οι θεωρίες αυτές αντιλαμβάνονται ως φυσική νομοτέλεια την θέση που κατέλαβαν οι αστοί στην νέα πολιτική, οικονομική και κοινωνική τάξη που συγκροτήθηκε στην Ευρώπη και την περιφέρειά της στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Προωθούν, επομένως, την συναίνεση σε αυτό το είδος τάξης και, στην προοπτική αυτή, μελετούν προνομιακά τους μηχανισμούς διατήρησής της που είναι, τελικά, οι μηχανισμοί αυτορύθμισης του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος. Προωθούν, παράλληλα, την ατομική ελευθερία και ανάπτυξη ως ιδεολογικό θεμέλιο του οικονομικού φιλελευθερισμού, αλλά και την εξελικτική ανάγνωση της κοινωνικής πρόοδου —η οποία εμφανίζει την υπάρχουσα μορφή κοινωνικής οργάνωσης ως διαχρονική επιταγή και ως τη βέλτιστη δυνατή. Βέβαια, η απάντηση στον τρόπο με τον οποίο θα επιτευχθεί η πρόοδος αποτελεί και το σημείο διαφοροποίησης των υποστηρικτών αυτού του ρεύματος. Άλλοι υποστηρίζουν την κοινωνική μεταρρύθμιση και άλλοι την προσήλωση στις αυτο-οργανωτικές ικανότητες του ίδιου του συστήματος κι επομένως την πολιτική του *laissez-faire*. Και στις δυο, ωστόσο, περιπτώσεις, το ίδιο το σύστημα δεν αμφισβητείται: μπορεί να διατηρήσει αναλλοίωτο ή να μεταρρυθμίσει τον τρόπο λειτουργίας του. Όχι όμως και να τον ανατρέψει, σε όφελος ενός ριζικά διαφορετικού συστήματος κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης.

⁷⁰ Ο Ιταλός οικονομολόγος, κοινωνιολόγος, πολιτικός μηχανικός και φιλόσοφος Βιλφρέντο Παρέτο (Vilfredo Pareto) διαμόρφωσε, όπως σημειώνουν οι Όλσον κ.ά., “μία από τις πρώτες θεωρίες κοινωνικών συστημάτων με τη μορφή της ‘Γενικής Κοινωνιολογίας’” (Olsson κ.ά. 2015: 2), την οποία όρισε ως “ένα κοινωνιολογικό σύστημα σύμφωνα με το πρότυπο της ουράνιας μηχανικής, της φυσικής, της χημείας, και άλλων παρόμοιων *μη-επιστημών* παραμερίζοντας εντελώς τις *επιστήμες* ή την *επιστήμη* των μεταφυσικών” [Vilfredo Pareto, *Traité de sociologie générale*, μτφρ. Pierre Boven, τ. I (Paris, Lausanne: Librairie Payot & Co, 1917):12].

⁷¹ Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Εμίλ Ντιρκέμ (Émile Durkheim) θεωρείται ο πατέρας του λειτουργισμού στην κοινωνιολογία. Ωστόσο, σε αντίθεση με τις λειτουργιστικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις που θα αναλύσουμε στα επόμενα κεφάλαια της γενεαλογίας, η θεωρία του Ντιρκέμ αναγνώριζε την ιστορική διάσταση των κοινωνικών συστημάτων.

⁷² John Horton, ‘Order and Conflict Theories of Social Problems as Competing Ideologies’, *American Journal of Sociology* 71, τχ. 6 (Μάιος 1966): 703, 704.

Από την άλλη μεριά, διακρίνουμε το ρεύμα των *θεωριών σύγκρουσης* (conflict theories –Καρλ Μαρξ, Φρίντριχ Ένγκελς, Αλεξάντρ Μπογκντάνοφ⁷³), που αναλύουν την κοινωνία μέσα από τις δυναμικές της διαδικασίες (συγκρούσεις, αντιφάσεις, α-συμμετρικές δυνάμεις, κοινωνικές διαστρωματώσεις, ταξική πάλη κ.λπ.). Εστιάζοντας στην χειραφέτηση ως αξίωση των ανθρώπων που επανέρχεται διαρκώς και με πολλαπλές μορφές μέσα στην ιστορία, οι θεωρίες σύγκρουσης καταλήγουν στην κοινωνική ανατροπή ως λυτρωτική δύναμη αλλαγής και, όπως το διατυπώνει ο Χόρτον, καταλογίζουν στις θεωρίες ισορροπίας έναν τρόπο ανάλυσης που συμπυκνώνει τις αξίες και επιδιώξεις της άρχουσας τάξης και υπηρετεί τη στρατηγική της, η οποία στοχεύει στον ολοένα και αποτελεσματικότερο κοινωνικό έλεγχο μέσα από τις διαδικασίες αλλοτρίωσης του ανθρώπου:

“Η κοινωνία αποτελεί ένα φυσικό σύστημα για τις θεωρίες ισορροπίας. Για τις θεωρίες σύγκρουσης αποτελεί ένα συνεχώς αμφισβητούμενο πεδίο πολιτικής πάλης μεταξύ ομάδων με αντιθετικούς στόχους και κοσμοθεωρίες. [Για τις θεωρίες αυτές] η ευταξία κατακτάται όχι μέσω της επέκτασης του κοινωνικού ελέγχου, αλλά μέσω της ριζικής αναδιοργάνωσης της κοινωνικής ζωής. Η ευταξία είναι το αποτέλεσμα των συνθηκών της κοινωνικής οργάνωσης και όχι μία κατάσταση πολιτισμικής ενσωμάτωσης”.⁷⁴

Εν τέλει, η βασική διαφοροποίηση των δύο παραπάνω ρευμάτων σκέψης μπορεί να συνοψιστεί στο διαφορετικό περιεχόμενο που το καθένα προσδίδει στην κοινωνική αλλαγή. Όπως εξηγεί ο Ρίτσερ:

“Οι θεωρίες ισορροπίας διαβάζουν τους κοινούς κανόνες και τις κοινές αξίες ως θεμελιώδη στοιχεία της κοινωνίας, εστιάζουν σε μία κοινωνική τάξη που βασίζεται σε σιωπηλές συμφωνίες, και βλέπουν την κοινωνική αλλαγή σαν μία αργή και ελεγχόμενη διαδικασία. Αντίθετα, οι θεωρίες σύγκρουσης δίνουν έμφαση στην κυριαρχία ορισμένων κοινωνικών ομάδων έναντι άλλων, θεωρούν πως η κοινωνική τάξη βασίζεται στη χειραγώγηση και τον έλεγχο από μέρους των κυρίαρχων ομάδων, και βλέπουν την κοινωνική αλλαγή σαν μία διαδικασία που πραγματοποιείται γρήγορα και άτακτα, όταν οι υποτελείς ομάδες ανατρέπουν τις κυρίαρχες”.⁷⁵

Στην αναζήτηση της γενεαλογίας της ανθεκτικότητας ως μέσου για την προσαρμογή, εμείς θα εστιάσουμε στις θεωρίες ισορροπίας, διότι θεωρούμε ότι αποτελούν τη μεγάλη οικογένεια σκέψης που γεννά και νοηματοδοτεί την έννοια της προσαρμογής,

⁷³ Ο Ρώσος Αλεξάντρ Μπογκντάνοφ (Alexandr Bogdanov) αποτέλεσε έναν από τους πρωτοπόρους της συστημικής θεωρίας, ο οποίος επιχείρησε να δημιουργήσει μία νέα οργανωτική επιστήμη που ονόμασε Τεκτολογία και η οποία θα ένωνε τις φυσικές, βιολογικές και κοινωνικές επιστήμες στην μελέτη της ανάπτυξης της κοινωνίας. Βλέπε: Alexander Bogdanov, *Essays in Tektology. The General Science of Organization.*, μτφρ. George Gorelik, 2η έκδοση [1980], The Systems Inquiry Series (California: Intersystems Publications, 1984). Παρά την “κριτική συναίνεση” του Μπογκντάνοφ στο κόμμα των μπολσεβίκων, η συστημική θεωρία του (όπως και οι μεταγενέστερές της από την πλευρά των θεωριών ισορροπίας) παρέμεινε εγκλωβισμένη σε μία μεταφυσική αντίληψη των οργανωτικών νόμων των κοινωνικών συστημάτων ως φυσικών συστημάτων.

⁷⁴ Horton 1966: 704.

⁷⁵ Ritzer 2011: 236-237.

καθορίζοντας έτσι το πλαίσιο σκέψης εντός του οποίου αναδύεται αργότερα η έννοια της ανθεκτικότητας.

Για να γίνει πλήρως κατανοητό πώς οι θεωρίες ισορροπίας νοηματοδοτούν τον όρο “προσαρμογή”, είναι χρήσιμο να επανέλθουμε στο παράδειγμα του Γκεβέρα και της Αόρατης Επιτροπής που είδαμε παραπάνω. Τι μας λέει λοιπόν ο Τσε όταν αναφέρεται στην προσαρμοστικότητα ως αναγκαία ιδιότητα του αντάρτη μαχητή; Το κλειδί για να απαντήσουμε στην ερώτηση αυτή βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι η προσαρμοστικότητα βοηθάει τον αντάρτη “να αξιοποιήσει [το περιβάλλον] ως σύμμαχό του στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό”. Δηλαδή, ο Γκεβέρα αντιλαμβάνεται τη σχέση μεταξύ του υποκειμένου (αντάρτη) και του περιβάλλοντός του ως *διαλεκτική*, όπου ο αντάρτης “εκμεταλλεύεται ως σύμμαχο” το φυσικό του περιβάλλον στον αγώνα του για να αλλάξει το κοινωνικό του περιβάλλον. Πρόκειται εν τέλει για μία σχέση ανταλλαγής και αλληλοδιαμόρφωσης μεταξύ του υποκειμένου και του περιβάλλοντος, και συνεπώς για μία ενεργητική στάση όπου το υποκείμενο μπορεί να φανταστεί έναν άλλο κόσμο και να τον διεκδικήσει αγωνιζόμενο. Πιο απλά, η προσαρμογή του Γκεβέρα είναι ακριβώς η κατάκτηση μίας “απρόσβλητης θέσης για επίθεση” που στοχεύει στη ριζική κοινωνική αλλαγή (για να χρησιμοποιήσουμε και την πρόταση της Αόρατης Επιτροπής). Η προσαρμογή όμως σε ένα περιβάλλον μη τροποποιήσιμο από τα υποκείμενα (στην οποία αναφέρονται οι θεωρίες ισορροπίας), προάγει έναν ατομικό επιβιωτισμό εντός ενός εγγενώς και μόνιμα κρισιακού περιβάλλοντος (φυσικού και κοινωνικού). Δεν προωθεί παρά την ιδέα ενός πειθηνίου υποκειμένου που εξ ορισμού στερείται ακόμη και τη δυνατότητα της ιδέας εναλλακτικών, όπως θα εξηγήσουμε αργότερα.

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, επομένως, δεν έχουμε να κάνουμε απλά με μία θετική νοηματοδότηση της έννοιας της προσαρμογής, η οποία οδηγεί στη συνέχεια σε μια εναλλακτική εκδοχή του ανθεκτικού υποκειμένου. Έχουμε να κάνουμε με δύο αντίθετες έννοιες που αναδύονται μέσα σε δύο εντελώς διαφορετικά πλαίσια σκέψης, αυτό της ισορροπίας και αυτό της σύγκρουσης. Το ερώτημα βεβαίως παραμένει ως προς το ποιο από τα δύο κυριαρχεί και νοηματοδοτεί σήμερα έννοιες που οδηγούν σε συγκεκριμένες πολιτικές και συγκεκριμένους τρόπους υποκειμενοποίησης.

Για να επανέλθουμε στις ιδέες που προωθούν οι θεωρίες ισορροπίας και στις οποίες θα εστιάσει η γενεαλογία που επιχειρούμε της ανθεκτικότητας, πιστεύουμε ότι εξίσου σημαντική με την ιδέα της “προσαρμογής / ανθεκτικότητας ως μέσου επιβίωσης” είναι η ιδέα της “προσαρμογής / ανθεκτικότητας ως μέσου διαχείρισης κρίσεων”. Ας μην ξεχνάμε ότι στις θεωρίες ισορροπίας αποδίδεται αυτή ακριβώς η πολιτική λειτουργία: Να διαμορφώνουν το πλαίσιο εντός του οποίου αναλύονται τα προβλήματα που ανακύπτουν από τις κρίσεις μέσω των οποίων αναπαράγεται το καπιταλιστικό σύστημα (δομικές κρίσεις), και να υποδεικνύουν λύσεις των προβλημάτων, με τρόπο που το σύστημα να διατηρείται και να διαιωνίζεται παρά τις κρίσεις που το ίδιο δημιουργεί.

Στη συνέχεια επιχειρούμε, λοιπόν, να μελετήσουμε τις θεωρίες εκείνες που γεννούν το πλαίσιο σκέψης της ανθεκτικότητας, αναδεικνύοντας ακριβώς τη συσχέτισή τους με συγκεκριμένες κάθε φορά κρίσεις (στις οποίες έρχονται να απαντήσουν). Το κεντρικό ερώτημα, που τίθεται με εξαιρετικά σαφή τρόπο από τους Μπραντ Έβανς (Brad Evans) και

Τζούλιαν Ράιντ (Julian Reid), είναι το εξής: “Πώς φτάσαμε να πιστεύουμε ότι τα άτομα και οι κοινωνίες οφείλουν να αποδεχτούν την καταστροφή ως το σημείο εκκίνησης για το πώς θα συμπεριφέρονται απέναντι στο μέλλον;”.⁷⁶ Για να απαντήσουμε σε αυτό, περιγράφοντας στην ουσία την πολύπλοκη σχέση μεταξύ ενός θεωρητικού σχήματος ή μίας έννοιας και των υλικών συνθηκών μέσα από τις οποίες αυτή αναδύεται, θα μελετήσουμε τις παραπάνω θεωρίες εντός του ιστορικά καθορισμένου κοινωνικού και πολιτικού τους περιβάλλοντος (της συγκυρίας), καθώς και εντός του θεωρητικού διαλόγου στον οποίο αυτές μετέχουν ή που τον οποίο αυτές πυροδοτούν. Η διαδικασία αυτή μας βοηθάει εν τέλει να απαντήσουμε στα ερωτήματα που θέτει ο Φουκώ: “Εντός ενός συγκεκριμένου είδους ρητορικής [...], που εμφανίζεται ιστορικά και σε συγκεκριμένους τόπους [...], ποιες ήταν οι πιο άμεσες, οι πιο τοπικές δυνάμεις που δραστηριοποιήθηκαν; Πώς κατέστησαν δυνατά αυτά τα είδη ρητορικής και, αντίστροφα, πώς αυτές οι ρητορικές χρησιμοποιήθηκαν για την υποστήριξη των σχέσεων εξουσίας;”.⁷⁷

Το τελευταίο αλλά εξαιρετικά σημαντικό σημείο που κατά τη γνώμη μας ολοκληρώνει τη γενεαλογία, είναι αυτό της προσπάθειας διαμόρφωσης μίας θεωρητικής, κοινωνικής, και πολιτικής εναλλακτικής πρότασης στην ανθεκτικότητα. Απαντώντας στις όντως ενδιαφέρουσες προσπάθειες διαμόρφωσης αντιλόγου που περιγράψαμε παραπάνω, θα υποστηρίξουμε πως παραμένουν εγκλωβισμένες σε ένα γραμμικό θεωρητικό σχήμα που περιορίζεται σε μία ανα-νοηματοδότηση του όρου με θετικό πρόσημο. Θα εισηγηθούμε, επομένως, μία προσέγγιση που θεωρούμε πιο συνεπή στη διαλεκτική της και η οποία οφείλει να μελετήσει “τις αντιπαραθέσεις, τις διαμάχες και, κυρίως, την πολιτική [...] αυτού που νοείται ως λογικό, απαραίτητο και φυσικό”⁷⁸ στη σύγχρονη ρητορική της ανθεκτικότητας. Εάν θέλουμε να διαμορφώσουμε την εναλλακτική στην ανθεκτικότητα, πιστεύουμε ότι έχει πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον να αναδείξουμε τον αντίλογο που αναπτύχθηκε ιστορικά στις θεωρίες τις οποίες μελετάμε, τις θεωρίες που διαμόρφωσαν το πλαίσιο σκέψης της ανθεκτικότητας. Μία γενεαλογία που θέλει να είναι κριτική της ιδεολογίας της ανθεκτικότητας δεν θα ήταν πλήρης εάν δεν συνοδευόταν και από μία ‘αντι-γενεαλογία’ ή μια ‘γενεαλογία της κριτικής’ της ανθεκτικότητας ως πλαίσιο σκέψης, όπως σχηματικά την παρουσιάζουμε στους παρακάτω **Πίνακες 1–4**.

Με άλλα λόγια, για να μπορέσουμε να διαμορφώσουμε τη γενεαλογία μας επιχειρούμε μία *γνωσιολογική χαρτογράφηση* (cognitive mapping), η οποία μας επιτρέπει να ξεχωρίσουμε τις έννοιες που θεωρούμε ότι έχουν κομβικό ρόλο για την κατανόηση του ορισμού της ανθεκτικότητας και να τις δούμε στη διάσταση τόσο της ιστορίας των ιδεών και της κοινωνικής σκέψης, όσο και μέσα από την εφαρμογή των ιδεών και θεωριών αυτών στο επίπεδο της αντίληψης για την κοινωνία, τον χώρο, της γεωπολιτικής, της τοπικής διακυβέρνησης κ.ο.κ. Μέσα από τη διαδικασία αυτή αναζητούμε και τον πραγματικό αντίλογο που αναπτύχθηκε, αναπτύσσεται και μπορεί να αναπυχθεί στη λογική της ανθεκτικότητας, πέρα και έξω από αυτήν. Γιατί, όπως εξηγούν και οι Τζέρεμι Γουόκερ και Μελίντα Κούπερ:

⁷⁶ Evans και Reid 2014: xii.

⁷⁷ Foucault 1978: 97.

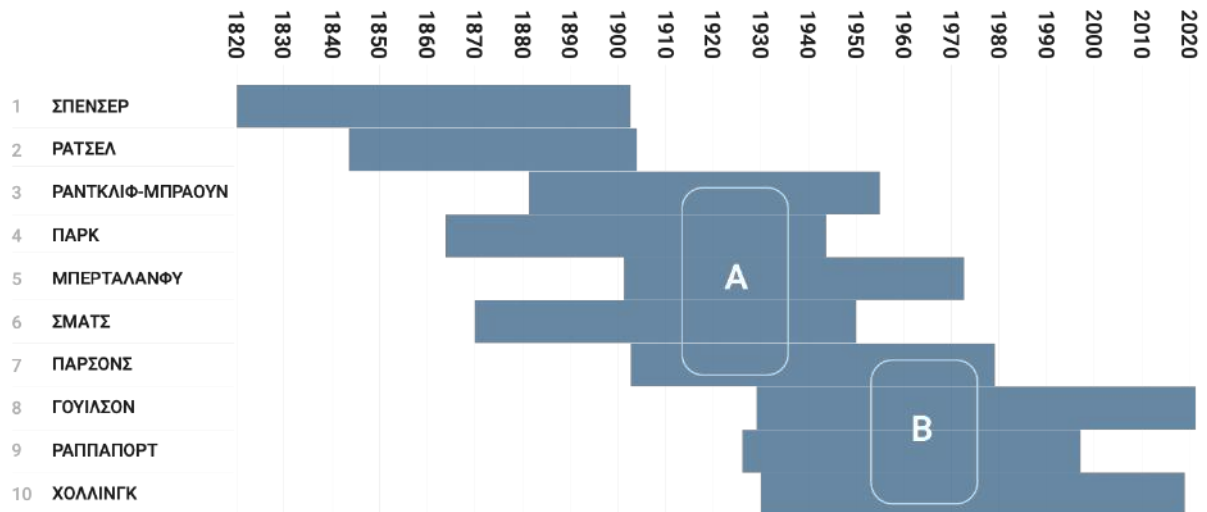
⁷⁸ Zebrowski 2016: 14.

“Έχοντας την τάση να μεταβολίζει όλες τις αντισταθμιστικές δυνάμεις και να θωρακίζεται απέναντι στην κριτική, η συλλογιστική της ανθεκτικότητας δεν μπορεί να αμφισβητηθεί εντός των ορίων της θεωρίας πολύπλοκων συστημάτων, αλλά οφείλει να αμφισβητηθεί [...] εντός τελείως διαφορετικών ορίων, από ένα ρεύμα σκέψης πραγματικά αντισυστημικό.”⁷⁹

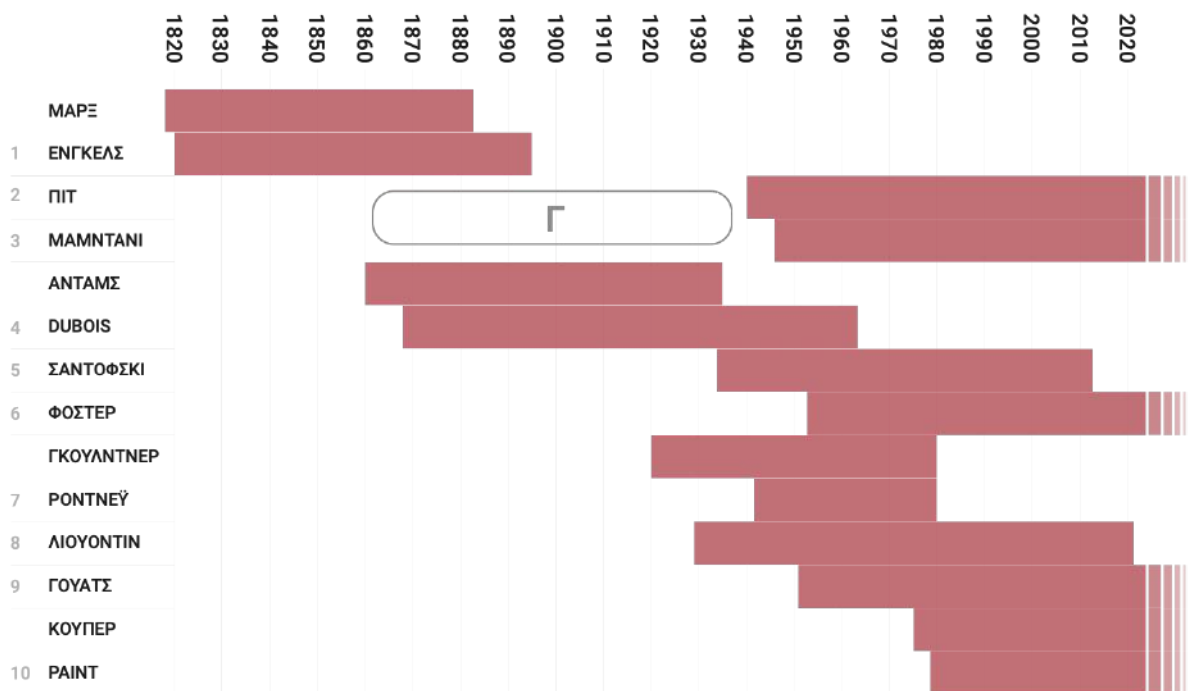
Πίνακας 1: Γνωσιολογικές αναζητήσεις της ανθεκτικότητας

	Γενεαλογία της Ανθεκτικότητας		Γενεαλογία της Κριτικής της Ανθεκτικότητας	
κεφάλαιο 2	Χέρμπερτ Σπένσερ (1820-1903)		Καρλ Μαρξ (1818-1883) Φρίντριχ Ένγκελς (1820-1895)	
κεφάλαιο 3	Φρίντριχ Ράτσελ (1844-1904)		Ρίτσαρντ Πιτ (1940-) Νιλ Σμιθ (1954-2012)	
κεφάλαιο 3	Άλφρεντ Ράντκλιφ-Μπράουν (1881-1955)		Μαχμούτ Μαρντάνι (1946-)	
κεφάλαιο 4	Ρόμπερτ Παρκ (1864-1944) Έρνεστ Μπέρτζες (1886-1966)	<i>Σχολή του Σικάγο</i>	Τζέιν Άνταμς (1860-1935) Φλόρενς Κέλλεϋ (1859-1932)	
			W.E.B. DuBois (1868-1963)	
κεφάλαιο 5	Λούντβιχ φον Μπερτάλανφν (1901-1972)		Ρίτσαρντ Λέβινς (1930-2016) Ρίτσαρντ Λιούοντιν (1929-2021) Βαντίμ Σαντόφσκι (1934-2012)	
κεφάλαιο 5	Γιάν Σματς (1870-1950)		W.E.B. DuBois (1868-1963) Τζον Μπέλαμ Φόστερ (1953-)	
κεφάλαιο 6	Τάλκοτ Πάρσονς (1902-1979)		Άλβιν Γκούλντερ (1920-1980) Τσαρλς Ράιτ Μιλς (1916-1962) Γουόλτερ Ρόντνεϋ (1942-1980)	
κεφάλαιο 7	Έντουαρντ Γουίλσον (1929-2021)		Ρίτσαρντ Λέβινς (1930-2016) Ρίτσαρντ Λιούοντιν (1929-2021)	
κεφάλαιο 7	Ρού Ράππαπορτ (1926-1997)		Μάρσαλ Σάλινς (1930-2021) Μάικλ Γουάτς (1951-)	
κεφάλαιο 8	Κρόφορντ “Μπαζ” Χόλινγκ (1930-2019)		Μάικλ Γουάτς (1951-) Τζούλιαν Ράιτ Τζέρεμι Γουόκερ Μελίντα Κούπερ Μαρκ Νεόκλιους (1964-)	

⁷⁹ Walker και Cooper 2011: 157.

Πίνακας 2: Ιστορικό χρονολόγιο της γενεαλογίας της ανθεκτικότητας

Πίνακας 3: Ιστορικό χρονολόγιο της γενεαλογίας της κριτικής της ανθεκτικότητας

Πίνακας 4: Λέξεις-κλειδιά των θεωριών της Γενεαλογίας της Ανθεκτικότητας

Η Γενεαλογία της Ανθεκτικότητας	Λέξεις-κλειδιά		
ΣΠΕΝΣΕΡ	η κοινωνία-οργανισμός	κοινωνικός δαρβινισμός	εξελικτικισμός
ΡΑΤΣΕΛ	το κράτος-οργανισμός	ζωτικός χώρος	θεωρία του ιμπεριαλισμού
ΡΑΝΤΚΛΙΦ-ΜΠΡΑΟΥΝ	κοινωνική λειτουργία	φυσικοποίηση κοινωνικών φαινομένων	φονξιοναλισμός
ΠΑΡΚ & ΜΠΕΡΤΖΕΣ	η πόλη-οργανισμός	ατομική επιλογή	αφομοίωση
ΜΠΕΡΤΑΛΛΑΝΦΥ	διαφοροποίηση και ιεράρχηση	προθετικότητα	Γενική Θεωρία Συστημάτων
ΣΜΑΤΣ	ιεράρχηση πολιτισμών και προσωπικοτήτων	διαχωρισμένη ανάπτυξη	ολισμός
ΠΑΡΣΟΝΣ	η κοινωνία-σύστημα	ομοίωση και προσαρμογή	δομο-λειτουργισμός
ΓΟΥΪΛΣΟΝ	“Η Νέα Σύνθεση”	καθολικότητα της ανθρώπινης φύσης	προσαρμοσιμότητα
ΡΑΠΠΑΠΟΡΤ	η κοινωνία-οικοσύστημα	προσαρμοστικές κοινωνικές διαδικασίες	περιβαλλοντικός ντετερμινισμός
ΧΟΛΙΝΓΚ	κοινωνικο-οικολογικά συστήματα	ανθεκτικότητα	παναρχία

Για έναν σύντομο σχολιασμό των παραπάνω πινάκων:

1. Η πρώτη παρατήρηση αφορά στη σύνθεση των θεωρητικών που διαμορφώνουν το πλαίσιο σκέψης και ανάλυσης της ανθεκτικότητας. Όλοι οι ερευνητές που εμφανίζονται στον Πίνακα 2 είναι λευκοί άνδρες προερχόμενοι από χώρες του Παγκόσμιου Βορρά και του λεγόμενου Πρώτου Κόσμου –και κυρίως του αγγλοσαξονικού κόσμου. Αντίθετα, η γενεαλογία της κριτικής της ανθεκτικότητας (Πίνακας 3), παρουσιάζει ένα πολύ πιο πλούσιο και ποικιλόμορφο σύνολο διανοητών και ερευνητών, σε επίπεδο φύλου, φυλής και τάξης, ενώ παράλληλα προέρχονται συχνά από χώρες του Παγκόσμιου Νότου και του λεγόμενου Τρίτου ή αναπτυσσόμενου κόσμου. Επομένως, αποτελώντας οι ίδιες και οι ίδιοι, λόγω της κοινωνικής τους θέσης, τα υποκείμενα που υφίστανται τις πολλαπλές διακρίσεις και καταπιέσεις, καταφέρνουν να διαμορφώσουν ένα πολύ πιο πλούσιο μωσαϊκό ιδεών.
2. Στον Πίνακα 2 παρατηρούμε δύο σημαντικές χρονικές πυκνώσεις, όπου οι θεωρίες που μελετάμε φαίνονται να έχουν έντονη ανάπτυξη και διάδοση σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Πρόκειται από τη μία μεριά για την περίοδο του Μεσοπολέμου, όπου αναπτύσσονται σημαντικά οι οργανισμικές θεωρίες (περιοχή Α), και από την άλλη για την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, όπου σημαντική ανάπτυξη γνωρίζουν οι θεωρίες συστημάτων (περιοχή Β).
3. Παρόλο που οι θεωρίες των κριτικών προσεγγίσεων μπορεί να αξιοποιούνται ως αντίλογος σε περισσότερες από μία περιπτώσεις, στους πίνακες παρατίθενται με τρόπο που να αντιστοιχούν στον ερευνητή του οποίου τις θεωρίες απευθύνεται κυρίως η κριτική τους (βλ. αριθμούς 1,2,3...). Συγκρίνοντας λοιπόν τους δύο πίνακες,

παρατηρείται μία χρονική αντιστοιχία ανάμεσα στους θεωρητικούς της ανθεκτικότητας ως πλαίσιο σκέψης και στην κριτική τους. Η αντιστοιχία αυτή ήταν σκόπιμη εφόσον, όπως εξηγήσαμε παραπάνω, αναζητήσαμε την κριτική που αναπτύχθηκε στο δεδομένο κάθε φορά ιστορικό πλαίσιο. Παρόλα αυτά, στην περίπτωση της γεωγραφίας, της ανθρωπολογίας και της σύνδεσής τους με την αποικιοκρατία (κεφάλαιο 3), οι κριτικές προσεγγίσεις φαίνονται να έπονται χρονικά κατά πολύ (περιοχή Γ). Η χρονική αυτή ασυμβατότητα οφείλεται στο γεγονός ότι τόσο η γεωγραφία όσο και η ανθρωπολογία ως επιστημονικά πεδία μπόρεσαν να αποσυνδεθούν από τις αποικιοκρατικές πολιτικές και άρα να διαμορφώσουν τις δικές τους ιδιαίτερες κριτικές προσεγγίσεις ως αποτέλεσμα του απο-αποικιοποιητικού κινήματος που αναπτύχθηκε μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όπως θα εξηγήσουμε και στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 2: “Ποιος διαβάζει σήμερα τον Σπένσερ;”⁸⁰ ή οι “μεταλλάξεις” μιας ξεχασμένης ιστορίας

Με την αλλαγή στην κοινωνική οργάνωση που επέφερε ο αναπτυσσόμενος βιομηχανικός καπιταλισμός, δημιουργήθηκε μια εντελώς νέα θεώρηση της κοινωνίας, κατά την οποία το άτομο είναι πρωτεύον και ανεξάρτητο, το είδος του αυτόνομου κοινωνικού ατόμου που μπορεί να κινηθεί από μέρος σε μέρος και από ρόλο σε ρόλο. Η κοινωνία θεωρείται πλέον συνέπεια, όχι αιτία, των ατομικών ιδιοτήτων. Είναι τα άτομα που φτιάχνουν την κοινωνία.

Richard Lewontin, *Η βιολογία ως ιδεολογία* (2000)

Αν και ο Τάλκοτ Πάρσονς (Talcott Parsons), στη διάσημη ερώτησή του στην εισαγωγή του βιβλίου του *Η Δομή της Κοινωνικής Δράσης*, απαντάει πως ο Χέρμπερτ Σπένσερ (Herbert Spencer) “έχει πεθάνει”,⁸¹ εμείς θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τη διαδρομή της έννοιας της προσαρμογής ξεκινώντας από τον Σπένσερ και τις πεισματικές αναγεννήσεις των ιδεών του. Ο Σπένσερ, χάρη στη μεγάλη διάδοση που γνώρισαν οι ιδέες του στην εποχή του σε όλο τον αγγλοσαξονικό κόσμο, είναι ο θεωρητικός πρόγονος της συστημικής θεωρίας και της φονξιοναλιστικής κατεύθυνσης, όπως αυτή μεταλλάσσεται στον 20^ο αιώνα. Παρόλο που ο Πάρσονς υποστηρίζει ότι αντιτίθεται στην θετικιστική, ωφελιμιστική και ατομικιστική προσέγγιση του Σπένσερ, εκφράζοντας μία γενικότερη, σύγχρονή του, αποδοκιμασία της εξελικτικής θεωρίας, εγγράφεται τελικά κι ο ίδιος σε αυτή την παράδοση –στη θεωρία του για το κοινωνικό σύστημα και την κοινωνική δράση– υιοθετώντας τόσο ως κεντρική έννοια την προσαρμογή του ατόμου, της κοινωνίας κ.λπ. μέσα στο εκάστοτε περιβάλλον τους, όσο και τον δομο-λειτουργισμό του Σπένσερ, τον οποίο μετατρέπει σε σχολή σκέψης.

Ας επιστρέψουμε όμως στο 19^ο αιώνα και στον Χέρμπερτ Σπένσερ. Ο 19^{ος} αιώνας αποτελεί, όπως αναφέραμε και παραπάνω, μία περίοδο έντονων διεργασιών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών. Η Αγγλία, η πρώτη χώρα έντονης και ταχείας εκβιομηχάνισης, είναι και από τις πρώτες χώρες που υπέστη τις συνεπακόλουθες αλλαγές στο κοινωνικό της σύστημα. Η ανάπτυξη των πόλεων, η διάλυση των παραδοσιακών κοινωνικών δεσμών, η εμφάνιση του προλεταριάτου και μάλιστα του αστεακού προλεταριάτου, με τις δύσκολες συνθήκες εργασίας, την ανθυγιεινή ζωή και τις νέες μορφές καταπίεσης και υποδούλωσης, οδηγούν εκτός των άλλων και στη διεύρυνση ενός

⁸⁰ Talcott Parsons, *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*, 4η έκδοση (Toronto, Ontario: Collier-Macmillan Canada, 1966a [1937]): 3.

⁸¹ Ο Πάρσονς παραθέτει τον Αμερικανό ιστορικό Κρέιν Μπρίντον (Crane Brinton): “Ποιος διαβάζει πια σήμερα τον Σπένσερ; Μας είναι δύσκολο να κατανοήσουμε το σάλιο που προκάλεσε στον κόσμο... Ήταν ο προσωπικός έμπιστος ενός μυστήριου και ανικανοποίητου Θεού, τον οποίο αποκαλούσε ως την αρχή της Εξέλιξης. Ο Θεός του τον πρόδωσε. Εξελιχθήκαμε πέρα από τον Σπένσερ” (Crane Brinton, *English Political Thought in the Nineteenth Century*, 1933: 226-227, όπως παρατίθεται στο: Parsons 1966a: 3).

ρεύματος σκέψης και μιας καινούριας αντίληψης για την κοινωνία, του σοσιαλισμού.⁸² Ιδιαίτερα στην Αγγλία οι σοσιαλιστικές και επαναστατικές ιδέες βρίσκουν εύφορο έδαφος στην εργατική τάξη, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη δυναμικών προλεταριακών κινημάτων.⁸³

Η κυρίαρχη, πλέον, οικονομικά και πολιτικά αστική τάξη θα επιχειρήσει να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές αυτές εξεγέρσεις, καθώς και τα αποτελέσματα των όλο και πιο έντονων κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, ως “κοινωνικό πρόβλημα”, το οποίο και θα προσπαθήσει να “θεραπεύσει”. Στο πλαίσιο αυτό, η ίδια η πόλη γίνεται αντιληπτή ως καταλύτης της ρήξης με τον αγροτικό τρόπο ζωής, ρήξη που θεωρήθηκε ότι συνοδευόταν και από μία σειρά από “δυστυχίες” (επαιτεία, πορνεία κ.λπ.).⁸⁴ Έτσι, η αστική τάξη αναπτύσσει τα δικά της νέα εργαλεία για τον έλεγχο του τμήματος της κοινωνίας που φαίνεται να της αντιτίθεται, του τμήματος εκείνου που θεωρείται ότι έχει “εκτροχιαστεί”, δηλαδή της εργατικής τάξης. Στη λογική αυτή, αρχίζουν να εκπονούνται ολοένα και περισσότερες έρευνες που μελετούν την εργατική τάξη, την οποία αντιλαμβάνονται ως μία επικίνδυνη τάξη, την κύρια πηγή όλων των δεινών των αστιακών κέντρων. Ως απειλές θεωρούνται οι ολοένα και διογκούμενες εξεγέρσεις, αλλά και οι μολυσματικές ασθένειες, που φαίνεται να ξεκινούν και να εξαπλώνονται πιο γρήγορα σε συγκεκριμένες περιοχές της πόλης, αυτές στις οποίες διαμένουν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Επιπλέον, οι περιοχές αυτές, εκτός από εστίες μόλυνσης θεωρούνται, από την αστική τάξη, και “ηθικά” υποβαθμισμένες. Έτσι, επιχειρείται αρχικά η χαρτογράφηση των “προβληματικών” περιοχών, ο διαχωρισμός τους από την υπόλοιπη πόλη και στη συνέχεια η “εξυγίανσή” τους.

Ο γεωγραφικός διαχωρισμός των τάξεων αποτελεί ένα πρώτο και σχετικά εύκολο μέτρο, που μπορεί να συμβάλλει στη μείωση των ταραχών στις πόλεις και στον χωρικό περιορισμό των παραγόντων εκείνων που η κυρίαρχη αστική τάξη θεωρεί ως γενεσιουργές αιτίες της ανασφάλειας. Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές του Ένγκελς (1844), για τον σαφή διαχωρισμό των “καλών” από τις “κακές” συνοικίες, με τις πρώτες να κατοικούνται από τα ανώτερα και τις δεύτερες από τα κατώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα:

“Κάθε μεγάλη πόλη έχει μία ή περισσότερες ‘κακές συνοικίες’ —όπου συγκεντρώνεται η εργατική τάξη. Ασφαλώς είναι συνηθισμένο η φτώχεια να μένει σε σοκάκια κρυμμένα δίπλα στα παλάτια των πλουσίων, όμως, γενικά, της έχουν προσδιορίσει μία απομονωμένη περιοχή, όπου κρυμμένη από τα μάτια των πιο ευτυχισμένων τάξεων, δεν έχει παρά να τα βγάλει, καλά-κακά, πέρα μόνη της. Αυτές οι ‘κακές συνοικίες’ είναι παντού οργανωμένες στην Αγγλία σχεδόν κατά τον ίδιο τρόπο, τα χειρότερα σπίτια στην πιο σιχαμένη περιοχή της πόλης”.⁸⁵

⁸² Ιδιαίτερα σημειώνουμε, δεδομένου ότι βρισκόμαστε στην Αγγλία, το κίνημα των *Χαρτιστών*, των οποίων η δράση εκτείνεται από τα μέσα της δεκαετίας του 1830 ως και το 1848, επικεντρώνοντας κυρίως στα αιτήματα που αφορούν στο επίπεδο των πολιτικών δικαιωμάτων.

⁸³ Το ίδιο συμβαίνει και στη Γαλλία. Αντίθετα, στη Γερμανία, όπου οι οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές έρχονται αργότερα, οι σοσιαλιστικές ιδέες παραμένουν πεδίο συζήτησης και ανάλυσης κυρίως στο επίπεδο της διανόησης.

⁸⁴ Βλέπε χαρακτηριστικά το έργο του Γερμανού κοινωνιολόγου Φέρντιναντ Τέννις (Ferdinand Tönnies) που αντιπαραθέτει τις έννοιες της κοινότητας και της κοινωνίας.

⁸⁵ Friedrich Engels, *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, μτφρ. Λ. Αποστόλου, τ. Α΄, Παγκόσμια Βιβλιοθήκη - Κοινωνιολογία (Αθήνα: Μπάυρον, 1974): 71. Αξίζει επίσης να σημειώσουμε το κίνημα του *Υγιεινισμού*, που ανθεί μετά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Οι πρώτες έρευνες εστιάζουν σε ζητήματα όπως αυτά της εγκληματικότητας, της πορνείας, του αλκοολισμού, οι οποίες μάλιστα ενδύονται τον επιστημονικό μανδύα των μαθηματικών, οδηγώντας στην ανάδυση μίας στατιστικής που από δημογραφική ή οικονομική γίνεται “ηθική”.⁸⁶ Στο πλαίσιο αυτό μπορούν να ποσοτικοποιηθούν τα πάντα, ως αποτέλεσμα των στατιστικών ερευνών: η πορνεία, η εγκληματικότητα, ο αναλφαβητισμός, το μέσο ύψος, οι εφημερίδες, οι φυλακές, οι γεννήσεις, οι πληθυσμοί.⁸⁷ Οι κοινωνικές επιστήμες βρίσκουν στα μαθηματικά και ειδικά στη στατιστική τον τρόπο με τον οποίο θα μπορέσουν να εξάγουν επιστημονικά συμπεράσματα από τις μελέτες τους για την “επικίνδυνη” και με “αποκλίνουσα συμπεριφορά” εργατική τάξη. Στην ουσία, η “ηθική” στατιστική χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει και να κανονικοποιήσει μία σειρά από καταπιέσεις και ανισότητες, εγγενείς στο ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Όπως εξηγεί και η Μισέλ Περό:

“Το γεγονός ότι η ‘επιστήμη του ανθρώπου’ άρχισε με την ‘επιστήμη του εγκλήματος’ δείχνει με παραδειγματικό τρόπο τις μεταλλαγές στις πόλεις και στις κοινωνικές ψυχολογίες που αναβαθμίζουν την ιδιοκτησία, την τάξη, τη σεξουαλική εγκράτεια. Γεννήθηκε από μια σαγήνη που ασκούσε το έγκλημα, αρρυθμία μέσα σε μία κοινωνία ορθολογικής παραγωγής. Και από μία άλλη σαγήνη: εκείνη του αριθμού. Η ιδέα ότι μόνο ό,τι αριθμείται είναι βεβαιότητα, ότι η ποσοτικοποίηση και η στατιστική μέτρηση είναι το μέτρο της αλήθειας δείχνει το γόητρο που έχουν τα μαθηματικά”.⁸⁸

Παράλληλα, όπως αναφέραμε και παραπάνω, σημαντική ανάπτυξη παρουσιάζουν και οι επιστήμες της φύσης. Η δημοσίευση του βιβλίου του Δαρβίνου *Η καταγωγή των ειδών μέσω της φυσικής επιλογής* το 1859, χαρακτηρίζει την εποχή. Στο βιβλίο του, ο Δαρβίνος εισάγει τη θεωρία της επιλογής των ειδών μέσω της άμεσης ή έμμεσης επίδρασης του

⁸⁶ Χαρακτηριστική είναι η κανονιστική θεωρία του “μέσου όρου” και του “μέσου ανθρώπου” που διατυπώνει ο Βέλγος μαθηματικός, αστρονόμος και κοινωνιολόγος Αδόλφος Κετελέ (Adolphe Quételet, 1835) στο πλαίσιο των ερευνών του για την ανθρωπομετρία και την κοινωνική φυσική, ο οποίος και συμβάλλει στην ίδρυση της χαρτογραφικής και θετικιστικής σχολής στην εγκληματολογία. Δηλαδή εισάγει την στατιστική στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων. Χαρακτηριστικά, στο εσώφυλλο του παραπάνω βιβλίου του παραθέτει το εξής απόσπασμα από τον Λαπλάς: “Ας εφαρμόσουμε στις πολιτικές και ηθικές επιστήμες τη μέθοδο που βασίζεται στην παρατήρηση και στη μέτρηση, μέθοδος που μας έχει φανεί τόσο χρήσιμη στις φυσικές επιστήμες” [Laplace, P-S. *Essai philosophique sur les probabilités*, 1814, όπως αναφέρεται στο Quételet, Adolphe. *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale*. τ. Ι. (Paris: Bachelier, 1835): εσώφυλλο].

⁸⁷ “Ο στατιστικολόγος, νέος γεωμέτρης, γίνεται μαζί με το γιατρό, το άλλο πρόσωπο της ρυθμιστικής κοινωνίας, ο μέγας κοινωνικός εμπειρογνώμονας, ικανός να παίρνει τα μέτρα παντός πράγματος” [Perrot, Michelle. *Pour une histoire de la statistique*, Paris: INSEE, 1977: 125, όπως αναφέρεται στο Michel Lallement, *Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Επιστήμες: Φιλοσοφία-Κοινωνιολογία (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001): 77].

⁸⁸ Perrot 1977: 134, όπως αναφέρεται στο Lallement 2001: 78.

περιβάλλοντός τους.⁸⁹ Με άλλα λόγια, η εξέλιξη των έμβιων ειδών οφείλεται στη φυσική επιλογή των πιο προσαρμοστικών οργανισμών. Επομένως, αφενός ο οργανισμός εξετάζεται με τη δυναμική του διάσταση, ως μηχανισμός επιβίωσης που παρουσιάζει δυνατότητες τροποποίησης και μεταμόρφωσης, αφετέρου το ίδιο το περιβάλλον αποκτά σημαίνοντα ρόλο, δεδομένου ότι οι αλλαγές του είναι αυτές που επιβάλλουν τις μεταμορφώσεις των οργανισμών, οι οποίοι με τη σειρά τους καλούνται να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες.

Ο Ντέιβιντ Μπίγκινς (David R. Biggins) εξηγεί τη σημασία της δαρβινικής θεωρίας της εξέλιξης για την κοινωνική θεωρία, σημειώνοντας ότι κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα οι θεολογικές αιτιολογήσεις της κοινωνικής οργάνωσης αντικαταστάθηκαν από επιστημονικές – και ιδιαίτερα βιολογικές – αιτιολογήσεις:

“Στη αρχή του [19^{ου}] αιώνα, για παράδειγμα, τα σημαίνοντα γραπτά του Γουίλιαμ Πάλεϋ [σημαντική επιρροή για το Δαρβίνο] εξήγησαν την κοινωνική ιεραρχία ως τμήμα της θεϊκής φιλόδοξης αρμονίας. Αντίστοιχα, το κακό σενάριο που έδωσε ο Τόμας Μάλθους στο *Δοκίμιο για την Αρχή του Πληθυσμού* παρουσιάστηκε ως το αποτέλεσμα των θεϊκών νόμων. Ο πόνος, το κακό και τα δεινά δικαιολογούνταν ως ο θεϊκός μηχανισμός εξασφάλισης της προόδου της ανθρωπότητας. Περίπου την ίδια περίοδο, ωστόσο, συγγραφείς όπως ο Αύγουστος Κοντ και ο Ανρί Σαιν-Σιμόν περιέγραφαν την κοινωνική ευταξία και τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας κατ’ αναλογία του διαχωρισμού των οργάνων και των ιστών στο σώμα. Η οργανική αναλογία χρησιμοποιείτο όλο και περισσότερο όσο γίνονταν εμφανείς οι κοινωνικές αλλαγές που προέκυπταν από την εκβιομηχάνιση. Η σημαντική επίδραση της εξελικτικής θεωρίας του Δαρβίνου θα έδινε στις οργανισμικές αναλογίες μία ιδιαίτερη μορφή και θα τοποθετούσε τις αναλογίες αυτές, καθώς και τις κοινωνικές ιδέες που υποστήριζαν, σε μία φαινομενικά επιστημονική βάση. Το δαρβινικό μοντέλο της εξελικτικής θεωρίας παρείχε τη λεπτομερή δομή των οργανισμικών αναλογιών και, ως πρότυπο για την κοινωνική οργάνωση, χρησιμοποιήθηκε για τον εξορθολογισμό των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων”.⁹⁰

Το έργο του Δαρβίνου αποτελεί κεντρική επιρροή για την ανάπτυξη της τάσης του *κοινωνικού δαρβινισμού* στις κοινωνικές επιστήμες, καταλήγοντας να μετατραπεί, ως τα τέλη του αιώνα, σε αδιαμφισβήτητο δόγμα. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι το ρεύμα του κοινωνικού δαρβινισμού, χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του οποίου ήταν ο Σπένσερ, μετέγραψε τη δαρβινική θεωρία στην κοινωνία αφαιρώντας τη διαλεκτική της πλευρά, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Όπως εξηγεί ο Γκέοργκ Λούκατς, οι αιτίες της επίδρασης της δαρβινικής θεωρίας στις κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα στην κοινωνιολογία ήταν αφενός μεθοδολογικές. Η κοινωνιολογία αποσπάστηκε από την οικονομολογική μεθοδολογική της βάση και βρήκε

⁸⁹ Ο Δαρβίνος επηρεάζεται, με τη σειρά του, από τη φυσιολογία που αναπτύσσεται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και από την άποψη ότι οι οργανισμοί μεταβάλλονται και ότι οι σημερινές μορφές ζωής αποτελούν εξελίξεις και μεταβολές προηγούμενων μορφών ζωής. Ωστόσο, ο ίδιος ο Σπένσερ προωθούσε την ιδέα της εξέλιξης πριν την έκδοση του βιβλίου του Δαρβίνου. Στο άρθρο του “The Development Hypothesis”, του 1852, αναφέρει την έννοια της εξέλιξης, στην οποία βλέπει και την αιτία διάφορων ιστορικών και κοινωνικών μεταβολών (Herbert Spencer, ‘The Development Hypothesis’, *The Leader*, 20 Μαρτίου 1852).

⁹⁰ David R. Biggins, ‘Biology and Ideology’, *Science Education* 60, τχ. 4 (1976): 568.

“στις φυσικές επιστήμες την υποτιθέμενη αντικειμενική και κανονιστική της βάση”.⁹¹ Αφετέρου οι αιτίες αυτές ήταν βαθιά ιδεολογικές, δεδομένου ότι η αστική κοινωνιολογία επεδίωκε τη νομιμοποίηση της καπιταλιστικής κοινωνίας με τις ανισότητές της:

“Ενώ μέχρι τότε οι απολογητές του καπιταλισμού αρνούσαν τις ‘μελανές πλευρές’ αυτού του συστήματος, η αστική κοινωνιολογία ξεκίνησε την απολογητική της διαδικασία ακριβώς από αυτές τις πλευρές. Επιχείρησε να πείσει την αστική διάνοηση να εγκρίνει αυτές τις ‘μελανές πλευρές’, ή τουλάχιστον να συμβιβαστεί με αυτές ως δήθεν αμετάβλητα, φυσιολογικά και ‘αιώνια’ δεδομένα. Είναι σαφές ότι ο δαρβινισμός, στη στερεοτυπική του μορφή, προσέφερε μία εξαιρετικά κατάλληλη βάση για αυτή τη νέα μορφή απολογητικής”.⁹²

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την περίοδο στην οποία εγγράφεται η θεωρητική δραστηριότητα του Χέρμπερτ Σπένσερ, θα πρέπει να έχουμε κατά νου και το ευρύτερο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο. Ο Σπένσερ, γνήσιος εκφραστής του οικονομικού φιλελευθερισμού, συντάσσει το πολύτομο και πολυσχιδές έργο του κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα έργο που διατρέχει δύο ιστορικές περιόδους, όπως τις ορίζει ο Έρικ Χομπσμπάουμ,⁹³ τις οποίες και αποτυπώνει στη θεωρία του. Αρχικά, την περίοδο μετά την επανάσταση του 1848 —την “άνοιξη των λαών”— και ως τις αρχές της δεκαετίας του 1870, περίοδο του “παγκόσμιου θριάμβου του καπιταλισμού”:

“Ήταν ο θρίαμβος μιάς κοινωνίας που πίστευε ότι η οικονομική ανάπτυξη βασιζόταν στον ανταγωνισμό των ιδιωτικών επιχειρήσεων, στο να αγοράζει κανείς τα πάντα (ακόμα και την εργασία) όσο το δυνατόν φθηνότερα και να τα πουλάει όσο το δυνατόν ακριβότερα. Σύμφωνα με την πεποίθηση των υπέρμαχων αυτού του συστήματος, μιά τέτοια οικονομία, στηριγμένη στα γερά θεμέλια μιάς αστικής τάξης, με μέλη της εκείνους τους οποίους η ενεργητικότητα, η ικανότητα και η ευφυΐα είχαν υψώσει στην τωρινή τους θέση και τους κρατούσαν εκεί, θα δημιουργούσε έναν κόσμο που θα τον χαρακτήριζε όχι μόνον η δίκαιη κατανομή του υλικού πλούτου, αλλά και η διαρκής εξάπλωση του διαφωτισμού, η προαγωγή του ορθού λόγου, ο πολλαπλασιασμός των ανθρωπινων ευκαιριών, η άνθηση των επιστημών και των τεχνών, με λίγα λόγια, θα δημιουργούσε έναν κόσμο αδιάλειπτης και συνεχώς επιταχυνόμενης προόδου”.⁹⁴

Κάτω από αυτό το πρίσμα θα πρέπει να δούμε και το ίδιο το έργο του Δαρβίνου και τις εξελίξεις στη βιολογία με τους νόμους της εξέλιξης και της φυσικής επιλογής, ως μία από τις πολλές εκφράσεις των ίδιων ιδεολογικών στοιχείων που υποστήριζαν το αναπόφευκτο

⁹¹ “Η ανάπτυξη των ταξικών αγώνων, ιδιαίτερα στην Αγγλία, είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυση της κλασικής οικονομικής επιστήμης. [...] Και δεν είναι τυχαίο ότι ακριβώς αυτή την περίοδο η κοινωνιολογία διαχωρίζεται από την οικονομική επιστήμη και εδραιώνεται ως ανεξάρτητη επιστήμη. [...] Ο Κοντ αποσυνέδεσε την κοινωνιολογία από την οικονομολογική της βάση, όπως έκανε, για παράδειγμα, αργότερα ο Σπένσερ στην Αγγλία”. (Georg Lukács, *The Destruction of Reason*, International Library of Social and Political Thought. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press, 1981: 684).

⁹² Lukács 1981: 685.

⁹³ 1848-1875: Η εποχή του Κεφαλαίου και 1875-1914: Η εποχή των Αυτοκρατοριών.

⁹⁴ Eric Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1994): 15.

της αλλαγής και της προόδου. Όπως εξηγούν και οι βιολόγοι Λέβινς (Levins) και Λιούοντιν (Lewontin): “Το έργο του Δαρβίνου εμφανίστηκε στο τέλος της επιτυχούς πάλης της αστικής τάξης για να δημιουργήσει έναν κόσμο σύμφωνο με τις δικές της δραστηριότητες”.⁹⁵

Στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, ωστόσο, μετά την οικονομική κρίση των μέσων της δεκαετίας του 1870 —που οι σύγχρονοί της την αποκάλεσαν “Μεγάλη Ύφεση” (1873-1896) — η καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη και ο φιλελευθερισμός φαίνονται, πλέον, να κλυδωνίζονται:

“[...] το βασικό μοτίβο αυτής της περιόδου [...] είναι η πορεία της κοινωνίας και του κόσμου του αστικού φιλελευθερισμού προς ό,τι έχει ονομαστεί ο ‘περίεργος θάνατός’ του καθώς φτάνει στο απόγειό του, θύμα των ίδιων των αντιφάσεων που περιέκλειε η πρόοδός του. [...] η κουλτούρα και η πνευματική ζωή της περιόδου αποκαλύπτουν μιά περίεργη επίγνωση αυτού του μοτίβου ανατροπής, του επικείμενου θανάτου ενός κόσμου και της ανάγκης για έναν άλλο”.⁹⁶

Τα μαζικά οργανωμένα κινήματα της εργατικής τάξης εμφανίζονται ξανά δυναμικά, αποτελώντας ολοένα και μεγαλύτερη απειλή. Είναι χαρακτηριστικό ότι η περίοδος αυτή εκκινεί με την Παρισινή Κομμούνα, το 1871. Η βαρβαρότητα και η τρομοκρατία με την οποία η αστική τάξη κατέστειλε την Κομμούνα έδειξε και “το πρόβλημα του εκδημοκρατισμού”⁹⁷ της αστικής κοινωνίας. Παρόλα αυτά, ο εκδημοκρατισμός της άρχισε να φαίνεται επιβεβλημένος μόλις από τα τέλη της ίδιας δεκαετίας, όταν τα πολιτικά δικαιώματα άρχισαν να αποδίδονται σε όλο και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού —ή σωστότερα του ανδρικού πληθυσμού.⁹⁸ Η συνεπαγόμενη σχετική περιθωριοποίηση της κυρίαρχης τάξης από τα κέντρα πολιτικής εξουσίας, μαζί με τις Μεταρρυθμιστικές Πράξεις που υιοθέτησε η Βρετανία, αποτελούσαν απειλή για τους υποστηρικτές του οικονομικού φιλελευθερισμού, όπως ο Σπένσερ. Εξάλλου τις ιδέες του αυτές ο Σπένσερ τις αναπτύσσει τόσο στο κεφάλαιο “The right to ignore the State” (Το δικαίωμα να αψηφούμε το Κράτος) του βιβλίου του *Social Statics* (Κοινωνική Στατική, 1851), καθώς και στο βιβλίο του *The Man Versus the State* (Ο άνθρωπος εναντίον του κράτους), το οποίο εκδίδεται το 1884, αναφερόμενος σε ένα κράτος που φαίνεται να είναι ολοένα και πιο παρεμβατικό, κάτι που σύμφωνα με τις απόψεις του Σπένσερ, παρεμπόδιζε τις πραγματικές δυνατότητες της οικονομικής και, κατ’ επέκταση, κοινωνικής εξέλιξης και ανάπτυξης.

Βέβαια, το ολοένα και πιο παρεμβατικό κράτος δεν αποτελεί απειλή μόνο για τους υποστηρικτές του οικονομικού φιλελευθερισμού, αλλά και για μια ορισμένη αναρχική θεώρηση. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Σπένσερ αφαίρεσε το κεφάλαιο “The

⁹⁵ Richard Levins και Richard Lewontin, *The Dialectical Biologist* (Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 1985): 82.

⁹⁶ Hobsbawm 2002: 26-27.

⁹⁷ Στο ίδιο: 136.

⁹⁸ “Τη δεκαετία του 1870 υπήρχαν ήδη εκλογικά συστήματα που αναγνώριζαν πολιτικά δικαιώματα σε ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού —ορισμένα μάλιστα αναγνώριζαν, θεωρητικά τουλάχιστον, την καθολική ανδρική ψήφο— στη Γαλλία, τη Γερμανία [...], την Ελβετία, το Βέλγιο. Στη Βρετανία, οι Μεταρρυθμιστικές Πράξεις του 1867 και του 1883 σχεδόν τετραπλασίασαν το εκλογικό σώμα, που αυξήθηκε από το 8% στο 29% των ανδρών άνω των είκοσι ετών” (Στο ίδιο: 139).

right to ignore the State” από την επανέκδοση του βιβλίου του το 1896. Ωστόσο, εκδόθηκε αυτούσιο ως φυλλάδιο από το Αναρχοκομμουνιστικό περιοδικό *Freedom*, στις αρχές του 20^{ού} αιώνα (1913) και αποτέλεσε πολύ σημαντική αναφορά ορισμένων αναρχικών σχολών σκέψης.⁹⁹ Ιδιαίτερα στην Ιταλία, το “δικαίωμα να αφηφούμε το Κράτος” μετατράπηκε σε κεντρικό σύνθημα του αναρχικού κινήματος στην περίοδο του 1930.¹⁰⁰ Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε πως ο Γκεόργκι Πλεχάνωφ (Georgi V. Plechanov), στο βιβλίο του *Αναρχισμός και Σοσιαλισμός* (1909), αναφέρει:

“Η μπουρζουαζία, τρομαγμένη, δεν μπορεί πια να τα βάλει [με τους αναρχικούς]. Είναι τα δικά της τρομερά παιδιά. Αυτή πρώτη έβγαλε τη θεωρία του ‘laissez-faire’, αυτή πρώτη δίδαξε τη θεωρία του ασυγκράτητου ατομικισμού. Ο πιο έξοχος σημερινός φιλόσοφος της, ο Χέρμπερτ Σπένσερ, δεν είναι παρά *συντηρητικός αναρχικός*. Οι ‘σύντροφοί’ του είναι ζωηροί κι ανήσυχτοι άνθρωποι, που φέρνουν ως το τελευταίο άκρο την αστική λογική”.¹⁰¹

Η “επιβίωση του ικανότερου” και οι απαρχές της φονξιοναλιστικής θεωρίας

Αυτό είναι το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Σπένσερ αναπτύσσει τις θεωρίες του, ακολουθώντας το θετικιστικό παράδειγμα του Αύγουστου Κοντ, και σε πραγματικό διάλογο με τον Κάρολο Δαρβίνο αποτελεί όχι μόνο μία από τις σημαίνουσες μορφές της αγγλικής κοινωνιολογίας του 19^{ου} αιώνα, αλλά και βασικό εισηγητή της θεώρησης της κοινωνίας με εξελικτικούς όρους. Η συμβολή του Σπένσερ θεωρούμε πως είναι καίρια στην ανάπτυξη των ιδεών που θα διαμορφώσει το ουσιαστικό σώμα σκέψης που φέρει ο σύγχρονος όρος της ανθεκτικότητας.

Αρχικά, επηρεασμένος από την εξελικτική βιολογία, ο Σπένσερ επιδιώκει να διαμορφώσει τα ερμηνευτικά του εργαλεία μέσα από την αναζήτηση μίας καθολικής θεωρίας, γεγονός που τον οδηγεί στην οριζόντια χρήση οργανισμικών αναλογιών στο κοινωνικό πεδίο. Μηχανικός, φιλόσοφος και δημοσιογράφος, αντλώντας την έμπνευσή του από τη φυσιολογία, τη βιολογία και τη μηχανική, επιχειρεί να δημιουργήσει μία φιλοσοφική προσέγγιση που να ενώνει όλη την επιστημονική γνώση, βασισμένη στην καθολικότητα των φυσικών νόμων — αυτό που ονόμασε “Συνθετική Φιλοσοφία”. Έτσι, μεταφέρει τους νόμους της φυσικής (πρώτος νόμος της θερμοδυναμικής) και την εξελικτική βιολογία στις κοινωνικές επιστήμες. Η έννοια της εξέλιξης, η οποία αποτελεί την επαναστατική ιδέα της εποχής, που υποστηρίζει ότι η ίδια η φύση υφίσταται αλλαγές και εξελίσσεται, καταλαμβάνει πολύ κεντρική θέση στη θεωρία του Σπένσερ. Βασιζόμενος στους νόμους του Μπάερ,¹⁰² υποστηρίζει ότι όπως η εξέλιξη της ύλης περνάει από μία απροσδιόριστη και

⁹⁹ Herbert Spencer, *The Right to Ignore the State* (London: Freedom Press, 1913).

¹⁰⁰ Για μια πιο εκτενή ανάλυση βλέπε: Roberta Visone, ‘Il Diritto di ignorare lo Stato: Herbert Spencer teorico dell’Anarchia’, *Archivio di Storia della Cultura* 28 (2015): 77–93.

¹⁰¹ Γκεόργκι Πλεχάνωφ, *Αναρχισμός και σοσιαλισμός*, μτφρ. Νίκος Νικολαΐδης, Σοσιαλιστική Βιβλιοθήκη (Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία ‘Αθηνά’ - Α. Ι. Ράλλης & Σία, 1929).

¹⁰² Karl Ernst von Baër (1792-1876). Εσθονός φυσιολόγος, βιολόγος, γεωγράφος, από τους πρωτοπόρους της εμβρυολογίας. Υποστήριξε ότι τα θηλαστικά προέρχονται κι αυτά από αυγά, τα ωάρια, καθώς και ότι οι δομικές, γενικές σχέσεις και τα γενικά χαρακτηριστικά αναπτύσσονται πριν από τις εξειδικευμένες σχέσεις και τα εξειδικευμένα χαρακτηριστικά.

ασύνδετη ομοιογένεια σε μια προσδιοριστική και συμπαγή ετερογένεια, έτσι και οι κοινωνίες εξελίσσονται από το ομοιογενές στο ετερογενές, από το απλό στο σύνθετο, από τα μονοδιάστατα στα πολυδιάστατα φαινόμενα. Σχετικά, ο Σπένσερ γράφει:

“Το έμβρυο ενός πιο εξελιγμένου ζώου εμφανίζει λίγα διακριτά μέρη, όπως συμβαίνει και με ένα [ενήλικο] λιγότερο εξελιγμένο ζώο. Όσο όμως [το έμβρυο] αποκτά περισσότερη μάζα, τα μέρη του πολλαπλασιάζονται και διαφοροποιούνται. Το ίδιο συμβαίνει και με τις κοινωνίες. Αρχικά, οι ανομοιογένειες μεταξύ των ομάδων ατομικότητων της είναι αδιόρατες τόσο σε αριθμό όσο και σε βαθμό εξέλιξης. Όσο όμως ο πληθυσμός αυξάνεται, οι διαιρέσεις και υπο-διαιρέσεις γίνονται όλο και πιο πολυάριθμες και αποφασιστικές”.¹⁰³

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι ο βαθμός της αναλογίας στον οποίο φτάνει ο Σπένσερ για να εξηγήσει το κοινωνικό πεδίο, είναι αυτός του σύμπαντος και συγκεκριμένα του πλανήτη Κρόνου:

“[...] ο Κρόνος δεν είναι ομόκεντρος με τους δακτυλίους του. Κι έχει αποδειχτεί μαθηματικά ότι ακόμη και στις περιπτώσεις όπου αυτός και οι δακτύλιοί του βρεθούν να είναι ομόκεντροι, δεν θα παραμείνουν έτσι για πάντα: η ομοιογενής σχέση είναι ασταθής και για το λόγο αυτόν θα τείνει να γίνει ετερογενής. Και το γεγονός αυτό μας βοηθάει να θυμηθούμε μία όμοια κατάσταση που παρουσιάζεται σε όλο το ηλιακό σύστημα. Όλες οι τροχιές, πλανητών ή δορυφόρων, έχουν έναν μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό απόκλισης —καμία από αυτές δεν σχηματίζει τέλειο κύκλο· και ακόμη και εάν σχηματίσουν τέλειους κύκλους, αυτοί σύντομα θα γίνουν ελλείψεις. Οι αλληλεπιδράσεις θα γεννήσουν αναπόφευκτα εκκεντρικότητες. Δηλαδή, οι ομοιογενείς σχέσεις θα ολισθήσουν προς ετερογενείς σχέσεις”.¹⁰⁴

Έτσι, ορίζει την κατάσταση της ομοιογένειας ως μία κατάσταση *ασταθούς ισορροπίας*, όρο τον οποίο δανείζεται από τη μηχανική και που εκφράζει “μία τέτοια ισορροπία δυνάμεων που η παρεμβολή οποιασδήποτε επιπλέον δύναμης, όσο ασήμαντη κι αν είναι, θα καταστρέψει την προϋπάρχουσα διάταξη· και θα επιφέρει μία τελείως διαφορετική διάταξη”.¹⁰⁵ Καταλήγει, δηλαδή, στο ότι η ομοιογένεια είναι μία παροδική κατάσταση, σχετικής ισορροπίας, η οποία ανά πάσα στιγμή και με την οποιαδήποτε πίεση θα τείνει πάντα, αναπόφευκτα, προς την ετερογένεια. Σε ένα από τα πολλά παραδείγματα που χρησιμοποιεί, ο Σπένσερ εξηγεί τη διαδικασία της εξέλιξης μέσα από την εξέλιξη των επαγγελμάτων:

“Καμία ομάδα θεσμών δεν αντικατοπτρίζει με μεγαλύτερη διαύγεια τη διαδικασία κοινωνικής εξέλιξης. Και καμία δεν δείχνει πιο αναμφισβήτητα το πώς η κοινωνική εξέλιξη ακολουθεί τον γενικό εξελικτικό νόμο. Οι σπόροι από τους οποίους προκύπτουν οι διάφορες επαγγελματικές οργανώσεις, αποτελώντας αρχικά τμήματα μίας ευρύτερης ρυθμιστικής οργάνωσης, στη συνέχεια διαφοροποιούνται από αυτήν ενώ παράλληλα διαφοροποιούνται και μεταξύ τους. Την ίδια στιγμή που

¹⁰³ Herbert Spencer, *Principles of Sociology*, 3η έκδοση [1876], τ. I (New York: D. Appleton and Company, 1898a): 449.

¹⁰⁴ Herbert Spencer, *First Principles* (London: Williams and Norgate, 1863): 367.

¹⁰⁵ Spencer 1863: 359.

γίνονται όλο και πιο πολύμορφες μέσα από την ανάδυση νέων επαγγελματικών υπο-κατηγοριών, παράλληλα γίνονται όλο και πιο συνεκτικές στο εσωτερικό τους και σαφέστερα προσδιορισμένες. Η διαδικασία αυτή είναι καθόλα όμοια με τη διαδικασία κατά την οποία τα ξεχωριστά μέρη ενός μεμονωμένου οργανισμού περνούν από την αρχική κατάσταση απλότητας στην τελική κατάσταση πολυπλοκότητας”.¹⁰⁶

Σε αντίθεση με την κυρίαρχη άποψη των διανοητών της εποχής του, ο Σπένσερ δεν αναγνωρίζει την εξέλιξη ως μία γραμμική διαδικασία,¹⁰⁷ αλλά ως το πέρασμα από καταστάσεις διακυμάνσεων μεταξύ ισορροπίας και ανισορροπίας, στην οποία οι κοινωνίες προσαρμόζονται και ρυθμίζονται ή όχι, ανάλογα με τον βαθμό εξέλιξής τους:

“Είναι δυνατόν, και πιστεύω πιθανόν, πως η οπισθοδρόμηση υπήρξε το ίδιο συχνή με την πρόοδο. Αντιλαμβανόμαστε συνήθως την εξέλιξη ως μία διαδικασία που συνεπάγεται πως όλα έχουν μία εγγενή τάση να μεταβαίνουν προς κάτι υψηλότερο. Αυτή είναι όμως μία λανθασμένη αντίληψη για την εξέλιξη. Σε όλες τις περιπτώσεις αυτή καθορίζεται από τη συμβολή εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων. Η συνεργασία αυτή δημιουργεί αλλαγές μέχρι να προσεγγιστεί μία ισορροπία μεταξύ των δράσεων του περιβάλλοντος και των δράσεων που η συγκέντρωση [aggregate]¹⁰⁸ αντιτάσσει σε αυτές —μία πλήρης ισορροπία εάν η συγκέντρωση είναι αβιοτική, και μία σχετική ισορροπία εάν η συγκέντρωση είναι έμβια. Ακολούθως, η εξέλιξη, η οποία εμφανίζεται μόνο κατά τη διάρκεια της σταδιακής ενοποίησης που καταλήγει σε ακαμψία, πρακτικά σταματά. Εάν, στην περίπτωση των έμβιων συγκεντρώσεων που διαμορφώνουν ένα είδος, οι δράσεις του περιβάλλοντος παραμείνουν σταθερές, τότε το είδος αυτό παραμένει σταθερό. Εάν οι δράσεις του περιβάλλοντος αλλάξουν, τότε το είδος μεταβάλλεται, έως ότου ξαναβρεί μία ισορροπία με αυτές. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αυτή η αλλαγή αποτελεί κι ένα βήμα προς της εξέλιξη. [...] Μόνο

¹⁰⁶ Παρακάτω συμπυκνώνει: “Η εξελικτική διαδικασία όπως φάνηκε στο παράδειγμα της γέννησης των επαγγελματιών είναι όμοια με τη διαδικασία που φάνηκε στο παράδειγμα της γέννησης των πολιτικών και εκκλησιαστικών θεσμών και παντού αλλού” [Spencer, Herbert. *Principles of Sociology*. 3η έκδοση [1876]. τ. ΙΙΙ. (New York: D. Appleton and Company, 1898b): 317 και 323 αντίστοιχα].

¹⁰⁷ “Οι περισσότεροι παρατηρητές της δεκαετίας του 1870 θα επέμεναν περισσότερο στη γραμμικότητα [της αλλαγής]. Από την άποψη των υλικών όρων, των γνώσεων και της ικανότητας για μετασχηματισμό της φύσης, έμοιαζε τόσο πασιφανές ότι η αλλαγή σήμαινε πρόοδο ώστε η ιστορία —τουλάχιστον η νεότερη ιστορία— έμοιαζε να είναι συνώνυμο της προόδου. Η πρόοδος μετριόταν βάσει της συνεχώς ανοδικής καμπύλης για οτιδήποτε μπορούσε να μετρηθεί, ή για ό,τι οι άνθρωποι επέλεγαν να μετρήσουν”. Βέβαια, η “πρόοδος” αυτή, δεν σήμαινε παντού το ίδιο ούτε αναγνωριζόταν με τον ίδιο τρόπο: “Η έννοια της ‘πρόοδου’ εκτός των προηγμένων χωρών δεν ήταν [...] ούτε πασιδηλό γεγονός ούτε λογικοφανής υπόθεση —ταυτιζόταν κυρίως με τον εξωτερικό κίνδυνο και την πρόκληση. Εκείνοι που ωφελούνταν από αυτήν και την καλωσόριζαν ήσαν μικρές μειονότητες ηγετών και αστικού πληθυσμού που ταυτιζόνταν με ξένες και μη θρησκευτικές αξίες [...]. Ο κόσμος ήταν λοιπόν διαιρεμένος σε ένα μικρότερο τμήμα όπου η ‘πρόοδος’ ήταν αυτοφυής και σε ένα πολύ μεγαλύτερο τμήμα όπου η πρόοδος εισέβαλλε ως ξένος κατακτητής, με τη συμπαράσταση μειονοτήτων ντόπιων συνεργατών” (Hobsbawm 2002: 49-50, 56-57).

¹⁰⁸ Ο Σπένσερ ορίζει την κοινωνία ως “κοινωνική συγκέντρωση”, κατ’ αναλογία των “οργανικών συγκεντρώσεων”.

ορισμένες φορές οι αλλαγές στο περιβάλλον ενεργοποιούν στον οργανισμό μία νέα επιπλοκή, και με τον τρόπο αυτό παράγουν μία σχετικά ανώτερη δομή”.¹⁰⁹

Με τον ίδιο τρόπο εξηγεί και την κοινωνική εξέλιξη.¹¹⁰ Με άλλα λόγια, θεωρεί ότι οι κοινωνίες δέχονται συνεχώς επιλεκτικές πιέσεις,¹¹¹ οι οποίες τις αναγκάζουν να προσαρμόζονται, κάθε φορά, τροποποιώντας τη δομή τους. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο ίδιος: “Όλα τα κακά¹¹² απορρέουν από τη μη προσαρμογή μίας συγκρότησης στις συνθήκες”.¹¹³ Έτσι η κοινωνική πραγματικότητα διαμορφώνεται στον κάθε τόπο με διαφορετικούς ρυθμούς, ως συνάρτηση παλαιότερων και νεώτερων μορφών κοινωνικής οργάνωσης. Η έννοια της *επιβίωσης του ικανότερου* (survival of the fittest),¹¹⁴ την οποία εισήγαγε ο ίδιος ο Σπένσερ, βασική έννοια του κοινωνικού δαρβινισμού και της κοινωνικής ευγονικής, δείχνει για τον ίδιο το πώς οι πιο εξελιγμένες κοινωνίες —με την έννοια της καταλληλότερης προσαρμοστικότητας— μπορούν να υπερισχύσουν έναντι των λιγότερο εξελιγμένων και να τις κατακτήσουν, κάτι που εξάλλου αποτέλεσε και τη θεωρητική βάση του ιμπεριαλισμού και της αποικιοκρατίας:¹¹⁵ “Οι πιο εξελιγμένες κοινωνίες οδηγούν τις λιγότερο εξελιγμένες σε μη ευνοϊκούς οικότοπους, και έτσι τους προκαλούν μείωση του μεγέθους ή υποβάθμιση της δομής τους ή και τα δύο”.¹¹⁶

Αντίστοιχα με τα παραπάνω, αναφέρει:

“Η κοσμική διαδικασία επιφέρει εξίσου οπισθοδρόμηση αλλά και πρόοδο, εκεί όπου οι συνθήκες είναι ευνοϊκές. Μόνο μέσα από ατελείωτες τροποποιήσεις, που αποτελούν προσαρμογές σε αντίστοιχα ατελείωτες αλλαγές συνθηκών, μπορούν

¹⁰⁹ Spencer 1898a: 95-96.

¹¹⁰ “Ενας κοινωνικός οργανισμός, όπως και ο βιολογικός οργανισμός, υπόκειται σε μεταβολές μέχρι να έρθει σε ισορροπία με τις συνθήκες του περιβάλλοντός του. [...] Η αλλαγή αυτή όμως δεν συνεπάγεται απαραίτητα την πρόοδο. Συχνά δεν είναι ούτε προς μία ανώτερη ούτε προς μία κατώτερη δομή. [...] Μόνο περιστασιακά ο νέος συνδυασμός παραγόντων παράγει μία αλλαγή που αποτελεί βήμα προς την κοινωνική εξέλιξη και εισάγει έναν κοινωνικό τύπο που επεκτείνεται και αντικαθιστά κατώτερους κοινωνικούς τύπους” (Spencer 1898a: 97).

¹¹¹ Επιλεκτικές πιέσεις στην εξελικτική θεωρία είναι οι πιέσεις εκείνες που δέχονται οι οργανισμοί από το περιβάλλον τους, που τους ωθούν να μεταμορφωθούν και *a posteriori* αναγνωρίζονται μέσα από τις διάφορες προσαρμογές των ειδών κατά τη διάρκεια της εξέλιξής του.

¹¹² Με την ηθική έννοια του όρου.

¹¹³ Herbert Spencer, *Social Statics: or, The Conditions essential to Happiness specified, and the First of them Developed* (London: John Chapman, 1851): 59.

¹¹⁴ Spencer, Herbert. *Principles of Biology*. τ. I και II, 1864.

¹¹⁵ “Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει ότι οι κατακτητές του πρώτου κόσμου [...] κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τεράστια τμήματα της ανθρωπότητας ήσαν βιολογικώς ανίκανα να επιτύχουν όσα μόνο μία μειονότητα ανθρώπων με υποτιθέμενο λευκό δέρμα —ή, πιο στενά, άνθρωποι βορειοευρωπαϊκής καταγωγής— είχαν αποδείξει ότι μπορούσαν να κάνουν. Η ‘φυλή’, έννοια που διαπότισε την ιδεολογία της περιόδου σχεδόν το ίδιο βαθιά με την έννοια ‘πρόοδος’, διαίρεσε τον κόσμο στα δύο [...]. Ακόμη και στις ίδιες τις ‘ανεπτυγμένες’ χώρες, η διαίρεση της ανθρωπότητας προχωρούσε γοργά: από τη μια ήταν η δραστήρια και προικισμένη μαγιά των μεσαίων στρωμάτων· από την άλλη οι πειθήνιες μάζες που η γενετική μειονεξία τους τις καταδίκασε στην κατωτερότητα. Η ανισότητα άρχισε να εξηγείται με επικλήσεις της βιολογίας, ιδιαίτερα από όσους ένιωθαν ότι η μοίρα τους κατέτασσε στο ανώτερο είδος των ανθρώπων” (Hobsbawm 2002: 58).

¹¹⁶ Spencer, H. 1898a: 97.

να εμφανιστούν κάποιες στιγμές στις οποίες αυτές οι τροποποιήσεις να αποτελούν πρόοδο: την ίδια στιγμή, άλλες αλλαγές που συντελούνται σε άλλους οργανισμούς συνήθως δεν αποτελούν βήματα προς τα εμπρός και συχνά αποτελούν βήματα προς τα πίσω. Η εξέλιξη δεν συνεπάγεται μία εγγενή τάση για βελτίωση, η οποία συμβαίνει παντού παράλληλα. Δεν υπάρχει ομοιόμορφη ανάβαση από το χαμηλότερο στο υψηλότερο, αλλά μία περιστασιακή παραγωγή μίας μορφής η οποία, λόγω του ότι είναι πιο πρόσφορη για πιο σύνθετες συνθήκες, είναι ικανή να επιβιώσει για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και σε μεγαλύτερη ποικιλία μορφών. Και παρόλο που τελικά η ανώτερη αυτή μορφή αρχίζει να κυριαρχεί πάνω στις κατώτερες και να εξαπλώνεται σε βάρος τους, οι κατώτερες μορφές συνεχίζουν να επιβιώνουν σε οικότοπους ή με τρόπους ζωής που δεν έχουν ακόμη σφετεριστεί ή ωθούνται σε υποδεέστερους οικότοπους ή τρόπους ζωής, εντός των οποίων εκφυλίζονται”.¹¹⁷

Επομένως, ο Σπένσερ μελετά την κοινωνία με την ωφελμιστική της μορφή, η οποία δημιουργείται από την ανάγκη των μεμονωμένων, αρχικά, ατόμων να επιβιώσουν σε συνθήκες εχθρικές. Η διαμόρφωση των κοινωνικών σχηματισμών θεωρεί πως αποτελεί την προσαρμοστική απάντηση των ανθρώπων στις πιέσεις του περιβάλλοντός τους:

“Εάν η διαδικασία προόδου, η οποία δουλεύοντας αδιάκοπα στο παρελθόν έφερε τη ζωή στο σημερινό της υψηλό επίπεδο, συνεχίσει στο μέλλον, [...] τότε θα συνεχιστεί και αυτή η προσαρμογή της ανθρώπινης φύσης στο κοινωνικό κράτος που ξεκίνησε όταν οι βάρβαροι συγκεντρώθηκαν αρχικά σε ορδές για την κοινή τους άμυνα —μία προσαρμογή που τελικά θα ολοκληρωθεί”.¹¹⁸

Βέβαια, για την “προσαρμοστική” αυτή διαδικασία της “προόδου” —στην πραγματικότητα αναγκαστικής προσαρμογής στην καπιταλιστική κοινωνία—, ο Χομπσμπάουμ δίνει μία διαφορετική ερμηνεία:

“Το ‘δράμα της προόδου’ είναι μεταφορική έκφραση. Αλλά για δύο κατηγορίες ανθρώπων είχε κυριολεκτική σημασία. Για τα εκατομμύρια των φτωχών που μεταφέρθηκαν σε ένα νέο κόσμο, συχνά περνώντας σύνορα και ωκεανούς, σήμαινε την κοσμογονική αλλαγή της ζωής τους. Για τους λαούς που βρίσκονταν έξω από το χώρο του καπιταλισμού, αλλά τώρα αναστατώνονταν και αυτοί από την επαφή μαζί του, σήμαινε την επιλογή μεταξύ μιας καταδικασμένης σε αποτυχία αντίστασης, με τα μέσα που τους πρόσφεραν οι αρχαίες παραδόσεις και μέθοδοί τους, και μιας τραυματικής διαδικασίας εξοικείωσης με τα όπλα της Δύσης ώστε να τα στρέψουν εναντίον των κατακτητών, μια διαδικασία δηλαδή που θα τους έκανε να κατανοήσουν την ‘πρόοδο’ και να τη χειραγωγήσουν. Ο κόσμος στο τρίτο

¹¹⁷ Spencer 1898b: 609. Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση της σχέσης του κοινωνικού δαρβινισμού με την αποικιοκρατία, την “εκπολιτιστική πολιτική”, την κατάκτηση και τις πρακτικές εξόντωσης των ιθαγενών πληθυσμών από τις Ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις στη βάση της ιεραρχικής οργάνωσης των φυλών και της επιβίωσης του ικανότερου, βλέπε το κεφάλαιο “Η ‘εξαφάνιση των φυλών’” στο Enzo Traverso, *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας. Μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Collection IFG (Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2013): 75-86.

¹¹⁸ Spencer 1898b: 608

τέταρτο του 19^{ου} αιώνα ήταν ένας κόσμος νικητών και θυμάτων. Η δραματικότητα του ήταν πρόβλημα κυρίως των τελευταίων, όχι των πρώτων”.¹¹⁹

Αντίστοιχα, ο Ρέιμοντ Γουίλιαμς εξηγεί πως στην πραγματικότητα:

“[...] κανείς δεν χρειαζόταν να εφεύρει [την επιβίωση του ικανότερου και τον αγώνα για την ύπαρξη] ως περιγραφή της κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα, διότι αποτελούσαν την καθημερινή εμπειρία των περισσότερων ανθρώπων. Εκατομμύρια άτομα [στη Βρετανία] έβγαιναν έξω κάθε μέρα γνωρίζοντας πως έπρεπε να είναι δυνατότεροι ή πονηρότεροι από τους άλλους εάν ήθελαν να επιβιώσουν ή να φέρουν κάτι πίσω στο σπίτι και στην οικογένειά τους. Η ιδέα ήταν κατά κάποιο τρόπο το ίδιο δημοφιλές μεταξύ των θυμάτων αυτού του είδους ανταγωνιστικής διαδικασίας, όσο ήταν και μεταξύ όσων την προωθούσαν, διότι αντιστοιχούσε πολύ άμεσα στην καθημερινή εμπειρία τους από τη ζωή”.¹²⁰

Τελικά, ερμηνεύοντας την κοινωνία με οργανισμικές αναλογίες, ο Σπένσερ την αντιλαμβάνεται ως “σώμα” το οποίο στηρίζεται σε δομές και λειτουργεί με θεσμούς. Συγκεκριμένα, η κοινωνία είναι μία “μόνιμη σύμβαση” συμβίωσης μεταξύ ατόμων:

“η μονιμότητα των σχέσεων μεταξύ των συστατικών μερών είναι αυτή που συγκροτεί την ατομικότητα του συνόλου κατά αντιδιαστολή της ατομικότητας των μερών του. [...] οι μόνιμες σχέσεις μεταξύ των μερών μίας κοινωνίας είναι ανάλογες με τις μόνιμες σχέσεις μεταξύ των μερών ενός έμβιου σώματος”.¹²¹

Το κάθε “όργανο” του σώματος αυτού (τα άτομα, οι θεσμοί, οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες) εκτελεί πολύ συγκεκριμένες λειτουργίες που επιτρέπουν στην κοινωνία ως σύστημα, ως σώμα, να επιβιώσει, να αυτοσυντηρηθεί και να εξελιχθεί. Με άλλους όρους, οι λειτουργίες αυτές είναι εμφανείς στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας,¹²² που τείνει να γίνεται όλο και πιο σύνθετος:

“Ο καταμερισμός της εργασίας παρατηρήθηκε αρχικά από τους πολιτικούς οικονομολόγους και χαρακτηρίστηκε κοινωνικό φαινόμενο. Αμέσως μετά, αναγνωρίστηκε και από τους βιολόγους ως φαινόμενο των έμβιων σωμάτων, το οποίο ονόμασαν ‘φυσιολογικό καταμερισμό της εργασίας’. Αυτός είναι που τόσο στην κοινωνία όσο και στα ζώα τα καθιστά έμβιες ολότητες. Σε σπάνιες περιπτώσεις με τόση έμφαση μπορώ να αναδείξω την αλήθεια, ότι στο επίπεδο

¹¹⁹ Hobsbawm 1994: 20.

¹²⁰ Williams 2005: 92.

¹²¹ Spencer 1898a: 448.

¹²² Όπως σχηματικά εξηγούν οι Γεωργαντάς και Γκιούρας, αναδιατυπώνοντας τις απόψεις του Μαρξ: “η μεγάλη τομή που διακρίνει τη νεωτερικότητα από κάθε άλλη ιστορική περίοδο είναι ότι στις προνεωτερικές και μη νεωτερικές κοινωνίες η εμπράγματη βάση συντήρησης ή υπόστασης [...] είναι η εξωτερική φύση και οι δυνάμεις της, ενώ στη νεωτερικότητα τη θέση αυτής της υπόστασης καταλαμβάνει η (αφηρημένη) εργασία ως μέγας μεσολαβητής με το βασίλειο της φυσικής αναγκαιότητας” [Ηλίας Γεωργαντάς και Θανάσης Γκιούρας, ‘Εισαγωγή’ στο Ηλίας Γεωργαντάς και Θανάσης Γκιούρας, επιμ., *Χώρος, πόλη και εξουσία στη νεωτερικότητα*, Κοινωνικές Επιστήμες / Social Sciences (Αθήνα: Σαββάλας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 2010): 9].

αυτό, οι κοινωνικοί οργανισμοί και οι βιολογικοί οργανισμοί είναι εντελώς όμοιοι”.¹²³

Ωστόσο, με τον τρόπο αυτό, ο Σπένσερ επιχειρεί όχι μόνο να εξηγήσει μία συγκεκριμένη δομή της κοινωνίας, αλλά και να δικαιολογήσει μία συγκεκριμένη ιεράρχηση αυτών των διαφορετικών λειτουργιών των μερών της κοινωνίας. Ιεράρχηση που, όπως σημειώνει ο Λούκατς, γίνεται στη βάση μίας “‘φυσικής’ ανισότητας των ανθρώπων”, κάτι που αποτελεί και μία βασική επιδίωξη του κοινωνικού δαρβινισμού: “να συλλάβει βιολογικά και με τον τρόπο αυτόν να αποσιωπήσει κάθε κοινωνική διαφορά, την ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας και την ταξική πάλη”.¹²⁴

Στο πολύτομο έργο του *Principles of Sociology* (Αρχές Κοινωνιολογίας, 1874-1896) συγκρίνει όλους τους κοινωνικούς θεσμούς με τα όργανα του ανθρώπινου σώματος¹²⁵ και αναλύει τον ρόλο τους και την εξελικτική τους πορεία, καταλήγοντας στο πώς και γιατί θα έπρεπε να λειτουργούν όλα αυτά σε μία πιο εξελιγμένη κοινωνική μορφή. Όπως παρατηρεί ο Τζόνθαν Τέρνερ (Jonathan H. Turner): “αντίθετα με τον Κοντ, που υποστήριζε μία συγκριτική μεθοδολογία, ο Σπένσερ την πραγματοποίησε”.¹²⁶ Έτσι, το έργο του “Αρχές Κοινωνιολογίας” βρίθκει από παραδείγματα από άλλες επιστήμες, διότι, “για να είναι οι νόμοι πράγματι γενικοί και καθολικοί, φαίνεται ότι ισχυριζόταν ο Σπένσερ, θα πρέπει να μπορούν να εξηγήσουν τα δεδομένα από ένα ευρύ φάσμα εξειδικευμένων εμπειρικών ερευνών”.¹²⁷ Αυτή είναι και η ουσία του θετικισμού του Σπένσερ, ο οποίος ακολουθεί το ρεύμα της εποχής του, προσπαθώντας να στηρίξει και τελικά να αποδείξει τη θεωρία του τόσο πάνω σε στοιχεία από τις αναρίθμητες “ηθικές” στατιστικές έρευνες της περιόδου όσο και στα παραδείγματα με τα οποία τον τροφοδοτούσαν απλόχερα οι φυσικές επιστήμες. Όπως σχολιάζει ο Ντάνιελ Ροσίντις (Daniel W. Rossides):

“Το ενδιαφέρον του Σπένσερ να θεμελιώσει τις αρχές του σε μία πραγματική βάση τον οδήγησε στο να [τους] αφιερώσει περισσότερες από τετρακόσιες σελίδες του πρώτου τόμου των Αρχών Κοινωνιολογίας στο [πρώτο] μέρος που ονόμασε ‘Τα Δεδομένα της Κοινωνιολογίας’ (The Data of Sociology)”.¹²⁸

¹²³ Spencer 1898a: 452.

¹²⁴ Lukács 1981: 692. Αυτή η θεώρηση, στην πιο ακραία της εκδοχή, οδήγησε ορισμένους θεωρητικούς, όπως ο Γερμανός πολιτικός ανθρωπολόγος και φυλετιστής Λούντβιχ Βόλτμαν (Ludwig Woltmann), σε απόψεις που υποστηρίζουν ότι ο καπιταλισμός αποτελεί το βέλτιστο κοινωνικό σύστημα από την άποψη της φυσικής επιλογής, καθώς “οι ταξικές αντιθέσεις είναι υποβόσκουσες φυλετικές αντιθέσεις” (Woltmann, L. *Politische Anthropologie*, Eisenach-Leipzig 1903: 192, όπως παρατίθεται στο Lukács 1981: 695).

¹²⁵ Χαρακτηριστικά διακρίνει τις εξής μεγάλες κατηγορίες: οικιακοί θεσμοί, τελετουργικοί θεσμοί, πολιτικοί θεσμοί, εκκλησιαστικοί θεσμοί, επαγγελματικοί θεσμοί, βιομηχανικοί θεσμοί.

¹²⁶ Jonathan H. Turner, ‘The Origins of Positivism: The Contributions of Auguste Comte and Herbert Spencer’, στο *Handbook of Social Theory*, επιμ. George Ritzer και Barry Smart (London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2003): 36.

¹²⁷ Turner 2003: 37.

¹²⁸ Daniel W. Rossides, *The History and Nature of Sociological Theory* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1978): 182.

Η ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών, σύμφωνα με τον Σπένσερ, παρουσιάζεται ως το αποτέλεσμα “μικρών συσσωρευμένων αλλαγών”,¹²⁹ οι οποίες οφείλονται στην αυθόρμητη δράση των μερών (των ατόμων) της κοινωνίας-οργανισμού, που πυροδοτείται από τις πιέσεις του περιβάλλοντός τους. Η δράση των ανθρώπων, επομένως, δεν είναι άλλο από τη “σταδιακή προσαρμογή στη ζωή που τους επιβάλλεται από τις συνθήκες”.¹³⁰ Σχηματικά, οι κοινωνίες διαμορφώνονται και εξελίσσονται μέσα από την προσαρμοστική ενσωμάτωση, αποκτώντας όλο και μεγαλύτερη ετερογένεια μεταξύ των μερών τους, η οποία με τη σειρά της αυξάνει και την κοινωνική συνοχή. Στην πραγματικότητα η ίδια η θεώρηση αυτή εμπεριέχει μία αντίφαση. Διότι, η ετερογένεια οδηγεί στην κοινωνική διαφοροποίηση και στην αντίθεση μεταξύ των μερών και επομένως τη (μερική ή ολική) διάσπασή τους. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Σπένσερ, ακριβώς αυτή η κοινωνική διαφοροποίηση είναι η συνεκτική δύναμη, στην οποία τα μέρη δεν είναι όλα ίδια, αλλά το καθένα κατέχει μία πολύ συγκεκριμένη λειτουργία, που επιτρέπει στο σύνολο να αναπτύξει μια πιο πολύπλοκη μορφή και επομένως το εξοπλίζει καλύτερα για την επιβίωσή του.¹³¹

Εδώ, βέβαια, εμφανίζεται το ερώτημα εάν τα μέρη του συνόλου είναι ίσα, παρόλο που δεν είναι όμοια. Σύμφωνα με τον Σπένσερ, σε αντίθεση με τον ανθρώπινο οργανισμό, όπου όλα τα όργανα κυβερνώνται από τον εγκέφαλο, το σύνολο των μερών της κοινωνίας δεν κυβερνάται από ένα όργανο. Στην κοινωνία η συνείδηση:

“διαχέεται σε όλο το σύνολο: όλες οι μονάδες κατέχουν τις ικανότητες για ευτυχία και δυστυχία, εάν όχι στον ίδιο, σε παρόμοιο βαθμό. Εφόσον λοιπόν δεν υπάρχει κοινωνικό *sensorium*, η ευημερία του συνόλου, που θεωρείται διαφορετική από αυτή των μερών του, δεν αποτελεί επιδιωκόμενο σκοπό. Η κοινωνία υπάρχει προς όφελος των μελών της, και όχι τα μέλη της προς όφελος της κοινωνίας. Θα πρέπει πάντα να θυμόμαστε ότι όσο σημαντικές κι αν είναι οι προσπάθειες για την ευημερία του πολιτικού σώματος, οι αξιώσεις του σώματος αυτού δεν είναι τίποτα από μόνες τους. Αποκτούν τη σημασία τους μόνο εφόσον ενσαρκώνουν τις αξιώσεις των ατομικών μερών του”.¹³²

Επομένως, το άτομο είναι αυτό που αποτελεί “το θεμέλιο κάθε αποτελεσματικής κοινωνικής ρύθμισης”,¹³³ και η κοινωνική συνοχή και εξέλιξη επιτυγχάνεται μέσα από την αρμονία και ισορροπία των εγωιστικών συμφερόντων. Στο κέντρο της θεώρησης του Σπένσερ βρίσκονται οι ερωτήσεις που πολύ ξεκάθαρα διατυπώνει ο ίδιος: “Κατά πόσο το κάθε άτομο υπόκειται στους άλλους και κατά πόσο είναι ανεξάρτητο από αυτούς; Σε ποιο βαθμό το άτομο ανήκει στον εαυτό του και σε ποιο βαθμό στους άλλους”;¹³⁴ Ο βαθμός ελευθερίας του ατόμου να υλοποιήσει τα συμφέροντά του είναι, επομένως, το κριτήριο

¹²⁹ Spencer 1898b: 321.

¹³⁰ Στο ίδιο: 609.

¹³¹ Όπως αναφέρει και ο μεσο-αστός γείτονας στην ταινία “High Hopes” του Μάικ Λι, αναφερόμενος στη Βρετανία: “Αυτό που έκανε αυτή τη χώρα σπουδαία είναι ότι έχει μία θέση για τον καθένα και ο καθένας βρίσκεται στη θέση του” (Mike Leigh, *High Hopes*, Skouras Films, 1988).

¹³² Spencer 1898a: 461-62.

¹³³ Lallement 2001: 135.

¹³⁴ Spencer 1898b: 592.

προόδου σύμφωνα με τον Σπένσερ, ο οποίος απαντάει στα παραπάνω ερωτήματά του με το παρακάτω παράθεμα:

“Πρακτικά έχει μικρή σημασία το ποιος είναι ο χαρακτήρας ιδιοκτησίας του ατόμου από άλλους —εάν ανήκει σε έναν μονάρχη, σε μία ολιγαρχία, σε μία δημοκρατική πλειοψηφία ή σε μία κομμουνιστική οργάνωση. Το ερώτημα για τον καθένα είναι σε ποιο βαθμό αποτρέπεται από το να χρησιμοποιήσει τις ικανότητές του για δικό του όφελος ή υποχρεώνεται να τις χρησιμοποιήσει προς όφελος των άλλων και όχι ποια είναι η εξουσία εκείνη που τον αποτρέπει ή τον υποχρεώνει”.¹³⁵

Συνεπώς, και σύμφωνα με την “επιβίωση του ισχυρότερου”, θα επικρατήσουν τα άτομα εκείνα που είναι ικανά να ανταπεξέλθουν στον φυσικό αγώνα της ατομικής πρωτοβουλίας, ο οποίος θα πρέπει να μην παρακωλύεται από οποιαδήποτε παρέμβαση και κατά κύριο λόγο κρατική. Η κρατική παρέμβαση, συνήθως υπέρ των αδύναμων, θεωρείται ότι εμποδίζει και παραμορφώνει τη φυσική πορεία των πραγμάτων που συνίσταται στον ανταγωνισμό, ευνοώντας την επιβίωση μη κατάλληλων ατόμων. Εξάλλου ο ανταγωνισμός αποτελεί, σύμφωνα με τον Σπένσερ, την “άμεση αιτία για την καλύτερευση σε ποσότητα και σε ποιότητα” των κοινωνιών. Ο Σπένσερ υιοθετεί την οπτική του Κοντ για το πέρασμα από μία “στρατιωτική και θεοκρατική” σε μία “βιομηχανική και επιστημονική” κοινωνία. Η διαδικασία του πέρασματος από την κατώτερη, “στρατιωτικού τύπου” στην ανώτερη, βιομηχανική κοινωνία, σύμφωνα με τον Σπένσερ, ορίζει και το πέρασμα από την “ακούσια” στην “εκούσια συνεργασία”, κατά την οποία κυριαρχεί η ελεύθερη εργασία βάσει σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, η βιομηχανική κοινωνία όπου, σύμφωνα με τον ίδιο, το άτομο δεν ανήκει και δεν υποτάσσεται σε καμία μορφή εξουσίας,¹³⁶ θεωρείται εξελιγμένη μορφή κοινωνίας σε σχέση με τις κοινωνίες που ονομάζει “στρατιωτικού τύπου”, όπου το άτομο αποτελεί ιδιοκτησία του κράτους και οι οποίες χαρακτηρίζονται από συγκεντρωτικές μορφές εξουσίας.

Στη συλλογιστική του αυτή εντάσσονται και οι πολιτικές του απόψεις. Όπως σημειώνει και ο ίδιος:

“Είτε στο επίπεδο της οικογένειας είτε σε αυτό μίας ομάδας συγγενών, μία φυλής ή ενός έθνους, η ανάγκη για κοινή δράση απέναντι σε ξένες οικογένειες, φυλές, έθνη κ.λπ., δημιουργεί την ανάγκη της συγχώνευσης της ατομικής ζωής σε αυτή της ομάδας. Η σοσιαλιστική θεωρία και πρακτική είναι φυσιολογική σε κοινωνίες στρατιωτικού τύπου, και παύει να είναι φυσιολογική με το που η κοινωνία μετατρέπεται σε κυρίως βιομηχανική”.¹³⁷

¹³⁵ Spencer 1898b: 594.

¹³⁶ Εδώ, βέβαια, υπονοεί τις βιομηχανικές κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης. Συγκεκριμένα, θεωρεί ως πιο εξελιγμένα πρότυπα τις κοινωνίες των Κάτω Χωρών και ως ακόμη πιο ανεπτυγμένες αυτές της Μεγάλης Βρετανίας —με τις αποικίες της— και των Ηνωμένων Πολιτειών. Όπως εξηγεί εξάλλου και ο Άνταμ Σμιθ (Adam Smith) στο βιβλίο του *Ο πλούτος των εθνών* (*The Wealth of the Nations*, 1776), οι βόρειες και δυτικές ευρωπαϊκές πόλεις αναδεικνύονται σε δυναμικούς φορείς οικονομικής ανάπτυξης και πολιτικής αντιπροσώπευσης. Η βιομηχανικού τύπου κοινωνία, όπως την ορίζει ο Σπένσερ δεν είναι απλά μία κοινωνία στην οποία υπάρχει βιομηχανική δραστηριότητα. Είναι η κοινωνία στην οποία η οικονομική εξουσία δεν ταυτίζεται με την πολιτική εξουσία: “τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά [της κοινωνίας] βιομηχανικού τύπου δεν γίνονται εμφανή, ακόμη και αν η βιομηχανική δραστηριότητα είναι σημαντική, όσο η βιομηχανική [οικονομική] εξουσία παραμένει ταυτισμένη με την πολιτική εξουσία” (Spencer 1898a: 566).

¹³⁷ Spencer 1898b: 577.

Όπως σημειώνει, η ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών δείχνει ότι: “ο καταναγκαστικός χαρακτήρας των πολιτικών, εκκλησιαστικών και βιομηχανικών περιορισμών τείνει να μειώνεται παράλληλα όσο ανεβαίνουμε από κατώτερους σε ανώτερους τύπους κοινωνιών”.¹³⁸ Έτσι, θεμελιώδες καθήκον της βιομηχανικής κοινωνίας είναι η υπεράσπιση της ατομικότητας των μελών της.

Το ζήτημα της ατομικότητας δεν είναι, βέβαια, χαρακτηριστική ιδιαιτερότητα της θεώρησης του Σπένσερ. Εγγράφεται μέσα στο γενικότερο φιλελεύθερο πλαίσιο της εποχής του που κατανοεί την πρόοδο και την κοινωνική εξέλιξη μέσα από την ατομική ανάπτυξη και μέσα από τη διαμόρφωση αυτόνομων και αυτοδημιούργητων ατόμων. Με άλλα λόγια, στο πλαίσιο αυτό που τοποθετεί το κέντρο της βαρύτητας όχι στην κοινωνία, αλλά στα άτομα. Όπως εξηγεί ο Ροσίντις:

“Το έργο του [Σπένσερ] καταφανώς εξισώνει τους συγκεκριμένους θεσμούς του Αγγλικού φιλελευθερισμού με μία απαραίτητη, ευεργετική κι επομένως ορθολογική, κοσμική διαδικασία. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ο φιλελευθερισμός του Σπένσερ είναι Αγγλικός, δεδομένου ότι έχει ένα καθαρά διαφορετικό άρωμα από τον φιλελευθερισμό των γάλλων Σαιντ-Σιμόν και Κοντ. Η διαφορά έγκειται κυρίως στον ατομικισμό του Σπένσερ και στην ισχυρή του πεποίθηση στην εγγενή αρμονία των κοινωνικών διαδικασιών”.¹³⁹

Εντός της εξελικτικής θεώρησης της κοινωνίας και της “επικράτησης του ικανότερου” ο Σπένσερ, ως ένθερμος υποστηρικτής της οικονομικής πολιτικής του *laissez-faire*¹⁴⁰ και επηρεασμένος από τον Τόμας Μάλθους (Thomas Malthus), προωθεί έναν άκρατο ατομικισμό, σύμφωνα με τον οποίο η κοινωνία είναι μία ένωση ατόμων που το καθένα οφείλει να προωθεί τα συμφέροντά του και να ικανοποιεί τις ατομικές του ανάγκες. Η διαδικασία προσαρμογής στον αέναο ανταγωνισμό, στην οποία καλούνται να ανταποκριθούν τα άτομα, υποδηλώνει ότι υπάρχουν και τα άτομα εκείνα που, μη επιτυγχάνοντας να προσαρμοστούν στο δεδομένο και μη τροποποιήσιμο περιβάλλον, θα συνθλιβούν κάτω από το βάρος του ανταγωνισμού. Το παρακάτω παράθεμα είναι ενδεικτικό της απόλυτης υποταγής του στην ιδέα του ανταγωνισμού, ως φυσικής και αναπότρεπτης διαδικασίας:

“Η εντολή ‘όποιος δεν δουλέψει δεν θα τραφεί’, είναι απλά η χριστιανική έκφραση αυτού του καθολικού νόμου της Φύσης, υπό τον οποίο η ζωή έχει κατακτήσει το σημερινό της υψηλό επίπεδο —του νόμου σύμφωνα με τον οποίο το πλάσμα που δεν είναι αρκετά ενεργητικό ώστε να συντηρήσει τον εαυτό του πρέπει να πεθάνει:

¹³⁸ Spencer 1898b: 587.

¹³⁹ Rossides 1978: 189.

¹⁴⁰ Στην ανώτερη, βιομηχανικού τύπου κοινωνία, “η ρυθμιστική εξουσία μειώνεται σε εύρος. Αντί να υπάρχει μία εξουσία που εκτείνεται σε διαφόρων ειδών δράσεις, αποκλείεται από μεγάλες ομάδες δράσεων. [...] δεν της επιτρέπεται να υπαγορεύει τρόπους παραγωγής ούτε να ρυθμίζει την αγορά” (Spencer 1898a: 568).

η μόνη διαφορά έγκειται στο ότι ο νόμος, που στη μία περίπτωση επιβάλλεται τεχνητά, αποτελεί, στην άλλη περίπτωση, μία φυσική αναγκαιότητα”.¹⁴¹

Αντίστοιχα, υποστηρίζει ότι η όποια κοινωνική θεωρία προωθεί τα συμφέροντα των πιο αδύναμων, όπως ρητά αναφέρει τον σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, “οδηγεί στην αύξηση των ατόμων που είναι ακατάλληλα για την επιχείρηση της ζωής” και κατ’ επέκταση είναι θεωρίες “βιολογικά θανάσιμες” και “ψυχολογικά παράλογες”.¹⁴² Εφόσον τα άτομα αναλαμβάνουν την ευθύνη της ευημερίας και εξέλιξής τους, όσοι δεν τα καταφέρνουν, παρόλο που στη βιομηχανική κοινωνία είναι “ελεύθεροι από κάθε ιδιοκτήτη”, αναλαμβάνουν ατομικά και το κόστος της αποτυχίας τους. Χαρακτηριστικά, ο Σπένσερ εξηγεί ότι “παρόλο που σήμερα ο εργάτης συχνά πιέζεται ανελέητα από τις συνθήκες και καλείται να επιβιώσει με δύσκολους όρους, ωστόσο δεν πιέζεται από κανέναν άρχοντα να αποδεχτεί αυτούς τους όρους”,¹⁴³ υπονοώντας ότι κάποιες αόριστες εξωτερικές συνθήκες είναι αυτές που τον πιέζουν, τις οποίες φυσικά ο ίδιος δεν μπορεί να αλλάξει. Στις συνθήκες αυτές θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι υπονοεί το “αόρατο χέρι της αγοράς”. Όπως, ωστόσο, επισημαίνει ο Ένγκελς, στον αντίποδα του Σπένσερ:

“Όλη η διαφορά σε σχέση με την αρχαία δουλεία που ασκούνταν ανοικτά, είναι ότι ο σημερινός εργάτης φαίνεται να είναι ελεύθερος, γιατί δεν πουλιέται ολόκληρος και με μιάς, αλλά λίγο-λίγο, κάθε μέρα, κάθε βδομάδα, κάθε χρόνο, και γιατί δεν είναι ένας ιδιοκτήτης που τον πουλά σ’ έναν άλλο, μα ο ίδιος που είναι υποχρεωμένος ν’ αυτοπουλιέται μ’ αυτόν τον τρόπο· γιατί δεν είναι ο σκλάβος ενός ιδιώτη, μα ολόκληρης της κατέχουσας τάξης”.¹⁴⁴

Εντοπίζοντας το κοινό corpus σκέψης της γενεαλογίας

Η συμβολή του Σπένσερ στη μετέπειτα κοινωνιολογική σκέψη αλλά και γενικότερα στις κοινωνικές επιστήμες ήταν μεγάλης σημασίας, εδραιώνοντας το ρεύμα του κοινωνικού δαρβινισμού ως ιδεολογικού μηχανισμού διαιώνισης και αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος. Όπως αναφέρει και ο Ρίτσερ:

“το εύρος των ιδεών του, καθώς και το πολύτομο έργο που παρήγαγε, επέτρεψε στη θεωρία του να παρέχει πολλά και διαφορετικά νοήματα σε πολλούς και διαφορετικούς ανθρώπους. [Κυρίως όμως] η θεωρία του ήταν ανακουφιστική και καθησυχαστική για μία κοινωνία που διένυε τη βίαιη διαδικασία εκβιομηχάνισης —η κοινωνία, σύμφωνα με τον Σπένσερ, όδευε σταθερά προς την κατεύθυνση όλο

¹⁴¹ Herbert Spencer, *The Man Versus the State*, 6η έκδοση (Caldwell, Idaho: The Caxton Printers, 1960): 23.

¹⁴² Spencer 1898b: 582.

¹⁴³ Στο ίδιο: 592.

¹⁴⁴ Engels 1974: 144.

και μεγαλύτερης προόδου”.¹⁴⁵

Εμείς εστιάζουμε στα παρακάτω τρία χαρακτηριστικά στοιχεία, που θεωρούμε ότι αποτελούν και τη θεωρητική “κόκκινη κλωστή”, η οποία συνδέει τη γενεαλογία της προσαρμογής και της ανθεκτικότητας που επιχειρούμε να αναδείξουμε, δηλαδή το κοινό *corpus* σκέψης.

Αρχικά, παρατηρούμε ότι ο Σπένσερ, όχι μακριά από τον τρόπο διαμόρφωσης των γενικών θεωριών της εποχής του, προσδοκά να δημιουργήσει μία “θεωρία των πάντων”, μία γενική επιστήμη που να συμπεριλαμβάνει όλες τις επιστήμες, με άλλα λόγια μία *mathesis universalis*. Όπως εξηγεί ο Τζ. Τέρνερ: “Ο Σπένσερ έβλεπε τον εαυτό του ως φιλόσοφο και ο στόχος του ήταν να αναπτύξει αυτό που ονόμασε Συνθετική Φιλοσοφία, η οποία περιέκλειε όλους τους τομείς του σύμπαντος, κοινωνικού και φυσικού, καθώς και την ηθική”.¹⁴⁶ Με άλλα λόγια και με σημερινούς όρους, το έργο του Σπένσερ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί διεπιστημονικό, δεδομένων και των πλείστων επιστημονικών πεδίων με τα οποία ασχολήθηκε. Παρόλο, όμως, που η προσπάθειά του αυτή περνάει μέσα από τη σύνδεση των φυσικών με τις κοινωνικές επιστήμες, σημείο εκκίνησης και θεωρητική πηγή αποτελούν οι φυσικές επιστήμες, βάσει των οποίων επιχειρείται να εξηγηθούν τα κοινωνικά φαινόμενα, και γενικότερα η κοινωνία ως σύνολο, θεωρώντας δεδομένο ότι οι νόμοι της κοινωνίας, αντίστοιχα με αυτούς της φύσης είναι καθολικοί και αναπόδραστοι, είναι νόμοι που μπορούν να αποδειχτούν στην πράξη. Η εκτενής χρήση μεταφορών, όχι μόνο στο επίπεδο των όρων αλλά και στο επίπεδο των εννοιών, από τις φυσικές επιστήμες και ιδιαίτερα από τη βιολογία —η οποία μοιάζει να αποτελεί τη γέφυρα μεταξύ της φύσης και της κοινωνίας— και η επακόλουθη ανάγνωση της κοινωνίας καθώς και η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων με βιολογικούς όρους αποτελούν κεντρικά χαρακτηριστικά του φιλοσοφικού και κοινωνιολογικού ρεύματος του *βιολογικού αναγωγισμού* ή *βιολογισμού*, υποστηρίζοντας ότι τα κοινωνικά φαινόμενα εξηγούνται από, και συνδέονται με, τους βιολογικούς προσδιορισμούς του ανθρώπου. Όπως πολύ εύστοχα το συνοψίζει η κοινωνιολόγος Κολέτ Γκιγιωμάν (Colette Guillaumin) “ο άνθρωπος κοινωνικό ζώο γίνεται αντιληπτός ως άνθρωπος φυσικό ζώο”.¹⁴⁷

Στην πραγματικότητα, ο Σπένσερ εδραιώνει τη σύγχυση των αναλογιών μεταξύ φυσικής και κοινωνικής ιστορίας, και με τον τρόπο αυτό ολοκληρώνει τη διαδικασία που οι Τζον Μπέλαμι Φόστερ (John Bellamy Foster) και Μπρετ Κλαρκ (Brett Clark) ονομάζουν *διπλή*

¹⁴⁵ Ritzer 2011: 193. Για μια εκτενή παρουσίαση της επιρροής του Σπένσερ στην αμερικανική κοινωνική θεωρία, βλέπε: Richard Hofstadter, *Social Darwinism in American Thought* (Boston: Beacon Press, 1992). Ιδιαίτερα στο δεύτερο κεφάλαιο (“The vogue of Spencer”), ο Χόφστάντερ αναφέρει: “Κατά τη διάρκεια των τριών δεκαετιών που ακολούθησαν τον [αμερικανικό] εμφύλιο πόλεμο ήταν αδύνατον να είναι κανείς ενεργός σε οποιοδήποτε πεδίο διανοητικής εργασίας χωρίς να έχει εξοικειωθεί με το έργο του Σπένσερ [...]. Η επιρροή του Σπένσερ στον κοινό άνθρωπο στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι αδύνατον να μετρηθεί, παρόλο που τα αποτελέσματά της είναι αμυδρώς αντιληπτά [...]. Οι πωλήσεις των βιβλίων του Σπένσερ στην Αμερική από την πρώτη τους έκδοση στη δεκαετία του 1860 ως το Δεκέμβριο του 1903 ανήλθαν στους 368.755 τόμους, αριθμός πιθανώς πρωτοφανής για έργα που εντάσσονταν σε τόσο δυσνόητα πεδία όπως αυτό της φιλοσοφίας και της κοινωνιολογίας” (Hofstadter 1992: 33, 34).

¹⁴⁶ Turner 2003: 35.

¹⁴⁷ Colette Guillaumin, *L'idéologie raciste: Genèse et langage actuel* (Paris: Mouton, 1972): 22.

μεταφορά (double transference) την οποία ορίζουν ως “την μεταφορά ιδεών —που αρχικά προέρχονται από την αστική κοινωνία και στη συνέχεια αποδίδονται στη φύση— πίσω στην κοινωνία με φυσικοποιημένη και αντικειμενοποιημένη μορφή, ως αιώνιοι νόμοι”.¹⁴⁸ Κι αυτό διότι μέσα από το έργο του, ο Σπένσερ υιοθετεί από το πεδίο της βιολογίας τη φυσική επιλογή και την “πάλη για την ύπαρξη” του Δαρβίνου, τις οποίες μεταγράφει ως ‘επιβίωση του ικανότερου’ στην κοινωνική του θεωρία. Όμως, ο ίδιος ο Δαρβίνος είχε υιοθετήσει την έννοια της “πάλης για την ύπαρξη” από την κοινωνική θεωρία του Μάλθους για τον πληθυσμό, κάτι που εξάλλου αναγνώριζε και ο ίδιος.¹⁴⁹

Στη διαδικασία της διπλής μεταφοράς είχαν ασκήσει κριτική ήδη από το 19^ο αιώνα οι Μαρξ και Ένγκελς, εστιάζοντας τόσο στην υιοθέτηση της μαλθουσιανής θεωρίας από το Δαρβίνο, όσο και στην ακόλουθη μεταφορά της δαρβινικής θεωρίας στις κοινωνικές επιστήμες. Αν και υποστήριξαν τη θεωρία του Δαρβίνου ως το “θάνατο της τελεολογίας” στις φυσικές επιστήμες,¹⁵⁰ υπογραμμίζοντας την ιστορική διάσταση που προσέδιδε στην ίδια τη φύση, άσκησαν έντονη κριτική στο πώς ο Δαρβίνος προέβαλλε στη φύση τα κοινωνικά φαινόμενα και την κοινωνική οργάνωση της εποχής του. Όπως επισήμαινε ο Μαρξ σε γράμμα του προς τον Ένγκελς:

“Μου φαίνεται διασκεδαστικό ότι ο Δαρβίνος, τον οποίο ξαναδιαβάζω, λέει πως εφαρμόζει τη θεωρία του Μάλθους στα φυτά και τα ζώα, ως εάν στην περίπτωση του κ. Μάλθους να μην ίσχυε το γεγονός πως ακριβώς βασίζεται στο ότι [η θεωρία του] δεν εφαρμόζεται στα φυτά και στα ζώα, αλλά μόνο —με τη γεωμετρική της πρόοδο— στους ανθρώπους σε αντίθεση με τα φυτά και τα ζώα. Είναι αξιοσημείωτο πως ο Δαρβίνος ξανα-ανακαλύπτει, ανάμεσα στα ζώα και τα φυτά, την κοινωνία της Αγγλίας με τον καταμερισμό της εργασίας, τον ανταγωνισμό, την ανάδυση νέων αγορών, των ‘ανακαλύψεων’ και της Μαλθουσιανής ‘πάλης για την ύπαρξη’. Πρόκειται για το *bellum omnium contra omnes* του Χομπς [...], στο οποίο η

¹⁴⁸ John Bellamy Foster και Brett Clark, ‘The Sociology of Ecology: Ecological Organicism Versus Ecosystem Ecology in the Social Construction of Ecological Science, 1926-1935’, *Organization & Environment* 21, τχ. 3 (Σεπτέμβριος 2008): 324.

¹⁴⁹ Ο Δαρβίνος αναφέρει στην αυτοβιογραφία του: “Τον Οκτώβριο του 1838, δηλαδή δεκαπέντε μήνες αφότου είχα ξεκινήσει τη συστηματική μου έρευνα, έτυχε να διαβάσω [τη *Θεωρία περί Πληθυσμού* του Μάλθους] και, όντας καλά προετοιμασμένος να αναγνωρίσω την πάλη για την ύπαρξη που συμβαίνει παντού, λόγω της μακρόχρονης μου παρατήρησης των συνηθειών των ζώων και των φυτών, συνειδητοποίησα ξαφνικά ότι κάτω από τις συνθήκες αυτές οι ευνοϊκές μεταλλάξεις θα έτειναν να διατηρηθούν ενώ οι δυσμενείς να καταστραφούν. Το αποτέλεσμα αυτής της [διαδικασίας] θα ήταν η διαμόρφωση νέων ειδών. Εδώ, μόλις είχα βρει επιτέλους μία θεωρία με την οποία θα μπορούσα να δουλέψω” [Charles Darwin, *The Life and Letters of Charles Darwin*, επιμ. Francis Darwin, τ. 1 (Cambridge: Cambridge Library Collection, 2009): 83].

¹⁵⁰ Ο Μαρξ γράφει στον Λασάλ το 1861: “Το βιβλίο του Δαρβίνου είναι πολύ σημαντικό και μου χρησιμεύει ως βάση στις φυσικές επιστήμες για την πάλη των τάξεων στην ιστορία. Βέβαια, πρέπει κανείς να ανεχτεί τη χονδροειδή μέθοδο των Άγγλων για την ανάπτυξη. Παρ’ όλες τις ανεπάρκειες, πρόκειται όχι μόνο για το θανάσιμο χτύπημα της ‘τελεολογίας’ στις φυσικές επιστήμες για πρώτη φορά, αλλά εξηγεί εμπειρικά την ορθολογική τους σημασία” [Karl Marx και Friedrich Engels, *Marx, Engels: selected correspondence* (Moscow: Progress Publishers, 1975): 115]. Αντίστοιχα, ο Ένγκελς σημείωνε: “Αποδέχομαι τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης, αλλά θεωρώ πως η αποδεικτική μέθοδος του Δαρβίνου (αγώνας για την ύπαρξη, φυσική επιλογή) δεν αποτελεί παρά μία πρώτη, προσωρινή και ατελή έκφραση ενός άρτι ανακαλυφθέντος γεγονότος” (Στο ίδιο: 283).

κοινωνία των πολιτών εμφανίζεται ως ένα ‘πνευματικό βασίλειο των ζώων’, ενώ στον Δαρβίνο το βασίλειο των ζώων εμφανίζεται ως κοινωνία των πολιτών”.¹⁵¹

Ο Ένγκελς, με τη σειρά του, περιέγραφε κριτικά ήδη από το 1875 τη διαδικασία της διπλής μεταφοράς που προωθούσε ο κοινωνικός Δαρβινισμός, ο οποίος φυσικοποιούσε τα κοινωνικά φαινόμενα:

“Ολόκληρη η δαρβινική θεωρία του αγώνα για την ύπαρξη είναι απλώς η μεταφορά, από την κοινωνία στην οργανική φύση, της θεωρίας του Χομπς για τον *bellum omnium contra omnes* και της αστικής οικονομικής θεωρίας [του ανταγωνισμού] καθώς και της μαλθουσιανής θεωρίας του πληθυσμού. Από τη στιγμή που πραγματοποιήθηκε αυτό το ανδραγάθημα (που η απόλυτη δικαιολόγησή του, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το δόγμα του Μάλθους, παραμένει πολύ προβληματική), είναι πολύ εύκολο να μεταφερθούν ξανά αυτές οι θεωρίες από την ιστορία της φύσης, στην ιστορία της κοινωνίας και είναι αφελέστατο να βεβαιώνουμε πως οι ισχυρισμοί αυτοί αποδείχτηκαν φυσικοί και αιώνιοι νόμοι της κοινωνίας”. “[...] Το παιδιάστικο αυτής της διαδικασίας είναι τόσο εμφανές που δεν χρειάζεται να πούμε τίποτα άλλο σχετικά. Εάν όμως ήθελα να μπω σε μεγαλύτερο βάθος, θα το έκανα περιγράφοντάς τους κατά κύριο λόγο ως κακούς οικονομολόγους και ύστερα ως κακούς φυσιοδίφες και φιλόσοφους”.¹⁵²

Η ένσταση των Μαρξ και Ένγκελς σχετικά με τη διπλή μεταφορά από την κοινωνία στη φύση και πίσω στην κοινωνία αποτελούσε μία ουσιαστική μεθοδολογική παρατήρηση σε σχέση με τη χρήση οριζόντιων αναλογιών, οι οποίες κατά τη διαδικασία των αλληπάληλων μεταφορών κατέληγαν να απολέσουν ακριβώς τη μεταφορική —κι επομένως αφηρημένη— τους διάσταση, και να μετατραπούν από περιγραφικές έννοιες σε κανονιστικό πλαίσιο. Καθώς εξηγούν οι Φόστερ και Κλαρκ:

“Η διαλεκτική κριτική των Μαρξ και Ένγκελς στη διπλή μεταφορά στον τομέα της βιολογίας [...] δεν απευθυνόταν μόνο σε όσους μετέφεραν τον καπιταλιστικό ανταγωνισμό (δηλαδή την πάλη για την ύπαρξη) στη φύση και έπειτα, με τη μορφή αιώνιου φυσικού νόμου, πίσω στην ανθρώπινη κοινωνία. Ασκούσαν κριτική και σε θεωρήσεις όπως αυτή του Ρώσου κοινωνικού θεωρητικού Πιοτρ Λαβρόφ (θεωρητικός πρόγονος του Κροπότκιν), που έβλεπαν τη φύση μονομερώς συνεργατική —εξάγοντας έννοιες σχετικές με τη συνεργατική ανθρώπινη κοινωνία προς τη φύση και επανεισάγοντάς τες στη συνέχεια στην κοινωνία”.¹⁵³

Ο βιολογικός αναγωγισμός και η διπλή μεταφορά θα αποτελέσουν παρόλα αυτά σημαντική βάση για την ανάπτυξη της κοινωνιολογίας στην άλλη μεριά του Ατλαντικού, στις Ηνωμένες Πολιτείες, διότι, όπως εξηγεί ο Πιέρ Σαιντ-Αρνώ (Pierre Saint-Arnaud):

¹⁵¹ Marx και Engels 1975: 120. Για μία πιο λεπτομερή παρουσίαση της κοινωνικής παραγωγής της επιστήμης βλέπε: Robert M. Young, ‘The Human Limits of Nature’, στο *The Limits of Human Nature*, επιμ. Jonathan Benthall (New York: E. P. Button & Co., Inc., 1974), 235–74.

¹⁵² Φρίντριχ Ένγκελς, *Η Διαλεκτική της Φύσης*, μτφρ. Ευτύχης Μπιτσάκης, 10^η έκδοση (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2016): 284, και Karl Marx και Friedrich Engels, *Marx, Engels: selected correspondence* (Moscow: Progress Publishers, 1975): 284.

¹⁵³ Foster και Clark 2008: 325.

“[...] έδινε σε όποιον —όπως οι πρώιμοι ακαδημαϊκοί κοινωνιολόγοι— πίστευε στην πρόοδο ως κινητήρια δύναμη της αμερικανικής κοινωνίας, τα μέσα με τα οποία θα μπορούσε να καταλήξει σε κάθε είδους βιολογική αναλογία. Με τον τρόπο αυτό, η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση, η μαζική μετανάστευση και οι διαδικασίες δημογραφικών αλλαγών ερμηνεύτηκαν από τους ακαδημαϊκούς ως πειστικά τεκμήρια επιλεκτικών πιέσεων που δρούσαν εντός των ανθρώπινων ομάδων της κοινωνίας τους. Ο άγριος ανταγωνισμός μεταξύ των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων και υπο-ομάδων για την ένταξή τους στα πολιτισμικά πρότυπα της πλειοψηφίας και για τη βελτίωση της κατάστασής τους, αποκωδικοποιήθηκε με τον ίδιο τρόπο, με τη βοήθεια της δαρβινικής θεωρίας, της οποίας η αξίωση για καθολικότητα την κατέστησε κυρίαρχο επιστημονικό εργαλείο της εποχής”.¹⁵⁴

Οι επιρροές του Σπένσερ από τον κατεξοχήν εισηγητή του θετικισμού στις κοινωνικές επιστήμες, Κοντ, είναι εμφανείς στην αναζήτηση μίας κοινωνικής θεωρίας που να μπορεί να συμβάλλει στη διατήρηση της κοινωνικής τάξης. Παράλληλα, ωστόσο, οι οργανισμικές αναλογίες και η προσπάθεια απομάκρυνσης της κοινωνικής θεωρίας από τη φιλοσοφία με την πρόσδεσή της στη βιολογία, υποδεικνύουν, όπως σημειώνει η Γκιγιομάν, την επιρροή του Σπένσερ από το συγκρητισμό —όπως τον ονομάζει— του Γκομπινώ (Arthur de Gobineau), εισηγητή της θεωρίας της ανωτερότητας της Άρειας φυλής, την οποία η Γκιγιομάν θεωρεί το κατεξοχήν παράδειγμα της “σύγχυσης μεταξύ του κοινωνιολογικού και του βιολογικού γεγονότος που σημαδεύει τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα”, σύγχυση που, όπως εξηγεί, απουσιάζει από την σκέψη του Κοντ.¹⁵⁵

Η συμβολή του Σπένσερ στην παράδοση αυτή ήταν ότι στην ουσία “κωδικοποίησε τη χρήση οργανισμικών αναλογιών στις κοινωνικές επιστήμες, μετατρέποντάς την σε εξαιρετικά σεβαστή μέθοδο ανάλυσης”.¹⁵⁶ Η σύλληψή του για την κοινωνία ως σύστημα, τα μέρη του οποίου χαρακτηρίζονται από μία δομική και λειτουργική αλληλεξάρτηση, όπως και στον ανθρώπινο οργανισμό, αποτέλεσαν μεταγενέστερα τη βάση για την ανάπτυξη του φονξιοναλισμού ή και του δομο-λειτουργισμού στις κοινωνικές επιστήμες, αυτό που αναγνωρίζουμε ως δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο.

Επί της ουσίας, ο Σπένσερ, συστηματοποιώντας τον κοινωνικό δαρβινισμό, μετέτρεψε την εξέλιξη από διαδικασία σε τελεολογικό σύστημα, στο οποίο εισήγαγε, όπως εξηγεί ο Ρέιμοντ Γουίλιαμς, την “ιδέα της αναγκαίας πρόθεσης”.¹⁵⁷ Ακριβώς γι’ αυτό το λόγο ο Σπένσερ μεταφράζει την εξέλιξη ως ανάπτυξη και πρόοδο. Δηλαδή η ιστορία και η

¹⁵⁴ Pierre Saint-Arnaud, *African-American Pioneers in Sociology: A critical history*. (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2009): 21.

¹⁵⁵ Guillaumin 1972: 24. Η Γκιγιομάν εξηγεί: “Η σύγχυση αυτή της κοινωνιολογικής με την βιολογική σκέψη δεν συναντάται ούτε στον Κοντ ούτε στον Μαρξ, ενώ αντίθετα την εντοπίζουμε στη συντριπτική πλειοψηφία των κοινωνιολόγων, ιστορικών ή δοκιμιογράφων της εποχής: [το έργο των] Σπένσερ, Fustel de Coulanges, Renan, Taine, για να αναφέρουμε μόνο μερικούς, είναι ενδεικτικό. Εξάλλου, αυτό το ρεύμα σκέψης δεν έχει χαθεί εντελώς” (Στο ίδιο: 24-25).

¹⁵⁶ Jonathan H. Turner και Alexandra R. Maryanski, ‘Is 'Neofunctionalism' Really Functional?’, *Sociological Theory* 6, τχ. 1 (1988): 111.

¹⁵⁷ Raymond Williams, *Keywords: A vocabulary of culture and society*, Αναθεωρημένη έκδοση (New York: Oxford University Press, 1985): 122.

διαδικασία της αλλαγής μεταφέρονται από τη βιολογία στις κοινωνικές επιστήμες ως συνεχής μεγέθυνση, συνεπώς ως το ξεδίπλωμα εγγενών χαρακτηριστικών. Παράλληλα, η έννοια της προόδου προσδίδει ένα ηθικό αξιακό χαρακτήρα στο σύστημα, ώστε να δικαιολογηθεί η ιεραρχική οργάνωση της κοινωνίας σε “ανώτερα” και “κατώτερα” — “αναπτυγμένα” και “μη αναπτυγμένα”— επίπεδα πολιτισμών, κοινωνιών, ατόμων. Με τον τρόπο αυτό ο Σπένσερ επιτυγχάνει να αφαιρέσει από την έννοια της εξέλιξης τη δυνατότητα ριζικής αλλαγής, περιορίζοντάς την στην ελεγχόμενη και οργανωμένη αλλαγή. Συνεπώς, η ριζική αλλαγή, κι επομένως μία μελλοντική επανάσταση, παρουσιάζονται ως “αφύσικες” διαδικασίες, οι οποίες “συνδέονται με την ξαφνική [κι έντονη] βία σε αντίθεση με την σταθερή μεγέθυνση”.¹⁵⁸

Για τον Σπένσερ η φύση, οι κοινωνίες, η ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση μετατρέπονται σε λειτουργικές διεργασίες, οι οποίες εγγράφονται σε μία εξελικτική και δυναμική διαδικασία. Η θεώρηση αυτή που στον 20^ο αιώνα αναπτύσσεται σταδιακά ως ξεχωριστό επιστημονικό πεδίο,¹⁵⁹ επικεντρώνεται στο πώς οι κοινωνίες αντιδρούν ως συστήματα, δηλαδή ως δίκτυα με αλληλεπιδρούσες μεταβλητές, σε διάφορες πιέσεις και κρίσεις και όχι στις πραγματικές αιτίες αυτών των πιέσεων και κρίσεων. Αυτού του τύπου η συλλογιστική εστιάζει στην αποτελεσματικότητα της προσαρμογής ως αντίδρασης στις πιέσεις του περιβάλλοντος και υπογραμμίζει την έννοια της ανάγκης έναντι αυτής της επιλογής σε καταστάσεις κινδύνου.

Το θεωρητικό μοντέλο του Σπένσερ, αν και δέχτηκε κριτικές σε επιμέρους πλευρές του, υιοθετήθηκε από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίοι και διαμόρφωσαν τις θεωρητικές προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί η λειτουργιστική προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες, όπως για παράδειγμα ο Εμίλ Ντιρκέμ (Émile Durkheim) στην κοινωνιολογία και ο Άλφρεντ Ράντκλιφ-Μπράουν (Alfred Radcliffe-Brown) στην ανθρωπολογία. Ακολουθώντας ως θεωρητικές αφετηρίες τις ιδέες του Σπένσερ οι επίγονοί του δημιουργούν ένα συνεκτικό θεωρητικό σώμα που μελετά τους θεσμούς με τους οποίους λειτουργεί η βιομηχανική, νεωτερική κοινωνία. Η κοινωνία αυτή έφτασε στο “ανώτερο” στάδιο της κοινωνικής εξέλιξης βάσει του ατομικού ανταγωνισμού και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, δεδομένου ότι “η νεωτερική περίοδος [...] συλλαμβάνεται ως αποτέλεσμα ή ως ‘στάδιο’ μιας χρονικής ακολουθίας”.¹⁶⁰ Ο ανταγωνισμός εδώ νοείται ως ατομικός και δεν αναγνωρίζεται ή αποσιωπάται ο ανταγωνισμός των αντιτιθέμενων κοινωνικών τάξεων, στην ουσία η πάλη των τάξεων. Αντίθετα, θεωρείται ως φυσιολογικός και μόνιμος ο ανταγωνισμός σε ατομικό επίπεδο που τελικά εξατομικεύει την ευθύνη της επιβίωσης στη λογική του *bellum omnium contra omnes* (πόλεμος όλων εναντίων όλων) του Τόμας Χομπς.¹⁶¹ Στο πλαίσιο αυτό, όλα τα μέρη του συστήματος της κοινωνίας λειτουργούν (ή θα πρέπει να

¹⁵⁸ Williams 1985: 122. Για μια πιο εκτενή ανάλυση της αντίφασης εξέλιξη / επανάσταση (evolution / revolution) βλέπε: Williams 2005.

¹⁵⁹ Στο επιστημονικό αυτό πεδίο θα μπορούσαν να ενταχθούν η Γενική Θεωρία Συστημάτων, η Κυβερνητική και οι πιο σύγχρονες Θεωρίες της Πολυπλοκότητας, με τις οποίες θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

¹⁶⁰ Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 9.

¹⁶¹ Thomas Hobbes, *Elementa Philosophica de Cive* (Amsterdam: Ludovicum Elzevirium, 1647): 38. Thomas Hobbes, *De Cive*, 1642: κεφάλαιο 1, παράγραφος 13.

λειτουργούν) με τρόπο συνεκτικό που να στοχεύει στην κοινωνική ισορροπία, στην κοινωνική σταθερότητα και συνοχή, ιδιότητες απαραίτητες για την επιβίωση των ίδιων των κοινωνιών τελικά, στην ιστορική τους εξέλιξη.

Συνεπώς —κι εδώ φτάνουμε στο τρίτο χαρακτηριστικό στοιχείο—, η φονξιοναλιστική σύλληψη της κοινωνίας, για την οποία η θεωρία του Σπένσερ αποτελεί το θεωρητικό πρόγονο, έστρεψε την προσοχή της στο άτομο, ως τη μικρότερη μονάδα, το μικρότερο μέρος του κοινωνικού συστήματος. Όπως εξηγούν οι Τέρνερ και Μαριάνσκυ:

“Η ποιο σημαντική συμβολή του [Σπένσερ] έγκειται στο διαχωρισμό μεταξύ δομής και λειτουργίας: ‘Δεν μπορεί να υπάρξει πραγματική σύλληψη μίας δομής χωρίς μία πραγματική σύλληψη της λειτουργίας της. Για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ένας οργανισμός γεννήθηκε και αναπτύχθηκε, είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε την ανάγκη που εξυπηρετήσε στην αρχή και στη συνέχεια’. Αυτό το παράθεμα σηματοδοτεί την πρώτη φορά που στην κοινωνιολογική σκέψη χρησιμοποιείται η έννοια των ‘λειτουργικών αναγκών’ ως επεξηγηματικό πλαίσιο για να κατανοήσουμε το γιατί αναδύεται μία δομή και γιατί συνεχίζει να υφίσταται εντός ενός συστημικού όλου. Αυτή η έμφαση είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του φονξιοναλισμού, κι επομένως, ο Σπένσερ είναι σαφώς ο θεμελιωτής του στις κοινωνικές επιστήμες”.¹⁶²

Στο επίκεντρο βρίσκεται το ζήτημα της ατομικής συμπεριφοράς στη βάση των ορθολογικών αποφάσεων και επιλογών που συντείνουν, ως λειτουργικές μονάδες, στην ισορροπία του κοινωνικού συστήματος. Το “ορθολογικό” της συμπεριφοράς είναι, βέβαια, αυτό που συνάδει με τα πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία ωστόσο καθορίζονται κοινωνικά, σύμφωνα με συγκεκριμένες αξίες που παρουσιάζονται ως κανονιστικά πλαίσια. Έτσι, οι προσεγγίσεις αυτές εστιάζουν στην ατομική προσαρμοστική ικανότητα ως απάντηση στα κοινωνικά προβλήματα, κεντρικό σημείο της παράδοσης που ο Σπένσερ κληρονόμησε στις κοινωνικές επιστήμες (ο κοινωνικός δαρβινισμός). Όπως εξηγεί ο καθηγητής φιλοσοφίας της εκπαίδευσης Κίραν Έγκαν (Kieran Egan): “[...] οι ιδέες που συνήθως αποκαλούνται ‘κοινωνικός δαρβινισμός’ θα ήταν ίσως καλύτερο να ονομαστούν ‘κοινωνικός Σπενσερισμός’, όπως έχουν επισημάνει πολλοί [...]. Ο Σπένσερ επέκτεινε την ιδέα της επιβίωσης του ικανότερου από τη φυσική επιλογή σχεδόν στα πάντα”.¹⁶³ Βέβαια, πολύ νωρίτερα, ο Λούκατς συμπύκνωσε τα βασικά ιδεολογικά χαρακτηριστικά και λειτουργίες της κοινωνιολογίας που διαμόρφωσε ο κοινωνικός Δαρβινισμός ως εξής:

[Πρόκειται για] μία ‘μονιστική’ προσέγγιση της κοινωνιολογίας ως ‘φυσικής επιστήμης’. Η κοινωνία παρουσιάζόταν ως ένα απόλυτα ομοιογενές τμήμα της γενικής κοσμικής νομοτέλειας. Ενώ ο Ένγκελς χαιρέτιζε το δαρβινισμό δεδομένου ότι συνέβαλε στην ανάπτυξη της ιστορικής ερμηνείας της φύσης, αυτή η κοινωνιολογία χρησιμοποίησε έναν στερεοτυπικό δαρβινισμό με σκοπό να διαλύσει τον ιστορισμό στις κοινωνικές επιστήμες. Δεύτερον, από την κοινωνιολογία [αυτή] εξαφανίστηκαν όχι μόνον όλες οι οικονομικές κατηγορίες, αλλά και οι τάξεις. Αντικαταστάθηκαν από τη φυλετική ‘πάλη για την ύπαρξη’. Τρίτον, η καταπίεση, η

¹⁶² Turner και Maryanski 1988: 111.

¹⁶³ Kieran Egan, *Getting it Wrong from the Beginning: Our Progressivist Inheritance from Herbert Spencer, John Dewey, and Jean Piaget* (New Haven and London: Yale University Press, 2002): 23, 24.

ανισότητα, η εκμετάλλευση κ.λπ. παρουσιάζονταν ως ‘φυσικά δεδομένα’ ή ως ‘νόμοι της φύσης’ που, ως τέτοια, ήταν αναπόφευκτα και ανυπέρβλητα. Έτσι, όλα τα τρομακτικά παράγωγα του καπιταλισμού δικαιολογήθηκαν ως ‘σύμφωνα με τη φύση’. Τέταρτον, μία κοινωνιολογία που βασίζεται σε ‘φυσικούς νόμους’ οδηγούσε τους ανθρώπους να αποδεχθούν την καπιταλιστική τους μοίρα”.¹⁶⁴

Εν τέλει, κάτω από την αρχή της “επιβίωσης του ικανότερου”, η προσαρμογή του ατόμου στις εξωτερικές ή εσωτερικές σε αυτό πιέσεις ανάγεται σε κυρίαρχη προτεραιότητα και προϋπόθεση για την κοινωνική συνοχή, την κοινωνική ευημερία, για την ανάπτυξη, για την εξέλιξη της κοινωνίας στο σύνολό της. Όπως εξηγεί ο Ροσίντις:

“Η θεωρία του, στο σύνολό της, αποτυπώνει χαρακτηριστικά που έχουν ασκήσει ευρεία επιρροή στον Αγγλο-αμερικανικό κόσμο έως και τη σημερινή εποχή: η αντίληψη ότι το άτομο είναι πιο πραγματικό από την κοινωνία· ότι η βουλησιαρχία είναι μία πραγματική δύναμη και απαιτεί θεσμούς εντός των οποίων μπορεί να εκφραστεί —ουσιαστικά η ιδιωτική ιδιοκτησία και οι βάσει κοινωνικών συμβάσεων ελεύθερες σχέσεις· ότι η συνεργασία και η αρμονία είναι εγγενείς σε μία ελεύθερη, βουλησιαρχική κοινωνία· και [τέλος] πως το μέλλον θα φροντίσει για τον εαυτό του”.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Lukács 1981: 685-686.

¹⁶⁵ Rossides 1978: 190-191.

Κεφάλαιο 3: Η γεωγραφία και η ανθρωπολογία στην υπηρεσία της αποικιοκρατίας

Για να γίνει η φυλετική θεωρία κυρίαρχη ιδεολογία, [...] έπρεπε να ενδυθεί τον μανδύα της πολύ πρόσφατης 'επιστημονικής σκέψης'. [...] Αυτό αφορούσε, από τη μία μεριά, τα προνόμια των ευρωπαϊκών φυλών σε αντίθεση με τις έγχρωμες φυλές [...]. Από την άλλη μεριά, αφορούσε στη διεκδίκηση της κυριαρχίας της καπιταλιστικής τάξης σε κάθε ξεχωριστό έθνος και, με τον τρόπο αυτό, τη γέννηση μίας 'νέας αριστοκρατίας', και όχι πλέον τη διατήρηση μίας ιστορικά φεουδαρχικής αριστοκρατίας.

Georg Lukács, *The Destruction of Reason* (1981: 682)

Ο Χέρμπερτ Σπένσερ ήταν ο πρώτος, πριν από τον Δαρβίνο, ο οποίος έδωσε έναν ακριβή ορισμό της εξέλιξης: “Την απογύμνωσε από τα μεταφυσικά της στοιχεία, την όρισε με σχεδόν μαθηματική ακρίβεια, κατέδειξε την καθολική της εφαρμογή και την κληρονόμησε ως την κατευθυντήρια αρχή για όλες τις ιστορικές επιστήμες”.¹⁶⁶ Ο ορισμός της εξέλιξης ήταν που προσέδωσε αφενός στις κοινωνικές επιστήμες τον “επιστημονικό” τους χαρακτήρα μέσα από τις οργανισμικές της αναλογίες, και αφετέρου διαμόρφωσε τη βάση για τη θεωρητική νομιμοποίηση τόσο των εσωτερικών ανισοτήτων της καπιταλιστικής κοινωνίας, όσο και των επεκτατικών της τάσεων όπως και της αποικιοκρατίας.

Η έννοια του “ιστορικού σταδίου” όπως την αντιλαμβανόταν η εξελικτική θεωρία στη γραμμικότητά της, θεμελίωσε με μεγάλη ευκολία την ιδεολογία της νεωτερικής αποικιοκρατίας. Η επέκταση και κυριαρχία ενός συγκεκριμένου οικονομικού προτύπου ήταν εφικτό πλέον να πραγματοποιηθεί, όμως εφόσον συνοδευόταν από την πολιτισμική κυριαρχία και τον πολιτισμικό εθνοκεντρισμό. Γι’ αυτό και ανέλαβε ως καθήκον της τον “εκπολιτισμό” και την “ανάπτυξη” των κυριαρχούμενων χωρών και των λαών τους. Το μέσο για την επίτευξή τους υπήρξε η “αφομοίωση”, που στην πράξη σήμαινε ότι οι μη-δυτικές κοινωνίες όφειλαν να οργανωθούν σύμφωνα με το δυτικό πρότυπο, οικονομικό και πολιτισμικό.

Βρισκόμαστε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στην περίοδο που ο Χομπσμπάουμ ονομάζει “εποχή των αυτοκρατοριών” (1875-1914), η οποία:

“[...] είναι η εποχή ενός νέου τύπου αυτοκρατορίας, της αποικιακής. Η οικονομική και στρατιωτική υπεροχή των καπιταλιστικών χωρών ήταν από καιρό πλήρως αναγνωρισμένη, αλλά από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και έως το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα δεν είχε γίνει καμία συστηματική απόπειρα να μετουσιωθεί έμπρακτα αυτή η υπεροχή σε επίσημη κατάκτηση, προσάρτηση και διοίκηση. Αυτό έγινε για πρώτη φορά μεταξύ 1875 και 1914. [...] η λέξη ‘ιμπεριαλισμός’ [...] την ίδια εποχή απέκτησε και την οικονομική διάσταση την οποία, ως έννοια, δεν έχασε ποτέ έκτοτε. [...] Αυτοκράτορες και αυτοκρατορίες υπήρχαν από παλιά, αλλά ο

¹⁶⁶ Robert L. Carneiro, *Evolutionism in Cultural Anthropology. A critical History* (Colorado: Westview Press, 2003): 3.

ιμπεριαλισμός ήταν εντελώς νέο φαινόμενο. [...] ήταν ένας νέος όρος που επινοήθηκε για να περιγράψει ένα νέο φαινόμενο”.¹⁶⁷

Ο ιμπεριαλισμός, εμφανίστηκε ως αποτέλεσμα της ταχύτατα αναπτυσσόμενης βιομηχανικής παραγωγής, αλλά κυρίως του νέου σταδίου στο οποίο εισήρχετο ο καπιταλιστικός τρόπος οργάνωσης της παραγωγής, περνώντας από αυτό του ανταγωνισμού σε αυτό του μονοπωλίου. Ο Λένιν διαπιστώνει ότι ο επεκτατικός χαρακτήρας του μονοπωλιακού καπιταλισμού μετέτρεψε τον κόσμο “σε παγκόσμιο σύστημα αποικιακής καταπίεσης [...] της τεράστιας πλειοψηφίας του πληθυσμού της γης από μία χούφτα ‘αναπτυγμένες’ χώρες”.¹⁶⁸ Με δεδομένο ότι, όπως εξηγεί και ο Εντουάρ Σαΐντ (Edward Said), “οι [δυτικές, καπιταλιστικές] οικονομίες [διψούσαν] για υπερπόντιες αγορές, πρώτες ύλες, φθινό εργατικό δυναμικό και υπεραποδοτική γη”,¹⁶⁹ ο ιμπεριαλισμός και η αποικιοκρατία συνιστούσαν ένα νέο είδος —θα λέγαμε— εξωτερικής πολιτικής αυτών των αναπτυγμένων βιομηχανικών χωρών, για να ικανοποιηθούν οι παραπάνω ανάγκες και απαιτήσεις. Βέβαια, ο ιμπεριαλισμός επιδιώκει πολύ περισσότερο από την εκμετάλλευση και ιδιοποίηση των πόρων, συνθέτει ένα ολόκληρο σύστημα σχέσεων κυριαρχίας που πραγματώνεται μέσα από την αποικιοκρατία. Ο ιμπεριαλισμός, σύμφωνα με τον Σαΐντ, “σημαίνει την πρακτική εφαρμογή, τη θεωρία και τις συμπεριφορές ενός κυρίαρχου μητροπολιτικού κέντρου που διευθύνει μία μακρινή περιοχή. Η ‘αποικιοκρατία’, η οποία είναι σχεδόν πάντοτε συνέπεια του ιμπεριαλισμού, είναι η δημιουργία αποικιών σε μακρινά εδάφη”.¹⁷⁰

Επρόκειτο, με άλλους όρους για την αρχή της διαμόρφωσης ενός παγκόσμιου συστήματος όπου οι κύριες καπιταλιστικές δυνάμεις διαίρεσαν μεταξύ τους το μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη σε σφαίρες επιρροής τους. Τα στοιχεία που παραθέτει ο Σαΐντ είναι ενδεικτικά:

“[...] το 1800, οι δυτικές δυνάμεις διεκδικούσαν 55% αλλά στην πραγματικότητα κατείχαν σχεδόν 35% από την επιφάνεια της γης, και [...] το 1878 το ποσοστό είχε

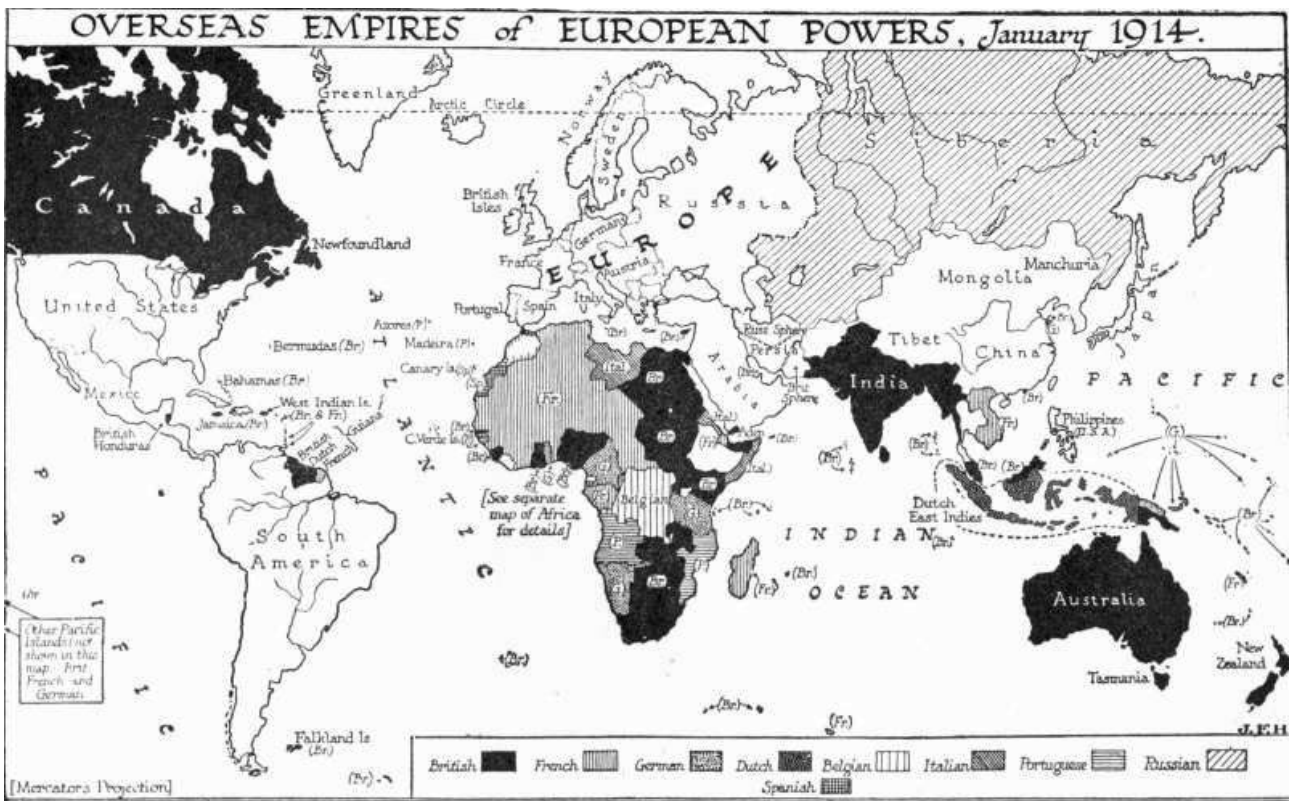
¹⁶⁷ Hobsbawm 2002: 95, 99-100.

¹⁶⁸ Β.Ι. Λένιν, *Ο Ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, Μαρξιστική σκέψη 2 (Αθήνα: Θεμέλιο, 1964): 11.

¹⁶⁹ Edward W. Said, *Κουλτούρα και Ιμπεριαλισμός*, μτφρ. Βανέσα Λάππα, Θεωρία-Κριτική (Αθήνα: Νεφέλη, 1996α): 34. Αντίστοιχα, οι Μαρξ και Ένγκελς αναφέρουν στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο: “Η ανάγκη για μια διαρκώς επεκτεινόμενη διάθεση των προϊόντων της κυνηγά την αστική τάξη σε όλη την υφήλιο. Πρέπει να φωλιάσει παντού, να οικοδομήσει παντού, να αποκτήσει παντού συνδέσεις [...]. Στη θέση των παλαιών αναγκών που ικανοποιούνταν με ντόπια προϊόντα έρχονται νέες, οι οποίες για την ικανοποίησή τους απαιτούν προϊόντα των πιο απόμακρων χωρών και κλιμάτων. Στη θέση της παλαιάς τοπικής και εθνικής αυτάρκειας και περιχαράκωσης έρχεται μια ολόπλευρη συναλλαγή, μια ολόπλευρη εξάρτηση των εθνών μεταξύ τους” [Karl Marx και Friedrich Engels, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος [1848]*, μτφρ. Θανάσης Γκιούρας (Αθήνα: ΚΨΜ, 2018): 24–25].

¹⁷⁰ Said 1996α: 35.

φτάσει σε 67% [...]. Στα 1914 [...] η Ευρώπη κατείχε στο σύνολο περίπου το 85% της γης ως αποικίες, προτεκτοράτα, προσαρτήσεις, κτήσεις και κοινοπολιτείες”.¹⁷¹

Εικόνα 3: Υπερπόντιες κτήσεις των Ευρωπαϊκών δυνάμεων, Ιανουάριος 1914

Η ιδέα της αυτοκρατορίας και των επεκτατικών πολιτικών των δυτικών κρατών αποσκοπούσε στο να απαντήσει και στα προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί στο εσωτερικό των κρατών αυτών, ως συνέπεια της μακράς περιόδου οικονομικής κρίσης μετά το 1873, η οποία συνοδεύτηκε από τη διεύρυνση της προλεταριοποίησης των αγροτικών πληθυσμών, την μαζική τους μετακίνηση προς τα αστικά βιομηχανικά κέντρα και την εξαθλίωση των συνθηκών διαβίωσής τους. Στο πλαίσιο αυτό, η αυτοκρατορία μπορούσε να προσφέρει, εκτός του οικονομικού και πολιτικού οφέλους για τις άρχουσες τάξεις, και “ένα γερό ιδεολογικό συνδετικό κοινό” για τη “εθνική ομοψυχία” της κοινωνικής πλειοψηφίας εντός των μητροπολιτικών κέντρων:

“Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η αποικιακή κατάκτηση είχε από μόνη της αισθητές [θετικές] επιπτώσεις στην απασχόληση ή στο πραγματικό εισόδημα των περισσότερων εργατών στις χώρες της μητρόπολης, και η ιδέα ότι η μετανάστευση στις αποικίες θα λειτουργούσε ως ασφαλιστική δικλείδα για τις χώρες με πλεονάζοντα πληθυσμό δεν ήταν παρά δημαγωγική φαντασίωση. Πολύ μεγαλύτερο

¹⁷¹ Said 1996a: 34. Αντίστοιχα ο Λένιν σημείωνε πως επρόκειτο για μία περίοδο στην οποία ολοκληρώθηκε: “το οριστικό μοίρασμα της γης, οριστικό όχι με την έννοια ότι δεν μπορεί να γίνει ξαναμοίρασμα —αντίθετα, τα ξαναμοιράσματα είναι δυνατά και αναπόφευκτα— αλλά με την έννοια ότι η αποικιακή πολιτική των καπιταλιστικών χωρών *τερμάτισε* [ολοκλήρωσε] την αρπαγή των μη κατεχόμενων εδαφών του πλανήτη μας. [Πρόκειται] συνεπώς [για την] ιδιόρρυθμη εποχή της παγκόσμιας αποικιακής πολιτικής, που είναι πολύ στενά συνδεδεμένη με τη νεότερη βαθμίδα ανάπτυξης του καπιταλισμού, με το χρηματιστικό κεφάλαιο. [...] είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι το πέρασμα του καπιταλισμού στο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού, στο χρηματιστικό κεφάλαιο, συνδέεται με την όξυνση του αγώνα για το μοίρασμα του κόσμου” (Λένιν 1964: 94-96).

αντίκρουσμα είχε η οικεία πρακτική να προσφέρεται [στο λαό] δόξα αντί για τις πιο ακριβές μεταρρυθμίσεις· και τι πιο ένδοξο από τις κατακτήσεις εξωτικών εδαφών και μελαμψών φυλών, ιδίως όταν αυτές εξασφαλιζόνταν τόσο φθηνά;”.¹⁷²

Ο αγώνας των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών για την κατάκτηση χώρου έξω από τα σύνορά τους σήμανε στην πράξη, όπως αναφέρει και ο γεωγράφος Ρίτσαρντ Πιτ (Richard Peet): “την εξάλειψη ολόκληρων προ-καπιταλιστικών κοινωνιών (οι ιθαγενείς της Τασμανίας), την καταστροφή αρχαίων πολιτισμών (Κίνα) και [τον καθολικό έλεγχο] ολόκληρων αποικιοκρατούμενων ηπείρων (Αφρική)”.¹⁷³ Ο κοινωνικός δαρβινισμός με τις ρατσιστικές βιολογικές αιτιολογήσεις του για την ιεράρχηση των πολιτισμών, των φυλών και των λαών σε “ανώτερους” (κυρίαρχους) και “κατώτερους” (υποτελείς) χρησιμοποιήθηκε στο έπακρο για τη νομιμοποίηση της κατάκτησης, υποδούλωσης και εκμετάλλευσης της περιφέρειας του δυτικού κόσμου. Βέβαια, οι ρατσιστικές αντιλήψεις ως ιδεολογικό υπόβαθρο της επεκτατικής πολιτικής της Δύσης, είχαν κερδίσει έδαφος ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, και πριν από τη δημοσίευση του έργου του Δαρβίνου:

“Το επιχείρημα του Γκομπινώ σχετικά με την ανισότητα των φυλών είχε εμφανιστεί στα 1853 και συνεπώς η ιδέα μίας συγκεκριμένης ανθρώπινης φυλής — η Αγγλοσαξωνική ήταν η ιδιαίτερα προτιμητέα— [που παρουσιαζόταν] ως το ρωμαλέο ζώο, το επιζών στη μάχη του ανταγωνισμού, που κληρονομούσε ένα ορισμένο φυσικό δικαίωμα στην υπεροχή, μετατράπηκε σε έναν πολύ ισχυρό παράγοντα για την ιδεολογία του ιμπεριαλισμού [...]. Εάν η ανταγωνιστική πάλη δημιουργούσε τους ισχυρότερους ανθρώπινους τύπους, τότε σαφώς η ισχυρότερη φυλή δεν μπορούσε να οριοθετηθεί με κανένα τρόπο [...]. Διότι εάν ακολουθήσουμε τη λογική του χονδροειδούς επιχειρήματος της ισχύος μέσα από τον ανταγωνισμό, τότε καταλήγουμε όντως στον ιμπεριαλισμό, καταλήγουμε όντως σε ρατσιστικές θεωρίες [...]. Καταλήγουμε επίσης στον εξορθολογισμό του πολέμου”.¹⁷⁴

Ο κοινωνικός δαρβινισμός μετατρέπεται την περίοδο εκείνη στον “ιδεολογικό μηχανισμό” που “στηρίζει και παροτρύνει” τον ιμπεριαλισμό και την αποικιοκρατία ως την υλοποίηση μίας εκπολιτιστικής αποστολής της “εξελιγμένης” Δύσης.¹⁷⁵ Το πρόταγμα της προόδου και της εξέλιξης, όπως αναπτύχθηκε μέσα από τη θεωρία του Σπένσερ, ήταν αυτό που διαμόρφωσε τις συνθήκες για την αιτιολόγηση της αποικιοκρατίας ως ‘εκπολιτισμού’ της ‘υπανάπτυκτης’ περιφέρειας από τις χώρες-μητροπόλεις. Η μαζική εξοικείωση των λαών της Δύσης στην εκπολιτιστική της αποστολή ήταν τόσο ισχυρή ώστε, όπως διαπιστώνει και ο ιστορικός Ένζο Τραβέρσο (Enzo Traverso):

“Ο βιολογικός ρατσισμός και η αποικιοκρατία γνωρίζουν [στα τέλη του 19^{ου} αιώνα] μία παράλληλη άνθιση, κατά την οποία οι συμπληρωματικές τους αγορεύσεις συνδυάζονται: η ‘εκπολιτιστική αποστολή’ (*mission civilisatrice*) της Ευρώπης και η ‘εξαφάνιση’ των ‘κατώτερων φυλών’ —ή, με άλλα λόγια, η κατάκτηση μέσω της

¹⁷² Hobsbawm 2002: 114-115.

¹⁷³ Richard Peet, ‘The Social Origins of Environmental Determinism’, *Annals of the Association of American Geographers* 75, τχ. 3 (1985): 311.

¹⁷⁴ Williams 2005: 92-93.

¹⁷⁵ Said 1996a: 35.

εξόντωσης [...]. Η Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα ήταν πραγματικά πεισμένη ότι εκπλήρωνε μian εκπολιτιστική αποστολή στην Ασία και την Αφρική”.¹⁷⁶

Την περίοδο αυτή δύο ήταν τα αναδυόμενα επιστημονικά πεδία τα οποία, βασιζόμενα στις ιδέες της εξελικτικής θεωρίας και του κοινωνικού δαρβινισμού που εδραίωσε ο Σπένσερ, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη θεωρητική τεκμηρίωση και επιστημονική νομιμοποίηση της αποικιοκρατίας: η γεωγραφία και η ανθρωπολογία. Μέσα από την “πάλη για τον έλεγχο των πρώτων υλών, του εργατικού δυναμικού και των αγορών [που] αποτελούσε [ουσιαστικά] μία πάλη για τη διοίκηση του εδάφους”,¹⁷⁷ όπως σημείωνε ο Χάρβεϊ, συγκροτήθηκε το γνωστικό πεδίο της ανερχόμενης επιστήμης της γεωγραφίας. Η ανθρωπολογία, με τη σειρά της, μέσα από τη μελέτη των ιθαγενών των κατακτημένων περιοχών, κλήθηκε όχι μόνο να προτείνει τους βέλτιστους τρόπους διοίκησής τους, αλλά και να επιβεβαιώσει, σύμφωνα με μια προκαθορισμένη εξελικτική κλίμακα, την κατωτερότητά τους, έτσι ώστε να δικαιώσει την ανάγκη του ‘εκπολιτισμού’ τους μέσω της κατάκτησής τους.

Η γεωγραφία και η επεκτατική πολιτική της Γερμανικής Αυτοκρατορίας

Όπως ήδη αναφέραμε, η γεωγραφία πραγματεύεται τόσο το αποτύπωμα των ανθρώπινων σχέσεων πάνω στο χώρο, όσο και την ιδεολογική του διαχείριση:

“Τη βάση του κοινωνικού χώρου αποτελούν εδάφη, χώρες, γεωγραφικές περιοχές, οι τρέχουσες γεωγραφικές ενισχύσεις του ιμπεριαλιστικού και επίσης πολιτιστικού ανταγωνισμού. Το να σκεφτόμαστε μακρινά μέρη, να τα αποικίζουμε, να τα οικίζουμε ή να τα ερημώνουμε: όλα αυτά συμβαίνουν πάνω στο έδαφος, για το έδαφος και εξαιτίας του. Η πραγματική γεωγραφική κατοχή γης είναι όλη η ουσία της αυτοκρατορίας σε τελική ανάλυση [...]. Ο ιμπεριαλισμός και η κουλτούρα που σχετίστηκαν [με αυτόν] επιβεβαιώνουν τόσο την πρωτοκαθεδρία μιας γεωγραφίας όσο και μια ιδεολογία για τον έλεγχο του εδάφους”.¹⁷⁸

Το ζήτημα του χώρου αποτελεί μία πολύ σημαντική διάσταση για την ιμπεριαλιστική επέκταση. Η γεωγραφία, ως διακριτό επιστημονικό πεδίο, κλήθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα να διαδραματίσει το απολογητικό εργαλείο αυτής της επέκτασης. Ο γεωγράφος Μπράιαν Χάντσον (Brian Hudson) διακρίνει δύο κύριες αιτίες για την ανάδειξη της γεωγραφίας σε εργαλείο του ιμπεριαλισμού. Πρώτον, την “αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος μεταξύ των Ευρωπαϊκών δυνάμεων για υπερπόντιες αποικιακές αυτοκρατορίες”, και δεύτερον την

¹⁷⁶ Traverso 2013: 67, 69. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα που αναφέρει ο Χομπσμπάουμ, σχετικά με τις Διεθνείς Εκθέσεις: “Στις μεγάλες Διεθνείς Εκθέσεις [...] ο αστικός πολιτισμός ανέκαθεν καυχιόταν για τον τριπλό θρίαμβο της επιστήμης, της τεχνολογίας και των εργοστασίων. Την εποχή των αυτοκρατοριών καυχιόταν επίσης για τις αποικίες του. Στα τέλη του αιώνα πολλαπλασιάστηκαν τα ‘αποικιακά περίπτερα’, που ίσαμε τότε ήσαν ουσιαστικά άγνωστα [...]. Τα αποικιακά εκθέματα έκαναν θραύση” (Hobsbawm 2002: 116).

¹⁷⁷ David Harvey, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (New York: Routledge, 2001): 226.

¹⁷⁸ Said 1996a: 106.

αναζήτηση “των οικονομικών δυνατοτήτων των εδαφών που είχαν κατακτήσει ή που σκόπευαν να προσαρτήσουν”.¹⁷⁹

Το γεγονός ότι η γεωγραφία αναδείχθηκε σε διακριτό επιστημονικό πεδίο την περίοδο εκείνη, οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στις διατυπώσεις του δαρβινισμού, ο οποίος, όπως εξηγεί ο Χομπσμπάουμ, είχε πια “ανακηρυχθεί σε ένα είδος βιολογικής ορθοδοξίας”.¹⁸⁰ Η γεωγραφική έκφραση του κοινωνικού δαρβινισμού διαμόρφωσε το ρεύμα του *περιβαλλοντικού ντετερμινισμού* (environmental determinism) ή *γεωγραφικού ντετερμινισμού* (geographical determinism), δηλαδή των θεωριών που υποστήριξαν ότι το ιδιαίτερο γεωγραφικό και φυσικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσεται μία κοινωνία αποτελεί και τον καθοριστικό παράγοντα εξέλιξής της, εφόσον αυτό είναι που της προσδίδει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που είτε την βοηθούν είτε την αποτρέπουν από το να ‘εξελιχθεί’.¹⁸¹ Πιο απλά, ο περιβαλλοντικός ντετερμινισμός υποστήριξε την καθοριστική επιρροή του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη ή όχι των πολιτισμών:

“Ο περιβαλλοντικός ντετερμινισμός ήταν ο τρόπος με τον οποίο η γεωγραφία εντάχθηκε στη νεωτερική επιστήμη. Ο ντετερμινισμός επιχείρησε να εξηγήσει την ιμπεριαλιστική έκφανση του καπιταλισμού του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, με επιστημονικό τρόπο. [Για να το κάνει αυτό], όφειλε επίσης να νομιμοποιήσει τον ανταγωνισμό μεταξύ των κοινωνιών και την κατάκτηση ορισμένων κοινωνιών από άλλες. Ο κλάδος δανείστηκε από την εξελικτική βιολογία, την προεξάρχουσα επιστήμη της εποχής, για τη διαμόρφωση των κύριων αρχών του, χρησιμοποιώντας τον μηχανισμό των οργανισμικών αναλογιών”.¹⁸²

Κεντρική μορφή της τάσης του περιβαλλοντικού ντετερμινισμού υπήρξε ο Γερμανός γεωγράφος και ζωολόγος Φρειδερίκος Ράτσελ (Friedrich Ratzel), πατέρας της *ανθρωπογεωγραφίας*,¹⁸³ και από τους θεμελιωτές της σύγχρονης *πολιτικής γεωγραφίας*,¹⁸⁴

¹⁷⁹ Brian Hudson, ‘The New Geography and the New Imperialism: 1870-1918’, *Antipode* 9, τχ. 2 (1977): 14, 15.

¹⁸⁰ Hobsbawm 2002: 392.

¹⁸¹ Βλέπε Friedrich Ratzel, *Anthropogeographie* (Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1882) | Ellsworth Huntington, *Civilization and Climate* (New Haven: Yale University Press, 1915) | Ellen Churchill Semple, *Influences of Geographic Environment. On the Basis of Ratzel's System of Anthro-Geography* (New York: Henry Holt and Co, 1911). Η Έλεν Σέμπλ υπήρξε φοιτήτρια του Ράτσελ, από τον οποίο επηρεάστηκε βαθιά και στον οποίο αφιέρωσε και το συγκεκριμένο της έργο.

¹⁸² Peet 1985: 310. Για την επιρροή της θεωρίας του Δαρβίνου στη διαμόρφωση της επιστήμης της γεωγραφίας βλέπε: David R. Stoddart, ‘Darwin's Impact on Geography’, *Annals of the Association of American Geographers*, τχ. 56 (1966): 683–98.

¹⁸³ Ratzel 1882.

¹⁸⁴ Βλέπε: Friedrich Ratzel, *Politische Geographie* (München und Leipzig: R. Oldenbourg, 1897) | Friedrich Ratzel, ‘Die Gesetze des räumlichen Wachstums der Staaten. Ein Beitrag zur wissenschaftlichen Politischen Geographie’, *Petermanns Mitteilungen* XLII (1886): 97–107, στα αγγλικά: Friedrich Ratzel, ‘The Laws of the Spatial Growth of States: A contribution to a scientific political geography’, στο *The Structure of Political Geography*, επιμ. Roger E. Kasperson και Julian V. Minghi, μτφρ. Roland Bolin (New York: Routledge, 2011), 17–28.

αλλά και της πολιτισμικής γεωγραφίας.¹⁸⁵ Ο Ράτσελ “ασχολήθηκε με το ζήτημα του πολιτικού χαρακτήρα του χώρου [...] από την άποψη της επιβίωσης, του ελέγχου και της κυριαρχίας”, όπως επισημαίνει ο Χάρβεϊ.¹⁸⁶ Η αντίληψή του για την πολιτική γεωγραφία έχει καταγραφεί στη βιβλιογραφία ως μία από τις κεντρικές θεωρητικές αιτιολογήσεις του ιμπεριαλισμού.¹⁸⁷ Το έργο του έχει δεχθεί έντονη κριτική τόσο ως προς το γεγονός ότι παρουσιάζει την αποικιοκρατία και την επεκτατική πολιτική των ευρωπαϊκών καπιταλιστικών χωρών ως μία φυσική και αναγκαία διαδικασία, όσο και για τις μεταφυσικές έννοιες στις οποίες βασίζεται για να εξηγήσει τα ‘επιστημονικά’ του επιχειρήματα. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η έννοια του ζωτικού χώρου, την οποία ο Ράτσελ εισάγει στη θεωρία του για τη βιο-γεωγραφία και αργότερα γίνεται ιδιαίτερα γνωστή ως θεμελιώδης έννοια της εξωτερικής πολιτικής του Γ’ Ράιχ.

Αν και οι υποστηρικτές των θεωριών του Ράτσελ διατείνονται πως το έργο του δέχθηκε κριτική διότι, χωρίς τη συναίνεση του, χρησιμοποιήθηκε κακόβουλα, με πολιτική σκοπιμότητα και με συγκεκριμένο πρόσημο και σε αντίθεση με όσα ο ίδιος πρέσβευε, ο ιστορικός Γούντραφ Σμιθ (Woodruff D. Smith) μας υπενθυμίζει την αυτόνομη πορεία των ιδεών από τους δημιουργούς τους όταν μάλιστα αυτές έχουν ως αποδέκτες συγκεκριμένα κοινωνικά ακροατήρια:

“η κοινωνική επιστήμη είναι σπάνια απόλυτα διαχωρισμένη από τις σύγχρονες της πολιτικές, ιδιαίτερα στην περίπτωση κάποιου όπως ο Ράτσελ, ο οποίος ήταν παράλληλα διακεκριμένος δημοσιογράφος αλλά και εξαιρετικά ενεργός πολιτικά. Στα επιστημονικά γραπτά του Ράτσελ, και ειδικά στις επεξεργασίες του για τον ζωτικό χώρο, μπορεί κανείς να βρει πλήθος σημείων όπου η επιρροή της συντηρητικής πολιτικής ιδεολογίας είναι σαφώς ευδιάκριτη”.¹⁸⁸

Για τον λόγο αυτόν, οι θεωρίες του ήταν αναμενόμενο να επηρεάσουν τη σύγχρονή του πολιτική ζωή, διότι, δεδομένης της ιστορικής συγκυρίας για τη Γερμανία, αντανάκλυσαν, απηχούσαν και τροφοδοτούσαν την επεκτατική και αποικιοκρατική πολιτική της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Η περίοδος μετά τη νίκη στον Γαλλοπρωσικό πόλεμο (1870-1871), χαρακτηρίστηκε ως η εποχή της οικοδόμησης ενός ενοποιημένου γερμανικού κράτους-έθνους. Παράλληλα, στην ίδια περίοδο σημειώθηκε και το δεύτερο κύμα εκβιομηχάνισης της Ευρώπης, το οποίο κατέστησε πλέον σαφή “τη στενή σύνδεση της βιομηχανίας με την πόλη”, όπως υπογραμμίζουν οι ιστορικοί Πινόλ (Jean-Luc Pinol) και

¹⁸⁵ Ο νεαρός Ράτσελ, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του, εργάστηκε ως δημοσιογράφος και ταξιδιωτικός ανταποκριτής. Κατά την περίοδο 1874-1875 βρέθηκε στη Βόρεια Αμερική, όπου μελέτησε τη γερμανική μεταναστευτική κοινότητα στις ΗΠΑ και ιδιαίτερα την επιρροή των μεταναστών με γερμανική καταγωγή στην πολιτισμική ταυτότητα των αμερικανικών πόλεων. Τη μελέτη του αυτή εξέδωσε σε ένα από τα πρώτα του βιβλία: Friedrich Ratzel, *Städte- und Kulturbilder aus Nordamerika* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1876). Στα αγγλικά: Friedrich Ratzel, *Sketches of Urban and Cultural Life in North America* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1988).

¹⁸⁶ Harvey 2001: 226.

¹⁸⁷ Βλέπε ενδεικτικά Peet 1985 | Neil Smith, *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2003) | Woodruff D. Smith, ‘Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum’, *German Studies Review* 3, τχ. 1 (1980): 51–68.

¹⁸⁸ W. Smith 1980: 55. Στο άρθρο του αυτό, ο Γ. Σμιθ παρουσιάζει εκτενώς τόσο τις πολιτικές ανησυχίες και ενασχολήσεις του Ράτσελ όσο και το ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο της γερμανικής πραγματικότητας στο οποίο αυτός εντασσόταν.

Γουολτέρ (François Walter).¹⁸⁹ Η ενοποιημένη πια Γερμανία σημείωσε από τους ταχύτερους ρυθμούς εκβιομηχάνισης στην Ευρώπη κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα,¹⁹⁰ με αντίστοιχα έντονες διαδικασίες αστικοποίησης.¹⁹¹

Η ενοποίηση της Γερμανίας σήμανε και την ανάδυση μίας νέας μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης, που διατάραξε την έως τότε “ισορροπία δυνάμεων” της Γηραιάς Ηπείρου. Για το λόγο αυτό, η εξωτερική πολιτική του πρώτου Γερμανού καγκελάριου, Όττο φον Μπίσμαρκ, εστίασε κυρίως στην εξισορρόπηση της παραπάνω κατάστασης, σταθεροποιώντας το εθνικό κεκτημένο και δίνοντας μικρότερο βάρος στην επεκτατική πολιτική της χώρας του. Ωστόσο, ο αυξανόμενος διεθνής ανταγωνισμός στο πλαίσιο του ιμπεριαλισμού, άρχισε να ασκεί πιέσεις και στο εσωτερικό της Γερμανίας. Χαρακτηριστική είναι η ίδρυση, από τις αρχές της δεκαετίας του 1880, μίας σειράς από λόμπυ υπέρ της αποικιοκρατίας, τα οποία, όπως σημειώνει ο Γ. Σμιθ, “ασκούσαν πιέσεις για την ενίσχυση της κυβερνητικής προστασίας του εμπορίου στο εξωτερικό [καθώς και] για την απόκτηση μίας πραγματικής γερμανικής αποικιακής αυτοκρατορίας”, και στα οποία ο Ράτσελ ήταν ενεργό μέλος, σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα και ιδρυτικό.¹⁹²

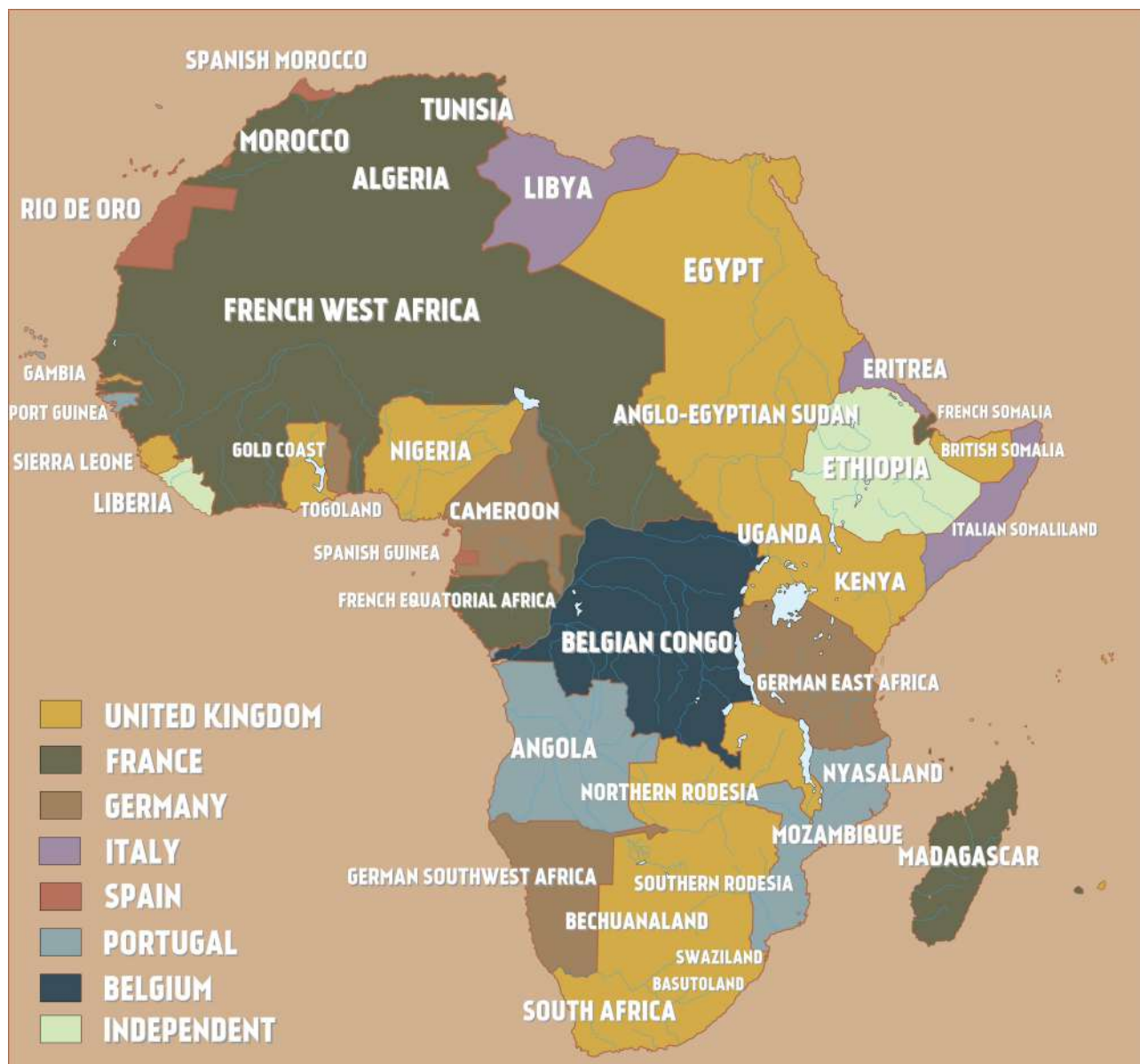
¹⁸⁹ Jean-Luc Pinol και François Walter, *Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, μτφρ. Μαρία Κουμπούρα, Κοινωνικές Επιστήμες Ι αστική ιστορία (Αθήνα: Πλέθρον, 2007).

¹⁹⁰ Χαρακτηριστικά, μετά το 1871 το ποσοστό εκβιομηχάνισης της γερμανικής οικονομίας ανέρχεται σε πάνω από 30% κατά μέσο όρο, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις (Ρουρ) το ποσοστό αυτό άγγιζε το 50% — “το υψηλότερο ποσοστό όλου του 19^{ου} αιώνα” [Jean-Luc Pinol, *Le monde des villes au XIXe siècle*, Carré Histoire (Paris: Hachette, 1991): 27].

¹⁹¹ Ο ιστορικός Πολ Μπαϊρόκ αναφέρει ότι: “το μεγαλύτερο τμήμα της αστικοποίησης πραγματοποιείται την περίοδο 1830/1840 με 1900. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής ο πληθυσμός των ευρωπαϊκών πόλεων αυξάνεται από τα 28 στα 108 εκατομμύρια [από 12% στο 41% του συνολικού πληθυσμού της Ευρώπης]. Η ανάδυση των νέων μεγάλων πόλεων, η οποία εξηγεί εν μέρει την ταχεία αυτή αύξηση πραγματοποιήθηκε κυρίως σε δύο χώρες: την Αγγλία και τη Γερμανία” [Paul Bairoch, *De Jéricho à Mexico: villes et économie dans l’histoire*, 2η διορθωμένη έκδοση, Arcades (Paris: Gallimard, 1985): 376]. Ενδεικτική για τη γερμανική περίπτωση είναι η πολιτική της συνένωσης των δήμων (*Eingemeindung*) υπέρ των μεγάλων βιομηχανικών πόλεων που ακολουθήθηκε κατά κόρον από τα μέσα της δεκαετίας του 1880 κι έπειτα. Όπως εξηγούν και οι Πινόλ και Γουολτέρ, το *Eingemeindung* περιγράφει “διάφορες μορφές εδαφικής επέκτασης: ενοποίηση πολλών πόλεων, ενσωμάτωση βιομηχανικών δήμων, ένταξη δήμων των προαστίων. Το φαινόμενο θεωρείται τυπικό του, σχεδόν αποικιακού χαρακτήρα, ιμπεριαλισμού των μεγάλων πόλεων, [οι οποίες επιχειρούσαν] να ενσωματώσουν οικονομικά ισχυρούς γειτονικούς δήμους, που διέθεταν έγγεια περιουσία” (Pinol και Walter 2007: 35).

¹⁹² W. Smith 1980: 66. Τα δύο πιο σημαντικά τέτοια λόμπυ ήταν στην πρώτη εκείνη περίοδο η Γερμανική Αποικιακή Ένωση (*Deutscher Kolonialverein*) και η Εταιρία για τη Γερμανική Αποικιοκρατία (*Gesellschaft für deutsche Kolonisation—GfdK*). Η *Kolonialverein* ιδρύθηκε το 1882, “από τη συνάντηση των εμπορικών επιμελητηρίων της Φρανκφούρτης και του Όφενμπαχ, μερικών επιχειρηματιών και διανοούμενων —κυρίως μελών της Ένωσης για τη Γεωγραφία και τη Στατιστική [*Verein für Geographie und Statistik*]—, οι οποίοι δεσμεύτηκαν να στηρίξουν το αποικιακό εμπόριο, τις αποικιακές εξερευνησεις και την αποικιακή επέκταση” [Lewis H. Gann και Peter Duignan, *The Rulers of German Africa, 1884-1914* (Stanford: Stanford University Press, 1977): 28]. Η GfdK ιδρύθηκε το 1884 από τον Καρλ Πέτερς (Carl Peters), έναν από τους γνωστότερους και πιο σημαντικούς Γερμανούς αποικιοκράτες του 19^{ου} αιώνα. Τα δύο αυτά λόμπυ συγχωνεύτηκαν το 1887, δημιουργώντας τη Γερμανική Αποικιακή Εταιρία (*Deutsche Kolonialgesellschaft*), που αποτέλεσε “την κύρια εξοικονομολογική ομάδα πίεσης υπέρ της αποικιακής επέκτασης καθώς και ένα από τα πολλά *Interessenverbände* (οργανωμένα λόμπυ) που διαδραμάτισαν σημαντικότατο ρόλο στην πολιτική της περιόδου του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄” (Gann και Duignan 1977: 28).

Στο πλαίσιο αυτό, και μετά τη Διάσκεψη του Βερολίνου (1884-85), όπου ρυθμίστηκαν επίσημα οι αποικιακές κτήσεις των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων στην αφρικανική ήπειρο,¹⁹³ η αποικιοκρατία εντάχθηκε στην πολιτική της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Αποτέλεσε κεντρική στόχευση μετά την παραίτηση του Μπίσμαρκ (1890), όταν υπό τον Κάιζερ Γουλιέλμο Β΄ υιοθετήθηκε ως η επίσημη εξωτερική πολιτική της χώρας (*Weltpolitik*), μετατρέποντας τη Γερμανία στην τρίτη μεγαλύτερη αποικιοκρατική δύναμη στην Αφρική.

Εικόνα 4: Ο διαμελισμός της αφρικανικής ηπείρου μεταξύ επτά ευρωπαϊκών κρατών μετά τη Διαμάχη για την Αφρική στα τέλη του 19ου αιώνα

¹⁹³ Πρόκειται για την περίοδο της *Διαμάχης για την Αφρική* (Scramble for Africa), δηλαδή του ανταγωνισμού μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων για την απόκτηση αποικιών και εδαφών στην Αφρική. Ο αποικιακός αυτός “αγώνας” λήγει με την διοργάνωση από μεριάς της Γερμανίας της Διάσκεψης του Βερολίνου, όπου συμμετέχουν εκτός από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, οι ΗΠΑ και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αποτέλεσμα της Διάσκεψης αυτής ήταν ο διαμελισμός της αφρικανικής ηπείρου μεταξύ επτά ευρωπαϊκών κρατών (Βέλγιο, Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία).

Ποιοι ήταν όμως οι λόγοι που οδήγησαν στην υιοθέτηση της αποικιοκρατίας ως κεντρικής πολιτικής της Γερμανικής Αυτοκρατορίας εκτός από τις πιέσεις οργανωμένων οικονομικών κύκλων (λόμπυ); Όπως επισημαίνει ο Λεονάρντο Μπενέβολο:

“Οι μεγάλες απότομες αλλαγές που προκάλεσε η βιομηχανική επανάσταση στις πόλεις και στην ύπαιθρο, έρχονται στο φως και γίνονται αντιληπές σαν προβλήματα μόνο [μεταγενέστερα], όταν τα γεγονότα άρχισαν πια να συσσωρεύονται. Η πρώτη απότομη αλλαγή που είχε αποφασιστική σημασία είναι η αύξηση του πληθυσμού, και οφειλόταν βασικά στη μείωση του συντελεστή θνησιμότητας [...]. Συγχρόνως με την αύξηση του πληθυσμού των κατοίκων, αλλάζει και η γεωγραφική τους κατανομή, πράγμα που είναι συνέπεια των οικονομικών ανακατατάξεων”.¹⁹⁴

Η αύξηση του πληθυσμού τόσο στη Γερμανία όσο και σε όλη την Ευρώπη καταγράφηκε στον κυρίαρχο λόγο ως ένα “ζήτημα υπερπληθυσμού” εντός της ευρωπαϊκής ηπείρου. Παράλληλα, οι αναδιρθρώσεις στην αγροτική οικονομία λόγω της ανάπτυξης της βιομηχανίας, οδήγησαν σε κύματα μαζικής μετανάστευσης από τη γερμανική ύπαιθρο (*Auswanderung*), τόσο προς τα αστικά και βιομηχανικά κέντρα, όσο και προς το εξωτερικό και ειδικά τις Ηνωμένες Πολιτείες. Είναι ενδεικτικό ότι την περίοδο μεταξύ του 1871 και του 1914 μεταναστεύουν προς τις ΗΠΑ πάνω από τρία εκατομμύρια Γερμανοί.¹⁹⁵ Αντίστοιχα, στο εσωτερικό της Γερμανίας καταγράφεται μία μαζική εσωτερική μετανάστευση από τα ανατολικά προς τα δυτικά, δηλαδή προς τα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα.¹⁹⁶

Τα ζητήματα του “υπερπληθυσμού”, της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης αναδείχθηκαν ως τα κεντρικά προβλήματα αυτής της περιόδου στη Γερμανία. Αυτά θεωρήθηκαν ότι απειλούσαν δομικά στοιχεία της ταυτότητας του γερμανικού λαού (*Volk*), ο οποίος παρουσιάζονταν ως φύσει αγροτικός, και “δεν σήμαιναν τίποτα λιγότερο από την καταστροφή του γερμανικού πολιτισμού (*Kultur*) [...]”¹⁹⁷. Ο αγροτικός χαρακτήρας του γερμανικού λαού αποτέλεσε κεντρικό στοιχείο μίας συντηρητικής ρητορικής που αναπτύχθηκε έντονα στη Γερμανία κατά το 19^ο αιώνα, ως πολιτισμική αντίθεση στην αστικοποίηση και τον πολιτισμό της νεωτερικής πόλης. Ενδεικτικό του ρεύματος αυτού είναι το έργο του Γερμανού κοινωνιολόγου Φέρντιναντ Τέννις (Ferdinand Tönnies), σύμφωνα με τον οποίον η πόλη και η αστιακή κοινωνία, έχοντας απολέσει τους δεσμούς της τοπικής κοινότητας, συνιστούσαν το θάνατο του γερμανικού λαού.¹⁹⁸

Η απόκτηση μακρινών εδαφών και ο εποικισμός τους παρουσιάστηκαν στη γερμανική κυρίαρχη αφήγηση ως μία ρεαλιστική διέξοδος στο “πρόβλημα του υπερπληθυσμού”,

¹⁹⁴ Leonardo Benevolo, ‘Η κοινωνική προέλευση της σύγχρονης πολεοδομίας’, στο *Βιομηχανική Επανάσταση, Βιομηχανική Πόλη*, μτφρ. Παντελής Λαζαρίδης, Η ζωή μέσα στο χώρο 2 (Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Λιβάνης, 1976), 167.

¹⁹⁵ Pinol 1991: 28.

¹⁹⁶ Στο ίδιο: 28.

¹⁹⁷ Στο ίδιο: 29.

¹⁹⁸ Ferdinand Tönnies, *Community and Civil Society*, μτφρ. Jose Harris και Margaret Hollis, Cambridge Texts in the History of Political Thought (Cambridge: Cambridge University Press, 2001 [1887]).

εφόσον οι υπερπόντιες κτήσεις μπορούσαν να καλύψουν όχι μόνον οικονομικές αλλά και πολιτισμικές ανάγκες. Έτσι, αφενός θα τόνωναν την οικονομία, συνιστώντας το καταληκτικό βήμα της πορείας προς την ανάδειξη της Γερμανίας σε παγκόσμια δύναμη. Αφετέρου οι εποικισμοί θα μπορούσαν να αποτελέσουν τον τόπο εγκατάστασης σημαντικού μέρους του πληθυσμού, το οποίο θα συνέχιζε να ζει σε ένα οιονεί γερμανικό έδαφος και να συμβάλει στην ενίσχυση της γερμανικής οικονομίας, σε αντίθεση με την εξωτερική μετανάστευση προς άλλα κράτη, όπως στην περίπτωση της Αμερικής. Ή όπως εύστοχα επισημαίνει ο Χάντσον, “μεταξύ των πιο επειγόντων γεωγραφικών προβλημάτων της περιόδου ήταν η αναζήτηση για εκείνα τα μέρη του κόσμου τα οποία θεωρούνταν ως κατάλληλες ‘χωματερές’ για τον πλεονάζοντα ευρωπαϊκό πληθυσμό”.¹⁹⁹ Στην περίπτωση της Γερμανίας, η Αφρική θεωρήθηκε ως ο καταλληλότερος τόπος για τη μετεγκατάσταση του πληθυσμού αυτού, που θα του επέτρεπε να ξαναβρεί τη χαμένη του σχέση με μία φύση παρθένα, τονώνοντας με τον τρόπο αυτό και ενισχύοντας τη γερμανική του ταυτότητα.

Το κράτος-οργανισμός και η ιμπεριαλιστική επέκταση ως βιολογική αναγκαιότητα

Η θεωρία του Ράτσελ φιλοδοξεί να απαντήσει στις παραπάνω ανάγκες και επιταγές της περιόδου της ιμπεριαλιστικής επέκτασης και της αποικιοκρατίας μέσα από το πεδίο της πολιτικής γεωγραφίας. Γι’ αυτό και βασικό καθήκον της νεωτερικής αυτής επιστήμης, σύμφωνα με τον Ράτσελ, αποτελούσε η αναζήτηση των καθολικών νόμων που διέπουν την ιστορική εξέλιξη ενός κράτους σε συνάρτηση με τον γεωγραφικό χώρο εντός του οποίου αυτό αναπτύσσεται. Με τον τρόπο αυτό, θεωρούσε πως η γεωγραφία θα μπορούσε να αναδειχθεί σε διακριτή επιστήμη, αναλαμβάνοντας το ρόλο αφενός της ερμηνείας και ανάλυσης των ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων και αφετέρου της διαμόρφωσης πολιτικών που να απαντούν στις ανάγκες της εποχής.²⁰⁰

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, η ρατσελιανή θεωρία, ως έκφραση του γεωγραφικού ντετερμινισμού, συγκροτείται στη βάση των αρχών της εξελικτικής βιολογίας, της κατεξοχήν “επιστήμης” της περιόδου του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, στην ουσία υιοθετεί τα θεμελιακά επιχειρήματα του κοινωνικού εξελικτικισμού του Σπένσερ, κι επομένως κατανοεί την εξέλιξη ως την άνοδο μίας ιεραρχικής κλίμακας, όπου ανώτερες και πιο πολύπλοκες μορφές ζωής αντικαθιστούν, μέσα από τη διαδικασία της προσαρμογής στο περιβάλλον τους, κατώτερες και πιο απλές μορφές. Πρόκειται, συνεπώς, για την αντίληψη της εξέλιξης ως της μεταλλαγής από το απλό στο σύνθετο, σε όλα τα επίπεδα ζωής, από το βιολογικό ως το κοινωνικό και το πολιτισμικό. Όπως εξηγεί και ο ίδιος: “Όλα τα επίπεδα της ζωής στη Γη διέπονται από ενιαίους νόμους, καθώς και η μικρότερη αλλά

¹⁹⁹ Hudson 1977: 17.

²⁰⁰ Όπως εξηγεί ο καθηγητής οικονομικής γεωγραφίας και γεωπολιτικής θεωρίας Ιωάννης Μάζης, υποστηρικτής της ρατσελιανής θεωρίας, ο Ράτσελ “προσπάθησε να καταδείξει πως μια κλασική μέθοδος τύπου ‘θετικών επιστημών’, εφαρμοζόμενη στη γεωγραφία, μπορεί να βοηθήσει τον γεωγράφο στην ανακάλυψη γενικών κανόνων, ικανών [...] να ερμηνεύσουν με ‘αντικειμενικό τρόπο’ το ιστορικό γίνεσθαι. [Με τον τρόπο αυτόν] η γεωγραφία, ως ερμηνεία των ιστορικών δυνάμεων, μπορούσε να υπαινιχθεί ή ακόμη και να προτείνει συγκεκριμένη πολιτική για το κράτος” [Ιωάννης Μάζης, ‘Φρειδερίκος Ράτσελ: η γερμανική γεωγραφία και η γένεσις της γεωπολιτικής’, στο Φρειδερίκος Ράτσελ, *Ο Ζωτικός Χώρος*, μτφρ. Ιωάννης Μάζης, Γεωπολιτική, γεωστρατική και διεθνείς σχέσεις (Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014): 64].

και η μεγαλύτερη μορφή ζωής εξαρτώνται από τις θεμελιακές αρχές που ορίζουν τον πλανήτη”.²⁰¹

Με τον ίδιο τρόπο, λοιπόν, ο Ράτσελ αντιλαμβάνεται και την κοινωνική και πολιτισμική εξέλιξη, ως μία διαδικασία διαφοροποίησης και ολοένα αυξανόμενης πολυπλοκότητας. Θεμελιώδη μονάδα ανάλυσης του συστήματος αυτού, για τον Ράτσελ, αποτελεί η έννοια του λαού (Volk), τον οποίο ταξινομεί επίσης στην κατηγορία οτου οργανισμού. Ως οργανισμός, ο λαός ακολουθεί τις εξελικτικές βαθμίδες, κι αυτός, από το απλό στο σύνθετο. Ωστόσο, η ανάπτυξη αυτή γίνεται κατανοητή ως τέτοια μέσα από την ανάπτυξη του πολιτισμού. Επομένως, ο πολιτισμός (Kultur) είναι αυτός που διαχωρίζει ιεραρχικά τους λαούς. Οι λαοί με λιγότερο “ανεπτυγμένο” πολιτισμό βρίσκονται πιο κοντά στη φύση (αυτοί που ονομάζει “φυσικότροπους” λαούς), ενώ οι πιο “ανεπτυγμένοι” λαοί (“πολιτισμότροποι” λαοί) έχουν καταφέρει να “ξεφύγουν από την οργανική τους φύση”²⁰² — αντίληψη την οποία θα συναντήσουμε επανειλημμένα στα επόμενα κεφάλαια να διατρέχει όλες τις εκφάνσεις της εξελικτικής θεωρίας σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία.

Οι “πολιτισμότροποι” λαοί είναι και αυτοί που αναπτύσσουν ανώτερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, που διαμορφώνουν τα κράτη, με τα ίδια οργανισμικά χαρακτηριστικά. Όπως όλοι οι οργανισμοί, υποστηρίζει ο Ράτσελ, έτσι και οι λαοί και τα κράτη ακολουθούν την ίδια διαδικασία ανάπτυξης: γεννιούνται, μεγαλώνουν, ωριμάζουν και πεθαίνουν. Και η εξέλιξή τους ορίζεται, σύμφωνα με τις θεωρητικές αρχές του εξελικτικισμού, από την προσαρμογή τους στο περιβάλλον τους.

Ωστόσο, το ιδιαίτερο στοιχείο που ο Ράτσελ αναγνωρίζει ως κινητήρια δύναμη της προσαρμοστικής διαδικασίας της εξέλιξης (ως γεωγράφος), είναι αυτό της πρόσδεσης με το έδαφος: “οι τρεις βασικές ανάγκες της ζωής, δηλαδή η κατοικία, η τροφή και ο πολλαπλασιασμός, είναι άρρηκτα δεμένες με το ζήτημα του χώρου”.²⁰³ Γι’ αυτό εξάλλου προσδίδει και κεντρική θέση στη σχέση του κράτους με τον χώρο: “το κράτος συνιστά μία οργανική οντότητα η οποία, στην πορεία της ιστορίας, συνδέεται άρρηκτα με τη γη στην οποία υπάρχει [...]. Όσο πιο πίσω πάμε στις πρωτόγονες συνθήκες, τόσο πιο χαλαρή γίνεται η σύνδεση αυτή”.²⁰⁴ Αντίστοιχα, το έδαφος είναι αυτό που ορίζει και την ίδια την έννοια του λαού, αντανakλώντας την ιδέα της ένωσης των γερμανικών φύλων σε ένα κράτος με συνδετικό στοιχείο το κοινό τους γεωγραφικό έδαφος: “[...] πρόκειται για μία πολιτική συγκέντρωση ανθρώπων η οποία αποτελείται από ομάδες ατόμων που δεν έχουν απαραίτητα εθνοτικές ή γλωσσικές σχέσεις μεταξύ τους, αλλά εμφανίζουν ως κοινό χαρακτηριστικό την πρόσδεσή τους σε έναν, κοινό για όλες, εδαφικό χώρο”.²⁰⁵

²⁰¹ Ράτσελ 2014: 187.

²⁰² Ράτσελ 2014: 244.

²⁰³ Στο ίδιο: 229.

²⁰⁴ Ratzel 2011: 22.

²⁰⁵ Friedrich Ratzel, *Politische Geographie* (München und Berlin: Dritte Auflage, R. Oldenburg, 1923): 3, όπως παρατίθεται στο Ράτσελ 2014: 54.

Επιχειρώντας να απλοποιήσουμε το ομολογουμένως πολύπλοκο ερμηνευτικό σχήμα του Ράτσελ, αξίζει να επισημάνουμε συνοπτικά τα παρακάτω σημεία: Ένας λαός καταφέρνει να αναπτυχθεί σε κράτος ανάλογα με τον βαθμό οργάνωσης του εδάφους το οποίο καταλαμβάνει. Η οργάνωση αυτή συγκροτεί την έννοια του πολιτισμού και εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο ο λαός αυτός έχει αναπτύξει τον αγροτικό του τομέα με τρόπο σταθερό και αποτελεσματικό. Έτσι, “*Kultur* ως πολιτισμός και *Kultur* ως αγροτική παραγωγή [συνιστούν έννοιες] άρρηκτα συνδεδεμένες”.²⁰⁶ Οι πιο αναπτυγμένοι λαοί —αυτοί που έχουν αναπτύξει την *Kultur* τους— εμφανίζουν και τη δυνατότητα πολιτικής οργάνωσης του εδάφους αυτού, ιδιότητα που τους μετατρέπει σε *κράτη* (ως ανώτατη βαθμίδα της εξέλιξης των λαών). Η πολιτική οργάνωση είναι εκείνη που, καθώς αναπτύσσεται, αναπτύσσει με τη σειρά της και τα κράτη και τα καθιστά ικανά να ανέλθουν στη δική τους εξελικτική κλίμακα.

Στο πλαίσιο αυτό, η εξέλιξη των οργανισμών (λαών, πολιτισμών, κρατών) διαδραματίζεται αλλά και διευκολύνεται από τον χώρο. Ο κάθε οργανισμός οργάνωνει τον χώρο του και μέσα από αυτόν αναπαράγεται, αναπτύσσεται και εξελίσσεται. Ο χώρος αυτός τον οποίο το κάθε είδος καταλαμβάνει για την επιβίωση και εξέλιξη του ορίζεται από τον Ράτσελ ως *ζωτικός χώρος* (*Lebensraum*).

Ωστόσο, ο κάθε χώρος ασκεί εξωτερικές πιέσεις στα είδη, οδηγώντας τα σε μετακινήσεις (μετανάστευση) και, άρα, σε επέκταση του ζωτικού τους χώρου.²⁰⁷ Το κάθε είδος (κοινωνία, φυλή, πολιτισμός, κράτος) εξελίσσεται —κι επομένως ανεβαίνει στην κλίμακα— μόνον εφόσον επεκτείνει τον ζωτικό του χώρο, διότι αυξάνει όχι μόνο τον πληθυσμό του, αλλά και τις δυνατότητες προσαρμογής του σε διαφορετικά περιβάλλοντα και συνθήκες.²⁰⁸ Στην ουσία, το εξωτερικό περιβάλλον, το οποίο γίνεται αντιληπτό ως διαχωρισμένη οντότητα από τους οργανισμούς, ασκεί πιέσεις που ωθούν τα είδη να μετακινούνται. Όσο πιο ανεπτυγμένο είναι ένα είδος, ο ζωτικός του χώρος αυξάνεται, αποικιοποιώντας όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις.

Επομένως, η ουσιώδης ιδιότητα, κατά τον Ράτσελ, για την εξέλιξη της προσαρμοστικότητας αποκτάται μόνον μέσα από την επέκταση. Ακολουθώντας τη λογική της προσαρμογής οδηγείται στο συμπέρασμα ότι “το πλέον προικισμένο για ζωή και εξάπλωση [προσαρμοστικότερο] είδος καλύπτει μία όσο το δυνατόν ευρύτερη περιοχή”.²⁰⁹ Η μετακίνηση ορίζεται λοιπόν ως μία προσαρμοστική και απαραίτητη για την εξέλιξη διαδικασία, με στοιχεία —θα λέγαμε—στρατηγικού χαρακτήρα, εφόσον αυτή δεν είναι τυχαία, αλλά αποτελεί μία “σταδιακή εξάπλωση”. Θεωρώντας την επέκταση *per se*, ως τον επιδιωκόμενο στόχο, “το σημαντικό στοιχείο δεν είναι η μετακίνηση, αλλά η εγκατάσταση

²⁰⁶ Smith 1980: 61.

²⁰⁷ “Οι κλιματικές και μορφολογικές αλλαγές που λαμβάνουν αδιάκοπα χώρα εντός των ζωτικών χώρων, θα προκαλούν συνεχείς μεγάλες μετακινήσεις γηγενών πληθυσμών, επιφέροντας [...] αλλαγές και στις συνθήκες διαβίωσής τους” (Ράτσελ 2014: 213).

²⁰⁸ Στο ίδιο: 252.

²⁰⁹ Στο ίδιο: 256.

σε ένα σημείο και η επέκταση από αυτό προς ένα άλλο”.²¹⁰ Έτσι διαμορφώνεται ένας αένας κύκλος διχοτόμησης και διαφοροποίησης φονξιοναλιστικής κατεύθυνσης όπου τα μεθοδολογικά εργαλεία (προσαρμοστικότητα) και οι στόχοι της δράσης (επέκταση) αλληλοτροφοδοτούνται.

Στο σημείο αυτό ο Ράτσελ εισάγει την πιο κεντρική παράμετρο του θεωρητικού του σχήματος που φαίνεται να δικαιώνει και την κριτική για το έργο του: ο χώρος στον οποίο καλούνται όλα τα έμβια συστήματα / οργανισμοί να αναπτυχθούν είναι *περιορισμένος*. Όπως τονίζει:

“Οτιδήποτε απαιτεί χώρο επάνω στη Γη πρέπει να αναπτυχθεί εντός των ορίων των 506 εκατομμυρίων τετραγωνικών χιλιομέτρων της επιφάνειάς της. Επομένως, ο αριθμός αυτός αποτελεί το πρώτο αλλά και το τελευταίο χωρικό μέγεθος που προσδιορίζει την ιστορική εξέλιξη κάθε ζωικής έκφανσης [...]. Σε αυτό [το μέγεθος] περιλαμβάνονται τα απόλυτα όρια κάθε έμβιου όντος [...]. Ο περιορισμός της εξελικτικής διαδικασίας όλων των έμβιων όντων της Γης σε ένα και τον αυτόν χώρο σημαίνει τη συγκέντρωση όλων των εσωτερικών εκφάνσεων της ζωής, όπως και όλων των εξωτερικών επιδράσεων που ασκούνται σε αυτές, εντός των στενών ορίων του γήινου χώρου”.²¹¹

Ο χωρικός αυτός περιορισμός σημαίνει ότι οι διαφορετικοί οργανισμοί (είδη, κράτη κ.λπ.) θα διεκδικήσουν, τελικά, τον ίδιο χώρο. Έτσι, ο Ράτσελ εισάγει ρητά τις διαπιστώσεις του Μάλθους αλλά και του Δαρβίνου στη θεωρία του για τη γεωγραφία, προτείνοντας την αντικατάσταση της δαρβινικής έννοιας της πάλης για την ύπαρξη με αυτή της πάλης για τον χώρο:

“Μεταξύ της διαρκούς κίνησης της ζωής και του γήινου χώρου, ο οποίος παραμένει αμετάβλητος, υπάρχει αντίφαση. Από αυτή την αντίφαση γεννάται ο αγώνας για χώρο. [...] η μία μορφή ζωής μάχεται εναντίον των άλλων μορφών της, ασίγαστα και σε ολόκληρη την επιφάνεια της Γης, καθεμιά επιδιώκοντας χώρο. Ο, καταχρηστικά χρησιμοποιούμενος και λίαν παρεξηγημένος, όρος του ‘αγώνα για ύπαρξη’ (Kampf ums Dasein) σημαίνει στην ουσία κατ’ αρχήν ‘αγώνα για χώρο’ (Kampf um Raum)”.²¹²

Σχολιάζοντας τη βιολογικοποίηση της κοινωνικής εξέλιξης και, τελικά, της ανθρώπινης ιστορίας που επιχειρεί ο Ράτσελ, ο Γ. Σμιθ σημειώνει κριτικά:

“Η έννοια του ζωτικού χώρου έμοιαζε να τοποθετεί τη δαρβινική φυσική επιλογή σε μία χωρική και περιβαλλοντική άποψη. Η προσαρμογή ενός είδους στο συνολικό του περιβάλλον οδηγούσε στην εξελικτική επιτυχία και σε μία τάση εξάπλωσης [...]. Η ιστορία οποιουδήποτε είδους, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου, ήταν η ιστορία των μεταλλάξεων των προτύπων προσαρμογής του στο ζωτικό του χώρο”.²¹³

²¹⁰ Ράτσελ 2014: 211.

²¹¹ Στο ίδιο: 188-189.

²¹² Στο ίδιο: 236.

²¹³ Smith 1980: 53.

Ακριβώς η έννοια της επέκτασης και της εξάπλωσης είναι το σημαντικότερο στοιχείο της θεωρίας του Ράτσελ. Όπως τονίζει και ο ίδιος, μπορεί η μετακίνηση / μετανάστευση να αποτελεί το αποτέλεσμα της αύξησης του ζωτικού χώρου, αλλά η κίνηση εκείνη που θα οδηγήσει στην εξέλιξη, δηλαδή στην ιστορική αλλαγή, είναι μόνον εκείνη που θα καταλήξει σε εποικισμό, δηλαδή στην κατάληψη και εκμετάλλευση νέων χώρων από τα είδη.

Μέσα από έναν πόλεμο για τον χώρο, τα ανώτερα είδη επεκτείνονται σε βάρος των κατώτερων ειδών, τα οποία οδηγούνται στην εξαφάνιση είτε μέσω του εκτοπισμού τους και επομένως του περιορισμού του ζωτικού τους χώρου,²¹⁴ είτε μέσω της εξόντωσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη θεωρητική του πρόταση ο πόλεμος παρουσιάζεται ως “η αποκορύφωση των αγώνων μεταξύ των λαών για τον χώρο”.²¹⁵

Άλλωστε, τεκμήρια της επιστημονικής ορθότητας της θεωρίας του είναι, για τον Ράτσελ, ότι αυτή “αποδεικνύεται μερικώς από την ιστορία της εξαφάνισης των φυσικότροπων λαών μετά την εισβολή των πολιτισμότροπων λαών [στην αμερικανική ήπειρο]”. Πιο απλά, οι διαδικασίες της εποικιστικής αποικιοκρατίας που αναπτύχθηκαν στην αμερικανική ήπειρο και η γενοκτονία των Ιθαγενών Ινδιάνων της Αμερικής από τους Ευρωπαίους αποικιοκράτες οφείλονται στην παρακμή των “ασθενέστερων” λαών ως αποτέλεσμα του περιορισμού του ζωτικού τους χώρου. Συνιστούν, όπως σημειώνει, τη “συνέπεια [ενός] αγώνα εξόντωσης, με έπαθλο για τον νικητή τον χώρο, το έδαφος”.²¹⁶

Σε αντιστοιχία με τους λαούς, όσον αφορά στα κράτη ως οργανισμούς, ο Ράτσελ εξηγεί ότι η σχέση της επέκτασης με την πολιτική της έκφραση έχει την εξελικτική αξία της καινοτομίας. Η επέκταση των “ανώτερων” κρατών ολοκληρώνεται με την πολιτική οργάνωση των νέων αυτών χώρων, “των απέραντων αυτών εκτάσεων οι οποίες [προηγουμένως] δεν χρησιμοποιούνταν πολιτικά [από τους παλαιούς κατοίκους τους]. Η πολιτική αξία της γης τους παρέμενε ακαλλιέργητη [...]. Η δημιουργία της πολιτικής εξουσίας μέσα από τη συνένωση μικρότερων περιοχών σε μεγαλύτερες μεταβιβάζεται ως καινοτομία στη γη που αποτελούσαν τα ‘μικρά κράτη’ των πρωτόγονων λαών”.²¹⁷

Η όλη θεωρία του Ράτσελ αντιλαμβάνεται την εξέλιξη ως μία συνεχή άνοδο σε κάποια προδιαγεγραμμένη ιεραρχική κλίμακα, της οποίας όμως η ιεραρχία έχει καθοριστεί από κάποιον (μετα)φυσικό νόμο ο οποίος υπήρχε, υπάρχει και θα υπάρχει αιωνίως ως οικουμενική αλήθεια, δημιουργώντας αντίστοιχα “ανώτερους” και “κατώτερους” λαούς, πολιτισμούς, κοινωνίες και κράτη. Με τον τρόπο αυτό, στην πραγματικότητα, δικαιολογεί όλη την πολιτική της (εποικιστικής) αποικιοκρατίας ως φυσικό νόμο, όπου ο προσαρμοστικότερος, ανώτερος λαός κατακτά ως εξελικτική του αναγκαιότητα, τον κατώτερο και λιγότερο προσαρμοστικό. Και όλη αυτή η διαδικασία παρουσιάζεται, στη

²¹⁴ “Τα φαινόμενα μαρασμού των εκτοπισμένων λαών [...] ανάγονται κατά ένα μέρος συγκεκριμένα στον περιορισμό του ζωτικού χώρου, ο οποίος δεν επαρκεί για τη συνέχιση των δραστηριοτήτων [τους], προκαλώντας την εμφάνιση κοινωνικής αποσύνθεσης, οικονομικού μαρασμού και των επακόλουθων της πείνας και της πείνας” (Ράτσελ 2014: 243).

²¹⁵ Smith 1980: 236.

²¹⁶ Στο ίδιο: 241.

²¹⁷ Ratzel 2011: 20.

θεωρία του Ράτσελ, όχι ως πολιτική επιλογή, αλλά ως φυσική αλληλουχία βιολογικά καθορισμένων παραγόντων. Χαρακτηριστικό της προσήλωσης του Ράτσελ στη φυσικοποίηση του κοινωνικού είναι η μεταφυσική “πολτοποίηση” της ανθρώπινης ιστορίας στο οργανισμικό χωνευτήρι της έμβιας ζωής.

“Οι χωρικοί συσχετισμοί μίας αμοιβάδας, ενός κοραλλιού, μίας μέδουσας της ανοιχτής θάλασσας, ενός σαλιγκαριού του αγρού, ενός αποδημητικού πτηνού και ενός λιονταριού διαφέρουν μεταξύ τους. Μία μικρή φυλή Ινδιάνων στα τροπικά δάση της Νότιας Αμερικής έχει χωρικές ανάγκες και παραστάσεις τελείως διαφορετικές από αυτές ενός Ευρωπαίου, ο οποίος βλέπει την ευδαιμονία του λαού του υπό το πρίσμα του συνόλου του πλανήτη. Κάθε έμβιο ον διεκδικεί διαφορετικό ζωτικό χώρο, ενώ όλα τα έμβια όντα του ίδιου είδους έχουν τις ίδιες ανάγκες”.²¹⁸

Παρόλο που η σύγκριση τόσο διαφορετικών μεταξύ τους στοιχείων από τον Ράτσελ μοιάζει να είναι αυθαίρετη, σκιαγραφεί, ωστόσο, μία αρκετά σαφή εικόνα των κοινωνικών, ιδεολογικών και πολιτικών στοχεύσεων της. Έτσι, στο επίπεδο των συμβολικών συμφραζομένων, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει πως, στο παραπάνω απόσπασμα, συγκρίνει την αμοιβάδα με τους Ινδιάνους και το λιοντάρι με τους Ευρωπαίους, μεταφορά που δεν μοιάζει καθόλου τυχαία. Αντίθετα, τόσο ο διαχωρισμός των Ινδιάνων (αμοιβάδες) από τους Ευρωπαίους (λιοντάρια) όσο και η ταύτιση των χωρικών αναγκών με τις χωρικές *αναπαραστάσεις* υποδηλώνουν την πρόθεσή του να προσδώσει στην αποικιοκρατία και τον εκτοπισμό μία “βιολογική” διάσταση, παρουσιάζοντας τις διαδικασίες αυτές ως βιολογική αναγκαιότητα.

Με ατελείωτα αντίστοιχα με το παραπάνω παραδείγματα για όλες τις μορφές ζωής (φυσικής, κοινωνικής, πολιτικής κλπ) από καταβολής του κόσμου, ο Ράτσελ επιχειρεί σε όλο του το έργο να αποδείξει την ορθότητα των επιχειρημάτων του. Ο Γ. Σμιθ, αναφερόμενος στην επιστημονικοφανή αποδεικτική μέθοδό του επικρίνει σκωπικά την-χωρίς κριτήρια- χρήση των αμέτρητων δανείων του από τον φυσικό κόσμο: “Συχνά δεν αποδείκνυε τίποτε περισσότερο από την ικανότητά του να χρησιμοποιεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους το λεξιλόγιο που πρότεινε στην αρχική του θεωρία. Ωστόσο, όλα αυτά *έμοιαζαν* έγκυρα [...]”.²¹⁹

Η όλη θεωρία του Ράτσελ αποτελούσε μία ολοκληρωμένη και συνειδητή προσπάθεια φυσικοποίησης της αποικιοκρατικής πολιτικής, την οποία παρουσίασε ως “το αναγκαίο στάδιο στην εξέλιξη μίας ανώτερης μορφής ύπαρξης”.²²⁰ Ο Τραβέρσο επισημαίνει την ουσία της θεωρίας του ζωτικού χώρου ως “συγχώνευση του κοινωνικού δαρβινισμού με την ιμπεριαλιστική γεωπολιτική”, αναγνωρίζοντας σε αυτή τη —συνειδητή εκ μέρους του— νομιμοποίηση της εθνικής ιδέας μίας Γερμανίας που αναζητούσε τις ισορροπίες της στις βιομηχανικές πιέσεις της εποχής:

“[...] απέρρευε από μια θεώρηση του εξευρωπαϊκού κόσμου ως αποικισμού χώρου για τις βιολογικά ανώτερες ομάδες. Για τον Ράτσελ, ο ‘ζωτικός χώρος’ ήταν μια

²¹⁸ Ράτσελ 2014: 230.

²¹⁹ Smith 1980: 52-53.

²²⁰ Peet 1985: 310.

ανάγκη για να αποκατασταθεί η ισορροπία, στη Γερμανία, ανάμεσα σε μια μη αναστρέψιμη βιομηχανική ανάπτυξη και μια απειλούμενη γεωργία. Στις αποικίες οι Γερμανοί [...] θα διατηρούσαν την έφεσή τους να είναι αγροτικός λαός”.²²¹

Στην πράξη, η θεωρία του Ράτσελ νομιμοποίησε τους “φυλετικούς πολέμους” (Rassenkampf) ενάντια σε “παρακμάζοντες” ή “θνήσκοντες” λαούς, όπως χαρακτήριζε ο ίδιος τους ιθαγενείς πληθυσμούς των αποικιών, πόλεμοι “ληηλασίας και καταστροφής, που δεν κηρύσσονταν και που έκλειναν με την ολοκληρωτική υποδούλωση των κατακτημένων χωρών. Οι εχθροί δεν ήταν ούτε κυβερνήσεις ούτε πραγματικοί στρατοί αλλά οι ίδιοι οι πληθυσμοί”.²²² Αυτοί οι “πόλεμοι για τον χώρο” οδήγησαν στη γενοκτονία και τις φυλακίσεις σε στρατόπεδα εργασίας, των ιθαγενών λαών των Γερμανικών κτήσεων στην Αφρική — όπως στην περίπτωση της καταστολής της εξέγερσης των Χερέρο και των Νάμα στην περιοχή της σημερινής Ναμίμπια, που θεωρείται και η πρώτη γενοκτονία του 20^{ού} αιώνα.²²³

Ακριβώς λόγω του νομιμοποιητικού προς τις πολιτικές αυτές ρόλου της, αλλά και λόγω της ενεργής πολιτικής δράσης του ίδιου του Ράτσελ εντός των θεσμών που προωθούσαν τον Γερμανικό ιμπεριαλισμό, η θεωρία του έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής στην εποχή του. Η δημοτικότητά της διήρκησε και την περίοδο του μεσοπολέμου, αποτελώντας εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη εθνικιστικών ιδεών, ενώ, μεταφερόμενη αργότερα και στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής ηπείρου, μετατράπηκε και στη βάση για την ανάπτυξη της εξωτερικής επεκτατικής πολιτικής της ναζιστικής Γερμανίας.²²⁴

Εν τέλει, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Νιλ Σμιθ, “η πολιτική γεωγραφία του Ράτσελ προσέδωσε μία ‘αύρα επιστημονικής ευπρέπειας’ στην Ευρωπαϊκή αποικιοκρατία και

²²¹ Traverso 2013: 71-72.

²²² Στο ίδιο: 87.

²²³ Η γενικευμένη επιχείρηση των Γερμανών για την εκδίωξη των ιθαγενών λαών από τη γη τους οδήγησε τους τελευταίους σε εξέγερση το 1904, η οποία απαντήθηκε με αιματηρότατη καταστολή, εκτοπισμούς και σφαγές. Οι περισσότεροι από τους επιζώντες —όσοι κατάφεραν να διαφύγουν μέσω της ερήμου Καλαχάρι και να επιζήσουν της αστίας και της ανυδρίας— φυλακίστηκαν σε στρατόπεδα εργασίας, αντίστοιχα με αυτά που οργάνωσε η ναζιστική Γερμανία αργότερα, εντός της Ευρωπαϊκής ηπείρου αυτή τη φορά: εκτός από τις εξοντωτικές εργασιακές συνθήκες, τον υποσιτισμό και τα βασανιστήρια, οι αιχμάλωτοι επιβάλλονταν και σε ιατρικά πειράματα που στόχευαν στην απόδειξη της φυλετικής τους κατωτερότητας. Σύμφωνα με τον ΟΗΕ, συνολικά, από το 1904 έως την εκδίωξη της Γερμανίας από την περιοχή στις αρχές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, οι σφαγές των ιθαγενών οδήγησαν σε μείωση του πληθυσμού των Χερέρο κατά 80% (από 80.000 σε 15.000), και των Νάμα κατά 50% [B. Whitaker, ‘Revised and updated report on the question of the prevention and punishment of the crime of genocide’ (UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, 1985): 9]. Σχετικά με τη γενοκτονία βλ. το ντοκουμαντέρ: AfriQue-Afro, *L’Holocauste Oublie des Peuples Nama et Herrero Genocide du Peuple Noire*, 2014.

²²⁴ Τη θεωρία του Ράτσελ εξέλιξε ο μαθητής του, Σουηδός γεωγράφος Ρούντολφ Κιελέν (Rudolf Kjellén), ο οποίος υπήρξε και εισηγητής του όρου της *γεωπολιτικής*. Τόσο ο Ράτσελ, όσο και ο Κιελέν διαμόρφωσαν τις κύριες θεωρητικές επιρροές του Καρλ Χάουσχόφερ (Karl Haushofer) —καθηγητή του Ρούντολφ Ες (Rudolf Hess)— κι έτσι η ιδέα του ζωτικού χώρου και της εξέλιξης μέσω της επέκτασης μετατράπηκαν στον κεντρικό κορμό της θεωρίας και πολιτικής του ίδιου του Χίτλερ. Τις θέσεις αυτές ο Χίτλερ ανέπτυξε στο γνωστό του Mein Kampf, αλλά και εκτενέστερα στο δεύτερο βιβλίο του, το οποίο εκδόθηκε μετά τον θάνατό του. Βλέπε: Adolf Hitler, *Hitler’s Secret Book: Zweites Buch* (Enigma Books, 2006). Για μία εκτενή ανάλυση της σχέσης μεταξύ των θεωριών του Ράτσελ και του Τρίτου Ράιχ βλέπε Traverso 2013.

ιδιαίτερα στη Γερμανική επέκταση μετά το 1884, διηγούμενη την ιστορία του ιμπεριαλισμού ως μίας θεμιτής πάλης για την ύπαρξη από το κράτος”.²²⁵ Παράλληλα, εδραίωσε την αντίληψη μίας ιεραρχημένης εξελικτικής κλίμακας των πολιτισμών, στη βάση της οποίας τοποθετήθηκαν οι κατακτημένοι, ιθαγενείς πληθυσμοί, ενώ οι ευρωπαϊκοί λαοί τοποθετήθηκαν, φυσικά, στις ανώτερες βαθμίδες της πολιτισμικής και, κυρίως, βιολογικής εξέλιξης.

Εικόνα 5: Επιζήσαντες Χερέρο μετά τη διαφυγή τους μέσα από την έρημο Καλαχάρι στη Γερμανική Νοτιο-Δυτική Αφρική

²²⁵ Smith 2003: 276.

Η ανάδυση της ανθρωπολογίας ως επιστήμης της ιμπεριαλιστικής αποικιοκρατίας

Στην ίδια λογική της παραδοχής της “εξελιγμένης” δυτικής, καπιταλιστικής κοινωνίας, οι λαοί των αποικιών χαρακτηρίστηκαν ως οι “σύγχρονοι πρόγονοί της”, όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο Γάλλος κοινωνιολόγος Ζεράρ Λεκλέρ (Gérard Leclerc).²²⁶ Με τη γεωγραφία να νομιμοποιεί την κατακτητική επεκτατική πολιτική των Ευρωπαϊκών χωρών, η παράλληλα αναδύομενη επιστήμη της ανθρωπολογίας τάχθηκε και αυτή στο πλευρό των ιμπεριαλιστικών αυτών βλέψεων, μελετώντας τις μη καπιταλιστικές κοινωνίες των κατακτημένων χωρών, χαρακτηρίζοντάς τες “πρωτόγονες”, “βάρβαρες”, “αρχαϊκές”, “παραδοσιακές” ή “απλές”. Η μελέτη των κοινωνιών αυτών, υποστήριζαν οι ανθρωπολόγοι, δίνει τη δυνατότητα στις “εξελιγμένες” δυτικές κοινωνίες να κατανοήσουν τη δική τους εξελικτική πορεία. Το βασικό κριτήριο, το οποίο και διαχωρίζει τους ιθαγενείς μη καπιταλιστικούς πληθυσμούς από τους αποικιοκράτες, αποτελεί η “ιδιοσυγκρασία” και η “λογική συγκρότηση”. Όπως εξηγεί ο ανθρωπολόγος και θεμελιωτής του πολιτισμικού εξελικτικισμού, Έντουαρντ Τάιλορ (Edward B. Tylor):

“[...] οι άγριες και βάρβαρες φυλές συχνά αντιπροσωπεύουν, λιγότερο ή περισσότερο ξεκάθαρα, πολιτισμικά στάδια από τα οποία πέρασαν πριν από καιρό οι δικοί μας πρόγονοι. Τα έθιμα και οι νόμοι τους συχνά μας εξηγούν, με τρόπους που διαφορετικά δεν θα μπορούσαμε παρά μόνο να υποθέσουμε, τη δική μας λογική και τα δικά μας νοήματα”.²²⁷

Η κοινωνική ανθρωπολογία αναδύεται, επομένως, ως διακριτό επιστημονικό πεδίο στενά συνδεδεμένη με την περίοδο της ιμπεριαλιστικής αποικιοκρατίας,²²⁸ ακολουθώντας τις λειτουργιστικές βάσεις της κοινωνικής θεωρίας που εδραίωσε ο Σπένσερ. Η ανάδυση των εθνικο-απελευθερωτικών κινημάτων του Τρίτου Κόσμου και η απο-αποικιοποίηση στα τέλη της δεκαετίας του 1950, θα οδηγήσουν και στην ανάπτυξη άλλων προσεγγίσεων στην

²²⁶ Gérard Leclerc, *Anthropologie et colonialisme. Essai sur l'histoire de l'africanisme*, Anthropologie critique (Paris: Fayard, 1972): 34.

²²⁷ Edward B. Tylor, *Anthropology. An Introduction to the Study of Man and Civilization*, The International Scientific Series, LXII (New York: D. Appleton and Company, 1896): 401. Αντίστοιχα, ο Άγγλος αριστοκράτης, τραπεζίτης, πολιτικός και αρχαιολόγος Τζον Λούμποκ (John Lubbock), εξηγεί ακόμη πιο γλαφυρά: “Η μελέτη των κατώτερων φυλών των ανθρώπων, εκτός από την άμεση σημασία που έχει για μία αυτοκρατορία σαν τη δική μας, έχει μεγάλο ενδιαφέρον από τρεις απόψεις. Αρχικά, η κατάσταση και οι συνθήκες των σημερινών αγρίων μοιάζουν με ποικίλους τρόπους, αν και όχι όλους, με αυτές των δικών μας προγόνων σε μία περίοδο που έχει παρέλθει προ πολλού. Δεύτερον, [οι σύγχρονοι πρωτόγονοι λαοί] εξηγούν πολλά από αυτά που συμβαίνουν και σε εμάς, πολλά έθιμα, τα οποία μοιάζουν να μην έχουν καμία σχέση με τις σημερινές συνθήκες, καθώς και ορισμένες ιδέες που είναι ριζωμένες στο μυαλό μας, όπως τα απολιθώματα είναι χωμένα στο χώμα. Ενώ, τρίτον, μέσα από τη μελέτη αυτή μπορούμε να διαπεράσουμε την ομίχλη που χωρίζει το παρόν από το μέλλον. Στην πραγματικότητα, οι κατώτερες φυλές των ανθρώπων στα διάφορα μέρη του κόσμου μας προσφέρουν απεικονίσεις μίας κοινωνικής συνθήκης που είναι πιο αδρή και πιο αρχαϊκή από οποιαδήποτε μορφή καταγράφεται στην ιστορία να έχει υπάρξει στις πιο προηγμένες φυλές” [John Lubbock, *The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man. Mental and Social Condition of Savages* (London: Longmans, Green and Co, 1882): 1-2].

²²⁸ Αναφερόμαστε στην περίοδο της σταθεροποίησης της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στα μέσα του 19ου αιώνα. Όπως αναφέρει ο Άλβιν Γκούλντνερ: “Δημιουργήθηκε από μία κοινωνία για την οποία ένα μεγάλο μέρος του κόσμου αποτελούσε την επικράτειά της, το εργατικό της δυναμικό, και την προστατευμένη αγορά της. Διαμορφώθηκε, εν ολίγοις, εντός του κόσμου της ανόδου μίας μεσαίας τάξης με αυτοπεποίθηση, η οποία είχε ακλόνητες προοπτικές” [Alvin W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, 2η έκδοση [1971] (London: Heinemann Educational Books, 1972): 127.

ανθρωπολογία, που θα επιχειρήσουν να εντάξουν στη μελέτη τους το ζήτημα της αποικιοκρατίας και απο-αποικιοποίησης, της άνισης ανάπτυξης, του κέντρου και της περιφέρειας και των σχέσεων κυριαρχίας και υποτέλειας. Ως τότε, όμως, η φονξιοναλιστική προσέγγιση, η οποία διόλου τυχαία θα αναπτυχθεί κυρίως στη Βρετανία —στο κέντρο της μεγαλύτερης αποικιακής δύναμης—, θα κυριαρχήσει στην ανθρωπολογία, με κύριους εκπροσώπους τους Άλφρεντ Ράντκλιφ-Μπράουν και Μπρόνισλαβ Μαλινόφσκι (Bronislaw Malinowski).

Η θεμελιώδης αρχή της λειτουργιστικής ή φονξιοναλιστικής κοινωνικής θεώρησής τους συνοψίζεται στον ορισμό του Μαλινόφσκι: “[Ο πολιτισμός μίας κοινωνίας] είναι ένα συνδεδεμένο ζωντανό σύνολο [...]. Όλα τα στοιχεία του συνδέονται μεταξύ τους και το καθένα πραγματοποιεί μία συγκεκριμένη λειτουργία στο ολοκληρωμένο σχήμα”.²²⁹ Παρόλο που και οι δύο αυτοί ανθρωπολόγοι εδραίωναν το ρεύμα του φονξιοναλισμού, εμείς θα εστιάσουμε κυρίως στη θεωρία του Ράντκλιφ-Μπράουν. Κι αυτό διότι, ενώ ο Μαλινόφσκι εστίασε στο πώς η κοινωνία ικανοποιεί τις βιολογικές ανάγκες των μελών της μέσα από τους κοινωνικούς θεσμούς, ο Ράντκλιφ-Μπράουν επικεντρώθηκε στο πώς οι θεσμοί και οι κοινωνικές δομές λειτουργούν, ώστε να διατηρούν την κοινωνική ευταξία, δηλαδή να διατηρούν την κοινωνία σε μία δυναμική ισορροπία. Με άλλα λόγια, ο δομο-λειτουργισμός του Ράντκλιφ-Μπράουν εστίασε στο πώς μία κοινωνία μπορεί να απορροφά τις όποιες ενοχλήσεις και κρίσεις, ώστε το όλο κοινωνικό σύστημα να παραμένει σταθερό. Τελικά, ο Ράντκλιφ-Μπράουν εδραίωνε και ανέπτυξε περαιτέρω εκείνο το ρεύμα σκέψης του οποίου, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, είχε βάλει τις βάσεις ο Σπένσερ και το οποίο, όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, θα κυριαρχήσει και στην αμερικανική κοινωνιολογία μέσω του Τάλκοτ Πάρσονς.

Είναι τα κοινωνικά φαινόμενα φυσικά;

Εκ πρώτης όψεως η φονξιοναλιστική προσέγγιση, η οποία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στην Αγγλία, φάνηκε να αντιτίθεται στην εξελικτική ανθρωπολογία της περιόδου της απόλυτης κυριαρχίας της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Ο φονξιοναλισμός εδραιώθηκε την περίοδο μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, μία περίοδο μεγάλων κλυδωνισμών της βρετανικής παγκόσμιας κυριαρχίας, κατά την οποία, όπως εξηγεί ο Άλβιν Γκούλντερ (Alvin Gouldner), “οι Άγγλοι δεν μπορούσαν πλέον να αισθάνονται ασφαλείς για το γεγονός ότι η κοινωνία τους συμβόλιζε το αποκορύφωμα μίας εξελικτικής διαδικασίας, μέσα από την οποία θα μπορούσαν να κοιτούν φιλικά αφ’ υψηλού τους ‘κατώτερους’ λαούς”.²³⁰ Το παράδειγμα έδωσε αρχικά ο ανθρωπολόγος Φραντς Μπόας (Franz Boas), με τον ιστορικό και πολιτισμικό σχετικισμό του. Χαρακτηριστικά δήλωνε ότι:

“Το μεγάλο σύστημα της εξέλιξης του πολιτισμού, το οποίο αφορούσε την ανθρωπότητα στο σύνολό της, χάνει σε μεγάλο βαθμό την αληθοφάνειά του. Αντί για μία απλή γραμμή της εξέλιξης φαίνεται ότι υπάρχει μία ποικιλία συγκλινόντων και αποκλινόντων γραμμών τις οποίες είναι δύσκολο να τοποθετήσουμε σε ένα

²²⁹ Malinowski, Bronislaw. “Social Anthropology”. Στο *Encyclopaedia Britannica*, 14η έκδοση, τ. 20, Chicago: Encyclopaedia Britannica: 864, όπως αναφέρεται στο: Carneiro 2003: 80.

²³⁰ Gouldner 1972: 127.

ενιαίο σύστημα. Αντί για ομοιομορφία, το εντυπωσιακό χαρακτηριστικό είναι η ποικιλομορφία”.²³¹

Ακριβώς το στοιχείο της αυξανόμενης ποικιλομορφίας φανερώνει, όμως, ότι στην ουσία η φονξιοναλιστική ανθρωπολογία υιοθέτησε τη βασική αρχή της εξελικτικής θεωρίας που εδραίωσε ο Σπένσερ, αναγνωρίζοντας την πορεία των κοινωνιών από το απλό στο σύνθετο, αποδεικνύοντας, όπως εξηγεί ο Γκούλντνερ, ότι “η παρακμή του εξελικτικισμού και η άνοδος του φονξιοναλισμού ήταν [διαδικασίες] συμπληρωματικές”.²³² Είναι χαρακτηριστικό ότι η έννοια της *προόδου* δεν απουσιάζει από τις φονξιοναλιστικές αναλύσεις, έννοια άμεσα συνδεδεμένη με την εξελικτική θεωρία.²³³ Παράλληλα, ο φονξιοναλισμός, όπως και ο εξελικτισμός, στήριξε τα επιχειρήματά του σχεδόν εξ ολοκλήρου στις οργανισμικές αναλογίες. Είναι ενδεικτικό ότι ο Ράντκλιφ-Μπράουν φτάνει μέχρι το σημείο να υποστηρίξει ότι η κοινωνική ανθρωπολογία αποτελεί κλάδο των φυσικών επιστημών:

“Αντιλαμβάνομαι την κοινωνική ανθρωπολογία ως τη θεωρητική φυσική επιστήμη της ανθρώπινης κοινωνίας, δηλαδή τη διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων με μεθόδους ουσιαστικά παρόμοιες με εκείνες που χρησιμοποιούνται στις φυσικές και βιολογικές επιστήμες [...]. Υπάρχει, θεωρώ, χώρος για έναν κλάδο των φυσικών επιστημών ο οποίος θα έχει ως καθήκον την ανακάλυψη των γενικών χαρακτηριστικών εκείνων των κοινωνικών δομών των οποίων τα μέρη είναι τα ανθρώπινα όντα”.²³⁴

Μέσα από την επιτόπια παρατήρηση, στόχος της είναι, σύμφωνα με τον Ράντκλιφ-Μπράουν, “η εντατική μελέτη των μεμονωμένων κοινωνιών [και στη συνέχεια] η συστηματική σύγκριση πολλών κοινωνιών”,²³⁵ η οποία θα της επιτρέψει, με τρόπο ανάλογο με των φυσικών επιστημών, να καταλήξει σε γενικούς κανόνες, σε νόμους που διέπουν την κοινωνία, αντίστοιχους με τους νόμους της φύσης στο επίπεδο της καθολικότητάς τους.²³⁶

²³¹ Franz Boas, ‘The History of Anthropology’, *Science New Series*, 20, τχ. 512 (1904): 513–24: 522.

²³² Gouldner 1972: 117.

²³³ “Είναι πρακτικό, πιστεύω, να χρησιμοποιήσουμε τον όρο ‘πρόοδος’ για τη διαδικασία με την οποία τα ανθρώπινα όντα κατακτούν μεγαλύτερο έλεγχο του φυσικού τους περιβάλλοντος μέσα από την αύξηση της γνώσης και τη βελτίωση της τεχνικής τους δια των εφευρέσεων και των ανακαλύψεων. Ο τρόπος με τον οποίο σήμερα μπορούμε να καταστρέψουμε μεγάλα τμήματα των πόλεων από τον αέρα είναι ένα από τα εντυπωσιακά αποτελέσματα της προόδου. Η πρόοδος δεν είναι ταυτόσημη με την κοινωνική εξέλιξη, αλλά είναι πολύ στενά συνδεδεμένη με αυτήν” [Alfred Radcliffe-Brown, ‘On Social Structure’, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 70, τχ. 1 (1940): 11].

²³⁴ Στο ίδιο: 2. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Ράντκλιφ-Μπράουν ορίζει ως κοινωνική δομή το σύνολο των σχέσεων όχι μόνο μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και των ζώων, όπως η αγέλη, το μελίσι ή ακόμα και η γάτα με τα γατάκια της.

²³⁵ Στο ίδιο: 5. Για το λόγο αυτό συχνά ορίζει την κοινωνική ανθρωπολογία ως *συγκριτική κοινωνιολογία*.

²³⁶ Για να μπορέσει να περάσει από το ειδικό στο γενικό, ο ανθρωπολόγος, όπως και ο φυσικός επιστήμονας, οφείλει να κατηγοριοποιεί τα δεδομένα που συλλέγει από τη μελέτη του: “Οφείλουμε να θυμόμαστε ότι η χημεία και η βιολογία δεν έγιναν πλήρως διαμορφωμένες επιστήμες έως ότου να επιτύχουν σημαντική πρόοδο στο επίπεδο της συστηματικής κατηγοριοποίησης των αντικειμένων με τα οποία ασχολούνταν, ουσίες στη μία περίπτωση, φυτά και ζώα στην άλλη” (Στο ίδιο: 6).

Στο πλαίσιο αυτό, ο Ράντκλιφ-Μπράουν δηλώνει κατηγορηματικά πως “τα κοινωνικά φαινόμενα αποτελούν μία ξεχωριστή κατηγορία φυσικών φαινομένων”.²³⁷ Παρόλο που η συγκεκριμένη διατύπωση φαίνεται εξαιρετικά προβληματική, θεωρούμε πως αποτελεί μία από τις κεντρικές παραδοχές όλων των θεωρητικών προσεγγίσεων που μελετάμε, ακόμη κι αν δεν διατυπώνεται κάθε φορά το ίδιο ξεκάθαρα. Ωστόσο, θα εμφανιστεί σαφώς όταν αργότερα θα μιλήσουμε για την ανθεκτικότητα και για και τον τρόπο με τον οποίο εξισώνει φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα ως εν γένει “απειλές” για τη λειτουργία του συστήματος της πόλης, της κοινωνίας κ.λπ.

Ας επιστρέψουμε, όμως, στην κοινωνική ανθρωπολογία. Ο Ράντκλιφ-Μπράουν υιοθετεί εν μέρει, λοιπόν, το πλαίσιο της εξελικτικής θεωρίας, αναγνωρίζοντας ότι οι κοινωνίες, όπως οι οργανισμοί, αποτελούν συστήματα, δηλαδή σύνολα εντός των οποίων υπάρχουν σχέσεις διασύνδεσης, αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης των μερών. Δηλαδή τον πρώτο νόμο της κοινωνικής στατικής, όπως τον όρισε ο Κοντ, και όπως τον υιοθέτησε και ο Σπένσερ. Τα κοινωνικά συστήματα, όπως και τα βιολογικά, αναπτύσσονται μέσα από τη διαδικασία της διαφοροποίησης, δηλαδή της διάσπασης των αρχικών, απλών μορφών σε περισσότερες, όλο και πιο σύνθετες.²³⁸ Επιπλέον, υιοθετεί και μία από τις κεντρικές έννοιες της εξελικτικής θεωρίας, αυτήν της *προσαρμογής*. Η προσαρμογή είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη και διατήρηση ενός οργανισμού, κι επομένως και μίας κοινωνίας. Η προσαρμογή αυτή αφορά το σύνολο της κοινωνίας σε σχέση με το περιβάλλον της (οικολογική προσαρμογή), τις δομές της κοινωνίας που υπαγορεύονται από τις ανάγκες της επιβίωσης και διατήρησης του συστήματος (θεσμική πλευρά της κοινωνικής προσαρμογής), αλλά και τα μέρη της κοινωνίας (άτομα) στις λειτουργίες που αναλαμβάνουν εντός των κοινωνικών δομών, βάσει των συγκεκριμένων ικανοτήτων που αποκτούν (πολιτισμική προσαρμογή). Έτσι, προτείνει τη μελέτη των κοινωνιών ως προσαρμοστικών συστημάτων:

“Η θεωρία της κοινωνικής εξέλιξης καθιστά απαραίτητο στοιχείο του ερμηνευτικού μας σχήματος των κοινωνικών συστημάτων το να εξετάζουμε κάθε δεδομένο σύστημα ως ένα προσαρμοστικό σύστημα. Η σταθερότητα του συστήματος, κι επομένως η διατήρησή του για μία ορισμένη περίοδο, εξαρτάται από την αποτελεσματικότητα της προσαρμογής του”.²³⁹

Ωστόσο, η βασική μορφή προσαρμογής από την οποία εξαρτάται η σταθερότητα του συστήματος και άρα η αποτελεσματικότητά της προσαρμογής του, είναι για άλλη μία φορά αυτή της ατομικής συμμόρφωσης. Επανερχόμαστε, λοιπόν, στο ζήτημα της ατομικής ευθύνης που, όπως είδαμε και στην περίπτωση του Σπένσερ, σημαίνει την ατομική προσαρμοστικότητα σε ένα πλαίσιο δεδομένο και μη τροποποιήσιμο από το ίδιο το άτομο, ως απαραίτητης προϋπόθεσης για την κοινωνική συνοχή και επιβίωση: “Η κοινωνική ζωή και

²³⁷ Radcliffe-Brown 1940: 3.

²³⁸ Χαρακτηριστικά, αν και υπό όρους, αναγνωρίζει ότι αποδέχεται την εξελικτική θεωρία του Σπένσερ: “Μπορούμε να αποδεχτούμε προσωρινά τα θεμελιώδη στοιχεία της θεωρίας του Σπένσερ, απορρίπτοντας, παράλληλα, τις διάφορες ιστορικές εικασίες τις οποίες τους προσέθεσε. Αυτή η αποδοχή μας δίνει ορισμένες έννοιες που θα είναι χρήσιμες ως αναλυτικά εργαλεία” [Alfred Radcliffe-Brown, *Structure and Function in Primitive Society. Essays and Addresses* (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1952): 8].

²³⁹ Στο ίδιο: 9.

η κοινωνική προσαρμογή [...] συνεπάγονται την τροποποίηση της συμπεριφοράς των μεμονωμένων οργανισμών [ατόμων] στις απαιτήσεις της διαδικασίας μέσω της οποίας η κοινωνική ζωή συνεχίζεται”.²⁴⁰

Κεντρική στην ανάλυση του Ράντκλιφ-Μπράουν εμφανίζεται η έννοια της *λειτουργικότητας* του συστήματος, την οποία μεταφράζει ως *κοινωνική ζωή*:

“Η διαδικασία μέσα από την οποία διατηρείται [...] η δομική συνέχεια του οργανισμού, ονομάζεται ζωή. Η διαδικασία της ζωής αποτελείται από τις δραστηριότητες και τις αλληλεπιδράσεις των μονάδων που αποτελούν τον οργανισμό, τα κύτταρα, και τα όργανα μέσα στα οποία τα κύτταρα αυτά ενώνονται”.²⁴¹

Έτσι, αντιστοιχίζει τη λειτουργικότητα της οργανικής ζωής με την κοινωνική ζωή, και τη λειτουργία που εκτελεί το κάθε ξεχωριστό όργανο με τη συμβολή της εκάστοτε δραστηριότητας στη δομική συνέχεια του κοινωνικού συνόλου. Επηρεασμένος από την έννοια της *λειτουργίας* των ξεχωριστών μερών του κοινωνικού συστήματος του Ντιρκέμ, ο Ράντκλιφ-Μπράουν, όπως και εν γένει η φονξιοναλιστική σχολή της ανθρωπολογίας, τη βλέπει ως το απαραίτητο μέσο για την ύπαρξη, επιβίωση και ανάπτυξη ενός συστήματος.²⁴²

Η μεγαλύτερη προσαρμοστική ικανότητα ενός συστήματος συνεπάγεται την ολοένα και μεγαλύτερη διαφοροποίηση των μερών του, αυτό που ο Ράντκλιφ-Μπράουν ονομάζει *κατανομή των κοινωνικών δραστηριοτήτων*, σε αντιστοιχία, όπως εξηγεί και ο ίδιος, με την έννοια του καταμερισμού της εργασίας. Το κάθε άτομο αναλαμβάνει, μέσα από την κατανομή αυτή, μία συγκεκριμένη λειτουργία η οποία είναι απαραίτητη για την διατήρηση της σταθερότητας του συνόλου ή, όπως την ορίζει ο Ράντκλιφ-Μπράουν, το κάθε άτομο αναλαμβάνει ένα *ρόλο*. Η κάθε δραστηριότητα, με τη σειρά της, συνεπάγεται και συγκεκριμένες επιβραβεύσεις που αποτελούν τα κίνητρα για τη συμμόρφωση των ατόμων στις απαιτήσεις της λειτουργίας που εκτελούν: “[...] σε κάθε κοινωνία υπάρχει όχι μόνο μία κατανομή των δραστηριοτήτων, αλλά και μία κατανομή των επιβραβεύσεων που προέρχονται από αυτή, καθώς και κάποιο είδος κοινωνικού μηχανισμού [...] μέσα από τον οποίο δουλεύει το σύστημα”.²⁴³ Έτσι, σε μία κοινωνική οργάνωση, οι διαφορετικές δραστηριότητες και αντίστοιχες επιβραβεύσεις, τοποθετούν τα άτομα σε συγκεκριμένες *θέσεις* της κοινωνικής οργάνωσης.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Ράντκλιφ-Μπράουν υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές σχέσεις, που διέπουν τη λειτουργία των ατόμων, αποτελούν “κοινές συμφωνίες” βάσει του “κοινού οφέλους” ή, σωστότερα, του “κοινού συμφέροντος” μεταξύ των μερών του κοινωνικού συστήματος. Οι

²⁴⁰ Radcliffe-Brown 1952: 8.

²⁴¹ Alfred Radcliffe-Brown, ‘On the concept of function in social science’, *American Anthropologist* 37, τχ. 3 (Σεπτέμβριος 1935): 395.

²⁴² “Η έννοια της οργανικής λειτουργίας χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη σύνδεση μεταξύ της δομής ενός οργανισμού και της διαδικασίας της ζωής αυτού του οργανισμού. [...] Η οργανική δομή, ως ζωντανή δομή, για τη συνεχή της ύπαρξη εξαρτάται από τις διαδικασίες που απαρτίζουν τη συνολική διαδικασία της ζωής. [...] Συνεπώς, η διαδικασία εξαρτάται από τη δομή και η συνέχεια της δομής εξαρτάται από τη διαδικασία” (Radcliffe-Brown 1952: 12).

²⁴³ Radcliffe-Brown 1940: 7.

κοινωνικές σχέσεις καταλήγουν να δημιουργούν τους κοινωνικούς θεσμούς: “[...] οι κοινωνικοί θεσμοί, με την έννοια των καθορισμένων τρόπων συμπεριφοράς, αποτελούν το μηχανισμό μέσω του οποίου μία κοινωνική δομή, ένα δίκτυο κοινωνικών σχέσεων, διατηρεί την ύπαρξή του και τη συνέχειά του”.²⁴⁴

Θεωρεί, συνεπώς, δεδομένη την ύπαρξη μίας *λειτουργικής ενότητας*, όπως την ορίζει ο ίδιος, εντός της οποίας, βάσει των κοινών συμφωνιών μεταξύ των ατόμων, το κάθε μέρος του συστήματος έχει μία καλά ορισμένη λειτουργία, η οποία αποτελεί και τη συμβολή του μέρους στην επιβίωση του όλου. Έτσι, η λειτουργική ενότητα ή *ευνομία* ή *εσωτερική συνοχή* του κοινωνικού συστήματος ορίζεται ως:

“μία κατάσταση στην οποία όλα τα μέρη του κοινωνικού συστήματος εργάζονται από κοινού με έναν επαρκή βαθμό αρμονίας ή εσωτερικής συνοχής, δηλαδή χωρίς να παράγουν συνεχώς συγκρούσεις οι οποίες δεν θα μπορούν ούτε να επιλυθούν ούτε να ρυθμιστούν”.²⁴⁵

Επομένως, ο Ράντκλιφ-Μπράουν υποστηρίζει ότι ένα σύστημα δεν βρίσκεται ποτέ σε πλήρη κατάσταση ισορροπίας, αλλά σε μία δυναμική ισορροπία, στην οποία κάποιες αντιθέσεις είναι και αναπόφευκτες, αλλά και αναγκαίες για την επιβίωση του συστήματος, ως απαραίτητες λειτουργίες, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το παράδειγμα του ανταγωνισμού.²⁴⁶ Ωστόσο, ορισμένες παρεμβολές στη λειτουργία του συστήματος, αυτές που δεν μπορούν να ελεγχθούν, επηρεάζουν την εύτακτη λειτουργία του και δημιουργούν δυσλειτουργίες. Δανειζόμενος την ορολογία της ιατρικής, ο Ράντκλιφ-Μπράουν χαρακτηρίζει τις δυσλειτουργίες αυτές ως “παθολογίες”, που καθιστούν έναν οργανισμό (δηλαδή ένα κοινωνικό σύστημα) “ασθενή” ή “υγιή”.

Στην ουσία ο Ράντκλιφ-Μπράουν αναγνωρίζει την παρέκκλιση ως αρρώστια, ως παθολογία του συστήματος η οποία προκαλεί τη δυσλειτουργία του. Έτσι, εστιάζει στο αποτέλεσμα της παρέκκλισης, μην αναγνωρίζοντας την αιτία. Με άλλα λόγια, η παρέκκλιση προκαλεί τη δυσλειτουργία και όχι η ίδια η δομική δυσλειτουργία ενός συστήματος την παρέκκλιση.

Πώς, όμως, μπορούν οι όποιες συγκρούσεις και αντιθέσεις να ρυθμιστούν, σύμφωνα με τον Ράντκλιφ-Μπράουν; Τη λειτουργία αυτή αναλαμβάνουν οι κοινωνικές κυρώσεις, οι οποίες “αποτελούν κίνητρα προς το άτομο για τη ρύθμιση της συμπεριφοράς του σύμφωνα με τα έθιμα”,²⁴⁷ δηλαδή με συγκεκριμένους κανόνες που θεσπίζουν από κοινού τα μέρη του συστήματος. Οι κοινοί αυτοί κανόνες αποτελούν, εν τέλει, ένα κοινό πλαίσιο αξιών που ρυθμίζει τη συμπεριφορά των ατόμων, βάσει του ίδιου “κοινού οφέλους” που υπαγορεύει συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις, κοινωνικές δομές και συγκεκριμένη κατανομή των δραστηριοτήτων και των λειτουργιών, του “κοινού οφέλους” της επιβίωσης ενός συγκεκριμένου κοινωνικού συστήματος:

²⁴⁴ Radcliffe-Brown 1940: 9.

²⁴⁵ Radcliffe-Brown 1935: 397.

²⁴⁶ “Η αντίθεση, δηλαδή ο οργανωμένος και ρυθμιζόμενος ανταγωνισμός, είναι, βεβαίως, ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό του κάθε κοινωνικού συστήματος” (Στο ίδιο: 397, υποσημείωση 3).

²⁴⁷ Radcliffe-Brown 1952: 205.

“η λειτουργία της κύρωσης είναι να αποκαθιστά την κοινωνική ευφορία [...]. Οι κυρώσεις, συνεπώς, είναι πρωταρχικής σημασίας για την κοινωνιολογία, δεδομένου ότι αποτελούν αντιδράσεις από μέρους μίας κοινότητας για γεγονότα που επηρεάζουν την ολοκλήρωσή της”.²⁴⁸

Ωστόσο, η παραπάνω θεώρηση του κοινωνικού συστήματος ως αποτέλεσμα “κοινών συμφωνιών” και του “κοινού συμφέροντος”, βάσει των οποίων ορίζονται και οι κοινωνικές κυρώσεις, παραγνωρίζει την ύπαρξη ανταγωνιστικών συμφερόντων μεταξύ των “κοινωνικών ομάδων” όπως τις ονομάζει ο Ράνκλιφ-Μπράουν, παραγνωρίζοντας, όπως και το μεγαλύτερο κομμάτι της αστικής διανοήσης, τη θεμελιώδη έννοια των κοινωνικών τάξεων. Συνεπώς παραγνωρίζει αντίστοιχα και τις σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας που αναπτύσσονται μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών θέσεων που οι τάξεις αυτές καταλαμβάνουν. Όπως πολύ σωστά εξηγεί ο Γκούλντερ:

“Ο φονξιοναλισμός επιχείρησε να δείξει ότι τα κοινωνικά έθιμα, οι κοινωνικές σχέσεις και οι κοινωνικοί θεσμοί διατηρούνταν επειδή, και μόνο επειδή, είχαν κάποια κοινωνική ‘λειτουργία’, δηλαδή μία συνεχιζόμενη χρησιμότητα [...]. Οι φονξιοναλιστές υπονόησαν ότι εάν οι κοινωνικές δομές διατηρούνταν, αυτό συνέβαινε επειδή διευκόλυναν ανταλλαγές από τις οποίες όλα τα μέρη ωφελούνταν. Συχνά, παρόλα αυτά, οι φονξιοναλιστές απέτυχαν να λάβουν υπόψη αυτό που από τη μαρξιστική σκοπιά είναι κρίσιμο: το εάν το μέτρο αυτού που εισπράττεται έχει κάποια αντιστοιχία με αυτό που δίνεται”.²⁴⁹

Με άλλα λόγια, η φονξιοναλιστική θεώρηση της κοινωνίας αποσιώπησε το ζήτημα της εκμετάλλευσης και των σχέσεων εξουσίας, υποστηρίζοντας την ηθική της χρησιμότητας ως τη θεμελιώδη αρχή των κοινωνιών, σε ένα πλαίσιο όπου “η διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας προβάλλεται σαν καθαγιασμένος αυτοσκοπός”²⁵⁰ των μερών του κοινωνικού συστήματος.

Κουλτούρες των ιθαγενών λαών και αποικιακή διοίκηση: θεωρίες για τον έλεγχο και την πολιτισμική διαφορά

Στο πλαίσιο της αναζήτησης της σταθερότητας, ο Ράνκλιφ-Μπράουν, αναλύοντας το σχήμα του για την κοινωνική δομή διαχώρισε την ίδια τη *δομή* από τη *δομική μορφή*, υποστηρίζοντας ότι ενώ η δομή μπορεί συνεχώς να αλλάζει (εφόσον αλλάζουν τα άτομα που απαρτίζουν την κοινωνία, κάποια πεθαίνουν και κάποια νέα γεννιούνται), η δομική μορφή, δηλαδή η γενικότερη διάρθρωση και μορφή των δομών, παραμένει σχετικά σταθερή στο χρόνο. Έτσι, διαχώρισε τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η μελέτη των κοινωνιών σε τρεις κατηγορίες, αντίστοιχα με αυτά των φυσικών επιστημών: τα προβλήματα μορφολογίας, φυσιολογίας και ανάπτυξης των κοινωνιών. Η κοινωνική μορφολογία έχει να κάνει με την αναγνώριση, ανάλυση, σύγκριση και κατηγοριοποίηση των

²⁴⁸ Radcliffe-Brown 1952: 211.

²⁴⁹ Gouldner 1972: 123.

²⁵⁰ Νικόλαος Χ. Τάτσης, *Κοινωνιολογία. Ιστορική εισαγωγή και θεωρητικές θεμελιώσεις.*, 5η έκδοση αναθεωρημένη [1995], τ. Ι (Αθήνα: Οδυσσέας, 1997): 190.

διαφορετικών κοινωνικών δομών, δηλαδή με την αρχική αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης. Η κοινωνική φυσιολογία εστιάζει στους μηχανισμούς διατήρησης του κοινωνικού οργανισμού μέσα από τη μελέτη των λειτουργιών που η κάθε δομή εκτελεί, συμβάλλοντας στην επιβίωση του συνόλου. Αντίθετα, όμως από τους βιολογικούς οργανισμούς, ο Ράντκλιφ-Μπράουν σημειώνει ότι η μορφολογία και η φυσιολογία μίας κοινωνίας δεν μπορούν να μελετηθούν ξεχωριστά, δεδομένου ότι “στην ανθρώπινη κοινωνία η κοινωνική δομή ως σύνολο μπορεί να μελετηθεί μόνο μέσα από τη λειτουργία της”.²⁵¹ Τα προβλήματα αυτά, σημειώνει ο Ράντκλιφ-Μπράουν, αποτελούν ζητήματα διατήρησης και αντιμετωπίζονται με την ανάλυση που περιγράψαμε παραπάνω.

Η τρίτη κατηγορία προβλημάτων είναι αυτή της ανάπτυξης, που εστιάζει στο πώς οι μορφές των δομών αλλάζουν μέσα στο χρόνο και πώς εμφανίζονται νέες κοινωνικές δομές. Οι αλλαγές αυτές συντελούνται, όπως εξηγεί ο Ράντκλιφ-Μπράουν, είτε σταδιακά είτε ξαφνικά, όπως συμβαίνει “με τις επαναστατικές διαδικασίες ή τις στρατιωτικές κατακτήσεις”. Ωστόσο, ο Ράντκλιφ-Μπράουν σημειώνει ότι “ακόμη και στις πιο επαναστατικές αλλαγές, διατηρείται μία συνέχεια στις [κοινωνικές] δομές”.²⁵² Ουσιαστικά, ο Ράντκλιφ-Μπράουν στην κατηγορία της ανάπτυξης επιχειρεί να αναλύσει το ζήτημα της κοινωνικής αλλαγής, την οποία διαβάζει, για άλλη μία φορά, ως την εξέλιξη από το απλό στο σύνθετο. Αντίθετα με τους ζωικούς οργανισμούς, όπου η αλλαγή της δομικής μορφής τους επιφέρει το θάνατο, αυτό για τον Ράντκλιφ-Μπράουν δεν συμβαίνει στις κοινωνίες, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων. Χαρακτηριστικά αναφέρει τις ιθαγενείς φυλές της Αυστραλίας, που αφανίζονταν από την “καταστροφική δύναμη του λευκού ανθρώπου”.²⁵³ Παρουσιάζοντας ως εξαίρεση τον αρχικό κανόνα της αποικιοκρατίας (ας πάρουμε για παράδειγμα τους ιθαγενείς πληθυσμούς της Βόρειας και Νότιας Αμερικής), υποστηρίζει ότι οι κοινωνίες μπορεί να παρουσιάσουν “ασυνέχειες ή ανακολουθίες” στις δομές τους, αλλά “θα συνεχίσουν να παλεύουν για να κατακτήσουν κάποιο είδος ευνομίας, κάποιο είδος κοινωνικής υγείας και πιθανώς, μέσα από αυτή τη διαδικασία, θα αλλάξουν τον τύπο της δομής τους”.²⁵⁴

Η επικέντρωση στη συγκριτική μελέτη των διαφορετικών κοινωνιών και στους μηχανισμούς διατήρησης της κοινωνικής ισορροπίας δεν ήταν βέβαια τυχαία. Δεδομένου ότι επρόκειτο, όπως αναφέραμε παραπάνω, για μία περίοδο αποσταθεροποίησης της κυριαρχίας της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, το ζητούμενο πλέον δεν ήταν, όπως σωστά παρατηρεί ο Γκούλντερ, “η αναπόφευκτη ανύψωση των υπανάπτυκτων αποικιών στην

²⁵¹ Radcliffe-Brown 1935: 396.

²⁵² Radcliffe-Brown 1940: 4.

²⁵³ Radcliffe-Brown 1935: 398.

²⁵⁴ Στο ίδιο: 398.

κοινή τους εξέλιξη προς το μέλλον, [αλλά] το να διατηρήσουν τις αποικίες και να τις κρατήσουν υπό έλεγχο”.²⁵⁵

Τα παραπάνω γίνονται εμφανή εάν δούμε το ρόλο που διαδραμάτισε η φονξιοναλιστική ανθρωπολογία στην εδραίωση της πολιτικής της *έμμεσης αποικιακής διοίκησης* (indirect rule) της Βρετανικής Αυτοκρατορίας,²⁵⁶ με μελέτες χρηματοδοτούμενες τόσο από κρατικούς πόρους (μέσω των πανεπιστημιακών προγραμμάτων) όσο και από μεγάλα

²⁵⁵ Gouldner 1972: 127. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την κεντρική θεματική ενότητα “Ανθρωπολογία και Αυτοκρατορία”, στην εφημερίδα *The Times*, το Φεβρουάριο του 1925, η οποία εμφανίστηκε ως απάντηση στις εκκλήσεις Βρετανών καθηγητών για χρηματοδότηση ανθρωπολογικών μελετών που θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους Βρετανούς αξιωματούχους στις αποικίες: “[Η ανθρωπολογία] αναλαμβάνει μία μεγάλη ευθύνη σήμερα. [...] Δεν μπορεί να είναι, στην εποχή μας και εντός της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, μία αφηρημένη διερεύνηση του παρελθόντος, αντικείμενο απομονωμένων αντιπαραθέσεων μεταξύ των διαφορετικών σχολών των αρχαιοδιφών. Οι ίδιοι αυτοί λαοί που αποτελούν το πλούσιο υλικό [της ανθρωπολογίας] πρέπει να διοικηθούν, να εκπαιδευτούν και να οδηγηθούν, όσο πιο ανώδυνα γίνεται και με τη μικρότερη δυνατή απώλεια της ιδιαιτερότητάς τους και της αυτοεκτίμησής τους, στη σφαίρα του πολύ ισχυρού νεωτερικού πολιτισμού, από την οποία καμία γωνιά του κόσμου δεν είναι ασφαλής. [...] Το πιο άμεσο πρόβλημα με το οποίο η ανθρωπολογία έχει να ασχοληθεί σήμερα είναι αυτό των σχέσεων μεταξύ των φυλών. Μπορεί και οφείλει να προσφέρει σπουδαίες υπηρεσίες σε αυτή τη δύσκολη περίοδο μετάβασης από τους άγριους ή βάρβαρους πολιτισμούς στους Ευρωπαϊκούς τρόπους σκέψης και διαβίωσης. Η ωμή αφομοίωση των καθυστερημένων λαών μέσα από μία τυφλή και αναπόφευκτη εισβολή μπορεί να έχει τα πιο επικίνδυνα αποτελέσματα. Η αντιμετώπιση των ημι-πολιτισμένων ή λανθασμένα πολιτισμένων [λαών] είναι ένα εξαιρετικά δύσκολο έργο ακόμα και για τους καλύτερους διοικητές. [...] Οι αξιωματούχοι που βρίσκονται μεταξύ των καθυστερημένων λαών οφείλουν να μπορούν να διατηρήσουν στενές σχέσεις με τα κέντρα της ανθρωπολογικής επιστήμης, ενώ τα κέντρα αυτά θα πρέπει να συντονιστούν προς τον πρακτικό σκοπό της επίλυσης ενός από τα πιο επείγοντα προβλήματα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας” (The Times Editor, ‘Anthropology and Empire’, *The Times*, 17 Ιανουαρίου 1925a: 1). Έτσι, όπως υποστηρίζεται σε άλλο άρθρο με το ίδιο θέμα στους *Times*, η ανθρωπολογία πρέπει να χρηματοδοτηθεί και να αναπτυχθεί ως ξεχωριστό πεδίο στην ανώτατη εκπαίδευση “όχι μόνο για την ανάπτυξη των επιστημών, αλλά και από μία αμιγώς διοικητική οπτική” (The Times Editor, ‘Anthropology and Empire’, *The Times*, 5 Φεβρουαρίου 1925b). Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και ο Μαλινόφσκι, ο οποίος στο γνωστό του άρθρο “Πρακτική Ανθρωπολογία” σημειώνει: “Ο πρακτικός άνθρωπος [ο αξιωματούχος στις αποικίες] θα πρέπει να εκθέσει τις ανάγκες του όσον αφορά στους νόμους, την οικονομία, τα έθιμα και τους θεσμούς των αγρίων. Με τον τρόπο αυτό παροτρύνει τον επιστήμονα ανθρωπολόγο προς μία πολύ αποδοτική κατεύθυνση στην έρευνα προκειμένου να εισπράξει πληροφορίες χωρίς τις οποίες συχνά ψηλαφεί στα σκοτεινά” [Bronislaw Malinowski, ‘Practical Anthropology’, *Africa: Journal of the International African Institute* 2, τχ. 1 (Ιανουάριος 1929): 22].

²⁵⁶ Για μια πιο ενδελεχή παρουσίαση της σχέσης μεταξύ της φονξιοναλιστικής ανθρωπολογίας και των πολιτικών της έμμεσης διοίκησης βλέπε το άρθρο του Φρέντυ Φοκς: Freddy Foks, ‘Bronislaw Malinowski, “Indirect Rule,” and the Colonial Politics of Functionalist Anthropology, ca. 1925–1940’, *Comparative Studies in Society and History* 60, τχ. 1 (2018): 35–57. Για μια εξαιρετική ανάλυση του πλαισίου της έμμεσης διοίκησης ως μίας τροποποιημένης άμεσης διοίκησης, βλέπε το βιβλίο του Μαχμούντ Μαμντάνι: Mahmood Mamdani, *Define and Rule. Native as Political Identity (The W.E.B. Du Bois Lectures)* (Cambridge, London: Harvard University Press, 2012).

ιδιωτικά ιδρύματα.²⁵⁷ Η έμμεση διοίκηση αποτέλεσε τη στρατηγική της Βρετανίας για τη διοίκηση των αποικιών της από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα κι έπειτα, στην αναζήτηση μίας πιο σταθερής βάσης της κυριαρχίας της, ιδιαίτερα στην Αφρική και την Ασία.²⁵⁸ Η πολιτική αυτή συνίστατο στη διοίκηση των αποικιών μέσα από τη χρήση τοπικών δομών εξουσίας των ιθαγενών, οι οποίες αναλάμβαναν τη διαχείριση των καθημερινών και εσωτερικών υποθέσεων των “προστατευόμενων” κρατών, ενώ η μητρόπολη αναλάμβανε την υψηλή εποπτεία της διοίκησης, παρέχοντας “συμβούλους” στα κράτη αυτά αλλά κυρίως διατηρούσε και οργάνωνε όλες τις εξωτερικές υποθέσεις τους και ιδιαίτερα το εμπόριο και τη φορολογία. Επρόκειτο για τη λογική της δημιουργίας προτεκτοράτων, δηλαδή χωρών υπό την “προστασία” μεγάλων δυνάμεων, που στην ουσία σήμαιναν μία άλλη μορφή εξάρτησης των κρατών αυτών από τις μητροπόλεις. Παράλληλα, με την αποδυνάμωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι υπόλοιπες μεγάλες δυνάμεις της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ) —και ιδιαίτερα οι ΗΠΑ— άσκησαν σοβαρές πιέσεις στη Βρετανία ενάντια στην πρακτική της εποικιστικής αποικιοκρατίας. Επρόκειτο, στην ουσία, για το “άνοιγμα” των αποικιακών χωρών από τα στενά εθνικά συμφέροντα των αποικιοκρατικών κρατών, προς τη διεθνή ανταγωνιστική αγορά.

²⁵⁷ Το άρθρο του Φρέντυ Φοκς προσφέρει μία πιο ενδελεχή παρουσίαση του ρόλου του Ιδρύματος Ροκφέλερ στην πρακτική εφαρμογή των φονξιοναλιστικών ανθρωπολογικών μελετών στις αποικίες —ιδιαίτερα στην Αφρική. Όπως σημειώνει ο Φοκς: “Η ίδρυση του Διεθνούς Ινστιτούτου Αφρικανικών Γλωσσών και Πολιτισμών [International Institute of African Languages and Cultures - IIALC] παρείχε το απαραίτητο υπόβαθρο για τη θεσμοθέτηση του φονξιοναλισμού στο Βρετανικό πανεπιστήμιο. Το IIALC δημιουργήθηκε από τον βαρόνο Φρέντερικ Λάγκαρντ [Frederick Lugard] και το γραμματέα του Διεθνούς Ιεραποστολικού Συμβουλίου, Τζ. Χ. Όλνταμ [J. H. Oldham], το 1926. Το μεγαλύτερο τμήμα της χρηματοδότησής του προερχόταν από το Laura Spelman Rockefeller Memorial (LSRM). Στα χρόνια αμέσως πριν την ίδρυσή του, ο [καθηγητής ανατομίας] Γκράφτον Έλλιот Σμιθ [Grafton Elliot Smith] αποτελούσε τον κύριο Βρετανό ευεργετούμενο από τις χρηματοδοτήσεις για ανθρωπολογική έρευνα του LRSM. Μετά το 1926, τα χρήματα του Ροκφέλερ άρχισαν να δίνονται στο London School of Economics [και κυρίως στα μαθήματα] του Μαλινόφσκι. Η χρηματοδότηση από το IIALC έφερε το Μαλινόφσκι σε επαφή με την ατζέντα της έμμεσης αποικιακής διοίκησης την οποία ο Λάγκαρντ προωθούσε ως την καλύτερη αποικιοκρατική πρακτική” (Foks 2018: 36). Ο Στεφάν Φόιχτβανγκ (Stephan Feuchtwang) εξηγεί πιο συγκεκριμένα το πώς οι Ράντκλιφ-Μπράουν και Μαλινόφσκι εμπλέκονταν στην εκπαίδευση των αξιωματούχων στις αποικίες: “Το 1931, [το IIALC] ξεκίνησε ένα πενταετές πρόγραμμα, βασισμένο στο άρθρο του Μαλινόφσκι “Πρακτική Ανθρωπολογία” [...], ‘για τη μελέτη των διαδικασιών μεταβολής με έναν αμιγώς αντικειμενικό επιστημονικό τρόπο’. Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό, δόθηκαν υποτροφίες σε αποικιακούς διοικητές και ιεραπόστολους για την παρακολούθηση ακαδημαϊκών μαθημάτων, τα περισσότερα εκ των οποίων ήταν τα μαθήματα του Μαλινόφσκι στο London School of Economics. Επίσης δόθηκαν και ερευνητικές υποτροφίες σε ακαδημαϊκούς κοινωνικούς επιστήμονες με ιδιαίτερη έμφαση σε γλωσσολογικές σπουδές και στα ζητήματα της πολιτισμικής επαφής και πολιτισμικής αλλαγής. [...] Την ίδια περίοδο ο Ράντκλιφ-Μπράουν είχε αναλάβει καθηγητικές έδρες που δημιουργήθηκαν για τον ίδιο στο πανεπιστήμιο του Κέιπ Τάουν και στη συνέχεια στο Σίδνεϋ, όπου και στις δύο περιπτώσεις ασχολούταν με την εκπαίδευση διοικητικών υπαλλήλων των αποικιών καθώς και με τη διεξαγωγή μελετών στην εφαρμοσμένη ανθρωπολογία” [Stephan Feuchtwang, ‘The Discipline and its Sponsors’, στο *Anthropology and the Colonial Encounter*, επιμ. Talal Asad, 2η έκδοση (London, Atlantic Highlands, N.J.: Ithaca Press, Humanities Press, 1975): 83.

²⁵⁸ Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα και τις εξεγέρσεις στις αποικίες, ιδιαίτερα του 1857 στην Ινδία (Στάση των Σιπάι ή Πρώτος Πόλεμος της Ανεξαρτησίας) ενάντια στη Βρετανική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών καθώς και αυτή του 1865 στη Τζαμάικα (Εξέγερση του Morant Bay). Την εξέγερση του Μοράντ Μπέι αφηγείται και το τραγούδι του τζαμαϊκανού συγκροτήματος Third World, “1865 (96° In The Shade)”: “Με έπιασες ενώ αγωνιζόμουν να είμαι ελεύθερος και τώρα μου δείχνεις μία κρεμάλα στο βαμβακόδεντρο, διασκέδαση για σένα, μαρτυρικός θάνατος για μένα” [Third World, *1865 (96° In The Shade)* Island Records, 1977].

Αν και συχνά η έμμεση αποικιακή διοίκηση αντιπαρατίθεται στην *άμεση* (direct rule) —που αποτελούσε πρακτική κυρίως της Γαλλίας—,²⁵⁹ στην πραγματικότητα και οι δύο προωθούσαν ένα κοινό πλαίσιο εξάρτησης των αποικιών από τις μητροπόλεις. Ο ακαδημαϊκός από την Ουγκάντα, Μαχμούντ Μαμντάνι (Mahmood Mamdani), εξηγεί ότι η μεγάλη διαφορά μεταξύ της άμεσης και της έμμεσης διοίκησης έγκειται στο ότι, ενώ η πρώτη λειτουργούσε στη βάση της “αφομοίωσης” με στόχο την εξίσωση των διαφορών στο επίπεδο των τοπικών ελίτ, η δεύτερη όχι μόνο αναγνώριζε τις διαφορές αλλά και ουσιαστικά τις διαμόρφωσε, δημιουργώντας εθνοτικά, φυλετικά και ταξικά χάσματα στις ντόπιες κοινωνίες. Επιχειρώντας, δηλαδή, τη διαμόρφωση όχι μόνο των υποκειμένων στο επίπεδο των τοπικών ελίτ, αλλά του συνόλου των αποικιοκρατούμενων πληθυσμών. Έτσι, υποστηρίζει ότι:

“[...] κάτω από την αποικιοκρατική πολιτική της έμμεσης διοίκησης, ο ορισμός και η διαχείριση της διαφορετικότητας αναπτύχθηκαν ως η ουσία της διακυβέρνησης. Η διαφορά μεταξύ του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους και της αποικιοκρατικής του εκδοχής είναι η εξής: το σύγχρονο κράτος εξασφαλίζει την ισότητα στην ιδιότητα του πολίτη στο πολιτικό επίπεδο, αλλά αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα στο επίπεδο του αστικού δικαίου, ενώ το αποικιοκρατικό του αντίστοιχο θεσμοθέτησε τη διαφορετικότητα τόσο στην πολιτική διοίκηση όσο και στην κοινωνία”.²⁶⁰

Στο παραπάνω πλαίσιο, και ακολουθώντας τη λογική που εδραίωσε ο ιστορικός και νομικός του συγκριτικού δικαίου, Χένρυ Μείν (Sir Henry James Sumner Maine), μέσα από το παράδειγμα της Ινδίας μετά και τη Στάση των Σιπάι, η αποικιοκρατική διοίκηση κλήθηκε να μελετήσει τα υποκείμενα που είχε υπό τον έλεγχό της στις αποικίες, με την παρατήρηση των εθίμων και των κανόνων της καθημερινής τους ζωής, όχι μόνο στα αστυακά κέντρα, αλλά κυρίως στην επαρχία. Ο διαχωρισμός του εποίκου από τον ιθαγενή, τον οποίο όρισε και προώθησε η έμμεση αποικιακή διοίκηση, δικαιολογήθηκε στη βάση του διαχωρισμού του αστικού από το εθιμικό δίκαιο. Όπως υποστήριζε ο Μείν, το χαρακτηριστικό των “προοδευτικών κοινωνιών είναι μέχρι στιγμής το πέρασμα από το Καθεστώς (Status) στο Συμβόλαιο”.²⁶¹ Κάτι που, σύμφωνα με τον ίδιο, αποτελεί την εξαίρεση στην ανθρώπινη κατάσταση: “η στατική κατάσταση της ανθρώπινης φυλής είναι ο κανόνας, η προοδευτική είναι η εξαίρεση”. Στην ουσία, διαχωρίστηκε η έννοια της προόδου, την οποία θεωρείτο ότι αντιπροσώπευε το αστικό δίκαιο, από την έννοια της κουλτούρας, που αντιπροσώπευε το

²⁵⁹ Η Γαλλία ακολουθούσε το μοντέλο της *αφομοίωσης* των πληθυσμών εντός των οικουμενικών και πανανθρώπινων αξιών της Γαλλικής Επανάστασης, τις οποίες το γαλλικό κράτος εμφανιζόταν να ενσαρκώνει. Επρόκειτο για τη γνωστή “εκπολιτιστική αποστολή” (mission civilisatrice) που προωθούσε η Γαλλία, που δεν ήταν τίποτα άλλο στην ουσία από έναν πολιτισμικό και εκπαιδευτικό ιμπεριαλισμό. Όπως εξηγεί ο Εντουάρ Σαίντ: “[...] η γαλλική αυτοκρατορία ήταν κατά μοναδικό τρόπο συνδεδεμένη με τη γαλλική εθνική ταυτότητα, την αίγλη της, την εκπολιτιστική της δράση, την ξεχωριστή γεωγραφική, κοινωνική και ιστορική ανάπτυξή της” (Said 1996a: 203).

²⁶⁰ Mamdani 2012: 2. Ένα πολύ καλό παράδειγμα των αποτελεσμάτων των διαφορών αυτών που δημιουργήθηκαν μέσα από την αποικιοκρατία είναι ο διαχωρισμός μεταξύ Ινδίας, Πακιστάν, και αργότερα, Μπανγκλαντές. Όμως, όπως σημειώνει ο Μαμντάνι, “ο απο-αποικιακός εθνικισμός αποτέλεσε το αντίδοτο στην υποχρεωτική διαφορετικότητα· υπογράμμισε τον κοινό χαρακτήρα της ανθρωπότητας” (Στο ίδιο: 3).

²⁶¹ Henry Sumner Maine, *Ancient Law. Its connection with the early history of society and its relation to modern ideas*, Classics of the Law (Boston: Beacon Press, 1963 [1861]): 165.

εθνικό δίκαιο. Όπως σημειώνει ο Μαμντάνι, “εάν η συνεχής πρόοδος αντιπροσώπευε τον εποικιστικό πολιτισμό, η κουλτούρα μπορούσε να γίνει καλύτερα κατανοητή ως τμήμα της φύσης, σταθερή και μη τροποποιήσιμη”.²⁶² Με τον τρόπο αυτό, για άλλη μία φορά ο δυτικός πολιτισμός των αποικιοκρατικών δυνάμεων παρουσιάζεται ως ανώτερος, ενώ παράλληλα αναγνωρίζεται —και σε πολλές περιπτώσεις δημιουργείται πλαστά— η διαφορετικότητα των αποικιοκρατούμενων λαών. Η διαφορετικότητα αυτή, ο πολιτισμός των “ιθαγενών”, οφείλει πλέον να διατηρηθεί και να προστατευθεί από τις όποιες αλλαγές μπορεί να επιφέρει η αποικιοκρατία, και όχι να αφομοιωθεί στο δυτικό πρότυπο. Όπως εξηγεί ο Μαμντάνι:

“[...] ο ιθαγενής ταξινομήθηκε και επαναταξινομήθηκε, κάθε φορά ως απάντηση σε πολιτικές ανάγκες, πάντα όμως μέσα από την ορολογία της πολιτισμικής διαφορετικότητας και της κοσμοπολίτικης ανεκτικότητας. Ισχυριζόμενος ότι προστατεύει την αυθεντικότητα από την απειλή της προόδου, ο έποικος όρισε και καθήλωσε τον ιθαγενή”.²⁶³

Η λογική αυτή θα φτάσει στο απόγειό της με την πολιτική της διαχωρισμένης ανάπτυξης και του Απάρτχάιντ, που θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Προς το παρόν ας παραμείνουμε στη φονξιοναλιστική ανθρωπολογία.

Ο Ράντκλιφ-Μπράουν, ακολουθώντας το παράδειγμα της παρατήρησης και καταγραφής των αποικιοκρατούμενων κοινωνιών με τον διαχωρισμό του εποίκου από τον ιθαγενή, πρότεινε την ταξινόμηση των δεδομένων που συνέλεξαν οι ανθρωπολογικές μελέτες για την συγκριτική μελέτη των κοινωνιών, αυτό που ονόμαζε συγκριτική κοινωνιολογία, όπως είδαμε και παραπάνω. Στην ουσία, η ανάλυσή του στόχευε στο να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική αλλαγή αποτελεί μία ελεγχόμενη διαδικασία. Έτσι, αναγνωρίζει στις αποικίες τη δημιουργία νέων κοινωνικών δομών, που ονομάζει *σύνθετες* ή *πλουραλιστικές κοινωνίες* (composite / plural societies), ακολουθώντας την ίδια την αλλαγή του λεξιλογίου που υπαγόρευε η πολιτική της έμμεσης διοίκησης, όπως σημειώνει ο Μαμντάνι: “από [το λεξιλόγιο] του αποκλεισμού (πολιτισμένος, απολίτιστος) σε αυτό της ενσωμάτωσης (πολιτισμική διαφορά). Το λεξιλόγιο του πλουραλισμού και της διαφορετικότητας γεννήθηκε εντός και διαμέσου της αποικιακής εμπειρίας”.²⁶⁴ Οι νέες αυτές δομικές μορφές δεν είναι, σύμφωνα με τον Ράντκλιφ-Μπράουν, ένα απλό αποτέλεσμα *πολιτισμικής επαφής* (culture contact) και αλληλεπίδρασης, όπως ισχυριζόταν ο Μαλινόφκσι, αλλά αποτελούν νέες μορφές, στις οποίες συνυπάρχουν οι διαφορετικοί πολιτισμοί κάτω από μία κοινή πολιτική και οικονομική δομή, αυτή των κυρίαρχων Ευρωπαίων αποικιοκρατών:

“Ας υποθέσουμε ότι επιθυμούμε να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε αυτό που συμβαίνει σε μία εξαρτημένη Βρετανική ή Γαλλική χώρα στην Αφρική, σήμερα. Παλαιότερα, η περιοχή κατοικείτο από Αφρικανούς, που είχαν τη δική τους κοινωνική δομή. Τώρα έχει δημιουργηθεί μία νέα και πιο σύνθετη δομή. Πλέον ο πληθυσμός αποτελείται από έναν ορισμένο αριθμό Ευρωπαίων —κυβερνητικούς αξιωματούχους, έμπορους, ιεραπόστολους και, σε μερικές περιπτώσεις, εποίκους. Η νέα πολιτική δομή είναι μία δομή την οποία οι Ευρωπαίοι ελέγχουν σε μεγάλο

²⁶² Mamdani 2012: 6.

²⁶³ Στο ίδιο: 29-30.

²⁶⁴ Στο ίδιο: 44.

βαθμό και γενικότερα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη νέα οικονομική δομή. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτών των κοινωνικών δομών είναι ότι οι Ευρωπαίοι και οι Αφρικανοί αποτελούν διαφορετικές τάξεις, με διαφορετικές γλώσσες, διαφορετικά έθιμα και τρόπους ζωής, καθώς και διαφορετικές αξίες και ιδέες”.²⁶⁵

Βεβαίως, αυτό που αδυνατούσε να εξηγήσει η ανάλυση του Ράντκλιφ-Μπράουν ήταν ακριβώς οι σχέσεις εξουσίας που διαμορφώθηκαν εντός της αποικιακής κοινωνίας, οι οποίες και όριζαν τη θέση υποτέλειας στην οποία ήταν καταδικασμένες οι κοινωνικές δομές των κυριαρχούμενων. Διότι, όπως εξηγεί ο Πιέρ Μπουρντιέ (Pierre Bourdieu) μιλώντας για την περίπτωση της Αλγερίας, οι δύο κοινωνίες (αυτή των αποίκων και αυτή των αποικιοκρατούμενων), συνέχιζαν να βρίσκονται σε διαμάχη, δεδομένου ότι η κυριαρχία των αποικιοκρατών διασφαλιζόταν μόνο μέσα από την υποταγή των αποικιοκρατούμενων. Η υποταγή και ο έλεγχος των αποικιοκρατούμενων κατέστησαν εφικτά, όπως σημειώνει ο Μπουρντιέ, μέσω μίας συνειδητής και μεθοδικής διάλυσης των δομών της παραδοσιακής κοινωνίας.²⁶⁶ Αντίθετα με ό,τι υποστηρίζει ο Ράντκλιφ-Μπράουν, παρουσιάζοντας την κοινωνική δομή των αποικιών ως μία “αρμονική συνύπαρξη” των διαφορετικών, ο Μπουρντιέ εξηγεί πως οι δύο διαφορετικές “κοινότητες” (άποικοι και ιθαγενείς) υπάρχουν ως ξεχωριστά στοιχεία και “τοποθετούνται σε θέσεις ανώτερου και υποτελούς και διαχωρίζονται από πάμπολλα αόρατα φράγματα [...]”.²⁶⁷ Η σχέση υποτέλειας των κυριαρχούμενων βασίζεται ακριβώς σε αυτή τη διαφοροποίηση, η οποία τους εγκλωβίζει στην ταυτότητα του “ιθαγενούς”:

“[...] το αποικιακό σύστημα μπορεί να λειτουργήσει σωστά μόνο εφόσον η κυριαρχούμενη κοινωνία είναι πρόθυμη να αποδεχτεί ακριβώς την αρνητική φύση ή ‘υπόσταση’ (ο ‘Αραβας’ δεν μπορεί να εκπαιδευτεί, είναι απερίσκεπτος κ.λπ.) την οποία της επιβάλλει ως πεπρωμένο η κυρίαρχη κοινωνία [...]. Το χάσμα που χωρίζει την κυρίαρχη κοινωνία από την κυριαρχούμενη μεγαλώνει σταθερά, τόσο στο κοινωνικό και ψυχολογικό, όσο και στο οικονομικό επίπεδο. Το αποτέλεσμα [αυτού] του συστήματος είναι να παράγει άτομα, τα οποία οι αποικιοκράτες περιφρονητικά αποκαλούν ‘γηνγενείς’, δηλαδή άτομα που έχουν αποσυνδεθεί από την κοινότητά τους, αλλά τα οποία, παρόλο που έχουν αναγκαστεί να ενταχθούν σε μία καπιταλιστική οικονομία που χαρακτηρίζεται από τον ανταγωνισμό, έχουν διατηρήσει έναν τρόπο ζωής και μία νοοτροπία που είχαν νόημα μόνο εντός της παλαιότερης τους κοινότητας. Η αποικιακή συνθήκη, με τον τρόπο αυτό, δημιουργεί “αξιοκαταφρόνητα” άτομα την ίδια στιγμή που δημιουργεί τις αξιοκαταφρόνητες συμπεριφορές. Όμως, δημιουργεί αντίστοιχα και την αίσθηση

²⁶⁵ Radcliffe-Brown 1940: 10.

²⁶⁶ “Παρόλο που η επαφή μεταξύ ενός αναπτυγμένου βιομηχανικά πολιτισμού, που στηριζόταν σε ένα ισχυρό οικονομικό σύστημα και ενός απόλυτα μη εκβιομηχανισμένου πολιτισμού [completely unmechanized civilization] θα μπορούσε να είναι αρκετή για να οδηγήσει στην κατάρρευση των δομών της παραδοσιακής κοινωνίας, είναι ωστόσο αλήθεια ότι σε αυτές τις [κοινωνικές] αναταράξεις, οι οποίες είναι οι φυσικές και αναπόφευκτες επιπτώσεις της επαφής ανάμεσα σε δύο τόσο διαφορετικούς οικονομικά και κοινωνικά, πολιτισμούς, θα πρέπει να προσθέσουμε τις αποδιοργανώσεις που παρήχθησαν συνειδητά και μεθοδικά ώστε να εξασφαλίσουν τον έλεγχο από μεριάς της κυρίαρχης δύναμης καθώς και την προώθηση των συμφερόντων των υπηκόων της” [Pierre Bourdieu, *The Algerians*, μτφρ. Alan C.M. Ross (Boston: Beacon Press, 1962): 120.

²⁶⁷ Στο ίδιο: 133.

της εξέγερσης ενάντια στην περιφρόνηση αυτή. Κι έτσι, η ένταση που διαμελίζει ολόκληρη την κοινωνία συνεχίζει να αυξάνεται”.²⁶⁸

Η αναζήτηση της σταθερότητας εντός των κοινωνικών συστημάτων εκ μέρους των φονξιοναλιστών οφειλόταν στην ανάγκη διατήρησης της συνοχής και συναίνεσης εντός των αποικιοκρατούμενων λαών. Με τον τρόπο αυτό, η προώθηση της *ιθαγενούς διοίκησης* (native administration) ως μέσου διαχείρισης της καθημερινότητας των λαών αυτών, βασιζόταν στην διατήρηση της εξουσίας μέσω των τοπικών εθίμων και παραδόσεων, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει και στη σταθερότητα των συγκεκριμένων κοινωνιών. Όπως εξηγεί ο Μαμντάνι: “Ως μορφή διακυβέρνησης, η *ιθαγενής διοίκηση* ισχυριζόταν ότι παραμένει πιστή στην παράδοση και τα έθιμα [...], τα οποία παρέμεναν λιγότερο ή περισσότερο σταθερά από τα πανάρχαια χρόνια”.²⁶⁹

Μελετώντας τους ιθαγενείς πληθυσμούς, συχνά η φονξιοναλιστική ανθρωπολογία φαινόταν να βρίσκεται σε μία αντίφαση: αυτή της παράλληλης υποστήριξης του αποικιοκρατικού συστήματος και της διατήρησης των τοπικών παραδόσεων και εθίμων των αποικιών. Γι’ αυτό ο Γκούλντνερ σημειώνει:

“[Η] φονξιοναλιστική ανθρωπολογία ζούσε κατά κάποιο τρόπο μία διπλή ζωή. Εάν οι ανθρωπολόγοι διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο για την Αγγλική αποικιοκρατία, έβλεπαν ταυτόχρονα τον εαυτό τους ως πατερναλιστικούς προστάτες των θεσμών και του πολιτισμού των ιθαγενών φυλών. Συχνά προσπάθησαν να υπερασπιστούν τους ντόπιους θεσμούς από την ηθική οργή και την πολιτική σκοπιμότητα των Άγγλων διοικητών”.²⁷⁰

Κι όμως, η αντίφαση αυτή ήταν μόνο φαινομενική, καθώς η πρόταξη της ανάγκης της διατήρησης των θεσμών των ιθαγενών πληθυσμών χωρίς την παράλληλη ανάλυση της υποτέλειάς τους σε σχέση με την αποικιοκρατική διοίκηση ή εποπτεία, σήμαινε στην ουσία και την υποστήριξη των αποικιοκρατικών θεσμών.²⁷¹ Τελικά η ανθρωπολογία αντικατέστησε την ιστορία και “χαρακτηρίζοντας τις αποικιοκρατούμενες κοινωνίες ως στατικές, όλες οι προσπάθειες εστίασαν στον περιορισμό της κοινωνικής αλλαγής εντός των κοινωνιών αυτών —δικαιολογώντας το γεγονός αυτό ως *προστασία* των ευάλωτων μειονοτήτων”,²⁷² δεδομένου ότι εν τέλει το ίδιο το εθιμικό δίκαιο, με το οποίο όφειλαν να λειτουργούν οι αποικιοκρατούμενοι, υποστήριζε ότι το νομικό πλαίσιο δεν πρέπει να αλλάζει ως συνέπεια των όποιων κοινωνικών αλλαγών επέβαλε η αποικιοκρατική συνθήκη. Ο ίδιος ο

²⁶⁸ Bourdieu 1962: 134.

²⁶⁹ Mamdani 2012: 3.

²⁷⁰ Gouldner 1972: 131.

²⁷¹ Ο Γκούλντνερ, αναφερόμενος στον Μαλινόφκσι, γόνο της πολωνικής αριστοκρατίας, εξηγεί ότι η υποστήριξη των παραδόσεων των ιθαγενών σήμαινε ουσιαστικά την υποστήριξη των παραδόσεων της αριστοκρατίας, δεδομένου ότι και οι δύο απειλούνταν εφόσον μπορούσαν να χαρακτηριστούν αρχαϊκές. Έτσι, σχολιάζει, με αρκετό χιούμορ: “[...] οι απόψεις του Μαλινόφκσι βασιζόνταν σε υποθέσεις οικείες προς την αριστοκρατία: έβλεπε όσους επιθυμούσαν να απαγορεύσουν τους πολέμους μεταξύ των γηγενών λαών με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο η αριστοκρατία, με το γνωστό κυνήγι της αλεπούς, βλέπει όσους επιθυμούν να σταματήσουν το άθλημά τους αυτό” (Στο ίδιο: 132).

²⁷² Mamdani 2012: 31.

χαρακτηρισμός τόσο του νομικού αυτού πλαισίου όσο και των εξουσιών που το επέβαλαν ως “παράδοση”, στην πραγματικότητα υφάρπαζε από τους αποικιοκρατούμενους την όποια δυνατότητα αλλαγής ενός πολύ καλά μελετημένου και επιβεβλημένου πλαισίου. Έτσι, “το αποικιακό κράτος μετατράπηκε ταυτόχρονα στον κηδεμόνα, αλλά και στη δύναμη που επέβαλε την παράδοση. Η επιβολή της παράδοσης αποτέλεσε τον τρόπο με τον οποίο εδραιώθηκε η αποικιακή εξουσία”.²⁷³

Η δικαιολόγηση του *status quo* γίνεται, με τον τρόπο αυτό, μέσα από τον χαρακτηρισμό όλων των κοινωνικών σχέσεων και των εθίμων και παραδόσεων ως απαραίτητων για τη λειτουργία του συστήματος. Έτσι νομιμοποιούνται, λοιπόν, όχι μόνο οι σχέσεις μεταξύ αποίκων και αποικιοκρατούμενων στις μακρινές και υπερπόντιες κτήσεις των μεγάλων χωρών, αλλά και οι σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών τάξεων εντός της μητρόπολης. Όπως εξηγεί και ο Γκούλντερ: “Επρόκειτο για έναν εξαγνισμένο κοινωνικό ωφελιμισμό, αναμειγμένο με μία παραδοσιοκεντρική ευαισθησία [traditionalistic sensibility], που ενδιαφερόταν να παραλάβει και να μεταβιβάσει υπεύθυνα την Αυτοκρατορία, και να είναι χρήσιμος στη διακυβέρνησή της”.²⁷⁴ Όπως θα δούμε και αργότερα στην περίπτωση του Πάρσονς, η μεθοδολογία αυτή πρόσφερε και το νομιμοποιητικό θεωρητικό εργαλείο για τη διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας και συναίνεσης στο εσωτερικό της νέας ιμπεριαλιστικής δύναμης του 20^{ού} αιώνα, των Ηνωμένων Πολιτειών.

Αν και ο Ράντκλιφ-Μπράουν υποστήριζε την επιστημονική “αντικειμενικότητα” των ανθρωπολόγων, και συνεπώς παρουσίαζε το έργο του ως “πολιτικά ουδέτερο”, είναι γεγονός ότι, όπως και οι υπόλοιποι φονξιοναλιστές ανθρωπολόγοι λιγότερο ή περισσότερο, αρνήθηκε να αναλύσει το ίδιο το αποικιοκρατικό σύστημα και την θέση υποτέλειας που καταλάμβαναν εντός αυτού οι κοινωνίες που αποτελούσαν το αντικείμενο μελέτης του. Μέσα από την ανάδειξη της ανάγκης για τη διατήρησή του, κατέληγαν άμεσα ή έμμεσα στη νομιμοποίησή του. Όπως εξηγεί ο Ταλάλ Ασάντ (Talal Asad):

“[η ανθρωπολογική έρευνα] ήταν αφιερωμένη στην περιγραφή και ανάλυση —που πραγματοποιείτο από Ευρωπαίους για ένα Ευρωπαϊκό κοινό— των μη-Ευρωπαϊκών κοινωνιών που κυριαρχούνταν από τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις. Κι όμως, υπήρχε μία περίεργη απροθυμία εκ μέρους των περισσότερων επιστημόνων ανθρωπολόγων να λάβουν σοβαρά υπόψη τις δομές εξουσίας εντός των οποίων η ίδια τους η επιστήμη είχε διαμορφωθεί”.²⁷⁵

Έτσι, η φονξιοναλιστική ανθρωπολογία, αποσιώπησε το ευρύτερο πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, που θα μπορούσε να αποκαλύψει τις σχέσεις εξουσίας, κυριαρχίας και υποτέλειας εντός των αποικιοκρατούμενων κοινωνιών. Συνεπώς, δεν έθετε σε αμφισβήτηση την ίδια την ανισότητα του αποικιοκρατικού συστήματος, παρά την λάμβανε ως δεδομένη. Δηλαδή ως ένα πλαίσιο που δεν τροποποιείται, αλλά θα πρέπει να συνεχίσει να υπάρχει για την καλύτερη επιβίωση των κοινωνιών που εξουσιάζουν, αλλά και αυτών που εξουσιάζονται. Στην ουσία η αλλαγή δεν αφορούσε την πορεία προς την εθνική ανεξαρτησία των

²⁷³ Mamdani 2012: 50.

²⁷⁴ Gouldner 1972: 133.

²⁷⁵ Talal Asad, ‘Εισαγωγή’ στο Talal Asad, επιμ., *Anthropology and the Colonial Encounter*, 2η έκδοση [1973] (London, Atlantic Highlands, N.J.: Ithaca Press, Humanities Press, 1975): 15.

αποικιακών χωρών, αλλά την προσαρμογή τους στη διατήρηση της σταθερότητας του κοινωνικού συστήματος που επέβαλε η αποικιοκρατία. Όπως σημειώνει ο Σαΐντ:

“Ούτε ο ιμπεριαλισμός ούτε η αποικιοκρατία είναι μία απλή πράξη συσσώρευσης και πρόσκτησης. Και οι δύο στηρίζονται και ίσως ακόμη παροτρύνονται τόσο από εντυπωσιακά ιδεολογικά σχήματα που περιλαμβάνουν την ιδέα ότι κάποιες περιοχές και κάποιοι λαοί *χρειάζονται* και εκλιπαρούν να κυριαρχηθούν, όσο και από μορφές γνώσης συνδεδεμένες με την κυριαρχία”.²⁷⁶

Εν τέλει η ίδια η φονξιοναλιστική ανθρωπολογία φάνηκε να προσαρμόζεται στην αποικιοκρατική ιδεολογία, ώστε, όπως εξηγεί ο Ασάντ, να παρέχει την απαραίτητη πληροφορία στους αποικιοκράτες για την καλύτερη και πιο σταθερή εκμετάλλευση των αποικιών τους.²⁷⁷ Η τεράστια σημασία που αποκτά η σταθερότητα των δομών, η σωστή και εύτακτη λειτουργία του κοινωνικού συστήματος και η διατήρηση των προτύπων συμπεριφοράς είναι χαρακτηριστικά μίας κοινωνικής θεώρησης που στοχεύει στη διατήρηση μίας συγκεκριμένης κοινωνικής οργάνωσης και εν τέλει του ίδιου του ιμπεριαλιστικού καπιταλισμού, με μικρές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις, όπου αυτό είναι απαραίτητο.

Η αρχική αντιπαράθεσή τους με τον εξελικτικισμό οδήγησε τους φονξιοναλιστές να αμφισβητήσουν τον παράγοντα της ιστορίας ως καθοριστικό για τη μελέτη τους, οδηγώντας τους σε μία αν-ιστορική ανάγνωση των κοινωνιών, οι οποίες υπάρχουν μόνο στο παρόν και μόνο εντός ενός συγκεκριμένου κυρίαρχου πολιτικού και οικονομικού συστήματος. Δηλαδή, θεωρούν ως δεδομένο και μοναδικό παράδειγμα αυτό που μπορεί να παρατηρηθεί από τον ανθρωπολόγο, χωρίς το παράδειγμα αυτό να αποτελεί τμήμα της μελέτης του όλου. Εξάλλου, η ίδια η παραδοχή ότι τα κοινωνικά φαινόμενα είναι φυσικά φαινόμενα, όπως είδαμε παραπάνω, συνηγορεί σε αυτή την κατεύθυνση, νομιμοποιώντας θεωρητικά ένα σύστημα που παρουσιάζεται το ίδιο ως φυσικό —και άρα μη τροποποιήσιμο— περιβάλλον. Συνεπώς, τα παράγωγά του (ανισότητα, υποτέλεια, εκμετάλλευση) είναι φυσικά φαινόμενα, και άρα θα πρέπει να τα δεχτούμε ως τέτοια και όχι να τα αντιπαλέψουμε. Αυτό ακριβώς αποτελεί και το κεντρικό σύνθημα πίσω από την ανθεκτικότητα, καλώντας τα υποκείμενα να προσαρμοστούν σε ένα δεδομένο και αδιαμφισβήτητο πλαίσιο, αφαιρώντας τους τη δυνατότητα να σκεφτούν και να διεκδικήσουν κάτι διαφορετικό κι επομένως να αλλάξουν το ίδιο το πλαίσιο της ύπαρξής τους.

²⁷⁶ Said 1996a: 35.

²⁷⁷ “[...] η ανθρωπολογία είναι ριζωμένη στη συνθήκη της άνισης εξουσίας μεταξύ της Δύσης και του Τρίτου Κόσμου, η οποία ανάγεται στην ανάδυση της αστικής Ευρώπης, μία συνθήκη που έδωσε στη Δύση πρόσβαση σε πολιτισμικές και ιστορικές πληροφορίες σχετικά με τις κοινωνίες τις οποίες είχε σταδιακά κατακτήσει. Αυτό όχι μόνο παράγει ένα συγκεκριμένο είδος παγκόσμιας αντίληψης, αλλά και ενισχύει τις ανισότητες των ικανοτήτων μεταξύ του Ευρωπαϊκού και του μη-Ευρωπαϊκού κόσμου (και συνεπώς μεταξύ των εξευρωπαϊσμένων ελίτ και των ‘παραδοσιακών’ μαζών στον Τρίτο Κόσμο). [...] η πληροφόρηση και η αντίληψη που παράγουν οι αστικές επιστήμες όπως η ανθρωπολογία αγοράζονται και χρησιμοποιούνται με τη μεγαλύτερη ευκολία από αυτούς που έχουν τη μεγαλύτερη δυνατότητα για εκμετάλλευση” (Asad 1975: 16).

Κεφάλαιο 4: Η μία Σχολή του Σικάγο²⁷⁸

—'Ισως, του είπε ο άλλος θαρρετά, τότε να σου έλεγαν
πως πήρες αυτό που σου άξιζε.

—Ναι, αυτή μάλλον θα ήταν η στάση τους. Αυτός είναι ο
κανόνας που εφαρμόζουν σε όλους και σε όλα: Για ό,τι σου συμβαίνει, εσύ φέρεις
την ευθύνη. Εδώ είναι η Γη των ίσων ευκαιριών”

Άππον Σίνκλερ, *Ο Βασιλιάς Άνθρακας* (2017: 104)

Το τέλος του 19^{ου} αιώνα βρίσκει την αστική τάξη αντιμέτωπη με μεγάλες κοινωνικές αναταραχές, που οφείλονται στην ένταξη όλο και μεγαλύτερων πληθυσμών στις μεγάλες βιομηχανικές πόλεις και οικονομικά κέντρα των δυτικοευρωπαϊκών και κυρίως των βορειοαμερικανικών πόλεων καθώς και στις τεράστιες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες εντός αυτών. Η απάντηση στους κοινωνικούς αναβρασμούς αυτούς φαίνεται να οδηγεί σε μεταρρυθμιστικές πολιτικές. Κάτι τέτοιο χρειάζεται και τις αντίστοιχες θεωρητικές μελέτες και ερευνητικά δεδομένα που θα δώσουν στοιχεία και ενδεχομένως λύσεις στα εκρηκτικά φαινόμενα. Έχει ενδιαφέρον ότι, κάτω από αυτό το πρίσμα, η μελέτη του χώρου και των σχέσεων που αναπτύσσονται εντός αυτού στρέφεται, στις κοινωνικές επιστήμες, από τις αποικίες στα μητροπολιτικά κέντρα και από τους ιθαγενείς πληθυσμούς στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και στους μετανάστες. Όπως σημειώνει ο Τόμας Πόπκεβιτς: “Σε όλη τη [Δυτική] Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική και τις αποικίες τους, διαδραματίστηκε μία ιδιόμορφη παγκοσμιοποίηση”,²⁷⁹ που εκκινούσε από τη διοίκηση των διαφορετικών κλιμάκων του χώρου, την οποία και συμπλήρωνε. Η θεώρηση αυτή, που είχε επιστημονικά εκπορευτεί από τη σπενσεριανή λογική της ευρωπαϊκής διανόησης και από το δυτικο-κεντρικό και αστικό πλαίσιο του φιλελεύθερου πολιτικού και οικονομικού προτύπου, προώθησε συγκεκριμένες μορφές και αρχές διακυβέρνησης, εστιάζοντας στο άτομο ως φορέα του νέου αυτού προτύπου.

Στο πλαίσιο αυτό, οι Ηνωμένες Πολιτείες συνιστούν ένα ιδανικό πεδίο ανάπτυξης αυτών των νέων συζητήσεων στην κοινωνική έρευνα για την πόλη και το αστακό φαινόμενο μιας και εδώ, στην μητρόπολη του καπιταλισμού, θα αναπτυχθούν οι μέθοδοι της εμπειρικής έρευνας, που θα υποστηρίξουν και τις μέχρι τότε θεωρητικές επεξεργασίες της αστικής σκέψης. Ιδιαίτερα το Σικάγο αποτελούσε εκείνη την εποχή το αρχετυπικό μοντέλο της

²⁷⁸ Σε αντίθεση με την “Άλλη Σχολή του Σικάγο”, την οποία πολύ εύστοχα παρουσιάζουν ως αντίθετη αυτής που τελικά κυριάρχησε, στο κατατοπιστικό ομώνυμο άρθρο τους, οι Michael Seltzer και Marit Haldar: “The other Chicago school - a sociological tradition expropriated and erased” (Η άλλη σχολή του Σικάγο - μία κοινωνιολογική παράδοση που απαλλοτριώθηκε και εξαφανίστηκε). Στο άρθρο αυτό οι συγγραφείς κάνουν μία σύγκριση ανάμεσα στο έργο της Σχολής Κοινωνιολογίας και σε αυτό που έκαναν χρονικά παράλληλα οι κοινωνικές ακτιβίστριες και μαρξίστριες του κοινωνικού κέντρου Hull House στο Σικάγο (Michael Seltzer και Marit Haldar, ‘The other Chicago school - a sociological tradition expropriated and erased’, *Nordic Social Work Research* 5, τχ. sup1. Αύγουστος 2015: 25–41).

²⁷⁹ Thomas Popkewitz, ‘Reform at the Social Administration of the Child: Globalization of Knowledge and Power’, στο *Globalization and Education: Critical Perspectives* (London: Routledge, 2000): 160.

νεωτερικής μητρόπολης που, με τη σειρά της, ήταν το σήμα κατατεθέν της βιομηχανικής και καπιταλιστικής “προόδου”. Όπως γλαφυρά περιγράφει ο Χομπσμπάουμ:

“Το πιο πρόδηλο δράμα αυτής της περιόδου είχε οικονομικό και τεχνολογικό χαρακτήρα: ήταν το σίδερο που κατέκλυζε κατά εκατομμύρια τόνους τον κόσμο, ενώ οι σιδερένιες κορδέλες των σιδηροδρόμων φιδοσέρνονταν στις ηπείρους, ήταν τα υποβρύχια καλώδια που διέσχιζαν τον Ατλαντικό, ήταν η κατασκευή της διώρυγας του Σουέζ, ήταν οι μεγαλουπόλεις όπως το Σικάγο, που ξεφύτρωναν από το παρθένο έδαφος των μεσοδυτικών διαμερισμάτων της Αμερικής, ήταν τα πελώρια κύματα μεταναστών. Ήταν το δράμα της ευρωπαϊκής και βορειοαμερικανικής δύναμης, που είχε τον κόσμο στα πόδια της [...] Ήταν το δράμα της προόδου: αυτή ήταν η λέξη κλειδί της εποχής, πρόοδος ραγδαία, ορθολογική, σίγουρη για τον εαυτό της, αυτάρεσκη, αλλά πάνω απ’ όλα αναπόφευκτη”.²⁸⁰

Έτσι, το Σικάγο παρουσίαζε έναν από τους μεγαλύτερους ρυθμούς δημογραφικής ανάπτυξης στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.²⁸¹ Παράλληλα, περίπου το 80% του πληθυσμού του αποτελούνταν από μετανάστες πρώτης ή δεύτερης γενιάς, καθιστώντας

²⁸⁰ Hobsbawm 1994: 19.

²⁸¹ Η αστακή ανάπτυξη στις ΗΠΑ τροφοδοτείται κυρίως από εξωτερικούς μετανάστες, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα: “Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1840, οι καταστροφές της σοδειάς στην Ευρώπη οδηγούν σε μεγάλα μεταναστευτικά κύματα από την Ιρλανδία, τη νοτιο-δυτική Γερμανία και τη Σκανδιναβία. Στη δεκαετία του 1850, περίπου 2.750.000 μετανάστες φτάνουν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο ρυθμός αυξήθηκε μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο και κορυφώθηκε το 1873, όταν περίπου 400.000 νεοφερμένοι έφτασαν στα αμερικανικά λιμάνια. Μετά από μία παύση στη διάρκεια της ύφεσης των μέσων και του τέλους της δεκαετίας του 1870, η μετακίνηση συνεχίστηκε και έφτασε σε πρωτοφανή μεγέθη στη δεκαετία του 1880” [Zane L. Miller και Patricia M. Melvin, *The Urbanization of Modern America: a Brief History*, 2nd έκδ. (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1987): 40]. Αξίζει ωστόσο να σημειώσουμε πως όσον αφορά στην εσωτερική μετανάστευση, αυτή οφείλεται κυρίως στη μετακίνηση του Αφρο-Αμερικανικού πληθυσμού από τις νότιες προς τις βόρειες Πολιτείες των ΗΠΑ. Παρόλη την κατάργηση της δουλείας μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, στο Νότο εφαρμόστηκε “ένα σύστημα κάστας που [...] αποκατέστησε δομικά τη λευκή κυριαρχία” (Saint-Arnaud 2009: 36). Ο φυλετικός διαχωρισμός του Αμερικανικού Νότου οδήγησε πολλούς από τους πρώην σκλάβους να αναζητήσουν εργασία στη βιομηχανία του Βορρά. Επιπλέον, χιλιάδες μεταφέρθηκαν προς το Βορρά για να δουλέψουν ως απεργοσπάστες σε περιπτώσεις μακροχρόνιων απεργιών στα εργοστάσια, συνθήκη η οποία, όμως, τους άφηνε στο δρόμο όταν οι απεργίες σταματούσαν. Ο Άπτον Σίνκλερ, αναφερόμενος στη μεγάλη απεργία του 1904 στα εργοστάσια συσκευασίας κρέατος στο Σικάγο, περιγράφει: “Στο μεταξύ οι εταιρείες είχαν πάρει την απόφαση να αλλάξουν πραγματικά το εργατικό δυναμικό τους. Χίλιοι με δύο χιλιάδες απεργοσπάστες έρχονταν κάθε νύχτα και μοιράζονταν στις διάφορες εγκαταστάσεις. Κάποιοι απ’ αυτούς ήταν έμπειροι εργάτες [...]. Η πλειοψηφία όμως ήταν ‘άψητοι’ νέγροι από τις βαμβακοφυτείες του Νότου, που οδηγούνταν στις εγκαταστάσεις των σφαγείων σαν τα πρόβατα” [Άπτον Σίνκλερ, *Η Ζούγκλα*, μτφρ. Νικόλας Βλάχος, Κλασική Λογοτεχνία (Αθήνα: Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, 2008): 437]. Αντίστοιχα, σε επιστημονικό άρθρο της εποχής, διαβάζουμε: “Ίσως το γεγονός με τη μεγαλύτερη κοινωνική σημασία είναι ότι η απεργία του 1904 δεν ήταν απλά μία απεργία των ειδικευμένων εργατών υπέρ των ανειδίκευτων. Ήταν μία απεργία των Αμερικανοποιημένων Ιρλανδών, Γερμανών και Βοημών, υπέρ των Σλοβάκων, Πολωνών, Λιθουανών και των νέγρων. Η απεργία ηττήθηκε διότι επιστρατεύθηκαν εργάτες από τα άλλα υποκαταστήματα των εταιρειών για τις ειδικευμένες εργασίες και νέγροι και Έλληνες για τις ανειδίκευτες” [John R. Commons, ‘Labor Conditions in Meat Packing and the Recent Strike’, *The Quarterly Journal of Economics* 19, τχ. 1 (Νοέμβριος 1904: 28)]. Όπως σημειώνουν οι Μίλλερ και Μέλβιν, ο μη λευκός πληθυσμός του Σικάγο (κυρίως Αφρο-Αμερικανοί από το Νότο των ΗΠΑ) τετραπλασιάστηκε σε 20 χρόνια (1910-1930), από 44.000 σε 160.000 (Miller και P.M. Melvin. 1987: 128), οι οποίοι διαβιούσαν πλήρως διαχωρισμένοι σε περιοχές εντός του κέντρου της πόλης.

την πόλη αυτή πρότυπο της πόλης-χωνευτήριου.²⁸² Ταυτόχρονα, αποτελούσε και σύμβολο των εργατικών αγώνων στις ΗΠΑ,²⁸³ με χαρακτηριστική την εξέγερση και σφαγή του Χέιμαρκετ, το 1886,²⁸⁴ τη μεγάλη απεργία των εργατών στη βιομηχανία συσκευασίας

²⁸² James R Grossman, Ann Durkin Keating, και Janice L Reiff, επιμ., *The Encyclopedia of Chicago* (Chicago, London: University of Chicago Press, 2004): 962. Χαρακτηριστικά, ο ιστορικός Χάουαρντ Ζινν αναφέρει: “Στις δεκαετίες του 1880 και 1890 οι μετανάστες συνέρρεαν από την Ευρώπη με πολύ γρηγορότερο ρυθμό από προηγούμενες περιόδους. Όλοι τους πέρασαν από το βασανιστικό υπερπόντιο ταξίδι των φτωχών. Πλέον δεν υπήρχαν τόσοι Ιρλανδοί και Γερμανοί μετανάστες, όσο Ιταλοί, Ρώσοι, Εβραίοι, Έλληνες —άνθρωποι από τη Νότια και Ανατολική Ευρώπη, ακόμη πιο ξένοι στους ντόπιους Αγγλοσάξονες απ’ ό,τι οι προηγούμενοι νεοαφιχθέντες” [Howard Zinn, *A People’s History of the United States* (London and New York: Longman, 1980): 259]. Οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί αποτελούν όχι μόνο το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού των μεγάλων αστιακών βιομηχανικών κέντρων, αλλά και το μεγαλύτερο τμήμα του εργατικού δυναμικού των εργοστασίων: “Όλες οι στατιστικές αναφορές της εποχής υπογραμμίζουν την κυριαρχία της μεταναστευτικής εργασίας. Το 1911 μια κρατική επιτροπή υπολόγιζε ότι τα τρία πέμπτα των μισθωτών εργατών, στο σύνολο της αμερικανικής βιομηχανίας, ανήκαν στην πρώτη ή τη δεύτερη μεταναστευτική γενιά. Οι νέοι μετανάστες αποτελούσαν το 90% της εργατικής δύναμης στα ορυχεία [...]” [Κωστής Καρπόζηλος, *Κόκκινη Αμερική. Έλληνες μετανάστες και το όραμα ενός Νέου Κόσμου, 1900-1950*, Ιστορία και Κοινωνία. (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017): 32]. Ο Μάικλ Σέλτσερ σημειώνει ακριβώς τη μετατροπή των μεταναστευτικών πληθυσμών σε εργατικό προλεταριάτο: “[Στις] τελευταίες δεκαετίες του δεκάτου ενάτου αιώνα η μετανάστευση προς τη Βόρεια Αμερική άρχισε να μεταβάλλεται. Την περίοδο εκείνη, στρατιωτικές εκστρατείες γενοκτονίας και η εποικιστική πολιτική αποδείχθηκαν αποτελεσματικές για τον εκτοπισμό και τον αφανισμό των ιθαγενών πληθυσμών, οι οποίοι είχαν μάταια προσπαθήσει να προστατεύσουν τις περιοχές τους. Αυτό σηματοδότησε το κλείσιμο του συνόρου [προς τη Δύση] και το τέλος της διαδικασίας με την οποία οι μετανάστες από την Ευρώπη μπορούσαν παλαιότερα να ξεφύγουν από το καθεστώς εκβιομηχάνισης του αμερικανικού καπιταλισμού μέσα από την αγορά και καλλιέργεια σχετικά φθηνής και αρόσιμης γης. Εφεξής, οι άφραγκοι μετανάστες δεν είχαν άλλη επιλογή από το να αναζητήσουν εργασία στις εκκρηκτικά αναπτυσσόμενες βιομηχανίες των αμερικανικών πόλεων. Αυτό συνέπεσε και με την απαρχή των κυμάτων της Αφροαμερικανικής μετανάστευσης των πρώην σκλάβων και των παιδιών τους από τον αγροτικό Νότο στον αστιακό Βορρά” [Michael Seltzer, ‘The road not taken: the fate of W. E. B. Du Bois’s science of society’, *The British Journal of Sociology* 68, τχ. 1 (2017): 39].

²⁸³ “Ίσως καμία πόλη στις Ηνωμένες Πολιτείες να μην ξεπέρασε το Σικάγο στον αριθμό, την ευρύτητα, την ένταση και τη σημασία για ολόκληρη τη χώρα των εργατικών κινητοποιήσεων της περιόδου μεταξύ του Εμφυλίου Πολέμου και του 1919. Συνολικά, καταγράφηκαν έξι σημαντικά απεργιακά κύματα ή εργατικές εξεγέρσεις στην ιστορία του Σικάγο, που ήταν σημαντικά για τον κοινωνικό τους αντίκτυπο”. (Richard Schneiron, ‘Strikes’, στο Grossman, Keating, και Reiff 2004).

²⁸⁴ 4 Μαΐου 1886. Εργατική κινητοποίηση με αιματηρή καταστολή που πραγματοποιήθηκε στην πλατεία Χέιμαρκετ του Σικάγο μετά από τις εξαιρετικά μαζικές πορείες της Πρωτομαγιάς του 1886, με κεντρικό αίτημα τη θέσπιση της οκτάωρης εργασίας, στο πλαίσιο αντίστοιχων κινητοποιήσεων σε όλο τον βιομηχανικό κόσμο. Τα “γεγονότα του Χέιμαρκετ” με την έκρηξη βομβίδας και την ένοπλη επέμβαση της αστυνομίας, εκτός από τους νεκρούς που στοίχισαν στο εργατικό κίνημα, έμειναν γνωστά για την εξαιρετικά μεροληπτική δίκη που ακολούθησε, στην οποία καταδικάστηκαν 7 μέλη του αναρχικού κινήματος σε θάνατο και ένα σε ισόβια κάθειρξη. Ήταν τα γεγονότα που καθιέρωσαν την Εργατική Πρωτομαγιά.

κρέατος του 1904,²⁸⁵ αλλά και την ίδρυση του συνδικάτου των Βιομηχανικών Εργατών του Κόσμου (Industrial Workers of the World, IWW), το 1905.²⁸⁶ Όπως σημειώνουν χαρακτηριστικά οι Μίλλερ και Μέλβιν:

“Αυτό που έκανε το Σικάγο ιδιαίτερο ήταν κάτι παραπάνω από την ταχεία μεγέθυνσή του. Στα μάτια πολλών, από τότε και ύστερα, το Σικάγο φιλοξενούσε τους πιο πολυμήχανους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές, το πιο ζωντανό δίκτυο εθνοτικών γειτονιών, τους πιο ταλαντούχους πολεοδόμους της χώρας. Η φρεσκάδα της πόλης, το μεγάλο της μέγεθος και η δημιουργικότητα, η τόλμη και η διαφορετικότητα όσων δημιούργησαν τον κοινωνικό της ιστό και το φυσικό της περιβάλλον προσέδιδαν στο Σικάγο την φήμη του σε όλη τη χώρα, ενώ η ιστορία του Σικάγο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα φωτίζει τη διαδικασία που πρόταξε στον 20^ο αιώνα την τάση του τέλους του 19^{ου} αιώνα προς την αστεακή εξάπλωση, το διαχωρισμό κέντρου-περιφέρειας και την ανάπτυξη εθνοτικών γειτονιών”.²⁸⁷

Έτσι, με ιδιωτική χρηματοδότηση, ένα “μικρό σχολείο Βαππιστών μεταμορφώθηκε στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο”,²⁸⁸ όπου ιδρύθηκε και η πρώτη Σχολή Κοινωνιολογίας (1892). Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε στο ζήτημα της ιδιωτικής χρηματοδότησης, ώστε να γίνει κατανοητό και το πνεύμα που κυριάρχησε μέσα από την ιδιωτική επιχορήγηση —και μάλιστα από τις θρησκευτικές κοινότητες— στην ίδρυση ενός από τα σημαντικότερα πανεπιστημιακά ιδρύματα της χώρας.

Η ιδιωτική χρηματοδότηση, μάλιστα στη βάση της φιλανθρωπικής δράσης θρησκευτικών κοινοτήτων, δείχνει ακριβώς τη στροφή ενός τμήματος της μεγαλοαστικής τάξης, η οποία

²⁸⁵ Για την απεργία αυτή, μία από τις εφημερίδες της εποχής έγραφε: “Ως αποτέλεσμα μίας άκαμπτης διαφωνίας, κυρίως γύρω από τους μισθούς των ανειδίκευτων εργατών, μία από τις πιο εκτεταμένες απεργίες στην ιστορία της συσκευασίας κρέατος ξεκίνησε σήμερα στο Σικάγο, το Κάνσας Σίτι, την Όμαχα, το Σαιντ Τζόζεφ και άλλες πόλεις όπου βρίσκονται μεγάλα εργοστάσια συσκευασίας κρέατος. Εάν παραταθεί, η απεργία αναμένεται να προκαλέσει ευρεία αναστάτωση [...]. Περισσότεροι από 45.000 εργάτες συμμετέχουν άμεσα [στην απεργία]. Μόνο στο Σικάγο απεργούν 18.000 άτομα” (Los Angeles Herald, ‘Strike Opened: Meat Packing Houses Affected Thousands of Men Quit on Order of Union Employers Are Filling Vacated Places Widespread Inconvenience May Be Caused—It Is Declared That Strikers Refused to Arbitrate Differences’, *Los Angeles Herald*, 13 Ιουλίου 1904, Volume XXXI, No 288). Οι φρικώδεις και εξαθλιωμένες συνθήκες ζωής και η τρομερή και απάνθρωπη εκμετάλλευση και καταπίεση των εργατών στα εργοστάσια του Σικάγο περιγράφονται γλαφυρά στο λογοτεχνικό έργο του Άιππον Σίνκλερ, *Η Ζούγκλα*. Ο Σίνκλερ παρακολούθησε από κοντά ως δημοσιογράφος τη μεγάλη απεργία του 1904. Παρουσιαζόμενος ως εργάτης, κατάφερε να πάρει συνεντεύξεις από εργάτες, συνδικαλιστές, ιδιοκτήτες μπαρ, αστυνομικούς και πολιτικούς, υλικό που αποτέλεσε και τη βάση για τη *Ζούγκλα*. Το έργο αυτό, που εκδόθηκε το 1906, προκάλεσε τόσο έντονη κατακραυγή, που ανάγκασε την ομοσπονδιακή κυβέρνηση να υιοθετήσει νόμους για τη ρύθμιση της βιομηχανίας κρέατος (Νόμος για τον Έλεγχο του Κρέατος — Meat Inspection Act, Νόμος περί Καθαρής Τροφής και Φαρμάκων — Pure Food and Drug Act, 1906).

²⁸⁶ Γνωστοί και ως Wobblies. Διάσπαση της Αμερικανικής Ομοσπονδίας Εργασίας (American Federation of Labor), που στόχευε στην οργάνωση όλων των εργατών στη βιομηχανία σε μία ενιαία συνδικαλιστική ένωση, ανεξαρτήτως φύλου και φυλής. Έως τότε, η AFL δεν δεχόταν τους Αфро-Αμερικανούς ως μέλη της, ενώ οι γυναίκες παρέμεναν στο μεγαλύτερό τους ποσοστό εκτός συνδικαλιστικών οργανώσεων. Ο Χάουαρντ Ζινν αναφέρει πως ενώ αποτελούσαν το 1/5 της εργατικής δύναμης, μόνο 1 στις 100 γυναίκες ήταν μέλος συνδικάτου, ενώ το συνολικό ποσοστό των εργατών που ήταν συνδικαλισμένοι ήταν 1 στους 14 (Zinn 1980: 320).

²⁸⁷ Miller και Melvin. 1987: 127.

²⁸⁸ Seltzer και Haldar 2015: 26.

πλέον, αν και όχι ρητά, αναγνωρίζει την ύπαρξη ανισοτήτων, αντιθέσεων και τελικά τους φτωχούς ως ιστορικά υποκείμενα. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι τότε η αστική διάνοηση αρνείται το διάλογο με τις ιδέες της κοινωνικής αλλαγής και παραγνωρίζει μελέτες και επεξεργασίες που έχουν γίνει από την αριστερή και εν γένει την προοδευτική διάνοηση της εποχής.

Η μελέτη των “ταπεινών και καταφρονημένων”, που είχε ήδη απασχολήσει τόσο τους ουτοπικούς σοσιαλιστές (Όουεν, Φουριέ), όσο και κυρίως τη μαρξική σκέψη, οδήγησε στην ουσία και στη μελέτη του αστεακού φαινομένου. Χαρακτηριστικό είναι το έργο του Φρίντριχ Ένγκελς, *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία* (1845), το οποίο αποτελεί υπόδειγμα εμπειρικής κοινωνιολογικής μελέτης στο πεδίο της πόλης, διότι συμπυκνώνει και διαμορφώνει έναν άλλο τρόπο ανάλυσης και κατανόησης του κόσμου και των δυνατοτήτων του. Έχει επίσης ενδιαφέρον να αναφέρουμε και το έργο του γνωστού συγγραφέα Τζακ Λόντον *Οι άνθρωποι της Αβύσσου* (1902), στο οποίο περιγράφονται οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης στις φτωχογειτονίες του Λονδίνου. Όπως έλεγε ο ίδιος: “Κανένα άλλο βιβλίο δεν μου στοίχισε περισσότερο πόνο και δάκρυα, όσο η μελέτη της οικονομικής εξαθλίωσης των φτωχών”.²⁸⁹ Αντίστοιχα έργα παραμένουν άγνωστα (ακούσια ή εκούσια) στην αστική διάνοηση.

Όμως, η σκληρή καθημερινότητα της μεταναστευτικής εργασίας, μετατρέπει εν τέλει τους ίδιους τους μετανάστες σε μαχητικά υποκείμενα του εργατικού κινήματος, όπως εξηγεί πολύ αναλυτικά ο Κ. Καρπόζηλος,²⁹⁰ εντείνοντας τους εργατικούς αγώνες τους. Αυτοί είναι και οι αποδέκτες μίας σκληρής και αιματηρής καταστολής,²⁹¹ με αποτέλεσμα να αυξάνεται η κοινωνική δυσαρέσκεια και να αποκαλύπτονται οι αντιθέσεις της αμερικανικής καπιταλιστικής κοινωνίας. Στην ουσία η αστική τάξη, ακόμα και χωρίς να το έχει στοχεύσει συνειδητά, καταλήγει να υιοθετήσει μεθοδολογίες και συμπεράσματα της ιστορικο-υλιστικής προσέγγισης, προκειμένου να ερευνήσει τις κοινωνικές ανισότητες και τις επιπτώσεις τους πάνω στο σώμα της πόλης. Ο Σέλτσερ σημειώνει τη σύνδεση της στροφής αυτής με την ταχύτατη ανάπτυξη του εργατικού κινήματος και των απεργιών στα βιομηχανικά κέντρα της Αμερικής:

“Εκ των υστέρων, οι Αμερικανοί βιομήχανοι στράφηκαν προς τους ακαδημαϊκούς που την περίοδο εκείνη διεκδικούσαν τη δημιουργία της επιστήμης της κοινωνίας και ίδρυσαν την Ένωση Κοινωνικών Επιστημών για τη μελέτη των προβλημάτων της μετανάστευσης και της αστικοποίησης. Η ένωση αυτή, που χρηματοδοτείτο και ελέγχονταν από τους αποκαλούμενους ‘Robber Barons’ [βαρώνους—ληστές], χρησιμοποιήθηκε με τη σειρά της για τη δημιουργία των προϋποθέσεων και τον ορισμό του προγράμματος για την ανάδυση του πρώτου τμήματος κοινωνιολογίας στην ιστορία των Αμερικανικών πανεπιστημίων”.²⁹²

²⁸⁹ Λίντσαϋ Τζακ, ‘Εισαγωγή’ στο Τζακ Λόντον *Οι άνθρωποι της Αβύσσου*, μτφρ. Γιάννης Παπαδάκης, Αμερικανική Λογοτεχνία (Αθήνα: Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, 1988): 11.

²⁹⁰ Καρπόζηλος 2017.

²⁹¹ Οι απεργίες αντιμετώπιζονταν συχνότατα με τα όπλα από την αστυνομία, αν όχι από τον στρατό, όπως έγινε στην απεργία του Pullman το 1894. Βλ. συνοπτικά στο: Richard Schneirov, ‘The Pullman Strike’, Northern Illinois University Digital Library, 2016.

²⁹² Seltzer 2017: 40.

Έχει ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι για την ίδρυση της Σχολής του Σικάγο το μεγαλύτερο τμήμα των χρημάτων δίνεται από τον ίδιο τον John D. Rockefeller, ο οποίος χρηματοδότησε όχι την κατασκευή των υποδομών και των κτηρίων του πανεπιστημίου, αλλά συγκεκριμένα τη στελέχωσή του με διδάσκοντες προκειμένου αυτό το δυναμικό να ασχοληθεί με την κοινωνική έρευνα και, εν τέλει, να διαμορφώσει τους όρους της. Όπως αναφέρει ο Στίβεν Σάιντμαν:

“Η προώθηση της κοινωνιολογίας αποτέλεσε ένα μέσο για τη νέα μεσαία τάξη να αποδείξει την ανωτερότητά της έναντι των παλαιών ελίτ, δείχνοντας την ικανότητά της να επιλύει κοινωνικά προβλήματα και να συγκρατεί την Αμερική στην πορεία της κοινωνικής προόδου. Εμπνεόμενη από το πνεύμα της φιλελεύθερης μεταρρύθμισης και κοινωνικής προόδου, η κοινωνιολογία λειτούργησε ως μία κοσμική έκφραση της Χριστιανικής πίστης στην έκδηλη μοίρα της Αμερικής, που βρισκόταν στον πυρήνα της Αμερικανικής πολιτικής θρησκείας”.²⁹³

Επιστρέφοντας όμως στην κοινωνιολογική σχολή του Σικάγο, αυτή επικέντρωσε το ενδιαφέρον της στη μελέτη της πόλης ως κοινωνικού οργανισμού, δηλαδή αντιμετώπισε την πόλη ως ιδιαίτερο κοινωνικό φαινόμενο που χρήζει ειδικής ανάλυσης στην κοινωνιολογία — αυτό που πλέον ονομάζεται κοινωνιολογία της πόλης — καθώς και την επιτόπια διερεύνηση της δυναμικής των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων που συμβαίνουν μέσα σε αυτή, επιχειρώντας να εδραιώσει την κοινωνιολογία ως εφαρμοσμένη επιστήμη και την έρευνα πεδίου ως κεντρική μέθοδο απόδειξης των κοινωνικών επιστημών. Στην ουσία δημιούργησε ένα πεδίο διαλόγου ανάμεσα στην κοινωνιολογία, την κοινωνική και αστακή (ή αστική) ανθρωπολογία καθώς και την ανθρωπογεωγραφία. Τις κεντρικές μορφές της σχολής αποτελούν οι Ρόμπερτ Παρκ (Robert E. Park), Έρνεστ Μπέρτζες (Ernest W. Burgess) και Γουίλιαμ Τόμας (William Isaac Thomas), καθώς και ο μαθητής τους Ρόντερικ Μακένζι (Roderick McKenzie), που συμπυκνώνουν στα γραπτά τους τις φιλοσοφικές θέσεις και τις μεθοδολογικές βάσεις της σχολής στην πρώτη περίοδο της δραστηριότητάς της, η οποία αποτέλεσε κληρονομιά που επηρέασε καθοριστικά την κοινωνιολογία.²⁹⁴

Το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται η Σχολή χαρακτηρίζεται από έναν θεωρητικό εκλεκτικισμό, αντλώντας αναφορές από πολλαπλές — και συχνά φαινομενικά αντιφατικές —

²⁹³ Steven Seidman, *Contested Knowledge: Social Theory in the Postmodern Era*, 2η έκδοση (Malden, MA, and Oxford: Blackwell, 1998): 18. Για μία αναλυτικότερη παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο ο Ροκφέλερ χρηματοδότησε και στελέχωσε τη Σχολή, βλέπε τα υποκεφάλαια “Origins of a Scientific Hothouse” και “The Parkian Era” στο Saint-Arnaud 2009: 47-49.

²⁹⁴ Η συζήτηση γύρω από το εάν η Σχολή του Σικάγο όντως αποτέλεσε ξεχωριστή “σχολή” στην κοινωνιολογική θεωρία είναι μεγάλη. Πολλοί είναι εκείνοι που θεωρούν πως ποτέ δεν αποτέλεσε μία συνεκτική και συμπαγή σχολή σκέψης, αλλά αντίθετα, χαρακτηριζόταν από έντονη ετερογένεια τόσο στην προσέγγιση, όσο και στις επιρροές από τις οποίες ο κάθε ερευνητής και θεωρητικός της Σχολής αντλούσε. Ενδεικτικά βλέπε τον Χάουαρντ Μπέκερ (Howard S. Becker), κεντρική μορφή της δεύτερης, μεταπολεμικής γενιάς της Σχολής [Howard S. Becker, “The Chicago School, So-Called”, *Qualitative Sociology* 22, τχ. 1 (1999): 3–12]. Ωστόσο, εμείς την εκλαμβάνουμε ως ενότητα σκέψης αφενός για τα μεθοδολογικά εργαλεία που αναμφισβήτητα διαμορφώθηκαν σε συνεκτικό σώμα κατά τη διάρκεια της πρώτης έντονης δραστηριότητας της σχολής (από τη δεκαετία του 1910 και μέχρι τη δεκαετία του 1930), αφετέρου για τη σκέψη των κεντρικών μορφών της κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, που συμπυκνώνουν αυτό που ευρέως θεωρείται από τη βιβλιογραφία ως η συμβολή της Σχολής του Σικάγο στην ανάλυση του αστακού φαινομένου που επηρέασε και την κοινωνιολογική θεωρία στη συνέχεια.

πηγές έμπνευσης, αποτελώντας μία ιδιαίτερη, ενδιαφέρουσα αλλά και πολύ καθοριστική συνάντηση διαφορετικών επιστημονικών κλάδων.

Αρχικά, η ιδέα ότι η κοινωνία και κατ' επέκταση και η πόλη μεταβάλλονται κι εξελίσσονται όπως οι ζώντες οργανισμοί, φανερώνει τις επιρροές τους από το ρεύμα σκέψης που εδραίωσε ο Σπένσερ, με τα δάνεια από τις φυσικές επιστήμες και την εξελικτική θεωρία, αν και η άμεση επιρροή τους ήταν αυτή των ανθρωπολόγων και ιδιαίτερα του Ράντκλιφ-Μπράουν. Έχοντας στο κέντρο της έρευνάς τους την αναζήτηση της γέννησης και της ελεγχόμενης αλλαγής των κοινωνικών φαινομένων, δημιουργούν το δικό τους ρεύμα σκέψης. Όπως εξηγεί ο Σαιντ-Αρνώ:

“Οι ιδρυτές [της Αμερικανικής κοινωνιολογίας] ενστικτωδώς έτειναν προς εκείνους τους Ευρωπαίους φιλελεύθερους διανοητές των οποίων οι ιδεολογικές παραδοχές ταίριαζαν με τις δικές τους: ακολουθώντας την κατεξοχήν Αμερικανική συνταγή, ένωσαν τον θετικισμό του Αύγουστου Κοντ με την οργανισμική θεωρία και τον ατομικισμό του Χέρμπερτ Σπένσερ. Στον πυρήνα της νέας κοινωνιολογίας βρέθηκε ένα εξελικτικό σύστημα σκέψης που έγινε γνωστό ως εξελικτικός νατουραλισμός”.²⁹⁵

Χαρακτηριστικό είναι ότι οι κοινωνιολόγοι της Σχολής του Σικάγο, εισάγοντας την *ανθρωποοικολογία* (human ecology) το 1921,²⁹⁶ δεν είναι μακριά από τις θέσεις που παρουσίασε και ο γεωγράφος και ιστορικός Χάρλαν Μπάροουζ (Harlan H. Barrows) σε άρθρο του 1923 για τη Γεωγραφία,²⁹⁷ συνδυάζοντας την οικονομία, την οικολογία, την ανθρωπολογία και την κοινωνιολογία: Η ανθρωποοικολογία ορίζεται ως “μια μελέτη των χωρικών και χρονικών σχέσεων των ανθρώπινων όντων όπως αυτές επηρεάζονται από τις περιβαλλοντικές δυνάμεις της επιλογής, της κατανομής και της προσαρμογής”.²⁹⁸

Σε αντίθεση όμως με τις θεωρητικές τους αναφορές από το πεδίο της βιολογίας και τον βιολογισμό και ιδιαίτερα τον Σπένσερ, δεν επιχειρούν να αναπτύξουν μία καθολική επιστήμη, αλλά μία καθολική μεθοδολογία μελέτης ή ολιστική προσέγγιση σε μία μορφή κοινωνικής οργάνωσης, την οποία θεωρούν τυπική της νεωτερικής πραγματικότητας, αυτή της πόλης.²⁹⁹ Ωστόσο, επιμένουν να χρησιμοποιούν ρητές ολιστικές αξιώσεις, οι οποίες στην περίπτωση τους βρίσκουν πεδίο εφαρμογής όχι στο σύνολο της επιστημονικής γνώσης, αλλά στο σύνολο της ενότητας που μελετούν. Στο πλαίσιο αυτό, υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα απόδειξης των θεωρητικών τους σχημάτων μέσα από την έρευνα πεδίου σε συνδυασμό με τη χρήση στατιστικών και δημογραφικών δεδομένων, ώστε να μπορούν να διαμορφώσουν αναμφισβήτητους και αναπόδραστους κανόνες, κατ' αντιστοιχία των

²⁹⁵ Saint-Arnaud 2009: 20.

²⁹⁶ Park, R. E.; Burgess, E. W. S., (1921). *Introduction to the science of sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

²⁹⁷ Στο άρθρο του “Geography as Human Ecology”, όπως αναφέρεται στο: Robert Ezra Park, ‘Human Ecology’, *American Journal of Sociology* 42, τχ. 1 (Ιούλιος 1936): 11.

²⁹⁸ McKenzie, Robert D., “Η οικολογική προσέγγιση στη μελέτη της ανθρώπινης κοινότητας” στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 534.

²⁹⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1923 το Ίδρυμα Ροκφέλερ εγκαινιάζει στο πανεπιστήμιο του Σικάγο ένα εξειδικευμένο ερευνητικό πρόγραμμα για την πόλη και το αστακό φαινόμενο.

μεθόδων των φυσικών επιστημών και των φυσικών νόμων.³⁰⁰ Στις διατυπώσεις αυτές μπορεί κανείς να διακρίνει “το τυπικό σύμπλεγμα κατωτερότητας των κοινωνικών επιστημών από τον 19^ο αιώνα, να θεωρούν ότι μοναδικό πρότυπο της επιστήμης είναι αυτό που προσφέρουν οι θετικές επιστήμες”.³⁰¹

Η ανάγκη για τη σύνδεση θεωρίας και πράξης, σκέψης και δράσης καθώς και μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας φανερώνει την επιρροή των κοινωνιολόγων της Σχολής του Σικάγο από το φιλοσοφικό ρεύμα του αμερικανικού πραγματισμού, το οποίο και τους ωθεί να στρέψουν την κοινωνιολογική τους θεωρία προς την κατεύθυνση της επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων. Όπως εξηγεί ο Λέστερ Κουρτς (Lester R. Kurtz): “με την παράλληλη έμφασή του στην ερευνητική επιστήμη και την πρακτική εφαρμογή της γνώσης, ο πραγματισμός παρείχε ένα φυσικό θεμέλιο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας εν μέσω ενός ταχέως μεταλλασσόμενου αστεακού περιβάλλοντος”.³⁰²

Από την άλλη πλευρά, τόσο οι γενικές γνωσιολογικές τους αφετηρίες όσο και οι ειδικότερες, αυτές που αφορούν και το βασικό πεδίο έρευνας της Σχολής, φαίνεται να επηρεάζονται από την γερμανική κοινωνιολογική σχολή, τη λεγόμενη και Ιστορική, όπως αυτή εκπροσωπείται κυρίως από τον Γκέοργκ Ζίμμελ (Georg Simmel), του οποίου μαθητής υπήρξε ο Παρκ,³⁰³ χωρίς να αγνοούν τη σχέση του με τον Μαξ Βέμπερ. Έτσι οι κοινωνιολόγοι της Σχολής του Σικάγο υιοθετούν το ζήτημα της αλληλεπίδρασης, του επίκεντρου και του περιθωρίου, καθώς και των ορίων εν γένει, ως κεντρικές κατευθυντήριες γραμμές της ερευνητικής τους δραστηριότητας. Παράλληλα, η ιδέα της *πολιτιστικής τραγωδίας της νεωτερικότητας* και η αέναη τάση πραγματοποίησης όπως τη χρησιμοποιεί ο Ζίμμελ προβάλλεται και χαρακτηρίζει τον τρόπο που αντιλαμβάνονται την

³⁰⁰ “Η κοινωνιολογία μοιάζει σήμερα [...], υπό μία έννοια να μετατρέπεται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σε μία πειραματική επιστήμη. Και θα το καταφέρει αυτό όταν θα μπορέσει να διατυπώσει τα υφιστάμενα προβλήματα με τέτοιο τρόπο ώστε τα αποτελέσματα από τη μία περίπτωση [που εξετάζει] να διατυπώσουν αυτό που θα έπρεπε να γίνει σε μία άλλη περίπτωση” [Robert E. Park και Ernest W. Burgess. Πρόλογος στο Park και Burgess 1921:45]. Χαρακτηριστικά, στον πρόλογο του εγχειριδίου τους αναφέρουν: “Τα κοινωνικά ζητήματα έχουν συζητηθεί ατελείωτα, και είναι σημαντικό να συζητιούνται. Ωστόσο, αυτό που ο φοιτητής χρειάζεται να μάθει είναι το πώς να συγκεντρώνει δεδομένα αντί να διαμορφώνει απόψεις. Τα πιο σημαντικά δεδομένα με τα οποία καλούνται να ασχοληθούν οι κοινωνιολόγοι είναι οι απόψεις [...], αλλά μέχρι οι φοιτητές να μάθουν να μελετούν τις απόψεις όπως οι βιολόγοι μελετούν τους οργανισμούς, δηλαδή να τις ανατέμνουν —να τις περιορίζουν στα συνθετικά τους στοιχεία, να τις περιγράφουν και να ορίζουν τη συνθήκη (περιβάλλον) στο οποίο αποτελούν αντιδράσεις— δεν έχουμε να περιμένουμε μεγάλη πρόοδο στην κοινωνιολογική επιστήμη” (στο ίδιο: vi).

³⁰¹ Λαγόπουλος, Αλέξανδρος Φ. “Η Ανθρωποοικολογία της Σχολής του Σικάγο και ο Αστικός Χώρος”, στο Νικόλαος Χ. Τάτσης και Μαρία Θανοπούλου, επιμ., *Η Κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγο* (Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 2009): 329.

³⁰² Lester R. Kurtz, *Evaluating Chicago Sociology, The Heritage of Sociology* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1984): 8.

³⁰³ Για μια πιο εκτενή ανάλυση των επιρροών από τον Ζίμμελ, βλέπε: Γεωργίου, Γιάννης, “Ο Georg Simmel και η Σχολή του Σικάγο: Σχέσεις και Επιδράσεις”, στο Τάτσης και Θανοπούλου 2009: 83-101.

πόλη, ως χώρο που “απελευθερώνει”,³⁰⁴ αλλά και παράλληλα ως χώρο που “αποξενώνει”, αποδιοργανώνει και αποδιοργανώνεται, επομένως ως ένα χώρο με εγγενείς κρισιακές τάσεις.

Για τις ανάγκες της δικής μας ανάλυσης θα εστιάσουμε στην κρισιακή φύση της πόλης και συγκεκριμένα στο πώς αυτή ορίζεται, ποια θεωρούνται τα αίτιά της, και πώς προτείνεται η διαχείρισή της μέσω του κοινωνικού ελέγχου και της προσαρμογής. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Παρκ, αυτό είναι το κύριο ζητούμενο της κοινωνικής έρευνας και επιστήμης. Όπως σημειώνει: “[...] ο κοινωνικός έλεγχος είναι το κεντρικό δεδομένο και το κεντρικό πρόβλημα της κοινωνίας”.³⁰⁵ Δεν είναι τυχαίο ότι το βασικό εγχειρίδιο που γράφουν οι Παρκ και Μπέρτζες για τους φοιτητές της σχολής, και το οποίο θα χρησιμοποιείται ως τέτοιο για πολλές δεκαετίες, *Introduction to the Science of Sociology* (Εισαγωγή στην επιστήμη της κοινωνιολογίας, 1921), δομείται πάνω σε κατηγορίες όπως ο ανταγωνισμός, η σύγκρουση, η προσαρμογή, η αφομοίωση, τα οποία αποτελούν και στοιχεία κοινωνικού ελέγχου.³⁰⁶ Έτσι, εκκινώντας από τη βασική παραδοχή της στόχευσης στη διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας ή, ορθότερα, της “ασταθούς ισορροπίας”, τα ζητήματα του περιθωρίου και των περιθωριακών κοινωνικών ομάδων ανάγονται σε κεντρικά και μάλιστα θεωρούνται ότι αποτελούν και παράγοντες που οδηγούν στην ανισορροπία και επομένως στην κρίση.

³⁰⁴ Σύμφωνα με το μεσαιωνικό Γερμανικό ρητό “ο αέρας της πόλης απελευθερώνει” (Robert E. Park, “Η πόλη: προτάσεις για τη διερεύνηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς στο αστικό περιβάλλον”, στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 12. Στα αγγλικά: Robert E. Park και Ernest W. Burgess, *The City: Suggestions for Investigation of the Human Behaviour in the Urban Environment*, *The Heritage of Sociology* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1984 [1925]). Σημειώνουμε πως ο μεταφραστής του έργου της Σχολής του Σικάγο στον συγκεκριμένο τόμο επιλέγει την ορθογραφία “αστικός” έναντι του “αστεακός”, επομένως όπου παρατίθεται απόσπασμα χρησιμοποιούμε τη συγκεκριμένη ορθογραφία.

³⁰⁵ Park και Burgess 1921: 42.

³⁰⁶ Για τον τρόπο που παρεμβαίνουν στη σχετική συζήτηση, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες οι παρατηρήσεις των συγγραφέων για το εκπαιδευτικό υλικό που παραθέτουν σχετικά με το θέμα “Ανταγωνισμός και Ανθρώπινη Οικολογία” στο πανεπιστημιακό εγχειρίδιο που εξέδωσαν το 1921: “Η οικολογική αντίληψη της κοινωνίας είναι αυτή μιας κοινωνίας που δημιουργείται από ανταγωνιστική συνεργασία. Ο *Πλούτος των Εθνών* του Άνταμ Σμιθ ήταν μια περιγραφή της κοινωνίας ως προϊόν οικονομικού ανταγωνισμού. Ο David Ricardo, στις Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας, όρισε τη διαδικασία του ανταγωνισμού πιο αφηρημένα και τις συνέπειές της με πιο αδίστακτη ακρίβεια και συνέπεια. ‘Η θεωρία του’, λέει ο Kolthamer στην εισαγωγή του, ‘φαίνεται να είναι μια αιώνια δικαιολογία του status quo. Ως τέτοια τουλάχιστον χρησιμοποιήθηκε’. Αλλά τα δόγματα του Ρικάρντο ήταν ταυτόχρονα ‘ένα στήριγμα και μια απειλή για τις μεσαίες τάξεις’, [τροφοδοτώντας] τα ριζοσπαστικά και επαναστατικά προγράμματα από εκείνη την εποχή. Οι σοσιαλιστές, υιοθετώντας τις θεωρίες του για την αξία και τους μισθούς, [προτείνουν] να αλλάξουν οι κοινωνικές συνθήκες από τις οποίες εξαρτώνται: να βελτιωθούν οι μισθοί, να χάσει το κεφάλαιο αυτό που κλέβει από την εργασία - την αξία που δημιουργεί η εργασία [...]. Τα αναρχικά, σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά δόγματα [...] πρέπει να θεωρούνται τα ίδια ως κοινωνιολογικά φαινόμενα, χωρίς αναφορά στην αξία τους ως προγράμματα. Βασίζονται σε οικολογικές και οικονομικές αντιλήψεις για την κοινωνία, στις οποίες ο ανταγωνισμός είναι το θεμελιώδες γεγονός και [...] κακό της κοινωνίας. Το κοινωνιολογικό σημαντικό σε αυτά τα δόγματα είναι οι επιθυμίες που εκφράζουν [αναδεικνύοντας] τον χαρακτήρα που παίρνουν οι ελπίδες και οι επιθυμίες των ανθρώπων σε αυτόν τον απέραντο, νέο, ανήσυχο κόσμο, τη Μεγάλη Κοινωνία, στην οποία βρίσκονται οι άνθρωποι, αλλά στην οποία δεν βρίσκονται ακόμη, και ίσως ποτέ θα είναι, στο σπίτι”. (Park και Burgess 1921: 558).

Από τον ανταγωνισμό και την πάλη για την ύπαρξη, στην αφομοίωση και την επικράτηση του προσαρμοστικότερου

Ο βιολογικός προσανατολισμός της Σχολής την οδηγεί στην ανάγνωση της κοινωνίας ως συστήματος με τη δαρβινική έννοια του “ιστού ζωής”, στον οποίο “όλοι οι ζώντες οργανισμοί, τόσο τα φυτά όσο και τα ζώα, συνδέονται μεταξύ τους σε ένα απέραντο σύστημα αλληλένδετων και αλληλεξαρτώμενων ζώων”.³⁰⁷ Το σύστημα αυτό μεγεθύνεται με τρόπο αντίστοιχο με τη διαδικασία μεταβολισμού στον άνθρωπο.³⁰⁸ Στο πλαίσιο αυτό, σύμφωνα με τον Παρκ, η κοινωνία εξελίσσεται βάσει της επίσης δαρβινικής έννοιας της “πάλης για την ύπαρξη”, ως ένας οργανισμός ή —δανειζόμενος τον όρο του Σπένσερ— *υπερ-οργανισμός*, δεδομένου ότι διαθέτει ένα βασικό μηχανισμό διατήρησης της ισορροπίας. Αυτός είναι ο ανταγωνισμός:

“η δυναμική αρχή στη ρύθμιση της ζωής στο βασίλειο της έμβιας φύσης είναι, όπως το περιέγραψε ο Δαρβίνος, ‘η πάλη για την ύπαρξη’. Με αυτό εννοεί πως ο πληθυσμός των έμβιων οργανισμών ρυθμίζεται, η διασπορά τους ελέγχεται, και διατηρείται η ισορροπία της φύσης. Τέλος, μέσα από αυτή την στοιχειώδη μορφή ανταγωνισμού τα υφιστάμενα είδη, δηλαδή οι επιβιώσαντες από αυτή την πάλη, βρίσκουν τη θέση τους στο φυσικό περιβάλλον και στην υφιστάμενη συσχέτιση ή κατανομή εργασίας μεταξύ των διαφορετικών ειδών”.³⁰⁹

Ο ανταγωνισμός αποτελεί κεντρική έννοια στην κοινωνική θεώρηση του Παρκ, αν και σημειώνει πως ο ίδιος ο Δαρβίνος τη δανείζεται από την κοινωνιολογία, “δικαιώνοντάς” την, όπως αναφέρει,³¹⁰ δηλαδή προσδίδοντάς της οικουμενικότητα. Αντίστοιχα με τη διαδικασία που παρατηρείται από τον Δαρβίνο στην έμβια φύση, στην ανθρώπινη κοινωνία ο ανταγωνισμός λειτουργεί ως μηχανισμός ελέγχου και σταθεροποίησης, σε ένα κυκλικό μοτίβο εξέλιξης που σχηματικά μπορεί να παρουσιαστεί ως εισβολή / διεϊσδυση / ανταγωνισμός / επικράτηση του προσαρμοστικότερου:

“Ο ανταγωνισμός λειτουργεί στην ανθρώπινη [...] κοινότητα για την κατάκτηση και αποκατάσταση της κοινοτικής ισορροπίας όταν, είτε λόγω της εισβολής κάποιου παρεμβατικού εξωτερικού παράγοντα, είτε λόγω της φυσιολογικής πορείας του κύκλου της ζωής, αυτή η ισορροπία διαταράσσεται. Έτσι, κάθε κρίση ενεργοποιεί

³⁰⁷ Park 1936: 1.

³⁰⁸ “Ίσως ο καλύτερος δυνατός τρόπος για να απαντηθούν [τα ερωτήματα της κοινωνικής οργάνωσης και αποδιοργάνωσης] είναι να θεωρηθεί η αστυκή μεγέθυνση προϊόν [διαδικασιών] οργάνωσης και αποδιοργάνωσης, αντίστοιχων με τις αναβολικές και καταβολικές διαδικασίες του μεταβολισμού στο σώμα” (Ernest W. Burgess, “Η ανάπτυξη της πόλης: μια εισαγωγή σ’ ένα ερευνητικό πρόγραμμα”, στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 561).

³⁰⁹ Park 1936: 3. Ο Σίνκλερ περιγράφει το κοινωνικό περιεχόμενο του ανταγωνισμού και την πραγματική του στόχευση: “Οι εργάτες εξαρτιόνταν από μια δουλειά για να συνεχίσουν να ζουν από μέρα σε μέρα κι έτσι ανταγωνίζονταν ο ένας τον άλλο και κανείς δεν μπορούσε να κερδίσει περισσότερα από εκείνον που θα δεχόταν να πάρει το χαμηλότερο μισθό. Έτσι, το πλήθος των ανθρώπων πάλευε συνέχεια σ’ έναν αγώνα ζωής και θανάτου με τη φτώχεια. Αυτός ήταν ο ‘ανταγωνισμός’ για τον εργάτη, που είχε να πουλήσει μόνο την εργασία του. Για τους άλλους που βρίσκονταν στην κορυφή, τους εκμεταλλευτές, η κατάσταση ήταν πολύ διαφορετική φυσικά —ήταν λίγοι και μπορούσαν να ενωθούν και να κυριαρχήσουν και η δύναμή τους ήταν αδιάσπαστη” (Σίνκλερ 2008: 500).

³¹⁰ Park 1936: 3.

μία περίοδο γρήγορων αλλαγών, κατά την οποία ο ανταγωνισμός εντείνεται και τελικά μεταβαίνει σε μία περίοδο περισσότερο ή λιγότερο σταθερής ισορροπίας και σε έναν νέο καταμερισμό της εργασίας. Με τον τρόπο αυτόν ο ανταγωνισμός επιφέρει μία συνθήκη στην οποία [ο ίδιος] αντικαθίσταται από τη συνεργασία”.³¹¹

Στην ουσία, σύμφωνα με τον Παρκ, ο ανταγωνισμός είναι η κινητήρια δύναμη της εξέλιξης και της φυσικής κατάστασης της κοινωνίας. Έτσι, ακόμη και σε περιόδους σχετικής ισορροπίας δεν εξαφανίζεται, αλλά μετατρέπεται σε “συνεργατικό ανταγωνισμό”. Αυτό αποτελεί και το γενικό και αναπότρεπτο πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίσσεται η διαδικασία της κοινωνικής εξέλιξης. Θεμελιώδεις λειτουργίες του ανταγωνισμού αποτελούν η *κυριαρχία* και η *διαδοχή*. Μέσα στη συνεχή διαδικασία ανταγωνισμού τελικά το άτομο ή η ομάδα που εμφανίζει τη μεγαλύτερη ικανότητα προσαρμογής κυριαρχεί και καταφέρνει να οδηγήσει την κοινωνία σε μία περίοδο σχετικής ισορροπίας μέσα από τη διαδοχή, ή αλλιώς “την οργανωμένη διαδικασία αλλαγής και ανάπτυξης”.³¹²

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι και η ίδια η μετανάστευση παρουσιάζεται ως προσαρμοστική απάντηση στις πιέσεις που αυτοί οι πληθυσμοί δέχτηκαν στον τόπο καταγωγής τους και οι οποίες τους ώθησαν να μετακινηθούν: “Το παλιρροϊκό κύμα της μετανάστευσης που πάλλεται μεταξύ Ευρώπης και Αμερικής είναι σε κάποιο βαθμό ένδειξη μιας ίδιας [...] κινητικότητας”.³¹³ Η πρόσληψη της μετανάστευσης-ως-προσαρμογή δεν θα μας απασχολήσει στο παρόν κεφάλαιο, όμως θα την ξανασυναντήσουμε αργότερα, στο πλαίσιο της ανθεκτικότητας και ιδιαίτερα στο διάλογο που αναπτύσσεται γύρω από την “απειλή” της κλιματικής αλλαγής, στην οποία η μετανάστευση παρουσιάζεται ως προσαρμοστική απάντηση.

Επιστρέφοντας στο Σικάγο, τα παραπάνω συνοψίζουν και το πώς δημιουργείται το “φυσικό” πλαίσιο μέσα στο οποίο η πόλη διαμορφώνεται, αναπαράγεται και εξελίσσεται, που δεν είναι άλλο από αυτό του ατομικού ανταγωνισμού, δηλαδή ένα ερμηνευτικό πλαίσιο που φέρει έντονα τα στοιχεία του βιολογικού ντετερμινισμού. Στο αμετάβλητο αυτό πλαίσιο κοινωνικής εξέλιξης η προσαρμογή αποτελεί τη μονάδα μέτρησης της προόδου, σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικές ομάδες, μέσα από την προσαρμοστική ικανότητα των μερών τους, χαρακτηρίζονται “ανώτερες” και κυριαρχούν ή “κατώτερες” και αποβάλλονται από το υπόλοιπο σώμα:

“Το πρώτο αποτέλεσμα της εισόδου του ανταγωνισμού σε κάθε κοινωνία είναι να διασπάσει όλους τους τύπους απομόνωσης και επαρχιωτισμού που βασίζονται στην έλλειψη επικοινωνίας και επαφής. Όμως, όσο ο ανταγωνισμός συνεχίζει, η φυσική και κοινωνική επιλογή ενεργοποιείται. Στη διαδικασία της ανταγωνιστικής πάλης αναδεικνύονται επιτυχείς τύποι, ενώ παρεκκλίνοντα άτομα που αποτυγχάνουν στο να ακολουθήσουν το βήμα ή να προσαρμοστούν στο υπόδειγμα αποσύρονται ή αποβάλλονται από την ομάδα. Τα εξορισμένα άτομα διαφόρων ομάδων κάτω από ευνοϊκές συνθήκες μπορούν να σχηματίσουν με τη σειρά τους μία κοινότητα, στην οποία η διαδικασία επιλογής θα είναι ευθέως αντίθετη με αυτήν των ομάδων

³¹¹ Park 1936: 7.

³¹² Στο ίδιο: 9.

³¹³ Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 498.

καταγωγής τους. Στη νέα κοινότητα, η διαδικασία επιλογής φυσικά υπερτονίζει και τελειοποιεί τα χαρακτηριστικά που αρχικά ήταν υπεύθυνα για τον αποκλεισμό αυτών των ατόμων. Το αποτέλεσμα του διαχωρισμού είναι η δημιουργία εξειδικευμένων κοινωνικών τύπων με τη μέγιστη απομόνωση. Έτσι ολοκληρώνεται ο κύκλος της απομόνωσης”.³¹⁴

Παράλληλα, ο ολοένα και πιο πολύπλοκος καταμερισμός της εργασίας, που ακολουθεί την εξελικτική πορεία της πόλης, έχει ως αποτέλεσμα να διαλυθεί η παλιά οργάνωση της κοινωνίας, που βασιζόταν σε τοπικούς και συναισθηματικούς δεσμούς, την οικογένεια, ήθη και συνήθειες και να δώσει τη θέση της στην πιο “αναπτυγμένη” μορφή δεσμών που είναι αυτοί της απασχόλησης και του επαγγελματικού οφέλους.³¹⁵ Με άλλα λόγια, και με εμφανείς τις επιρροές από το διαχωρισμό μεταξύ *κοινότητας* (Gemeinschaft) και *κοινωνίας* (Gesellschaft) του Γερμανού κοινωνιολόγου Φέρντιναντ Τέννις, πρόκειται για το πέρασμα από τις πρωτογενείς σχέσεις που υπακούουν σε φυσικούς νόμους, στις δευτερογενείς σχέσεις που διέπονται από κοινωνικές αρχές. Οι πρωτογενείς επαφές και δεσμοί, τους

³¹⁴ Park και Burgess 1921: 232.

³¹⁵ Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 494.

οποίους αναγνωρίζουν στις κοινότητες των μεταναστών και των Αφρο-Αμερικανών,³¹⁶ θεωρούν πως μας οδηγούν να δρούμε συναισθηματικά, δηλαδή μη ορθολογικά και ασυνείδητα.³¹⁷ Αντίθετα, η δράση και επομένως η κοινωνική αλληλεγγύη που βασίζεται σε (επαγγελματικά) συμφέροντα, και συμπίπτει με τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των “αφομοιωμένων” ατόμων της μεγαλόπολης, είναι ορθολογική και συνειδητή και αυτή

³¹⁶ Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι για να μελετηθούν αυτοί οι πληθυσμοί που διέπονται από “πρωτόγονες” σχέσεις αλληλεπίδρασης, ο Παρκ προτείνει την υιοθέτηση των μεθόδων και των εργαλείων παρατήρησης που είχαν, μέχρι τότε, αναπτύξει οι ανθρωπολόγοι που μελετούσαν τις “πρωτόγονες” κοινωνίες, δηλαδή τις κοινωνίες που δεν βασίζονταν στον βιομηχανικό τρόπο παραγωγής: “Οι ίδιες μέθοδοι παρατήρησης που ανθρωπολόγοι όπως οι Boas και Lowie επένδυσαν στη μελέτη του βίου και της κοινωνικής διαγωγής του Ινδιάνου της Βόρειας Αμερικής μπορούν με ακόμη πιο γόνιμο τρόπο να χρησιμοποιηθούν για τη διερεύνηση των εθίμων, πεποιθήσεων, κοινωνικών πρακτικών, και γενικότερων αντιλήψεων για τη ζωή, που επικρατούν στη Μικρά Ιταλία στην κάτω Βόρεια Πλευρά του Σικάγου [...]” (Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 481). Ο ανθρωπολόγος Φραντζ Μπόας, που μετανάστευσε από τη Γερμανία στις ΗΠΑ μετά την ολοκλήρωση των ανώτατων ακαδημαϊκών σπουδών του, αποτέλεσε μία ιδιαίτερη μορφή που επηρέασε τη πρώτη γενιά των κοινωνιολόγων της Σχολής του Σικάγο. Στο έργο του, που κορυφώθηκε με την έκδοση του *The Mind of Primitive Man* (Το μυαλό του πρωτόγονου ανθρώπου, 1911), και σε μία περίοδο όπου η συζήτηση γύρω από το ζήτημα της φυλής γινόταν ακόμα με βάση βιολογικές και ανατομικές μετρήσεις, ο Μπόας τοποθετήθηκε αντίθετα στον βιολογικό ρατσισμό που κυριαρχούσε στην αστική διανοήση μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1880 και άσκησε “έντονη κριτική στον βιολογικό ντετερμινισμό ως εξήγηση για τις διαφορές στην ιδιοσυγκρασία και τη συμπεριφορά των μαύρων. Αντ’ αυτού, έδινε έμφαση στο ρόλο των πολιτισμικών παραγόντων για να εξηγήσει τα επιτεύγματα των διαφορετικών ανθρώπινων φυλών, συμπεριλαμβανομένων των μαύρων” (Saint-Arnaud 2009: 38). Παρότι όμως αντιτάχθηκε στον ρατσισμό και στην ιεράρχηση των φυλών με βιολογικά κριτήρια, πρότεινε ένα άλλο είδος ιεράρχησης, μέσω των πολιτισμικών προτύπων και αξιών. Έτσι, αν και ένα κομμάτι της βιβλιογραφίας τον θεωρεί πολέμιο του ρατσισμού, ένα άλλο υποστηρίζει ότι εισήγαγε ένα νέο είδος ρατσισμού στην κοινωνική θεωρία, αυτόν που ονομάστηκε *πολιτισμικός ρατσισμός*, που υποστήριζε ότι οι διαφορές μεταξύ των φυλών δεν οφείλονται σε βιολογικά χαρακτηριστικά, αλλά στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, καθώς και σε θετικές ή αρνητικές συνθήκες ή περιβάλλοντα εντός των οποίων οι φυλές αυτές αναπτύχθηκαν. Χαρακτηριστικά, για τους Αφροαμερικανούς σημειώνει: “έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι ο νέγρος, εάν του δοθεί η ευχέρεια και η ευκαιρία, θα είναι απόλυτα ικανός να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις [που αντιστοιχούν] στην ιδιότητα του πολίτη, όσο είναι και ο λευκός γείτονάς του [...]. Ίσως να μην μπορέσει να δημιουργήσει τόσους σπουδαίους άνδρες, όσους η λευκή φυλή, και τα μέσα επιτεύγματά του δεν θα φτάσουν ποτέ το επίπεδο των μέσων επιτευγμάτων της λευκής φυλής. Ωστόσο, θα υπάρξουν πολλοί που θα καταφέρουν να ξεπεράσουν τους λευκούς ανταγωνιστές τους” (Boas, Franz. *The Mind of Primitive Man*. New York: Macmillan, 1911: 249, όπως αναφέρεται στο Saint-Arnaud 2009: 38). Το έργο του Μπόας αποτέλεσε βασική επιρροή για την αντίληψη των κοινωνιολόγων της Σχολής του Σικάγο. Ο Παρκ σε πολλά σημεία αφήνει να διαφανεί η αντίληψή του για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς αλλά και τους Αφρο-αμερικανούς, που θεωρεί “κατώτερους” πολιτισμικά και κοινωνικά. Στην ίδια λογική με τον Μπόας, ο Γουίλιαμ Τόμας, στο έργο του “*The Mind of Woman and the Lower Races*” (Το μυαλό της γυναίκας και των κατώτερων φυλών, 1907), αμφισβήτησε τη βιολογική ανωτερότητα της λευκής φυλής υποστηρίζοντας ότι “σε σχέση με τη δομή του εγκεφάλου και τις πιο σημαντικές διανοητικές ικανότητες, καταλήγουμε στο ότι καμία φυλή δεν είναι ριζικά διαφορετική από τις υπόλοιπες [...] πιθανώς, η αποτυχία για ίση πρόοδο δεν οφείλεται σε ουσιαστικές διαφορές του εγκεφάλου, αλλά σε συνθήκες εξωτερικές αυτού” [William I. Thomas, ‘*The Mind of Woman and the Lower Races*’, *American Journal of Sociology* 12, τχ. 4 (Ιανουάριος 1907): 447,449].

³¹⁷ “[...] το να έχουμε ή να διακατεχόμαστε από ένα αίσθημα για οτιδήποτε, ή σε αναφορά με οτιδήποτε, σημαίνει ότι είμαστε ανίσχυροι να ενεργήσουμε προς αυτό με αμιγώς ορθολογικό τρόπο. [...] Η ύπαρξη μιας συναισθηματικής στάσης υποδεικνύει πως υπάρχουν κίνητρα δράσης για τα οποία το άτομο που υποκινείται απ’ αυτά δεν έχει πλήρη συνείδηση· κίνητρα πάνω στα οποία ασκεί μόνο μερικό έλεγχο” (Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 496-497).

αποτελεί, εν τέλει, παράγοντα αλλαγής.³¹⁸ Έτσι, η ατομική ανάπτυξη θεωρείται καίριος παράγοντας για την κοινωνική εξέλιξη, μέσα από την ικανότητα προσαρμογής του ατόμου σε αυτό που θεωρείται ως “ανώτερο” και πιο εξελιγμένο επίπεδο σχέσεων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Παρκ και Μπέρτζες:

“η παγκόσμια ηγεμονία των αγγλόφωνων λαών σήμερα βασίζεται όχι μόνο στη ναυτική τους υπεροχή και στους υλικούς πόρους, αλλά πολύ περισσότερο στο συνδυασμό της ατομικής ανάπτυξης σε διαφοροποιημένες περιοχές με τη μεγάλη ελευθερία στο επίπεδο των διεθνών επαφών”.³¹⁹

Στην ουσία, το απόσπασμα αυτό συμπυκνώνει και τη θεωρητική νομιμοποίηση της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού, παρόλο που την ονομάζουν άχρωμα “διεθνείς επαφές”. Ο Χομπσμπάουμ, δίνει, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, μία διαφορετική οπτική αναφερόμενος στην ίδια διαδικασία “εξέλιξης” που οδήγησε σε αυτό που ονομάζουν οι Παρκ και Μπέρτζες “παγκόσμια ηγεμονία των αγγλόφωνων λαών”.³²⁰

Τελικά η δυνατότητα προσαρμογής στις “ανώτερες” μορφές σχέσεων είναι αυτή που βοηθάει στην ατομική ανάπτυξη και στην οποία οφείλεται η αποδοχή ή η περιθωριοποίηση του ατόμου. Δεν είναι τυχαίο ότι οι Παρκ και Μπέρτζες, όπως και οι υπόλοιποι κοινωνιολόγοι αυτής της γενιάς του Σικάγο, ακολουθούν την κυρίαρχη ιδέα της εποχής που υποστήριζε την ανάγκη της *αφομοίωσης* (assimilation) στον αμερικανικό τρόπο ζωής και στην αμερικανική πόλη.³²¹ Για να ορίσει ο Παρκ την έννοια της αφομοίωσης, χρησιμοποιεί ξανά βιολογικές αναλογίες:

“Η αφομοίωση, όπως χρησιμοποιείται εδώ ο όρος, φέρει μία δανεισμένη σημασία την οποία παίρνει από τη φυσιολογία, όπου χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη διαδικασία της θρέψης. Μέσω μίας διαδικασίας θρέψης σχετικά όμοιας με αυτή της φυσιολογίας, θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε το πώς ξένοι λαοί μπορούν να ενσωματωθούν και να γίνουν τμήμα μίας κοινότητας ή ενός κράτους”.³²²

³¹⁸ “Το χρήμα είναι ο πρωτεύων μηχανισμός μέσω του οποίου οι αξίες έχουν υποβληθεί σε εξορθολογισμό και τα αισθήματα έχουν αντικατασταθεί από συμφέροντα” (Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 497).

³¹⁹ Park και Burgess 1921: 233.

³²⁰ Βλ. Κεφάλαιο 2: “Ποιος διαβάζει σήμερα τον Σπένσερ;” ή οι “μεταλλάξεις” μιας ξεχασμένης ιστορίας.

³²¹ Η λογική της “αφομοίωσης” οδήγησε στα προγράμματα Αμερικανοποίησης που οργανώνονταν και χρηματοδοτούνταν κρατικά, από την τοπική αυτοδιοίκηση (τα Εκπαιδευτικά Συμβούλια των πόλεων) αλλά και από τους εργοδότες και κυρίως τα μεγάλα εργοστάσια, στη λογική της άμβλυσης των κοινωνικών εξεγέρσεων. Στα προγράμματα αυτά οι μετανάστες εκπαιδεύονταν όχι μόνο στη γραφή και την ανάγνωση της αγγλικής γλώσσας, αλλά και στις “αμερικανικές αξίες”. Για την περίπτωση των προγραμμάτων Αμερικανοποίησης στο Σικάγο βλέπε: James R. Barrett, ‘Americanization’, στο Grossman, Keating, και Reiff 2004. Οι πρώιμες εργασίες της Σχολής του Σικάγο για τη μετανάστευση θεωρούν την αφομοίωση “ευκτέα και αναπόφευκτη”, αλλά τοποθετούνται με μεγάλο σκεπτικισμό απέναντι σε αυτά τα προγράμματα, υποστηρίζοντας ότι διατηρώντας στοιχεία της πολιτιστικής τους ταυτότητας οι μετανάστες αποκτούν ασφαλέστερη πρόσβαση στην κοινωνία υποδοχής. Αργότερα, κυρίως οι μαύροι ερευνητές της Σχολής θα αμφισβητήσουν τα σταθερά στάδια της αφομοίωσης αλλά και την ίδια την τελικότητά της.

³²² Robert Ezra Park, ‘Racial Assimilation in Secondary Groups with Particular Reference to the Negro’, *Publications of the American Sociological Society* 8 (1913): 611.

Έχει ενδιαφέρον ότι βλέπει στη δουλειά μία μορφή αφομοίωσης η οποία λειτούργησε στο παρελθόν, υποστηρίζοντας ότι αφορούσε στην υιοθέτηση των πολιτισμικών προτύπων των λευκών και ήταν αυτή που οδήγησε τους μαύρους σκλάβους στη χειραφέτησή τους.³²³ Ωστόσο, ο Παρκ σημειώνει τις διαφορές στην αφομοίωση που υπήρχαν με τους σκλάβους των μεγάλων φυτειών του Νότου των ΗΠΑ, όπου οι σχέσεις με τους “αφέντες” ήταν πιο απρόσωπες και απόμακρες, κι επομένως ο βαθμός αφομοίωσης μικρότερος.³²⁴ Στην ουσία, όπως εξηγεί ο Σαιντ-Αρνώ, ο Παρκ:

“προσδιόρισε μία πολιτισμική ιεραρχία μεταξύ των μαύρων ως λειτουργίας για την ικανότητά τους να αναπαράγουν τα πρότυπα της μεσο-αστικής λευκής συμπεριφοράς· δηλαδή χρησιμοποίησε τα αξιολογικά κριτήρια των λευκών για να αξιολογήσει την πρόοδο των μαύρων”.³²⁵

Η αφομοίωση στην ουσία σημαίνει την προσαρμογή τόσο των Αφροαμερικανών όσο και των μεταναστών σε ένα πλαίσιο, το οποίο δεν μπορούν να αλλάξουν ή να επιλέξουν. Χαρακτηριστικά, οι Παρκ και Μίλλερ αναφέρουν:

«Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το εξής πρόβλημα: εισάγουμε μεγάλο αριθμό αλλοδαπών, που αντιπροσωπεύουν διάφορους [κοινωνικούς] τύπους, κυρίως κατώτερους του πολιτισμικού μας επιπέδου [...]. Θα πρέπει να κάνουμε τους μετανάστες λειτουργικό κομμάτι του συστήματος της ζωής μας, [στο επίπεδο] των ιδανικών, της πολιτικής αλλά και της οικονομίας, διαφορετικά θα χάσουμε το χαρακτήρα του πολιτισμού μας. Η αυτοδιατήρηση το καθιστά αναγκαίο».³²⁶

³²³ “Η δουλειά υπήρξε, ιστορικά, η συνήθης μέθοδος μέσω της οποίας [διαφορετικοί] λαοί μπόρεσαν να ενσωματωθούν σε ξένες ομάδες. Όταν ένα μέλος μίας ξένης φυλής υιοθετείται από την οικογένεια ως υπηρέτης, ή ως σκλάβος, και ιδιαίτερα όταν αυτή η θέση γίνεται κληρονομική, όπως συνέβη με το Νέγρο μετά την εισαγωγή του στην Αμερική, η αφομοίωση ακολουθεί γοργά, από μόνη της” (Park 1913: 612).

³²⁴ “Όπως είναι αναμενόμενο, υπήρχαν ταξικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των σκλάβων, όπως και μεταξύ των λευκών. Και αυτές οι ταξικές διαφοροποιήσεις επιβάλλονταν πολύ πιο αυστηρά στις μεγάλες φυτείες απ’ ό,τι στις μικρότερες. [...] Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η αφομοίωση των μαζών των Νέγρων πραγματοποιήθηκε με πιο αργούς ρυθμούς [...] (Στο ίδιο: 613).

³²⁵ Saint-Arnaud 2009: 62.

³²⁶ Robert Park και Herbert Miller. *Old World Traits Transplanted*. New York: Harper and Brothers, 1921: 264, όπως παρατίθεται στο Seltzer και Haldar 2015: 33. Στην πραγματικότητα, το *Old World Traits* είναι έργο του W.I.Thomas που είχε τότε “αποβληθεί” από την ακαδημαϊκή κοινότητα λόγω ενός σκανδάλου.

Μελετώντας τις “πόλεις μέσα στις πόλεις”: κυρίαρχες και εναλλακτικές προσεγγίσεις

Η πόλη θεωρείται ο χώρος που παράγεται από, αλλά και με τη σειρά του αναπαράγει αυτές τις ιεραρχίες της ανθρώπινης συμπεριφοράς και της ανθρώπινης “ιδιοσυγκρασίας”,³²⁷ δεδομένου ότι εκτός από υλικο-φυσική διαθέτει και ηθική οργάνωση, “κι αυτές οι δύο αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με χαρακτηριστικούς τρόπους οι οποίοι διαπλάθουν και τροποποιούν η μία την άλλη”.³²⁸ Είναι επομένως “ο φυσικός οικότοπος του πολιτισμένου ανθρώπου”,³²⁹ αλλά και του “ελεύθερου ανθρώπου”, άποψη που ο Παρκ ενισχύει μέσα από τις αντίστοιχες ιδέες του εθνικοσοσιαλιστή ιστορικού και φιλόσοφου Όσβαλντ Σπένγκλερ (Oswald Spengler), τον οποίο παραθέτει:

“Είναι αρκετά βέβαιο, αλλά ποτέ πλήρως αναγνωρισμένο γεγονός [...] πως όλοι οι σπουδαίοι πολιτισμοί γεννήθηκαν στις πόλεις. Ο ξεχωριστός άνθρωπος της δεύτερης γενιάς είναι ένα ζώο που οικοδομεί πόλεις. Αυτό είναι το πραγματικό κριτήριο της παγκόσμιας ιστορίας, σε αντιδιαστολή με την ιστορία της ανθρωπότητας: η παγκόσμια ιστορία είναι η ιστορία των ανθρώπων της πόλης. Έθνη, κυβερνήσεις, πολιτική και θρησκείες —όλα τους εδράζονται στο βασικό φαινόμενο της ανθρώπινης ύπαρξης, την πόλη”.³³⁰

Ακολουθώντας τη συλλογιστική της προόδου από το απλό στο πολύπλοκο καθώς και την αρχή ότι η ελευθερία του ατόμου έγκειται στη δυνατότητα ανάπτυξης των ατομικών του

³²⁷ Η έννοια της ιδιοσυγκρασίας αποτελεί κεντρική συνιστώσα της θεωρητικής προσέγγισης του Παρκ για την ατομική δράση, και εμφανίζει πολλές αντιστοιχίες με τη θεώρηση του αποικιοκράτη πολιτικού Γιαν Σματς για την “προσωπικότητα”, που θα μελετήσουμε στο κεφάλαιο 5. Χαρακτηριστικά, όπως σημειώνουν και οι Seltzer και Haldar (2015: 28), στο εκπαιδευτικό του εγχειρίδιο “Introduction to the Science of Sociology” (1921), ο Παρκ μας εισάγει στην έννοια της ιδιοσυγκρασίας ως εξής: “Η ιδιοσυγκρασία του Νέγρου, όπως την αντιλαμβάνομαι, αποτελείται από μερικά στοιχειώδη χαρακτηριστικά που καθορίζονται από το φυσικό τους οργανισμό και μεταβιβάζονται βιολογικά. Αυτά τα χαρακτηριστικά εκδηλώνονται σε μία αφελή, εγκάρδια και φωτεινή κοινωνική διάθεση, με το ενδιαφέρον και την προσήλωσή του περισσότερο στα εξωτερικά υλικά αντικείμενα παρά σε υποκειμενικές καταστάσεις και αντικείμενα ενδοσκοπήσης, σε μία προδιάθεση για έκφραση αντί για επίπονη προσπάθεια και δράση” (Park και Burgess 1921: 136). Το άρθρο των Σέλτσερ και Χάλνταρ δίνει και μια πιο εκτενή ανάλυση της έννοιας της ιδιοσυγκρασίας κατά τον Παρκ. Βέβαια, αντίστοιχες απόψεις είναι αρκετά διαδεδομένες την περίοδο εκείνη στις Ηνωμένες Πολιτείες, όσον αφορά στην Αφροαμερικανική κοινότητα, τα μέλη της οποίας παρουσιάζονται ως “τεμπέληδες”, που βασικό στόχο έχουν την καλοπέρασή τους. Χαρακτηριστικά είναι τα κινούμενα σχέδια, που από τη δεκαετία του 1910 κι έπειτα γνωρίζουν μεγάλη επιτυχία και στην μεγάλη τους πλειοψηφία αναπαράγουν με κωμικό τρόπο, τη φυσιογνωμία του “τεμπέλη Νέγρου”. Ενδεικτικά και ως συμπύκνωση αυτής της θεώρησης βλέπε το γλαφυρό “Scrub Me Mama with a Boogie Beat” (1941), κινούμενο σχέδιο με βαθιά ρατσιστικό περιεχόμενο: <https://www.youtube.com/watch?v=FUyArKCTvIk>.

³²⁸ Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 482.

³²⁹ Στο ίδιο: 481

³³⁰ Spengler, Oswald. *Untergang des Abendlandes*, IV, 106, όπως παρατίθεται στο: Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 481.

ικανοτήτων με τέτοιο τρόπο που να ικανοποιούν πρωτίστως τις ατομικές του ανάγκες,³³¹ η πόλη μπορεί έτσι να ιδωθεί ως ένας οργανισμός του οποίου η ιεραρχική δομή αποτυπώνει την εξουσία ορισμένων ομάδων έναντι άλλων στη βάση της βιολογικής διαδικασίας της επιλογής και άρα της κοινωνικής επιλογής. Επομένως, η αποτύπωση αυτής της ιεραρχίας στις διαφορετικές γειτονιές της πόλης αποτελεί το αποτύπωμα μίας φυσικής εξελικτικής διαδικασίας. Όπως σωστά διατυπώνεται από τους Γεωργαντά και Γκιούρα:

“η εξουσία της πόλης επί των υπόλοιπων κοινωνικοχωρικών μορφών [συνοδεύεται] από την άσκηση μιας συγκεκριμένης εκδοχής εξουσίας στο εσωτερικό της ίδιας της πόλης. Η αστυκή εξουσιαστική εκδοχή διεκδικεί για τον εαυτό της μια καλοήθεια η οποία αιτιολογείται στη βάση της αξιογενετικής της ικανότητας. Η ικανότητα αυτή αναφέρεται απευθείας και με τρόπο ρητό στην αυταξία της ελευθερίας”.³³²

Αυτό είναι και το πλαίσιο μέσα από το οποίο η πρώτη γενιά διανοητών της Σχολής του Σικάγο μελετά και αναλύει την πόλη, τις κοινωνικές διαδικασίες και τα κοινωνικά προβλήματα που αναπτύσσονται εντός της. Η συνεχής διαδικασία εισβολής, ανταγωνισμού, προσαρμογής, επιλογής και κυριαρχίας είναι αυτή που διαμορφώνει το “γενικό οικολογικό μοτίβο” της πόλης με την αντίστοιχη κατανομή των λειτουργιών και των πληθυσμών, αλλά και τη λειτουργική σχέση που οι περιοχές αυτές έχουν μεταξύ τους. Η κάθε ξεχωριστή περιοχή ή γειτονιά της πόλης, αυτό που οι ίδιοι ονομάζουν “φυσικές” ή “λειτουργικές” περιοχές, οφείλει την ύπαρξή της στην κυριαρχία κι επομένως στον ανταγωνισμό.

Οι γειτονιές βρίσκονται στο επίκεντρο της ανάλυσης των Παρκ και Μπέρτζες, δεδομένου ότι αποτελούν τις μικρότερες συσσωματώσεις στον κοινωνικό και πολιτικό οργανισμό της πόλης καθώς και τη βάση της πολιτικής εξουσίας.³³³ Επιπλέον, αποτυπώνουν την αυθόρμητη οργανωτική δύναμη του οργανισμού που ονομάζεται πόλη. Δηλαδή, η πόλη εξελίσσεται βάσει της αυθόρμητης δράσης της μικρότερης μονάδας της, της γειτονιάς, κάτι που εξάλλου ισχυριζόταν και ο Σπένσερ: πως η κοινωνική εξέλιξη οφείλεται στην αυθόρμητη δράση των ατομικότητων που δρουν εντός του συστήματος της κοινωνίας.

Εντός της κάθε περιοχής αναπτύσσονται συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις που ανάλογα με τον τύπο τους (όπως αναφέρθηκαν παραπάνω) δημιουργούν αντίστοιχα μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αντίστασης σε νέες “εισβολές” [sic]. Οι γειτονιές με μικρότερο βαθμό αντίστασης είναι και αυτές που εμφανίζουν μεγαλύτερη κινητικότητα. Αυτοί είναι οι χώροι που θα εγκατασταθούν με μεγαλύτερη ευκολία οι νέοι “εισβολείς”, οι μετανάστες, αλλά και τα παραβατικά άτομα:

³³¹ “[Στη μητρόπολη] κάθε άτομο βρίσκει ανάμεσα στις ποικίλες εκφάνσεις του αστυκού βίου εκείνο το είδος περιβάλλοντος εντός του οποίου αναπτύσσεται και αισθάνεται άνετα· με δυο λόγια, κάπου εκεί βρίσκει το ηθικό κλίμα εντός του οποίου η ιδιαίτερη φύση του αποκομίζει τα ερεθίσματα εκείνα που επιτρέπουν στις έμφυτες κλίσεις του να εκφραστούν με πλήρη και ελεύθερο τρόπο” (Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 526).

³³² Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 11.

³³³ “[...] υπό ένα σύστημα μέσω του οποίου ο τόπος διαμονής γίνεται η βάση για τη συμμετοχή στη διακυβέρνηση, η γειτονιά καθίσταται βάση για τον πολιτικό έλεγχο” (Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 485).

“Αποτελεί κοινή παρατήρηση το γεγονός ότι, με λίγες εξαιρέσεις, οι ξένες φυλές και άλλοι ανεπιθύμητοι εισβολείς αρχικά διαμένουν κοντά στο εμπορικό κέντρο της κοινότητας ή σε άλλα σημεία [που χαρακτηρίζονται] από υψηλό βαθμό κινητικότητα και χαμηλό βαθμό αντίστασης. Αφ’ ης στιγμής εδραιωθούν βαθμηδόν προωθούνται εκτός αυτού, κατά μήκος εμπορικών ή συγκοινωνιακών οδών, προς την περίμετρο της κοινότητας”.³³⁴

Εν τέλει, σε αυτό οφείλεται η ύπαρξη παραγκουπόλεων και φτωχογειτονιών στις βιομηχανικές μητροπόλεις, οι οποίες θεωρούνται “χώροι αναπαραγωγής του εγκλήματος”.³³⁵ Αυτό φυσικά συνεπάγεται ότι όσοι δεν καταφέρνουν να εδραιωθούν, με άλλα λόγια να εξελιχθούν, δεν ξεφεύγουν και από αυτές τις γειτονιές. Στην ουσία, οδηγούμενη μέσα από τον βιολογικό αναγωγισμό στο ότι ο χώρος παράγεται βιολογικά, η θεώρηση αυτή δεν αναγνωρίζει ότι η κοινωνική ύπαρξη καθορίζει τη συνείδηση, αλλά υποστηρίζει το αντίστροφο. Διότι η ίδια τελικά η συνείδησή τους ήταν αυτή που εξόρισε τα παρεκκλίνοντα από την ομάδα άτομα, ωθώντας τα στο κοινωνικό περιθώριο κι επομένως στους αντίστοιχους χώρους που αυτό καταλαμβάνει σε μία πόλη. Οι χώροι αυτοί με τη σειρά τους το μόνο που κάνουν είναι να αναπαράγουν τύπους παρέκκλισης και παραβατικής συμπεριφοράς. Ως εκ τούτου, υποστηρίζουν ότι η συνείδηση παράγεται και αναπαράγεται από και διαμέσου του χώρου και είναι αυτή που τελικά διαμορφώνει την κοινωνική τους ύπαρξη.

Τόσο η ίδια η επιλογή της μετανάστευσης στην πόλη, όσο και η επιλογή συγκεκριμένης γειτονιάς, υποστηρίζουν ότι διαμορφώνεται σε ατομικό επίπεδο. Παρόλο που αναγνωρίζουν την ιδιωτική επιχείρηση ως κεντρικό παράγοντα που διαμορφώνει την πόλη στη βάση της κυριαρχίας,³³⁶ καταλήγουν στο ότι η κατοίκηση σε συγκεκριμένες περιοχές αποτελεί ατομική επιλογή και αποτέλεσμα των ατομικών οικονομικών συμφερόντων και της ατομικής “ιδιοσυγκρασίας”, η οποία στη συνέχεια διαμορφώνεται προς συγκεκριμένη κατεύθυνση μέσα από τη διαβίωσή τους σε αυτές τις “πόλεις μέσα στις πόλεις”, οδηγώντας τον Παρκ στο συμπέρασμα ότι οι φτωχοί και οι παραβατικοί “είναι ιδιότυπα κατάλληλοι για το περιβάλλον στο οποίο είναι καταδικασμένοι να διαβιώνουν”.³³⁷ Χαρακτηριστικά εξηγεί:

“Οι προσωπικές αισθητικές προτιμήσεις και η ευχέρεια του καθενός [όπως επίσης και] τα επαγγελματικά και οικονομικά συμφέροντα παράγουν μια αλάθητη τάση που διαχωρίζει και άρα κατηγοριοποιεί τους πληθυσμούς των μεγάλων πόλεων.[...] Αυτό που προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στο διαχωρισμό των φτωχών, των φαύλων, των εγκληματιών και γενικά των ασυνήθιστων ατόμων, και το οποίο μάλιστα είναι τόσο χαρακτηριστικό για τη φυσιογνωμία του αστυκού βίου, είναι το γεγονός ότι η κοινωνική μεταδοτικότητα έχει την τάση να διεγείρει τις διαφορές ιδιοσυγκρασίας που έχουν αποκλίνοντες μεταξύ τους τύποι και να καταστέλλει εκείνα τα στοιχεία

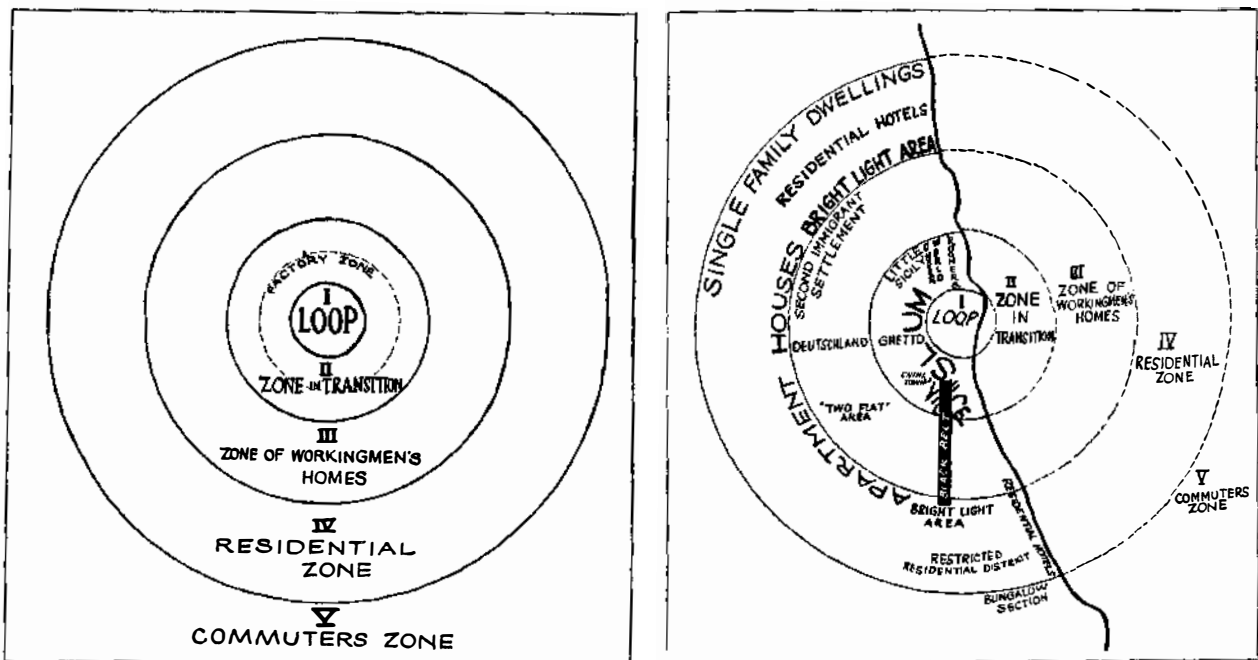
³³⁴ McKenzie στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 547.

³³⁵ Park και Burgess 1921: 232.

³³⁶ “Η πόλη δεν μπορεί να ορίσει αξίες γης, και, κατά το μέγιστο μέρος της, η αρμοδιότητα προσδιορισμού των ορίων της πόλης και της θέσης των οικιστικών και των βιομηχανικών περιοχών επαφίεται στην ιδιωτική επιχείρηση” (Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 483).

³³⁷ Στο ίδιο: 531.

του χαρακτήρα τους τα οποία τους ενώνουν με τους φυσιολογικούς ανθρώπους”.³³⁸

Εικόνα 6: Οι ομόκεντροι κύκλοι της μεγέθυνσης των πόλεων (αριστερά) και με τα ιδιαίτερα δημογραφικά χαρακτηριστικά της πόλης του Σικάγο (δεξιά) (Park και Burgess 1984: 51, 55).

Στο συμπέρασμα αυτό βέβαια καταλήγουν μέσα από την παρατήρηση της κινητικότητας των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων εντός της πόλης. Όπως εξηγούν οι Μίλλερ και Μέλβιν, πρόκειται για μια παράλληλη διαδικασία “απομόνωσης” και “ένταξης”, η οποία δημιουργούσε ένα ιδιαίτερο μοτίβο σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών ομάδων, το οποίο “εξασφάλιζε ταυτόχρονα τη διατήρηση του μωσαϊκού των εθνοτικών γειτονιών και την τάση της πόλης να επεκτείνεται στο χώρο”:

³³⁸ Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 483, 530. Ο Σίνκλερ, δυστυχώς για τον Παρκ, μας περιγράφει μία άλλη πραγματικότητα, μέσα από τα μάτια του κεντρικού ήρωα του βιβλίου *Η Ζούγκλα*. Αυτή την οποία βίωσαν οι μετανάστες που κατέφθαναν στις ΗΠΑ για να δουλέψουν στα εργοστάσια. Δεν επρόκειτο ακριβώς για ατομικές επιλογές ούτε για ικανότητα προσαρμογής σε απάνθρωπες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης: “Ο Γιούργκις έβλεπε τώρα όλη την αλήθεια — έβλεπε τον εαυτό του κατά τη διάρκεια όλων αυτών των γεγονότων, το θύμα λιμασμένων όρνων, που είχαν βυθίσει τα ράμφη τους στα σωθικά του και τον έτρωγαν ζωντανό. [...] Τι τερατώδης, αποτρόπαιη, δαιμονικά καταχθόνια φρίκη! Αυτός και η οικογένειά του, αβοήθητες γυναίκες και παιδιά, που πάλευαν να ζήσουν, έτσι αδαείς και ανυπεράσπιστοι και χαμένοι — και οι εχθροί που τους είχαν στήσει καρπούλι, κρυμμένοι στο διάβα τους, διψασμένοι για το αίμα τους! Εκείνος, ο πρώτος ψεύτης, ο αντιπρόσωπος της εταιρείας με τη γλυκιά ομιλία, που τους ξεγλιστρούσε σαν φίδι! Η παγίδα για τις επιπλέον πληρωμές [του σπιτιού], ο τόκος και όλα τα άλλα έξοδα που δεν μπορούσαν να πληρώσουν και που, αν το ήξεραν, δε θα είχαν προσπαθήσει καν να πληρώσουν! Και μετά τα κόλπα των εταιρειών, τα αφεντικά τους, οι τύραννοι που τις διοικούσαν — τα κλεισίματα και η έλλειψη δουλειάς, η μείωση των μισθών, οι ακανόνιστες ώρες, η απάνθρωπη πίεση για να κάνουν πιο γρήγορα, οι αυξήσεις των τιμών! Η αμείλικτη φύση γύρω τους, με τη ζέστη και το κρύο, τη βροχή και το χιόνι· η αναλγησία της πόλης, της χώρας στην οποία ζούσαν, των νόμων της και των εθίμων της, τα οποία δεν καταλάβαιναν! Όλα αυτά είχαν εργαστεί γι’ αυτούς τους κάποιους, οι οποίοι τους είχαν διαλέξει για θύματά τους και απλώς περίμεναν την κατάλληλη στιγμή για να επιτεθούν. [...] Και δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα, ήταν δεμένοι χειροπόδαρα — ο νόμος ήταν εναντίον τους, όλος ο μηχανισμός της κοινωνίας ήταν στις διαταγές των καταπιεστών τους!” (Σίνκλερ 2008: 283-284).

“Μετά τη δεκαετία του 1880 και ως τη δεκαετία του 1900, όπως και προηγουμένως, Ιρλανδοί, Γερμανοί και Σκανδιναβοί συνέχισαν να καταφθάνουν, αλλά πλέον υπερείχαν αριθμητικά όσοι έρχονταν από την Νοτιο-Ανατολική Ευρώπη —Ιταλοί, Ρώσοι, Εβραίοι, Πολωνοί, Έλληνες και διάφοροι λαοί από τη [μετέπειτα περιοχή της] Γιουγκοσλαβίας. Οι ξένοι νεοαφιχθέντες, αρχικά το ίδιο καχύποπτοι ο ένας για τον άλλο, όσο και για τους γηγενείς Αμερικανούς, εγκαταστάθηκαν σε διακριτές περιοχές κοντά στο εμπορικό κέντρο της πόλης [...], καθώς και σε άλλες περιοχές που πρόσφατα είχαν εγκαταλείψει οι προηγούμενοι μετανάστες (από τη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη), οι οποίοι όταν απέκτησαν την οικονομική δυνατότητα άρχισαν σταδιακά να μετακινούνται προς τις περιοχές με καλύτερης ποιότητας κατοικίες και περισσότερο πράσινο, δηλαδή τις περιοχές μεταξύ των περιφερειακών προαστίων και των παραγκουπόλεων”.³³⁹

Παρόλα αυτά, το συμπέρασμα των Παρκ και Μπέρτζες παρέμενε ελλιπέες, δεδομένου ότι βασιζόταν στην απλή παρατήρηση των κινήσεων, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τις αιτίες για τις οποίες μία εθνοτική ομάδα επιλέγει αρχικά, αλλά και στη συνέχεια, συγκεκριμένες περιοχές για κατοίκηση. Παράλληλα, παραγνώριζε το γεγονός ότι οι μετακινήσεις αυτές και ιδιαίτερα εκείνες από το κέντρο του Σικάγο προς την ονομαζόμενη “Ζώνη Ανάδυσης” (Zone of Emergence), δηλαδή τη ζώνη στην οποία εγκαθίσταντο κυρίως όσοι είχαν κατακτήσει κάποιου είδους οικονομική σταθερότητα, δεν πραγματοποιούνταν χωρίς βία και αντιδράσεις. Είναι χαρακτηριστικός ο παροξυσμός που δημιουργήθηκε, όπως μας περιγράφουν πάλι οι Μίλλερ και Μέλβιν, όταν οι πρώτης και δεύτερης γενιάς μετανάστες, αλλά κυρίως οι Αφροαμερικανοί, επιχείρησαν να μετακινηθούν από το κέντρο της πόλης προς την περιφέρεια κατά τη δεκαετία του 1920. Η αντίδραση, έντονα οργανωμένη από την ολοένα και πιο δυνατή Κου Κλουξ Κλαν, ήταν εξαιρετικά βίαιη:

“Στα τέλη του Ιουλίου του 1919, στο αποκορύφωμα της μετακίνησης των μαύρων του Νότου προς το Σικάγο, φυλετικές εντάσεις ξέσπασαν σε μεγάλης κλίμακας ταραχές. Για μήνες πριν από τις ταραχές αυτές, λευκοί βομβάρδιζαν τα σπίτια των μαύρων στις περιθωριακές γειτονιές [...]. Λευκές συμμορίες βγήκαν στους δρόμους και ένας φυλετικός πόλεμος ξέσπασε στο εσωτερικό τμήμα της Ζώνης Ανάδυσης [...]. Επρόκειτο για τη χειρότερη φυλετική σύγκρουση στην ιστορία του Σικάγο και, όπως και σε προηγούμενες αντίστοιχες τέτοιες περιπτώσεις σε άλλες πόλεις και περιοχές [των ΗΠΑ], οι λευκοί ήταν αυτοί οι οποίοι ξεκίνησαν τα βίαια επεισόδια, ξεχνώντας προσωρινά τις μεταξύ τους εθνοτικές διαμάχες, ενωμένοι σε μία ρατσιστική επίθεση εναντίον των μαύρων. Η μακροσκελής λίστα των θυμάτων και η πηγή των συγκρούσεων στις οικιστικές περιοχές [της πόλης] τόνιζε τη νέα

³³⁹ Miller και Melvin. 1987: 127.

σημασία που αποκτούσαν οι χωρικές διακρίσεις ως σύμβολα κοινωνικής θέσης και ως ασφαλή καταφύγια εντός της νέας πόλης”.³⁴⁰

Ως εκ τούτου, παρόλο που εκκινούν από μία διαλεκτική βάση όσον αφορά στη σχέση του ανθρώπου με την πόλη, του κατοίκου με τη γειτονιά του, εν γένει του ανθρώπου με το περιβάλλον του, καταλήγουν σε συμπεράσματα που δεν απαντούν σε καίρια ερωτήματα σχετικά με το πώς η ίδια η αστική τάξη, ως κυρίαρχη, διαμορφώνει το χώρο και κατ’ επέκταση συγκεκριμένες γειτονιές, συγκεκριμένες συνθήκες και τρόπους ζωής μέσα σε αυτές. Με άλλα λόγια, εκκινώντας από τη διαλεκτική σύνδεση του μέρους με το όλον, οι επιμέρους αναλύσεις των μερών τους οδηγούν σε επιλεκτική ανάγνωση του όλου. Διότι στην εξίσωση που επιχειρούν να σχηματίσουν λείπουν βασικές μεταβλητές που επηρεάζουν και διαμορφώνουν θεμελιακά τον ταξικό χαρακτήρα της βιομηχανικής καπιταλιστικής κοινωνίας, κι επομένως τη νεωτερική πόλη, καθώς και τη φύση των κοινωνικών ανισοτήτων στο επίπεδο της τάξης, του φύλου ή της φυλής. Στην ουσία, δεν αναζητούν τις πραγματικές αιτίες στις αρχικές πιέσεις —που θεωρούν αποτελέσματα μίας φυσιολογικής εξελικτικής διαδικασίας— οι οποίες εξαρχής διαμορφώνουν τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών και των εργατών, αλλά περισσότερο εστιάζουν στο πώς αυτές οι γειτονιές λειτουργούν ως χώροι αναπαραγωγής κοινωνικών παρεκκλίσεων και ασταθειών.

Τα παραπάνω γίνονται ακόμη πιο εμφανή όταν στη θεώρηση αυτής της Σχολής του Σικάγο αντιπαραθέσουμε την παράλληλη, χρονικά, επιστημονική δραστηριότητα των ερευνητριών του κοινωνικού κέντρου Hull House, στο Σικάγο. Τα *κοινωνικά κέντρα* (settlement houses) αποτελούσαν κοινή πρακτική κυρίως της φιλανθρωπικής δράσης τμημάτων της αστικής τάξης. Επρόκειτο για κοινωνικά και πολιτιστικά κέντρα που δημιουργούνταν στην καρδιά των φτωχών γειτονιών —στην περίπτωση των αμερικανικών πόλεων στις γειτονιές με κυρίως μεταναστευτικούς πληθυσμούς— στοχεύοντας στη βοήθειά τους, αλλά και στην εδραίωση της “κοινωνικής χριστιανοσύνης”, διεξάγοντας παράλληλα και ερευνητικό έργο.

Το πρώτο τέτοιο κέντρο, πρότυπο των αντίστοιχων στις ΗΠΑ, ήταν το Toynbee Hall, που δημιουργήθηκε στο Ανατολικό Λονδίνο από τον κληρικό Σάμιουελ Μπάρνετ (Samuel Barnett) και τη σύζυγό του το 1884. Στις ΗΠΑ το πρώτο και σημαντικότερο κοινωνικό κέντρο ήταν το Hull House, που ιδρύθηκε στην πόλη του Σικάγο το 1889. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του οφειλόταν στη δυναμική ερευνητική δουλειά προσδευτικών και ριζοσπαστικών ατόμων. Σημαντική στην ερευνητική δουλειά του Hull House είναι, μεταξύ

³⁴⁰ Miller και Melvin. 1987: 130. Με εξαιρετική ακρίβεια ο Σίνκλερ περιγράφει την πραγματική διάσταση του πώς οργανώνονται αυτές οι χωρικές διακρίσεις εργαλειοποιώντας τη σχέση μεταξύ των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων: “Οι Αμερικανοί, οι Εγγλέζοι και οι Σκωτσέζοι κοίταζαν υποτιμητικά τους Ουαλούς και τους Ιρλανδούς· οι Ουαλοί και οι Ιρλανδοί υποτιμούσαν τους ‘βρωμο-Ιταλούς’ και τους Φράγκους· οι ‘βρωμο-Ιταλοί’ και οι Φράγκοι τους Πολάκους, τους Μαγιάρους, αυτοί με τη σειρά τους τους Έλληνες, τους Βούλγαρους και τους ‘Μαυροβουινιώτες’. Έτσι πήγαινε η αλυσίδα μέχρι τις υπόλοιπες ράτσες της Ανατολικής Ευρώπης, Λιθουανούς, Σλοβάκους, Κροάτες, Αρμένιους, Ρουμάνους, Τούρκους, Ουκρανούς, καταλήγοντας στους λιγδιάρηδες, τους νέγρους και, τελευταίους, τους κιτρινιάρηδες. [...] Βλέπεις δύο τύπους, πιστεύεις πως και οι δύο ζουν την ίδια μιζέρια, αλλά ανακαλύπτεις πως ο ένας μισεί τον άλλο γιατί πίσω στην πατρίδα ο ένας ήταν ανώτερος από τον άλλο. Έτσι γίνονται και οι δύο παιχνιδάκια στα χέρια του αφεντικού” (Απτον Σίνκλερ, *Ο Βασιλιάς Άνθρακας*, μτφρ. Βασιλεία Παπαρήγα, 3η έκδοση. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2017: 74, 105).

άλλων, η συμβολή των Τζέην Άνταμς και Φλόρενς Κέλεϋ (Florence Kelley). Ειδικά η Κέλεϋ υπήρξε φίλη του Ένγκελς, μεταφράζοντας μάλιστα το βιβλίο του *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία* στα αγγλικά το 1885. Οι μέθοδοι έρευνας που ανέπτυξε και εφάρμοσε στο Hull House επηρεάστηκαν από τη μελέτη του Ένγκελς αλλά και από τις κοινωνικές έρευνες του Τσαρλς Μπουθ (Charles Booth) στις εργατικές συνοικίες του Βικτωριανού Λονδίνου.³⁴¹

Όπως αναφέρουν οι Lengermann και Niebrugge-Brantley, οι ερευνήτριες του κοινωνικού κέντρου Hull House υιοθέτησαν μία “μέθοδο ανάλυσης που εκκινούσε από τη συνθήκη του ανθρώπινου πόνου [...] και προχωρούσε δείχνοντας τόσο τις αιτίες του στην κοινωνική δομή, όσο και τις επιπτώσεις του στην ευρεία κοινότητα και την κοινωνία”.³⁴² Γι αυτές τις γυναίκες κοινωνιολόγους, η κοινωνική επιστημονική έρευνα αποτελούσε θεμελιώδες κομμάτι της θεωρητικής όσο και της αναπόσπαστης πολιτικής τους δράσης. Η κοινωνιολογία και η κοινωνική θεωρία αποτελούσαν εργαλεία για την κοινωνική αλλαγή.³⁴³ Χαρακτηριστικά, οι ίδιες εξηγούν στο βιβλίο τους *Hull House Maps and Papers* (1895), όπου παραθέτουν τη δουλειά και τους στόχους του κέντρου:

“Όλες / όλοι οι συγγραφείς είχαν ως κατοικία τους το Hull House, κάποιοι για μέχρι και πέντε χρόνια. Οι δραστηριότητές τους, ωστόσο, καθοδηγούνταν όχι προς την κοινωνιολογική έρευνα, αλλά προς την εποικοδομητική εργασία. [...] Το κέντρο υιοθετεί [την αρχή] ότι το να μοιράζεται κανείς τη ζωή των φτωχών είναι ουσιώδες για την κατανόηση και καλυτέρευσή της. [...] Η εγγύτητα είναι ένας θεμελιώδης παράγοντας για την ύπαρξη [του κέντρου]”.³⁴⁴

Επιπλέον, όπως ρητά σημειώνουν, ένας από τους βασικούς στόχους του κέντρου είναι “να προσπαθεί διαρκώς να βοηθήσει το εργατικό κίνημα για να αποκτήσει συνείδηση της ιστορικής του ανάπτυξης” και να “υποστηρίξει τους ηθικούς στόχους του κινήματος”.³⁴⁵ Σε ειδικό κεφάλαιο, με τίτλο “Το κέντρο ως παράγοντας του εργατικού κινήματος”, επισημαίνουν:

“Οι εργαζόμενοι [στο κέντρο] ήρθαν στη συγκεκριμένη συνοικία με τη γενική πεποίθηση ότι η οργάνωση ήταν απαραίτητη για τους εργάτες. [...] Επομένως, εάν το κέντρο είναι πεπεισμένο ότι στο επίπεδο της βιομηχανίας η έλλειψη οργάνωσης εντείνει την αδυναμία του απομονωμένου εργάτη και αποτελεί απειλή για ολόκληρη την κοινότητα, τότε είναι υποχρεωμένο να δεσμευτεί στην οργάνωση των εργατών της βιομηχανίας και να ερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους

³⁴¹ Charles Booth, *Life and Labour of the People in London*, 17 τόμοι. London: Macmillan and Co, 1889-91, 1892-97, 1902). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το Hull House βλέπε: Mary Ann Johnson, ‘Hull House’, στο Grossman, Keating, και Reiff 2004.

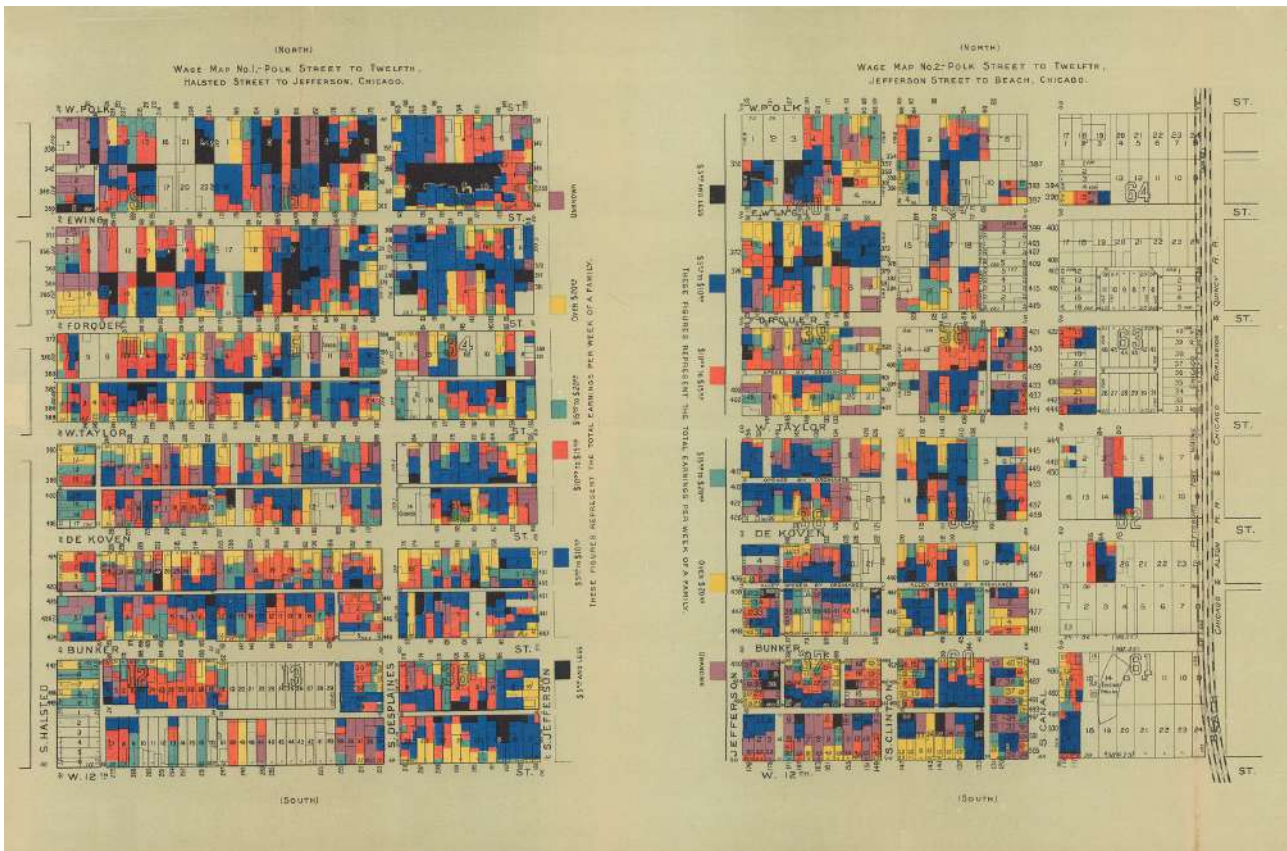
³⁴² Lengermann, Patricia, and Gillian Niebrugge-Brantley. *The Women Founders: Sociology and Social Theory 1830–1930*. New York, NY: McGraw Hill, 1998: 245, όπως παρατίθεται στο: Seltzer και Haldar 2015: 34.

³⁴³ Ritzer 2011: 205.

³⁴⁴ Residents of Hull House, *Hull House Maps and Papers. A presentation of nationalities and wages in a contested district of Chicago, together with comments and essays on problems growing out of the social conditions* (New York, Boston: Thomas Y. Crowell & Co, 1895): vii-viii, 184.

³⁴⁵ Στο ίδιο: 203.

αυτή είναι εφικτή. Και στο σημείο αυτό, το κέντρο εντάσσεται σε αυτό που είναι πιο γνωστό ως εργατικό κίνημα. [...] η πιο προφανής μορφή δράσης είναι αυτή της οργάνωσης μέσα από τα συνδικάτα, ένα κίνημα που είναι ήδη καλά εδραιωμένο”.³⁴⁶

Εικόνα 7: Χάρτης εισοδημάτων της περιοχής μεταξύ των οδών Polk και 12ης και μεταξύ των οδών Halsted και Jefferson (αριστερά) και Jefferson και Beach (δεξιά) στο Σικάγο (Residents of Hull House 1895)

Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας (ερευνητικής/ακτιβιστικής) τοποθέτησης αποτελεί επίσης και ο ντι Μπόις (W.E.B. Du Bois), Αφροαμερικανός κοινωνιολόγος που πρώτος μελέτησε τις συνθήκες ζωής των μαύρων κοινοτήτων στις αμερικανικές πόλεις.³⁴⁷ Επηρεασμένος και αυτός από τον Μπουθ καθώς και από τη δουλειά των γυναικών του Hull House, ο ντι Μπόις αποτέλεσε έναν από τους πρωτοπόρους της συστηματικής εμπειρικής έρευνας στο επίπεδο των κοινοτήτων της πόλης. Το 1899 εκδόθηκε το σημαντικότατο βιβλίο του *Ο Νέγρος της Φιλαδέλφια (The Philadelphia Negro)*,³⁴⁸ αποτέλεσμα εκτενούς επιτόπιας κοινωνιολογικής έρευνας στη μεγαλύτερη μαύρη κοινότητα εκτός του Νότου

³⁴⁶ Residents of Hull House 1895: 184, 187-188.

³⁴⁷ Ο ντι Μπόις, γόνος εργατικής οικογένειας μία επαρχιακής πόλης της Μασαχουσέτης, ήταν το πρώτο μέλος της οικογένειάς του που αποφοίτησε από το Λύκειο και ο πρώτος Αφροαμερικανός που κατέκτησε τον τίτλο του διδάκτορα στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ.

³⁴⁸ W.E.B. Du Bois, *The Philadelphia Negro. A Social Study*, The Oxford W.E.B. Du Bois (Oxford, New York: Oxford University Press, 2007).

των ΗΠΑ.³⁴⁹ Η μελέτη του εστίασε σε αυτό που θεωρείτο “το πρόβλημα των Νέγρων”, όπου απέδειξε ότι δεν ήταν ένα μονοδιάστατο πρόβλημα που οφειλόταν σε κάποια παθολογική ή βιολογική αιτία, αλλά ένα πλέγμα προβλημάτων, αποτέλεσμα των φυλετικών διακρίσεων και των άνισων ευκαιριών. Στην ουσία, “διατύπωσε την πιο ολοκληρωμένη και ολιστική επεξεργασία της φυλετικής προκατάληψης ως παράγοντα διαμόρφωσης της κοινωνικής θέσης των μαύρων στην αμερικανική κοινωνία”.³⁵⁰ Χρησιμοποιώντας τη διαφορετική προσέγγιση του ντι Μπόις, θα μπορούσαμε να απαντήσουμε στον Παρκ και στην άποψή του για την ιδιοσυγκρασία των Αφροαμερικανών, με το παρακάτω παράθεμα:

“Δίνουμε την πλήρη ιδιότητα του πολίτη στην Παγκόσμια Κοινοπολιτεία στον ‘Αγγλοσάξονα’ (ό,τι μπορεί να σημαίνει αυτό), τον Τεύτονα και τον Λατίνο· έπειτα, με μία σχετική απροθυμία την επεκτείνουμε στον Κέλτη και τον Σλάβο. Την αρνούμαστε κατά το ήμισυ στις κίτρινες φυλές της Ασίας, δεχόμαστε τους σκουρόχρωμους Ινδιάνους στον προθάλαμο μόνο στη βάση ενός αναμφισβήτητου παρελθόντος· αλλά με τους Νέγρους της Αφρικής σταματάμε τελείως, και στην καρδιά του, ο πολιτισμένος κόσμος τους αρνείται ομόφωνα μία θέση σε αυτό που τον 19ο αιώνα ονομάστηκε ανθρωπισμός. Αυτό το αίσθημα, ευρέως διαδεδομένο και βαθιά ριζωμένο, αποτελεί, στην Αμερική, το μεγαλύτερο από τα προβλήματα των Νέγρων”.³⁵¹

Βέβαια, ο ντι Μπόις εκκινούσε από διαφορετική οπτική από εκείνη των κοινωνιολόγων της “επίσημης” Σχολής του Σικάγο, αναγνωρίζοντας, όπως και οι κοινωνιολόγοι του Hull House, την ερευνητική και θεωρητική του δουλειά ως αναπόσπαστο κομμάτι του έργου του για την κοινωνική αλλαγή.³⁵²

Στην ουσία, οι παραπάνω διαφορετικές προσεγγίσεις στην κοινωνιολογική έρευνα και, εν τέλει, στην κοινωνιολογική θεωρία, όπως αυτή του Hull House και του ντι Μπόις, αποτελούν

³⁴⁹ Είναι χαρακτηριστικό, όπως αναφέρει ο Λόρενς Μπόμπο (Lawrence Bobo), ότι “παρόλο που [το βιβλίο] αποτελούσε ένα σημαντικότατο κοινωνιολογικό έργο που γράφτηκε στην περίοδο της γέννησης του κλάδου, [...] δεν παρουσιάστηκε στο περιοδικό *American Journal of Sociology*, που ιδρύθηκε στο πανεπιστήμιο του Σικάγο το 1895. Και παρόλο που πολλοί από αυτούς που ίδρυσαν τα κυρίαρχα τμήματα κοινωνιολογίας γνώριζαν το έργο του ντι Μπόις και αρκετές φορές το παρέθεταν, είναι σίγουρο ότι το *The Philadelphia Negro* δε δέχτηκε πραγματική αναγνώριση από τους κοινωνικούς επιστήμονες της εποχής του” (Bobo, Lawrence. Εισαγωγή στο Du Bois 2007: xxvi). Παρόλα αυτά, όπως σημειώνει ο Σαιντ-Αρνώ, η μέθοδος και οι πρακτικές που ο ντι Μπόις εισάγει στην κοινωνιολογική έρευνα και επιστήμη με το *The Philadelphia Negro* το 1899, είναι αυτές που θα αξιοποιηθούν πλήρως δύο δεκαετίες αργότερα, στο έργο των Τόμας και Ζνανιέσκου, *Ο Πολωνός Αγρότης στην Ευρώπη και την Αμερική* (The Polish Peasant in Europe and America, 1918), που θεωρήθηκε το πρώτο μεγάλο έργο της Αγγλο-Αμερικανικής εμπειρικής κοινωνιολογίας (Saint-Arnaud 2009: 3).

³⁵⁰ Bobo, Lawrence. Εισαγωγή στο Du Bois 2007: xxviii.

³⁵¹ Du Bois 2007: 269.

³⁵² Ενδεικτική αντίστοιχων κοινωνιολογικού τύπου προσεγγίσεων, οι οποίες βασίζονταν σε έρευνα και ερωτηματολόγια είναι αυτή που οργανώθηκε υπό την καθοδήγηση του Λέον Τρότσκι την περίοδο 1921-1922. Ο Τρότσκι οργάνωσε μία ομάδα από 25 εργάτριες και εργάτες για να συζητήσουν τα “Προβλήματα της Καθημερινής Ζωής”, χρησιμοποιώντας, εκτός των συζητήσεων, και συγκεκριμένα ερωτηματολόγια. Το υλικό αυτό δημοσιεύθηκε με τη μορφή άρθρων στην εφημερίδα Πράβντα, και το 1923 εκδόθηκε στο ομότιτλο με την έρευνα βιβλίο. Βλέπε: Λέον Τρότσκι, *Προβλήματα της καθημερινής ζωής*, μτφρ. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος (Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2007).

εξαιρετικά δείγματα της ακάματης δουλειάς των ίδιων των καταπιεσμένων υποκειμένων, τα οποία προσπαθούν να δημιουργήσουν μία χειραφετική εναλλακτική, την απάντηση απέναντι στην καταπίεσή τους. Διότι, όπως εξηγεί συνοπτικά και ο Στίβεν Σάιντμαν:

“Η Αμερικανική κοινωνιολογία θεσμοποιήθηκε με τον έλεγχο να τον έχουν οι Αγγλοσάξονες μεσοαστοί άνδρες. Κι αυτό επιβεβαιώνεται από τα ίδια τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του επαγγέλματος. Περιγράφει τις απόψεις και τις αξίες που διαμόρφωσαν την κοινωνιολογική θεωρία και έρευνα. Οι μαύροι ή οι γυναίκες μπορεί να αποτέλεσαν ζητήματα κοινωνιολογικής έρευνας. Όμως, οι προοπτικές της κοινωνιολογίας —οι βασικές της υποθέσεις, έννοιες, και εξηγήσεις— εκφράζουν την εμπειρία, τα κοινωνικά συμφέροντα και τις αξίες κυρίως των Λευκών, μεσοαστών ανδρών”.³⁵³

Η ασταθής ισορροπία της πόλης και οι μηχανισμοί διαχείρισης των κρίσεων

Ας επιστρέψουμε στο ζήτημα της κρίσης. Ως κρίση έχουμε ήδη ορίσει, όπως την κατανοεί ο Παρκ, τη στιγμή που η ασταθής ισορροπία μετατρέπεται σε αστάθεια. Σε περιβάλλοντα όπου οι εντάσεις “είναι τέτοιες που ένα μικρής σημασίας αίτιο μπορεί να γίνει έναυσμα για ένα τεράστιας έκτασης αποτέλεσμα”, είναι πιο εύκολο να εμφανιστούν οι κρίσιμες αυτές στιγμές —ή όπως τις χαρακτηρίζει ο Παρκ, τα “ψυχολογικά σημεία”. Από την άποψη αυτή, η πόλη θεωρείται ο κατεξοχήν χώρος στον οποίο εμφανίζονται συχνότερα. Ακολουθώντας τη σκέψη του Ζίμμελ, ο Παρκ θεωρεί ότι η κινητικότητα και η ετερογένεια που παρατηρούνται πολύ έντονες στην πόλη, της προσδίδουν μία συγκρουσιακή φύση ή αλλιώς δημιουργούν ένα πλαίσιο ασταθούς ισορροπίας, εφόσον διέπεται από σχέσεις (συνεργατικού) ανταγωνισμού:

“Ένας οργανισμός που συντίθεται από ανταγωνιζόμενα μεταξύ τους άτομα κι από ανταγωνιζόμενες μεταξύ τους ομάδες ατόμων βρίσκεται σε μια κατάσταση ασταθούς ισορροπίας, και η ισορροπία αυτή μπορεί να διατηρηθεί μόνο μέσω μιας διαδικασίας διαρκούς αναπροσαρμογής”.³⁵⁴

Το ζήτημα του κοινωνικού ελέγχου δεν εμφανίζεται, φυσικά, από μόνο του, αλλά αντικατοπτρίζει και την εποχή στην οποία αναπτύχθηκαν αυτές οι ιδέες. Το Σικάγο του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} γνωρίζει, όπως και οι Ηνωμένες Πολιτείες γενικότερα, ένα μεγάλο κύμα κοινωνικών εξεγέρσεων, απεργιών και κινητοποιήσεων, λόγω των εξευτελιστικών συνθηκών διαβίωσης και εργασίας ενός μεγάλου μέρους του

³⁵³ Seidman 1998: 97-98. Ο Σέλτσερ αναπτύσσει το ίδιο επιχείρημα για τους κοινωνιολόγους της Σχολής του Σικάγο: “Για τους πρώτους κοινωνιολόγους οι οποίοι είχαν μεγαλώσει ως εύπορα μέλη τοπικών ελίτ στις μικρές [επαρχιακές] πόλεις, όπου ο καθένας γνώριζε τη θέση του και οι ηθικοί κανόνες επιβάλλονταν αυστηρά, η μεγαλούπολη, αντί να αποτελείται από καθαρούς, νομιμόφρονες, θεοσεβούμενους μεσοαστούς ... ήταν βρώμικη και πολυπληθής και άντρο εγκλήματος, μέθυσων, ψυχικών ασθενειών, νόθων παιδιών, διαζυγίων, παραβατικότητας, φτώχειας, ριζοσπαστισμού και πολιτικής διαφθοράς. Οι απόψεις τους επηρεάστηκαν σαφώς από τις αιματηρές μάχες μεταξύ της εργασίας και του κεφαλαίου που διεξάγονταν στο κατώφλι του σπιτιού τους”. Και συγκρίνοντάς τους με τον ντι Μπόις, αναφέρει: “Ενώ οι άνδρες της Σχολής του Σικάγο μοιράζονταν τις κοινές τους εμπειρίες ως μέλη της κορυφής της [κοινωνικής] πυραμίδας των κωμπούλεων, ο ντι Μπόις πέρασε την παιδική του ηλικία και την εφηβεία του στα κατώτατα στρώματα της πυραμίδας αυτής” (Seltzer 2017: 41, 43).

³⁵⁴ Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 497.

πληθυσμού του, αλλά και της οικονομικής κρίσης που ξεσπά το 1893.³⁵⁵ Συνεπώς, το ζήτημα της κοινωνικής ισορροπίας μέσω του κοινωνικού ελέγχου αποτελεί ένα από τα φλέγοντα ζητήματα της ζωής στην πόλη. Χαρακτηριστικά, θεωρείται ότι οι φτωχογειτονιές του κέντρου της πόλης είναι ιδιαίτερα “ευάλωτες” στην επιρροή [που ασκείται] από ριζοσπαστικά στοιχεία: “[...] κατοικούνται από μια τάξη ανθρώπων η οποία δεν χαρακτηρίζεται μόνον από υψηλότερη κινητικότητα αλλά και από ήθη και στάσεις που, όπως αποδεικνύει και η εκλογική τους συμπεριφορά, είναι πιο πλανόβιες και πιο ριζοσπαστικές”.³⁵⁶

Με αυτή τη λογική, και χρησιμοποιώντας έντονες μεταφορές από το πεδίο των οικονομικών επιστημών και ιδιαίτερα τη συμπεριφορά των αγορών με τις διακυμάνσεις τους, οι Παρκ και Μπέρτζες καταλήγουν ότι η κρίση είναι μία “φυσιολογική κατάσταση” σε περιβάλλοντα με έντονη κινητικότητα και μεγάλο πληθυσμό. Έχει όμως ενδιαφέρον να διαβάσουμε αυτό που υπονοείται πίσω από τη σύγκριση της συμπεριφοράς του πλήθους με αυτή των αγορών και του χρηματιστηρίου. Η μεγαλύτερη κινητικότητα του κεφαλαίου αυξάνει το ρίσκο και άρα την πιθανότητα κρίσης. Στο πλαίσιο αυτό, οι πόλεις αποτελούν χώρο αναπαραγωγής του κεφαλαίου και άρα του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος. Επομένως η διατήρηση μίας σχετικής σταθερότητας (ή ασταθούς ισορροπίας) εντός των πόλεων είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την επιβίωση του συστήματος αυτού. Εξάλλου αυτό αναφέρουν και οι ίδιοι, όταν αναλύουν την ιστορία των πόλεων και τη συνδέουν, στην εξέλιξή της, με τη βιομηχανική κοινωνία ως “τον κατεξοχήν χώρο του ελεύθερου ανθρώπου” ή, με άλλα λόγια, χώρο της εδραίωσης των κανόνων της ελεύθερης αγοράς. Εξ ού και η όλη αναπαράσταση της πόλης ως αντίδρασης του ανθρώπου στις εξωτερικές πιέσεις, και προσαρμογής σε αυτές, με στόχο την επιβίωση. Επομένως, η εγγενής κρισιακή τάση ενός συστήματος βασισμένου στην κεφαλαιακή κυκλοφορία και συσσώρευση συνδέεται άμεσα με την πόλη, αλλά και εξαρτάται από αυτήν. Διότι η πόλη είναι το πεδίο στο οποίο η κρίση θα εμφανιστεί πιο έντονα, ενδεχομένως και το πεδίο από το οποίο θα ξεκινήσει, ενώ η μη (σωστή) διαχείριση της κρίσης εντός της πόλης θα σημάνει και την αδυναμία αναπαραγωγής του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος.

³⁵⁵ Βλέπε Seltzer και Haldar 2015: 27-28. Σχετικά επίσης: Jeremy Brecher, *Strike!*, Revised and Expanded ed. (Oakland, CA: PM Press, 2014 [1972]): 92-93. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε πως οι Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούν γενικότερα για τους επαναστάτες του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα τον “κατεξοχήν τόπο στον οποίο θα μπορούσε να αναδυθεί ο δικός τους ‘νέος κόσμος’, [...] εκείνος όπου όλα μπορούσαν, εν τέλει, να συμβούν” (Καρπόζηλος 2017: 31). Για την οικονομική κρίση του 1893, ο Ζινν αναφέρει: “Το έτος 1893 έφερε τη μεγαλύτερη οικονομική κρίση στην ιστορία της χώρας. Μετά από αρκετές δεκαετίες άγριας βιομηχανικής μεγέθυνσης, οικονομικής χειραγώγησης, ανεξέλεγκτης κερδοσκοπίας και αισχροκέρδειας, όλα κατέρρευσαν: 642 τράπεζες χρεοκόπησαν και 16.000 επιχειρήσεις έκλεισαν. Από μία εργατική δύναμη 15 εκατομμυρίων, τα 3 εκατομμύρια βρέθηκαν στην ανεργία. Καμία από τις τοπικές κυβερνήσεις των Πολιτειών δεν ψήφισε μέτρα ανακούφισης, αλλά μαζικές κινητοποιήσεις σε όλη τη χώρα ανάγκασαν τις τοπικές διοικήσεις των πόλεων να οργανώσουν συσσίτια απόρων και να δώσουν δουλειά σε άνεργους στο δρόμο ή στα πάρκα” (Zinn 1980: 271-272). Το αποτέλεσμα είναι η εκρηκτική αύξηση του εργατικού κινήματος και των απεργιών: “[...] τη δεκαετία του 1890 σημειώνονταν περίπου χίλιες απεργίες κάθε χρόνο. Μέχρι το 1904, ο αριθμός αυτός είχε αυξηθεί σε τέσσερις χιλιάδες απεργίες το χρόνο” [Howard Zinn, *The Twentieth Century: A People's History* (HarperCollins e-Books, 2014): 129].

³⁵⁶ McKenzie στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 551. Χαρακτηριστικά, ο Ζινν αναφέρει ότι τα κινήματα απλώνονταν σε όλη τη χώρα, “πιο απειλητικά από ποτέ για την κυρίαρχη ελίτ, πιο επικίνδυνα προκλητικά. Ήταν μία περίοδος στην οποία υπήρχαν επαναστατικές οργανώσεις σε όλες τις μεγάλες αμερικανικές πόλεις, και οι επαναστατικές συζητήσεις πλανώνταν στον αέρα” (Zinn 1980: 258-259).

Ο Παρκ θέτει την εξής χαρακτηριστική ερώτηση για τη σημασία των πόλεων στην καπιταλιστική ανάπτυξη: “Σε ποιο βαθμό μπορεί η πόλη, η οποία αντιδρά πιο γρήγορα και πιο αποφασιστικά στα εναλλασσόμενα γεγονότα, να θεωρηθεί [ότι συγκεντρώνει] τα νευρικά κέντρα του κοινωνικού οργανισμού”;³⁵⁷ Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι οι πόλεις γίνονται κεντρικό αντικείμενο μελέτης, αφού αποτελούν ένα καίριο πεδίο εμφάνισης των κρίσεων. Η αυξανόμενη πληθυσμιακή μεγέθυνσή τους και η παράλληλη αυξανόμενη συγκέντρωση των κέντρων πολιτικής εξουσίας στην πόλη δημιουργεί έντονες κοινωνικές αντιθέσεις εντός τους. Ο συνεχής αναβρασμός σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, αλλά και η αυξανόμενη ανάπτυξη και επιρροή των σοσιαλιστικών και εν γένει ανατρεπτικών ιδεών και τάσεων, καθιστούν την επιθυμητή “κοινωνική ισορροπία” ασταθή.

Εξάλλου, ο ίδιος ο Παρκ είχε εκτενώς ασχοληθεί με το ζήτημα του κοινωνικού ελέγχου και των κοινωνικών κινημάτων. Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα από τις αρχές του 20^{ού}, τα εργατικά κινήματα φουντώνουν και η συμμετοχή των εργατών σε συνδικαλιστικές οργανώσεις αυξάνεται σημαντικά. Κάτω από αυτό το πρίσμα, ο Παρκ αναγνωρίζει στις συνδικαλιστικές και εργατικές οργανώσεις όχι μόνο ένα μέσο ανατροπής της κοινωνικής ισορροπίας, αλλά κυρίως ένα εργαλείο για τον έλεγχο και τη χειραγώγηση των μαζών. “Το συναρπαστικό στη μελέτη των κρίσεων, όπως και του πλήθους”, εξηγεί, “είναι ότι [...] στο βαθμό που είναι απόρροια κινητικότητας των κοινοτήτων στις οποίες [αυτές οι κρίσεις] λαμβάνουν χώρα, μπορούν να τεθούν υπό έλεγχο”.³⁵⁸ Συνεπώς, συνδέει τις κρίσεις με τον έλεγχο του πλήθους και συγκεκριμένα με τον έλεγχο των απεργιών ως κρίσεων:

“Οι απεργίες και τα ήσσονος σημασίας επαναστατικά κινήματα είναι [φαινόμενα] ενδημικά στο αστυκό περιβάλλον. Οι πόλεις, και ιδιαίτερα οι μεγαλουπόλεις, τελούν σε κατάσταση ασταθούς ισορροπίας [και] η κοινότητα βρίσκεται σε μια χρόνια κατάσταση κρίσης”.³⁵⁹

Ως εκ τούτου, θεωρεί απαραίτητη τη μελέτη των πρακτικών των εργατικών οργανώσεων “που υποκινούν και [...] ελέγχουν απεργίες”. Εξάλλου, η αντίληψη αυτή για τον κοινωνικό έλεγχο των απεργιών και των κοινωνικών κινημάτων δεν ήταν ασύνδετη από την κεντρική στόχευση των μελετών της Σχολής του Σικάγο ως προς τη διατήρηση της κοινωνικής (ασταθούς) ισορροπίας και την απόρριψη των ιδεών κοινωνικής μεταρρύθμισης.³⁶⁰ Διότι είναι χαρακτηριστικό ότι οι έρευνες των γυναικών επιστημόνων του Hull House στις φτωχογειτονίες του Σικάγο την ίδια περίοδο, παρόλο που μεθοδολογικά ήταν εξαιρετικά όμοιες, δεν αναγνωρίζονταν αντίστοιχα ως επιστημονικές, ούτε οι ερευνήτριες κατόρθωσαν ποτέ να γίνουν μόνιμα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας της

³⁵⁷ Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 504.

³⁵⁸ Στο ίδιο: 502.

³⁵⁹ Στο ίδιο: 503.

³⁶⁰ Χαρακτηριστικά, ο Άλμπιον Σμολλ (Albion Small), πρώτος διευθυντής της Σχολής αναφέρει: “Τα ριζικά λάθη και η μόνιμη σύγχυση θα μπορούσαν να αποφευχθούν εάν οι φοιτητές μπορούσαν να εξοικειωθούν εξαρχής με το γεγονός ότι η κοινωνιολογία δεν είναι πρώτα και κύρια ένα σύνολο συστημάτων για τη μεταρρύθμιση του κόσμου” [Albion W. Small, ‘Seminar Notes: The Methodology of the Social Problem. Division I. The Sources and Uses of Material’, *American Journal of Sociology* 4, τχ. 2 (1898): 113].

κοινωνιολογικής σχολής, χρησιμοποιώντας, όπως αναφέρει ο Ρίτσερ, “τον ακτιβισμό τους ως δικαιολογία για να ορίσουν τις γυναίκες αυτές ως ‘μη επιστήμονες’. Έτσι, τις θυμόμαστε ως κοινωνικές ακτιβίστριες και ως κοινωνικές λειτουργούς και όχι ως κοινωνιολόγους”.³⁶¹ Αντίστοιχα, το έργο του ντι Μπόις, παρόλο που ο ίδιος ήταν πανεπιστημιακός, δεν αναγνωρίστηκε ως καίρια συμβολή στην κοινωνιολογική επιστήμη και έρευνα. Όπως σημειώνει, βέβαια, ο Σαιντ-Αρνώ: “Ο αποκλεισμός του ντι Μπόις [...] πειθαρχούσε στις υπαγορεύσεις ενός υλικού συστήματος ακαδημαϊκού ελέγχου και διαχωρισμού, που δημιουργούσε τις ίδιες διακρίσεις με αυτές της κοινωνίας εντός της οποίας αναπτύχθηκε”.³⁶²

Όλα τα παραπάνω δείχνουν το πώς οι θεωρητικές επεξεργασίες γύρω από τις έννοιες της ισορροπίας και της ανισορροπίας, της σταθερότητας και της αστάθειας κ.λπ., υπονοούν στην ουσία την ανάγκη ανάπτυξης μηχανισμών και πολιτικών πρόβλεψης, αποτροπής και διαχείρισης του κινδύνου και των ίδιων των κρίσεων. Και στην περίπτωση της Σχολής του Σικάγο, αυτό φαίνεται να γίνεται πρόδηλο από τη στιγμή που συνδέεται η συστημική ανάλυση στο κοινωνικό πεδίο —που την υπαγορεύει η χρήση βιολογικών αναγωγών και αναλογιών— με την ωφελμιστική και φονξιοναλιστική θεώρηση της κοινωνίας και την ανάγκη ανάπτυξης θεωρητικών και ιδεολογικών εργαλείων διαχείρισης των κρίσεων που έχουν ως πεδίο έρευνας κι εφαρμογής το κοινωνικό περιβάλλον της ίδιας της πόλης. Αυτό που αξίζει να κρατήσουμε από τη μία Σχολή του Σικάγο είναι το ζήτημα της σύνδεσης της κρίσης και της πόλης και η απάντησή του μέσα από την έννοια της προσαρμογής, η οποία βέβαια συνεπάγεται και την έννοια της μη προσαρμογής και άρα της περιθωριοποίησης ή της “μη επιβίωσης”.

Η βιολογική εννοιολόγηση αυτών των όρων έβαλε τις βάσεις για τη μετατροπή εννοιών όπως η προσαρμογή από ιδιότητες των οικοσυστημάτων σε ικανότητες και αξίες της κοινωνίας και θέσφατα των κοινωνικών επιστημών, όπως θα δούμε αργότερα ότι συμβαίνει με την έννοια της ανθεκτικότητας και το ζήτημα της διαχείρισης των κινδύνων και των κρίσεων. Είναι ενδεικτικό ότι η διαχείριση των καταστροφών και του κινδύνου συνδέεται από τότε με τον κοινωνικό έλεγχο, σχέση που υποδηλώνει και η αναφορά στο Στρατό Σωτηρίας, θεσμού ήδη εδραιωμένου για την “ανακούφιση” και διαχείριση των αποτελεσμάτων των καταστροφών (*disaster relief*),³⁶³ ως πηγή από την οποία μπορούμε να αντλήσουμε παραδείγματα τακτικής. Παράλληλα, η εξατομίκευση της ευθύνης και η εστίαση στο άτομο που ως δρων μέρος του κοινωνικού όλου καθορίζει την πρόοδο και την εξέλιξη, φαίνεται να πλέκει το υφάδι πάνω στο οποίο αναπτύσσονται οι σημερινές αντιλήψεις σχετικά με την ατομική ευθύνη της ανάπτυξης και της ευημερίας. Συγκεκριμένα, η μία Σχολή του Σικάγο, σε πλήρη συμφωνία με την εποχή της, διαμορφώνεται ως το επιστημονικό υπόβαθρο της δημιουργίας “του ‘Νέου Ανθρώπου’ [sic]

³⁶¹ Ritzer 2011: 206.

³⁶² Saint-Arnaud 2009: 4.

³⁶³ Η φιλανθρωπική δράση του Στρατού Σωτηρίας είχε ήδη εδραιωθεί στο πεδίο της “ανακούφισης” από καταστροφές στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στις περιπτώσεις του τυφώνα Γκάλβεστον το 1900 και το σεισμό που έπληξε το Σαν Φρανσίσκο το 1906.

ο οποίος θα μπορούσε να λειτουργήσει ανταγωνιστικά σε ένα μεταλλασσόμενο κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά περιβάλλον”.³⁶⁴

Σε σύγκριση με την οπτική αυτή, το παρατιθέμενο απόσπασμα του Γουίλιαμ Τόμας θα αναδυθεί ως εξαιρετικά σύγχρονη τεκμηρίωση αργότερα, όταν θα εξηγήσουμε τους τρόπους με τους οποίους η ανθεκτικότητα υποδηλώνει και συνδέεται με την προσαρμογή στο επίπεδο του ατόμου σε ένα μη αναστρέψιμο, ως προς τις δυνατότητες παρέμβασής του, περιβάλλον, ή αλλιώς με όρους φυσικής επιλογής:

“Ο όρος ‘κρίση’ [...] εμπεριέχεται σε κάθε διαταραχή της συνήθειας. [...] Η χειραφέτηση των νέγων και η μετανάστευση των Ευρωπαίων χωρικών αποτελούν κρίσεις της ομάδας. Κάθε εκδοχή κρίσης περιλαμβάνει τρεις πιθανές μεταβολές: μεγαλύτερη ικανότητα προσαρμογής, μειωμένη αποδοτικότητα, ή θάνατο. Με βιολογικούς όρους, ‘επιβίωση’ σημαίνει επιτυχής προσαρμογή στην κρίση, η οποία συνήθως συνοδεύεται από τροποποίηση της δομής. Στον άνθρωπο σημαίνει διανοητική διέγερση και υψηλότερη νοημοσύνη, ή διανοητική κατάθλιψη, σε περίπτωση αποτυχίας”.³⁶⁵

³⁶⁴ Popkewitz 2000:161.

³⁶⁵ Thomas, William I. “Race Psychology: Standpoint and Questionnaire with Particular Reference to the Immigrant and Negro”, *American Journal of Sociology*, τόμ. XVII, Μάιος 1912: 736, όπως αναφέρεται στο: Park στο Γεωργαντάς και Γκιούρας 2010: 509.

Κεφάλαιο 5: Η φυσικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων και ο ιδεολογικός ρόλος της βιολογίας

*Όλα τα γεγονότα αλληλοσυνδέονται στα πλαίσια του καλύτερου των κόσμων που θα ήταν δυνατό να υπάρξει.
Βολταίρος, Ο Αγαθούλης (1759: 964)*

Η περίοδος μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν μία περίοδος γενικότερων ανακατατάξεων στο επίπεδο των παγκόσμιων ηγεμονιών και των αποικιοκρατικών κτήσεων, όπως είδαμε στην περίπτωση των κλυδωνισμών της Βρετανικής ηγεμονίας και του μοντέλου της έμμεσης αποικιακής διοίκησης. Παράλληλα όμως ήταν και μία περίοδος μεγάλων εργατικών κινητοποιήσεων στην καρδιά των μητροπόλεων τόσο στο Νέο Κόσμο και ειδικά στις Ηνωμένες Πολιτείες —όπως είδαμε στην περίπτωση της Σχολής του Σικάγο—, αλλά και στη Γηραιά Ήπειρο. Όπως σημειώνει ο Έρικ Χόμπσμπουμ, “ο Μεγάλος Πόλεμος τέλειωσε επιφέροντας εκτεταμένη πολιτική κατάρρευση και επαναστατική κρίση, ιδιαίτερα στα ηττημένα εμπόλεμα κράτη”.³⁶⁶

Σε αυτό το εύθραυστο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, οι φονξιοναλιστικές και οργανισμικές προσεγγίσεις των κοινωνικών φαινομένων εδραιώθηκαν πλήρως στην αστική κοινωνική θεωρία και διαχύθηκαν σε όλα τα επιστημονικά πεδία, για τον λόγο ότι μπορούσαν να παρέχουν το απαραίτητο πλαίσιο νομιμοποίησης και διατήρησης του καπιταλιστικού συστήματος, ιδιαίτερα μετά και το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929, η οποία αποδείχθηκε διεθνής κρίση της κυριαρχίας της αστικής τάξης. Η φονξιοναλιστική θεώρηση ικανοποιούσε το στόχο αυτό, στο μέτρο που ανέλυε τις κοινωνίες ως ωφελιμιστικά συστήματα —κατ’ αναλογία των βιολογικών συστημάτων—, δηλαδή ως σύνολα, συναθροίσεις ή συσσωματώσεις επιμέρους στοιχείων η αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση των οποίων έχει στόχο τη διατήρηση της ύπαρξης των συγκεκριμένων συστημάτων. Η ιδέα ότι η διατήρηση της οργάνωσης των συστημάτων είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση της ίδιας της ζωής στο εσωτερικό τους απηχούσε σαφώς την ιδέα ότι η διατήρηση του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος, με τις εγγενείς σε αυτό μορφές ανισότητας, καταπίεσης και αλλοτρίωσης, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη κοινωνικής ζωής.

Όπως εξηγούν οι Λέβινς και Λιούοντιν, μέσα από την εξελικτική θεωρία οι φονξιοναλιστές υποστήριξαν ότι η κοινωνία είχε κατακτήσει την ανώτατη μορφή προόδου και το ζητούμενο πλέον ήταν η διατήρηση της δυναμικής ισορροπίας του συστήματος με μικρές μεταβολές όπου αυτό θεωρείτο απαραίτητο:

“Η φιλελεύθερη κοινωνική θεωρία του τέλους του 19^{ου} αιώνα και του 20^{ου} έδωσε έμφαση στη δυναμική ισορροπία και στη βελτιστοποίηση. Τα άτομα μπορούν να ακμάζουν και να παρακμάζουν εντός του κοινωνικού συστήματος, αλλά το ίδιο το σύστημα θεωρείται σταθερό και όσο το δυνατόν πιο κοντά στο τέλειο σύστημα.

³⁶⁶ Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Βασίλης Καπετανγιάννης, 8η έκδοση, Ιστορική Βιβλιοθήκη (Αθήνα: Θεμέλιο, 2004): 52.

Είναι αποτελεσματικό, δίκαιο και παράγει το μεγαλύτερο όφελος για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού”.³⁶⁷

Κάτω από αυτό το πρίσμα, η ανερχόμενη επιστήμη της βιολογίας, που αποτελούσε εξάλλου και το θεμελιακό πλαίσιο αναφοράς των οργανισμικών προσεγγίσεων, κλήθηκε να επιβεβαιώσει τα συμπεράσματα των κοινωνικών θεωριών ισορροπίας. Κλήθηκε, δηλαδή, να επιβεβαιώσει “επιστημονικά” —και επομένως καθολικά— την ανάγκη διατήρησης της ιδιαίτερης οργάνωσης του καπιταλιστικού συστήματος, καθώς και την ανάγκη αναγνώρισης και προσαρμογής του ατόμου στην κρισιακή φύση του συστήματος. Έτσι, ασχολήθηκε με ζητήματα όπως αυτό της δυναμικής ισορροπίας, της ανάδυσης και της ιεραρχικής οργάνωσης. Η βιολογία, ως η επιστήμη της έμβιας φύσης, όντας πιο κοντά στις κλασικές φυσικές επιστήμες μέσω των μαθηματικών, αποδείχθηκε η καταλληλότερη επιστήμη για να διαμορφώσει ένα πλαίσιο κοινών κανόνων για τις κοινωνικές επιστήμες, δηλαδή τις επιστήμες των κοινωνικών (ως έμβιων) συστημάτων. Συνεπώς, μπορούσε να αποτελέσει το ενοποιητικό στοιχείο των θεωρητικών προσεγγίσεων στα διαφορετικά επιστημονικά πεδία υπό τη σκέπη ενός κοινού επιστημολογικού πλαισίου, μίας γενικής επιστήμης, με άλλα λόγια μίας *mathesis universalis*. Αυτή θα είχε διττό χαρακτήρα: αφενός θα μπορούσε να προσδώσει στη θεωρητική βιολογία την απαραίτητη υπόστασή της ως φυσική επιστήμη και αφετέρου θα αποτελούσε και το κυρίαρχο ιδεολογικό πλαίσιο εντός του οποίου οι υπόλοιπες επιστήμες θα διαμορφώσουν τις έννοιες, τις μεθόδους τους, τους προβληματισμούς και τα αποτελέσματά τους. Με τον τρόπο αυτό για άλλη μία φορά οι βιολογικοί νόμοι εννοούνταν ως φυσικοί νόμοι και άρα καθολικοί, αιώνιοι και αναπόδραστοι.

Οι Θεωρίες Συστημάτων ως διακριτό επιστημονικό πεδίο διαμορφώνονται για να καλύψουν ακριβώς τον ρόλο της *mathesis universalis*. Να δημιουργήσουν, δηλαδή, τη νέα “καθολική επιστήμη” εντός ενός πολύ συγκεκριμένου ιδεολογικού πλαισίου. Και εν τέλει να θέσουν, όπως πιστεύουμε, και τις βάσεις για τις μετέπειτα εξελίξεις στις αστικές κοινωνικές επιστήμες και συγκεκριμένα στις θεωρίες ισορροπίας.

Βέβαια, τα συστήματα και οι οργανισμικές αναλογίες, όπως έχουμε προαναφέρει, δεν εμφανίζονται για πρώτη φορά εκείνη την περίοδο, αλλά απασχολούν τις κοινωνικές επιστήμες κεντρικά ήδη από το 19^ο αιώνα και την εποχή του Σπένσερ. Εξάλλου, ο ίδιος ο Μαρξ θεωρείται από τους πρώτους πρακτικούς της θεωρίας συστημάτων, με το έργο του για το καπιταλιστικό σύστημα. Αντίστοιχα, επηρεάζεται από τις σύγχρονες του εξελίξεις στη βιολογία, δανειζόμενος μεταφορές από το βιολογικό πεδίο. Χαρακτηριστικά, για να αναλύσει το κεφάλαιο ως σύστημα, εκκινεί από αυτό που θεωρεί ως την “κυτταρική μορφή του”, δηλαδή το εμπόρευμα, ακολουθώντας, όπως αναφέρει, τη “μικροσκοπική ανατομία”:

“Η μορφή της αξίας που η ολοκλήρωσή της είναι η χρηματική μορφή, είναι ολότελα χωρίς περιεχόμενο και απλή. Και όμως το ανθρώπινο πνεύμα μάταια προσπαθούσε επί 2000 χρόνια και πάνω να την εξιχνιάσει, ενώ αντίθετα κατάφερε, τουλάχιστο κατά προσέγγιση, ν’ αναλύσει μορφές πολύ πιο πλούσιες σε περιεχόμενο και πιο περίπλοκες. Γιατί; Γιατί είναι πιο εύκολο να μελετήσεις το διαμορφωμένο σώμα παρά το κύτταρο του σώματος. [...] Για την αστική κοινωνία [...] η εμπορευματική

³⁶⁷ Levins και Lewontin 1985: 83–84.

μορφή του προϊόντος της εργασίας ή η αξιακή μορφή του εμπορεύματος είναι η οικονομική κυτταρική μορφή”.³⁶⁸

Αντίστοιχα, χρησιμοποιεί την έννοια του *μεταβολισμού* στο έργο του, για να εξηγήσει τη σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλοδιείσδυσης του ανθρώπου με τη φύση. Μέσα από αυτή την αμφίδρομη σχέση ανθρώπου-φύσης ο Μαρξ παρουσιάζει τη φύση ως το *ανόργανο σώμα* του ανθρώπου που φτάνει στην αυτοσυνείδηση μέσα από τον άνθρωπο. Όπως εξηγεί: “Το ίδιο το άτομο δεν αποτελεί μόνο το οργανικό σώμα [της φύσης], αλλά και την ανόργανη αυτή φύση ως υποκείμενο”.³⁶⁹ Με τον τρόπο αυτό, ο άνθρωπος αλλάζει τη φύση για να αλλάξει και ο ίδιος μέσα από αυτή τη διαδικασία. Πρόκειται επομένως για την ανάγνωση της εξέλιξης όχι ως παθητικής προσαρμογής σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον, αλλά ως ενεργητικό παράγοντα της όποιας μεταβολής.

Αντίθετα, οι φονξιοναλιστικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν με βάση τη θεωρητική βιολογία, χρησιμοποίησαν τις οργανισμικές αναλογίες για να παρουσιάσουν μία ιστορικά δεδομένη κοινωνική δομή —και τις κοινωνικές σχέσεις που την οργανώνουν— ως φυσικούς και αιώνιους νόμους. Έτσι, αφού αφαίρεσαν το ιστορικό πλαίσιο από τις κοινωνικές διαδικασίες, φυσικοποιώντας το καπιταλιστικό σύστημα και παρουσιάζοντάς το ως τη μόνη δυνατή κοινωνική πρόταση, ανακήρυξαν με τον τρόπο αυτό τη διατήρησή του στο ύψιστο καθήκον των κοινωνιών. Συνεπώς, εστίασαν στα στοιχεία εκείνα που θα μπορούσαν να εγγυηθούν τη σταθερότητα ή, στην καλύτερη περίπτωση, την ασταθή ισορροπία του υφιστάμενου συστήματος.

Η πλέον επιδραστική στην εποχή της θεωρία αυτού του είδους είναι η Γενική Θεωρία Συστημάτων (ΓΘΣ) την οποία εισηγήθηκε ο Λούντβιχ φον Μπερτάλανφ (Ludwig von Bertalanffy). Το όνομά του μοιάζει να έχει πλέον ξεχαστεί —εκτός ορισμένων εγκυκλοπαιδικών αναφορών— στις σύγχρονες θεωρητικές αναζητήσεις και αναλύσεις. Όμως, την περίοδο στην οποία ανέπτυξε τη θεωρία του για τα ανοιχτά συστήματα, την οργανισμική βιολογία και τη Γενική Θεωρία Συστημάτων, ο Μπερτάλανφ βρισκόταν στο κέντρο των θεωρητικών διεργασιών, τόσο μέσα από τα γραπτά του όσο —και κυρίως— μέσα από τη θεσμική του εμπλοκή στη δημιουργία φορέων για την ανάπτυξη της

³⁶⁸ Καρλ Μαρξ, Πρόλογος στο *Το Κεφάλαιο. Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, τ. Ι (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1978): 11-12. Σχετικά οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφσκι και Γιούντιν σημειώνουν: “Το ‘Κεφάλαιο’ του Μαρξ που ασχολείται με τη μελέτη των μηχανισμών του καπιταλιστικού σχηματισμού, συνδυάζει στενά τις αναλύσεις των διαδικασιών λειτουργικότητας κι ανάπτυξης, και πολύ σωστά θεωρείται σαν πρότυπο ιστορικής και δομικής λειτουργικής μελέτης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η μεθοδολογία του Μαρξ στη μελέτη του χρήματος. Ο Μαρξ αρχίζει την έρευνά του καθορίζοντας το χρήμα σαν ένα λειτουργικό στοιχείο του οικονομικού συστήματος κι ύστερα αποδεικνύει τη λογική και ιστορική ανάπτυξη αυτού του στοιχείου. Δεν προχωρεί ωστόσο σε μια περιγραφή της εμπειρικής ιστορίας του χρήματος, και τονίζει αυτό το σημείο αποκαλώντας την ανάλυσή του ψευδογενετική, —δηλαδή έχοντας να κάνει μόνο με τη γενική λογική της εξέλιξης αυτής της διαδικασίας, κι όχι με τη συγκεκριμένη ιστορική μορφή της υλοποίησής της” [Igor Viktorovich Blauberg, Vadim Nikolayevitch Sadovsky, και Erik Grigorevich Yudin, *Θεωρία Συστημάτων: Φιλοσοφικά & Μεθοδολογικά Προβλήματα* (Αθήνα: Πλανήτης, χ.χ.): 290].

³⁶⁹ Καρλ Μαρξ, *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας [Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie]*, μτφρ. Διονύσης Διβάρης, τ. Β’ (Αθήνα: Στοχαστής, 1990): 368 (τετράδιο V, 3). Για μία εκτενή και εξαιρετική ανάλυση της έννοιας του μεταβολισμού στο έργο του Μαρξ, βλέπε το κεφάλαιο 2, “The Mediation of Nature through Society”, στο Alfred Schmidt, *The Concept of Nature in Marx, Radical Thinkers* (London, New York: Verso Books, 2014): 63-93.

“Επιστήμης των Συστημάτων”, δραστηριότητα που εντάθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Παράλληλα, το ίδιο το εύρος της θεωρίας του, που στόχευε στη μεταφορά των εννοιών και πορισμάτων της βιολογίας στις κοινωνικές επιστήμες μέσα από την “ενοποίηση της επιστήμης”, εμπειρείχε εξαρχής συγκεκριμένα ιδεολογικά συμφραζόμενα, τα οποία θεωρούμε πως αποτέλεσαν και το μετέπειτα πλαίσιο ανάπτυξης των θεωριών ισορροπίας στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε στα επόμενα κεφάλαια. Ενδεικτική της διάχυσης των θεωριών του ακόμη και σήμερα είναι η παρατήρηση της ιστορικού των επιστημών Ντέμπορα Χάμμοντ (Deborah Hammond):

“Μία γρήγορη επισκόπηση του βιβλίου του *General System Theory: Foundations, Development, Applications* (1968) στο Google Scholar εμφανίζει πάνω από 11.000 αναφορές μέχρι τουλάχιστον το 2017 από μία πλειάδα διαφορετικών πεδίων, όπως η ψυχολογία, το μάνατζμεντ και η οργανωτική θεωρία, η έρευνα δράσης, η διεθνής πολιτική, η επιστήμη της πληροφορίας και η οικολογία”.³⁷⁰

Ο Μπερτάλανφου στην εποχή του και οι επιρροές του έργου του

Σε όλο έργο του Μπερτάλανφου και στην εξέλιξή του μπορούμε να διακρίνουμε τις πολυεπίπεδες επιρροές του από τη βιολογία, τη φιλοσοφία και την ψυχολογία. Εξάλλου οι επιρροές αυτές αντανakλούν και το γενικότερο κοινωνικό, πολιτικό και επιστημονικό πλαίσιο της εποχής του Μεσοπολέμου στην Αυστρία και ειδικά στη Βιέννη.

Η Βιέννη αποτελεί ήδη από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα σημαντικό κέντρο της Ευρωπαϊκής διάνοησης, στην οποία ανθίζουν οι τέχνες (Απόσχιση / Σετσεσιονισμός) και η αρχιτεκτονική (κίνημα Αρ Νουβώ), οι ανθρωπιστικές επιστήμες (ψυχολογία και ψυχανάλυση), οι κλασικές θετικές επιστήμες, αλλά και τα οικονομικά (Σουμπέτερ, Χάγιεκ), καθώς και οι κοινωνικές επιστήμες. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την κατάρρευση της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας το αυστριακό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα (SDAPÖ) κερδίζει τις πρώτες δημοτικές εκλογές και αναλαμβάνει την τοπική κυβέρνηση της Βιέννης.³⁷¹ Έτσι, την περίοδο του Μεσοπολέμου η Βιέννη μετατρέπεται σε εργαστήριο “ενός πρωτότυπου εγχειρήματος κοινωνικού μετασχηματισμού μέσω της

³⁷⁰ Deborah Hammond, ‘The legacy of Ludwig von Bertalanffy and its relevance for our time’, *Systems Research and Behavioral Science* 36, τχ. 3 (2019): 301.

³⁷¹ Οι ιστορικοί Βερόνικα Ντούμα και Χάννα Λιχτενμπεργκερ αναλύοντας συνοπτικά το πολιτικό κλίμα που επέτρεψε στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα να κερδίσει τις δημοτικές εκλογές στη Βιέννη λαμβάνουν σοβαρά υπόψη το γεγονός ότι το 1918 αποκτούν δικαίωμα ψήφου και οι γυναίκες στην Αυστρία: “Ο συνδυασμός των κοινωνικών δυνάμεων στη Βιέννη στο τέλος και αμέσως μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησε τις απαραίτητες συνθήκες για το εγχείρημα αυτό. Το εργατικό, το φεμινιστικό και το τοπικό κίνημα αναδύθηκαν πολύ δυνατά μέσα από το μεγάλο λιμό, την αυξημένη ανεργία και αστεγία που χαρακτήρισαν τα χρόνια του πολέμου. Αυτά κορυφώθηκαν σε ένα κύμα διαδηλώσεων και απεργιών προς το τέλος του πολέμου. Σε όλη τη Βιέννη, εργάτες και κάτοικοι οργανώθηκαν σε τοπικά συμβούλια στο πρότυπο της Ρώσικης Επανάστασης και των Δημοκρατιών των Εργατικών Συμβουλίων της Γερμανίας και της Ουγγαρίας” (Veronika Duma και Hanna Lichtenberger, ‘Remembering Red Vienna’, μετάφρ. Loren Balhorn, *Jacobin*, 2 Οκτωβρίου 2017).

εφαρμογής ενός προγράμματος μεταρρυθμίσεων προς όφελος των λαϊκών στρωμάτων”,³⁷² που την κάνουν γνωστή ως την περίοδο της “Κόκκινης Βιέννης” (1919-1934).

Παρά τα “ριζοσπαστικά” αυτά παραδείγματα, όπως εξηγεί ο Κάντζιας-Ρόντε:

“[...] ο Μεσοπόλεμος, συγκριτικά με τον ‘μακρύ’ 19^ο αιώνα, ήταν μια περίοδος στασιμότητας για την Βιέννη. Η μετάβαση από κέντρο μιας πολυεθνικής Αυτοκρατορίας 56 εκατομμυρίων κατοίκων σε υπερμεγέθη υδροκέφαλη πρωτεύουσα ενός μικρού έθνους-κράτους 6,5 εκατομμυρίων, θα την βυθίσει σε μια συλλογική κρίση ταυτότητας, παρά το γεγονός ότι συνέχιζε να είναι μια παγκόσμια μητρόπολη [...]”.³⁷³

Στο πλαίσιο μιας τέτοιας ιστορικής μετάβασης στη λογική του έθνους-κράτους, ο Μπερτάλανφου φαίνεται να “θρηνεί” την πώση της αυτοκρατορίας. Εξάλλου, ο ίδιος, ως γόνος της συγγκρικής αριστοκρατίας, δήλωνε από πολύ νωρίς τις συντηρητικές του απόψεις για την “παρακμή” της εποχής του, υποστηρίζοντας ότι “το καθήκον μας, καθήκον ενός είδους σε παρακμή, δεν είναι να δημιουργήσουμε νέες αξίες, αλλά να διατηρήσουμε πιστά τις παλιές”.³⁷⁴ Είναι ενδεικτικό ότι στις σπουδές του επιχειρεί να συνδυάσει τη φιλοσοφία με τη βιολογία αναζητώντας απαντήσεις, όπως εξηγεί ο μαθηματικός και ιστορικός των επιστημών Νταβίντ Πουβρώ (David Pounreau), “για μία κοσμολογία ικανή να υπερνικήσει τις

³⁷² Αλεξάντερ-Κρίστιαν Κάντζιας-Ρόντε, *‘Το πείραμα της «κόκκινης Βιέννης» (1919-1934). Προβλήματα και αντιφάσεις του εγχειρήματος του «σοσιαλισμού σε μια πόλη»* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2017): 10. Από την κοινωνική πολιτική του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος ξεχωρίζει το ευρύτατο πρόγραμμα κατασκευής κοινωνικών κατοικιών που αναπτύχθηκε ως απάντηση στο έντονο στεγαστικό πρόβλημα της περιόδου. Ωστόσο, το ριζοσπαστικό πρόγραμμα της Κόκκινης Βιέννης επιχειρήσε μία εκτενή κοινωνική αναβάθμιση, μέσα από προγράμματα για την υγειονομική περίθαλψη, την εκπαίδευση και την παιδική μέριμνα, τις τέχνες και την πολιτιστική μεταρρύθμιση κ.λπ.

³⁷³ Στο ίδιο: 11.

³⁷⁴ Bertalanffy L. von, ‘Expressionismus und Klassizismus’ (1924): 343, όπως αναφέρεται στο: David Pounreau, *La ‘tragédie dialectique du concept de totalité’: une biographie non officielle de Ludwig von Bertalanffy (1901-1972)* (Vienne: BCSSS, Bertalanffy Center for the Study of Systems Science, 2006): 31. Ο Πουβρώ εξηγεί ότι οι αντιδημοκρατικές, αντιφιλελεύθερες και αντισοσιαλιστικές του πεποιθήσεις αποτυπώνονται κυρίως στην αλληλογραφία του. Βέβαια μια προσεκτική ανάγνωση του έργου του δίνει στον αναγνώστη ικανές ενδείξεις αυτών των πεποιθήσεων. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται στους όρους που καθιστούν δυνατή την “ηθική πρόοδο” της κοινωνίας: “Η ηθική πρόοδος μοιάζει εφικτή μόνο μέσω της αναστολής και της εξάχνωσης. Η ανασταλτική δράση των ανώτερων δημιουργών στους κατώτερους αποτελεί πολύ γνωστό γεγονός στη νευροφυσιολογία. Φαίνεται πως δεν μπορούμε να αλλάξουμε την *bête humaine* [ανθρώπινο κτήνος]: μπορούμε μόνο να ελπίζουμε πως το κτήνος εντός του ανθρώπου θα ελέγχεται καλύτερα”. Αντίστοιχα, παρουσιάζει τη μεταπολεμική άνοδο της μεσαίας τάξης ως “σύμπτωμα” της εποχής του: “Το κύριο σύμπτωμα της σημερινής κοινωνίας φαίνεται να είναι η άνοδος των μαζών ή του προλεταριάτου, όπως περιγράφεται τόσο παραστατικά από συγγραφείς όπως ο Ορτέγα ι Γκασέτ και ο Τούνμπι. Ας ξεχάσουμε προς το παρόν τη συζήτηση γύρω από τις δημογραφικές παραμέτρους, τον αυξανόμενο υπερπληθυσμό του πλανήτη μας και τη Μαλθουσιανή απειλή και ας επικεντρωθούμε στο επίπεδο της συμπεριφοράς. Πιστεύω ότι μία ακριβής απάντηση στο πρόβλημα μπορεί να δοθεί με βιολογικούς όρους” [Ludwig von Bertalanffy, ‘A Biologist Looks at Human Nature’, *The Scientific Monthly* 82, τχ. 1 (1956): 37, 39].

αντιφάσεις ενός κόσμου σε παρακμή, εντός του οποίου η βασανισμένη εποχή του [Μπερτάλανφου] δεν θα μπορούσε παρά να αποτελέσει το απόλυτο τέλος”.³⁷⁵

Την ίδια εποχή στον ακαδημαϊκό χώρο οι εξελίξεις στο πεδίο των φυσικών επιστημών, που είχαν ξεκινήσει ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα —η θεωρία της σχετικότητας, η κβαντική μηχανική κ.λ.π.— φαίνεται να ανατρέπουν τον ντετερμινισμό που είχε θεμελιώσει κατά τον 19ο αιώνα η επιστήμη της φυσικής, δεδομένου ότι παρουσιάζουν μία νέα εικόνα του κόσμου. Ο θεωρητικός φυσικός Ζιλ Κοέν-Τανουντζί (Gilles Cohen-Tannoudji) εξηγεί: “το σύμπαν βρίσκεται σε ανάπτυξη, αυτή η ανάπτυξη είναι μια χρονική διαδικασία, δεν υπάρχει πραγματικότητα που να μην είναι εν τω γίνεσθαι, ο άνθρωπος είναι προϊόν της φύσεως”.³⁷⁶ Η είσοδος σε αυτή την εποχή των πειραματισμών συμπίπτει και με την περίοδο κατά την οποία η φυσική ιστορία μετατρέπεται στο διακριτό επιστημονικό πεδίο της βιολογίας.

Στη Βιέννη την περίοδο αυτή ιδιαίτερα δραστήριο είναι το Ινστιτούτο Πειραματικής Βιολογίας, γνωστό και ως Βιβάριουμ (Vivarium),³⁷⁷ τις εργασίες του οποίου παρακολουθεί ο Μπερτάλανφου. Το Ινστιτούτο προωθεί τη διεπιστημονική προσέγγιση της βιολογίας, επιχειρώντας να θέσει τις βάσεις της νέας αυτής επιστήμης στο θεωρητικό, πειραματικό και φιλοσοφικό επίπεδο, μέσα από την ανάπτυξη της πειραματικής και της θεωρητικής

³⁷⁵ David Pouvreau, ‘The project of “general systemology” instigated by Ludwig von Bertalanffy. Genealogy, genesis, reception and advancement’, *Kybernetes* 42, τχ. 6 (2013): 852.

³⁷⁶ Gilles Cohen-Tannoudji, ‘Ζητήματα Φυσικής’, στο *Ιδεολογίες: Η Μεγάλη Σύγχυση*. Συλλογικό έργο Γάλλων πανεπιστημιακών, 2η έκδοση [1990] (Αθήνα: Ροές, 1999): 146. Μάλιστα ο Χομπσμπάουμ εύστοχα σημειώνει ότι: “Υπάρχουν εποχές που ο συνολικός τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος συλλαμβάνει και δομεί το σύμπαν μετασχηματίζεται σε σχετικά σύντομο διάστημα, και μια τέτοια εποχή ήσαν οι δεκαετίες πριν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. [...] Το πνευματικό τοπίο στο οποίο τώρα πλέον αρχίζουν να ξεχωρίζουν κορυφές όπως ο Πλανκ, ο Αϊνστάιν και ο Φρόυντ, για να μην αναφέρουμε τον Σαϊνμπεργκ και τον Πικάσσο, ήταν ευκρινώς και θεμελιωδώς διαφορετικό από εκείνο που πίστευαν ότι διέκριναν οι ευφυείς παρατηρητές το 1870, για παράδειγμα” (Hobsbawm 2002: 375-376).

³⁷⁷ Το Ινστιτούτο Πειραματικής Βιολογίας της Βιέννης (Biologische Versuchsanstalt) —γνωστό και ως Βιβάριουμ από το όνομα του κτηρίου στο οποίο στεγαζόταν— ιδρύθηκε ως ιδιωτικό ερευνητικό κέντρο το 1902. Παραχωρήθηκε στην Αυτοκρατορική Ακαδημία Επιστημών της Αυστροουγγαρίας το 1914, στην αρχή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1930 —όταν οι περισσότεροι από τους κύριους ερευνητές του θα παραιτηθούν ή θα κυνηγηθούν από το Ναζιστικό καθεστώς— θα συμβάλλει βαθιά στην εδραίωση της βιολογίας και ιδιαίτερα της θεωρητικής βιολογίας. Όπως σημειώνει ο βιολόγος Γκερντ Μύλλερ (Gerd B. Müller): “[...] η οργανισμική σκέψη που αναπτύχθηκε [στο Ινστιτούτο] άσκησε έντονη επιρροή στις μεταλλαγές της επιστημονικής και φιλοσοφικής προοπτικής της βιολογίας που σημειώθηκαν κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα” [Gerd B. Müller, “Biologische Versuchsanstalt: An Experiment in the Experimental Sciences” στο Gerd B. Müller, επιμ., *Vivarium. Experimental, Quantitative, and Theoretical Biology at Vienna’s Biologische Versuchsanstalt*, Vienna Series in Theoretical Biology (Cambridge, London: The MIT Press, 2017): 16].

βιολογίας.³⁷⁸ Σε διάλογο με τις κατευθύνσεις των πρώιμων Βρετανών οργανικιστών,³⁷⁹ το Ινστιτούτο υποστηρίζει ως θεμελιώδες αντικείμενο μελέτης της βιολογίας αυτό του ζωντανού οργανισμού στο σύνολό του. Δηλαδή τον οργανισμό και την έμβια φύση ως ολότητα διακριτή από την ανόργανη ύλη και επομένως μη δυνάμενη να αναλυθεί και να μελετηθεί από τις κλασικές φυσικές επιστήμες.

Η οργανισμική θεώρηση του Βιβάριουμ σημαδεύτηκε από την αντίθεσή της στη δαρβινική θεωρία και συγκεκριμένα στην ιδέα του τυχαίου της φυσικής επιλογής, εστιάζοντας κυρίως στις επιγενετικές διαδικασίες και τη μορφογενετική. Έτσι, οι βιολόγοι του Βιβάριουμ υποστηρίζουν ότι “ο οργανισμός πρέπει να γίνει αντιληπτός ως ένα σύστημα που διατηρεί μία ενεργή σχέση με το περιβάλλον του, καθώς και πως η μορφογένεση³⁸⁰ οφείλει να κατανοείται ως το προϊόν των επιγενετικών διαδικασιών”.³⁸¹ Αποδεχόμενοι ως θεμελιώδη την έννοια της διαφοροποίησης για την εξελικτική διαδικασία, οι βιολόγοι του Βιβάριουμ επηρεάζονται επίσης από τις ολιστικές προσεγγίσεις που αναπτύσσονταν την περίοδο εκείνη στη φιλοσοφία, όπως αυτές του Άλφρεντ Γουάιτχεντ (Alfred North Whitehead) και του Γιαν Σματς (Jan Christiaan Smuts), με το δεύτερο εκ των οποίων θα ασχοληθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια.

Ο Μπερτάλανφου, παρακολουθώντας και συμμετέχοντας στο Βιβάριουμ, εστιάζει τη μελέτη του στην εμβρυολογία, στη μορφολογία, στην κληρονομικότητα και στη σχέση μεταξύ του οργανισμού και του περιβάλλοντός του. Μέσα από το Ινστιτούτο γνωρίζει το Βρετανό θεωρητικό βιολόγο Τζόζεφ Γούντζερ (Joseph Henry Woodger), που συμμετέχει στην Ομάδα Θεωρητικής Βιολογίας της Βρετανίας και ο οποίος θα μεταφράσει τα πρώτα συγγράμματα

³⁷⁸ Όπως εξηγεί ο Μύλλερ: “Εξαρχής οι ιδρυτές του [Βιβάριουμ] διακήρυξαν την ποσοτικοποίηση, τη μαθηματικοποίηση και τη διαμόρφωση θεωρίας ως τους κεντρικούς στόχους του Ινστιτούτου [...], ώστε να εδραιώσουν τη βιολογία σε αντίστοιχα σταθερή βάση όπως αυτή των ‘σκληρών’ επιστημών της φυσικής και της χημείας” (Müller 2017: 3). Όπως μάλιστα σημειώνει στη συνέχεια, “η θεωρητική βιολογία, όπως αναπτύχθηκε την περίοδο της ίδρυσης του Ινστιτούτου, απείχε σημαντικά από τον τρόπο με τον οποίο αυτή κατανοείται σήμερα και αντιστοιχούσε περισσότερο στη σύγχρονη αντίληψη της φιλοσοφίας της βιολογίας” (Müller 2017: 15).

³⁷⁹ Ιδιαίτερα μεταξύ των Σκώτων Χαλντέιν (John Scott Haldane) και Ράσελ (Edward Stuart Russell). Ο Χαλντέιν, επιμένοντας στην αντίληψη της “ολότητας” ως της ουσιώδους ιδιότητας του οργανισμού ρητά υποστήριξε ότι “η βιολογία πρέπει να θεωρείται ξεχωριστή επιστήμη με τις δικές της λογικές αρχές, οι οποίες δεν είναι αυτές της φυσικής” [J. S. Haldane, *The Philosophical Basis of Biology*, 1931: 150, όπως παρατίθεται στο V.B. Smocovitis, ‘Unifying Biology: The Evolutionary Synthesis and Evolutionary Biology’, *Journal of the History of Biology* 25, τχ. 1 (1992): 9], ενώ ο Ράσελ, υποστηρίζοντας την οργανισμική θεωρία ως διαχωριστικό στοιχείο της επιστήμης της βιολογίας, εξήγησε ότι: “μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το ζωντανό ον ως μία λειτουργική ενότητα [...] και να αντιληφθούμε το πώς όλες οι λειτουργίες του [...] συνεργαζόμενες υπηρετούν τον πρωταρχικό στόχο της ανάπτυξης, διατήρησης και αναπαραγωγής” [E. S. Russell, *The Interpretation of Development and Heredity* (Oxford: Clarendon Press, 1930), όπως αναφέρεται στο: Deborah Hammond, *The Science of Synthesis. Exploring the Social Implications of General Systems Theory* (Boulder, CO: University Press of Colorado, 2003)].

³⁸⁰ Μορφογένεση είναι η βιολογική διαδικασία μέσα από την οποία ένας οργανισμός αποκτά τη μορφή του ως μία χρονικά και χωρικά καθορισμένη οργάνωση.

³⁸¹ Pouvreau 2006: 13.

βιολογίας του Μπερτάλανφου στα αγγλικά.³⁸² Με τον τρόπο αυτό, τόσο το θεωρητικό έργο του Μπερτάλανφου, όσο και αυτό του Βιβάριουμ, θα επιδράσουν και στην αντίστοιχη συζήτηση και στη Βρετανία.

Στη φιλοσοφία, ο Μπερτάλανφου αναζητά την απάντηση στις μεταφυσικές του ανησυχίες μέσα από το ρεύμα των νεο-καντιανών, και ιδιαίτερα στον ιδεαλιστικό θετικισμό του Χανς Βάιχινγκερ (Hans Vaihinger), αλλά και στη βιταλιστική φιλοσοφία του Ράινινγκερ (Robert Reiningger), υπό την επίβλεψη του οποίου θα εκπονήσει τη διδακτορική του διατριβή. Υπήρξε επίσης μαθητής του φιλοσόφου Μόριτζ Σλικ (Moritz Schlick) —από τις ηγετικές μορφές του Κύκλου της Βιέννης.³⁸³

Ο ίδιος δεν θα προσχωρήσει ποτέ επίσημα στον Κύκλο. Επιηρεάζεται όμως έντονα από την κριτική ανάλυση των επιστημονικών εννοιών και μεθόδων που απασχολεί τα μέλη του, ιδιαίτερα μέσα από το κίνημα της “Ενότητας της Επιστήμης”³⁸⁴, μιας νεο-θετικιστικής κατεύθυνσης προσπάθειας εκβολής της μεταφυσικής από την επιστημονική σκέψη “στη βάση της θεμελιώδους πεποίθησης ότι όλες οι επιστήμες —φυσικές, βιολογικές και κοινωνικές— όχι μόνο εξαρτώνταν από, αλλά μπορούσαν να οριστούν με φυσικαλιστικούς όρους που διαπνέονταν από μία κοινή μέθοδο και [ένα κοινό] λεξιλόγιο αρχών”.³⁸⁵ Μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της μεσοπολεμικής πολιτισμικής κρίσης, ο Μπερτάλανφου αναγνωρίζει αφενός την ανάγκη της υπεράσπισης της αξίας της επιστήμης και αφετέρου την ιδέα της ενοποίησης της επιστημονικής γνώσης. Θα αμφισβητήσει ωστόσο τον ίδιο τον λογικό θετικισμό,³⁸⁶ παίρνοντας αποστάσεις τόσο από την κριτική στη μεταφυσική (κοινός τόπος στον Κύκλο αλλά και στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης) όσο και από τις πιο ριζοσπαστικές τάσεις του Κύκλου της Βιέννης.

Πιο κοντά στα δικά του ενδιαφέροντα θα βρει τις έρευνες του ζεύγους ψυχολόγων Καρλ και Σαρλότ Μπύλερ (Karl και Charlotte Bühler), οι οποίοι τον εισάγουν στην προβληματική

³⁸² Rounreau 2006: 16. Η εμβρυϊκή θεωρία της *επιγένεσης*, όπως εξηγεί η βιολόγος Λαοκρατία Λάκκα, υποστηρίζει ότι “ο οργανισμός δεν είναι προσηματισμένος στα σπερματοζώαρια ή τα ωάρια, αλλά σχηματίζεται προοδευτικά κατά την εμβρυϊκή ανάπτυξη”, βασιζόμενη στην αρχή της διαφοροποίησης ως κεντρικής της εξελικτικής διαδικασίας. [Λαοκρατία Λάκκα, ‘Εξήντα χρόνια επιγένεσης’, *Κριτική Επιστήμη & Εκπαίδευση* 1, τχ. 5 (2005): 36].

³⁸³ Το ιδιαίτερα επιδραστικό “εργαστήριο” του λογικού εμπειρισμού ή λογικού θετικισμού. Για τις θεωρητικές επιρροές και συγγένειες του Μπερτάλανφου με αυτό, βλέπε εκτενέστερα : Hammond 2003): 14, Thaddus E. Weckowicz, ‘Ludwig von Bertalanffy (1901-1972): A Pioneer of General Systems Theory, CSR Working Paper No. 89-2’ (University of Alberta, Center for Systems Research, 2000): 3 και Rounreau 2006: 17.

³⁸⁴ Για τις αρχές και τις αναζητήσεις της συγκεκριμένης τάσης του Κύκλου της Βιέννης, βλέπε στο άρθρο ενός από τους πρωτεργάτες της: Otto Neurath, ‘Unified Science and Its Encyclopaedia’, *Philosophy of Science* 4, τχ. 2 (1937): 265–77.

³⁸⁵ Smocovitis 1992: 6. Όπως εξηγεί η Σμοκοβίτις, “το Κίνημα για την Ενότητα της Επιστήμης σάρωσε τους πνευματικούς κύκλους στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και [τις αρχές] της δεκαετίας του 1930, με τη διοργάνωση διεθνών συνεδρίων, την έκδοση επιστημονικών περιοδικών όπως το *Erkenntnis*, αλλά και συνεργατικές προσπάθειες για την ενσωμάτωση της γνώσης εντός μίας *Εγκυκλοπαίδειας της Ενοποιημένης Επιστήμης*” (Στο ίδιο 1992: 7).

³⁸⁶ Τις επεξεργασίες του Κύκλου πάνω στην επαληθευσιμότητα των επιστημονικών προτάσεων, με συνδυασμό της επαγωγικής πειραματικής μεθόδου και της Λογικής.

της Μορφολογικής (Gestalt) Ψυχολογίας³⁸⁷. Ο Μπερτάλανφου επηρεάζεται καθοριστικά από τη θεωρία αυτή που προάγει, όπως πιστεύει, “τη λύση του αινίγματος των ζωντανών οργανισμών εντός μίας ολιστικής φιλοσοφίας”.³⁸⁸ Η θεμελιώδης διαλεκτική αρχή της Μορφολογικής Ψυχολογίας, ότι το όλον είναι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του, θα αποτελέσει κεντρική ιδέα στο έργο του Μπερτάλανφου, την οποία ωστόσο ο ίδιος, όπως θα δούμε στη συνέχεια, μεταγράφει απογυμνωμένη από το διαλεκτικό της χαρακτήρα, προσδίδοντάς της τελεολογικές ιδιότητες.

Η οργανισμική θεωρία ή η λειτουργική οργάνωση ως πεμπουσία της ζωής

Οι κοινωνικές και γνωσιολογικές επιρροές, που συνοπτικά αναφέραμε παραπάνω, οδηγούν τον Μπερτάλανφου όχι μόνο στο να διαμορφώσει τη θεωρία του για την έμβια φύση και το χαρακτήρα της βιολογίας, αλλά και στο να επιβάλλει, αργότερα, τη μεταφορά των όρων, εννοιών και μεθόδων αυτής της θεωρίας στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών μέσω της “ενοποιημένης επιστήμης” που είναι γι’ αυτόν η Γενική Θεωρία Συστημάτων. Στο μεταπολεμικό του έργο επιχειρεί, δηλαδή, να παρουσιάσει τη “βιολογική εικόνα του κόσμου” ως την μοναδική και “ολιστική” επιστημονική πρόταση της εποχής του.³⁸⁹

Οι βάσεις για τη μετέπειτα θεωρητική του πορεία τίθενται ήδη στο πρώιμο έργο του Μπερτάλανφου, όπου συναντάμε τις έννοιες της ολότητας, του συστήματος, του οργανισμού, της οργάνωσης και της ιεραρχίας. Στη διδακτορική του διατριβή στον τομέα της φιλοσοφίας, με τίτλο “Ο Φέχνερ και το πρόβλημα των ανώτερων ολοκληρώσεων—Μία σπουδή στην επαγωγική μεταφυσική”,³⁹⁰ την οποία ολοκληρώνει το 1926, συγκεντρώνει όλες τις επιρροές του από τα διαφορετικά επιστημονικά πεδία —της φιλοσοφίας, της βιολογίας, της ψυχολογίας— αλλά και τη μεταφυσική, όπως είδαμε παραπάνω. Κεντρικό θέμα στη διατριβή του είναι το ζήτημα των “ανώτερων” ιεραρχικά ολοκληρώσεων των οργανισμών (συστήματα). Με τον τρόπο αυτόν εισάγει την οργανισμική του θεώρηση στη βιολογία και αναζητώντας “τον βαθμό στον οποίο ο κόσμος στο σύνολό του μπορεί να θεωρηθεί ως μία ιεραρχία διαφορετικών επιπέδων οργάνωσης”³⁹¹ —θέση στην οποία θα επιμείνει σε όλη του τη θεωρητική πορεία και εξέλιξη.

³⁸⁷ Η Μορφολογική Ψυχολογία αναπτύχθηκε ως αντίλογος στην Συμπεριφοριστική προσέγγιση και στο σχήμα *Ερέθισμα-Αντίδραση* (stimulus-response). Υποστηρίζει ότι οι λειτουργίες της αντίληψης, της μάθησης και της σκέψης πρέπει να γίνονται κατανοητές ως συστήματα που αποτελούν δυναμικές συνθέσεις των μερών και όχι το απλό άθροισμά τους.

³⁸⁸ Weckowicz 2000: 3. Ο ίδιος ο Μπερτάλανφου αναφέρεται στο Βόλφγκανγκ Κέλερ (Wolfgang Köhler) —από τους εισηγητές της Μορφολογικής Ψυχολογίας— ως βασική του επιρροή [Ludwig von Bertalanffy, *General Systems Theory. Foundations, Development, Applications* (New York: George Braziller, 1969): 10].

³⁸⁹ Βλ. Ludwig von Bertalanffy, ‘Das Weltbild der Biologie’, στο *Weltbild und Menschenbild* (III. Internationale Hochschulwochen des österreichischen College in Alpbach, Salzburg, Tyrolia, 1947): 251–74 και Ludwig von Bertalanffy, *Das biologische Weltbild – Die Stellung des Lebens in Natur und Wissenschaft* (Bern: A. Francke A.G., 1949), μεταφρασμένο στα αγγλικά ως: Ludwig von Bertalanffy, *Problems of Life: An Evaluation of Modern Biological Thought* (New York: Wiley, 1952).

³⁹⁰ *Fechner und das Problem der Integrationen höherer Ordnung – Ein Versuch zur induktiven Metaphysik*, όπως αναφέρεται στο Pouvreau 2006: 14.

³⁹¹ Pouvreau 2006: 14.

Τη θέση του αυτή θα αναπτύξει πιο ολοκληρωμένα στα πρώτα δύο συγγράμματα βιολογίας που θα εκδώσει, *Kritische Theorie der Formbildung* (Κριτική Θεωρία της Μορφογένεσης, 1928) και *Theoretische Biologie* (Θεωρητική Βιολογία, 1932), τα οποία θα μεταφραστούν στην αγγλική ως ένα συνοπτικό βιβλίο με τον τίτλο *Modern Theories of Development* (Σύγχρονες Θεωρίες της Ανάπτυξης, 1933).³⁹² Παρόλο που στο βιβλίο του αυτό ο Μπερτάλανφου εστιάζει και αναφέρεται κυρίως στη βιολογία —και δη στην εμβρυολογία—, θέτει τις βάσεις για την οργανισμική αντίληψή του για τον κόσμο, την οποία θα μεταφέρει αργότερα, μέσω της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων, και στο κοινωνικό πεδίο.

Ο Μπερτάλανφου εκκινεί από την παραδοχή της “κρίσης της βιολογίας”. Οι σύγχρονες του εξελίξεις στο πεδίο των φυσικών επιστημών φαίνονταν να αλλάζουν τα δεδομένα για τις επιστήμες αυτές, εμφανίζοντας έναν κόσμο αβέβαιο, χαώδη και επομένως μη δυνάμενο να οριστεί με τους υφιστάμενους νόμους. Ο κόσμος αυτός —κατά την άποψή του— είχε ανάγκη από ένα “νέο βήμα στην επιστημονική σκέψη, το γόνιμο χάος μέσα από το οποίο θα αναπυχθεί ένας νέος κόσμος, ένα νέο σύστημα σκέψης”.³⁹³ Όπως υποστήριξε, την κρίση αυτή διένυε και η βιολογία, η οποία έπρεπε να αναθεωρήσει τις βάσεις της και τον κυρίως περιγραφικό χαρακτήρα της και να διεκδικήσει τη διακριτή επιστημονική της υπόσταση, διαμορφώνοντας το δικό της σύστημα “αυστηρών φυσικών νόμων”.³⁹⁴ Και για να το κάνει αυτό, όφειλε πρώτα και κύρια να αναπτύξει το δικό της, ιδιαίτερο θεωρητικό πλαίσιο: τη θεωρητική βιολογία δηλαδή τη φιλοσοφία της βιολογίας. Όπως ο Μπερτάλανφου σημειώνει: “Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι χρειαζόμαστε μία νέα φιλοσοφία. Η ακαδημαϊκή φιλοσοφία έχει μετατραπεί σε ένα είδος διανοητικής ακροβασίας που απέχει σημαντικά από τις πραγματικότητες της εποχής μας, καθώς και από τις πιο ισχυρές της δυνάμεις, την επιστήμη και την τεχνολογία”.³⁹⁵

Ουσιαστικά, ακολουθώντας την κατεύθυνση των συναδέλφων του βιολόγων του Βιβάριουμ επιχειρεί να διαμορφώσει το επιστημολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο εντός του οποίου οφείλει να αναπυχθεί η βιολογία, ώστε να καταφέρει να γίνει μία “συστηματική” και “ακριβής” επιστήμη. Όπως δηλώνει, μάλιστα, κατηγορηματικά:

“[η απλή] συλλογή δεδομένων [...] δεν αποτελεί επιστήμη, όπως ένας σωρός από τούβλα δεν μπορεί να θεωρηθεί σπίτι. Μόνο εφόσον η πολλαπλότητα των δεδομένων ταξινομηθεί, μεταφερθεί εντός ενός συστήματος και υποταχθεί σε γενικότερους κανόνες και αρχές, τότε ο σωρός από δεδομένα μετατρέπεται σε επιστήμη. [...] Η θεωρητική σκέψη οφείλει να αναγνωριστεί ως απαραίτητο συστατικό της επιστήμης. [...] Εάν η βιολογία πρόκειται να αναδυθεί από την κρίση

³⁹² Ludwig von Bertalanffy, *Modern Theories of Development. An Introduction to Theoretical Biology*, μετάφρ. J.H. Woodger (London: Oxford University Press, Humphrey Milford, 1933).

³⁹³ Στο ίδιο: 3,1.

³⁹⁴ Στο ίδιο: 19.

³⁹⁵ Ludwig von Bertalanffy, *Perspectives on General Systems Theory* (New York: G. Braziller, 1975): 29, όπως αναφέρεται στο: Rafael E. Bello, ‘The Systems Approach: A. Bogdanov and L. von Bertalanffy’, *Studies in Soviet Thought* 30, τχ. 2 (1985): 135.

[της] ως μία κριτικά αποκαθαρμένη ακριβής επιστήμη, είναι απαραίτητη η [διαμόρφωση μίας στιβαρής] θεωρητικής βιολογίας”.³⁹⁶

Ποιο είναι όμως το ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης της βιολογίας; Είναι οι ζωντανοί οργανισμοί, είναι η ζωή. Η ζωή είναι, για τον Μπερτάλανφου, κάτι παραπάνω από φυσικοχημικές διαδικασίες που συμβαίνουν στα επιμέρους τμήματα των οργανισμών και για το λόγο αυτόν η βιολογία δεν μπορεί να αποτελέσει απλά άλλον ένα κλάδο της φυσικής. Αντιλαμβανόμενος το ζωντανό οργανισμό ως σύστημα, δηλαδή ως ένα σύμπλεγμα στοιχείων που βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση, υποστηρίζει το δυναμικό του χαρακτήρα που του προσδίδει την ιδιότητα της ζωής. Με άλλα λόγια η ζωή είναι το σύνολο, η ολότητα των διαδικασιών των οργάνων του οργανισμού που τον καθιστούν ζωντανό και όχι αβιοτικό σύστημα. Είναι το συνδυαστικό στοιχείο μεταξύ των διαδικασιών που μετατρέπει, όπως εξηγεί και ο ίδιος, τον “σωρό” σε “όλον”:

“[...] οι ζωτικές διαδικασίες δεν εξελίσσονται αυθαίρετα και ανεξάρτητα, αλλά οργανώνονται και εναρμονίζονται με έναν ορισμένο τρόπο. Αυτή η οργάνωση των διαδικασιών είναι το πιο σαφές και το μόνο αποφασιστικό διαχωριστικό στοιχείο μεταξύ των ζωτικών γεγονότων και των κοινών φυσικο-χημικών διεργασιών. Με τον τρόπο αυτό, τα γεγονότα που συμβαίνουν στο ζωντανό οργανισμό διαχωρίζονται κατ’ ουσίαν από τις αντιδράσεις που σημειώνονται σε έναν ανεμοδαρμένο βράχο ή σε ένα πτώμα”.³⁹⁷

Η οργάνωση, επομένως, των διαδικασιών που επιτελούν τα μέρη του οργανισμού αναγνωρίζεται ως το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της “ολότητας της ζωής”. Η οργάνωση και αλληλοσύνδεση των στοιχείων προσδίδουν στο σύστημα / οργανισμό, δηλαδή στο “όλον”, ξεχωριστές ιδιότητες, τις οποίες τα επιμέρους στοιχεία από μόνα τους δεν εμφανίζουν. Η θεώρηση αυτή του Μπερτάλανφου βασίζεται στην αρχική διαλεκτική παραδοχή ότι “το όλον είναι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του”, την οποία υπογραμμίζει στο σύνολο του έργου του. Δηλαδή, το όλον εμφανίζει χαρακτηριστικά τα οποία είναι εγγενή στην ίδια του την ολότητα. Πρόκειται για την ιδέα της *ανάδυσης* (emergence) και των ιδιοτήτων που αργότερα θα ονομαστούν *ανακύπτουσες* (emergent properties). Όπως στο σημείο αυτό σωστά εξηγεί:

“Είναι απαραίτητο να μελετήσουμε όχι μόνο τα μέρη και τις διαδικασίες ως μεμονωμένα στοιχεία, αλλά και να επιλύσουμε τα καθοριστικά προβλήματα που εντοπίζονται στην οργάνωση και την τάξη που ενώνει [τα στοιχεία αυτά], τα οποία απορρέουν από τη δυναμική αλληλεπίδραση των μερών και καθιστούν τη συμπεριφορά των μερών διαφορετική όταν μελετάται μεμονωμένα από όταν μελετάται στο όλον”.³⁹⁸

³⁹⁶ Bertalanffy 1933: 4, 5. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Μπερτάλανφου χρησιμοποιεί εδώ την κλασική παρομοίωση του σπιτιού/σωρού με τούβλα που χρησιμοποιεί και ο Ντιρκέμ για να εξηγήσει τη λειτουργική σύνδεση και ενότητα των κοινωνικών συστημάτων. Βλ. Émile Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique* (Paris: Librairie Félix Alcan, 1927): xvi.

³⁹⁷ Bertalanffy 1933: 48.

³⁹⁸ Bertalanffy 1969: 31.

Στη βάση των παραπάνω ο Μπερτάλανφου διατυπώνει τη δική του οργανισμική θεωρία και την προτείνει ως βασική ερευνητική μέθοδο της επιστήμης της βιολογίας. Με τον τρόπο αυτό διαβάζει την πραγματικότητα ως ένα σύμπλεγμα συμπλεγμάτων και έτσι επιχειρεί να απαντήσει στη φιλοσοφική διαμάχη της εποχής του μεταξύ της μηχανιστικής και της βιταλιστικής θεώρησης, σχετικά με τη φύση της ζωής. Ο ίδιος παρατηρεί:

“Οφείλουμε [...] να επιχειρήσουμε τη θεμελίωση μίας νέας θεώρησης η οποία —αντίθετα με τη μηχανιστική αντίληψη— θα λαμβάνει υπόψη την οργανική ατομικότητα και ολότητα αλλά —σε αντίθεση με τη βιταλιστική αντίληψη— θα την αντιμετωπίζει με τέτοιο τρόπο που να αποδέχεται την επιστημονική έρευνα”.³⁹⁹

Η οργανισμική θεωρία που προτείνει ο Μπερτάλανφου επιχειρεί να συνδυάσει στοιχεία και από τις δύο προαναφερθείσες προσεγγίσεις, τις οποίες, ωστόσο, αναγνωρίζει ως τις δύο όψεις της ίδιας πρόσληψης του οργανισμού ως μηχανή, άρα ως αδρανές και όχι ως δυναμικό κι εξελισσόμενο σύστημα. Έτσι, από τη μηχανιστική αντίληψη —την οποία χαρακτηρίζει ως “πρωτόγονο υλισμό”— απορρίπτει τη θεώρηση των βιολογικών φαινομένων ως πολύπλοκων χημικών και φυσικών διαδικασιών, ενώ αναγνωρίζει την επιστημονική μέθοδο της καταγραφής και ανάλυσης των δεδομένων. Από την άλλη μεριά, από τη βιταλιστική αντίληψη απορρίπτει τη μεταφυσική εξήγηση των βιολογικών φαινομένων⁴⁰⁰ ενώ, αντίθετα, ενστερνίζεται τον ολισμό της και “την αναγνώριση της ενότητας, αρμονίας, ρύθμισης και ‘ολότητας’ της ζωής”.⁴⁰¹ Με τον τρόπο αυτόν, ο Μπερτάλανφου τοποθετεί τη βιολογία στο πεδίο “μεταξύ της φυσικο-χημείας και της μεταφυσικής”⁴⁰² και, με διαλεκτικούς όρους, εάν η μηχανιστική και η βιταλιστική αντίληψη αποτελούν τη θέση και την αντίθεση, η οργανισμική του θεωρία επιδιώκει να αποτελέσει τη σύνθεση.

Η οργανισμική θεωρία καλείται, όπως εξηγεί και ο ίδιος, να απαντήσει στο “θεμελιώδες ζήτημα της σύγχρονης βιολογίας”: “το κύριο καθήκον της βιολογίας οφείλει να είναι η ανακάλυψη των νόμων των βιολογικών συστημάτων στους οποίους υπακούουν τα συστατικά μέρη τους και οι διαδικασίες”.⁴⁰³ Με άλλα λόγια, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ορίζει τη βιολογία και την οργανισμική του θεωρία ως την επιστήμη που μελετάει την οργάνωση, η οποία αποτελεί την ικανή και αναγκαία προϋπόθεση για την ύπαρξη της ίδιας της ζωής. Χαρακτηριστικά, δηλώνει πως “η καταστροφή της οργάνωσης σημαίνει καταστροφή της ζωής” και υποστηρίζει πως, εάν το ζητούμενο είναι η διατήρηση της ζωής, αυτό συνεπάγεται αναγκαστικά τη διατήρηση της οργάνωσης.

³⁹⁹ Bertalanffy 1933: 46-47.

⁴⁰⁰ “Οι βιταλιστές εξηγούν τα ζωτικά φαινόμενα μέσω μίας άγνωστης ζωτικής αρχής [...]. Η ερμηνεία της αινιγματικής προθετικότητας της ζωής μέσω μίας ακόμη πιο αινιγματικής δυναμικής ενέργειας δεν προσφέρει κάτι περισσότερο από μία μυθολογική αντιμετώπιση της βιολογίας” (Στο ίδιο: 43).

⁴⁰¹ Στο ίδιο: 45.

⁴⁰² Στο ίδιο: 3.

⁴⁰³ Στο ίδιο: 65.

Στο σημείο αυτό ο Μπερτάλανφου φαίνεται να βρίσκεται μπροστά σε μια αντίφαση: πώς μπορεί να αποδέχεται την εξέλιξη, κι επομένως την αλλαγή, αποδεχόμενος παράλληλα τη διατήρηση ως κεντρική διαδικασία της ίδιας της αλλαγής;

Για να απαντήσει στην αντίφαση αυτή ερμηνεύει την εξέλιξη ως μία διαδοχή συγκεκριμένων σταδίων. Με άλλα λόγια, υιοθετεί τις βασικές αρχές των οργανισμικών θεωριών των κοινωνικών επιστημών — με τον ίδιο τρόπο που είχαν διατυπωθεί ήδη από τους φονξιοναλιστές ανθρωπολόγους, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο— και στηρίζεται εξαρχής στην ιδέα της εξέλιξης της δυναμικής ολότητας του ζωντανού οργανισμού από το απλό στο σύνθετο. Σε αντιστοιχία με τον Σπένσερ, μέσα από την εμβρυολογία και την ανάπτυξη του εμβρύου παρατηρεί τη δυναμική διαδικασία εξέλιξης των έμβιων συστημάτων από το ομοιογενές στο ετερογενές, δηλαδή από το απλό στο περίπλοκο. Τη διαδικασία αυτή της αυξανόμενης πολυπλοκότητας ο Μπερτάλανφου την ονομάζει *αναμόρφωση*. Η αναμόρφωση, ως το αντίθετο του δεύτερου νόμου της θερμοδυναμικής, είναι το στοιχείο εκείνο που διακρίνει την έμβια από την αβιοτική φύση:

“Οι ανόργανες διαδικασίες τείνουν πάντα προς τη μείωση της πολυπλοκότητας ή τη διάσπαση [2^{ος} νόμος της θερμοδυναμικής]. Αντίθετα, η τάση των οργανισμών φαίνεται να είναι προς την κατεύθυνση της αύξησης της πολυπλοκότητας — ένα πέρασμα από το απλό στο πιο σύνθετο”.⁴⁰⁴

Ο Ζακ Γκυγιωμό (Jacques Guillaumaud) συνοψίζει το πρόβλημα ως εξής:

“Αν ‘ζωή’ και ‘εντροπία’ (εννοούμε την αύξηση της εντροπίας [...]) βρίσκονται σε αντίθεση, όπως συμβαίνει με δύο ομάδες σε ένα αγώνα διελκυστίνδας, ή με δύο δυνάμεις αντίθετης κατεύθυνσης στην κλασική μηχανική, τότε μια από τις δύο πρέπει να νικάει. Αν βεβαιώσουμε την τελική νίκη της ζωής, τότε σημαίνει ότι αρνούμαστε την δεύτερη αρχή [της θερμοδυναμικής]”.⁴⁰⁵

Βέβαια, στην υπόθεση της αύξησης της πολυπλοκότητας ως χαρακτηριστικό της εξέλιξης, οι βιολόγοι Λέβινς και Λιούοντιν αντιτάσσουν μια πιο διαλεκτική σκέψη:

“[...] πώς μπορούμε να μετρήσουμε την πολυπλοκότητα ενός οργανισμού; Υπό ποια έννοια ένα θηλαστικό είναι πιο πολύπλοκο από ένα βακτήριο; Τα θηλαστικά έχουν πολλούς διαφορετικούς τύπους κυττάρων, ιστών και συστημάτων οργάνων και από αυτή την άποψη είναι πιο πολύπλοκα. Όμως τα βακτήρια μπορούν να εκτελέσουν πολλές βιοσυνθετικές αντιδράσεις [...], οι οποίες έχουν χαθεί στη διαδικασία εξέλιξης των σπονδυλωτών οργανισμών, κι έτσι, από αυτή την άποψη, τα βακτήρια είναι πιο πολύπλοκα [...]. Ακόμη κι αν αποδεχτούμε την καθαρή δομική μεταβολή ως μία ένδειξη πολυπλοκότητας, δεν γνωρίζουμε το πώς να την ταξινομήσουμε και σίγουρα δεν μπορούμε να την προσδιορίσουμε ποσοτικά”.⁴⁰⁶

Η διαδικασία της ανάπτυξης από το απλό στο σύνθετο κι από το κύτταρο στον περίπλοκο ζωντανό οργανισμό περιγράφει την έννοια της *επαγένεσης* (η οποία θα αναπτυχθεί στη

⁴⁰⁴ Bertalanffy 1933: 42.

⁴⁰⁵ Ζακ Γκυγιωμό, *Κυβερνητική και Διαλεκτικός Υλισμός*, μτφρ. Κώστας Φιλίνης, Κριτικές Σπουδές στη Διαλεκτική (Αθήνα: Ηριδανός, χ.χ.): 173.

⁴⁰⁶ Levins και Lewontin 1985: 16.

βιολογία κυρίως μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο), δηλαδή το πώς τα κύτταρα περνούν σε μια διαφοροποιημένη κατάσταση και μέσα από ανακύπτουσες ιδιότητες εξελίσσονται σε δέρμα, εγκέφαλο, συκώτι κλπ. Βέβαια, η ιδέα της επι-γένεσης βρίσκει τις ρίζες της στον Αριστοτέλη και στο ενδιαφέρον του για την εμβρυολογία και την αναπαραγωγή των οργανισμών. Σχετικά, η βιολόγος Λαοκρατία Λάκκα εξηγεί τη διαδικασία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης, την οποία υιοθετεί και ο Μπερτάλανφου, καταλήγοντας σε αντίστοιχα με του Αριστοτέλη τελεολογικές εξηγήσεις:

“Ο Αριστοτέλης δεν περιορίστηκε σε μια περιγραφή της ανατομίας των ζώων αλλά προσπάθησε να ερμηνεύσει τη δυναμική της ανάπτυξης ενός οργανισμού και της εμβρυολογίας του, την οντογένεση και τη λειτουργική σύνδεση μορφής και ύλης μέσα από εσωτερικές διαδικασίες. [...] Η όλη διαδικασία υπάγεται στα *τελικά αίτια* (που σημαίνει ότι η φύση δεν κάνει τίποτα χωρίς *πρόθεση*). Στην προκειμένη περίπτωση η σημασία του *τέλους* έρχεται να υποδηλώσει την πλήρη ανάπτυξη του οργανισμού, η μορφή του οποίου σε τελική ανάλυση δεν είναι ανεξάρτητη της ύλης (όπως πίστευε ο Πλάτωνας) αλλά ενσωματωμένη με την ύλη. Αυτή η τελεολογική άποψη συνιστά μια μορφή εσωτερικού φιναιλισμού, ενός φιναιλισμού που επιτρέπει στο κάθε άτομο να αποτελεί ένα αυτοτελή εαυτό”.⁴⁰⁷

Το ζήτημα της λειτουργικής σύνδεσης αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση του σχήματος της οργανισμικής θεωρίας. Εφόσον η αύξηση της πολυπλοκότητας κάνει το σύστημα να τείνει προς καταστάσεις αταξίας και ανισορροπίας, είναι η *διαφοροποίηση* —δηλαδή η ολοένα μεγαλύτερη εξειδίκευση των μερών του συστήματος— αυτή που θα οδηγήσει στην οργάνωση και, έτσι, θα εγγυηθεί την ισορροπία που είναι απαραίτητη για τη διατήρηση και όχι διάσπαση του συστήματος. Αυτό δημιουργεί και την εικόνα της ευταξίας που ο Μπερτάλανφου αναγνωρίζει ως βασικό χαρακτηριστικό των οργανισμών:

“Στην έμβια φύση διαβάζουμε μία δομική ευταξία των διαδικασιών, η οποία με την πολυπλοκότητά της ξεπερνά κατά πολύ όλες τις μηχανές που μπορεί να φτιάξει ο άνθρωπος. [...] η ευταξία των διαδικασιών στα έμβια συστήματα είναι τέτοια που να διατηρεί το ίδιο το σύστημα”.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Λάκκα 2005: 37.

⁴⁰⁸ Ludwig von Bertalanffy, ‘An Outline of General System Theory’, *The British Journal for the Philosophy of Science* 1, τχ. 2 (1950): 159.

Κι όμως, το συμπέρασμά του αυτό φαίνεται να αντιτίθεται στην αρχικά διαλεκτική θέση που δηλώνει πως υιοθετεί, αυτή της πάλης των αντιθέτων.⁴⁰⁹ Η εστίαση στην αρμονική φύση του κόσμου, και η παρουσίαση της ισορροπίας και της διατήρησης ως της φυσικής κατάστασης των πραγμάτων, αντιτίθεται στην ίδια την θεμελιώδη έννοια της εξέλιξης: της αλλαγής και της ανισορροπίας που αυτή προϋποθέτει, δεδομένου, όπως αναφέρει και ο Χάρβεϊ, ότι “τα μέρη και οι διαδικασίες αντιπαράτιθενται μεταξύ τους ως αντίθετα, κάτι που αποτελεί αναγκαία και ικανή συνθήκη [για την ύπαρξη] των ολοτήτων στις οποίες εντάσσονται”.⁴¹⁰

Δηλαδή, ο Μπερτάλανφου επιχειρεί να απαντήσει στην αντίφαση της αλλαγής και της διατήρησης προτείνοντας την *εύτακτη* αλλαγή, με τρόπο που να μπορεί να απορροφηθεί από το σύστημα χωρίς να το μεταβάλλει κατ’ ουσίαν. Και, ασφαλώς, η απάντησή του αυτή είναι βαθιά ιδεολογική. Διότι, όπως εξηγούν οι Λέβινς και Λιούοντιν:

“Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι αντιτιθέμενες δυνάμεις ισορροπούν και το σύστημα στο σύνολό του βρίσκεται σε κατάσταση σταθερής ισορροπίας είναι αρκετά ιδιαίτερες. Απαιτούν την παράλληλη ικανοποίηση τόσων μαθηματικών σχέσεων, όσων και μεταβλητών εντός του συστήματος, γεγονός που συνήθως εκφράζεται με τη μορφή των ανισοτήτων μεταξύ των παραμέτρων του συστήματος αυτού”.⁴¹¹

Εν τέλει, ο Μπερτάλανφου διακρίνει τα εξής στάδια στην εξελικτική διαδικασία των οργανισμών, που φαίνεται να βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με τα στάδια εξέλιξης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής:

- τη σταδιακή *ολοκλήρωση*, δηλαδή τη σταδιακή εξάρτηση των μερών από το όλον,
- τη σταδιακή *διαφοροποίηση*, δηλαδή την ολοένα και μεγαλύτερη εξειδίκευση των μερών,
- τη σταδιακή *μηχανοποίηση*, δηλαδή την εστίαση του κάθε μέρους σε μία συγκεκριμένη λειτουργία, και

⁴⁰⁹ Πρόκειται για την έννοια της *σύμπτωσης των αντιθέτων* (*coincidentia oppositorum*) —όρο που δανείζεται από τη μεγάλη θεωρητική του επιρροή, τον Νικόλαο Κουζάνο (Nicolaus Cusanus, 1401-1464). Βέβαια, ο Μπερτάλανφου την ορίζει ως “την αντίθεση ή ουσιαστικά την πάλη ανάμεσα στα μέρη εντός του όλου, η οποία παρόλα αυτά διαμορφώνει μία ιεραρχικά ανώτερη ενότητα”, παρουσιάζοντας με τον τρόπο αυτό την ιεραρχική οργάνωση ως αναπόφευκτη προϋπόθεση για την ολοκλήρωση ενός συστήματος (Ludwig von Bertalanffy, ‘The History and Status of General Systems Theory’, *Academy of Management Journal* 15, τχ. 4, 1972: 408). Σχετικά, ο Ραφαέλ Μπέλλο εξηγεί για τον Μπερτάλανφου: “ο Κουζάνος συμβολίζει τον [ιδανικό] άνθρωπο της Αναγέννησης, τον πρώτο που μίλησε συγκεκριμένα για ορισμένες ‘οργανωτικές ιδέες’, για την έννοια του απείρου, για την ανάγκη μίας καθολικής, απόλυτης περιγραφής του σύμπαντος. Αποτελούσε μία μορφή μετάβασης και σύνθεσης” (Bello 1985: 135). Έτσι, ο Μπερτάλανφου εξηγεί τον ανταγωνισμό, ως παράδοξο της ολότητας: “[...] εκ πρώτης όψεως εμφανίζεται να είναι παράδοξο το γεγονός ότι, σε σχέση με το όλον, εισάγεται η έννοια του ανταγωνισμού μεταξύ των μερών του. Ωστόσο, στην πραγματικότητα αυτές οι φαινομενικά αντίθετες διατυπώσεις ανήκουν αμφοτέρως στα ουσιαστικά χαρακτηριστικά των συστημάτων. Κάθε ολότητα βασίζεται στον ανταγωνισμό των στοιχείων της και προϋποθέτει την ‘πάλη μεταξύ των μερών’ [...]. Η τελευταία αποτελεί μία γενική οργανωτική αρχή τόσο των απλών φυσικο-χημικών συστημάτων, όσο και των οργανισμών και των κοινωνικών ομάδων και είναι, εν τέλει, η έκφραση της *coincidentia oppositorum* που εμφανίζει η πραγματικότητα” (Bertalanffy 1950: 153-154).

⁴¹⁰ Harvey 1996: 54.

⁴¹¹ Levins και Lewontin 1985: 280.

- την αυξανόμενη *συγκεντροποίηση*, δεδομένου ότι ορισμένα μέρη επικρατούν έναντι άλλων.⁴¹²

Σημαντικό είναι το γεγονός ότι, σύμφωνα με το παραπάνω σχήμα, η ανταγωνιστική ύπαρξη των διαφοροποιημένων μερών του συστήματος καταλήγει στη συγκεντροποίηση, η οποία δημιουργεί μέρη που κυριαρχούν έναντι άλλων κι επομένως παράγει ένα υπο-σύστημα που ελέγχει το σύνολο και, άρα, το ίδιο το σύστημα. Με άλλα λόγια, η εξέλιξη μέσα από τη διαφοροποίηση οδηγεί σε μία *de facto* ιεραρχική διάρθρωση του συστήματος.

Με τον τρόπο αυτόν ο Μπερτάλανφου καταλήγει στον δικό του ορισμό των ζωντανών οργανισμών ή, όπως χαρακτηριστικά δηλώνει ο ίδιος, στον “ορισμό της ζωής”:

“Ένας ζωντανός οργανισμός είναι ένα ιεραρχικά οργανωμένο σύστημα [...], που αποτελείται από μεγάλο αριθμό μερών, εντός του οποίου μία ποικιλία διαδικασιών οργανώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε, μέσω των σχέσεων μεταξύ τους [...] και παρά τις ενοχλήσεις που προκαλούνται από εξωτερικούς παράγοντες, [να επιτρέπουν] στο σύστημα να δημιουργηθεί ή να παραμείνει στην χαρακτηριστική του κατάσταση. Επίσης, οι διαδικασίες αυτές μπορούν να οδηγήσουν στην παραγωγή όμοιων συστημάτων”.⁴¹³

Επομένως, δεν είναι η οργάνωση, αλλά η *ιεραρχική* οργάνωση εκείνη που χαρακτηρίζει την έμβια φύση, διαχωρίζοντάς την από την αβιοτική. Και, επαναλαμβάνοντας τη βασική θέση της διδακτορικής του διατριβής, ο Μπερτάλανφου εξηγεί: “Εάν η πραγματικότητα είναι μία ιεραρχία οργανωμένων ολότητων, η εικόνα του ανθρώπου θα είναι διαφορετική από αυτή ενός κόσμου φυσικών σωματιδίων, τα οποία ρυθμίζονται από τυχαία γεγονότα ως την απόλυτη και μοναδική ‘αληθινή’ πραγματικότητα”.⁴¹⁴

Όπως εξηγεί ο φιλόσοφος Ραφαέλ Μπέλλο (Rafael E. Bello), αναγνωρίζοντας ένα θεμελιώδη οργανωτικό χαρακτήρα στην φύση, ο Μπερτάλανφου αντιλαμβάνεται την ίδια την πραγματικότητα “ως ‘οργανική’, με την έννοια ότι —όπως κάθε βιολογικός οργανισμός— εμφανίζει πρόθεση, ευταξία, αρμονική αλληλοσύνδεση μεταξύ των

⁴¹² Ουσιαστικά, ο Μπερτάλανφου ακολουθεί στη βιολογία το σχήμα που πρότεινε ο Σπένσερ, όπως το εξηγήσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, έστω και αν δεν το αναφέρει ρητά. Ο Ρίτσερ συνοψίζει εύστοχα το σχήμα του ως εξής: “Κατά τον Spencer υπάρχουν ποικίλες ομοιότητες μεταξύ κοινωνικών και ατομικών οργανισμών. Πρώτον, και οι κοινωνικοί και οι ατομικοί οργανισμοί μεγαλώνουν και αναπτύσσονται, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο με την ανόργανη ύλη. Δεύτερον, και στις δύο περιπτώσεις μια αύξηση που επέρχεται στο μέγεθός τους τείνει να οδηγεί σε αυξανόμενη πολυπλοκότητα και διαφοροποίηση. Τρίτον, η προοδευτική διαφοροποίηση των δομών και στους δύο οργανισμούς έχει την τάση να συνοδεύεται από προοδευτική διαφοροποίηση ως προς τη λειτουργία. Τέταρτον, τα μέρη και των δύο οργανισμών διακρίνονται από αμοιβαία εξάρτηση. Επομένως, κάποια αλλαγή που συμβαίνει σε ένα μέρος είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σε αλλαγές στα άλλα μέρη. Τέλος, καθένα από τα μέρη και της κοινωνίας και της βιολογικής ολότητας μπορούν αφ’ εαυτών να θεωρηθούν οργανισμοί” [George Ritzer, ‘Δομικός λειτουργισμός και η εμφάνιση μιας εναλλακτικής θεωρίας με έμφαση στις συγκρούσεις’, στο *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, τόμος Ι*, επιμ. Μαρία Πετμεζίδου, μτφρ. Βασίλης Καπετανγιάννης, Συμβολές στις Επιστήμες του Ανθρώπου / Κοινωνιολογία (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013): 44].

⁴¹³ Bertalanffy 1933: 49.

⁴¹⁴ Bertalanffy 1972: 423.

διαφορετικών στοιχείων, τάση για διατήρηση [κ.λπ.]”.⁴¹⁵ Συνεπώς, μέσα από την ιδιότητα της διαφοροποιημένης οργάνωσης, την οποία αντιλαμβάνεται ως δεδομένη, εισάγει στη διαδικασία της εξέλιξης των οργανισμών την έννοια της *χρησιμότητας*, και ακριβώς στο σημείο αυτό διαφοροποιείται από τη θεωρία του Δαρβίνου για την εξέλιξη των ειδών.

Η δαρβινική θεωρία εισάγει ως βασικό παράγοντα των παραπάνω διαδικασιών την *τυχειότητα* της φυσικής επιλογής, δηλαδή την *ευταξία* (order) ως προϊόν της τύχης. Αντίθετα, ο Μπερτάλανφου, μην αναγνωρίζοντας την τυχειότητα ως μηχανισμό μεταβολής των οργανισμών, αλλά ούτε και το χάωδες σύμπαν που αυτή φαίνεται να δημιουργεί, προσπαθεί να ορίσει το τυχαίο και να του επιβάλλει κανόνες· με άλλα λόγια, επιχειρεί να το ελέγξει. Έτσι, υποστηρίζει πως η οργάνωση των μερών του οργανισμού δεν γίνεται αφηρημένα ή τυχαία, αλλά ακολουθεί συγκεκριμένους κανόνες που επιτρέπουν στον οργανισμό να διατηρείται στη ζωή: “[ο νόμος της φυσικής επιλογής] διόλου δεν εξηγεί την οργανική ολότητα, αλλά την προϋποθέτει. Μόνο εφόσον έχουμε οντότητες με την ιδιότητα να διατηρούν την ολότητα μπορούμε να έχουμε την ‘πάλη για την ύπαρξη’”.⁴¹⁶

Στην κατεύθυνση αυτή, απέναντι στην αβεβαιότητα του τυχαίου εισάγει την έννοια της *προθετικότητας* (purposefulness), εξηγώντας ότι τα αλληλεξαρτώμενα μέρη του πολύπλοκου και διαφοροποιημένου συστήματος υπάρχουν για να υπηρετούν κάποιο στόχο —διαδικασία που βλέπει “τον κόσμο ως οργάνωση” και όχι ως “χάος”, όπως εξηγεί ο ίδιος.⁴¹⁷ Για τον Μπερτάλανφου ο στόχος αυτός είναι η διατήρηση του ίδιου του συστήματος. Από διαφορετική σκοπιά, ο Ρίτσαρντ Λέβινς παρατηρεί μία άλλη διάσταση της δημιουργίας του όλου, τη διαλεκτική:

“Οι διαλεκτικές ‘ολότητες’ δεν ορίζονται από κάποια οργανωτική αρχή όπως η αρμονία ή η ισορροπία ή η μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας. Κατά τη γνώμη μου, ένα σύστημα χαρακτηρίζεται από το δομημένο σύνολο των αντιφατικών διαδικασιών του που δίνει νόημα στα στοιχεία του, διατηρεί την παροδική συνοχή του όλου και επίσης, τελικά το μετατρέπει σε κάτι άλλο, το διαλύει εντός ενός άλλου συστήματος ή οδηγεί στην αποσύνθεσή του”.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Bello 1985: 139.

⁴¹⁶ Bertalanffy 1933: 40. Αντίστοιχα, σε πολύ μεταγενέστερο άρθρο του εξηγεί: “Η ‘επιβίωση του ικανότερου’ (ή η ‘διαφοροποιημένη αναπαραγωγή’ στη σύγχρονη ορολογία) μοιάζει να οδηγεί σε ένα επιχείρημα που παρακάμπτει [την ουσία]. Τα αυτοσυντηρούμενα συστήματα πρέπει να υπάρχουν για να καταφέρουν να ενταχθούν στον ανταγωνισμό, γεγονός που καθιστά κυρίαρχα τα συστήματα με υψηλότερη επιλεκτική αξία ή διαφοροποιημένη αναπαραγωγή. Ωστόσο, η αυτο-διατήρηση είναι το εξηγητέο, [και την εξήγηση αυτή] δεν μπορούν να την παρέχουν οι συνήθεις νόμοι της φυσικής. Αντίθετα, ο δεύτερος νόμος της θερμοδυναμικής ορίζει πως τα οργανωμένα συστήματα εντός των οποίων σημειώνονται μη αναστρέψιμες διαδικασίες τείνουν προς πιο ασταθείς συνθήκες και επομένως προς την καταστροφή της υφιστάμενης τάξης και εν τέλει τη διάσπαση” (Bertalanffy 1972: 409).

⁴¹⁷ Bertalanffy 1969: 188. Στο ίδιο σημειώνει: “Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και στο πρώτο μισό του 20^{ού}, ο κόσμος γινόταν αντιληπτός ως χάος [...]. Στην σύγχρονη εξελικτική θεωρία, ο έμβιος κόσμος παρουσιάζοταν ως προϊόν τύχης, το αποτέλεσμα τυχαίων μεταβολών και επιβίωσης στο μύλο της φυσικής επιλογής”.

⁴¹⁸ Richard Levins, ‘Dialectics and Systems Theory’, στο Richard Lewontin και Richard Levins, *Biology under the influence. Dialectical Essays on Ecology, Agriculture, and Health* (New York: Monthly Review Press, 2007): 112.

Αντίστοιχα με τον Λέβινς, ο Ένγκελς παρατηρεί σχετικά και, εν τέλει, κριτικά προς τις θεωρίες που αναζητούσαν μία προθετικότητα στη φύση:

“Κι ύστερα διακηρύσσουν πως το αναγκαίο είναι το μόνο που ενδιαφέρει την επιστήμη και πως το τυχαίο τους είναι αδιάφορο. Δηλαδή: εκείνο που μπορεί να υπαχθεί σε νόμους, άρα εκείνο που γνωρίζει κανείς έχει ενδιαφέρον. Εκείνο που δεν μπορεί να υπαχθεί σε νόμους, εκείνο συνεπώς που δεν γνωρίζει κανείς, είναι χωρίς ενδιαφέρον, και μπορεί να αγνοηθεί. Άρα η επιστήμη φτάνει σε κάποιο τέρμα, γιατί ακριβώς οφείλει να εξερευνά αυτό που μας είναι άγνωστο. Μ’ άλλα λόγια: εκείνο που μπορεί να υπαχθεί σε γενικούς νόμους θεωρείται αναγκαίο και εκείνο που δεν μπορεί να υπαχθεί σ’ αυτούς τους νόμους, θεωρείται συμπτωματικό. Καθένας βλέπει πως έχουμε εδώ το ίδιο είδος επιστήμης, με εκείνη που θεωρεί φυσικό ό,τι μπορεί να ερμηνεύσει, και αποδίδει σε υπερφυσικές αιτίες ό,τι είναι ανίκανη να ερμηνεύσει. Το αν θα ονομάσω την αιτία των ανεξήγητων φαινομένων, τύχη ή θεό, είναι κατά βάθος αδιάφορο, όσον αφορά το ίδιο το πράγμα. Και τα δύο ισοδυναμούν με το: δεν γνωρίζω, και συνεπώς δεν ανήκουν στην επιστήμη. Η επιστήμη σταματά εκεί όπου λείπει η αναγκαία σχέση”.⁴¹⁹

Τα παραπάνω είναι ενδεικτικά του τρόπου με τον οποίο ο Μπερτάλανφν, στην οργανισμική του θεωρία —ή, όπως την ονομάζει ο ίδιος, “συστημική θεωρία του οργανισμού”—⁴²⁰ αντιπαρατίθεται στη βάση της θεωρίας του Δαρβίνου, η οποία υποστηρίζει ότι “η αιτιότητα είναι μια ιστορικά αποκτημένη, όχι προκαθορισμένη, ιδιότητα των διαδικασιών που διέπουν τα έμβια όντα”.⁴²¹ Στη θέση του Δαρβίνου εν τέλει αντιπαραθέτει την κεντρική θέση της φονξιοναλιστικής προσέγγισης, όπως αυτή είχε αναπτυχθεί στην κοινωνική θεωρία ήδη από το 19ο αιώνα, επαναλαμβάνοντας την εξαρχής λανθασμένη εξελικτική αντίληψη που είχε εισάγει ο κοινωνικός δαρβινισμός και ο Χέρμπερτ Σπένσερ. Μέσα από τη λειτουργιστική ανάγνωση, οι οργανισμοί καθίστανται συστήματα με “λειτουργική ενότητα” —όπως τη χαρακτήριζε ο Ράνκλιφ-Μπράουν— δηλαδή συστήματα των οποίων, κατά τον Μπερτάλανφν, “οι ζωτικές διαδικασίες οργανώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να κατευθύνονται προς τη διατήρηση, παραγωγή ή αποκατάσταση της ολότητας του οργανισμού”.⁴²² Εξάλλου, όπως σημειώνει, “η [ίδια η] έννοια του ‘οργάνου’ εμπεριέχει την έννοια του ‘εργαλείου’ για κάτι”,⁴²³ δήλωση που, ωστόσο, φαίνεται να αγνοεί κάτι που ο

⁴¹⁹ Ένγκελς 2016: 196-7.

⁴²⁰ Bertalanffy 1933: 46.

⁴²¹ Νίκος Μαντέλας, ‘Ο Δαρβίνος και η υλιστική διαλεκτική’, *Kotmon*, Φεβρουάριος 2019.

⁴²² Bertalanffy 1933: 8.

⁴²³ Στο ίδιο: 9.

Γκαίτε είχε παρατηρήσει περισσότερο από έναν αιώνα νωρίτερα, όταν σημειώνει ότι τα βόδια δεν έχουν κέρατα για να τρυπούν, αλλά τρυπούν επειδή έχουν κέρατα.⁴²⁴

Στην ουσία, με την έννοια της χρησιμότητας, ο Μπερτάλανφου καταλήγει να υποστηρίζει τον τελεολογικό χαρακτήρα των οργανισμών, κατά τον οποίο κάθε όργανο και κάθε διαδικασία υπάρχει για να εγγυάται την επιβίωση και διατήρηση του όλου, ως διαδικασία προσαρμογής του στο εξωτερικό περιβάλλον. Παρόμοια με τη θεωρία του Σπένσερ, η φύση, η ανθρώπινη δράση και οι κοινωνίες (ως έμβια συστήματα) μετατρέπονται σε λειτουργικές διεργασίες που εγγράφονται σε μια εξελικτική και δυναμική διαδικασία. Πρόκειται για το ιδεολογικό σχήμα το οποίο, όπως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο, κυριαρχεί μεταπολεμικά στην αστική κοινωνική σκέψη με τις θεωρίες της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Καθώς εξηγεί και ο ίδιος ο Μπερτάλανφου: “οι αλλαγές στις οποίες υπόκεινται οι οργανισμοί κατά τη διάρκεια της εξέλιξής τους δεν φαίνονται να είναι πλήρως τυχαίες και συμπτωματικές. Αντίθετα, οριοθετούνται, [μεταξύ άλλων], από τους γενικούς νόμους της οργάνωσης”.⁴²⁵ Δηλαδή, όπως σημειώνουν κριτικά οι Λέβινς και Λιούντιν, παρόλο που αυτή η εξελικτική θεώρηση “βλέπει την αλλαγή ως την κοινή και χαρακτηριστική ιδιότητα των φυσικών και κοινωνικών συστημάτων, [...] οι μόνες μη μεταβαλλόμενες ιδιότητες του σύμπαντος είναι οι ίδιοι οι νόμοι της αλλαγής”.⁴²⁶

Ο Μπερτάλανφου φαίνεται να απαντά στην παραπάνω κριτική της τελεολογικής ανάγνωσης της έμβιας φύσης με αόριστες σοφιστείες. Στη θέση που υποστηρίζει ότι “ακόμη και στην οργανική φύση δεν είναι όλα ‘προθετικά’ και τελεολογικά”,⁴²⁷ αντιδρά ισχυριζόμενος ότι οι μη τελεολογικές διαδικασίες είναι ελάχιστες και δεν μπορούν να αποτελέσουν ικανό δείγμα που να ανατρέψει τον τελεολογικό κανόνα: “[...] η προσπάθεια να αντικρουστεί η γενική ‘τελεολογία’ του οργανικού βασιλείου μέσω της επιλογής διάσπαρτων δυστελεολογικών οργάνων και διαδικασιών ισοδυναμεί με στρουθοκαμηλισμό”.⁴²⁸ Κι όμως, αντίθετα με ό,τι υποστηρίζει, οι εξαιρέσεις δεν επιβεβαιώνουν τον κανόνα της τελεολογίας, αλλά τεκμηριώνουν τη διαλεκτική πλευρά της πραγματικότητας και

⁴²⁴ Ο Γκαίτε αναπτύσσει το επιχείρημά του στο άρθρο του ‘Fossiler Stier’ (‘Απολιθωμένος ταύρος’, 1822), ασκώντας κριτική στην ανθρωποκεντρική τελεολογική θεωρία του παλαιοντολόγου Κέρτε (Franz Körté), η οποία υποστήριζε ότι οι αλλαγές που παρατηρούνταν στα είδη οφείλονταν στην προσαρμογή τους στην εξημέρωσή τους από τον άνθρωπο. Για μια ανάλυση της κριτικής του Γκαίτε βλέπε: Dorothea E. von Mücke, *The Practices of the Enlightenment: Aesthetics, Authorship, and the Public* (New York: Columbia University Press, 2015): 45-49. Ο Ένγκελς, ασκώντας κριτική στην έννοια της αναγκαιότητας και στον ωφελιμισμό των αστικών κοινωνικών θεωριών, εξηγεί: “Στο έργο του που άφησε εποχή, ο Δαρβίνος ξεκινά από την ευρύτερη υπάρχουσα βάση του τυχαίου. [...] Το τυχαίο πετάει στη θάλασσα την αναγκαιότητα, όπως την εννοούσαν μέχρι τότε. Η ιδέα που είχαν μέχρι τώρα για την αναγκαιότητα καταρρέει. Το να τη διατηρήσουμε σημαίνει να επιβάλουμε δικτατορικά στη φύση σαν νόμο έναν αυθαίρετο ανθρώπινο προσδιορισμό, που έρχεται σε αντίθεση με τον εαυτό του και με την πραγματικότητα, σημαίνει να αρνηθούμε κάθε εσωτερική αναγκαιότητα στη ζωντανή φύση, να διακηρύξουμε καθολικά τη χαοτική κυριαρχία του τυχαίου, σαν μοναδικού νόμου της ζωντανής φύσης”. (Ένγκελς 2016: 199).

⁴²⁵ Bertalanffy 1952: 103.

⁴²⁶ Levins και Lewontin 1985: 10-11.

⁴²⁷ Bertalanffy 1933: 15.

⁴²⁸ Στο ίδιο: 11.

μαρτυρούν ότι η ίδια η φύση δεν επιτρέπει την τελεολογική ανάγνωση των βιολογικών διεργασιών.

Ενδεικτικό της σημασίας που του δίνει, είναι ότι ο Μπερτάλανφου προτείνει τον όρο “οργανισμικός” ως συνώνυμο του όρου “τελεολογικός”. Κι ενώ εναντιώνεται στην ανάλυση των οργανισμών με φυσικο-χημικές αιτιώδεις σχέσεις, καταλήγει να προτείνει μία νέα αιτιώδη ανάλυση ως βάση της βιολογίας, υιοθετώντας τη λειτουργιστική προσέγγιση. Εν τέλει, αυτή είναι και η πρότασή του για τη διαμάχη μεταξύ μηχανιστικής αντίληψης και βιταλισμού: η υιοθέτηση της μεταφυσικής τελεολογίας και του οργανισμικού ολισμού —με την αρμονία, ενότητα και ρύθμιση των ζωτικών διαδικασιών— και η σύζευξή τους με τη θετικιστική θεώρηση, ώστε να δημιουργηθεί μία ανανεωμένη θετικιστική προσέγγιση, όχι πλέον στη βάση της φυσικής, αλλά στη βάση της βιολογίας ως “επιστήμης της ολότητας”. Πρόκειται για τη δημιουργία μίας νομοθετικής επιστήμης της βιολογικής φύσης. Ο Μπέλλο παρατηρεί ότι ο Μπερτάλανφου βρίσκει τελικά την απάντηση για την κρίση της θεωρητικής βιολογίας —κι επομένως της φιλοσοφίας— “σε ένα μη θρησκευτικό μονισμό: μία μοναδική επιστήμη που οφείλει να καταλάβει όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, ώστε να μπορέσει να την ελέγξει”.⁴²⁹ Η θέση αυτή αποτελεί και τη βάση για τη δημιουργία της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων ως “επιστήμης των πάντων”, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτού του είδους οι φιλοσοφικές προτάσεις αναπαράγουν ακριβώς τη στάση που ο Μαρξ κατέκρινε στην 11^η Θέση για τον Φόϋερμπαχ (1848), όταν έγραφε ότι “οι φιλόσοφοι εξηγούσαν μόνο τον κόσμο με διάφορους τρόπους. Το ζήτημα είναι να τον *αλλάξουμε*”.⁴³⁰ Η υπόθεση ότι όλα συμβαίνουν για κάποιο σκοπό που ταυτίζεται με τη διατήρηση του όλου (υπόθεση που δεν έχει πάψει να επανέρχεται στη σύγχρονη κοινωνική και πολιτική θεωρία) αντιστοιχεί σε μια περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης του κόσμου η οποία αγνοεί τον ιστορικό του χαρακτήρα και, συνεπώς, τη δυνατότητα αλλαγής του σε κάτι καλύτερο· μια περιγραφή που υπονοεί ότι η διαιώνιση της υφιστάμενης κατάστασης αποτελεί αναγκαιότητα.

Εν τέλει, ο Μπερτάλανφου εισάγει την τελεολογία του φονξιοναλισμού στις αρχικά διαλεκτικές του θέσεις για τη σχέση του μέρους με το όλον. Καταλήγει να αποδέχεται την *de facto* ύπαρξη της αρμονίας και της λειτουργικής ενότητας ως απαραίτητη για τη διατήρηση του οργανισμού. Αυτό σημαίνει ότι απορρίπτει τον παράγοντα της τυχαιότητας και, ουσιαστικά, την ίδια την έννοια της αλλαγής. Σε αυτή τη θεώρησή του, από το ακαθόριστο χάος αναδύεται μέσω μία πολύπλοκης διαδικασίας διαφοροποίησης ένα οργανωμένο σύμπαν, βάσει κάποιων “μυστικιστικών οργανωτικών ιδιοτήτων” —όπως τις χαρακτηρίζουν οι Λέβινς και Λιούντιν—⁴³¹ τις οποίες κατέχουν οι οργανισμοί και τα συστήματα που αποτελούν το σύμπαν αυτό.

⁴²⁹ Bello 1985: 145.

⁴³⁰ Καρλ Μαρξ, ‘Θέσεις για την Φόϋερμπαχ’, στο *Μαρξ—Ένγκελς: Διαλεχτά Έργα*, τ. II (Αθήνα: Εκδόσεις Καμπίση, χ.χ.): 470.

⁴³¹ Levins και Lewontin 1985: 135

Αυτή ακριβώς είναι και η θέση της βιολογίας ανάμεσα στη φυσική και τη μεταφυσική που υποστηρίζει ο Μπερτάλανφφ, όπως την παρουσιάσαμε παραπάνω. Θέση, τελικά, εξόχως ιδεολογική, στο βαθμό που μεταγράφει στο φυσικό πεδίο τις κοινωνικές διαδικασίες του καταμερισμού της εργασίας, της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και της ιεραρχικής οργάνωσης, ως ιδιότητες των φυσικών συστημάτων: διαφοροποίηση, διαχωρισμός και συστήματα ανώτερης τάξης, αντίστοιχα.

Έτσι, το φιλόδοξο θεωρητικό ταξίδι του Μπερτάλανφφ για την ανακάλυψη των επιστημονικών βάσεων της βιολογίας αν και ξεκίνησε με τους “καλύτερους οiwνούς” της διαλεκτικής ενότητας της έμβιας ζωής, τον οδήγησε, μέσα από τις λογικές της ολότητας, στο σύστημα και από το σύστημα στο αδιαπραγμάτευτο της λειτουργικής του οργάνωσης. Από εκεί, στη μεταφυσική διατήρηση της ευταξίας και στο αδιαπραγμάτευτο της ισορροπίας του. Και στη συνέχεια, στην τελεολογία της ιεραρχικής κατάταξης και, από εκεί πάλι, στη διατήρηση του συστήματος, χάνοντας από το οπτικό του πεδίο τα πραγματικά έμβια όντα που συναθροίζουν το κοινωνικό με τις αντικειμενικές σχέσεις που προκύπτουν στον κάθε ιστορικό χρόνο. Όπως εξηγούν και οι Λέβινς και Λιούοντιν, “οι ιδέες της ευταξίας είναι βαθιά ιδεολογικές, και με τον τρόπο αυτό, η περιγραφή της εξέλιξης ως διαδικασίας που παράγει τάξη είναι αναπόφευκτα ιδεολογική. Υπό αυτή την έννοια, η εξέλιξη δεν αποτελεί ούτε γεγονός ούτε θεωρία, αλλά ένα [συγκεκριμένο] τρόπο οργάνωσης της γνώσης μας για τον κόσμο”,⁴³² τέτοιο και τόσο, ώστε κάθε δυναμική συνισταμένη της κοινωνικής αλλαγής να φαντάζει στην καλύτερη περίπτωση ουτοπία και στη χειρότερη εγχείρημα βαθιά “αντικοινωνικό”.

Τα ανοιχτά συστήματα, οι μηχανισμοί προσαρμογής και το ερώτημα της κότας και του αυγού

Η οργανισμική θεωρία του Μπερτάλανφφ επιχείρησε να περιγράψει το πώς οργανώνονται και αναπτύσσονται οι οργανισμοί ως συστήματα. Όπως εξηγήσαμε παραπάνω, ο Μπερτάλανφφ αντιλαμβάνεται την έμβια φύση ως ένα σύμπλεγμα συστημάτων, των οποίων ο χαρακτήρας –σε αντίθεση με τα αβιοτικά συστήματα– είναι δυναμικός και όχι στατικός. Ο δυναμικός τους χαρακτήρας, δηλαδή η ικανότητά τους να μεταβάλλονται και να διατηρούνται στη ζωή, οφείλεται στην ενέργεια και την ύλη που τα συστήματα αυτά παίρνουν από το περιβάλλον τους. Πιο απλά, τα συστήματα αυτά βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία με το περιβάλλον τους και είναι, επομένως, *ανοιχτά συστήματα*:

“[...] η οργάνωση των βιολογικών ολότητων διαμορφώνεται μέσα από τη διαφοροποίηση μίας αρχικής ολότητας, η οποία διαχωρίζεται σε μέρη. [...] Φαίνεται πως ο διαχωρισμός επικρατεί στην έμβια φύση, διότι η διάκριση σε υποτελή τμηματικά συστήματα υποδηλώνει την αύξηση της πολυπλοκότητας του [συνολικού] συστήματος. Αυτή η μετάβαση προς την ανώτερη βαθμίδα προϋποθέτει την τροφοδότηση με ενέργεια, και η ενέργεια αυτή παρέχεται συνεχώς στο σύστημα μόνο εφόσον αυτό είναι ανοικτό σύστημα, [κι επομένως] λαμβάνει ενέργεια από το περιβάλλον του”.⁴³³

⁴³² Levins και Lewontin 1985: 12.

⁴³³ Bertalanffy 1950: 148-149.

Με τη θεωρία των ανοικτών συστημάτων ο Μπερτάλανφου τοποθετεί τους οργανισμούς στο περιβάλλον τους και προσπαθεί να ορίσει τη σχέση μεταξύ των δύο.⁴³⁴ Κεντρική για την κατανόηση της θεωρίας των ανοικτών συστημάτων είναι η έννοια της *σταθερότητας*, δηλαδή της δυνατότητας του συστήματος (οργανισμού) να διατηρείται παρά τις διαταραχές που δέχεται από το περιβάλλον του.⁴³⁵ Η σταθερότητα των έμβιων συστημάτων χαρακτηρίζεται από τον Μπερτάλανφου ως *σταθερή κατάσταση* (steady state), δηλαδή, όπως ο ίδιος εξηγεί, ως μία κατάσταση δυναμικής ισορροπίας.

Και εδώ το δυναμικό στοιχείο είναι αυτό που διαφοροποιεί τους οργανισμούς (ανοικτά συστήματα) από την αβιοτική ύλη (κλειστά συστήματα): το αλγεβρικό σύνολο του έργου που παράγεται από τα κλειστά συστήματα σε κατάσταση ισορροπίας ισοδυναμεί με μηδέν, δηλαδή το σύστημα δεν μπορεί να συνεχίσει να παράγει έργο και, συνεπώς, οδηγείται προς τη διάσπαση ή το θάνατο. Αντίθετα, τα ανοικτά συστήματα σε σταθερή κατάσταση συνεχίζουν να παράγουν έργο αδιάκοπα, δηλαδή παρά τη σχετική τους ισορροπία καταφέρνουν να διατηρούνται στη ζωή. Ο Μπερτάλανφου ορίζει την κατάσταση αυτή ως εξής: “Τα ανοικτά συστήματα *δύνανται*, εφόσον ικανοποιούνται συγκεκριμένες συνθήκες, να κατακτήσουν μία κατάσταση ακινησίας. Τότε το ίδιο το σύστημα φαίνεται να είναι σταθερό, παρόλο που η σταθερότητα αυτή διατηρείται μέσω μίας συνεχούς αλλαγής, εισροής και εκροής ύλης. Αυτό ονομάζεται *σταθερή κατάσταση*”.⁴³⁶ Δηλαδή, η σταθερή κατάσταση των οργανισμών, η οποία “δεν είναι ποτέ μία κατάσταση απόλυτης ισορροπίας”,⁴³⁷ μπορεί να μεταφραστεί ως ασταθής ή σχετική ισορροπία. Πρόκειται, εν ολίγοις, για την ίδια μορφή ισορροπίας που έχουν ήδη αναγνωρίσει στα κοινωνικά συστήματα όλοι οι θεωρητικοί των οποίων το έργο μελετήσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια.

Η τάση να κατακτήσουν τη σταθερή κατάσταση είναι αυτή που επιτρέπει στα συστήματα να διατηρούνται στη ζωή και να αναπτύσσονται, σύμφωνα με τον Μπερτάλανφου: “[...] ο ζωντανός κόσμος εμφανίζει, στην εμβρυϊκή ανάπτυξη και στην εξελικτική διαδικασία, μία μετάβαση προς μία ανώτερη τάξη, ετερογένεια και οργάνωση. [...] Τα ζωντανά συστήματα, εφόσον διατηρούνται σε μία σταθερή κατάσταση, μπορούν να αποφύγουν την αύξηση της

⁴³⁴ Και σε αυτό το σημείο ο Μπερτάλανφου βρίσκεται σε πλήρη διάλογο με τις θεωρίες της εποχής του. Όπως συνοψίζουν οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφκι και Γιούντιν: “Οι πρώτες-πρώτες προσπάθειες που έγιναν για την εφαρμογή της κλασικής θερμοδυναμικής στους ζωντανούς οργανισμούς στις αρχές του 20ού αιώνα απόδειξαν ότι, παρόλο που οι φυσικές και χημικές αρχές έπαιξαν σοβαρό ρόλο στην ανάλυση των οργανικών φαινομένων, σαν οργανισμών που περιέχουν συστήματα ισορροπίας, ο οργανισμός σαν σύνολο δεν μπορούσε να θεωρηθεί σαν ένα κλειστό σύστημα σε ισορροπία: αντιπροσώπευε ένα ανοικτό σύστημα που παράμενε σχετικά σταθερό κάτω απ’ τις αδιάκοπες αλλαγές σε εισαγωγές ύλης και ενέργειας [...]. Η θερμοδυναμική των αναπόμενων διαδικασιών, αναπτύχθηκε για την περιγραφή τέτοιων συστημάτων [...] και πρόσφερε τη θεωρητική βάση και το μορφικό μηχανισμό για τη ‘θεωρία ανοικτών συστημάτων’ του Μπερτάλανφου” (Blauberg, Sadovsky, και Yudin χ.χ.: 56).

⁴³⁵ Bertalanffy 1972: 418.

⁴³⁶ Bertalanffy 1950: 156-157. Όπως εξηγούν οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφκι και Γιούντιν: “Πρέπει να τονίσουμε ότι οι απόψεις του Μπερτάλανφου περί των εννοιών κλειστών κι ανοικτών συστημάτων, σταθερών καταστάσεων και άλλων ήταν κάπως διαφορετικές από τον παραδοσιακό χειρισμό αυτών των εννοιών στη στατιστική φυσική” (Blauberg, Sadovsky, και Yudin, χ.χ.: 57).

⁴³⁷ Bertalanffy 1969: 39.

εντροπίας και δύνανται να αναπυχθούν προς καταστάσεις αυξημένης ευταξίας και οργάνωσης”.⁴³⁸

Τα ανοικτά ή δυναμικά συστήματα έχουν την ιδιότητα να διατηρούν τη σταθερή τους κατάσταση και να επανέρχονται σε αυτή μετά από την όποια πίεση δεχτούν από το περιβάλλον τους. Για να το επιτύχουν αυτό, τα ανοικτά συστήματα διαθέτουν το δικό τους ομοιοστατικό μηχανισμό. Κεντρική για την ομοιοστατική διαδικασία των οργανισμών ορίζεται από τον Μπερτάλανφου η ιδιότητα της *ισότιμης τελείωσης* (equifinality), δηλαδή “το γεγονός ότι η ίδια [σταθερή] κατάσταση μπορεί να προσεγγιστεί από διαφορετικές [αρχικές] συνθήκες και με διαφορετικούς τρόπους, [...] σε αντίθεση με τα κλειστά συστήματα σε ισορροπία, όπου η τελική κατάσταση εξαρτάται από τις αρχικά δεδομένες παραμέτρους”.⁴³⁹ Με τον τρόπο αυτό ορίζει την προσαρμογή, ως διαδικασία με την οποία ο οργανισμός διατηρείται στη σταθερή του κατάσταση παρά τις πιέσεις που δέχεται από το περιβάλλον του. Όπως εξηγεί σχετικά ο μαθηματικός Ανατόλ Ράποπορτ (A. Rapoport), επίσης από τους πρωτοπόρους στο πεδίο των συστημικών θεωριών:

[...] τα ανοικτά συστήματα, αντίθετα με τα κλειστά, παρουσιάζουν την αρχή της ισότιμης τελείωσης, δηλαδή μία τάση να κατακτήσουν μία τελική κατάσταση ανεξαρτήτως των αρχικών συνθηκών. Με άλλα λόγια, τα ανοικτά συστήματα τείνουν να ‘αντιστέκονται’ στις διαταραχές που μπορούν να τα απομακρύνουν από τη σταθερή τους κατάσταση. Μπορούν να παρουσιάσουν ομοιότητα”.⁴⁴⁰

Για να ερμηνεύσει το μηχανισμό ρύθμισης που επιτρέπει στο σύστημα να επανέρχεται στη σταθερή του κατάσταση, ο Μπερτάλανφου υιοθετεί την έννοια της *ανάδρασης* (feedback) από την Κυβερνητική.⁴⁴¹ Οι ανταλλαγές που πραγματοποιούνται μεταξύ του οργανισμού (ανοικτό σύστημα) και του περιβάλλοντός του καθορίζουν και τη δράση του οργανισμού. Τα συστήματα δέχονται δεδομένα από το περιβάλλον τους (inputs), ενώ τα ίδια παράγουν πληροφορίες (outputs). Μέσω του μηχανισμού ανάδρασης οι πληροφορίες αυτές επιστρέφουν στα ίδια τα συστήματα ως δεδομένα, με αποτέλεσμα το σύστημα να μπορεί να ρυθμίζει τις διαδικασίες του με τέτοιο τρόπο ώστε να παράγει τα επιθυμητά αποτελέσματα: “Οι διαδικασίες ανάδρασης χρησιμοποιούνται ευρέως στη σύγχρονη τεχνολογία για τη

⁴³⁸ Bertalanffy 1969: 41.

⁴³⁹ Bertalanffy 1950: 160, 158.

⁴⁴⁰ Anatol Rapoport, ‘The uses of mathematical isomorphism in general system theory’, στο *Trends in general systems theory*, επιμ. George J. Klir (New York: Wiley, 1972): 53. Αν και ο Μπερτάλανφου υποστηρίζει ότι η ομοιότητα αποτελεί ιδιότητα μόνο των κλειστών συστημάτων, αναγνωρίζει μία ανάλογη διαδικασία στα ανοικτά συστήματα, την *ισότιμη τελείωση*. Για μια πιο ενδελεχή ανάλυση της διαφοράς της ομοιότητας με την ισότιμη τελείωση στο έργο του Μπερτάλανφου, βλ. Manfred Drack και David Pouvreau, ‘On the history of Ludwig von Bertalanffy’s “General Systemology”, and on its relationship to cybernetics – part III: convergences and divergences’, *International Journal of General Systems* 44, τχ. 5 (2015): 523–71.

⁴⁴¹ Η επιστήμη που μελετά “τις αφηρημένες αρχές της οργάνωσης των πολύπλοκων συστημάτων. Ασχολείται όχι τόσο με το ερώτημα από τι αποτελούνται τα συστήματα, όσο με το πώς λειτουργούν. Η Κυβερνητική εστιάζει στο πώς τα συστήματα χρησιμοποιούν την πληροφορία και τα πρότυπα, και ελέγχουν τις δράσεις [των μερών τους] ώστε να καθοδηγήσουν προς, αλλά και να διατηρήσουν τους στόχους τους, καθώς και να αντιμετωπίσουν τις διάφορες διαταραχές” [Francis Heylighen και Cliff Joslyn, ‘Cybernetics and Second-Order Cybernetics’, στο *Encyclopedia of Physical Science and Technology* (New York: Academic Press, 2001): 155].

σταθεροποίηση μίας συγκεκριμένης δράσης [...] ή για την κατεύθυνση της δράσης προς έναν [συγκεκριμένο] στόχο [...] ώσπου ο στόχος αυτός να επιτευχθεί”.⁴⁴²

Με άλλα λόγια, μέσω της Κυβερνητικής και της αυτο-ρυθμιστικής διαδικασίας εξηγεί τους μηχανισμούς ελέγχου του συστήματος ενάντια στις όποιες παρεκκλίσεις από τις καθορισμένες λειτουργίες. Όπως δηλώνει:

“[Το ζήτημα της σταθερότητας] σχετίζεται με αυτό της ύπαρξης των καταστάσεων ισορροπίας. [...] Εδώ γίνεται εμφανής η σχέση της θεωρίας των δυναμικών συστημάτων με τη θεωρία ελέγχου. Έλεγχος σημαίνει ουσιαστικά ότι ένα σύστημα που δεν είναι ασυμπωτικά σταθερό καθίσταται τέτοιο μέσω της ενσωμάτωσης μίας μονάδας ελέγχου, η οποία εξουδετερώνει τις τάσεις του συστήματος που το απομακρύνουν από τη σταθερή κατάσταση”.⁴⁴³

Επομένως, για τον Μπερτάλανφου, η διαδικασία της προσαρμογής ενός οργανισμού στο περιβάλλον του ρυθμίζεται από μία μονάδα ελέγχου. Η ύπαρξη της μονάδας ελέγχου επαναφέρει ουσιαστικά το ζήτημα της ιεραρχικής οργάνωσης που εξαρχής διαβάζει στην έμβια φύση, μίας κυβερνητικής ιεραρχίας εντός της οποίας τα ανώτερα μέρη ελέγχουν και ρυθμίζουν τα κατώτερα, ώστε το σύστημα να διατηρεί την ασταθή του ισορροπία. Στην ουσία τα ανώτερα μέρη διαχειρίζονται την πληροφορία και ρυθμίζουν τα κατώτερα μέρη, τα οποία παρέχουν την ενέργεια.

Τελικά, σύμφωνα με τη θεωρία του, η σταθερή κατάσταση —που αποτελεί την επιθυμητή κατάσταση για την ανάπτυξη των οργανισμών— δεν εξαρτάται από τις αρχικές συνθήκες, αλλά, όπως σημειώνει, από την ικανότητα του οργανισμού για λειτουργική δομή και ολοκλήρωση. Ως εκ τούτου, η τελική (σταθερή) κατάσταση προκαθορίζεται από τη δομή του, η οποία με τη σειρά της οφείλει να είναι ιεραρχική. Με τον τρόπο αυτό, ο Μπερτάλανφου υιοθετεί τις αρχές της δομο-λειτουργικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία, όπως σωστά σημειώνει ο Ρίτσερ, “η πηγή της αλλαγής είναι η δομή”, σε αντίθεση με τη διαλεκτική προσέγγιση, για την οποία “η αλλαγή αποτελεί την πηγή της δομής”.⁴⁴⁴

Συνολικά, ο Μπερτάλανφου αντιλαμβάνεται την εξέλιξη και ανάπτυξη των οργανισμών ως μία διαδικασία συνεχούς προσαρμογής τους στις πιέσεις που δέχονται από το περιβάλλον τους, ενώ οι λειτουργίες των επιμέρους τμημάτων τους οργανώνονται και ρυθμίζονται βάσει μίας κυβερνητικής ιεράρχησης, με μόνο στόχο τη διατήρηση του συστήματος. Ως συνέπεια αυτής της αντίληψης, όπως δηλώνει: “[...] δεν μπορούμε να κατανοήσουμε έναν ζωντανό οργανισμό, πόσο μάλλον την συμπεριφορά και την ανθρώπινη κοινωνία, χωρίς να λάβουμε υπόψη αυτό που ποικιλοτρόπως και κάπως αόριστα ονομάζεται προσαρμοστικότητα, σκοπιμότητα, επιδίωξη στόχου [κ.λπ.]”.⁴⁴⁵ Αντίθετα όμως σε αυτό το συμπέρασμα, οι διαλεκτικοί βιολόγοι υποστηρίζουν πως η κοινωνία δεν ακολουθεί σύσσωμη έναν κοινό σκοπό, αυτόν της επιβίωσης και διατήρησης· δεν αποτελεί μία αυτο-

⁴⁴² Bertalanffy 1969: 43.

⁴⁴³ Bertalanffy 1972: 418.

⁴⁴⁴ Ritzer 2013: 90.

⁴⁴⁵ Bertalanffy 1969: 45.

ρυθμιζόμενη διάταξη που να εκτελεί μηχανικά προκαθορισμένες κινήσεις: “Η κοινωνία δεν είναι ένας σερβομηχανισμός. Οι [κοινωνικές] τάξεις που την απαρτίζουν επιδιώκουν διαφορετικούς, κοινούς όσο και αλληλοσυγκρουόμενους στόχους. Δεν είναι ένα ‘σύστημα προσανατολισμένο σε ένα στόχο’, ακόμη κι αν πολλά από τα μέρη της επιδιώκουν τους δικούς τους ξεχωριστούς στόχους”.⁴⁴⁶

Όπως ήδη γίνεται εμφανές, στη θεωρία του για τα ανοικτά συστήματα ο Μπερτάλανφου εστιάζει και αναλύει μόνο τα συστήματα εκείνα που τείνουν προς ή βρίσκονται σε σταθερή κατάσταση, τα οποία, ωστόσο, αποτελούν μόνο μία ειδική περίπτωση των ανοικτών συστημάτων. Η αναγωγή της σταθερής κατάστασης στον απώτερο σκοπό κάθε ανοικτού συστήματος, τον οδηγεί σε μία ανάγνωση της εξέλιξης, οργάνωσης και ανάπτυξης (συνολικά) ως προσαρμοστικών διαδικασιών. Η αντίληψή του αυτή δεν του επιτρέπει να κατανοήσει το ζήτημα των ορίων του συστήματος, όπου ο οργανισμός δεν είναι απλά ένα σύστημα εντός του περιβάλλοντός του, αλλά αποτελεί σύστημα μαζί με το περιβάλλον του. Με τον τρόπο αυτό, καταλήγει να παρουσιάζει τα ανοικτά συστήματα ως κλειστά, εφόσον ο οργανισμός μόνο απαντά στις πιέσεις του περιβάλλοντός του, χωρίς ο ίδιος να ασκεί την οποιαδήποτε επίδραση σε αυτό. Συνεπώς, η όποια εξωτερική πίεση αναπτύσσει διαδικασίες μόνο στο εσωτερικό του οργανισμού.⁴⁴⁷ Με τη λογική αυτή, ο Μπερτάλανφου προκειμένου να εξηγήσει την έμβια φύση υιοθετεί την άποψη του δομο-λειτουργισμού, κατά την οποία τα έμβια συστήματα —και κατ’ αντιστοιχία και η ίδια η κοινωνία— συλλαμβάνονται, όπως εξηγεί η Δημητρίου-Κοτσώνη, “ως κλειστό, αυτορυθμιζόμενο οργανικό σύνολο που χαρακτηρίζεται από ολοποίηση και ευστατική ισορροπία”.⁴⁴⁸

Στο σημείο αυτό αναγνωρίζουμε ακόμη μία από τις σημαντικές ερμηνευτικές ανακολουθίες της θεώρησής του για τη σχέση του οργανισμού με το περιβάλλον του: τα δύο αυτά κατανοούνται ως ξεχωριστές οντότητες και όχι ως ένα κοινό σύστημα. Η σχέση του μέρους με το όλον γίνεται αντιληπτή μέσα από το ερώτημα ‘της κότας και του αυγού’. Δεν θα μάθουμε ποια από τις δύο οντότητες προϋπάρχει και δημιουργεί την άλλη. Έτσι, η αρχική διαλεκτική θέση ότι “το όλον είναι περισσότερο από το άθροισμα των μερών”, μεταγράφεται στη θεωρία του Μπερτάλανφου ως θέση για ένα όλον που προϋπάρχει των μερών του και το οποίο τα διαμορφώνει, δηλαδή για ένα όλον που διαχωρίζεται κατ’ ουσίαν από τα μέρη του ενώ, σύμφωνα με τους Λέβινς και Λιούοντιν, σε μία διαλεκτική προσέγγιση της σχέσης του όλου με το μέρος θα αντιληφθούμε ότι “το μέρος *διαμορφώνει* το όλον και το όλον *διαμορφώνει* το μέρος”.⁴⁴⁹ Όπως σημειώνουν στη συνέχεια οι δύο βιολόγοι, μία διαλεκτική ανάλυση αναγνωρίζει την αλληλοδιείσδυση του μέρους και του όλου:

⁴⁴⁶ Lewontin και Levins 2007: 107.

⁴⁴⁷ Οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφσκι και Γιούντιν σημειώνουν: “Όπως σωστά παρατηρεί ο Α. Ραποπόρτ, η θεωρία του Μπερτάλανφου προσφέρει μόνο έναν ικανοποιητικά ισχυρό ορισμό της έννοιας ‘κλειστό σύστημα’. Ένα ανοικτό σύστημα καθορίζεται σαν κάτι συμπληρωματικό του κλειστού συστήματος, δηλαδή σαν ένα σύστημα που δεν είναι κλειστό [...]” (Blauberg, Sadovsky, και Yudin, χ.χ.: 61).

⁴⁴⁸ Σίβυλλα Δημητρίου-Κοτσώνη, ‘Η προσέγγιση της ιστορίας από την ανθρωπολογία’, στο Σίβυλλα Δημητρίου-Κοτσώνη και Σωτήρης Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και ιστορία*, 2η έκδοση (Αθήνα: Καστανιώτης, 2009 [1996]): 65.

⁴⁴⁹ Levins και Lewontin 1985: 272.

“Στον αλλοτριωμένο κόσμο τα αντικείμενα είναι τα παθητικά στοιχεία που δημιουργούνται από άλλα, ενεργά αιτιώδη υποκείμενα. Στην εξελικτική θεωρία οι οργανισμοί γίνονται συνήθως αντιληπτοί ως τα αντικείμενα της εξέλιξης: μέσα από τη φυσική επιλογή, αυτόνομες αλλαγές στο περιβάλλον δημιουργούν προσαρμοστικές μεταλλαγές στον παθητικό οργανισμό. [Όμως] η πραγματική κατάσταση είναι αρκετά διαφορετική. Οι οργανισμοί είναι ταυτόχρονα τα υποκείμενα και τα αντικείμενα της εξέλιξης. Δημιουργούν και ταυτόχρονα δημιουργούνται από το περιβάλλον και ακολούθως είναι κεντρικοί παράγοντες της δικής τους εξελικτικής ιστορίας”.⁴⁵⁰

Μία διαλεκτική ανάγνωση της εξέλιξης, της φύσης και της σχέσης της με τον άνθρωπο, όπως αυτή των Λέβινς και Λιούοντιν, υποστηρίζει ότι οι οργανισμοί δεν προσαρμόζονται μόνο στο περιβάλλον τους, αλλά και το δημιουργούν, εφόσον “ο φυσικός κόσμος δεν είναι ένα περιβάλλον, αλλά μόνο οι συνθήκες από τις οποίες μπορούν να δημιουργηθούν τα περιβάλλοντα”.⁴⁵¹ Πρόκειται για μία βασική θέση της διαλεκτικής της φύσης, την οποία ήδη από το 19ο αιώνα είχε επιχειρήσει να εξηγήσει ο Ένγκελς:

“Οι φυσικές επιστήμες όπως και η φιλοσοφία, αγνόησαν απόλυτα μέχρι σήμερα την επίδραση της ανθρώπινης δραστηριότητας πάνω στη σκέψη. Και οι δυο γνωρίζουν από τη μια μεριά μόνο τη φύση κι από την άλλη μόνο τη σκέψη. Κι όμως το πιο ουσιαστικό και άμεσο θεμέλιο της ανθρώπινης σκέψης, είναι ακριβώς ο μετασχηματισμός της φύσης από τον άνθρωπο. Κι όχι μονάχα η φύση σαν τέτοια, και η νόηση του ανθρώπου αναπτύχθηκε στο βαθμό που έμαθε να μεταμορφώνει τη φύση. Γι’ αυτό το λόγο, η νατουραλιστική αντίληψη της ιστορίας [...] υποστηρίζοντας πως η φύση ενεργεί αποκλειστικά πάνω στον άνθρωπο και πως οι φυσικές συνθήκες καθορίζουν αποκλειστικά παντού την ιστορική του ανάπτυξη, είναι μονόπλευρη και ξεχνά πως και ο άνθρωπος επιδρά πάνω στη φύση, τη μεταμορφώνει και δημιουργεί νέους όρους ύπαρξης για τον εαυτό του”.⁴⁵²

Επομένως, η διαλεκτική προσέγγιση εστιάζει στην ουσιαδώς ενεργητική θέση τόσο του συστήματος σε σχέση με το περιβάλλον του, όσο και, εν τέλει, του υποκειμένου σε σχέση με το σύστημα που το περιλαμβάνει. Αντίθετα ο Μπερτάλανφου, υιοθετώντας την λειτουργιστική τελεολογία, αντιλαμβάνεται τα υποκείμενα ως παθητικά προσαρμοζόμενα μέρη εντός του συστήματος, όπως εξηγεί και ο Χάρβεϋ:

“[Οι θεωρίες αυτές] υιοθετούν μία έντονα αντι-ανθρωπιστική χροιά, εφόσον συχνά κάνουν το ‘υποκείμενο’ (το άτομο) να φαίνεται σαν να έχει ελάχιστη ή καθόλου αυτονομία εκτός ενός συστήματος κοινωνικά και ιστορικά καθορισμένων εσωτερικών σχέσεων που διαμορφώνουν το υποκείμενο αυτό. [Το αποτέλεσμα είναι ότι] η αίσθηση εγκλωβισμού του ατόμου εντός της κοινωνικοποιητικής διαδικασίας είναι πολύ ισχυρή”.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Levins και Lewontin 1985: 274.

⁴⁵¹ Richard Lewontin και Richard Levins, ‘Organism and environment’, *Capitalism Nature Socialism* 8, τχ. 2 (1997): 96, 97.

⁴⁵² Ένγκελς 2016: 209.

⁴⁵³ Harvey 1996: 96.

Ανεξάρτητα από το κατά πόσον η θεώρηση του Μπερτάλανφου για τα ανοικτά συστήματα είναι ερμηνευτικά και επιστημονικά ισχυρή στη βιολογία —κάτι που δεν είμαστε φυσικά σε θέση να υποστηρίξουμε—,⁴⁵⁴ αυτό που μας απασχολεί είναι η φιλοσοφική της αφετηρία, δηλαδή το γεγονός ότι τα κοινωνικά συστήματα γίνονται αντιληπτά ως τμήμα των έμβιων συστημάτων, τα οποία καλείται η βιολογία να αναλύσει, να ερμηνεύσει και να ταξινομήσει. Μας απασχολεί ακόμα το ότι η συγκεκριμένη θεώρηση εστιάζει στη σταθερή κατάσταση των ανοικτών συστημάτων και υποθέτει ότι, ως καθολικά επιθυμητή, η σταθερή κατάσταση κατακτάται μόνο μέσα από την ιεραρχική δομική οργάνωση των μερών του συστήματος. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, δεν αναλύονται και, στην πραγματικότητα, αγνοούνται οι μηχανισμοί με τους οποίους επιδρά πάνω σε ένα τέτοιο σύστημα η ίδια του η δομή. Όπως σημειώνουν και οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφσκι και Γιούντιν, το πρόβλημα αυτό ο Μπερτάλανφου το αφήνει μετέωρο μέσα από τις τελεολογικές του εξισώσεις, όπου “οι ουσιαστικές αλλαγές εξαρτώνται από μια τελική κατάσταση που θα επιτευχθεί αργότερα”.⁴⁵⁵

Κάτω από αυτή τη λογική ο Μπερτάλανφου, κατασκευάζοντας ένα ιδεατό και αμφιλεγόμενο σχήμα των ιδιοτήτων και της “δυναμικής” των ανοικτών (ή κατά περίπτωση κλειστών) συστημάτων, καθώς και μια μονοσήμαντη απεικόνιση της σχέσης των συστημάτων με το περιβάλλον τους, επιδιώκει στην ουσία να προβάλλει τη διατήρηση της σταθερότητάς τους ως τη μόνη αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη της ίδιας της ζωής, ανάγοντας τη λειτουργία τους σε μια θεολογικού τύπου αρχή. Στο σχήμα αυτό, εν τέλει, τα ίδια τα υποκείμενα γίνονται αντιληπτά μόνον ως παθητικοί αποδέκτες μιας εξελικτικής διαδικασίας στην οποία νομοτελειακά προσαρμόζονται —και μάλιστα όχι όλα τα υποκείμενα, αλλά κυρίως εκείνα τα οποία στα πλαίσια της διαφοροποίησης κατατάσσονται λειτουργικά στα κατώτερα ιεραρχικά επίπεδα που υφίστανται τον έλεγχο της προσαρμογής. Η μεταγραφή της στο κοινωνικό περιβάλλον της εποχής —και όχι μόνο— μας επιτρέπει να πούμε ότι, στην ουσία, μια τέτοια πρόταση νομιμοποιεί τη δομή και λειτουργία των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων (και σχέσεων εξουσίας), όπως αυτές εμφανίζονται και στη θεώρησή του για τα στάδια της εξέλιξης ως αποτύπωση της καπιταλιστικής εξέλιξης.

Γιατί η ιστορία έχει σημασία. Η ιεράρχηση των πολιτισμών και η βιολογική μνήμη

Η οργανισμική θεωρία του Μπερτάλανφου, αν και αναπτύσσεται μέσα από τη βιολογία, είναι εξαρχής στενά συνυφασμένη με το κοινωνικό πεδίο. Άλλωστε, τόσο οι γενικές φιλοσοφικές αναζητήσεις του, όσο και τα επιμέρους θέματα με τα οποία καταπιάνεται στο θεωρητικό του έργο, μαρτυρούν για το ότι μέσα από την οργανισμική του θεωρία προσβλέπει σε μία μεταφορά των μεθοδολογικών και φιλοσοφικών της εργαλείων στο κοινωνικό πεδίο. Η αναζητήσή του για τις ανώτερες ολοκληρώσεις, τα συστήματα και την

⁴⁵⁴ Βέβαια, οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφσκι και Γιούντιν, ασκούν κριτική στη θεωρία του Μπερτάλανφου για τα ανοικτά συστήματα ως ελλιπή και αποσπασματική. Όπως δηλώνουν: “[...] η ‘θεωρία ανοικτών συστημάτων’ είναι περιορισμένης σημασίας σαν όργανο στα συστήματα έρευνας. Δεν αντιπροσωπεύει καμιά σοβαρή πρόοδο προς τη δομική ανάλυση των συστημάτων. [...] Θα πρέπει να τονιστεί ακόμη ότι έστω κι ένα τέτοιο σχετικά ‘αδύναμο’ όργανο έρευνας των συστημάτων [...] έχει μια πλατιά σφαίρα εφαρμογής στην επιστημονική έρευνα” (Blauberg, Sadovsky, και Yudin, χ.χ.: 62).

⁴⁵⁵ Στο ίδιο: 61-62.

ολότητα δεν αφήνει στο περιθώριο το ζήτημα της ιστορίας και της εξέλιξης των κοινωνιών. Η ιστορία γινόταν αντιληπτή από τον ίδιο ως νομοθετική επιστήμη. Έτσι, όπως επισημαίνει ο ψυχίατρος και ακαδημαϊκός Θάντους Βέκοβιτς (Thaddus E. Weckowicz), ο Μπερτάλανφου υποστήριζε ότι “υπήρχαν νόμοι της ιστορικής ανάπτυξης, οι οποίοι μπορούσαν να διατυπωθούν εντός του πλαισίου της γενικής θεωρίας συστημάτων”.⁴⁵⁶

Ενδεικτικό είναι ότι ένα από τα πρώτα του επιστημονικά άρθρα ασχολείται με το βιβλίο του Όσβαλντ Σπένγκλερ, *Η Παρακμή της Δύσης* —που μόλις είχε εκδοθεί την περίοδο εκείνη (1918-1922).⁴⁵⁷ Όπως εξηγεί ο Βέκοβιτς:

“εμφανιζόμενο την περίοδο μετά την ήττα στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το βιβλίο [του Σπένγκλερ] άσκησε σημαντική επιρροή στους διανοούμενους της Γερμανίας και Αυστρίας, οι οποίες είχαν ρημάξει από τον πόλεμο. Η απαισιόδοξη θεώρησή του ταίριαζε στο μεταπολεμικό κλίμα και των δύο χωρών”.⁴⁵⁸

Το ενδιαφέρον του Μπερτάλανφου εστιάζει στην πρόσληψη, από τον Σπένγκλερ, των πολιτισμών ως ολοκληρωμένων συστημάτων που αλληλοσυνδέονται μέσω εγγενών εξελικτικών νόμων. Οι πολιτισμοί, κατ’ αντιστοιχία των οργανισμών, χαρακτηρίζονται από “αναγκαίες βαθμίδες” ανάπτυξης από το απλό και συγκεχυμένο στο σύνθετο και καλά οργανωμένο, περνώντας από την περίοδο της παιδικής ανάπτυξης σε αυτήν της “ήρωικής νιότης”, στην περίοδο της ωρίμανσης και στη συνέχεια στην περίοδο της γήρανσης και της παρακμής.⁴⁵⁹ Ο Σπένγκλερ, παρότι σημειώνει πως οι πολιτισμοί μεταξύ τους μπορεί να διαφέρουν ποιοτικά, προτείνει τη σύγκρισή τους στη βάση της μορφολογίας τους, σε αντιστοιχία με τη μορφολογική σύγκριση των βιολογικών οργανισμών.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Weckowicz 2000: 16.

⁴⁵⁷ Ludwig von Bertalanffy, ‘Einführung in Spenglers Werk, I-VI’, *Literatur und Unterhaltungsblatt, Kölnische Zeitung* 3, 10, 14, 21 (Μάιος 1924). Βλ. σχετικά Pounreau 2006: 12, και Hammond 2003: 108.

⁴⁵⁸ Weckowicz 2000: 16.

⁴⁵⁹ “Κάθε πολιτισμός διατρέχει τις ηλικιακές βαθμίδες του ανθρώπινου ατόμου. Όλοι έχουν την παιδική τους ηλικία, τη νεότητά τους, την ανδρική τους ηλικία και τα γερατειά τους. [...] Κάθε πολιτισμός, κάθε πρώιμη εποχή, κάθε άνοδος και πτώση, κάθε εσωτερικά αναγκαία βαθμίδα και περίοδος του έχει μια ορισμένη, πάντοτε ίδια διάρκεια, που επανέρχεται πάντοτε με την έμφαση ενός συμβόλου”. [Oswald Spengler, *Η Παρακμή της Δύσης. Περιγράμματα μιας μορφολογίας της παγκόσμιας ιστορίας. Α΄ τόμος: Μορφή και πραγματικότητα*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, Α΄ ανατύπωση (Αθήνα: Τυπωθήτω—Γιώργος Δαρδανός, 2004a): 168, 172]. Τους κύκλους αυτούς ο Σπένγκλερ τους ορίζει σε περίπου χίλια χρόνια. Ο Μπερτάλανφου συμπυκνώνει τη θέση του Σπένγκλερ για τις φάσεις της ιστορίας και την “παρακμή του Δυτικού Πολιτισμού”, ως εξής: “[...] η θέση που εκφράζεται στον τίτλο του Σπένγκλερ, *Η Παρακμή της Δύσης*, [δηλώνει] ότι παρά ή ίσως ακριβώς λόγω των λαμπρών τεχνολογικών μας επιτευγμάτων, ζούμε σε μία περίοδο πολιτισμικής παρακμής και επικείμενης καταστροφής” (Bertalanffy 1969: 203).

⁴⁶⁰ “Η ιστορική σκέψη πρέπει [...] να καταπιαστεί με δύο προβλήματα: αφενός να προχωρήσει σε μια συγκριτική θεώρηση των *επιμέρους βίων* αυτών των πολιτισμών, κάτι που έχει ζητηθεί σαφώς, αλλά μέχρι σήμερα δεν έχει αναληφθεί, αφετέρου να εξετάσει τις τυχαίες και ακανόνιστες σχέσεις *μεταξύ αυτών των πολιτισμών* ως προς το νόημά τους” [Oswald Spengler, *Η Παρακμή της Δύσης. Περιγράμματα μιας μορφολογίας της παγκόσμιας ιστορίας. Β΄ τόμος: Κοσμοϊστορικές προοπτικές*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, Α΄ ανατύπωση (Αθήνα: Τυπωθήτω—Γιώργος Δαρδανός, 2004b): 51]. Αντίστοιχα δηλώνει: “Η βιολογία αποκαλεί *ομολογία των οργάνων* τη μορφολογική τους ισοδυναμία, σε αντίθεση προς την αναλογία, η οποία αναφέρεται στην ισοδυναμία της *λειτουργίας* τους. [...] Εισάγω και αυτή την έννοια στην ιστορική μέθοδο” (Spengler 2004a: 173-174).

“Μόνον αφού φωτίσουμε την εσωτερική δομή [των μεγάλων πολιτισμών] και αναδείξουμε την προοπτική της ανθρώπινης ιστορίας είναι δυνατόν να δούμε μπροστά μας την ίδια την ιστορία όχι πια ως απλό άθροισμα των γεγονότων του παρελθόντος χωρίς πραγματική τάξη και εσωτερική αναγκαιότητα, αλλά σαν έναν οργανισμό με αυστηρότατη δομή και [...] διάρθρωση [...]. *Οι πολιτισμοί είναι οργανισμοί.* Η παγκόσμια ιστορία είναι η συνολική βιογραφία τους. Η τεράστια ιστορία του κινεζικού ή του αρχαίου πολιτισμού από μορφολογική άποψη είναι το ακριβές αντίστοιχο της μικροϊστορίας του ανθρώπινου ατόμου, ενός ζώου, ενός δέντρου ή ενός λουλουδιού. [...] Αν θέλει κανείς να γνωρίσει την επαναλαμβανόμενη παντού εσωτερική μορφή δεν έχει παρά να ακολουθήσει τη μέθοδο που έχει καταρτίσει προ πολλού η συγκριτική μορφολογία των φυτών και των ζώων”.⁴⁶¹

Από τη σύγκριση αυτή καταλήγει να κατατάξει ιεραρχικά τους πολιτισμούς σε ανώτερους και κατώτερους ανάλογα με το βαθμό της πολυπλοκότητας, της διαφοροποίησης και της ολοκλήρωσης που εμφανίζουν ως ενιαίοι μορφολογικά οργανισμοί στην πορεία της εξέλιξής τους. Έτσι, οι “αναπτυγμένοι” ή “υψηλοί” πολιτισμοί διαφέρουν από τους κατώτερους ή “πρωτόγονους” ως προς το ότι, έχοντας μετατραπεί σε οργανωμένο σύστημα των επιμέρους σύνθετων στοιχείων τους, μπορούν να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της “παγκόσμιας ιστορίας”, εφόσον, όπως δηλώνει, “παγκόσμια ιστορία είναι η ιστορία των μεγάλων πολιτισμών”.⁴⁶² Πρόκειται δηλαδή για τους πολιτισμούς που μπορούν να βρουν τη χρησιμότητά τους στην ανώτερη ολοκλήρωση του παγκόσμιου συστήματος.⁴⁶³

Στην ιεραρχική κλίμακα των πολιτισμών του Σπένγκλερ αυτοί χωρίζονται ανάλογα με την ιστορία τους, η οποία είναι είτε “ζωολογική” (κατώτερη) είτε “παγκόσμια” (ανώτερη). Οι λαοί των κατώτερων και ανώτερων πολιτισμών αυτών διαχωρίζονται αντίστοιχα σε *πρωτογενείς* (ή *φελλαχολαούς*) και *πολιτισμένους*, σε *ανιστορικούς* και *ιστορικούς*,⁴⁶⁴ ορίζοντας τη ζωή του κάθε ανθρώπου και του κάθε πολιτισμού ως εξαρχής ανήκουσα σε έναν από τους δύο πόλους της “ζωολογικής” και της “παγκόσμιας” ιστορίας:

“[...] διαμαρτύρομαι εναντίον δύο παραδοχών που μέχρι τώρα ζημίωσαν όλη την ιστορική σκέψη: κατά της παραδοχής ενός τελικού στόχου της συνολικής

⁴⁶¹ Spengler 2004a: 164.

⁴⁶² Spengler 2004b: 210.

⁴⁶³ Χαρακτηριστικά σημειώνει: “Όλα τα πρωτόγονα στοιχεία [πολιτισμοί] είναι ένα άθροισμα και μάλιστα ένα άθροισμα μορφών έκφρασης πρωτόγονων ενώσεων. Ο αναπτυγμένος πολιτισμός είναι η εγρήγορη [= συνείδηση] ενός και μοναδικού, τεράστιου οργανισμού που δεν μετατρέπει μόνο τα ήθη και έθιμα, το μύθο, την τεχνική και την τέχνη, αλλά και τους λαούς και τις τάξεις που έχει ενσωματώσει σε φορείς μιας ενιαίας μορφολογικής γλώσσας με ενιαία ιστορία” (Στο ίδιο: 48-49).

⁴⁶⁴ Η κατάταξη των λαών στον Σπένγκλερ γίνεται κατ’ αντιστοιχία των ηλικιακών σταδίων των πολιτισμών, σε *αρχέγονους* ή *πρωτογενείς* (πριν τον πολιτισμό), *πολιτισμένους* (εντός του πολιτισμού, τα “έθνη”) και *φελλαχολαούς* (οι λαοί “που ακολουθούν μετά το τέλος του πολιτισμού”). Συγκεκριμένα, η ιεραρχική κατάταξη στη βάση της παγκόσμιας ιστορίας εξηγείται από τον Σπένγκλερ ως εξής: “Αυτό που βιώνουν οι πρωτογενείς λαοί και οι φελλαχολαοί είναι εκείνο το συχνά αναφερόμενο ζωολογικό πάνω-κάτω, ένα απρογραμματίστο γίγνεσθαι, όπου χωρίς στόχο και χωρίς σχεδιασμένη διάρκεια συμβαίνουν πολλά, τελικά όμως τίποτε σημαντικό. Ιστορικοί λαοί, λαοί που η ύπαρξή τους είναι *παγκόσμια ιστορία*, είναι μόνο τα έθνη” (Στο ίδιο: 211).

ανθρωπότητας και κατά της άρνησης οποιωνδήποτε τελικών στόχων γενικά. Η ζωή έχει έναν στόχο. Είναι η εκπλήρωση του προορισμού που είχε τεθεί με τη γέννηση της ίδιας της ζωής. [...] ο μεμονωμένος άνθρωπος ανήκει με τη γέννησή του ή σε έναν από τους αναπτυγμένους πολιτισμούς ή μόνο στον ανθρώπινο τύπο γενικά. Τρίτη μεγάλη ενότητα ζωής δεν υπάρχει γι' αυτόν. Έτσι όμως το πεπρωμένο του βρίσκεται σε ένα από τα δύο πλαίσια, της ζωολογικής ή της 'παγκόσμιας ιστορίας'. Ο 'ιστορικός άνθρωπος', όπως αντιλαμβάνομαι αυτή την έκφραση και όπως την εννοούσαν πάντοτε όλοι οι μεγάλοι ιστορικοί, είναι ο άνθρωπος ενός ολοκληρωμένου πνευματικού πολιτισμού. Πριν, μετά και έξω από αυτό το στάδιο είναι χωρίς ιστορία, μη ιστορικός. Τότε είναι και οι εναλλαγές του πεπρωμένου του λαού στον οποίο ανήκει τόσο αδιάφορες όσο και το πεπρωμένο της γης, αν δεν το δούμε από τη σκοπιά της γεωλογίας αλλά της αστρονομίας".⁴⁶⁵

Εικόνα 8: Αποικιοκράτης μεταφέρεται από γηγενείς σε παλανκίνο, Ινδία (1922).

Στον αντίποδα της θεώρησης του Σπένγκλερ, βέβαια, αξίζει να αναφέρουμε ότι ο Εντουάρντο Γκαλεάνο, στο βιβλίο του *Οι Μέρες Αφηγούνται* (*Children of the Days. A Calendar of Human History*), υποστηρίζει ακριβώς τον ιστορικό χαρακτήρα του ανθρώπινου πολιτισμού στο σύνολό του και ιδιαίτερα των πολιτισμών, λαών, τάξεων και κοινωνικών ομάδων, που αντίστοιχες με του Σπένγκλερ αντιλήψεις κατανοούσαν ως "κατώτερων".

⁴⁶⁵ Spengler 2004b: 66. Αναφερόμενος στον κοινωνικό δαρβινισμό που ενυπάρχει σε προσεγγίσεις όπως αυτή του Σπένγκλερ, ο Λούκατς αναφέρει: "Ενώ οι ανακαλύψεις του Δαρβίνου βοήθησαν τον Μαρξ και τον Ένγκελς να συλλάβουν τη φύση και την κοινωνία ως μία μεγάλη, ενιαία ιστορική διαδικασία, ο κοινωνικός δαρβινισμός αποδόμησε φιλοσοφικά την έννοια μίας ενιαίας παγκόσμιας ιστορίας, την οποία είχε κατακτήσει η ίδια η προοδευτική αστική σκέψη" (Lukács 1981: 690).

Εξάλλου, ο Γκαλεάνο δανείστηκε τον τίτλο του βιβλίου από μία φράση της *Γένεσης* κατά τους Μάγια, όπου οι ίδιοι διεκδικούν την ιστορικότητά τους: “Και οι ημέρες άρχισαν να περπατούν. / Και μας δημιούργησαν. / Και γεννηθήκαμε εμείς, / τα παιδιά τους, / είμαστε τα παιδιά των ημερών, / που πορευόμαστε, / εξερευνώντας τη ζωή”.⁴⁶⁶

Ο Μπερτάλανφου, λόγω της ομοιότητας που αναγνώριζε μεταξύ των βιολογικών και των ιστορικών διαδικασιών, επηρεάστηκε έντονα από τις κεντρικές ιδέες του έργου του Σπένγκλερ. Η έννοια της “συμβολής στην παγκόσμια ιστορία” φαίνεται να συμφωνεί με τη θεμελιώδη, για τη θεωρία του Μπερτάλανφου, τελεολογία της χρησιμότητας των επιμέρους οργάνων για τη διατήρηση του όλου — αυτό που ο Σπένγκλερ ονομάζει “πεπρωμένο”. Άλλωστε, ο ίδιος ο Μπερτάλανφου δηλώνει πως:

“[η] ιστορία δεν είναι μία διαδικασία μίας άμορφης ανθρωπότητας ή του *Homo sapiens* ως ζωολογικού είδους. Αντίθετα, βαραίνει τις ενότητες των μεγάλων συστημάτων που ονομάζονται υψηλές κουλτούρες ή πολιτισμοί. [...] Από αυτή την άποψη, ο Σπένγκλερ έχει σαφώς δίκιο με το νόημα που δίνει στον πολιτισμό ως δυναμική και αυτο-εξελισσόμενη οντότητα, ενάντια στους ανθρωπολόγους, για τους οποίους η μία ‘κουλτούρα’ είναι το ίδιο καλή με οποιαδήποτε άλλη και όλες ανήκουν σε ένα ποτάμι της άμορφης ανθρωπότητας με τυχαίες και προκαλούμενες από το περιβάλλον δίνες, καταρράκτες και βάλτους”.⁴⁶⁷

Στο πλαίσιο αυτό, ο Μπερτάλανφου παρουσιάζει ως θεμελιώδες κριτήριο για την ιεραρχική κατάταξη των πολιτισμών και των κοινωνιών αυτό της αυξανόμενης πολυπλοκότητας και της διαφοροποίησης, κριτήριο με το οποίο, εξάλλου, στην οργανισμική θεωρία του κατατάσσει όλα τα έμβια συστήματα σε ανώτερα και κατώτερα.

Τι σημαίνει, όμως, η αυξανόμενη διαφοροποίηση και γιατί αποτελεί τον κεντρικό παράγοντα της εξέλιξης, σύμφωνα με τη θεωρία του Μπερτάλανφου; Για να εξηγήσει το σχήμα αυτό ο Μπερτάλανφου εισάγει τον όρο της *βιολογικής μνήμης*, η οποία αποτελεί το σύνολο των πληροφοριών που οι οργανισμοί συγκεντρώνουν κατά τη διάρκεια της εξέλιξής τους για το περιβάλλον τους. Όσο πιο αυξημένη η πολυπλοκότητα του οργανισμού και η διαφοροποίηση των οργάνων του, τόσο περισσότερες είναι οι πληροφορίες που συλλέγονται, και οι οποίες επιτρέπουν στον οργανισμό να διαχειρίζεται καλύτερα το περιβάλλον του, δηλαδή να το “δαμάζει”. Με τον τρόπο αυτό, τα ανώτερα

⁴⁶⁶ Eduardo Galeano, *Οι Μέρες Αφηγούνται*, μτφρ. Ισμήνη Κανσή (Αθήνα: Πάπυρος, 2012): xix.

⁴⁶⁷ Bertalanffy 1969: 200.

συστήματα-οργανισμοί επιτυγχάνουν να κατακτήσουν ευκολότερα την απαραίτητη για την ανάπτυξη και άνθισή τους, *σταθερή κατάσταση*.⁴⁶⁸

Ακριβώς για το λόγο αυτό, ο Μπερτάλανφου ορίζει τελικά τη διαφοροποίηση ως το μέσο μέτρησης της έννοιας της προόδου:

“Η πρόοδος είναι εφικτή για οποιαδήποτε βιολογική, ψυχολογική ή κοινωνιολογική οργάνωση μόνο εφόσον αυτή περάσει από μία κατάσταση αδιαφοροποίητης ολότητας στη διαφοροποίηση των μερών της. Αυτό προϋποθέτει ωστόσο ότι τα μέρη αποκτούν μία σταθερή θέση σε σχέση με μία συγκεκριμένη δράση [που αναλαμβάνουν]”.⁴⁶⁹

Η μελέτη της εξέλιξης των κοινωνιών μέσα από το κριτήριο της διαφοροποίησης ως προόδου επιτρέπει στον Μπερτάλανφου να αποδώσει στους διαφορετικούς οργανισμούς και συστήματα έναν αξιακό χαρακτήρα, και στη συνέχεια να τους κατατάξει σε ανώτερους και κατώτερους. Δεν είναι τυχαίο ότι η ιεραρχική κατάταξη των κοινωνιών στη βάση της διαφοροποίησης μοιάζει να ακολουθεί τη διάκριση μεταξύ μηχανικής και οργανικής αλληλεγγύης που κάνει ο Ντιρκέμ στο επίπεδο της κοινωνικής αλληλεγγύης, με την οποία αντίστοιχα κατατάσσει τις κοινωνίες σε λιγότερο ή περισσότερο αναπτυγμένες. Σύμφωνα με τον Ντιρκέμ, η μηχανική αλληλεγγύη βασίζεται στις ομοιότητες μεταξύ των ατόμων — την οποία και αναγνωρίζει ως μορφή αλληλεγγύης που συναντάται κυρίως στις λιγότερο “εξελιγμένες” κοινωνίες. Αντίθετα, οι πιο αναπτυγμένες, σύγχρονες (καπιταλιστικές) κοινωνίες χαρακτηρίζονται από την οργανική αλληλεγγύη, η οποία βασίζεται στη διαφοροποίηση και στον καταμερισμό της εργασίας.⁴⁷⁰ Πρόκειται τελικά για μία ιεραρχική οργάνωση των πολιτισμών στη βάση της οργάνωσης της παραγωγής, όπως εξηγούν οι Λέβινς και Λιούοντιν:

“Η ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού δεν περιγράφεται απλά με τους όρους της αλλαγής από το κυνήγι και τη συλλογή καρπών στην πρωτόγονη γεωργία, από τη φεουδαρχική γεωργία στην καπιταλιστική βιομηχανία. Αντ’ αυτού, οι τρόποι οργάνωσης της παραγωγής τοποθετούνται σε μία διαβαθμισμένη κλίμακα, όπως

⁴⁶⁸ Στο σημείο αυτό διαφαίνεται η επιρροή του Μπερτάλανφου και από έναν άλλο ιστορικό, τον Άρνολντ Τόινμπι (Arnold J. Toynbee), ο οποίος επίσης είχε επηρεαστεί βαθιά από τον Σπένγκλερ. Ο Τόινμπι στο πολύτομο έργο του *Μια Σπουδή της Ιστορίας* αναζητά τους λόγους για τους οποίους ορισμένοι πολιτισμοί διαφοροποιούνται και εν τέλει ιεραρχούνται σε ανώτερους και κατώτερους. Ή, όπως σημειώνει και ο ίδιος, κεντρικό ερώτημα του έργου του είναι η αναζήτηση “του θετικού παράγοντα, ο οποίος, στη διάρκεια των τελευταίων έξι χιλιάδων χρόνων έβγαλε τμήμα της ανθρωπότητας από [το στάδιο της] ‘Εθιμικής Ολοκλήρωσης’ (Integration of Custom), εντάσσοντάς το [στο στάδιο της] ‘Πολιτισμικής Διαφοροποίησης’ (Differentiation of Civilization)” [Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, δεύτερη έκδοση, τ. 1 (London: Oxford University Press, 1964): 271]. Ο θετικός αυτός παράγοντας είναι, σύμφωνα με τον Τόινμπι, η ικανότητα αποτελεσματικής προσαρμογής και απάντησης των κοινωνιών στις προκλήσεις του περιβάλλοντός τους — το γνωστό μοντέλο του για την *πρόκληση-και-απάντηση* (challenge-and-response). Η διαδικασία αυτή καθίσταται εφικτή μόνον εφόσον οι κοινωνίες βρίσκονται υπό την ηγεσία μίας *δημιουργικής μειονότητας* (creative minority). Οι κοινωνίες που δεν επιτυγχάνουν να απαντήσουν ικανοποιητικά στις προκλήσεις θεωρούνται κατώτερες ή πρωτόγονες, και χαρακτηρίζονται από τον Τόινμπι ως “έρμια της φύσης”, δεδομένου ότι αδυνατούν να “δαμάσουν” τα φυσικά στοιχεία.

⁴⁶⁹ Bertalanffy 1950: 149.

⁴⁷⁰ Émile Durkheim, *The Division of Labour in Society*, μτφρ. W. D. Halls, *Theoretical Traditions in the Social Sciences* (London: Macmillan Press, 1984).

γίνεται για παράδειγμα με το βαθμό καταμερισμού της εργασίας (Ντιρκέμ) ή το βαθμό της πολυπλοκότητας (Σπένσερ).⁴⁷¹

Βέβαια, οι Λέβινς και Λιούντιν αναπτύσσουν την κριτική τους στο παραπάνω θεωρητικό σχήμα παρατηρώντας ότι “η υποτιθέμενη αύξηση σε πολυπλοκότητα και πληροφορία κατά τη διάρκεια της εξέλιξης δεν στηρίζεται σε κανένα αντικειμενικό κριτήριο και βασίζεται εν μέρει σε αρκετές συγχύσεις”.⁴⁷² Παράλληλα, επισημαίνουν ότι σε καμία από τις θεωρίες που στηρίζουν την αυξανόμενη πολυπλοκότητα ως κριτήριο της εξέλιξης δεν απαντάται το ερώτημα του πώς τελικά μετράται αυτή η πολυπλοκότητα. Επιπλέον, όπως αποδεικνύουν, στο βιολογικό πεδίο οι πιο σύνθετες μορφές οργανισμών:

“δεν έχουν αντικαταστήσει τις λιγότερο σύνθετες, αλλά συνυπάρχουν με αυτές. Η εξέλιξη δεν μπορεί να είναι η αλλαγή από το λιγότερο σύνθετο στο πολύπλοκο γενικά, διότι αυτή η περιγραφή παραβλέπει τα εκατομμύρια χρόνια της εξέλιξης, όπου παρατηρούνται διάφοροι βαθμοί οργάνωσης. Η ίδια σύγχυση επικρατεί και στην ανθρωπολογία. Οι σύγχρονοι ‘πρωτόγονοι’ λαοί δεν είναι οι πρόγονοι των ‘αναπτυγμένων πολιτισμών’, και δεν γνωρίζουμε την ακριβή κοινωνική δομή των προϊστορικών προγονικών ανθρώπινων ομάδων”.⁴⁷³

Στην πραγματικότητα, ο ισχυρισμός της εξέλιξης μέσω της αυξανόμενης πολυπλοκότητας και διαφοροποίησης φαίνεται να “βιολογικοποιεί” συγκεκριμένες κοινωνικές πρακτικές και κοινωνικές θεωρίες. Στο σχήμα του Μπερτάλανφου, αλλά και του Σπένγκλερ, όπως προείπαμε, η ιστορία ως εξέλιξη και, επομένως, ως διαδικασία αλλαγής —ως βιολογική μνήμη— “ανήκει” μόνο στις “ανώτερες” ολοκληρώσεις και συστήματα (κοινωνίες), ενώ παράλληλα υφαρπάζεται από τις “κατώτερες”. Μέσα από τη διαδικασία αυτή της απο-ιστορικοποίησης των “κατώτερων” κοινωνιών, τόσο ο Μπερτάλανφου όσο και ο Σπένγκλερ, τις διαχωρίζουν από την έννοια της “προόδου”, την οποία συνδέουν με τον πολιτισμό και τις κατατάσσουν στη σφαίρα της σταθερής και μη τροποποιήσιμης φύσης, στη σφαίρα των αιώνιων νόμων που τους συνδέουν με την έννοια της “κουλτούρας”. Επομένως, και ως προς το ότι συγχέει τους σύγχρονους “κατώτερους” οργανισμούς με τους προγονικούς οργανισμούς, η θέση του Μπερτάλανφου —αντίθετα με ό,τι διατυπώνει ο ίδιος— είναι πολύ κοντά σε αυτές της φονξιοναλιστικής ανθρωπολογίας.

Γενικότερα, μέσα από τις αλληπάλληλες μεταφορές από το κοινωνικό στο βιολογικό πεδίο και αντιστρόφως, ο Μπερτάλανφου υποτάσσει το κοινωνικό πεδίο στη δική του βιολογική θεώρηση και καταλήγει να νομιμοποιεί τον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας ως αντανάκλαση των εξελικτικών διαδικασιών της διαφοροποίησης και της ιεραρχικής οργάνωσης στην οργανική φύση· κατά συνέπεια, ως μία απόλυτα φυσική και αναγκαία διαδικασία για την επιβίωση και ανάπτυξη του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος. Αυτή η αποπλαισιωμένη ιστορικά ανάγνωση της ιεραρχικής οργάνωσης της κοινωνίας παρουσιάζεται ως αιώνιος νόμος, ως η μοναδική εναλλακτική για ένα “εξελιγμένο” σύστημα, όπου υπάρχει μία θέση για τα πάντα (και όλους) και τα πάντα (όλοι) βρίσκονται στη θέση τους. Αντίθετα όμως με αυτή την άποψη, οι Λιούντιν και Λέβινς εξηγούν πολύ

⁴⁷¹ Levins και Lewontin 1985: 14-15.

⁴⁷² Στο ίδιο: 17.

⁴⁷³ Στο ίδιο: 18.

σαφώς ότι “τα πράγματα είναι έτσι όπως είναι γιατί έγιναν έτσι, δεν ήταν πάντα έτσι και δεν χρειάζεται να είναι έτσι για πάντα. Η ιστορία έχει σημασία [...]”.⁴⁷⁴

Η συμβολή της οργανισμικής θεωρίας και της συστημικής προσέγγισης του Μπερτάλανφου στη φονξιοναλιστική κοινωνική θεωρία συνίσταται στην “επιστημονική” της απόδειξη μέσα από την επιβεβαίωση ότι τα πράγματα είναι έτσι στην κοινωνία διότι είναι έτσι και σε όλη την έμβια φύση. Πρόκειται, τελικά, για τη συστηματοποίηση της προσέγγισης της ολότητας (wholeness) στη βάση της ιεραρχημένης οργάνωσης ως προσαρμοστικής απάντησης των οργανισμών στο περιβάλλον τους κι επομένως ως απαραίτητης προϋπόθεσης όχι μόνο για την ύπαρξη των συστημάτων, αλλά και της ίδιας της ζωής εν γένει. Τα δύο αυτά στοιχεία θα μπορούσαμε να τα ξεχωρίσουμε ως σημεία συμπύκνωσης των ιδεολογικών συμφραζομένων της θεωρίας του, τα οποία μέσω της βιολογίας υποστηρίζουν το *status quo* και επιπλέον κανονικοποιούν και τις αναγκαίες για την ύπαρξή του ανισότητες που παράγει. Όπως πολύ εύστοχα συμπυκνώνει ο Στάνλεϋ Αρόνοβιτς (Stanley Aronowitz):

“Ο Μπερτάλανφου είδε τον κόσμο ως οργάνωση [...]. Η θεωρία συστημάτων συνδέθηκε ουσιαστικά με μία [...] αντίληψη των διαδικασιών της ιστορικής εξέλιξης ως αναγκαίων και όχι τυχαίων, βάσει της ικανότητας των οργάνωσεων να ενσωματώνουν τα αλληλεπιδρώντα μέρη τους σε μία συνένωση η οποία προοδευτικά κατακτά τη σταθερότητα”.⁴⁷⁵

Η θεωρία του ολισμού και οι πρακτικές της συνέπειες

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι έννοιες του οργανισμικού ολισμού και της ιεραρχημένης οργάνωσης συνδέθηκαν από την περίοδο εκείνη —στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα— με τις πιο βαθιά ρατσιστικές πολιτικές εκφράσεις του καπιταλιστικού συστήματος και της αποικιοκρατίας. Εξάλλου, η ίδια η επιχειρηματολογία περί διαφοροποίησης αποτελεί και τη βάση για την ανάπτυξη της ρατσιστικής ιδεολογίας ήδη από το 19^ο αιώνα. Η Κολέτ Γκιγιομάν εξηγεί ότι η ρατσιστική ιδεολογία κατά τον 19^ο αιώνα γεννιέται μέσα από τη βιολογικοποίηση της κοινωνικής εξέλιξης και των κοινωνικών διεργασιών, αυτού που ονομάζει “βιολογικο-κοινωνικό συγκρητισμό”:

“Η ετερογένεια των κοινωνιών και των ανθρώπινων ομάδων —καινοτομία που εισήγαγε η κοινωνική σκέψη του 18^{ου} αιώνα— εισέρχεται πλέον σε μία τρίτη φάση της διαλεκτικής της γνώσης: την αντιπαράθεσή της με την ανάγκη για κατηγοριοποίηση και [ένταξη] σε μία χρονική αλληλουχία. Στο επίκεντρο αυτών των αναζητήσεων βρίσκεται η αιτιώδης οργάνωση αυτής της διαφορετικότητας. Κι όμως, η αιτιολόγηση που θα της αποδοθεί είναι μίας ιδιαίτερης μορφής· μιας μορφής που διασώθηκε στο ρατσισμό, τον οποίο ο 20^{ός} αιώνας κληρονόμησε για να τον αναπτύξει, να τον τελειοποιήσει και να τον εφαρμόσει με συστηματικό τρόπο.

⁴⁷⁴ Lewontin και Levins 2007: 81, 85-86.

⁴⁷⁵ Stanley Aronowitz, ‘A Metatheoretical Critique of Immanuel Wallerstein’s ‘The Modern World System’’, *Theory and Society* 10, τχ. 4 (1981): 505.

[...] Οι κοινωνίες είναι διαφορετικές, παρατήρησε ο 18^{ος} αιώνας, διότι καθορίζονται βιολογικά, θα απαντήσει ο 19^{ος} αιώνας”.⁴⁷⁶

Η διαχείριση της διαφορετικότητας αποτέλεσε και ένα από τα κεντρικά ζητήματα για τη διοίκηση των “ιθαγενών” από τις μεγάλες αποικιοκρατικές δυνάμεις. Δεν αποτελεί, επομένως, έκπληξη το γεγονός ότι η ίδια η έννοια του *Ολισμού* (holism) αναπτύχθηκε κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα. Ωστόσο, αυτή βασίστηκε στη νέα μορφή ρατσισμού που αναδείχθηκε τόσο μέσα από τη φονξιοναλιστική ανθρωπολογία, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, όσο και μέσα από τις αντίστοιχες με αυτές του Σπένγκλερ θεωρήσεις της ιστορίας: του διαχωρισμού στη βάση όχι τόσο της φυλής, αλλά της “πολιτισμικής ανάπτυξης”. Όπως εξηγεί η Δημητρίου-Κοτσώνη, στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε μία εξελικτική θεωρία που υποστήριζε “ένα σχήμα γραμμικής εξέλιξης των κοινωνιών σύμφωνα με το οποίο όλες οι κοινωνίες διέρχονται από κοινά στάδια εξέλιξης. Σ’ αυτή την κλίμακα εξέλιξης οι δυτικές κοινωνίες συνιστούν το πιο αναπτυγμένο στάδιο, ενώ οι σύγχρονοι ‘πρωτόγονοι’ πληθυσμοί αποτελούν ‘επιβιώσεις’ προηγούμενων σταδίων”.⁴⁷⁷

Εισηγητής του όρου ολισμός ήταν ο αποικιοκράτης Νοτιοαφρικανός πολιτικός, στρατιωτικός, νομικός και βοτανολόγος Γιάν Σματς (Jan Christiaan Smuts). Ο Σματς, γόνος ολλανδικής οικογένειας της Νότιας Αφρικής, συνδέθηκε βαθιά με την πολιτική του Απάρτχάιντ, της οποίας θεωρείται ο αρχιτέκτονας.⁴⁷⁸ Εκτός από την πολιτική του φήμη τόσο στο εσωτερικό της Νότιας Αφρικής όσο και στο διεθνές πολιτικό σκηνικό,⁴⁷⁹ ο Σματς άσκησε μεγάλη επιρροή στην εποχή του μέσα από το θεωρητικό του έργο. Στο βιβλίο του

⁴⁷⁶ Guillaumin 1972: 23, 25. Αντίστοιχα, ο Χομπσμπάουμ εξηγεί: “Υπό τη μορφή του ρατσισμού, που έπαιξε πασιφανώς κεντρικό ρόλο κατά τον 19^ο αιώνα, η βιολογία ήταν απαραίτητη σε μια θεωρητικά ισονομιστική αστική ιδεολογία, αφού μετατόπιζε την ευθύνη για τις ορατές ανθρώπινες ανισότητες από την κοινωνία στη ‘φύση’ [...]. Ως εκ τούτου, η βιολογία δεν προσφερόταν μόνον ως επιστήμη της πολιτικής δεξιάς, αλλά και ως επιστήμη όλων όσοι έβλεπαν την επιστήμη, τον ορθό λόγο και την πρόοδο με καχυποψία” (Hobsbawm 2002: 389).

⁴⁷⁷ Δημητρίου-Κοτσώνη 2009: 46-47.

⁴⁷⁸ Ως υπουργός Άμυνας στην πρώτη κυβέρνηση της Νοτιο-Αφρικανικής Ένωσης (1910-1919), στη θητεία του ως Υπουργός Θεμάτων των Ιθαγενών (1919-1924), και στις δύο θητείες του ως πρωθυπουργός (1919-1924 και 1939-1948).

⁴⁷⁹ Ο Σματς βρισκόταν στις κυβερνήσεις της Νότιας Αφρικής κατά τη διάρκεια και των δύο παγκοσμίων πολέμων, ενώ μάλιστα στον δεύτερο διετέλεσε μέλος του βρετανικού πολεμικού υπουργικού συμβουλίου. Επιπλέον, συμμετείχε στη Σύνοδο Ειρήνης του Παρισιού (1919) παίζοντας σημαντικό ρόλο για τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών, για το καταστατικό της οποίας κατάρτισε το πρώτο προσχέδιο. Παράλληλα, υπήρξε εξαιρετικά ενεργός για τη δημιουργία της Βρετανικής Κοινοπολιτείας, αλλά και των Ηνωμένων Εθνών μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο ιστορικός Σολ Ντουμπόου (Saul Dubow) σημειώνει: “[Ο Γιάν Σματς] βοήθησε στη διαμόρφωση του Προοιμίου της Χάρτας των Ηνωμένων Εθνών το 1945, συμπεριλαμβανομένης και της αναφοράς του στα ‘ανθρώπινα δικαιώματα’. Ένα τέταρτο του αιώνα ωρύτερα αυτός ο απόστολος της παγκόσμιας διακυβέρνησης και της διεθνούς συνεργασίας είχε βοηθήσει στην οικοδόμηση της Κοινωνίας των Εθνών και είχε συντάξει το προσχέδιο της Συνθήκης της. Ωστόσο, οι αναγνώστες της αξιοσημείωτης βιβλιογραφίας για τη διεθνή ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που έχει εμφανιστεί κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες θα πρέπει να ψάξουν πολύ για να βρουν αναφορά στη συμβολή του Σματς στις διαδικασίες αυτές. Η λάμψη του Σματς δεν κατάφερε να επιζήσει για πολύ στη μεταπολεμική εποχή” [Saul Dubow, ‘Smuts, the United Nations and the Rhetoric of Race and Rights’, *Journal of Contemporary History* 43, τχ. 1 (2008): 45].

Ολισμός και Εξέλιξη (1926)⁴⁸⁰ επιχείρησε να θέσει τις φιλοσοφικές βάσεις για την αναδυόμενη επιστήμη της Οικολογίας,⁴⁸¹ προκρίνοντας ως βασική αρχή αυτή της “ενότητας της Φύσης”, δηλαδή την κεντρική ιδέα ότι όλα στη φύση αλληλοσυνδέονται.

Ο Σματς όρισε τον ολισμό ως τη “θεμελιώδη ιδιότητα της ολότητας στον κόσμο”, τη “*vera causa*” πίσω από τη λειτουργία του σύμπαντος, την κινητήριον δύναμη της εξέλιξης, την “οικουμενική διαδικασία της εξέλιξης των ολοτήτων”.⁴⁸² Ο ίδιος σημειώνει: “η δημιουργία διαφορετικών όλων, και συνεχώς πιο οργανωμένων όλων, και της ολότητας γενικότερα ως χαρακτηριστικού της ύπαρξης, αποτελεί τον εγγενή χαρακτήρα του σύμπαντος”.⁴⁸³ Η θεωρία του ολισμού του Σματς βασίζεται για άλλη μία φορά στις κεντρικές ιδέες της οργάνωσης, της διαφοροποίησης και της ιεράρχησης, υιοθετώντας τη λειτουργιστική προσέγγιση. Σύμφωνα με τη θεωρία του, οι οργανισμοί εξελίσσονται από το απλό στο διαφοροποιημένα σύνθετο, δημιουργώντας ιεραρχημένα οργανωμένες δομές που αποτελούνται από συγκεκριμένα μέρη με συγκεκριμένες λειτουργίες, ενώ η συνολική διαδικασία στοχεύει στη διατήρηση και ανάπτυξη του όλου.⁴⁸⁴ Περιγράφοντας την κοινωνία ως οργανισμό και τον οργανισμό ως κοινωνία, εξηγεί ότι οι ζωντανοί οργανισμοί αναπαριστούν τον βέλτιστο τρόπο οργάνωσης —που θα έπρεπε να ακολουθήσει και η κοινωνία— για τη διατήρηση του όλου:

“Όλα τα μέρη [του οργανισμού ενός φυτού ή ενός ζώου] συντονίζονται και οργανώνονται μέχρι και στην πιο μικρή λεπτομέρεια και λειτουργούν σε απόλυτη συνεργασία το ένα προς όφελος του άλλου, αλλά και του ίδιου του οργανισμού. Ο οργανισμός είναι στην πραγματικότητα σαν μία μικρή ζωντανή κοινότητα στην οποία βασιλεύουν ο νόμος και η τάξη, όπου το κάθε ξεχωριστό στοιχείο συνεργάζεται με όλα τα άλλα στοιχεία, υπηρετώντας τους κοινούς στόχους της κοινότητας [...]. Ακριβώς αυτή η τέλεια κοινότητα λειτουργιών και η ενότητα των δράσεων εντός ενός συστήματος που αποτελείται από αναρίθμητα μέρη και από τις πιο σύνθετες δομικές διατάξεις είναι το στοιχείο που καθιστά τον οργανισμό τόσο εντυπωσιακή μορφή ολότητας [...]. Στην περίπτωση ενός μεγάλου

⁴⁸⁰ Jan Christian Smuts, *Holism and Evolution*, 3η έκδοση [1926] (London: Macmillan and Co, 1936).

⁴⁸¹ Καθώς εξηγεί ο Πέντερ Άνκερ, “η βοτανολογία, την περίοδο της πολιτικής ένωσης της Νότιας Αφρικής, αποτελούσε δραστηριότητα για τα άτομα που είχαν άφθονο ελεύθερο χρόνο και σχέσεις με την υψηλή κοινωνία”. Ο Άνκερ σημειώνει ότι αυτό αλλάζει στη Νότια Αφρική μετά την ένωση, δηλαδή μετά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, εφόσον η Οικολογία και η Βοτανολογία εντάσσονται στο ακαδημαϊκό curriculum. Ιδιαίτερα ο Σματς, “[...] εισήγαγε και προώθησε την αλλαγή αυτή, οραματιζόμενος τη βοτανολογία ως μία επιστήμη, η οποία θα ήταν ικανή να ενώσει τη χώρα μέσα από τη φιλοσοφία του για τον ολισμό” [Peder Anker, *Imperial Ecology. Environmental Order in the British Empire, 1895-1945* (Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2001): 54].

⁴⁸² Smuts 1936: 85, 87.

⁴⁸³ Στο ίδιο: 87.

⁴⁸⁴ Όπως παρατηρεί: “Ο οργανισμός είναι ουσιαστικά μία κοινωνία, στην οποία αναρίθμητα μέλη συνεργάζονται αλληλοβοηθούμενα μέσα στο πνεύμα της πιο αποτελεσματικής και ανιδιοτελούς υπηρεσίας και αφοσίωσης του ενός προς το άλλο. Η συνεργασία και η αλληλοβοήθεια είναι γραμμένες με μεγάλα γράμματα στο πρόσωπο της Φύσης. Ακόμη περισσότερο, εάν η δομή και οι λειτουργίες του κυττάρου μπορούν να μας διδάξουν κάτι, είναι ότι τις βρίσκουμε βαθιά αποτυπωμένες στον έμβιο κόσμο και αποτελούν την ίδια την ουσία και την ψυχή της Φύσης” (Στο ίδιο: 82).

οργανισμού εκτός από την ενότητα και τη συνεργατική αρμονία των μικρότερων μονάδων του, κατά κανόνα διαφαίνεται και η πιο άρτια διαφοροποίηση και εξειδικευμένη ανάπτυξη των μονάδων αυτών στο πλαίσιο της αρμονίας του όλου”.⁴⁸⁵

Υποτάσσοντας το μέρος στο όλον, εξηγεί ότι “η ίδια η φύση των κυττάρων είναι να λειτουργούν ως μέρη του όλου”.⁴⁸⁶ Έτσι, το “όλον” κατανοείται και εδώ ως κάτι περισσότερο “από το τεχνητό σύνολο των μερών του, [το οποίο] μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδρασή του [με τα μέρη] διατηρεί την κινούμενη ισορροπία της δομής και των λειτουργιών που συνθέτουν τον οργανισμό”.⁴⁸⁷ Με άλλα λόγια, τα άτομα γίνονται αντιληπτά, εντός της κοινωνίας, μόνο ως μέρη του συστήματος, χωρίς αυτονομία ή δυνατότητα ύπαρξης εκτός αυτού, ενώ ο ρόλος τους είναι να υπηρετούν το “όλον” και να λειτουργούν με τρόπο που να εγγυάται τη διαρκή αναπαραγωγή του.⁴⁸⁸ Ο κάθε οργανισμός-ολότητα, καθώς και το σύνολο των ολοτήτων, θεωρούνται αυτο-ρυθμιζόμενα συστήματα. Αντίστοιχα, σε περίπτωση κρίσεων, ο Σματς εξηγεί πως ενεργοποιείται αυτόματα ο μηχανισμός ελέγχου και επαναφοράς του συστήματος στη δυναμική του ισορροπία:

“η κατεστραμμένη ολότητα στην οργανική φύση αποκαθίσταται μόνη της ή μέσω των μη κατεστραμμένων μερών της. [...] όταν η ολότητα διαλυθεί, αυτόματα ανακύπτει ένα ασυνήθιστο, επιπλέον καθήκον [για τα μέρη] να αποκαταστήσουν το ρήγμα, και με τον τρόπο αυτό αφυπνίζονται οι λανθάνουσες δυνάμεις τους”.⁴⁸⁹

Για να καταστεί εφικτός ο έλεγχος και η ρύθμιση του συστήματος για την επαναφορά του μετά από καταστάσεις κρίσης, σύμφωνα με τη θεωρία του Σματς, όπως γενικότερα υποστηρίζει και η λειτουργιστική και οργανισμική θεωρία, είναι απαραίτητη η ιεραρχική του οργάνωση, όπου τα ανώτερα συστήματα ελέγχουν τα κατώτερα. Όπως συνοψίζει ο ιστορικός Πέντερ Άνκερ (Peder Anker), σύμφωνα με τον ολισμό του Σματς, “ο κάθε οργανισμός από τον κατώτατο μικροοργανισμό ως τον ανώτατο νου αποτελεί μία ολότητα, ενώ όλες αυτές οι οντότητες συνδέονται σε μεγαλύτερες ολότητες, οι οποίες με τη σειρά τους συγκροτούν το ύψιστο όλον”.⁴⁹⁰ Συνεπώς, παρουσιάζει την “ολιστική σύνθεση της Φύσης”, όπως την ονομάζει, ως μία προοδευτική κλίμακα με διαρκώς πιο “σύνθετες και σημαντικές ολότητες [που εκτείνεται] από τα υλικά σώματα της ανόργανης φύσης, μέσα από τα βασίλεια των φυτών και των ζώων, στον άνθρωπο και στις υψηλές ιδέες και τις

⁴⁸⁵ Smuts 1936: 81.

⁴⁸⁶ Στο ίδιο: 79-80.

⁴⁸⁷ Στο ίδιο: 78.

⁴⁸⁸ “Το άτομο και τα μέρη του αποτελούν αμοιβαία το μέσο και τον σκοπό του ενός του άλλου. Κανένα από τα δύο δεν λειτουργεί ιδιοτελώς αλλά, αντίθετα, το ένα στηρίζει το άλλο στην κινούμενη δυναμική ισορροπία την οποία αποκαλούμε Ζωή. Και με τον τρόπο αυτό ο κεντρικός έλεγχος του όλου διατηρεί και βοηθάει τα μέρη, και οι λειτουργίες των μερών συνεχώς κατευθύνονται προς τη διατήρηση και την ικανοποίηση του όλου” (Στο ίδιο: 206).

⁴⁸⁹ Smuts 1936: 79, 80.

⁴⁹⁰ Anker 2001: 70.

καλλιτεχνικές δημιουργίες του πνευματικού κόσμου”.⁴⁹¹ Σε αυτή την “κλίμακα της Φύσης” διακρίνει τα εξής στάδια:

1. απλά φυσικά μείγματα
2. χημικές ενώσεις
3. οργανισμοί
4. εγκέφαλοι ή φυσικά όργανα, “όπου ο Κεντρικός Έλεγχος αποκτά συνείδηση και ελευθερία, αλλά και δημιουργική δύναμη”, και
5. προσωπικότητα, “η οποία αποτελεί την υψηλότερη, πιο αναπτυγμένη ολότητα μεταξύ των δομών του σύμπαντος”.⁴⁹²

Γίνεται καταφανές ότι η θεωρία του Σματς αποτελεί έκφραση του ίδιου οργανισμικού θεωρητικού σχήματος στο οποίο εντάσσεται και ο Μπερτάλανφου. Για τον λόγο αυτόν εμφανίζονται και στους δύο αυτούς ερευνητές οι ίδιες αναφορές σε έννοιες όπως αυτή της ιεραρχημένης οργάνωσης, της ασταθούς (κινούμενης) ισορροπίας —ή σταθερής κατάστασης των ανοικτών συστημάτων στον Μπερτάλανφου— και της αποκατάστασης —ή ισότιμης τελείωσης και ομοιόστασης, αντίστοιχα—, οι οποίες παρουσιάζουν, τελικά, μία κοινή θεώρηση της συστημικής ενότητας των οργανισμών, των κοινωνιών κ.λπ. εντός της “ολότητας” του έμβιου κόσμου. Για άλλη μία φορά, στην περίπτωση του Σματς, το επιχείρημα εδράζεται στην τελεολογική αιτιολόγηση της διατήρησης μίας συγκεκριμένης οργάνωσης των οργανισμών και των κοινωνιών στη βάση της διαφοροποίησης των ατομικών ικανοτήτων τους και του “ορθολογικού” καταμερισμού της εργασίας.

Η αρχή της ενότητας της Φύσης, μέσα από τη θεωρία τόσο του Σματς όσο και του (θεωρητικού του αντιπάλου) Άρθουρ Τάνσλεϋ (Arthur Tansley), θα αποτελέσει τη θεμελιώδη θεωρητική ιδέα για την επιστήμη της Οικολογίας μέχρι τη δεκαετία του 1970. Ο Άρθουρ Τάνσλεϋ, εισηγητής της έννοιας του *οικοσυστήματος*, υποστηρίζει στο έργο του την ύπαρξη ενός “μεγάλου οικουμενικού νόμου της ισορροπίας” σε όλη την έμβια φύση που καθιστά τα συστήματα ικανά να ισορροπούν και να σταθεροποιούνται αυτο-ρυθμιζόμενα, επηρεασμένος από τη θεωρία του Φρόυντ για το μυαλό ως μηχανή. Με τη μηχανιστική του αντίληψη αποτέλεσε σκληρό κριτικό της θεωρίας του ολισμού του Σματς. Παρόλο που αναγνώριζε τη φιλοσοφική της σημασία, επισήμαινε την ιδεαλιστική και μεταφυσική της διάσταση που, όπως υποστήριζε, την καθιστούσε εξαιρετικά αδύναμο εργαλείο για την επιστήμη της οικολογίας. Η κριτική του Τάνσλεϋ εστιάζει στην θεμελιωδώς τελεολογική παραδοχή του ολισμού, καθώς και στις ιδεολογικές μεταφορές που αυτή συνεπάγεται στην οικολογία.⁴⁹³ Ωστόσο, και η δική του θεώρηση παραμένει εγκλωβισμένη σε αντίστοιχες μεταφορές από την ψυχολογία, καθώς και στην τελεολογία που προϋποθέτει η νομοτελειακή αυτορυθμιζόμενη ισορροπία των συστημάτων. Όπως συνοπτικά εξηγεί ο βιολόγος Νίκος Νικήσιανης:

“[...] μία από τις πιο καθοριστικές έννοιες για την Οικολογία του 20^{ου} αιώνα, το οικοσύστημα, θα προκύψει μέσα από την κριτική του Tansley στις ιδεολογικές

⁴⁹¹ Anker 2001: 103.

⁴⁹² Στο ίδιο: 85.

⁴⁹³ Βλέπε σχετικά: Arthur G. Tansley, ‘The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms’, *Ecology* 16, τχ. 3 (Ιούλιος 1935): 284–307

παραδοχές του οργανικισμού. Όπως ωστόσο γνωρίζουμε [...], το οικοσύστημα του Tansley θα αποτελέσει αργότερα, στο πλαίσιο της Συστημικής Οικολογίας, το όχημα για την αναβίωση των ολιστικών, οργανισμικών αναπαραστάσεων”.⁴⁹⁴

Η ιδέα της ενότητας της Φύσης θα ανατραπεί μετά την πετρελαϊκή και περιβαλλοντική κρίση του 1973, όπου εισάγεται η θεώρηση ότι η φύση δεν είναι σταθερή ούτε διακατέχεται από κάποια εγγενή τάξη, αντίθετα έχει την τάση για συνεχή δυναμική αλλαγή.

Επιστρέφοντας όμως στη θεωρητική διαδρομή του Σματς, αξίζει να αναφερθούμε διεξοδικότερα στο ότι τοποθετεί την προσωπικότητα στο ανώτατο στάδιο της εξελικτικής διαδικασίας. Άλλωστε, η μελέτη των “ανώτερων προσωπικοτήτων” καταλαμβάνει κεντρική θέση ήδη στις πρώτες θεωρητικές του αναζητήσεις.⁴⁹⁵ Εντός λοιπόν του ανώτατου αυτού εξελικτικού σταδίου αναγνωρίζει την ίδια ιεραρχική οργάνωση μεταξύ των διαφορετικών προσωπικοτήτων σε ανώτερες και κατώτερες. Βασικό κριτήριο αποτελεί αυτό του ελέγχου και της διαχείρισης του περιβάλλοντός τους (εφόσον και οι προσωπικότητες γίνονται αντιληπτές ως οργανισμοί). Έτσι, οι πιο αναπτυγμένες προσωπικότητες μπορούν να κατακτήσουν την ελευθερία τους σε σχέση με το περιβάλλον τους, το οποίο τελικά ελέγχουν, εφόσον, όπως επισημαίνει ο Άνκερ, ο Σματς θεωρούσε πως η ανάπτυξη ενός πολιτισμού είναι “το αποτέλεσμα μίας σταδιακής εξελικτικής απελευθέρωσης από το βιολογικό βασίλειο”.⁴⁹⁶ Συνεπώς, στην κορυφή της εξελικτικής κλίμακας του Σματς, τοποθετείται η βιομηχανική καπιταλιστική κοινωνία, την οποία, φυσικά, θεωρεί πως εκπροσωπεί ο λευκός Ευρωπαίος, ως φορέας ενός “υψηλού πολιτισμού”. Αντίστοιχα, οι ιθαγενείς πληθυσμοί της Αφρικής, που ονομάζει “παιδιά της φύσης”, οι οποίοι, όπως εξηγεί, δεν έχουν κατακτήσει τον ίδιο βαθμό εξέλιξης με αυτόν των Ευρωπαίων, παραμένουν “έρμαιοι της φύσης” χωρίς να έχουν τη δυνατότητα της κοινωνικής παραγωγής του

⁴⁹⁴ Νίκος Νικήσιανης, ‘Η κυρίαρχη ιδεολογία της αρμονίας στην επιστήμη της οικολογίας: το παράδειγμα της βιοποικιλότητας’ (Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θετικών Επιστημών, Τμήμα Βιολογίας, Τομέας Οικολογίας, 2012): 149. Για μία πολύ καλή παρουσίαση της ιστορίας της θεωρίας της ενότητας της φύσης και των πολιτικών της απολήξεων, αλλά και της αλλαγής του μοντέλου στα μέσα της δεκαετίας του 1970, βλέπε το ντοκυμαντέρ: Adam Curtis, *All Watched Over by Machines of Loving Grace. Part 2/3: The Use and Abuse of Vegetational Concepts* (BBC, 2011).

⁴⁹⁵ Στο πρώτο του βιβλίο, *Walt Whitman: a study in the evolution of personality* (Γουόλτ Γουίτμαν: μία σπουδή στην εξέλιξη της προσωπικότητας, 1895), ασχολείται με την ολιστική ανάπτυξη των προσωπικοτήτων και με τον ορισμό των σταδίων της ανάπτυξης αυτής. Ο Άνκερ εξηγεί ότι “ο στόχος της μελέτης του αυτής ήταν να διερευνήσει τη βιολογική εξέλιξη της προσωπικότητας του Γουόλτ Γουίτμαν ‘σαν να ήταν ένας οποιοσδήποτε άλλος οργανισμός’, εφόσον θεωρούσε πως η διανοητική εξέλιξη του χαρακτήρα [του Γουίτμαν] είχε κατακτήσει την υψηλότερη δυνατή ανάπτυξη” (Anker 2001: 43-44). Η θεωρητική βάση στην οποία επιχειρεί να θέσει την ανερχόμενη επιστήμη της οικολογίας είναι αυτή της ψυχολογίας, μέσα από την πρότασή του για τη δημιουργία ενός νέου επιστημονικού πεδίου, αυτού της *Προσωπολογίας* (Personology). Χαρακτηριστικά, ο ίδιος σημειώνει: “Η κεντρική θεώρηση της Προσωπικότητας είναι αυτή μίας ολότητας. Αποτελεί την πιο ολιστική οντότητα στο σύμπαν, κατά συνέπεια καμία άλλη κατηγορία δεν μπορεί να την καλύψει, και σίγουρα κανένας μηχανισμός. Η [προσέγγιση] της Ψυχολογίας ως επιστήμη είναι πολύ αφηρημένη ώστε να μπορέσει να προσδώσει μία ικανοποιητική θεώρηση της Προσωπικότητας [...]. Προτείνω επομένως μία νέα επιστήμη ή νέο κλάδο, αυτόν της Προσωπολογίας, που θα μελετά την Προσωπικότητα πιο συνθετικά και λεπτομερειακά από όσο είναι δυνατόν για την ψυχολογία” (Smuts 1936: 287). Για την επιρροή του Σματς και της θεωρίας του στην ψυχολογία στη Νότια Αφρική, βλέπε: Lionel J. Nicholas, ‘A history of South African (SA) Psychology’, *Universitas Psychologica* 13, τχ. 5 (2014): 1983–91.

⁴⁹⁶ Anker 2001: 43.

περιβάλλοντός τους. Επιχειρώντας την ανάλυση της “προσωπικότητας” των ιθαγενών της Αφρικής, εξηγεί:

“[...] υπάρχουν πολλά καλά στον Αφρικανό, τα οποία οφείλουν να διατηρηθούν και να αναπτυχθούν. Ο νέγρος και ο νεγροειδής Μπαντού αποτελούν έναν ξεχωριστό τύπο ανθρώπου, δίχως τον οποίο ο κόσμος θα ήταν πιο φτωχός. [...] Είναι πιθανό, όπως ισχυρίζονται ορισμένοι ανθρωπολόγοι, αυτός να ήταν και ο αρχικός τύπος-μήτρα του ανθρώπινου είδους και πως η Αφρική είναι το λίκνο της ανθρωπότητας. Είτε κάτι τέτοιο ισχύει είτε όχι, σε κάθε περίπτωση έχουμε μπροστά μας το μεγάλο αποτύπωμα του χρόνου, το οποίο οφείλουμε να διατηρήσουμε και να αναπτύξουμε με τον ίδιο σεβασμό που δείχνουμε σε όλα τα σημαντικά φυσικά γεγονότα. Ο τύπος αυτός έχει ορισμένα εξαιρετικά χαρακτηριστικά. Έχει σε μεγάλο βαθμό παραμείνει ένας τύπος παιδιού, με παιδική ψυχολογία και εμφάνιση. [...] Καμία άλλη φυλή δεν ικανοποιείται τόσο εύκολα, δεν είναι τόσο αγαθή και τόσο ανέμελη. [...] Αυτή η αμέριμη ιδιοσυγκρασία αποτελεί πολύ σημαντικό προσόν, αλλά έχει και τα μειονεκτήματά της. Δεν εμφανίζει κανένα εσωτερικό κίνητρο για βελτίωση, καμία επιμονή στην προσπάθεια για ανάπτυξη κάποιας δομής, αλλά και παρουσιάζει απόλυτη απορρόφηση στο παρόν, στις χαρές και τις λύπες του. [...] Αυτά τα παιδιά της φύσης δεν έχουν την εσωτερική αντοχή και επιμονή του Ευρωπαίου, ούτε τα κοινωνικά και ηθικά ερεθίσματα για πρόοδο τα οποία συγκρότησαν τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό σε μία σχετικά σύντομη χρονική περίοδο”.⁴⁹⁷

Για τους παραπάνω λόγους οι ιθαγενείς κατατάσσονται στις κατώτατες βαθμίδες της ιεραρχικής κλίμακας του Σματς. Ωστόσο, η θέση τους αυτή είναι λειτουργική, όπως παρατηρεί, ως κομμάτι της κοινωνικής και φυσικής “βιοποικιλότητας” που προσδίδει στην Αφρική τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της. Σχολιάζοντας το δυτικό φαντασιακό σε σχέση με τον “ιδιαίτερο” αυτόν χαρακτήρα της Αφρικής, ο Τραβέρσο σημειώνει:

“Η Αφρική [...] είναι ο χώρος που έγινε, στο δυτικό φαντασιακό του 19^{ου} αιώνα, μία προνομιακή οθόνη για την προβολή των αποικιακών φαντασιώσεων. Ήπειρος κατακτημένη μα πάντα ξένη και άγνωστη, στο έπακρο εξωτική, η εξερεύνηση της οποίας είχε βιωθεί και εκλαϊκευτεί σαν μια κάθοδος ‘στη νύχτα των πρώτων εποχών’ [...]. Ιδανικός καθρέφτης ενός κόσμου ‘επινοημένου’ από τη Δύση, η ήπειρος αυτή [...] είχε πολύ φυσικά θεωρηθεί το καταφύγιο μιας πρωτόγονης και άγριας ανθρωπότητας”.⁴⁹⁸

Ακολουθώντας πιστά τη λογική της εξωτικοποίησης της Αφρικής, στη θεωρία του Σματς οι κουλτούρες των ιθαγενών μετατρέπονται για άλλη μία φορά σε κομμάτι της φύσης, αιώνιο και अपαράλλαχτο, το οποίο οφείλει να διατηρηθεί ως τέτοιο, σε μία θέση λίγο πάνω από την

⁴⁹⁷ Jan Christian Smuts, *Africa and Some World Problems* (Oxford: Clarendon Press, 1930): 74-76. Ο Σματς υιοθετεί στην ουσία το ίδιο επιχείρημα των “σύγχρονων προγόνων” που τόσο συχνά φαίνεται να επανέρχεται στις οργανισμικές κοινωνικές θεωρίες. Χαρακτηριστικά δηλώνει πως “οι Βουσμάνοι μας δεν είναι τίποτα περισσότερο από τα ζωντανά απολιθώματα των οποίων οι ‘σύγχρονοι’ έχουν εξαφανιστεί από την Ευρώπη πολλές χιλιάδες χρόνια πριν” [Jan Christian Smuts, “South Africa in Science,” *South African Journal of Science*, 22 (1925): 17, όπως παρατίθεται στο Anker 2001: 68].

⁴⁹⁸ Traverso 2013: 84.

άγρια πανίδα.⁴⁹⁹ Και η πρόσδεση αυτή των ιθαγενών, υποτελών λαών στην αιωνιότητα της φύσης, στην ουσία τους υφαρπάζει την ιστορικότητα και επομένως τη δυνατότητα αλλαγής. Όπως εξηγεί και ο Καμερουνέζος φιλόσοφος Ασίλε Μπέμπε (Achille Mbembe):

“Οι νέγροι, όπως τους βλέπουμε σήμερα, όπως ήταν από πάντα. Εντός της απέραντης ενέργειας της φυσικής αυθαιρεσίας που τους κυβερνά, δεν κατέχουν καμία ιδιαίτερη θέση, ούτε την ηθική, ούτε και τις ιδέες της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της προόδου. [...] Για την ακρίβεια, αυτό το μέρος του κόσμου [η Αφρική] δεν έχει ιστορία. Εν ολίγοις, αυτό που κατανοούμε υπό το όνομα της Αφρικής είναι ένας αν-ιστορικός και μη ανεπτυγμένος κόσμος, απόλυτα φυλακισμένος στο φυσικό πνεύμα, και του οποίου η θέση βρίσκεται ακόμη στο κατώφλι της παγκόσμιας ιστορίας”.⁵⁰⁰

Αναφερόμενος αντίστοιχα σε αυτό που ονομάζει “επιχείρηση υποβιβασμού της ιστορίας [των αποικιοκρατούμενων] πριν την αποικιοποίηση”, ο Φραντς Φανόν (Frantz Fanon) επισημαίνει ότι:

“η αποικιοκρατία δεν αρκείται στο να επιβάλλει το νόμο της στο παρόν και στο μέλλον της κυριαρχούμενης χώρας [...]. Μ’ ένα είδος διαστροφής της λογικής προσανατολίζεται προς το παρελθόν του καταπιεζόμενου λαού, το παραμορφώνει, το διαστρέφει, το εκμηδενίζει. [...] το γενικό αποτέλεσμα που αποζητούσε η αποικιακή κυριαρχία, ήταν να πείσει τους ντόπιους πως η αποικιοκρατία θα τους έβγαζε από τη νύχτα. Το αποτέλεσμα που συνειδητά αποζητούσε η αποικιοκρατία ήταν να βάλει στο κεφάλι των ντόπιων ότι η αναχώρηση των αποίκων θα σημάνει γι’ αυτούς την επιστροφή στη βαρβαρότητα, στην εξαχρείωση, στην αποκτήνωση. Στο πλάνο του ασυνειδητού η αποικιοκρατία δεν επιζητούσε να θεωρηθεί από τον ντόπιο σαν μια γλυκιά και καλοσυνάτη μητέρα που προστατεύει το παιδί από ένα εχθρικό περιβάλλον, αλλά σαν τη μορφή μιας μητέρας που ασταμάτητα εμποδίζει ένα παιδί θεμελιακά διεστραμμένο να πετύχει την αυτοκτονία του, να δώσει

⁴⁹⁹ “Όσο οι Αφρικανοί παραμένουν Αφρικανοί, το χαρούμενο τραγούδι και ο χορός θα συνεχίσουν να φωτίζουν τα χωριά της Αφρικής [...]. Τα παιδιά της φύσης θα συνεχίσουν να απολαμβάνουν τις χαρές της ζωής του χωριού [...]. Και πέρα από τους ανθρώπινους κατοίκους θα παραμένουν, ελπίζω για αιώνες, τα άγρια ζώα που κάνουν την ήπειρο αυτή τόσο ελκυστική για τους λάτρεις της φύσης. Προσβλέπω σε μία εποχή όπου η σφαγή της άγριας πανίδας θα θεωρείται το ίδιο εγκληματική και αντίθετη με την κοινή γνώμη όσο η αγριότητα για τους ανθρώπους” (Smuts 1930: 33-34).

⁵⁰⁰ Achille Mbembe, ‘L’Afrique de Nicolas Sarkozy’, *Mouvements* n° 52, τχ. 4 (2007): 66. Ο Μπέμπε απαντάει στον λόγο που εκφώνησε ο Νικολά Σαρκοζί το 2007 —ως νεοεκλεγείς πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας— σε επίσκεψή του στο Ντακάρ της Σενεγάλης, λόγο που δέχθηκε εντονότατη κριτική ως βαθιά ρατσιστικός και απολογητικός στην αποικιοκρατία. Τα επιχειρήματα του Σαρκοζί μοιάζουν εξαιρετικά κοινά με αυτά τόσο του Σματς όσο και της αποικιοκρατικής σκέψης που είδαμε στην περίπτωση της φονξιοναλιστικής ανθρωπολογίας: “Δεν ευθύνεται η αποικιοκρατία για όλες τις σημερινές δυσκολίες της Αφρικής. Δεν ευθύνεται για τους αιματηρούς πολέμους των Αφρικανών μεταξύ τους. Δεν ευθύνεται για τις γενοκτονίες. Δεν ευθύνεται για τους δικτάτορες. Δεν ευθύνεται για το φανατισμό. Δεν ευθύνεται για τη διαφθορά, για τις παρεκτροπές. Δεν ευθύνεται για την κατασπατάληση και τη μόλυνση [...]. Το δράμα της Αφρικής είναι πως ο Αφρικανός δεν έχει καταφέρει να εισαχθεί επαρκώς στην ιστορία. Ο Αφρικανός αγρότης, που εδώ και χιλιετίες ακολουθεί το ρυθμό των εποχών, ο οποίος έχει ως ιδανικό το να βρίσκεται σε αρμονία με τη φύση, δεν γνωρίζει παρά μόνο την αέναη επανέναρξη ενός καλά ρυθμισμένου χρόνου, μέσα από την ατέρμονη επανάληψη των ίδιων κινήσεων και των ίδιων λέξεων. Εντός αυτού του φαντασιακού όπου όλα διαρκώς ξαναρχίζουν, δεν υπάρχει χώρος ούτε για την ανθρώπινη περιπέτεια ούτε για την ιδέα της προόδου [...]. Το πρόβλημα της Αφρικής —και επιτρέψτε σε ένα φίλο της Αφρικής να το πει— βρίσκεται ακριβώς εκεί” (Nicolas Sarkozy, ‘Le discours de Dakar’, 26 Ιουλίου 2007).

ελεύθερη διέξοδο στα κακά ένστικτά του. Η αποικιακή μητέρα υπερασπίζει το παιδί από τον ίδιο τον εαυτό του, από το εγώ του, από τη φυσιολογία του, τη βιολογία του, την οντολογική δυστυχία του”.⁵⁰¹

Στο πλαίσιο αυτό ο Σματς αντιλαμβάνεται και “το καθήκον του λευκού ανθρώπου”, τίτλο τον οποίον ο ίδιος προσέδωσε σε μία από τις πιο βαθιά ρατσιστικές του ομιλίες στο Λονδίνο το 1917.⁵⁰² Το καθήκον του λευκού, λοιπόν, είναι να “εκπολιτίσει” την αφρικανική ήπειρο, συνεχίζοντας το έργο των πρώτων Ευρωπαίων αποικιοκρατών,⁵⁰³ κάτι που εξάλλου εναρμονίζεται απόλυτα στην ίδια τη λειτουργία της ανώτερης θέσης στην οποία κατατάσσονται σύμφωνα με την κλίμακα του Σματς. Η θέση του “εκπολιτισμού” των ιθαγενών πληθυσμών δεν είναι βέβαια ιδιαιτερότητα της θεώρησης του Σματς, αλλά αποτελεί τη νομιμοποιητική βάση ολόκληρης της αποικιοκρατικής πολιτικής ιστορικά. Ο επίσης Καμερουνέζος φιλόσοφος Φαμπιέν Εμπουσί Μπουλαγκά (Fabien Eboussi Boulaga) εξηγεί πως στο πλαίσιο αυτό:

“[...] η κυριαρχία παρουσιάζεται ως μία αναγκαιότητα την οποία επιβάλλει η πάλη ενάντια στη βία της φύσης, συμπεριλαμβανομένης και της βίας του φυσικού ανθρώπου. Η κυριαρχία απαιτείται από την ίδια τη μη ανθρώπινη υπόσταση και την έλλειψη ηθικής των ηττημένων. [Παρουσιάζεται] ως μία ανθρωπιστική επιχείρηση, δηλαδή ως ο εξανθρωπισμός μέσω του μετασχηματισμού της εξωτερικής φύσης από την οργανωμένη και ορθολογική εργασία καθώς και μέσω της ηθικοποίησης της εσωτερικής φύσης [του ιθαγενούς]”.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Frantz Fanon, *Της γης οι κολασμένοι*, μτφρ. Αγγέλα Αρτέμη (Αθήνα: Κάλβος, 1982): 184-185.

⁵⁰² Jan Christian Smuts, ‘The White man’s task’, Ομιλία σε δείπνο προς τιμήν του Σματς στο Λονδίνο, 22 Μαΐου 1917.

⁵⁰³ Όπως ο ίδιος διαπιστώνει emphaticά παρουσιάζοντας το έργο των μεγάλων Βρετανών ιμπεριαλιστών στην Αφρική: “[...] υπάρχει μία υπηρεσία μεγαλύτερη από όλες τις άλλες τις οποίες εσείς [οι Σκώτοι] έχετε προσφέρει [...] στην ευρύτερη περιοχή της Νοτίου Αφρικής: εννοώ τον Ντέιβιντ Λίβινγκστον [David Livingstone] που μας κάνατε δώρο. Ο Λίβινγκστον δεν ήταν μόνο ο μεγαλύτερος εξερευνητής μας και ο μεγαλύτερος εξερευνητής που γέννησε η Σκωτία, αλλά ήταν και ο μεγαλύτερος προπαγανδιστής μας. Μαζί με τον Ρόουντς [Cecil Rhodes] αποτέλεσε έναν από τους δύο άνδρες που έκαναν περισσότερα από κάθε άλλον στο παρελθόν για να καταστήσουν γνωστό το όνομα, και να δημιουργήσουν τη φήμη, της ευρύτερης Νότιας Αφρικής”. Στο πλαίσιο αυτό το “καθήκον του λευκού ανθρώπου” είναι να “σώσει την Αφρική από τους βαρβάρους”: “Η εγκατάσταση μίας μεγάλης Ευρωπαϊκής κοινότητας στις πλούσιες ορεινές περιοχές στην καρδιά της Αφρικής, και η διαμόρφωση όχι μόνο ενός νέου κέντρου, αλλά και ενός νέου στηρίγματος και φρέσκου ερεθίσματος για τον Δυτικό πολιτισμό σε ολόκληρη την απέραντη γύρω περιοχή, θα μπορούσε κάλλιστα να επαναστατικοποιήσει καθολικά την αντίληψη για το μέλλον. Θα μπορούσε να αποτελέσει μία πιθανή λύση για την ενδυνάμωση του πολιτισμού μας και την επανάκτηση της Αφρικής από τη βαρβαρότητα με τρόπο που δεν μπορεί κανείς να φανταστεί” (Smuts 1930: 4, 43).

⁵⁰⁴ Fabien Eboussi Boulaga, *La crise du Muntu. Authenticité africaine et philosophie, situations et perspectives* (Paris: Présence Africaine, 1977): 68.

Εικόνα 9: “Το χρέος του λευκού ανθρώπου”, σκίτσο εμπνευσμένο από το ομώνυμο ποίημα του Ράντγιαρντ Κίπλινγκ (Victor Gillam, περιοδικό *Judge*, 1 Απριλίου 1899).

Ο Σματς, στην παραπάνω ομιλία του, καθώς και σε μία σειρά αντίστοιχων ομιλιών του που εξέδωσε αργότερα σε βιβλίο,⁵⁰⁵ συνοψίζει αυτό που θεωρεί ως “το πρόβλημα της Νοτίου Αφρικής”: πρόκειται για τη “φυλετική επαφή μεταξύ των ανεπτυγμένων Ευρωπαίων και των πρωτόγονων Αφρικανών”, η οποία αναδεικνύει την ανάγκη για “φυλετική και πολιτισμική προστασία”⁵⁰⁶ —επιχείρημα εξαιρετικά επίκαιρο, αν λάβουμε υπόψη πως η Ευρωπαϊκή Ένωση το χρησιμοποιεί ακόμη και σήμερα απέναντι στους μετανάστες και στους πρόσφυγες, μέσα από τη θεσμοθετημένη δράση της “προστασίας του Ευρωπαϊκού τρόπου ζωής”.⁵⁰⁷ Διαβάζοντας τις παρακάτω απόψεις για τη διαχείριση της “συνύπαρξής” τους, ο Σματς γίνεται, μάλιστα, ακόμη πιο σαφής:

“[...] στην Αφρική αντιμετωπίζουμε την πιο περίπλοκη κατάσταση σε όλο τον κόσμο. Δεν μπορούμε πλέον να ακολουθήσουμε το μονοπάτι της καταστολής, το οποίο επιβαλλόταν [ως τώρα] κάθε φορά που ένας ανώτερος πολιτισμός ερχόταν σε

⁵⁰⁵ Το βιβλίο του *Africa and Some World Problems* (1930) συγκεντρώνει μία σειρά ομιλιών του Σματς στη Βρετανία κατά το 1929. Οι ομιλίες του αυτές είχαν σκοπό να αποτελέσουν τον αντίλογο στις απόψεις που αρθρώνονταν την περίοδο εκείνη ενάντια στην παρουσία των Ευρωπαίων στην Αφρική.

⁵⁰⁶ Smuts 1930: 30.

⁵⁰⁷ Βλέπε σχετικά: David M. Herszenhorn και Μαΐα de la Baume, ‘Outrage over ‘protecting our European way of life’ job title’, *POLITICO*, 11 Σεπτεμβρίου 2019 | European Commission, ‘Promoting Our European Way of Life: Protecting Our Citizens and Our Values (Priorities 2019-2024)’.

επαφή με έναν κατώτερο, πιο πρωτόγονο. Δεν μπορούμε να αναμείξουμε τις δύο φυλές, διότι αυτό θα σημάνει εκφυλισμό της ανώτερης φυλής και κουλτούρας. Το μέλλον στην Αφρική ανήκει στους λαούς εκείνους που, όπως οι Βρετανοί και οι Ολλανδοί, προσπάθησαν επίμονα να παραμείνουν πιστοί στα φυλετικά και πολιτισμικά ιδεώδη τους ως μία Ευρωπαϊκή κοινότητα”.⁵⁰⁸

Η πρόταση του Σματς, όπως και της κυβέρνησης της Νότιο-Αφρικανικής Ένωσης για την επίλυση του παραπάνω προβλήματος, ήταν η διαχωρισμένη ανάπτυξη των φυλών, που θα εξασφάλιζε ότι η κάθε μία θα παρέμενε στην καλά ορισμένη θέση της στην ιεραρχική κλίμακα. Στο πλαίσιο αυτό ο Σματς υπογραμμίζει την ανάγκη για τη δημιουργία ξεχωριστής διοίκησης των ιθαγενών:

“Κατανοούμε όλο και περισσότερο ότι, για να επιλύσουμε το ζήτημα των ιθαγενών μας, είναι άωφελο να προσπαθούμε να κυβερνήσουμε λευκούς και μαύρους με το ίδιο σύστημα, να τους υπάγουμε στους ίδιους θεσμούς διακυβέρνησης και νομοθεσίας. Είναι διαφορετικοί όχι μόνο στο χρώμα, αλλά και στο μυαλό και την πολιτική ικανότητα, και οι πολιτικοί τους θεσμοί θα έπρεπε να είναι διαφορετικοί, εξελισσόμενοι, ωστόσο, πάντα στη βάση της αυτο-διοίκησης. [...] Αντί να αναμειγνύουμε μαύρους και λευκούς με τον παλιό ανοργάνωτο τρόπο, ο οποίος αντί να ανυψώνει τον μαύρο εκφύλιζε τον λευκό, προσπαθούμε σήμερα να θεσπίσουμε μία πολιτική που να τους κρατάει διαχωρισμένους στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό εντός των θεσμών μας. [...] ο καθένας θα ικανοποιείται και θα αναπτύσσεται σύμφωνα με τις δικές του κατευθύνσεις”.⁵⁰⁹

Η πρόταση αυτή μας παραπέμπει στην πολιτική της έμμεσης αποικιακής διοίκησης της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, η οποία εξάλλου εισάγεται σε εφαρμογή την ίδια χρονική περίοδο. Πρόκειται στην πραγματικότητα για τη μεταφορά της έμμεσης διοίκησης στο εσωτερικό της Νότιας Αφρικής.⁵¹⁰ Και παρόλο που μοιάζει αντιφατικό, η πρόταση αυτή εμπεριέχεται στην ίδια τη φιλοσοφία του ολισμού του Σματς, η οποία, όπως σωστά παρατηρεί ο Άνκερ, “του επέτρεπε να διαχωρίζει και να συνδυάζει, να διαιρεί και να ενώνει

⁵⁰⁸ Smuts 1930: 30. Αντίστοιχα, επισημαίνει το “φυλετικό αξίωμα”, όπως το ονομάζει, που διέπει την κυβερνητική πολιτική της χώρας του: “[...] υπάρχουν ορισμένα αξιώματα αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ λευκού και μαύρου. Και το κυριότερο είναι ‘καμία ανάμειξη αίματος μεταξύ των δύο χρωμάτων’. Είναι πιθανώς αληθές το ότι οι πολιτισμοί του παρελθόντος [στην Αφρική] απέτυχαν σε μεγάλο βαθμό διότι δεν αναγνώριζαν αυτή την αρχή, με αποτέλεσμα οι πολιτισμένες φυλές να βυθιστούν γοργά στην κινούμενη άμμο του Αφρικανικού αίματος. Έχει πλέον καταστεί αποδεκτό αξίωμα στις σχέσεις μας με τους ιθαγενείς ότι είναι ανήθικο να αναμειγνύουμε λευκό και μαύρο αίμα” (Smuts 1917).

⁵⁰⁹ Smuts 1917.

⁵¹⁰ Άλλωστε ο ίδιος ο Σματς περιγράφει την πολιτική αυτή ως εξής: “[...] η Βρετανική Αυτοκρατορία δεν υποστηρίζει την αφομοίωση των λαών της εντός ενός κοινού τύπου, δεν υποστηρίζει την τυποποίηση, αλλά την πλήρη και ελεύθερη ανάπτυξη των λαών της σύμφωνα με τα δικά τους πρότυπα. Η αρχή αυτή εφαρμόζεται όχι μόνο στα Ευρωπαϊκά, αλλά και στα Ασιατικά και Αφρικανικά της μέλη. [...] Πριν το Νομοσχέδιο Glen Gray [1894], η πρακτική στη Νότια Αφρική, όπως και σε όλες τις Ευρωπαϊκές κτήσεις στην Αφρική, συνίστατο στη διοίκηση των ιθαγενών άμεσα, με κυβερνητικούς αξιωματούχους —η άμεση αποικιακή διοίκηση όπως ονομάστηκε. [...] Η κύρια καινοτομία του Ρόουντς στη νέα του νομοθεσία ήταν, στο μέτρο του δυνατού, να εισάγει την έμμεση λευκή διοίκηση και να βάλει τους ιθαγενείς να διαχειρίζονται τις τοπικές υποθέσεις των φυλών τους” (Smuts 1930: 78-80).

ταυτόχρονα”.⁵¹¹ Οι Φόστερ και Κλαρκ συνοψίζουν εξαιρετικά τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε αυτός ο ιδεολογικός μηχανισμός μέσα από τις αλληπάλληλες μεταφορές μεταξύ των επιστημονικών πεδίων:

“[...] η έννοια του ολισμού [του Σματς] βρήκε έφορο έδαφος στο κοινωνικο-πολιτικό κλίμα της Νότιας Αφρικής, και αποτελούσε μία μεταφορά των κοινωνικών σχέσεων στη φύση και πάλι πίσω στην κοινωνία. Ενσάρκωνε ζητήματα κυριαρχίας και ελέγχου. [...] η φυσική ιεραρχία (κατ’ αναλογία της κοινωνικής ιεραρχίας) χρησιμοποιήθηκε για τη νομιμοποίηση της κοινωνικής ιεραρχίας και η κοινωνική ιεραρχία χρησιμοποιήθηκε για να δώσει νόημα στη φυσική ιεραρχία, εντός ενός ατέρμονου όλου”.⁵¹²

Έτσι, η θεωρία του ολισμού αντανάκλασε τις προσπάθειες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας να ανακτήσει τη δύναμή της και την ισορροπία της από τους κλυδωνισμούς που αναπτύχθηκαν μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο ντοκουμαντερίστας Άνταμ Κέρτις (Adam Curtis) παρατηρεί ότι “το παγκόσμιο αυτο-ρυθμιζόμενο σύστημα που περιέγραφε ο Σματς έμοιαζε ακριβώς με την αυτοκρατορία”.⁵¹³ Στην ίδια ολιστική συστημική θεώρηση εντάσσονται τα πολιτικά του σχέδια τόσο για την ενοποίηση της Νότιας Αφρικής και την πρόσδεσή της στη Βρετανική Αυτοκρατορία, όσο και για τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών.⁵¹⁴ Παράλληλα, η ιεραρχική κλίμακα την οποία προϋποθέτει ο ολισμός διευκολύνει τη διατήρηση της κυριαρχίας και της υποτέλειας μεταξύ των λαών, πολιτισμών, κοινωνιών και τάξεων. Διότι πίσω από τη λογική της διαχωρισμένης ανάπτυξης λευκών και μαύρων στην Αφρική βρίσκονται τα ίδια επιχειρήματα που δημιούργησαν το θεωρητικό, αλλά και θεσμικό πλαίσιο για την εδραίωση του Απάρτχάιντ (διαχωρισμός στα Αφρικάαν) αργότερα.⁵¹⁵ Επιχειρήματα τα οποία υποστήριζαν τον διαχωρισμό των λαών σε “άνωτερες” και “κατώτερες προσωπικότητες”, στις οποίες αντιστοιχούσαν και ανάλογα περισσότερα ή λιγότερα δικαιώματα. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Άνταμ Κέρτις: “το υπονοούμενο ήταν σαφές: οι μαύροι έπρεπε να παραμείνουν εντός της φυσικής τους ‘ολότητας’ και να μην διαταράσσουν το σύστημα. [Κάτι που] προεικόνιζε ξεκάθαρα τα επιχειρήματα για το Απάρτχάιντ”.⁵¹⁶

⁵¹¹ Anker 2001: 71.

⁵¹² Foster και Clark 2008: 332.

⁵¹³ Adam Curtis, ‘How the ‘ecosystem’ myth has been used for sinister means’, *The Guardian*, 29 Μαΐου 2011.

⁵¹⁴ Ο Άνκερ συνοψίζει το όραμα του Σματς για την Κοινωνία των Εθνών: “Εάν οργανωνόταν σωστά, υποστήριζε, [η Κοινωνία των Εθνών] θα μπορούσε να εξασφαλίσει την παγκόσμια ειρήνη, να διαφυλάξει τους Ευρωπαϊκούς πολιτισμούς, και να παρέχει αλλά και να αστυνομεύσει τη δίκαιη κατανομή εδαφών μεταξύ των λαών του κόσμου” (Anker 2001: 49-50).

⁵¹⁵ Ο ιστορικός Ντέιβενπορτ σημειώνει: “[Ο διαχωρισμός] ως πολιτική ιδεολογία που απαιτεί τον φυσικό διαχωρισμό των λαών με φυλετικά επιχειρήματα [...] προωθήθηκε πολύ πιο ενεργά την περίοδο 1910-1924 απ’ ό,τι συνέβη την περίοδο με την οποία συνήθως συνδέεται, δηλαδή τα χρόνια της πρωθυπουργίας του Χέρτζογκ (1924-1939)” [T.R.H. Davenport, *South Africa: A Modern History*, 4η έκδοση [1977] (London: Macmillan Press, 1991)].

⁵¹⁶ Curtis 2011. Ο Άνκερ παρατηρεί ότι από τους ελάχιστους θεωρητικούς που αντιστάθηκαν στο επιχειρήματα του ολισμού του Σματς ήταν ο Νοτιοαφρικανός μαρξιστής οικολόγος Έντουαρντ Ρου (Edward Roux), ο οποίος δήλωσε ότι ο Σματς “ανήγαγε τον διαχωρισμό σε φιλοσοφία” (όπως παρατίθεται στο Anker 2001: 191).

Βέβαια, ήδη από την περίοδο εκείνη αναπτύχθηκε ο αντίλογος στη θεωρητική και “επιστημονική” αιτιολόγηση των ρατσιστικών πολιτικών του Σματς. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές στο έργο του ντι Μπόις, από το 1925, όπου εξηγεί το πώς η θεωρία και η πολιτική του Σματς εξέφραζαν και υπηρετούσαν την αποικιοκρατική λογική πίσω από τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών:

“Η Φιλελεύθερη Αγγλία, επιθυμώντας ειρήνη και φοβούμενη τον Γαλλικό μιλιταρισμό, υποστηριζόμενη από την Αγγλική οικονομία που ενδιαφέρεται για την αποκατάσταση της οικονομικής ισορροπίας, ανέδειξε ως έναν από τους πιο διακεκριμένους εκφραστές της τον Γιάν Σματς από τη Νότιο Αφρική, και ο Γιάν Σματς υπερασπίζεται την καταπίεση των μαύρων. Ο Γιάν Σματς είναι σήμερα, στο διεθνές σκηνικό, ο μεγαλύτερος πρωταγωνιστής της λευκής φυλής. Αγωνίζεται να πάρει από τον έλεγχο του Λουουρένσο Μάρκες [Μαπούτο] μία χώρα η οποία αναγνωρίζει, ακόμη κι αν δεν το αντιλαμβάνεται, την ισότητα του μαύρου λαού [η Πορτογαλία]. Αγωνίζεται να εμποδίσει την Ινδία από το να έχει πολιτική και κοινωνική ισότητα εντός της αυτοκρατορίας. Αγωνίζεται για την εξασφάλιση της συνεχούς και αιώνιας υποτέλειας του μαύρου στον λευκό στην Αφρική. Και αγωνίζεται για την ειρήνη και την ευδοκία σε μία λευκή Ευρώπη που μέσω της ένωσής της θα αποτελέσει ένα ενιαίο μέτωπο απέναντι στον κίτρινο, τον κόκκινο και τον μαύρο κόσμο. Σε όλα αυτά εκφράζει ευθέως, αν και όχι χωρίς κομψότητα, αυτά που ένα μεγάλο πλήθος λευκών σκέφτονται αλλά δεν εκφράζουν ανοιχτά στη Μελβούρνη, τη Νέα Ορλεάνη, το Σαν Φρανσίσκο, το Χονγκ Κονγκ, το Βερολίνο και το Λονδίνο”.⁵¹⁷

Οι παρατηρήσεις του ντι Μπόις είναι εξαιρετικά χρήσιμες για να κατανοήσουμε τις πρακτικές κοινωνικές και πολιτικές απολήξεις της θεωρίας του ολισμού του Σματς. Δεν

⁵¹⁷ W.E.B. Du Bois, ‘Worlds of Color: The Negro Mind Reaches Out’, στο *The New Negro: An Interpretation*, επιμ. Alain Locke (New York: Albert and Charles Boni, 1925): 401-402. Βέβαια, η Μάργκαρετ Θάτσερ, η οποία ως πρωθυπουργός είχε αρνηθεί να υπογράψει τις κυρώσεις στη Νότια Αφρική για την πολιτική του Απάρτχάιντ, παρουσιάζει με διαφορετικά χρώματα τον Γιάν Σματς. Το 1991, στο Νοτιο-Αφρικανικό Ινστιτούτο Διεθνούς Πολιτικής έλεγε: “Για τον Σματς [...] η Νότιος Αφρική δεν ανήκε αποκλειστικά σε καμία φυλετική ομάδα. Ίσως η άποψή του για το μαύρο πληθυσμό της Νότιας Αφρικής να μοιάζει σήμερα κάπως πατερναλιστική. Όμως, ο στόχος του ήταν πάντα, όπως το έθετε ο ίδιος, ‘να ξεφύγουμε από το φυλετισμό’” [Margaret Thatcher, ‘A Time for Greatness (Fourth Smuts Lecture)’ (Royal Hotel, Durban, 22 Μαΐου 1991)]. Στο διεθνές πολιτικό σκηνικό, αλλά και στο εσωτερικό της Νότιας Αφρικής, ο Σματς εντάσσεται στο “φιλελεύθερο” πολιτικό πλαίσιο της εποχής του. Αν και προερχόταν από το συντηρητικό μέτωπο των Αφρικάνερ, με στρατιωτικούς τίτλους από τον Πόλεμο των Μπόερ, ο Σματς υποστήριξε ένθερμα τη διατήρηση της νεοσύστατης Νοτιο-Αφρικανικής Ένωσης εντός της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, δεν υποστήριξε τις αμιγώς ρατσιστικές πολιτικές στη βάση της φυλής, που υιοθετούσε το Εθνικιστικό Κόμμα, αλλά τον διαχωρισμό στη βάση της πολιτισμικής ‘κατωτερότητας’ των ιθαγενών, επενδεδυμένο μάλιστα με μία ‘ανθρωπιστική’ ρητορική για την αρμονία της φύσης. Επ’ αυτού ο Άνκερ επισημαίνει: “Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι παρόλο που ο Σματς εξέφραζε σαφώς ρατσιστικές απόψεις, ήταν αρκετά φιλελεύθερος σε σχέση με τους [πολιτικούς] αντιπάλους του. Το κεντρικό σύνθημα του Εργατικού Κόμματος ήταν τολημρό: ‘Εργάτες του κόσμου αγωνιστείτε και ενωθείτε για μία Λευκή Νότια Αφρική!’. Ισχυρίζονταν ότι η ιεραρχική κλίμακα του Σματς για τις ασιατικές μειονότητες και τον μαύρο πληθυσμό θα ικανοποιούσε την ανάγκη της βιομηχανίας για φθηνή εργασία σε βάρος της λευκής εργατικής τάξης. Από την άλλη πλευρά, μπορεί κανείς να δει τους Εθνικιστές να επιχειρηματολογούν υπέρ αυστηρότερου (σε σχέση με τη βαθμιαία κλίμακα του Σματς) διαχωρισμού για τη διατήρηση του παραδοσιακού (λευκού) Νοτιοαφρικανικού τρόπου ζωής. Επομένως, η προσέγγιση του Σματς υποστήριζε μία μετριοπαθή για την εποχή του θέση, διότι θεωρούσε ότι η προσωπικότητα των ιθαγενών, τουλάχιστον θεωρητικά, μπορούσε να εξελιχθεί σε υψηλότερα και πιο αναπτυγμένα επίπεδα στο απώτερο μέλλον” (Anker 2001: 47).

αρκεί λοιπόν να περιοριστούμε, όπως σημειώνει ο γεωγράφος και κοινωνιολόγος Άντριου Σάγιερ (Andrew Sayer):

“[...] μόνο στο λανθασμένο των ιδεών, αποκομμένων από το πρακτικό πλαίσιο του οποίου οι ιδέες αυτές αποτελούν συστατικά στοιχεία, αλλά θα πρέπει να [επεκταθούμε] και στην κριτική αξιολόγηση των πρακτικών που είναι συνδεδεμένες [με τις ιδέες αυτές], όπως και των υλικών δομών τις οποίες παράγουν, που με τη σειρά τους συμβάλλουν στη διατήρηση των πρακτικών αυτών. [Κάτω από αυτό το πρίσμα] δεν είναι λάθος μόνο οι ιδέες (των φυλετικών διαφορών κ.λπ.) πίσω από το Απάρτχάιντ αφηρημένα, αλλά οι πραγματικές πρακτικές [...] και οι υλικές δομές (διαχωρισμένοι και υλικά αποστερημένοι καταυλισμοί κ.λπ.) που επιβεβαιώνουν συνεχώς, νομιμοποιούν και νομιμοποιούνται από τις ιδέες αυτές”.⁵¹⁸

Για τον λόγο αυτό, έχει σημασία να αναφέρουμε ότι ο Σματς, τόσο ως υπουργός όσο και ως πρωθυπουργός, έμεινε γνωστός για την σκληρή και αιματηρή καταστολή των μαύρων Νοτιοαφρικανών,⁵¹⁹ των μεταναστών —και κυρίως των Ινδών—,⁵²⁰ καθώς και των εργατικών συνδικάτων και των πολιτικών και κοινωνικών εξεγέρσεων.⁵²¹

Οι θεωρίες του Σματς περί διαχωρισμένης ανάπτυξης αποτέλεσαν τη νομιμοποιητική βάση για μία σειρά νόμων που αποτύπωναν τον χωρικό και κοινωνικό διαχωρισμό που θα επιβαλλόταν εφεξής συντονισμένα και συστηματικά εναντίων των μαύρων πληθυσμών: ο Νόμος περί Μεταλλείων και Εργασίας (Mines and Works Act) του 1911 —που απαγόρευε την άσκηση εξειδικευμένης εργασίας στους μαύρους—, ο Νόμος περί Γαιών των Ιθαγενών (Natives' Land Act) του 1913 —που καθόριζε τις περιοχές του μαύρου πληθυσμού (reserves), περιορίζοντας τη συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων της χώρας σε μόνο 13% της γης

⁵¹⁸ Andrew Sayer, *Method in Social Science. A realist approach*, Αναθεωρημένη 2η έκδοση (London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2010): 27.

⁵¹⁹ Χαρακτηριστικές είναι οι σφαγές των μαύρων Ισραηλιτών στο Bullhoek (1921) και των Μπαντού και των Κόικοϊ ιθαγενών κοινοτήτων στην περιοχή του Bondelswarts, η εξέγερση των οποίων καταπνίγηκε με βομβαρδισμούς (1922) (Anker 2011: 50-51).

⁵²⁰ Ο Άνκερ εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο ο Σματς ενέτασσε στο θεωρητικό του μοντέλο τις πολιτικές διαχωρισμού εναντίον του μόνιμου κύματος μετανάστευσης από την Ινδία στη Νότια Αφρική: “Η απαίτησή του ήταν πως όλοι όσοι επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν θα έπρεπε να περάσουν από εκπαιδευτικές εξετάσεις που θα μετρούσαν το επίπεδο [ανάπτυξης] της προσωπικότητάς τους προτού να εισέλθουν στη χώρα” (Anker 2001:47). Ο Σματς είναι διεθνώς γνωστός ως ο στρατιωτικός που φυλάκισε τον Μαχάτμα Γκάντι το 1913, λόγω της πολιτικής του δράσης για την οργάνωση των Ινδών μεταναστών, ενάντια στο καθεστώς διακρίσεων που τους είχε επιβάλλει η κυβέρνηση της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης. Για μια σύντομη περιγραφή της πολιτικής δράσης του Γκάντι στη Νότια Αφρική στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα βλέπε: ‘Gandhi and the Passive Resistance Campaign 1907-1914’, South African History Online. Towards a people’s history, ημερομηνία πρόσβασης 9 Ιουνίου 2021.

⁵²¹ Ενδεικτική είναι η καταστολή των εξεγέρσεων στην περιοχή του Witwatersrand (Rand rebellions) από τα εργατικά συνδικάτα των σιδηροδρόμων (1914) και των ορυχείων (1922), με την επέμβαση του στρατού, βομβαρδισμό, επιβολή στρατιωτικού νόμου, απελάσεις ή εκτελέσεις της ηγεσίας των συνδικάτων και απεργών [Anker 2001: 50, και Edward Roux, *S.P. Bunting: A political biography* (Belleville: Mayibuye, 1944): 11].

της Νότιας Αφρικής και απαγορεύοντάς τους την αγορά γης εκτός των περιοχών αυτών.⁵²² Ο Νόμος περί Ζητημάτων των Ιθαγενών (Natives' Affairs Act) του 1920 —που καθόριζε τη διαχωρισμένη διοίκηση των μαύρων από τους λευκούς με τοπικά κοινοτικά συμβούλια των διαφορετικών φυλών— αλλά και ο Νόμος περί Ιθαγενών και Αστικών Περιοχών (Native Urban Areas Act) του 1923 —που περιόριζε την κατοίκηση των μαύρων στις πόλεις μόνο σε συγκεκριμένες περιοχές και μόνον εφόσον “η παρουσία τους απαιτείτο από τις ανάγκες του λευκού πληθυσμού”.⁵²³

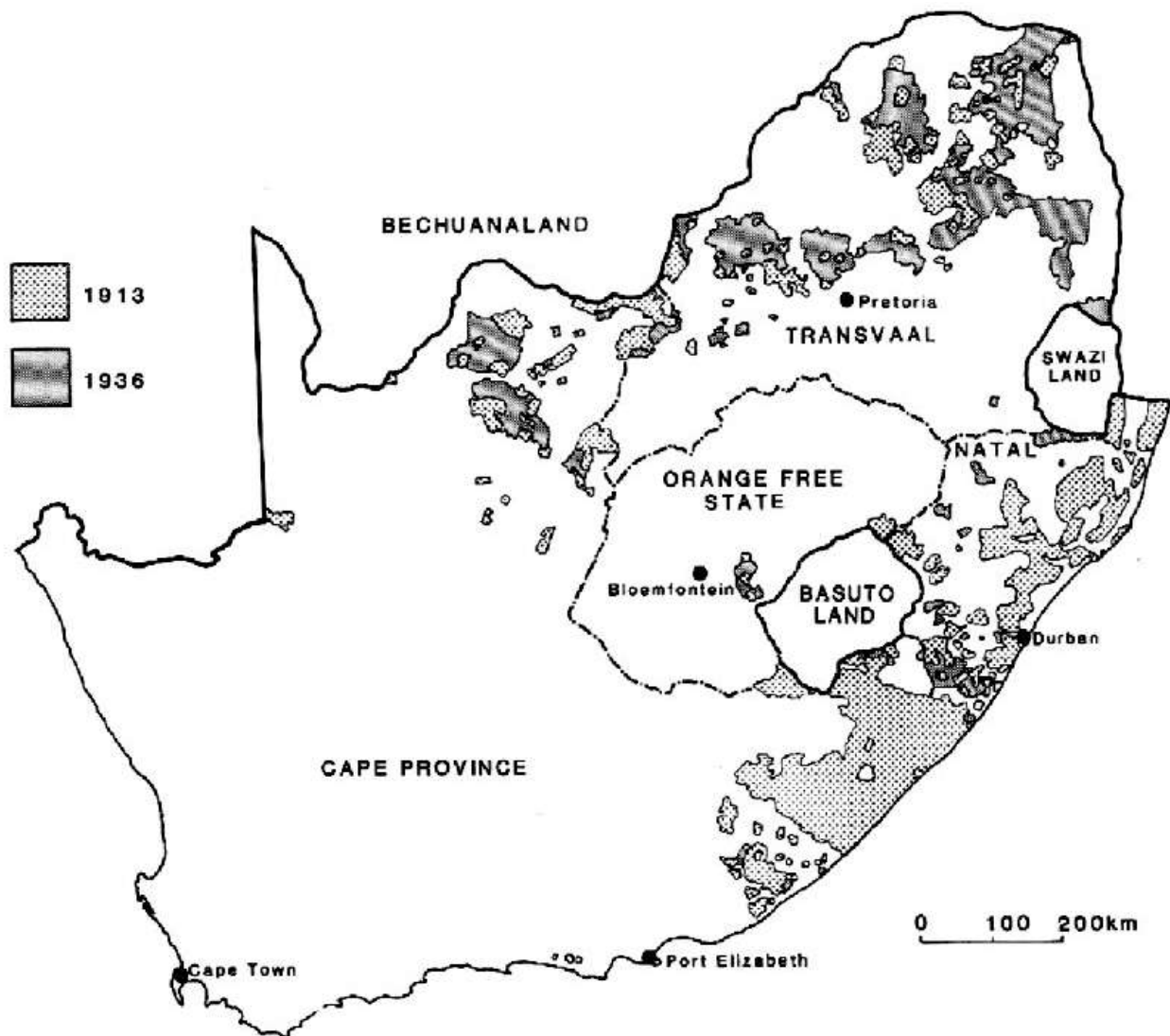
Ο διαχωρισμός των μαύρων σε όλα τα επίπεδα της καθημερινότητας, μέσα από νοητά αλλά και πραγματικά όρια, ήταν το αποτέλεσμα των θεωριών του Σματς περί “διαχωρισμένης ανάπτυξης” και του περιορισμού των ιθαγενών “εντός της φυσικής τους ολότητας”. Στο πλαίσιο αυτό, ο μαύρος πληθυσμός κατατασσόταν στη βάση της ιεραρχικής κλίμακας και, επομένως, θεωρείτο “ανάξιος” για εξειδικευμένη εργασία —που θα τον κατέτασσε σε ανώτερη κλίμακα— ή για την κατοίκηση στην πόλη, ο πολιτισμός της οποίας απευθυνόταν μόνο στους ‘εξελιγμένους’ λευκούς. Η αντίληψη αυτή φαίνεται εξαιρετικά κοινή με την προσέγγιση των φονξιοναλιστών ανθρωπολόγων, μέσα από την οποία η σχέση υποτέλειας των κυριαρχούμενων και ο έλεγχός τους διασφαλιζόταν με τον εγκλωβισμό τους στην ταυτότητα του “ιθαγενούς” που τοποθετείτο στη βάση της ιεραρχικής πυραμίδας.⁵²⁴ Στην περίπτωση της Νότιας Αφρικής, οι ιθαγενείς πληθυσμοί, τα “παιδιά της φύσης” κατά τον

⁵²² Όπως παρουσιάζουν πιο αναλυτικά οι Νοτιοαφρικανοί Τζέρεμι Σίκινγκς (Jeremy Seekings) και Νίκολι Νάτρας (Nicoli Nattrass): “Οι ρεζέρβες φιλοξενούσαν περίπου τον μισό αγροτικό πληθυσμό των Αφρικανών, αλλά αντιπροσώπευαν μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό της έκτασης της Νότιας Αφρικής. Πάνω από τα τρία τέταρτα της χώρας (με περίπου το 85% των συνολικών καλλιεργήσιμων εκτάσεων) ήταν δεσμευμένα στη λευκή ιδιοκτησία” [Jeremy Seekings και Nicoli Nattrass, *Class, Race, and Inequality in South Africa* (New Haven and London: Yale University Press, 2005): 57]. Η εξαιρετικά περιορισμένη πρόσβαση των ιθαγενών πληθυσμών στην ιδιοκτησία καλλιεργήσιμης γης οδηγούσε και στην ελαχιστοποίηση της ανεξάρτητης αγροτικής καλλιέργειας και παραγωγής, και ανάγκαζε τους πληθυσμούς αυτούς στην εξαρτημένη αγροτική εργασία: “Οι [Αφρικανοί] αγρότες [...] αδυνατούσαν να ευημερήσουν σε σταθερή βάση διότι, πρώτα απ’όλα, αδυνατούσαν να επενδύσουν στη γη. Η επένδυση στην κτηνοτροφία ήταν εξαιρετικά επισφαλής ελλείψει μόνιμης πρόσβασης στη γη. Η κτηματολογική πολιτική [...] απέτρεπε τους Αφρικανούς αγρότες από το να ανταγωνιστούν με τους λευκούς αγρότες και περιόριζε τα εισοδήματά τους” (Στο ίδιο: 76). Η Παλαιστίνια καθηγήτρια πολιτικών επιστημών Λέιλα Φάρσαχ (Leila Farsakh) εξηγεί: “Με την ενεργό εμπλοκή του κράτους στην εξάλειψη της ιθαγενικής αγροτικής οικονομίας, οι γηγενείς αγρότες εξωθήθηκαν στο να μετατραπούν σε μισθωτούς στον καπιταλιστικό τομέα. Πολλά αποικιακά κράτη επέβαλλαν βαριά φορολογία στους μαύρους αγρότες, προστάτευαν τους εποικιστές γεωργούς από τον διεθνή ανταγωνισμό και τους παρείχαν επιδοτήσεις από τις οποίες απέκλειαν τις περιοχές των γηγενών [...]. Η πολιτική του Απάρτχάιντ που επιβλήθηκε στη Νότιο Αφρική [επίσημα] το 1948 αποτελούσε μία από τις πιο πρόσφατες και σαφείς προσπάθειες εγκλωβισμού ενός ιθαγενικού πληθυσμού σε ένα εργασιακό σχήμα [...] που παρείχε φθινό εργατικό δυναμικό στις περιοχές των λευκών” [Leila Farsakh, *Palestinian Labour Migration to Israel: Labour, Land and Occupation* (Oxon and New York: Routledge, 2005): 18].

⁵²³ Pdraig O’Malley, ‘1923. Native Urban Areas Act No 21’, O’Malley, *The Heart of Hope - South Africa’s Transition from Apartheid to Democracy*.

⁵²⁴ Δεν είναι τυχαίο ότι ο ίδιος ο Ράντκλιφ-Μπράουν βρισκόταν στη Νοτιο-Αφρικανική Ένωση, όπου δίδασκε ως καθηγητής κοινωνικής ανθρωπολογίας και ιδρυτής της Σχολής Αφρικανικής Ζωής του Πανεπιστημίου του Κέιπ Τάουν (1921-1925) κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της πρωθυπουργίας του Σματς.

Σματς, όφειλαν να παραμείνουν σε σαφώς καθορισμένες περιοχές της αγροτικής επαρχίας, αποκλεισμένοι από τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά κέντρα των πόλεων.⁵²⁵

Εικόνα 10: Οι περιοχές που “παραχωρήθηκαν” στους ιθαγενείς το 1913 (γκρι) και το 1936 (διαγραμμισμένο).

Όπως εξηγεί ο ιστορικός Ντέιβενπορτ (T.R.H. Davenport):

“[Ο Νόμος περί Ιθαγενών και Αστικών Περιοχών] αποτελούσε μέρος της επιθυμίας των νομοθετών για την προάσπιση της δημόσιας υγείας, κάτω [και] από το φόβο επιδημιών όπως η βουβωνική πανώλη του 1900 και η Ισπανική γρίπη του 1918. Όμως, παράλληλα με την εκκαθάριση των παραγκουπόλεων, αναπτύχθηκε και μία εκστρατεία για τη διατήρηση των αστικών περιοχών σε λευκά χέρια, ενώ οι μαύροι

⁵²⁵ Σχετικά, ο Σματς αναφέρει: “Για τον Αφρικανό είναι αρκετές οι απλές χαρές της ζωής του χωριού, ο χορός, το τύμπανο, ο συνεχής ενθουσιασμός για μορφές πάλης που δεν προκαλούν αιματοχυσίες. Μπορούν να υπομείνουν κάθε βαθμό φυσικής δοκιμασίας και ταλαιπωρίας, όμως όταν στερηθούν αυτές τις απλές απολαύσεις, μαραίνονται, αρρωσταίνουν και πεθαίνουν” (Smuts 1930: 76).

θα επιτρέπονταν εντός αυτών κατά παραχώρηση και μόνον εφόσον υπηρετούσαν τις ανάγκες του λευκού [...].⁵²⁶

Στο πλαίσιο αυτό της “εκκαθάρισης των παραγκουπόλεων” κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα, η πλειοψηφία των μαύρων εργατών αναγκάζεται στην κατοίκηση “σε ξενώνες ή σε δωμάτια για το υπηρετικό προσωπικό στις πίσω αυλές των σπιτιών των εργοδοτών τους”.⁵²⁷ Παρόλα αυτά, και με δεδομένα τα μεγάλα κύματα αστικοποίησης των ιθαγενών πληθυσμών σε αναζήτηση εργασίας, οι περιορισμένοι καταυλισμοί που παρέμειναν στις περιφέρειες των πόλεων, σύντομα διευρύνονται και πληθαίνουν. Όπως εξηγούν οι Σίκινγκς και Νάτρας:

“[...] ούτε το κράτος ούτε οι εργοδότες ασχολήθηκαν με την ανέγερση νέων ξενώνων ή κατοικιών κατά την περίοδο της ταχείας αύξησης της μετανάστευσης [προς τις πόλεις], με αποτέλεσμα οι υφιστάμενοι [καταυλισμοί] να ασφυκτιούν από την πολυκοσμία [...]. Τα υψηλά ενοίκια που χρέωναν οι ιδιοκτήτες των καταλυμάτων σε συνδυασμό με τον συνωστισμό, οδήγησαν στην καταπάτηση γαιών και στην εξάπλωση των παραγκουπόλεων, τις οποίες οι αρχές σε μεγάλο βαθμό αποδέχτηκαν, ελλείψει καλύτερης εναλλακτικής. Μέχρι το 1950, ένα σημαντικό ποσοστό του αστακού Αφρικανικού πληθυσμού κατοικούσε σε παραγκουπόλεις [...].⁵²⁸

⁵²⁶ Davenport 1991: 235. Η αντίθεση ανάμεσα στις πόλεις (των λευκών) και την αγροτική επαρχία (των μαύρων) στη Νότια Αφρική αποτυπώνεται και στην καλλιτεχνική δημιουργία της περιόδου αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τόσο στον κινηματογράφο όσο και στη λογοτεχνία. Παρόλα αυτά, ανάλογα με την ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση του κάθε δημιουργού, αλλά και ανάλογα με το αν ο ίδιος βρίσκεται σε θέσεις κυριαρχίας ή αντίθετα υποτέλειας, η αναπαράσταση της παραπάνω αντίθεσης διαφέρει. Για παράδειγμα, στην ταινία του Ντόναλντ Σγουάνσον (D. Swanson), *African Jim* (Ο Αφρικανός Τζιμ), η Νοτιοαφρικανική πραγματικότητα παρουσιάζεται με σχεδόν ειδυλλιακούς όρους: ο ήρωας της ταινίας αφήνει πίσω του μία ευημερούσα και γαλήνια αγροτική επαρχία για να αναζητήσει την “περιπέτεια” της ζωής στην πόλη. Η πόλη σκιαγραφείται ως ο τόπος των νέων ευκαιριών και της κοινωνικής ανέλιξης —όσο βέβαια το επιτρέπουν τα όρια που με σχεδόν φυσικό τρόπο αποδίδονται στην κάθε φυλετική ομάδα—, όπου οι λευκοί, χωρίς ίχνος ρατσισμού, προσφέρουν απλόχερα θέσεις εργασίας στους μαύρους [Donald Swanson, *African Jim (Jim comes to Jo'burg)*, Δράμα, ρομαντική (Africa Film Library, 1949)]. Μία διαφορετική εικόνα παρουσιάζει ο λευκός φιλελευθερισμός, με εξέχον έργο αυτό του Άλαν Πάτον, συγγραφέα και αγωνιστή ενάντια στο Απάρτχάιντ. Στο μυθιστόρημά του *Κλάψε αγαπημένη χώρα* (1948), η αγροτική επαρχία παρουσιάζεται σε πλήρη αποσύνθεση, λόγω της έλλειψης καλλιεργήσιμων εκτάσεων, ενώ παράλληλα η αδυναμία πληρωμής των υπέρογκων κρατικών φόρων, οδηγεί σχεδόν νομοτελειακά τους κατοίκους της προς τις πόλεις. Κι αυτές όμως, με τη σειρά τους, παρουσιάζονται ως τόποι πλήρους ανομίας, εκμετάλλευσης και ηθικής διαφθοράς των μαύρων. Η απάντηση του συγγραφέα στην πλήρη αυτή παρακμή είναι η ενδυνάμωση της αγροτικής ζωής στην επαρχία, η οποία ωστόσο γίνεται υπό την καθοδήγηση πεφωτισμένων λευκών [Άλαν Πάτον, *Κλάψε αγαπημένη χώρα* (Αθήνα: Αλφειός, 1983)]. Στα δύο παραπάνω παραδείγματα έχει ενδιαφέρον να αντιπαραθέσουμε το μυθιστόρημα του μαύρου συγγραφέα Πίτερ Άμπρααμς (Peter Abrahams), *Mine Boy* (Το παιδί των ορυχείων, 1946). Η αγροτική φτώχεια οδηγεί τον ήρωα της ιστορίας να μεταναστεύσει προς την πόλη, και να εργαστεί υπό άθλιες συνθήκες στα ορυχεία. Κι όμως, η απάντηση που δίνει ο συγγραφέας στα προβλήματα αυτά είναι οι δυνατότητες χειραφέτησης που προσφέρει η ίδια η συνύπαρξη των μαύρων στις πόλεις κάτω από αυτές στις συνθήκες [Peter Abrahams, *Mine Boy* (Johannesburg: Heinemann Publishers, 1989)].

⁵²⁷ Seekings και Natrass 2005: 63.

⁵²⁸ Στο ίδιο: 63.

Μέσα από αυτό το πλαίσιο αργότερα, την περίοδο του Απάρτχάιντ, εδραιώθηκαν και θεσμικά οι καταυλισμοί των μαύρων στα περίχωρα των πόλεων (townships), καθώς και τα Μπαντουστάν, δηλαδή οι “περιοχές των μαύρων” σε όλη την επικράτεια της Νότιας Αφρικής. Αν και οι δύο αυτές χωρικές ενότητες (πόλη-township) λειτουργούσαν αλληλένδετα, διαχωρίζονταν σαφώς σε επίπεδο κοινωνικό, χωρικό, οικονομικό και πολιτικό. Όπως εξηγεί ο Γάλλος ιστορικός Φοβέλ-Αϊμάρ (Fauvelle-Aymar), “σε απόσταση το ένα από το άλλο, η πόλη και το περίχωρό της [township] αποτελούσαν δύο όργανα ενός ενιαίου αστεακού σώματος”.⁵²⁹

Εικόνα 11: Το township Αλεξάντρα στο Γιοχάνεσμπουργκ

Οφείλουμε ωστόσο να σημειώσουμε πως ο περιορισμός του ‘προνομίου’ της κατοίκησης στην πόλη στους “άνωτερους” ή “πολιτισμένους” ανθρώπους δεν μας είναι άγνωστος. Αξίζει να θυμηθούμε το απόσπασμα που παραθέτει ο Ρόμπερτ Παρκ της Σχολής του Σικάγο, από τον Σπένγκλερ, ο οποίος δηλώνει πως “ο ανώτερος άνθρωπος [...] του αναπτυγμένου πολιτισμού, είναι ένα ζώο που χτίζει πόλεις [...] παγκόσμια ιστορία είναι η ιστορία του ανθρώπου της πόλης”.⁵³⁰ Μάλιστα σε ένα άλλο απόσπασμά του ο Σπένγκλερ υποστηρίζει ότι αυτό που ξεχωρίζει την πόλη από την ύπαιθρο είναι η “ύπαρξη ψυχής”, κάτι ανάλογο των ιδιοτήτων που κομίζει στον πολιτισμό η “προσωπικότητα” του Σματς:

“Εννοείται ότι αυτό που ξεχωρίζει την πόλη από το χωριό δεν είναι το εύρος, αλλά η ύπαρξη μιας ψυχής. Πολύ μεγάλοι οικισμοί, που παρά ταύτα δεν είναι πόλεις, δεν

⁵²⁹ François-Xavier Fauvelle-Aymar, ‘Et l’Afrique de Sud inventa l’apartheid’, *L’Histoire*, Φεβρουάριος 2006: 37.

⁵³⁰ Spengler 2004b: 113-114.

υπάρχουν μόνο σε πρωτόγονες συνθήκες όπως στο εσωτερικό της σημερινής Αφρικής, αλλά και στην όψιμη Κίνα και Ινδία και σε όλες τις βιομηχανικές περιοχές της σύγχρονης Ευρώπης και Αμερικής. Είναι κέντρα της υπαίθρου, αλλά στο εσωτερικό τους δεν αποτελούν ένα χωριστό κόσμο. Δεν έχουν ψυχή”.⁵³¹

Η θεωρία του ολισμού του Σματς φαίνεται, τελικά, να συνομιλεί άμεσα και με την αντίληψη του Μπερτάλανφου για την ολότητα. Αυτό δεν είναι βέβαια τυχαίο, δεδομένου ότι ο ολισμός και οι ολιστικές προσεγγίσεις ήταν πολύ δημοφιλείς στις γερμανόφωνες χώρες την περίοδο του Μεσοπολέμου.⁵³² Η μεγάλη διάδοσή τους οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό και στην ιδέα της ολότητας, της ανάκτησης της δυναμικής ισορροπίας και της ιεραρχημένης οργάνωσης που προωθούσαν, και η οποία μπορούσε εύκολα να μετατραπεί στην απαραίτητη “επιστημονική” αιτιολόγηση του εθνικοσοσιαλισμού. Ο Πουβρώ εξηγεί ότι: “η ‘ολότητα’ μετατράπηκε στο όχημα για την ιδεολογικοποίηση της επιστήμης, η οποία, αφού αρχικά αφοσιώθηκε στο να ξεριζώσει τη μηχανιστική κοσμοαντίληψη, σύντομα έπαιξε έναν σημαντικό ρόλο στη δικαιολόγηση της εθνικοσοσιαλιστικής τάξης· ιδιαίτερα οι ολιστικές βιολογίες που αποτέλεσαν έναν από τους στυλοβάτες της [...]”.⁵³³

Από αυτή την άποψη, το ιεραρχημένο οργανωμένο παγκόσμιο σύστημα που ευαγγελιζόταν ο Σματς στη βάση των “ανώτερων” και “κατώτερων” πολιτισμών και “προσωπικότητων” δεν φαίνεται να είναι και τόσο μακρινό από τη συστηματοποίηση του φυλετισμού που εφάρμοσε το Γ΄ Ράιχ. Εξάλλου, συνδέοντας την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό με τον εθνικοσοσιαλισμό, ο Γερμανός μαρξιστής Καρλ Κορς έγραφε το 1942: “Η καινοτομία της ολοκληρωτικής πολιτικής [...] έγκειται στο γεγονός ότι οι ναζί επέκτειναν στους ‘πολιτισμένους’ λαούς της Ευρώπης τις μεθόδους που στο παρελθόν επιφυλάσσονταν

⁵³¹ Spengler 2004b: 114-115.

⁵³² Ιδιαίτερα το βιβλίο του Σματς *Ολισμός και Εξέλιξη* επηρέασε έντονα τους κύκλους της Μορφολογικής Ψυχολογίας της Βιέννης, με τους οποίους ο Μπερτάλανφου είχε ήδη συνδεθεί. Η έννοια του ολισμού ενθουσίασε επίσης τον Αυστριακό ψυχοθεραπευτή Άλφρεντ Άντλερ (Alfred Adler), ο οποίος φρόντισε για τη μετάφρασή του στα γερμανικά. Ο Νοτιοαφρικανός ψυχολόγος και ακαδημαϊκός Λιονέλ Νικόλας (Lionel J. Nicholas) περιγράφει ότι “Στο γράμμα του [προς τον Σματς, στις 31 Ιανουαρίου 1931] ο Άντλερ ανέφερε ότι είχε προτείνει το *Ολισμός και Εξέλιξη* σε όλους τους μαθητές και φίλους του ως την καλύτερη εισαγωγή στην Επιστήμη της Ατομικής Ψυχολογίας [...]” (Nicholas 2014: 1984). Ο Νταβίντ Πουβρώ παρατηρεί πως “μία συστηματική χαρτογράφηση των ολιστικών μοτίβων στα επιστημονικά και φιλοσοφικά έργα από τη δεκαετία του 1910 ως τα μέσα της δεκαετίας του 1930 δικαιολογεί τις επαναλαμβανόμενες σχετικές αναφορές του Μπερτάλανφου: τα μοτίβα αυτά μπορούσε κανείς να τα βρει σε κάθε ακαδημαϊκό κλάδο (παρόλο που σε κανέναν δεν είχαν επιβάλλει την κυριαρχία τους), και διακινούνταν μέσω ορισμένων από τους πιο διάσημους επιστήμονες και φιλοσόφους της εποχής” (Pouvreau 2013: 853). Άλλωστε, είναι χαρακτηριστικό ότι ο τρόπος με τον οποίο ο Μπερτάλανφου κατανοεί την προσωπικότητα βρίσκεται εξαιρετικά κοντά στον ορισμό του Σματς. Ο Βέκοβιτς εξηγεί ότι “ο Μπερτάλανφου περιέγραψε την ανθρώπινη προσωπικότητα ως ένα ενεργό σύστημα από πολλές μεταβλητές, που χαρακτηρίζεται από οργάνωση, διαφοροποίηση, αυτο-διατήρηση και την ικανότητα της κατεύθυνσης προς συγκεκριμένους στόχους. [...] Τόσο ο ανθρώπινος οργανισμός όσο και η ανθρώπινη προσωπικότητα αποτελούσαν συστήματα που τα χαρακτήριζε η προοδευτική διαφοροποίηση των λειτουργιών και η ένταξή τους σε όλο και πιο πολύπλοκα επίπεδα” (Weckowicz 2000: 20).

⁵³³ Pouvreau 2013: 855.

στους ‘αυτόχθονες’ ή στους ‘άγριους’ που ζούσαν έξω από τον αυτοαποκαλούμενο πολιτισμό”.⁵³⁴

Για τους παραπάνω λόγους και το ίδιο το έργο του Μπερτάλανφου γνώρισε μεγάλη επιτυχία όχι μόνο στη βιολογία, αλλά και στη φιλοσοφία.⁵³⁵ Την περίοδο μετά την προσάρτηση της Αυστρίας στη ναζιστική Γερμανία (*Anschluss*, 1938), ο Μπερτάλανφου, εγγεγραμμένο πλέον μέλος του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος,⁵³⁶ διορίζεται λέκτορας βιολογίας στο πανεπιστήμιο της Βιέννης, όπου στρέφει την έρευνά του στην απόδειξη της ύπαρξης της *Αρχής του Φύρερ* (*Führerprinzip*)⁵³⁷ στην έμβια φύση, μέσα από την “κοσμική ευταξία [διαφορετικών] ιεραρχιών” που ανέπτυξε ήδη στην οργανισμική του θεωρία. Σύμφωνα με τη διατύπωσή του κάποια χρόνια νωρίτερα, “ο οργανισμός δεν προκύπτει, όπως παλαιότερα στη θεωρία του ‘κυτταρικού Κράτους’, ως μία δημοκρατική ένωση των μερών τα οποία έχουν τα ίδια δικαιώματα και την αυτονομία τους, αλλά κυρίως ως μία ιεραρχημένη δομή που σε κάθε επίπεδό της υποτάσσεται στην αρχή του Φύρερ”.⁵³⁸ Παράλληλα, αρθρογραφεί και στο περιοδικό *Der Biologe* που αποτελεί το επίσημο όργανο της εθνικοσοσιαλιστικής βιολογίας, κάτω από την άμεση εποπτεία του Χίμλερ.⁵³⁹

Παρόλα αυτά, ο Πουβρώ υποστηρίζει πως η κίνηση αυτή του Μπερτάλανφου εκκινούσε περισσότερο από “οπορτουμιστικά”, όπως τα ονομάζει, κίνητρα, παρά από τον ουσιαστικό ενστερνισμό των εθνικο-σοσιαλιστικών ιδεών. Συγκεκριμένα, επισημαίνει την “πολύ αμφίσημη στάση προς τον εθνικο-σοσιαλισμό, τον οποίο υπηρέτησε το ίδιο πρόθυμα από το 1938 [έως το 1945] με έναν οπορτουμιστικό τρόπο, όσο ήταν πρόθυμος —προ του 1933— να επιτεθεί στην εργαλειοποίηση της βιολογίας αλλά και στα μυστικιστικά ντελίρια που

⁵³⁴ Karl Korsch, “Notes on History. The Ambiguities of Totalitarian Ideologies”, *New Essays*, VI, τχ, 2 (1942), όπως παρατίθεται στο: Traverso 2013: 70.

⁵³⁵ Pouvreau 2006: 20.

⁵³⁶ Ο Πουβρώ περιγράφει: “Ήδη από την 20^ή Νοεμβρίου 1938, [ο Μπερτάλανφου] αποφασίζει να καταθέσει αίτηση εγγραφής στο εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα (NSDAP). Στην αίτησή του αυτή επιχειρηματολογεί υπέρ της συμβολής του έργου του στη βιολογία για την επιστημονική ανάπτυξη της εθνικοσοσιαλιστικής κοσμοαντίληψης. Παράλληλα, παρουσιάζεται ως θύμα του καθεστώτος προ του *Anschluss*, υποστηρίζοντας ότι η συμπάθειά του προς το εθνικοσοσιαλιστικό κίνημα [...] αποτέλεσε την αιτία της [ακαδημαϊκής] του στασιμότητας και των οικονομικών του δυσκολιών” (Pouvreau 2006: 30).

⁵³⁷ Πρόκειται για την ιεραρχική δομή που εδραίωσε το Γ’ Ράιχ, σύμφωνα με την οποία ο κάθε θεσμός οργανώνεται ως μία ιεραρχία αρχηγών, στην κορυφή της οποίας βρίσκεται ο Φύρερ (ανώτατος αρχηγός) που λογοδοτεί μόνο στο Θεό και στο Γερμανικό λαό. Βασιζόμενη στην αρχική παραδοχή του κοινωνικού δαρβινισμού για την εγγενή υπεροχή συγκεκριμένων ατόμων που οφείλουν να τοποθετηθούν στην κορυφή της ιεραρχικής πυραμίδας, καθώς και στη δομή των στρατιωτικών οργανώσεων, η αρχή του Φύρερ υποστήριζε την απόλυτη πειθαρχία στους αρχηγούς και την ιεραρχία ως το κύριο μέσο για την ευταξία και την ευημερία. Στο πλαίσιο της ναζιστικής προπαγάνδας είναι χαρακτηριστική η ταινία *Carl Peters* (1941), το δίδαγμα της οποίας είναι ότι η μη υιοθέτηση μίας στιβαρής ιεραρχικής δομής οδήγησε στην απώλεια των αποικιών της Γερμανίας στην Αφρική [Fritz Maurischat, *Carl Peters* (Bavaria Film, 1941)].

⁵³⁸ Bertalanffy L. von, ‘Wandlungen des biologischen Denkens’ (1934): 352, όπως παρατίθεται στο: Pouvreau 2006: 32.

⁵³⁹ Ludwig von Bertalanffy, ‘Die organismische Auffassung und ihre Auswirkungen’, *Der Biologe*, τχ. 10 (1941): 247–58; 337–45.

συνόδευσαν την άνοδό του”.⁵⁴⁰ Δεν αποτελεί, επομένως, έκπληξη ότι μεταπολεμικά επανέρχεται στην παλαιότερη θέση του ενάντια στον βιολογισμό, ως εργαλείο που νομιμοποιεί τις ρατσιστικές θεωρίες. Ο ίδιος δηλώνει: “Η θεωρία και η πρακτική της κυρίαρχης φυλής, του ολοκληρωτικού πολέμου και του ολοκληρωτικού κράτους, είναι αρκετά λογικά αποτελέσματα της υιοθέτησης της θέσης του βιολογισμού”.⁵⁴¹ Παρόλα αυτά, η τελεολογική λειτουργιστική ανάγνωση των οργανισμών και των κοινωνιών και η κυβερνητική τους ιεράρχηση θα παραμείνουν κεντρικά στοιχεία της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων, την οποία θα αναπτύξει κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Και στο πλαίσιο αυτό, η θεωρία του θα συνεχίσει να εμπεριέχει τα ίδια στοιχεία με αυτά που τη συνέδεσαν κατά τη διάρκεια του Γ΄ Ράιχ με τις πιο μελανές σελίδες της ιστορίας. Συμπερασματικά, ο Νεοζηλανδός καθηγητής περιβαλλοντικών σπουδών Άλαν Μάρσαλ (Alan Marshall) σωστά σημειώνει για τον οργανισμικό ολισμό:

“Στα χέρια [των ολιστών], η ιδέα της ενότητας της φύσης μοιάζει να συμμορφώνεται σαφώς με τη φασιστική ρητορική. Ο φασισμός αυτός δεν προκύπτει μόνο από το τι μπορεί να σημαίνει η ενότητα της φύσης για τον ανθρώπινο κόσμο, αλλά από το τι σημαίνει για και τον μη ανθρώπινο κόσμο. Διότι δημιουργεί αφηρημένες ολότητες και λειτουργίες την ίδια στιγμή που παραβλέπει τη διαφορά και τη μη κανονικότητα, κάνοντας έκκληση στην πρωτοκαθεδρία του γενικού έναντι της μοναδικότητας του ειδικού”.⁵⁴²

Τα πάντα αλληλοσυνδέονται. Και λοιπόν;

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Μπερτάλανφου φεύγει από την Αυστρία για τη Βρετανία, απ’ όπου περνάει στην αμερικανική ήπειρο, πρώτα στον Καναδά και αργότερα στις ΗΠΑ.⁵⁴³ Κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου αφιερώνεται στη γενίκευση της θεωρίας του για τα ανοικτά συστήματα επιχειρώντας να διαμορφώσει μία πιο λεπτομερή διατύπωση των γενικών αρχών των συστημάτων. Εξάλλου, ήδη από το πρώιμο έργο του, όπως έχουμε δει, ο Μπερτάλανφου αναζητούσε τη δυνατότητα ανάπτυξης μίας ενιαίας και ενοποιημένης επιστήμης, καθώς μαρτυρά τόσο η ενασχόλησή του με τον Κύκλο της Βιέννης, όσο και οι εργασίες του στη διάρκεια μίας πρώτης παραμονής του στο Σικάγο (1937-1938) με υποτροφία του Ιδρύματος Ροκφέλερ.⁵⁴⁴ Παρόλο που ήδη από την περίοδο εκείνη είχε επιχειρήσει να διατυπώσει ένα ενιαίο εννοιολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο για τα συστήματα, ικανό να εφαρμοστεί και να κατευθύνει όλα τα επιστημονικά πεδία στη βάση

⁵⁴⁰ Pouvreau 2013: 858.

⁵⁴¹ Bertalanffy 1956: 34.

⁵⁴² Alan Marshall, *The Unity of Nature. Wholeness and Disintegration in Ecology and Science* (London: Imperial College Press, 2002): 45.

⁵⁴³ Pouvreau 2006: 40-42, 47-49.

⁵⁴⁴ Στο ίδιο: 24.

της οργανισμικής του θεωρίας,⁵⁴⁵ η επιστημονική κοινότητα στις ΗΠΑ δεν φάνηκε να ενθουσιάζεται με τα θεωρητικά αυτά πειράματα του Μπερτάλανφου.

Ωστόσο, το μεταπολεμικό κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο αποδείχθηκε πολύ πιο δεκτικό, δεδομένου και του ανερχόμενου ρεύματος του *τεχνοκρατικού οπτιμισμού*,⁵⁴⁶ το οποίο εδραζόταν στις αναδυόμενες θεωρίες των Συστημάτων, της Κυβερνητικής, αλλά και στην Πληροφορική. Εύστοχα διαπιστώνει ο Νικήσιανης ότι την περίοδο εκείνη εδραιώθηκε η πεποίθηση πως:

“[...] οι τεχνοκράτες, κάτω από την καθοδήγηση [των επιστημόνων], μπορούν να διαχειριστούν όλα τα σύνθετα συστήματα [...] με έναν τρόπο αντικειμενικό, δηλαδή ανεξάρτητο από τα αντικρουόμενα κοινωνικά συμφέροντα, εξασφαλίζοντας έτσι την κοινωνική σταθερότητα και την κοινή ευημερία [...]. Είναι φανερό ότι η αντίληψη αυτή συναντούσε τις βασικές ιδεολογικές παραδοχές του [κυρίαρχου στη Δύση μεταπολεμικά] φιλελευθερισμού, αναπαράγοντας μία ανιστορική και απολογητική ιδεολογία για τις κοινωνικές σχέσεις, [εφόσον συγκάλυπτε] τον ανταγωνιστικό τους χαρακτήρα”.⁵⁴⁷

Οι παραπάνω διαδικασίες αποτυπώθηκαν στη διοργάνωση πλείστων διεπιστημονικών σεμιναρίων και συνεδρίων που προωθούσαν τον διάλογο μεταξύ των επιστημών στη βάση των Συστημικών Θεωριών, με σημαντικότερη τη σειρά σεμιναρίων του ιδρύματος Josiah Macy Jr., που έμειναν γνωστά ως τα Συνέδρια Μέισι (Macy Conferences, 1941-1960).⁵⁴⁸ Αντίστοιχα στην Αυστρία, ήδη από το 1945, ξεκίνησε η οργάνωση του ετήσιου Ευρωπαϊκού Φόρουμ του Άλμππαχ (European Forum Alpbach),⁵⁴⁹ στην τρίτη συνάντηση του οποίου συμμετείχε ο Μπερτάλανφου (1947), ως υπεύθυνος του θεματικού κύκλου εργασίας της βιολογίας.

⁵⁴⁵ Ο Πουβρώ εξηγεί: “[Ο Μπερτάλανφου] παρουσιάζει για πρώτη φορά στα τέλη του 1937, στο πλαίσιο ενός σεμιναρίου οργανωμένου από τον Μόρρις [Charles Morris], τις γενικές αρχές του έργου του για μία ‘γενική συστηματολογία’. Σύμφωνα με τις αρχές αυτές διαπιστώνει ότι σε όλες τις επιστήμες αναδύονται οι ίδιες δυναμικές αρχές της ‘ολότητας’ και της ‘οργάνωσης’, καθώς επαναλαμβανόμενα εμφανίζεται μία μορφολογική ταυτοποίηση των αρχών και των νόμων σε πεδία *a priori* εντελώς διαφορετικά (‘ισομορφισμοί’)” (Στο ίδιο: 27).

⁵⁴⁶ Κατά τον ορισμό του γεωγράφου Πίτερ Τέιλορ (Peter Taylor), ο τεχνοκρατικός οπτιμισμός ήταν “ο οπτιμισμός μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σχετικά με τη δυνατότητα τεχνοκρατικής διοίκησης της κοινωνίας, που άφησε ελάχιστο χώρο για την ανάπτυξη αντιλόγου ως προς τις πιθανές συνέπειές του στη δημοκρατική πολιτική ζωή” [Peter J. Taylor, *Unruly Complexity. Ecology, Interpretation, Engagement* (Chicago, London: University of Chicago Press, 2005): 228].

⁵⁴⁷ Νικήσιανης 2012: 163. Αντίστοιχα, ο ίδιος ο Μπερτάλανφου αναφέρει: “[τα συστήματα] αποτελούν τον ίδιο τον πυρήνα μίας νέας τεχνολογίας και τεχνοκρατίας. Οι επιστήμονες [που ασχολούνται με τα συστήματα] είναι οι ‘νέοι ουτοπιστές’ της εποχής μας [...], που –σε αντίθεση με τους κλασικούς [ουτοπιστές] των οποίων οι ιδέες παρέμειναν στις σελίδες των βιβλίων– βρίσκονται επί το έργον δημιουργώντας έναν Καινούριο Κόσμο, θαυμαστό ή οτιδήποτε άλλο” (Bertalanffy 1969: 3).

⁵⁴⁸ Επρόκειτο για μία σειρά επιστημονικών συναντήσεων από διαφορετικά πεδία των αστικών σχολών (Μαθηματικά, Βιολογία, Κυβερνητική, Οικολογία, Οικονομικά, Ψυχιατρική, Ψυχολογία, Κοινωνιολογία, Ανθρωπολογία) με έδρα τη Νέα Υόρκη, που στόχευαν στην αποκατάσταση της “ενότητας της επιστήμης”. Έμειναν στην ιστορία ιδιαίτερα για την προώθηση του διαλόγου γύρω από την Κυβερνητική με ειδικά συνέδρια που διοργανώθηκαν την περίοδο 1946-1952.

⁵⁴⁹ Το Ευρωπαϊκό Φόρουμ του Άλμππαχ συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Σχετικά βλέπε και την επίσημη ιστοσελίδα: ‘European Forum Alpbach’, <https://2021.alpbach.org/>.

Η εστίαση του γενικότερου επιστημονικού ενδιαφέροντος στις Θεωρίες Συστημάτων επέτρεψε στον Μπερτάλανφου να τοποθετηθεί στο επίκεντρο των θεωρητικών αυτών διεργασιών.⁵⁵⁰ Στο πλαίσιο αυτό, πρότεινε τη “βιολογική εικόνα του κόσμου”, σύμφωνα με την οποία οι αρχές και οι νόμοι που ο ίδιος είχε διατυπώσει στην οργανισμική του θεωρία μπορούσαν να εφαρμοστούν όχι μόνο στα ανοικτά συστήματα, αλλά στο σύνολο των συστημάτων σε όλα τα διαφορετικά τους επίπεδα εντός της ιεραρχικής οργάνωσης του κόσμου, όπως τον αντιλαμβανόταν ο ίδιος. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για την εικόνα του κόσμου ως μία οργανωμένη πολυπλοκότητα και την αναζήτηση των καθολικών αρχών οργάνωσής της. Όπως ο ίδιος σημειώνει: “Η πραγματικότητα στη σύγχρονη σκέψη εμφανίζεται ως μία τεράστια ιεραρχική δομή από οργανωμένες οντότητες, που οδηγεί στην υπέρθεση πολλών διαφορετικών επιπέδων, από τα φυσικά και χημικά, στα βιολογικά και τα κοινωνιολογικά συστήματα”.⁵⁵¹

Για να αποδείξει την ισχύ της βιολογικής αυτής εικόνας του κόσμου, ο Μπερτάλανφου εστιάζει στα κοινά στοιχεία που παρατηρεί μεταξύ των διαφορετικών συστημάτων. Έτσι, ασχολείται με την αναγνώριση όχι μόνο των αναλογιών μεταξύ των διαφορετικών συστημάτων που απασχολούν τα διαφορετικά επιστημονικά πεδία, δηλαδή εκείνων των εξωτερικών ομοιοτήτων που μπορεί να εμφανίζουν οι ιδιότητες των διαφορετικών συστημάτων, αλλά κυρίως των δομικών ομοιοτήτων, δηλαδή των ταυτόσημων νόμων που θεωρεί πως διέπουν τη λειτουργία των συστημάτων αυτών. Τις ομοιότητες αυτές ο Μπερτάλανφου τις ονομάζει *ισομορφισμούς*.

Έτσι, αρχικά παρατηρεί την ανάπτυξη κοινών προβληματισμών μεταξύ των διαφορετικών επιστημονικών πεδίων:

“Η σύγχρονη επιστήμη χαρακτηρίζεται από την ολοένα αυξανόμενη εξειδίκευσή της, την οποία καθιστούν αναγκαία ο τεράστιος όγκος δεδομένων και η πολυπλοκότητα των τεχνικών και των θεωρητικών δομών εντός του κάθε [διαφορετικού επιστημονικού] πεδίου. Επομένως, η επιστήμη διαχωρίζεται σε αναρίθμητους κλάδους, οι οποίοι με τη σειρά τους δημιουργούν συνεχώς νέους υπο-κλάδους [...]. Αυτό, ωστόσο, βρίσκεται σε αντίθεση με μία άλλη αξιοσημείωτη διάσταση. [...] Παρόμοια προβλήματα και έννοιες έχουν αναπτυχθεί ανεξάρτητα μεταξύ τους σε ευρέως διαφορετικά πεδία”.⁵⁵²

Κατά τον Μπερτάλανφου, τα προβλήματα και οι έννοιες στα οποία αναφέρεται σχετίζονται με την ολότητα, τη διαφοροποίηση, τη μηχανοποίηση, τη συγκεντροποίηση, την ιεραρχική οργάνωση, τον έλεγχο, την ανάπτυξη και τον ανταγωνισμό,⁵⁵³ ιδιότητες που ο ίδιος είχε αναγνωρίσει ως θεμελιώδεις μορφικές ιδιότητες των βιολογικών συστημάτων. Ιδιαίτερα

⁵⁵⁰ Ο Μπερτάλανφου ανήκε άλλωστε και στα ιδρυτικά μέλη, ως εκτελεστικός γραμματέας, της Εταιρείας για την προώθηση της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων (Society for the Advancement of General Systems Theory που αργότερα μετονομάστηκε σε Εταιρεία Έρευνας Γενικών Συστημάτων), της πρώτης επιστημονικής οργάνωσης με σαφή και κεντρικό στόχο την ανάπτυξη της θεωρίας συστημάτων, η οποία δημιουργήθηκε το 1954 στις ΗΠΑ (βλέπε και Roungeau 2006: 66-67).

⁵⁵¹ Bertalanffy 1969: 18.

⁵⁵² Στο ίδιο: 30.

⁵⁵³ Στο ίδιο: 47.

επισημαίνει ότι οι έννοιες αυτές “[...] εμφανίζονται σε όλους τους επιστημονικούς κλάδους, ανεξάρτητα από το εάν το αντικείμενο μελέτης τους είναι η ανόργανη φύση, οι ζωντανοί οργανισμοί ή τα κοινωνικά φαινόμενα”.⁵⁵⁴ Αυτό συμβαίνει, όπως δηλώνει, διότι οι ιδιότητες αυτές αποτελούν τα δομικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης όλων των συστημάτων, ανοικτών και κλειστών, κι επομένως ανάγονται σε γενικούς και καθολικούς νόμους, “[...] οι οποίοι ισχύουν για οποιοδήποτε σύστημα ενός συγκεκριμένου τύπου, ανεξαρτήτως των συγκεκριμένων ιδιοτήτων του κάθε συστήματος και των στοιχείων που το αποτελούν”.⁵⁵⁵

Το συμπέρασμα του Μπερτάλανφου από τις παραπάνω παρατηρήσεις του και τις “ομολογίες” ή “δομικές αντιστοιχίες”, όπως τις αποκαλεί, είναι ότι η επιστήμη στο σύνολό της καλείται “να ασχοληθεί με πολυπλοκότητες, με ‘ολότητες’ ή ‘συστήματα’”,⁵⁵⁶ και με τον τρόπο αυτόν επισημαίνει “την ανάγκη για μία γενική υπερ-δομή της επιστήμης, που θα αναπτύσσει αρχές και μοντέλα που να είναι κοινά στα διαφορετικά πεδία [...]”.⁵⁵⁷ Βέβαια, ο Μπερτάλανφου δεν υποστηρίζει την ιδέα αυτή ως εξαρχής δική του, αλλά αντίθετα εξηγεί ότι αποτελεί τον

⁵⁵⁴ Bertalanffy 1969: 37. Ο ίδιος εξηγεί: “Για να πάρουμε ένα απλό παράδειγμα, ο νόμος της εκθετικής αύξησης ισχύει για [πολλές οντότητες]. Οι οντότητες αυτές, όπως τα βακτήρια, τα ζώα, οι άνθρωποι, τα βιβλία, κ.λπ. είναι μεταξύ τους εντελώς διαφορετικές. Παρόλα αυτά, ο μαθηματικός νόμος είναι ο ίδιος” (Στο ίδιο: 33). Αντίστοιχα αναφέρει ως παράδειγμα τους “σιδηρούς νόμους” του επίσης συστημικού θεωρητικού, οικονομολόγου και φιλόσοφου Κένεθ Μπόουλντινγκ (Kenneth E. Boulding), οι οποίοι “ισχύουν για κάθε μορφή οργάνωσης”: ο νόμος του Μάλθους, ο νόμος του βέλτιστου μεγέθους, ο νόμος της αστάθειας (ή ασταθούς ισορροπίας - πρώτος νόμος του Βολτέρρα), ο νόμος του ολιγοπώλιου” (Στο ίδιο: 48).

⁵⁵⁵ Στο ίδιο: 37. Φαίνεται έκπληκτος αλλά και σίγουρος για το γεγονός ότι “Αυτή η παράλληλη ανάπτυξη γενικών γνωσιακών αρχών στα διαφορετικά πεδία είναι ακόμη πιο εντυπωσιακή εάν κανείς αναλογιστεί το ότι οι εξελίξεις αυτές διαδραματίστηκαν ανεξάρτητα η καθεμία από τις άλλες και σχεδόν χωρίς καμία γνώση του έργου και της έρευνας σε άλλα πεδία” (Στο ίδιο: 31). Βέβαια, κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Αντίθετα, όπως αποδεικνύει τόσο η ίδια η πορεία και οι επιρροές του Μπερτάλανφου, όσο και η ολοένα και πιο έντονη διεπιστημονικότητα που προωθείται μέσα από θεσμούς, όπως τα Συνέδρια Μείσει, ο διάλογος μεταξύ των διαφορετικών επιστημονικών πεδίων ήταν πολύ ισχυρός. Και κυρίως, το στοιχείο εκείνο που συνδέει όλες τις συστημικές προσεγγίσεις, είναι, όπως έχουμε ήδη δει στα διαφορετικά κεφάλαια, η κοινή ιδεολογική αφηγηρία που υπαγορεύει την ενασχόληση με το ζήτημα της ισορροπίας, διατήρησης και διαίωνισης των συστημάτων.

⁵⁵⁶ Στο ίδιο: 5.

⁵⁵⁷ Bertalanffy 1950: 139.

κοινό τόπο των θεωριών της εποχής του, εντασσόμενος με τον τρόπο αυτό στις γενικότερες ιδέες του ολισμού και των συστημικών θεωριών.⁵⁵⁸

Έτσι, καταλήγει να προτείνει τη Γενική Θεωρία Συστημάτων ως “έναν νέο βασικό επιστημονικό κλάδο. [Πρόκειται] για ένα λογικο-μαθηματικό πεδίο, αντικείμενο του οποίου είναι η διαμόρφωση και παραγωγή των αρχών εκείνων που είναι έγκυρες για τα ‘συστήματα’ εν γένει”.⁵⁵⁹ Η Γενική Θεωρία Συστημάτων, αυτή η “γενική επιστήμη της ‘ολότητας’”,⁵⁶⁰ είναι τελικά η πρόταση του Μπερτάλανφου για την κατάκτηση της Ενότητας της Επιστήμης, για τη δημιουργία της *mathesis universalis*, αναζήτηση που τον απασχολούσε, όπως είδαμε, ήδη από τα πρώτα θεωρητικά του βήματα.⁵⁶¹ Στην ουσία, επιχειρεί τη μεταφορά των μεθόδων, εργαλείων και συμπερασμάτων της οργανισμικής του θεωρίας από το πεδίο της βιολογίας και των φυσικών επιστημών στο κοινωνικό πεδίο, κάτι που εξάλλου αποτελεί και έναν από τους διακηρυκτικούς στόχους της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων.⁵⁶² Με άλλα λόγια επιχειρεί να διατυπώσει συγκεκριμένους, καθολικούς και σταθερούς νόμους για τις κοινωνικές επιστήμες ως επιστήμες συστημάτων, δηλαδή “ολοτήτων με [οργανωμένα και] αλληλοεπιδρώντα επιμέρους στοιχεία”.⁵⁶³ Άλλωστε ο ίδιος μας εξηγεί ότι για το πέρασμα αυτό αρκεί “η αντικατάσταση του όρου ‘οργανισμός’ [...] με

⁵⁵⁸ Άλλωστε, ο ίδιος σημείωνε ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου, στα πρώτα του επιστημονικά συγγράμματα: “Δεν αμφισβητούμε το γεγονός ότι μέσα από την εντυπωσιακή παραλληλία που υφίσταται μεταξύ [των διαφορετικών θεωρητικών εγχειρημάτων], εμφανίζεται ο περίφημος ‘Νόμος των Σειρών’. ‘Η, καλύτερα, η αντιστοιχία αυτή σημαίνει πως ο συγκεκριμένος τρόπος σκέψης ‘πλανάται στον αέρα’ και τραβάει την προσοχή διαφόρων ερευνητών” (Bertalanffy 1933: vii). Ο Μπερτάλανφου αναφέρεται στο Νόμο των Σειρών (ή Νόμο της Σειριακότητας) του αυστριακού λαμαρκιανού βιολόγου Πάουλ Κάμερερ [Paul Kammerer, *Das Gesetz der Serie: Eine Lehre von den Wiederholungen im Lebens- und im Weltgeschehen* (Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1919)]. Μέσα από την καταγραφή και κατηγοριοποίηση συμπτώσεων, ο Κάμερερ επιχειρήσε να διατυπώσει τον επαναλαμβανόμενο νόμο στον οποίο αυτές φαινόταν να υπακούν. Ο Νόμος των Σειρών αποτελούσε σύμφωνα με τον Κάμερερ έναν αιώνιο φυσικό νόμο, ανεξάρτητο και μη δυνάμενο να αναλυθεί σύμφωνα με τους έως τότε υφιστάμενους νόμους της αιτιότητας. Στην ουσία, μέσα από τη θεωρία του για τη σειριακότητα, ο Κάμερερ επιχειρήσε να ορίσει και να εξηγήσει το τυχαίο, και στο πλαίσιο αυτό αποτέλεσε και επιρροή για το έργο του Καρλ Γιούνγκ για τη *Συγχρονικότητα* [Καρλ-Γκούσταβ Γιούνγκ, *Συγχρονικότητα: Ο αόρατος κοσμικός ιστός*, επιμ. Χριστίνα Μιχαλίτση, μτφρ. Κώστας Καλογερόπουλος (Αθήνα: Ιάμβλιχος, 2005)].

⁵⁵⁹ Bertalanffy 1950: 139.

⁵⁶⁰ Bertalanffy 1969: 37.

⁵⁶¹ Καθώς εξηγεί και ο ίδιος: “Αναπτύσσοντας ενοποιητικές αρχές που θα διατρέχουν ‘κάθετα’ το σύμπαν των επιμέρους επιστημών, η θεωρία αυτή μας φέρνει πιο κοντά στο στόχο της ενότητας της επιστήμης” (Στο ίδιο: 38). Σε άλλο σημείο υποστηρίζει ότι η Γενική Θεωρία Συστημάτων δεν αποτελεί “μία εφήμερη μόδα ή μία πρόσφατη τεχνική”. Αντίθετα καταπιάνεται με ερωτήματα και ιδέες που απασχολούν τη θεωρητική σκέψη ήδη από την αρχαιότητα: οι “ολιστικές και τελεολογικές έννοιες στη σκέψη του Αριστοτέλη”, η ιεραρχική οργάνωση όπως την εισήγαγε ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης, η *coincidentia oppositorum* του Νικόλαου Κουζάνου ή η ιεραρχία των μονάδων και η *mathesis universalis* του Λάιμπνιτς, η οποία “προαναγγέλει τη διεύρυνση των μαθηματικών, που δεν περιορίζονται μόνο στην ποσοτική ή αριθμητική έκφραση, αλλά είναι ικανά να αποτυπώσουν το σύνολο της αντιληπτικής σκέψης” (Bertalanffy 1972: 407-408).

⁵⁶² Ένας από τους τρεις κεντρικούς στόχους της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων, όπως τους περιγράφει ο Μπερτάλανφου, είναι ότι “η θεωρία αυτή μπορεί να αποτελέσει σημαντικό μέσο για τη δημιουργία ακριβούς θεωρίας στα μη φυσικά επιστημονικά πεδία” (Bertalanffy 1969: 38).

⁵⁶³ Ludwig von Bertalanffy, ‘General theory of systems: Application to psychology’, *Social Science Information* 6, τχ. 6 (1967): 126.

άλλες ‘οργανωμένες οντότητες’, όπως οι κοινωνικές ομάδες, η προσωπικότητα ή οι τεχνολογικές συσκευές”.⁵⁶⁴ Και αυτό είναι το περιεχόμενο του προγράμματος της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων, όπως το ορίζει ο Μπερτάλανφου.

Έχει παρόλα αυτά ενδιαφέρον να δούμε με ποιους θεωρητικούς συνδέεται στα άλλα πεδία, τους οποίους και αναγνωρίζει ως συνοδοιπόρους στη συστημική του θεώρηση, στο πεδίο της οικονομίας, της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας. Η “βιολογική εικόνα του κόσμου” του Μπερτάλανφου τραβάει την προσοχή του Αυστριακού οικονομολόγου Φρίντριχ Χάγιεκ (Friedrich A. von Hayek), ο οποίος αναγνωρίζει πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ της δικής του φιλοσοφίας της γνώσης και αυτής του Μπερτάλανφου, σχέση που αποτυπώνεται στη μακρά αλληλογραφία τους.⁵⁶⁵

Ο ίδιος ο Μπερτάλανφου, όμως, υποστηρίζει πως οι “ολιστικές προσεγγίσεις” και σε άλλα πεδία είναι το αποτύπωμα της ολοένα και επικρατούσας συστημικής θεώρησης του κόσμου. Ειδικότερα στον τομέα της ψυχολογίας, ο οποίος άλλωστε αποτελεί και ένα από τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά του, ως παραδείγματα των νέων τάσεων που εστιάζουν στα δυναμικά συστήματα, αναφέρει την θεωρία του Ζαν Πιαζέ (Jean Piaget) για την ανάπτυξη, αλλά και την ανθρωπιστική ψυχολογία του Άμπραμ Μάσλοου (Abraham Maslow) για την προσωπικότητα.

Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε πως η “ολιστική προσέγγιση” που οδηγεί τον Μάσλοου σε ιεραρχικές ταξινομήσεις των πάντων (των ατόμων στη βάση της προσωπικότητας, των αναγκών στη γνωστή πυραμίδα κ.λπ.) μοιάζει να τον οδηγεί και σε συμπεράσματα κοινά με αυτά του Μπερτάλανφου, αλλά και του Σματς. Καταγράφοντας στο έργο του —και πιο ξεκάθαρα στα ημερολόγιά του— τις ιδέες του περί “ανώτερων” και “κατώτερων” προσωπικοτήτων και ατόμων, αναφέρει χαρακτηριστικά:

“Κανείς από τους συγγραφείς που έχω διαβάσει σχετικά με το μάνατζμεντ δεν τολμά να αντιμετωπίσει το γεγονός το οποίο είναι τόσο αντιδημοφιλές σε οποιαδήποτε δημοκρατία, ότι ορισμένοι άνθρωποι είναι ανώτεροι από άλλους σε μία δεδομένη δεξιότητα, καθώς και το ότι υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν πως ορισμένοι άνθρωποι τείνουν να είναι γενικά ανώτεροι, διότι απλά γεννήθηκαν εξ αρχής ως ανώτεροι βιολογικοί οργανισμοί”.⁵⁶⁶

Μέσα από τη βιολογικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων, ο Μάσλοου μπορεί να υποστηρίξει ότι τα άτομα πρέπει να απολαμβάνουν περισσότερα ή λιγότερα δικαιώματα ανάλογα με την ιεραρχική θέση στην οποία βρίσκονται: “Είναι γελοίο να δώσουμε σε ένα ‘κατώτερο’ άτομο τους ίδιους νόμους με ένα ‘ανώτερο’ άτομο. Οι αποφάσεις των ανώτατων δικαστηρίων αντιμετωπίζουν κάθε άτομο σαν να ήταν ο Τόμας Τζέφερσον. Θα έλεγα ότι το κατώτερο άτομο θα πρέπει να έχει λιγότερα δικαιώματα από το άτομο που

⁵⁶⁴ Bertalanffy 1972: 410.

⁵⁶⁵ Βλέπε και Pouvreau 2006: 46.

⁵⁶⁶ Abraham H. Maslow, *Maslow on Management* (New York: Wiley, 1998): 169.

αυτοπραγματώνεται”⁵⁶⁷. Έτσι, προσπερνώντας τον Σματς, ο Μάσλοου καταλήγει πίσω, στον Σπένσερ του “όποιος δεν δουλέψει δε θα τραφεί”, δηλώνοντας απερίφραστα ότι: “όσον αφορά στον άνεργο τεμπέλη σήμερα, σε μία περίοδο ελλείψεων, προσωπικά θα τον άφηνα να λιμοκτονήσει. Εκτός αυτού τίποτα άλλο δεν θα έχει αποτέλεσμα. Με τον ίδιο τρόπο που για ορισμένα άτομα δεν χρειάζεται τίποτε περισσότερο από το να τους πυροβολήσουμε”.⁵⁶⁸

Οι Σο και Κόλιμορ εξηγούν πως “η ψυχολογία του Μάσλοου δεν αποτελεί μόνο την αντανάκλαση των κοινωνικών συνθηκών —είτε πολιτικών, είτε οικονομικών. Πρόκειται για μία νέα και ελκυστική μορφή κοινωνικού δαρβινισμού που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δικαιολογήσει το καπιταλιστικό σύστημα μαζί με τα προνόμια και τις πρακτικές των ισχυρών ελίτ του”⁵⁶⁹. Σε αυτού του είδους την ψυχολογία, που υποστηρίζει την ιεραρχική οργάνωση των ατόμων και των προσωπικοτήτων, ο Μπερτάλανφου κατανεύει ενώ, αντίθετα, ασκεί κριτική σε προσεγγίσεις της ψυχολογίας που “[υποστηρίζουν πρακτικά] ότι τα άτομα γεννιούνται όχι μόνο με ίσα δικαιώματα, αλλά και με ίσες δυνατότητες [και μας στρέφουν έτσι σε μια] σχεδόν παθολογική ενασχόληση με το αφύσικο, το ψυχικά άρρωστο και τους απόλυτους εγκληματίες —που με την κατάλληλη αναμόρφωση θα μπορούσαν να επανέλθουν στο ποίμνιο— συχνά σε βάρος του ενδιαφέροντος προς το υγιές, το κανονικό ή το ανώτερο”.⁵⁷⁰

Πέρα από την ψυχολογία, ο Μπερτάλανφου ενδιαφέρεται και για την κοινωνιολογία, στην οποία επισημαίνει ελλείψεις ως προς “τους νόμους της ανθρώπινης κοινωνίας κι επομένως την κοινωνιολογική τεχνολογία”. Για να καλυφθούν αυτές οι ελλείψεις, προτείνει να υιοθετηθούν από την κοινωνιολογία οι βάσεις που μπορεί να της παράσχει η οργανισμική βιολογία. Ως εξέχον παράδειγμα των συστημικών προσεγγίσεων στην κοινωνιολογία, αναφέρει το έργο του Τάλκοτ Πάρσονς, με το οποίο θα ασχοληθούμε εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο. Στη θεωρία της κοινωνικοποίησης του Αμερικανού κοινωνιολόγου βρίσκει, μάλιστα, στοιχεία που ενισχύουν τον δικό του ισχυρισμό ότι: “[...] η απάντηση στο εάν ένα άτομο είναι διανοητικά υγιές ή όχι καθορίζεται απόλυτα από το εάν έχει δημιουργήσει ένα ολοκληρωμένο σύμπαν που να είναι σύμφωνο με το εκάστοτε δεδομένο πολιτισμικό πλαίσιο”.⁵⁷¹ Αυτή είναι και η πρόταση του Μπερτάλανφου για τις κοινωνικές και

⁵⁶⁷ Abraham H. Maslow, *The journals of A. H. Maslow*, επιμ. R. Lowry (Monterey: Brooks/Cole, 1979): 687, όπως παρατίθεται στο Robert Shaw και Karen Colimore, ‘Humanistic Psychology as Ideology: An Analysis of Maslow’s Contradictions’, *Journal of Humanistic Psychology* 28, τχ. 3 (1988): 65.

⁵⁶⁸ Maslow 1979: 631, όπως παρατίθεται στο Shaw και Colimore 1988: 580.

⁵⁶⁹ Shaw και Colimore 1988: 56

⁵⁷⁰ Bertalanffy 1969: 190.

⁵⁷¹ Στο ίδιο: 219.

ανθρωπιστικές επιστήμες που θεωρεί πως θα παρέχει “τη διέξοδο από το χάος και την επικείμενη καταστροφή του σύγχρονου κόσμου μας”.⁵⁷²

Αλλά ας επιστρέψουμε στη Γενική Θεωρία Συστημάτων, στην οποία δύο είναι τα κύρια σημεία κριτικής που θεωρούμε ότι αξίζει να εστιάσουμε.

Αρχικά, πρέπει να αναφέρουμε ότι η κεντρική επιδίωξη της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων (η δημιουργία μίας θεωρίας για τα πάντα στη βάση των “ισομορφισμών” και των αναλογιών μεταξύ των διαφορετικών επιστημονικών πεδίων) δέχθηκε έντονη κριτική ήδη από τη δεκαετία του 1950. Ο Ρ. Μπακ (R.C. Buck) έγραφε το 1956 ότι “τα ερωτήματα που δημιουργούνται σχετικά με τις αναλογίες με τις οποίες ασχολείται η γενική θεωρία συστημάτων είναι κυρίως του είδους ‘και λοιπόν;’”.⁵⁷³ Στο παράδειγμα, μάλιστα, του συστημικού βιολόγου Τζέιμς Μίλλερ (James G. Miller) που έβρισκε αναλογίες μεταξύ του μυξομούκητα και των Λονδρέζων την περίοδο των αεροπορικών βομβαρδισμών στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Μπακ παρατηρούσε “δηκτικά”:

“Ωραία, και λοιπόν; Τι θα πρέπει να συμπεράνουμε από όλα αυτά; Ότι οι Λονδρέζοι είναι ένα είδος μυξομούκητα; Ότι ο μυξομούκητας είναι ένα είδος κατοίκου της πόλης; Ή ίσως ότι κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών του Λονδίνου ορισμένοι πολίτες, λόγω των νέων και πιο εξειδικευμένων δραστηριοτήτων τους, έγιναν στérηροι, ενώ κάποιοι άλλοι αφιερώθηκαν αποκλειστικά στις αναπαραγωγικές δραστηριότητες; Δύσκολα πιστεύει κανείς ότι αυτά είναι τα συμπεράσματα που καλείται να εξάγει, αλλά αν όχι αυτά τότε ποια άλλα; Και αν δεν υπάρχουν συμπεράσματα τότε γιατί γίνεται όλος αυτός ο χαμός; Γιατί θα πρέπει εξαρχής να ασχοληθούμε με τις αναλογίες;”.⁵⁷⁴

Για τον Μπακ, η αποκλειστική ενασχόληση με τις αναλογίες και τις ομοιότητες αποτρέπει τις θεωρίες των συστημάτων από το να λάβουν σοβαρά υπόψη τους τις δυσαναλογίες και τις διαφορές που καθιστούν την ίδια την έννοια του συστήματος διαφορετική στο κάθε

⁵⁷² Στο ίδιο: 51, 52. Βέβαια, ο Μπερτάλανφου προσπαθεί να “θωρακίσει” το θεωρητικό του σχήμα από την έντονη κριτική που είχε δεχτεί κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες η θεωρία του Πάρσονς: “Η κύρια κριτική στον φονξιοναλισμό, ιδιαίτερα στην περίπτωση του Πάρσονς, εστιάζει στο ότι υπερτονίζεται η διατήρηση, η ισορροπία, η προσαρμογή, η ομοιόσταση, η σταθερότητα των θεσμικών δομών κ.ο.κ, με αποτέλεσμα η ιστορία, οι διαδικασίες, η κοινωνικο-πολιτισμική αλλαγή, η εσωτερική ανάπτυξη κ.λπ. να υποτιμούνται και, στην καλύτερη περίπτωση, να παρουσιάζονται ως ‘παρεκκλίσεις’ με αρνητικό πρόσημο. Συνεπώς, η θεωρία [του Πάρσονς] χαρακτηρίζεται ως συντηρητική και κομφορμιστική, [ως μία θεωρία] που υπερασπίζεται το ‘σύστημα’ [...] όπως έχει, ώστε να παραμελεί και άρα να περιορίζει εννοιολογικά την κοινωνική αλλαγή. Προφανώς, η γενική θεωρία συστημάτων με τη μορφή που παρουσιάζεται [στο παρόν έργο] δεν εντάσσεται στην κριτική αυτή, δεδομένου ότι ενσωματώνει εξίσου τη διατήρηση και την αλλαγή, τη διαφύλαξη του συστήματος και τις εσωτερικές συγκρούσεις [...]” (Στο ίδιο: 196). Τα επιχειρήματα του Μπερτάλανφου δεν φαίνονται αρκετά πειστικά, δεδομένου ότι η ίδια η οργανισμική βιολογία και η θεωρία του για τα συστήματα υιοθετεί τη λειτουργιστική προσέγγιση. Η προσπάθειά του όμως να πάρει αποστάσεις από την Πάρσονική θεωρία, οφείλεται στο το ότι η δεκαετία του 1960 έβρισκε την τελευταία αυτή σε (προσωρινή) παρακμή, όπως θα δείξουμε αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο.

⁵⁷³ R.C. Buck, ‘On the Logic of General Behavior Systems Theory’, στο *The Foundations of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*, επιμ. Herbert Feigl και Michael Scriven, Minnesota Studies in the Philosophy of Science (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1956): 225.

⁵⁷⁴ Στο ίδιο: 229.

διακριτό επιστημονικό πεδίο.⁵⁷⁵ Η ευρύτητα που προσδίδεται στην έννοια του συστήματος μέσα από τη Γενική Θεωρία Συστημάτων την καθιστά κενή νοήματος. Για το λόγο αυτό, ο Μπακ, συνεχίζοντας την αυστηρή του κριτική δηλώνει πως “η γενική θεωρία συστημάτων δεν είναι διόλου στην ουσία της επιστήμη, αλλά μάλλον αφελής και αναπόδεικτη φιλοσοφία”.⁵⁷⁶

Ωστόσο η φιλοσοφική θεώρηση, συνεπώς και η θεωρία του Μπερτάλανφου, δεν είναι διόλου αφελής όπως έχουμε δειξει. Αντίθετα, αποτελεί μία συνεπή ιδεολογική θέση, η οποία εγγράφεται στη μακρά παράδοση που εκκινεί από το 19^ο αιώνα και, με την εύστοχη διατύπωση της Γκιγιόμάν, “[συνειδητά] συγχέει το κοινωνιολογικό γεγονός με το βιολογικό γεγονός”⁵⁷⁷, για να νομιμοποιήσει ως φυσική αναγκαιότητα μία πολύ συγκεκριμένη ιεραρχική κοινωνική οργάνωση και τις ανισότητες που αυτή προϋποθέτει. Και οι Λέβινς και Λιούοντιν συμπληρώνουν γενικεύοντας:

“Η έμφαση στην ποικιλομορφία, την πολυπλοκότητα και τη σταθερότητα —ως κεντρικές τάσεις της εξέλιξης— γίνεται κατανοητή μόνο εφόσον αντιληφθούμε την ιδεολογική τους καταγωγή. Ενώ η αλλαγή και η κίνηση αποτέλεσαν τα διανοητικά μοτίβα της αστικής επανάστασης, ως νομιμοποίηση της ανατροπής των παλαιών ταξικών σχέσεων, η εμπέδωση αυτής της επανάστασης στο τέλος του 19^{ου} και στον 20^ο αιώνα απαίτησε μία διαφορετική αντίληψη που να συμφωνεί με μία πρόσφατα σταθεροποιημένη κοινωνία. Η αλλαγή έπρεπε να δαμαστεί τόσο στην επιστήμη, όσο και στην κοινωνία. Το αποτέλεσμα ήταν οι σύγχρονες εξελικτικές θεωρίες να δώσουν έμφαση στη δυναμική σταθερότητα. Παρόλο που τα επιμέρους στοιχεία του συστήματος αλλάζουν θέση, το ίδιο το σύστημα ως ολότητα παραμένει σε μία σταθερή κατάσταση. [...] αντίστοιχα, η ιεραρχία των κοινωνικών σχέσεων γίνεται αντιληπτή ως αμετάβλητη. [...] Η περιγραφή της εξέλιξης των βιολογικών συστημάτων είναι ο καθρέπτης της υποτιθέμενης εξέλιξης της σύγχρονης αστικής κοινωνίας”.⁵⁷⁸

Αυτό είναι και το δεύτερο σημείο στο οποίο αξίζει να εστιάσουμε, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο οι οργανισμικές θεωρίες του ολισμού —όπως αυτή του Μπερτάλανφου— που στοχεύουν στη δημιουργία των Μεγάλων Θεωριών, λειτουργούν ως το απαραίτητο νομιμοποιητικό πλαίσιο για τη διατήρηση του *status quo* της αστικής κοινωνίας μέσα από την εξίσωση κοινωνικών και βιολογικών φαινομένων.

Η Γενική Θεωρία Συστημάτων του Μπερτάλανφου, ως το αποτέλεσμα της θεωρητικής του πορείας και εξέλιξης, αποτελεί ένα έξοχο παράδειγμα της διαδικασίας της διπλής μεταφοράς. Άλλωστε ολόκληρη η πορεία του έργου του Μπερτάλανφου είναι ενδεικτική

⁵⁷⁵ Όπως σημειώνουν πολύ εύστοχα οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφσκι και Γιούντιν: “[...] η μελέτη συστημάτων και, κατά συνέπεια, τα συστήματα σκέψης, δεν είναι διόλου ομοιογενή στον χαρακτήρα τους και περικλείουν έννοιες και κατασκευές διάφορων βαθμών γενικότητας, με βασικά διαφορετικό προσανατολισμό (καθαρά πρακτικό ή αφηρημένα θεωρητικό, ακόμη και γενικά φιλοσοφικό) κτλ.” (Blauberg, Sadovsky, και Yudin, χ.χ.: 324).

⁵⁷⁶ Buck 1956: 226.

⁵⁷⁷ Guillaumin 1972: 24.

⁵⁷⁸ Levins και Lewontin 1985: 22.

των συνεχών “αντιδανείων” μεταξύ των διαφορετικών επιστημονικών πεδίων: αφού “διαβάσει” στην έμβια φύση τις ιδιότητες της σύγχρονης του καπιταλιστικής κοινωνίας, τις ανάγει στη συνέχεια σε καθολικούς νόμους της ίδιας της ζωής. Ο ρόλος της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων είναι ακριβώς να προσδώσει εννοιολογική υπόσταση και γενικό, διεπιστημονικό χαρακτήρα στα συμπεράσματά του από την οργανισμική βιολογία, για να διαμορφώσει το πλαίσιο ανάπτυξης και εξέλιξης των κοινωνικών επιστημών. Ο Σάγιερ επισημαίνει τον κίνδυνο της ολοκλήρωσης αυτής της διαδικασίας και της μεταφοράς των θεωρητικών της συμπερασμάτων στις κοινωνικές επιστήμες:

“Η κοινωνική επιστήμη που παραμελεί τη σημασία της διατύπωσης [...] μπορεί [...] να ενδυναμώσει την ψευδή συνείδηση εφόσον ανάγει συγκυριακές και ιστορικά συγκεκριμένες σχέσεις σε φυσικούς νόμους, με τους οποίους στη συνέχεια ανατροφοδοτεί τον τρόπο σκέψης της κοινής λογικής, φέροντας πλέον τη σφραγίδα της ‘επιστήμης’. Σε όλη την ιστορία της κοινωνικής επιστήμης, για παράδειγμα, ενδεχομενικές σχέσεις μεταξύ των φύλων, όπως αυτές της πυρηνικής οικογένειας, φυσικοποιήθηκαν και με τον τρόπο αυτό νομιμοποίησαν τις πατριαρχικές κοινωνικές δομές”.⁵⁷⁹

Όπως έχει φανεί στην μέχρι τώρα ανάλυσή μας, το πιο ουσιαστικό σημείο κριτικής που εντοπίζουμε στη θεωρία του Μπερτάλανφου είναι η απουσία μίας πραγματικά διαλεκτικής προσέγγισης. Παρόλο που σε πλείστα σημεία της —όπως εν γένει στον ολισμό— φαίνεται να υιοθετούνται διαλεκτικές αρχές, η παράλληλη εμμονή στην “ασταθή ισορροπία” και στη διατήρηση των συστημάτων ως προϋπόθεση της ίδιας της ζωής αναιρεί, εν τέλει, τις αρχές αυτές και οδηγεί σε ριζικά αντι-διαλεκτικές θέσεις. Εύστοχα, επί του προκειμένου, αναλύουν οι Λέβινς και Λιούντιν:

“[...] η συντηρητική [προσέγγιση] απορρίπτει τον κατακερματισμό και τον αναγωγισμό της [...] επιστήμης υπέρ μία ‘ολιστικής’, ‘οργανικής’ πρόσληψης του κόσμου. Σε αισθητικό και συναισθηματικό επίπεδο ο ολισμός τους μοιάζει να συντονίζεται με τη ριζοσπαστική [προσέγγιση], είναι όμως ιεραρχικός και στατικός, δίνοντας έμφαση στην αρμονία και την ισορροπία, το νόμο και την τάξη, την οντολογική ορθότητα των πραγμάτων όπως έχουν, είχαν ή φαντάζονται ότι έχουν δημιουργηθεί. [...] Η διαλεκτική αναγνωρίζει τον μη αναγωγιστικό τύπο του ολισμού, αλλά όχι τις στατικές του ιδιότητες, την ιεραρχική δομή του με μία θέση για τα πάντα και με το κάθε τι στη θέση του, ούτε την a priori επιβολή μίας σκοπιμότητας [προθετικότητας] η οποία μπορεί να υπάρχει, αλλά μπορεί και να μην υπάρχει”.⁵⁸⁰

Αντίστοιχα, οι Κουμπάλκοβα και Κρούκσανκ εξηγούν πως παρόλο που και το ίδιο το μαρξικό έργο θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προσεγγίζει τη δομο-λειτουργιστική ανάλυση, αποτελεί στην πραγματικότητα την αντίστροφη, όπως σημειώνουν, όψη της ανάλυσης αυτής, διότι:

“[...] οι βασικές δυνάμεις των δύο [αναλύσεων] (αυτή του Μαρξ και αυτή του ‘καθαρού’ δομο-λειτουργισμού) είναι ακριβώς αντίθετες: εκεί που ο φονξιοναλισμός δίνει έμφαση στην αρμονία, ο Μαρξ τονίζει την κοινωνική

⁵⁷⁹ Sayer 2010: 42-43.

⁵⁸⁰ Lewontin και Levins 2007: 92, 108.

σύγκρουση, εκεί όπου ο φονξιοναλισμός στρέφει την προσοχή στη σταθερότητα και τη διατήρηση της κοινωνικής μορφής, ο Μαρξ υιοθετεί μία πλήρως ιστορική αντίληψη και δίνει έμφαση στο μεταβαλλόμενο χαρακτήρα της κοινωνικής δομής. Ο Μαρξ τονίζει τις αποκλίσεις των συμφερόντων και των αξιών εντός της κάθε κοινωνίας, καθώς και το ρόλο της βίας για τη διατήρηση, μακροχρόνια ή βραχυπρόθεσμα, μίας συγκεκριμένης κοινωνικής ευταξίας. Ο Μαρξ επισημαίνει τη σύγκρουση εντός της κοινωνίας, τις δομικές αλλαγές που προκύπτουν από αυτή τη σύγκρουση, και τον ρόλο της στο υπάρχον σχήμα της προοδευτικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας”.⁵⁸¹

Στην πορεία της ανάπτυξης των συστημικών θεωριών, τα μεταπολεμικά χρόνια, οι διαφορές ανάμεσα στις δύο αυτές προσεγγίσεις θα γίνουν εντονότερες. Και σε πλήρη αντίθεση με την ευαγγελιζόμενη ειδυλλιακή, αρμονική, αυτο-ρυθμιζόμενη και λειτουργική εικόνα του κόσμου που παρουσίαζε ο Μπερτάλανφου και γενικά οι ολιστικές προσεγγίσεις, ο μεταπολεμικός κόσμος θα χαρακτηριστεί από μία μεγάλη σειρά πολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων: από την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και από την ανάπτυξη των κινημάτων απο-αποικιοποίησης παγκοσμίως.

Από τη μία μεριά, το πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου θα αποδειχθεί εξαιρετικά εύφορο για την περαιτέρω εξέλιξη της θεωρίας συστημάτων, της κυβερνητικής και της πληροφορικής, που θα αποτελέσουν τη βάση για την εξέλιξη της στρατιωτικής και πολεμικής τεχνολογίας.⁵⁸² Από την άλλη, η ανάδυση του αντι-αποικιοκρατικού κινήματος θα οδηγήσει στην ανάπτυξη ριζοσπαστικών συστημικών προσεγγίσεων, που θα ασχοληθούν με τα ζητήματα του ιμπεριαλισμού και της άνισης ανάπτυξης,⁵⁸³ θα μιλήσουν για το παγκόσμιο

⁵⁸¹ Vendulka Kubálková και A. A. Cruickshank, *Marxism-Leninism and Theory of International Relations*, International Relations (Oxon and New York: Routledge, 2016): 304.

⁵⁸² Οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφσκι και Γιούντιν εξηγούν: “Η άμεση αιτία που έφερε [την ανάλυση συστημάτων] στη ζωή ήταν το πέρασμα από το σχεδιασμό ατομικών [τμημάτων] εξοπλισμού και μονάδων όπλων (τέτοιων όπως ένα αεροσκάφος ή ένα τανκ), στην κατασκευή *συστημάτων* όπλων, πολύπλοκων στρατιωτικών τεχνολογικών συμπλεγμάτων, ενωμένων πολύ στενά για ένα και μοναδικό στρατηγικό σκοπό (τέτοιον όπως η αντιπυραυλική άμυνα μιας χώρας σαν σύνολο, ή μεγάλων περιοχών της)” (Blauberg, Sadovsky, και Yudin, χ.χ.: 311).

⁵⁸³ Βλέπε: Samir Amin, *Unequal Development. An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, μτφρ. Brian Pearce (Sussex: The Harvester Press, 1976) και Samir Amin, *Imperialism and Unequal Development* (New York, London: Monthly Review Press, 1977). Ο Σαμίρ Αμίν εξηγεί το πώς το παγκόσμιο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα βασίζεται στην άνιση σχέση και ανάπτυξη κέντρου και περιφέρειας: “[...] ο κόσμος μας είναι ένας —οι ίδιοι βασικοί νόμοι ισχύουν το ίδιο για το κέντρο και για την περιφέρεια του συστήματος, για τις υπανάπτυκτες και τις αναπτυσσόμενες χώρες. Με άλλα λόγια, ο αποκαλούμενος Τρίτος Κόσμος και αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί ‘πρώτος κόσμος’ είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η κατασπατάληση των ‘ανθρώπινων και φυσικών πόρων’, όπως και κάθε τι άλλο, κατανέμεται άνισα μεταξύ των διαφορετικών μερών του κόσμου. Ορισμένες περιοχές του πλανήτη μας λεηλατούνται προς όφελος άλλων περιοχών. Έτσι, το κέντρο επωφελείται από αυτή την τεράστια, παγκόσμια κλίμακα οργανωμένη κατασπατάληση. Το γεγονός αυτό αποτελεί έναν πολύ σημαντικό παράγοντα στην αυξανόμενη ανισότητα του πλούτου μεταξύ των αναπτυσσόμενων χωρών και των χωρών οι οποίες, στη διάρκεια της ιστορικής διαδικασίας της ένταξής τους στο παγκόσμιο σύστημα, έχουν καταστεί υπανάπτυκτες” (Amin 1977: 138).

καπιταλιστικό σύστημα και τους τρεις κόσμους,⁵⁸⁴ και εν τέλει θα προτείνουν τρόπους και μεθόδους για την κοινωνική αλλαγή. Οι δύο αυτές διαφορετικές προσεγγίσεις απέδειξαν, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες της οργανωμένης συστημικής ανάλυσης, πως τα συστήματα αποτελούν μονάχα ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό εργαλείο, τα αποτελέσματα του οποίου εξαρτώνται από τα δεδομένα που εισάγει ο εκάστοτε θεωρητικός, δηλαδή από τη φιλοσοφική και ιδεολογική του θέση. Οι συστημικές θεωρίες θα συνεχίσουν να επεκτείνονται σε πολλά και διαφορετικά πεδία για την επίλυση ενός ευρέος φάσματος προβλημάτων,⁵⁸⁵ αναδεικνύοντας ακριβώς τις δυνατότητες, αλλά και τα όριά τους και, σίγουρα, αναιρώντας τελικά το χαρακτήρα και τους στόχους της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων ως οικουμενική θεωρία και μέθοδο όλων των επιστημονικών πεδίων και του συνόλου της ανθρώπινης γνώσης. Όπως πολύ σωστά επισημαίνουν οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφσκι και Γιούντιν:

“Ούτε η προσέγγιση των συστημάτων, ούτε οποιαδήποτε άλλη μεμονωμένη μεθοδολογική τάση δεν μπορεί να διεκδικήσει την απόλυτη κυριαρχία πάνω στο σύνολο της επιστήμης. Αντίθετα, η επιστημονική γνώση είναι απεριόριστη, ακριβώς επειδή, ανάμεσα στ’ άλλα, παράγει αδιάκοπα ένα ολόκληρο φάσμα από διάφορες προσεγγίσεις και μέθοδες έρευνας, που η κάθε μια της γίνεται αποτελεσματική στο μέτρο που αφομοιώνεται από την επιστημονική σκέψη και εμφανίζεται σαν εσωτερικό και οργανικό της γνώρισμα”.⁵⁸⁶

Και αντίστοιχα, ιδιαίτερα για τη Γενική Θεωρία Συστημάτων του Μπερτάλανφου, εξηγούν πως:

“Στο ουσιαστικό της περιεχόμενο [...] αποδείχτηκε ότι είναι η έκφραση μιας καθορισμένης επιστημονικής και μεθοδολογικής άποψης κι ο θεωρητικός της μηχανισμός, οι μέθοδες, τα μέσα κτλ. ήταν ακριβώς και μόνο ένα από τα πιθανά μοντέλα παρουσίασης των συστημάτων των υπό μελέτη αντικειμένων, από τις σύγχρονες επιστημονικές και τεχνολογικές επιστήμες”.⁵⁸⁷

Συμπερασματικά, αν και δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι επιχείρησε να εισάγει διαλεκτικές αρχές στην θεωρία του για τα συστήματα, ο Μπερτάλανφου παρέμεινε δέσμιος της διαδικασίας της διπλής μεταφοράς, ακριβώς λόγω των αρχικών μη διαλεκτικών παραδοχών του για την ενότητα, αρμονία, ομοιομορφία και σχετική ισορροπία

⁵⁸⁴ Βλέπε το έργο του Ιμάνουελ Βάλλερσταϊν για το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα: Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, τ. I-IV (Berkeley: University of California Press, 2011). Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι και το έργο του Βάλλερσταϊν έχει δεχθεί κριτική στη βάση της συστημικής του θεώρησης. Ενδεικτικά βλέπε Aronowitz 1981.

⁵⁸⁵ Ενδεικτική είναι η ίδρυση, το 1972, του Διεθνούς Ινστιτούτου για την Ανάλυση Εφαρμοσμένων Συστημάτων (International Institute for Applied Systems Analysis - IIASA) στο Λάξενμπουργκ (Αυστρία), “από τη Σοβιετική Ένωση, τις ΗΠΑ και 10 άλλες χώρες από τον Ανατολικό αλλά και το Δυτικό κόσμο [...]” (International Institute for Applied Systems Analysis, ‘History of IIASA’, IIASA, 2020). Το Ινστιτούτο στόχευε στην “ανάπτυξη της μεθοδολογίας της ανάλυσης συστημάτων [και την] εφαρμογή της σε μια σειρά μεγάλης κλίμακας ερευνητικών προγραμμάτων (ενέργεια και πηγές ενέργειας, οικολογικά συστήματα, λογική χρήση των αποθεμάτων νερού, διαχείριση της λειτουργίας των πόλεων, κτλ.)” (Blauberg, Sadovsky, και Yudin, χ.χ.: 313).

⁵⁸⁶ Blauberg, Sadovsky, και Yudin, χ.χ.: 352.

⁵⁸⁷ Στο ίδιο: 85.

της έμβιας φύσης.⁵⁸⁸ Έτσι, στη συνέχεια, μετατρέποντας συγκεκριμένες έννοιες της οργανισμικής του θεωρίας σε φιλοσοφικούς όρους, επιχείρησε να διαμορφώσει τις κοινωνικές επιστήμες κατ' αναλογία των φυσικών επιστημών, διευρύνοντας ολοένα και περισσότερο το πεδίο εφαρμογής της θεωρίας του με οριζόντιες μεταφορές από τη βιολογία.⁵⁸⁹

Επομένως, η Γενική Θεωρία Συστημάτων ακολουθεί την ίδια παράδοση της εξίσωσης των κοινωνικών με τα φυσικά φαινόμενα. Αφαιρώντας από την πραγματικότητα την ιστορική της διάσταση και παρουσιάζοντας την υφιστάμενη κατάσταση ως οικουμενικό και φυσικό νόμο —ως τη μόνη κοινωνική εναλλακτική—, συνιστά ένα αναγκαίο και καθοριστικό βήμα για την ολοκλήρωση και εδραίωση της καπιταλιστικής ιδεολογίας.

Τελικά τι σημαίνει αυτό για τη μεθοδολογία που αντίστοιχες με του Μπερτάλανφου προσεγγίσεις διαμόρφωσαν στις κοινωνικές θεωρίες; Όπως εξηγεί πολύ σωστά και συνοπτικά ο Ροσίντις, οι θεωρίες αυτές νομιμοποιούσαν το *status quo*,

“μελετώντας τα άτομα και τις οργανώσεις τους αφηρημένα. Αυτό δημιουργεί την εντύπωση ότι ασχολούνταν με την ανθρώπινη φύση και τα προβλήματα και δυσκολίες των ανθρώπων όντων στο σύνολό τους, και όχι με τα χρονικά και πολιτισμικά καθορισμένα χαρακτηριστικά και προβλήματα του καπιταλισμού. Μετατρέποντας τις κοινωνικές διαδικασίες σε φυσικές διαδικασίες (πραγματοποίηση), [οι κοινωνικές αυτές θεωρίες] παραγνωρίζουν και συσκοτίζουν τις πραγματικές σχέσεις εξουσίας που δημιουργούν και αποτελούν την κοινωνία και τα προβλήματά της”.⁵⁹⁰

Για τους παραπάνω λόγους, η συμβολή του έργου του Μπερτάλανφου ήταν καθοριστική στην εδραίωση και αναπαραγωγή της προσαρμογής ως πλαίσιο σκέψης και ερμηνείας του κόσμου —με τις έννοιες του συστήματος, της δομής, της λειτουργίας, της διαφοροποίησης και της εξέλιξης ως αυξανόμενης πολυπλοκότητας και ιεραρχικής οργάνωσης—, που αργότερα θα γεννήσει και την ανθεκτικότητα. Θεωρώντας δεδομένη την ανάγκη της προσαρμογής των υποκειμένων σε ένα μη αμφισβητήσιμο περιβάλλον, το έργο του Μπερτάλανφου, αν και σήμερα δεν αποτελεί αντικείμενο έρευνας, στην εποχή του λειτούργησε ως το απαραίτητο νομιμοποιητικό στάδιο μέσα από το οποίο οι βαθιά συντηρητικές ιδέες της αστικής θεωρητικής σκέψης μεταγράφηκαν ως αιώνιοι νόμοι της ιστορίας και της κοινωνίας.

⁵⁸⁸ Οι Λεκτόρσκυ (Lektorsky) και Σαντόφσκυ, σε κριτικό τόνο, υποστηρίζουν ότι “όσον αφορά στην ανάπτυξη των μεθοδολογικών αρχών της συστημικής ανάλυσης, το έργο του Μπερτάλανφου περιλαμβάνει σε πρωτόλεια μορφή αυτό που διατυπώθηκε με ακριβή τρόπο και αναλύθηκε ενδελεχώς από τους κλασικούς συγγραφείς του διαλεκτικού υλισμού [πάνω από μισό αιώνα] νωρίτερα” [Vladislav A. Lektorsky και Vadim N. Sadovsky, ‘On Principles of System Research’, *General Systems* 5 (1960): 176].

⁵⁸⁹ Όπως σημειώνουν και οι Μπλάουμπεργκ, Σαντόφσκι και Γιούντιν: “[...] εξετάζοντας την εξέλιξη στη ερμηνεία της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων μέσα στα έργα του Μπερτάλανφου μπορεί κανείς να πει ότι με το πέρασμα του χρόνου οι στόχοι αυτής της θεωρίας επεκτάθηκαν προοδευτικά, ενώ ο μηχανισμός και οι μέθοδοί της παρέμειναν κυριολεκτικά αμετάλλακτες” (Blauberg, Sadovsky, και Yudin, χ.χ.: 82).

⁵⁹⁰ Rossides 1978: 534.

Κεφάλαιο 6: Τελικά έχει όντως πεθάνει ο Σπένσερ;

Το να γνωρίζουμε τι είναι μία επιστήμη σημαίνει να κατανοούμε παράλληλα ότι αυτή μπορεί να υπάρξει μόνο υπό την προϋπόθεση ότι αναπτύσσεται. Μία επιστήμη που επαναλαμβάνει συνεχώς τον εαυτό της δίχως να ανακαλύπτει τίποτα καινούριο είναι μία νεκρή επιστήμη —δεν είναι πλέον επιστήμη, αλλά ένα αμετάβλητο δόγμα.

Louis Althusser, *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists & Other Essays* (1990: 16)

*Η φωνή του πια έτρεμε από ενθουσιασμό. “Για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, τώρα, γνωρίζουμε επιτέλους πού βρισκόμαστε: Κοινότητας, Ταυτότητας, Σταθερότητας”.
Άλντους Χάξλεϋ, *Θαυμαστός Καινούριος Κόσμος* (1971:19)*

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι θεωρητικές ανησυχίες και παραδόσεις που αναλύσαμε παραπάνω θα βρουν την πληρέστερή τους έκφραση στις κοινωνικές επιστήμες, στην τάση του *δομο-λειτουργισμού* ή *δομο-φονξιοναλισμού* (structural functionalism). Τη σχολή αυτή θα εισηγηθεί ο κοινωνιολόγος Τάλκοτ Πάρσονς (Talcott Parsons), στο έργο του οποίου και θα εστιάσουμε, προκειμένου να αναδείξουμε τα σημεία εκείνα που θα συμβάλλουν στη γενεαλογία των εννοιών της προσαρμογής και της ανθεκτικότητας.

Ο Πάρσονς θα επιδιώξει να μεταφέρει τη γενική θεωρία συστημάτων στην κοινωνική θεωρία και επιστήμη. Εξάλλου, ο ίδιος ο Μπερτάλανφου εντάσσει τον Πάρσονς στην οικογένεια των θεωρητικών πρωτοπόρων της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Ο Πάρσονς θα ασκήσει μεγάλη επιρροή τόσο στην εποχή του, όσο και στην μετέπειτα κοινωνική σκέψη, όχι μόνο από τα ίδια τα γραπτά του, αλλά και μέσω του έργου των μεταπτυχιακών του φοιτητών. Ονόματα όπως οι Ρόμπερτ Μέρτον (Robert Merton), Κινγκσλεϋ Ντέιβις (Kingsley Davis) και Γουίλμπερτ Μουρ (Wilbert Moore), θα ασκήσουν επίσης επιρροή στην κοινωνική σκέψη μέσω των γραπτών τους, καθώς και μέσω των θεσμικών τους θέσεων στην Αμερικανική Κοινωνιολογική Εταιρεία. Όπως αναφέρει ο Μπράιαν Τέρνερ στον πρόλογο του βιβλίου του Πάρσονς, *Το Κοινωνικό Σύστημα* (The Social System, 1951):

“[...] είναι κυριολεκτικά αδύνατο να κατανοήσουμε τον σύγχρονο κοινωνιολογικό διάλογο χωρίς πρώτα να έχουμε λίγο εξοικειωθεί με την Παρσονική κοινωνιολογία, διότι η επεξεργασία των όρων της κοινωνικής δράσης, της κοινωνικής δομής, λειτουργίας, πολιτισμού, και του κοινωνικού συστήματος από τον Πάρσονς διαμόρφωσαν, άμεσα ή έμμεσα, πολλές μετέπειτα εξελίξεις στην κοινωνιολογία, τόσο στην Αμερική, όσο και στην Ευρώπη”.⁵⁹¹

⁵⁹¹ Brian S. Turner, Εισαγωγή στο Talcott Parsons, *The Social System*, 2^η έκδοση, Routledge sociology classics (London: Routledge, 2005): xiv.

Για να κατανοήσουμε πληρέστερα το έργο του Πάρσονς, θα πρέπει να το χωρίσουμε σε δύο περιόδους και να το συνδέσουμε με το ευρύτερο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής του.⁵⁹² Η πρώτη περίοδος, η περίοδος του Μεσοπολέμου, σηματοδοτείται έντονα από τη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930. Η δεύτερη, μεταπολεμική περίοδος, χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία, πλέον, των ΗΠΑ στο πολιτικό και οικονομικό σκηνικό της Δύσης και την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, που φαίνεται να λήγει με την ήττα των ΗΠΑ στον πόλεμο του Βιετνάμ. Αν και διακρίνουμε αυτές τις δύο ξεχωριστές περιόδους στο έργο του Πάρσονς, το κεντρικό ερώτημα, το οποίο θέτει ήδη από το πρώτο του βιβλίο *Η Δομή της Κοινωνικής Δράσης* (1937), παραμένει κοινό και θα τον ακολουθήσει σε όλη τη θεωρητική του πορεία: το ζήτημα της *κοινωνικής ευταξίας* (social order) και της διατήρησης της κοινωνικής ισορροπίας. Το βασικό ερώτημα, αυτό της διατήρησης της κοινωνικής ευταξίας, τον οδηγεί στη συνέχεια στο δεύτερο ερώτημα, αυτό της ελεγχόμενης κοινωνικής αλλαγής. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο περιόδους, τις οποίες δεν θα πρέπει να δούμε αντιπαραθετικά αλλά συμπληρωματικά, είναι το μέσο, ο τρόπος με τον οποίο ο Πάρσονς προτείνει τη διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας και ευταξίας. Δηλαδή, ο μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου.

Η πρώτη περίοδος και η σημασία ενός κοινού ηθικού αξιακού πλαισίου

Η περίοδος στην οποία εγγράφεται το πρώιμο έργο του Πάρσονς που κορυφώνεται με την έκδοση της *Κοινωνικής Δράσης* είναι μία περίοδος έντονης κρίσης, οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής, για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η “ξέφρενη” δεκαετία του 1920 με την επιφανειακή της ευημερία τελειώνει το 1929 με το κραχ του Χρηματιστηρίου της Νέας

⁵⁹² Στη βιβλιογραφία υπάρχει επίσης η άποψη ότι οι περίοδοι του έργου του Πάρσονς είναι τρεις, διαχωρίζοντας το ύστερο έργο του των δεκαετιών του 1960 και 1970, το οποίο επικεντρώνεται στην κοινωνική εξέλιξη μέσα από τον νεο-εξελικτικισμό. Ωστόσο, εμείς υποστηρίζουμε ότι το ύστερο έργο του Πάρσονς αποτελεί εξέλιξη και διεύρυνση των θεωριών του για το κοινωνικό σύστημα, στο επίπεδο πλέον της ιστορίας. Στην ουσία τα εργαλεία του παραμένουν τα ίδια, τα οποία και εφαρμόζει πλέον σε πιο διευρυμένα θεωρητικά πεδία. Εξάλλου, η ιδέα της εξέλιξης και η βασική ορολογία του εξελικτικισμού δεν θεωρούμε ότι απουσιάζει από το έργο της μέσης περιόδου (όπως χαρακτηρίζεται η περίοδος 1945-1955). Αντίθετα, αν και δεν αναπτύσσεται ακόμη ξεκάθαρα, η ιδέα αυτή λανθάνει και υπονοείται, καθοδηγώντας τελικά τα ίδια τα εργαλεία που αναπτύσσει ο Πάρσονς για την ανάλυση του κοινωνικού συστήματος. Στο ύστερο έργο του θα βρει απλά την πιο ολοκληρωμένη της μορφή.

Υόρκης.⁵⁹³ Οι ΗΠΑ έγιναν το επίκεντρο μίας παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, με “εκπληκτική οικουμενικότητα και βάθος”.⁵⁹⁴ Η περίοδος που ακολούθησε τη χρηματιστηριακή κατάρρευση, η περίοδος της Μεγάλης Ύφεσης (Great Depression), σηματοδεύτηκε από τα γιγαντιαία ποσοστά ανεργίας και από την κοινωνική και οικονομική εξαθλίωση τεράστιου ποσοστού των μισθωτών, οι οποίοι μάλιστα στις ΗΠΑ δεν διέθεταν ούτε κοινωνική ασφάλιση, ούτε επίδομα ανεργίας. Και, κυρίως, όπως υπογραμμίζει ο Χομπσμπάουμ, η Μεγάλη Ύφεση αποτέλεσε πολύ μεγάλο πλήγμα στον οικονομικό φιλελευθερισμό, εξαναγκάζοντας “τις δυτικές κυβερνήσεις να δώσουν την κρατική τους πολιτική προτεραιότητα στα κοινωνικά προβλήματα και όχι στα οικονομικά”.⁵⁹⁵ Κι αυτό διότι η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930 συνδέθηκε με το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα, ως παράγωγό του, ιδιαίτερα όταν η Σοβιετική Ένωση φάνηκε να είναι η πιο απρόσβλητη χώρα από την παγκόσμια ύφεση.

Αυτό είναι το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Πάρσονς συγγράφει τη *Δομή της Κοινωνικής Δράσης*. Ένα πλαίσιο στο οποίο το ίδιο το σύστημα φαίνεται να μην μπορεί να εγγυηθεί την ισορροπία του, με μία κρίση που φαίνεται να είναι *διεθνής* κρίση της ίδιας της αστικής τάξης. Η δεκαετία του 1930 είναι μία εποχή εντατικοποίησης του ριζοσπαστισμού και πολιτικοποίησης των μαζών προς την Αριστερά αλλά και προς τη Δεξιά ή, όπως θα λέγαμε, μία περίοδος ευρείας κοινωνικής αναταραχής. Αντίθετα από την υλιστικο-διαλεκτική προσέγγιση, η οποία αναγνωρίζει σε αντίστοιχες περιόδους επαναστατικές ευκαιρίες, η ιδεαλιστική προσέγγιση τις προσλαμβάνει ως εποχές κατά τις οποίες ο κοινωνικός έλεγχος για τη διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας —δηλαδή ουσιαστικά τη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης— είναι επιβεβλημένος.

⁵⁹³ Όπως εξηγεί ο Χομπσμπάουμ, σε μεγάλο βαθμό, η Ύφεση οφειλόταν “στην αποτυχία της παγκόσμιας οικονομίας να δημιουργήσει αρκετή ζήτηση για μια διαρκή επέκταση. Τα θεμέλια της ευημερίας της δεκαετίας του 1920 [...] ήταν ασθενή ακόμα και στις ΗΠΑ, όπου η γεωργία ήταν ουσιαστικά σε φάση ύφεσης και οι χρηματικοί μισθοί, σε αντίθεση με το μύθο που καλλιέργησε η μεγάλη εποχή της jazz, δεν αυξάνονταν δραματικά αλλά παρέμειναν στάσιμοι στα τελευταία τρελά χρόνια της ανόδου της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό που συνέβαινε, όπως συχνά συμβαίνει σε περιόδους οικονομικής ανόδου στην ελεύθερη αγορά, ήταν ότι ενώ οι μισθοί αυξάνονταν σε μικρότερο βαθμό, τα κέρδη αυξάνονταν δυσανάλογα και οι ευημερούντες έπαιρναν μεγαλύτερο κομμάτι της εθνικής πίτας. Αλλά καθώς η μαζική ζήτηση δεν μπορούσε να παρακολουθήσει τον ταχύτατο βηματισμό της αυξανόμενης παραγωγικότητας του βιομηχανικού συστήματος στις μέρες ακμής του Henry Ford, το αποτέλεσμα ήταν υπερπαραγωγή και κερδοσκοπία. Και αυτό με τη σειρά του πυροδότησε την κατάρρευση” (Hobsbawm 2004: 81). Ενδεικτικό είναι το μήνυμα του Αμερικανού προέδρου Κούλιτζ, το Δεκέμβριο του 1928, λίγο πριν ξεσπάσει η κρίση: “Κανένα Κονγκρέσσο των Ηνωμένων Πολιτειών που συνήλθε για να αξιολογήσει την κατάσταση της Ένωσης, δε βρέθηκε μπροστά σε πιο μεγάλη και ευχάριστη προοπτική απ’ αυτή που φαίνεται σήμερα μπροστά μας [...] Ο μεγάλος πλούτος που δημιούργησαν οι επιχειρήσεις και η βιομηχανία μας και που έσωσε τη χώρα μας, διανεμήθηκε σοφά στον λαό μας και τοποθετήθηκε σταθερά στο εξωτερικό για να εξυπηρετήσει και φιλανθρωπικούς και επιχειρηματικούς σκοπούς σ’ όλο τον κόσμο. Οι απαιτήσεις για την ύπαρξή μας ξεπέρασαν τον κανόνα της αναγκαιότητας και μετέβησαν στην περιοχή της πολυτέλειας. Στη χώρα μας, η διευρυμένη παραγωγή καταναλώνεται από την αυξημένη ζήτηση και από την επέκταση του εμπορίου στο εξωτερικό. Η χώρα μπορεί να κοιτάζει το παρόν με ικανοποίηση και να προσβλέπει στο μέλλον με αισιοδοξία” (Μήνυμα του προέδρου Calvin Coolidge στο Κονγκρέσσο, 4 Δεκεμβρίου 1928, όπως αναφέρεται στο Hobsbawm 2004: 70).

⁵⁹⁴ Στο ίδιο: 74.

⁵⁹⁵ Στο ίδιο: 76-77. Είναι ενδεικτικό ότι οι ΗΠΑ ψηφίζουν το 1935 το νόμο για την Κοινωνική Ασφάλιση (Social Security Act).

Το κεντρικό ζήτημα που θέτει, επομένως, ο Πάρσονς στο έργο του και το οποίο διατυπώνει ξεκάθαρα στο πρώτο του βιβλίο είναι η επίλυση του “Χομπσιανού προβλήματος”, όπως το χαρακτηρίζει, δηλαδή το πώς η κοινωνία —και στην συγκεκριμένη περίπτωση η αμερικανική καπιταλιστική κοινωνία εν μέσω κρίσης— δεν θα καταλήξει να είναι ένας “πόλεμος όλων εναντίων όλων” και πώς θα καταφέρει να μη βρίσκεται σε μία μόνιμη “κατάσταση πολέμου”.⁵⁹⁶ Το πρόβλημα αυτό θεωρεί ότι παραμένει άλυτο, διότι, εκκινώντας από τον ίδιο τον Χομπς, οι απαντήσεις που η κοινωνική επιστήμη προσπάθησε να δώσει περιορίστηκαν στην ωφελιμιστική προσέγγιση της κοινωνικής οργάνωσης:

“[...] τον δέκατο όγδοο και τον δέκατο ένατο αιώνα, [το πρόβλημα του Χομπς] απολάμβανε τέτοια δημοτικότητα, που θεωρούταν αιώνια αλήθεια. Όμως αυτό δε συνέβαινε επειδή το Χομπσιανό πρόβλημα είχε επιλυθεί με ικανοποιητικό τρόπο. Αντίθετα, όπως συμβαίνει τόσο συχνά στην ιστορία της διανοήσης, αγνοήθηκε με ελαφριά καρδιά και καλύφθηκε με απόλυτα αξιώματα”.⁵⁹⁷

Σύμφωνα με τον ίδιο, οι ωφελιμιστικές θεωρίες, τις οποίες παρουσιάζει μέσα από το έργο των Χομπς, Λοκ, Μάλθους, Σπένσερ και (περιέργως) του Μαρξ, δεν κατάφεραν να εξηγήσουν επαρκώς τη διαδικασία με την οποία οι κοινωνίες καταφέρνουν να προσαρμόζονται, να επιβιώνουν και να εξελίσσονται, χωρίς να οδηγούνται σε έναν ατελείωτο *bellum omnium contra omnes*, σε μία μόνιμη “κατάσταση πολέμου”. Σημαντικό στοιχείο κριτικής συνιστά το ότι όλοι αυτοί οι διανοητές αδυνατούν να εξηγήσουν τη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής και έτσι, κατά τον Πάρσονς, καταλήγουν να αντιμετωπίζουν την κοινωνική εξέλιξη σαν μία γραμμική διαδικασία:

“[...] τόσο ο ρασιοναλιστικός, όσο και ο αντι-διανοητικός [anti-intellectualistic] πόλος της θετικιστικής σκέψης δίνουν την ίδια θεμελιώδη κατεύθυνση για τη διαδικασία της εξελικτικής αλλαγής, αυτήν μίας καλύτερης προσαρμογής στις συνθήκες του περιβάλλοντος. [...] και στις δύο περιπτώσεις, η διαδικασία γίνεται γραμμικά, μέσω της προοδευτικής συσσώρευσης σταδίων προσέγγισης ενός ασύμπτωτου στόχου [...] και αυτό δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μία θεωρία της [κοινωνικής] αλλαγής”.⁵⁹⁸

Τι σημαίνει όμως για τον Πάρσονς η “κοινωνική αλλαγή” και πώς την αναζητά σε κείμενα διανοητών που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές σχολές σκέψης; Για παράδειγμα, το γεγονός ότι κατατάσσει τον Μαρξ στις ωφελιμιστικές θεωρίες έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μεθοδολογικά οφείλουμε να σημειώσουμε ότι παρόλο που ο Πάρσονς αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στην ανάλυση των “ωφελιμιστικών” ιδεών του Μαρξ και του μαρξισμού, σε κανένα σημείο δεν αναφέρεται σε πρωτογενή κείμενα του ίδιου του Μαρξ και του Ένγκελς ή άλλων μαρξιστών. Αντίθετα, βασίζεται σε κριτικές τρίτων και κυρίως των Μαξ Βέμπερ και Βιλφρέντο Παρέτο. Έτσι, θα λέγαμε ότι με τρόπο αυθαίρετο τον κατατάσσει στις ωφελιμιστικές θεωρίες. Όμως, ο ίδιος ο Μαρξ αντιτίθεται στην ωφελιμιστική θεωρία της αστικής τάξης, την οποία αναγνωρίζει ως κεντρικό στοιχείο της

⁵⁹⁶ Talcott Parsons, *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*, 4η έκδοση [1937] (Toronto, Ontario: Collier-Macmillan Canada, 1966a): 90.

⁵⁹⁷ Στο ίδιο: 94.

⁵⁹⁸ Στο ίδιο: 124-25.

ιδεολογίας της. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η αστική τάξη παράγει εμπορεύματα, δηλαδή προϊόντα που δεν έχουν αξία χρήσης, αλλά ανταλλακτική αξία. Δηλαδή, παράγει προϊόντα που είναι κερδοφόρα και όχι πάντα “χρήσιμα”, με την έννοια της κάλυψης των πραγματικών ανθρώπινων αναγκών. Επομένως, όταν η αστική τάξη αναφέρεται στην ωφελιμότητα, εννοεί τη “χρησιμότητα” ως ικανότητα αποκόμισης κέρδους. Η γνωστή φράση “Από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του”,⁵⁹⁹ στοχεύει ακριβώς στη διάλυση της κεντρικής ιδέας του ωφελιμισμού.⁶⁰⁰ Η αναφορά στον Μαρξ έχει επιπλέον ενδιαφέρον εάν λάβουμε υπόψη μας ότι ο Πάρσονς αναζητάει, και κατά τη γνώμη του δεν βρίσκει, “τη βάση για μία θεωρία της [κοινωνικής] αλλαγής”, διότι στην ουσία απορρίπτει όχι μόνο την ανατροπή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής που η μαρξιστική θεωρία θέτει ως κεντρικό περιεχόμενο της κοινωνικής αλλαγής στη σύγχρονη εποχή, αλλά και την επαναστατική διαδικασία ως μέσο για την επίτευξή της.

Ωστόσο ο Πάρσονς δεν αντιτίθεται μόνο στις ριζοσπαστικές θεωρίες που μιλούν ευθέως για την ανατροπή του συστήματος, δηλαδή ασχολούνται κεντρικά με την έννοια της κοινωνικής αλλαγής. Ασκήι, επίσης, κριτική στις φιλελεύθερες οικονομικές θεωρίες, σύμφωνα με τις οποίες η αόρατη δύναμη της αγοράς και η συμμόρφωση στους κανόνες της είναι αυτή που θα επιτρέψει την επιβίωση του συστήματος. Χαρακτηριστικά, δηλώνει ότι αντιτίθεται στην “αντι-διανοητική” θεωρία του κοινωνικού δαρβινισμού λόγω του ότι δημιουργεί ποιοτικές διαφορές μεταξύ των ατόμων, οι οποίες όμως βασίζονται σε τυχαίους παράγοντες.⁶⁰¹ Στο σημείο αυτό φαίνεται να διαφωνεί ο Πάρσονς με το Δαρβίνο, εφόσον πιστεύει ότι η δαρβινική θεωρία απαντάει στο πρόβλημα του Μάλθους για την “τάση της αύξησης του πληθυσμού” εστιάζοντας στο “θετικό έλεγχο”, τον οποίο ονομάζει “φυσική επιλογή”.⁶⁰² Τα κριτήρια βάσει των οποίων γίνεται αυτή η διαδικασία της επιλογής, που στην περίπτωση της ανθρώπινης κοινωνίας αφορά στην ποιοτική επιλογή μεταξύ των ατόμων, βασίζονται, πέρα από τις συνθήκες του περιβάλλοντος, στον παράγοντα της τυχειότητας,⁶⁰³ τον οποίο, ωστόσο, ο Πάρσονς δεν αναγνωρίζει ως ικανό κανονιστικό πλαίσιο για την κοινωνική συνοχή —κάτι που ακριβώς για τους ίδιους λόγους και με τον

⁵⁹⁹ Καρλ Μαρξ, *Η κριτική του προγράμματος της Γκότα* (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2007): 23.

⁶⁰⁰ Εξάλλου, όπως εξηγεί ο Μαρξ, δεν μπορούμε να μιλάμε γενικά για “χρησιμότητα” αλλά για τη χρησιμότητα ενός πράγματος για κάτι συγκεκριμένο, εντάσσοντας αυτή τη διαδικασία στο ιστορικό της πλαίσιο: “Η αρχή της ωφελιμότητας δεν ήταν εφεύρεση του Μπένθαμ. Αυτός απλώς αναμάσησε χωρίς πνεύμα αυτά που είχαν πει με τόσο πνεύμα ο Ελβέτιος και άλλοι γάλλοι [διανοητές] του 18ου αιώνα. [...] Αν θελήσουμε αυτή την αρχή της ωφελιμότητας να την εφαρμόσουμε στον άνθρωπο, αν θελήσουμε να κρίνουμε σύμφωνα μ’ αυτή την αρχή κάθε ανθρώπινη πράξη, κίνηση, σχέση κλπ. τότε πρέπει να εξιχνιάσουμε πρώτα την ανθρώπινη φύση γενικά και έπειτα την ανθρώπινη φύση την τροποποιημένη ιστορικά σε κάθε ξεχωριστή εποχή” (Μαρξ 1978: 631). Για μια πιο εκτενή ανάλυση σχετικά με το ζήτημα της ιδεολογίας βλέπε: Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς, *Γερμανική ιδεολογία* (Αθήνα: Gutenberg, 1997).

⁶⁰¹ “[...] ο δαρβινισμός, [...] εφόσον μετατράπηκε σε κλειστό σύστημα και εφαρμόστηκε στην ανθρώπινη δράση εντός της κοινωνίας, αποτέλεσε το πιο σημαντικό, ριζικά αντι-διανοητικό θετικιστικό σύστημα που προωθήθηκε ποτέ” (Parsons 1966a: 111).

⁶⁰² Κάνοντας μία αντίστοιχη παρατήρηση με αυτή των Μαρξ και Ένγκελς, ο Πάρσονς σημειώνει: “Ο Δαρβίνος διαφοροποιείται από τον Μάλθους εφαρμόζοντας σε όλα τα είδη των οργανισμών αυτό που [ο Μάλθους] εφάρμοσε μόνο στους ανθρώπους” (Στο ίδιο: 112).

⁶⁰³ “[Πώς] προκύπτουν οι ποιοτικές διαφορές μεταξύ των ατομικών οργανισμών; Αυτό, σύμφωνα με τη δαρβινική θεωρία, επιτυγχάνεται μέσω των τυχαίων μεταλλάξεων” (Στο ίδιο: 112).

ίδιο τρόπο είδαμε πως έκανε και ο Μπερτάλανφου. Στην ουσία ο Πάρσονς θεωρεί πως η αυτο-οργανωτική ικανότητα της κοινωνίας, την οποία υποστήριζε ο οικονομικός φιλελευθερισμός, δεν μπορούσε να υπάρξει χωρίς ένα πιο συγκεκριμένο κανονιστικό πλαίσιο για την απάλειψη των κοινωνικών συγκρούσεων. Κάτι που εξάλλου είχε φανεί ήδη μετά τη Μεγάλη Ύφεση, όταν το “άορατο χέρι της αγοράς” φαινόταν να μην είναι αρκετό για να συγκρατήσει την αμερικανική κοινωνία. Η αγωνία του Πάρσονς τροφοδοτείται και από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο, όπως σημειώνει ο Χομπσμπάουμ, “οι ορθοδοξίες της καθαρόαιμης ελεύθερης αγοράς [...] είχαν τότε σαφέστατα χάσει κάθε ίχνος αξιοπιστίας”.⁶⁰⁴

Επομένως, όταν ο Πάρσονς μιλάει για κοινωνική αλλαγή, προσβλέπει, όπως και ο μέντοράς του, Μαξ Βέμπερ, σε μία βελτίωση των δυσλειτουργιών του υφιστάμενου συστήματος, μέσω ελεγχόμενων κοινωνικών μεταβολών και μεταρρυθμίσεων. Με άλλα λόγια, μιλάει για την αλλαγή εστιάζοντας στη μη-αλλαγή. Αυτό ακριβώς φαινόταν να είναι ιδιαίτερα απαραίτητο στην περίοδο της Μεγάλης Ύφεσης. Δεδομένης λοιπόν της κρίσης που διένυε τότε συνολικά το καπιταλιστικό σύστημα, η κοινωνική θεωρία, προκειμένου να μπορέσει να αντιμετωπίσει το κοινό πρόβλημα νομιμοποίησης που αντιμετώπιζε η αστική τάξη στις “αναπτυγμένες” βιομηχανικές κοινωνίες του δυτικού κόσμου, “έπρεπε να θέσει στο κέντρο της συζήτησης το ζήτημα της κοινωνικής ευταξίας και να βασιστεί σε σχετικά αφηρημένες έννοιες”.⁶⁰⁵ Έννοιες τόσο αφηρημένες ώστε να μπορούν, όπως εξηγεί ο Άλβιν Γκούλντερ, να αναδείξουν το κοινό πρόβλημα της αστικής τάξης διεθνώς ως πρόβλημα κοινωνικής ευταξίας, στο πλαίσιο του οποίου τα διαφορετικά χαρακτηριστικά στην κάθε χώρα απλά θα αναγνωρίζονταν ως ιδιαίτερες περιπτώσεις ενός γενικότερου και αφηρημένου “κοινωνικού συστήματος”.⁶⁰⁶

Αυτό ακριβώς έκανε και ο Πάρσονς. Συντασσόμενος με τη συντηρητική προσέγγιση,⁶⁰⁷ αναζήτησε μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου, τους οποίους τελικά και εντόπισε όχι εντός, αλλά εκτός των θεσμών και δομών του κοινωνικού συστήματος: στα ίδια τα άτομα, μέσω της ενίσχυσης ενός ηθικού αξιακού συστήματος. Ενός συστήματος αρκετά αφηρημένου ώστε να αποτελέσει το στοιχείο στο οποίο θα μπορούσε να βασιστεί η “κοινωνική συνοχή”. Όπως συνοψίζει ο Γκούλντερ:

“Εάν η κοινωνία έπρεπε να κρατηθεί ενωμένη και να διατηρηθούν τα πολιτισμικά της πρότυπα —όπως επιθυμούσε ξεκάθαρα ο Πάρσονς— ήταν κανείς υποχρεωμένος να αναζητήσει *μη* οικονομικές μορφές κοινωνικής ένταξης. Με τον παραδοσιακό τρόπο των συντηρητικών, ο Πάρσονς αναζήτησε στην ατομική ηθική δέσμευση το στοιχείο που μπορούσε να σταθεροποιήσει την κοινωνία. Η βολонταριστική κοινωνιολογία του Πάρσονς [...] ασχολήθηκε με αυτό που ήταν

⁶⁰⁴ Hobsbawm 2004: 83.

⁶⁰⁵ Gouldner 1972: 145.

⁶⁰⁶ Στο ίδιο: 146.

⁶⁰⁷ Όπως εκτενώς εξηγεί ο Γκούλντερ, η Μεγάλη Ύφεση βρίσκει τον Πάρσονς ήδη να διδάσκει στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ. Τα πιο θεμελιώδη στοιχεία της προσωπικότητάς του, καθώς και η κοινωνική του εξέλιξη “συνέπεσαν με τη γενικότερη επιτυχία της Αμερικανικής οικονομίας” της δεκαετίας του 1920 (Στο ίδιο: 147-148). Γι’ αυτό και φαίνεται να αναζητά εναγωνίως τη διατήρηση αυτού του ίδιου συστήματος που επέτρεψε στον γιο μιας μεσο-αστικής προτεσταντικής οικογένειας από το Κολοράντο να ενταχθεί στην ελίτ του πανεπιστημίου του Χάρβαρντ.

αναγκαίο για την ολοκλήρωση της κοινωνίας παρ' όλες [τις συνθήκες] μαζικής οικονομικής στέρησης”.⁶⁰⁸

Ωστόσο, η κριτική που ο Πάρσονς ασκεί στις θετικιστικές θεωρίες δεν σημαίνει ότι τις απορρίπτει. Αντίθετα, εντοπίζει τα σημεία στα οποία οι θεωρίες αυτές είναι κατά τη γνώμη του ελλειμματικές. Έτσι, υποστηρίζει ότι μας παρέχουν εξαιρετικά χρήσιμες έννοιες, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν εντός ενός διαφορετικού πλαισίου για τη δημιουργία ενός γενικευμένου θεωρητικού σχήματος. Κάτι που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, σήμαινε την υιοθέτηση αρκετών από τις θεμελιώδεις παραδοχές τους:

“Θα επιχειρήσουμε [...] να αναπτύξουμε το περίγραμμα ενός γενικού εννοιολογικού σχήματος, εντός του οποίου τα σημαντικά στοιχεία εγκυρότητας [των θεωριών αυτών] θα μπορούν να βρουν την ορθή τους χρήση και επομένως να αποφευχθεί ο κίνδυνος να χαθούν μέσα σε μία γενική επίθεση στα εμπειρικά αποτελέσματα της χρήσης τους στο θετικιστικό πλαίσιο”.⁶⁰⁹

Για να απαντήσει στο πρόβλημα της διατήρησης της κοινωνικής ευταξίας συνδυάζει την έννοια της κοινωνικής δράσης του Βέμπερ με στοιχεία από το λειτουργισμό του Ντιρκέμ και από τον δομισμό του Παρέτο, καθώς και από τη νεοκλασική προσέγγιση του οικονομολόγου Άλφρεντ Μάρσαλ.⁶¹⁰ Μεταγράφοντας τις ιδέες όλων αυτών, καταλήγει να αντιπροτείνει τη *βολονταριστική* του θεωρία για την κοινωνική δράση, μία, όπως ο ίδιος τη χαρακτηρίζει, “δυναμική θεωρία της δράσης”, την οποία παρουσιάζει ως μία νέα γενικευμένη κοινωνική θεωρία που, όπως τονίζει, δεν αντιπαράκειται, αλλά συμπληρώνει τις ωφελιμιστικές και θετικιστικές θεωρίες:

“[...] το γενικευμένο σύστημα των κοινών θεωρητικών κατηγοριών με αυτών των συγγραφέων που μελετήσαμε, πρέπει να γίνει αντιληπτό ως καθολικό σύστημα, ως μία νέα εξέλιξη της θεωρίας και όχι ως αντικατάσταση των παραδόσεων που οι συγγραφείς αυτοί εδραίωσαν. Δεν πρόκειται, φυσικά, για μία *ex nihilo* δημιουργία, αντίθετα είναι αποτέλεσμα μίας σταδιακής διαδικασίας κριτικής επανεξέτασης ορισμένων πτυχών και στοιχείων των παλαιότερων συστημάτων, μίας διαδικασίας που βρίσκεται σε στενή σχέση με την εμπειρική παρατήρηση και επαλήθευση”.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Gouldner 1972: 141.

⁶⁰⁹ Parsons 1966a: 125.

⁶¹⁰ Για τις επιρροές του, ο ίδιος εξηγεί: “Οι απόψεις μου διαμορφώθηκαν κυρίως μέσα από την κριτική μελέτη της Ευρωπαϊκής κοινωνιολογικής θεωρίας. Οι σημαντικοί συγγραφείς για το δικό μου αντικείμενο μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες —αυτούς που εκκινούν από μία θετικιστική και αυτούς που εκκινούν από μία ιδεαλιστική θεωρητική βάση. Ισχυρίζομαι ότι οι δύο ομάδες συγκλίνουν σε ένα κοινό θεωρητικό σχήμα όπως αυτό που θα αναλύσω [...]. Από τους συγγραφείς που εκκινούν από τη θετικιστική βάση δύο ήταν οι πιο σημαντικοί για εμένα —ο Βιλφρέντο Παρέτο και ο Εμίλ Ντιρκέμ. Από την άλλη ομάδα, οι πιο σημαντικοί είναι ο Μαξ Βέμπερ, ο Γκέοργκ Ζίμμελ και ο Φέρντιναντ Τέννις” [Talcott Parsons, ‘The Place of Ultimate Values in Sociological Theory’, *The International Journal of Ethics* 45, τχ. 3 (1935): 282-283, υποσημείωση I]. Παράλληλα, και η οικονομική θεωρία αποτελεί για τον Πάρσονς μία από τις μεγάλες του επιρροές. Είναι ενδεικτικό ότι αναγνωρίζει στην οικονομική επιστήμη την πιο ανεπτυγμένη κοινωνική επιστήμη στο επίπεδο των θεωριών της κοινωνικής δράσης.

⁶¹¹ Parsons 1966a: 720.

Σύμφωνα, λοιπόν, με την βολονταριστική θεωρία του Πάρσονς, οι ατομικές επιλογές, οι ατομικοί στόχοι και οι ατομικές αποφάσεις αποτελούν καθοριστικό στοιχείο της κοινωνικής δράσης, καθότι βασίζονται σε ένα κοινό πλαίσιο ηθικών αξιών. Οι ηθικές αξίες αποτελούν κεντρικό στοιχείο του έργου του Πάρσονς, αναγνωρίζοντας σε αυτές ιδιότητες που ο ίδιος παρουσιάζει ως το έλλειμμα των θετικιστικών και ωφελιμιστικών θεωριών. Δηλαδή, απαντούν στο πρόβλημα του Χομπς και στο συνεπαγόμενο ζήτημα της εξουσίας και της διατήρησης της κοινωνικής ισορροπίας:

“[...] η λύση στο ζήτημα της εξουσίας, καθώς και σε μία πληθώρα άλλων πολύπλοκων στοιχείων των συστημάτων κοινωνικής δράσης, προϋποθέτει μία κοινή αναφορά στο γεγονός της ένταξης των ατόμων σε ένα κοινό σύστημα αξιών που εκδηλώνεται στη νομιμότητα των θεσμικών κανόνων, στους απώτατους σκοπούς της δράσης, στα τελετουργικά και σε διάφορους τρόπους έκφρασης. Όλα αυτά τα φαινόμενα μπορούν να παραπεμφθούν σε μία γενική *ανακύπτουσα ιδιότητα* (emergent property) των συστημάτων κοινωνικής δράσης, την οποία μπορούμε να ονομάσουμε ‘ένταξη μέσω κοινών αξιών’”.⁶¹²

Βάσει των παραπάνω ορίζει και την κοινωνιολογία ως την “επιστήμη που τείνει να οικοδομήσει μία αναλυτική θεωρία των συστημάτων κοινωνικής δράσης μέσα από το βαθμό ολοκλήρωσης των κοινών αξιών”.⁶¹³

Σύμφωνα με τον Πάρσονς οι θετικιστικές θεωρίες αδυνατούν να λύσουν το πρόβλημα της κοινωνικής ευταξίας, διότι βασίζονται εξολοκλήρου στην επιστημονική, εμπειρική γνώση. Επομένως, υποστηρίζουν ένα βασικό διαχωρισμό της ανθρώπινης δράσης: “είτε [αυτή που είναι] επιστημονικά κατανοητή είτε [αυτή που διέπεται από] το χάος της τυχαιότητας”.⁶¹⁴ Με άλλα λόγια, οι θετικιστές αδυνατούν να ορίσουν το τυχαίο, το οποίο τελικά φαίνεται να αποτελεί ένα σημαντικό και καθοριστικό τμήμα της κοινωνικής δράσης που εφόσον δεν μπορεί να γίνει κατανοητό και να οριστεί, δεν μπορεί και να ελεγχθεί, δηλαδή να του επιβληθούν κανόνες: “Οι τυχαίες μεταλλάξεις, υπό αυτούς τους όρους δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές ή να μετατραπούν σε νόμο. Ονομάζεται τύχη ή τυχαιότητα αυτό που είναι ακατανόητο, που δεν επιδέχεται επιστημονικής ανάλυσης”.⁶¹⁵

Η αναγνώριση του “τυχαίου” ως παράγοντα που καθορίζει την κοινωνική εξέλιξη προϋποθέτει ότι ο Πάρσονς αποδέχεται έμμεσα την ίδια τη λογική της κοινωνικής εξέλιξης στη βάση των οργανισμικών αναλογιών της εξέλιξης των ειδών. Παρόλο που, όπως έχουμε προαναφέρει, αντιτίθεται ρητά στη δαρβινιστική θεωρία, στην πραγματικότητα υιοθετεί τις βασικές της αρχές, επιχειρώντας να συμπληρώσει αυτό που θεωρεί ως έλλειψη: να ορίσει το “τυχαίο”, ώστε να δημιουργήσει έναν πιο ολοκληρωμένο μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου. Έχοντας αυτή την πρόθεση και προκειμένου να συμπληρώσει τα “κενά” που φαίνεται να αφήνει η θετικιστική θεωρία, επαναφέρει στο προσκήνιο μία θεολογική, μία μεταφυσική εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων.

⁶¹² Parsons 1966a: 768.

⁶¹³ Στο ίδιο: 768.

⁶¹⁴ Στο ίδιο: 91, υποσημείωση 2.

⁶¹⁵ Στο ίδιο: 91.

Στην κατεύθυνση αυτή, ορίζει δύο ξεχωριστές μορφές τάξης (order): την πρότυπη και την πραγματική. Πρόκειται δηλαδή για το διαχωρισμό μεταξύ μίας ηθικής (πρότυπης) και μίας “επιστημονικής” (πραγματικής) τάξης,⁶¹⁶ ακολουθώντας την κλασική, πλέον, διαφορά μεταξύ κοινότητας και κοινωνίας (του Τέννις) ή τη διαφορά μεταξύ των κοινωνικών και των επαγγελματικών σχέσεων (που σημειώνουν οι κοινωνιολόγοι της Σχολής του Σικάγο):

“Η πρότυπη τάξη [...] σχετίζεται πάντα με ένα δεδομένο σύστημα [ηθικών] κανόνων και κανονιστικών στοιχείων, είτε πρόκειται για στόχους, είτε για νόμους ή για άλλους κανόνες. Με αυτή την έννοια, τάξη σημαίνει ότι οι [κοινωνικές] διαδικασίες πραγματοποιούνται σύμφωνα με τα μονοπάτια που χαράσσονται από το πρότυπο σύστημα (normative system)”.⁶¹⁷

Η πραγματική τάξη, ωστόσο, μπορεί να υπάρξει και ανεξάρτητα από την πρότυπη,⁶¹⁸ χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι θα είναι και σταθερή. Το ίδιο συμβαίνει και με την κοινωνική ευταξία: “[...] η κοινωνική ευταξία είναι πάντα μία πραγματική τάξη, εφόσον επιδέχεται επιστημονικής ανάλυσης, αλλά [...] δεν μπορεί να είναι και σταθερή χωρίς την αποτελεσματική λειτουργία ορισμένων πρότυπων [κανονιστικών] στοιχείων”.⁶¹⁹

Κατά τον Πάρσονς, η κοινωνική δράση, εφόσον στοχεύει στην ικανοποίηση των αναγκών των ατόμων που απαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο, δίχως το κανονιστικό πλαίσιο των ηθικών κοινωνικών κανόνων θα κατακερματιζόταν στις διαφορετικές και ίσως αντικρουόμενες ανάγκες των διαφορετικών ατόμων ή ομάδων του κοινωνικού συνόλου με τρόπο που εύκολα μπορεί να οδηγήσει στην “κατάσταση πολέμου”. Ο λόγος είναι, όπως εξηγεί, ότι η ικανοποίηση των αναγκών αυτών μόνο με “ορθολογικά” μέσα, όπως υποστηρίζουν οι ωφελιμιστικές θετικιστικές θεωρίες, οδηγεί στο πρόβλημα της αστάθειας της κοινωνικής ευταξίας, εφόσον το “ορθολογικό” δεν είναι πάντα και “ηθικό” ή “εύτακτο” και “ελεγχόμενο”. Έτσι, συμπεραίνει, ένα πλαίσιο που καθορίζει τη δράση οφείλει να βασίζεται και σε ηθικές αξίες, οι οποίες προσδιορίζονται από μία “απόλυτη αλήθεια”, την

⁶¹⁶ Κατ’ αντιστοιχία με τη διάκριση μεταξύ *αξίας* και *γεγονότος* του Βέμπερ.

⁶¹⁷ Parsons 1966a: 91.

⁶¹⁸ Για παράδειγμα, “η ‘πάλη για την ύπαρξη’ είναι χαοτική από την άποψη της ηθικής του Χριστιανισμού, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ούτε κατ’ ελάχιστο ότι δεν μπορεί να υπαχθεί σε επιστημονικούς νόμους [...]” (Στο ίδιο: 92).

⁶¹⁹ Στο ίδιο: 92.

οποία υιοθετεί με τη βεμπεριανή της έννοια.⁶²⁰ Αυτή είναι που προσδίδει νόημα στην κοινωνική δράση, διότι, όπως υποστηρίζει ο Πάρσονς, η κοινωνική δράση πραγματοποιείται κάθε φορά εντός μίας κατάστασης που διέπεται από δύο τύπους στοιχείων: εκείνα που το δρών υποκείμενο δεν μπορεί να τροποποιήσει (*συνθήκες της δράσης*) και εκείνα των οποίων έχει τον έλεγχο (*μέσα της δράσης*). Στις συνθήκες της δράσης σημαντικός είναι ο ρόλος των ηθικών αξιών, όπως αυτές καθορίζονται από την πρότυπη τάξη. Οι ηθικές αξίες, στο βαθμό που γίνονται κοινό κτήμα των ατόμων / δρώντων υποκειμένων και εσωτερικεύονται θετικά, δεν αποτελούν μόνο ένα κανονιστικό πλαίσιο, αλλά μετατρέπονται και σε θεμελιώδες στοιχείο της ίδιας της κοινωνικής τους συμπεριφοράς.⁶²¹ Παρέχοντας τα κίνητρα για να πειστούν τα άτομα να συμμορφωθούν σε μία συγκεκριμένη κοινωνική οργάνωση, οι ηθικές αξίες γίνονται το μέσο για την κοινωνική συναίνεση:

“Η προσήλωση σε κοινές αξίες, ως κίνητρα, σημαίνει ότι τα δρώντα άτομα έχουν κοινά ‘συναισθήματα’⁶²² σχετικά με τα αξιακά πρότυπα, που συνεπάγεται ότι η συμμόρφωση με τις σχετικές προσδοκίες θεωρείται ‘καλή’ σχετικά ανεξάρτητα από κάποιο συγκεκριμένο εργαλειακό ‘όφελος’ που θα μπορούσε να προσφέρει μία τέτοια συμμόρφωση [...]. Επιπλέον, αυτή η αφοσίωση σε κοινές αξίες έχει και μία ‘ηθική’ πλευρά, διότι σε ένα βαθμό αυτή η συμμόρφωση ορίζει τις ‘υποχρεώσεις’ του δρώντος υποκειμένου στο ευρύτερο σύστημα κοινωνικής δράσης στο οποίο το άτομο αυτό συμμετέχει”.⁶²³

Ο Πάρσονς επιχειρεί, με άλλα λόγια, να εξηγήσει όχι το πώς πραγματικά η ατομική δράση διαμορφώνεται μέσα στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος, αλλά το πώς θα έπρεπε να διαμορφώνεται, ώστε να συμβάλλει θετικά στη σωστή λειτουργία του κι επομένως στην επιβίωση και εξέλιξή του. Όπως παρατηρεί ο Νόρμπερτ Ελιάς:

⁶²⁰ Το στοιχείο της “απόλυτης αλήθειας” στην ουσία δείχνει την υιοθέτηση ενός τελεολογικού τρόπου σκέψης και συνδέεται με τη μεταφυσική της θρησκείας. Εξάλλου, η θρησκεία παρουσιάζεται ως απαραίτητη για την κοινωνική συνοχή στην ιστορία των κοινωνιών, αφού αυτή είναι που ορίζει και το κοινό πλαίσιο αξιών. Όπως εξηγούν οι μαθητές του Πάρσονς, Ντέιβις και Μουρ: “Ο λόγος για τον οποίο η θρησκεία είναι απαραίτητη πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός ότι η ανθρώπινη κοινωνία επιτυγχάνει την ενότητά της πρωτίστως μέσα από την κοινή απόκτηση, από τα μέλη της, ορισμένων απόλυτων αξιών και στόχων, [που επηρεάζουν] τη συμπεριφορά και η ολοκλήρωση των οποίων επιτρέπει στην κοινωνία να λειτουργεί ως σύστημα”. Σύμφωνα με τους Ντέιβις και Μουρ, ο ρόλος της θρησκευτικής πίστης και των θρησκευτικών τελετουργιών είναι ακριβώς να προσδίδουν έναν “πραγματικό” χαρακτήρα στις αξίες αυτές. Έτσι, η θρησκεία αποτελεί ένα “ισχυρό εργαλείο ελέγχου της ανθρώπινης συμπεριφοράς [...], οδηγώντας την στην κατεύθυνση της διατήρησης της θεσμικής δομής [του κοινωνικού συστήματος]”. Στις κοσμικές κοινωνίες, εξηγούν, τον ρόλο αυτόν αναλαμβάνει η κυβέρνηση, χρησιμοποιώντας για τον κοινωνικό έλεγχο όχι τελετουργίες, συναισθήματα και δοξασίες, αλλά νόμους και αρχές [Kingsley Davis και Wilbert E. Moore, ‘Some Principles of Stratification’, *American Sociological Review* 10, τχ. 2 (1945): 244-245].

⁶²¹ Πρόκειται για την έννοια του *δεσμού* (attachment), όπως την ορίζει ο Ντιρκέμ και την υιοθετεί ο Πάρσονς. Ο δεσμός και η πειθαρχία, σύμφωνα με τον Ντιρκέμ, αποτελούν τα δύο βασικά στοιχεία της *ηθικής* (moralité). Όπως εξηγεί ο Ρίτσερ, “[Η πειθαρχία] είναι οι απαιτήσεις που έχει η κοινωνία από τα άτομα, ενώ [ο δεσμός] είναι η κοινωνία ως κομμάτι του ατόμου” (Ritzer 2011: 105). Για μια πιο αναλυτική εξήγηση της ιδέας της ηθικής ως “σύστημα κανόνων συμπεριφοράς”, βλ. Émile Durkheim, *Sociologie et Philosophie*, Quadrige (Paris: Presses Universitaires de France (PUF), 2014).

⁶²² Όπως εξηγεί ο Πάρσονς σε υποσημείωση, το ‘συναίσθημα’ προϋποθέτει εσωτερίκευση των πολιτισμικών προτύπων.

⁶²³ Talcott Parsons, *The Social System* (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1951): 41.

“Οι επιλεγμένες [από τον Πάρσονς] θεμελιώδεις κατηγορίες μου φαίνονται σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετες. Πίσω τους υπάρχει, άρρητα και ανεξέταστα, η συχνά εμφανιζόμενη ως αυτονόητη ιδέα, πως καθήκον κάθε κοινωνιολογικής θεωρίας είναι να αναγάγει εννοιολογικά κάθε τι μεταβλητό σε κάτι μη μεταβλητό και να απλοποιεί όλα τα σύνθετα φαινόμενα, ανατέμνοντάς τα στις επί μέρους συνισταμένες τους”.⁶²⁴

Για να συνοψίσουμε, ο Πάρσονς θέτει στο κέντρο του ενδιαφέροντός του τις ηθικές αξίες και την αυτονομία τους, ως στοιχεία που καθορίζουν την κοινωνική δράση. Το κοινό πλαίσιο αξιών είναι αυτό που βρίσκεται στον πυρήνα του κοινωνικού συστήματος και το οποίο διαμορφώνει, μαζί με τους κοινωνικούς κανόνες, την *πρότυπη τάξη* (normative order), δηλαδή το κανονιστικό πλαίσιο κάθε συστήματος κι επομένως κάθε κοινωνίας, ρυθμίζοντας τη δράση και τις σχέσεις μίας ομάδας / συστήματος. Οι αξίες ορίζουν τον βαθμό *ολοκλήρωσης* (integration) ενός ατόμου στο πλαίσιο της κοινωνίας και είναι, επομένως, ζωτικής σημασίας για τη διασφάλιση της διατήρησης του προτύπου και, άρα, του συστήματος της κοινωνίας ως όλου:

“Ο πυρήνας μίας κοινωνίας ως σύστημα είναι η πρότυπη τάξη μέσα από την οποία οργανώνεται συλλογικά η ζωή ενός πληθυσμού. Ως τάξη περιέχει αξίες και διαφοροποιημένους και καθορισμένους κοινωνικούς κανόνες. Και όλα αυτά απαιτούν πολιτισμικές αναφορές, ώστε να μπορέσουν να νοηματοδοτηθούν και να νομιμοποιηθούν. Ως κάτι συλλογικό, προβάλλει την αντίληψη των προτύπων του δικαιώματος συμμετοχής, βάσει των οποίων γίνεται η διάκριση μεταξύ των ατόμων που συμμετέχουν και αυτών που δεν συμμετέχουν”.⁶²⁵

Με άλλα λόγια, το κοινό πλαίσιο αξιών λειτουργεί όχι μόνο ως κανονιστικό πλαίσιο, αλλά και ως μηχανισμός επιλογής των ατόμων που θεωρούνται “ενταγμένα” σε αυτό. Μέσω της επιλογής των ατόμων που θεωρούνται “αποδεκτά” και τον περιορισμό και επιτήρηση όσων είναι “μη αποδεκτά”, το κοινό πλαίσιο αξιών αποτελεί εργαλείο κοινωνικού ελέγχου. Ωστόσο, όπως εξηγεί ο Αντρέ Φρανκ Andre Gunder Frank):

“Οντας πραγματικά ολιστής, ο Μαρξ οδηγήθηκε [...] στην παρατήρηση ότι η εκμετάλλευση αποτελεί την απαραίτητη βάση του [καπιταλιστικού] συστήματος, αλλά και στο συμπέρασμα ότι μία τέτοια βάση παράγει την πόλωση του συστήματος. Εφόσον το συμπέρασμα αυτό δεν τους ήταν ευχάριστο, οι Σοσιαλδημοκράτες όπως ο Βέμπερ και ο Ντιρκέμ, των οποίων ο Πάρσονς έγινε ακόλουθος, καταπιάστηκαν να δημιουργήσουν μία εναλλακτική θεωρία του κοινωνικού συστήματος, εκκινώντας από τα μέρη του αντί από το όλον —μία διαδικασία που, για τον Πάρσονς, αναπόφευκτα υποβαθμίζει την εκμετάλλευση και

⁶²⁴ Norbert Elias, ‘Εισαγωγή’, στο *Η εξέλιξη του Πολιτισμού: ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη νεώτερη Ευρώπη*, τ. Α΄, Ο νεώτερος ευρωπαϊκός πολιτισμός (Αθήνα: Νεφέλη, 1997): 18-19. Στην παρατήρηση αυτή του Ελίας μπορούμε να διακρίνουμε τον κανόνα για την επιστήμη της κοινωνιολογίας που είχαν θέσει οι Παρκ και Μπέρτζες της Σχολής του Σικάγο στο εγχειρίδιο κοινωνιολογίας τους (*Introduction to the Science of Sociology*, 1921), όπου καλούσαν τους φοιτητές να δουλεύουν όπως οι βιολόγοι, “ανατέμνοντάς” τις απόψεις και “περιορίζοντάς τες στα συνθετικά τους στοιχεία”.

⁶²⁵ Talcott Parsons, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Foundations of Modern Sociology (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc, 1966b): 10.

κάνει το σύστημα να φαίνεται ότι δεν δημιουργεί πόλωση ή διαχωρισμούς, αλλά αντίθετα ολοκληρώνει”.⁶²⁶

Το κοινό πλαίσιο ηθικών αξιών, αυτό που αργότερα ο Πάρσονς θα ονομάσει *πολιτισμικό σύστημα* (cultural system), διαπερνά ως κεντρική κατηγορία όλο το έργο του και ανάγεται σε θεμελιώδη προϋπόθεση για τη διατήρηση ενός κοινωνικού συστήματος. Ο Τσαρλς Ράιτ Μιλς (Charles Wright Mills) μεταφράζει σε “απλά Αγγλικά” το κείμενο του ίδιου του Πάρσονς σχετικά με τις αφετηριακές θεωρητικές του παραδοχές, όπως παρουσιάζονται στο *Κοινωνικό Σύστημα* (The Social System), με αρκετό χιούμορ: “[Οι κοινές αξίες] είναι τόσο σημαντικές για τη σταθερότητα οποιουδήποτε κοινωνικού συστήματος, που θα τις χρησιμοποιήσω ως βασικό αφετηριακό σημείο εάν κάποτε αναλύσω κάποια κοινωνία”.⁶²⁷ Όμως ο Μιλς δεν είχε δίκιο. Μερικά χρόνια αργότερα ο Πάρσονς θα επιχειρήσει όντως να αναλύσει με αυτά τα εργαλεία την αμερικανική κοινωνία γενικά, καθώς και να ασχοληθεί με συγκεκριμένα σύγχρονά του ζητήματα, όπως ο Μακαρθισμός,⁶²⁸ το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα⁶²⁹ ή το φοιτητικό κίνημα και η “κρίση” του Αμερικανικού Πανεπιστημίου.⁶³⁰ Αλλά με αυτά θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Η δεύτερη περίοδος και η κυριαρχία του αμερικανικού προτύπου

Η δεύτερη περίοδος της θεωρητικής αναζήτησης του Πάρσονς συμπίπτει με τη μεταπολεμική οικονομική και πολιτική κυριαρχία των Ηνωμένων Πολιτειών στο Δυτικό κόσμο. Μέχρι και τη δεκαετία του 1960, οι ΗΠΑ παρουσιάζονταν ως η ηγέτιδα δύναμη του “Ελεύθερου Κόσμου”, θέτοντας ως κεντρικό στόχο την αναχαίτιση της “κομμουνιστικής απειλής” που τόσο στιγμάτισε και στιγματίζει ακόμα και σήμερα την πολιτική τους.

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι κοινωνικές πιέσεις και συγκρούσεις που είχαν ανασταλεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, αρχίζουν να επανεμφανίζονται δυναμικά. Οι εργατικές απεργίες στο εσωτερικό των ΗΠΑ φουντώνουν. Το 1946 το Ρεπουμπλικανικό κόμμα κερδίζει τις εκλογές του Κογκρέσου για πρώτη φορά μετά το 1922, έχοντας θέσει κεντρικά στο πολιτικό του πρόγραμμα και στην προεκλογική του εκστρατεία το “ερυθρό ζήτημα”, με πρωταγωνιστή της αντι-κομμουνιστικής του εκστρατείας τον επί πολλές δεκαετίες διευθυντή του FBI, Έντγκαρ Χούβερ. Την ίδια γραμμή ακολουθεί και ο πρόεδρος Χάρυ Τρούμαν στο Λευκό Οίκο, που, με το γνωστό του Δόγμα, κήρυξε τον πόλεμο εναντίον

⁶²⁶ Andre Gunder Frank, *Latin America: Underdevelopment or Revolution* (New York, London: Monthly Review Press, 1969): 67.

⁶²⁷ Charles Wright Mills, *The Sociological Imagination* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2000): 30-31. Ο Μιλς εδώ μεταφράζει απόσπασμα από το βιβλίο του Πάρσονς: Parsons 2005: 27. Στη συνέχεια, μεταφράζει όλο το βιβλίο του Πάρσονς (που είναι πάνω από 500 σελίδες) σε τέσσερις μόλις παραγράφους: Mills 2000: 32-33.

⁶²⁸ Talcott Parsons, ‘McCarthyism and American Social Tension: A Sociologist’s View’, *Yale Review* 44 (1955): 226–45.

⁶²⁹ Talcott Parsons, ‘Full Citizenship for the Negro American? A Sociological Problem’, *Daedalus* 94, τχ. 4 (1965): 1009–54.

⁶³⁰ Talcott Parsons και Gerald M. Platt, *The American University* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1973).

του “παγκόσμιου κομμουνισμού”,⁶³¹ εγκαινιάζοντας την εποχή του “όρκου νομιμοφροσύνης” και του ελέγχου των πολιτικών φρονημάτων,⁶³² ανοίγοντας με τον τρόπο αυτό τον δρόμο για τη μαύρη περίοδο του μακαρθισμού, δηλαδή για την εργαλειοποίηση των αντικομμουνιστικών θέσεων στην εσωτερική πολιτική των ΗΠΑ.⁶³³ Το δόγμα Τρούμαν, στο οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο εκφράστηκε μέσα από το σχέδιο Μάρσαλ, το οποίο προώθησε τις κεντρικές κατευθύνσεις του δυτικού προτύπου ανάπτυξης, εξάγοντας το οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό μοντέλο των Ηνωμένων Πολιτειών για την “ανασυγκρότηση” της Ευρώπης μετά τον πόλεμο. Κυρίως, όμως, το δόγμα Τρούμαν οδήγησε, στο στρατιωτικό επίπεδο, στην ίδρυση του Οργανισμού Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO), στον πόλεμο της Κορέας, στην επέμβαση στο Βιετνάμ, στις αντεπαναστατικές ενέργειες στην Κούβα, στα στρατιωτικά πραξικοπήματα στη Γουατεμάλα και τη Χιλή καθώς και στις άμεσες ή έμμεσες επεμβάσεις σε μια πλειάδα άλλων χωρών. Στην ουσία επρόκειτο για την καταπολέμηση όλων των εθνικο-απελευθερωτικών κινήματων στις χώρες που μέχρι τότε αποτελούσαν αποικίες των μεγάλων δυτικών καπιταλιστικών χωρών, ιδιαίτερα όταν τα κινήματα αυτά θεωρούνταν ότι ακολουθούσαν το σοσιαλιστικό κοινωνικό πρότυπο:

“Όταν η Αμερική πήρε το μεταπολεμικό δρόμο της για να αναχαιτίσει την επανάσταση σ’ ολόκληρο τον κόσμο κι έρριξε την τεράστια δύναμη κι επιρροή της εναντίον του ανερχόμενου κινήματος για κοινωνική δικαιοσύνη στα εξαθλιωμένα τρία τέταρτα του πληθυσμού του κόσμου, τα πρώτα θύματα των ενεργειών της ήταν ακριβώς τα ιδανικά για ένα καλύτερο κόσμο —η ελευθερία, η ισότητα και η αυτοδιάθεση [...]”.⁶³⁴

Παράλληλα, όμως, η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται και από πολύ δυναμικά κινήματα, ακόμα και στο εσωτερικό των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως το κίνημα για ίσα πολιτικά δικαιώματα και ενάντια στις φυλετικές διακρίσεις, το φοιτητικό κίνημα για την ελευθερία του λόγου, και το αντιπολεμικό κίνημα. Η εξεγερσιακή δεκαετία του 1960 με την άνοδο των

⁶³¹ “[...] ο Τρούμαν βλέπει τον κόσμο χωρισμένο σε δύο είδη ανθρώπων, τους κομμουνιστές και τους αντικομμουνιστές. Αυτοί που είναι αντίθετοι στο δόγμα θα πρέπει ipso facto να είναι κομμουνιστές και, αντίστροφα, επειδή οι κομμουνιστές είναι αντίθετοι, το δόγμα θα πρέπει ipso facto να είναι σωστό” [David Horowitz, *Από τη Γιάλτα στο Βιετνάμ. Ανατομία της διεθνούς πολιτικής ζωής (1945-1967)*, μτφρ. Δημήτρης Καΐσης (Αθήνα: Κάλβος, 1975): 135].

⁶³² “Έτσι τουλάχιστον 8.000.000 Αμερικανοί βρίσκονται πάντοτε κάτω από το βάρος της υποχρέωσης να αποδείξουν τη νομιμοφροσύνη τους, αν την αμφισβητήσει οποιοσδήποτε ανώνυμος, υπό αστυνομική προστασία, πληροφοριοδότης. Αν υπολογισθούν οι οικογένειες των 8.000.000 περίπου, τότε 20.000.000 Αμερικανοί πολίτες υπόκεινται οποιαδήποτε στιγμή σε ανακριτική διαδικασία για τη διαπίστωση των φρονημάτων τους. Καθώς πολλοί άνθρωποι προσλαμβάνονται ή αποχωρούν από υπηρεσίες, που απαιτούν έλεγχο νομιμοφροσύνης, ο συνολικός αριθμός των ανθρώπων, που έχουν φακέλους στην αστυνομία, αυξάνει χρόνο με το χρόνο” (Ντ. Φ. Φλέμινγκ, *Ο ψυχρός πόλεμος και οι πηγές του, 1917-1960*, 1961, όπως παρατίθεται στο Horowitz 1975: 133).

⁶³³ “Σύμφωνα με τη [μανιχαϊκή] αντίληψη αυτή, ο κόσμος χωριζόταν απ’ τη μιά σ’ ένα αόριστα καθορισμένο Σοβιετικό Κομμουνιστικό Συνομητικό Κακό κι από την άλλη σ’ ένα εξίσου αόριστα αλλά αξιωματικά παραδεδομένο Αμερικανικό Αντικομμουνιστικό Καλό. Ο αριθμός των ανθρώπων που κλήθηκαν να ξεσταθούν από ανακριτικές επιτροπές, ή τέθηκαν κάτω από την παρακολούθηση της πολιτικής αστυνομίας, δεν μπορεί να δώσει μιά πλήρη εικόνα της έκτασης που πήρε και του κακού που μπορούσε να προκαλέσει η αντίληψη αυτή” (Horowitz 1975: 134). Για μια εξαιρετική περιγραφή της περιόδου βλέπε το μυθιστόρημα: Φίλιπ Ροθ, *Παντρεύτηκα έναν κομμουνιστή*, μτφρ. Τρισεύγενη Παπαϊωάννου (Αθήνα: Πόλις, 2000).

⁶³⁴ Από το οπισθόφυλλο του Horowitz 1975.

μαρξιστικών ιδεών και της Νέας Αριστεράς, αλλά και η ήττα, τελικά, του πολέμου στο Βιετνάμ έδειξαν πως η κυριαρχία των ΗΠΑ δεν ήταν άτρωτη, απόλυτη και σταθερή.

Ο Τζωρτζ Χουάκο (George Huaco) σημειώνει εύστοχα ότι η “άνοδος και η πτώση” της επιρροής της δομο-φονξιοναλιστικής σχολής του Τάλκοτ Πάρσονς συμπίπτει με τη θέση των Ηνωμένων Πολιτειών στην παγκόσμια τάξη πραγμάτων και ακολουθεί την πορεία της, δεδομένου ότι αποτελούσε, εν τέλει, και το θεωρητικό στήριγμα της ίδιας της αμερικανικής κοινωνίας ως καπιταλιστικής υπερδύναμης:

“Ο φονξιοναλισμός είναι η γενική επιστημονική θεωρία που κυριάρχησε στην αμερικανική κοινωνιολογία από το 1945 μέχρι τις αρχές του 1970. Η κυριαρχία αυτή δεν οφειλόταν στην επιστημονική αξία της θεωρίας, η οποία ήταν ομολογουμένως ισχνή, αλλά στην ιδεολογική της διάσταση. Μαζί με άλλες πτυχές της αμερικανικής κουλτούρας της περιόδου, η ιδεολογική διάσταση του κοινωνιολογικού φονξιοναλισμού αντανακλούσε ή εξέφραζε, όσο ακούσιο και ασυνείδητο κι αν ήταν αυτό, την ιμπεριαλιστική ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών μεταξύ του 1945 και του 1971 περίπου. Όταν η ηγεμονία αυτή παρήκμασε, και ο φονξιοναλισμός έχασε τη σαρωτική του κυριαρχία στην αμερικανική κοινωνιολογία [...]”.⁶³⁵

Το ενδιαφέρον είναι ότι η θεωρία αυτή ανέκτησε την αίγλη της κατά την περίοδο ανάδυσης του νεοφιλελεύθερου καπιταλιστικού μοντέλου από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, και κυρίως κατά τη δεκαετία του 1980, με το όνομα νεο-φονξιοναλισμός. Την περίοδο αυτή όμως, με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της για το θέμα που απασχολεί τη διατριβή, θα μελετήσουμε σε επόμενα κεφάλαια.

Ας επιστρέψουμε λοιπόν στη μεταπολεμική, δεύτερη περίοδο του έργου του Τάλκοτ Πάρσονς, ο οποίος υπήρξε μαθητής του φονξιοναλιστή ανθρωπολόγου Μαλινόφσκι και, όπως εξηγεί ο Ρίτσερ,⁶³⁶ βρήκε, τελικά, την απάντηση του “χομπσιανού προβλήματος” στον δομο-φονξιοναλισμό, αλλά και στις ολοένα αναπτυσσόμενες και δημοφιλείς (την μεταπολεμική περίοδο) θεωρίες των συστημάτων και της κυβερνητικής. Υιοθετώντας τη βασική τους παραδοχή ότι η κοινωνία μπορεί να θεωρηθεί σύστημα αντίστοιχο με τα οργανισμικά συστήματα, ο Πάρσονς εγκλωβίζεται στο ίδιο μοντέλο σκέψης με τον Σπένσερ —για τον οποίο, ωστόσο, είχε κατηγορηματικά δηλώσει πως “έχει πεθάνει”. Στηρίζει τη θεωρία του εξαρχής στη βιολογία και στις οργανισμικές αναλογίες, τις οποίες στη συνέχεια μετατρέπει σε κανονιστικό πλαίσιο:

“Φαίνεται ότι οι αντιθέσεις ανάμεσα στα δύο πεδία [βιολογικό και κοινωνικο-ψυχολογικό], που σημάδευσαν αυτό που μπορεί να ονομαστεί ως ‘πόλεμος ανεξαρτησίας’ των επιστημών της δράσης για τη χειραφέτησή τους από την επιστήμη της βιολογίας πριν από πενήντα χρόνια, συνδεόταν με ένα συγκεκριμένο στάδιο στην ανάπτυξη των δύο πεδίων. Όμως, όσο τα δύο αυτά πεδία φτάνουν σε

⁶³⁵ George A. Huaco, ‘Ideology and General Theory: The Case of Sociological Functionalism’, *Comparative Studies in Society and History* 28, τχ. 1 (1986): 52.

⁶³⁶ Ritzer 2011: 243.

άνωτερα στάδια, φαίνεται όλο και πιο ξεκάθαρα ότι η βάση της θεωρίας και των δύο συνδέεται με ένα κοινό εννοιολογικό σχήμα”.⁶³⁷

Αντιλαμβάνεται το κοινωνικό σύστημα, όπως και τους βιολογικούς οργανισμούς, ως μία συγκέντρωση ατόμων και υπο-ομάδων σε διαρκή λειτουργική αλληλεξάρτηση, της οποίας οι δομές διαμορφώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να καλύπτονται οι βασικές και απαραίτητες για την επιβίωση, εξέλιξη και ανάπτυξη του συστήματος λειτουργίες κατ’ αντιστοιχία των οργάνων του οργανισμού. Το κάθε μέρος του συστήματος, δηλαδή το κάθε άτομο (όργανο), καταλαμβάνει έναν συγκεκριμένο ρόλο (λειτουργία): “οι ρόλοι αποτελούν, από την άποψη της λειτουργίας του κοινωνικού συστήματος, τους πρωταρχικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων καλύπτονται οι απαραίτητες λειτουργικές προϋποθέσεις του συστήματος”.⁶³⁸ Έτσι, το κοινωνικό σύστημα χαρακτηρίζεται από την τάση του για διαφοροποίηση των μερών του κι επομένως από τη διαφοροποίηση των ρόλων (λειτουργιών) του –στην ίδια λογική που ο Σπένσερ μιλάει για τον καταμερισμό της εργασίας. Όπως επισημαίνει ο Πάρσονς:

“[...] για να αναλύσουμε το [κοινωνικό] σύστημα πρέπει να επικεντρωθούμε στον διαφοροποιητικό του χαρακτήρα, δηλαδή στους τρόπους με τους οποίους οι ρόλοι εντός του συστήματος διαφοροποιούνται και, με τη σειρά τους, αυτοί οι διαφοροποιημένοι ρόλοι ολοκληρώνονται διαμορφώνοντας ένα ‘δίχτυ’ για να αποτελέσουν ένα λειτουργικό σύστημα”⁶³⁹

Διαφοροποίηση, κυβερνητική ιεράρχηση και κοινωνική διαστρωμάτωση ή “έτσι είναι αν έτσι νομίζετε”⁶⁴⁰

Ακολουθώντας τον Σπένσερ στην υπόθεση ότι τα συστήματα τείνουν να μεταβάλλονται από το απλό στο σύνθετο, ο Πάρσονς επανεισάγει την έννοια της διαφοροποίησης. Όπως επαναλαμβάνει σε όλο το έργο του, η διαφοροποίηση είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των εξελιγμένων κοινωνικών συστημάτων, αυτό που στηρίζει και την εξελικτική τους προσαρμογή στο περιβάλλον. Αφού λοιπόν αναγνωρίζει στην σύγχρονη του αμερικανική κοινωνία υψηλό βαθμό διαφοροποίησης στην εξέλιξη των επαγγελμάτων, μπορεί να θεωρήσει την κοινωνία αυτή, όπως και ο Σπένσερ πριν από αυτόν, ως υπόδειγμα εξελιγμένου κοινωνικού συστήματος. Χαρακτηριστικά σημειώνει: “Η συγκριτική μελέτη των κοινωνικών δομών των πιο σημαντικών πολιτισμών δείχνει ότι τα επαγγέλματα καταλαμβάνουν μία τόσο σημαντική θέση στην κοινωνία μας που είναι, σε οποιονδήποτε

⁶³⁷ Talcott Parsons και Robert F. Bales, *Family, Socialization and Interaction Process* (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1955): 399.

⁶³⁸ Parsons 1951: 115.

⁶³⁹ Στο ίδιο: 114. Με αντίστοιχο τρόπο αντιλαμβάνεται τη διαδικασία της ανάπτυξης της προσωπικότητας των ατόμων, ως μια διαδικασία διαφοροποίησης και ένταξης, την οποία συγκρίνει με τη διαδικασία γονιμοποίησης των ωαρίων (Parsons και Bales 1955: 395).

⁶⁴⁰ Από τον τίτλο του ομώνυμου βιβλίου του Λουίτζι Πιραντέλλο.

συγκριτικό βαθμό της [κοινωνικής] εξέλιξης, μοναδική στην ιστορία”.⁶⁴¹ Ο Πάρσονς θεωρεί πως το στοιχείο αυτό είναι τόσο καθοριστικό, ώστε ορίζει τη σύγχρονή του κοινωνία ως “επαγγελματική” και όχι ως καπιταλιστική:

“Τα επαγγέλματα δεν θεωρούνται από μόνα τους ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Στην πραγματικότητα, εάν ρωτήσουμε ποια είναι τα πιο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, ελάχιστοι θα είναι οι κοινωνικοί επιστήμονες που θα μιλήσουν για τα επαγγέλματα. Η πλειοψηφία θα αναφερθεί χωρίς να διστάσει στη σύγχρονη οικονομική τάξη, στον ‘καπιταλισμό’, στο ‘ελεύθερο εμπόριο’, την ‘επιχειρηματική οικονομία’ [...]. Όχι μόνο υπάρχει η τάση να επικεντρωνόμαστε στο ότι ο επιχειρηματικός κόσμος χαρακτηρίζει την κοινωνία μας, αλλά αυτό γίνεται με τέτοιους όρους ώστε να ελαχιστοποιείται η σημασία των επαγγελμάτων”.⁶⁴²

Αναλύοντας τη σχέση μεταξύ τους, ο Πάρσονς υποστηρίζει ότι η πραγματική διαφορά μεταξύ του επιχειρηματία και του επαγγελματία είναι ότι πρόκειται για δύο “διαφορετικές καταστάσεις εντός των οποίων λειτουργούν τα ίδια καθημερινά ανθρώπινα κίνητρα”.⁶⁴³ Η επιχείρηση δεν είναι παρά η “επαγγελματική” μορφή του ανταγωνισμού μεταξύ των ατόμων για το κοινό όφελος της “παραγωγικότητας” και της “αποτελεσματικότητας”. Αποσιωπώντας όμως το κέρδος ως κεντρικό στόχο της, ο Πάρσονς προσδίδει στην καπιταλιστική επιχείρηση μία εγγενή ηθική υπόσταση. Νομιμοποιεί έτσι ηθικά και τον φορέα της επιχειρηματικότητας, την αστική τάξη ⁶⁴⁴. Υποβαθμίζει τον κυρίαρχο ρόλο της στη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος και τη σημασία που έχει για το σύστημα η ικανοποίηση των ιδιαίτερων συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης στη βάση της ατομικής κερδοφορίας. Παρουσιάζει την ικανοποίηση αυτή ως αναζήτηση του “κοινού οφέλους” το οποίο υπηρετείται από τα επαγγέλματα, όπως πιστεύει ⁶⁴⁵ (χωρίς να τον απασχολεί γιατί το “κοινό” όφελος ταυτίζεται με αυτό της κυρίαρχης τάξης).

Στη συνέχεια αυτής της συλλογιστικής, τα διαφοροποιημένα μέρη του συστήματος θεωρείται ότι διαρθρώνονται βάσει μίας κυβερνητικής ιεραρχίας, όπου τα κατώτερα επίπεδα παρέχουν την ενέργεια για τα ανώτερα, τα οποία με τη σειρά τους διαχειρίζονται

⁶⁴¹ Talcott Parsons, ‘The Professions and Social Structure’, *Social Forces* 17, τχ. 4 (Μάιος 1939): 457. Και αλλού σημειώνει: “[...] μακράν η πιο διακεκριμένη δομή της σύγχρονης δυτικής κοινωνίας είναι το γεγονός ότι οργανώνεται γύρω από τη ‘δουλειά’ που κάνουν τα άτομα. [Μία κοινωνία] εξαιρετικά ανεπτυγμένου καταμερισμού της εργασίας, που επιτρέπει μία εντυπωσιακή εξειδίκευση των λειτουργιών της” [Talcott Parsons, ‘Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory’, *The American Economic Review* 39, τχ. 3 (Μάιος 1949): 18-19].

⁶⁴² Parsons 1939: 458.

⁶⁴³ Στο ίδιο: 459.

⁶⁴⁴ Σχετικά με την αξία των επαγγελμάτων και των λειτουργημάτων, οι Μαρξ και Ένγκελς δίνουν μία διαφορετική ερμηνεία: “Η αστική τάξη απογύμνωσε από το φωτοστέφανό τους όλες τις μέχρι τότε αξιότιμες δραστηριότητες που αντιμετώπιζονταν με ευσεβή αιδώ. Μετέτρεψε το γιατρό, το νομικό, τον παπά, τον ποιητή, τον άνθρωπο της επιστήμης σε πληρωμένο μισθωτό εργάτη της”. Marx και Engels 2018: 23.

⁶⁴⁵ “Το γεγονός ότι τα επαγγέλματα κατέκτησαν ένα τόσο υψηλό επίπεδο ανάπτυξης στην ίδια κοινωνία, η οποία παράλληλα χαρακτηρίζεται από μία επιχειρηματική οικονομία, υποδηλώνει ότι η αντίθεση μεταξύ επιχείρησης και επαγγελμάτων, η οποία κυρίως εστιάζει στο ατομικό συμφέρον, δεν εξηγεί πλήρως την αλήθεια” (Parsons 1939: 458).

την πληροφορία και ελέγχουν τα κατώτερα. Ο διαχωρισμός ανάμεσα στα ανώτερα και τα κατώτερα στρώματα, αυτό που ο Πάρσονς ονομάζει *κοινωνική διαστρωμάτωση* (social stratification), αποτελεί “θεμελιώδες φαινόμενο των κοινωνικών συστημάτων”,⁶⁴⁶ και διαμορφώνεται με σχετικά “κοινωνικά ουδέτερα” κριτήρια όπως είναι οι ικανότητες και δεξιότητες των ατόμων, αλλά και οι αρμοδιότητες και οι ευθύνες που τα άτομα αναλαμβάνουν:

“Με την επέκταση του καταμερισμού της εργασίας, υπάρχει [σε κάθε σύστημα] η τάση για διαφοροποίηση βάσει δύο αξόνων. Και οι δύο αυτοί άξονες έχουν συνέπειες ως προς το διαχωρισμό του ανώτερου από το κατώτερο. Καταρχάς, οι αξίες των επιτευγμάτων δε σημαίνουν απολύτως τίποτα εάν δεν υπάρξει η διάκριση μεταξύ του να κάνουμε τα πράγματα ‘καλά’ ή ‘κακά’. Το να κάνουμε κάτι σχετικά ‘καλά’ [...] μπορεί να ονομαστεί ‘ικανότητα’ ή ‘δεξιότητα’. [...] Δεύτερον, [...] η συντελεστική διαφοροποίηση των ρόλων απαιτεί οργάνωση. Η οργάνωση, με τη σειρά της, διαφοροποιεί τους ρόλους στη βάση της ‘ευθύνης’ για τα ζητήματα της συλλογικότητας”.⁶⁴⁷

Η κοινωνική διαστρωμάτωση αποτελεί, λοιπόν, μία δομή ολοκλήρωσης του κοινωνικού συστήματος, εφόσον “η ευταξία των σχέσεων [των μερών ενός συστήματος] είναι απαραίτητη για τη σταθερότητά του”.⁶⁴⁸ Σε αυτή την κοινωνιο-κεντρική θεώρηση, ο Πάρσονς προσπαθεί να ερμηνεύσει την ταξική διαφοροποίηση της καπιταλιστικής κοινωνίας βάσει των “ικανοτήτων”, “δεξιοτήτων” και “ευθυνών” των ατόμων στο πλαίσιο των συγκεκριμένων λειτουργιών που καλούνται να επιτελέσουν για τη διατήρηση της τάξης στο κοινωνικό σύστημα. Παραγνώνει σαφώς τα ζητήματα που αφορούν στην οργάνωση της παραγωγής και στις σχέσεις που η οργάνωση αυτή δημιουργεί, έχει όμως ενδιαφέρον, όπως σημειώνει ο Ντέιβιντ Λόκγουντ (David Lockwood), να δούμε τη διαδικασία της *διαστρωμάτωσης*, στον Πάρσονς, ως την εννοιολογική αντίθεση στη διαδικασία της *εκμετάλλευσης*, στον Μαρξ. Μέσα από την πρώτη, η κοινωνική τυπολογία φαίνεται να καθορίζεται από τα κυρίαρχα πολιτισμικά και αξιακά πρότυπα ενώ, μέσα από τη δεύτερη, καθοριστική για την κοινωνική τυπολογία εμφανίζεται η ιδιοκτησία και ο έλεγχος των μέσων παραγωγής. Ακριβέστερα: “η κοινωνική διαστρωμάτωση για τον Μαρξ είναι η διαφοροποίηση των ανταγωνιστικών οικονομικών συμφερόντων των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στη βάση των παραγωγικών σχέσεων· για τον Πάρσονς είναι η διαφοροποίηση των ατόμων με όρους κοινωνικής ανωτερότητας ή κατωτερότητας στη βάση του κυρίαρχου αξιακού συστήματος της κοινωνίας”.⁶⁴⁹

⁶⁴⁶ Talcott Parsons, ‘An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification’, *The American Journal of Sociology* 45, τχ. 6 (Μάιος 1940): 841.

⁶⁴⁷ Parsons 1951: 158-159. Συνοπτικά, ο Πάρσονς ορίζει την κοινωνική διαστρωμάτωση ως τη “διαφοροποιημένη ταξινόμηση των ατόμων που συναποτελούν ένα δεδομένο κοινωνικό σύστημα, το οποίο τα μεταχειρίζεται ως σχετικά ανώτερα ή κατώτερα”, σε αντιστοιχία με αυτό που ο συνάδελφός του στο Χάρβαρντ, Πίτριντ Σορόκιν (Pitrim Sorokin), αναφέρει ως “κατακόρυφο άξονα της διαφοροποίησης των ατόμων” (Parsons 1940: 841).

⁶⁴⁸ Parsons 1949: 22.

⁶⁴⁹ David Lockwood, ‘Some Remarks on ‘The Social System’’, *The British Journal of Sociology* 7, τχ. 2 (Ιούνιος 1956): 138.

Συνεπώς, όλη αυτή η πορεία σκέψης επαναφέρει τον Πάρσονς στην ωφελιμιστική ανάγνωση της κοινωνίας που τόσο είχε κατακρίνει παλαιότερα. Σύμφωνα με αυτή την ανάγνωση, τα άτομα κατανέμονται στις κοινωνικές λειτουργίες ταξικά, βάσει της “χρησιμότητάς” τους για την επιβίωση και αναπαραγωγή του συστήματος ή, όπως αναφέρει ο ίδιος, βάσει της χρησιμότητάς τους για την “αποτελεσματικότητα” του συστήματος, στην οποία μάλιστα προσδίδει και ηθικά χαρακτηριστικά:

“Είναι αυτονόητο ότι οι επιτακτικές ανάγκες της αποτελεσματικότητας απαιτούν οι διαφορετικές ικανότητες και ευθύνες να συνεπάγονται και διαφορετικές απολαβές. Είναι σαφές ότι δεν θα ήταν αποτελεσματικό να δοθούν τα καλύτερα εργαλεία στους λιγότερο αποτελεσματικούς εργάτες, επιβραβεύοντας τη χαμηλή τους αποδοτικότητα, και ίσως ακόμα λιγότερο να ανατεθούν οι πιο σημαντικοί πόροι στους λιγότερο υπεύθυνους. [...] Συνεπώς, υπάρχει μία εγγενής τάση να κατανέμονται περισσότεροι πόροι σε όσους βρίσκονται στα υψηλότερα επίπεδα των ικανοτήτων και των ευθυνών. [...] Είναι κυριολεκτικά αδύνατο να έχουμε ένα λειτουργικό σύστημα που να κατοχυρώνεται από την αξιολόγηση των επιτευγμάτων χωρίς η εσωτερική διαφοροποίηση των ρόλων και των πόρων να συνεπάγεται και την αντίστοιχη διαφοροποίηση των ανταμοιβών, δηλαδή να έχουμε μια εσωτερική διαστρωμάτωση”.⁶⁵⁰

Επομένως, η “χρησιμότητα” των ατόμων στη λειτουργία της κοινωνίας είναι αυτή που καθορίζει την *κοινωνική τους θέση* (status), αλλά και την εξουσία που θα αποκτήσουν. Εξάλλου, για τον Πάρσονς, η εξουσία αποτελεί μέσο για την επίτευξη κοινών και συλλογικών στόχων και όχι για την κυριαρχία και επιβολή των συμφερόντων μίας ομάδας

⁶⁵⁰ Parsons 1951: 159.

έναντι μίας άλλης.⁶⁵¹ Είναι μία λειτουργία του κοινωνικού συστήματος από την οποία όλοι, ανεξαρτήτως της θέσης τους στην ιεραρχική δομή, ωφελούνται. Κριτικάροντας αυτή τη θέση, ο Άντονι Γκίντενς (Anthony Giddens) παρατηρεί:

“Ακριβώς όπως το χρήμα έχει ‘αξία’ λόγω μία κοινής ‘συμφωνίας’ να χρησιμοποιείται ως τυποποιημένη μέθοδος ανταλλαγής, έτσι και η εξουσία μετατρέπεται σε ένα εύκολο μέσο για την επίτευξη συλλογικών στόχων μέσα από τη ‘συμφωνία’ των μελών μίας κοινωνίας να νομιμοποιήσουν ηγετικές θέσεις —και να εξουσιοδοτήσουν τα άτομα που βρίσκονται στις θέσεις αυτές για την ανάπτυξη πολιτικών και την υλοποίηση αποφάσεων για την προαγωγή των στόχων του συστήματος”.⁶⁵²

Στη συλλογιστική όμως του Πάρσονς, η εξουσία και η δύναμη των ανώτερων ιεραρχικά θέσεων ουσιαστικά νομιμοποιείται. Εφόσον η εξουσία απορρέει από μια αποτελεσματικά

⁶⁵¹ Είναι χαρακτηριστική η αντιπαράθεση του Πάρσονς με τον πολέμιό του Μιλς, ο οποίος υποστηρίζει, στο βιβλίο του “Η αριστοκρατία της εξουσίας στις ΗΠΑ” (*The Power Elite*, 1956) ότι η εξουσία συγκεντρώνεται ολοένα και περισσότερο σε μία μειοψηφία (ολιγαρχία), με το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας να αποκλείεται από τη λήψη αποφάσεων. Παράλληλα, ορίζει τη συνθήκη αυτή ιστορικά ως χαρακτηριστική της αμερικανικής κοινωνίας της δεκαετίας του 1950, και όχι ως μία αιώνια συνθήκη όλων των κοινωνιών. (Charles Wright Mills, *Η αριστοκρατία της εξουσίας στις Η.Π.Α.*, μτφρ. Άγγελος Νίκας. Αθήνα: Αρσενίδης, 1991). Αντίθετα με τον Μιλς, ο Πάρσονς υποστηρίζει ότι στις πιο “ανεπτυγμένες” κοινωνίες, όπως αυτή των ΗΠΑ, “το στοιχείο της εξουσίας έχει συστηματικά εξισωθεί μέσα από την επέκταση του δικαιώματος της ψήφου” (Parsons, Talcott. *Sociological Theory and Modern Society*. New York: Free Press, 1967: 324, όπως παρατίθεται στο Gouldner 1972: 297-298). Ωστόσο, ο Γκούλντερ σωστά παρατηρεί ότι ο Πάρσονς παραβλέπει τους αιματηρούς μακροχρόνιους αγώνες για την επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων —όπως χαρακτηριστικά συνέβη με το σύγχρονό του κίνημα για τα ίσα πολιτικά δικαιώματα των Αφροαμερικανών στις δεκαετίες του 1950 και 1960— ως εάν η επέκταση αυτή να πραγματοποιείται κάθε φορά από κάποιον αόριστο και αφηρημένο εξισοροποιητικό μηχανισμό του κοινωνικού συστήματος. Εξηγεί μάλιστα, σε αντιπαράθεση προς τον Μιλς, ότι: “[...] μία ‘ελίτ της εξουσίας’ θεωρείται σήμερα υπεύθυνη για τις περισσότερες από τις κοινωνικές μας ασθένειες. Τα μέλη της ελίτ της εξουσίας ορίζονται λιγότερο ως διοικητικοί υπάλληλοι και περισσότερο ως μοχθηροί υποκινητές στο παρασκήνιο. Τα ιδεολογικά συμπλέγματα με παρανοϊκή θεματική είναι όντως πολύ παλιά, αλλά το ερώτημα του τι βρίσκεται πίσω από το συγκεκριμένο δεν μπορεί παρά να μας απασχολήσει” [Talcott Parsons, *The System of Modern Societies*, Foundations of Modern Sociology (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc, 1971): 116]. Ο Πάρσονς συστηματικά αποσιωπά βέβαια το γεγονός ότι υψηλά στελέχη και πρόεδροι μεγάλων επιχειρηματικών ομίλων αναλαμβάνουν βασικά αξιώματα του Λευκού Οίκου. Όπως μας θυμίζει ο Αντρέ Φρανκ, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 και του πολέμου του Βιετνάμ, ο Ντάγκλας Ντίλον, πρόεδρος της επενδυτικής τράπεζας Dillon, Read & Co, και μετέπειτα πρόεδρος του Ιδρύματος Ροκφέλερ, διετέλεσε υπουργός Οικονομικών (1961-1965). Αντίστοιχα, ο γνωστός υπουργός Άμυνας, Ρόμπερτ ΜακΝαμάρα, πριν αναλάβει τη συγκεκριμένη θέση ήταν πρόεδρος της εταιρείας Ford Motor Company, μάλιστα ως ο πρώτος πρόεδρος εκτός της οικογένειας Φορντ (Frank 1969: 27-28).

⁶⁵² Anthony Giddens, ‘Power’ in the Recent Writings of Talcott Parsons’, *Sociology* 2, τχ. 3 (Σεπτέμβριος 1968): 259.

λειτουργική διαδικασία, τότε δεν μπορεί να υπάρξει “μη νομιμοποιημένη εξουσία”.⁶⁵³ Γενικά, όπως εξηγεί και ο Γκίντενς, δεν γίνεται καμία νύξη για το γεγονός, ότι η εξουσία, “ακόμα και όπως [αυτός] την ορίζει, πάντα ασκείται *πάνω* σε κάποιον”,⁶⁵⁴ και έτσι, ο ιεραρχικός χαρακτήρας της σημαίνει ότι τα συμφέροντα των διαφορετικών ομάδων μπορεί να είναι αντιθετικά. Στην ουσία, η προσέγγιση του Πάρσονς ακολουθεί την πορεία σκέψης που χάραξαν οι φονξιοναλιστές ανθρωπολόγοι, όπου η κάθε τάξη —ή στην περίπτωση των ανθρωπολόγων και της αποικιοκρατίας η κάθε φυλή— εντάσσεται σε μία πολύ συγκεκριμένη θέση μίας ιεραρχικής κλίμακας, με τα αντίστοιχα δικαιώματα, υποχρεώσεις και απολαβές. Όπως σημειώνει ο Μαχμούντ Μαμντάνι για την περίπτωση των ανθρωπολόγων: “συνδέοντας το λεξιλόγιο των δικαιωμάτων με αυτό του πολιτισμού, το αστικό δίκαιο δημιούργησε μία ιεραρχία δικαιωμάτων ως αναγνώριση των διαφορετικών φυλών που θεωρείτο ότι καταλάμβαναν διαφορετικές θέσεις στην πολιτισμική κλίμακα”.⁶⁵⁵

Η θεωρία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην οποία, όπως εξηγεί ο Ν. Τάτσης, “η ανισότητα είναι μία παθολογική παρενέργεια των λειτουργικών ιεραρχήσεων της κοινωνίας”,⁶⁵⁶ στην ουσία αποδέχεται τις ταξικές ανισότητες ως αναπόφευκτες, αλλά και ως απαραίτητες για τη σωστή λειτουργία του συστήματος. Τη θεωρία αυτή θα ολοκληρώσουν οι Ντέιβις και Μουρ, μαθητές του Πάρσονς, οι οποίοι, ξεκινώντας από μια καθαρά ωφελμιστική κοινωνική θεώρηση, φθάνουν να υποστηρίζουν ανοιχτά την αναγκαιότητα των κοινωνικών ανισοτήτων (που η ταξική διαστρωμάτωση δημιουργεί), ως αναγκαιότητα για την επιβίωση των κοινωνικών συστημάτων. Τα επιχειρήματά τους, τα αντλούν από τη βασική τελεολογική παραδοχή, σύμφωνα με την οποία υπάρχει μία καθολική αναγκαιότητα για την κοινωνική διαστρωμάτωση διότι “καμία κοινωνία δεν είναι αταξική”.⁶⁵⁷ Εφόσον, δηλαδή, δεν έχει υπάρξει η αταξική κοινωνία, πρέπει να συμπεράνουμε ότι η ταξική διαστρωμάτωση είναι απαραίτητη για την ύπαρξη και την εξέλιξη οποιασδήποτε κοινωνίας, ότι αναπτύσσεται και *πρέπει* να αναπτύσσεται σαν ένας “ασυνείδητα εξελισσόμενος μηχανισμός”, σε κάθε κοινωνία για την επιβίωσή της. Με αυτή τη λογική, οι κοινωνικές ανισότητες που αποτελούν συστατικό στοιχείο της ταξικής κοινωνίας είναι και οι ίδιες απαραίτητες, εφόσον “η ουσία της διαστρωμάτωσης είναι η άνιση αξιολόγηση των διαφορετικών [κοινωνικών] θέσεων”.⁶⁵⁸

⁶⁵³ “Η πτυχή αυτή αφορά στην εξάρτηση της ισχύος από τη θεσμοθέτηση της εξουσίας κι επομένως το δικαίωμα των συλλογικών οργάνων να ενεργοποιούν λειτουργίες και να τις ορίζουν ως δεσμευτικές υποχρεώσεις. Η νομιμοποίηση αυτή βασίζεται εγγενώς σε κάποιας μορφής συναίνεση μεταξύ των μελών της συλλογικότητας [...]. Υπό αυτό το πρίσμα, η απειλή των περιοριστικών μέτρων ή του εξαναγκασμού, χωρίς νομιμοποίηση ή αιτιολόγηση, δεν θα έπρεπε να ορίζεται καθόλου ως χρήση ισχύος, αφού αποτελεί την οριακή περίπτωση όπου η εξουσία, χάνοντας το συμβολικό της χαρακτήρα, συγχωνεύεται σε μία εγγενή εργαλειακότητα για την εξασφάλιση της συμβατότητας με τις επιθυμίες και όχι με τις υποχρεώσεις” [Talcott Parsons, ‘On the Concept of Political Power’, *Proceedings of the American Philosophical Society* 107, τχ. 3 (19 Ιουνίου 1963): 250].

⁶⁵⁴ Giddens 1968: 264.

⁶⁵⁵ Mamdani 2012: 50.

⁶⁵⁶ Τάτσης 1997: 210.

⁶⁵⁷ Davis και Moore 1945: 242.

⁶⁵⁸ Kingsley Davis, ‘A Conceptual Analysis of Stratification’, *American Sociological Review* 7, τχ. 3 (Ιούνιος 1942): 312.

Σύμφωνα με την ωφελιμιστική αξιολόγηση, υπάρχουν πιο σημαντικές και λιγότερο σημαντικές κοινωνικές θέσεις. Οι Ντέιβις και Μουρ εστιάζουν βέβαια στις περισσότερες σημαντικές θέσεις, ενώ απλώς υπονοούν τις αντίθετες. Εξηγούν ότι οι πιο σημαντικές για τη λειτουργία του κοινωνικού συστήματος θέσεις και οι πιο απαραίτητες για την επιβίωση της κοινωνίας είναι οι λιγότερο ευχάριστες και αυτές που απαιτούν μεγαλύτερες ικανότητες και ταλέντα. Για τον λόγο αυτόν, η κοινωνία τους αποδίδει μεγαλύτερες επιβραβεύσεις σε εξουσία, κύρος και εισόδημα. Η βασική διαχωριστική γραμμή είναι, όπως εξηγεί ο Ντέιβις, το αν “ο καθένας μπορεί να κάνει [αυτή τη δουλειά]”,⁶⁵⁹ ή όχι, διότι “εάν μία θέση μπορεί εύκολα να καταληφθεί, δε χρειάζεται να ανταμείβεται σοβαρά, ακόμη και αν είναι σημαντική”.⁶⁶⁰ Μέσα από ατελείωτα σχήματα και ορισμούς, και μian αξιολόγηση που υπονοεί πως ο βιομηχανικός εργάτης έχει ελάχιστη συμβολή στην κοινωνική δομή ενώ όποιος καταλαμβάνει σημαντική θέση –επιδεικνύοντας ανώτερες ικανότητες και ταλέντα– έχει τη μέγιστη συμβολή, οι δυο συγγραφείς συμπεραίνουν ότι οι σημαντικές θέσεις πρέπει να αμείβονται καλύτερα και να έχουν μεγαλύτερη εξουσία. Οι αυξημένες οικονομικές απολαβές, προσθέτουν, είναι το αποτέλεσμα, το “σύμπωμα” της εξουσίας και του κύρους μίας θέσης και όχι το αντίθετο ⁶⁶¹, κάτι που συμβαίνει διότι, πολύ απλά, εάν δεν ήταν σημαντικό και απαραίτητο δεν θα συνέβαινε:

“Τα διαθέσιμα για να καταλάβουν μία θέση άτομα μπορεί να είναι δυσεύρετα, αν οι υποχρεώσεις της συγκεκριμένης θέσης απαιτούν σημαντικά εξειδικευμένη γνώση. Η απόκτηση αυτής της γνώσης απαιτεί συνήθως μία μακρά περίοδο προετοιμασίας, η οποία χρηματοδοτείται τμηματικά ή εξ ολοκλήρου από την κοινωνία. Εάν η θέση δεν ήταν σημαντική, δεν θα επενδυόταν κεφάλαιο σε αυτήν, και εάν η εξουσία (επομένως και το κύρος) που συνδέεται με αυτή τη θέση δεν ήταν μεγάλη, τα άτομα δεν θα καλούνταν να περάσουν από μία μακροχρόνια προετοιμασία”.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Davis 1942: 317.

⁶⁶⁰ Davis και Moore 1945: 243.

⁶⁶¹ “Μία κοινωνική θέση απολαμβάνει υψηλό εισόδημα, διότι είναι λειτουργικά σημαντική και το διαθέσιμο προσωπικό είναι για τον ένα ή τον άλλο λόγο δυσεύρετο. Είναι επομένως επιφανειακό και λανθασμένο το να θεωρούμε το υψηλό εισόδημα ως την αιτία της εξουσίας και του κύρους ενός ανθρώπου, όπως είναι λανθασμένο να πιστεύουμε ότι ο πυρετός ενός ανθρώπου είναι η αιτία της αρρώστιας του”. (Στο ίδιο: 246-247).

⁶⁶² Davis 1942: 317. Βέβαια, η κατάλληλη εκπαίδευση δεν αποτελεί, στην πραγματικότητα, τη μοναδική συνθήκη για την κατάληψη μίας θέσης εξουσίας. Αντίθετα, η κοινωνική τάξη καταγωγής διαδραματίζει πολύ μεγαλύτερο, συνήθως, ρόλο για την κοινωνική θέση των ατόμων. Όπως εξηγούν οι Μίλλερ και Μέλβιν, αναφερόμενες στο Σικάγο της δεκαετίας του 1930: “Οι ρευστές οικονομικές και χρηματιστικές συνθήκες του τέλους του 19^{ου} αιώνα, οι οποίες διευκόλυναν την αφομοίωση και την [κοινωνική και χωρική] μετακίνηση των ‘παλιών’ μεταναστών, έδιναν γοργά τη θέση τους σε μία πιο δομημένη κατάσταση στην οποία η εκπαίδευση είχε μετατραπεί σε προϋπόθεση για την εύρεση εργασίας τόσο στο δημόσιο, όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Όμως ακόμη και όσοι είχαν την επιμονή, αλλά και την καλοτυχία να αποκτήσουν τα κατάλληλα πιστοποιητικά, έβρισκαν συχνά μεγάλα εμπόδια στο δρόμο τους, δεδομένου ότι οι ‘παλιοί’ μετανάστες κρατούσαν ζηλότυπα τις πρόσφατα αποκτημένες θέσεις τους στο δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα, αποκλείοντας τους νεοαφιχθέντες υπέρ των ομοεθνών τους Γερμανών, Ιρλανδών ή Σκανδιναβών. Στο Σικάγο, το γεγονός αυτό τοποθετούσε τους πρόσφατα αφιχθέντες από τη Νοτιο-Ανατολική Ευρώπη σε μία ιδιαίτερη θέση. Εντασσόμενοι σε μία εξαιρετικά ανταγωνιστική κοινωνία στην οποία τα χρήματα και η κινητικότητα στο επίπεδο της κατοικίας αποτελούσαν το κύριο μέτρο της επιτυχίας, το έβρισκαν ολοένα και πιο δύσκολο να ανελιχθούν μέσα από την επίμονη αφοσίωσή τους σε μία νόμιμη απασχόληση στο εμπόριο, τις επιχειρήσεις, τη βιοτεχνία, την πολιτική ή το δημόσιο τομέα” (Miller και Melvin. 1987: 130-131).

Η επιχειρηματολογία τους περιορίζεται σε αυτού του επιπέδου τη σοφιστική, με επαναλαμβανόμενες τελεολογικές ταυτολογίες που μοιάζουν να περιγράφουν απολογητικά τη σύγχρονή τους, καπιταλιστική κοινωνία.⁶⁶³ Κατά τον Μέλβιν Τούμιν (Melvin M. Tumin), πρόκειται για “ανώφελες” ταυτολογίες,

“δεδομένου ότι οποιοδήποτε *status quo* σε οποιαδήποτε στιγμή δεν είναι τίποτα περισσότερο ή λιγότερο από όλα τα στοιχεία που είναι παρόντα στο *status quo*. Υπό αυτούς τους όρους, όλες οι ενέργειες και οι δομές πρέπει να κριθούν ως θετικά λειτουργικές εφόσον αποτελούν ουσιαστικά τμήματα του *status quo*”.⁶⁶⁴

Ωστόσο, αντίθετα με τον Πάρσονς που υποστηρίζει ότι σε μία ιδανική κοινωνία οι επιβραβεύσεις οφείλουν να κατανέμονται με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα άτομα στη βάση των ατομικών τους επιτευγμάτων, ο Ντέιβις υποστηρίζει ότι ορισμένες θέσεις στην κοινωνία δεν κατακτώνται μέσα από επιτεύγματα, αλλά αντίθετα αποδίδονται, βάσει “μη ελέγξιμων παραγόντων, [όπως] το φύλο, η ηλικία, η συγγένεια”.⁶⁶⁵ Όπως ο ίδιος εξηγεί, οι θέσεις αυτές “όχι μόνο παρέχουν σταθερότητα στην κοινωνική δομή, αλλά και προδιαγράφουν το σημείο εκκίνησης για την κοινωνικοποίηση του παιδιού”.⁶⁶⁶ Συνεπώς, η κοινωνική ανισότητα εγγράφεται ως κληρονομική ιδιότητα έτσι ώστε το σύστημα να μπορεί να παραμένει σταθερό.

Ακριβώς το γεγονός ότι εστιάζουν στις ανώτερες κοινωνικές θέσεις επιτρέπει στους Ντέιβις και Μουρ να αναπτύξουν μια τέτοια επιχειρηματολογία, αγνοώντας (εκούσια) ένα θεμελιώδες ζήτημα: αυτό των κοινωνικών επιπτώσεων και αποτελεσμάτων της ανισότητας που επιβάλλει η κοινωνική διαστρωμάτωση.⁶⁶⁷

Συνεπώς, θα μπορούσαμε αρχικά να υποστηρίξουμε ότι η όλη αξιολόγηση της “λειτουργικής σημασίας” της κοινωνικής διαστρωμάτωσης γίνεται στη βάση μίας αφηρημένης και αυθαίρετης “αξίας επιβίωσης” του κοινωνικού συστήματος, χωρίς να ορίζεται κάπου το μέτρο της ή ο τρόπος που αφορά τα επί μέρους τμήματα της κοινωνίας. Δηλαδή, αν η επιβίωση του κοινωνικού συστήματος συνδέεται με την επιβίωση των λίγων ή των πολλών, αν έχει βραχυπρόθεσμο ή μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Ζητήματα που αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στο πλαίσιο της συζήτησης για την κλιματική αλλαγή και

⁶⁶³ Χαρακτηριστικά: “[...] εάν τα δικαιώματα και τα προνόμια των διαφορετικών θέσεων σε μία κοινωνία πρέπει να είναι άνισα, τότε η κοινωνία πρέπει να είναι διαστρωματωμένη, διότι ακριβώς αυτό σημαίνει η διαστρωμάτωση” (Davis και Moore 1945: 243).

⁶⁶⁴ Melvin M. Tumin, ‘Some Principles of Stratification: A Critical Analysis’, *American Sociological Review* 18, τχ. 4 (Αύγουστος 1953): 388.

⁶⁶⁵ Davis 1942: 316.

⁶⁶⁶ Στο ίδιο: 316.

⁶⁶⁷ Όπως παρατηρεί ο Μέλβιν Τούμιν: “Η καθολικότητα και η αρχαιότητα της [κοινωνικής] ανισότητας έχει οδηγήσει στην παραδοχή ότι πρέπει να υπάρχει κάτι εξίσου αναπόφευκτο και θετικά λειτουργικό στις συγκεκριμένες κοινωνικές ρυθμίσεις. Προφανώς, το αληθές ή το ψευδές μίας τέτοιας παραδοχής αποτελεί ένα στρατηγικό ερώτημα για οποιαδήποτε θεωρία της κοινωνικής οργάνωσης. Είναι, επομένως, εξαιρετικά παράξενο το ότι οι βασικές υποθέσεις και συνέπειες της παραδοχής αυτής έχουν διερευνηθεί μόνο περιστασιακά από τους Αμερικανούς κοινωνιολόγους” (Tumin 1953: 387).

την καταστροφή του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και ανάπτυξης.

Δεύτερον, όπως αποδείχθηκε πρόσφατα στην περίπτωση της πανδημίας του Covid-19, η σημασία συγκεκριμένων επαγγελμάτων για την επιβίωση της κοινωνίας είναι αμφισβητήσιμη. Κάποια επαγγέλματα αποκτούν τέτοια σημασία (ή υπάρχουν) μόνο εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου ή και συστήματος.⁶⁶⁸ Όσο για την απλή επιβίωση, η παγκόσμια υγειονομική κρίση έδειξε ότι το ποια επαγγέλματα έχουν ζωτική σημασία ορίζεται με τρόπο αντίστροφο απ' ό,τι υποθέτουν οι Ντέιβις και Μουρ.

Τρίτον, η προσήλωση στη “σπανιότητα” των κατάλληλων ατόμων για συγκεκριμένες θέσεις οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι τα περισσότερα άτομα παρεμποδίζονται και αποτρέπονται εξ ορισμού από το ίδιο το σύστημα από το να αναπτύξουν τις ικανότητες και τα ταλέντα τους, δεδομένου ότι όλα τα κοινωνικά στρώματα δεν διαθέτουν την ίδια πρόσβαση στην εξειδικευμένη και μακρόχρονη εκπαίδευση. Τελικά, όπως σωστά εξηγεί ο Τούμιν: “τα συστήματα της διαστρωμάτωσης, όταν είναι δραστήρια, τείνουν να μειώνουν την αξία επιβίωσης μίας κοινωνίας [...]. Τα συστήματα διαστρωμάτωσης είναι, όπως φαίνεται, εγγενώς ανταγωνιστικά στην ανάπτυξη της ισότητας των ευκαιριών”.⁶⁶⁹

Για τον Τούμιν, το κύριο γνώρισμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην καπιταλιστική κοινωνία είναι η μεγάλη εξάρτησή της από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, κάτι που είναι επίσης απαραίτητο για τη σωστή και αποτελεσματική λειτουργία των συστημάτων, σύμφωνα με τους Ντέιβις και Μουρ. Η ιδιοκτησία όμως κληρονομείται, επομένως, μπορεί να κατατάσσει τα άτομα σε συγκεκριμένες θέσεις με κύρος και εξουσία, θέσεις που δεν κατακτώνται αλλά αποδίδονται.

Άλλωστε, και ο ίδιος ο Πάρσονς υποστηρίζει ότι η κατάληψη συγκεκριμένων θέσεων στην κοινωνική ιεραρχία μπορεί να οφείλεται είτε στις επαγγελματικές ικανότητες των ανθρώπων είτε στην οικογενειακή τους κληρονομιά, η οποία φαίνεται να είναι κυρίως “αξιακή”. Επομένως, τα άτομα που γεννιούνται σε οικογένειες με διαφορετική θέση θα έχουν και διαφορετικά προνόμια:

“[...] ο συνδυασμός ενός επαγγελματικά διαφοροποιημένου βιομηχανικού συστήματος και ενός έντονα αλληλέγγυου οικογενειακού συστήματος οφείλει να είναι ένα σύστημα διαστρωμάτωσης στο οποίο τα παιδιά όσων βρίσκονται σε ανώτερες θέσεις έχουν διαφορετικά προνόμια, δυνάμει του αποδιδόμενου κύρους από την οικογένεια, τα οποία δεν έχουν όσοι βρίσκονται σε χαμηλότερες θέσεις”.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ Για μία κριτική προσέγγιση σχετικά με την πραγματική και ουσιαστική σημασία των επαγγελμάτων που θεωρητικοί όπως ο Πάρσονς και οι μαθητές του αναγνώριζαν ως “ουσιώδη” για το σύστημα, βλέπε: David Graeber, *Bullshit Jobs: The Rise of Pointless Jobs, and What We Can Do About It* (London: Penguin Books, 2019).

⁶⁶⁹ Tumin 1953: 389.

⁶⁷⁰ Parsons 1951: 158.

Στον αντίποδα μιας τόσο ουδέτερης τοποθέτησης, ο Άλβιν Γκούλντνερ εξηγεί τη σημασία που έχουν για την κοινωνική δομή οι οικογενειακές μεταβιβάσεις —σε μόλις μία παράγραφο:

“Η κληρονομιά της ιδιοκτησίας είναι η κληρονομιά ενός ιδιαίτερου πλεονεκτήματος: πρόκειται για την κληρονομιά *δικαιωμάτων* —νομικά προστατευμένων δικαιωμάτων [...]. Με δεδομένη την ύπαρξη κληρονομούμενης ιδιοκτησίας, τα άτομα προικίζονται εκ γενετής όχι με τις ίδιες, αλλά με άνισες [κοινωνικές] θέσεις”.⁶⁷¹

Σαν συμπέρασμα, μπορούμε να πούμε ότι η φονξιοναλιστική θεωρία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης είναι, στην ουσία, μια απολογία της υφιστάμενης (στις ΗΠΑ τα μεταπολεμικά χρόνια) κοινωνικής ιεραρχίας, μια επιχειρηματολογία για τη διατήρηση και διαιώνιση της προνομιούχας θέσης εκείνων των ατόμων που ήδη βρίσκονται στα ανώτερα στρώματα, έχουν εξουσία, κύρος, ιδιοκτησία και οικονομική άνεση. Η αναλυτική της αξία είναι περιορισμένη,⁶⁷² αφού οι κοινωνικές σχέσεις και το πλαίσιο μοιάζουν να είναι έτσι γιατί έτσι τους αρέσει ή, όπως εύστοχα σημειώνει ο Τζωρτζ Ρίτσερ, διότι προφανώς “όσοι βρίσκονται σε ανώτερες θέσεις έχουν το συμφέρον να διατηρήσουν το πλήθος τους μικρό και την εξουσία και το εισόδημά τους μεγάλα”.⁶⁷³ Η ιδεολογική της αξία είναι όμως σημαντική γιατί, στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο διαφαίνεται σταδιακά ότι τα υποκείμενα που δεν εντάσσονται στις προνομιούχες τάξεις πρέπει να προσαρμοστούν σε ένα περιβάλλον ύπαρξης και δράσης από το οποίο δεν υπάρχει διαφυγή. Δεν έχουν άλλη δυνατότητα από το να επιτελέσουν αποτελεσματικά τις λειτουργίες που τους έχουν ανατεθεί σε ένα ιεραρχικά δομημένο κοινωνικό σύστημα.

Κοινωνικοποίηση, εκπαίδευση και η “παρέκκλιση” του αμερικανικού φοιτητικού κινήματος

Πώς γίνεται όμως η προσαρμογή στο ιεραρχημένο αυτό κοινωνικό σύστημα και πώς ορίζεται το κανονιστικό πλαίσιο της;

Ο Πάρσονς αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως σύστημα του οποίου τα μέρη βρίσκονται σε διαρκή σχέση αλληλεξάρτησης και, όπως ήδη αναφέραμε, θεωρεί ότι αυτές οι σχέσεις μεταξύ των μερών του συστήματος ορίζονται και διαμορφώνονται από ένα σύστημα αξιών οι οποίες είναι ή θα πρέπει να είναι κοινές για όλα τα μέρη του συστήματος, ανεξαρτήτως της ιεραρχικής τους θέσης. Με τη δική του διατύπωση:

“[...] ένα κοινωνικό σύστημα αποτελείται από μία πολλαπλότητα ατομικών δράσεων που εγκλείονται σε μία διαδικασία αλληλεπίδρασης, η οποία εκτυλίσσεται εντός μίας κατάστασης που απαραίτητα χαρακτηρίζεται από φυσικές ιδιότητες. Οι ατομικές αυτές δράσεις κινητοποιούνται από μία τάση για ‘βελτιστοποίηση της

⁶⁷¹ Gouldner 1972: 321.

⁶⁷² Σχετικά, ο Χόροβιτς αναφέρει: “[Οι ακαδημαϊκές εργασίες σχετικά με το Αμερικανικό κοινωνικό σύστημα και τις κατευθύνσεις του] συμβάλλουν στην ιδεολογία, όχι στην επιστήμη. [Δείχνουν πόσο απαξιωμένο είναι το επάγγελμα του κοινωνιολόγου], ο βαθμός άγνοιας του οποίου για τα ζητήματα της εξουσίας σε αυτή τη χώρα μπορεί να συγκριθεί μόνο με τον βαθμό ετοιμότητάς του να υπηρετήσει αυτή την εξουσία” [David Horowitz, ‘Social Science or Ideology’, *Berkeley Journal of Sociology* 15 (1970): 1–10].

⁶⁷³ Ritzer 2011: 239.

ικανοποίησης [στόχων]’ ενώ η σχέση μεταξύ τους, αλλά και με τη συνθήκη στην οποία βρίσκονται, ορίζεται και διαμεσολαβείται από ένα σύστημα πολιτισμικά δομημένων και κοινών συμβόλων”.⁶⁷⁴

Για την ικανοποίηση των αναγκών του κάθε μέρους, το σύστημα διέπεται από συμβάσεις μεταξύ των μερών του, που είναι δομημένες με τέτοιο τρόπο ώστε αυτό να γίνεται αποδεκτό από το σύνολο, στη βάση που ορίζεται από ένα κοινό αξιακό πλαίσιο. Στην ιδανική, βέλτιστη κατάσταση λειτουργίας του συστήματος, η κοινωνική δράση αποκτά σταθερά κοινωνικοδομικά στοιχεία —αυτό που ο Πάρσονς ορίζει ως *θεσμοποίηση* (institutionalisation)—, μέσα από τη διαδικασία *εσωτερίκευσης* (internalisation) των αξιών, δηλαδή της υιοθέτησης από τα δρώντα υποκείμενα ενός κυρίαρχου πολιτισμικού προτύπου, το οποίο ονομάζει “πολιτισμική κληρονομιά” και παρομοιάζει με την ιδιότητα της κληρονομικότητας των γονιδίων στα βιολογικά συστήματα,⁶⁷⁵ κατ’ αντιστοιχία της *βιολογικής μνήμης* του Μπερτάλανφου. Όπως εξηγεί ο Γκερτ Βερσράγκεν (Gert Vershraegen), ο Πάρσονς, στο δεύτερο μεγάλο του έργο, *Το Κοινωνικό Σύστημα*:

“περιέγραψε το πώς οι παράλληλες διαδικασίες της θεσμοποίησης και της εσωτερίκευσης είναι ζωτικής σημασίας για την επίτευξη της ευταξίας σε οποιοδήποτε κοινωνικό σύστημα. Επειδή οι πραγματιστικές κοινωνίες, όπως η αμερικανική, έχουν, προφανώς, την τάση για μη ολοκληρωμένη εσωτερίκευση και ασταθή [imbalanced] ή στρεβλή [distorted] θεσμοθέτηση, η κοινωνιολογική ανάλυση εξελίσσεται καλύτερα όταν βασίζεται στην ιδανική περίπτωση μίας κοινωνικής κατάστασης, όπου οι δυναμικές των δύο αυτών διαδικασιών είναι σταθερές και απόλυτα συντονισμένες”.⁶⁷⁶

Επηρεασμένος από τη βεμπεριανή έννοια του ιδεατού υποδείγματος ή “ιδεότυπου”, ο Πάρσονς εκκινεί από αυτόν που θεωρεί ως “ιδανικό τύπο” της κοινωνίας για να κατασκευάσει το θεωρητικό του σχήμα και, στη συνέχεια, επιχειρεί να “χωρέσει” μέσα στον τύπο αυτό την πραγματική κοινωνία, ορίζοντας τους μηχανισμούς εκείνους που θα της επιτρέψουν να μετατραπεί σε ιδανική κοινωνία.⁶⁷⁷ Στη συνέχεια, συνεπής με τη λογική της ισορροπίας και των ελεγχόμενων μεταβολών, διακρίνει τις “απειλές” που, δυνητικά, θα αντιμετωπίσει ένα κοινωνικό σύστημα, ώστε να προτείνει και τους μηχανισμούς αντιμετώπισής τους.

⁶⁷⁴ Parsons 1951: 5-6.

⁶⁷⁵ Parsons και Bales 1955: 395.

⁶⁷⁶ Gert Verschraegen, ‘Institutionalised Individualism. Parsons and Luhmann on American Society’, στο *Addressing Modernity. Social Systems Theory and U.S. Cultures*, επιμ. Hannes Bergthaller και Carsten Schinko, τ. 45, *Postmodern Studies 45* (Leiden, The Netherlands: Brill | Rodopi, 2011): 176-177.

⁶⁷⁷ Στον αντίποδα της παρσονικής (και βεμπεριανής) μεθόδου, ο Έβαλντ Ιλιένκοφ εξηγεί την υλιστική μέθοδο του Μαρξ: “Ο Μαρξ ποτέ δεν εξέτασε την πραγματικότητα από την οπτική ενός a priori αποδεκτού ιδανικού. Αυτός πήρε καταρχήν υπόψη του τις πραγματικές αντιφάσεις της ζωής, προσπαθώντας να δει πώς η ίδια η πραγματικότητα έτεινε να λύσει με την κίνησή της τις αντιφάσεις της. [...] Η σύγκρουση ανάμεσα στη θεωρητική συνειδητοποίηση της πραγματικότητας, παρατηρημένης στις καλύτερες εκφράσεις της, και την ίδια την πραγματικότητα: να η μέθοδος που χρησιμοποίησε ο Μαρξ για να επιλύσει όλες τις αντιθέσεις της κοινωνικής ζωής” [Έβαλντ Ιλιένκοφ, *Τεχνοκρατία και Ανθρώπινα Ιδεώδη στο Σοσιαλισμό*, μτφρ. Αποστόλης Τσέλιος, Σύγχρονη Σκέψη (Αθήνα: Οδυσσέας, 1976): 96-97].

Το κοινωνικό σύστημα, όπως όλα τα συστήματα, καθορίζεται καταρχάς από τη σχέση του με το περιβάλλον του, δηλαδή από τον σαφή καθορισμό των ορίων του. Παράλληλα, δεδομένης της αλληλεξάρτησης των μερών του, κάθε αλλαγή στη μορφή ή λειτουργία ενός μέρους επηρεάζει τα υπόλοιπα και άρα τη λειτουργία του συστήματος στην ολότητά του. Επομένως, για την επιβίωση και διατήρηση της ισορροπίας του συστήματος, είναι απαραίτητος ο έλεγχος τόσο των εξωτερικών όσο και των εσωτερικών παραγόντων που μπορούν να οδηγήσουν στην όποια ανισορροπία, δηλαδή στη διατάραξη των ορίων με το περιβάλλον του και των σχέσεων μεταξύ των μερών του. Η ισορροπία αυτή απαιτεί με τη σειρά της συγκεκριμένους μηχανισμούς “άμυνας” και “ρύθμισης”,⁶⁷⁸ δηλαδή μηχανισμούς που να αποτρέπουν την αλλαγή του χαρακτήρα του συστήματος.⁶⁷⁹ Στην ουσία ο Πάρσονς δεν αντιτίθεται στις ελεγχόμενες και εύτακτες μεταβολές του συστήματος, τις οποίες βλέπει ως απαραίτητες “ρυθμίσεις” για την επιβίωσή του. Αντιτίθεται στις άτακτες και ριζικές αλλαγές. Είναι ενδεικτικό ότι συγκρίνει την κοινωνική δράση με τον πρώτο νόμο κίνησης του Νεύτωνα, το νόμο της αδράνειας, “ο οποίος υποστηρίζει ότι τα προβλήματα της μηχανικής αφορούν όχι το τι κάνει τα σώματα να κινούνται, αλλά το τι τα κάνει να *αλλάζουν* την κίνησή τους, ως προς την κατεύθυνση ή την ταχύτητα”.⁶⁸⁰

Έτσι, ο Πάρσονς διερευνά τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες διαφαίνονται “τάσεις μεταβολής” του *status quo*. Για την αντιμετώπιση των τάσεων αυτών προτείνει δύο γραμμές άμυνας. Η πρώτη είναι η *κοινωνικοποίηση* (socialisation) και η δεύτερη ο *κοινωνικός έλεγχος* (social control) στην πιο κλασική του μορφή, αυτή της καταστολής. Δηλαδή προτείνει μηχανισμούς “ολοκλήρωσης” ή “ένταξης”, όπως τους ονομάζει.⁶⁸¹

Η κοινωνικοποίηση ορίζεται, από τον Πάρσονς, ως η διαδικασία μάθησης ενός ατόμου για την “απόκτηση των κατευθύνσεων που είναι αναγκαίες για την ικανοποιητική λειτουργία του εντός του ρόλου του”,⁶⁸² δηλαδή ως “ολόκληρο το σύμπλεγμα των διαδικασιών μέσα από τις οποίες τα άτομα μετατρέπονται σε μέλη της κοινωνίας και διατηρούν αυτή τους τη θέση”. Η διαδικασία μάθησης οδηγεί στην επιτυχημένη εσωτερίκευση των κοινών αξιών του κοινωνικού συστήματος, δεδομένου ότι οι αξίες αυτές δεν είναι εγγενείς στα άτομα, αλλά αποκτούνται μέσα από τη συνεχή τους εκπαίδευση και επιμόρφωση. Έτσι, καταλήγει να θεωρεί τα δρώντα υποκείμενα ως παθητικούς δέκτες της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης, μέσα από την οποία δεσμεύονται από το σύστημα ως εξωτερική

⁶⁷⁸ “Η άμυνα και η ρύθμιση θεωρούνται *εξισορροπητικές* διαδικασίες, οι οποίες εξουδετερώνουν τάσεις για αλλαγή του συστήματος με συγκεκριμένους τρόπους” (Parsons 1951: 204).

⁶⁷⁹ Η πάλη των τάξεων εξετάζεται ως ένας τέτοιος δυνητικός παράγοντας ανατροπής: “[...] το πρόβλημα της πάλης των τάξεων μπορεί να προσεγγιστεί με όρους ανάλυσης [...] των τρόπων με τους οποίους η θεσμική ολοκλήρωση του συστήματος επιτυγχάνει ή δεν επιτυγχάνει να αναπτύξει επαρκείς μηχανισμούς ελέγχου” (Parsons 1949: 22).

⁶⁸⁰ Parsons 1951: 204.

⁶⁸¹ “Εάν διαφοροποιημένα συστήματα οφείλουν να ενταχθούν σε ένα συνολικό σύστημα το οποίο διατηρεί την προσαρμοστική του ικανότητα, τότε θα πρέπει να υπάρχουν μηχανισμοί ολοκλήρωσής τους” (Parsons και Platt 1973: 23).

⁶⁸² Parsons 1951: 205.

επιβολή, χωρίς να μπορούν να το αλλάξουν. Όπως παρατηρεί ο Γκούλντνερ, εδώ τα άτομα είναι αντιληπτά ως “φορείς και δέκτες αξιών, αλλά [όχι ως] δημιουργοί αξιών”.⁶⁸³

Η πρώτη και βασική γραμμή άμυνας για την αποτροπή των απειλών και την επιτυχή και εύτακτη λειτουργία του συστήματος είναι λοιπόν, σύμφωνα με τον Πάρσονς, η κοινωνικοποίηση με την έννοια ενός “συμπλέγματος μηχανισμών μεταβίβασης που είναι απαραίτητοι στη σταθερότητα και ανάπτυξη των κοινωνικο-πολιτισμικών συστημάτων”⁶⁸⁴, μιας διαδικασίας μάθησης που είναι μορφοποιητική διαδικασία του υποκειμένου και, αρχίζοντας από την ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση του παιδιού, συνεχίζεται και εξελίσσεται σπειροειδώς σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Ο συγγραφέας θεωρεί, βέβαια, πως οι αξίες και οι ρόλοι που τα άτομα μαθαίνουν στην παιδική τους ηλικία είναι οι πιο καθοριστικές,⁶⁸⁵ διότι συγκροτούν αυτό που ο ίδιος ονομάζει “βασική δομή της προσωπικότητας” και αποκτάται μέσω της οικογένειας.

Ωστόσο, εφόσον θεωρεί ως δεδομένη και αναπόφευκτη την κοινωνική διαστρωμάτωση, όπως είδαμε παραπάνω, εφόσον θεωρεί ότι οι κοινωνικές θέσεις των ατόμων έχουν και κοινωνικοποιητική λειτουργία, συμπεραίνει ότι οι διαφορετικές θέσεις σε μία διαφοροποιημένη κοινωνική δομή διαμορφώνουν και διαφορετικές κουλτούρες.⁶⁸⁶ Οι διαφορετικές αυτές κουλτούρες δημιουργούν και διαφορετικούς τύπους οικογένειας, οι οποίοι με τη σειρά τους δημιουργούν διαφορετικές συμπεριφορές ή στάσεις (attitudes) στα άτομα:

“Στην αμερικανική αστακή κοινωνία έχει αποδειχτεί ότι υπάρχει μία σχετικά σαφής τέτοια διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων των μεσαίων και των κατώτερων στρωμάτων [...]. Αυτές οι διαφορές, όπως φαίνεται, διεισδύουν στα πιο βαθιά ψυχολογικά επίπεδα του καθορισμού της στάσης. Υπάρχουν ενδείξεις από την κοινωνία μας ότι η δομή της οικογένειας των κατώτερων ομάδων είναι τέτοια που ευνοεί στάσεις, οι οποίες σαφώς δημιουργούν αναπηρίες στα μέλη τους σχετικά με τον ανταγωνισμό των θέσεων στο επαγγελματικό σύστημα”.⁶⁸⁷

Εδώ ο Πάρσονς, ενοχοποιώντας τις οικογένειες των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων, υποστηρίζει ότι προσφέρουν στα μέλη τους μία ελλιπή —ως προς τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα— κοινωνικοποίηση και, άρα, είναι αυτές που εμποδίζουν την κοινωνική τους εξέλιξη. Γι’ αυτό και στο θεωρητικό του σχήμα τείνει να ελαχιστοποιήσει την κοινωνικοποιητική λειτουργία της οικογένειας. Η θεσμοθετημένη εκπαίδευση θα πρέπει να αναλάβει ένα μεγάλο τμήμα αυτής της ευθύνης, όταν μάλιστα, όπως διατείνεται, δεν λειτουργεί μόνο ως πεδίο εσωτερίκευσης των αξιών, αλλά αποτελεί και έναν μηχανισμό επιλογής των ατόμων και κατανομής τους στις αντίστοιχες επαγγελματικές και λοιπές

⁶⁸³ Gouldner 1972: 193.

⁶⁸⁴ Parsons και Bales. 1955: 396.

⁶⁸⁵ “Υπάρχουν λόγοι να πιστεύουμε ότι, μεταξύ των στοιχείων της προσωπικότητας που αποκτούνται με τη μάθηση, τα πιο σταθερά και τα πιο ανθεκτικά είναι [εκείνα] που τίθενται στην παιδική ηλικία, τα οποία σε μεγάλο βαθμό δεν αποτελούν αντικείμενα δραστηριών μεταβολών στη διάρκεια της ενήλικης ζωής” (Parsons 1951: 208).

⁶⁸⁶ Parsons 1949: 23.

⁶⁸⁷ Στο ίδιο: 23.

θέσεις μέσα από τη λειτουργία της αξιολόγησης. Αυτό δηλαδή που συμβαίνει είναι μία “εύτακτη επιλογή”,⁶⁸⁸ όπως την ονομάζει ο Πάρσονς, την οποία αποκαλυπτικά συνοψίζει ο Γκούλντνερ:

“για να μπορέσει να έχει πρόσβαση [στην κοινωνία] —κι επομένως στις επιβραβεύσεις της—, το κάθε άτομο οφείλει να υποβληθεί στην εκπαίδευση και την κοινωνικοποίηση, που εξαρχής επικυρώνουν και καλλιεργούν μόνο επιλεγμένα τμήματα του εαυτού του, αυτά τα οποία θεωρείται πως μπορούν να έχουν στη συνέχεια κάποια χρησιμότητα”.⁶⁸⁹

Ο Πάρσονς θα υποστηρίξει αυτή τη χρησιμοθηρική διάσταση της εκπαίδευσης για τη διατήρηση του κοινωνικού συστήματος και ιδιαίτερα αυτή της ανώτατης εκπαίδευσης μέσα και από τη μελέτη του για το Αμερικανικό Πανεπιστήμιο, την οποία θα σχολιάσουμε παρακάτω.

Πρώτα όμως θα σταθούμε στο εξής σημείο: η σημασία που ο Πάρσονς προσδίδει στο κοινωνικοποιημένο υποκείμενο αναγκαστικά μας μεταφέρει στο μη-κοινωνικοποιημένο και στο ζήτημα της απόκλισης. Επομένως οφείλουμε να δούμε πώς ο Πάρσονς κατανοεί την απόκλιση από το κοινό πλαίσιο αξιών που επιβάλλει το κοινωνικό σύστημα και τι προτείνει για την αντιμετώπισή της.

Η δεύτερη γραμμή άμυνας (για την αποτροπή των απειλών και την επιτυχή και εύτακτη λειτουργία του συστήματος), όπως αναφέραμε, είναι για τον Πάρσονς ο κοινωνικός έλεγχος. Η ίδια η ύπαρξη ενός κανονιστικού πλαισίου αξιών για την κοινωνική δράση υπονοεί την ύπαρξη δύο τάσεων: αυτή της συμμόρφωσης και αυτή την παρέκκλισης. Οι παρεκκλίσεις (δηλαδή τα άτομα που δεν μπορούν να συμμορφωθούν στο κοινό αξιακό πλαίσιο) αποτελούν δυνάμεις με “τάσεις μεταβολής” του συστήματος και οφείλουν να περιορίζονται από μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου ή “μηχανισμούς αποκατάστασης της ισορροπίας”.⁶⁹⁰ Είναι, επομένως, απαραίτητο να οριστεί και το τι αποτελεί “παρέκκλιση”, δηλαδή ποιες είναι οι συμπεριφορές εκείνες των ατόμων που θεωρούνται “μη αποδεκτές”.

Ως παρέκκλιση ορίζεται “η απομάκρυνση από τη συμμόρφωση με τα κανονιστικά πρότυπα τα οποία έχουν καθοριστεί ως κοινή κουλτούρα”⁶⁹¹ που οδηγεί σε “[...] μία διατάραξη της ισορροπίας του συστήματος αλληλεπίδρασης”,⁶⁹² εφόσον δημιουργεί μία έλλειψη “εμπιστοσύνης” μεταξύ των μερών του συστήματος (ατόμων). Ωστόσο για τον Πάρσονς είναι απαραίτητος ένας βαθμός ανισορροπίας, δηλαδή ένας ελεγχόμενος βαθμός παρέκκλισης, δεδομένου ότι τα συστήματα για να είναι λειτουργικά και προσαρμοστικά δεν θα πρέπει να είναι άκαμπα, αλλά ευέλικτα, εφόσον δέχεται ότι δεν είναι στατικά, αλλά δυναμικά. Με άλλα λόγια, το σύστημα θα πρέπει να μπορεί να δεχτεί ένα βαθμό μεταβολών και παραλλαγών. Εξάλλου, όπως το διατυπώνει ο ίδιος, υπάρχει πάντα ένα χάσμα ανάμεσα

⁶⁸⁸ Parsons 1951: 4.

⁶⁸⁹ Gouldner 1972: 73.

⁶⁹⁰ Parsons 1951: 206.

⁶⁹¹ Στο ίδιο: 206.

⁶⁹² Στο ίδιο: 250.

στην προσδοκία και στο αποτέλεσμα μίας κοινωνικής δράσης. Στην ίδια διαπίστωση καταλήγει και ο Ντέιβις, όταν αναφέρει ότι τα άτομα ποτέ δεν επιτυγχάνουν απόλυτα να ικανοποιήσουν τους κοινωνικούς ρόλους τους και έτσι εκδηλώνονται “διακυμάνσεις στα προσδοκώμενα πρότυπα”.⁶⁹³ Οι διακυμάνσεις αυτές είναι όχι μόνο αναπόφευκτες, αλλά και απαραίτητες για τη σωστή λειτουργία του συστήματος, μόνον εφόσον εντάσσονται σε συγκεκριμένα όρια τέτοια που να επιτρέπουν τον έλεγχό τους. Στην περίπτωση που αυτό δεν είναι εφικτό, θα πρέπει, μας εξηγεί ο Πάρσονς, να ενεργοποιηθεί η δεύτερη γραμμή άμυνας του συστήματος, δηλαδή οι κατασταλτικοί μηχανισμοί, αυτό που ονομάζει κοινωνικό έλεγχο.

Τα άτομα ορίζονται εν τέλει ως τμήματα ενός συνόλου, στο οποίο έχουν καθορισμένους ρόλους. Συνεπώς, τα άτομα υπάρχουν *μόνο* ως “τμήματα” του συνόλου, με την τάση της απόλυτης ελάττωσης της αυτονομίας τους, τουλάχιστον όσον αφορά στα κατώτερα στρώματα της κοινωνικής ιεραρχίας και διαστρωμάτωσης, διότι, όπως εξηγεί ο Μιλμπάουερ: “μία κριτική [...] αυτονομία, που θέτει σε αμφισβήτηση τις κρατούσες νόρμες, είναι ξένη για τον Πάρσονς”,⁶⁹⁴ εφόσον μπορεί να διαταράξει την ισορροπία και εύτακτη λειτουργία του συστήματος. Τα άτομα δεσμεύονται στους ρόλους τους από στόχους και προσδοκίες τις οποίες δεν επιλέγουν αλλά τους επιβάλλονται, όπως είδαμε, μέσα από την κοινωνικοποίηση. Δηλαδή μέσα από την εσωτερικευση των κοινών ηθικών αξιών. Ωστόσο, οι αξίες που οφείλουν να εσωτερικευτούν δεν προέρχονται από τα ίδια τα άτομα αλλά, σύμφωνα με τον Πάρσονς, από μία “απόλυτη αλήθεια”, κάποιους αφηρημένους αιώνιους νόμους. Με άλλα λόγια, τα ‘άτομα του Πάρσονς’ δεν μπορούν ούτε να επιλέξουν ούτε να επηρεάσουν το πλαίσιο της δράσης τους, παρά μόνο να προσαρμοστούν σε αυτό.

Το πρόβλημα έγκειται βέβαια όχι στο αξιακό πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος, αλλά στους όρους προέλευσής του, τους οποίους ο Πάρσονς αποσιωπά ή εμφανίζεται να αγνοεί.

⁶⁹³ Davis 1942: 311. Ο Τόμας Πέτιγκριου (Thomas F. Pettigrew), σε συλλογικό τόμο για την αμερικανική κοινωνιολογία τον οποίο επιμελείται ο Πάρσονς, εξηγεί: “Μία σημαντική αρχή της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι το ότι εφόσον ικανοποιηθούν οι πρωταρχικές φυσικές ανάγκες όπως η πείνα και η δίψα, το ζωτικό στοιχείο γίνεται η διαφορά μεταξύ αυτού που έχεις και αυτού που φιλοδοξείς να έχεις. Με άλλα λόγια, το σημαντικό δεν είναι τόσο το απόλυτο επίπεδο επίτευξης όσο η σχετική ασυμφωνία μεταξύ αυτού που το άτομο προσδοκά και αυτού που επιτυγχάνει” (Thomas F. Pettigrew, ‘Race Relations in the United States: A Sociological Perspective’, στο *American Sociology*, επιμ. Talcott Parsons (New York, London: Basic Books, 1968): 264). Στο επιχείρημα αυτό βέβαια είχαν ήδη απαντήσει οι Μαρξ και Ένγκελς: “Σαν ένα παράδειγμα για το πώς ο Φώϋερμπαχ αποδέχεται και ταυτόχρονα παρανοεί την υπάρχουσα πραγματικότητα [...] θυμίζουμε το απόσπασμα [...] όπου αναπτύσσει την άποψη ότι η ύπαρξη ενός πράγματος ή ενός ανθρώπου είναι ταυτόχρονα η ουσία τους, ότι οι όροι ύπαρξης, ο τρόπος ζωής και δραστηριότητας ενός ξεχωριστού ζώου ή ανθρώπου είναι αυτοί που μέσα τους η ‘ουσία’ του νιώθει ικανοποιημένη. Εδώ κάθε εξαίρεση νοείται ρητά σαν άτυχη περίπτωση, σαν μια ανωμαλία που δεν μπορεί ν’ αλλάξει. Έτσι, αν εκατομμύρια προλετάριοι νιώθουν ότι δεν είναι καθόλου ικανοποιημένοι από τις συνθήκες της ζωής τους, αν η ‘ύπαρξή’ τους ούτε στο ελάχιστο δεν αντιστοιχεί στην ‘ουσία’ τους, τότε, σύμφωνα με το απόσπασμα που αναφέραμε, πρόκειται για μια αναπόφευκτη ατυχία, που πρέπει να την υποστεί κανείς ήρεμα. Οι εξηγήσεις πως όλες οι τέτοιες αντιφάσεις είναι αναπόφευκτες ανωμαλίες. Δεν διαφέρουν ουσιαστικά από την παρηγοριά που προσφέρει ο Άγιος Μαξ Στίρνερ στους δυσσαρεστημένους, λέγοντας πως αυτή η αντίφαση είναι δικιά τους αντίφαση και αυτό το χάλι δικό τους χάλι, οπότε αν θα έπρεπε είτε να ηρεμήσουν είτε να κρατήσουν την αγανάκτηση για τον εαυτό τους [...]” [Μαρξ και Ένγκελς 1997: 92-93].

⁶⁹⁴ K.R. Mühlbauer, *Κοινωνικοποίηση. Θεωρία και έρευνα*, Παιδαγωγική και Εκπαίδευση 13 (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1990): 96.

Δεδομένου ότι, στη θεώρησή του, οι κοινωνικές τάξεις δεν έχουν αντιθετικά συμφέροντα, ο ίδιος δεν ασχολείται να απαντήσει στο ερώτημα ποιας τάξης τα συμφέροντα είναι αυτά που διαμορφώνουν το συγκεκριμένο αξιακό πλαίσιο; Έτσι, αυτό το παρουσιάζει ως το αποτέλεσμα κοινώς αποδεκτών ηθικών συμφωνιών. Παράλληλα, αν και αναγνωρίζει το χάσμα μεταξύ της προσδοκίας και του επιτεύγματος των δρώντων υποκειμένων, δηλαδή αναγνωρίζει, εν τέλει, την ίδια την αλλοτρίωση, όπως την καταλαβαίνει ο Μαρξ, δεν τον απασχολεί το κατά πόσο τα άτομα είναι όντως ελεύθερα να αναζητήσουν και να διεκδικήσουν τους δικούς τους στόχους και προσδοκίες. Αυτό που ο Μαρξ αναγνωρίζει ως μία ιστορική παθολογία του καπιταλιστικού συστήματος, ο Πάρσονς το αντιλαμβάνεται ως χαρακτηριστικό όχι μόνο του καπιταλισμού, αλλά όλων των κοινωνικών συστημάτων, δηλαδή θεωρεί ότι αποτελεί μία αναπόφευκτη και αιώνια κατάσταση του ατόμου, έναν καθολικό και αιώνιο νόμο. Με τον τρόπο αυτόν όμως αδυνατεί να συλλάβει τη διαφορά μεταξύ της αποτυχίας επίτευξης στόχων που τα ίδια τα άτομα έχουν επιλέξει, και της αποτυχίας επίτευξης στόχων που τους έχουν επιβληθεί. Όπως επισημαίνει ο Γκούλντερ: “ο Πάρσονς, στην πραγματικότητα, γενίκευσε την αλλοτρίωση, μετατρέποντάς την από μία ιστορική κατάσταση στην παγκόσμια μοίρα των ανθρώπων”.⁶⁹⁵

Η αξιολόγηση των ατόμων στη βάση της λειτουργικότητάς τους υποδηλώνει και τις επιρροές του Πάρσονς από τη θεωρία συστημάτων, σύμφωνα με την οποία τα ανοικτά συστήματα —όπως ορίζεται και η κοινωνία— χαρακτηρίζονται από την επιδίωξη ενός κοινού στόχου, γεγονός που αποτελεί και την οργανωτική τους αρχή. Στην περίπτωση του Πάρσονς, όπως και εν γένει των θεωριών ισορροπίας, ο στόχος είναι η διατήρηση του συστήματος και η βελτιστοποίηση της λειτουργίας του. Οποιαδήποτε αποτυχία συμβολής στον κοινό αυτό στόχο χαρακτηρίζεται ως παρέκκλιση, ως μία μη προσαρμοστική λειτουργία, ως μία αυτοκαταστροφική συμπεριφορά. Σε μία εξαιρετικά ακριβή κριτική της παρσονικής θεωρίας, ο Άλμπερτ Ζιμάνσκι (Albert Szymanski) τη συνοψίζει σε πέντε “πολύ απλές και πολύ συντηρητικές ιδέες”. Οι δύο πρώτες από αυτές είναι οι εξής:

“(1) Τα άτομα οφείλουν να κοινωνικοποιηθούν εντός του επικρατούντος αξιακού συστήματος για τη διατήρηση της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων. (2) Τα άτομα για τα οποία η κοινωνική χειραγώγηση δεν θα αποδώσει επαρκώς, θα πρέπει να ελέγχονται ώστε να μην παρακλύουν τη [λειτουργία] του κυρίαρχου συστήματος”.⁶⁹⁶

Εφόσον, λοιπόν, ουδετεροποιεί ως καθολικές τις ιστορικά προσδιορισμένες κάθε φορά κοινωνικές αιτίες της παρέκκλισης, μεταφέρει την ευθύνη στο ίδιο το άτομο. Η “μείωση της εμπιστοσύνης” μεταξύ των αλληλεπιδρώντων μερών εξηγεί και τα προβλήματα που μπορούν να δημιουργηθούν απέναντι στην εξουσία των ανώτερων ιεραρχικά θέσεων. Εδώ η παρέκκλιση δημιουργείται λόγω αυτού που ο Πάρσονς ονομάζει *αποπληθωρισμό της εξουσίας* (power deflation). Πρόκειται για μια επίσης σπειροειδή μείωση της “εμπιστοσύνης” απέναντι στους φορείς της εξουσίας, η οποία καταλήγει σε ανυποταξία και απειθαρχία. Ακριβώς αυτό το σημείο είναι και η κεντρική μεταβλητή στην οποία ο Πάρσονς εστιάζει

⁶⁹⁵ Gouldner 1972: 193.

⁶⁹⁶ Albert Szymanski, ‘Toward a Radical Sociology’, στο *Radical Sociology*, επιμ. David Colfax και Jack Roach (New York: Basic Books, 1971): 95.

στην ομώνυμη μελέτη του για το αμερικανικό πανεπιστήμιο (*The American University*).⁶⁹⁷ Το βιβλίο αυτό, που γράφτηκε σε συνεργασία με τον Τζέραλντ Πλαττ (Gerald M. Platt) και εκδόθηκε το 1973, ήταν αποτέλεσμα παραγγελίας της Επιτροπής Πανεπιστημιακών Στόχων και Διοίκησης (Assembly on University Goals and Governance) της Αμερικανικής Ακαδημίας Τεχνών κι Επιστημών (American Academy of Arts and Sciences), ήδη από το 1969. Η συγκεκριμένη μονογραφία του αμερικανικού πανεπιστημίου παρουσιάστηκε ως το παράδειγμα του “ιδανικού τύπου μεθόδου” για την ανάλυση των κοινωνικών συστημάτων, εν προκειμένω του πανεπιστημιακού συστήματος.

“[...] μετά από διαβουλεύσεις [με τον Πλαττ] και με τους χορηγούς μας, αποφασίσαμε να επικεντρώσουμε τη μονογραφία μας σε αυτό τον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης [τα ‘πλήρη’ πανεπιστήμια υψηλού ακαδημαϊκού κύρους] και να τον επεξεργαστούμε με μία ‘ιδανικού τύπου’ μέθοδο”.⁶⁹⁸

Η συγκεκριμένη μελέτη είναι αρκετά επιβοηθητική για την κατανόηση του σύνθετου, δυσνόητου και αφηρημένου θεωρητικού σχήματος του Πάρσονς, εφόσον αποτελεί την εφαρμογή του σε ένα συγκεκριμένο πεδίο της αμερικανικής κοινωνικής πραγματικότητας.

Το γεγονός ότι υπήρξε αυτή η κατά παραγγελία μελέτη δεν είναι βέβαια τυχαίο. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970 το φοιτητικό κίνημα είναι εξαιρετικά ενεργό στα αμερικανικά πανεπιστήμια. Εκκινώντας από το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα, αλλά και την αντίδραση στον πόλεμο των ΗΠΑ στο Βιετνάμ, εγγράφεται στο ευρύτερο εξεγερσιακό πολιτικό πλαίσιο της εποχής. Τα αμερικανικά πανεπιστήμια αποτελούσαν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη μαρξιστικών και ευρύτερα αριστερών ιδεών, συγκεκριμένα της αμερικανικής Νέας Αριστεράς. Κάτω από το πρίσμα αυτό, το βιβλίο των Πάρσονς και Πλαττ αποτελεί μία προσπάθεια ανάλυσης και διαχείρισης αυτού που θεωρήθηκε ως “κρίση” του αμερικανικού πανεπιστημίου, κυρίως μετά τα γεγονότα του 1964 στο Μπέρκλεϊ, του 1968 στο Κολούμπια και του 1969 στο Χάρβαρντ, τριών από τα πιο ευσπόλητα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας.

Οι παραδοχές με τις οποίες οι Πάρσονς και Πλαττ επιχειρούν να μελετήσουν τα ‘προβλήματα’ σύγκρουσης που έχουν ανακύψει σε αυτά τα πανεπιστήμια τη συγκεκριμένη δεκαετία, σχετίζονται με το πώς προσλαμβάνουν το λειτουργικό ρόλο του πανεπιστημίου στη διατήρηση του κοινωνικού συστήματος: “Οι θεσμοί της ανώτατης εκπαίδευσης και έρευνας αποτελούν, κατά μία έννοια, ‘εργοστάσια’ γνώσης, τα οποία αναπύσσουν και μεταλαμπαδεύουν τη γνώση”.⁶⁹⁹ Με αυτή την έννοια ο ίδιος ο θεσμός του πανεπιστημίου επιτελεί την ανώτατη ιεραρχικά λειτουργία της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης:

“Οι ικανότητες που χρειάζονται στα επαγγέλματα γενικά κατακτώνται μόνο μέσα από την προηγμένη εκπαίδευση, η οποία τώρα πραγματοποιείται στον ακαδημαϊκό χώρο. Το σύγχρονο πανεπιστήμιο έχει μετατραπεί, με τον τρόπο αυτό, στο κλειδί του επαγγελματικού τόξου”.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Parsons και Platt 1973.

⁶⁹⁸ Στο ίδιο: ν.

⁶⁹⁹ Στο ίδιο: 318.

⁷⁰⁰ Parsons 1971: 98.

Πρόκειται για το “γνωσιακό σύστημα”, όπως το ονομάζουν, το οποίο διαχειρίζεται την παραγωγή και διακίνηση της πληροφορίας, που σύμφωνα με την κυβερνητική ιεράρχηση του κοινωνικού συστήματος τοποθετείται στις ανώτερες του θέσεις, ελέγχοντας τις κατώτερες. Επομένως, η όποια κρίση και ενόχληση εντός του πανεπιστημίου είναι μία κρίση σε ένα από τα ανώτατα επίπεδα του κοινωνικού συστήματος, πολύ κοντά στην εξουσία, κι επομένως πολύ πιο επικίνδυνη για την επιβίωση του συστήματος.

Οι Πάρσονς και Πλαττ συγκρίνουν την “ακαδημαϊκή κρίση” με μία “πληθωριστική οικονομική κρίση” και το πανεπιστήμιο με την τράπεζα, ως αντίστοιχη “τράπεζα γνώσης”, αλλά κυρίως ως “τράπεζα επιρροής”.⁷⁰¹ Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης που πραγματοποιείται μέσω της πλήρωσης των ανώτερων κοινωνικών θέσεων από κατάλληλα εκπαιδευμένα άτομα, το πανεπιστήμιο διαδραματίζει κεντρικό ρόλο, δεδομένου ότι “πρόκειται για μία βιομηχανία κεφαλαιουχικών αγαθών για την παραγωγή γνώσης και πληροφορίας”,⁷⁰² στην οποία επενδύουν τα άτομα για να αυξήσουν την “ικανότητα απόδοσής” τους. Στο πλαίσιο αυτό, εξηγούν οι συγγραφείς, τα μέλη του ακαδημαϊκού συστήματος “δανείζονται” τμήμα της επιρροής του πανεπιστημίου, το οποίο στη συνέχεια καλούνται να επιστρέψουν, μέσα από την αυξημένη, πλέον, επιρροή τους στην κοινωνία.⁷⁰³ Όσο πιο ευυπόληπτο το πανεπιστήμιο, τόσο μεγαλύτερο είναι το δάνειο και τόσο μεγαλύτερη η επιρροή των ατόμων στο κοινωνικό σύνολο. Δηλαδή, τόσο υψηλότερη θέση κατακτούν στην κοινωνική ιεραρχία, εφόσον επιρροή σημαίνει και εξουσία.

Αντιλαμβανόμενοι με αυτό τον τρόπο το πανεπιστήμιο, ένα από τα ζητήματα που εντοπίζουν οι Πάρσονς και Πλαττ ως αιτία της “κρίσης” των αμερικανικών πανεπιστημίων είναι πρώτα απ’ όλα η πρόσβαση ολοένα και μεγαλύτερων τμημάτων της κοινωνίας στην ανώτατη εκπαίδευση.⁷⁰⁴ Η αύξηση του αριθμού των φοιτητών σημαίνει αύξηση του χρόνου απόδοσης των “τόκων” της επιρροής, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η ανασφάλεια και κατά συνέπεια να δημιουργείται πρόβλημα εμπιστοσύνης από μεριάς του θεσμού. Γι’ αυτό, τα πανεπιστήμια-τράπεζες αυξάνουν τον έλεγχο των φοιτητών κατά την είσοδό τους, κατ’ αντιστοιχία των μαλθουσιανών πληθυσμιακών ελέγχων. Όσο μεγαλύτερη επιρροή έχει ένα πανεπιστήμιο τόσο πιο επιλεκτικό γίνεται για τα μέλη του. Με αυτή τη σειρά επιχειρημάτων, οι Πάρσονς και Πλαττ εξηγούν το γιατί η “ακαδημαϊκή κρίση” εμφανίζεται πιο έντονη στα πανεπιστήμια της ελίτ των ΗΠΑ. Διότι αυτά απαιτούν μεγαλύτερη προσπάθεια από μεριάς των φοιτητών και μεγαλύτερα κόστη, τα οποία όμως, δεδομένου

⁷⁰¹ “Τα ακαδημαϊκά ιδρύματα είναι τράπεζες επιρροής (καθώς και τράπεζες πληροφορίας) στις οποίες τα μέλη είναι ταυτόχρονα καταθέτες και δανειολήπτες κι επομένως τα μέλη λαμβάνουν ‘τόκους’ από τις καταθέσεις τους σε επιρροή” (Parsons και Platt 1973: 321).

⁷⁰² Στο ίδιο: 319-210.

⁷⁰³ “Τα μέλη της σχολής και οι φοιτητές ξεπληρώνουν τα δάνεια επιρροής όταν συμβάλλουν περισσότερο στο ίδρυμα απ’ ό,τι το ίδρυμα σε εκείνα. Έτσι, οι φοιτητές καταφέρνουν να ξεπληρώσουν τα δάνεια επιρροής όταν [μετατραπούν] σε μορφωμένους άνδρες και γυναίκες. Με δεδομένο το επίπεδο της αρχικής τους επένδυσης σε επιρροή καταφέρνουν, μέσα από την αύξηση της επιρροής τους στην κοινωνία, να αποπληρώσουν το δάνειο επιρροής από το ακαδημαϊκό ίδρυμα” (Στο ίδιο: 322).

⁷⁰⁴ “[...] η εμφανής παρουσία σε όλες τις νεωτερικές κοινωνίες τα τελευταία χρόνια των ακραίων φοιτητικών ταραχών συνδέεται, όπως έχουμε υποδείξει, με την ανάπτυξη της μαζικής ανώτατης εκπαίδευσης” (Parsons 1971: 117).

του αυξημένου χρόνου αναμονής απόδοσης των “τόκων”, δεν αποπληρώνονται άμεσα, αυξάνοντας με τη σειρά τους την έλλειψη εμπιστοσύνης. Πρόκειται δηλαδή, κατά τη γνώμη τους, για μια “πληθωριστική κρίση” των πανεπιστημίων.

Το δεύτερο αίτιο για την “ακαδημαϊκή κρίση” το εντοπίζουν, προφανώς, στο επίπεδο των αξιών. Δεδομένου ότι την Αμερικανική κοινωνία χαρακτηρίζει μία “οργανική μεγέθυνση και ανάπτυξη”, κεντρικό γνώρισμα της ανάπτυξης αυτής είναι, σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο του Πάρσονς, “η διαφοροποίηση και προσαρμοστική αναβάθμιση του γνωσιακού [της] συμπλέγματος”.⁷⁰⁵ Αποτέλεσμα αυτής της διαφοροποίησης είναι, όπως μας εξηγούν οι συγγραφείς, η “δομική αυτονομία” του συστήματος της ανώτατης εκπαίδευσης, το οποίο οφείλει να λειτουργεί ως “ένα προστατευμένο περιβάλλον στο οποίο οι σκληρές πιέσεις του κόσμου των καθημερινών υποχρεώσεων να μπορούν να ελαττώνονται [...]. Γενικότερα, πρόκειται για μία περίπτωση θεσμοθέτησης της *ιδιωτικότητας*”.⁷⁰⁶

Έτσι, για τους Πάρσονς και Πλαττ, το φοιτητικό κίνημα και τα αιτήματά του είναι εκτός των οποιωνδήποτε ορίων αυτής της “ιδιωτικότητας” που αναγνωρίζουν στη λειτουργία του πανεπιστημίου. Γι' αυτό και επικεντρώνονται στη μελέτη τους ως προς αυτό, μέσα από την αναγωγή του σε ‘πρόβλημα’. Μάλιστα, έχει ενδιαφέρον η προσέγγισή τους σε ένα από τα κεντρικά αιτήματα του φοιτητικού κινήματος, αυτό της “ακαδημαϊκής ελευθερίας”, την οποία προσλαμβάνουν ως κατηγορία δικαίωσης της άποψής τους για την ανάγκη ‘αποστείρωσης’ του ακαδημαϊκού περιβάλλοντος από τα κοινωνικά προβλήματα. Εδώ ακριβώς και θα διατυπώσουν, με ευρηματικό τρόπο —θα λέγαμε— διαμετρικά αντίθετες θέσεις από αυτές των εξεγερμένων φοιτητών.

Ακαδημαϊκή ελευθερία για το φοιτητικό κίνημα στις ΗΠΑ σήμαινε την άρση της απαγόρευσης της πολιτικής δράσης των φοιτητών εντός των χώρων του πανεπιστημίου, το

⁷⁰⁵ Parsons και Platt 1973: 362.

⁷⁰⁶ Στο ίδιο: 294.

δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου⁷⁰⁷ ενάντια στην εκμετάλλευση των ιδιοκτησιών των πανεπιστημίων σε βάρος των οικογενειών χαμηλού εισοδήματος, κυρίως της

⁷⁰⁷ Το φοιτητικό κίνημα στο πανεπιστήμιο Μπέρκλεϋ της Καλιφόρνια, το 1964, ταυτίστηκε με τις διεκδικήσεις των κινημάτων για την Ελευθερία του Λόγου (Free Speech Movement), για τα πολιτικά δικαιώματα και το αντιπολεμικό κίνημα και αποτέλεσε την πρώτη μαζική κίνηση πολιτικής ανυπακοής στα αμερικανικά φοιτητικά campus τη δεκαετία του 1960. Όπως εξηγεί ο Μάριο Σάβιο, από τα ηγετικά πρόσωπα της εξέγερσης: “Το να ρωτάμε γιατί [η εξέγερση] συνέβη πρώτα στο Μπέρκλεϋ είναι σαν να ρωτάμε γιατί οι Νέγροι, και όχι οι Αμερικανοί γενικά, εμπλέκονται στη διασφάλιση της πρόσβασης για όλους στα αγαθά που η Αμερική μπορεί να παρέχει στο λαό της. Κάτι τέτοιο μπορεί να φαίνεται παράξενο σε όσους θεωρούν πως η Αμερική είναι ένας επίγειος παράδεισος εκτός από ορισμένες ομάδες, και ειδικά τους Νέγρους, οι οποίοι είναι αποκλεισμένοι. Αυτό που καταδυναστεύει τον Αμερικανό Νέγρο δεν είναι παρά μία υπερβολική, τερατώδης εκδοχή αυτού που καταδυναστεύει και την υπόλοιπη χώρα [...]. Σε μεγάλο βαθμό, η κατάσταση των φοιτητών στο Μπέρκλεϋ ήταν [αντίστοιχα] μία υπερβολική αναπαράσταση του τι πάει λάθος στην αμερικανική ανώτατη εκπαίδευση” [Mario Savio, ‘Εισαγωγή’ στο Hal Draper, *Berkeley: The New Student Revolt*, 2η έκδοση (Alameda: Center for Socialist History, 1965): 1]. Η εξέγερση ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1964 ως, εν πολλοίς, επέκταση της συμμετοχής των φοιτητών στο κίνημα για ίσα πολιτικά δικαιώματα. Η σκληρή καταστολή και απαγόρευση οποιασδήποτε πολιτικής δράσης ή συζήτησης εντός του πανεπιστημιακού χώρου του Μπέρκλεϋ από τη διοίκησή του, ήταν αυτή που οδήγησε στη μεγάλη έκρηξη του κινήματος για την Ελευθερία του Λόγου. Η εξέγερση στο Μπέρκλεϋ θεωρήθηκε εξαιρετικά μεγάλο γεγονός. Είναι ενδεικτικό ότι ο Ρόναλντ Ρέιγκαν (Ronald Reagan) εξελέγη κυβερνήτης της Καλιφόρνια το 1966 με κεντρικό σύνθημα της προεκλογικής του καμπάνιας το “να καθαρίσουμε το χάος στο Μπέρκλεϋ”. Επιτέθηκε έντονα στο πανεπιστήμιο και στο φοιτητικό κίνημα, ενοχοποιώντας ιδιαίτερα την κοινωνιολογία και τη φιλοσοφία ως “θερμοκήπια” ανυπακοής. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Πάρσονς και Πλαττ προσπαθούν να εξηγήσουν σε ξεχωριστό υπο-κεφάλαιο του βιβλίου τους το γιατί οι δύο αυτές σχολές εμφανίζουν μεγάλα ποσοστά “ανυπακοής”. Ο Ρέιγκαν, στο πλαίσιο της επίθεσής του στο φοιτητικό κίνημα του Μπέρκλεϋ διέκοψε μεγάλο τμήμα της χρηματοδότησής του, οδηγώντας το πανεπιστήμιο στην εισαγωγή διδασκάλων, κάτι που στη συνέχεια γίνεται κοινή πρακτική στα αμερικανικά πανεπιστήμια. Οι Πάρσονς και Πλαττ, αντίστοιχα, υποστηρίζουν την πλήρη οικονομική ανεξαρτησία του πανεπιστημίου από τους “φορείς της εξουσίας”, και εναντιώνονται στη χρηματοδότησή του από τις πολιτειακές και ομοσπονδιακές αρχές, διότι, όπως διατείνονται: “Η ευαλωτότητα του πανεπιστημίου είναι εν μέρει το αποτέλεσμα του ότι δεν είναι αυτόαρκες όσον αφορά στην πολιτική εξουσία, αλλά πρέπει να χρηματοδοτείται από εξωτερικούς του πόρους” (Parsons και Platt 1973: 338).

Αφροαμερικανικής κοινότητας,⁷⁰⁸ και ενάντια στην εμπλοκή των πανεπιστημιακών ερευνών στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο των ΗΠΑ κατά του Βιετνάμ.⁷⁰⁹

Βέβαια, για τους Πάρσονς και Πλαττ, η ακαδημαϊκή ελευθερία σήμαινε ακριβώς τα αντίθετα πράγματα. Άποψή τους είναι ότι το πανεπιστήμιο, και ιδιαίτερα τα πανεπιστήμια της ελίτ, δεν πρέπει να εμπλέκονται με τα κοινωνικά ζητήματα και την κοινωνική καθημερινότητα. Αυτήν πρέπει να την εξετάζουν μόνο ως αντικείμενο ‘επιστημονικής’ παρατήρησης και ‘αντικειμενικής’ μελέτης: “Αν μη τι άλλο, η επιθυμητή κατεύθυνση αλλαγής δεν είναι προς τη χαλάρωση των δύσκολα κερδισμένων ορίων του ακαδημαϊκού συστήματος προκειμένου να αφομοιωθεί με άλλα τμήματα της περιβάλλουσας

⁷⁰⁸ “Η εξέγερση του Πανεπιστημίου Κολούμπια του 1968 [...] ήταν στην πραγματικότητα μία εξέγερση ενάντια στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια —ως πρότυπου του ιδιοκτήτη και εκμεταλλευτή άθλιων κατοικιών από την άρχουσα τάξη, ως ρατσιστή εξευγενιστή ενάντια στο λαό του Χάρλεμ και των Λόφων Μόρνινγκσάιντ (Morningside Heights), και ως έναν εγκληματία πολέμου γενοκτονίας που διεξήγαγε έρευνα για την κατασκευή όπλων ενάντια στο Λαό του Βιετνάμ. Επρόκειτο για ένα από τα θαύματα εκείνης της εποχής, όπου οι φοιτητές που είχαν ‘επιστρατευθεί’ για να στηρίξουν το Σύστημα στράφηκαν εναντίον του και συμπαρατάχθηκαν με τη Μαύρη κοινότητα και το λαό του Βιετνάμ” (Eric Mann, ‘The Historic 1968 Struggle Against Columbia University’, *Counterpunch*, 17 Απριλίου 2018). Οι φοιτητές εξεγέρθηκαν ενάντια στη συνεργασία του πανεπιστημίου με το Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων (Institute for Defense Analyses—IDA), ενός ερευνητικού think-tank για την κατασκευή όπλων ενάντια στο Βιετνάμ. Παράλληλα, το κίνημα απαιτούσε, σε συνεργασία με τα τοπικά κινήματα της Αφροαμερικανικής κοινότητας κατοίκων του Χάρλεμ, την ακύρωση των εργασιών κατασκευής ενός φυλετικά διαχωρισμένου γυμναστηρίου σε ένα από τα πάρκα της περιοχής. Είναι χαρακτηριστικό, όπως αναφέρει το παραπάνω άρθρο, ότι την περίοδο 1958-1968, το πανεπιστήμιο είχε οδηγήσει σε έξωση από τις ιδιοκτησίες του πάνω από 7000 κατοίκους του Χάρλεμ, το 85% των οποίων ήταν Αφροαμερικανοί ή Πορτορικανοί. Αξίζει να σημειώσουμε πως το πανεπιστήμιο του Κολούμπια συνεχίζει μέχρι και σήμερα την ίδια πολιτική του εξευγενισμού, μισόν αιώνα μετά. Χαρακτηριστικά είναι τα έργα ανάπτυξης και πολεοδομικών παρεμβάσεων του δυτικού τμήματος του Χάρλεμ, με το σχέδιο Manhattanville. Ολοκληρώθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 2010 και εστίασαν στην ανάπτυξη της 125ης οδού, κεντρικής ιστορικής οδού του Χάρλεμ, συμβόλου των αγώνων της Αφροαμερικανικής κοινότητας. Σε έκταση 17 εκταρίων που το πανεπιστήμιο αγόρασε στο δυτικό Χάρλεμ, επιχείρησε μέσω αναγκαστικών απαλλοτριώσεων να επιβάλλει την απομάκρυνση των ιδιοκτητών που αρνήθηκαν να του πουλήσουν τις ιδιοκτησίες τους. Μετά από πολλούς αγώνες, το Ανώτατο Εφετείο της Νέας Υόρκης δικαίωσε τους μικρο-ιδιοκτήτες, χαρακτηρίζοντας την απαλλοτρίωση αντισυνταγματική, εφόσον δεν προοριζόταν για δημόσιο όφελος αλλά για την επέκταση του ιδιωτικού χαρακτήρα πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων και μόνο. Για την εξέγερση του Κολούμπια βλέπε την ταινία “Φράουλες και Αίμα” (Stuart Hagmann, *The Strawberry Statement*, Drama / Satire. Metro-Goldwyn-Mayer, 1970). Για μια πολύ καλή ανάλυση του σύγχρονου σχεδίου Manhattanville και των αντιστάσεων σε αυτό βλέπε: Alexandra Hain, ‘The Manhattanville Project: Urban Renewal on the Capitalist Agenda’ (Kent, University of Kent, Brussels School of International Studies, 2010).

⁷⁰⁹ Οι εξελίξεις στα τέλη της δεκαετίας του 1960 στον πόλεμο του Βιετνάμ είχαν οδηγήσει στην τεράστια διόγκωση του αντιπολεμικού κινήματος στις ΗΠΑ. Οι τριετείς και πλέον συνεχείς βομβαρδισμοί του Βιετνάμ από τους Αμερικανούς και η επιχείρηση Τετ που ακολούθησε την πρωτοχρονιά του 1969, από πλευράς του Βόρειου Βιετνάμ, συντέλεσαν καταλυτικά στην απονομιμοποίηση του ιμπεριαλιστικού πολέμου στο εσωτερικό των ΗΠΑ, αναδεικνύοντας τη βιαιότητά του. Το αντιπολεμικό κίνημα βρήκε μεγάλη απήχηση στην αμερικανική φοιτητική νεολαία. Στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, οι Φοιτητές για μία Δημοκρατική Κοινωνία (Students for a Democratic Society—SDS), σχεδίασαν και πραγματοποίησαν την κατάληψη της σχολής ενάντια στα προγράμματα εκπαίδευσης στρατιωτικών αξιωματούχων εντός του πανεπιστημίου (Reserve Officers' Training Corps—ROTC), ζητώντας παράλληλα μεγαλύτερη συμμετοχή των φοιτητών στη διαμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών. Η κατάληψη διαλύθηκε μετά από την σκληρή αστυνομική καταστολή που ακολούθησε τις εντολές του προέδρου του πανεπιστημίου.

κοινωνίας”.⁷¹⁰ Για άλλη μια φορά, οι συγγραφείς ανάγουν την κρίση σε πρόβλημα “ένταξης μέσω των κοινών αξιών”, υποστηρίζοντας ότι το πανεπιστήμιο θα πρέπει να καταφέρει να κοινωνικοποιεί τους φοιτητές του πιο αποτελεσματικά στη λογική των κυρίαρχων κοινών αξιών. Έτσι, γι' αυτούς, οι φοιτητικές εξεγέρσεις δεν οφείλονται στις κοινωνικές ανισότητες ή στην αντίδραση των φοιτητών στην καταπίεση του δυτικού ιμπεριαλισμού, αλλά σε ένα “δομικό κενό” (structural vacuum) στο επίπεδο των ιδεολογικών λειτουργιών, οι οποίες, όπως υποστηρίζουν, αποτελούν ένα πεδίο “εφαρμογής” και “πειραματισμού” για τις κοινωνικές επιστήμες, αντίστοιχα με τα εργαστηριακά πειράματα στις φυσικές επιστήμες. Το κενό αυτό, όπως εξηγούν οι Πάρσονς και Πλαττ, καταλαμβάνεται από τις πολιτικές οργανώσεις, οι οποίες “παραβιάζουν” το γνωσιακό σύστημα με “άλλα συμβολικά συστήματα”, ξένα προς τις κυρίαρχες αξίες. Οι “ιδεολογίες” που φέρουν οι πολιτικές οργανώσεις, και κυρίως αυτές της Νέας Αριστεράς, όπως οι συγγραφείς τονίζουν επανειλημμένα, δημιουργούν, επομένως, τις “εντάσεις” και άρα τα “εμπόδια στην πλήρη ένταξη”.⁷¹¹

Με τον τρόπο αυτό το πανεπιστήμιο καθίσταται ευάλωτο στις πιέσεις που μπορεί να δεχτεί από την κοινωνική πραγματικότητα, όπως, για παράδειγμα, η ανάμειξη της χώρας σε έναν πόλεμο.⁷¹² Η απάντηση που δίνουν στα αιτήματα για πολιτικοποίηση των πανεπιστημίων είναι η “ισορροπημένη διάρθρωση μεταξύ του γνωσιακού και του μη-γνωσιακού στοιχείου και όχι η υποταγή στα μη ακαδημαϊκά στοιχεία”, η οποία μπορεί να επιτευχθεί μέσα από μία “μεταβολή της εσωτερικής δομής της ίδιας της ακαδημαϊκής κοινότητας καθώς και της διαστρωμάτωσης μεταξύ του διοικητικού, διδακτικού και φοιτητικού στοιχείου”.⁷¹³

Επομένως, η μελέτη των Πάρσονς και Πλαττ, στο όνομα μίας αποπλαισιωμένης κοινωνικά “ακαδημαϊκότητας”, επιφυλάσσει στο πανεπιστημιακό σύστημα σχεδόν αποκλειστικά το ρόλο ενός ιδιότυπου απολογητή των κεκτημένων θέσεων και δικαιωμάτων της κυρίαρχης τάξης. Ο πλούσιος κόσμος των ιδεών που μεταλαμπαδεύεται μέσα από τις γνωσιακές του λειτουργίες τείνει να περιοριστεί στα στοιχεία εκείνα που μπορούν να γίνουν ανεκτά από το ίδιο το κυρίαρχο αξιακό σύστημα, το οποίο το πανεπιστήμιο καλείται να υποστηρίξει.

⁷¹⁰ Parsons και Platt 1973: 294.

⁷¹¹ Στο ίδιο: 298. Ο Μπράιαν Τέρνερ σημειώνει: “Η άρνηση του Πάρσονς να εμπλακεί με τη σύγχρονη μαρξιστική θεωρία σχετιζόταν με την άποψή του για το ρόλο της Αμερικής στη μεταπολεμική ανοικοδόμηση. Ο Πάρσονς θεωρούσε πως η ήττα του Γερμανικού και Ιταλικού φασισμού ήταν ο θρίαμβος της φιλελεύθερης, πλουραλιστικής πολιτικής και του καπιταλισμού ως οικονομικού συστήματος” (Turner, B.S. *Εισαγωγή* στο Parsons 2005: xxiv).

⁷¹² Είναι χαρακτηριστικό ότι η σφαγή στο πανεπιστήμιο Κεντ Στέιτ (Kent State massacre), στην οποία οι δυνάμεις της εθνοφρουράς του Οχάιο δολοφόνησαν τέσσερις φοιτητές στη συνέχεια μίας ειρηνικής αντιπολεμικής φοιτητικής διαμαρτυρίας, παρουσιάζεται από τους Πάρσονς και Πλαττ ως “συμπύπνουσα” με τους μαζικούς βομβαρδισμούς της Καμπότζης από τον αμερικανικό στρατό: “Στη διάρκεια της τελευταίας μας αναθεώρησης αυτού του κεφαλαίου (αρχές Μαΐου 1972) οι φοιτητικές ταραχές αναθερμάνθηκαν, παρόλο που φαίνεται απίθανο να είναι το ίδιο έντονες και γενικευμένες με τα τελευταία μεγάλα επεισόδια της άνοιξης του 1970, όταν η αποστολή στην Καμπότζη συνέπεσε με τη δολοφονία των φοιτητών στα πανεπιστήμια Κεντ και Τζάκσον Στέιτ. Η ανανέωση των ταραχών φαίνεται να είναι άμεσο αποτέλεσμα της αναθέρμανσης των εντατικών βομβαρδισμών στο Βόρειο Βιετνάμ (που ξεκίνησαν τον Απρίλιο του 1972)” (Parsons και Platt 1973: 340, υποσημείωση 33).

⁷¹³ Στο ίδιο: 366, 362.

Η εξελικτική διαδικασία των κοινωνιών και το ζήτημα του ιμπεριαλισμού

Η έμφαση που έδωσε ο Πάρσονς στην “ανάγκη” για τη διατήρηση της σταθερότητας του συστήματος και για την απονομιμοποίηση των αντιδράσεων εναντίον του οφείλεται στο ότι αντιλαμβάνονταν τις ΗΠΑ ως “το παράδειγμα μίας επιτυχημένης και “προοδευτικής” κοινωνικής εξέλιξης [...] παρά τα προβλήματα του ρατσισμού, της αστεακής βίας, του οργανωμένου εγκλήματος και των κοινωνικών ανισοτήτων [...]”.⁷¹⁴ Όπως θα δούμε αμέσως μετά, η διαχείριση της “κρίσης” που τελικά έφερε στην αμερικανική κοινωνία ο πόλεμος του Βιετνάμ, απειλώντας τη “συνοχή” της, έπρεπε να περάσει απαραίτητα από τη διαδικασία νομιμοποίησης του ίδιου του πολέμου στη βάση αυτής ακριβώς της ιδέας: της γεωγραφικής διεύρυνσης της επέκτασης και κυριαρχίας του πιο “προσαρμοστικού” και “αναπτυγμένου” προτύπου κοινωνικού συστήματος. Επομένως το ζήτημα τίθεται στο πώς ορίζεται αυτή η προσαρμογή και η ανάπτυξη από τους φονξιοναλιστές και ιδιαίτερα από τον Πάρσονς.

Το κλειδί για να απαντήσουμε το παραπάνω ερώτημα πρέπει να αναζητηθεί στα δάνεια από τις φυσικές επιστήμες. Η εγγενής οργανισμικότητα του φονξιοναλισμού οφείλεται στην ανάγνωση της κοινωνίας ως ανάλογης ενός βιολογικού οργανισμού, στοιχείο που εμφανίζεται όλο και εντονότερα στην εξέλιξη του έργου του Πάρσονς.

Η ανάλυσή του για το κοινωνικό σύστημα οδηγεί τον Πάρσονς να παρουσιάσει τη δομή της κοινωνικής δράσης ως ανάλογη με αυτή ενός κυττάρου, υιοθετώντας βιολογικές έννοιες, σε μία παρομοίωση αντίστοιχη με αυτή του Μαρξ. Η βασική όμως διαφορά των δύο προσεγγίσεων είναι πως ενώ ο Μαρξ, όπως έχουμε δει παραπάνω, εστιάζει στην ανισορροπία και τη σύγκρουση, ο Πάρσονς εστιάζει στα στοιχεία εκείνα που εξασφαλίζουν την ισορροπία κι επομένως στοχεύει, αντίθετα, στη διαιώνιση του συστήματος. Στη λογική αυτή, χρησιμοποιεί τα οργανισμικά συστήματα ως πρότυπο για το πώς τα μέρη των κοινωνικών συστημάτων λειτουργούν, ώστε να βελτιστοποιήσουν τις *προσαρμοστικές* ικανότητες του συστήματος ως προς το περιβάλλον του, και υποστηρίζει πως μία από τις βασικές ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων είναι αυτή της *ομοιόστασης*. Δηλαδή της ικανότητας ενός συστήματος να προσαρμόζεται στις πιέσεις που δέχεται —εξωτερικά ή εσωτερικά—, αφομοιώνοντάς τες και να ξαναβρίσκει ένα (νέο) επίπεδο ισορροπίας. Το σύστημα, δηλαδή, εξελίσσεται προσαρμοζόμενο σε διαταραχές που είναι φύσει εξωγενείς, είτε προέρχονται από το εσωτερικό του είτε από το εξωτερικό του περιβάλλον. Αξίζει, στο σημείο αυτό, να υπογραμμίσουμε ότι πρόκειται για μία έννοια που εμφανίζεται σε προγενέστερο χρόνο σχεδόν συνώνυμη, όπως θα δούμε, της σημερινής ανθεκτικότητας. Όπως εξηγεί ο Ν. Ελιάς: “ο Πάρσονς ξεκινά από την υπόθεση πως κάθε κοινωνία βρίσκεται κανονικά σε μια ομοιοστατικά εξασφαλισμένη κατάσταση ισορροπίας [που διαταράσσεται] από μια ρήξη της ομοιόμορφης συμπεριφοράς”.⁷¹⁵

Βέβαια, η παραδοχή αυτή δεν είναι τυχαία, εφόσον ο Πάρσονς αναγνωρίζει πως η σύγχρονή του αμερικανική καπιταλιστική κοινωνία έχει κατακτήσει τις βέλτιστες συνθήκες ύπαρξης και εξέλιξης· επομένως το διακύβευμα είναι η διατήρηση της ισορροπίας της και,

⁷¹⁴ Turner, B.S. *Εισαγωγή* στο Parsons, T. 2005: xxv.

⁷¹⁵ Elias 1997: 21.

άρα, ο ορισμός και η βελτιστοποίηση του ομοιοστατικού της μηχανισμού. Για άλλη μια φορά, δηλαδή, οι μηχανισμοί μέσα από τους οποίους θα ελεγχθεί και θα απορροφηθεί οποιαδήποτε παρεμβολή στην εύρυθμη λειτουργία του συστήματος.

Έτσι, αναπτύσσει περαιτέρω το δικό του ομοιοστατικό σχήμα, ορίζοντας τέσσερις πρωτογενείς λειτουργίες απαραίτητες για την ομοιοστατική ικανότητα του κοινωνικού συστήματος. Πρόκειται για το γνωστό μοντέλο A.G.I.L.,⁷¹⁶ από τα αρχικά των τεσσάρων λειτουργιών του (προσαρμογή, επίτευξη των στόχων, ολοκλήρωση, διατήρηση των προτύπων). Από αυτές τις λειτουργίες, η προσαρμογή στο περιβάλλον (A—Adaptation), είναι κεντρική και πρωταρχική ενώ οι τρεις υπόλοιπες στοχεύουν στην αύξηση της προσαρμοστικής ικανότητας, δηλαδή ενισχύουν την πρωταρχική λειτουργία της προσαρμογής. Πρόκειται, τελικά, για τη συστηματοποίηση της διαδικασίας της *κυριαρχίας* και της *διαδοχής*, όπως την είχαν ορίσει οι κοινωνιολόγοι της Σχολής του Σικάγο, δηλαδή της “οργανωμένης διαδικασίας αλλαγής και ανάπτυξης” των κοινωνικών συστημάτων.⁷¹⁷ Όπως εξηγεί ο Χουάκο, το ομοιοστατικό μοντέλο του Πάρσονς αποτελεί άμεση συνέχεια του βιολογισμού και του κοινωνικού δαρβινισμού του 19ου αιώνα, όπου το ενδιαφέρον εστιάζεται γύρω από την “επιβίωση του ικανότερου”: “Στον φονξιοναλισμό αυτή η ανησυχία παραμένει, μόνο που μετατοπίζεται από τα άτομα στο μέλημα για τη διατήρηση και ‘επιβίωση’ ολόκληρων κοινωνικο-πολιτισμικών συστημάτων [...]”.⁷¹⁸

Στην ουσία, μέσα από την ερμηνεία της προσαρμοστικής διαδικασίας ανάπτυξης του κοινωνικού συστήματος, ο Πάρσονς βλέπει την κοινωνική αλλαγή ως μία εξελικτική προσαρμογή του συστήματος στο περιβάλλον του, την οποία επιτυγχάνει δια μέσου της διαφοροποίησης των μερών του. Σε αυτή τη λογική, στο ύστερο έργο του μελετά το ζήτημα της κοινωνικής εξέλιξης, δηλαδή προσπαθεί να εντάξει στη θεωρία του το στοιχείο της ιστορίας και να δικαιολογήσει την “ανωτερότητα” της αμερικανικής κοινωνίας, αλλά και των καπιταλιστικών κοινωνιών εν γένει.⁷¹⁹ Η θεώρησή του αυτή αναπτύσσεται στο δίτομο

⁷¹⁶ *Adaptation* (προσαρμογή) στις συνθήκες του περιβάλλοντος. Πρόκειται για την ικανότητα προσαρμοστικής διαχείρισης ενός συστήματος / *Goal attainment* (επίτευξη των στόχων), δηλαδή ο προσανατολισμός για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων και λειτουργιών, που στο κοινωνικό σύστημα επιτυγχάνεται μέσα από τη διαφοροποίηση και την κοινωνική διαστρωμάτωση / *Integration* (ολοκλήρωση ή ένταξη), δηλαδή συσσωμάτωση και συντονισμός των μερών του συστήματος για τη σταθεροποίησή του / *Latency ή Latent pattern maintenance* (διατήρηση των προτύπων), δηλαδή η παραγωγή και αναπαραγωγή ενός συνόλου κοινών αξιών και η εσωτερικέυσή τους από τα μέρη του συστήματος. Έχει ενδιαφέρον ότι πρόκειται για μια παραλλαγή και γενίκευση του ομοιοστατικού μοντέλου που εισήγαγε ο συνεργάτης του Πάρσονς, κοινωνικός ψυχολόγος Ρόμπερτ Μπέιλς (Robert F. Bales), ο οποίος μελέτησε τις δυναμικές που αναπτύσσονται εντός των μικρών ομάδων. Για τον Πάρσονς, όμως, αποτελεί το μοντέλο που μπορεί να εξηγήσει οποιοδήποτε σύστημα, όπως για παράδειγμα το οικονομικό, όπου A = το κεφάλαιο και οι επενδύσεις / G = η παραγωγή / I = η οργάνωση, δηλαδή ο ρόλος που επιτελεί ο επιχειρηματίας / L = οι δεσμεύσεις οικονομικού χαρακτήρα.

⁷¹⁷ Βλέπε κεφάλαιο 4: *Η μία Σχολή του Σικάγο*.

⁷¹⁸ Huaco 1986: 41.

⁷¹⁹ Αξίζει να σημειώσουμε ότι, παρόλο που η εξελικτική θεωρία είχε περάσει από μία μακρά περίοδο αμφισβήτησης, στην επέτειο των εκατό χρόνων από την έκδοση του βιβλίου του Δαρβίνου για την Καταγωγή των Ειδών, δηλαδή το 1959, επανήλθε στη θεωρητική επικαιρότητα μέσα από τα διάφορα σχετικά συνέδρια. Αυτό οδήγησε και στο ρεύμα του “νεο-εξελικτικισμού”, το οποίο ακολούθησε και ο Πάρσονς. Αυτό βέβαια, όπως υποστηρίζουμε, δεν σημαίνει ότι η μέχρι τότε θεωρητική του πορεία δεν εμπεριείχε στοιχεία της εξελικτικής θεωρίας, αν και ήταν σε λανθάνουσα μορφή.

έργο του για την ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών συστημάτων.⁷²⁰ Στην πραγματικότητα, ο Πάρσονς συμπληρώνει και ενισχύει την έννοια της ανάπτυξης, την οποία είχε εξηγήσει μέσα από την ανάλυση του κοινωνικού συστήματος, βασιζοντάς την στα θεμέλια της εξέλιξης. Όπως εξηγεί ο Δ. Τσαούσης:

“Η εξέλιξη εξηγεί [...] την αλλαγή με την παραγωγή νέου είδους. Η αλλαγή είναι πορεία από είδος σε είδος. Η ανάπτυξη εξηγεί την αλλαγή με τη μετάβαση από μια φάση σε άλλη [...]. Επομένως, ως μοντέλο, η ανάπτυξη δηλώνει κίνηση μέσα στο σύστημα, ενώ η εξέλιξη κίνηση από σύστημα σε σύστημα”.⁷²¹

Η ανάγκη εξήγησης της εξέλιξης των κοινωνιών προερχόταν για τον Πάρσονς από την ανάγκη υποστήριξης της μόνιμης βασικής θέσης του ότι η καπιταλιστική (ή όπως την ονομάζει “επαγγελματική”) σύγχρονή του κοινωνία είναι το πιο “εξελιγμένο” είδος κοινωνίας, το οποίο δεν πρέπει πλέον να αλλάξει, αλλά να βελτιωθεί, δηλαδή να αναπτυχθεί: “Υπάρχουν ελάχιστοι λόγοι να πιστεύουμε ότι δεν είναι εφικτό στη βάση την οποία έχουμε τώρα, να χτίσουμε μέσα από μία συνεχή διαδικασία κάτι που να προσεγγίζει όσο το δυνατόν περισσότερο την ιδανική κοινωνία”.⁷²²

Το βιολογικό υπόβαθρο που προϋποθέτει ο ίδιος ο φονξιοναλισμός οδηγεί, λοιπόν, τον Πάρσονς να προσεγγίζει την εξέλιξη των κοινωνιών μέσα από τη μετατροπή τους από απλά συστήματα σε σύνθετα.⁷²³ Έτσι, προσλαμβάνει την κοινωνική εξέλιξη μέσα από τη διαφοροποίηση (καταμερισμός της εργασίας) και την κυβερνητική ιεράρχηση (κοινωνική διαστρωμάτωση).⁷²⁴ Οι δύο αυτές διαδικασίες είναι, σύμφωνα με τον Πάρσονς, απαραίτητες για την αύξηση της προσαρμοστικής ικανότητας της κοινωνίας, διαδικασία την οποία ονομάζει *αναβάθμιση της προσαρμοστικής ικανότητας* (enhancement of adaptive capacity) και την ορίζει ως τη “σημαντικότερη εκ των διαδικασιών της αλλαγής”.⁷²⁵

Κάθε μεγάλο εξελικτικό βήμα (developmental breakthrough), σύμφωνα με τον Πάρσονς, οφείλεται σε μία προσαρμοστική αναβάθμιση ορισμένων κοινωνιών με αποτέλεσμα “να

⁷²⁰ Τα δύο βιβλία: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (1966) και *The System of Modern Societies* (1971).

⁷²¹ Δ.Γ. Τσαούσης, *Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής (Αθήνα: Gutenberg, 2000): 201.

⁷²² Talcott Parsons, ‘Capitalism’ in Recent German Literature: Sombart and Weber (Concluded), *Journal of Political Economy* 37, τχ. 1 (1929): 653.

⁷²³ “Η κοινωνικο-πολιτισμική εξέλιξη, όπως η οργανισμική εξέλιξη, προχώρησε μέσα από μεταλλάξεις και διαφοροποιήσεις από τις απλές στις προοδευτικά πιο σύνθετες μορφές” (Parsons 1966b: 2).

⁷²⁴ “Μία θεμελιώδης αρχή της οργάνωσης των έμβιων συστημάτων είναι το ότι οι δομές τους διαφοροποιούνται ανάλογα με τις διάφορες απαιτήσεις που τους επιβάλλονται από το περιβάλλον τους. Έτσι, οι βιολογικές λειτουργίες της αναπνοής, θρέψης-αποβολής, κίνησης, επεξεργασίας της πληροφορίας, αποτελούν τις βάσεις των διαφοροποιημένων συστημάτων των οργάνων, το καθένα από τα οποία εξειδικεύεται γύρω από τις απαιτήσεις συγκεκριμένων σχέσεων μεταξύ του οργανισμού και του περιβάλλοντός του” (Στο ίδιο: 8).

⁷²⁵ Parsons 1966b: 21. Όπως εξηγεί πιο αναλυτικά: “Για να μπορέσει η διαφοροποίηση να αποφέρει ένα ισορροπημένο, πιο εξελιγμένο σύστημα, κάθε νέα διαφοροποιημένη υπο-δομή [...] θα πρέπει να έχει μία αυξημένη προσαρμοστική ικανότητα ώστε να επιτελέσει την πρωταρχική της λειτουργία, σε σχέση με την επιτέλεση της ίδιας λειτουργίας στην προηγούμενη, πιο διάχυτη δομή” (Στο ίδιο: 22).

αλλάζουν οι όροι των ανταγωνιστικών σχέσεών τους με άλλες κοινωνίες”.⁷²⁶ Διακρίνει, έτσι, τρία στάδια εξέλιξης των κοινωνιών: το πρωτόγονο (κατώτερο), το ενδιάμεσο και το νεωτερικό (ανώτερο), μέσα από μία αντίστοιχα γραμμική πορεία εξέλιξης στατικών κοινωνικών τύπων όπως έκανε πάντα η εξελικτική κοινωνική θεωρία από τον 19ο αιώνα και μετά. Ο ίδιος, βέβαια, υποστηρίζει το αντίθετο,⁷²⁷ βαπτίζοντάς το από απλό σε "πιο σύνθετο εξελικτικό σχήμα”:

“Η οπτική μας σαφώς εμπεριέχει μία εξελικτική κρίση —για παράδειγμα, οι ενδιάμεσες κοινωνίες είναι πιο προηγμένες από τις πρωτόγονες και οι νεωτερικές κοινωνίες [...] είναι πιο προηγμένες από τις ενδιάμεσες κοινωνίες. Προσπάθησα να στήσω το βασικό μου κριτήριο με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι σύμφωνο με αυτό που χρησιμοποιείται στη βιολογική θεωρία, η οποία αναγνωρίζει ως πιο ‘προηγμένα’ τα συστήματα που παρουσιάζουν μία πιο γενικευμένη προσαρμοστική ικανότητα”⁷²⁸

Ο Ροσίντις, σχεδόν την ίδια περίοδο, εξηγεί το ύστερο έργο του Πάρσονς:

“Εμφανώς απαντώντας σε κριτικές για τις εκκρεμότητες του προηγούμενου έργου του, ο Πάρσονς τώρα ισχυρίζεται ότι βλέπει ένα εξελικτικό μοντέλο στο ιστορικό της ανθρώπινης συμπεριφοράς, και προτείνει την προσαρμοστική ικανότητα ως το βασικό κριτήριο με το οποίο πρέπει να κρίνουμε την ιστορία. Με βάση αυτό το κριτήριο, η νεωτερική κοινωνία είναι ανώτερη από όλα τα προηγούμενα συστήματα”.⁷²⁹

Βέβαια, εμείς υποστηρίζουμε ότι η έννοια της προσαρμογής, αν και δεν ορίζεται σαφώς στο προηγούμενο έργο του, υπονοείται ως τέτοια από τα συμφραζόμενα.

Για να εντοπίσει τα “μεγάλα” αυτά εξελικτικά βήματα ο Πάρσονς εστιάζει στο πολιτισμικό σύστημα, δεδομένου ότι το θεωρεί το ανώτατο στάδιο των κυβερνητικά ανώτερων δομών, το οποίο εξάλλου είναι αυτό που σχετίζεται και με τους μηχανισμούς της κοινωνικοποίησης, δηλαδή της διατήρησης των προτύπων και, άρα, της διατήρησης του συστήματος. Το σημαντικό στοιχείο στο πολιτισμικό σύστημα, σύμφωνα με τον Πάρσονς, είναι ότι τα πολιτισμικά πρότυπα, αντίθετα με τα οργανικά / βιολογικά, μπορούν να μεταφερθούν όχι μόνο “από γενιά σε γενιά αλλά και από κοινωνία σε κοινωνία”. Επομένως, υπάρχουν στην εξελικτική διαδικασία ορισμένες κοινωνίες που μπορούν να κληρονομήσουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τους σε άλλες, ακόμη κι αν οι ίδιες έχουν “εξαλειφθεί”.⁷³⁰

⁷²⁶ Parsons 1966b: 23.

⁷²⁷ “Η παρούσα ανάλυση διαφέρει σημαντικά από τις πιο παλαιές εξελικτικές θεωρίες στο ότι η αναπτυξιακή διάσταση που έχω χρησιμοποιήσει είναι απόλυτα συμβατή με την ιδέα ότι υπάρχει αξιοσημείωτη ποικιλομορφία και διακλαδώσεις μεταξύ των εξελικτικών γραμμών”. Για το λόγο αυτό ο Πάρσονς υποστηρίζει ότι το μοντέλο του είναι ένα “πολύ πιο σύνθετο εξελικτικό σχήμα από [αυτό του Σπένσερ]” (Στο ίδιο: 110).

⁷²⁸ Στο ίδιο: 110.

⁷²⁹ Rossides 1978: 489.

⁷³⁰ Τέτοιες περιπτώσεις είναι για τον Πάρσονς η αρχαία Ελλάδα και το Ισραήλ, τις οποίες ονομάζει “κοινωνίες φυτώρια”.

Παρόλα αυτά, η βασική θέση του Πάρσονς για τον ορισμό της εξέλιξης παραμένει η οργάνωση της κοινωνίας βάσει της κυβερνητικής ιεραρχίας, διότι, όπως υποστηρίζει, μόνον τα ανώτερα στρώματά της είναι αυτά που μπορούν να εγγυηθούν και να οδηγήσουν στην εξέλιξη, και όχι τα κατώτερα:

“Η πιο σημαντική ιεραρχία [...] είναι η ιεραρχία του κυβερνητικού ελέγχου. Πιστεύω ότι η στοιχειώδης καινοτομία στην εξέλιξη των έμβιων συστημάτων, τόσο των οργανικών όσο και των κοινωνικο-πολιτισμικών, δε συμβαίνει αυτόματα με την αύξηση των παραγόντων ή των πόρων στα κατώτερα επίπεδα των κυβερνητικών ιεραρχιών, αλλά εξαρτάται από την αναλυτική ανεξάρτητη ανάπτυξη στα ανώτερα επίπεδα. Όσο και αν είναι απαραίτητος ο μεγάλος πληθυσμός για την προηγμένη κοινωνική οργάνωση, η πίεση των αυξανόμενων αριθμών από μόνη της δεν μπορεί να δημιουργήσει την οργάνωση αυτή. Αντίθετα, θα ενεργοποιήσει τους μαλθουσιανούς ελέγχους”.⁷³¹

Αντίστοιχα, στο “σύστημα των νεωτερικών κοινωνιών”, υπάρχουν οι κοινωνίες εκείνες που αντιπροσωπεύουν τα ανώτατα ιεραρχικά επίπεδα, τα οποία είναι πολιτισμικά, σύμφωνα με τον Πάρσονς, και όχι κοινωνικά, είναι “θρησκευτικά και όχι κοσμικά”.⁷³² Επομένως, υπονοώντας ότι είναι “πολιτισμικά ανώτερες”, οι κοινωνίες αυτές προάγουν και καθολικές και *οικουμενικές* αξίες (universalist values),⁷³³ και για το λόγο αυτό οφείλουν να ηγεμονεύσουν πολιτισμικά τις υπόλοιπες.⁷³⁴ Το καλύτερο παράδειγμα αυτού που ο Πάρσονς ονομάζει *ηγετική κοινωνία* (lead society), δηλαδή μίας κοινωνίας που είναι στην αιχμή της νεωτερικής εξέλιξης υπηρετώντας της αξίες της *οικουμενικότητας* είναι, προφανώς, οι Ηνωμένες Πολιτείες:

“Ο νέος τύπος κοινωνίας των ΗΠΑ, περισσότερο από κάθε άλλο στοιχείο, δικαιολογεί το ότι τον τοποθετήσαμε στην ηγεσία της τελευταίας φάσης του εκσυγχρονισμού. Προτείνουμε ότι συνδυάζει σε μεγάλο βαθμό την ισότητα των ευκαιριών [...]. Προϋποθέτει την ύπαρξη ενός συστήματος αγοράς, ενός ισχυρού νομικού συστήματος σχετικά ανεξάρτητου από την κυβέρνηση και ένα ‘έθνος-κράτος’ απελευθερωμένο από συγκεκριμένες θρησκευτικές και εθνικές εξουσίες [...]. Πάνω απ’ όλα, η αμερικανική κοινωνία έχει προχωρήσει περισσότερο από κάθε άλλη μεγάλη κλίμακα κοινωνία στο διαχωρισμό της από τις παλαιότερες

⁷³¹ Parsons 1966b: 113.

⁷³² Στο ίδιο: 114.

⁷³³ Τα πρότυπα των αξιών που αποτελούν το κοινό πλαίσιο της δράσης των ατόμων διακρίνονται από τον Πάρσονς σε πέντε διχοτομίες καθολικού χαρακτήρα τις οποίες ονομάζει *μεταβλητές προτύπων* (pattern variables). Αυτές καθορίζουν και το είδος των στόχων που θα επιδιώξει στο σύνολό του το κάθε σύστημα και το οποίο θα καθορίσει εν τέλει και την εξέλιξή του. Οι πέντε διχοτομίες των επιλογών τις οποίες έχει η κοινωνική δράση: το συναισθηματικό ή το λογικό, ο προσανατολισμός προς το άτομο ή προς την κοινότητα, η καθολικότητα ή η ιδιαιτερότητα, η ποιότητα ή η ολοκλήρωση, η εξειδίκευση ή η διάχυση. Από τα αντιθετικά αυτά ζεύγη, δύο είναι εκείνα που χαρακτηρίζουν, σύμφωνα με τον Πάρσονς, την εξέλιξη και τον χαρακτήρα των πραγματικών κοινωνιών: καθολικότητα / ιδιαιτερότητα και ποιότητα / ολοκλήρωση.

⁷³⁴ Για την υποστήριξη της “πολιτισμικής ανωτερότητας” και αντίστοιχα της “ανάπτυξης” και “υπανάπτυξης”, ο Γουόλτερ Ρόντνεϋ σημειώνει: “Όταν οι ‘ειδικοί’ των καπιταλιστικών χωρών δεν δίνουν ρατσιστικές αιτιολογήσεις, [...] θολώνουν το ζήτημα δίνοντας ως αιτίες για την υπανάπτυξη τα στοιχεία εκείνα που στην πραγματικότητα είναι τα αποτελέσματά της” [Walter Rodney, *How Europe Underdeveloped Africa* (London, New York: Verso, 2018): 26].

αποδιδόμενες ανισότητες και στη θεσμοθέτηση ενός πρακτικά εξισωτικού προτύπου”.⁷³⁵

Ωστόσο, η ιδεαλιστική αυτή αντίληψη του Πάρσονς αρνείται σαφώς να αναγνωρίσει, πολύ περισσότερο δε να απαντήσει σε μία σειρά σύγχρονών του καίριων ζητημάτων της “νεωτερικής εξέλιξης”, όπως τα ζητήματα φύλου και τη φεμινιστική θεωρία, την επεκτατική ιμπεριαλιστική εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, τον αφανισμό των ιθαγενών και των πολιτισμών τους από την “εκδυτικοποίησή” τους, την άνιση ανάπτυξη ως αναγκαίο προϊόν της “δυτικής ανάπτυξης”.⁷³⁶

Σε απάντηση στην παρσονική λογική της “ανάπτυξης και προόδου”, ο ιστορικός, ακαδημαϊκός και πολιτικός ακτιβιστής από τη Γουϊάνα, Γουόλτερ Ρόντνεϋ (Walter Rodney),⁷³⁷ έγραφε:

“[...] οι παραλείψεις από τις λίστες αυτών που οι αστοί επιστήμονες θεωρούν ως σχετικά [με την ανάπτυξη] είναι πραγματικά εντυπωσιακές. Καμία αναφορά δεν γίνεται στην εκμετάλλευση της πλειοψηφίας, η οποία αποτελεί τη βάση όλων των τύπων ανάπτυξης πριν από το σοσιαλισμό. Καμία αναφορά δεν γίνεται στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής ή στις κοινωνικές τάξεις. Καμία αναφορά δεν γίνεται στον τρόπο με τον οποίο οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις συνδυάζονται για να δημιουργήσουν ένα ιδιαίτερο σύστημα ή έναν ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής, που διαφέρει από τη μία ιστορική εποχή στην άλλη. Καμία αναφορά δεν γίνεται στον ιμπεριαλισμό ως λογική φάση του καπιταλισμού [...]. Όλες οι χώρες του κόσμου που σήμερα χαρακτηρίζονται ‘υποανάπτυκτες’

⁷³⁵ Parsons 1971: 114.

⁷³⁶ Στα στοιχεία αυτά ο Ζιμάνσκι, εντοπίζει, στην κριτική του που αναφέραμε παραπάνω, την τέταρτη και πέμπτη βασική ιδέα της παρσονικής θεωρίας: “(4) Κάθε ένας από τους κεντρικούς θεσμούς λειτουργεί για την ενίσχυση της σταθερότητας του συστήματος ως όλου. Έτσι, η λειτουργία της κυβέρνησης είναι η επίτευξη των στόχων της κοινωνίας και όχι η επιδίωξη των συμφερόντων μίας κυρίαρχης ομάδας ή τάξης. Η λειτουργία των οικονομικών θεσμών είναι η προσαρμογή της κοινωνίας στο περιβάλλον της και όχι η κερδοφορία. Εντός αυτού του πλαισίου οι υφέσεις, η πλεονάζουσα παραγωγή, ο ιμπεριαλισμός και η δομική φτώχεια καθίστανται φαινόμενα ανεξήγητα, εάν όχι άνευ σημασίας. (5) Όλη η Ιστορία αποκαλύπτει τη σταδιακή ανάπτυξη των αξιών της οικουμενικότητας, της εξειδίκευσης, του νόμου, της ισότητας, της δημοκρατίας και της ελευθερίας. Οι κοινωνίες γίνονται ολοένα και πιο προσαρμοστικές, ολοκληρωμένες, εξειδικευμένες και πλούσιες έως ότου όλες οι παραπάνω τάσεις γίνουν πραγματικότητα όπως στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής” (Szymanski 1971: 95).

⁷³⁷ Ο Γουόλτερ Άντονι Ρόντνεϋ (1942-1980) γεννήθηκε στη Γουϊάνα, ολοκλήρωσε τις βασικές του σπουδές στη Τζαμάικα και τη διδακτορική του διατριβή στην ιστορία του δουλεμπορίου στη Γουϊνέα στο πανεπιστήμιο Ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών του Λονδίνου (School of Oriental and African Studies - SOAS). Μαρξιστής, υποστηρικτής του κινήματος Ενδυνάμωσης των Μαύρων (Black Power movement) και του Παν-αφρικανισμού, στη σύντομη ζωή του αναδείχθηκε σε μία από τις ηγετικές μορφές της αντιαποικιοκρατικής πάλης, πρωτοστατώντας στα κινήματα της μαύρης εργατικής τάξης στην Αφρική, την Καραϊβική και τη Βόρεια Αμερική. Δίδαξε κυρίως στο πανεπιστήμιο του Νταρ ες Σαλάαμ στην Τανζανία, αλλά και στο πανεπιστήμιο των Δυτικών Ινδιών στη Τζαμάικα, απ’ όπου αποβλήθηκε εφόσον η κυβέρνηση της χώρας τον χαρακτήρισε persona non grata. Το γεγονός αυτό ήταν καταλυτικό και για το ξέσπασμα της σημαντικότερης εξέγερσης στην Τζαμάικα στον 20ό αιώνα, γνωστής και ως Εξέγερση του Ρόντνεϋ (Rodney Riots), το 1968. Το 1974 επέστρεψε να διδάξει στη Γουϊάνα, αλλά η κυβέρνηση του αρνήθηκε την πανεπιστημιακή θέση. Την ίδια χρονιά ίδρυσε το σοσιαλιστικό κόμμα Συμμαχία του Εργαζόμενου Λαού (Working People's Alliance). Η πολιτική του δράση οδήγησε στη δολοφονία του, από την κυβέρνηση της Γουϊάνας, το 1980, με εκρηκτικό μηχανισμό που τοποθετήθηκε στο αυτοκίνητό του.

αποτελούν αντικείμενα εκμετάλλευσης από άλλες [χώρες]. Και η υπο-ανάπτυξη με την οποία ασχολείται σήμερα ο κόσμος αποτελεί ένα προϊόν της καπιταλιστικής, ιμπεριαλιστικής και αποικιοκρατικής εκμετάλλευσης [...]. Στην πραγματικότητα, εάν η ‘υπο-ανάπτυξη’ σχετιζόταν με οτιδήποτε άλλο εκτός από το να συγκρίνουμε τις οικονομίες, τότε η πιο υπανάπτυκτη χώρα στον κόσμο θα ήταν οι ΗΠΑ, η οποία ασκεί εξωτερική καταπίεση σε μαζική κλίμακα, την ίδια στιγμή που στο εσωτερικό της υπάρχει ένας συνδυασμός από εκμετάλλευση, βιαιότητα, και ψυχιατρικές διαταραχές”.⁷³⁸

Ασφαλώς, αυτό δεν αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης περιόδου, αλλά την πάγια τακτική του καπιταλισμού, ως επεκτατικού συστήματος. Σχετικά με την έννοια της ανάπτυξης, οι Μαρξ και Ένγκελς γράφουν στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο:

“Μέσα από τη γοργή βελτίωση όλων των παραγωγικών εργαλείων, μέσα από την απείρως διευκολυμένη επικοινωνία η αστική τάξη σύρει όλα τα έθνη, ακόμη και τα πιο βάρβαρα, στον πολιτισμό [...]. Αναγκάζει όλα τα έθνη να υιοθετήσουν τον τρόπο παραγωγής της αστικής τάξης αν δεν θέλουν να καταστραφούν· τα αναγκάζει να εισαγάγουν σ’ αυτά τα ίδια τον λεγόμενο πολιτισμό, δηλαδή να γίνουν αστοί. Με μια λέξη, δημιουργεί έναν κόσμο κατ’ εικόνα και καθ’ ομοίωσίν της”.⁷³⁹

Στην πραγματικότητα, η προβολή των αμερικανικών αξιών ως “οικουμενικών” αποτελεί μέρος της νομιμοποίησης της ίδιας της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των ΗΠΑ. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Αντρέ Φρανκ:

“οι αναπτυγμένες χώρες εξαγουν τις ιδιαιτερότητές τους (particularism) στις μη αναπτυγμένες, κεκαλυμμένες με οικουμενικά συνθήματα, όπως ελευθερία,

⁷³⁸ Rodney 2018: 16-17. Αντίστοιχα, ο Τομά Σανκαρά (Thomas Sankara), ηγέτης της λαϊκής επαναστατικής κυβέρνησης και πρώτος πρόεδρος της ανεξάρτητης Μπουρκίνα Φάσο, εξηγούσε τα αποτελέσματα της αποικιοκρατίας και της “αναπτυξιακής” της πολιτικής στις κατακτημένες χώρες, σε ομιλία του στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1984: “Στην περίπτωση της Άνω Βόλτα [Μπουρκίνα Φάσο], η διαδικασία [της αναπτυξιακής βοήθειας] είναι εξαιρετικά ξεκάθαρη. Αποτελούμε μία έξοχη συμπίκνωση, την επιτομή όλων των συμφορών που επήλθαν στις αποκαλούμενες αναπτυσσόμενες χώρες. Το παράδειγμα της διεθνούς βοήθειας, που παρουσιάζεται ως πανάκεια και συχνά επαινείται χωρίς καμία λογική βάση, χρησιμεύει ως εύγλωττη απόδειξη αυτού του γεγονότος. Ελάχιστες είναι οι χώρες που έχουν τόσο κατακλυστεί από την βοήθεια κάθε είδους όσο η δική μου. Θεωρητικά, η βοήθεια αυτή υποτίθεται ότι λειτουργεί προς όφελος της ανάπτυξής μας. Ωστόσο, σε αυτό που ήταν κάποτε η Άνω Βόλτα, θα ψάξει μάταια κανείς για να βρει κάποιο δείγμα οποιουδήποτε είδους ανάπτυξης [...]. Βεβαίως, στηρίζουμε τη βοήθεια που θα συμβάλλει στο να μπορέσουμε να απαλλαγούμε από τη βοήθεια. Όμως, εν γένει, οι πολιτικές βοήθειας και στήριξης μας οδήγησαν μονάχα στην απόλυτη αποδιοργάνωση, στην υποδούλωσή μας, και στην υφαρπαγή της ευθύνης για τα δικά μας οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά ζητήματα [...]. Το αίμα μας είναι αυτό που έθρεψε την ταχεία ανάπτυξη του καπιταλισμού, που κατέστησε δυνατή την παρούσα κατάσταση εξάρτησής μας και παγίωσε την υπανάπτυξή μας” [Thomas Sankara, ‘Freedom must be conquered’, στο *Thomas Sankara Speaks: The Burkina Faso Revolution, 1983–87* (New York, London: Pathfinder Press, 2007: 159, 160, 172). Ο Σανκαρά, συχνά ονομαζόμενος “Αφρικανός Τσε Γκεβάρα”, έγινε πρόεδρος της Άνω Βόλτα το 1983 και το 1984 μετονόμασε τη χώρα σε Μπουρκίνα Φάσο (“Η γη των ακέραιων ανθρώπων”). Δολοφονήθηκε το 1987 στα 37 του, από το πραξικόπημα των πολιτικών του αντιπάλων που στήριζαν τα συμφέροντα της αποικιοκρατικής Γαλλίας, το οποίο και διέλυσε την επαναστατική λαϊκή κυβέρνηση. Όλη η ομιλία του Σανκαρά στον ΟΗΕ, στα γαλλικά: Thomas Sankara, *Discours historique de Thomas Sankara à l’ONU*, 1984.

⁷³⁹ Marx και Engels, 2018: 25-26.

δημοκρατία, το κοινό καλό, ο οικονομικός φιλελευθερισμός του ελεύθερου εμπορίου, ο πολιτικός φιλελευθερισμός των ελεύθερων εκλογών, ο κοινωνικός φιλελευθερισμός της ελεύθερης κοινωνικής κινητικότητας και ο πολιτισμικός φιλελευθερισμός της ελεύθερης διακίνησης ιδεών [...]”.⁷⁴⁰

Πρόκειται για το μεταπολεμικό πλαίσιο στο οποίο, ενώ ο Τρίτος Κόσμος διεκδικεί την αποαποικιοποίησή του, οι ΗΠΑ ακόμη και με στρατιωτικά μέσα αναλαμβάνουν να τον “εκσυγχρονίσουν”. Είναι το ίδιο πλαίσιο “αμερικανοποίησης” του κόσμου, εντός του οποίου ακόμη και σήμερα οι Ηνωμένες Πολιτείες παρουσιάζουν τους ιμπεριαλιστικούς πολέμους τους ως τη “μεταλαμπάδευση” των αξιών της “δημοκρατίας” και της “ελευθερίας”.

Συνοψίζοντας, αντίθετα με ό,τι υποστηρίζουν συνήθως οι κριτικοί του Πάρσονς, ο ίδιος δεν ασχολείται με ένα αφηρημένο και αόριστο κοινωνικό σύστημα, αλλά με το να εξιδανικεύσει μία συγκεκριμένη και δεδομένη εκδοχή του: την καπιταλιστική κοινωνία των ΗΠΑ. Ακριβώς εδώ έγκειται ο ιστορικά αποπλαισιωμένος χαρακτήρας του έργου του, ο οποίος, λόγω της ενδογενούς του αδυναμίας να συλλάβει τη σημασία αυτής ακριβώς της ιστορικής διάστασης των κοινωνικών φαινομένων, τον οδηγεί στο να μην μπορεί να εξετάσει επιστημονικά, στην πραγματική τους διάσταση, τις κοινωνικές συγκρούσεις και τις διεργασίες της πραγματικής κοινωνικής αλλαγής.⁷⁴¹ Έτσι ταυτίζει το κοινωνικό σύστημα με το κοινωνικό κατεστημένο και αφιερώνει όλη τη θεωρητική του αναζήτηση στους τρόπους διατήρησής του, ως μία απόλυτη αναγκαιότητα και αλήθεια. Είναι χαρακτηριστικό ότι, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, ο Πάρσονς καταπιάνεται με το να δημιουργήσει ένα συστηματικό και διεξοδικό θεωρητικό σχήμα για την αμερικανική κοινωνία, μία εργασία που εκδίδεται μετά το θάνατό του στη βάση των χειρογράφων του.⁷⁴² Η θεωρητική του εργασία, όπως και γενικότερα το ρεύμα του δομο-λειτουργισμού, όπως είδαμε, βασίζεται σε τελεολογικά επιχειρήματα, μέσα από τα οποία συγχέεται η περιγραφή με την δικαιολόγηση. Έτσι, όπως εύστοχα εξηγεί ο Χουάκο: “ [για το σχήμα του Πάρσονς] η καλύτερη κοινωνική αλλαγή είναι η μη αλλαγή. Εάν το [...] σύστημα είναι η ισχυρότερη και πλουσιότερη αυτοκρατορία στη γη, τότε οποιαδήποτε αλλαγή θα είναι μάλλον επιβλαβής (με άλλα λόγια, εάν είσαι στην κορυφή μπορείς να πας μόνο προς τα κάτω)”.⁷⁴³

Η πορεία που ακολουθεί ο Πάρσονς εκκινεί από το γενικό θεωρητικό επίπεδο, μεταγράφοντάς το, στη συνέχεια, στο εμπειρικό επίπεδο, γι' αυτό και η κοινωνική οργάνωση που περιγράφεται στερείται συνήθως εμπειρικής τεκμηρίωσης. Η πραγματικότητα μοιάζει να κατασκευάζεται στο εργαστήριο. Αυτή είναι, εξάλλου και η χρησιμότητα των Μεγάλων Θεωριών: να δημιουργούν καθολικά αξιώματα και συγκεκριμένες θεωρητικές κατευθύνσεις για την κοινωνική τάξη πραγμάτων. Εξυπηρετούν δηλαδή βαθιά ιδεολογικούς στόχους. Με αυτό τον τρόπο, όπως εξηγεί ο Άλβιν

⁷⁴⁰ Frank 1969: 26.

⁷⁴¹ Όπως εύστοχα σημειώνει ο Μιλς: “Η μαγική εξαφάνιση της σύγκρουσης, και η θαυμαστή επίτευξη της αρμονίας αφαιρούν από αυτή τη ‘συστηματική’ και ‘γενική’ θεωρία την πιθανότητα να αντιμετωπίσει την κοινωνική αλλαγή, να αντιμετωπίσει την ιστορία” (Mills 2000: 42).

⁷⁴² Talcott Parsons, *American Society. A Theory of the Societal Community*, επιμ. Giuseppe Sciortino (Boulder, CO: Paradigm, 2007).

⁷⁴³ Huaco 1986: 50.

Γκούλντερ: “προσανατολίζονται [στη διαχείριση] ευρύτερων κοινωνικών κρίσεων, οι οποίες δεν μπορούν να περιοριστούν και να επιλυθούν στο γραφειοκρατικό επίπεδο”.⁷⁴⁴

Βάσει της παρσονικής θεωρίας, η αντιμετώπιση των οποιωνδήποτε πραγματικών και βαθιών κρίσεων του καπιταλισμού γίνεται με μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου μεγάλης ευρύτητας (από την κοινωνικοποίηση στην καταστολή), οι οποίοι, ωστόσο, καταλήγουν να εξατομικεύουν κάθε φορά την ευθύνη. Η ίδια η έννοια της διαφοροποίησης, όπως σημειώνει ο Βερσράγκεν, συνδέεται από τον Πάρσονς “με τη διαδικασία εξατομίκευσης. Όσο πιο διαφοροποιημένη και πολύπλοκη γίνεται μία κοινωνία, τόσο περισσότερο παράγει εξατομικευμένες βιογραφίες και τόσο περισσότερο βασίζεται στους εξατομικευμένους ρόλους και τις ατομικές επιλογές”.⁷⁴⁵

Στην ουσία, ο Πάρσονς δεν στοχεύει να αναλύσει την κοινωνική πραγματικότητα με υλιστικούς όρους, δηλαδή με τις αντιθέσεις και τις αντιφάσεις της, μία κοινωνία στην οποία να αναγνωρίζει τις δυναμικές τάσεις της αλλαγής προς κάτι καλύτερο. Αντίθετα, μέσα από μία αφηρημένη, περίπλοκη και δυσνόητη θεωρητική κατασκευή,⁷⁴⁶ επιχειρεί να δικαιολογήσει την σύγχρονή του λευκή, μεσο-αστική αμερικανική κοινωνία ως το ανώτερο στάδιο της κοινωνικής εξέλιξης. Όπως σωστά παρατηρούν οι Ρόμπερτ Σο (Robert Shaw) και Κάρεν Κόλιμορ (Karen Colimore): “Η διαδεδομένη πίστη στην ανάγκη της ατομικής αυτονομίας και στις ιεραρχημένες κοινωνικές σχέσεις προωθεί τη διατήρηση του συνόλου της καπιταλιστικής ιδεολογίας”.⁷⁴⁷ Στο πλαίσιο αυτό, το ζητούμενο είναι η διατήρηση της ισορροπίας της κοινωνίας αυτής, γι' αυτό και εστιάζει στο πώς το σύστημα ελέγχει το άτομο / δρών υποκείμενο, και όχι στο πώς το υποκείμενο αυτό δημιουργεί και μεταβάλλει το κοινωνικό σύστημα και το περιβάλλον του. Με άλλα λόγια, το ζητούμενο είναι το πώς τα δρώντα υποκείμενα μπορούν ή όχι να ενταχθούν στις λειτουργικές δομές του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος με τρόπο που να συμβάλλουν στη διατήρησή του.

⁷⁴⁴ Gouldner 1972: 86.

⁷⁴⁵ Verschraegen 2011: 176.

⁷⁴⁶ Ένα μεγάλο τμήμα της κριτικής προς τον Πάρσονς εστιάζει στην εξαιρετικά μεγάλη δυσκολία που εμφανίζουν τα κείμενά του, τόσο νοηματικά όσο και λεκτικά. Ο Τσαρλς Ράιτ Μιλς χαρακτηριστικά επιχειρεί τη μετάφραση των κειμένων του Πάρσονς σε “απλά Αγγλικά”, όπως είδαμε παραπάνω. Ο Άλβιν Γκούλντερ τον κατηγορεί για μία συνειδητή, μεταφυσικού χαρακτήρα ασάφεια (obscurantism): “Η χρήση ενός τόσο εξαιρετικά ακατανόητου φιλολογικού ύφους από οποιονδήποτε συγγραφέα θα μπορούσε να είναι ένδειξη μιας επιθυμίας για ‘ιδιωτικοποίηση’ της δουλειάς του ή ως μία εξασθένιση του ενδιαφέροντός του για επικοινωνία. Συνοπτικά, ο κ. Πάρσονς δεν δείχνει κάποια ισχυρή παρόρμηση να γίνει κατανοητός από τους άλλους. Εν μέρει, το γεγονός αυτό μαρτυρά την αντίληψη του κ. Πάρσονς για το ρόλο του: βλέπει το έργο του ως τεχνικό και επαγγελματικό, το οποίο δεν αποδέχεται καμία ευθύνη προς το μεγαλύτερο ακροατήριο. Όμως είναι γεγονός ότι δεν είναι μόνο κάποιο λαϊκό ακροατήριο που βλέπει το ύφος του Πάρσονς ως απαγορευτικό, αλλά και οι άλλοι κοινωνιολόγοι. Αυτό, με τη σειρά του, φαίνεται να υπονοεί ότι δεν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα να επικοινωνήσει αποτελεσματικά ακόμα και με τους ομότιμους του, ή έστω να γίνει κατανοητός από αυτούς” (Gouldner 1972: 200). Αντίστοιχη και πιο έντονη κριτική του ασκεί και ο Ζιμάνσκι: “Γενικά, η παρσονική θεωρία δεν είναι ούτε πολύ πρωτότυπη ούτε πολύ οξυδερκής. Αντίθετα, πρόκειται για μία σύγχρονη επαναδιατύπωση, με κοινωνιολογικούς νεολογισμούς και ακατανόητη γραφή, μίας μακράς και ακέραιας συντηρητικής παράδοσης. [...] Παρά τις έντονες ιδεολογικές του λειτουργίες, ωστόσο, το παρσονικό σύστημα είναι σχεδόν απόλυτα άχρηστο ως πηγή πρακτικής γνώσης. Αποτελεί αποκλειστικά έναν νομιμοποιητικό μηχανισμό για τη δομή των κυρίαρχων συμφερόντων” (Szymanski 1971: 95).

⁷⁴⁷ Shaw και Colimore 1988: 56.

Οποιαδήποτε παρεμβολή στη σωστή και εύτακτη λειτουργία και εξέλιξη του συστήματος καταδικάζεται ως “παρέκκλιση”. Τελικά, υιοθετώντας τη δομο-λειτουργιστική προσέγγιση των ανθρωπολόγων που είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο Πάρσονς κατάφερε να μεταφέρει τη με κάθε μέσο διατήρηση της σταθερότητας από τις αποικίες στο κέντρο της καπιταλιστικής μητρόπολης.

Μέσα από αυτό το πρίσμα, τα αιτήματα της εξεγερσιακής δεκαετίας του 1960, των φοιτητικών κινημάτων, του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα και την κατάργηση των φυλετικών διακρίσεων στις ΗΠΑ, του κινήματος ενάντια στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο στο Βιετνάμ και των αγώνων της αποαποικιοποίησης παγκοσμίως, που ζητούσαν στην πράξη τη ριζική κοινωνική αλλαγή, χαρακτηρίζονται από τον Πάρσονς επιτιμητικά ως “ιδεολογικός πεσιμισμός”,⁷⁴⁸ καθώς και ένδειξη ύπαρξης προβλήματος στο επίπεδο των αξιακών προτύπων:

“Αυτός ο πεσιμισμός υποδηλώνει ότι τα έντονα ακτιβιστικά [activist] και κοσμικά [this-worldly] αξιακά πρότυπα κάνουν τους ανθρώπους εξαιρετικά ευαίσθητους στο χάσμα μεταξύ προσδοκίας και επιτεύγματος. Στις ακραίες περιπτώσεις, αποδίδουν όλα αυτά τα χάσματα στις ελλείψεις που αντιμετωπίζει η παρούσα γενιά”.⁷⁴⁹

Ενάντια στον πεσιμισμό του Πάρσονς, βέβαια, ο Βολταίρος διατυπώνει μία άλλη άποψη για την αισιοδοξία: “Τι θα πει αισιοδοξία; [...] Είναι η λύσσα που πιάνει μερικούς να υποστηρίζουν πως όλα πάνε καλά, την ώρα που δέχονται από παντού κατραπακίες”.⁷⁵⁰

Όλα τα παραπάνω είναι χαρακτηριστικά της αποστροφής του Πάρσονς για τις επαναστατικές διεργασίες. Η κοινωνική αλλαγή στον Πάρσονς μοιάζει να αυτοεκπληρώνεται με τη συνέχιση της εξέλιξης και της προόδου της νεωτερικής κοινωνίας μέσω αναγκαίων κάθε φορά “κοινωνικών μεταβολών”, όπως ο ίδιος αποκαλεί τις δικλείδες αποσυμπίεσης του κοινωνικού συστήματος:

“[...] συχνά υποστηρίζεται ότι η σύγχρονη κοινωνία είναι ‘απόλυτα διεφθαρμένη’, μπορεί να καθαριστεί μόνο με την απόλυτη επανάσταση και είναι ώριμη για κάτι τέτοιο. [Όμως] δύσκολα μπορούμε να διακρίνουμε τις δομικές προϋποθέσεις για μία μεγάλου μεγέθους επανάσταση. Για παράδειγμα, είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι οι δομικές ανισότητες είναι στο ελάχιστο το ίδιο σημαντικές με αυτές που επικαλούνταν ως δικαιολόγηση για την επερχόμενη προλεταριακή επανάσταση οι Μαρξ και Ένγκελς πριν από περισσότερο από έναν αιώνα στο *Μανιφέστο του*

⁷⁴⁸ Είναι χαρακτηριστική η χρήση του όρου “ιδεολογικός πεσιμισμός”, ενός όρου σαφώς πολιτικού σε ένα κείμενο που ο ίδιος ο Πάρσονς ορίζει ως βαθιά “επιστημονικό”. Όρος που εμπεριέχει ισχυρό ηθικό φορτίο με σαφή πολιτική και ιδεολογική στόχευση. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι αγγίζει τα όρια της προπαγάνδας, παρατηρώντας και την ίδια την πολιτική σκοπιμότητα που λανθάνει στο παρακάτω παράθεμα από το έργο του: “Το ενδιαφέρον μας [στο βιβλίο αυτό] εστιάζει στο να εδραιώσουμε επαρκείς αμφιβολίες για την εγκυρότητα τέτοιων απόψεων ώστε ο αναγνώστης να μη βγάλει βιαστικά το συμπέρασμα ότι η κύρια τάση της νεωτερικής ανάπτυξης στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων έφτασε ξαφνικά στο τέλος της και επομένως ότι η προοπτική που αναπτύξαμε στους δύο αυτούς τόμους δεν είναι ουσιαστική για τις ερχόμενες φάσεις [της κοινωνικής εξέλιξης]” (Parsons 1971: 142).

⁷⁴⁹ Στο ίδιο: 142, υποσημείωση 5.

⁷⁵⁰ Βολταίρος, *Ο Αγαθούλης*, μτφρ. Άρης Αλεξάνδρου, Βασική βιβλιοθήκη της Παγκόσμιας Κλασικής Λογοτεχνίας (Αθήνα: Εκδόσεις Αφοι Συρόπουλοι, χ.χ.): 921.

Κομμουνιστικού Κόμματος. Παρόλα αυτά, αναδρομικά, δεν μπορούμε παρά να εκπλαγούμε από το ότι η ‘επανάσταση’, με αυτή την κλασική έννοια, δεν επήλθε ούτε σε μία ανεπτυγμένη βιομηχανική κοινωνία, αλλά περιορίστηκε στις σχετικά ‘υπανάπτυκτες’ κοινωνίες [...]’.⁷⁵¹

Εξάλλου, για τον Πάρσονς, το ζήτημα της πάλης των τάξεων και της εκμετάλλευσης δεν θεωρείται πλέον κεντρικό στην ανάλυση της σύγχρονης κοινωνίας, δεδομένου ότι αυτό δεν συνιστά πλέον διακριτό στοιχείο στις “εξελιγμένες” καπιταλιστικές κοινωνίες. Μάλιστα ισχυρίζεται ότι η θεωρητική συμβολή του ίδιου και γενικότερα της σύγχρονης (αστικής) κοινωνιολογικής θεωρίας είναι ότι η διαστρωμάτωση έχει πλέον αντικατασταθεί από την διαφοροποίηση των επαγγελματιών. Όπως εξηγεί ο Πάρσονς, σε άρθρο του για τα εκατό χρόνια από την έκδοση του *Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος*:

“Ο Μαρξ [...] έτεινε να αντιμετωπίζει την κοινωνικο-οικονομική δομή του καπιταλιστικού εγχειρήματος ως μία ενιαία, αδιαίρετη οντότητα, αντί να τη χωρίσει αναλυτικά στις ομάδες διακριτών μεταβλητών που την αποτελούν. Ακριβώς αυτή η αναλυτική διαίρεση αποτελεί [...] το πιο σημαντικό γνώρισμα της σύγχρονης κοινωνιολογικής ανάλυσης [η οποία] έχει ως αποτέλεσμα την τροποποίηση της Μαρξικής θεώρησης [...]. Η κύρια δομική έμφαση δεν έχει να κάνει με την τάση του καπιταλιστικού εγχειρήματος για κέρδος και τη θεωρία της εκμετάλλευσης, αλλά περισσότερο με τη δομή των επαγγελματικών ρόλων εντός του συστήματος της βιομηχανικής κοινωνίας”.⁷⁵²

Μεταθέτοντας τη συζήτηση από το κέρδος και την εκμετάλλευση στα επαγγέλματα, τα οποία διαχειρίζεται ως ρόλους, ο Πάρσονς μοιάζει να θέλει να “ξεμπερδέψει” με την ιστορία του καταμερισμού της εργασίας. Οι επαγγελματικοί ρόλοι στο θεωρητικό του σχήμα αυτονομούνται από τον καταμερισμό εργασίας, ως εάν προκύπτουν από μία ουδέτερη κοινωνικά αυτο-εξέλιξη του συστήματος, και εντάσσονται στο περιεχόμενο των αξιών και της κοινωνικοποιητικής διαδικασίας. Στην ουσία, ο Πάρσονς παρουσιάζει τον καταμερισμό της εργασίας μόνο με την τεχνική του διάσταση, αποσιωπώντας τον κοινωνικό του χαρακτήρα. Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, όπως πολύ σωστά εξηγεί ο Στάνλεϋ Αρόνοβιτς: “δεν είναι κυρίως ο καταμερισμός των επαγγελματιών και των τομέων —για παράδειγμα μεταξύ των ξυλουργών και των υποδηματοποιών ή μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου—, αλλά ένας καταμερισμός που δημιουργεί [διαφορετικές] τάξεις εντός της παραγωγικής διαδικασίας. Πρόκειται για ιστορικούς καταμερισμούς [και διαφοροποιήσεις] αποφασιστικού χαρακτήρα [...]”.⁷⁵³

⁷⁵¹ Parsons 1971: 142. Βέβαια, ο Σαμίρ Αμίν απαντάει στο επιχείρημα αυτό ως εξής: “Ο Μαρξ [...] ανησυχεί στο ενδεχόμενο ότι μία καπιταλιστικά ανεπτυγμένη Ανατολή θα μπορούσε πιθανώς να αποτρέψει τη νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης στην Ευρώπη. [...] παρόλα αυτά, αναφέρεται έστω και φευγαλέα σε ένα άλλο πιθανό αποτέλεσμα: ότι οι κοινωνίες της Ανατολής θα προλεταριοποιηθούν προς όφελος του κέντρου, ενώ το ίδιο το κέντρο, συμπεριλαμβανομένου και του προλεταριάτου του, θα ‘αστικοποιηθεί’, και η περιφέρεια θα αναδειχθεί στην κύρια επαναστατική δύναμη” (Amin 1976: 199).

⁷⁵² Parsons 1949: 16-17.

⁷⁵³ Aronowitz 1981: 515.

Έτσι, οι όποιες αντιθέσεις και ανισότητες που εμφανίζονται στις σημερινές κοινωνίες δεν προσμετρώνται από τον Πάρσονς στα αποτελέσματα της δομικής βίας και εκμετάλλευσης του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά σε αυτά της μη ένταξης των ατόμων στο καλά διαμορφωμένο και καθορισμένο σύστημα των επαγγελματικών ρόλων:

“Έχουμε ήδη υποδείξει ότι οι κύριες ανεπάρκειες του νέου τύπου κοινωνικής κοινότητας δεν σχετίζονται με τις παλαιές δυσαρέσκειες ενάντια στην τυραννία αυταρχικών καθεστώτων [...] ή στα περιχαρακωμένα προνόμια των αριστοκρατιών. Επιπλέον, εμφανώς δεν οφείλονται στον ανταγωνισμό των τάξεων και στην εκμετάλλευση με τη στενή Μαρξική έννοια. Τα προβλήματα ανισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης παραμένουν σημαντικά, αλλά το να ορίζουμε αυτά τα προβλήματα με την απλή ορολογία της αστικής τάξης εναντίον του προλεταριάτου [...] δεν έχει πλέον κανένα νόημα”.⁷⁵⁴

Εδώ, με αυθαίρετες και ατεκμηρίωτες εμπειρικά διατυπώσεις του τύπου: "εμφανώς δεν οφείλονται στον ανταγωνισμό των τάξεων" ή η αναγωγή της κοινωνικής ανισότητας σε "σημαντικό μεν πρόβλημα" το οποίο όμως "δεν έχει νόημα" να εξετάζεται σε συσχέτιση με τις ταξικές σχέσεις, ο Πάρσονς επιχειρεί να εξορκίσει τις μακροχρόνιες θεωρητικές επεξεργασίες του Μαρξ για το Κεφάλαιο και το ρόλο του καταμερισμού της εργασίας στην καπιταλιστική συσσώρευση και διεύρυνση της εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας.⁷⁵⁵

Ο Έντουαρντ Π. Τόμσον (E.P. Thompson), ασκεί ρητά κριτική στον τρόπο που η κοινωνιολογία του Πάρσονς και των συναδέλφων του, τοποθετείται στο ζήτημα της τάξης. Υποστηρίζει ότι θεωρήσεις αυτού του είδους αρνούνται την έννοια και τη δυναμική ύπαρξη της τάξης διότι στην ουσία αρνούνται αυτή της ταξικής συνείδησης:

“Εφόσον μπορεί να αναιρεθεί [από τους αστούς κοινωνιολόγους] χωρίς δυσκολία η αδρή έννοια της τάξης που αποδίδεται στον Μαρξ, συνάγεται ότι κάθε έννοια τάξης δεν αποτελεί παρά μια υποβιβαστική θεωρητική κατασκευή που επιβάλλεται στα πραγματικά δεδομένα. Δεν γίνεται καν δεκτή η ύπαρξη τάξης. [...] Χάρη σε μια παράξενη αντιστροφή, μπορεί κανείς να περάσει από μια δυναμική σε μια στατική θεώρηση της τάξης. ‘Αυτό το πράγμα’ (η εργατική τάξη) υφίσταται σαφώς και μπορεί επίσης να οριστεί με κάποια σχετική ακρίβεια ως συνιστώσα της κοινωνικής δομής. Η ταξική συνείδηση όμως είναι κάτι πολύ κακό, το οποίο έχει επινοηθεί από παραπλανημένους διανοούμενους, εφόσον οτιδήποτε περιπλέκει την αρμονική συνύπαρξη ομάδων που επιτελούν διάφορους ‘κοινωνικούς ρόλους’ (και άρα επιβραδύνει την οικονομική ανάπτυξη) πρέπει να το αποδοκιμάζουμε ως ‘σύμπτωμα

⁷⁵⁴ Parsons 1971: 115.

⁷⁵⁵ Αναφερόμενος στις αντίθετες έννοιες του “μερικού ανθρώπου” και του “καθολικά αναπτυγμένου ατόμου” του Μαρξ, ο Ιλιένκοφ μιλάει για τον “επαγγελματικό κρετινισμό”, τον οποίο διαβάζει ως “[...] το αποτέλεσμα και [τον] όρο του εμπορευματικού καπιταλιστικού τρόπου καταμερισμού της εργασίας, διανομής της ιδιοκτησίας. [...] Ο καπιταλιστικός τρόπος καταμερισμού της εργασίας δεν γνωρίζει και δεν ανέχεται εξαιρέσεις. Κατά συνέπεια, ο επαγγελματικός κρετινισμός μετατρέπεται όχι μόνο σε ένα γεγονός, αλλά και σε αρετή επίσης, σε κανόνα, ακόμα και σε ένα είδος ιδανικού, σε μια αρχή διαμόρφωσης της προσωπικότητας, που καθένας ζητάει ν’ ακολουθήσει για να μη γκρεμιστεί στα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας, για να μη γίνει μια απλή ανειδίκευτη εργασιακή δύναμη. [...] Ο επαγγελματικός κρετινισμός είναι ατομική ιδιοκτησία καθορισμένων [.] παραλλαγή της ατομικής ιδιοκτησίας του κοινωνικά ανθρώπινου πλούτου [...] (Ιλιένκοφ 1976: 110-111).

αδικαιολόγητης διατάραξης'. Το ζητούμενο είναι να προσδιορίσουμε πώς μπορούμε να κάνουμε αυτό το 'πράγμα', την εργατική τάξη, να αποδεχτεί τον κοινωνικό της ρόλο και, επίσης, πώς μπορούμε 'να χειριστούμε και να διοχετεύσουμε' τη δυσαρέσκειά της. Αν σταματήσουμε την ιστορία σε ένα δεδομένο χρονικό σημείο, τότε δεν υπάρχουν τάξεις, αλλά, απλούστατα, ένα πλήθος άτομα που βιώνουν ένα πλήθος εμπειρίες".⁷⁵⁶

Η κοινωνική θεωρία του Πάρσονς τελικά, αν και επιχειρεί να εξηγήσει και να "θεραπεύσει" τα κοινωνικά αδιέξοδα της ύστερης (νεωτερικής) ανάπτυξης του αμερικανικού καπιταλισμού, αυτοπεριορίζεται σε μία απολογητική εμμονή στην —με κάθε κόστος— διατήρησή του. Η συμβολή που διεκδικεί; Μέσα από το αξίωμα μίας "εύρυθμης" λειτουργίας του κοινωνικού συστήματος νομιμοποιεί τη δομική ανισότητα και βία. Έτσι η κοινωνική του θεωρία εγγράφεται στις θεωρίες πειθάρχησης και προσαρμογής και προσφέρει υπηρεσίες στο αστικό ιδεολογικό οπλοστάσιο. Στο πλαίσιο αυτό, το όλο δυσνόητο, πολύπλοκο και δαιδαλώδες θεωρητικό του κατασκεύασμα παρουσιάζει άλλη μία πρόταση για την κοινωνική συναίνεση, δοσμένη μέσα από επιστημονικοφανείς γλωσσικούς μαιάνδρους. Για άλλη μία φορά, η πρόταση αυτή είναι η προσαρμογή σε ένα σύστημα που δεν αλλάζει, αλλά, στην καλύτερη περίπτωση, μεταρρυθμίζεται, για να παραμείνει ίδιο. Η προσαρμογή σε ένα περιβάλλον όπου η όποια επιλογή περιορίζεται και ελέγχεται μέσα από ένα συμπεριφοριστικό μοντέλο που βασίζεται σε μία θρησκευτική ιδέα για μία καλύτερη (ίσως) μετά θάνατον ζωή. Αυτή είναι τελικά και η απάντηση του Πάρσονς, όπως και γενικότερα του δομο-λειτουργισμού, στο πρόβλημα του Χομπς, τόσο συγγενική με αυτήν του Σπένσερ: κοινωνικός εγκλωβισμός στο σύστημα ή χάος.⁷⁵⁷ Όπως εύστοχα υποστηρίζει και ο Ζιμάνσκι:

"[...] οι λειτουργίες [των Μεγάλων Θεωριών] της κοινωνιολογίας για την κυρίαρχη θεσμική δομή είναι στην ουσία δύο: εκπληρώνουν τις ανάγκες του συστήματος για νομιμοποίηση και για πρακτική γνώση. Η λειτουργία της νομιμοποίησης είναι η δημιουργία ενός εξεζητημένου ορισμού της κοινωνικής πραγματικότητας, ο οποίος εξηγεί και δικαιολογεί την υφιστάμενη κοινωνική τάξη και τα κυρίαρχά της συμφέροντα —εξηγεί το πόσο καλά λειτουργεί μία κοινωνία, το ότι όλοι οι υφιστάμενοι θεσμοί είναι απαραίτητοι και το πόσο καλό είναι το σύστημα στο

⁷⁵⁶ E.P. Thompson, *Η συγκρότηση της αγγλικής εργατικής τάξης*, επιμ. Αντώνης Λιάκος, μτφρ. Γιάννης Παπαδημητρίου (Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2018): 28-29. Και στη θεώρηση αυτή, ο Τόμσον απαντάει στο παράρτημα της έκδοσης του 1968 του ίδιου βιβλίου: "Οι κοινωνιολόγοι που σταμάτησαν τη χρονο-μηχανή και, φυσώντας και ξεφυσώντας έντονα, κατέβηκαν στο μηχανοστάσιο να κοιτάξουν, μας λένε ότι δεν μπόρεσαν πουθενά να εντοπίσουν και να ταξινομήσουν μία τάξη. Μπορούν να βρουν μονάχα ένα πλήθος ανθρώπων με διαφορετικά επαγγέλματα, εισοδήματα, θέσεις στην ιεραρχία, κ.λπ. Φυσικά έχουν δίκιο, εφόσον η τάξη δεν είναι το ένα ή το άλλο εξάρτημα της μηχανής, αλλά ο τρόπος με τον οποίο δουλεύει η μηχανή εφόσον τεθεί σε κίνηση —όχι το ένα ή το άλλο συμφέρον, αλλά η σύγκρουση των συμφερόντων [...]. Η τάξη είναι μία κοινωνική και πολιτισμική συγκρότηση (που συχνά εκφράζεται θεσμικά) η οποία δεν μπορεί να οριστεί αφηρημένα ή μεμονωμένα, αλλά μόνο υπό τους όρους της σχέσης της με άλλες τάξεις [...]. Η ίδια η τάξη δεν είναι ένα πράγμα αλλά μία διαδικασία" [E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Penguin History (London: Penguin Books, 1968): 939].

⁷⁵⁷ Όπως συνοψίζει και ο Τάτσης: "κάθε απόπειρα διατάραξης της κοινωνικής γαλήνης χαρακτηρίζεται ολέθρια αποδιοργανωτική και αναπτύσσεται μια λογική κινδυνολογίας η οποία αντιστρατεύεται συζητήσεις για ενδεχόμενη κοινωνική αλλαγή. [...] Το δομικό χτίσιμο των κοινωνικών θέσεων σε οργανωτικές διαρθρώσεις και η θεσμική οριοθέτηση των πλαισίων κοινωνικής δράσης είναι η μόνη οδός διαφυγής από το χάος" (Τάτσης, 1997: 190).

σύνολό του. Η λειτουργία της πρακτικής γνώσης είναι να παρέχει δεξιότητες, τεχνικές και χρήσιμα δεδομένα, απαραίτητα στους κυρίαρχους θεσμούς για τον έλεγχο και τη χειραγώγηση των μελών τους, καθώς και του ευρύτερου περιβάλλοντός τους”.⁷⁵⁸

⁷⁵⁸ Szymanski 1971: 94.

Κεφάλαιο 7: Η προσαρμογή στο επίκεντρο της εξέλιξης

Είναι απολύτως αδύνατον να αλλάξουμε τους νόμους της φύσης. Αυτό που μπορεί να αλλάξει σε ιστορικά διαφορετικές συνθήκες είναι μόνο η μορφή με την οποία οι νόμοι αυτοί εκδηλώνονται.

Karl Marx, 'Letter to Kugelmann in Hanover, 11/7/1868' (*Selected correspondence*: 196)

Στα προηγούμενα κεφάλαια είδαμε το πώς η θεώρηση της κοινωνικής εξέλιξης ως ανοδικής καμπύλης της προόδου μετατράπηκε σε μια αντίληψη για την ιεραρχική οργάνωση των κοινωνιών και των πολιτισμών, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την επιβίωση και διατήρησή τους. Δηλαδή, είδαμε το πώς η εξέλιξη κι επομένως η αλλαγή μεταφράστηκαν ως σταθερότητα και διατήρηση. Όπως εξηγούν οι Λέβινς και Λιούοντιν:

“Η αντίθεση μεταξύ της πίστης του Σπένσερ στον εγγενώς προοδευτικό χαρακτήρα της αλλαγής και του σημερινού δόγματος της σταθερότητας και της δυναμικής ισορροπίας, με τα [διαφορετικά] είδη να δίνουν αγώνες οπισθοφυλακών ενάντια σε ένα απειλητικό περιβάλλον, είναι η ίδια αντίθεση που υπάρχει μεταξύ της αισιόδοξης και επαναστατημένης αστικής τάξης, προσηλωμένης στο να διαλύσει τις παλαιές περιοριστικές κοινωνικές σχέσεις στον 19^ο αιώνα, και ενός εδραιωμένου αλλά πολιορκούμενου καπιταλισμού που διακηρύσσει τη σταθερότητα και τη μονιμότητά του απέναντι σε μία επιδεινούμενη παγκόσμια κατάσταση στον 20^ό αιώνα”.⁷⁵⁹

Είναι γεγονός ότι η σταθερότητα του καπιταλιστικού συστήματος φάνηκε μεταπολεμικά να βασίζεται σε πολύ αβέβαια θεμέλια, παρά την περίοδο της Χρυσής Τριακονταετίας και της οικονομικής ανάπτυξης στον δυτικό κόσμο. Καταρχάς, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος σήμανε το τέλος των μεγάλων αυτοκρατοριών και των αποικιακών κτήσεων, αποτελώντας καταλύτη για την ανάπτυξη των απελευθερωτικών κινημάτων, που φαινόταν αμφίβολο το εάν θα παραμείνουν στη σφαίρα επιρροής των δυτικών κρατών ή όχι.

Επιπλέον, όπως αναφέρει ο Έρικ Χομπσμπάουμ μετά το τέλος του πολέμου υπήρχε η πεποίθηση ότι:

“η Εποχή της Καταστροφής με κανέναν τρόπο δεν είχε τερματιστεί και ότι το μέλλον του παγκόσμιου καπιταλισμού και της φιλελεύθερης κοινωνίας κάθε άλλο παρά διασφαλισμένο ήταν. Οι περισσότεροι παρατηρητές περίμεναν να ξεσπάσει μετά τον πόλεμο σοβαρότατη οικονομική κρίση ακόμα και στις ΗΠΑ, κατ' αναλογία με ό,τι είχε συμβεί μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο [...]. Εάν η Ουάσινγκτον ανέμενε να αντιμετωπίσει ‘τα μεγάλα μεταπολεμικά προβλήματα’ που υπονόμειαν ‘τη σταθερότητα —κοινωνική, πολιτική και οικονομική— στον κόσμο’ [...], ήταν διότι στο τέλος του πολέμου οι εμπόλεμες χώρες, με εξαίρεση τις ΗΠΑ, δεν ήταν παρά ένα απέραντο πεδίο ερειπίων όπου κατοικούσαν, σύμφωνα με τη ματιά των Αμερικανών, πεινασμένοι, απελπισμένοι και πιθανότατα πολιτικά ριζοσπαστικοποιημένοι λαοί, έτοιμοι καθ' όλα να τείνουν ευήκοον ους σε

⁷⁵⁹ Levins και Lewontin, 1985: 24.

συνθήματα για κοινωνική επανάσταση και οικονομική πολιτική ασύμβατη με το διεθνές σύστημα της ελεύθερης επιχείρησης, του ελεύθερου εμπορίου και των ελεύθερων επενδύσεων —μέσα με τα οποία επρόκειτο να σωθούν και οι ΗΠΑ και ο υπόλοιπος κόσμος [...]. Σε αυτόν τον εκρηκτικό και ασταθή κόσμο, οτιδήποτε κι αν συνέβαινε ήταν πολύ πιο πιθανό να εξασθενήσει και τον καπιταλισμό και τις ΗΠΑ και να ενισχύσει αντίστοιχα τη δύναμη που θα εμφανιζόταν στο προσκήνιο από την επανάσταση και για την επανάσταση”.⁷⁶⁰

Ο νεο-μαλθουσιανισμός και το περιβαλλοντικό ζήτημα

Οι συνθήκες που σημάδεψαν την απαρχή της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, παράλληλα με την αυξητική τάση του πληθυσμού και των γεννήσεων —το γνωστό *baby boom*— που σημειώθηκε σε μεγάλο μέρος του πλανήτη, αποτέλεσαν εύφορο έδαφος για την επανεμφάνιση νεο-μαλθουσιανών θεωριών για τη σχέση οικονομικής ανάπτυξης, πληθυσμιακής αύξησης και διαθέσιμων πόρων. Βέβαια, η μαλθουσιανή ρητορική για την αντιμετώπιση της φτώχειας όχι με κοινωνικές πολιτικές αλλά με τον πληθυσμιακό έλεγχο δεν κυριαρχούσε για πρώτη φορά στις κοινωνικές και αναπτυξιακές θεωρίες. Αντίθετα, όπως σημειώνει ο Μάρραιη Μπούκτσιν: “Όπως και ο Φοίνικας, το ‘πληθυσμιακό πρόβλημα’ αναγεννάται από την τέφρα του [συνεχώς]. Οι προφητείες είναι συνήθως οι ίδιες —δηλαδή ότι είναι ‘πρωτοφανής ο αριθμός’ των ανθρώπων που εποίκίζουν τη γη και ‘λυμαίνονται’ σαν ακρίδες τους πόρους της”.⁷⁶¹

Ο νεο-μαλθουσιανισμός είχε ήδη αναπτυχθεί ιδιαίτερα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ, με κύρια έκφρασή του τη βρετανική Μαλθουσιανή Λίγκα (1877-1923) —και αργότερα την Αμερικανική Λίγκα για τον Έλεγχο των Γεννήσεων (American Birth Control League). Η Λίγκα προωθούσε προγράμματα αντισύλληψης και ελέγχου των γεννήσεων στα χαμηλότερα στρώματα, υιοθετώντας το επιχείρημα του Μάλθους για την φτώχεια ως αποτέλεσμα του υπερπληθυσμού και επομένως παρουσιάζοντας τον έλεγχο των γεννήσεων στα χαμηλά στρώματα ως την απάντηση στο πρόβλημα της φτώχειας. Κυρίως, όμως, όπως εξάλλου δήλωνε και το ίδιο το εγχειρίδιο της Λίγκας, ο έλεγχος του πληθυσμού των κατώτερων στρωμάτων αποτελούσε το μέσο για την ασφάλεια των ανώτερων στρωμάτων από πιθανές ταραχές και εξεγέρσεις:

“Σε κάθε πολιτισμένο κράτος το πρόβλημα της φτώχειας εμφανίζεται επιτακτικά απαιτώντας λύσεις [...]. Επαναστάσεις ξεπήδησαν από το γεγονός ότι οι άνθρωποι χρειάζονταν φαγητό και δεν μπορούσαν να το αποκτήσουν [...]. Κάτω από την αστραφτερή επιφάνεια της κοινωνίας κοχλάζει μία μάζα από ελλείψεις και μιζέρια. Τα θύματά [της] υποφέρουν σιωπηρά και δεν αφήνουν ίχνη, αλλά η ύπαρξή τους αποτελεί έναν μόνιμο κίνδυνο για τη γενική ευημερία. [...] ο συνωστισμός, η ημισιτία και η εξαθλίωση αποτελούν το εύφορο πεδίο της αρρώστιας που δεν

⁷⁶⁰ Hobsbawm 2004: 188.

⁷⁶¹ Μάρραιη Μπούκτσιν, *Ο μύθος του υπερπληθυσμού*, μτφρ. Σπύρος Κοτρώτσιος (Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, 1997): 10.

διστάζει να ταξιδέψει πέρα από το μέρος που τη γεννά και να μολύνει τα σπίτια των πλουσίων”.⁷⁶²

Μέσα από συνέδρια που διοργανώθηκαν σε όλη την Ευρώπη αλλά και στη Νέα Υόρκη (Neo-Malthusian and Birth Control Conferences, 1900-1925), οι νεο-μαλθουσιανές ιδέες άρχισαν να κερδίζουν έδαφος στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα, δημιουργώντας αυτό που ο Μισέλ Φουκώ χαρακτήρισε ως το ‘μαλθουσιανό ζευγάρι’,⁷⁶³ δηλαδή “αυτή την αφηρημένη έννοια της υπέρμετρα γόνιμης εργατικής τάξης που είναι ανίκανη να επιδείξει σεξουαλική αυτοσυγκράτηση”.⁷⁶⁴ Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο ίδιος ο Λένιν είχε ασκήσει έντονη κριτική στην κοινωνική θεωρία του νεο-μαλθουσιανισμού, υποστηρίζοντας ότι αποτελεί προϊόν της αστικής ταξικής ιδεολογίας και διαχωρίζοντάς την ρητά από την “ελευθερία της ιατρικής [ενημέρωσης] και την προστασία των στοιχειωδών δημοκρατικών δικαιωμάτων κάθε πολίτη, άντρα ή γυναίκας”,⁷⁶⁵ σχετικά με την αντισύλληψη και τις αμβλώσεις.

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, ο νεο-μαλθουσιανισμός συνδέθηκε και με το κίνημα της ευγονικής. Παράλληλα, εκτός από το ζήτημα του πληθυσμιακού ελέγχου στις κατώτερες τάξεις, οι νεο-μαλθουσιανές ευγονικές θεωρίες υιοθέτησαν και τη ρητορική της “ασφάλειας της λευκής φυλής” απέναντι στις αυξητικές τάσεις των “έγχρωμων” πληθυσμών δεδομένης και της αποσταθεροποίησης της κυριαρχίας των αποικιοκρατικών δυνάμεων μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ενδεικτικό είναι το έργο του αμερικανού φυλετιστή δημοσιογράφου, ιστορικού και μέλους της Κου Κλουξ Κλαν, Λόθροπ Στόνταρντ (Lothrop Stoddard), *The Rising Tide of Color* (1920). Στο βιβλίο του ο Στόνταρντ παρατηρεί μία αυξητική τάση του πληθυσμού των “έγχρωμων φυλών” —σε σχέση με αυτή της “λευκής φυλής”— την οποία αποδίδει στη “σωτήρια δραστηριότητα” των αποικιοκρατών που μείωσε το ποσοστό θνησιμότητας στις αποικίες, καθώς και στην εκβιομηχάνιση των χωρών που έχουν ήδη αποκτήσει την ανεξαρτησία τους. Όπως υποστηρίζει, η πληθυσμιακή αύξηση των “έγχρωμων φυλών” συνεπάγεται τη διεκδίκησή τους για μεγαλύτερο μερίδιο στους διαθέσιμους πόρους κι επομένως τη μετανάστευσή τους προς τις χώρες του “λευκού ανθρώπου”:

“Το μεγαλύτερο μέρος του έγχρωμου κόσμου βρίσκεται σήμερα υπό τον πολιτικό έλεγχο του λευκού. Οπουδήποτε πάει ο λευκός άνδρας επιχειρεί να επιβάλλει τις βάσεις του οργανωμένου πολιτισμού του [...]. Λόγω της σωτήριας δραστηριότητας [του λευκού στις αποικίες του] το εξαιρετικά υψηλό ποσοστό θνησιμότητας, το οποίο στο παρελθόν δεν επέτρεπε στις έγχρωμες φυλές την υπέρμετρη αναπαραγωγή τους, μειώνεται αναλογικά με το ποσοστό θνησιμότητας στις χώρες των λευκών. Όμως το να μειώσουμε τα τεράστια ποσοστά γεννήσεων του έγχρωμου κόσμου είναι ένα άλλο ζήτημα [...]. Ποιο είναι, λοιπόν, το αναπόφευκτο

⁷⁶² The Malthusian League - London Chapter, *The Malthusian Handbook: Designed to Induce Married People to Limit Their Families within Their Means*, 4η (London: W.H. Reynolds, New Cross, 1898): 3.

⁷⁶³ Μισέλ Φουκώ, *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Τόμος Ι: Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρι Ροζάκη (Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα, 2003): 130.

⁷⁶⁴ Kolson Schlosser, ‘Malthus at mid-century: neo-Malthusianism as bio-political governance in the post-WWII United States’, *Cultural Geographies* 16 (2019): 474.

⁷⁶⁵ Β.Ι. Λένιν, ‘Η εργατική τάξη και ο νεομαλθουσιανισμός’, στο *Άπαντα*, τ. 23 (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1979): 259.

αποτέλεσμα όλων αυτών; Αυτό μπορεί να σημαίνει μόνο ένα πράγμα: μία πελώρια και σταθερά αυξανόμενη [μετανάστευση] πλεονάσματος έγχρωμων ανθρώπων από τις ασφυκτικά γεμάτες έγχρωμες χώρες τους”.⁷⁶⁶

Αξίζει να θυμηθούμε το παραπάνω επιχείρημα αργότερα, όταν θα μιλήσουμε για τις σύγχρονες θεωρίες για την μετανάστευση-ως-προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, που υποστηρίζουν αντίστοιχα την προετοιμασία του Παγκόσμιου Βορρά για μαζική μετανάστευση από τον Παγκόσμιο Νότο.

Επιστρέφοντας, όμως, στο νεο-μαλθουσιανισμό, ο ιστορικός Τόμας Ρόμπερτσον συνοψίζει την ιδιαίτερη ανάπτυξη των ιδεών αυτών μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ως εξής: “Κατά την περίοδο αυτή, [ο μαλθουσιανισμός] πήρε πολλές και διαφορετικές μορφές και διαστάσεις. Ορισμένοι έδιναν έμφαση στην οικονομική ευημερία, άλλοι στις ευγονικές ανησυχίες και τη διαφοροποιημένη γονιμότητα μεταξύ των φυλών, ενώ άλλοι στην οικογενειακή πρόνοια. Η κλίμακα μπορούσε να είναι οικογενειακή, τοπική, εθνική ή παγκόσμια”.⁷⁶⁷

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το ζήτημα των εκτοπισμών, της μετανάστευσης και της μεταπολεμικής ανάπτυξης απασχόλησε ιδιαίτερα την αμερικανική γεωπολιτική. Όπως μας εξηγεί ο γεωγράφος Νιλ Σμιθ (Neil Smith), η πληθυσμιακή αύξηση και οι μετατοπίσεις πληθυσμών θεωρήθηκαν ως σημαντική απειλή για την εθνική ασφάλεια των ΗΠΑ. Το συμπέρασμα εστίαζε στην ανάγκη για επέκταση της επιρροής και κυριαρχίας των Ηνωμένων Πολιτειών, γεγονός που:

“έθεσε το ζήτημα του αποικιστικού εποικισμού στην ατζέντα των ΗΠΑ με τρόπο πιο άμεσο απ’ ό,τι το 1919. Τότε αποτελούσε μόνο ένα ερώτημα του πώς θα έπρεπε να διοικούνται οι αποικίες, ενώ στη δεκαετία του 1940, μετατράπηκε στο ερώτημα του πώς τα αποικιακά εδάφη μπορούσαν να εποικιστούν, να αναπτυχθούν και να έρθουν σε εμπορικές επαφές με τις Ηνωμένες Πολιτείες”.⁷⁶⁸

Με τον τρόπο αυτό, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, οι νεο-μαλθουσιανές θεωρίες αναβίωσαν, αποτελώντας σημαντικό θεωρητικό υπόβαθρο για την επεκτατική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών, συνδέοντας τη γεωπολιτική με τη γεωγραφία, την ανθρωπολογία και την οικολογία. Άλλωστε, η “αφθονία” αποτελούσε ιστορικά θεμελιώδες στοιχείο του ίδιου του αμερικανικού ονείρου, αλλά και της επεκτατικής πολιτικής των ΗΠΑ, όπως μας εξηγεί πολύ εύστοχα ο Ρόμπερτσον:

“[...] οι Αμερικανοί έτειναν να θεωρούν δεδομένη ως πατρογονικό τους δικαίωμα την αφθονία των φυσικών πόρων. Το όραμα του Τόμας Τζέφερσον για μία επεκτεινόμενη δημοκρατία [...] εκπορευόταν από την υπόσχεση για πρακτικά

⁷⁶⁶ Lothrop Stoddard, *The Rising Tide of Color Against White World-Supremacy* (New York: Charles Scribner & Sons, 1920): 8-9.

⁷⁶⁷ Thomas Robertson, *The Malthusian Moment: Global Population Growth and the Birth of American Environmentalism*, Studies in Modern Science, Technology, and the Environment (New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press, 2012): 6.

⁷⁶⁸ Smith 2003: 301.

απεριόριστους πόρους, ειδικά προς τα δυτικά. Πραγματικά, ο ιστορικός Ντέιβιντ Πότερ (David Potter) τιτλοφόρησε το βιβλίο του σχετικά με την αμερικανική κουλτούρα, το 1954, *Ο λαός της αφθονίας*. Περισσότερο από κάθε τι άλλο, ισχυριζόταν ο Πότερ, η ιστορία της αφθονίας είναι αυτή που ορίζει την αμερικανικότητα. Κι όμως, ακριβώς επειδή οι Αμερικανοί βασίζονταν σε τόσο μεγάλο βαθμό, υλικά αλλά και πολιτισμικά, στην αφθονία των πόρων, η απειλή της έλλειψης ενίοτε θέριευε στο φαντασιακό τους. Οι Αμερικανοί στηρίζονταν τόσο πολύ στην αφθονία, που ο φόβος επικείμενων ελλείψεων μπορούσε να αποκτήσει μεγάλη δύναμη [...]. Φοβούμενοι ελλείψεις στους πόρους [...], αναζήτησαν πρώτες ύλες και στο εξωτερικό. Στη δεκαετία του 1890 οι Ηνωμένες Πολιτείες έθεσαν υπό τον έλεγχό τους τις Φιλιππίνες, την Κούβα και το Πουέρτο Ρίκο, ενώ επέκτειναν το εμπόριο στη Λατινική Αμερική και την Άπω Ανατολή”.⁷⁶⁹

Οι διεθνείς αναπτυξιακές πολιτικές μεταπολεμικά επικεντρώθηκαν στην επίλυση του προβλήματος “πληθυσμός-πόροι” (population-resources). Το βασικό τους επιχείρημα υποστήριζε ότι οι χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, που διεκδικούσαν ή είχαν μόλις πρόσφατα αποκτήσει την ανεξαρτησία τους, λόγω της έντονα αυξητικής τάσης του πληθυσμού τους θα οδηγούνταν στην αύξηση της φτώχειας, που μαζί με την πολιτική και κοινωνική αναταραχή των απελευθερωτικών τους κινημάτων, μπορούσαν να αποτελέσουν πρόσφορο έδαφος για την διεύθυνση του κομμουνισμού.

Στην πραγματικότητα, η επικέντρωση στο ζήτημα “πληθυσμός-πόροι” σήμαινε τη διεκδίκηση, από μεριάς των πρώην (αλλά και νυν) αποικιοκρατικών δυνάμεων, της κυριαρχίας στη διαχείριση των πόρων του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, που τα αποικιοποιητικά κινήματα φαίνονταν να απειλούν.⁷⁷⁰ Άλλωστε, κατά την περίοδο αυτή εδραιώθηκε και η έννοια των “υπανάπτυκτων” χωρών, σε αντιδιαστολή με τις “αναπτυγμένες”, υπονοώντας, όπως εξηγεί κριτικά ο Ρέιμοντ Γουίλιαμς, ότι “όλες οι κοινωνίες προορίζονταν μοιραία να μετατραπούν σε αστικές και βιομηχανικές –συνεπώς καπιταλιστικές [...]”. Επιπλέον, επισημαίνει ότι ο ίδιος ο χαρακτηρισμός ως “υπανάπτυκτες” για τις πρώην αποικιοκρατούμενες χώρες “συνδέεται με [την ιδέα] εκτάσεων στις οποίες οι ‘φυσικοί πόροι’ δεν έχουν επαρκώς αναπτυχθεί ή δεν έχουν γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης”.⁷⁷¹ Η αντιστροφή αυτής της εικόνας της άνισης ανάπτυξης οδήγησε στη δημιουργία του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UN Development Programme, UNDP) το 1966, που, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, πρακτικά προώθησε —

⁷⁶⁹ Robertson 2012: 5, 6.

⁷⁷⁰ Ο Στιβ Βάισμαν (Steve Weissman), ηγετική φυσιογνωμία του φοιτητικού κινήματος για την Ελευθερία του Λόγου στο Μπέρκλεϋ, συμπύκνωσε σε άρθρο του τις συνθήκες ως εξής: “Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος διέλυσε τις παλαιές αποικιοκρατικές δυνάμεις και οι κραυγές των εθνικιστικών κινήματων ήχησαν από παντού: από τους Κομμουνιστές στην Κίνα και τη Νοτιοανατολική Ασία, από τους ‘ουδέτερους’ στην Ινδονησία και την Ινδία, από τα κινήματα για ανεξαρτησία στην Αφρική, κυρίως σε σχέση με τη ελεύθερη χρήση του δικού τους πετρελαίου και των δικών τους ορυκτών, καθώς και, ακόμη πιο απειλητικά, σε σχέση με το δικαίωμά τους για αυτοπροστασία απέναντι στην ενσωμάτωση σε μία διεθνή αγορά η οποία συστηματικά ευνοούσε τις ήδη βιομηχανικές χώρες” (Steve Weissman, ‘Why the Population Bomb is a Rockefeller Baby’, *Ramparts*, Μάιος 1970: 44).

⁷⁷¹ Williams 1985: 102, 103.

και προωθεί— την ευθυγράμμιση των χωρών του Παγκόσμιου Νότου στις επιταγές της ανάπτυξης κατά τα πρότυπα των δυτικών αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών.

Και ακριβώς για τον λόγο αυτό, η νεο-μαλθουσιανή ρητορική που προωθήθηκε ως πλαίσιο για την ανάπτυξη του μεταπολεμικού κόσμου επέκτεινε στη διεθνή κλίμακα, όπως εύστοχα επισημαίνει ο γεωγράφος Κόλσον Σλόσερ (Kolson Schlosser),

“τη διαλεκτική αντίθεση ανάμεσα στην αστική, κοινωνικά υπεύθυνη οικογένεια και στο ανεύθυνο, ασυνείδητα αναπαραγόμενο ‘μαλθουσιανό ζευγάρι’ [...]. Η κωδικοποίηση του λεγόμενου ‘ τρίτου κόσμου ’ ως τον ασυνείδητα αναπαραγόμενο ‘άλλο’ διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην κατασκευή ενός αστικού, εθνικού ‘εαυτού’ που κατέχει μία ηθική υποχρέωση απέναντι στον κόσμο. Με αυτή τη διατύπωση, ο υπερπληθυσμός προκαλεί (αντί να προκαλείται από) τη φτώχεια, που με τη σειρά της δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για κομμουνιστικές εξεγέρσεις”.⁷⁷²

Με άλλα λόγια, οι θεωρίες αυτές προώθησαν την ιδέα της προσαρμογής ως διαχείρισης των “ανεπαρκών” —όπως υποστήριζαν— για όλο τον πληθυσμό πόρων, παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι, όπως εξηγεί ο Ντέιβιντ Χάρβεϋ:

“πολλές από τις ανεπάρκειες που βιώνουμε δεν προκύπτουν από τη φύση, αλλά δημιουργούνται από την ανθρώπινη δραστηριότητα και η διαχείρισή τους γίνεται μέσω της κοινωνικής οργάνωσης (η ανεπάρκεια των οικοδομήσιμων οικοπέδων στο κεντρικό Λονδίνο είναι παράδειγμα για την πρώτη περίπτωση ενώ η ανεπάρκεια των θέσεων στο πανεπιστήμιο είναι παράδειγμα της δεύτερης). Η ανεπάρκεια είναι

⁷⁷² Schlosser 2019: 476-477. Ενδεικτική είναι η πολιτική της Πράσινης Επανάστασης (Green Revolution) των Ηνωμένων Πολιτειών προς τις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου, ως κομμάτι της διεθνούς αναπτυξιακής πολιτικής τους (όπως και το Σχέδιο Μάρσαλ για την Ευρώπη). Η Πράσινη Επανάσταση στόχευε στην αύξηση της αγροτικής παραγωγής στις χώρες αυτές, μέσα από την εκτενή μηχανοποίησή της, αλλά και την εκτεταμένη χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, τη συγχώνευση της γαιοκτησίας κ.λπ. Ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτισαν στην πολιτική αυτή, μαζί με την Αμερικανική Υπηρεσία Διεθνούς Ανάπτυξης (US Agency for International Development—USAID), τα ιδιωτικά αμερικανικά ιδρύματα και κυρίως το Ίδρυμα Φορντ και το Ίδρυμα Ροκφέλερ. Το τελευταίο, ήταν ο κύριος συνεργάτης για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή του προγράμματος αυτού στο Μεξικό, που αποτέλεσε και το πρότυπο της Πράσινης Επανάστασης. Βέβαια, έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε πως η παρεμβατική αυτή πολιτική δέχθηκε κριτικές ήδη από την εποχή της, ακόμη και από πολύ γνωστούς αμερικανούς θεωρητικούς. Συγκεκριμένα, ο γεωγράφος Καρλ Σάουερ (Carl Sauer), ερωτηθείς από το Ίδρυμα Ροκφέλερ να συμμετάσχει στο πρόγραμμα του Μεξικού, αρνήθηκε, χαρακτηρίζοντάς το πολιτική παρέμβαση των ΗΠΑ σε ξένη χώρα: “Λυπάμαι που το [Ίδρυμα Ροκφέλερ] προχωράει ακόμη περισσότερο στην κατεύθυνση των προγραμμάτων δράσης [...]. Γνωρίζετε τις κύριες ενστάσεις μου σχετικά με αυτά τα πράγματα: το άτομο [καλείται να] κάνει αυτό που του λένε τα ιδρύματα και οι κυβερνήσεις και όχι αυτό που το ίδιο επιθυμεί. Τα ιδρύματα μετατρέπονται σε σχεδιαστές και οργανωτές της έρευνας κι επομένως κριτές όχι μόνο του ποιος ερευνά, αλλά του ίδιου του αντικειμένου της έρευνας. Η τάση είναι να μετατρέπονται σε καταπιεστές της ανεξάρτητης επιστημονικής έρευνας και των ερευνητών [...]. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα ξεκίνησε με το σχετικά αθώο στόχο της καλλιέργειας καλύτερων θρεπτικών φυτών. Έπειτα έρχεται το βήμα του επανασχεδιασμού της αγροτικής οικονομίας [...]. Αυτό όμως δεν είναι πλέον κάτι αθώο. Πρόκειται για παρέμβαση μίας ξένης ομάδας στην κυβέρνηση μίας χώρας” (Carl Ortwin Sauer, ‘Letter from Carl O. Sauer to Joseph H. Willits, 1952 June 13’, *100 Years: The Rockefeller Foundation*). Είναι αξιοσημείωτο ότι ο παραλήπτης της επιστολής σημειώνει με μολύβι πάνω στο γράμμα: “Το παρόν να μην προβληθεί σε κανέναν και να μην μεταφερθεί στο γενικό αρχείο”. Τα πραγματικά αποτελέσματα της Πράσινης Επανάστασης στον αναπτυσσόμενο κόσμο ήταν η βύθιση των μικρών αγροτών στα χρέη που οδήγησε πολλούς στο να χάσουν τη γη τους, η αύξηση της μετανάστευσης από την αγροτική επαρχία προς τις πόλεις, καθώς και η κυριαρχία της μονοκαλλιέργειας.

ουσιαστικά απαραίτητη για την επιβίωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και αυτός οφείλει να τη διαχειρίζεται προσεκτικά, διαφορετικά ο αυτορυθμιζόμενος μηχανισμός των τιμών θα καταρρεύσει”.⁷⁷³

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, σημαντικά έργα όπως αυτό του οικολόγου Γουίλιαμ Βογκτ, *Ο δρόμος προς την επιβίωση* (1948)⁷⁷⁴ και Φέρφιλντ Όζμπορν, *Ο λεηλατημένος πλανήτης μας* (1948),⁷⁷⁵ με τη νεο-μαλθουσιανή επιχειρηματολογία τους, έθεσαν στο επίκεντρο των θεωρητικών αναζητήσεων τις έννοιες της επιβίωσης μέσω της προσαρμογής στην “κρίση πληθυσμού-πόρων”,⁷⁷⁶ εδραιώνοντας την άποψη που αντιλαμβάνονταν την κοινωνία ως έναν ακόμη απλό πληθυσμό στο πλαίσιο ενός κοινού φυσικού οικοσυστήματος.

Η προσέγγιση αυτή θα αποτελέσει αργότερα το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα αναπτυχθεί τόσο το κίνημα του περιβαλλοντισμού, όσο και η θεσμική απάντηση του δυτικού κόσμου στην αντιμετώπιση του “περιβαλλοντικού προβλήματος” κατά τη δεκαετία του 1970, το οποίο, “υπό την πίεση των ΗΠΑ και των στενών συμμάχων τους στην Ευρώπη, μετατράπηκε σε ‘παγκόσμιο’ ζήτημα. Η στρατηγική αυτή επιλογή φάνηκε να τους διαχωρίζει από τις αναπτυσσόμενες χώρες και την ΕΣΣΔ, που προτιμούσαν, αντίθετα, να προασπίσουν την κυριαρχία τους στους φυσικούς τους πόρους”.⁷⁷⁷

Ενδεικτική της τάσης αυτής στη διεθνή αναπτυξιακή ατζέντα είναι η εξαιρετικά επιδραστική έκθεση της Λέσχης της Ρώμης,⁷⁷⁸ με τίτλο “Τα όρια της Ανάπτυξης”⁷⁷⁹. Η έκθεση αυτή επιχείρησε να αναλύσει, μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών, μοντέλα για τη μελλοντική παγκόσμια ανάπτυξη, συνυπολογίζοντας μία πληθώρα ζητημάτων, όπως την πληθυσμιακή αύξηση, την εξάντληση των πόρων, την έλλειψη τροφίμων, την περιβαλλοντική υποβάθμιση και την οικονομική μεγέθυνση. Στα καταληκτικά της συμπεράσματα διατυπώνει την άποψη ότι το πεπερασμένο των φυσικών πόρων απαιτεί αφενός μία καλύτερη διαχείριση, αφετέρου τον περιορισμό της οικονομικής μεγέθυνσης. Όσο κι αν οι αρχικές ανησυχίες της Έκθεσης φαίνονταν να προσπαθούν να απαντήσουν

⁷⁷³ David Harvey, ‘Population, Resources, and the Ideology of Science’, *Economic Geography* 50, τχ. 3 (Ιούλιος 1974): 272.

⁷⁷⁴ William Vogt, *Road to Survival* (New York: William Sloane Associates, 1948).

⁷⁷⁵ Henry Fairfield Jr. Osborn, *Our Plundered Planet* (Boston: Little, Brown and Co, 1948).

⁷⁷⁶ Για μία εκτενή ανάλυση των θεωριών διαχείρισης της “κρίσης πληθυσμού-πόρων” και της σχέσης της με την ανάπτυξη του θεσμικού οικολογικού διαλόγου βλέπε: Björn-Ola Linnér, *The Return of Malthus: Environmentalism and Post-War Population-Resource Crises* (Strond: White Horse Press, 2003).

⁷⁷⁷ Romain Felli, *The Great Adaptation: Climate, Capitalism and Catastrophe* (London: Verso, 2021): 25.

⁷⁷⁸ Η Λέσχη της Ρώμης (Club of Rome) ήταν ένα διεθνές think tank που ιδρύθηκε το 1968 από άτομα προερχόμενα κυρίως από τη σφαίρα της βιομηχανίας και των οικονομικών. Η Λέσχη στόχευε στη διαμόρφωση ενός νέου πλαισίου για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που η ίδια όρισε ως “παγκόσμια” (φτώχεια, εγκληματικότητα, περιβαλλοντική υποβάθμιση), τα οποία αντιλαμβάνονταν όχι ως διακριτά μεταξύ τους ζητήματα, αλλά ως αλληλένδετα προβλήματα που απαιτούσαν συνδυαστικές και συντονισμένες παρεμβάσεις για την επίλυσή τους.

⁷⁷⁹ Donella H. Meadows κ.ά., *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind* (New York: Universe Books, 1972).

στα όντως υπαρκτά προβλήματα της εποχής με πιο σφαιρικό τρόπο, στη συνέχεια εγκλωβίστηκαν στην ίδια προβληματική αρχική παραδοχή της νεο-μαλθουσιανής θεωρίας, που αντιλαμβανόταν το περιβαλλοντικό ζήτημα ως αποτέλεσμα της αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού.

Στις κεντρικές θέσεις της Έκθεσης διατυπώθηκε η άποψη ότι η πληθυσμιακή αύξηση είναι υπεύθυνη για την άνιση ανάπτυξη και τη φτώχεια. Με άλλα λόγια, μη αναγνωρίζοντας τους παράγοντες της αποικιοκρατίας, της εκμετάλλευσης και της καπιταλιστικής ανάπτυξης ως θεμελιώδεις τόσο για τη φτώχεια όσο και για την περιβαλλοντική υποβάθμιση, η πρόταση της Έκθεσης “περιόρισε τη φτώχεια και άλλες πολύπλοκες κοινωνικο-οικονομικές δυναμικές σε απλουστευτικούς πληθυσμιακούς παράγοντες, κατηγορώντας, έτσι, τους φτωχούς για τη φτώχεια τους”,⁷⁸⁰ μιας και το ζήτημα ήταν απλώς ένα πρόβλημα υπερπληθυσμού των φτωχών. Η εμμονική προσκόλληση στην ιδέα αυτή, καθώς και η μεγάλη επιδραστικότητα που είχε η Έκθεση, οδήγησε στο να χαρακτηριστεί κριτικά ως “ο Μάλθους με ηλεκτρονικό υπολογιστή”.⁷⁸¹

Η Έκθεση αυτή διαμόρφωσε και το θεωρητικό πλαίσιο της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον του 1972. Γνωστή και ως “Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης”, θα αναγάγει σε δόγμα “τη στενή σχέση μεταξύ φτώχειας και καταστροφής του περιβάλλοντος”,⁷⁸² εδραιώνοντας μία λογική που εφεξής θα αποτελούσε κεντρική παραδοχή όλων των αναπτυξιακών σχεδίων, όπως θα δούμε στο δεύτερο μέρος της διατριβής μας.

Στις νέες συνθήκες της παγκοσμιοποιημένης καπιταλιστικής οικονομίας, η ανάγκη για μία θεωρία της προσαρμογής και της κοινωνικής συναίνεσης φάνηκε ακόμη πιο επιβεβλημένη, λόγω και των εξεγερσιακών διαδικασιών της δεκαετίας του 1960, οι οποίες αμφισβήτησαν θεμελιακά το καπιταλιστικό σύστημα όχι μόνο στην περιφέρεια, αλλά και στο εσωτερικό των καπιταλιστικών μητροπόλεων. Με δεδομένα τα παραπάνω, δεν προκαλεί έκπληξη η επανεμφάνιση των λειτουργιστικών συστημικών προσεγγίσεων στη βάση του εξελικτικισμού, που —θέτοντας ως υπέρτατο στόχο την επιβίωση— επιχείρησαν να παρουσιάσουν την κοινωνική εξέλιξη ως μία διαδικασία συνεχών προσαρμογών της κοινωνίας αλλά και των ατόμων στο περιβάλλον τους.⁷⁸³ Στην πραγματικότητα η νεο-φονξιοναλιστική προσέγγιση αναμάσησε τις ίδιες έννοιες της διαφοροποίησης, της αυξανόμενης πολυπλοκότητας, της ιεραρχικής οργάνωσης κ.λπ., ως δομικών και απαραίτητων προϋποθέσεων για την προσαρμογή και επομένως τη διατήρηση και επιβίωση του συστήματος. Όπως εξηγεί ο αμερικανός ανθρωπολόγος Τζόνναθαν Φρίντμαν (Jonathan Friedman):

⁷⁸⁰ Robertson 2012: 10.

⁷⁸¹ Christopher Freeman, ‘Malthus with a computer’, *Futures* 5, τχ. 1 (1973): 5–13.

⁷⁸² Neil Middleton, Phil O’Keefe, και Sam Moyo, *Tears of the Crocodile: From Rio to Reality in the Developing World* (London: Pluto Press, 1993): 15.

⁷⁸³ Αν και στην κοινωνιολογία ο νεο-φονξιοναλισμός παρουσιάζεται ως επίσημο ρεύμα στα μέσα της δεκαετίας του 1980, αναβιώνοντας την παρσονική θεωρία [βλ. Jeffrey C. Alexander, επιμ., *Neofunctionalism, Key Issues in Sociological Theory* 1 (Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1985)], η αναβίωση των φονξιοναλιστικών ιδεών στις διεθνείς σχέσεις, την οικολογία και την ανθρωπολογία διαφαίνεται ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960.

“Ο νεοφονξιοναλισμός είναι θεμελιωδώς ο ίδιος με τον παλιό φονξιοναλισμό εκτός από το ότι το πεδίο εφαρμογής έχει αλλάξει, με το ενδιαφέρον πλέον να εστιάζει στο να αποδείξει τον ορθολογισμό των θεσμών σε σχέση με το περιβάλλον τους και όχι με άλλα στοιχεία της κοινωνίας. Όμως η έννοια της λειτουργίας, δανεισμένη από τη φυσιολογία, παραμένει अपαράλλαχτη [...]”.⁷⁸⁴

Κεντρική θεωρητική επιρροή στο πλαίσιο αυτό αποτέλεσε το βιβλίο του βιολόγου Τζορτζ Γουίλιαμς (George Williams), *Adaptation and Natural Selection (Προσαρμογή και φυσική επιλογή, 1966)*,⁷⁸⁵ το οποίο και εδραίωσε το ρεύμα που χαρακτηρίστηκε ως *προσαρμοστισμός* (adaptationism). Εφεξής, η έννοια της προσαρμογής θεμελιώθηκε ως κεντρική κατηγορία και ιδιότητα των οποιασδήποτε μορφής και χαρακτήρα συστημάτων, ως κεντρική κατηγορία της ίδιας της ζωής. Ο γεωγράφος Μάικλ Γουάτς εξηγεί ότι την περίοδο εκείνη, η έννοια της προσαρμογής μετατρέπεται, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει, σε “λέξη-κλειδί”,⁷⁸⁶ που διαμορφώνει, πλέον, έναν ιδιαίτερο τρόπο σκέψης:

“Το λεξιλόγιο της προσαρμογής είναι πανταχού παρών, αν όχι αχαλίνωτο, και ταξιδεύει αβίαστα καταπατώντας βιολογικά, πολιτισμικά, κοινωνικά και ιδεολογικά όρια. [...] Μέχρι τη δεκαετία του 1970 μπορούσαμε να συναντήσουμε τον όρο σε ερευνητικούς θεσμούς, στις διάφορες επιστήμες, στις λαϊκές συζητήσεις: τα ζώα που κολυμπούν έχουν προσαρμοστεί αναπτύσσοντας εξομαλυμένα άκρα σαν πτερύγια· μία δικηγόρος είναι καλά προσαρμοσμένη στο επάγγελμά της· οι ψυχοθεραπευτές μας βοηθούν να προσαρμοστούμε στα άγχη της ζωής στην πόλη· οι τελετουργίες και οι πολιτισμικοί θεσμοί των ιθαγενών ομάδων λειτουργούν ως προσαρμοστικοί μηχανισμοί για τη βιώσιμη ανάπτυξη· η Ομοσπονδιακή Τράπεζα [των ΗΠΑ] εκπληρώνει προσαρμοστικές λειτουργίες σε σχέση με το σύγχρονο αμερικανικό καπιταλισμό”.⁷⁸⁷

Μήπως η κοινωνική ιστορία έχει γενετική βάση;

Ακριβώς στα μέσα της δεκαετίας του 1970, εμφανίζεται μία νεοεξελικτική θεωρία η οποία επρόκειτο να πυροδοτήσει έντονες διαμάχες στον επιστημονικό και ακαδημαϊκό κόσμο, και η οποία ενσωμάτωνε και συμπύκνωνε όλη τη διαδικασία της *διπλής μεταφοράς* που αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο.⁷⁸⁸ Πρόκειται για τη θεωρία της κοινωνιοβιολογίας, την οποία εισηγείται για πρώτη φορά στα 1975 ο καθηγητής βιολογίας στο Χάρβαρντ και εντομολόγος Έντουαρντ Γουίλσον (E.O. Wilson), στο βιβλίο του *Sociobiology: The New*

⁷⁸⁴ Jonathan Friedman, ‘Marxism, Structuralism and Vulgar Materialism’, *Man* 9 (New Series), τχ. 3 (1974): 457.

⁷⁸⁵ George C. Williams, *Adaptation and Natural Selection. A Critique of Some Current Evolutionary Thought* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1966).

⁷⁸⁶ Watts 2015b: 29.

⁷⁸⁷ Στο ίδιο: 29.

⁷⁸⁸ Βλ. κεφάλαιο 5: *Η φυσικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων και ο ιδεολογικός ρόλος της βιολογίας*.

Synthesis (Κοινωνιοβιολογία: Η Νέα Σύνθεση).⁷⁸⁹ Ο Γουίλσον προτείνει την κοινωνιοβιολογία ως ένα νέο επιστημονικό κλάδο της εξελικτικής βιολογίας, τον οποίο ορίζει ως:

“τη συστηματική μελέτη της βιολογικής βάσης όλης της κοινωνικής συμπεριφοράς. Προς το παρόν εστιάζει στις κοινωνίες των ζώων [...]. Όμως ο κλάδος ασχολείται επίσης με την κοινωνική συμπεριφορά του πρώιμου ανθρώπου και τις προσαρμοστικές ιδιότητες της οργάνωσης στις πιο πρωτόγονες σύγχρονες ανθρώπινες κοινωνίες”.⁷⁹⁰

Η “Νέα Σύνθεση”, όπως χαρακτηρίζει την *κοινωνιοβιολογία* ο ίδιος ο Γουίλσον, έγκειται ακριβώς στην προσπάθειά του να εντάξει σε αυτό που άλλοτε ονομαζόταν *Μοντέρνα Σύνθεση* στην εξελικτική βιολογία —δηλαδή τη σύνδεση της θεωρίας του Δαρβίνου για την εξέλιξη με αυτή του Μέντελ [Gregor J. Mendel] για την κληρονομικότητα—⁷⁹¹ τις κοινωνικές επιστήμες, τις οποίες θεωρεί κλάδο της βιολογίας. Όπως εξάλλου σημειώνει και ο ίδιος:

“[...] η κοινωνιολογία και οι άλλες κοινωνικές καθώς και οι ανθρωπιστικές επιστήμες, αποτελούν τους τελευταίους κλάδους της βιολογίας που αναμένουν να ενταχθούν στη Μοντέρνα Σύνθεση. Μία από τις λειτουργίες της κοινωνιοβιολογίας, επομένως, είναι να επαναδιατυπώσει τις αρχές των κοινωνικών επιστημών με τρόπο που να τις συμπεριλάβει στη Μοντέρνα Σύνθεση”.⁷⁹²

Τα παραπάνω είναι ενδεικτικά της ίδιας διαδικασίας που έχουμε συναντήσει σε όλες τις οργανισμικές θεωρίες, δηλαδή της φυσικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων, τα οποία παρουσιάζονται ως μία υποκατηγορία των βιολογικών φαινομένων. Ο ίδιος ο Γουίλσον άλλωστε επισημαίνει ότι στόχος της κοινωνιοβιολογίας είναι να “βιολογικοποιήσει τις κοινωνικές επιστήμες”.⁷⁹³ Έτσι, όπως εξηγεί, συντασσόμενος με τις οργανισμικές θεωρίες: “η συμπεριφορά και η κοινωνική δομή, όπως όλα τα άλλα βιολογικά φαινόμενα, μπορούν να μελετηθούν ως ‘όργανα’, ως προεκτάσεις των γονιδίων, που υπάρχουν λόγω της ανώτερης προσαρμοστικής τους αξίας”.⁷⁹⁴

Τα γονίδια αποτελούν για τον Γουίλσον το θεμελιώδες στοιχείο και τη βασική μονάδα ανάλυσης της έμβιας φύσης, και τοποθετούνται στο κέντρο της εξελικτικής του θεωρίας,

⁷⁸⁹ Edward O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis* (Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1978 [1975]). Στα ελληνικά έχει μεταφραστεί η μεταγενέστερη, συνοπτική έκδοση του βιβλίου: Edward O. Wilson, *Κοινωνιοβιολογία: Η Νέα Σύνθεση. Συνοπτική έκδοση*, μτφρ. Σπύρος Σφενδουράκης και Διονύσιος Μουρελάτος (Αθήνα: Σύναλμα, 2000). Ωστόσο, εμείς χρησιμοποιούμε την πλήρη έκδοση στα αγγλικά, όπως παρατέθηκε στην αρχή, σε δική μας μετάφραση στα ελληνικά.

⁷⁹⁰ Wilson 1978: 4.

⁷⁹¹ Ο όρος της *Μοντέρνας Σύνθεσης* ή *Εξελικτικής Σύνθεσης* προτάθηκε αρχικά από τον εξελικτικό βιολόγο και ευγονιστή Τζούλιαν Χάξλεϋ (Julian Huxley) ως σύνδεση των θεωριών της φυσικής επιλογής, της κληρονομικότητας και της πληθυσμιακής γενετικής. Βλέπε: Julian Huxley, *Evolution: The Modern Synthesis*, 5η έκδοση [1942] (London: George Allen & Unwin Ltd, 1948).

⁷⁹² Wilson 1978: 4.

⁷⁹³ Στο ίδιο: 4.

⁷⁹⁴ Στο ίδιο: 22.

εφόσον θεωρούνται ότι “ενορχηστρώνουν τις συμπεριφορικές αντιδράσεις” μας. Συνεπώς, ορίζει την εξέλιξη ως την προσαρμογή του οργανισμού στο περιβάλλον του, ενώ εξηγεί πως ο νόμος της φυσικής επιλογής λειτουργεί ακριβώς για να ξεχωρίσει και να διαιωνίσει τα γονίδια εκείνα που βοηθούν στην προσαρμοστική απάντηση του οργανισμού, αυτά που ονομάζει *νικηφόρα γονίδια* (winning genes). Εν ολίγοις, επιχειρεί να αποδείξει ότι η κοινωνική συμπεριφορά τόσο των ζώων όσο και των ανθρώπων, ελέγχεται και ορίζεται από τα γονίδιά μας. Και στη λογική αυτή φτάνει μέχρι το σημείο να δηλώσει πως η αναπαραγωγή των γονιδίων αποτελεί τον υπέρτατο στόχο του συστήματος του οργανισμού αλλά και της ζωής γενικότερα:

“ο οργανισμός δεν ζει για τον εαυτό του. Η πρωταρχική του λειτουργία δεν είναι διόλου το να παράξει άλλους οργανισμούς. Αναπαράγει γονίδια, και χρησιμεύει ως ο προσωρινός τους φορέας. [...] ο οργανισμός αποτελεί μονάχα το μέσο με το οποίο το DNA παράγει περισσότερο DNA”.⁷⁹⁵

Με δεδομένα τα παραπάνω, ο Γουίλσον υποστηρίζει ότι τα γονίδια είναι αυτά που καθορίζουν και τις κοινωνικές συμπεριφορές. Και για να μελετήσει τις κοινωνικές αυτές συμπεριφορές υιοθετεί πλήρως τα δομο-λειτουργιστικά εργαλεία και μεθόδους της κοινωνιολογικής θεωρίας όπως ακριβώς τα συναντήσαμε στην παρσονική θεωρία.

Ας ξεκινήσουμε όμως πρώτα από τον ορισμό που δίνει για την κοινωνία, επηρεασμένος, όπως δηλώνει, από τον Ντιρκέμ:

“Η κοινωνία [...] είναι ένας υπερ-οργανισμός που εξελίσσεται αυξάνοντας την πολυπλοκότητά του μέσα από τις συμπληρωματικές διαδικασίες της διαφοροποίησης και της ολοκλήρωσης. Καθώς η κοινωνία γίνεται πιο αποτελεσματική, μεγάλη, και γεωμετρικά δομημένη, τα μέλη της εξειδικεύονται σε ρόλους και κάστες και οι σχέσεις [μεταξύ] τους καθίστανται όλο και πιο σαφώς ορισμένες μέσα από ανώτερες μορφές επικοινωνίας. Εντελώς καινούριες μορφές ζωής [...] αναμένουν την κοινωνία που θα καταφέρει να οργανώσει σωστά τον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των μελών της. Ακόμη και τα ταπεινά μυρμήγκια έχουν επινοήσει τη γεωργία και τη δουλεία”.⁷⁹⁶

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Γουίλσον υιοθετεί όλα τα στοιχεία που η φονξιοναλιστική κοινωνική θεωρία αναγνωρίζει στην κοινωνία ως δομικά, δηλαδή τη διαφοροποίηση, τον

⁷⁹⁵ Wilson 1978: 3. Αντίστοιχα, αργότερα δηλώνει πως: “ο νους υπάρχει επειδή προάγει την επιβίωση και τον πολλαπλασιασμό των γονιδίων που κατευθύνουν τη συγκρότησή του. Ο ανθρώπινος νους είναι μία συσκευή για την επιβίωση και την αναπαραγωγή και μία από τις πολλές τεχνικές της είναι η λογική” [Edward O. Wilson, *Για την ανθρώπινη φύση*, μτφρ. Αμαλία Ναθαναήλ (Αθήνα: Σύναλμα, 1998): 17].

⁷⁹⁶ Wilson 1978: 298.

καταμερισμό της εργασίας και την ιεραρχική οργάνωση.⁷⁹⁷ Παράλληλα “ανακαλύπτει” στις κοινωνίες των ζώων και στις κοινωνικές τους σχέσεις τη συνοχή, τη συναίνεση, την ευταξία, τη ρύθμιση, τη συνεργασία, αλλά και τον ανταγωνισμό και την επιθετικότητα.⁷⁹⁸ Όλα τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν, σύμφωνα με την κοινωνιοβιολογία, προσαρμοστικές απαντήσεις των κοινωνικών συστημάτων των ζώων για την επιβίωση και εξέλιξή τους, ενώ παράλληλα τα κατατάσσουν ιεραρχικά σε ανώτερα και κατώτερα συστήματα —που ο Γουίλσον ονομάζει “διαφορετικά είδη και βαθμούς κοινωνικότητας —⁷⁹⁹, δημιουργώντας έτσι σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας.

Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίζει τρεις βαθμίδες κοινωνικής οργάνωσης: την κατώτατη — όπου οι οργανισμοί απλά απαντούν ενστικτωδώς και αντανάκλαστικά στο περιβάλλον τους —, τη μεσαία —όπου οι οργανισμοί έχουν αναπτύξει την ικανότητα “να διαχειρίζονται την ιδιαιτερότητα του περιβάλλοντός τους”— και την ανώτατη —όπου οι οργανισμοί μπορούν να επιλέξουν την πιο προσαρμοστικά χρήσιμη απάντηση.⁸⁰⁰ Το σημαντικότερο, όμως στοιχείο των οργανισμών που βρίσκονται στην ανώτερη βαθμίδα είναι, σύμφωνα με τον Γουίλσον, το γεγονός ότι αυτοί είναι οι μόνοι που κατέχουν την “αντίληψη της ιστορίας”,⁸⁰¹ δήλωση που μοιάζει να επαναλαμβάνει σχεδόν αυτούσια τη θεώρηση του Σπένγκλερ, του Τούνμπι αλλά και του Μπερτάλανφου, που είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι οποίοι

⁷⁹⁷ Ο ανθρωπολόγος Μάρσαλ Σάλινς σημειώνει για τη φονξιοναλιστική θεώρηση της κοινωνιοβιολογίας: “Οι ανθρωπολόγοι θα αναγνωρίσουν τη στενή παραλληλία με το ‘φονξιοναλισμό’ του Μαλινόφσκι, ο οποίος αντίστοιχα επιχείρησε να εξηγήσει τα πολιτισμικά φαινόμενα μέσα από τις βιολογικές ανάγκες που ικανοποιούσαν. Έχει ειπωθεί ότι για τον Μαλινόφσκι η κουλτούρα αποτελούσε μία γιγαντιαία μεταφορική προέκταση των φυσιολογικών διαδικασιών της πέψης [...]. Η [επιστημονική κοινωνιοβιολογία] απλά και μόνο θεμελιώνει τη [χυδαία κοινωνιοβιολογία του Μαλινόφσκι] σε γενετικές και εξελικτικές διαδικασίες” [Marshall Sahlins, *The Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of Sociobiology* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1976): 3-4].

⁷⁹⁸ Ο Σάλινς χαρακτηρίζει κριτικά τη λογική αυτή ως “ανθρωπομορφική ταξονομία” (anthropomorphic taxonomy) την οποία εξηγεί ως τη διαδικασία κατά την οποία “παρατηρώντας τις κοινωνικές συμπεριφορές και θέσεις των ζώων αναγνωρίζουμε εντός τους ορισμένες ομοιότητες με τους ανθρώπινους θεσμούς [...]. Το επιχείρημα [του ανθρωπομορφισμού] αναπτύσσεται εξηγώντας ότι η αναλογία αυτή αποτελεί συχνά, στην πραγματικότητα, μία λειτουργική ομολογία. Δηλαδή, βασίζεται σε κοινές γενετικές ικανότητες και φυλογενετικές συνέχειες, μία εξελικτική ταυτότητα [κάποιων] θεμελιωδών προδιαθέσεων. Επομένως, οι εν λόγω κοινωνικές συμπεριφορές, τόσο οι ανθρώπινες όσο και οι μη ανθρώπινες, οφείλουν να περιγραφούν με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή ανήκουν στην ίδια τάξη κοινωνικών σχέσεων” (Στο ίδιο: 6).

⁷⁹⁹ Wilson 1978: 16.

⁸⁰⁰ Στο ίδιο: 151-152.

⁸⁰¹ Στο ίδιο: 152.

αναγνώριζαν την ιστορικότητα μόνο στις κοινωνικές οργανώσεις και τους πολιτισμούς που οι ίδιοι θεωρούσαν ‘ανώτερους’.⁸⁰²

Οι ‘ανώτερες’ κοινωνικές οργανώσεις είναι, σύμφωνα με την κοινωνιοβιολογία, αυτές που έχουν κατακτήσει μεγαλύτερο βαθμό κοινωνικοποίησης και ολοκλήρωσης, κατανέμοντας αντίστοιχα στα μέλη τους ξεχωριστούς και διακριτούς ρόλους, οι οποίοι, βεβαίως, έχουν “προσαρμοστική σημασία”⁸⁰³ — όροι και έννοιες που επίσης δανείζεται, όπως ρητά αναφέρει και ο ίδιος,⁸⁰⁴ από την κοινωνιολογία. Στο πλαίσιο αυτό, ο Γουίλσον μας εξηγεί, για ακόμη μία φορά, πως η διαφορετικότητα των γονιδίων είναι αυτή που καθορίζει τους ρόλους του κάθε μέλους, κατατάσσοντάς το στις ανώτερες ή κατώτερες βαθμίδες της ιεραρχικής κοινωνικής οργάνωσης. Και η οργάνωση αυτή, φυσικά, ορίζεται με όρους κυβερνητικής, όπου τα ανώτερα στρώματα ελέγχουν και καθοδηγούν τα κατώτερα.⁸⁰⁵

Στο πλαίσιο αυτό ορίζει και τη μη προσαρμογή, ως “κοινωνική διολίσθηση”: “Η σχετική αστάθεια της συμπεριφοράς οδηγεί αναπόφευκτα στην κοινωνική διολίσθηση, [δηλαδή] την τυχαία απόκλιση στη συμπεριφορά και στους τρόπους οργάνωσης των κοινωνιών ή των ομάδων εντός των κοινωνιών”. Στην περίπτωση αυτή, ως “τυχαίες” εννοεί τις “συμπεριφορικές διαφορές που δεν εμφανίζονται ως αποτέλεσμα της προσαρμογής στις ιδιαίτερες συνθήκες [μίας δεδομένης κοινωνίας]”.⁸⁰⁶

Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε όμως λίγο παραπάνω στο γεγονός ότι ο Γουίλσον κάνει ιδιαίτερη μνεία στη χωρική αποτύπωση των σχέσεων κυριαρχίας και υποτέλειας, εφόσον εκκινεί από την παραδοχή ότι “στο λεξιλόγιο της κοινωνιοβιολογίας, η κυριαρχία σημαίνει την κατοχή πρόσβασης κατά προτεραιότητα στους αναγκαίους για τη ζωή και την

⁸⁰² Βλέπε κεφάλαιο 5: *Η φυσικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων και ο ιδεολογικός ρόλος της βιολογίας*. Το πεδίο της Ιστορίας δεν ξεφεύγει από τη θεωρία του Γουίλσον, ο οποίος υποστηρίζει πως η κοινωνιοβιολογία θα το βοηθήσει να εδραιωθεί σε πραγματικά “επιστημονικά” θεμέλια: “Ένα σημαντικό αποτέλεσμα [πιστεύω πως] θα είναι η όλο και πιο ακριβής περιγραφή της Ιστορίας. Από τα μεγάλα όνειρα των θεωρητικών των κοινωνικών επιστημών όπως οι Βίκο, Μαρξ, Σπένσερ, Σπένγκλερ, Τεγκάρ και Τούνμπι, ήταν να επινοήσουν ιστορικούς νόμους με τους οποίους θα μπορούμε να προβλέψουμε κάπως το μέλλον της ανθρωπότητας. Οι προσπάθειές τους ήταν ανεπαρκείς γιατί η γνώση τους για την ανθρώπινη φύση δεν είχε επιστημονική βάση: ήταν, για να χρησιμοποιήσω μια προσφιλή έκφραση των επιστημονικών αναφορών, ανακριβείς κατά πολλές τάξεις μεγέθους” (Wilson 1998: 222).

⁸⁰³ Wilson 1998: 299. Για το πώς αναλύει τους ρόλους στις κοινωνικές οργανώσεις βλέπε: για τις κοινωνίες των ζώων στο ίδιο: 299-310 και στις ανθρώπινες κοινωνίες στο ίδιο: 312-313.

⁸⁰⁴ Στο ίδιο: 298.

⁸⁰⁵ Παρόλο που εξηγεί ότι με τη στενή έννοια η κοινωνιοβιολογία ορίζει την ιεραρχία ως “την κυριαρχία ενός μέλους της ομάδας έναντι κάπου άλλου”, εξηγεί ότι στις ανθρώπινες κοινωνίες η ιεραρχία αυτή ορίζεται όχι σε σχέση με την κυριαρχία, αλλά με τον κυβερνητικό έλεγχο και στη βάση της οργανωτικής ικανότητας: “Οι ανθρώπινες κοινωνίες [...] τυπικά οργανώνονται μέσα από μία πληθώρα ιεραρχικών βαθμίδων και [...] διαφέρουν από τις κοινωνίες των ζώων ως προς την τάση τους να διαφοροποιούνται σε μεγάλο πλήθος άκρως οργανωμένων υπο-ομάδων (οικογένειες, λέσχες, επιτροπές, συνεταιρισμούς κ.ο.κ.) με αλληλεπικαλυπτόμενες ιδιότητες μέλους” (Στο ίδιο: 11).

⁸⁰⁶ Στο ίδιο: 12.

αναπαραγωγή πόρους”.⁸⁰⁷ Όπως εξάλλου σημειώνει, “οποιοσδήποτε κι αν είναι ο πόρος [...], η χωρική συμπεριφορά είναι ο μηχανισμός για την υπεράσπιση του όταν βρίσκεται σε έλλειψη”.⁸⁰⁸ Έτσι, υιοθετώντας τη μαλθουσιανή θεωρία του πληθυσμού, εξηγεί πως η ανάπτυξη των κοινωνιών αποτυπώνεται στην εδαφική κυριαρχία σε τρία στάδια:

“Στάδιο 1. Στο κατώτερο επίπεδο της πληθυσμιακής πυκνότητας, τα εδάφη δεν περιορίζονται από τον ανταγωνισμό. Κανένα άτομο δεν αποτρέπεται από το να εγκατασταθεί στον καλύτερο οικότοπο.

Στάδιο 2. Καθώς η πληθυσμιακή πυκνότητα αυξάνεται, ορισμένα άτομα αποκλείονται από τους βέλτιστους οικότοπους και ωθούνται να εγκατασταθούν στις πιο φτωχές κατοικήσιμες περιοχές.

Στάδιο 3. Στις υψηλότερες πυκνότητες, ορισμένα άτομα αποτρέπονται από το να εγκατασταθούν στην περιοχή γενικά. [Τα άτομα αυτά] υπάρχουν ως μετακινούμενοι πληθυσμοί που περιφέρονται μπρος-πίσω, εντός και γύρω από τις εδραιωμένες περιοχές”.⁸⁰⁹

Στο παραπάνω σχήμα, που εμφανίζει περιέργως εξαιρετικές ομοιότητες με τη διαδικασία ανάπτυξης των πόλεων αλλά κυρίως με τον τρόπο με τον οποίο η αστική τάξη ιστορικά διεκδικεί την κυριαρχία εντός αυτών, ο Γουίλσον μας εξηγεί ότι το “κέντρο” είναι αυτό που παρουσιάζει τις μεγαλύτερες δυνατότητες εξέλιξης, σε αντίθεση με την περιφέρεια στην οποία ωθούνται οι υποτελείς.

Παράλληλα, όμως, διακρίνει και μία άλλη δυνατότητα μέγιστης εξέλιξης, όπου “η ήττα [και η υποτέλεια] δεν αφήνει ένα ζώο χωρίς ελπίδα για το μέλλον του”, και “δίνει στον ηττημένο μία δεύτερη ευκαιρία”, αυτό που ονομάζει “η αποζημίωση της υποτέλειας”.⁸¹⁰ Η δυνατότητα αυτή είναι η μετανάστευση, η οποία εφόσον πραγματοποιείται κάτω από τις “σωστές” συνθήκες,⁸¹¹ μετατρέπει τους “περιπλανώμενους” οργανισμούς σε “πιονέρους / σκαπανείς” (pioneers) που πειραματίζονται με νέες μορφές προσαρμογής και εξέλιξης, δημιουργούν νέους οικότοπους κ.λπ. Όπως δηλώνει, “οι απόκληροι [...] αποτελούν την αιχμή της εξέλιξης”,⁸¹² ολοκληρώνοντας έτσι μία εικόνα για τους οργανισμούς που κατά περίεργο τρόπο μοιάζει να αποτυπώνει όλη την επεκτατική και εποικιστική πολιτική των Ευρωπαίων στη Βόρεια Αμερική αλλά και στη Νότια Αφρική.

Σε κάθε περίπτωση, παραμένοντας γεωγραφικά σταθερές ή μεταναστεύοντας, αναγκαία προϋπόθεση για την επιβίωση και εξέλιξη των κοινωνιών είναι η οργάνωσή τους σε

⁸⁰⁷ Wilson 1978: 287.

⁸⁰⁸ Στο ίδιο: 275.

⁸⁰⁹ Στο ίδιο: 274-275.

⁸¹⁰ Στο ίδιο: 290.

⁸¹¹ “Η θεωρία της φυσικής επιλογής μας διδάσκει ότι στις περιπτώσεις όπου η μεταναστευτική συμπεριφορά προγραμματίζεται να συμβεί σε συγκεκριμένο ηλικιακό στάδιο και σε μία ορισμένη πληθυσμιακή πυκνότητα, και εφόσον περιλαμβάνει μία καθορισμένη διαδρομή μετάβασης, αντί για άσκοπη περιπλάνηση, οι πιθανότητες επιτυχίας από μέρους του μετανάστη είναι τουλάχιστον ίσες με των αντίστοιχων ζώων που παραμένουν στην αρχική τους κατοικία” (Στο ίδιο: 290).

⁸¹² Στο ίδιο: 290.

ιεραρχημένες δομές, εντός των οποίων λειτουργεί μία εύρυθμη διαδικασία κοινωνικοποίησης, όπου τα μέλη της κοινωνίας αναλαμβάνουν καλά καθορισμένους και λειτουργικούς ρόλους, όπως μας εξηγεί ο Γουίλσον, για να ολοκληρώσει την αντανάκλαση της παρσονικής θεωρίας στις κοινωνίες των ζώων.

Πιο απλά, ο Γουίλσον μέσα από την εξαιρετικά πολύπλοκη και φλύαρη ανάλυσή του, με παραδείγματα από όλες τις διαφορετικές μορφές ζωής που μπορεί κανείς να συναντήσει στον πλανήτη —από τα μυρμήγκια, τα πτηνά, τους μακάκους ως τους ανθρώπους— επιχειρεί να εξηγήσει γιατί η σύγχρονη, καπιταλιστική οργάνωση της κοινωνίας, με όλες τις ανισότητές της, αποτελεί κοινό τόπο όλης της έμβιας φύσης και επομένως φυσικό, αιώνιο και αναπόφευκτο νόμο. Στην ουσία, μέσα από τη βιολογία, επιχειρεί να ερμηνεύσει την κοινωνική ιστορία και να νομιμοποιήσει την καπιταλιστική κοινωνία ως το μέγιστο επίτευγμα των προσαρμοστικών απαντήσεων των ανθρώπων στο περιβάλλον τους.

Η θεωρία του Γουίλσον για την κοινωνιοβιολογία δημιούργησε ήδη από την εποχή της έντονες αντιδράσεις. Από τη μία μεριά, τα κυρίαρχα MME και οι κυρίαρχοι ακαδημαϊκοί θεσμοί και φορείς αντέδρασαν με διθυράμβους στο έργο του Γουίλσον.⁸¹³ Από την άλλη, τόσο εντός της ακαδημαϊκής κοινότητας αλλά και εντός της κοινωνίας αναπτύχθηκε έντονος αντίλογος στα κοινωνικά συμφραζόμενα της θεωρίας της κοινωνιοβιολογίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ήδη από την έκδοση του βιβλίου, μία ομάδα αποτελούμενη κυρίως από ακαδημαϊκούς —ακόμη και συναδέλφους του Γουίλσον στο Χάρβαρντ— εξέδωσε το πολεμικό άρθρο “Ενάντια στην Κοινωνιοβιολογία”, στο οποίο ρητά δήλωνε:

“Ο Γουίλσον ακολουθεί τη μακρά παρέλαση των θεωρητικών του βιολογικού ντετερμινισμού, οι οποίοι με το έργο τους έγιναν στυλοβάτες των θεσμών της κοινωνίας τους εξιλεώνοντάς τους από την ευθύνη για τα κοινωνικά προβλήματα. Από την εμπειρία μας για τον κοινωνικό και πολιτικό αντίκτυπο αντίστοιχων θεωριών στο παρελθόν, θεωρούμε ανεπιφύλακτα πως οφείλουμε να τις καταγγείλουμε”.⁸¹⁴

Παράλληλα, συστάθηκε στη Βοστώνη, από ακαδημαϊκούς και φοιτητές, η Ομάδα Μελέτης της Κοινωνιοβιολογίας (Sociobiology Study Group—SSG), για την ανάπτυξη αντιλόγου στο

⁸¹³ Όπως εξηγεί ο Σάλινς: “Η έκδοση της [Κοινωνιοβιολογίας] του Γουίλσον το φθινόπωρο του 1975 χαιρετίστηκε, τόσο εντός όσο και εκτός του ακαδημαϊκού χώρου, με μία απάντηση ιστορικών διαστάσεων. Αν μη τι άλλο, η αντίδραση ήταν δυσανάλογη σε σχέση με τις διαστάσεις των αντιδράσεων που συνήθως αναλογούν σε ένα ακαδημαϊκό σύγγραμμα που κυκλοφορεί από ακαδημαϊκές εκδόσεις [...]. Σε κάθε περίπτωση, το βιβλίο μετατράπηκε σε ένα ‘μιντιακό γεγονός’, αντικείμενο κεντρικών άρθρων ακόμη και πρωτοσέλιδων στους *New York Times*, την *Chicago Tribune*, και άλλες μεγάλες ημερήσιες εφημερίδες [...]. Η Αμερικανική Ένωση Ανθρωπολόγων αφιέρωσε διήμερο συμπόσιο στο πλαίσιο της ετήσιας συνάντησής της, τον Νοέμβριο του 1976, όπου ο Γουίλσον καθώς και άλλοι βιολόγοι και συμπαθούντες ανθρωπολόγοι συνηγόρησαν υπέρ ενός μείζονος αναπροσανατολισμού στη σκέψη των κοινωνικών επιστημών” (Sahlins 1976: ix, x).

⁸¹⁴ Elizabeth Allen κ.ά., ‘Against ‘Sociobiology’’, *The New York Review of Books*, 1973.

βιολογικό ντετερμινισμό της κοινωνιοβιολογίας,⁸¹⁵ και αργότερα συνδέθηκε και με την οργάνωση Επιστήμη για το Λαό (Science for the People—SftP), από τους βασικούς στόχους της οποίας αποτελούσε η καταπολέμηση της κατάχρησης της επιστήμης.⁸¹⁶

Η κύρια κριτική στο έργο του Γουίλσον εστίαζε στον τρόπο με τον οποίο νομιμοποιούσε το ισχύον κοινωνικό σύστημα με οριζόντιες μεταφορές από τη βιολογία, αποδίδοντας γενετική βάση σε όλα τα υφιστάμενα κοινωνικά φαινόμενα και τις υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες.⁸¹⁷ Ο Λιούοντιν συνοψίζει πολύ εύστοχα και κριτικά τα κοινωνικά συμφραζόμενα της θεωρίας του Γουίλσον:

“Η πλέον σύγχρονη μορφή φυσιοκρατικής ιδεολογίας για την ανθρώπινη φύση ονομάζεται κοινωνιοβιολογία, η οποία [...] έγινε η επικρατούσα θεωρία που νομιμοποιεί τη μονιμότητα της κοινωνίας όπως τη γνωρίζουμε[...]. Η κοινωνιοβιολογία είναι η πιο πρόσφατη μυθοποιητική προσπάθεια να πειστούν οι άνθρωποι ότι η ανθρώπινη ζωή είναι περίπου αυτό που μπορεί, και ίσως οφείλει κιόλας, να είναι”.⁸¹⁸

⁸¹⁵ Η φιλόσοφος Μέρι Μίτζλεϋ (Mary Midgley), βέβαια, επισήμανε πως δεν επρόκειτο για ντετερμινισμό, αλλά για φανατισμό, υπογραμμίζοντας το στοιχείο του τελικού σκοπού της αναπαραγωγής των γονιδίων που υποστήριζε ο Γουίλσον: “Αυτό δεν είναι ντετερμινισμός. Είναι φανατισμός, και η διαφορά είναι ουσιώδης. Ο φανατισμός είναι δραματικός. Μας εξηγεί ότι είμαστε αβοήθητοι στα χέρια ξένων δυνάμεων [...]. Ο ντετερμινισμός δεν κάνει καμία αναφορά σε απόκρυφους στόχους [...]. Μιλάει μόνο για την αλληλουχία των γεγονότων. Ο φανατισμός όμως λέει πολλά για τη σκοπιμότητα. Μας λέει ότι οι δικοί μας στόχοι είναι κατά κάποιο τρόπο χίμαιρες. Είμαστε μονάχα πιόνια σε μία σκακιέρα εξωγήινων όντων, τα οποία έχουν σχεδιάσει ολόκληρο το σκάκι για δικούς τους σκοπούς” [Mary Midgley, ‘Reductivism, Fatalism and Sociobiology’, *Journal of Applied Philosophy* 1, τχ. 1 (1984): 111].

⁸¹⁶ Η Επιστήμη για το Λαό αποτέλεσε σημαντικό πεδίο ανάπτυξης επιστημονικού διαλόγου για την αριστερά στην Αμερική κατά τη δεκαετία του 1970. Οι βασικοί της στόχοι, όπως αναφέρονται στο ομώνυμο περιοδικό που εξέδιδε ήταν: “1) η αποκάλυψη του ταξικού ελέγχου της επιστήμης και της τεχνολογίας, 2) η διοργάνωση εκστρατειών που θα ασκούν κριτική, θα προκαλούν και θα προτείνουν εναλλακτικές στις ισχύουσες χρήσεις της επιστήμης και της τεχνολογίας, και 3) η ανάπτυξη πολιτικής στρατηγικής μέσα από την οποία τα άτομα που ασχολούνται με την τεχνολογία θα μπορέσουν να συνδεθούν με άλλες προοδευτικές δυνάμεις της κοινωνίας. Η SftP αντιτίθεται στις ιδεολογίες του σεξισμού, του ρατσισμού, του ελιτισμού και στις πρακτικές τους, ενώ πρεσβεύει μία αντι-ιμπεριαλιστική κοσμοθεωρία” (*Science for the People*, Απρίλιος 1979: 2).

⁸¹⁷ Όπως εξηγούσε η φυσικός Φρέντα Σάλτμαν: “Η επιθετικότητα, η ανταγωνιστικότητα και η κυριαρχία των αρσενικών και οι έμφυλοι ρόλοι, η απιστία, η εμπάθεια και ο αλτρουισμός, η καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, αλλά και οι εθνοτικές και φυλετικές προκαταλήψεις και συγκρούσεις, εμφανίζονται ως εάν είχαν γενετική βάση. Οι βιολογικές ερμηνείες για αυτές τις πτυχές της κοινωνίας βοηθούν στη δικαιολόγησή τους και αποσπούν την προσοχή μας από τις εξαιρετικά σημαντικές κοινωνικές τους αιτίες” (Freda Salzman, ‘Sociobiology: The Controversy Continues’, *Science for the People*, Απρίλιος 1979: 22).

⁸¹⁸ Richard Lewontin, *Η βιολογία ως ιδεολογία: το δόγμα του DNA*, μτφρ. Σπύρος Σφενδουράκης (Αθήνα: Σύναγμα, 2000): 130.

Με αυτή τη λογική, η κοινωνιοβιολογία του Γουίλσον παρουσίασε τα ζητήματα της καθολικής μοχθηρίας και του χομπσιανού *bellum omnium contra omnes*,⁸¹⁹ τους έμφυλους ρόλους και τις έμφυλες σχέσεις,⁸²⁰ την ομοφυλοφιλία, την ξενοφοβία, τις σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας,⁸²¹ τον καταμερισμό της εργασίας⁸²² και την οικονομία της ανταγωνιστικής αγοράς, ως γενετικά προκαθορισμένα, εν τέλει ιστορικά αποπλαισιωμένα χαρακτηριστικά, δηλαδή και πάλι ως μία φυσική και αναπόδραστη συνθήκη. Ο Σάλινς, αναφερόμενος στους “ίσομορφισμούς” που ο Γουίλσον διακρίνει μεταξύ των βιολογικών και των κοινωνικών ιδιοτήτων —για να θυμηθούμε και τον όρο του Μπερτάλανφου—

⁸¹⁹ Για το ζήτημα του πολέμου ως γενετικά προκαθορισμένης κοινωνικής συμπεριφοράς —ως “της πραγματικής, βιολογικής χαράς του πολέμου”, όπως το παρουσίαζε ο Γουίλσον—, ο Σάλινς απαντούσε επισημαίνοντας την πολιτισμική φύση του πολέμου ως φαινόμενο του Ρουσώ ενάντια στον πόλεμο όλων εναντίων όλων του Χομπς: “Εάν οι εκατομμύρια λόγοι για τους οποίους [ο κάθε Αμερικάνος ξεχωριστά πολέμησε] στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο μπορούσαν να συγκεντρωθούν μαζί, δεν θα ήταν ικανοί να εξηγήσουν ούτε το γιατί έγινε ο πόλεμος αυτός ούτε τη φύση του. Αντίστοιχα, ούτε από το απλό γεγονός του πώς πολέμησαν δεν θα μπορούσε κανείς να καταλάβει τους λόγους τους. Ο πόλεμος δεν αποτελεί μία σχέση μεταξύ ατόμων, αλλά μεταξύ κρατών (ή άλλων κοινωνικών οργανώσεων), και οι άνθρωποι συμμετέχουν σε αυτούς όχι με την ιδιότητά τους ως άτομα ή ως ανθρώπινα όντα, αλλά ως κοινωνικά όντα —και στην πραγματικότητα ούτε ακριβώς έτσι, αλλά μόνο με την κοινωνική τους ιδιότητα εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου” (Sahlins 1976: 8).

⁸²⁰ Ιδιαίτερα το ζήτημα των έμφυλων ρόλων, που στο έργο του Γουίλσον αναλύεται εκτενώς, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από το φεμινιστικό κίνημα, παρόλο που αρκετές ήταν και οι γυναίκες επιστήμονες που υιοθέτησαν την οπτική των βιολογικά καθορισμένων έμφυλων ρόλων ως αποτελέσματος της φυσικής επιλογής στο έργο τους, αναπτύσσοντας τις λεγόμενες θεωρίες της “μητρικής αποστέρησης”. Χαρακτηριστικά παραθέτουμε τα: Selma Fraiberg, *Every Child's Birthright: In Defense of Mothering* (New York: Basic Books, 1977) και Alice Rossi, ‘A Biosocial Perspective on Parenting’, *Daedalus* 106, τχ. 2 (1977): 1–31.

⁸²¹ Στο επιχείρημα της ιεραρχικής οργάνωσης που ο Γουίλσον συνάγει από τη διαφορετικότητα των γονιδίων, οι Λιούοντιν και Λέβινς απαντούν: “Εστω ότι ήταν αληθές πως υπάρχουν τέτοιες γενετικά καθορισμένες διαφορές μεταξύ των ατόμων και των [κοινωνικών] ομάδων. Αυτές οι διαφορές από μόνες τους δεν υπαγορεύουν μία ιεραρχική κοινωνία. Γιατί όχι ‘από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του’;” (Lewontin και Levins 2007). Αξίζει επίσης να σημειώσουμε τη θεώρηση του Γουίλσον για το ζήτημα της δουλείας —το οποίο συναντήσαμε και σε προηγούμενο παράθεμα για τα “ταπεινά μυρμήγκια”—, την οποία αντίστοιχα αντιμετωπίζει ως προσαρμοστική απάντηση: “Η ανθρωπολογική βιβλιογραφία βρίθει παραδειγμάτων από κοινωνίες οι οποίες εμπεριείχαν προφανείς ελλείψεις ακόμη και παθολογικά ελαττώματα —και παρόλα αυτά επιβίωσαν. Η δουλοκτητική κοινωνία της Τζαμάικα [...] ήταν αναμφισβήτητα παθολογική σύμφωνα με τους ηθικούς κανόνες της πολιτισμένης ζωής [...]. Παρόλα αυτά, αυτός ο Χομπσιανός κόσμος διήρκεσε περίπου δύο αιώνες. Ο πληθυσμός πολλαπλασιαζόταν ενώ η οικονομία ανθούσε” (Wilson 1978: 549). Σε αυτό το επιχείρημα, η ομάδα του άρθρου “Ενάντια στην Κοινωνιοβιολογία”, απαντούσε: “[...] θεσμοί όπως η δουλεία παρουσιάζονται ως φυσικοί στις ανθρώπινες κοινωνίες λόγω της ‘οικουμενικής’ τους ύπαρξης στο βιολογικό βασίλειο. Όμως η μεταφορά και η υποτιθέμενη αναλογία δεν είναι ικανές να συγκαλύψουν την απουσία στοιχείων” (Allen κ.ά. 1973).

⁸²² Σχετικά, για το ζήτημα της διαφοροποίησης ως προσαρμογής των ατόμων-οργανισμών στην αβέβαιη και συνεχώς μεταλλασσόμενη φύση του περιβάλλοντός τους, οι Λέβινς και Λιούοντιν επισημαίνουν: “[...] ο καταμερισμός της εργασίας μπορεί να περιγραφεί με όρους τεχνικής αποτελεσματικότητας, όμως σε μία ταξική κοινωνία αποτελεί επίσης έναν τρόπο οργάνωσης της εκμετάλλευσης [...]. Το σημαντικό στοιχείο είναι ότι η ανθρώπινη κοινωνία πηγάει από την κοινωνική οργάνωση των ζώων, αλλά καθώς ανακλύπεται, μετασχηματίζει τη σημασία της προσαρμογής και δημιουργεί νέες ανάγκες. Καθώς η κοινωνία δημιουργεί ταξικές διαιρέσεις, ο ανθρώπινος πληθυσμός παύει να είναι η μονάδα της προσαρμογής. Από κει και έπειτα, ακόμα και η πιο κοινή αλληλεπίδραση των ατόμων σε ένα δεδομένο πολιτισμό με τη φύση καθορίζεται από τα συμφέροντα των διαφορετικών κοινωνικών τάξεων στις συγκρουσιακές ή συνεργατικές σχέσεις μεταξύ τους” (Levins και Lewontin 1985: 45-46).

επισημαίνει πως “δεν υπάρχει τίποτα στην κοινωνία που να μην υπήρχε προηγουμένως στους οργανισμούς”.⁸²³ Επιπλέον, επισημαίνει ότι “η κοινωνιοβιολογία συμβάλλει στην τελική μετάφραση της φυσικής επιλογής σε κοινωνική εκμετάλλευση”,⁸²⁴ επισημαίνοντας στην ουσία τη διαδικασία της διπλής μεταφοράς, την οποία υιοθετεί και η κοινωνιοβιολογική θεώρηση:

“Η φύση, η οποία γίνεται αντιληπτή καθ’ εικόνα του συστήματος της αγοράς [...], χρησιμοποιείται για να εξηγήσει την ανθρώπινη κοινωνική οργάνωση και vice versa, σε μία αέναη αμφίδρομη ανταλλαγή μεταξύ κοινωνικού δαρβινισμού και φυσικού καπιταλισμού [...]. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Δαρβινική θεωρία, η οποία αρχικά μεταφέρθηκε στην κοινωνία ως ‘κοινωνικός δαρβινισμός’, επέστρεψε στη βιολογία ως γενετικός καπιταλισμός. Η κοινωνιοβιολογία έχει συμβάλλει ιδιαίτερα στα τελευταία στάδια αυτής της θεωρητικής εξέλιξης”.⁸²⁵

Οι κριτικές στην κοινωνιοβιολογία προσεγγίσεις απορρίφθηκαν από τους υποστηρικτές της, ως “πολιτικές”, ενώ οι επικριτές παρουσιάστηκαν απαξιωτικά ως “μαρξιστές”,⁸²⁶ σε έναν τόνο που μας θυμίζει τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες επιστήμονες του Hull House στο Σικάγο αποκλείστηκαν από την κοινωνιολογία ως “πολιτικές ακτιβίστριες”. Είναι ενδεικτικό ότι ο ίδιος ο Γουίλσον δεν παρέλειψε να απαντήσει χαρακτηρίζοντας τη μαρξική θεωρία ως “ανακριβές προϊόν του επιστημονικού υλισμού, ένας αποτυχημένος σατράπης”,

⁸²³ Sahlins 1976: 6.

⁸²⁴ Στο ίδιο: 73.

⁸²⁵ Στο ίδιο: xv, 72.

⁸²⁶ Χαρακτηριστικό ήταν το άρθρο στο περιοδικό *Harper's*, με τίτλο “Καίγοντας το Δαρβίνο για να σωθεί ο Μαρξ”: Tom Bethell, ‘Burning Darwin to Save Marx’, *Harper's Magazine*, Δεκέμβριος 1978. Φυσικά, τα παραπάνω δεν έμειναν αναπάντητα, με το SSG να υποστηρίζει ότι “έχουμε όντως πολιτική ταυτότητα, όσο και επιστημονική, και δηλώνουμε πως η ανθρώπινη κοινωνιοβιολογία, όπως διατυπώνεται και προωθείται σήμερα, δεν έχει καμία πραγματική επιστημονική αξία, αλλά αποτελεί πολιτική ιδεολογία του status quo μεταμφιεσμένη σε καθαρή, αντικειμενική, ελεύθερη [ηθικών] αξιών επιστήμη” (Salzman 1979: 26). Αντίστοιχα οι Λέβινς και Λιούοντιν, στην εισαγωγή του βιβλίου τους *Biology Under the Influence*, υπογραμμίζουν τόσο την επιστημονική όσο και την πολιτική τους ταυτότητα ως αλληλένδετες: “Στην επιστημονική μας δουλειά επιχειρήσαμε να εφαρμόσουμε τις διαπιστώσεις του διαλεκτικού υλισμού ο οποίος δίνει έμφαση στην ολότητα, τη συνδεσιμότητα, την ιστορική ενδεχομενικότητα, την ολοκλήρωση των διαφορετικών επιπέδων ανάλυσης, και τη δυναμική φύση των ‘πραγμάτων’ ως στιγμιότυπα διαδικασιών [...]. Έχουμε επίσης υπάρξει πολιτικοί ακτιβιστές και σύντροφοι στην [οργάνωση] Science for the People, στην οργάνωση Science for Vietnam, στην οργάνωση New University Conference, καθώς και στους αγώνες ενάντια στον βιολογικό ντετερμινισμό και τον ‘επιστημονικό’ ρατσισμό, ενάντια στο δημιουργισμό και υπέρ του φοιτητικού και του αντιπολεμικού κινήματος. Την ημέρα που η αστυνομία του Σικάγο δολοφόνησε τον ηγέτη των Μαύρων Πανθήρων, Φρεντ Χάμτον, πήγαμε μαζί στο ακόμα ματωμένο υποδωμάτιό του και είδαμε τα βιβλία στο κομοδίνο του: δολοφονήθηκε λόγω της στοχαστικής, διερευνητικής του στράτευσης. Ο ακτιβισμός μας αποτελεί μία συνεχή υπενθύμιση της ανάγκης να συσχετίσουμε τη θεωρία με τα προβλήματα του πραγματικού κόσμου, υπενθύμιση της σημασίας της θεωρητικής κριτικής. Στα πολιτικά κινήματα συχνά αναγκαζόμαστε να υπερασπιζόμαστε τη σημασία της θεωρίας ως προστασίας ενάντια στο να κυριευθούμε από την επιτακτικότητα της στιγμιαίας και τοπικής ανάγκης, ενώ στον ακαδημαϊκό χώρο αναγκαζόμαστε ακόμη να επιχειρηματολογούμε, λέγοντας ότι για τους πεινασμένους το δικαίωμα στην τροφή δεν αποτελεί φιλοσοφικό πρόβλημα” (Lewontin και Levins 2007: 10-11). Σημειώνουμε ότι η New University Conference (NUC) ήταν η πρώτη αριστερή οργάνωση στα αμερικανικά πανεπιστήμια (1968-1973) στην οποία συμμετείχαν τόσο το διδακτικό προσωπικό όσο και οι φοιτητές.

υποστηρίζοντας ότι δεν έχει επιστημονική βάση —με την έννοια των ‘σκληρών’ θετικών επιστημών— και καταλήγοντας ότι “ο Μαρξισμός είναι κοινωνιοβιολογία χωρίς βιολογία”.⁸²⁷

Η πιο ολοκληρωμένη, ωστόσο, κριτική στο ζήτημα της “αντικειμενικότητας” της επιστήμης ως απάντηση στα επιχειρήματα των υποστηρικτών της κοινωνιοβιολογίας, διατυπώθηκε από το βιολόγο Ρίτσαρντ Λιούντιν, στο βιβλίο του *Η βιολογία ως ιδεολογία* (1991), όπου εκτενώς εξηγεί το πώς η επιστήμη, αποτελώντας έναν κοινωνικό θεσμό και μία παραγωγική δραστηριότητα, διαμορφώνει και διαμορφώνεται από την κοινωνία, ενώ παράλληλα:

“Η επιστήμη δεν είναι μόνο ένας θεσμός αφοσιωμένος στο χειρισμό του υλικού κόσμου. Λειτουργεί επίσης και στη διαμόρφωση της αντίληψης του πολιτικού και κοινωνικού κόσμου [...]. Όταν μιλάμε για την επιστήμη ως ιδεολογία, εννοούμε [μια] διπλή διεργασία: από τη μια μεριά, την κοινωνική επίδραση και τον έλεγχο του τι κάνουν και λένε οι επιστήμες, και, από την άλλη, τη χρήση του τι κάνουν και λένε οι επιστήμονες για να στηριχθούν περαιτέρω οι κοινωνικοί θεσμοί”.⁸²⁸

Παρόλα αυτά, ο Γουίλσον συνέχισε και επέκτεινε επίμονα το έργο του για την βιολογική ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων και της κοινωνικής οργάνωσης, στο βιβλίο του *Για την Ανθρώπινη Φύση* (1978), όπου εξήγησε, επιχειρώντας να ενισχύσει τις κοινωνικές αξιώσεις της θεωρίας του:

“Μετά από τη δημοσίευση της *Κοινωνιοβιολογίας* μελέτησα πιο επισταμένα τη συμπεριφορά του ανθρώπου, παρακολούθησα πολλά σεμινάρια και αντάλλαξα πολλές ιδέες με αρκετούς κοινωνιολόγους. Έτσι πείστηκα πως ήρθε ο καιρός να γεφυρωθεί το γνωστό χάσμα ανάμεσα στις δύο κουλτούρες και ότι το κατάλληλο εργαλείο γι’ αυτό το εγχείρημα είναι η γενική κοινωνιοβιολογία, η οποία είναι απλώς μια προέκταση της βιολογίας των πληθυσμών και της εξελικτικής θεωρίας στην κοινωνική οργάνωση. Αυτή η θέση διερευνάται [στο βιβλίο αυτό]”.⁸²⁹

Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι, όπως εξηγεί ο Νικήσιανης:

“η τάση του [Γουίλσον] να ερμηνεύει τα κοινωνικά ζητήματα με βιολογικούς όρους, θα αποτυπωθεί [αργότερα] και στη σαφή μαλθουσιανή του ερμηνεία της οικολογικής κρίσης και θα καταλήξει στην προβολή της βιοποικιλότητας [—την οποία εισηγήθηκε ο ίδιος ως όρο—] ως τη βιολογική αυτή πραγματικότητα που μπορεί να ενοποιήσει όλα τα ιδεολογικά πεδία [...]”.⁸³⁰

⁸²⁷ Wilson 1998: 206, 205. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει: “Ο Μαρξισμός θεωρείται ακόμη από τους καθαρολόγους ως μια μορφή του επιστημονικού υλισμού αλλά δεν είναι. Η αντίληψη της Ιστορίας ως η αναπόφευκτη πάλη των τάξεων που οδηγεί στην εμφάνιση μιας χαλαρά διοικούμενης εξισωτικής κοινωνίας με τον έλεγχο [της παραγωγής στους εργάτες], υποτίθεται πως βασίζεται στην κατανόηση των υπόγειων δυνάμεων της καθαρά οικονομικής διαδικασίας. Στην πραγματικότητα, βασίζεται σε μian ανακριβή ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης. Ο Μαρξ, ο Ένγκελς, οι υποστηρικτές τους και όλες οι μετά από αυτούς θεωρίες, όσο περίτεχνες κι αν ήταν, λειτούργησαν πάνω σε γενικές αρχές που αφορούν τις βαθύτερες επιθυμίες του ανθρώπου και το αν το κοινωνικό περιβάλλον μπορεί να διαμορφώσει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Αυτές οι αρχές δεν ελέγχθηκαν ποτέ” (Στο ίδιο: 205). Βλέπε επίσης και το άρθρο: Edward O. Wilson, ‘Science and Ideology’, *Academic Questions* 8 (1995): 73–81.

⁸²⁸ Lewontin 2000: 150, 23.

⁸²⁹ Wilson 1998: 12.

⁸³⁰ Νικήσιανης 2012: 323.

Αυτή είναι η “επίλυση”, όπως την προτείνει ο Γουίλσον, για το χάσμα μεταξύ κοινωνικών και φυσικών επιστημών, η οποία θα αναπυχθεί και στη θεωρία του για το *Σύνναγμα* (*Consilience*), στα τέλη του 20ού αιώνα.⁸³¹ Η θεωρία του Συνάλματος αποτελεί μία ακόμη προσπάθεια ενοποίησης όλης της επιστημονικής γνώσης και των μεθοδολογιών και συμπερασμάτων των διαφορετικών επιστημονικών πεδίων υπό τη σκέπη της βιολογίας, μία ακόμη Μεγάλη Θεωρία· προσπάθεια τόσο κοινή με αυτή της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων του Μπερτάλανφου που ήδη έχουμε αναλύσει. Όπως εξηγεί ο ίδιος ο Γουίλσον:

“Η κεντρική ιδέα της κοσμοθεωρίας του συνάλματος είναι ότι όλα τα αντιληπτά φαινόμενα, από τη γέννηση των άστρων ως τα έργα των κοινωνικών θεσμών, βασίζονται σε υλικές διαδικασίες οι οποίες μπορούν στην ουσία τους να περιοριστούν [...] στους νόμους της φυσικής. Στην υποστήριξη της ιδέας αυτής συμβάλλει και το συμπέρασμα των βιολόγων ότι η ανθρωπότητα συγγενεύει και έχει κοινή καταγωγή με όλες τις άλλες μορφές ζωής”.⁸³²

Το πρόβλημα στο οποίο επιχειρεί να απαντήσει η θεωρία του Συνάλματος είχε εξάλλου διατυπωθεί από τον Γουίλσον ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970: ο λόγος για τον οποίο η ανθρώπινη φύση δεν έχει μελετηθεί ολοκληρωμένα και συνδυαστικά από τις επιστήμες είναι, προφανώς, η παρακμή των ηθικών αξιών. Με τον τρόπο αυτόν, συντάσσεται με τη μακρά παράδοση των θεωρητικών που αναγνωρίζουν τις κοινωνικές ανισότητες ως πρόβλημα ατομικής συμμόρφωσης στις κοινές ηθικές αξίες· και ιδιαίτερα σε αυτές του καπιταλιστικού συστήματος, οι οποίες εξάλλου είναι φυσικές, όπως μας μαθαίνει η κοινωνιοβιολογία. Όπως εξηγεί, σε μία περιγραφή που μας θυμίζει έντονα αυτές του κοινωνιολόγου Τάλκοτ Πάρσονς:

“Το πρώτο δίλημμα δημιουργήθηκε από τη μοιραία διάλυση των μύθων της παραδοσιακής θρησκείας και των κοσμικών τους ισοδυνάμων, ανάμεσα στα οποία είναι κυρίως οι ιδεολογίες που στηρίζονται στη μαρξιστική ερμηνεία της ιστορίας. Το τίμημα αυτών των αποτυχιών ήταν να χαθεί [η κοινή κατεύθυνση στον ηθικό τομέα], μια γενική απογοήτευση για την κατάσταση του ανθρώπου και η συρρίκνωση του ενδιαφέροντος μόνο στον εαυτό του και στις άμεσες απολαύσεις. Η νοητική επίλυση του πρώτου διλήμματος μπορεί να επιτευχθεί με μια βαθύτερη και πιο γενναία εξέταση της ανθρώπινης φύσης που θα συνδυάζει τα ευρήματα της βιολογίας με εκείνα των κοινωνικών επιστημών”.⁸³³

Ακριβώς στο σημείο αυτό διαφαίνεται και το πιο σημαντικό επίπεδο στο οποίο επιχειρεί να επιδράσει η κοινωνιοβιολογία: το πώς λειτουργεί εξατομικεύοντας την ευθύνη, και εν τέλει

⁸³¹ Ο Γουίλσον δανείζεται τον όρο *Consilience* από τον φιλόσοφο Γουίλιαμ Χιούελ (William Whewell), ο οποίος τον χρησιμοποιεί για πρώτη φορά στο έργο του για την Επαγωγική Επιστήμη. Στο κεφάλαιο *Αφορισμοί για την Επιστήμη*, ο Χιούελ αναφέρει: “Το Σύνναγμα των Επαγωγών λαμβάνει χώρα όταν μία Επαγωγή, η οποία αποκτάται από μία τάξη γεγονότων, συμπίπτει με μία Επαγωγή, η οποία έχει αποκτηθεί από μία διαφορετική τάξη [γεγονότων]. Το Σύνναγμα αποτελεί τον έλεγχο της αλήθειας της Θεωρίας στην οποία σημειώνεται” [William Whewell, *The Philosophy of the Inductive Sciences: Founded Upon Their History*, τ. II (J. W. Parker, 1847): 469]. Ο όρος έχει μεταφραστεί στα ελληνικά ως Σύνναγμα, δηλαδή ως προσπάθεια από κοινού, στο ομότιτλο βιβλίο του Γουίλσον (1999b). Ωστόσο, εμείς παραθέτουμε από την αγγλική έκδοση του βιβλίου: Edward O. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge* (New York: Vintage Books, Random House Inc., 1999a).

⁸³² Wilson 1999a: 291.

⁸³³ Wilson 1998: 209.

στοχεύει στη διαμόρφωση πειθαρχημένων και αυτο-δημιούργητων υποκειμένων, 'εγκλωβισμένων' στους κοινωνικούς τους ρόλους και τάξεις. Μία ρητορική που θα μας φανεί αργότερα εξαιρετικά κοινή με αυτή της ανθεκτικότητας και του ανθεκτικού υποκειμένου. Όπως σωστά εξηγεί ο Λιούντιν:

“Στην επιφάνεια αυτής της θεωρίας για την ανθρώπινη φύση υπάρχει η ολοφάνερη ιδεολογική αποδοχή της σύγχρονης επιχειρηματικής ανταγωνιστικής ιεραρχικής κοινωνίας. Εν τούτοις, από κάτω υπάρχει μια βαθύτερη ιδεολογία, και αυτή αφορά την προτεραιότητα του ατομικού ως προς το συλλογικό. Παρά το όνομα κοινωνιοβιολογία, δεν έχουμε να κάνουμε με μια θεωρία κοινωνικής, αλλά ατομικής αιτίας”.⁸³⁴

Σύμφωνα λοιπόν με το σχήμα του Γουίλσον, “τα γονίδια φτιάχνουν τα άτομα και τα άτομα την κοινωνία, συνεπώς τα γονίδια φτιάχνουν την κοινωνία”,⁸³⁵ σε ένα πλαίσιο όπου όλες οι κοινωνικές συμπεριφορές και η κοινωνική οργάνωση υπάρχουν λόγω των ανώτερων προσαρμοστικών τους ιδιοτήτων και αξιών. Παραβλέποντας ότι, όπως εξαιρετικά εύστοχα παρατηρεί ο Ρίτσαρντ Λιούντιν, “η κοινωνική οργάνωση δεν αντανakλά τα όρια των ατομικών βιολογικών όντων, αλλά είναι η *άρνησή τους*”,⁸³⁶ η κοινωνιοβιολογία υποστηρίζει την ύπαρξη μίας καθολικής και αναπόφευκτης ανθρώπινης φύσης η οποία αποκωδικοποιείται στα, και καθορίζεται από τα γονίδιά μας. Δηλαδή ένα ‘περιβάλλον’ έξω από εμάς, το οποίο δεν μπορούμε ούτε να ελέγξουμε ούτε να αλλάξουμε. Ο Λιούντιν συμπυκνώνει τις θέσεις της κοινωνιοβιολογίας, τις οποίες θα μπορούσαμε να δούμε και ως την ουσία του ανθεκτικού υποκειμένου:

“Η σύγχρονη βιολογία έχει υιοθετήσει πλήρως την άποψη ότι οι οργανισμοί δεν είναι παρά το πεδίο μάχης ανάμεσα στις εξωτερικές και εσωτερικές δυνάμεις. Οι οργανισμοί είναι παθητικές συνέπειες εξωτερικών και εσωτερικών δραστηριοτήτων πέρα από τον έλεγχό τους. Η άποψη αυτή έχει σημαντικές πολιτικές απηχήσεις. Υπονοεί ότι ο κόσμος βρίσκεται πέρα από τον έλεγχό μας, ότι πρέπει να τον δεχθούμε όπως είναι και να κάνουμε ό,τι καλύτερο μπορούμε για να βρούμε το δρόμο μας μέσα από το ναρκοπέδιο της ζωής, χρησιμοποιώντας όποιον εξοπλισμό μας έχουν προμηθεύσει τα γονίδιά μας για να φθάσουμε στην άλλη πλευρά σώοι”.⁸³⁷

⁸³⁴ Lewontin 2000: 136. Ο Λιούντιν ωστόσο ασκεί αντίστοιχη κριτική και στις κοινωνικές θεωρίες που, μέσα από τη διαδικασία της διπλής μεταφοράς, αναγνώρισαν μία βιολογική εξήγηση της ανθρώπινης φύσης μέσα από τις ιδιότητες της συνεργασίας και της αλληλεγγύης: “ο πρίγκηπας Κροπότκιν, διάσημος αναρχικός, επίσης ισχυρίστηκε ότι υπήρχε καθολική ανθρώπινη φύση, αλλά τέτοια που θα δημιουργούσε συνεργατικότητα και θα ήταν αντι-ιεραρχική αν την άφηναν ελεύθερη. Αλλά η θεωρία του ήταν εξίσου μια θεωρία της επικράτησης του ατομικού ως πηγής του κοινωνικού” (Στο ίδιο: 137).

⁸³⁵ Στο ίδιο: 38.

⁸³⁶ Στο ίδιο: 169.

⁸³⁷ Lewontin 2000: 154.

Ο προσαρμοστισμός και η κοινωνία ως πληθυσμός ενός οικοσυστήματος

Η θεωρία του Γουίλσον για την κοινωνιοβιολογία αποτελεί ένα από τα κύρια, πιο χαρακτηριστικά και πιο επιδραστικά παραδείγματα του ρεύματος το οποίο οι βιολόγοι Γκουλντ (Stephen J. Gould) και Λιούντιν χαρακτηρίσαν ως *προσαρμοστισμό*, στο γνωστό άρθρο τους για τα *Σφαιρικά Τρίγωνα του Αγίου Μάρκου*.⁸³⁸ Στο άρθρο τους αυτό, οι δύο βιολόγοι χαρακτηρίζουν ως προσαρμοστισμό την κυριαρχούσα προσέγγιση της εξελικτικής βιολογίας —αυτή την οποία είδαμε και στην περίπτωση της οργανισμικής θεωρίας του Μπερτάλανφου—, στον αγγλοσαξονικό κόσμο, και η οποία, όπως εξηγούν, “βασίζεται στην πίστη στη δύναμη της φυσικής επιλογής ως παράγοντα τελειοποίησης [των οργανισμών]”.⁸³⁹ Στην ουσία ασκούν κριτική στο ότι η προσέγγιση αυτή τοποθετεί την προσαρμογή στο επίκεντρο των εξελικτικών διαδικασιών, ως το αποκλειστικό μέσο της οποιας αλλαγής. Τοποθετούνται δηλαδή ενάντια σε μία θέση που σχηματικά υποστηρίζει πως “ό,τι υπάρχει είναι προσαρμοστικό, αυτό που είναι προσαρμοστικό είναι καλό, επομένως ό,τι υπάρχει είναι καλό”.⁸⁴⁰

Οι Γκουλντ και Λιούντιν χρησιμοποίησαν το παράδειγμα των σφαιρικών τριγώνων του Αγίου Μάρκου στη Βενετία για να εξηγήσουν πως τα τμήματα αυτά δεν υφίστανται λόγω της χρησιμότητάς τους ως μέρος του περίτεχνου διάκοσμου του ναού, αλλά αποτελούν “παραπροϊόν” της συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής κατασκευής του τρούλου. Παρόλο που ο συμβολισμός των αναπαραστάσεων των τεσσάρων ευαγγελιστών που αυτά φέρουν είναι σημαντικός στην αγιογράφηση του ναού, εντούτοις η χρησιμότητά τους στον διάκοσμο είναι η συνέπεια της κατασκευής του βυζαντινού τρούλου και όχι η αιτία της ύπαρξής τους.⁸⁴¹ Αντίθετα όμως, όπως εξηγούν, η προσέγγιση του προσαρμοστισμού αναγνωρίζει “την επιφαινόμενη προσαρμογή ως πρωταρχική και [επιχειρεί] να δομήσει ολόκληρο το σύστημα γύρω από αυτό”.⁸⁴² Με τον τρόπο αυτόν, οι Γκουλντ και Λιούντιν, χρησιμοποιώντας ακόμη μία μεταφορά, χαρακτηρίζουν τον προσαρμοστισμό ως το “Πανγκλοσιανό παράδειγμα” του “καλύτερου δυνατού κόσμου”: “Ο κόσμος μας μπορεί να

⁸³⁸ S. J. Gould και R. C. Lewontin, ‘The Spandrels of San Marco and the Panglossian Paradigm: A Critique of the Adaptationist Programme’, *Proceedings of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences* 205, τχ. 1161 (1979): 581–98.

⁸³⁹ Στο ίδιο: 581.

⁸⁴⁰ Allen κ.ά. 1973.

⁸⁴¹ Όπως σημειώνουν: “Ο διάκοσμος [των σφαιρικών τριγώνων] είναι τόσο περίτεχνος, αρμονικός και με τόση χρησιμότητα, που τείνουμε να θεωρήσουμε τα στοιχεία αυτά ως σημεία εκκίνησης της οποιας ανάλυσης, ως τον σκοπό, κατά κάποιο τρόπο, της περιβάλλουσάς τους αρχιτεκτονικής. Ωστόσο κάτι τέτοιο θα ανέστρεφε την ορθή πορεία της ανάλυσης. Το σύστημα εκκινεί από έναν αρχιτεκτονικό περιορισμό: τα αναγκαία τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα και η κωνοειδής τους μορφή [...]. Από μία άποψη, ο διάκοσμος αποτελεί μία ‘προσαρμογή’, αλλά το πρωταρχικό στοιχείο είναι σαφώς ο αρχιτεκτονικός περιορισμός. Η κατάλληλη ένταξη [των τμημάτων αυτών στο συνολικό διάκοσμο] αποτελεί μία συνέπεια” (Gould και Lewontin 1979: 582, 583).

⁸⁴² Στο ίδιο: 584.

μην είναι καλός με την αφηρημένη έννοια, αλλά είναι ο καλύτερος που θα μπορούσαμε να έχουμε. Κάθε ιδιότητα παίζει το ρόλο της και πρέπει να είναι όπως είναι”.⁸⁴³

Η προσέγγιση που εστίαζε στην προσαρμοστική απάντηση των οργανισμών στο περιβάλλον τους ως τον μοναδικό παράγοντα της εξέλιξης δεν αναπτύχθηκε, όμως, μόνο στις φυσικές επιστήμες, όπως στην περίπτωση της κοινωνιοβιολογίας του Γουίλσον, αλλά και στις κοινωνικές επιστήμες κατά τις δεκαετίες του 1960-1970. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι το πεδίο της *οικολογικής ανθρωπολογίας*, όπως αναπτύχθηκε μέσα από το έργο κυρίως των ανθρωπολόγων Άντριου Βάιντα (Andrew Vayda) και Ρόι Ράππαπορτ (Roy Rappaport).

Η κεντρική θέση της οικολογικής ανθρωπολογίας εδράζεται στη θεμελιώδη ιδέα του ολισμού για την ενότητα της φύσης ως υπεροργανισμού, και για τον λόγο αυτόν επιχειρεί να ενώσει την ανθρωπολογία με την οικολογία και τη βιολογία.⁸⁴⁴ Εντός αυτού του ενοποιημένου υπεροργανισμού, τα κοινωνικά συστήματα ορίζονται ως οικοσυστήματα.⁸⁴⁵ Συνεπώς, οι κοινωνίες μελετώνται ως βιολογικοί πληθυσμοί, δηλαδή ως κομμάτι της έμβιας φύσης, και θεωρούνται ότι εξελίσσονται προσαρμοζόμενοι στις πιέσεις του περιβάλλοντός τους. Όπως εξηγεί ο Ράππαπορτ:

“[...] στην κατηγορία των ‘έμβιων συστημάτων’ συμπεριλαμβάνω τόσο τους οργανισμούς όσο και τις ενώσεις οργανισμών. Οι τελευταίες μπορούν να περιλαμβάνουν διάφορες κοινωνικές ομάδες, όπως οικογένειες, γένη, φυλές, κράτη, ακόμη και κοινωνίες και οικοσυστήματα —κάθε ένωση που μπορεί να αποδειχθεί ότι περιέχει εγγενώς διακριτές διαδικασίες που ενεργοποιούνται ως αντίδραση και απάντηση σε διαταραχές”.⁸⁴⁶

⁸⁴³ Gould και Lewontin 1979: 585. Πρόκειται για την άποψη που αντιπροσωπεύει ο χαρακτήρας του Πανγκλός στο διασκεδαστικό βιβλίο του Βολταίρου, *Καντίντ* (1759), μεταφρασμένου στα ελληνικά και ως *Ο Αγαθούλης*. Στο φιλοσοφικό του αυτό διήγημα, ο Βολταίρος επιτίθεται στο δόγμα της αισιοδοξίας του μαθηματικού και φιλόσοφου Γκόντφριντ Βίλχελμ Λάιμπνιτς (Leibniz, 1646-1716) — τον οποίο αναγνωρίζουμε στον χαρακτήρα του Πανγκλός— ότι “ο Θεός επιλέγει σίγουρα πάντα το καλύτερο”. Ο Ντέιβιντ Χάρβεϋ εξηγεί τη θέση του Λάιμπνιτς, εντάσσοντάς τη στο ιστορικό της πλαίσιο: “Ο κόσμος [του Λάιμπνιτς] ήταν διαλυμένος από συγκρούσεις και διαμάχες, θρησκευτικούς πολέμους και βία, λοιμούς και πανώλη, πολιτικές μηχανορραφίες και χαοτικούς κατακερματισμούς, καθώς και από τις κάθε είδους ανησυχητικές ανακαλύψεις (γεωγραφικές, επιστημονικές κ.λπ.). Και ο Λάιμπνιτς ήταν βαθιά στρατευμένος με την πολιτική του κόσμου αυτού, προσπαθώντας να βρει λύσεις, να διαπιστώσει αρμονίες εκεί που δεν υπήρχε καμία, να διαπραγματευτεί ορθολογικά αποτελέσματα, να συμβιβάσει την ιδέα της τελειότητας του Θεού με τις προφανείς ατέλειες της καθημερινής ζωής, καθώς και με την εκπληκτική πρόοδο που πραγματοποιείτο την περίοδο εκείνη στις επιστήμες (ιδιαίτερα το έργο του Νεύτωνα) και τη φιλοσοφία (ιδιαίτερα τον Ντεκάρτ)” (Harvey 1996: 70).

⁸⁴⁴ Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του ίδιου του Ράππαπορτ σε σχέση με τη φύση ως υπεροργανισμό: “Προσπάθησα να ενώσω τα πάντα, από το ζύγισμα της γλυκοπατάτας ως τον Παντοδύναμο. Αυτό είναι που με ενδιαφέρει [...]. Εννοώ ότι λαμβάνω σοβαρά υπόψη μου τη ρήση του Ηράκλειτου [...] ότι ‘είναι σοφό να συμφωνήσουμε πως τα πάντα είναι ένα’. Καθώς και την έννοια του Ιουδαϊσμού πως ‘ο Κύριος είναι ένας’, κ.ο.κ. Μου φαίνεται ξεκάθαρο. Θα έπρεπε να είναι ξεκάθαρο για όλους. Εννοώ πως μου φαίνεται εκπληκτικό να υπάρχει οποιαδήποτε αμφιβολία για το ότι ο κόσμος είναι ένα μοναδικό σύστημα [...]” [Brian A. Hoey και Tom Fricke, “From sweet potatoes to God Almighty”: Roy Rappaport on being a hedgehog’, *American Ethnologist* 34, τχ. 3 (2007): 594, 590].

⁸⁴⁵ A.P. Vayda και R. Rappaport, ‘Ecology, cultural and non-cultural’, στο *Introduction to Cultural Anthropology*, επιμ. J. Clifton (Boston: Houghton Mifflin Company, 1967), 477–97.

⁸⁴⁶ Roy A. Rappaport, *Ecology, Meaning, and Religion* (Richmond, California: North Atlantic Books, 1979): 145.

Με άλλα λόγια, η οικολογική ανθρωπολογία ανύψωσε την έννοια της προσαρμογής στην θεμελιώδη λειτουργία των έμβιων συστημάτων, και εστίασε τη μελέτη της στην ανάπτυξη του πολιτισμού ως προσαρμοστική απάντηση των εκάστοτε κοινωνικών συστημάτων στις πιέσεις του περιβάλλοντός τους, δίνοντας έτσι, για άλλη μία φορά, μία βιολογική εξήγηση στα αξιακά συστήματα των κοινωνιών. Για τον λόγο αυτόν, αποτέλεσε άλλη μία πρόταση της φονξιοναλιστικής ανθρωπολογίας, υποστηρίζοντας ότι “[...] η εξελικτική [φυσική] επιλογή λειτουργεί συνεχώς με τρόπο που να παράγει πρότυπα και ευταξία αλλά και να ελαττώνει την αταξία [...]”.⁸⁴⁷

Ενδεικτικό όλων των παραπάνω είναι το έργο του Ράππαπορτ, το οποίο εστίασε ιδιαίτερα στα τελετουργικά των κοινωνικών ομάδων ως αποτέλεσμα των οικολογικών προσαρμογών τους, και το οποίο ο ίδιος ο Γουίλσον χαρακτήριζε ως “μία πολύ σημαντική συνεισφορά στην κοινωνιοβιολογία της θρησκείας”.⁸⁴⁸

Στη διδακτορική του διατριβή, την οποία εξέδωσε με το βιβλίο του *Pigs for the Ancestors* (1968) και θεωρείται από τις πιο εμβληματικές μελέτες της οικολογικής ανθρωπολογίας,⁸⁴⁹ ο Ράππαπορτ μελέτησε τα θρησκευτικά τελετουργικά της φυλής Τσεμπάγκα στην Παπούα-Νέα Γουινέα,⁸⁵⁰ επιχειρώντας να αποδείξει ότι οι τελετουργίες λειτουργούν “ως ένας μηχανισμός ή ένα σύνολο μηχανισμών που ρυθμίζουν κάποιες από τις σχέσεις των Τσεμπάγκα με [διάφορα] μέρη του περιβάλλοντός τους”.⁸⁵¹

⁸⁴⁷ Andrew P. Vayda, *Πρόλογος*, στο Roy A. Rappaport, *Pigs for the Ancestors: Ritual and Ecology of a New Guinea People*, νέα συμπληρωμένη έκδοση [1968] (New Haven and London: Yale University Press, 1984): viii.

⁸⁴⁸ Wilson 1998: 257, υποσημείωση 189. Η ενασχόληση του Ράππαπορτ με τη θρησκεία και ιδιαίτερα με τα τελετουργικά της δεν ήταν τυχαία, αλλά αποτελούσε αντίδραση στο οικογενειακό του περιβάλλον, που ακολουθούσε το Μεταρρυθμιστικό Ιουδαϊσμό. Όπως εξηγεί ο ίδιος σε μία συνέντευξή του: “Σκεφτόμουν ότι το πρόβλημα με το Μεταρρυθμιστικό Ιουδαϊσμό είναι ότι κατά τη διαδικασία της μεταρρύθμισης του Ιουδαϊσμού, δεν κατάλαβαν την αξία των τελετουργικών. Έτσι ήταν πιο σημαντικό για τους ανθρώπους αυτούς που ήταν γύρω μου —τους γονείς μου, τους θείους μου, τις θείες μου, και όποιον άλλον— να περνάνε καλά την Παρασκευή το βράδυ από το να πάνε στην ακολουθία του Σαββάτου. Αυτό δεν λειτουργεί. Η θρησκεία [τους] είχε αδικήσει και απλά δεν είχαν καταλάβει τα τελετουργικά. Και αυτή ήταν η πρώτη μου ανθρωπολογική διαπίστωση, την οποία θυμήθηκα καθώς αναρωτιόμουν γιατί ασχολιόμουν τόσο πολύ με τις θρησκευτικές πτυχές των [Τσεμπάγκα] και αργότερα, εν γένει με ερωτήματα σχετικά με τη θρησκεία” (Hoey και Fricke 2007: 586).

⁸⁴⁹ Σύμφωνα με τον Μάικλ Γουάτς, πρόκειται για “το κανονικό κείμενο [της οικολογικής ανθρωπολογίας] και μακράν το πιο θεωρητικά επεξεργασμένο, το οποίο αναπτύσσει την εννοιολογική αρχιτεκτονική της θεωρίας των έμβιων συστημάτων” (Watts 2015b: 25).

⁸⁵⁰ Η φυλή των Τσεμπάγκα, που κατοικεί στα υψίπεδα του νησιού της Νέας Γουινέας και ασχολείται κυρίως με την κηπευτική, ήρθε πρώτη φορά σε άμεση επαφή με το δυτικό πολιτισμό στα μέσα της δεκαετίας του 1950, όταν η περιοχή τελούσε ακόμη υπό τη διοίκηση της Αυστραλίας, κι επομένως προσέλκυσε το έντονο ενδιαφέρον των Δυτικών ανθρωπολόγων της περιόδου 1960-1970. Ο Ράππαπορτ διεξήγαγε την επιτόπια έρευνά του κατά την περίοδο 1962-1963, “εντός του ευρύτερου προγράμματος ανθρωπο-οικολογικών μελετών του Βάιντα στα υψίπεδα της Παπουασίας-Νέας Γουινέας” (Hoey και Fricke 2007: 583). Όπως εξηγεί ο ίδιος: “Το μέγεθος της επαφής με Ευρωπαίους στο οποίο είχαν εκτεθεί οι Τσεμπάγκα κατά την περίοδο της έρευνας πεδίου (Οκτώβριος 1962 με Δεκέμβριος 1963) ήταν ελάχιστο. Η πρώτη περιπολία της Αυστραλιανής κυβέρνησης εισήλθε στην περιοχή τους το 1954, ωστόσο πέρασαν αρκετά χρόνια μέχρι τη δεύτερη [περιπολία]” (Rappaport 1984: 8-9).

⁸⁵¹ Rappaport 1984: 4.

Πιστός στις αρχές της οικολογικής ανθρωπολογίας, αναγνωρίζει τις κοινωνίες ως έναν από τους οικολογικούς πληθυσμούς —το ανθρώπινο είδος— ενός ευρύτερου οικοσυστήματος. Όπως εξηγεί: “Μας διευκολύνει το να αντιληφθούμε τους Τσεμπάγκα ως έναν πληθυσμό με την οικολογική έννοια, δηλαδή ως ένα από τα μέρη ενός συστήματος τροφικών ανταλλαγών που πραγματοποιούνται εντός μίας οριοθετημένης περιοχής”.⁸⁵² Ακολουθώντας αυτή την ερμηνευτική μέθοδο, συγχέει το κοινωνικό με το βιολογικό πεδίο, εφόσον θεωρεί πως τα πολιτισμικά στοιχεία των κοινωνιών δεν αποτελούν παρά τμήματα μίας προσαρμοστικής δομής, δηλαδή την απάντηση των κοινωνιών στις προκλήσεις του περιβάλλοντός τους. Σύμφωνα με το σχήμα του, οι “ανθρώπινοι πληθυσμοί” (κοινωνίες) βρίσκονται σε συνεχή ανταγωνισμό με τους άλλους πληθυσμούς αλλά και μεταξύ τους για τους διαθέσιμους στο ενιαίο οικοσύστημα πόρους, κάτι που απαιτεί, όπως υποστηρίζει, την ενεργοποίηση μαλθουσιανών πληθυσμιακών ελέγχων σε περιόδους όπου το οικοσύστημα διαταράσσεται: “Οι κουλτούρες των ανθρώπινων πληθυσμών, όπως και τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά των πληθυσμών των άλλων ειδών, μπορούν να γίνουν αντιληπτές, σε ορισμένες πτυχές τους τουλάχιστον, ως τμήμα των ιδιαίτερων μέσων που χρησιμοποιούνται από τους πληθυσμούς [αυτούς] στους αγώνες τους για επιβίωση”.⁸⁵³

Στην ουσία, οι κοινωνίες θεωρούνται αυτο-ρυθμιζόμενα και αυτο-οργανωμένα έμβια συστήματα, ισόμορφα με τους βιολογικούς οργανισμούς, ενώ ο πολιτισμός των κοινωνιών καλύπτει ακριβώς αυτή τη λειτουργία της ρύθμισης. Με άλλα λόγια, ο πολιτισμός και οι τελετουργίες της κάθε κουλτούρας αποτελούν ένα κυβερνητικά οργανωμένο και ιεραρχημένο σύστημα, δηλαδή ένα σύνολο *μηχανισμών ανάδρασης* (feedback mechanisms), ή όπως επαναλαμβάνει συνεχώς ο Ράππαπορτ, αποτελούν “θερμοστάτες”.⁸⁵⁴ Και ακριβώς για τον λόγο αυτόν ασχολείται κυρίως και αποκλειστικά με τα στοιχεία εκείνα που εξασφαλίζουν τη συνοχή, σταθερότητα και συνέχεια του κοινωνικού συστήματος. Όπως εξάλλου εξηγεί και ο ίδιος: “ρυθμιστικός είναι ο μηχανισμός που διατηρεί τις αξίες μίας ή περισσότερων μεταβλητών εντός ενός εύρους που να επιτρέπει τη συνεχή ύπαρξη του συστήματος”.⁸⁵⁵

Έτσι εξηγείται και η επίμονη εστίασή του στην έννοια της *προσαρμογής*, την οποία ανάγει στην ουσία της ολότητας: “η ολότητα, η ιερότητα και η προσαρμοστικότητα είναι στενά συνδεδεμένες, αν όχι ένα και το αυτό”.⁸⁵⁶ Εξάλλου, ο ορισμός που δίνει στην έννοια της προσαρμογής αργότερα θα μας φανεί εξαιρετικά κοινός με αυτόν της ανθεκτικότητας: “Με τον όρο προσαρμογή αναφέρομαι στις διαδικασίες με τις οποίες τα ζωντανά συστήματα διατηρούν την ομοιόστασή τους απέναντι σε βραχυπρόθεσμες περιβαλλοντικές

⁸⁵² Roy A. Rappaport, ‘Ritual Regulation of Environmental Relations among a New Guinea People’, *Ethnology* 6, τχ. 1 (1967): 18.

⁸⁵³ Rappaport 1984: 6.

⁸⁵⁴ Στο ίδιο: 233-234

⁸⁵⁵ Στο ίδιο: 4. Με τον τρόπο αυτό, σύμφωνα με τον Ράππαπορτ, οι τελετουργίες ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ των Τσεμπάγκα, των οικόσιτων ζώων και των κήπων τους, ρυθμίζουν την κατανάλωση και την κατανομή των γουρουνιών τους, την κατανομή της γης ανάμεσα στις διαφορετικές φυλές, καθώς και τη συχνότητα των πολέμων μεταξύ τους (Στο ίδιο: 3).

⁸⁵⁶ Rappaport 1979: 234.

μικρομεταβολές αλλά και, μέσα από το μετασχηματισμό των δομών τους, [απέναντι] σε μακροχρόνιες και μη αναστρέψιμες μεταβολές του περιβάλλοντός τους”.⁸⁵⁷

Παράλληλα, εστιάζοντας στο θρησκευτικό στοιχείο ως τη συμπύκνωση της “απόλυτης αλήθειας” και του αξιακού συστήματος των κοινωνιών —με τον ίδιο τρόπο που ο Πάρσονς χαρακτηρίζει την κοινωνικοποιητική διαδικασία— επισημαίνει:

“Ο ορισμός της προσαρμογής που παρουσιάζεται εδώ υπαινίσσεται αλλά και συνεπάγεται την αυτο-ρύθμιση. Η αυτο-ρύθμιση εξαρτάται από μία περιορισμένη ομάδα μηχανισμών που περιλαμβάνει πρωτίστως τη μη μεταβλητότητα, όπου κάποια πτυχή ή κάποιο στοιχείο του συστήματος διατηρείται σε μία κατάσταση που μοιάζει να είναι απολύτως αμετάβλητη. Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι ίσως οι θρησκευτικές θέσεις, όπως οι δοξασίες, τις οποίες οι μνημένοι σε αυτές προσλαμβάνουν ως αιώνιες αλήθειες. Αυτές έχουν σημαντική αξία για την αυτο-ρύθμιση των ανθρώπινων κοινωνιών”.⁸⁵⁸

Αντίστοιχα ορίζει και τη μη προσαρμογή, ως “διαταραχή της προσαρμοστικής δομής” των κοινωνικών συστημάτων, δηλαδή την περίπτωση στην οποία αμφισβητείται ή ανατρέπεται η ιεραρχία των προσαρμοστικών διαδικασιών και τα αντίστοιχα πολιτισμικά τελετουργικά της κάθε κοινωνίας.⁸⁵⁹ Πρόκειται, όπως επισημαίνει κριτικά ο Μάικλ Γουάτς, για “μία κατηγορία παθολογιών ή ανωμαλιών στην ιεραρχική και κυβερνητική λειτουργικότητα όλων των έμβιων συστημάτων”.⁸⁶⁰ Εξάλλου, το μόνο ζητούμενο στη θεωρία της οικολογικής ανθρωπολογίας είναι η επιβίωση μέσα από την προσαρμογή. Ως εκ τούτου, η μη προσαρμογή εμπεριέχει “το ρίσκο της ήττας σε ένα ‘υπαρξιακό παιχνίδι’, στο οποίο η επιτυχία συνίσταται απλά στην παραμονή εντός του παιχνιδιού”, όπως εξηγούν οι ανθρωπολόγοι Βάιντα και ΜακΚέι (Bonnie J. McCay).⁸⁶¹

Το έργο του Ράππαπορτ αλλά και της οικολογικής ανθρωπολογίας της περιόδου, αποτελεί άλλη μία προσθήκη στη μακρά ιστορία των φονξιοναλιστικών θεωριών ισορροπίας, υποστηρίζοντας ότι οι διάφορες πολιτισμικές μορφές που αναπτύσσουν τα κοινωνικά συστήματα έχουν λειτουργική αξία για την προσαρμογή τους στο υλικό τους περιβάλλον, εφόσον αυτά χαρακτηρίζονται ως άλλο ένα τμήμα του “οικοσυστήματος”. Άλλωστε, ο ίδιος ο Ράππαπορτ δήλωνε πως η κεντρική προβληματική της οικολογικής ανθρωπολογίας είναι “η σχέση μεταξύ των [κοινωνικών] δράσεων, η οποία διατυπώνεται με όρους [που να

⁸⁵⁷ Rappaport 1979: 145.

⁸⁵⁸ Στο ίδιο: 147.

⁸⁵⁹ Χαρακτηριστικά αναφέρει: “[...] εάν η εξουσία επιθυμεί να διατηρήσει την ιερότητά της οφείλει να κρατήσει τις λειτουργίες των ρυθμιστικών δομών τις οποίες διαχειρίζεται, σε μία εύτακτη κατάσταση” (Στο ίδιο: 234).

⁸⁶⁰ Michael Watts, ‘On the Poverty of Theory: Natural Hazards Research in Context’, στο *Interpretations of Calamity: From the Point of Human Ecology*, Hewitt, K. (London, Boston, Sydney: Allen & Unwin Inc., 1983): 236.

⁸⁶¹ Andre P. Vayda και Bonnie J. McCay, ‘New Direction in Ecology and Ecological Anthropology’, *Annual Review of Anthropology* 4 (1975): 293.

εξηγούν] τη σημασία τους για τα συστήματα —που καθορίζονται από φυσικούς νόμους— εντός των οποίων συμβαίνουν”.⁸⁶²

Η σημασία της κοινωνικής δράσης για την επιβίωση των συστημάτων επαναφέρει την έννοια της λειτουργίας ενός μη αυτόνομου μέρους προς όφελος του όλου, όπου, όπως παρατηρεί ο Γουάτς, “οι θεσμοί και οι συμπεριφορές αναδύονται ως ορθολογικές”, ενώ συνεχίζει πως:

“αυτή η χρησιμοθηρική αντίληψη της κοινωνικής ζωής όχι μόνο αρνείται την [έννοια] της κουλτούρας [...] αλλά στη διαδικασία αυτή η προσαρμογή μετατρέπεται σε τελεολογία. Με άλλα λόγια, οι προσαρμοστικές διαδικασίες παρουσιάζονται σε σχέση με τη σημασία τους για την επιβίωση [του κοινωνικού συστήματος]”.⁸⁶³

Αντίστοιχα ο Φρίντμαν επισημαίνει πως, στη θεώρηση αυτή, “η φύση και ο πολιτισμός μετατρέπονται σε ένα ομογενοποιημένο όλον εντός του οποίου παραδεχόμαστε, ως θέμα αρχής, ότι συγκεκριμένοι κοινωνικοί θεσμοί λειτουργούν πρωτίστως με στόχο τη διατήρηση της σταθερότητας του ευρύτερου περιβάλλοντος”.⁸⁶⁴

Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι οι θεωρίες αυτές της οικολογικής ανθρωπολογίας δέχτηκαν έντονη κριτική, κυρίως λόγω του ότι αρνούσαν την κοινωνική διάσταση της κουλτούρας, την οποία παρουσίαζαν ως οικολογική λειτουργία. Ο Μάρσαλ Σάλινς χαρακτήρισε αυτή τη θεωρητική πρακτική ως “οικολογικό φετιχισμό”, όπου

“τίποτα πολιτισμικό δεν είναι αυτό που φαίνεται. Τα πάντα μετατρέπονται σε μυστήρια ως φυσικά δεδομένα, τα οποία έχουν την φαινομενική αξία του να είναι θεμελιώδη και ακριβή παράλο που στην πραγματικότητα είναι αφηρημένα. Ο γάμος μετατρέπεται σε μία ‘ανταλλαγή γενετικού υλικού’, όπως το κυνήγι είναι ‘μία ανταλλαγή ενέργειας με το περιβάλλον’ [...]. η κοινωνία είναι ένας ‘πληθυσμός ανθρώπινων οργανισμών’, και ο κανιβαλισμός μία ‘δραστηριότητα για την επιβίωση’”.⁸⁶⁵

Σε ακόμη πιο κριτικό τόνο, ο Φρίντμαν χαρακτήρισε την οικολογική ανθρωπολογία “χυδαίο υλισμό”, δηλαδή “μία απλοϊκή μορφή υλισμού [...] η οποία αντιμετωπίζει την κοινωνική οργάνωση ως τίποτε άλλο παρά το επιφανόμενο της τεχνολογίας και του περιβάλλοντος, είτε με άμεση αιτιότητα είτε μέσω κάποιας [αφηρημένης] οικονομικής ορθολογικότητας

⁸⁶² Rappaport 1984: 402.

⁸⁶³ Watts 1983: 237.

⁸⁶⁴ Friedman 1974: 466.

⁸⁶⁵ Marshall Sahlins, *Culture and Practical Reason* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1976): 88.

που καθιστά τους θεσμούς προϊόντα της κοινωνικής βελτιστοποίησης”.⁸⁶⁶ Με άλλα λόγια, πρόκειται για άλλη μία περίπτωση περιβαλλοντικού ντετερμινισμού, όπως τον συναντήσαμε στη θεωρία του Φρίντριχ Ράτσελ σε προηγούμενο κεφάλαιο.⁸⁶⁷

Συνοψίζοντας την παραπάνω συζήτηση θεωρούμε ότι, ανάγοντας σε θεμελιώδη διαδικασία της ίδιας της ζωής την προσαρμογή των κοινωνιών και των ατόμων στο (κοινωνικό και οικολογικό) περιβάλλον τους, οι θεωρίες του προσαρμοστισμού προσέδωσαν μία λειτουργική ιστορία στον ίδιο τον όρο της προσαρμογής. Στην ιστορία αυτή, η υποτιθέμενη προθετικότητα της φυσικής επιλογής αποκτά οντολογικές διαστάσεις, δηλαδή υποστασιοποιείται. Έτσι, απέδωσαν και στην οικολογία έναν σχεδόν θεολογικό χαρακτήρα, αντίστοιχο με αυτόν της ιδέας της *φυσικής θεολογίας*, την οποία είχε κατακρίνει ο Βολταίρος με το παράδειγμα του Πανγκλός —όπως είδαμε παραπάνω. Οι Λέβινς και Λιούοντιν επισημαίνουν τη σύνδεση αυτή των θεωριών του προσαρμοστισμού με τη φυσική θεολογία ως εξής:

“Το να περιγράψουμε την προσαρμογή με σύγχρονους όρους δε θα έπρεπε να αποκρύπτει το γεγονός ότι η έννοια [αυτή] έχει κληρονομηθεί από μία πολύ παλαιότερη κοσμοαντίληψη, η οποία ήταν χαρακτηριστική του αριστοκρατικού και στάσιμου κόσμου πριν την Ευρωπαϊκή αστική επανάσταση. Στην κοσμοθεωρία αυτή, ολόκληρο το σύμπαν, συμπεριλαμβανομένων των ζωντανών οργανισμών και ειδικά του ανθρώπινου είδους και της κοινωνικής του οργάνωσης, ήταν απόλυτα προσαρμοσμένο ώστε να υπηρετεί έναν ανώτερο στόχο [...]. Το σύμπαν ήταν το έργο ενός θείου δημιουργού, και τα μέρη του φτιάχτηκαν από τον ίδιο με τρόπο που να ταιριάζουν μεταξύ τους αρμονικά, ενώ το κάθε μέρος εξυπηρετούσε την ανώτατη λειτουργία”.⁸⁶⁸

Στις θεωρίες αυτές, η πραγματικότητα είναι “ο καλύτερος των κόσμων που μπορεί να υπάρξουν”, στον οποίο τα εξατομικευμένα μέλη της κοινωνίας, ως εξατομικευμένοι οργανισμοί, οφείλουν να παραμείνουν σε μία λειτουργική αλληλεξάρτηση καταλαμβάνοντας τους καλά διαμορφωμένους κοινωνικούς τους ρόλους πειθήνια και πειθαρχημένα. Ο Γουατς σωστά επισημαίνει ότι “οι ντετερμινιστικές [αυτές] προσλήψεις [της σχέσης μεταξύ] των ανθρώπων και της φύσης μετατρέπουν σε αντικείμενα τα άτομα, που έχουν απολέσει αμετάκλητα τον ρόλο τους ως υποκείμενα και παράγοντες της ιστορίας, ως συνειδητούς, ενεργούς και εμπρόθετους παραγωγούς των κοινωνικών σχέσεων και των υλικών συνθηκών”.⁸⁶⁹

⁸⁶⁶ Friedman 1974: 456-457. Ο Ράππαπορτ βέβαια αντέδρασε στην κριτική του Φρίντμαν, με άρθρο του [Roy A. Rappaport, ‘Ecology, Adaptation and the Ills of Functionalism (Being, Among Other Things, A Response to Jonathan Friedman)’, *Michigan discussions in anthropology* 2, τχ. 2 (1977): 138–90], το οποίο αργότερα ενέταξε στην επαυξημένη έκδοση του βιβλίου του *Pigs for the Ancestors* που χρησιμοποιούμε εδώ. Μάλιστα, στην έκδοση αυτή αφιέρωσε πάνω από 200 σελίδες επιχειρώντας να απαντήσει σε αντίστοιχες κριτικές, χωρίς ωστόσο να μπορεί να προσφέρει κάποιο στιβαρό αντεπιχείρημα.

⁸⁶⁷ Βλ. κεφάλαιο 3: *Η γεωγραφία και η ανθρωπολογία στην υπηρεσία της αποικιοκρατίας*.

⁸⁶⁸ Levins και Lewontin 1985: 66.

⁸⁶⁹ Watts 1983: 234.

Αυτό είναι και το πιο ουσιώδες, κατά τη γνώμη μας, σημείο κριτικής στις θεωρίες του προσαρμοστισμού: το γεγονός ότι αρνούνται τη διαλεκτική σχέση μεταξύ του οργανισμού και του περιβάλλοντός του και τελικά μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης, τους άτομου και της κοινωνίας. Το περιβάλλον (η φύση, η κοινωνία κ.λπ.) αποκτούν, τόσο στην περίπτωση της κοινωνιοβιολογίας όσο και της οικολογικής ανθρωπολογίας, έναν μεταφυσικό χαρακτήρα, ενώ παραγνωρίζεται η επίδραση που οι ίδιοι οι οργανισμοί, τα άτομα και οι κοινωνίες έχουν στο περιβάλλον τους. Όπως εξηγούν οι Λέβινς και Λιούοντιν, “οι οργανισμοί δεν βρίσκουν τον κόσμο στον οποίο αναπτύσσονται [αλλά] τον φτιάχνουν”,⁸⁷⁰ τον επιλέγουν και τον μετασχηματίζουν.⁸⁷¹

Οι θεωρίες του προσαρμοστισμού παρουσίασαν εν τέλει μία ιστορικά αποπλαισιωμένη κοινωνική δράση, της οποίας η κεντρική λειτουργία είναι η διατήρηση της ύπαρξης του συστήματος απέναντι στα εμπόδια που τίθενται από κάποια μεταφυσική πρόσληψη της φύσης. Η επικέντρωση στην προσαρμογή, όπως συμπεραίνει ο γεωγράφος Καρλ Τζίμερερ (Karl Zimmerer): “ευνοούσε τη συνέχεια της ομοιόστασης έναντι της δυναμικής της αλλαγής. Με τον τρόπο αυτόν, η προσαρμογή έγινε ουσιαστικά τελεολογική, η αλλαγή δεν μπορούσε να εξηγηθεί και η όλη ιδέα έχασε κάθε ιστορική σημασία”.⁸⁷²

Η αντίληψη της κοινωνικής δράσης ως προσαρμοστικής απάντησης, και επομένως ως βιολογικής αναγκαιότητας, παραγνωρίζει το γεγονός ότι οι κοινωνίες και τα άτομα δεν επιβιώνουν απλά, αλλά, όπως το θέτει ο Γουάτς, “επιβιώνουν με έναν *συγκεκριμένο και ιστορικά καθορισμένο τρόπο*”.⁸⁷³ Η εμμοτική εστίαση στην ανάγκη για (σχετική) σταθερότητα και (ασταθή) ισορροπία των συστημάτων εντός ενός ασταθούς και μη ανατρέψιμου περιβάλλοντος, είναι η ουσία του νομιμοποιητικού ρόλου εννοιών όπως η προσαρμογή —και αργότερα η ανθεκτικότητα— για την καπιταλιστική πραγματικότητα, όπου φαίνεται ότι η μόνη προοπτική για επιβίωση είναι η πειθαρχημένη και σωστή εκπλήρωση των ατομικών κοινωνικοβιολογικών λειτουργιών μας.

⁸⁷⁰ Lewontin 2000: 97.

⁸⁷¹ Levins και Lewontin 1985: 53-56.

⁸⁷² Karl S. Zimmerer, ‘Human Geography and the ‘New Ecology’: The Prospect and Promise of Integration’, *Annals of the Association of American Geographers* 84, τχ. 1 (1994): 112.

⁸⁷³ Watts 1983: 239.

Κεφάλαιο 8: “Δεν υπάρχει τίποτα το φυσικό στην ανθεκτικότητα”⁸⁷⁴

[...] η ιδέα της φύσης περικλείει, παρόλο που συχνά δεν γίνεται αντιληπτό, μία αξιοσημείωτη ποσότητα της ανθρώπινης ιστορίας.

Raymond Williams, *Culture and Materialism*, 1980: 67

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, η ‘Χρυσή Εποχή’ της μεταπολεμικής ανάπτυξης φαίνεται να φτάνει στο τέλος της, ενώ μία νέα πολυεπίπεδη κρίση κάνει απειλητικά την εμφάνισή της. Ο καθηγητής κοινωνικών επιστημών Ρομάν Φελλί (Romain Felli) περιγράφει σκωπικά τις ανησυχίες της εποχής για την επιβίωση και τα βιολογικά όρια της κοινωνίας:

“Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι διανοούμενοι, οι επιστήμονες και οι πολιτικοί που στοχάζονταν το μέλλον των δυτικών κοινωνιών [...] είχαν αναπτύξει εμμονή με το ζήτημα της επιβίωσης [...]. Οι φόβοι σχετικά με την επιβίωση του καπιταλισμού διασταυρώθηκαν με φόβους σχετικά με την επιβίωση του ίδιου του πλανήτη. Τα περιβαλλοντικά αισθήματα εκφράστηκαν, εκείνη την περίοδο, με όρους καταστροφής οι οποίοι χρησιμοποίησαν τόσο μία βιβλική εικονογραφία — μεταφορές όπως ο Κατακλυσμός, η Αποκάλυψη ή η Γένεσις— όσο και ένα όραμα για την ανθρώπινη κοινωνία περιορισμένο στις βιολογικές της διαστάσεις”.⁸⁷⁵

Όπως εξηγεί ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ, “στα τέλη της δεκαετίας του 1960, ο εμπεδωμένος φιλελευθερισμός άρχισε να καταρρέει, διεθνώς αλλά και μέσα στις εγχώριες οικονομίες. Παντού ήταν εμφανή τα σημάδια μιας σοβαρής κρίσης συσσώρευσης κεφαλαίου”.⁸⁷⁶ Η συνεχής αύξηση του πληθωρισμού και της ανεργίας, η ενδυνάμωση των εργατικών και κοινωνικών κινημάτων και η εμφάνιση του περιβαλλοντικού κινήματος, το πετρελαϊκό εμπάργκο των χωρών του ΟΠΕΚ και η ακόλουθη πετρελαϊκή και χρηματιστηριακή κρίση του 1973-75 χαρακτήρισαν την απαρχή των Δεκαετιών της Κρίσης, όπως ονομάζει ο Χόμπσμπουμ την περίοδο του τελευταίου τετάρτου του 20^{ου} αιώνα.⁸⁷⁷ Οι Ντιμενίλ (Gérard Duménil) και Λεβί (Dominique Lévy) αναδεικνύουν τον πολυεπίπεδο χαρακτήρα αυτής της *κρίσης αποδοτικότητας* (profitability crisis):

⁸⁷⁴ Zebrowski 2016: 3.

⁸⁷⁵ Felli 2021: 19.

⁸⁷⁶ Ντέιβιντ Χάρβεϊ, *Νεοφιλελευθερισμός. Ιστορία και παρόν*, μτφρ. Αριάδνη Αλαβάνου, Αναστοχασμός (Αθήνα: Καστανιώτης, 2007): 37.

⁸⁷⁷ Ο Χόμπσμπουμ περιγράφει τα χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής: “Η ιστορία της εικοσαετίας μετά το 1973 είναι η ιστορία ενός κόσμου που έχασε τα υποστηρίγματά του και γλίστρησε προς την αστάθεια και την κρίση. Κι όμως, μέχρι τη δεκαετία του '80 δεν ήταν σαφές πόσο ανεπανόρθωτα είχαν ραγίσει τα θεμέλια της Χρυσής Εποχής. Η παγκόσμια φύση της κρίσης δεν έγινε δυνατό να διαγνωστεί, πόσο μάλλον να γίνει παραδεκτή στις ανεπτυγμένες μη κομμουνιστικές χώρες, παρά μόνο αφού κατέρρευσε εντελώς ένα μέρος του κόσμου —η ΕΣΣΔ και η Ανατολική Ευρώπη του ‘υπαρκτού σοσιαλισμού’ [...]. Κανείς δεν παραδεχόταν, παρά μόνο μετά τις αρχές της δεκαετίας του '90 [...] ότι τα οικονομικά προβλήματα του παρόντος ήταν στην πραγματικότητα χειρότερα από εκείνα της δεκαετίας του '30” (Hobsbawm 2004: 331).

“[...] η κρίση που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970 [...] δημιούργησε τις συνθήκες για βαθιές μεταλλαγές [...]· διακυβεύονταν οι σχέσεις παραγωγής και οι ταξικές δομές. [Η κρίση της δεκαετίας του 1970] δεν περιορίστηκε σε ένα παροδικό και μεμονωμένο περιστατικό [...]· ήταν ένα βαθύ και μακροχρόνιο φαινόμενο, μία δομική κρίση, τα πρώτα σημάδια της οποίας ήταν ήδη εμφανή στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 [...]. Η αύξηση της ανεργίας ήταν μία από τις πιο σημαντικές της όψεις, ιδιαίτερα στην Ευρώπη. Αλλά, εκτός από την ανεργία, αυτή η κρίση κατέστη εμφανής σε μία σειρά από προβλήματα — [ορισμένα από τα οποία ήταν] η επιβράδυνση της μεγέθυνσης και της τεχνολογικής προόδου, η αυξημένη συχνότητα [των αποτελεσμάτων] της υπερθέρμανσης και των υφέσεων, ανεξέλεγκτος πληθωρισμός και νομισματική και χρηματοπιστωτική κρίση [...]. Η πολλαπλότητα αυτών των διαστάσεων καθιστά σαφή τον δομικό χαρακτήρα της κρίσης [...]”.⁸⁷⁸

Την ίδια περίοδο, στο πεδίο των φυσικών επιστημών οι εξελίξεις φαίνονται να διαγράφουν αντίστοιχα ένα αβέβαιο μέλλον εντός ενός μόνιμα κρυσταλλικού περιβάλλοντος. Οι θεωρίες του χάους, της καταστροφής και της πολυπλοκότητας θέτουν πλέον στο επίκεντρο τη μελέτη των *πολύπλοκων συστημάτων*, δηλαδή των ανοικτών και δυναμικών συστημάτων που βρίσκονται μακράν της κατάστασης θερμοδυναμικής ισορροπίας. Η χαρακτηριστικότερη των θεωριών πολυπλοκότητας της περιόδου είναι αυτή του φυσικοχημικού Ιλία Πριγκοζίν (Ilya Prigogine) —θεμελιωτή και της Θεωρίας του Χάους—⁸⁷⁹ για τις δομές έκλυσης, τα αυτο-οργανωτικά συστήματα και τις μη-αναστρέψιμες διαδικασίες⁸⁸⁰. Στο έργο του, για το οποίο βραβεύθηκε με Νόμπελ το 1977, συνδύασε τις αρχές της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων με τη θερμοδυναμική.⁸⁸¹ Στην ουσία, όπως σημειώνουν οι Λιούοντιν και Λέβινς, η θεωρία της πολυπλοκότητας επιχείρησε να συνθέσει την αιτιοκρατία με την τυχαιότητα, ορίζοντας την αβεβαιότητα, το μη προβλέψιμο και το τυχαίο:

“[πρόκειται] για προσπάθειες απόδειξης του ότι οι εξαιρετικά απλές σχέσεις εντός των δυναμικών συστημάτων θα οδηγήσουν σε κάτι που εκ πρώτης όψεως μοιάζει ως απρόβλεπτη αλλαγή ή ως εξαιρετικά μεγάλη ποικιλία πιθανών αποτελεσμάτων, στοιχεία τα οποία στην πραγματικότητα [υποστηρίζεται ότι] εμφανίζουν σταθερή περιοδικότητα και διέπονται από συγκεκριμένους νόμους”.⁸⁸²

Αντίστοιχα, τα πολύπλοκα συστήματα επηρεάζουν και το πεδίο της Κυβερνητικής, δημιουργώντας αυτό που ονομάστηκε Δεύτερη Κυβερνητική ή Κυβερνητική της Κυβερνητικής, και την οποία εισηγήθηκαν στο έργο τους ο φυσικός και φιλόσοφος Χάινζ

⁸⁷⁸ Duménil και Lévy 2004: 13-14, 21.

⁸⁷⁹ Ilya Prigogine και Isabelle Stengers, *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature* (Verso Books, 2017 [1978]).

⁸⁸⁰ Ilya Prigogine, *Introduction to thermodynamics of irreversible processes* (New York: Interscience Publishers, 1961).

⁸⁸¹ Για μια εκτενή παρουσίαση της σύνθεσης αυτής βλέπε: Ilya Prigogine, *Το τέλος της βεβαιότητας. Χρόνος, χάος και οι νόμοι της Φύσης*, επιμ. Ιωάννης Αντωνίου, μτφρ. Σταύρος Μαρουλάκος (Αθήνα: Κάτοπτρο, 2003).

⁸⁸² Lewontin και Levins 2007: 15.

βον Φέρστερ (Heinz von Foerster),⁸⁸³ η πολιτισμική ανθρωπολόγος Μάργκαρετ Μιντ (Margaret Mead),⁸⁸⁴ και οι βιολόγοι Ουμπέρτο Ματουράνα (Humberto Maturana) και Φρανσίσκο Βαρέλα (Francisco Varela).⁸⁸⁵ Επρόκειτο στην ουσία για την διεύρυνση της Κυβερνητικής, όπου υπογραμμίζεται ο αυτόνομος, αυτο-πονητικός, αυτο-οργανωτικός και αυτο-διατηρούμενος χαρακτήρας των συστημάτων —κυρίως μέσα από τη διαδικασία της *ανάδρασης* (feedback)—, καθώς και οι γνωσιακές λειτουργίες τους.⁸⁸⁶ Ωστόσο, η ιδιαιτερότητα της Δεύτερης Κυβερνητικής —η οποία ανοίγεται πολύ περισσότερο προς το πεδίο των κοινωνικών επιστημών— έγκειται στο ότι αναγνωρίζει την αυτο-αναφορικότητα των συστημάτων, δηλαδή την υποκειμενικότητα του ίδιου του παρατηρητή στην ανάλυση ενός συστήματος, υποστηρίζοντας ένα σχήμα όπου: “ο παρατηρητής αποτελεί και ο ίδιος ένα κυβερνητικό σύστημα, το οποίο επιχειρεί να κατασκευάσει ένα πρότυπο ενός άλλου κυβερνητικού συστήματος. Για να γίνει κατανοητή αυτή η διαδικασία, χρειαζόμαστε μία ‘Κυβερνητική της Κυβερνητικής’, δηλαδή μία ‘μετά-’ ή ‘δεύτερη’ Κυβερνητική”.⁸⁸⁷

Ως εκ τούτου, η Δεύτερη Κυβερνητική αποτελεί στην πραγματικότητα όχι μία υπέρβαση της Πρώτης Κυβερνητικής, αλλά τη μετα-μοντέρνα εκδοχή της, η οποία δίνει έμφαση στην πολυπλοκότητα, την αυτονομία, την αυτο-αναφορικότητα, την ενδεχομενικότητα και τη μερικότητα της γνώσης. Αναδεικνύοντας τα ερμηνευτικά και επιστημονικά όρια και αδιέξοδα αυτής της προσέγγισης ο Γουάτς συμπεραίνει ότι:

“Η προσέγγιση αυτή αναπαράγει όλα τα προβλήματα του φιλελεύθερου τεχνοκρατικού φονξιοναλισμού. Είναι ανίκανη να απαντήσει στις ριζικές ασυμμετρίες εξουσίας οι οποίες κάνουν ορισμένα αυτο-πονητικά συστήματα να λειτουργούν καλύτερα για τους λίγους αλλά χειρότερα για πολλούς άλλους [...]. Η πολυπλοκότητα μοιάζει επουσιώδης ή, τουλάχιστον, εκτός θέματος. Η

⁸⁸³ Heinz von Foerster, επιμ., *Cybernetics of Cybernetics or The Control of Control and the Communication of Communication*, 2η έκδοση [1974] (Minneapolis: Future Systems Inc, 1995).

⁸⁸⁴ Margaret Mead, ‘The Cybernetics of Cybernetics’, στο *Purposive Systems: Proceedings of the First Annual Symposium of the American Society for Cybernetics*, επιμ. Heinz von Foerster κ.ά. (New York: Spartan Books, 1968): 1–11. Στην εισήγησή της αυτή, που ήταν καθοριστική για την εδραίωση της Δεύτερης Κυβερνητικής, η Μιντ υπογράμμισε, εκτός των άλλων, την ανάγκη για τους επιστήμονες της Κυβερνητικής να αναλάβουν τις ευθύνες τους για τις κοινωνικές επιπτώσεις των θεωριών τους.

⁸⁸⁵ Ενδεικτικά βλέπε: Humberto R. Maturana και Francisco J. Varela, *Autopoiesis and Cognition. The Realization of the Living* (Dordrecht, Boston, London: D. Reidel Publishing Company, 1980). Ο Ματουράνα και ο μαθητής του, Βαρέλα, είναι και οι εισηγητές του όρου της *αυτο-ποίησης*, που αποτέλεσε κεντρική ορολογία για τη Δεύτερη Κυβερνητική. Ωστόσο, ο Ματουράνα αντιτάχθηκε έντονα στη χρήση του όρου από τις κοινωνικές επιστήμες, υποστηρίζοντας πως η αυτο-πονητική ιδιότητα απαντάται μόνο στο μοριακό επίπεδο: “[...] η έννοια της αυτο-ποίησης [...] έχει συχνά χρησιμοποιηθεί ως γενική αρχή. Όμως η έννοια της αυτο-ποίησης [...] δεν αποτελεί αιτιολογική αρχή, αλλά αντίθετα πρόκειται για έναν παραγωγικό μηχανισμό ο οποίος όταν βρίσκεται σε λειτουργία δημιουργεί αυτό που περιγράφουμε ως ζωντανό σύστημα. Η αυτο-ποίηση συμβαίνει αυθόρμητα [...], χωρίς εσωτερική ή εξωτερική καθοδήγηση. Επιπλέον [...], υποστηρίζω ότι αυτο-πονητικά συστήματα απαντώνται μόνο στο μοριακό επίπεδο [...]” [Humberto R. Maturana, ‘Autopoiesis, structural coupling and cognition: A history of these and other notions in the biology of cognition’, *Cybernetics and Human Knowing* 9, τχ. 3–4 (2002): 13].

⁸⁸⁶ Το κεντρικό επιχείρημα της αυτο-ποίησης είναι πως όλα τα έμβια συστήματα αυτο-τίκτονται, αναπαράγοντας τα στοιχεία που τα συνθέτουν. Τα συστήματα αυτά θεωρούνται κλειστά ως προς την οργάνωσή τους, αλλά ανοικτά “ως προς τις διαταραχές στο επίπεδο της δομής” (Watts 2015b: 39).

⁸⁸⁷ Heylighen και Joslyn 2001: 157.

επιστημολογική γνώση που παρήγαγε η δεύτερη κυβερνητική —η ενδεχομενικότητα και ο ελλειπτικός χαρακτήρας της γνώσης— προσκρούει στην αρχή της αντίφασης: ότι ένα είδος φιλοσοφικού ιδεαλισμού και το ισοδύναμο των διαφορετικών παρατηρητών στο κοινωνικό πεδίο έρχεται αντιμέτωπο με την πραγματική έλλειψη ισοδύναμου στον κόσμο της πολιτικής οικονομίας”.⁸⁸⁸

Αντίστοιχα, οι Κυβερνητικοί Φράνσις Χάιλιγκεν (Francis Heylighen) και Κλιφ Τζόσλιν (Cliff Joslyn) εξηγούν ότι: “στην πραγματικότητα, εάν παρατηρήσουμε πιο προσεκτικά την ιστορία του πεδίου [της Κυβερνητικής], βλέπουμε μία συνεχή ανάπτυξη προς μία μεγαλύτερη έμφαση στην αυτονομία και στον ρόλο του παρατηρητή, αντί για μία σαφή τομή μεταξύ των γενεών ή των προσεγγίσεων”. Παράλληλα, επισημαίνουν ότι:

“ορισμένες φορές, ο ιδεολογικός ζήλος που κατευθύνει το κίνημα της [Δεύτερης Κυβερνητικής], ίσως να έχει πάει πολύ μακριά. [...] ο ενθουσιασμός της [Δεύτερης Κυβερνητικής] με την αυτο-αναφορικότητα και τους παρατηρητές που παρατηρούν παρατηρητές να παρατηρούν τους εαυτούς τους έχει καλλιεργήσει μία δυνητικά επικίνδυνη αποσύνδεση από τα πραγματικά φαινόμενα”.⁸⁸⁹

Αξίζει ωστόσο να σημειώσουμε ότι η θεωρία των πολύπλοκων συστημάτων, όπως μας θυμίζουν οι Γουόκερ και Κούπερ, “αναπτύχθηκε μέσα από ελευθεριακές, οικολογικές και συχνά αριστερές κριτικές στο σχήμα ‘διαχείριση και έλεγχος’ της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, και την Πρώτη Κυβερνητική”.⁸⁹⁰ Παρόλα αυτά, οι συγγραφείς εξηγούν ότι ο ίδιος ο φονξιοναλιστικός χαρακτήρας των θεωριών της πολυπλοκότητας ήταν αυτός που τις μετέτρεψε “από κριτική σε μεθοδολογία της εξουσίας”.⁸⁹¹

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των ορίων των θεωριών πολυπλοκότητας αποτελεί το έργο του Νίκλας Λούμαν (Niklas Luhmann) στην κοινωνιολογική θεωρία, ο οποίος συνδύασε το δομο-λειτουργισμό της παρσονικής θεωρίας με τη Γενική Θεωρία Συστημάτων και την Κυβερνητική, επιχειρώντας να “εξελίξει” το παρσονικό έργο ώστε να μπορεί να συμπεριλάβει και το ζήτημα της κοινωνικής αλλαγής. Στο πλαίσιο αυτό, προώθησε τα πολύπλοκα συστήματα ως κεντρική κοινωνιολογική μεθοδολογία, υποστηρίζοντας ότι τα κοινωνικά συστήματα είναι αυτο-αναφορικά και αυτο-ποιητικά και ως εκ τούτου πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα.⁸⁹² Το κεντρικό επιχείρημα του Λούμαν είναι πως η εξέλιξη των κοινωνικών συστημάτων —την οποία ορίζει ως αύξηση της διαφοροποίησης— κι επομένως η αλλαγή, βασίζεται στην θεμελιώδη ιδιότητα των συστημάτων αυτών να “τροφοδοτούνται από τις παρεκκλίσεις της εύτακτης αναπαραγωγής”,⁸⁹³ δηλαδή από τις συνθήκες που διαταράσσουν την ισορροπία τους, και, “μεταβολίζοντας την κριτική”,⁸⁹⁴ να απορροφούν τις

⁸⁸⁸ Watts 2015b: 39-40.

⁸⁸⁹ Heylighen και Joslyn 2001: 157.

⁸⁹⁰ Walker και Cooper 2011: 156.

⁸⁹¹ Στο ίδιο: 143.

⁸⁹² Niklas Luhmann, ‘La société comme différence’, μτφρ. Charles Grivel, *Sociétés* 61, τχ. 3 (1998): 19–37.

⁸⁹³ Niklas Luhmann, *Essays on Self-Reference* (New York: Columbia University Press, 1990): 180.

⁸⁹⁴ Walker και Cooper 2011: 157.

ενοχλήσεις. Το συμπέρασμα του Λούμαν για την κοινωνική αλλαγή είναι, συνεπώς, ότι αυτή “θα απαιτεί πάντα το να λειτουργούμε εντός και όχι εναντίον του ‘συστήματος’”.⁸⁹⁵

Για να το πούμε συνοπτικά, οι θεωρίες της πολυπλοκότητας ανέδειξαν την ανασφάλεια, τον κίνδυνο και την ανισορροπία ως κυρίαρχα και απαραίτητα για την εξελικτική διαδικασία στοιχεία. Όπως πολύ εύστοχα εξηγούν οι Γουόκερ και Κούπερ, “σχεδόν εξ ορισμού, τα πολύπλοκα συστήματα εσωτερικεύουν και εξουδετερώνουν όλες τις εξωτερικές προκλήσεις για την επιβίωσή τους, μετατρέποντας τις διαταραχές σε ενδογενές τους χαρακτηριστικό, καθώς και σε καταλύτη περαιτέρω διαφοροποίησής τους”.⁸⁹⁶ Στην ίδια κατεύθυνση, οι Λέβινς και Λιούοντιν επισημαίνουν ακόμη πιο κριτικά τον ανιστορικό χαρακτήρα των θεωριών αυτών:

“Όπου βασιλεύει η θεωρία του χάους εξαφανίζεται η ιστορική συγκυρία. Δεν χρειάζεται να γίνει καμία αναφορά σε ιστορικές διαδικασίες στον εξωτερικό κόσμο ή στις τυχαίες μεταλλαγές που ανακύπτουν από το πεπερασμένο των πραγματικών πληθυσμών [...]. Η θεωρία της πολυπλοκότητας συνιστά ακόμη μία απόπειρα παραγωγής μίας θεωρίας για την εύτακτη διάταξη του σύμπαντος, μίας θεωρίας που, ωστόσο, είναι άκρως πιο φιλόδοξη από την αστροφυσική. Δεν έχουμε απλώς φτάσει στο τέλος της ιστορίας, αλλά δεν υπήρχε καμία ιστορία εξαρχής. [Οι θεωρίες αυτές] επιχειρούν να τιθασεύσουν τη διαφορετικότητα και την αλλαγή και, κυρίως, να εξαλείψουν την ιστορική ενδεχομενικότητα [...]”.⁸⁹⁷

Η θεμελίωση του ζητήματος της πολυπλοκότητας και της περιορισμένης γνώσης, και η αντίληψη του κόσμου ως ρευστής πραγματικότητας πολύπλοκων συστημάτων εντός ενός εγγενώς κρυσταλλικού πλαισίου, ήταν τα στοιχεία που τελικά διαμόρφωσαν το θεωρητικό πλαίσιο εντός του οποίου δομήθηκε η απάντηση των αστικών κοινωνικών θεωριών στην πολυεπίπεδη κρίση του τέλους της δεκαετίας του 1960 και των αρχών της δεκαετίας του 1970, η οποία και αποτελούσε “σαφή πολιτική απειλή για τις οικονομικές ελίτ”.⁸⁹⁸ Τόσο το πεδίο της οικονομικής θεωρίας —ως απάντηση στην οικονομική κρίση— όσο και αυτό της οικολογίας —ως απάντηση στην περιβαλλοντική κρίση—, αλλά και κυρίως η μεταξύ τους σύνδεση, αποτέλεσαν τη βάση και τον πυρήνα για την ανάπτυξη των θεωριών αυτών, στοχεύοντας, στην ουσία, στην επανενεργοποίηση των απαραίτητων ιδεολογικών εργαλείων για την εκ νέου δικαιολόγηση και νομιμοποίηση του συστήματος.

Ο Χάρβεϊ ορθά επισημαίνει την ιδεολογική χρησιμότητα των θεωριών της πολυπλοκότητας στην εξοικείωση και εκλογίκευση των εννοιών που προκύπτουν από αυτές: “Για να γίνει κυρίαρχος οποιοσδήποτε τρόπος σκέψης, πρέπει να αναπυχθεί ένας εννοιολογικός μηχανισμός που θα απευθύνεται στις αυθόρμητες πεποιθήσεις και τα ένστικτά μας, στις αξίες και τις επιθυμίες μας, όπως επίσης και στις εγγενείς δυνατότητες του κοινωνικού κόσμου μέσα στον οποίο κατοικούμε”.⁸⁹⁹ Ο όρος της ανθεκτικότητας εμφανίζεται στο

⁸⁹⁵ Luhmann 1990: 183.

⁸⁹⁶ Walker και Cooper 2011: 157.

⁸⁹⁷ Lewontin και Levins 2007: 15.

⁸⁹⁸ Χάρβεϊ 2007: 40.

⁸⁹⁹ Στο ίδιο: 29.

πλαίσιο των θεωριών της πολυπλοκότητας, αναλαμβάνοντας ακριβώς αυτόν τον ρόλο του εννοιολογικού μηχανισμού που θα βοηθούσε στην εδραίωση του νεοφιλελευθερισμού. Για να γίνουν όμως κατανοητά τα παραπάνω και η δομική σχέση μεταξύ της ανθεκτικότητας — ως αναπτυξιακού προτάγματος— και του νεοφιλελευθερισμού, θα πρέπει να μελετήσουμε την ανάπτυξη και εξέλιξη του όρου σε συνδυασμό με την πορεία διεύρυνσης και εδραίωσης του νεοφιλελεύθερου πολιτικού προγράμματος.

Η πολιτική απάντηση του νεοφιλελευθερισμού στην κρίση και η αγορά ως πολύπλοκο προσαρμοστικό σύστημα

Η διεθνής βιβλιογραφία αναγνωρίζει τη δομική κρίση της δεκαετίας του 1970 ως την απαρχή της εδραίωσης του νεοφιλελευθερισμού.⁹⁰⁰ Αν και οι θεωρητικές επεξεργασίες των εισηγητών του νεοφιλελευθερισμού εκκινούν ήδη από την επαύριο της λήξης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου,⁹⁰¹ πράγματι, η δεκαετία του 1970 συνιστά την περίοδο κατά την οποία η νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία αποκτά κυρίαρχο ρόλο ως ακαδημαϊκό ρεύμα, μετατρέπεται σε πολιτικό δόγμα και πρόγραμμα και αρχίζει να εφαρμόζεται, εν είδει πειράματος, στον Παγκόσμιο Νότο, όπως συνέβη με την περίπτωση της Χιλής του Πινοσέτ.

Αν και συχνά στη βιβλιογραφία αποφεύγεται η διατύπωση ενός σαφούς ορισμού του νεοφιλελευθερισμού, εφόσον αυτός αποτελεί μάλλον μία διαδικασία παρά μία τελική κατάσταση, τα κεντρικά στοιχεία της νεοφιλελεύθερης θεωρίας θεωρούνται η πίστη στην ελευθερία της αγοράς και του εμπορίου ως η απόλυτη και μόνη πραγματική εγγύηση των ατομικών ελευθεριών του κλασικού φιλελευθερισμού,⁹⁰² καθώς και η θέση ότι “οι ανοικτές, ανταγωνιστικές και μη ρυθμιζόμενες αγορές, απαλλαγμένες από κάθε μορφή κρατικής παρέμβασης συνιστούν τον βέλτιστο μηχανισμό για την οικονομική [και κατ’ επέκταση κοινωνική] ανάπτυξη”.⁹⁰³ Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος του κράτους μεταλλάσσεται και

⁹⁰⁰ Βλέπε ενδεικτικά: Duménil και Lévy 2004 | David Harvey, ‘Neo-Liberalism as Creative Destruction’, *Geografiska Annaler*, Series B, Human Geography, 88, τχ. 2 (2006): 145–58 | Χάρβεϊ 2007 | Hobsbawm 2004 | Simon Springer, Kean Birch, και Julie MacLeavy, επιμ., *The Handbook of Neoliberalism* (New York, London: Routledge, Taylor and Francis Group, 2016) | Damien Cahill κ.ά., *The SAGE Handbook of Neoliberalism* (London: Sage Publications, 2018).

⁹⁰¹ Η νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία αρχίζει να συγκροτείται ως διακριτή προσέγγιση ήδη από τα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ενδεικτικά, η Σχολή Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγο ιδρύεται, σε αυτή τη βάση, το φθινόπωρο του 1946, ενώ λίγο αργότερα, τον Απρίλιο του 1947, πραγματοποιήθηκε και η πρώτη συνάντηση της Εταιρείας του Μον Πελεράν, η οποία αποτέλεσε το θεωρητικό εργαστήριο του νεοφιλελευθερισμού. Για μία εκτενή ανάλυση της θεωρητικής διαδρομής του νεοφιλελευθερισμού από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και πριν την ηγεμονία του κατά τη δεκαετία του 1970, βλέπε: Philip Mirowski και Dieter Plehwe, επιμ., *The Road from Mont Pèlerin : The Making of the Neoliberal Thought Collective* (Cambridge, London: Harvard University Press, 2009).

⁹⁰² Χάρβεϊ 2007: 31.

⁹⁰³ Neil Brenner και Nik Theodore, ‘Cities and the Geographies of ‘Actually Existing Neoliberalism’’, στο *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*, επιμ. Neil Brenner και Nik Theodore (Malden, MA, and Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2002): 2.

στρέφεται προς τη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών και του θεσμικού πλαισίου για την άνθιση, ανάπτυξη και επέκταση των αγορών.⁹⁰⁴

Η λογική αυτή παρουσιάστηκε ως η ιδανικότερη απάντηση στην κρίση αποδοτικότητας του καπιταλιστικού κόσμου και επιβλήθηκε συστηματικά ως πολιτικό πρόγραμμα από τη δεκαετία του 1970 κι έπειτα σε παγκόσμια κλίμακα. Οι Ντιμενίλ και Λεβί υπογραμμίζουν ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν ήταν ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα της κρίσης, αλλά μία συγκροτημένη *πολιτική παρέμβαση* και επιλογή της αστικής τάξης ως απάντηση σε αυτή τη δομική καπιταλιστική κρίση.⁹⁰⁵ Στην ουσία, η οικονομική θεωρία κλήθηκε να απαντήσει στο ερώτημα του “πώς θα εδραιώνονταν ξανά οι συνθήκες για την επανάληψη της δυναμικής συσσώρευσης κεφαλαίου”.⁹⁰⁶ Πιο απλά, η ταξική στόχευση του νεοφιλελευθερισμού ήταν η “παλινόρθωση της εξουσίας και του πλούτου των ανώτερων τάξεων”.⁹⁰⁷

Αντίστοιχα, οι Βαν Χορν (Rob Van Horn) και Μιρόφσκι (Philip Mirowski) αποκαλύπτουν αυτόν τον χαρακτήρα του νεοφιλελευθερισμού ως σχεδιασμένης πολιτικής πρότασης και παρέμβασης:

“Σημείο εκκίνησης του νεοφιλελευθερισμού συνιστά η αποδοχή, σε αντίθεση με τον κλασικό φιλελευθερισμό, ότι το πολιτικό του πρόγραμμα θα θριαμβεύσει μόνον εφόσον αναγνωρίσει ότι οι συνθήκες για την επιτυχία του οφείλουν να *οικοδομηθούν* και δεν θα προκύψουν ‘φυσικά’ και χωρίς συντονισμένη προσπάθεια. [...] Η ‘Αγορά’ δεν θα δημιουργήσει με φυσικό τρόπο τις συνθήκες για τη συνεχή άνθισή της, επομένως ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί πρώτα και κύρια μία θεωρία για τον επανασχεδιασμό του κράτους ώστε αυτό να εγγυηθεί την επιτυχία της αγοράς και των κυριότερων παικτών της, των σύγχρονων επιχειρηματικών εταιρειών. Οι οπαδοί του νεοφιλελευθερισμού αποδέχονται την [...] αρχή ότι οφείλουν να οργανωθούν πολιτικά για να πάρουν τον έλεγχο από μία ισχυρή κυβέρνηση και όχι απλά να περιμένουν αυτή να ‘μαραζώσει’”.⁹⁰⁸

Πρακτικά η εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων πολιτικών από τη δεκαετία του 1970 κι έπειτα μεταφράστηκε στη μετατροπή του κράτους σε έναν μηχανισμό “διευκόλυνσης των συνθηκών επικερδούς καπιταλιστικής συσσώρευσης”,⁹⁰⁹ στην απορρύθμιση των περιορισμών των αγορών, στον περιορισμό των πολιτικών κρατικής κοινωνικής πρόνοιας

⁹⁰⁴ Χάρβεϊ 2007: 24.

⁹⁰⁵ Duménil και Lévy 2004: 1-2. Οι συγγραφείς εξηγούν ότι “ο νεοφιλελευθερισμός αναπτύχθηκε ως προϊόν μίας ολόκληρης σειράς διαδικασιών, που κυμαίνονταν από τις υποκείμενες αντικειμενικές συνθήκες (η κρίση και οι εξελίξεις των τεχνολογικών αλλαγών και της αποδοτικότητας) έως τις συνειδητές ενέργειες συγκεκριμένων [κοινωνικών] ομάδων, ατόμων και θεσμών (όπως η απόφαση για στήριξη συγκεκριμένων κομμάτων και πολιτικών) εντός ευρύτερων ιστορικών σχηματισμών” (Στο ίδιο: 212).

⁹⁰⁶ Χάρβεϊ 2007: 39.

⁹⁰⁷ Gérard Duménil και Dominique Lévy, ‘The crisis of neoliberalism’, στο Springer, Birch, και MacLeavy 2016: 558.

⁹⁰⁸ Rob Van Horn και Philip Mirowski, ‘The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism’, στο Mirowski και Plehwe 2009: 161.

⁹⁰⁹ Χάρβεϊ 2007: 31.

και στις μαζικές ιδιωτικοποιήσεις —στο πλαίσιο “μείωσης των κρατικών εξόδων”—, πολιτικές που παρουσιάστηκαν ως αναγκαίες για το “άνοιγμα”, τη διεθνοποίηση, απελευθέρωση και επέκταση των αγορών.

Όπως επισημαίνουν οι Ντιμενίλ και Λεβί: “οι μεταλλαγές αυτές παρουσιάζονται συχνά ως μία υλική και τεχνική αναγκαιότητα, ως η αναγκαία διεθνοποίηση της οικονομίας και, ειδικότερα, ως η αναγκαία παγκοσμιοποίηση της αγοράς [...]. Παγκοσμιοποίηση, βέβαια, αλλά νεοφιλελεύθερη καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση ή, καλύτερα, παγκοσμιοποίηση της [νεοφιλελεύθερης καπιταλιστικής] κοινωνικής τάξης”. Έτσι, καταλήγουν στην διαπίστωση ότι μία από τις πιο συγκλονιστικές αλλαγές που επέφερε ο νεοφιλελευθερισμός ήταν “μία διαδικασία γενικής εμπορευματοποίησης των κοινωνικών σχέσεων [...]. Πρόκειται για τη λογική των καπιταλιστικών [κοινωνικών] σχέσεων η οποία επεκτείνεται και ρυθμίζει την όλη διαδικασία, σύμφωνα με τους κανόνες της”.⁹¹⁰

Στην πραγματικότητα, η αναδιοργάνωση όλων των πτυχών της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής πραγματικότητας υπό τις επιταγές του “φονταμενταλισμού της ελεύθερης αγοράς”⁹¹¹ παρουσιάστηκε ως μία “ευκαιρία” και ως επιβεβλημένο αποτέλεσμα της κρίσης. Με τον τρόπο αυτό, μέσα από το πεδίο της οικονομικής θεωρίας, ο νεοφιλελευθερισμός συγκρότησε όχι μόνο την απάντηση στη συγκεκριμένη κρίση, αλλά και διαμόρφωσε ένα νέο πλαίσιο διαχείρισης των ολοένα και πιο συχνών και βαθιών κρίσεων που θα παρουσιάζονταν εφεξής, μέσα από τη λογική της “δημιουργικής καταστροφής”. Η Ναόμι Κλάιν συμπεραίνει ότι “η ιδέα της εκμετάλλευσης κρίσεων και καταστροφών ήταν το *modus operandi* του ιδεολογικού κινήματος του [νεοφιλελευθερισμού] ήδη από τις απαρχές του — αυτή η φονταμενταλιστική μορφή του καπιταλισμού χρειαζόταν πάντα καταστροφές για να προελάσει”.⁹¹²

Η αναγνώριση, ωστόσο, των κρίσεων ως δομικού χαρακτηριστικού της καπιταλιστικής ανάπτυξης και αναπαραγωγής καθώς και ως κεντρικής εξελικτικής διαδικασίας εμπεριέχει και τον κίνδυνο, όπως σωστά επισημαίνει ο Χάρβεϊ, “οι κρίσεις [αυτές] να ξεφύγουν από τον έλεγχο και να γενικευθούν, καθώς και να προκύψουν εξεγέρσεις ενάντια στο σύστημα που δημιουργεί [αυτές τις κρίσεις]”. Έτσι, το ζητούμενο είναι η αναζήτηση εργαλείων ικανών να “επιτρέψουν την υλοποίηση της συσσώρευσης μέσω της υφαρπαγής με τρόπο που να μην πυροδοτεί μία γενική κατάρρευση ή μία λαϊκή εξέγερση”.⁹¹³

Η εργαλειοποίηση των κρίσεων για την διεύρυνση της κερδοφορίας και η νομιμοποίησή της καθίσταται πιο εμφανής εάν παρατηρήσουμε το ύστερο έργο του οικονομολόγου Φρίντριχ Χάγιεκ (Friedrich Hayek), μίας από τις πιο κεντρικές φιγούρες της νεοφιλελεύθερης θεωρίας που “παρείχε τόσο τη διανοητική ώθηση όσο και την οργανωτική προετοιμασία όχι μόνο για τη Σχολή του Σικάγο, αλλά και για την Εταιρεία του

⁹¹⁰ Duménil και Lévy 2004: 2.

⁹¹¹ Χάρβεϊ 2007: 31.

⁹¹² Ναόμι Κλάιν, *Το Δόγμα του Σοκ: Η άνοδος του καπιταλισμού της καταστροφής*, μτφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Πολιτική (Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2010): 23.

⁹¹³ Harvey 2006: 155.

Μον Πελεράν” (Mont Pèlerin Society, MPS).⁹¹⁴ Σε ένα από τα πιο πολυσυζητημένα άρθρα τους για τη γενεαλογία του όρου της ανθεκτικότητας, οι Γούκερ και Κούπερ αποδεικνύουν πως η ύστερη θεωρία του Χάγιεκ για τα πολύπλοκα συστήματα ακολουθεί και εντάσσεται πλήρως στο γενικότερο επιστημολογικό πλαίσιο μέσα από το οποίο αναδύεται η έννοια της ανθεκτικότητας ως κανονιστικό πλαίσιο κατά τη δεκαετία του 1970.⁹¹⁵

Ήδη από τα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Χάγιεκ είχε αποτελέσει έναν από τους κύριους πολέμιους του Κεϋνσιανισμού και του κρατικού παρεμβατισμού, στοιχεία που, όπως υποστήριζε στο βιβλίο του *Ο δρόμος προς τη δουλεία* (1945),⁹¹⁶ θεωρούσε ως προπομπούς του “αριστερού ολοκληρωτισμού” που καταπατούν θεμελιωδώς την ελευθερία της αγοράς κι επομένως του ατόμου. Αντίστοιχα, ορίζοντας τα όρια αυτής της “ανελευθερίας”, η ιδρυτική διακήρυξη της MPS, προσθέτει ότι ο περιορισμός της ελευθερίας της αγοράς αποτελεί απειλή για τον ίδιο τον δυτικό πολιτισμό:

“Ακόμη και το πιο πολύτιμο απόκτημα του Δυτικού Ανθρώπου, η ελευθερία της σκέψης και της έκφρασης, απειλείται από την εξάπλωση δογμάτων τα οποία [...] καλλιεργήθηκαν από μία εξασθένηση της πίστης στην ατομική ιδιοκτησία και στην ανταγωνιστική αγορά· διότι χωρίς τη διάχυση της εξουσίας και της πρωτοβουλίας που συνδέεται με τους θεσμούς αυτούς, είναι δύσκολο να φανταστούμε μία κοινωνία στην οποία η ελευθερία θα μπορέσει να προστατευτεί αποτελεσματικά”.⁹¹⁷

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, η πολεμική του Χάγιεκ εστιάζει στις αρχές που ονομάζει *προκαταλήψεις του επιστημονισμού* (scientific prejudices), οι οποίες, όπως υποστηρίζει, επιχειρούν να “αντικαταστήσουν τις αυθόρμητες διαδικασίες της ανθρώπινης δράσης με έναν ‘συνειδητό ανθρώπινο έλεγχο’”.⁹¹⁸ Έτσι, στρέφεται προς την ανάλυση της αγοράς ως ενός πολύπλοκου προσαρμοστικού συστήματος, αντίστοιχου των βιολογικών συστημάτων,⁹¹⁹ επιχειρώντας να αποδείξει τα προβλήματα που ανακύπτουν από πολιτικές που προωθούν την πρόληψη των κινδύνων, τον έλεγχο και τη ρύθμιση των αγορών.

⁹¹⁴ Van Horn και Mirowski 2009: 159.

⁹¹⁵ Walker και Cooper 2011.

⁹¹⁶ Friedrich August von Hayek, *Ο δρόμος προς τη δουλεία*, επιμ. Γιάννης Βογιατζής, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2013).

⁹¹⁷ The Mont Pelerin Society, ‘Statement of Aims’, Απρίλιος 1947.

⁹¹⁸ Friedrich August Hayek, ‘The Pretence Of Knowledge - Nobel Memorial Lecture (11/12/1974)’, *The American Economic Review* 79, τχ. 6 (1989): 6.

⁹¹⁹ Για τη συσχέτιση αυτήν ο ίδιος χρησιμοποιεί το επιχείρημα του όγκου των μεταβλητών που τα ορίζουν: “[...] οι κοινωνικές επιστήμες, όπως και το μεγαλύτερο μέρος της βιολογίας, σε αντίθεση με τα περισσότερα πεδία των φυσικών επιστημών, ασχολούνται με δομές ουσιαστικής πολυπλοκότητας, δηλαδή με δομές των οποίων οι χαρακτηριστικές ιδιότητες γίνονται εμφανείς μόνον με μοντέλα που αποτελούνται από σχετικά μεγάλους αριθμούς μεταβλητών. Ο ανταγωνισμός, για παράδειγμα, είναι μία διαδικασία η οποία θα παράξει ορισμένα αποτελέσματα μόνον εφόσον εξελιχθεί ανάμεσα σε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό δρώντων ατόμων” (Hayek 1989: 4).

Στο πλαίσιο αυτό, μελετά την αγορά αλλά και την κοινωνία ως ανοικτά συστήματα, τα οποία, σύμφωνα με τον ίδιο, αναπαράγονται και εξελίσσονται με τρόπο απρόβλεπτο και μη ελέγξιμο, σύμφωνα με τους κανόνες της φυσικής επιλογής:

“Ίσως το καλύτερο παράδειγμα μίας θεωρίας πολύπλοκων φαινομένων η οποία κατέχει μεγάλη αξία [...] είναι η δαρβινική θεωρία της εξέλιξης μέσω της φυσικής επιλογής [...]. Σίγουρα [η θεωρία αυτή] δεν ικανοποιεί τα ορθόδοξα κριτήρια της ‘πρόληψης και του ελέγχου’ τα οποία αποτελούν το σήμα κατατεθέν της επιστημονικής μεθόδου [...]. Η θεωρία της εξέλιξης μέσω της φυσικής επιλογής περιγράφει ένα είδος διαδικασίας (ή μηχανισμού) [...] αναδιπλασιασμού [που συμβαίνει] μέσα από μεταβιβάσεις και παραλλαγές, αλλά και μέσα από την ανταγωνιστική επιλογή όσων [οργανισμών] αποδεικνύονται να έχουν περισσότερες πιθανότητες επιβίωσης. [Η διαδικασία αυτή], στην πορεία του χρόνου, θα παράξει μία μεγάλη ποικιλία δομών προσαρμοσμένων σε συνεχείς τροποποιήσεις σε σχέση με το περιβάλλον τους αλλά και μεταξύ τους”.⁹²⁰

Στη λογική αυτή, ο Χάγιεκ αναπτύσσει τη θεωρία του για τα πολύπλοκα συστήματα που χαρακτηρίζονται από ανομοιότητα και μη γραμμικές σχέσεις. Αρχικά υποστηρίζει ότι “η φυσική πολυπλοκότητα των φαινομένων της αγοράς [και κατ’ επέκταση και των κοινωνικών φαινομένων] είναι τόσο μεγάλη ώστε καμία κεντροποιημένη εξουσία δεν μπορεί να προβλέψει, πολλώ δε μάλλον να ελέγξει, την ακριβή εξέλιξη των μεμονωμένων στοιχείων του συστήματος”.⁹²¹ Στη συνέχεια, υπογραμμίζοντας κριτικά τη “σημασία της άγνοιάς μας”,⁹²² καταλήγει να αναπτύξει “μία επιστημολογία περιορισμένης γνώσης και αβέβαιου μέλλοντος”,⁹²³ βασιζόμενος στις έννοιες της θεωρίας των συστημάτων και της κυβερνητικής για την αυτο-ποίηση, την ομοίωση, την ανάδυση, τη συνεχή προσαρμοστικότητα, την αυτο-οργάνωση και την αυθόρμητη τάξη. Για το έργο του αυτό ο Χάγιεκ τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ στον τομέα των οικονομικών το 1974 γεγονός που, όμως, δεν οδηγεί αυτόματα στην αντικειμενική επιστημονική αναγνώριση της θεωρίας του. Διότι, όπως υπογραμμίζει και ο Χόμπσμπουμ, “το βραβείο Νόμπελ για τις οικονομικές επιστήμες που μόλις είχε θεσπιστεί (1969) στήριξε μετά το 1974 τη νεοφιλελεύθερη τάση με την απονομή του στον Χάγιεκ το 1974 και δύο χρόνια αργότερα στον Μίλτον Φρίντμαν”.⁹²⁴

Το βασικό θεωρητικό σχήμα που προτείνει ο Χάγιεκ μέσα από την εξίσωση των κοινωνικών και οικονομικών με τα βιολογικά συστήματα είναι η αναγνώριση της ελευθερίας της αγοράς ως ενός ακόμα μηχανισμού φυσικής επιλογής. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, “τα κοινωνικά και τα οικολογικά [βιολογικά] συστήματα θα εξελιχθούν πιο παραγωγικά μόνον

⁹²⁰ Friedrich August Hayek, ‘The Theory Of Complex Phenomena’, στο *Studies In Philosophy, Politics And Economics* (Chicago: University of Chicago Press, 1967): 31-32.

⁹²¹ Walker και Cooper 2011: 149.

⁹²² Hayek 1967: 39.

⁹²³ Walker και Cooper 2011: 149. Ο ίδιος ο Χάγιεκ αναφέρει: “[...] ομολογώ ότι προτιμώ την αληθινή αλλά ατελή γνώση, ακόμη κι αν αφήνει πολλά στοιχεία απροσδιόριστα και ασαφή, από μία υποτιθέμενη ακριβή γνώση που έχει την τάση να είναι αναληθής” (Hayek 1989: 5).

⁹²⁴ Hobsbawm 2004: 335.

εφόσον απελευθερωθούν από τον αντι-εξελικτικό έλεγχο του παρεμβατικού κράτους”.⁹²⁵ Αυτή η αγωνιώδης έκκλησή του προς την απελευθέρωση των αγορών και την διάθεσή τους στους φυσικούς νόμους της αγοράς υποδηλώνει ότι πρόκειται, εν τέλει, για μία ακόμη θεωρία που φυσικοποιεί και βιολογικοποιεί τα κοινωνικά φαινόμενα. Παρουσιάζει την ελευθερία της αγοράς ως μία φυσική και αναγκαία εξελικτική διαδικασία η οποία διέπεται από τον “ορθολογισμό” της ίδιας της φύσης, στοχεύοντας στο να αιτιολογήσει τον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσής της μέσω της φυσικής υποστασιοποίησης του εγγενούς στοιχείου της υλικότητάς της. Όσο και εάν ο Χάγιεκ υποστηρίζει επανειλημμένα ως θετικό τον “χαοτικό” και τυχαίο χαρακτήρα των κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων, στην ουσία προσπαθεί και αυτός να ορίσει αυτή την τυχειότητα, και επομένως να ελέγξει την εξέλιξη και την κοινωνική αλλαγή με τρόπο που να μην αμφισβητεί την υφιστάμενη κοινωνική κατάσταση. Διότι, όπως σωστά επισημαίνουν οι Γουόκερ και Κούπερ, η θεωρία του Χάγιεκ υποστηρίζει μια απόλυτα αιτιοκρατική θεώρηση ή όπως οι ίδιοι αναφέρουν:

“[...] μία φιλοσοφία της φύσης η οποία όχι μόνο δεν αποφεύγει τους νόμους, αλλά αντίθετα, τους επανορίζει με [...] εξελικτικούς όρους, ως μία διαδικασία συνεχούς επανα-δημιουργίας και επιλογής που καθορίζεται από την ελευθερία της αγοράς. [Ο Χάγιεκ] προσδίδει στην αγορά εγγενείς νομοθετικές δυνάμεις, στις οποίες στη συνέχεια υποτάσσει το κράτος. Οι νόμοι της αγοράς δεν βασίζονται σε κάποιες προϋπάρχουσες βάσεις: η ίδια η ανθεκτικότητά τους λειτουργεί ως απόδειξη της ορθότητάς τους, με τον ίδιο τρόπο που ο νόμος της φυσικής επιλογής συνεχώς αποδεικνύει ή διαψεύδει τη βιωσιμότητα των τυχαίων μεταλλάξεων στη φύση”.⁹²⁶

Τα κοινωνικά και οικονομικά συστήματα, καταλήγει ο Χάγιεκ, ως συστήματα “οργανωμένης πολυπλοκότητας”, αυτο-οργανώνονται και βρίσκουν την τάξη τους μέσα από το χάος και τις μόνιμες ανισορροπίες.⁹²⁷ Συνεπώς, στη λογική της “δημιουργικής καταστροφής”, οι αναταραχές και οι κρίσεις είναι μεν αναπόφευκτες αλλά και απαραίτητες για τη δημιουργικότητα των συστημάτων. Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζει πως μια ριζική αναμόρφωση είναι απαραίτητη, ώστε όλοι οι κοινωνικοί θεσμοί να αναδιαρθρωθούν βάσει της αυτο-οργανωτικής δυναμικής της ελεύθερης αγοράς.

Το θεωρητικό συμπέρασμα του Χάγιεκ για τη διαχείριση των δομικών κρίσεων του καπιταλιστικού συστήματος, ως απάντηση στην κρίση πληθωρισμού της δεκαετίας του 1970 θα μπορούσε να συνοψιστεί ως υπόδειξη σε μία πρόταση: προσαρμογή της κοινωνίας και των ατόμων στο μόνιμα κρισιακό περιβάλλον που ορίζει ο “φυσικός εξελικτικός μηχανισμός” της ελεύθερης αγοράς.

⁹²⁵ Walker και Cooper 2011: 150.

⁹²⁶ Στο ίδιο: 150.

⁹²⁷ Hayek 1989: 4.

Η ανθεκτικότητα: μία ακόμη πρόταση για τη φυσικοποίηση του κοινωνικού κόσμου

Αντίστοιχες θεωρητικές επεξεργασίες με αυτές του Χάγιεκ την ίδια περίοδο, αυτή τη φορά στο πεδίο της οικολογίας, οδήγησαν και στην ανάδυση της έννοιας της ανθεκτικότητας. Εισηγητής της στον σύγχρονο διάλογο θεωρείται ευρέως από τη βιβλιογραφία ο Καναδός εξελικτικός βιολόγος Κρόφορντ “Μπαζ” Χόλινγκ (C.S. Holling), που υιοθετεί αυτόν τον όρο προκειμένου να διαμορφώσει μία θεωρία η οποία να μπορεί να ανταποκριθεί σε - και να ορίσει μία - βιολογική πραγματικότητα που παρουσιάζεται όλο και πιο ασταθής και ανεξέλεγκτη. Στο πολυσυζητημένο άρθρο του ‘Resilience and Stability of Ecological Systems’ (1973),⁹²⁸ προσπαθεί να εξηγήσει τις πολύπλοκες διεργασίες που συντελούνται στο επίπεδο των φυσικών συστημάτων, αποδεσμεύοντάς τες από τη μέχρι τότε μεθοδολογία ανάλυσης που επηρεαζόταν από τις κλασικές φυσικές επιστήμες, οι οποίες, κατά τη γνώμη του, αδυνατούσαν να εξηγήσουν τα πολύπλοκα συστήματα.

Η λογική που εισάγει ο Χόλινγκ, και η οποία τονίζεται ως “τομή” στο πεδίο της οικολογίας από τη βιβλιογραφία, είναι η απόρριψη της ιδέας της “αρμονίας της φύσης” και της αναζήτησης μίας ισορροπίας ως τελικής κατάστασης. Αντ’ αυτού, υιοθετώντας την προσέγγιση των θεωριών πολυπλοκότητας και σε απόλυτη συνέχεια με τις κυρίαρχες και συστημικές θεωρητικές επεξεργασίες της εποχής, ο Χόλινγκ προτείνει τη στροφή στη μελέτη της “συμπεριφοράς των οικολογικών συστημάτων με όρους πιθανότητας εξαφάνισης των στοιχείων τους [και] στις συνθήκες διατήρησής τους”.⁹²⁹ Πιο απλά, αναγνωρίζει την κρίση και την ανισορροπία ως εγγενείς ιδιότητες των βιολογικών συστημάτων (πολύπλοκων συστημάτων), τονίζοντας ότι στη φύση η κατάσταση ισορροπίας δεν είναι μόνιμη αλλά παροδική ή, στην καλύτερη περίπτωση, μία φάση μεταξύ δύο καταστάσεων ανισορροπίας.

Από τις μελέτες του οδηγείται στο συμπέρασμα ότι ορισμένα συστήματα είναι ικανά να “διατηρούνται απέναντι σε [...] μείζονες αλλαγές”, διαπίστωση που θα χρησιμοποιήσει στη συνέχεια για να υποστηρίξει ότι “τα φυσικά συστήματα κατέχουν ένα υψηλό δυναμικό απορρόφησης των αλλαγών χωρίς να μεταβάλλονται δραστικά”.⁹³⁰ Με άλλα λόγια, σημείο εστίασης των θεωρητικών ενδιαφερόντων του Χόλινγκ είναι όχι η σταθερότητα σε μία δεδομένη στιγμή, την οποία θεωρεί ως μία παροδική κατάσταση ισορροπίας, αλλά η ικανότητα ή η ανικανότητα των φυσικών συστημάτων να μεταφέρονται από τη μία κατάσταση στην άλλη —δηλαδή να προσαρμόζονται στις εξωτερικές αλλαγές— χωρίς να αλλάζουν δραματικά τη δομή τους.

Έτσι, διακρίνει και ορίζει δύο τύπους συμπεριφορών στα οικολογικά συστήματα, τη *σταθερότητα* (stability) και την *ανθεκτικότητα* (resilience). Η σταθερότητα ορίζεται ως “η ικανότητα ενός συστήματος να επανέρχεται σε μία κατάσταση ισορροπίας μετά από μία παροδική διατάραξη” και η οποία καθορίζει και “τον βαθμό διακύμανσης [του συστήματος]

⁹²⁸ Holling 1973: 1–23.

⁹²⁹ Στο ίδιο: 2.

⁹³⁰ Στο ίδιο: 7.

γύρω από μία συγκεκριμένη κατάσταση [ισορροπίας]”.⁹³¹ Η ανθεκτικότητα συνιστά “τον βαθμό διατήρησης των συστημάτων και της ικανότητάς τους να απορροφούν τις αλλαγές και τις αναταραχές διατηρώντας σταθερές τις σχέσεις μεταξύ των [στοιχείων] του”.⁹³²

Δηλαδή, εφόσον θεωρεί δεδομένο ότι η επιστροφή στην πρότερη κατάσταση δεν είναι εφικτή για τα περισσότερα φυσικά συστήματα, μέσω της ανθεκτικότητας, σε αντίθεση με την σταθερότητα, δεν επιδιώκει να μελετήσει το κατά πόσο το σύστημα θα μπορέσει να διατηρηθεί εντός μίας κατάστασης ισορροπίας, αλλά το κατά πόσο θα καταφέρει να διατηρήσει τις βασικές του λειτουργίες, προσαρμοζόμενο εντός συνεχόμενων καταστάσεων ανισορροπίας ή κρίσης. Αυτό που ενδιαφέρει τον Χόλινγκ στην ανάλυσή του δεν είναι οι λειτουργίες των οργανισμών *per se*, αλλά οι διαδικασίες που προκαλούν, κατευθύνουν και συνδέουν αυτές τις λειτουργίες και οι οποίες επιτρέπουν στα οικοσυστήματα να εμφανίζουν μια *συνεχή προσαρμοστικότητα*:

“Για την ανάλυσή μας δεν έχει τόσο μεγάλο ενδιαφέρον η ακριβής αιτία [της αλλαγής] όσο τα συμπεράσματα που μπορούμε να εξάγουμε σχετικά με την ανθεκτικότητα των συστημάτων αυτών [...]. Το σημαντικό στοιχείο δεν είναι τόσο ο βαθμός σταθερότητας αλλά το κατά πόσο είναι πιθανόν ένα σύστημα να μετακινηθεί από τη [μία κατάσταση] στην άλλη και έτσι να διατηρηθεί εντός μίας νέας συνθήκης. [Συνεπώς, εστιάζουμε] στον τρόπο που λειτουργούν οι διαδικασίες οι οποίες συνδέουν τους οργανισμούς, διότι οι διαδικασίες αυτές είναι οι αιτίες των συμπεριφορών που παρατηρούμε”.⁹³³

Οι ομοιότητες που παρουσιάζει η θεωρία του Χόλινγκ για την ανθεκτικότητα με αυτήν του Χάγιεκ για τη φυσικότητα της λειτουργίας της αγοράς δεν είναι τυχαίες. Εξαρχής ο Χόλινγκ μελετάει τη φύση αναζητώντας τα στοιχεία εκείνα που, αφού μεταφερθούν στη συνέχεια στις κοινωνικές επιστήμες ως αναπόφευκτοι φυσικοί νόμοι, θα μπορέσουν να αποτελέσουν εργαλεία δικαιολόγησης μίας συγκεκριμένης ιδεολογίας και ενός συγκεκριμένου τρόπου διαχείρισης των κρίσεων.

Ενδεικτικό είναι ότι δύο χρόνια προτού εισάγει τον όρο της ανθεκτικότητας ως εξελικτικής ιδιότητας των (οικο)συστημάτων, ο Χόλινγκ, σε συνεργασία με τον οικονομολόγο Μάικλ Γκόλντμπεργκ (Michael Goldberg), μελετάει τις αναλογίες μεταξύ των οικολογικών και των κοινωνικών συστημάτων.⁹³⁴ Θεωρώντας ότι και τα δύο αυτά αποτελούν πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα, οι Χόλινγκ και Γκόλντμπεργκ προωθούν την άποψη πως οι δομικές τους ιδιότητες, οι συμπεριφορές, η ανάπτυξη και εξέλιξή τους είναι διαδικασίες κοινές και οφείλουν να μελετώνται με τον ίδιο τρόπο και τα ίδια εργαλεία. Και για να αποδείξουν τους ισχυρισμούς τους, εστιάζουν τη μελέτη τους στα αστεακά συστήματα, ως ιδανικά υποδείγματα οικολογικών συστημάτων:

“Ορισμένες αξιοσημείωτες ομοιότητες μπορούν να βρεθούν στα θέματα που απασχολούν τα πεδία της οικολογίας και του πολεοδομικού σχεδιασμού [...]. Η

⁹³¹ Holling 1973: 14, 17.

⁹³² Στο ίδιο: 14.

⁹³³ Στο ίδιο: 9-10.

⁹³⁴ C. S. Holling και M. A. Goldberg, ‘Ecology and Planning’, *Journal of the American Institute of Planners* 37, τχ. 4 (1971): 221–30.

οικολογία είναι η μελέτη της διάδρασης μεταξύ των οργανισμών και του φυσικού τους περιβάλλοντος. Ο χωρικός σχεδιασμός ασχολείται με τη διάδραση μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντος στο οποίο ανήκει. Μήπως η αναλογία αυτή είναι βαθύτερη από έναν απλό λεκτικό παραλληλισμό; Υπάρχουν συγκεκριμένα παραδείγματα που υποδεικνύουν τις ομοιότητες μεταξύ ορισμένων οικολογικών και κοινωνικών διαδικασιών. Ωστόσο, η πραγματική ουσία της αναλογίας μεταξύ των οικολογικών και των αστακών συστημάτων έγκειται όχι στις ομοιότητες μεταξύ των επιμέρους στοιχείων ή των διαδικασιών, αλλά στις θεμελιώδεις ομοιότητες στη δομή των συνολικών συστημάτων. [Διακρίνουμε] τέσσερις βασικές ιδιότητες των οικολογικών συστημάτων που σχετίζονται με τη διάδραση [των στοιχείων τους] και την ανάδραση, την ιστορική διαδοχή, τις χωρικές διασυνδέσεις και τη μη-γραμμική δομή. Οι ίδιες ιδιότητες φαίνονται να είναι κεντρικές και στα αστακά συστήματα [...]. Εφόσον [...] οι διακριτές αυτές ιδιότητες καθορίζουν τη συμπεριφορά των οικολογικών συστημάτων, συνεπάγεται ότι τα αστακά συστήματα οφείλουν να συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο”.⁹³⁵

Μελετώντας λοιπόν τα αστακά ως άλλα φυσικά συστήματα, οι συγγραφείς αναπτύσσουν ως κεντρική τους θέση την ιδέα ότι η εγγενής κρισιακή ιδιότητα των πολύπλοκων συστημάτων μειώνει τη δυνατότητα πρόβλεψης και πρόληψης, καθιστώντας τον σχεδιασμό προβληματικό ή ακόμη και αδύνατο. Προς απόδειξη της θέσης τους, αναλύουν παραδείγματα πολιτικών για τις πόλεις οι οποίες, αν και παρουσιάστηκαν ως επιτυχείς, φαίνονται να έχουν μακροπρόθεσμα καταστροφικά αποτελέσματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των πολιτικών για τον έλεγχο των ενοικίων, οι οποίες αναπτύχθηκαν ως απάντηση στις υψηλές τιμές και στις δυσκολίες πρόσβασης στην κατοικία από τα χαμηλότερα στρώματα στις αμερικανικές πόλεις. Οι Χόλινγκ και Γκόλντμπεργκ υποστηρίζουν ότι στην πραγματικότητα οι πολιτικές αυτές, μείωσαν την αποδοτικότητα των επενδύσεων στον τομέα της κατασκευής κατοικιών, με αποτέλεσμα “τη μείωση της παροχής κατοικιών κι επομένως την αύξηση [των πιθανοτήτων] για τη δημιουργία ελλείψεων [στην αγορά]”.⁹³⁶

Μέσα από αντίστοιχες αναλύσεις, οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι προσπάθειες κεντρικού σχεδιασμού οι οποίες επιχειρούν τη ρύθμιση των “φυσικών” νόμων της αγοράς καταλήγουν μακροπρόθεσμα σε αποτυχίες, οι οποίες διακινδυνεύουν, τελικά, τη διατήρηση και αναπαραγωγή του ίδιου του συστήματος. Κι έτσι καταλήγουν να ταυτιστούν με τις πιο θεμελιώδεις θέσεις της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, προτείνοντας τον ακόμη μεγαλύτερο περιορισμό των θεσμών: “οφείλουμε να περιορίσουμε το μέγεθος των θεσμών μας για να εξασφαλίσουμε την ευελιξία και τον σεβασμό προς ένα σύστημα του οποίου [οι θεσμοί αυτοί] δεν είναι παρά ένα μικρό αλληλεπιδρών μέρος”.⁹³⁷ Ο Φελλί δίκαια αποδομεί αυτή την θεώρηση ως την απόλυτη πρόσκληση σε ένα “αχαλίνωτο πανηγύρι” της αγοράς :

“Παρόλο που δεν το κατονόμασαν άμεσα (‘οι θεσμοί μας’), οι Χόλινγκ και Γκόλντμπεργκ επιτέθηκαν στην πραγματικότητα στη δυνατότητα του κράτους να

⁹³⁵ Holling και Goldberg 1971: 221, 226, 227.

⁹³⁶ Στο ίδιο: 227.

⁹³⁷ Στο ίδιο: 229.

παρεμβαίνει στην παραγωγή του αστεακού χώρου μέσω δημόσιων πολιτικών, αντί να επιτρέπει στην αγορά να κάνει τη δουλειά της: οι φαινομενικές επιτυχίες τέτοιων πολιτικών ήταν στην πραγματικότητα αποτυχίες [...]. Επομένως, το κράτος όφειλε να περιορίσει τον ρόλο του στην παροχή κινήτρων προς τους χρήστες για την υλοποίηση κοινωνικά θελκτικών επιλογών [...].⁹³⁸

Ενάντια στη λογική της σχεδιασμένης ανάπτυξης που επιχειρείται να δαιμονοποιηθεί ως μακροπρόθεσμα καταστροφική, οι συγγραφείς εγκαλούν την “την άγνοιά μας”, για να προωθήσουν την ιδέα ότι τόσο τα οικολογικά, όσο και τα κοινωνικά συστήματα καλό θα ήταν να αφεθούν στις οργανωτικές ιδιότητες του άορατου χεριού της ελεύθερης αγοράς για την εξέλιξή τους: “η χρήση ενός οικολογικού πλαισίου για τον πολεοδομικό σχεδιασμό μπορεί να διαμορφώσει νέες αρχές που να βασίζονται περισσότερο στην αναγνώριση της άγνοιάς μας και όχι στην υπόθεση της γνώσης μας σχετικά με τα συστήματα στα οποία επιχειρούμε να παρέμβουμε”.⁹³⁹

Στην άποψη αυτή διαφαίνεται ότι η θεωρία του Χόλινγκ για την ανθεκτικότητα αποτελούσε εξαρχής μία ιδεολογική πρόταση για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής κρίσης με τρόπο που να μην παρεμποδίζει την οικονομική ανάπτυξη. Στην πραγματικότητα, ο Χόλινγκ, όπως άλλωστε και ο Χάγιεκ, επιχείρησε να διατυπώσει μία θεωρία που να αντιτίθεται στις τάσεις των αρχών της δεκαετίας του 1970 που υπογράμμιζαν την ανάγκη για περιορισμό της οικονομικής μεγέθυνσης ως απάντηση στην περιβαλλοντική κρίση.⁹⁴⁰ Έτσι, παρόλο που αναγνώριζε ως κύρια αιτία ανισορροπίας των φυσικών συστημάτων την ανθρώπινη παρέμβαση, ανάγοντας εξαρχής τον οικονομικό παράγοντα σε καταλύτη της σχέσης ανθρώπου και φύσης, επαναλάμβανε συνεχώς ότι τα αίτια που προκαλούν την ανισορροπία και τις κρίσεις του είναι αδιάφορα.

“Καθώς ο ανθρώπινος πληθυσμός και οι οικονομικές του ανάγκες αυξάνονται, η χρήση των πόρων από τον άνθρωπο [διαταράσσει] τις καταστάσεις ισορροπίας. Οι σημερινές ανησυχίες για τη μόλυνση και την αύξηση των ειδών που απειλούνται με εξαφάνιση συνιστούν ιδιαίτερα σημάδια ότι η ευημερία του κόσμου δεν περιγράφεται επαρκώς με όρους ισορροπίας και καταστάσεων πέριξ αυτής”⁹⁴¹

Το ζήτημα για τον Χόλινγκ δεν είναι η αιτία που προκαλεί μία κρίση ή διατάραξη, αλλά μόνο η διαχειριστική αντιμετώπιση των αποτελεσμάτων της με τρόπο που να μην αλλοιώσει δομικά το σύστημα. Στην κατεύθυνση αυτή, η πρόταση του Χόλινγκ για την επίλυση του περιβαλλοντικού ζητήματος απαιτούσε όχι τον περιορισμό της ανάπτυξης και οικονομικής μεγέθυνσης, αλλά μία αλλαγή στη μεθοδολογία προσέγγισής του, εφόσον “οι [δύο] διαφορετικές οπτικές γωνίες της ανθεκτικότητας και της σταθερότητας της συμπεριφοράς

⁹³⁸ Felli 2021: 62-63.

⁹³⁹ Holling και Goldberg 1971: 221.

⁹⁴⁰ Ενδεικτικά, ο Χάγιεκ, στην ομιλία του κατά την απονομή του βραβείου Νόμπελ άσκησε έντονη κριτική στην Έκθεση της Λέσχης της Ρώμης και των προτάσεών της, υποστηρίζοντας ότι επρόκειτο για μία επιστημονικοφανή προσέγγιση που αδυνατούσε να κατανοήσει, σύμφωνα με τον ίδιο, ότι μόνο η ελευθερία της οικονομικής ανάπτυξης ήταν αυτή που θα βοηθούσε στην εξελικτική διαδικασία των κοινωνικών συστημάτων (Hayek 1989: 6).

⁹⁴¹ Holling 1973: 2.

των οικολογικών συστημάτων οδηγούν σε διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με τη διαχείριση των πόρων”.⁹⁴²

Δικαιολογώντας τον κρισιακό χαρακτήρα των πολύπλοκων συστημάτων ως μηχανισμό εξέλιξης, στην πραγματικότητα επιχείρησε —καθ’ υπόδειξη των επιταγών της λογικής της αυτο-ρύθμισης της αγοράς— να διαμορφώσει μία προσέγγιση που να βασίζεται όχι στην πρόληψη και τη ρύθμιση, αλλά στη διαχείριση της αβεβαιότητας και του κινδύνου, εφόσον, όπως τονίζει και ο ίδιος, “το μέλλον δεν είναι μόνο αβέβαιο, αλλά και εγγενώς απρόβλεπτο”.⁹⁴³ Η επικέντρωση κυρίως στην μη προβλεψιμότητα είναι αυτή που θα στοιχειοθετήσει και την αναγκαιότητα της ανθεκτικότητας. Αυτή είναι και η ιδέα που λανθάνει στην αλλαγή προτύπου που προτείνει ο Χόλινγκ στη συνέχεια:

“Αυτό που απορρέει από [την προσέγγιση αυτή] δεν είναι το συμπέρασμα ότι τα μελλοντικά γεγονότα θα είναι αναμενόμενα, αλλά ότι θα είναι αναπάντεχα. Το πλαίσιο της ανθεκτικότητας μπορεί να ακολουθήσει αυτή τη μεταστροφή της προσέγγισης, διότι δεν απαιτεί μία συγκεκριμένη ικανότητα πρόβλεψης του μέλλοντος, παρά μόνο μία ποσοτική ικανότητα διαμόρφωσης συστημάτων ικανών να απορροφήσουν και να συμβιβαστούν με τα μελλοντικά γεγονότα σε οποιαδήποτε μορφή μπορεί αυτά να εμφανιστούν”.⁹⁴⁴

Βέβαια αυτό που διακυβεύεται εδώ, με την σχεδόν εμμονική απόρριψη της πρόληψης, δεν είναι η αποτροπή των κρίσεων και των κινδύνων (εξάλλου αυτές όπως είπαμε, έχουν για τον Χόλινγκ εξελικτικές ιδιότητες) αλλά η όποια κρατική παρέμβαση κευσιανού χαρακτήρα που αντιστοιχούσε στη ρύθμιση μέσω επένδυσης όπου και όποτε αυτή ήταν αναγκαία. Η απορρύθμιση αυτής της μορφής διακυβέρνησης έπρεπε να νομιμοποιηθεί με μια νέα πολιτική πρόταση. Το πλαίσιο διαχείρισης των φυσικών πόρων έπρεπε να μεταλλαχθεί έτσι ώστε να μην περιορίζονται οι καπιταλιστικοί όροι της οικονομικής ανάπτυξης. Οι πρακτικές απολήξεις της θεώρησης του Χόλινγκ για τον αποσταθεροποιητικό χαρακτήρα του περιβάλλοντος έφεραν στο προσκήνιο την ανθεκτικότητα ως υποκατάστατο της προστασίας. Με άλλα λόγια η ανθεκτικότητα, αν δεν είχε μπει δυναμικά στο κοινωνικό λεξιλόγιο της ανάπτυξης, θα έπρεπε να “εφευρεθεί”.

Έτσι, ο σχεδιασμός και ο έλεγχος της χρήσης των φυσικών πόρων, αντικαταστάθηκε από την ιδέα της “καινοτομίας, του πειραματισμού και, κυρίως, της ικανότητας γρήγορης προσαρμογής στην αλλαγή”.⁹⁴⁵ Στοιχεία δηλαδή που παραπέμπουν στις λειτουργίες του επενδυτικού επιχειρηματικού κεφαλαίου σαν να αντιπροσωπεύουν φυσικές αναγκαιότητες. Η ικανότητα γρήγορης προσαρμογής στην αλλαγή (η ανθεκτικότητα) επιβεβαιώνει:

“[την] αντίληψη ότι τα βασικά χαρακτηριστικά [του περιβάλλοντος] διατηρούνται [...] μέσα από τη μεταβλητότητα η οποία δοκιμάζει και διατηρεί το σύστημα. Αυτή είναι η ανθεκτική Φύση, όπου η εμπειρία της αστάθειας διατηρεί τη δομή και τα

⁹⁴² Holling 1973: 21.

⁹⁴³ C. S. Holling, ‘An Ecologist View of the Malthusian Conflict’, στο *Population, Economic Development, and the Environment*, επιμ. Kerstin Lindahl-Kiessling και Hans Landberg (Oxford: Oxford University Press, 1994): 100.

⁹⁴⁴ Holling 1973: 21.

⁹⁴⁵ Felli 2021: 63.

γενικά συμπεριφορικά πρότυπα. Στην περίπτωση αυτή ο σχεδιασμός λαμβάνει ως δεδομένη την ανεπάρκεια της γνώσης για τον έλεγχο του [περιβάλλοντος] κι επομένως επιχειρεί να διατηρήσει τη μεταβλητότητα παράγοντας, παράλληλα, οικονομικά και κοινωνικά οφέλη [...]. Στις περιπτώσεις αυτές, οι μεταβλητές [του συστήματος] δύνανται να υπερβούν τα ελαστικά όρια εφόσον ενθαρρύνονται οι φυσικοί και σχεδιασμένοι μηχανισμοί ανάκαμψης”.⁹⁴⁶

Η αντίληψη της προσαρμογής ως θεμελιώδους εξελικτικής διαδικασίας υπονοεί ότι οι ίδιες οι κρίσεις και οι αναταράξεις συγκροτούν δομικά και αναγκαία στοιχεία για την ύπαρξη του ίδιου του συστήματος.⁹⁴⁷ Στο πλαίσιο αυτό, η αλλαγή παρουσιάζεται απλά και μόνο ως μία προσαρμοστική διαδικασία για την διαίωσιση της ύπαρξης του συστήματος, ενώ η κρίση μετατρέπεται σε μία οργανωτική διαδικασία ως μία ευκαιρία ανάπτυξης της ανθεκτικότητας και άρα περαιτέρω εξέλιξης. Έτσι, όπως εξηγεί ο Χόλινγκ, μπορεί ένα σύστημα να εμφανίζεται ως ασταθές, αλλά “ακριβώς αυτή του η αστάθεια του προσδίδει εξαιρετική ανθεκτικότητα”.⁹⁴⁸ Οι Βράστι και Μίκελσεν εύστοχα επισημαίνουν τα περιορισμένα ερμηνευτικά (και άρα διαχειριστικά) όρια των κρίσεων στη θεωρία του Χόλινγκ:

“Εφόσον η κρίση μετατρέπεται σε ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό της πολύπλοκης ζωής το οποίο δεν μπορεί να αποτραπεί ή να προβλεφθεί [...], το καλύτερο που μπορούμε να κάνουμε είναι να γίνουμε ανθεκτικοί [...]. Πρόκειται για μία αντίληψη συνεχούς ετοιμότητας για καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και επισφάλειας η οποία, κατά τα άλλα, παρουσιάζεται ως αγνωστικιστική σχετικά με τις αιτίες της κρίσης ή την κατεύθυνση της αλλαγής”.⁹⁴⁹

Η θεώρηση αυτή, ακόμη κι αν αναγνωρίζει τις επιδράσεις του οργανισμού στο περιβάλλον του, κατανοεί τη σχέση μεταξύ των δύο —δηλαδή του μέρους και του όλου— ως μη διαλεκτική και, διαχωρίζοντας οντολογικά τον οργανισμό από το περιβάλλον του, τα αποτελέσματα της μεταξύ τους διάδρασης παρουσιάζονται φύσει εξωτερικά. Έτσι, παρόλο που η θεωρία του Χόλινγκ παρουσιάστηκε ως “τομή” για την επιστήμη της οικολογίας, στην πραγματικότητα βασίστηκε στις ίδιες κλασικές παραδοχές του εξελικτικισμού σύμφωνα με τις οποίες, όπως γράφουν οι Λέβινς και Λιούντιν:

“[σε ένα συνεχώς ασταθές περιβάλλον] οι οργανισμοί καλούνται να εξελιχθούν ώστε να μπορούν να διατηρήσουν την προσαρμοστική τους ικανότητα. Ως εκ τούτου, η εξελικτική προσαρμογή συνιστά μία απειροστική διαδικασία κατά την οποία ο οργανισμός κυνηγά ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, από το οποίο είναι πάντα λίγο πιο πίσω, στου οποίου την πιο πρόσφατη κατάσταση πρέπει πάντα

⁹⁴⁶ C. S. Holling, ‘Simplifying the complex: The paradigms of ecological function and structure’, *European Journal of Operational Research* 30 (1987): 141.

⁹⁴⁷ “Όσο πιο ομοιογενές είναι ένα περιβάλλον στο χώρο και τον χρόνο, τόσο πιθανότερο είναι το σύστημα να έχει χαμηλή διακύμανση και μειωμένη ανθεκτικότητα” (Holling 1973: 18).

⁹⁴⁸ Στο ίδιο: 15.

⁹⁴⁹ Vrasti και Michelsen 2016: 3.

να προσαρμοστεί, αλλά και όντας πάντα στο έλεος της περαιτέρω ιστορικής αλλαγής”.⁹⁵⁰

Αυτός είναι και ο πυρήνας της (όχι και τόσο νέας) κοινωνικής θεωρίας που εισηγήθηκε ο Χόλινγκ με την έννοια της ανθεκτικότητας, και η οποία εν μέσω μίας ακόμη καπιταλιστικής κρίσης επιχείρησε απολογητικά “να διαμορφώσει μία διαχειριστική προσέγγιση ικανή να διατηρήσει την παραγωγικότητα ακόμη και κάτω από συνθήκες ακραίας αστάθειας”.⁹⁵¹ Για άλλη μία φορά, η βιολογικοποίηση των κοινωνικών συστημάτων και η φυσικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία μίας κοινωνικής θεωρίας που στόχευε, μέσα από τις αλληπάλληλες μεταφορές και διασυνδέσεις των εννοιών στη νομιμοποίηση του κοινωνικού *status quo*.

Ουσιαστικά, μέσα από τη διαδικασία της *διπλής μεταφοράς*, την οποία έχουμε επανειλημμένα συναντήσει στην πορεία της γενεαλογίας μας, ο Χόλινγκ αναζήτησε στη φύση ιδιότητες που θα μπορούσαν εύκολα να μετατραπούν στη συνέχεια, όπως θα δούμε παρακάτω, από περιγραφικές έννοιες σε κανονιστικό πλαίσιο της κοινωνικής θεωρίας. Ακριβώς αυτό κατέστησε την έννοια της ανθεκτικότητας ένα εξαιρετικά ισχυρό εργαλείο για τη διαχείριση κρίσεων: το γεγονός ότι παρουσιάστηκε ως μία “επιστημονική” ιδέα της οργάνωσης του “φυσικού” κόσμου, και μάλιστα ως η μόνη μεταβλητή που μπορεί να επηρεάσει θετικά την ανάπτυξη όταν όλες οι υπόλοιπες παραμένουν αδιάφορες και μη εντοπίσιμες, ακόμη και αυτές που παράγουν τις κρίσεις και τους κινδύνους. Στην αποσιώπηση αυτή λανθάνει ακριβώς και ο βαθιά ταξικός και ιδεολογικός της χαρακτήρας:

“[...] οι ιδεολογικές παραδοχές που αναπαράγονται μέσα από την Οικολογία επιστρέφουν στην κοινωνία με τη μορφή επιστημονικοποιημένων, αντικειμενικών, ανιστορικών, φυσικών, με μία λέξη ‘αυτονόητων’ θέσεων. Οι θέσεις αυτές θα λάβουν μέρος στο πεδίο των ευρύτερων ιδεολογικών ανταγωνισμών και θα επικαθορίσουν τις υποκειμενικές αντιλήψεις των ανθρώπων για τη φύση και την κοινωνία, τείνοντας να ενισχύσουν [...] την ηγεμονία της κυρίαρχης ιδεολογίας και σε τελευταία ανάλυση να διαμορφώσουν τους όρους της αναπαραγωγής [...] των κοινωνικών σχέσεων [...]. Η Οικολογία επιστρέφει στην κοινωνία μέσα από μία σειρά πρακτικών οδηγιών για την ορθή καθοδήγηση της σχέσης του ‘Ανθρώπου’ με τη ‘Φύση’ και κυρίως τη διαχείριση των επιπτώσεων της κοινωνικής παραγωγής πάνω στο φυσικό περιβάλλον”.⁹⁵²

Η “βιωσιμότητα” του παγκοσμιοποιημένου νεοφιλελευθερισμού

Η δεκαετία του 1970 αποτέλεσε και την πρώτη, πειραματική περίοδο εδραίωσης του νεοφιλελευθερισμού ως πολιτικού προγράμματος. Οι πειραματισμοί των θεωριών αυτών υλοποιήθηκαν, ως συνήθως, αρχικά στην περιφέρεια και τις χώρες του Παγκόσμιου Νότου, προτού μεταφερθούν στο εσωτερικό των καπιταλιστικών μητροπόλεων. Έτσι, τόσο το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Αργεντινή το 1976, όσο και, κυρίως, η Χιλή του Πινοσέτ —

⁹⁵⁰ Levins και Lewontin 1985: 68.

⁹⁵¹ Walker και Cooper 2011: 146.

⁹⁵² Νικήσιανης 2012: 330.

και τα δύο με την ενεργή παρέμβαση των ΗΠΑ—, αποτέλεσαν τους πρώτους πειραματισμούς και εφαρμογές της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στην πολιτική και οικονομική σφαίρα. Ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο νεοφιλελευθερισμός μπαίνει σε μία καινούρια φάση εδραίωσής του, καθώς εισάγεται στο καπιταλιστικό κέντρο και στη συνέχεια εξαπλώνεται και παγκοσμιοποιείται. Η άνοδος στην εξουσία της Θάτσερ στο Ηνωμένο Βασίλειο (1979) και του Ρήγκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες (1981) συνιστούν:

“[...] τα καθοριστικά, πρωτοποριακά προγράμματα [του νεοφιλελευθερισμού]. Πιο μετριασμένες και ήπιες μορφές των νεοφιλελεύθερων πολιτικών υλοποιήθηκαν επίσης σε παραδοσιακά σοσιαλ-δημοκρατικά ή χριστιανο-δημοκρατικά κράτη, όπως ο Καναδάς, η Νέα Ζηλανδία, η Γερμανία και οι Κάτω Χώρες. Επιπλέον, ως επακόλουθο της κρίσης χρέους των αρχών της δεκαετίας του 1980, τα νεοφιλελεύθερα προγράμματα αναπροσαρμογής επεκτάθηκαν επιλεκτικά σε όλον τον Παγκόσμιο Νότο μέσω των ενεργειών πολυμερών οργανισμών αμερικανικής επιρροής ώστε να υποβάλλουν τα περιφερειακά και ημι-περιφερειακά κράτη στην πειθαρχία της κεφαλαιαγοράς. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ως αποτέλεσμα αυτής της άνισης αλλά συντονισμένης αναδιοργάνωσης των πολιτικών προγραμμάτων σε όλο τον κόσμο, ο νεοφιλελευθερισμός μετατράπηκε στην κυρίαρχη πολιτική και ιδεολογική μορφή της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης”.⁹⁵³

Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η δημιουργία ενός μονοπολικού κόσμου υπό την ηγεμονία των ΗΠΑ, η μαζική μετατόπιση των βιομηχανιών προς τις αναπτυσσόμενες χώρες και η ανάπτυξη των σύγχρονων μεταφορών και επικοινωνιών ήταν στοιχεία που διευκόλυναν την παγκοσμιοποίηση του νεοφιλελεύθερου πολιτικού προγράμματος. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ο νεοφιλελευθερισμός μετατράπηκε σε παγκόσμιο δόγμα και στη μόνη εναλλακτική για ένα όλο και πιο δυσοίωνο και δυστοπικό μέλλον, συντρίβοντας κάθε άλλη πολιτική πρόταση. Σχετικά με το μεγάλο ταξίδι των νεοφιλελεύθερων ιδεών και τη σημασία του, ο Χόμπσμπουμ αναφέρει ότι: “Το εκπληκτικό ‘μεγάλο άλμα προς τα εμπρός’ της παγκόσμιας (καπιταλιστικής) οικονομίας και η αυξανόμενη παγκοσμιοποίησή της, όχι μόνο διέσπασαν και διέλυσαν την έννοια του Τρίτου Κόσμου, αλλά στην ουσία έφεραν συνειδητά όλους τους κατοίκους του κόσμου αυτού στο σύγχρονο κόσμο”.⁹⁵⁴

Από τη δεκαετία του 1980 κι έπειτα, η νεοφιλελεύθερη θεώρηση επηρέασε κυρίαρχα και καθοριστικά την πολιτική πρακτική. Η περίοδος αυτή σηματοδοτείται και από την εισαγωγή της έννοιας της *βιωσιμότητας / αειφορίας* (sustainability) ως κεντρικής στόχευσης της ανάπτυξης. Σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο, όπου η κυρίαρχη λογική υπαγόρευε την επιβολή ορίων στην ανάπτυξη, ο αναπτυξιακός λόγος από τη δεκαετία του 1980 κι έπειτα βασίστηκε στην ιδέα της σύζευξης της ανάπτυξης με το περιβάλλον. Στην ουσία, η νέα πρόταση για την επίλυση του περιβαλλοντικού ζητήματος φάνηκε να το αναπλαισιώνει υπό τους όρους της οικονομικής ανάπτυξης.

⁹⁵³ Jamie Peck, Nik Theodore, και Neil Brenner, ‘Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations’, *SAIS Review* 29 (2009): 50.

⁹⁵⁴ Hobsbawm 2004: 299.

Ο όρος της βιωσιμότητας εισήχθη στον αναπτυξιακό διάλογο μέσα από την έκθεση-σταθμό των αναπτυξιακών σχεδίων της εποχής, *Το κοινό μας μέλλον* (Our Common Future), αποτέλεσμα των εργασιών της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη των Ηνωμένων Εθνών (World Commission on Environment and Development, WCED), γνωστής και ως επιτροπής Μπρούντλαντ.⁹⁵⁵ Συνοπτικά, η έκθεση της Επιτροπής “εισήγαγε την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης και την προέβαλλε ως μία σύγχρονη απάντηση στο πρόβλημα των υλικών ορίων της οικονομικής μεγέθυνσης. Για τους σύγχρονούς της, η πρόταση της μελέτης ήταν ένα διάδοχο μοντέλο οικονομικής διακυβέρνησης που θα θεράπευε τις αστοχίες του καπιταλιστικού συστήματος”.⁹⁵⁶ Το πρόταγμα της βιώσιμης ανάπτυξης ορίστηκε ως μία ανάπτυξη:

“[...] που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακινδυνεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενιών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες [...] Στην ουσία, η βιώσιμη ανάπτυξη συνιστά μία διαδικασία αλλαγής στην οποία η εκμετάλλευση των πόρων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης και η θεσμική αλλαγή βρίσκονται σε μία μεταξύ τους αρμονία και ενισχύουν τόσο τις σημερινές όσο και τις μελλοντικές δυνατότητες για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών και προσδοκιών”.⁹⁵⁷

Όμως, παρόλη τη θετική της χροιά, η έννοια της βιωσιμότητας σήμαινε στην πράξη την περαιτέρω εδραίωση της νεοφιλελεύθερης οικονομίας, όπως άλλωστε συμβαίνει και με όλες τις λέξεις-συνθήματα του νεοφιλελευθερισμού (ευελιξία, ελαστικότητα, ανταποδοτικότητα, καινοτομία), οι οποίες “προσπαθούν να πείσουν ότι το νεοφιλελεύθερο μήνυμα είναι ένα πανανθρώπινο μήνυμα απελευθέρωσης”.⁹⁵⁸

Έτσι, προτείνοντας την αλλαγή της “ποιότητας της ανάπτυξης”,⁹⁵⁹ η Έκθεση της Επιτροπής Μπρούντλαντ ασχολήθηκε, εν τέλει, με τη βιωσιμότητα του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος, παρουσιάζοντας μία νέα μορφή της κλασικής ανάπτυξης, δηλαδή ενός γραμμικού μοντέλου ανάπτυξης, όπου η οικονομική μεγέθυνση θεωρείται η απάντηση για όλα τα προβλήματα, ακόμη, πλέον, και για τα περιβαλλοντικά:

“Η έκθεσή μας [...] δεν αποτελεί μία προφητεία για τη συνεχή αύξηση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, της φτώχειας και των δοκιμασιών μέσα σε έναν ολοένα και πιο μολυσμένο κόσμο όπου οι πόροι διαρκώς λιγοστεύουν. Αντίθετα,

⁹⁵⁵ WCED, *Our Common Future* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1987). Η Επιτροπή πήρε το όνομά της από την επικεφαλής της, τη Νορβηγή πολιτικό και πρωθυπουργό της Νορβηγίας, Γκρο Χάρλεμ Μπρούτλαντ (Gro Harlem Brundtland). Η Επιτροπή συστάθηκε το 1983 με στόχο “να διερευνήσει τον ανησυχητικό ρυθμό με τον οποίο καταναλώνονταν οι φυσικοί πόροι, τον βαθμό κατασπατάλησής τους ιδιαίτερα με σκοπό την ανάπτυξη, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους οι ‘αναπτυσσόμενες’ χώρες έμεναν ολοένα και πιο πίσω σε σχέση με τον εκβιομηχανισμένο κόσμο και το βιοτικό του επίπεδο” (Middleton κ.ά 1993: 16).

⁹⁵⁶ Γιώργος Σμπώκος, *Η Επινόηση της Αειφορίας. Πώς επικράτησε το δόγμα της αέναης προόδου* (Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ, 2015): 43.

⁹⁵⁷ WCED 1987: 8.

⁹⁵⁸ Pierre Bourdieu, ‘Le mythe de la ‘mondialisation’ et l’État social européen’, στο *Contre-feux, Propos pour servir à la résistance contre l’invasion néo-libérale* (Paris: Liber-Raisons d’agir, 1998): 36.

⁹⁵⁹ WCED 1987: 52.

βλέπουμε τη δυνατότητα για μία νέα εποχή οικονομικής μεγέθυνσης, η οποία οφείλει να βασιστεί σε πολιτικές που συντηρούν και επεκτείνουν τους περιβαλλοντικούς πόρους. Παράλληλα, πιστεύουμε ότι μία τέτοια μεγέθυνση είναι απολύτως απαραίτητη ώστε να απαλλαγούμε από την εκτεταμένη φτώχεια η οποία αυξάνεται σε ένα μεγάλο τμήμα του αναπτυσσόμενου κόσμου”.⁹⁶⁰

Η συσχέτιση της φτώχειας με την περιβαλλοντική κρίση είναι μία από τις ιδέες που εδραίωσε η συγκεκριμένη έκθεση. Βασιζόμενη στην ιδέα της ευαλωτότητας των φτωχών πληθυσμών και χωρών απέναντι σε περιβαλλοντικές καταστροφές, η Έκθεση παρουσίασε όχι τις επιπτώσεις της καπιταλιστικής παραγωγής στο φυσικό περιβάλλον αλλά τη φτώχεια ως κεντρική αιτία των περιβαλλοντικών ζητημάτων: “Ένας κόσμος στον οποίο η φτώχεια είναι ενδημική θα είναι πάντα επιρρεπής σε οικολογικές και άλλες καταστροφές”.⁹⁶¹ Η επίλυση του προβλήματος θα ερχόταν, για άλλη μία φορά, μέσα από την ενίσχυση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης του Παγκόσμιου Νότου. Με άλλα λόγια, η απάντηση στην κλιματική αλλαγή θα ερχόταν μόνο μέσα από την απελευθέρωση του εμπορίου και την επέκταση και παγκοσμιοποίηση του καπιταλιστικού μοντέλου ανάπτυξης. Άλλωστε, η ίδια η Έκθεση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι:

“[η] ικανοποίηση των βασικών αναγκών εξαρτάται εν μέρει από την επίτευξη της δυνατότητας πλήρους ανάπτυξης, και η βιώσιμη ανάπτυξη απαιτεί σαφώς την οικονομική ανάπτυξη των περιοχών όπου οι συγκεκριμένες ανάγκες δεν ικανοποιούνται ακόμη [...]. Η φτώχεια μειώνει τη δυνατότητα των ανθρώπων να χρησιμοποιήσουν τους πόρους με βιώσιμο τρόπο [και συνεπώς] εντείνει την πίεση που ασκείται στο περιβάλλον [...]. Μία απαραίτητη αλλά όχι ικανή συνθήκη για την εξάλειψη της απόλυτης φτώχειας είναι μία σχετικά ταχεία αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος στον Τρίτο Κόσμο. Είναι, επομένως, απολύτως ουσιώδες να αντιστραφούν οι τάσεις στασιμότητας ή ελάττωσης της [οικονομικής] μεγέθυνσης”.⁹⁶²

Στην πραγματικότητα, η ανάγκη για αύξηση της οικονομικής μεγέθυνσης των χωρών του Παγκόσμιου Νότου εγκαινίασε ένα νέο κύμα πολιτικών εκμετάλλευσής τους. Έτσι, η Έκθεση, “ενώ αναγνωρίζει την άνιση ανάπτυξη ως τον ‘κακό’ για το περιβάλλον, προτείνει ως θεραπεία την αναβίωση της ανάπτυξης [αυτής] σε συνδυασμό με την αλλαγή στην ποιότητά της”.⁹⁶³

Η αλλαγή στην “ποιότητα” της ανάπτυξης, που πρότεινε η έκθεση, ήταν επίσης ενδεικτική της σύνδεσης της οικονομίας με το περιβάλλον. Η πρόταση για τη νέα “ποιότητα” αφορούσε στην αντίληψη των φυσικών πόρων ως “απόθεμα” ή “περιβαλλοντικό κεφάλαιο”. Το στοιχείο αυτό αποτέλεσε, μετά την εισαγωγή του όρου της βιωσιμότητας στις αναπτυξιακές πολιτικές, τη δεύτερη ουσιαστική συμβολή της Έκθεσης στη διαμόρφωση του σύγχρονου, νεοφιλελεύθερου πλαισίου ανάπτυξης. Άλλωστε, η ίδια η Έκθεση δηλώνει

⁹⁶⁰ WCED 1987: 1, 46.

⁹⁶¹ Στο ίδιο: 43-44.

⁹⁶² Στο ίδιο: 44, 49, 50.

⁹⁶³ Middleton κ.ά. 1993: 6.

ρητά ότι “η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης οφείλει να βασιστεί πιο στέρεα στην πραγματικότητα του κεφαλαιακού αποθέματος που τη συντηρεί”, όπου ο όρος “κεφάλαιο” αναφέρεται στους φυσικούς πόρους.⁹⁶⁴ Οι Μίντλετον κ.ά., ασκώντας κριτική στη “γλώσσα των ισολογισμών” που χρησιμοποιεί η Έκθεση για την ανάλυση του περιβαλλοντικού ζητήματος, εξηγούν ότι αντιμετωπίζοντας τους φυσικούς πόρους ως “απόθεμα” που οφείλει να προστατευθεί, η λογική αυτή “υποδηλώνει ότι το απαραίτητο πλαίσιο στο οποίο καλούμαστε να αντιληφθούμε τους φυσικούς πόρους είναι αυτό του εμπορίου και, συνεπώς, θέτει το ζήτημα της ιδιοκτησίας και του ελέγχου [των πόρων αυτών]”.⁹⁶⁵ Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για την περαιτέρω εμπορευματοποίηση των φυσικών αγαθών και πόρων.

Ο καθορισμός του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των φυσικών πόρων και η οικονομίστικη αντίληψη του περιβαλλοντικού ζητήματος συγκρότησαν το πλαίσιο διαμόρφωσης της αναπτυξιακής λογικής του νεοφιλελευθερισμού, η οποία, όπως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο, κυριαρχεί μέχρι και σήμερα. Ο φιλελεύθερος περιβαλλοντισμός (liberal environmentalism) —δηλαδή η επέκταση του νεοφιλελεύθερου προτύπου στις πολιτικές για το περιβάλλον—⁹⁶⁶ που εδραίωσε η Έκθεση Μπρούντλαντ σήμανε την “ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στην αγορά ως κινητήριο δύναμη της οικονομικής μεγέθυνσης”.⁹⁶⁷

Η αντίληψη αυτή επικυρώθηκε και μετατράπηκε σε κυρίαρχη αναπτυξιακή λογική με τη Σύνοδο Κορυφής για τη Γη του ΟΗΕ στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992. Το σχέδιο δράσης *Ατζέντα 21* που διαμόρφωσε η Σύνοδος του Ρίο όρισε και την εφεξής “βιώσιμη” ανάπτυξη.⁹⁶⁸ Τα χαρακτηριστικά και οι πραγματικές διαστάσεις αυτής της βιώσιμης ανάπτυξης συνοψίζονται κριτικά στα όσα αναφέρουν οι Μίντλετον κ.ά:

“[...] γεννήθηκε μέσα από τις περιβαλλοντικές ανησυχίες του Παγκόσμιου Βορρά (και μετασηματίστηκε μέσα από την επιθυμία του Βορρά να μην διακινδυνεύσει ο πλούτος του), ανεξάρτητα από το κατά πόσο οι ανησυχίες αυτές ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα [...]. Η Ατζέντα αξιώνει μία παγκοσμιοποίηση μέσα από την οποία προωθεί τα συμφέροντα του εκβιομηχανισμένου κόσμου. Ουσιαστικά περιορίζει την πολιτική και οικονομική επίλυση των παγκόσμιων αναπτυξιακών και περιβαλλοντικών δεινών εντός των ίδιων των μεθόδων που οδήγησαν σε αυτά εξαρχής [...]”.⁹⁶⁹

⁹⁶⁴ WCED 1987: 52.

⁹⁶⁵ Middleton κ.ά. 1993: 18.

⁹⁶⁶ Για την εδραίωση του φιλελεύθερου περιβαλλοντισμού και τα αποτελέσματά του βλέπε: Steven Bernstein, *The Compromise of Liberal Environmentalism* (New York: Columbia University Press, 2001).

⁹⁶⁷ Romain Felli, ‘Adaptation et résilience: critique de la nouvelle éthique de la politique environnementale internationale’, *Éthique publique* 16, τχ. 1 (2014): 105.

⁹⁶⁸ United Nations, ‘Agenda 21: United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil’ (Ιούνιος 1992).

⁹⁶⁹ Middleton κ.ά. 1993: 24.

Η θεωρία της Παναρχίας ή πώς η φύση ακολουθεί τη λογική του επενδυτικού επιχειρηματικού κεφαλαίου

Η σύνδεση της οικονομίας με το περιβάλλον δεν σήμανε όμως μόνο την εμπορευματοποίηση των φυσικών πόρων και την εισαγωγή του λεξιλογίου της οικονομίας στην οικολογία, αλλά και αντίστροφα, την εισαγωγή του λεξιλογίου της οικολογίας στην πολιτική και την οικονομία και στην ανάγνωση των κοινωνικών σχέσεων με βιολογικούς όρους. Ο Τζούλιαν Ράιντ σωστά παρατηρεί ότι “το οικολογικό φαντασιακό εποίκίζει το κοινωνικό και πολιτικό φαντασιακό των θεωρητικών και των επαγγελματιών της ανάπτυξης με τρόπους που να παρέχει εύφορο έδαφος για την εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού ως λύση στο πρόβλημα της βιωσιμότητας”.⁹⁷⁰

Ως εκ τούτου, οι νέες, κυρίαρχες προσεγγίσεις της θεωρητικής βιολογίας και οικολογίας, αντί να αντιλαμβάνονται “τη φύση ως αναπόφευκτα κοινωνική”, για να χρησιμοποιήσουμε την έννοια της *κοινωνικής φύσης* (social nature) του Βρετανού γεωγράφου Νοέλ Καστρέ (Noel Castree),⁹⁷¹ ακολουθούν τη μακρά συντηρητική παράδοση της φυσικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων μέσα από τη χρήση οριζόντιων μεταφορών από τις φυσικές στις κοινωνικές επιστήμες.

Αυτή είναι η λογική που ακολουθεί και ο Χόλινγκ, επεκτείνοντας τη θεωρία του για την ανθεκτικότητα από τη δεκαετία του 1980 κι έπειτα. Έτσι, επιχειρεί, μέσα από την εισαγωγή της έννοιας των “κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων” και της Οικονομικής Οικολογίας,⁹⁷² να διευρύνει την έννοια της ανθεκτικότητας ως κεντρικής ιδιότητας όλων των συστημάτων, οικολογικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών, τα οποία αντιλαμβάνεται ως πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα με κοινές ιδιότητες, λειτουργίες και δομές. Η θεωρητική αλλά και η οργανωτική συμβολή του Χόλινγκ για τη διαμόρφωση διεθνών δεξαμενών σκέψης και θεσμών που εστιάζουν στη μελέτη της ανθεκτικότητας των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων, όπως η Συμμαχία της Ανθεκτικότητας (Resilience

⁹⁷⁰ Reid 2012: 77.

⁹⁷¹ Ο Καστρέ εξηγεί ότι “το επιχείρημα είναι πως η φύση ορίζεται, οριοθετείται, αλλά και ανασυντίθεται φυσικά από τις διαφορετικές κοινωνίες, συχνά με στόχο να υπηρετήσει συγκεκριμένα και συνήθως κυρίαρχα κοινωνικά συμφέροντα. Με άλλα λόγια, το κοινωνικό και το φυσικό γίνονται αντιληπτά ως αλληλοδιαπλεκόμενα με τρόπο που ο διαχωρισμός τους —τόσο στο επίπεδο της θεωρίας όσο και της πράξης— να είναι αδύνατος” [Noel Castree, ‘Socializing Nature: Theory, Practice, and Politics’, στο *Social Nature: Theory, Practice and Politics*, επιμέλ. Noel Castree και Bruce Braun (Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2001): 3].

⁹⁷² Η Οικονομική Οικολογία συνιστά έναν επιστημονικό κλάδο που συνδέει την οικονομία με την οικολογία, αντιλαμβανόμενος την οικονομία ως ένα ακόμη υπο-σύστημα του ευρύτερου οικοσυστήματος του πλανήτη. Ο Χόλινγκ αποτελεί μία από τις κεντρικές θεωρητικές μορφές του κλάδου, συμμετέχοντας και στην ιδρυτική διάσκεψη της Διεθνούς Εταιρείας για την Οικονομική Οικολογία (International Society for Ecological Economics, ISEE). Βλέπε σχετικά: Robert Costanza κ.ά., *An Introduction to Ecological Economics* (Boca Raton, FL: St. Lucie Press & ISEE, 1997) | ‘The International Society for Ecological Economics’, The International Society for Ecological Economics, <https://www.isecoeco.org/>.

Alliance, RA)⁹⁷³ και το Κέντρο Ανθεκτικότητας (Resilience Centre) στη Στοκχόλμη,⁹⁷⁴ “πρώθησαν την ανθεκτικότητα και τη συστημική θεωρία της προσαρμογής πολύ πέραν της οικολογίας ώστε να περικλείει μία συνεξελικτική θεωρία των κοινωνιών [...] και των οικοσυστημάτων σε μία ενιαία επιστήμη”.⁹⁷⁵

Η νέα αυτή, “ενιαία” επιστήμη που εισήγαγε ο Χόλινγκ μαζί με τον καθηγητή περιβαλλοντικών σπουδών Λανς Γκούντερσον (Lance Gunderson) ονομάστηκε *παναρχία* (panarchy) και επιχείρησε, συμπληρώνοντας την έννοια της βιωσιμότητας,⁹⁷⁶ “να περιγράψει τον πολυεπίπεδο και δυναμικό χαρακτήρα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης”.⁹⁷⁷ Η ιδέα της Παναρχίας βασίστηκε πάνω στις κεντρικές θεωρητικές παραδοχές της θεωρίας της ανθεκτικότητας του Χόλινγκ, σύμφωνα με τις οποίες η κοινωνία, η οικονομία και η φύση γίνονται αντιληπές ως πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα που αναπαράγονται και εξελίσσονται μέσα από κρίσεις, αστάθειες, αναταραχές και ανισότητες:

“Η ζωή εξελίσσεται μέσα από άνισους ρυθμούς αλλαγής —μακριές περιόδους σταδιακής αλλαγής και ξαφνικές εκπλήξεις. Οι εκπλήξεις μπορεί να είναι αρνητικές ή θετικές: μία βιομηχανία θεωρείται ξαφνικά ξεπερασμένη από την ανάπτυξη μίας νέας τεχνολογίας· ένα επιβλαβές έντομο εμφανίζεται ξαφνικά σε ένα δάσος· ένα χόμπι μετατρέπεται σε μία ακμάζουσα επιχείρηση· μία σειρά γενετικών μεταλλάξεων επιτρέπουν σε ένα ζώο να αποκρούσει μία παρασιτική μόλυνση. Τέτοιες εκπλήξεις συνιστούν ένα ουσιώδες τμήμα κάθε έμβιου δυναμικού συστήματος”.⁹⁷⁸

⁹⁷³ “Ιδρυθείσα το 1999, η Συμμαχία της Ανθεκτικότητας συνιστά έναν διεθνή, διεπιστημονικό ερευνητικό οργανισμό που εξετάζει τις δυναμικές των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων. Τα μέλη της RA συμβάλλουν στη συνεργασία μεταξύ διαφορετικών επιστημονικών κλάδων για να προάγουν την κατανόηση και την πρακτική εφαρμογή της ανθεκτικότητας, της προσαρμοστικής ικανότητας και του μετασχηματισμού των κοινωνιών και των οικοσυστημάτων ώστε να ανταπεξέλθουν στην αλλαγή και να ενισχύσουν την ανθρώπινη ευημερία” (Resilience Alliance, ‘About’, Resilience Alliance, <https://www.resalliance.org/about>).

⁹⁷⁴ Το Κέντρο Ανθεκτικότητας της Στοκχόλμης (Stockholm Resilience Centre, SRC) ιδρύθηκε το 2007 ως “ένα διεθνές ερευνητικό κέντρο για τη μελέτη της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας, [το οποίο] έχει αναπτύξει ηγετικό ρόλο σε παγκόσμιο επίπεδο για τη διαχείριση των πολύπλοκων προκλήσεων που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα [...]. Πιστεύουμε στην σημασία του να επανασυνδεθούμε με τη βιόσφαιρα. [...] οι άνθρωποι και η φύση είναι πράγματι αλληλοδιαπλεκόμενοι εντός αυτού που ονομάζουμε κοινωνικο-οικολογικά συστήματα. Η ανάπτυξη δεν μπορεί πλέον να υλοποιείται χωρίς μία αυξημένη κατανόηση του ρόλου που η φύση διαδραματίζει στην επιβίωση και ευημερία μας [...]. Το όραμά μας είναι μία ακμάζουσα και ανθεκτική βιόσφαιρα που επιτρέπει την ευημερία όλων μας” (Stockholm Resilience Centre, ‘About Us’, Stockholm Resilience Centre - Stockholm University, 2007).

⁹⁷⁵ Watts 2015b: 37.

⁹⁷⁶ “Οι δείκτες της βιωσιμότητας [...] ευσταθούν. Το πρόβλημα δεν εντοπίζεται στο ότι είναι λάθος ή ότι δεν είναι χρήσιμοι. Εάν μπορούμε κάπου να εντοπίσουμε κάποιο πρόβλημα, αυτό έγκειται στο ότι είναι ελλιπείς” [C. S. Holling, ‘Understanding the Complexity of Economic, Ecological, and Social Systems’, *Ecosystems* 4, τχ. 5 (2001): 390].

⁹⁷⁷ Lance H. Gunderson και C. S. Holling, επιμ., *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*, Island Press (Washington, Covelo, London, 2002): 3.

⁹⁷⁸ Στο ίδιο: 5.

Αν και η θεωρία της παναρχίας βρίθει όρων σχετικών με την κρισιακή φύση των πολύπλοκων συστημάτων (εκπλήξεις, αναταραχές, ενοχλήσεις, αβεβαιότητα, αστάθεια κλπ), στην ουσία της προτείνει τη χρήση της πολυπλοκότητας ως έννοιας που εξαρχής, αν και μοιάζει να μην μπορεί να οριστεί —δεδομένου ότι το τυχαίο είναι συστατικό της εξελικτικής διαδικασίας—, τελικά δεν είναι και τόσο τυχαία, και μπορεί να οριστεί:

“[...] η πολυπλοκότητα των έμβιων συστημάτων των ανθρώπων και της φύσης δεν αναδύεται από μία τυχαία ένωση ενός μεγάλου πλήθους αλληλεπιδρώντων στοιχείων, αλλά από ένα μικρότερο πλήθος διαδικασιών ελέγχου. Τα συστήματα αυτά είναι αυτο-οργανωμένα και ένα περιορισμένο σύνολο κρίσιμων διαδικασιών δημιουργεί και διατηρεί αυτή την αυτο-οργάνωση [...]. Υπάρχει ένα αναγκαίο επίπεδο απλότητας πίσω από την πολυπλοκότητα, το οποίο, εάν προσδιοριστεί, μπορεί να οδηγήσει σε μία κατανόηση που ναι μεν αναπτύσσεται αυστηρά αλλά μπορεί να εξηγηθεί με σαφή τρόπο”.⁹⁷⁹

Η “απλή” αυτή μορφή αυτο-οργάνωσης δεν είναι, βέβαια, παρά μια επανάληψη της ιεραρχικής οργάνωσης, η οποία, μέσα από την έννοια των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων παρουσιάζεται ως φυσικός νόμος, αλλά και ως μία “προσαρμοστική” απάντηση των συστημάτων αυτών στο μόνιμα κρισιακό τους περιβάλλον. Παρόλα αυτά, οι συγγραφείς, θέλοντας να αποφύγουν τις αρνητικές νοηματοδοτήσεις της έννοιας της ιεραρχίας, επιχειρούν να την επανορίσουν με τον δικό τους τρόπο, ώστε να υπογραμμίσουν τη σημασία της για την εξελικτική προσαρμογή. Έτσι, η ιεραρχία δεν γίνεται κατανοητή με αρνητικούς όρους ή όπως γράφουν:

“[...] με την έννοια μίας ακολουθίας αυταρχικού ελέγχου από πάνω προς τα κάτω. Αντίθετα, δημιουργούνται ημι-αυτόνομα επίπεδα από την αλληλεπίδραση μεταξύ ενός συνόλου μεταβλητών με κοινά [χαρακτηριστικά]. Κάθε επίπεδο επικοινωνεί ένα μικρό σύνολο πληροφορίας ή ποσότητας υλικού προς το ανώτερο (μεγαλύτερο και βραδύτερο) επίπεδο [...]. Εφόσον διατηρείται η μεταφορά από το ένα επίπεδο προς το άλλο, η αλληλεπίδραση εντός των επιμέρους επιπέδων μπορεί να μετασχηματιστεί ή οι μεταβλητές να μεταλλαχθούν, χωρίς ωστόσο το όλο σύστημα να απωλέσει την ακεραιότητά του”.⁹⁸⁰

Με άλλα λόγια, σε μία διατύπωση που θυμίζει εξαιρετικά την παρσονική κοινωνική θεωρία, οι Χόλινγκ και Γκούντερσον υποστηρίζουν την ιεραρχημένη οργάνωση ως τη βέλτιστη προσαρμοστική απάντηση των (κοινωνικών) συστημάτων. Εντός της οργάνωσης αυτής μπορεί τα στοιχεία να αλλάζουν —“τα άτομα να πεθαίνουν και να γεννιούνται νέα” σημείωνε ο Πάρσονς— αλλά οι λειτουργίες τους, οι ρόλοι τους και οι μεταξύ τους σχέσεις οφείλουν να παραμείνουν οι ίδιες. Όσο και εάν οι συγγραφείς προσπαθούν να “ξορκίσουν” τις αρνητικές συσχετίσεις της έννοιας του ιεραρχικού ελέγχου μέσα από τις φαινομενικά πιο θετικές έννοιες της “ημι-αυτονομίας” και της “αυτο-οργάνωσης”, το σχήμα τους παραμένει μία θεωρία της (κοινωνικής) διαστρωμάτωσης, όπου τα κατώτερα επίπεδα

⁹⁷⁹ Holling 2001: 391.

⁹⁸⁰ Στο ίδιο: 392.

παρέχουν την ενέργεια ενώ τα ανώτερα ασκούν τον έλεγχο.⁹⁸¹ Εξάλλου, ο ίδιος ο Χόλινγκ αναγνωρίζει τη διαστρωμάτωση που συνεπάγεται το θεωρητικό του σχήμα όταν αναφέρει ότι: “είναι σίγουρα αλήθεια ότι τα [ανώτερα] βραδύτερα και μεγαλύτερα επίπεδα καθορίζουν τις συνθήκες εντός των οποίων τα [κατώτερα] ταχύτερα και μικρότερα επίπεδα λειτουργούν”.⁹⁸²

Η υιοθέτηση της ιεραρχικής οργάνωσης ως φυσικού νόμου υποδηλώνει και την αναγνώριση της εξέλιξης ως μίας γραμμικής πορείας από το απλό στο σύνθετο, που είναι θεμελιώδες χαρακτηριστικό της εξελικτικιστικής προσέγγισης της φονξιοναλιστικής θεωρίας. Στο πλαίσιο αυτό, τα ανθρώπινα συστήματα, ως συστήματα με μεγαλύτερο βαθμό πολυπλοκότητας, τοποθετούνται στην κορυφή της εξελικτικής κλίμακας και της ιεραρχίας των διαφορετικών συστημάτων που συγκροτούν τον φυσικό κόσμο. Η μεγαλύτερη πολυπλοκότητά τους οφείλεται στο γεγονός ότι “η ανθρώπινη νόηση και επικοινωνία επιτρέπει ένα υψηλότερο επίπεδο αυτο-οργάνωσης από αυτά που συναντάμε στα οικοσυστήματα”.⁹⁸³ Μία αντίληψη του κόσμου που μοιάζει τόσο κοινή με αυτή της Γενικής Θεωρίας Συστημάτων του Μπερτάλανφου αλλά και με τον ιεραρχικό “ολισμό” του Σματς.

Η μεταφορά, όμως, των κοινωνικών χαρακτηριστικών στη φύση και πάλι πίσω στην κοινωνία δεν περιορίζεται μόνο στο ζήτημα της ιεραρχικής οργάνωσης. Μία αντίστοιχη πορεία διαγράφεται και στον τρόπο με τον οποίο η θεωρία της παναρχίας αντιλαμβάνεται εν γένει την εξέλιξη ως προσαρμοστική απάντηση των συστημάτων. Όπως ρητά αναφέρουν οι Χόλινγκ και Γκούντερσον, ο *προσαρμοστικός κύκλος* (*adaptive cycle*) που ακολουθεί η εξέλιξη των οικολογικών συστημάτων είναι αντίστοιχος με τη *δημιουργική καταστροφή* (*creative destruction*) και τη θεωρία της καινοτομίας που εισήγαγε ο Αυστριακός οικονομολόγος Γιόζεφ Σουμπέτερ (Joseph Schumpeter).

Αντιλαμβανόμενος την οικονομία ως ένα φυσικό αυτο-οργανωμένο σύστημα, ο Σουμπέτερ υποστήριξε ότι η καινοτόμος φύση της επιχειρηματικής δράσης είναι αυτή που προκαλεί αναταραχές στην κατά τα άλλα σταθερή κατάσταση της κίνησης του κεφαλαίου, αποτελώντας με τον τρόπο αυτό την κινητήριο δύναμη της οικονομικής (και κοινωνικής) ανάπτυξης, η οποία εκτυλίσσεται σε παροδικούς κύκλους ευημερίας, ύφεσης, κρίσης και ανάκαμψης.⁹⁸⁴

Αντίστοιχα με τους εξελικτικούς κύκλους της οικονομίας του Σουμπέτερ, οι Χόλινγκ και Γκούντερσον αναγνωρίζουν τον προσαρμοστικό κύκλο των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων χωρίζοντάς τον σε τέσσερα στάδια:

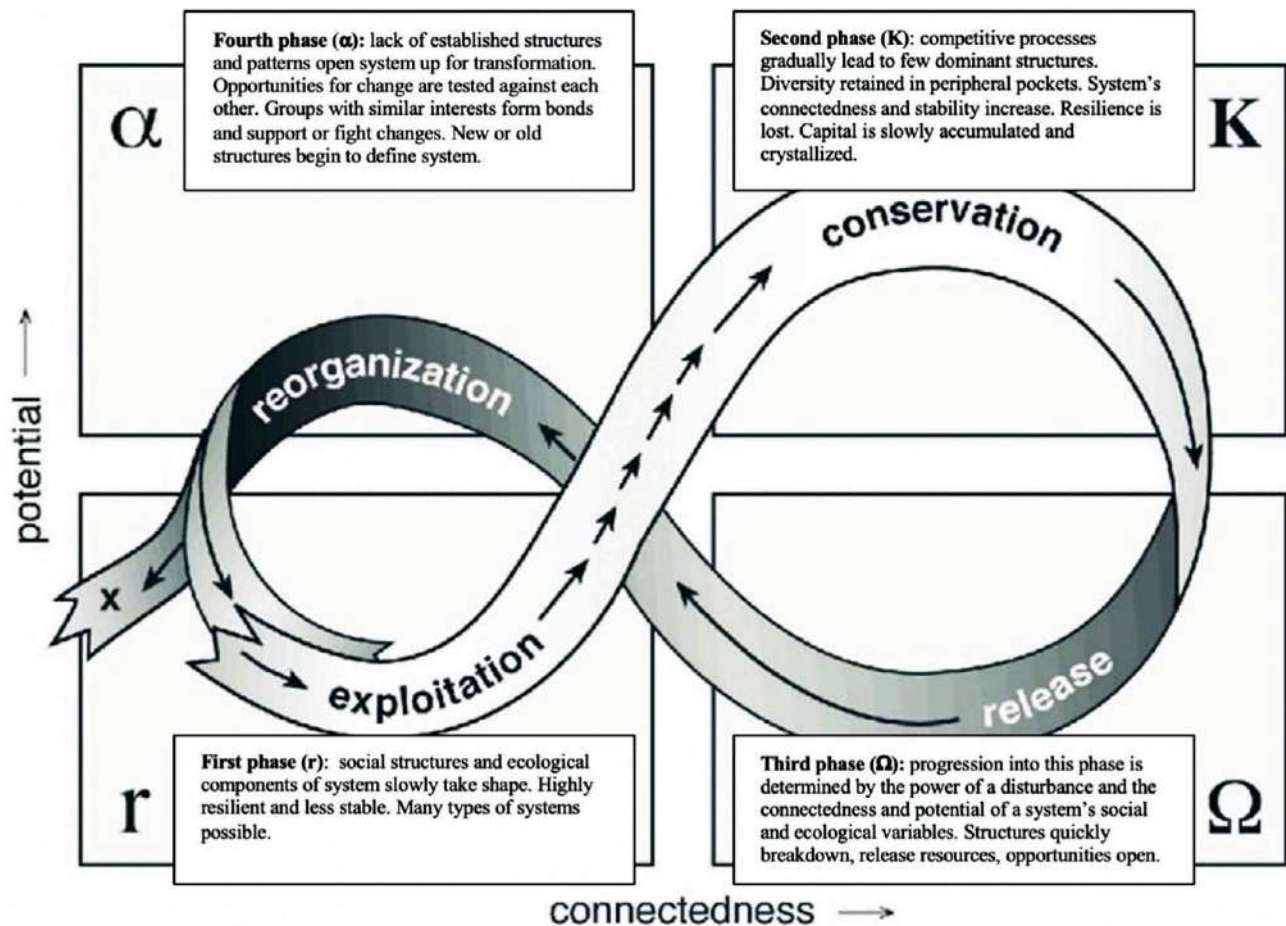
⁹⁸¹ “Το κάθε επίπεδο επιτρέπεται να λειτουργεί στον δικό του ρυθμό και προστατεύεται από τα πάνω από βραδύτερα, μεγαλύτερα επίπεδα ενώ, παράλληλα, ενδυναμώνεται από τα κάτω από ταχύτερους και μικρότερους κύκλους καινοτομίας” (Holling 2001: 390).

⁹⁸² Στο ίδιο: 396.

⁹⁸³ Gunderson και Holling 2002: 35.

⁹⁸⁴ Joseph A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Harvard Economic Studies (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934).

- Την ταχεία μεγέθυνση (εκμετάλλευση – φάση *r*), κατά την οποία οι επονομαζόμενοι “στρατηγιστές”, δηλαδή “νέα είδη και άλλα στοιχεία, εποικίζουν τις πρόσφατα διαταραγμένες περιοχές [και] χρησιμοποιούν τους μη οργανωμένους πόρους για να εκμεταλλευτούν κάθε πιθανή οικοθέση [...]. Στα οικονομικά συστήματα οι [στρατηγιστές] είναι οι καινοτόμοι επιχειρηματίες που εκμεταλλεύονται τις ευκαιρίες. Είναι νεοφυείς επιχειρήσεις και παραγωγοί νέων προϊόντων [που] κινητοποιούν την έντονη εμπορική δραστηριότητα”,⁹⁸⁵
- Τη διατήρηση (φάση *K*), κατά την οποία πραγματοποιείται μία “αργή συσσώρευση ενέργειας και υλικών”,⁹⁸⁶
- Την απελευθέρωση (φάση Ω), κατά την οποία επέρχεται η καταστροφή, η οποία όμως “κατέχει ένα στοιχείο δημιουργικότητας. Αυτή είναι η ‘δημιουργική καταστροφή’ του Σουμπέτερ”,⁹⁸⁷ και
- Την ανανέωση και αναδιοργάνωση (φάση α), που αποτελεί μία περίοδο αβεβαιότητας, αλλά και μία περίοδο “καινοτομίας”, “νέων ιδεών”, “πειραματισμού”, “δημιουργίας” και “ευρηματικότητας”.⁹⁸⁸

Εικόνα 12: Ο προσαρμοστικός κύκλος των (οικο)συστημάτων (Gunderson και Holling 2002: 32).

⁹⁸⁵ Gunderson και Holling 2002: 6. Στην οικολογία ο όρος της *οικοθέσης* ή *οικολογικής φωλιάς* (ecological niche) αναφέρεται στο σύνολο των παραμέτρων που χρησιμοποιεί ο οργανισμός από το περιβάλλον του αλλά και των σχέσεων που το κάθε είδος αναπτύσσει με το περιβάλλον του.

⁹⁸⁶ Στο ίδιο: 7.

⁹⁸⁷ Στο ίδιο: 7.

⁹⁸⁸ Στο ίδιο: 8.

Οι συγγραφείς εξηγούν το διάγραμμα τους που αναπαριστά τον προσαρμοστικό κύκλο με το σύμβολο του απείρου —τονίζοντας έτσι την αέναη φύση του αιώνιου αυτού νόμου:

“Ο ‘μπροστινός βρόγχος’ περιλαμβάνει τη γρήγορη ανάπτυξη και τη διατήρηση και ο ‘πίσω βρόγχος’ περιλαμβάνει την απελευθέρωση και την αναδιοργάνωση [...]. Ο πίσω βρόγχος και ιδιαίτερα η φάση της ανανέωσης συνιστούν την περίοδο με τις μεγαλύτερες δυνατότητες [...], μία περίοδο όπου η ανθρώπινη δράση —συνειδητή και προνοητική ή αυθόρμητη και απερίσκεπτη— μπορεί να έχει τον μεγαλύτερο αντίκτυπο”.

Με άλλα λόγια, ο προσαρμοστικός κύκλος της εξέλιξης των οικοσυστημάτων ακολουθεί, σύμφωνα με τους Χόλινγκ και Γκούντερσον, πορεία όμοια με αυτή των εξελικτικών κύκλων του καπιταλιστικού συστήματος. Επίσης, θυμίζει έντονα το παρσονικό μοντέλο A.G.I.L. που ορίζει τις τέσσερις βασικές λειτουργίες (προσαρμογή, επίτευξη των στόχων, ολοκλήρωση, διατήρηση των προτύπων) για την επιβίωση και διατήρηση του κοινωνικού συστήματος εντός μίας ασταθούς ισορροπίας, όπως μοιάζει να υιοθετεί και όλη τη θεωρία κοινωνικού ελέγχου του παρσονικού μοντέλου. Ο Χάρβεϊ, στηριζόμενος στη μαρξική ιδέα της κανονικοποίησης της αβεβαιότητας και της αστάθειας ως θεμελιώδους στοιχείου του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος,⁹⁸⁹ αποκωδικοποιεί κριτικά την ενδημική σχέση της δημιουργικής καταστροφής με το καπιταλιστικό γίγνεσθαι:

“Ο καπιταλισμός είναι απαραίτητα τεχνολογικά δυναμικός, όχι λόγω των μυθοποιημένων ικανοτήτων του καινοτόμου επιχειρηματία (όπως [υποστήριξε] ο Σουμπέτερ), αλλά λόγω της επιβολής των νόμων του ανταγωνισμού και των συνθηκών ταξικής πάλης που είναι ενδημικές στον καπιταλισμό. Ωστόσο, το αποτέλεσμα της συνεχούς καινοτομίας είναι η υποτίμηση, εάν όχι η καταστροφή, παλαιότερων επενδύσεων και δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού. Η *δημιουργική καταστροφή* είναι ενσωματωμένη στην ίδια την κυκλοφορία του κεφαλαίου. Η καινοτομία οξύνει την αστάθεια, την ανασφάλεια και, εν τέλει, μετατρέπεται στην κινητήριου δύναμη που ωθεί τον καπιταλισμό σε περιοδικούς παροξυσμούς κρίσεων [...]. Εν ολίγοις, ο καπιταλισμός είναι ένα κοινωνικό σύστημα το οποίο εσωτερικεύει τους κανόνες που εξασφαλίζουν το ότι θα παραμείνει μία μόνιμα επαναστατική και διασπαστική δύναμη εντός της δικής της παγκόσμιας ιστορίας”.⁹⁹⁰

Επομένως, η κρίση ή “δημιουργική καταστροφή” δεν αποτελεί κάποιο φυσικό νόμο της εξελικτικής πορείας του σύμπαντος, αλλά μάλλον και απλώς την απεικόνιση της αναπαραγωγικής διαδικασίας του καπιταλιστικού συστήματος. Και η ανθεκτικότητα συνιστά το ανασχετικό εργαλείο για τη διατήρηση της διαδικασίας αυτής, όπως διαφαίνεται από έναν πιο απλοποιημένο ορισμό της που δίνουν οι Γκούντερσον και Χόλινγκ: “[η ανθεκτικότητα] αναφέρεται στην ικανότητα ενός βιολογικού συστήματος,

⁹⁸⁹ Όπως αναφέρουν οι Μαρξ και Ένγκελς στο Μανιφέστο: “Η αστική τάξη δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς να επαναστατικοποιεί διαρκώς τα εργαλεία της παραγωγής, συνεπώς τις σχέσεις παραγωγής, συνεπώς όλες τις κοινωνικές σχέσεις [...]. Όλες οι παγιωμένες σκουριασμένες σχέσεις με την ακολουθία τους των σεβασμιών παραστάσεων και αντιλήψεων διαλύονται, όλες οι νεοδιαμορφωμένες απαρχαιώνονται πριν ακόμη αποστεωθούν. Καθετί νομικοταξικό και ακίνητο εξαχνώνεται, καθετί ιερό βεβηλώνεται [...]” (Marx και Engels 2018: 24).

⁹⁹⁰ David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change* (Cambridge, Massachusetts and London: Blackwell Publishing Ltd., 1992): 105-107.

ενός οικοσυστήματος ή ενός κοινωνικού συστήματος να αντιστέκεται στην αναταραχή και να διατηρεί τη λειτουργία του”.⁹⁹¹

Η απόδειξη της ορθότητας του επιχειρήματος που υιοθετεί η θεωρία της παναρχίας και της ανθεκτικότητας ακολουθεί την ίδια μεθοδολογία που εντοπίσαμε σε κάθε μία από τις θεωρίες που παρουσίασαν τον κοινωνικό κόσμο ως άλλο ένα φυσικό σύστημα. Αντλώντας ατελείωτα παραδείγματα από κάθε πτυχή, επίπεδο και πιθανή μορφή ζωής (κοινωνικής, πολιτικής, φυσικής κλπ), επιχειρούν να αναδείξουν ομοιότητες την ίδια στιγμή που αποσιωπούν ακόμη και γενεσιουργές διαφορές. Η σύγκριση, γίνεται μέσα από αυθαίρετες και επιφανειακές αναλογίες μεταξύ των κοινωνικών, οικονομικών και οικολογικών συστημάτων, παραβλέποντας ένα ουσιαστικό στοιχείο: ότι τα κοινωνικά συστήματα ορίζονται και οργανώνονται μέσα από σχέσεις εξουσίας. Όπως κριτικά σχολιάζει ο Γουάτς, σύμφωνα με τη θεωρία του Χόλινγκ, “αυτό που συνδέει το κοινωνικό με το οικονομικό και οικολογικό επίπεδο είναι [...] μία θεωρία ‘κεφαλαιακής συσσώρευσης’ που σηματοδοτείται από σποραδική αλλαγή, αναταραχή, καθώς και από μία έλλειψη προβλεψιμότητας”.⁹⁹²

Οι προτάσεις στις οποίες κατέληξαν οι εισηγητές της παναρχίας, επανέλαβαν τις ίδιες αρχές της ανάπτυξης που διατύπωσε τόσο ο Χόλινγκ όσο και ο Χάγιεκ, δηλαδή την αδυναμία της πρόβλεψης και του σχεδιασμού στη διαχείριση των πόρων, την οποία μάλιστα ορίζουν και ως “παθολογία”.⁹⁹³ Εναποθέτοντας στην παναρχία την ισχύ μιας “οικονομικής επιστήμης των φυσικών πόρων” και, ορίζοντας τους πόρους ως “αποθέματα”,⁹⁹⁴ ανακηρύσσουν τη χρησιμότητά της στην επικύρωση και της “αποδοτικότητας” των παρεμβάσεων (επενδύσεων):

“Το να καταλάβουμε το πότε και το πώς αναδύεται ή καταστέλλεται η καινοτομία βρίσκεται στον πυρήνα της παναρχίας. Μπορεί να παρέχει στους υπεύθυνους χάραξης πολιτικών και στους διαχειριστές των οικοσυστημάτων ζωτικής σημασίας γνώση για το πότε και το πώς θα δράσουν —αλλά και για το εάν η δράση θα αποβεί άκαρπη”.⁹⁹⁵

Η κατανόηση της εξέλιξης ως αέναης επανάληψης προσαρμοστικών κύκλων αποτέλεσε την ουσία της θεωρίας της παναρχίας. Και αυτή η προσέγγιση, με τη σειρά της, ανέδειξε την ανθεκτικότητα ως την αναγκαία ιδιότητα που επιτρέπει στη διαδικασία προσαρμογής να συνεχίζει να υπάρχει χωρίς το σύστημα να μεταβάλλεται δομικά. Διότι, όπως αναγνωρίζεται από τους εισηγητές της, αποτελεί την “προσαρμοστική ιδιότητα”, “τη μονάδα μέτρησης της ευαλωτότητας [ενός συστήματος] απέναντι σε αναπάντεχες ή απρόβλεπτες κρίσεις”, αλλά και “το αντίθετο της ευαλωτότητας”.⁹⁹⁶ Δηλαδή, η ανθεκτικότητα ενός “υγιούς”, όπως ρητά αναφέρεται, συστήματος συνιστά όχι μόνο την

⁹⁹¹ Gunderson και Holling 2002: 17.

⁹⁹² Watts 2015b: 37.

⁹⁹³ Gunderson και Holling 2002: 11.

⁹⁹⁴ Στο ίδιο: 45, 7.

⁹⁹⁵ Στο ίδιο: 5.

⁹⁹⁶ Holling 2001: 394.

ιδιότητα που επιτρέπει στην προσαρμογή να υλοποιηθεί, αλλά και την ουσία των μηχανισμών εξέλιξης του συστήματος ή, όπως με σαφήνεια διατυπώνεται:

“[την ουσία] των ιεραρχιών και των προσαρμοστικών κύκλων, [στοιχεία τα οποία] συγκροτούν τη βάση των οικοσυστημάτων και των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων σε όλες τις κλίμακες. Μία παναρχία συνιστά την αναπαράσταση μίας ιεραρχίας ενός αλληλοδιαπλεκόμενου συνόλου προσαρμοστικών κύκλων. Η λειτουργία των κύκλων αυτών και η επικοινωνία μεταξύ τους καθορίζει τη βιωσιμότητα ενός συστήματος”.⁹⁹⁷

Εν τέλει, η “σύνθεση” την οποία επιχείρησε να κάνει η θεωρία της παναρχίας⁹⁹⁸ αποτέλεσε ακόμη μία προσπάθεια διαμόρφωσης μίας “θεωρίας των πάντων”, συνεχίζοντας τη μακρά πορεία των Μεγάλων Θεωριών που αναλύσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Μάλιστα, στις επεξηγηματικές προτάσεις που αναπτύσσουν για τον ίδιο τον όρο της παναρχίας και για τις κεντρικές στοχεύσεις της θεωρίας αυτής, οι εισηγητές της χρησιμοποίησαν και το αντίστοιχο πομπώδες ύφος και ορολογία:

“Δεδομένου ότι η λέξη ‘ιεραρχία’ είναι τόσο επιβαρυνμένη με την άκαμπτη και εκ των άνω φύση της κοινής της νοηματοδότησης, αποφασίσαμε να αναζητήσουμε έναν άλλο όρο που θα μπορούσε να αποτυπώσει την προσαρμοστική και εξελικτική φύση των προσαρμοστικών κύκλων οι οποίοι αλληλοδιαπλέκονται σε όλες τις κλίμακες του χώρου και του χρόνου. Ο στόχος μας ήταν να εξορθολογήσουμε τη διάδραση μεταξύ της αλλαγής και της διατήρησης, μεταξύ του προβλέψιμου και του απρόβλεπτου. Στην κατεύθυνση αυτή, συγχωνεύσαμε την εικόνα του αρχαιοελληνικού θεού Πάνα, ως την επιτομή της απρόβλεπτης αλλαγής, με την έννοια των ιεραρχιών σε όλες τις κλίμακες ώστε να επινοήσουμε ένα νέο όρο που θα μπορούσε να αντιπροσωπεύσει δομές ικανές να διατηρήσουν τον πειραματισμό, να αξιολογήσουν τα αποτελέσματά του και να επιτρέψουν την προσαρμοστική εξέλιξη. Εξού και η ‘παναρχία’”.⁹⁹⁹

Στην ουσία αυτό που συμβαίνει εδώ δεν είναι τίποτε άλλο από την επανάχρηση ήδη δοκιμασμένων εννοιών της φονξιοναλιστικής θεωρίας. Η κανονικοποίηση της προσαρμογής βαπτίζεται εξορθολογισμός, η ιεραρχική δομή βαπτίζεται ιεραρχικοί προσαρμοστικοί κύκλοι και η προσαρμοστική εξέλιξη βαπτίζεται παναρχία. Πρόκειται, λοιπόν, για μία ακόμη ιεραρχική, κυβερνητική και φονξιοναλιστική αντίληψη της κοινωνίας, η οποία εμφανίζεται να κατέχει αυτο-οργανωτικές δυνατότητες και να λειτουργεί υπό τον κοινό —για όλα τα μέρη του συστήματος— στόχο της, διατήρησης ανάπτυξης και εξέλιξης του υφιστάμενου συστήματος. Έτσι, η θεωρία του Χόλινγκ επιχείρησε όχι τόσο να ορίσει το τυχαίο, όσο και, κυρίως, να κατευθύνει την κοινωνική αλλαγή. Παρόλο που μίλησε για αστάθεια, στην πραγματικότητα ο Χόλινγκ εννοούσε μία ασταθή ισορροπία. Άλλωστε, καμία από τις θεωρίες που αναλύσαμε στη γενεαλογία μας δεν μίλησε για απόλυτη ισορροπία. Αντίθετα, όλες αναγνώριζαν την ανάγκη μίας (σχετικής) ανισορροπίας ως αναγκαίας για την εξελικτική διαδικασία των (κοινωνικών) συστημάτων.

⁹⁹⁷ Holling 2001: 390.

⁹⁹⁸ Στο ίδιο: 396.

⁹⁹⁹ Στο ίδιο: 394.

Έτσι, η θεωρία της ανθεκτικότητας συγκρότησε μία ακόμη πρόταση για τον κοινωνικό έλεγχο, στοχεύοντας ακριβώς στην πραγματοποίηση όλων εκείνων των αναγκαίων αλλαγών —ή μεταρρυθμίσεων— που θα επιβεβαίωναν όχι μόνον τη λειτουργικότητα του συστήματος, αλλά και την αποτροπή οποιασδήποτε ιδέας ανατροπής του. Γι αυτό και κανένα στοιχείο αυτής της διαδικασίας δεν αφήνεται στην τύχη του. Η μόνη τυχαίοτητα που αναγνωρίζεται ως τέτοια είναι μία ακαθόριστη, απρόβλεπτη και, κυρίως, εξωτερική του συστήματος δύναμη: η ίδια η κρισιακή φύση του. Με δεδομένη τη φύση αυτή, η ιεράρχηση έρχεται να “κάνει τη δουλειά της”. Όσο το κάθε στοιχείο (κοινωνική ομάδα) του συστήματος παραμένει στην ιεραρχημένη θέση του και εκτελεί την καλά καθορισμένη λειτουργία του, τότε το σύστημα μπορεί να συνεχίσει την μακάρια πορεία του. Αυτή η στεγανοποίηση της όποιας κοινωνικής αλλαγής εντός των επιτρεπτών ορίων αποδίδει και τον συντηρητικό χαρακτήρα της φονξιοναλιστικής προσέγγισης της ανθεκτικότητας. Οι Όλσον κ.ά. αναδεικνύουν τα προβλήματα που προκύπτουν από τη θεώρηση αυτή για την κοινωνική θεωρία:

“η αλλαγή [σύμφωνα με τη θεωρία της ανθεκτικότητας] γίνεται κατανοητή ως προερχόμενη από συνεχείς προοδευτικές διαδικασίες όπως ο καταμερισμός της εργασίας ή η διαφοροποίηση· η σύγκρουση αναδύεται ως αντίδραση σε αυτές τις διαδικασίες, ενώ μία σταθερή κοινωνία οφείλει να περιορίζει την αναταραχή. [Η ανθεκτικότητα προτάσσει] τη μεταλλαγή χάριν της διατήρησης του συστήματος — αντί για τη μεταλλαγή προς τη ριζική αλλαγή [...]”.¹⁰⁰⁰

Τελικά οι “τομές” που “δικαίως” διεκδικεί η προσέγγιση της πολυπλοκότητας και η θεωρία του Χόλινγκ για την ανθεκτικότητα ήταν δύο:

Αφενός προώθησε την ιδέα ότι τα έμβια συστήματα “εξελίσσονται όχι βάσει την ικανότητάς τους να προφυλάσσονται από απειλές, αλλά χάρη στην ικανότητά τους να προσαρμόζονται σε αυτές”.¹⁰⁰¹ Και αυτή η ιδέα της ανθεκτικότητας ως προσαρμογής μοιάζει να αφαιρεί τις ευθύνες για την εφαρμογή και επιβολή των όποιων πολιτικών κατευθύνσεων και επιλογών για τη διαχείριση των συστημικών κρίσεων, εφόσον ένας πολύπλοκος και απρόβλεπτος κόσμος θεωρείται ότι βρίσκεται εκτός του (πολιτικού) ελέγχου.

Αφετέρου, προτάσσει την ατομική ευθύνη για την επιβίωση τόσο των ίδιων των ατόμων όσο και του συστήματος. Έτσι, οι κρίσεις και οι καταστροφές γίνονται αντιληπές ως νέες ευκαιρίες για πολιτική και οικονομική μεταρρύθμιση των κοινωνιών —όχι όμως για ριζική κοινωνική αλλαγή η οποία θεωρείται καταστρεπτική— και γενικότερα για την ανάπτυξη του νεοφιλελεύθερου πλαισίου διακυβέρνησης το οποίο εξατομικεύει την ευθύνη αφαιρώντας παράλληλα από το κράτος βασικές κοινωνικές και προνοιακές λειτουργίες. Στο πλαίσιο αυτό, όπως αναφέρει ο Χάρβεϊ: “η ατομική επιτυχία ή αποτυχία ερμηνεύονται βάσει των επιχειρηματικών αρετών ή των προσωπικών μειονεκτημάτων [...] αντί να αποδίδονται σε

¹⁰⁰⁰ Olsson κ.ά. 2015: 5-6.

¹⁰⁰¹ Julian Reid, ‘The Disastrous and Politically Debased Subject of Resilience’, *Development Dialogue* 58 (2012): 67–80.: 71.

οποιοδήποτε συστημικό χαρακτηριστικό (όπως είναι οι ταξικοί αποκλεισμοί που συνήθως αποδίδονται στον καπιταλισμό)".¹⁰⁰²

Η όλη συζήτηση περί πολυπλοκότητας και “ασταθούς” ή “απρόβλεπτου” μέλλοντος και κόσμου αφαιρεί από την εξίσωση, ως μη υπάρχουσα, την μεταβλητή της καθολικής αλλαγής και της αντικατάστασης του κοινωνικού υποδείγματος. Γι’ αυτό και, στην πραγματικότητα, αναζητά εξαιρετικά ευρηματικούς τρόπους για να διατηρηθεί και να εξασφαλιστεί η αναπαραγωγή του συστήματος απέναντι στους κινδύνους και τις καταστροφές που το ίδιο παράγει. Ο ρόλος των ατόμων στο πλαίσιο αυτό είναι να εκπαιδευτούν και να αναπτύξουν την ανθεκτικότητά τους και, με τον τρόπο αυτό, η ευθύνη της αναπαραγωγής αλλά και της ασφάλειας του συστήματος μετατίθεται στο ατομικό επίπεδο:

“Η ανθεκτικότητα μίλησε τη γλώσσα της ανασφάλειας ως φυσικής τάξης των πραγμάτων· μετατράπηκε σε ηθικά επιτακτική ανάγκη λόγω της σχέσης της με τη συλλογιστική της καταστροφής ως λογική απάντησης σε αναπόφευκτες μείζονες κρίσεις· και παρουσιάστηκε ως οικουμενική ιδιότητα, η οποία απαιτεί το να μάθουμε τις πολύπλοκες δεξιότητες της προσαρμογής και της ανάκαμψης”.¹⁰⁰³

Στο τέλος της χιλιετίας, ο κόσμος παρουσιαζόταν όλο και περισσότερο ως ένα πολύπλοκο σύστημα, με απρόβλεπτες αντιδράσεις, πέρα από τον έλεγχό μας. Τα ζητήματα της διαχείρισης κινδύνων και καταστροφών εντάχθηκαν στον αναπτυξιακό λόγο και μετατράπηκαν, σταδιακά, στον κεντρικό κορμό των σχεδιασμών πολιτικών ανάπτυξης. Είναι ενδεικτικό ότι ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) ονόμασε την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα ως “Διεθνή Δεκαετία για τη Μείωση των Φυσικών Καταστροφών” (International Decade for Natural Disaster Reduction—IDNDR),¹⁰⁰⁴ εγκαινιάζοντας, με τη Στρατηγική της Γιοκοχάμα “για έναν πιο ασφαλή κόσμο” (Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World), την πορεία εφαρμογής των πολιτικών διαχείρισης των κινδύνων σε παγκόσμιο επίπεδο:

“Οι φυσικές καταστροφές συνεχίζουν να [μας] πλήττουν, ενώ αυξάνονται σε μέγεθος, πολυπλοκότητα, συχνότητα και οικονομικές επιπτώσεις. Παρόλο που τα φυσικά φαινόμενα που προκαλούν τις καταστροφές βρίσκονται, στις περισσότερες περιπτώσεις, έξω από τον ανθρώπινο έλεγχο, η ευαλωτότητα είναι γενικώς το αποτέλεσμα της ανθρώπινης δράσης. Συνεπώς, η κοινωνία οφείλει να αναγνωρίσει και να ενδυναμώσει τις παραδοσιακές μεθόδους και να εξερευνήσει νέους τρόπους να ζει με τους κινδύνους αυτούς, αναλαμβάνοντας επείγουσα δράση για την πρόληψη αλλά και τη μείωση των συνεπειών αυτών των καταστροφών”.¹⁰⁰⁵

Στο κατώφλι του νέου αιώνα, ο ερχομός του οποίου άνοιξε με την επίθεση στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου στη Νέα Υόρκη, ο κόσμος παρουσιαζόταν ως ολοένα και πιο ασταθής και

¹⁰⁰² Χάρβεϊ 2007: 99.

¹⁰⁰³ Evans και Reid 2014: xii.

¹⁰⁰⁴ Βλέπε σχετικά: UNDRR, ‘History’, UN Office for Disaster Risk Reduction.

¹⁰⁰⁵ World Conference on Natural Disaster Reduction, ‘Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World: Guidelines for Natural Disaster Prevention, Preparedness and Mitigation’ (Yokohama, Japan: United Nations, Μάιος 1994): 7.

αβέβαιος. Και εντός της νέας αυτής κρισιακής πραγματικότητας, η ανθεκτικότητα θα μετατραπεί στο νέο, “ολιστικό” και κυρίαρχο εργαλείο διαχείρισης κάθε είδους πολύπλοκου κινδύνου και επικείμενης καταστροφής:

“Μέσα από την επιστήμη της πολυπλοκότητας και τη λογική της ανθεκτικότητας, η προσαρμογή απέκτησε μία νέα πνοή ζωής [...]. Η σαρωτική και αυταπόδεικτη ανάγκη για προσαρμογή [...] εδράζεται σε έναν δυαδικό κόσμο που αποτελείται από ένα εξωτερικό κλίμα που είναι πλέον ικανό να παράγει πρωτοφανείς απειλές και διαταραχές, και από κοινωνικά συστήματα που χαρακτηρίζονται από άνισες ευαλωτότητες [...]”.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰⁶ Watts 2015b: 37.

ΜΕΡΟΣ Β': ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

13 Ιανουαρίου. Όταν η γη βρυχάται.

Το 2010 ένας σεισμός κατάπιε ένα μεγάλο μέρος της Αϊτής, αφήνοντας πάνω από διακόσιες χιλιάδες νεκρούς. Την επομένη, ο ευαγγελιστής και τηλεοπτικός κήρυκας Πατ Ρόμπερτσον έδωσε την εξήγηση από τις Ηνωμένες Πολιτείες: ο ποιμένας των ψυχών αποκάλυψε ότι οι μαύροι της Αϊτής ήταν ένοχοι για την ελευθερία τους. Ο Διάβολος [Βουντού], που τους βοήθησε να απελευθερωθούν από τη Γαλλία, τους έστειλε τώρα τον λογαριασμό.

Eduardo Galeano, *Οι μέρες αφηγούνται*, 2012: 15

Κεφάλαιο 9: Η παγκοσμιοποίηση της ανθεκτικότητας ως απάντηση σε κάθε είδους πρόβλημα

Όπως όλες οι προκαταλήψεις, η ανθεκτικότητα είναι μεταδοτική.

Thierry Ribault, *Contre la Résilience* (2021: 35)

Ποια είναι η σχέση μεταξύ μίας κρίσης και της τροφικής αλυσίδας;

“Γιατί κανείς δεν το κατάλαβε; Εάν αυτά τα γεγονότα ήταν τόσο έντονα, πώς ξέφυγαν από όλους;”.¹⁰⁰⁷ Αυτή ήταν η γνωστή πλέον απορία της (πρώην) βασίλισσας της Αγγλίας με το ξέσπασμα της καπιταλιστικής κρίσης του 2008, που της στοίχισε περί τα 25 εκατομμύρια λίρες. Αν και η απάντηση εύκολα δίνεται εάν κανείς διαβάσει το Κεφάλαιο του Μαρξ, η βασίλισσα έπρεπε να περιμένει τέσσερα χρόνια και την επίσκεψή της στην Τράπεζα της Αγγλίας, όπου ενημερώθηκε ότι “οι οικονομικές κρίσεις μοιάζουν με τους σεισμούς και τις πανδημίες γρίπης, ως προς το ότι είναι δύσκολο να τις προβλέψουμε”.¹⁰⁰⁸

Είναι, όμως, οι οικονομικές κρίσεις όντως σαν τους σεισμούς και τις επιδημίες; Ποια είναι η σύνδεση μεταξύ των συστημικών κρίσεων και των φυσικών φαινομένων; Ήδη από το 2007, πριν ακόμη και από την ερώτηση της Ελισάβετ, η Εθνική Ακαδημία και η Εθνική Επιτροπή Ερευνών των ΗΠΑ συνεργάστηκαν με την Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα της Νέας Υόρκης σε μια πρωτοβουλία με στόχο την “προώθηση νέων προσεγγίσεων για τους συστημικούς κινδύνους”. Το ενδιαφέρον δεν είναι ότι τα κείμενα που συνέταξαν, γι’ αυτόν τον σκοπό, εμπειρογνώμονες του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, υιοθετούν την παλιά καλή ρητορική με τις αναλογίες από τον φυσικό κόσμο, αλλά ότι από τον φυσικό κόσμο αντλούνται και τα αναλυτικά εργαλεία που χρησιμοποιούν:

“Μία σειρά από έννοιες έχουν αποδειχτεί βοηθητικές στην κατανόηση των πολύπλοκων συστημάτων στην οικολογία, και οι οποίες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και στα οικονομικά συστήματα. Ένα χρήσιμο εννοιολογικό μοντέλο οικοσυστήματος είναι το ‘τροφικό πλέγμα’, που αναπαριστά το πώς τα διαφορετικά είδη αλληλοσυνδέονται και το οποίο μπορούμε να το σκεφτούμε πιο απλά ως ένα σύνολο σχέσεων θηρευτή-θηράματος”.¹⁰⁰⁹

Αν παρακάμψουμε εδώ το με πόση ευκολία μεταφέρεται “στα οικονομικά συστήματα” η σχέση του θηρευτή με το θήραμά του, πρέπει ασφαλώς να επισημάνουμε την πλήρη υιοθέτηση της εξίσωσης των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών φαινομένων με τα

¹⁰⁰⁷ Andrew Pierce, ‘The Queen asks why no one saw the credit crunch coming’, *The Telegraph*, 5 Νοεμβρίου 2008.

¹⁰⁰⁸ Rupert Neate, ‘Queen Finally Finds out Why No One Saw the Financial Crisis Coming’, *The Guardian*, 13 Δεκεμβρίου 2012.

¹⁰⁰⁹ John Kambhu, Scott Weidman, και Neel Krishnan, *New Directions for Understanding Systemic Risk: A Report on a Conference Cosponsored by the Federal Reserve Bank of New York and the National Academy of Sciences* (Washington DC: National Academies Press, 2007): 30.

φυσικά φαινόμενα. Μια στάση που συστηματικά παρατηρήσαμε στο πρώτο μέρος της διατριβής μας, εξετάζοντας την εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης, και η οποία φωτίζει τον τρόπο με τον οποίο γίνεται πια, στον 21^ο αιώνα, αντιληπτή η πραγματικότητα: ως ένας αγώνας επιβίωσης εντός ενός όλο και πιο αβέβαιου, απρόβλεπτου και μόνιμα κρυσταλλικού περιβάλλοντος, έξω από τον έλεγχό μας.

Η 11^η Σεπτεμβρίου του 2001, ως έκφραση αυτής της αβεβαιότητας, αποτέλεσε ορόσημο για τη στροφή της διεθνούς συζήτησης στην αναγνώριση της “ευαλωτότητας” σαν παράγοντα διακινδύνευσης τόσο της δημόσιας ασφάλειας όσο και της ανεμπόδιστης ανάπτυξης, τον οποίο επιβάλλεται επιτακτικά να αντιμετωπίσουν οι δημόσιες πολιτικές. Η καταστροφή της Νέας Ορλεάνης μετά τον τυφώνα Κατρίνα το 2005, και η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση του 2008 θα είναι τα εμβληματικά γεγονότα που επιβεβαιώνουν την κρυσταλλική φύση της νέας πραγματικότητας. Έτσι, αυτό που τελικά φάνηκε να συνδέει τις οικονομικές κρίσεις με τις φυσικές καταστροφές και τις πανδημίες ήταν η ανάγκη για τη δημιουργία ενός νέου εργαλείου διαχείρισης των κρίσεων, ικανού να προωθήσει μία “ολιστική” προσέγγιση, τέτοια που φυσικά δεν θα αμφισβητεί την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά αντίθετα, θα λειτουργήσει ως εγγύηση της διαίτησης της κυριαρχίας του.

Συνεπώς, η αναπτυξιακή ατζέντα διαμορφώνεται, ήδη από τις αρχές του αιώνα, γύρω από τα ζητήματα της ασφάλειας (απέναντι στην “τρομοκρατία”) και της οικονομικής σταθερότητας (απέναντι στην “κρίση”). Κρίσιμο όμως για τη διαμόρφωση αυτής της ατζέντας είναι το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής και οι διαφαινόμενες ή ενδεχόμενες επιπτώσεις της στην οικονομική ανάπτυξη. Ενδεικτική είναι η ολοένα και αυξανόμενη εστίαση του ΟΗΕ στα ζητήματα της διαχείρισης των κινδύνων και των (φυσικών) καταστροφών, με εμβληματική την έκθεσή του “Ζώντας με τον Κίνδυνο” το 2004.¹⁰¹⁰ Η έκθεση περιγράφει την νέα πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα:

“Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 αρκετές ισχυρές φυσικές καταστροφές σημειώθηκαν σε διαφορετικά μέρη του κόσμου [...]. Τα είδη των φυσικών κινδύνων που πυροδότησαν τις καταστροφές αυτές κυμάνθηκαν από φαινομενικά αναπάντεχους σεισμούς έως πιο προβλέψιμες εποχικές πλημμύρες και περιοδικές καταιγίδες. Άλλοι, λιγότερο άμεσοι και πιο αργά εξελισσόμενοι κίνδυνοι όπως η ξηρασία και η περιβαλλοντική υποβάθμιση έπληξαν ακόμη περισσότερους ανθρώπους με δυνητικά μεγαλύτερα κόστη για το μέλλον τους [...]. Οι τάσεις κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών δεκαετιών υποδηλώνουν την αύξηση στον αριθμό των φυσικών απειλών καθώς και την αύξηση των πληττόμενων πληθυσμών. [...] ο αριθμός των καταστροφών έχει υπερτριπλασιαστεί από τη δεκαετία του 1970”.¹⁰¹¹

Εφόσον, λοιπόν, όπως αναφέρεται, “οι καταστροφές πλήττουν όχι μόνο τις φτωχές και χαρακτηριστικά πιο ευάλωτες χώρες, αλλά και αυτές που θεωρούνται καλά προστατευμένες”, αυξάνεται η “απαίτηση, από τον αναπτυξιακό τομέα, για αξιόπιστα και

¹⁰¹⁰ UNISDR, *Living With Risk: A global review of disaster reduction initiatives*, τ. I (New York, Geneva: United Nations, 2004).

¹⁰¹¹ Στο ίδιο: 2-3.

συστηματικά δεδομένα για τις καταστροφές”.¹⁰¹² Στη λογική αυτή, ο ΟΗΕ υπογραμμίζει την ανάγκη για μία “στρατηγική στροφή από τις πρακτικές διαχείρισης των καταστροφών σε μία πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση για τη μείωση του κινδύνου καταστροφών εντός του πλαισίου της βιώσιμης ανάπτυξης”, προτείνοντας:

“[...] μία πιο ολιστική προσέγγιση που θα δίνει έμφαση [...] στις διαδικασίες που σχετίζονται με την ενσωμάτωση των φυσικών και κοινωνικο-οικονομικών διαστάσεων της ευαλωτότητας στην ευρύτερη κατανόηση, εκτίμηση και διαχείριση του κινδύνου των καταστροφών. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει την ένταξη της μείωσης του κινδύνου καταστροφών στο γενικότερο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης και των σχετικών με αυτή περιβαλλοντικών ζητημάτων”.¹⁰¹³

Στην πραγματικότητα, η αντίληψη του ΟΗΕ για τη νέα αυτή πραγματικότητα αναδεικνύει, όπως κριτικά επισημαίνει ο κοινωνιολόγος Ούλριχ Μπεκ (Ulrich Beck), τη “μεταβολή από τη λογική της κατανομής του πλούτου, μέσα σε μία κοινωνία σπάνης, στη λογική της κατανομής των διακινδυνεύσεων κατά την ύστερη νεωτερικότητα”.¹⁰¹⁴ Αναφερόμενος στη νέα, *κοινωνία της διακινδύνευσης* (risk society) εξηγεί ότι:

“Στην ανεπτυγμένη νεωτερικότητα η κοινωνική παραγωγή του πλούτου συνοδεύεται συστηματικά από την κοινωνική παραγωγή *διακινδυνεύσεων*. Ο εκσυγχρονισμός γίνεται αναστοχαστικός· αναδεικνύεται στο ίδιο το θέμα και το πρόβλημά του. Ζητήματα ανάπτυξης και χρήσης τεχνολογιών [...] επισκιάζονται από ζητήματα που αφορούν την πολιτική και την οικονομική ‘διαχείριση’ της διακινδύνευσης. [Στην] κοινωνία της διακινδύνευσης οι άγνωστες και ακούσιες συνέπειες αναγορεύονται σε κυρίαρχη δύναμη στην ιστορία και την κοινωνία”.¹⁰¹⁵

Η κεντρική στόχευση της όποιας ανάπτυξης εφεξής είναι, επομένως, η διαχείριση των ολοένα και περισσότερων κινδύνων και καταστροφών που ελλοχεύουν εφόσον, όπως επισημαίνει η έκθεση του ΟΗΕ:

“Μία πιο ασφαλής κοινωνία απέναντι στις καταστροφές, μπορεί να θεωρηθεί ένα ζήτημα ηθικής, κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας. Επιπλέον, όμως, αποτελεί και ένα κίνητρο για οικονομικά οφέλη. Η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη περιορίζεται σημαντικά όταν τα ανεπαρκή [οικονομικά] αποθέματα ανακατευθύνονται από τους μακροπρόθεσμους αναπτυξιακούς στόχους στη βραχυπρόθεσμη βοήθεια για τις έκτακτες ανάγκες και την ανακατασκευή [μετά από καταστροφές]”.¹⁰¹⁶

Στη λογική αυτή, η απάντηση στις όποιες ευαλωτότητες μπορεί να παρουσιάζουν οι κοινωνίες —ως άλλα φυσικά συστήματα— είναι, σύμφωνα με τον ΟΗΕ, η αναγνώριση του γεγονότος ότι “η οικονομική μεγέθυνση, η περιβαλλοντική προστασία και η κοινωνική

¹⁰¹² UNISDR 2014: 4.

¹⁰¹³ Στο ίδιο: 2, 7, 11.

¹⁰¹⁴ Ulrich Beck, *Κοινωνία της διακινδύνευσης: Καθ’ οδόν προς μία άλλη νεωτερικότητα*, επιμ. Νικήτας Πατινιώτης, μτφρ. Ηρακλής Οικονόμου, Κοινωνιολογία (Αθήνα: Πεδίο, 2015): 43.

¹⁰¹⁵ Στο ίδιο: 43-45, 49.

¹⁰¹⁶ UNISDR 2004: 19.

ισότητα είναι μία ενιαία ατζέντα: αυτή της βιώσιμης ανάπτυξης”.¹⁰¹⁷ Και η ενιαία αυτή ατζέντα απαιτεί, πάντα σύμφωνα με τον ΟΗΕ, την “ενοποίηση των [διαφορετικών] επιστημονικών πεδίων [και] την ανάπτυξη μία κοινής γλώσσας για τη βιώσιμη ανάπτυξη, η οποία θα υπερβαίνει τα αντιμαχόμενα [αυτά] στρατόπεδα”.¹⁰¹⁸

Πιο απλά, ο ΟΗΕ προτείνει τη δημιουργία μίας *mathesis universalis*, δηλαδή μίας κοινής επιστήμης των πάντων. Αυτή είναι η πρότασή του για τη δημιουργία μίας κοινής γλώσσας, που δεν θα είναι άλλη από την ανθεκτικότητα, και την οποία ορίζει ως:

“[την] ικανότητα ενός συστήματος, μίας κοινότητας ή μίας κοινωνίας δυνητικά εκτεθειμένης σε κινδύνους, να προσαρμόζεται αντιστεκόμενη ή μεταβαλλόμενη ώστε να κατακτήσει και να διατηρήσει ένα αποδεκτό επίπεδο λειτουργικότητας της δομής της. Αυτό προσδιορίζεται από το βαθμό στον οποίο το κοινωνικό σύστημα είναι ικανό να αυτο-οργανώνεται για να [απαντήσει στις μελλοντικές καταστροφές]”.¹⁰¹⁹

Μέσα από τα σχέδια του ΟΗΕ η ανθεκτικότητα μετατρέπεται, τελικά, όχι μόνο σε κεντρικό κορμό της μελλοντικής ανάπτυξης, αλλά και στο “νέο δείκτη της βιώσιμης ανάπτυξης”, ο οποίος θα μπορεί, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, “να μετράει την ανάπτυξη πέρα από το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ)”.¹⁰²⁰ Η ανθεκτικότητα μετατρέπεται, λοιπόν, μέσα από την κυρίαρχη αναπτυξιακή λογική, όχι μόνο σε ένα εργαλείο διαχείρισης κρίσεων, αλλά και στη νέα μονάδα για τη μέτρηση και αξιολόγηση της ανάπτυξης. Δηλαδή μετατρέπεται σε αξία και σε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο σκέψης το οποίο εφεξής θα καθορίζει την ίδια την ανάπτυξη: “Οι κυβερνήσεις και οι διεθνείς οργανισμοί οφείλουν να αυξήσουν τους πόρους που διαθέτουν για την προσαρμογή και την ελάττωση του κινδύνου καταστροφών και να εντάξουν σχέδια ανθεκτικότητας στους αναπτυξιακούς προϋπολογισμούς και στρατηγικές τους”.¹⁰²¹

Αυτή την “κατασκευή ενός νέου πεδίου γνώσης” εξηγούν κριτικά οι Άρανταου και βαν Μίνστερ: “Η διαχείριση κρίσεων, κινδύνων και καταστροφών περικλείουν, επαναπροσδιορίζουν και εφευρίσκουν νέες μεθόδους γνώσης, κατάλληλες για το έργο της αντιμετώπισης ενός ολέθριου μέλλοντος. Όλες [αυτές οι μέθοδοι] μοιράζονται ένα παρόμοιο πεδίο παρέμβασης: το πώς να ρυθμίζουν άγνωστες και απρόβλεπτες μελλοντικές καταστροφές”.¹⁰²² Ή, όπως παρατηρεί η Γερμανή φιλόσοφος Μαριάν Γκρονεμάγιερ

¹⁰¹⁷ UN General Assembly, ‘Resilient people, resilient planet : a future worth choosing: report of the High-level Panel of the Secretary-General on Global Sustainability’ (New York: United Nations, Μάρτιος 2012): 4.

¹⁰¹⁸ Στο ίδιο: 14-15.

¹⁰¹⁹ UNISDR 2004: 16-17.

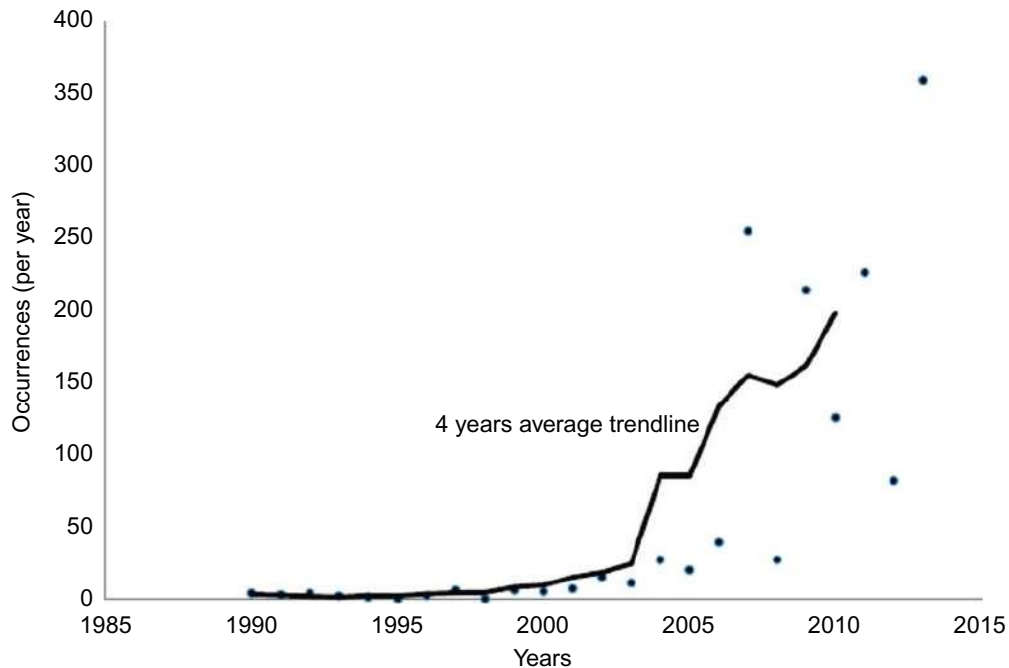
¹⁰²⁰ UN General Assembly 2012: 16.

¹⁰²¹ Στο ίδιο: 52.

¹⁰²² Claudia Aradau και Rens van Munster, *Politics of Catastrophe: Genealogies of the unknown*, New Security Studies (Oxon and New York: Routledge, 2011): 4, 5.

(Marianne Gronemeyer), “σήμερα η [αναπτυξιακή] βοήθεια συνήθως γίνεται αποδεκτή [πρακτική] μόνον εφόσον συνοδεύεται από [κάποιου είδους] απειλή [...]”.¹⁰²³

Στο πλαίσιο αυτό, δεν πρέπει να μας κάνει εντύπωση ότι η ανθεκτικότητα μετατρέπεται, σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, στο ζητούμενο των κύριων σχεδίων που προέρχονται από τον ΟΗΕ, την Παγκόσμια Τράπεζα, το ΔΝΤ, τον ΟΟΣΑ, το ΝΑΤΟ, την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και από διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα διεθνών ομίλων αλλά και ΜΚΟ.¹⁰²⁴

Εικόνα 13: Ανθεκτικότητα 1990-2013. Πλήθος αναφορών ανά έτος του λήμματος “resili-“ (resilience, resilient, resiliency, ...) σε επιλεγμένα επίσημα κείμενα της περιόδου (Felli 2016: 277).

¹⁰²³ Marianne Gronemeyer, ‘Helping’, στο *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*, επιμ. Wolfgang Sachs, 2η έκδοση (London and New York: Zed Books, 2010): 55.

¹⁰²⁴ Βλέπε ενδεικτικά εκτός από τα προαναφερθέντα: WRI κ.ά., *World Resources 2008: Roots of Resilience – Growing the Wealth of the Poor* (Washington DC: World Resources Institute, 2008) | UNISDR, ‘Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction: Risk and poverty in a changing climate. Invest today for a safer tomorrow’ (New York, Geneva: United Nations, 2009a) | UNDP, ‘Putting Resilience at the Heart of Development’ (Tokyo: United Nations Development Programme Representative Office in Japan, Νοέμβριος 2015) | OECD, ‘Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations: From Fragility to Resilience’, *OECD Journal on Development* 9, τχ. 3 (2008): 61–148 | OECD, *Guidelines for Resilience Systems Analysis: How to analyse risk and build a roadmap to resilience* (OECD Publishing, 2014) | World Bank, *World development report 2010: Development and Climate Change* (Washington, DC: World Bank, 2010) | World Bank, ‘Building Resilience: Integrating Climate and Disaster Risk into Development’ (International Bank for Reconstruction and Development, 2013) | World Bank, *World Development Report 2014: Risk and Opportunity. Managing Risks for Development* (Washington, DC: World Bank, 2014) | IPCC, *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation. Special Report, A Special Report of Working Groups I and II of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012) | Béatrice Pouligny, ‘Rebuilding Societies: Strategies for Resilience and Recovery in Times of Conflict’, A Working Group Report of the Middle East Strategy Task Force (Washington, DC: Atlantic Council - US Institute of Peace, 2016) | Regional Refugee and Resilience Plan (3RP), ‘Regional Refugee and Resilience Plan in Response to the Syria Crisis, Regional Strategic Overview’ (3RP, UNHCR, UNDP, 2023) | Aditya Bahadur και Julian Doczi, ‘Unlocking resilience through autonomous innovation - Working Paper’ (Overseas Development Institute, 2016) | 100 Resilient Cities—The Rockefeller Foundation, ‘City Resilience and the City Resilience Framework’, Ιανουάριος 2015.

Η ανθεκτικότητα κατευθύνει πλέον την ανάπτυξη, προωθώντας τη νέα μέθοδο διαχείρισης κινδύνων, την *προσαρμοστική διαχείριση* (adaptive risk management). Αυτή δεν απαιτεί πια τη σταδιακή προσαρμογή ως μία τελική κατάσταση, αλλά μία διαρκή προσαρμοστικότητα στο πλαίσιο ακραίων και συνεχών αναταραχών. Ο ίδιος ο ΟΗΕ υπογραμμίζει ότι “οι κοινωνίες θα γίνουν ανθεκτικές εφόσον εντάξουν διαδικασίες προσαρμοστικής διαχείρισης κινδύνου στις στρατηγικές τους για βιώσιμη ανάπτυξη”.¹⁰²⁵

Τρεις είναι οι πυλώνες πάνω στους οποίους εδράζεται και αναπτύσσεται η ρητορική της ανθεκτικότητας:

1. η θωράκιση απέναντι στην “τρομοκρατία” (που συνδέεται με τις πιο κλασικές μορφές πολιτικών ασφάλειας, με το μεταναστευτικό ζήτημα, αλλά και με την ενίσχυση της ισλαμοφοβικής ρητορικής),
2. η θωράκιση απέναντι στις φυσικές καταστροφές (σε στενή σχέση με τις υποδομές, την πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό, αλλά και με τις λεγόμενες προσφυγικές ροές, όπως θα δούμε αναλυτικότερα αργότερα) και, τέλος,
3. η θωράκιση απέναντι στις οικονομικές κρίσεις (που σχετίζονται με την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος και με προγράμματα δημοσιονομικών προσαρμογών και την περίοδο εμβάθυνσης του νεοφιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου, όπως το γνωρίσαμε πολύ καλά στην Ελλάδα).

Μέσα από τα παραπάνω πεδία, η ανθεκτικότητα καταλήγει να καθιερωθεί ως η απόλυτη λύση για κάθε είδους πρόβλημα ή κρίση. Όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει ο ΟΗΕ, η ανθεκτικότητα απαιτεί “το να εκτιμήσουμε και να εξετάσουμε σχεδόν κάθε φυσικό φαινόμενο σε όλο τον πλανήτη”.¹⁰²⁶

Το “περιβαλλοντικό εισόδημα” ή πώς να αντιληφθούμε το περιβάλλον ως επιχείρηση

Το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής εντάσσεται κεντρικά στη διεθνή αναπτυξιακή ατζέντα ήδη από τον προηγούμενο αιώνα, μέσω του προτάγματος της βιώσιμης ανάπτυξης, και ιδιαίτερα μετά τη Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του Ρίο το 1992, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ωστόσο, η αλλαγή που πραγματοποιείται στις αρχές του 21^{ου} αιώνα σχετίζεται με την ανάδειξη της ανθεκτικότητας σε θεμελιώδες στοιχείο και σε αναγκαία προϋπόθεση για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Μέσα από αυτή την οπτική, η ανθεκτικότητα επαναπροσδιορίζει και την ίδια την αντίληψη της ανάπτυξης, υποστηρίζοντας την ανάγκη όχι τόσο για την *πρόληψη* όσο για την *προσαρμογή* στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Μία από τις πιο σημαντικές εκθέσεις διεθνών οργανισμών για την περίοδο αυτή και μέσω της οποίας εμπεδώνεται η λογική της ανθεκτικότητας ως προσαρμογής είναι αυτή του Παγκόσμιου Ινστιτούτου Πόρων (World Resources Institute, WRI) του 2008, με τον τίτλο: “Οι

¹⁰²⁵ UNISDR 2004: 21.

¹⁰²⁶ Στο ίδιο: 37

ρίζες της ανθεκτικότητας: αυξάνοντας τον πλούτο των φτωχών”.¹⁰²⁷ Άλλωστε, η ίδια η έκθεση ρητά αναφέρει ότι “η κοινωνική ανθεκτικότητα δεν έχει να κάνει με την αποφυγή της αλλαγής αλλά με την απόκτηση των εργαλείων για την επιβίωση και την αναδιοργάνωση στις περιπτώσεις που η αλλαγή είναι αναπόφευκτη —με άλλα λόγια, το να μάθουμε να προσαρμοζόμαστε”.¹⁰²⁸

Κύρια στόχευση της έκθεσης του 2008, όπως αναφέρεται, είναι η αύξηση της ανθεκτικότητας των φτωχών αγροτικών πληθυσμών απέναντι στην κλιματική αλλαγή, για την καταπολέμηση της φτώχειας.¹⁰²⁹ Ωστόσο, η κεντρική θέση της έκθεσης αναδεικνύει και τον τρόπο με τον οποίο προτείνεται να υλοποιηθεί η παραπάνω στόχευση:

“Το εισόδημα που απορρέει από τη βιώσιμη διαχείριση των οικοσυστημάτων μπορεί να λειτουργήσει ως εφελκυστικό για την οικονομική ενδυνάμωση των φτωχών. Όμως κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί μόνον εφόσον τα φτωχά νοικοκυριά είναι σε θέση να καρπωθούν τα οφέλη της σωστής επιστασίας τους ως προς τα οικοσυστήματα [...]. Οι κοινότητες που αναλαμβάνουν την από κοινού διαχείριση των πόρων, που οικοδομούν συστηματικά την κοινωνική τους συνοχή και τις επιχειρηματικές τους ικανότητες, και που διευρύνουν τα δίκτυα εκμάθησης και τα εμπορικά τους δίκτυα αυξάνουν σε μεγάλο βαθμό την [...] ανθεκτικότητά τους. Το γεγονός αυτό τους δίνει πολύ περισσότερες ευκαιρίες να διατηρήσουν τις επιτυχίες τους σε έναν κόσμο όπου οι απρόβλεπτες προκλήσεις είναι όλο και πιο πιθανές [...]”.¹⁰³⁰

Μια τέτοια διαχείριση των οικοσυστημάτων μοιάζει περισσότερο να εστιάζει στον κόσμο του επιχειρείν και στην οικονομική ανάπτυξη παρά στην ουσιαστική κοινωνική και πολιτική ενδυνάμωση των πληθυσμών αυτών. Οι αναφορές σε μέτρα όπως η “αύξηση του περιβαλλοντικού εισοδήματος”, η δημιουργία “περιβαλλοντικών επιχειρήσεων” και η ανάπτυξη της “διαχείρισης των φυσικών πόρων με βάση την κοινότητα” (community-based natural resources management) παραπέμπουν σε σαφώς οικονομικούς όρους της καπιταλιστικής αγοράς παρά σε κοινωνικούς όρους άρσης ή μείωσης των κοινωνικών ανισοτήτων που αναπαράγουν τις στρατιές των φτωχών. Όπως ρητά αναφέρεται, “η αύξηση του ‘περιβαλλοντικού εισοδήματος’ είναι το αποτέλεσμα επιχειρήσεων που βασίζονται στα οικοσυστήματα”. Οι επιχειρήσεις αυτές “προσφέρουν συνεχή οικονομικά και κοινωνικά οφέλη στους φτωχούς, ενώ παράλληλα βελτιώνουν τους στοιχειώδεις φυσικούς πόρους”.¹⁰³¹ Βέβαια, θα μπορούσε ίσως να υπάρξει θετική συσχέτιση των επιχειρήσεων με τα οφέλη προς τους φτωχούς, όμως αυτή προϋποθέτει μη ανταγωνιστικά κοινωνικο-οικονομικά συστήματα που στην περίπτωση των συγκεκριμένων κειμένων δεν φαίνεται να λαμβάνονται υπόψη. Αντίθετα μάλιστα, στη βάση της ισχυροποίησης της ιδιοκτησίας δημιουργείται, μέσω της “μαθητείας των φτωχών” στην απόκτηση ικανοτήτων, της

¹⁰²⁷ WRI κ.ά. 2008.

¹⁰²⁸ Στο ίδιο: 28-29.

¹⁰²⁹ Στο ίδιο: 10.

¹⁰³⁰ Στο ίδιο: viii, 29.

¹⁰³¹ Στο ίδιο: 3.

συνδεσιμότητας και άλλων θεωρητικών ιδιοτήτων, ένα μέλλον “υψηλών επιχειρηματικών προσδοκιών” για τους φτωχούς.

Έτσι, η έκθεση υποστηρίζει ότι “η φτώχεια και το περιβάλλον είναι άρρηκτα συνδεδεμένες [και] ότι οι φτωχοί αγροτικοί πληθυσμοί μπορούν να αυξήσουν τους πόρους τους κερδίζοντας μεγαλύτερες αξίες από τα οικοσυστήματα”,¹⁰³² εφόσον “τα οικοσυστήματα συνιστούν πολύτιμους πόρους που μπορούν να μετατραπούν σε ιδιοκτησίες και να διαχειριστούν με τρόπο που να αποφέρει συνεχή οφέλη [...]”.¹⁰³³ Τρία είναι τα στοιχεία που θεωρούνται απαραίτητα για να καταστούν εφικτά τα παραπάνω: η *ιδιοκτησία*, η *ικανότητα* (της ανάπτυξης μέσω της σωστής διαχείρισης των οικοσυστημάτων), και, τέλος, η *συνδεσιμότητα*, δηλαδή “η δημιουργία προσαρμοστικών δικτύων” που θα δώσουν την ικανότητα στις επιχειρήσεις αυτές να “προσαρμοστούν, να μάθουν, να συνδεθούν με τις αγορές και να ωριμάσουν [...]”.¹⁰³⁴

Στο πλαίσιο αυτό, τονίζεται ιδιαίτερα η ανάγκη για την “οικοδόμηση της ιδιοκτησίας” ως το “θεμέλιο” για την ανάπτυξη των “επιχειρήσεων” των οικοσυστημάτων. Όπως εξηγεί η έκθεση: “η σύνδεση μεταξύ της επιτυχημένης επιχειρηματικότητας και των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας είναι επαρκώς τεκμηριωμένη. [Η] επένδυση στη γη αυξάνεται στις περιπτώσεις όπου ενδυναμώνονται τα δικαιώματα γαιοκτησίας [...]. Συνεπώς, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα ισχυρά δικαιώματα ιδιοκτησίας σχετίζονται με την αυξημένη οικονομική μεγέθυνση”.¹⁰³⁵

Όσο για τα δύο άλλα στοιχεία που θα οδηγήσουν στη σωστή εκμετάλλευση των οικοσυστημάτων (ανάπτυξη των ικανοτήτων, συνδεσιμότητα), αυτά θα επιτευχθούν μέσα από πρακτικές που ουσιαστικά θέτουν σε εφαρμογή όλη την εργαλειοθήκη και αναπαράγουν το κεντρικό λεξιλόγιο της νεοφιλελεύθερης οικονομίας, όπως η “περιβαλλοντική επιστασία”, η “αυξημένη πρόσβαση στις αγορές”, οι “καινοτόμες στρατηγικές”, η ιδέα των “κοινοτήτων ως επενδυτών”, η “οικοδόμηση κοινωνικών ικανοτήτων και τεχνικών δεξιοτήτων”, η “ενεργή καθοδήγηση”, η “δύναμη της συνεργασίας” ή η “απόκτηση επιρροής στην αγορά” —έννοιες που διατρέχουν, επαναλαμβανόμενες, όλο το κείμενο της έκθεσης.

Το WRI, χρησιμοποιώντας την “αναγνώριση της οικονομικής αξίας των πόρων που προέρχονται από τα οικοσυστήματα”¹⁰³⁶ και το “ξεκλείδωμα του δυνητικού πλούτου των

¹⁰³² WRI κ.ά. 2008: viii. Η θέση αυτή βασίζεται στο κεντρικό συμπέρασμα παλαιότερης έκθεσης του WRI, της οποίας η παρούσα αποτελεί τη συνέχεια: WRI κ.ά., *World Resources 2005: The Wealth of the Poor. Managing Ecosystems to Fight Poverty* (Washington, DC: World Resources Institute, 2005).

¹⁰³³ Στο ίδιο: 5.

¹⁰³⁴ Στο ίδιο: 5.

¹⁰³⁵ Στο ίδιο: 50. Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι η “καινοτόμος” λύση που προτείνεται για τις περιπτώσεις των ακτημόνων —υπό τον τίτλο “δικαιώματα των ακτημόνων”— είναι αυτή της ενοικίασης καλλιεργήσιμων εκτάσεων, μία σύγχρονη παραλλαγή του κολλήγου: “Μία ανταγωνιστική προσέγγιση για την αύξηση της ασφάλειας της γαιοκτησίας οφείλει να εξυπηρετεί και όσους δεν κατέχουν γη. Διατάξεις που ευνοούν την ενοικίαση γης, για παράδειγμα, συνιστούν μία σημαντική μορφή πρόσβασης στη γη [...]”.

¹⁰³⁶ Στο ίδιο: 56.

οικοσυστημάτων”,¹⁰³⁷ προτείνει την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των αγροτικών πληθυσμών σαν μέσο για την ελάττωση της φτώχειας τους. Η απάντηση στο πώς θα γίνει αυτό βρίσκεται στην επιχειρηματικότητα, δηλαδή στο να μετατραπούν σε επιχειρηματίες υπό την καθοδήγηση, βεβαίως, μίας σωστής διακυβέρνησης, που δεν είναι παρά το άλλο όνομα της συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα στην παραγωγή πολιτικών. Έτσι, “η διαδικασία του εκσυγχρονισμού” από τους διεθνείς αναπτυξιακούς φορείς, όπως κριτικά επισημαίνει ο Μπεκ, “λαμβάνει χώρα με το αίτημα του ανοίγματος των θυρών σε κρυμμένες πηγές κοινωνικού πλούτου με τα κλειδιά της τεχνολογικο-οικονομικής ανάπτυξης”¹⁰³⁸ που, φυσικά, μόνο η ιδιωτική και επιχειρηματική πρωτοβουλία μπορεί να εξασφαλίσει. Εξάλλου, αυτό είναι και το πλαίσιο που περιγράφεται, στην έκθεση του WRI, για την κατασκευή των ανθεκτικών φτωχών που θα υπηρετούν τα ανθεκτικά οικοσυστήματα:

“Στην παρούσα έκθεση υποστηρίζουμε ότι η διαχείριση των φυσικών πόρων με βάση την κοινότητα, η οποία πηγάζει από τις γνήσιες απαιτήσεις της κοινότητας, είναι ικανή να καλλιεργήσει επιχειρήσεις που θα παράγουν σημαντικό εισόδημα, ενώ παράλληλα θα βελτιώσουν την κατάσταση των τοπικών οικοσυστημάτων. Κάτω από τις σωστές συνθήκες, οι επιχειρήσεις αυτές μπορούν να αυξηθούν, με αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση της φτώχειας. [Οι] επιχειρήσεις που οικοδομούνται στη βάση της σωστής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης μπορούν όχι μόνο να βελτιώσουν τους πόρους των φτωχών αγροτικών πληθυσμών, αλλά και να αυξήσουν την ανθεκτικότητά τους στις συνεχόμενες προκλήσεις. [Οι πληθυσμοί αυτοί] μπορούν να μετατραπούν σε οικονομικά ανθεκτικούς —δηλαδή πιο ικανούς να αντιμετωπίσουν οικονομικούς κινδύνους. Αυτοί και οι κοινότητές τους μπορούν να γίνουν και πιο κοινωνικά ανθεκτικοί —πιο ικανοί να συνεργάζονται για κοινά οφέλη. Αλλά και τα οικοσυστήματα εντός των οποίων ζουν μπορούν να αυξήσουν τη βιολογική τους ανθεκτικότητα —να γίνουν πιο παραγωγικά και πιο σταθερά”.¹⁰³⁹

Στην ίδια λογική, είκοσι χρόνια μετά τη Συνδιάσκεψη του Ρίο, ο ΟΗΕ επιβεβαιώνει ότι η ίδια η βιώσιμη ανάπτυξη απαιτεί μία “νέα πολιτική οικονομία”, στην οποία “οι αγορές και η επιχειρηματικότητα θα αποτελέσουν τη βασική κινητήριο δύναμη της λήψης αποφάσεων και της οικονομικής αλλαγής”, προτρέποντας “τις κυβερνήσεις και τους διεθνείς θεσμούς να συνεργαστούν με το βλέμμα στραμμένο προς το μέλλον και να πρωτοπορήσουν συμβάλλοντας στη βιώσιμη ανάπτυξη”.¹⁰⁴⁰ Έτσι, όπως εξηγούν οι Κάννον (Cannon) και Μίλλερ-Μαν (Müller-Mahn), “η κλιματική αλλαγή επιδρά όχι μόνο στα *αντικείμενα* των αναπτυξιακών πρακτικών (άτομα, φυσικοί και άλλοι πόροι), αλλά και στον τρόπο με τον οποίο η αναπτυξιακή διαδικασία γίνεται αντιληπτή και μεταφράζεται σε πολιτικές από τα *υποκείμενα* αυτών των διαδικασιών”.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷ WRI κ.ά. 2008: 5.

¹⁰³⁸ Beck 2015: 45.

¹⁰³⁹ WRI κ.ά. 2008: 111.

¹⁰⁴⁰ UN General Assembly 2012: 15.

¹⁰⁴¹ Terry Cannon και Detlef Müller-Mahn, ‘Vulnerability, resilience and development discourses in context of climate change’, *Natural Hazards* 55, τχ. 3 (2010): 622.

Εν τέλει, οι πολιτικές για το περιβάλλον που θα προωθηθούν εφεξής σε διεθνές επίπεδο συνιστούν, σύμφωνα με τον Φελλί, ένδειξη της “ριζοσπαστικοποίησης” του ήδη εμπεδωμένου από τη Συνδιάσκεψη του Ρίο “φιλελεύθερου περιβαλλοντισμού”, ο οποίος εδραίωσε τη λογική της περιβαλλοντικής προστασίας υπό την καθοδήγηση των νόμων της αγοράς και οδήγησε στην “εσωτερίκευση του περιβάλλοντος στην αγορά [ως] τον κινητήρα της οικονομικής ανάπτυξης”.¹⁰⁴² Παράλληλα, οι πολιτικές αυτές παραβλέπουν το γεγονός ότι ο ίδιος ο τρόπος με τον οποίο τίθενται τα περιβαλλοντικά ζητήματα “δεν συνιστά μόνο έκφραση των υποκείμενων κοινωνικο-οικονομικών δυνάμεων, αλλά δημιουργεί και χώρους όπου οι δυνάμεις αυτές αντιμάχονται και όπου οι υφιστάμενες δομές αναπαράγονται, αμφισβητούνται και, ορισμένες φορές, μεταλλάσσονται”.¹⁰⁴³

Η εμβάθυνση του νεοφιλελευθερισμού στο επίπεδο των πολιτικών για την κλιματική αλλαγή εισάγει πλέον την ιδέα ότι “η διάδραση μεταξύ της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος [...] οφείλει να είναι οικονομικά παραγωγική ακόμη και μέσα από τα αδύναμά της σημεία”.¹⁰⁴⁴ Πιο απλά, ακολουθώντας τη λογική της “δημιουργικής καταστροφής”, η ανάπτυξη παρουσιάζεται ως εφικτή μόνο ή κυρίως μέσα από τα ρίσκα και τους κινδύνους της, και έτσι εμπεδώνει την ιδέα της προσαρμογής απέναντι στα αποτελέσματα των κινδύνων αυτών. Ο γεωγράφος Ρόμπερτ Κέιτς (Robert W. Kates) σημειώνει σκωπικά ότι στην ουσία η λογική αυτή μοιάζει “απλώς να εμπιστεύεται το αόρατο χέρι είτε της φυσικής επιλογής είτε των δυνάμεων της αγοράς για την ενίσχυση της προσαρμογής”, ενώ παράλληλα τονίζει ότι η ιδέα της προσαρμογής, που παρουσιάζεται ως η λύση σε όλα τα προβλήματα, παραβλέπει “τα κοινωνικά κόστη της προσαρμογής και την διαφοροποιημένη πρόσβαση σε αυτήν, εφόσον η προσαρμογή, ακόμη και με το αόρατο χέρι της αγοράς, δεν είναι χωρίς κόστος αλλά και δεν αποφέρει τα ίδια οφέλη παντού”.¹⁰⁴⁵

Το πλαίσιο εντός του οποίου γίνεται κατανοητή η ανάπτυξη στα παραπάνω σχέδια, προσλαμβάνει τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες αλλά και τα αποτελέσματά τους —που οδηγούν αυτό το τεράστιο ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού να ζει κάτω από συνθήκες φτώχειας— ως άλλα φυσικά φαινόμενα, τα οποία υπάρχουν, υπήρχαν και θα συνεχίσουν να υπάρχουν αιωνίως. Ενώ, παράλληλα, παρόλο που αναγνωρίζουν την “ανθρώπινη συμβολή” στη μετατροπή των κινδύνων σε καταστροφές, δεν αναφέρεται πουθενά το ποια ακριβώς είναι αυτή η “ανθρώπινη συμβολή” και πώς οδηγεί στις καταστροφές αυτές (αναφορά που, ενδεχομένως, θα παρέπεμπε σε δεσμεύσεις για αντίστοιχα μέτρα πολιτικής). Είναι ενδεικτικό ότι ενώ τα σχέδια βρithουν ενός λεξιλογίου προερχόμενου από την οικονομία (επιχειρήσεις, καινοτομία, οφέλη, κόστη, επενδύσεις, εισοδήματα, ιδιοκτησία κ.ο.κ.), από τα κείμενα απουσιάζουν όροι και έννοιες όπως η άνιση ανάπτυξη, η εξάρτηση, η εκμετάλλευση, η υποτέλεια ή η κυριαρχία. Για παράδειγμα, ακόμη και στις ελάχιστες περιπτώσεις που αναφέρεται η αποικιοκρατία, αυτή αντιμετωπίζεται ως

¹⁰⁴² Romain Felli, ‘Adaptation et résilience: critique de la nouvelle éthique de la politique environnementale internationale’, *Éthique publique* 16, τχ. 1 (2014): 106, 105.

¹⁰⁴³ Romain Felli, ‘The World Bank’s Neoliberal Language of Resilience’, στο *Risking Capitalism*, επιμ. Susanne Soederberg, τ. 31, Research in Political Economy (Emerald Group Publishing Limited, 2016): 270.

¹⁰⁴⁴ Felli 2014: 106.

¹⁰⁴⁵ Robert W. Kates, ‘Cautionary Tales: Adaptation and the Global Poor’, *Climatic Change* 45, τχ. 1 (2000): 6, 7.

ένα ιστορικό γεγονός του παρελθόντος, αποσιωπώντας τις σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας που διαμορφώνει ακόμη και σήμερα μεταξύ του Παγκόσμιου Βορρά και Νότου. Με ιστορικούς όρους, λοιπόν, η αντιμετώπιση των κοινωνικών συστημάτων ως φυσικά ή αποστειρωμένα οικονομικά συστήματα παραβλέπει το γεγονός ότι τα κοινωνικά συστήματα εμπεριέχουν, οργανώνονται και καθορίζονται μέσα από σχέσεις εξουσίας.

Ακριβώς με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται και η εξατομίκευση της ευθύνης τόσο για την ανάπτυξη εντός ενός ασταθούς περιβάλλοντος, όσο και για τις όποιες αποτυχίες, αποτυχίες ή καταστροφές αυτή επιφέρει:

“Η ανασφάλεια των φτωχών πληθυσμών απέναντι στην κλιματική αλλαγή παρουσιάζεται όχι ως το αποτέλεσμα της κληρονομιάς της αποικιοκρατίας, της εισαγωγής της περιφέρειας εντός της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, της επιμονής του ρατσισμού και του ιμπεριαλισμού [...], αλλά ως προϊόν κακών εθνικών θεσμών, ‘πρωχευμένων’ κρατών και λανθασμένων συμπεριφορών και στρατηγικών επιλογών”.¹⁰⁴⁶

Έτσι, η φτώχεια και η συνεπαγόμενη αδυναμία αντιμετώπισης των κινδύνων και των καταστροφών παρουσιάζονται όχι ως δομικά παράγωγα της άνισης ανάπτυξης, αλλά ως ένδειξη “ευαλωτότητας” των ίδιων των πληθυσμών, η οποία οφείλει να αντιμετωπιστεί με την αύξηση της ανθεκτικότητας, πάντα βέβαια σε ειδικό (τοπικό, κοινοτικό) και, ουσιαστικά, στο ατομικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, οι ίδιοι οι πληθυσμοί αυτοί ευθύνονται για το ότι είναι φτωχοί —μην έχοντας αναπτύξει τις επιχειρηματικές τους ικανότητες—, ευθύνονται για τις πολιτικές που ακολουθούν οι κυβερνήσεις τους, καθώς επίσης ευθύνονται για την ίδια την επιβίωση και την κερδοφορία των οικοσυστημάτων. Είναι χαρακτηριστική η επαναλαμβανόμενη υπόδειξη ότι η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των φτωχών αγροτικών πληθυσμών, εφόσον οι ίδιοι είναι υπεύθυνοι για τη σωστή “περιβαλλοντική επιστασία”, είναι αυτή που θα οδηγήσει και στην ανάπτυξη της “βιολογικής ανθεκτικότητας” των οικοσυστημάτων. Πρόκειται, επομένως, για μία μετάλλαξη της απεικόνισης των “παιδιών της φύσης” του Σματς, που από έρμαιο, καλούνται να γίνουν “φύλακες” της φύσης, των οικοσυστημάτων, και της επιβίωσής τους.

Πρόκειται και εδώ για έκφραση της ίδιας λογικής της εξατομίκευσης της ευθύνης με σκοπό να διατηρηθεί ένα (ασταθές) σύστημα το οποίο, αν και ασταθές, θα πρέπει να παραμείνει σε λειτουργία (ως η μοναδική μάλιστα εναλλακτική προοπτική). Σε αυτή τη μη διαλεκτική αντίληψη της αλλαγής, τα υποκείμενα, αντί να οραματιστούν τη δυνατότητα της αλλαγής των όρων ζωής τους, καλούνται τα ίδια να αλλάξουν σε ανθεκτικά υποκείμενα. Εξάλλου, στο ίδιο πνεύμα, και ο ΟΗΕ νουθετεί τα άτομα να γίνουν ανθεκτικά: “[...] είναι κρίσιμο για τα άτομα να κατανοήσουν ότι έχουν ευθύνες απέναντι στην ίδια τους την επιβίωση, και δεν θα πρέπει να περιμένουν από τις κυβερνήσεις να βρουν και να τους προσφέρουν τις λύσεις”.¹⁰⁴⁷ Σχολιάζοντας αυτή την αντιδιαλεκτική προσέγγιση, ο Φελλί παρατηρεί ότι αυτή προβάλλεται, επί πλέον, ως “ένδειξη ορθολογισμού”:

“Η προώθηση της ανθεκτικότητας ως της ικανότητας πραγματοποίησης ατομικών επιλογών, αυτο-οργάνωσης και υλοποίησης στρατηγικών (ατομικών ή κοινοτικών)

¹⁰⁴⁶ Felli 2014: 112.

¹⁰⁴⁷ UNISDR 2004: 189.

έξω από μία πολιτική δομή και πέρα από κάθε κοινωνική ασφάλεια, αλλά και η προώθηση της ευημερίας χωρίς τη στήριξη και την επένδυση σε δημόσιες υποδομές, ριζοσπαστικοποιεί τον κανόνα του φιλελεύθερου περιβαλλοντισμού προς μία νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση”.¹⁰⁴⁸

Συμπερασματικά, με όρους πολιτικών προς εφαρμογή, η πρόταση της ανθεκτικότητας λειτουργεί ως ο βασικός οργανωτής όλων των αναπτυξιακών σχεδίων για τον Παγκόσμιο Νότο, αλλά και, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, και για όλες τις μορφές ανάπτυξης των περιοχών του “συμβολικού” Νότου ακόμη και εντός του Παγκόσμιου Βορρά:

“Αντλώντας από τις υποτιθέμενες αυτο-οργανωτικές ικανότητες των κοινωνικών συστημάτων, η κλιματική προσαρμογή και η ανθεκτικότητα παρέχουν ένα σύστημα μέτρησης για έναν θαυμαστό νέο κόσμο ταραχώδους καπιταλισμού. Το ‘κατώτατο δισεκατομμύριο’ [των πιο φτωχών] του Παγκόσμιου Νότου παρέχει ένα εργαστήριο στο οποίο οι φτωχοί θα δοκιμαστούν καθώς εκδηλώνονται οι επιπτώσεις της αλλαγής [...]. Ο Παγκόσμιος Νότος είναι το πεδίο δοκιμών για ένα όραμα ασφάλειας και επιμέλειας στο οποίο η ζωή δεν είναι τίποτα περισσότερο από μόνιμη ετοιμότητα και ελαστική προσαρμοστικότητα. [Πρόκειται για ένα νεοφιλελεύθερο όραμα] όπου η ιδέα των αυθόρμητων κανόνων της αγοράς έχει μετατραπεί, ειρωνικά, σε μία μορφή βιώσιμης ανάπτυξης”.¹⁰⁴⁹

Η οικονομική ανάπτυξη, η “παγίδα της φτώχειας” και η ανθεκτική φύση των φτωχών

Η σύνδεση της ανθεκτικότητας με την οικονομία θα γίνει ακόμη πιο στενή μετά και την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, η οποία θα “ανοίξει” την πόρτα για την ανθεκτικότητα και σε όλα, σχεδόν, τα επιστημονικά πεδία, ως απάντηση για οποιαδήποτε, εφεξής, μορφή κρίσης ή αναταραχής. Έτσι, ενώ μέχρι το 2008 η έννοια της ανθεκτικότητας συνδεόταν κυρίως με τα οικοσυστήματα και τα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής, η οικονομική κρίση θα την αναδείξει σε ιδιότητα που μπορούν να αναπτύξουν σχεδόν όλα τα στοιχεία στο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό ή οικολογικό επίπεδο.

Ενδεικτικά είναι τα λόγια του τότε Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ζαν-Κλωντ Γιούνκερ (Jean-Claude Juncker) το 2013, προς τον ελληνικό λαό για τα βαριά μέτρα λιτότητας που του επιβλήθηκαν: “Στη διάρκεια όλων αυτών των ετών ένιωθα τον πόνο σας. Γνωρίζω καλά το πόσο υπέφεραν πολλοί Έλληνες. Όμως, γνωρίζω εξίσου καλά και την ανθεκτικότητα του ελληνικού λαού απέναντι στις αντιξοότητες”.¹⁰⁵⁰ Τη λογική αυτή επανέλαβε, μερικά χρόνια αργότερα, και ο τότε Πρόεδρος των ΗΠΑ στην Ελλάδα, Τζέφρυ Πάιατ (Geoffrey Pyatt): “Είμαι εντυπωσιασμένος από την ανθεκτικότητα του ελληνικού λαού

¹⁰⁴⁸ Felli 2014: 109.

¹⁰⁴⁹ Watts 2015b: 41.

¹⁰⁵⁰ J. Juncker, ‘Main Messages of Jean-Claude Juncker During his Campaign Visit to Athens, Greece’ (2013), όπως παρατίθεται στο: Anthony Mckeown και John Glenn, ‘The rise of resilience after the financial crises: a case of neoliberalism rebooted?’, *Review of International Studies* 44, τχ. 2 (2018): 194.

εν μέσω αυτής της κρίσης, και από την ανθεκτικότητα των δημοκρατικών θεσμών του κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου”.¹⁰⁵¹

Η οικονομική κρίση, ως αποσταθεροποιητικός παράγοντας του καπιταλιστικού συστήματος, πλήττει όχι μόνο την ίδια την οικονομία και την ανάπτυξη, αλλά και τη νομιμοποίηση των κυβερνήσεων και των διεθνών θεσμών οι οποίοι θα επιβάλλουν τις λύσεις για τη διαχείριση της κρίσης. Επομένως, για τη διατήρηση του συστήματος, η “σταθερότητα” των “δημοκρατικών” θεσμών (όπως ανέφερε και ο Πάιατ) θεωρείται απαραίτητη και, για τον λόγο αυτόν, τίθεται υπό την προστασία των πολιτικών ανθεκτικότητας. Τον ρόλο αυτόν αναλαμβάνει ο ΟΟΣΑ, εστιάζοντας στην πορεία “από την ευθραυστότητα στην ανθεκτικότητα”, όπως χαρακτηριστικά ονομάζει τις αναπτυξιακές του προτάσεις.¹⁰⁵² Ο κύριος στόχος του, όπως διαφαίνεται και μέσα από τα κείμενά του, είναι η οικοδόμηση “αποτελεσματικών, νόμιμων και ανθεκτικών κρατών”, σε μία λογική μάλιστα που μοιάζει να μεταφέρει αυτούσια στο σήμερα την παρσονική θεωρία:

“[...] η ευθραυστότητα προκύπτει κυρίως από τις αδυναμίες της δυναμικής πολιτικής διαδικασίας μέσω της οποίας οι προσδοκίες των πολιτών από το κράτος, αλλά και αυτές του κράτους από τους πολίτες, συμβιβάζονται και ισορροπούν με τις δυνατότητες του κράτους να παρέχει υπηρεσίες. Η επίτευξη της ισορροπίας σε αυτή τη διαπραγμάτευση του κοινωνικού συμβολαίου είναι ο κύριος, εάν όχι ο μοναδικός, καθοριστικός παράγοντας της ανθεκτικότητας, ενώ η ανισορροπία είναι αυτός της ευθραυστότητας.

Η ανισορροπία προκύπτει ως αποτέλεσμα των ακραίων συνθηκών αδυναμίας εκπλήρωσης των καθηκόντων [από μεριάς του κράτους], της συμπεριφοράς των ελίτ, ή των κρίσεων νομιμότητας. Μπορεί να προκύψει μέσα από κρίσεις ή χρόνιες αποσαθρώσεις και να ενδυναμωθεί τόσο από εσωτερικούς όσο και από εξωτερικούς παράγοντες. Τα ανθεκτικά κράτη είναι ικανά να διαχειριστούν τις πιέσεις αυτές μέσω μίας υπεύθυνης πολιτικής διαδικασίας. Τα κράτη που στερούνται αποτελεσματικών πολιτικών μηχανισμών είναι πιθανό να μην είναι ικανά να διαχειριστούν τις συνέπειες —κοινωνική αναστάτωση, αναταραχές και βία— που μπορούν να προκύψουν όταν το κράτος δεν εκπληρώνει τις κοινωνικές προσδοκίες”.¹⁰⁵³

Με άλλα λόγια, σε περιόδους κρίσεων, η ανθεκτικότητα (του κράτους) είναι κάτι που θα λειτουργήσει προστατευτικά απέναντι στον κίνδυνο ανισορροπίας των πολιτικών θεσμών, αναβαθμίζοντας τις διαδικασίες εμβάθυνσης του νεοφιλελευθερισμού, με τα γνωστά, πλέον, προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής. Το ζήτημα δεν είναι η εξασφάλιση των κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών, αλλά η ασφάλεια του ίδιου του πολιτικο-οικονομικού συστήματος μέσω της κατασκευής ενός νέου “κοινωνικού συμβολαίου”:

“Η ιδέα της ανθεκτικότητας ως προκύπτουσας εν μέρει από τη συμπερίληψη, τη συμμετοχή και την ανταπόκριση υποστηρίζει ότι οι πολιτικές διαδικασίες που

¹⁰⁵¹ U.S. Consulate in Thessaloniki, ‘Η συνέντευξη του Αμερικανού Πρέσβη Τζέφρι Πάιατ στον ‘Εθνικό Κήρυκα’, Η Αμερικανική Πρεσβεία και το Προξενείο στην Ελλάδα, 4 Δεκεμβρίου 2018.

¹⁰⁵² OECD 2008, 2014 και OECD, *Supporting Statebuilding in Situations of Conflict and Fragility: Policy Guidance*, DAC Guidelines and Reference Series (OECD, 2011).

¹⁰⁵³ OECD 2008: 7.

παρουσιάζουν αυτές τις ιδιότητες είναι λιγότερο πιθανό να βιώσουν προβληματικές καταστάσεις, κι επομένως λιγότερο πιθανό να οδηγήσουν ορισμένες [κοινωνικές] ομάδες να αναζητήσουν την ικανοποίησή τους μέσω της βίας. Πρακτικά, η απόλυτη συμπερίληψη δεν είναι ποτέ δυνατή· όλο και πιο συχνά, πολύπλοκες συμφωνίες για τον καταμερισμό της εξουσίας και των πόρων [...] είναι αναγκαίες για τη διατήρηση της σταθερότητας”.¹⁰⁵⁴

Παράλληλα, η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας παρουσιάζεται ως η βέλτιστη απάντηση και στον οικονομικό τομέα. Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος της 43ης Ετήσιας Συνάντησης του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ το 2013, “Ανθεκτικός Δυναμισμός” (Resilient Dynamism), προωθώντας την ιδέα ότι “η ανθεκτικότητα οφείλει να είναι ένας στόχος για όλες τις χώρες εάν θέλουν να αντέξουν άλλη μία σημαντική ύφεση. Η απόκτηση του δυναμισμού οφείλει επίσης να αποτελέσει προτεραιότητα τώρα που η διαχείριση της κρίσης έδωσε τη θέση της στην εφαρμογή των προγραμμάτων αναδιάρθρωσης”.¹⁰⁵⁵

Στην κατεύθυνση της εφαρμογής αυτών των αναδιαρθρωτικών και άλλων αναπτυξιακών προγραμμάτων, ποιος άλλος θεσμός θα μπορούσε να θεωρηθεί πιο ικανός να διαχειριστεί τα οικονομικά ζητήματα και την ανάπτυξη του “ανθεκτικού δυναμισμού” εκτός από την Παγκόσμια Τράπεζα; Ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Μάικλ Γκόλντμαν (Michael Goldman) δίκαια της αποδίδει ιδιότητες και ρόλους όπως του “επικεφαλής διαιτητή”, του “κύριου υποστηρικτή του ‘σχεδίου της ανάπτυξης’”, αλλά και του “πιο ισχυρού διεθνή θεσμού”.¹⁰⁵⁶ Έτσι, η ανθεκτικότητα (ως μέσο για την προσαρμογή) θα ενταχθεί στα αναπτυξιακά προτάγματα της Παγκόσμιας Τράπεζας ως κύρια στόχευσή της και θα μετατραπεί στο απόλυτο εργαλείο διαχείρισης κινδύνων και κρίσεων της νέας εποχής.

Παρουσιάζοντας ως στόχους της την “εξάλειψη της φτώχειας” και τη “συνέχιση της οικονομικής ανάπτυξης” στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής αλλά και άλλων πιθανών κινδύνων και καταστροφών, η Παγκόσμια Τράπεζα ακολουθεί την κατεύθυνση του ΟΗΕ. Άλλωστε, όπως είδαμε στις αναφορές του ΟΗΕ, η βιώσιμη (οικονομική) ανάπτυξη είναι αυτή που θα μπορέσει να “γλιτώσει” τους φτωχούς πληθυσμούς τόσο από τη φτώχεια τους όσο και από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Μέσα από την ίδια οπτική, η Παγκόσμια Τράπεζα προτείνει και αυτή να συμπεριληφθούν μέτρα διαχείρισης και ελάττωσης κινδύνου στις αναπτυξιακές της πολιτικές: “Με δεδομένο ένα πλαίσιο αυξανόμενης αβεβαιότητας, η ιδέα του να ‘προετοιμαζόμαστε για το χειρότερο’ οφείλει να αναλάβει κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη”,¹⁰⁵⁷ ενώ παράλληλα υπογραμμίζει ότι η ανάπτυξη “οφείλει να γίνει ανθεκτική απέναντι στο κλίμα και τις

¹⁰⁵⁴ OECD 2008: 34.

¹⁰⁵⁵ World Economic Forum, ‘World Economic Forum Annual Meeting 2013 Resilient Dynamism: Global Agenda’ (Davos-Klosters, Switzerland: World Economic Forum, Ιανουάριος 2013): 4.

¹⁰⁵⁶ Michael Goldman, *Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization* (New Haven and London: Yale University Press, 2005): viii, xii.

¹⁰⁵⁷ World Bank 2013: 25.

καταστροφές”.¹⁰⁵⁸ Η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας ως διαδικασία θεωρείται τόσο σημαντική ώστε να απαιτείται η άμεση εφαρμογή της και μάλιστα κατά προτεραιότητα σε σχέση με την υλοποίηση των γενικότερων πολιτικών που η Τράπεζα προωθεί: “Σε μία ανθεκτική στο κλίμα και τις καταστροφές ανάπτυξη, η διαδικασία της ενδυνάμωσης της διαχείρισης του κινδύνου [...] μπορεί ορισμένες φορές να είναι πιο σημαντική από την πραγματική υλοποίηση συγκεκριμένων δραστηριοτήτων (όπως την οικοδόμηση ενός προστατευτικού φράγματος)”.¹⁰⁵⁹ Τα αποτελέσματα αυτής της αντίληψης διαμορφώνουν και την εφιαλτική πραγματικότητα στην περίπτωση της Νέας Ορλεάνης, στην οποία θα αναφερθούμε πιο αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο.

Ακολουθώντας την ίδια συλλογιστική με τις τελεολογικές ταυτολογίες της φονξιοναλιστικής προσέγγισης που παρουσιάσαμε στη γενεαλογία μας (Α΄ Μέρος), η κεντρική θέση της Παγκόσμιας Τράπεζας υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη θα γίνει ανθεκτική στις καταστροφές (δηλαδή θα προσαρμοστεί σε μία κρισιακή συνθήκη) μόνον εφόσον οι φτωχοί πληθυσμοί γίνουν ανθεκτικοί στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (δηλαδή προσαρμοστούν σε αυτές), και για να το κάνουν αυτό, οφείλουν να ακολουθήσουν τους ρυθμούς της οικονομικής μεγέθυνσης:

“Εάν δεν βοηθήσουμε τα φτωχά κράτη, τις φτωχές περιοχές και πόλεις να προετοιμαστούν και να προσαρμοστούν στους σημερινούς και μελλοντικούς κλιματικούς κινδύνους και καταστροφές, είναι πιθανό να δούμε δεκαετίες αναπτυξιακής διαδικασίας να ανατρέπονται [...]. Οι φτωχοί είναι ήδη ανθεκτικοί τόσο από τη φύση τους όσο και από ανάγκη. Ωστόσο, χρειάζονται περαιτέρω χρηματοδότηση, πληροφόρηση και υποστήριξη για να ξεφύγουν από τις παγίδες της φτώχειας και να ανταπεξέλθουν καλύτερα στις καταστροφές που προκαλεί [η κλιματική αλλαγή]”.¹⁰⁶⁰ “Η οικονομική μεγέθυνση είναι απαραίτητη για τη μείωση της φτώχειας, και βρίσκεται στην καρδιά της αύξησης της ανθεκτικότητας των φτωχών χωρών στην κλιματική αλλαγή”.¹⁰⁶¹

Η αύξηση αυτής της ανθεκτικότητας για την Παγκόσμια Τράπεζα γίνεται αντιληπτή σαφώς ως προσαρμογή: “Η ευελιξία της προσαρμογής σε νέες συνθήκες είναι ουσιώδης για την προώθηση της ανθεκτικότητας αλλά και για να εκμεταλλευτούμε στο έπακρο τις [νέες] ευκαιρίες”.¹⁰⁶² Κάποια από τα εργαλεία που αναπτύσσει η Παγκόσμια Τράπεζα για την “ενίσχυση της ανθεκτικότητας”, και τα οποία παρουσιάζονται ως τα πιο σημαντικά στην κατεύθυνση αυτή —στο πλαίσιο του προσαρμοστικού μάνατζμεντ ή της *προσαρμοστικής διακυβέρνησης* (adaptive governance) όπως πλέον “λανσάρεται”—¹⁰⁶³ είναι η δημιουργία

¹⁰⁵⁸ World Bank 2013: v.

¹⁰⁵⁹ Στο ίδιο: ix.

¹⁰⁶⁰ Στο ίδιο: v, 9.

¹⁰⁶¹ World Bank 2010: 7.

¹⁰⁶² World Bank, *World Development Report 2014: Risk and Opportunity. Managing Risks for Development* (Washington, DC: World Bank, 2014): 41.

¹⁰⁶³ Βλέπε σχετικά: Steve Hatfield-Dodds, Rohan Nelson, και David Cook, ‘Adaptive governance: An introduction, and implications for public policy’ (51st Annual conference of the Australian Agricultural and Resource Economics Society, Queenstown, Νέα Ζηλανδία, 2007).

μίας πλατφόρμας για την ανταλλαγή πληροφοριών και “καλών πρακτικών” μεταξύ των διαφόρων παραγόντων που συμμετέχουν στο “αναπτυξιακό έργο”,¹⁰⁶⁴ αλλά και η δημιουργία του Πιλοτικού Προγράμματος για την Κλιματική Ανθεκτικότητα (Pilot Program for Climate Resilience, PPRC), το οποίο “στηρίζει τις αναπτυσσόμενες χώρες και περιοχές που είναι άκρως ευάλωτες στην κλιματική αλλαγή. Ενισχύει τις προσαρμοστικές τους ικανότητες και την ανθεκτικότητά τους ενάντια στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στις κοινότητες, τα οικοσυστήματα και τις υποδομές τους”.¹⁰⁶⁵ Έτσι, το Πρόγραμμα “στηρίζει την τεχνική βοήθεια και τις επενδύσεις που ενισχύουν τις προσπάθειες των χωρών να εντάξουν τον κλιματικό κίνδυνο και την ανθεκτικότητα στον πυρήνα του αναπτυξιακού σχεδιασμού και υλοποίησης [και βοηθά] στην προτεραιοποίηση και εφαρμογή επενδύσεων μεγάλης κλίμακας που να υποστηρίζουν τους εθνικούς αναπτυξιακούς στόχους”.¹⁰⁶⁶

Η πληθώρα των προτάσεων και των χρηματοδοτήσεων της Παγκόσμιας Τράπεζας για επενδύσεις μεγάλης κλίμακας σε αναπτυξιακά σχέδια επιβεβαιώνουν ότι στον πυρήνα τους βρίσκεται η ανθεκτικότητα σε κλιματικούς κινδύνους και πάλι ως *προσαρμογή*:

“Η προσαρμογή και ο περιορισμός οφείλουν να ενταχθούν σε μία κλιματικά έξυπνη αναπτυξιακή στρατηγική που θα αυξάνει την ανθεκτικότητα, θα μειώνει την απειλή περαιτέρω αύξησης της θερμοκρασίας, και θα βελτιώνει τα αποτελέσματα της ανάπτυξης [...]. Η πρόωθηση ισχυρών, ανθεκτικών αναπτυξιακών πολιτικών οι οποίες καλλιεργούν την προσαρμογή είναι απαραίτητη σήμερα, διότι οι αλλαγές στο κλίμα, που έχουν ήδη εκδηλωθεί, θα αυξηθούν ακόμη περισσότερο πολύ σύντομα”.¹⁰⁶⁷

Άρα, προσαρμογή και μάλιστα στατική προσαρμογή σε ένα περιβάλλον (φυσικό, κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό) που θα αποτελεί τη μοναδική εναλλακτική και που δεν μπορεί να αλλάξει —παρότι είναι σε διαρκή αναταραχή—, αλλά από το οποίο οφείλουμε να αντλήσουμε το μέγιστο των “ευκαιριών”. Ή, για να χρησιμοποιήσουμε και τα λόγια ενός από τους πιο επιδραστικούς ειδικούς της εκσυγχρονιστικής ανάπτυξης, “[το κύριο ερώτημα

¹⁰⁶⁴ “Το Παγκόσμιο Ταμείο για τη Μείωση των Καταστροφών και την Αποκατάσταση θέσπισε την Πρωτοβουλία Ανοιχτά Δεδομένα για την Ανθεκτικότητα [Open Data for Resilience Initiative, OpenDRI], σε συνεργασία με κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμούς και ομάδες της κοινωνίας των πολιτών για την ανάπτυξη ανοικτών συστημάτων για την πληροφόρηση σχετικά με τους κινδύνους καταστροφών και την κλιματική αλλαγή. Το OpenDRI προωθεί επίσης καινοτόμες προσεγγίσεις για τη διαφάνεια και τη λογοδοσία, διασφαλίζοντας ότι ένα ευρύ φάσμα παραγόντων θα μπορεί να συμμετέχει στην πρόκληση της οικοδόμησης της ανθεκτικότητας” (World Bank 2013: 21). Το Παγκόσμιο Ταμείο για τη Μείωση των Καταστροφών και την Αποκατάσταση (Global Facility for Disaster Reduction and Recovery, GFDRR) ιδρύθηκε από την Παγκόσμια Τράπεζα το 2006, ως “μία παγκόσμια συνεργασία που βοηθά χώρες χαμηλών και μεσαίων εισοδημάτων [low- and middle-income countries] να κατανοήσουν καλύτερα και να μειώσουν την ευαλωτότητά τους σε φυσικούς κινδύνους και στην κλιματική αλλαγή” (GFDRR, ‘Who we are’, GFDRR, <https://www.gfdrr.org/en>).

¹⁰⁶⁵ CIF, ‘Pilot Program for Climate Resilience: What it aims to achieve’, Climate Investment Funds (CIF), <https://www.cif.org/topics/climate-resilience>.

¹⁰⁶⁶ World Bank 2013: 21.

¹⁰⁶⁷ World Bank 2010: 44.

είναι] το πώς μπορούμε να παρακινήσουμε τη δημιουργική αστάθεια”.¹⁰⁶⁸ Μέσα από το πλαίσιο αυτό, η ανθεκτικότητα μετατρέπεται στην απόλυτη λύση για κάθε είδους πρόβλημα ή κρίση του παρόντος και του μέλλοντος, που “στηρίζεται στη μονιμότητα της ανασφάλειας, σε μία οντολογία που βασίζεται σε έναν ουσιωδώς απρόβλεπτο και μη διαρθρωμένο κόσμο [όπου] ο κίνδυνος είναι μόνιμος και πανταχού παρών”.¹⁰⁶⁹

Το ερώτημα βέβαια, που ανακύπτει από μία τέτοια αντίληψη είναι το ποιος θα πρέπει να προσαρμοστεί, εν τέλει, και σε τι; Ενδεικτικά, μία γρήγορη ανασκόπηση των διεθνών αναπτυξιακών σχεδίων δείχνει ότι μέχρι το 2008 τα υποκείμενα της ανθεκτικότητας (ανθεκτικότητα ποιου;) είναι κυρίως τα άτομα, οι κοινότητες, οι κοινωνίες, τα οικοσυστήματα, οι φτωχοί ή τα κτήρια,¹⁰⁷⁰ οι οικογένειες, οι πόροι, το περιβάλλον, οι αγρότες, οι χώρες.¹⁰⁷¹ Όμως, μετά και το ξέσπασμα της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης μπορούμε να μιλάμε για την ανθεκτικότητα των οικονομιών, του χρηματοπιστωτικού τομέα, των προτύπων ανάπτυξης,¹⁰⁷² των κυβερνήσεων, των κοινωνικών και οικονομικών δομών, της διακυβέρνησης, των ηλικιωμένων, των αστεακών κέντρων,¹⁰⁷³ των μεταναστών, του τομέα της ενέργειας, των επενδύσεων, των επιχειρήσεων, της οικονομικής μεγέθυνσης,¹⁰⁷⁴ της ίδιας της ανάπτυξης, της ανοικοδόμησης, του σχεδιασμού, των σχεδίων, των (πολιτικών) αποφάσεων, των προσεγγίσεων (γενικά),¹⁰⁷⁵ των κρατών, των κρατικών θεσμών, ακόμη και του κοινωνικού συμβολαίου.¹⁰⁷⁶ Ο Φελλί αναγνωρίζοντας την απουσία σαφούς υποκειμένου ως *πραγμοποίηση* (reification) της ανθεκτικότητας, εξηγεί ότι:

“Αυτή η εφαρμογή της ανθεκτικότητας σε οντότητες με πολύ διαφορετικές οντολογικές υποστάσεις δεν αποτελεί το αποτέλεσμα αλληλοσυγκρουόμενων αντιλήψεων για την ανθεκτικότητα [...]. Αντίθετα, αυτή η οντολογική ‘αμφισημία’ μετατρέπεται στο καθοριστικό χαρακτηριστικό της γλώσσας της ανθεκτικότητας [...]. Ακριβώς επειδή η ανθεκτικότητα ερμηνεύεται ως κατέχουσα ξεχωριστή υπόσταση, μπορεί να χρησιμοποιείται σε πολύ διαφορετικά συγκείμενα και να εφαρμόζεται σε οντότητες διαφορετικής οντολογικής φύσης. Η χρήση μίας γλώσσας η οποία δεν προσδίδει στην ανθεκτικότητα σαφώς προσδιορισμένα

¹⁰⁶⁸ Arthur T. Mosher, *Thinking about rural development* (New York: Agricultural Development Council, 1976): 348.

¹⁰⁶⁹ Felli 2016: 287.

¹⁰⁷⁰ UNISDR 2004.

¹⁰⁷¹ WRI κ.ά. 2008

¹⁰⁷² UN General Assembly 2012.

¹⁰⁷³ UN-HABITAT, *Enhancing Urban Safety and Security: Global Report on Human Settlements* (London - Sterling, VA: Earthscan, 2007).

¹⁰⁷⁴ World Bank 2010.

¹⁰⁷⁵ World Bank 2013.

¹⁰⁷⁶ OECD 2008.

υποκείμενα, αντικείμενα ή παραγωγούς, [καταλήγει] να προσδίδει έναν μυστηριακό χαρακτήρα στις κοινωνικές διαδικασίες”.¹⁰⁷⁷

Πράγματι, αναζητώντας το αντικείμενο της ανθεκτικότητας (ανθεκτικότητα σε τι;), ο όρος γίνεται όλο και πιο αόριστος, μιλώντας γενικά για “καταστροφές”, και για την αντίληψη του να “προετοιμαστούμε για το χειρότερο”. Αντίστοιχα, οι καταστροφές αυτές μοιάζουν να παράγονται από φαινόμενα φυσικά, τα οποία δεν μπορούν ακριβώς να προσδιοριστούν. Η Παγκόσμια Τράπεζα αναφέρει χαρακτηριστικά:

“Ενώ η απόδοση συγκεκριμένων καιρικών φαινομένων στην κλιματική αλλαγή αποτελεί πρόκληση, η απόδοση των καταστροφών (οι επιπτώσεις των φαινομένων) σε έναν συγκεκριμένο παράγοντα —το κλίμα, την ανάπτυξη ή την περιβαλλοντική αλλαγή— είναι ακόμη πιο δύσκολη, δεδομένης της πολυπλοκότητας της αλληλεπίδρασης [των παραγόντων αυτών]. Όλοι οι κεντρικοί [αυτοί] παράγοντες — κλιματική αλλαγή, ελλιπώς σχεδιασμένη ανάπτυξη, φτώχεια και περιβαλλοντική υποβάθμιση— επηρεάζουν τον κίνδυνο της μετατροπής ενός καιρικού φαινομένου σε καταστροφή”.¹⁰⁷⁸

Συνεπώς, σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, αλλά και με τον ΟΗΕ όπως είδαμε παραπάνω, οι κίνδυνοι και οι καταστροφές σε οποιαδήποτε μορφή τους αποτελούν φυσικά φαινόμενα που δεν μπορούμε να ελέγξουμε ή να προβλέψουμε. Μία αντίληψη που θυμίζει έντονα την τοποθέτηση της ελληνικής κυβέρνησης για την αδυναμία διαχείρισης οποιασδήποτε καταστροφής ως “θέλημα Θεού”. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο κυβερνητικός εκπρόσωπος μετά τις πλημμύρες στην Εύβοια το 2021: “οφείλουμε να είμαστε απολύτως καθαροί, με τον Θεό δεν μπορεί να τα βάλει κανείς, δυστυχώς. Δεν μπορούμε να ελέγξουμε τα ακραία φυσικά φαινόμενα”.¹⁰⁷⁹

Είναι ενδεικτικό ότι και από τα σχέδια της Παγκόσμιας Τράπεζας απουσιάζουν οι όροι της αποικιοκρατίας, της εκμετάλλευσης και της εξάρτησης, ενώ η λέξη ανισότητα δεν εμφανίζεται ούτε μία φορά. Με τον τρόπο αυτό, η Τράπεζα καταλήγει στο ότι η φτώχεια αποτελεί μία “παγίδα” στην οποία πέφτουν όσοι δεν είναι καλά ενημερωμένοι ή δεν έχουν αναπτύξει τις σωστές δεξιότητες και, κυρίως, την ανθεκτικότητά τους. Ο γεωγράφος Τομ Σλέιτερ (Tom Slater) παρατηρεί ότι η ανθεκτικότητα συνιστά ένα πολύ βολικό εργαλείο τόσο για την αποσιώπηση των πραγματικών αιτιών των (οικονομικών κρίσεων) όσο και για τη νομιμοποίηση της εφαρμογής νεοφιλελεύθερων πολιτικών για την αντιμετώπισή τους:

“[...] στην περίπτωση της ανθεκτικότητας μία παγκόσμια ύφεση μεταμορφώνεται από πολιτικό δημιούργημα σε φυσικό φαινόμενο, το οποίο και απαιτεί ένα πρόγραμμα καταστροφικής περιοκοπής δημόσιων δαπανών ώστε να μπορέσει να επιστρέψει στη φυσική του πορεία. Ως αναλυτικό πλαίσιο [...] η ανθεκτικότητα επιμελώς, ίσως και συνεπώς, αγνοεί όλα τα σοβαρά ζητήματα που έχουν να κάνουν με την κεφαλαιακή συσσώρευση και κυκλοφορία, με την άνιση ανάπτυξη, με την

¹⁰⁷⁷ Felli 2016: 283, 287.

¹⁰⁷⁸ World Bank 2013: vii, 39.

¹⁰⁷⁹ Γιάννης Οικονόμου, ‘Ενημέρωση των πολιτικών συντακτών και των ανταποκριτών ξένου Τύπου από τον Υφυπουργό παρά τω Πρωθυπουργώ και Κυβερνητικό Εκπρόσωπο Γιάννη Οικονόμου’, Ελληνική Κυβέρνηση, 11 Οκτωβρίου 2021.

ενεργοποίηση των πολιτικών δομών, με τις κρατικές στρατηγικές προώθησης μίας ‘αναπτυξιακής μηχανής’ [...]’.¹⁰⁸⁰

Αντίθετα, όμως, με ό,τι υποστηρίζουν τα διεθνή αναπτυξιακά σχέδια, στα επόμενα κεφάλαια και μέσα από τα παραδείγματα της Νέας Ορλεάνης, της Αθήνας και της Ραμάλλα θα δούμε ότι οι καταστροφές και οι κίνδυνοι αποτελούν προϊόντα συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών και της εφαρμογής των κανόνων της αγοράς ως ρυθμιστικού πλαισίου της ίδιας της ανθρώπινης ύπαρξης. Αντίστοιχα, η εφαρμογή των πολιτικών της ανθεκτικότητας σε καμία περίπτωση δεν απαντά στα υφιστάμενα προβλήματα, αλλά αντίθετα, τα εμβαθύνει και τα οξύνει. Διότι, όπως υποστηρίζει ο Ντέιβιντ Τσάντλερ (David Chandler) στην ανάλυσή του για την ανθεκτικότητα, αντί “ο καπιταλισμός να γίνει αντιληπτός ως ένα σύστημα στο οποίο μπορούμε να αντιπαρατεθούμε και να αντιπαλέψουμε, η ηθική της ανθεκτικότητας μας προτείνει να δούμε τους εαυτούς μας ως εν μέρει υπεύθυνους για την αγορά και τα αποτελέσματά της”.¹⁰⁸¹

Η ανθεκτικότητα απέναντι στην “απειλή” της αστικοποίησης

Οι “απειλές” απέναντι στις οποίες οι κοινωνίες καλούνται να γίνουν ανθεκτικές εκτείνονται σε ένα εξαιρετικά ευρύ φάσμα, έχοντας όμως συχνά κοινό τους παρονομαστή την κλιματική αλλαγή, που παρουσιάζεται ως ένας *αναδυόμενος* (emerging) κίνδυνος. Ωστόσο, όπως είδαμε παραπάνω, αυτή συνδέεται και με άλλες μορφές διακινδύνευσης. Ο Γουάτς εύστοχα παρατηρεί ότι “η κλιματική αλλαγή μετατρέπεται σε μία ευκαιρία για την αγορά και σε μία πηγή κέρδους καθιστώντας το απρόοπτο ένα ανταλλάξιμο εμπόρευμα. Η ανθεκτικότητα αποτελεί το μέσο με το οποίο η έκθεση σε διαφόρων ειδών απρόοπτα δεν συνιστά μόνο ένα σημείο αναφοράς αλλά και μία μορφή εμπορευματοποίησης”.¹⁰⁸²

Στο πλαίσιο αυτό, μία από τις μορφές διακινδύνευσης που φαίνεται να συνδέεται με την κλιματική αλλαγή, και η οποία αναλαμβάνει ολοένα και πιο σημαντικό ρόλο στα διεθνή αναπτυξιακά σχέδια είναι η “αναδυόμενη απειλή της αστικοποίησης”.¹⁰⁸³ Η περίοδος 2007-2009, εκτός από το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης σημαδεύτηκε και από αυτό που ονομάστηκε *αστεακή στροφή* (urban turn), που σημαίνει ότι ο πληθυσμός των πόλεων ξεπέρασε το 50% του συνολικού παγκόσμιου πληθυσμού:

“Από το 2008, για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, πάνω από το μισό του παγκόσμιου πληθυσμού ζει στις πόλεις. Η αστικοποίηση συνιστά σήμερα μία από τις πιο ισχυρές μετασχηματιστικές διαδικασίες στον πλανήτη μας [...]. Η διαδικασία της αστικοποίησης μεταλλάσσει τις κοινωνίες και τα φυσικά τοπία σε όλο τον

¹⁰⁸⁰ Tom Slater, ‘The resilience of neoliberal urbanism’, openDemocracy, 21 Ιανουαρίου 2014.

¹⁰⁸¹ David Chandler, *Resilience: The Governance of Complexity* (Oxon and New York: Routledge, 2014): 139-140.

¹⁰⁸² Michael Watts, ‘Adapting to the Anthropocene: Some Reflections on Development and Climate in the West African Sahel’, *Geographical Research* 53, τχ. 3 (2015a): 295.

¹⁰⁸³ UNDP 2015: 3.

κόσμο [και συνιστά] μία από τις πιο ισχυρές δυνάμεις που επιβάλλει σήμερα το ανθρώπινο είδος στον πλανήτη μας”.¹⁰⁸⁴

Έτσι, οι πόλεις μπαίνουν στο επίκεντρο της αναπτυξιακής διαδικασίας υπό το πρόταγμα της ανθεκτικότητας, ενώ αντίστοιχες με την παραπάνω, παρατηρήσεις θα αποτελέσουν μία από τις πιο συχνές εισαγωγικές παραδοχές των σχεδίων αυτών. Ενδεικτική είναι η αναφορά του ΟΗΕ: “σήμερα, η πλειοψηφία των ανθρώπων ζει στις πόλεις. [Από τη δεκαετία του 1990 κι έπειτα], ο αστακός πληθυσμός έχει αυξηθεί παγκοσμίως πάνω από 60% [...]. Σε όλον τον κόσμο, οι άνθρωποι μετακινούνται προς τις πόλεις αναζητώντας εργασία και ευκαιρίες που δεν είναι διαθέσιμες στους τόπους καταγωγής τους”.¹⁰⁸⁵

Ποιο όμως θεωρείται τελικά το πρόβλημα που προκύπτει από την αύξηση του πληθυσμού των πόλεων; Το πρόβλημα εντοπίζεται στην αστικοποίηση όχι των χωρών του Παγκόσμιου Βορρά, αλλά κυρίως στην πληθυσμιακή αύξηση των πόλεων του Παγκόσμιου Νότου:

“Η παρούσα αύξηση του αστακού πληθυσμού λαμβάνει χώρα κυρίως στον Νότο. Οι βιομηχανικές χώρες βίωσαν την πιο υπέρμετρη μεγέθυνση των αστακών οικισμών τους κατά τη διάρκεια του 20^{ού} αιώνα. Σε αυτά τα μέρη του κόσμου, τα τρία τέταρτα του πληθυσμού ήδη κατοικούσαν σε πόλεις μέχρι το 1990. Την ίδια στιγμή, ο αντίστοιχος αριθμός για τον αναπτυσσόμενο κόσμο δεν ξεπερνούσε το 37%”.¹⁰⁸⁶

Συνεχίζοντας την παραπάνω διαπίστωση επανερχόμαστε στο ερώτημα: ποιο θεωρείται ως το πρόβλημα που ανακύπτει από την πληθυσμιακή αύξηση των πόλεων του Παγκόσμιου Νότου; Αρχικά, ο ΟΗΕ εξηγεί ότι οι χώρες αυτές είναι ελλιπώς προετοιμασμένες να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις των κινδύνων που ανακύπτουν σήμερα στις πόλεις και υπογραμμίζει την “ευαλωτότητα της νέας αυτής γενιάς αστακότητας”.¹⁰⁸⁷ Παράλληλα, όμως, επισημαίνει ότι: “η παγκόσμια μετακίνηση προς τις πόλεις δημιουργεί και νέες προκλήσεις. Οι πόλεις ευνοούν μεσοαστικούς τρόπους ζωής που αυξάνουν εξαιρετικά τις απαιτήσεις και δημιουργούν πρόσθετα βάρη προς τους πόρους και τα οικοσυστήματα [...], την ίδια στιγμή που το περιβάλλον θέτει νέα όρια στην παροχή [πόρων]”.¹⁰⁸⁸

Με άλλα λόγια, πρόκειται για την παλιά μαλθουσιανή λογική της ανταγωνιστικής σχέσης μεταξύ πληθυσμού και πόρων,¹⁰⁸⁹ που στη σύγχρονη εκδοχή της καταλήγει ουσιαστικά να

¹⁰⁸⁴ Carsten Butsch, Benjamin Etzold, και Patrick Sakdapolrak, *The Megacity Resilience Framework - Policy Brief* (Bonn: United Nations University (UNU-EHS), 2009): 2.

¹⁰⁸⁵ UN General Assembly 2012: 30.

¹⁰⁸⁶ Butsch, Etzold, και Sakdapolrak 2009: 2.

¹⁰⁸⁷ UNISDR, ‘Making Cities Resilient Report 2012: My city is getting ready! A global snapshot of how local governments reduce disaster risk’ (UN Office for Disaster Risk Reduction, 2012): 8.

¹⁰⁸⁸ UN General Assembly 2012: 30, 14.

¹⁰⁸⁹ Αντίστοιχα, το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη τονίζει ότι οι “τεράστιοι κίνδυνοι καταστροφής που αντιμετωπίζουν τα αστακά κέντρα [...] οφείλονται σε έναν συνδυασμό δύο παραγόντων: πρώτον, στην τοποθεσία και έκθεση σε κινδύνους και, δεύτερον, στην αυξανόμενη ευαλωτότητα που οφείλεται στην ελλιπή τοπική διακυβέρνηση, την περιβαλλοντική υποβάθμιση και την υπερβολική πίεση που ασκείται στους πόρους” (UNDP 2015: 6).

ανάγεται σε ένα πρόβλημα *συμπεριφορών* (μεσοαστικός τρόπος ζωής), υπονοώντας ότι αυτό που οφείλει να αλλάξει είναι οι προσδοκίες: ούτε όλοι μπορούμε να ανήκουμε στα μεσαία στρώματα ούτε και να διαβιούμε στις πόλεις —και κυρίως όχι οι λαοί του Παγκόσμιου Νότου, μιας και η αστικοποίηση εξελίσσεται στον Παγκόσμιο Βορρά από το τέλος του 18^{ου} αιώνα.

Ο αέναος ανταγωνισμός μεταξύ ενός αυξανόμενου πληθυσμού και των περιορισμένων πόρων οδηγεί αναπόφευκτα σε έναν *πόλεμο όλων εναντίων όλων*, έτσι ώστε δυνητικά να αποτελεί ένα πρόβλημα *ασφάλειας*, το οποίο μπορεί να απαντηθεί (και αυτό) με την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας.¹⁰⁹⁰

Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι μία από τις πρώτες Εκθέσεις του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για τους Ανθρώπινους Οικισμούς (UN-HABITAT) που διαμορφώνουν το εννοιολογικό πλαίσιο της ανθεκτικότητας ως προϋπόθεσης της ανάπτυξης, εστιάζει στο πώς η ανάπτυξη θα απαντήσει στα ζητήματα προστασίας και ασφάλειας που προκύπτουν από τις απειλές που αντιμετωπίζουν οι πόλεις.¹⁰⁹¹ Οι απειλές αυτές κατατάσσονται, σύμφωνα με την Έκθεση, σε τρεις κατηγορίες: το έγκλημα και τη βία, την ανασφάλεια του δικαιώματος στην ιδιοκτησία και τις αναγκαστικές εξώσεις, και, τέλος, τις φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές.¹⁰⁹² Ωστόσο, οι απειλές αυτές θεωρούνται ως πιθανές να οδηγήσουν στην καταστροφή λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης φτωχών πληθυσμών στις παραγκουπόλεις —κυρίως— του Παγκόσμιου Νότου:

“Η [παρούσα Έκθεση] εξηγεί το πώς η φτώχεια οξύνει τις επιπτώσεις που θα έχουν στις πόλεις οι τρεις αυτές απειλές για την προστασία και την ασφάλεια [...], επηρεάζοντας τα επίπεδα *ευαλωτότητας* και *ανθεκτικότητας* των φτωχών κοινοτήτων των πόλεων. [Οι] φτωχοί πληθυσμοί των πόλεων είναι γενικά πιο εκτεθειμένοι σε επικίνδυνα γεγονότα [...] από ό,τι οι πλούσιοι, εν μέρει λόγω της γεωγραφικής τους τοποθεσίας εντός της πόλης [...]. Η άνιση κατανομή του κινδύνου και της ευαλωτότητας συνιστά έναν σημαντικό και διογκούμενο παράγοντα της καθημερινής ζωής στην πόλη. Συχνά συνδέεται με την παρουσία εκατομμυρίων κατοίκων σε παραγκουπόλεις, οι οποίες αποτελούν περιβάλλοντα όπου σημειώνονται πολλά εγκλήματα και βία, όπου η ιδιοκτησία είναι λιγότερο ασφαλής και οι οποίες είναι επιρρεπείς σε πολλών ειδών καταστροφές”.¹⁰⁹³

¹⁰⁹⁰ Ο Χρήστος Φιλιππίδης, στη μελέτη του για την αντιμετώπιση της αστικοποίησης του ‘αναπτυσσόμενου’ κόσμου ως απειλής αναζητά τις ρίζες της στις μελέτες και τις πρακτικές του αμερικανικού στρατού και των δεξαμενών σκέψης που αυτός χρηματοδοτεί. Έτσι, εστιάζοντας στις παραγκουπόλεις του Παγκόσμιου Νότου, οι μελέτες αυτές αντιλαμβάνονται τους φτωχούς αστακούς πληθυσμούς ως “απειλή” για την ασφάλεια στις πόλεις, δεδομένων των άθλιων συνθηκών διαβίωσής τους, ενώ παράλληλα εδαφικοποιούν τα προβλήματα ως ‘παθογένειες’ του αστακού χώρου. Έτσι, καταλήγει ο Φιλιππίδης, οδηγούνται “σε μία επιχειρησιακή κουλτούρα που δεν μπορεί να αντιληφθεί τον Εχθρό παρά μόνο ως *σύμπτωμα* του ίδιου του αστικού περιβάλλοντος, μετατρέποντας, εν τέλει, εξ ολοκλήρου την πόλη και τις λειτουργίες της σε κατεξοχήν στρατιωτικά αντικείμενα” [Χρήστος Φιλιππίδης, ‘Πόλεις άγριες, πόλεις ανθεκτικές: η αστικοποίηση ως αντικείμενο έρευνας της αντιεξέγερσης’, στο *Urban Conflicts* (Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη, 2015): 135].

¹⁰⁹¹ UN-HABITAT 2007.

¹⁰⁹² Στο ίδιο: xxvii.

¹⁰⁹³ Στο ίδιο: xxvii.

Αρχικά, χρησιμοποιώντας ένα απόλυτα ταυτολογικό επιχειρήμα, ο ΟΗΕ υποστηρίζει ότι οι απειλές μπορεί να αποβούν καταστρεπτικές για τις πόλεις γιατί οι φτωχοί επηρεάζονται από τη φτώχεια τους. Επομένως, οι φτωχοί πληθυσμοί των πόλεων οφείλουν να γίνουν πιο ανθεκτικοί στη φτώχεια. Ωστόσο, παρόλο που αναφέρεται η ύπαρξη των ανισοτήτων στην κατανομή των κινδύνων, αυτή παρουσιάζεται ως μία φυσική κατάσταση, η οποία δημιουργείται με κάποιον μεταφυσικό τρόπο από τις ίδιες τις πόλεις. Δηλαδή η Έκθεση, ταυτίζοντας το αίτιο με το αιτιατό, εστιάζει στα αποτελέσματα τα οποία όμως αναγνωρίζει ως αιτίες των ανισοτήτων.

Έτσι, το επιχειρήμα που μοιάζει να διαμορφώνεται από τις παραπάνω παραδοχές της Έκθεσης του ΟΗΕ είναι ότι οι φτωχοί πληθυσμοί βρέθηκαν στις πιο ευάλωτες περιοχές της πόλης με τη βούλησή τους, παραβλέποντας το γεγονός ότι η αυτή η γεωγραφία των ανισοτήτων αποτελεί όχι μόνο το αποτύπωμα στον (αστεακό) χώρο των *κοινωνικών και οικονομικών* ανισοτήτων, αλλά και ένα μέσο αναπαραγωγής τους. Το παραπάνω επιχειρήμα παραβλέπει το γεγονός ότι οι πληθυσμοί αυτοί έχουν βρεθεί στις περιοχές αυτές ως αποτέλεσμα συνεχούς εκτοπισμού και περιορισμού ή αποκλεισμού της πρόσβασής τους σε άλλες περιοχές. Όμως ο ΟΗΕ επαναφέρει τη ρητορική της ατομικής επιλογής στην εγκατάσταση (και άρα στην αναπαραγωγή της φτώχειας) που συναντήσαμε στην ανάλυση της αστικής οικολογίας της Σχολής του Σικάγο. Η αντιμετώπιση της φτώχειας δεν απαιτεί την αλλαγή του πλαισίου που δημιουργεί την ανισότητα (γεωγραφική, οικονομική, κοινωνική κ.λπ.), αλλά την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των φτωχών απέναντι στις ανισότητες που βιώνουν.

Εστιάζοντας, επομένως, στους φτωχούς πληθυσμούς των πόλεων, η εγκληματικότητα και η βία παρουσιάζονται ως “κοινωνικές παθολογίες που συνδέονται παραδοσιακά και συχνά αυτόματα με τις πόλεις”,¹⁰⁹⁴ ενώ καλλιεργούνται και ανθίζουν συγκεκριμένα στις πιο φτωχές περιοχές τους:

“[...] ορισμένες έρευνες υποδεικνύουν ότι, όσον αφορά στην πρόληψη του εγκλήματος, το πιο σωστό ερώτημα με το οποίο μπορούμε να ξεκινήσουμε δεν είναι το *ποιος* διέπραξε το έγκλημα, αλλά το *πού* αυτό συνέβη [...]. Ιδιαίτερα τα ‘κοινά’ εγκλήματα, όπως η ληστεία και οι επιθέσεις, τείνουν να συγκεντρώνονται σε ορισμένες περιοχές και γειτονιές των πόλεων, οι οποίες είναι συχνά οι ‘χειρότερες’ τοποθεσίες της με όρους αξιών γης και περιβαλλοντικών κινδύνων και καταστροφών”.¹⁰⁹⁵

Η απειλή της βίας και του εγκλήματος παρουσιάζεται, μέσα από τη συγκεκριμένη Έκθεση ως μία “προβλέψιμη αλλά και ιδιαίτερα προβληματική πρόκληση για τους ευάλωτους πληθυσμούς”, οι οποίοι συγκεντρώνονται, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους στα “αναπτυσσόμενα αστικά κέντρα” του Παγκόσμιου Νότου, τα οποία “είναι τα λιγότερο ικανά να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα αυτά”.¹⁰⁹⁶ Η διαπίστωση αυτή σημαίνει ότι οι προτάσεις της έκθεσης εστιάζουν στην ένταξη πολιτικών πρόληψης και μείωσης του

¹⁰⁹⁴ UN-HABITAT 2007: 49.

¹⁰⁹⁵ Στο ίδιο: 49, 81.

¹⁰⁹⁶ Στο ίδιο: 81.

εγκλήματος στον σχεδιασμό και τη διακυβέρνηση των πόλεων και περιορίζονται σε πιο κλασικές πολιτικές ασφάλειας.

Όσον αφορά στα ζητήματα της ανασφάλειας του δικαιώματος στην ιδιοκτησία και στις αναγκαστικές εξώσεις, η Έκθεση καταλήγει στο ότι αυτές αποτελούν ένα ζήτημα “αντίληψης”:

“σημαντικό μέρος της ασφάλειας στην ιδιοκτησία εμφανίζεται με τη μορφή της *αντίληψης* των ατόμων για το τι συνιστά ασφάλεια του δικαιώματος στην ιδιοκτησία που τα άτομα αυτά πιστεύουν ότι κατέχουν [...]. Ένα άτομο που έχει καταλάβει έναν χώρο ή ο κάτοικος ενός παράνομου οικισμού, για παράδειγμα, μπορεί να μην απολαμβάνει κανενός νόμιμου δικαιώματος κατοχής, χρήσης ή μεταβίβασης¹⁰⁹⁷, αλλά μπορεί, παρόλα αυτά, να νιώθει ικανοποιητικά ασφαλής, λόγω αριθμητικής ισχύος ή πολιτικής υποστήριξης, ώστε να επενδύσει στην οικοδόμηση ή βελτίωση της κατοικίας του”.¹⁰⁹⁸

Επομένως, ο ΟΗΕ υποστηρίζει ότι η ανασφάλεια στην πρόσβαση στην κατοικία θα βελτιωθεί εάν οι φτωχοί πληθυσμοί απλώς *αισθανθούν* ασφαλείς. Όσο για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους, αυτή θα υλοποιηθεί μέσα από αυτό το *αίσθημα* ασφάλειας και, φυσικά, την ατομική ευθύνη και επένδυση των πληθυσμών αυτών, όσο κι αν το πλαίσιο ύπαρξής τους παραμένει ουσιαστικά και νομικά ανασφαλές. Δηλαδή εδώ η ανθεκτικότητα μοιάζει να διασχίζει τον άυλο κόσμο των συναισθημάτων για να οικοδομήσει την υλική πραγματικότητα της ατομικής προσαρμογής.

Τέλος, οι προτάσεις για την αυξανόμενη επικινδυνότητα που αντιμετωπίζουν οι πληθυσμοί αυτοί απέναντι στις καταστροφές —περιβαλλοντικές ή ανθρωπογενείς— ιεραρχούν ψηλά την ανάπτυξη μίας “σωστής διακυβέρνησης” των πόλεων, η οποία θα εντάξει τη λογική της διαχείρισης του κινδύνου, ως κεντρική στα αναπτυξιακά τους προγράμματα. Όπως αναφέρεται, “εάν τα συστήματα αστεακής διακυβέρνησης θέλουν να λάβουν σοβαρά υπόψη τους τη μείωση των κινδύνων καταστροφών, είναι αναγκαία η ενίσχυση του σχεδιασμού και της εφαρμογής με τη συμμετοχή ενός ευρέος φάσματος παραγόντων”. Στους παράγοντες αυτούς ακριβώς εντάσσεται και η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην ανάπτυξη που είδαμε παραπάνω. Μόνο με τον τρόπο αυτό, τονίζει η Έκθεση, οι πόλεις θα μπορέσουν να “επενδύσουν σε μία ανθεκτική στις καταστροφές ανάπτυξη”.¹⁰⁹⁹

Οι πόλεις αναδεικνύονται, μέσα από την παραπάνω επιχειρηματολογία, σε κεντρικούς παράγοντες για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας και μάλιστα “καλούνται να διαδραματίσουν μείζονα ρόλο στην προώθηση μίας πραγματικής ατζέντας βιώσιμης ανάπτυξης στην πράξη [εφόσον] βρίσκονται στην πρώτη γραμμή μίας πληθώρας ζητημάτων

¹⁰⁹⁷ Δεν θα πρέπει να μας διαφύγει ότι η παροχή ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων αποτελεί έναν από τους βασικούς πολιτικούς στόχους των Προγραμμάτων Δημοσιονομικής Προσαρμογής, όπως γράφει ο εισηγητής του Washington Consensus, με την παρατήρηση ότι “αυτό σημαίνει κυρίως να δοθεί στον άτυπο τομέα η δυνατότητα να αποκτήσει δικαιώματα ιδιοκτησίας με αποδεκτό κόστος (εμπνευσμένο από την ανάλυση του Hernando de Soto)”. [John Williamson, ‘A Short History of the Washington Consensus’, *Law and Business Review of the Americas* 15, τχ. 1 (2009): 10].

¹⁰⁹⁸ UN-HABITAT 2007: 159.

¹⁰⁹⁹ Στο ίδιο: 216-17.

που σχετίζονται με [αυτήν]”.¹¹⁰⁰ Έτσι, ο ΟΗΕ καταρτίζει, το 2009, το ειδικό πρόγραμμα “Κάνοντας τις Πόλεις Ανθεκτικές”, όπου επισημαίνεται ότι μιλώντας για το ζήτημα της ανθεκτικότητας στο πλαίσιο της αστεακής ανάπτυξης “αναγνωρίζουμε ότι η μείωση του κινδύνου καταστροφών δεν περιορίζεται στην ετοιμότητα και τη διαχείριση, αλλά συνιστά έναν καθοριστικό παράγοντα για τη βιώσιμη ανάπτυξη”.¹¹⁰¹ Και η πρόταση την οποία προωθεί το πρόγραμμα αυτό ως μέσο επίτευξης της ανθεκτικότητας είναι η δικτύωση των πόλεων για την επικοινωνία “γνώσης και εμπειριών [...], η εισφορά τεχνογνωσίας, η σύνδεση πολλαπλών επιπέδων διακυβέρνησης και η οικοδόμηση συνεργασιών”.¹¹⁰²

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας που ακολουθεί τη δημοσίευση της έκθεσης του UN-HABITAT του 2007, ο ΟΗΕ αναδομεί όλη την ατζέντα του για τις πόλεις στη λογική της ανάπτυξης της ανθεκτικότητας, την οποία αντιλαμβάνεται, πλέον, ως τον “βασικό πυρήνα της βιώσιμης ανάπτυξης των πόλεων”.¹¹⁰³ Γι’ αυτό κατασκευάζει ένα ξεχωριστό εργαλείο και οδηγό “πλοήγησης” που φιλοδοξεί να υποδείξει στις πόλεις τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να αναπτύξουν την ανθεκτικότητά τους, αλλά και να αξιολογήσουν στη συνέχεια τις προσπάθειές τους (City Resilience Profiling Tool).¹¹⁰⁴ Παράλληλα, κατά την περίοδο 2015 και 2016, η ανθεκτικότητα εισάγεται ως μια σημαντική και καινοτόμα πτυχή σε πέντε μεγάλης εμβέλειας παγκόσμια προγράμματα: το Πλαίσιο Σεντάι για τη Μείωση Κινδύνου Φυσικών Καταστροφών 2015-2030 (2015),¹¹⁰⁵ το Πρόγραμμα Δράσης της Αντίς Αμπέμπα (2015),¹¹⁰⁶ τη Συμφωνία του Παρισιού για την Κλιματική Αλλαγή (2016),¹¹⁰⁷ αλλά και τις Δεσμεύσεις της Παγκόσμιας Ανθρωπιστικής Συνόδου Κορυφής και της Νέας Ατζέντας για τις Πόλεις (2016).¹¹⁰⁸

Ενδεικτική της μεγέθυνσης του ρόλου που αναλαμβάνει η ανθεκτικότητα στις αναπτυξιακές πολιτικές για την πόλη είναι και η δημιουργία του δικτύου “Ανθεκτική

¹¹⁰⁰ UN General Assembly 2012: 16, 72.

¹¹⁰¹ UNISDR 2012: 4.

¹¹⁰² UNISDR, ‘Making Cities Resilient 2030 (MCR2030)’, UN Department of Economic and Social Affairs, 2023.

¹¹⁰³ UN-HABITAT, *Trends in Urban Resilience* (Nairobi: UN-HABITAT, 2017): xii. Η ανθεκτικότητα εντάσσεται και σε έναν από του 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης που θέτει το 2017: Στον στόχο 11, Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες αναφέρεται ότι πρέπει: “να γίνουν οι πόλεις και οι ανθρώπινοι οικισμοί πιο συμπεριληπτικοί, ασφαλείς, ανθεκτικοί και βιώσιμοι” (UN General Assembly, ‘Resolution adopted by the General Assembly on 6 July 2017’, Ιούλιος 2017: 15). Βλέπε και: Ηνωμένα Έθνη, ‘Στόχος 11 - Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες’, Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ - Greece, 2019.

¹¹⁰⁴ UN-HABITAT, ‘City Resilience Profiling Tool: Guide’ (United Nations, 2018).

¹¹⁰⁵ Για το Πλαίσιο Σεντάι βλέπε: United Nations, ‘Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015 - 2030’, 2015.

¹¹⁰⁶ Βλέπε: United Nations, *Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development* (New York: United Nations, 2015).

¹¹⁰⁷ Για τη Συμφωνία του Παρισιού βλέπε: United Nations, ‘Paris Agreement’, 2015 και UNFCCC, ‘The Paris Agreement’, United Nations Climate Change.

¹¹⁰⁸ Για την Ανθρωπιστική Σύνοδο Κορυφής: Agenda for Humanity, ‘About the Commitments’, AGENDA FOR HUMANITY. Για τη Νέα Ατζέντα για την Πόλη: HABITAT III, *New Urban Agenda* (United Nations, 2017).

Ευρώπη: βελτιώνοντας την ανθεκτικότητα των πόλεων” από την Ευρωπαϊκή Ένωση το 2016. Στο δίκτυο εντάχθηκαν 11 ευρωπαϊκές πόλεις (μεταξύ των οποίων η Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα από την Ελλάδα), με στόχο να “υιοθετήσουν την αστική ανθεκτικότητα ως ένα νέο πλαίσιο αναφοράς για την προώθηση ενός ολιστικού τρόπου σκέψης και μίας μετα-διακυβερνησιακής κατεύθυνσης διαμέσου διαφορετικών τομέων της πόλης”.¹¹⁰⁹

Εκτός από τον ΟΗΕ, τις πόλεις εντάσσει στο επίκεντρο των πολιτικών ανάπτυξης και η Παγκόσμια Τράπεζα, δεδομένου ότι, όπως υπογραμμίζεται στα επίσημα κείμενά της, η “επιρροή της γεωγραφίας στην οικονομική ευκαιρία” αποτελεί έναν εξαιρετικά σημαντικό παράγοντα της ανάπτυξης:

“Οι αναπτυσσόμενες πόλεις, η κινητικότητα των ατόμων και τα ολοένα και πιο εξειδικευμένα προϊόντα συνιστούν αναπόσπαστα στοιχεία της ανάπτυξης. Οι αλλαγές αυτές έχουν υπάρξει πιο εμφανείς στη Βόρειο Αμερική, τη Δυτική Ευρώπη και τη Βορειοανατολική Ασία. Όμως, χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ασίας και της Ανατολικής Ευρώπης βιώνουν σήμερα αλλαγές που είναι παρόμοιες τόσο σε έκταση όσο και σε ταχύτητα. [Οι] αλλαγές αυτές θα εξακολουθήσουν να είναι απαραίτητες για την οικονομική επιτυχία και σε άλλα μέρη του αναπτυσσόμενου κόσμου και θα πρέπει να ενθαρρυνθούν”.¹¹¹⁰

Εξάλλου, η Παγκόσμια Τράπεζα εξηγεί ότι η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των πόλεων αποτελεί την “υλική έκφραση” των αναπτυξιακών πολιτικών που “απαντούν στην κλιματική αλλαγή [δημιουργώντας] τη δυναμική για τη βελτίωση των αναπτυξιακών διαδικασιών και [προωθώντας] μεταρρυθμίσεις ούτως ή άλλως απαραίτητες για την ενίσχυση της ευημερίας”.¹¹¹¹ Στο πλαίσιο αυτό, η εμπέδωση της ανθεκτικότητας ως απάντηση σε ένα ολοένα και πιο αβέβαιο και κρισιακό περιβάλλον προωθεί την “εφαρμογή των συνηθισμένων συνταγών της νεοφιλελεύθερης οικονομίας στα ζητήματα της πόλης (όπως η απεμπλοκή του κράτους από οποιαδήποτε διαδικασία ρύθμισης των αγορών γης και ακινήτων [...]) [ως τον] καλύτερο τρόπο για την τόνωση της οικονομίας (με άλλα λόγια, της συσσώρευσης κεφαλαίου)”.¹¹¹² Δηλαδή, οι κρίσεις και οι καταστροφές γίνονται εδώ αντιληπτές ως νέες ευκαιρίες για την πολιτική και οικονομική μεταλλαγή των κοινωνιών σε πεδία νεοφιλελεύθερων εφαρμογών.

Έτσι, παραβλέπεται το γεγονός ότι η φτώχεια δεν οφείλεται γενικά και αόριστα στην έλλειψη πόρων, αλλά στις εγγενείς ανισότητες του καπιταλιστικού συστήματος και του είδους της ανάπτυξης που αυτό προωθεί σε παγκόσμια κλίμακα. Ακριβώς για τον λόγο αυτόν, οι πολιτικές της ανθεκτικότητας που προωθούνται από τα διεθνή αναπτυξιακά σχέδια και προγράμματα δεν αμφισβητούν σε κανένα τους σημείο τις υφιστάμενες δομές

¹¹⁰⁹ Resilient Europe 2016: 5. Σχετικά με το πρόγραμμα Ανθεκτική Ευρώπη βλέπε: Resilient Europe, ‘Ready for the future? Urban resilience in practice’, URBACT, 2019 και DRIFT, ‘Resilient Europe’, *DRIFT for transition* (blog), 2016.

¹¹¹⁰ World Bank, World development report 2009: *Reshaping Economic Geography* (Washington, DC: World Bank, 2009): xix.

¹¹¹¹ World Bank 2010: 60.

¹¹¹² David Harvey, *Εξεγερμένες Πόλεις: από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης*, μτφρ. Κατερίνα Χαλμούκου, Ριζοσπαστική Σκέψη (Αθήνα: ΚΨΜ, 2013): 75.

εξουσίας της καπιταλιστικής κοινωνίας. Διότι “οι κοινωνικές πολιτικές που βασίζονται στην ‘οικοδόμηση της ανθεκτικότητας’ των φτωχών (ή πιο ‘ευάλωτων’) αμφισβητούν σίγουρα λιγότερο τη συσσώρευση κεφαλαίου από αυτές που βασίζονται στην υπεράσπιση ή την επέκταση μίας καθολικής δημόσιας παροχής κοινωνικής ασφάλειας αλλά και δημόσιων υπηρεσιών αναγκαίων για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών”.¹¹¹³

Στον 21^ο αιώνα, όλη η ρητορική της διαχείρισης των κρίσεων αλλά και οι πολιτικές που απορρέουν από αυτήν βασίζονται σε μία πολύ συγκεκριμένη αντίληψη για τη φύση, την κοινωνία, το άτομο και τις σχέσεις μεταξύ τους, η οποία, όσο και εάν μεταθέτει στα άτομα και στους ευάλωτους την ανάγκη ανθεκτικότητας, στην ουσία αποβλέπει στο να καταστήσει ακόμη πιο ανθεκτικό το υπάρχον υπόδειγμα της οικονομικής ανάπτυξης, της παραγωγικότητας και της λογικής της αγοράς. Και η αντίληψη αυτή, όπως επισημαίνει εύστοχα ο Τζούλιαν Ράιντ, δεν είναι απλώς ένα εργαλείο των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, αλλά τις συνδιαμορφώνει,¹¹¹⁴ με έναν εξαιρετικά αποξενωτικό τρόπο που μοιάζει να υπερβαίνει- ως φυσικό μέγεθος- το ανθρώπινο μέτρο. Στην ίδια συλλογιστική, οι ιστορικοί Φράνκο Μορέττι (Franco Moretti) και Ντομινίκ Πέστρ (Dominique Pestre) σωστά παρατηρούν ότι:

“η συνεχής μεταμόρφωση των κοινωνικών δυνάμεων σε αφηρημένες έννοιες μετατρέπει [τα διεθνή αναπτυξιακά σχέδια] σε παραδόξως μεταφυσικά έγγραφα, των οποίων οι πρωταγωνιστές συχνά δεν είναι [συγκεκριμένα υποκείμενα], αλλά αρχές –και οι αρχές αυτές είναι μίας τόσο οικουμενικής φύσης, που είναι αδύνατον να τις αντιπαλέψουμε [...]. Οι ιδέες αυτές είναι τόσο γενικές, που συχνά παρουσιάζονται στον ενικό: ανάπτυξη, διακυβέρνηση, διαχείριση, συνεργασία [...]. Υπάρχει μόνο ένας τρόπος να κάνουμε τα πράγματα: ένα αναπτυξιακό μονοπάτι, ένα είδος διαχείρισης, μία μορφή συνεργασίας [...]. Πρόκειται για τη συνταγή που έκανε γνωστή η Μάργκαρετ Θάτσερ: Δεν Υπάρχει Εναλλακτική”.¹¹¹⁵

Στην παραπάνω παρατήρηση ο Φελλί συμπληρώνει ότι οι αναδιαρθρώσεις που επιβάλλονται στην κατεύθυνση που υποδεικνύουν τα διεθνή αναπτυξιακά σχέδια για την κατάκτηση της ανθεκτικότητας τελικά “δεν συζητιούνται με όρους πολιτικών επιλογών, αλλά ως αυτόματες επιπτώσεις της ανάγκης για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας”,¹¹¹⁶ δηλαδή ως “κοινή λογική”, ως “φυσικές” και αδιαμφισβήτητες απαντήσεις σε πιέσεις που δημιουργούνται από “φυσικά” φαινόμενα. Ακριβώς για τον λόγο αυτόν, η ανθεκτικότητα συμπυκνώνει το πνεύμα της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας της εξατομίκευσης της ευθύνης, της φυσικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων και της παρουσίασης της πραγματικότητας ως τη μόνη εναλλακτική, ως τον “καλύτερο από τους πιθανούς κόσμους”, όπως υποστήριζε και ο ήρωας του Βολταίρου, Πανγκλός.¹¹¹⁷

¹¹¹³ Felli 2016: 270.

¹¹¹⁴ Reid 2012: 70.

¹¹¹⁵ Franco Moretti και Dominique Pestre, ‘Bankspeak: The Language of World Bank Reports’, *New Left Review*, τχ. 92 (2015): 91-92.

¹¹¹⁶ Felli 2016: 289.

¹¹¹⁷ Βολταίρος χ.χ.

100 Ανθεκτικές Πόλεις: μία “ευγενική χορηγία” του Ιδρύματος Ροκφέλερ

Ο κύκλος του δώρου θυμίζει το αόρατο χέρι του Άνταμ Σμιθ: το δώρο συμπληρώνει την αγορά στον βαθμό που αυτή είναι απύσχα. Όπως η αγορά, το δώρο παρέχει στο κάθε άτομο προσωπικά κίνητρα για τη συμμετοχή του στο σύστημα ανταλλαγών.

Mary Douglas, Πρόλογος στο Marcel Mauss, *The Gift* (2002: xviii)

Η συνεχώς αυξανόμενη σημασία της ανθεκτικότητας για τα σύγχρονα αναπτυξιακά σχέδια, όπως είδαμε παραπάνω, αποτελεί ένδειξη του τρόπου με τον οποίο η κοινωνική θεωρία διεισδύει στη χάραξη των διεθνών πολιτικών και, σύμφωνα με την ανάλυση του καθηγητή διεθνών σπουδών Τζόναθαν Τζόζεφ (Jonathan Joseph), συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός νέου καθεστώτος διακυβέρνησης.¹¹¹⁸ Παράλληλα, η αναδυόμενη σημασία των πόλεων στο παραπάνω πλαίσιο, τις καθιστά ένα εξαιρετικά εύφορο πεδίο για τη συμμετοχή νέων φορέων στη διαμόρφωση των αναπτυξιακών πολιτικών.

“Κι αν οι δήμαρχοι διοικούσαν τον κόσμο;”, αναρωτιέται ο πολιτικός επιστήμονας Μπέντζαμιν Μπάρμπερ (Benjamin Barber) στο ομότιτλο βιβλίο του, εμβολιάζοντας το κοινό του με τη νέα ιδέα της διακυβέρνησης, όπου οι πόλεις θα αναλάμβαναν πλέον ένα νέο ρόλο ως φορείς της “παγκοσμιοποίησης της δημοκρατίας”.¹¹¹⁹ Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι:

“[...] σε μία εποχή όπου τα Έθνη-κράτη δεν ήταν ποτέ τόσο αδύναμα και όπου οι εθνικές εξουσίες, βαθιά ριζωμένες στη μονοκαλλιέργειά τους και καθορισμένες από τα σύνορά τους, κλίνουν περισσότερο προς τη διαμάχη αντί για τη συνεργασία, οι πόλεις είναι εκείνες που είναι πιο πιθανό να απαντήσουν στις παγκόσμιες προκλήσεις, όσον αφορά στο περιβάλλον, τη μετανάστευση, το εμπόριο, την υγεία, την εγκληματικότητα, την τρομοκρατία και τις αγορές. Τα δίκτυα των δήμων και η τοπική ελευθερία είναι τα στοιχεία που θα μας επιτρέψουν, ίσως, να οικοδομήσουμε ένα δίκαιο και βιώσιμο μέλλον για όλο τον πλανήτη [...]. Το να κατακτήσουμε την παγκόσμια κλίμακα σημαίνει το να επιστρέψουμε στην τοπική βαθμίδα”.¹¹²⁰

Κι όμως, πίσω από αυτή τη φαινομενικά αθώα διατύπωση εκφράζεται μια καθόλου αθώα συνθήκη: αυτή του νέου ρόλου και της σημασίας που αναλαμβάνουν πλέον οι πόλεις στο πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου παραγωγικού κεφαλαίου, ως προνομιακοί τόποι προσέλκυσης της κεφαλαιακής συσσώρευσης και κυκλοφορίας. Ως πρόβλημα, επομένως, της ελλειμματικής δημοκρατίας δεν θεωρείται το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα, αλλά ένα μέγεθος κλίμακας και μετατόπισης των διοικητικών κέντρων στο επίπεδο της τοπικής

¹¹¹⁸ Joseph 2013.

¹¹¹⁹ Benjamin R. Barber, *Et si les maires gouvernaient le monde? Décadence des États, grandeur des villes*, μτφρ. Agnès El Kaïm (Paris: Rue de l'échiquier, 2015): 28.

¹¹²⁰ Στο ίδιο: 11.

αυτοδιοίκησης, ως εάν αυτή λειτουργεί σε κοινωνικο-οικονομικό κενό. Αυτό όμως δεν εμποδίζει τον Μπάρμπερ να υποστηρίξει ότι η σμίκρυνση της απόστασης ανάμεσα στα άτομα και την εξουσία, την οποία συνεπάγεται η εστίαση στην τοπική αυτοδιοίκηση, είναι πιο ικανή να δημιουργήσει δίκτυα συνεννόησης και συνεργασίας που με τη σειρά τους θα διευκολύνουν την επίλυση των όποιων προβλημάτων ή κρίσεων.

Αναγνωρίζοντας αυτή την “ευκαιρία”, το Ίδρυμα Ροκφέλερ (εφεξής: Ροκφέλερ) ανακοίνωσε το 2013, για τα εκατό χρόνια από την ίδρυσή του, το νέο του πρόγραμμα για τις πόλεις, αυτό των 100 Ανθεκτικών Πόλεων (100 Resilient Cities, 100RC). Εκκινώντας από την γνωστή, πλέον, παραδοχή της “απειλής” της αστικοποίησης, το πρόγραμμα εξηγεί την κεντρική του στόχευση:

“Έως το 2050, περίπου το 70% του παγκόσμιου πληθυσμού θα ζει σε πόλεις. Καθώς ο παγκόσμιος πληθυσμός συγκεντρώνεται όλο και περισσότερο σε [αστεακές] περιοχές, οι οικονομικές επιπτώσεις, η συμπλοκότητα και οι καταστροφές από φυσικές και ανθρωπογενείς απειλές θα συνεχίσουν να αυξάνονται. Αν και δεν μπορούμε να προβλέψουμε την επόμενη φυσική, κοινωνική ή οικονομική αναταραχή, μπορούμε να ελέγξουμε τον τρόπο που προετοιμαζόμαστε και ανταποκρινόμαστε σε αυτές τις προκλήσεις. Το δίκτυο ‘100 Resilient Cities’ έχει ως στόχο την παροχή βοήθειας, ώστε οι πόλεις μας να μπορούν να προσαρμόζονται καλύτερα στα πλήγματα και στα προβλήματα του κόσμου και να τα μετατρέπουν σε ευκαιρίες ανάπτυξης [και να] διευκολύνει μία παγκόσμια πρακτική ανάπτυξης της ανθεκτικότητας”.¹¹²¹

Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου, το πρόγραμμα εστίασε στη δημιουργία ενός δικτύου πόλεων, σε παγκόσμιο επίπεδο, για τη συνεννόηση και ανταλλαγή εμπειριών και τεχνογνωσίας στην αντιμετώπιση των “προκλήσεων”, ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες και τα ελλείμματα της καθεμιάς. Στο πρόγραμμα εντάχθηκαν, σε τρεις φάσεις, εκατό συνολικά πόλεις από όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης, από μεγάλες μητροπόλεις και πρωτεύουσες έως μικρότερες περιφερειακές πόλεις,¹¹²² στις οποίες το Ροκφέλερ προσέφερε, συνολικά, 100 εκατομμύρια δολάρια, προκειμένου να αναπτυχθούν οι παρακάτω δομές και δράσεις:

- “Χρηματοδότηση και τεχνική καθοδήγηση για τη δημιουργία μίας καινοτόμου νέας θέσης στη διοίκηση των πόλεων, αυτή του Διευθύνοντος Συμβούλου Αστικής Ανθεκτικότητας

¹¹²¹ Από το υποστηρικτικό υλικό του Εναρκτήριου Εργαστηρίου στην Αθήνα, 26/5/2015. Βλέπε αναλυτικά το Παράρτημα.

¹¹²² Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε την κατανομή των χωρών αυτών στον παγκόσμιο χάρτη. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πλειοψηφία των πόλεων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα συγκεντρώνονται στο δυτικό ημισφαίριο —στις ΗΠΑ και ύστερα στην Ευρώπη. Απουσίαζαν πλήρως από το πρόγραμμα οι χώρες της Βόρειας Αφρικής (Μαγκρέμπ, αλλά και της ζώνης από τη Μαυριτανία ως το Σουδάν και την Ερυθραία), της βορειοδυτικής Λατινικής Αμερικής (Βενεζουέλα, Γουιάνα κ.λπ.), του Κόλπου, αλλά και το Ιράν, Βόρεια Κορέα και η Ρωσική Ομοσπονδία. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ότι από τις χώρες του “ανατολικού μπλοκ” και της πρώην ΕΣΣΔ συμμετείχε μόνο η Σερβία (Βελιγράδι) και η Γεωργία (Τυφλίδα). Παράλληλα, ενώ η Νοτιοανατολική Ασία συγκέντρωνε ένα σημαντικό αριθμό πόλεων-μελών, το Βιετνάμ συμμετείχε με δύο μόνο πόλεις, η μία από τις οποίες ήταν η Ντα Νανγκ, η σημαντικότερη αεροπορική βάση των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του ιμπεριαλιστικού της πολέμου στην περιοχή. Από την Ελλάδα συμμετείχαν η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη.

(Chief Resilience Officer, CRO)”, για τον συντονισμό της διαδικασίας κατάρτισης της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας της πόλης του.

- “Τεχνική υποστήριξη για την ανάπτυξη μίας ολιστικής Στρατηγικής Ανθεκτικότητας που θα αντικατοπτρίζει τις ιδιαίτερες ανάγκες της κάθε πόλης.
- Πρόσβαση σε μία καινοτόμο Πλατφόρμα Συνεργατών από τον ιδιωτικό, τον δημόσιο και τον μη-κερδοσκοπικό τομέα, που θα προσφέρει λύσεις, υπηρεσίες και υποστήριξη για την ανάπτυξη της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας και της εφαρμογής των [σχετικών] έργων.
- Συμμετοχή στο παγκόσμιο Δίκτυο των πόλεων-μελών του 100RC, για την ανταλλαγή γνώσεων και καλών πρακτικών”.¹¹²³

Εικόνα 14: Συγκεντρωτικός χάρτης όλων των πόλεων του προγράμματος — Φάση 1 (μαύρο), Φάση 2 (μπλε) και Φάση 3 (πράσινο) (100 Resilient Cities)

Το κεντρικό όραμα του προγράμματος συνοψίστηκε στο σύνθημα “από μία ιδέα σε ένα κίνημα”.¹¹²⁴ Το όραμα αυτό συμπύκνωνε μία νέα οπτική στη διακυβέρνηση των πόλεων και των πληθυσμών τους:

“[...] το να λειτουργήσουμε ως καταλύτης ενός κινήματος ανθεκτικότητας των πόλεων δεν απαιτεί αλλαγές μόνο εντός των μεμονωμένων πόλεων, αλλά και την συμμετοχή και δέσμευση των παγκόσμιων οργανισμών που κατέχουν το κεφάλαιο, την ισχύ ή την ρυθμιστική εξουσία να προχωρήσουν σε δραστικές επεμβάσεις σχετικά με τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες των πόλεων. Αναγνωρίζοντας τα παραπάνω, το 100RC επιχείρησε να εμπνεύσει και να επηρεάσει τους παγκόσμιους

¹¹²³ 100 Resilient Cities - The Rockefeller Foundation, ‘Resilient Cities, Resilient Lives: Learning from the 100RC Network’, Ιούλιος 2019: 12.

¹¹²⁴ 100 Resilient Cities - Pioneered by the Rockefeller Foundation, *From an Idea to a Movement*, 2019.

διαμορφωτές γνώμης και πολιτικών, αλλά και τους κύριους θεσμούς για να παρέχουν κίνητρα και υποστήριξη στις προσπάθειες οικοδόμησης της ανθεκτικότητας τόσο των μελών του προγράμματος, όσο και άλλων πόλεων σε όλο τον κόσμο”.¹¹²⁵

Για τις ανάγκες του προγράμματος, το Ροκφέλερ έδωσε τους δικούς του ορισμούς, τόσο για την ανθεκτικότητα όσο και για τον τρόπο με τον οποίο οι πόλεις καλούνταν να ορίσουν τις προκλήσεις που αντιμετώπιζαν:

“[...] η αστική ανθεκτικότητα είναι η ικανότητα που εμφανίζουν άνθρωποι, κοινότητες, οργανισμοί, επιχειρήσεις και τα συστήματα μέσα σε μία πόλη, να επιβιώνουν και να αναπτύσσονται ανεξάρτητα από όποιες χρόνιες πιέσεις ή οξείες κρίσεις αντιμετωπίζουν. Οι κρίσεις είναι μεμονωμένες καταστροφές, όπως πυρκαγιές, σεισμοί και πλημμύρες. Οι πιέσεις είναι παράγοντες που ταλαιπωρούν μία πόλη καθημερινά ή περιοδικά, όπως η χρόνια έλλειψη τροφής ή νερού, ένα αναποτελεσματικό σύστημα μεταφορών, η ενδημική βία ή τα υψηλά ποσοστά ανεργίας. Η αστική ανθεκτικότητα αποσκοπεί στη βελτίωση της πόλης, σε καλούς και κακούς καιρούς για όλους, ειδικά τους φτωχούς και ευάλωτους”.¹¹²⁶

Έχοντας, λοιπόν, ορίσει όχι μόνο την έννοια της αστικής ανθεκτικότητας, αλλά και τους παράγοντες που συνιστούν απειλές για μία πόλη, στη συνέχεια ορίζει και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά ενός ανθεκτικού συστήματος, το οποίο οφείλει να είναι *αναστοχαστικό, εύρωστο, πλεονασματικό, ευέλικτο, ευρηματικό, συμπεριληπτικό και ολοκληρωμένο*.¹¹²⁷ Με άλλα λόγια, δίνεται έμφαση σε ένα περιεχόμενο ικανό να συμβάλλει στην άρση όλων εκείνων των δυσκολιών που, σύμφωνα με το πρόγραμμα 100RC, παρεμποδίζουν την ανάπτυξη της καινοτομίας και την κοινωνική συνοχή, ως απαραίτητων στοιχείων της οικονομικής, βεβαίως, ανάπτυξης.

Για την “καλύτερη κατανόηση της πολυπλοκότητας των πόλεων και των πολυάριθμων παραγόντων που συμβάλλουν στην ανθεκτικότητά τους”,¹¹²⁸ το Ροκφέλερ κατάρτισε το

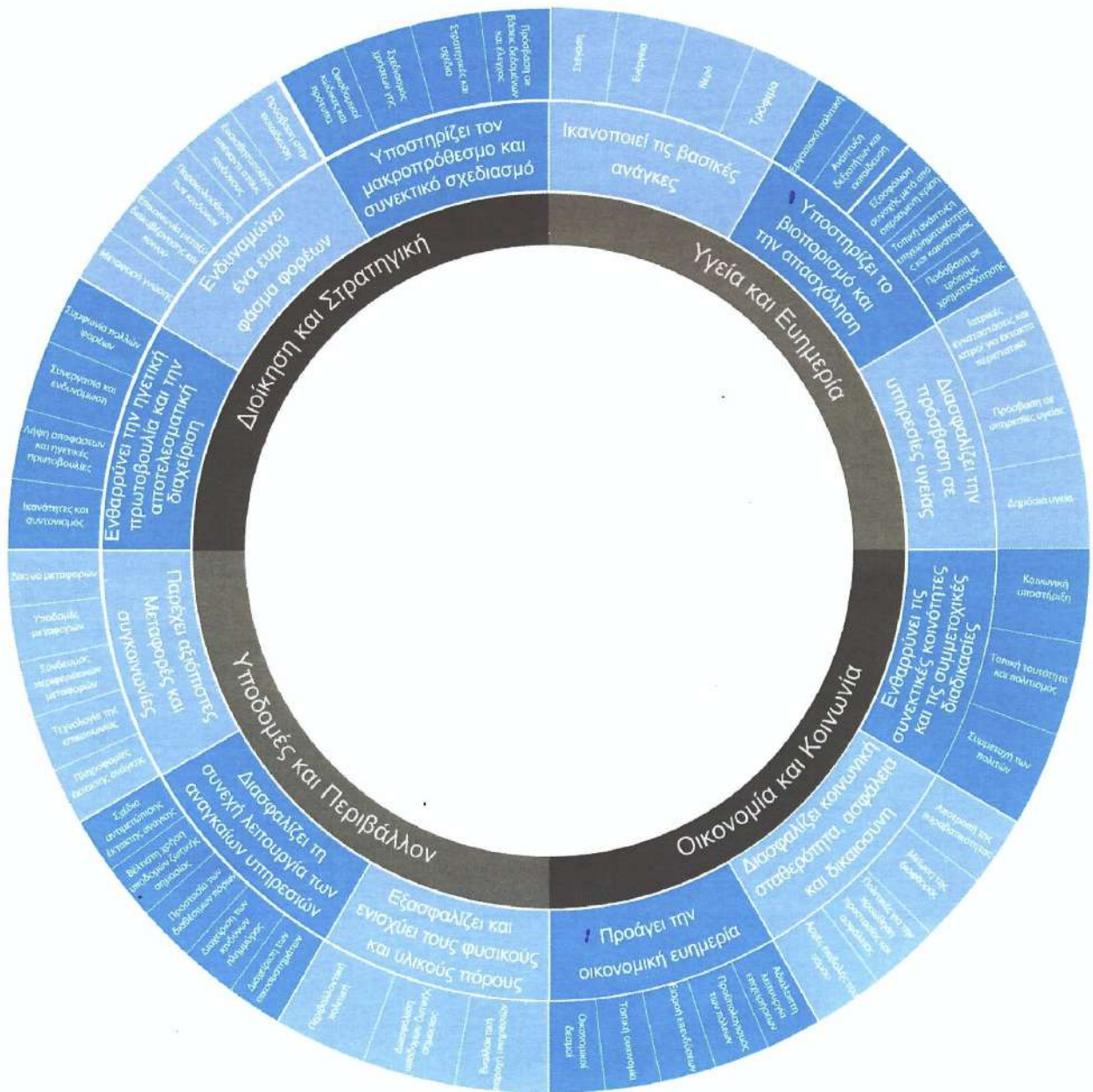
¹¹²⁵ 100 Resilient Cities - The Rockefeller Foundation 2019: 13. Η τότε πρόεδρος του Ροκφέλερ, Τζούντιθ Ρόντιν (Judith Rodin), συνοψισε τα παραπάνω ως εξής: “οικοδομούμε περισσότερα από ένα δίκτυο —οικοδομούμε ένα κίνημα. Πόλεις μαθαίνουν από πόλεις. Τομείς καινοτομούν μαζί με άλλους τομείς”. [100RC (LEGACY) [@100ResCities], ‘Why Are We so Excited to Welcome 37 New Members? A Global Network of Cities Can Create a Global Movement of Cities.’, Tweet, *Twitter*, 25 Μαΐου 2016.

¹¹²⁶ 100 Resilient Cities, ‘100RC Συχνές Ερωτήσεις’ (Εναρκτήριο Εργαστήριο, Αθήνα, 2015), από το συνοδευτικό υλικό του Εργαστηρίου: 1 (βλέπε το σχετικό Παράρτημα).

¹¹²⁷ The Rockefeller Foundation και Arup International Development 2015: 5.

¹¹²⁸ Στο ίδιο: 7.

Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας (City Resilience Framework, CRF), με τη βοήθεια της εταιρείας ARUP.¹¹²⁹

Εικόνα 15: Ο Τροχός της Ανθεκτικότητας συμπυκνώνει το Πλαίσιο της Αστικής Ανθεκτικότητας του προγράμματος (100 Resilient Cities. 2015, βλ. Παράρτημα).

¹¹²⁹ Arup Group Limited, βρετανική πολυεθνική εταιρεία, εξέλιξη της εταιρείας που ίδρυσε το 1946 ο μηχανικός Ove Arup. Ξεκινώντας από την παροχή υπηρεσιών δομικής μηχανικής για κτίρια και έργα υποδομής, η εταιρεία είχε πρωτοποριακή συμβολή, μεταξύ άλλων, στην παραγωγή και τη χρήση λογισμικού για τον σχεδιασμό και τη διεύθυνση σύνθετων κατασκευαστικών έργων σε όλο τον κόσμο. Σήμερα, παρέχει υπηρεσίες που αφορούν σε όλες τις πτυχές του δομημένου περιβάλλοντος (αρχιτεκτονική, δομική μηχανική, πολεοδομία, χωροταξία, project management κ.λπ). Έχει, κυρίως, καθιερωθεί ως ένας από τους πιο γνωστούς φορείς παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών παγκοσμίως, που εξειδικεύεται σε ζητήματα προσαρμογής και ανθεκτικότητας σε κάθε είδους απειλές. Βλέπε: ARUP, 'Dedicated to Sustainable Development', arup.com | ARUP, 'Adapting to a COVID-19 World', arup.com.

Το Πλαίσιο Ανθεκτικότητας ήταν ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο το 100RC αντιλαμβάνονταν την πόλη ως ένα πολύπλοκο σύστημα, αποτελούμενο από τέσσερα υποσυστήματα: υγεία και ευημερία, οικονομία και κοινωνία, υποδομές και οικοσυστήματα, διοίκηση και στρατηγική. Στις τέσσερις αυτές κατηγορίες υποσυστημάτων το Πλαίσιο αντιστοιχίζει δώδεκα σχετικούς στόχους (“άξονες ανάπτυξης”).¹¹³⁰ Οι Λάιτνερ κ.ά. εξηγούν ότι στην ουσία:

“Σκοπός του Πλαισίου Αστικής Ανθεκτικότητας και του ‘Τροχού της Ανθεκτικότητας’ [ήταν] το να προτρέψει τους διαμορφωτές των πολιτικών για τις πόλεις να οπτικοποιήσουν την πόλη ως αποτελούμενη από διαφορετικά υποσυστήματα, να ορίσουν τις κρίσεις και τις πιέσεις που τα υποσυστήματα αντιμετωπίζουν, να εκτιμήσουν τις ανάγκες ανθεκτικότητάς τους και να χρησιμοποιήσουν τους δείκτες αυτούς για την μέτρηση και παρακολούθηση της ανθεκτικότητας”.¹¹³¹

Οι πόλεις που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα κλήθηκαν να διοργανώσουν ένα συμμετοχικό Εναρκτήριο Εργαστήριο, με τη βοήθεια των εμπειρογνομόνων του Ροκφέλερ, στο οποίο θα συμμετείχαν “φορείς της πόλης” και της “κοινωνίας των πολιτών” που, με την καθοδήγηση του Πλαισίου Ανθεκτικότητας και του τρόπου με τον οποίο αυτό όριζε τη πόλη ως σύστημα αλλά και τα υπο-συστήματά της, θα συγκεκριμενοποιούσαν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η δική τους πόλη. Τα αποτελέσματα του Εργαστηρίου θα διαμόρφωναν το πλαίσιο βάσει του οποίου το νέο Γραφείο Ανθεκτικότητας του κάθε δήμου θα κατάρτιζε τη Στρατηγική Ανθεκτικότητάς του εντός μίας περιόδου δύο ετών, κατά την οποία το ίδρυμα θα χρηματοδοτούσε και τη θέση του CRO (Διευθύνοντος Συμβούλου Αστικής Ανθεκτικότητας).

Αν και το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων έληξε το 2019, πέτυχε να εντάξει τα ζητήματα της ανθεκτικότητας ως κεντρική κατεύθυνση στην αναπτυξιακή ατζέντα των πόλεων, ενώ παράλληλα, το ίδιο το Ροκφέλερ ενδυνάμωσε τη θέση του εντός του νέου πλαισίου διακυβέρνησης. Όπως άλλωστε εξηγεί και το ίδιο το Ίδρυμα: “το 2013 το Ίδρυμα Ροκφέλερ σηματοδότησε τα εκατό χρόνια [από την ίδρυσή του] προχωρώντας σε μία μετασηματιστική φιλανθρωπική επένδυση που τίμησε τις βαθιές ρίζες του Ιδρύματος στον τομέα της πολεοδομίας, ενώ παράλληλα ενίσχυσε τον αναδυόμενο ηγετικό του ρόλο στο τότε αναπτυσσόμενο πεδίο της ανθεκτικότητας”.¹¹³²

¹¹³⁰ The Rockefeller Foundation και Arup International Development 2015: 8-13. Σύμφωνα με τις δώδεκα αυτές στοχεύσεις, για να είναι ανθεκτική μία πόλη οφείλει να: ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες / υποστηρίζει το βιοπορισμό και την απασχόληση / διασφαλίζει την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας / ενθαρρύνει τις συνεκτικές κοινότητες και τις συμμετοχικές διαδικασίες / διασφαλίζει κοινωνική σταθερότητα, ασφάλεια και δικαιοσύνη / προάγει την οικονομική ευημερία / εξασφαλίζει και ενισχύει τους φυσικούς και υλικούς πόρους / διασφαλίζει τη συνεχή λειτουργία των αναγκαίων υπηρεσιών / παρέχει αξιόπιστες μεταφορές και συγκοινωνίες / ενθαρρύνει την ηγετική πρωτοβουλία και την αποτελεσματική διαχείριση / ενδυναμώνει ένα ευρύ φάσμα φορέων / υποστηρίζει τον μακροπρόθεσμο και συνεκτικό σχεδιασμό. Βλέπε στο Παράρτημα: 100 Resilient Cities, ‘Το Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας’ (Εναρκτήριο Εργαστήριο, Αθήνα, 2015), από το συνοδευτικό υλικό του Εργαστηρίου.

¹¹³¹ Helga Leitner κ.ά., ‘Globalizing urban resilience’, *Urban Geography* 39, τχ. 8 (2018): 1279.

¹¹³² 100 Resilient Cities - The Rockefeller Foundation 2019: 8.

Ωστόσο, για να καταλάβουμε το τι σημαίνουν οι δηλώσεις του Ιδρύματος Ροκφέλερ ως προς τις “βαθείς ρίζες” του στην πολεοδομία όσο και ως προς τη “μετασχηματιστική φιλανθρωπική επένδυσή του” στο “πεδίο της ανθεκτικότητας”, και προτού επιχειρήσουμε μία γενικότερη αποτίμηση του προγράμματος, αξίζει να κάνουμε ένα βήμα πίσω και να δούμε το ευρύτερο πλαίσιο των αμερικανικών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, του οποίου το Ροκφέλερ αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους διαμορφωτές.

Η πολιτική εξουσία της οργανωμένης φιλανθρωπίας

Η ιδιαίτερη μορφή φιλανθρωπίας, την οποία προώθησαν και εμπέδωσαν τα αμερικανικά ιδιωτικά ιδρύματα, έχει απασχολήσει μια εκτενή βιβλιογραφία.¹¹³³ Η ιδιαιτερότητά της, όπως επισημαίνει η Γκρονεμάγιερ, έγκειται στο ότι συστηματοποιεί και “εκουγχρονίζει” την (παραδοσιακή στον Χριστιανικό κόσμο) “εθελοντική προσφορά βοήθειας σε όσους έχουν ανάγκη” (charity),¹¹³⁴ δημιουργώντας μια μορφή φιλανθρωπίας με χαρακτηριστικά επιστήμης και βιομηχανίας.¹¹³⁵ Η μορφή αυτή, γνωστή στη βιβλιογραφία ως *οργανωμένη φιλανθρωπία* (organised philanthropy), διαμορφώνει, παράλληλα, και μία νέα μορφή διακυβέρνησης η οποία, όπως επισημαίνουν οι ιστορικοί Καρλ και Κατζ, “νομιμοποιείται ως ένα εθνικό σύστημα κοινωνικής μεταρρύθμισης, [δηλαδή] ως ένα ιδιωτικά υποστηριζόμενο σύστημα [κοινωνικής πρόνοιας] που λειτουργεί στη θέση ενός κυβερνητικού συστήματος [...]”.¹¹³⁶ Αυτό το πρότυπο ανάπτυξης, κοινωνικής δικαιοσύνης και παροχής των κοινωνικών υπηρεσιών μέσω του ιδιωτικού τομέα είναι εκείνο που τελικά εξάγεται από τις ΗΠΑ και μετατρέπεται στο μοντέλο διακυβέρνησης που επιβάλλει ο νεοφιλελευθερισμός.

Ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Μαρκ Ντόουι (Mark Dowie) αναγνωρίζει τρία “κύματα” στην ανάπτυξη των μεγάλων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων των ΗΠΑ. Το πρώτο, που εκκινεί από την ίδρυσή τους στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ού} αιώνα μέχρι τον Δεύτερο

¹¹³³ Βλέπε ενδεικτικά: Robert F. Arnove, επιμ., *Philanthropy and Cultural Imperialism: The Foundations at Home and Abroad* (Boston: G.K. Hall & Co, 1980) | Barry D. Karl και Stanley N. Katz, ‘The American Private Philanthropic Foundation and the Public Sphere 1890-1930’, *Minerva* 19, τχ. 2 (1981): 236–70 | Donald Fisher, ‘The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences’, *Sociology* 17, τχ. 2 (1983): 206–33 | Edward H. Berman, *Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy: The Ideology of Philanthropy* (Albany: State University of New York Press, 1984) | Mark Dowie, *American Foundations: An Investigative History* (Cambridge, London: The MIT Press, 2001) | Peter Dobkin Hall, *Inventing the Nonprofit Sector’ and Other Essays on Philanthropy, Voluntarism, and Nonprofit Organizations* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002) | Joan Roelofs, *Foundations and Public Policy: The Mask of Pluralism* (Albany: State University of New York Press, 2003) | Olivier Zunz, *Philanthropy in America: A History, Politics and Society in Twentieth Century America* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2012) | Linsey McGoey, *No Such Thing as a Free Gift: The Gates Foundation and the Price of Philanthropy* (London, New York: Verso Books, 2015) | David Nally και Stephen Taylor, ‘The politics of self-help: The Rockefeller Foundation, philanthropy and the ‘long’ Green Revolution’, *Political Geography*, Special Issue: Historical Geographies of Internationalism, 49 (2015): 51–63.

¹¹³⁴ Gronemeyer 2010: 57.

¹¹³⁵ Dowie 2001: 19.

¹¹³⁶ Karl και Katz 1981: 243.

Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελεί την περίοδο της αρχικής διαμόρφωσής τους, κατά την οποία τα ιδρύματα αυτά εστιάζουν περισσότερο “στην προώθηση της επίσημης γνώσης”.¹¹³⁷

Οι κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες γεννιέται η αμερικανική οργανωμένη φιλανθρωπία περιλαμβάνουν τόσο την ανάδυση των ισχυρών βιομηχανικών συγκροτημάτων, των μονοπωλίων και της νέας τάξης των μεγάλων βιομήχανων μετά τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο, όσο και τη διαμόρφωση του βιομηχανικού προλεταριάτου και την ένταση της ταξικής πάλης.¹¹³⁸ Ο ρόλος των ιδιωτικών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων στις συνθήκες αυτές ήταν διττός. Αφενός, εστίασαν στη διαμόρφωση του πλαισίου της εκπαίδευσης της κοινωνίας “στην πρακτική γνώση και τις δεξιότητες που θα υπηρετούσαν την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας [στοχεύοντας] στην θεσμοποίηση της νέας μορφής του καπιταλισμού που οι ιδρυτές τους εκπροσωπούσαν”.¹¹³⁹ Αφετέρου, επιχείρησαν να απαντήσουν στις εντεινόμενες πιέσεις από το εργατικό κίνημα και τις ταξικές

¹¹³⁷ Dowie 2001: 43.

¹¹³⁸ Ο Νικολά Γκιγιό εξηγεί το χαρακτήρα της νέας αυτής τάξης στις ΗΠΑ: “[...] η νέα τάξη των βιομηχάνων, επιχειρηματιών και τραπεζιτών που αναδύθηκε μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο αμφισβήτησε τη θέση της παλαιάς, προβιομηχανικής ελίτ των γαιοκτημόνων” [Nicolas Guilhot, ‘Reforming the World: George Soros, Global Capitalism and the Philanthropic Management of the Social Sciences’, *Critical Sociology* 33 (2007): 450]. Οι Καρλ και Κατς συμπληρώνουν την απεικόνιση του νέου τύπου αστού αναφέροντας ότι: “Μέχρι την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, οι παραδοσιακοί θεσμοί και στόχοι της αμερικανικής κοινωφελούς δράσης φάνηκαν να μην είναι επαρκείς για την ικανοποίηση των στόχων και των προσδοκιών μίας αναδυόμενης φιλανθρωπικής τάξης [...]. Οι φιλάνθρωποι ως [κοινωνική] ομάδα αποτελούνταν από τους νέους ηγέτες της βιομηχανίας, αυτοδημιούργητους άνδρες που βρίσκονταν στην κορυφή του κύματος προς την βιομηχανική ευημερία της Αμερικής στο τελευταίο τρίτο του 19^{ου} αιώνα. Δεν είχαν επαρκώς αφομοιωθεί στους θεσμούς και τα πρότυπα της κοινωφελούς δράσης της μέχρι τότε ελίτ. Και έβγαζαν χρήματα πιο γρήγορα απ’ ό,τι μπορούσαν να τα ξοδέψουν” (Karl και Katz 1981: 243). Αξίζει, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι η εικόνα του “αυτοδημιούργητου” Αμερικανού μεγιστάνα αποτελεί έναν από τους δομικούς μύθους του “αμερικανικού ονείρου”. Ο Ζινν υπογραμμίζει ότι “παρόλο που ορισμένοι πολυεκατομμυριούχοι ξεκίνησαν από φτωχά περιβάλλοντα, κάτι τέτοιο δεν ίσχυε για τους περισσότερους, [οι οποίοι] προέρχονταν από οικογένειες των μεσαίων ή ανώτερων στρωμάτων. Οι ιστορίες [...] ‘από τα κουρέλια στα πλούτη’ ήταν αληθινές για ελάχιστους, και κυρίως αποτέλεσαν έναν μύθο και, μάλιστα, έναν χρήσιμο μύθο για τον [κοινωνικό] έλεγχο” (Zinn 1980: 248).

¹¹³⁹ Guilhot 2007: 451, 447.

συγκρούσεις της περιόδου, ¹¹⁴⁰ εξασφαλίζοντας την υλοποίηση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων ελεγχόμενων έτσι ώστε, χωρίς να απειλούνται τα κέρδη και οι επιχειρηματικές τους στρατηγικές, να εξουμενίζεται η κοινή γνώμη και να απωθείται το αίτημα ριζοσπαστικής κοινωνικής αλλαγής.¹¹⁴¹ Επεκτείνοντας την ανάλυσή του στο επιτρεπτό εύρος των κοινωνικών αλλαγών, ο ιστορικός Νικολά Γκιγιό (Nicolas Guilhot) καταλήγει στη διαπίστωση:

“Γνωρίζοντας ότι η κοινωνική μεταρρύθμιση ήταν αναπόφευκτη, [οι μεγαλοβιομήχανοι] επέλεξαν να επενδύσουν στον ορισμό και την επιστημονική αντιμετώπιση των κοινωνικών ζητημάτων της εποχής τους: αστικοποίηση, εκπαίδευση, στέγαση, δημόσια υγιεινή, το ‘ζήτημα των Νέγρων’ κ.λπ. Αντί να αντισταθούν στην κοινωνική αλλαγή, οι φιλάνθρωποι προώθησαν μεταρρυθμιστικές λύσεις που δεν απειλούσαν τον καπιταλιστικό χαρακτήρα του κοινωνικού συστήματος, αλλά, αντίθετα, συνιστούσαν μία ιδιωτική εναλλακτική στον σοσιαλισμό [...]”.¹¹⁴²

Η κεντρική λογική πίσω από τη νέα αυτή μορφή κοινωφελούς δράσης συμπυκνωνόταν στην πεποίθηση του ίδιου του Τζον Ντ. Ροκφέλερ (John Davison Rockefeller Sr.) ότι “η βέλτιστη προσέγγιση για την καταπολέμηση της φτώχειας [αλλά και των υπόλοιπων κοινωνικών ζητημάτων] ήταν λιγότερη ρύθμιση και περισσότερη φιλανθρωπία”.¹¹⁴³ Ο ίδιος ο Ροκφέλερ εξηγούσε τη μέθοδό του για την “επιστημονική δωρεά” ως “την οργάνωση και τον σχεδιασμό αυτού του τομέα [της φιλανθρωπίας] με τους ίδιους σαφείς όρους που

¹¹⁴⁰ “Οι ταξικοί πόλεμοι του τέλους του 19^{ου} αιώνα ήταν πράγματι εξαιρετικά βίαιοι, οδηγώντας στην αιματηρή καταστολή των εργατικών κινημάτων από τη διαβόητη [ιδιωτική εταιρεία ασφαλείας] Πίνκερτον, τον ομοσπονδιακό στρατό και την επιβολή στρατιωτικού νόμου. Ορισμένα από τα γεγονότα αυτά, όπως η εξέγερση των εργατών στις χαλυβουργίες του Χόμστεντ το 1892, που ανήκαν στον Άντριου Κάρνεγκι ή η Σφαγή του Λάντλοου που διαδραματίστηκε στα ανθρακωρυχεία του Ροκφέλερ [1914], απείλησαν άμεσα τα οικονομικά συμφέροντα των φιλάνθρωπων” (Guilhot 2007: 451). Βλέπε επίσης το κεφάλαιο 11, “Robber barons and Rebels” στο Zinn 1980: 247-289. Για την απεργία στο Χόμστεντ βλέπε το κεφάλαιο 3, “The Ragged Edge of Anarchy” στο Brecher 2014: 85-96. Η Σφαγή του Λάντλοου (Ludlow massacre) τον Απρίλιο του 1914 αποτέλεσε την κορύφωση της απεργίας στα ανθρακωρυχεία του Κολοράντο, ιδιοκτησίας του Ροκφέλερ. Η απεργία ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 1913, εντάθηκε τον Απρίλιο του 1914 και συνεχίστηκε μέχρι τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς, ενώ ο Ζινν την περιγράφει ως “μία από τις πιο πικρές και βίαιες μάχες μεταξύ των εργατών και του εταιρικού κεφαλαίου στην ιστορία της χώρας [...]”. Έντεκα χιλιάδες ανθρακωρύχοι στο νότιο Κολοράντο, κυρίως γεννημένοι στην αλλοδαπή — Έλληνες, Ιταλοί, Σέρβοι— εργάζονταν για την Colorado Fuel & Iron Corporation, η οποία βρισκόταν στην ιδιοκτησία της οικογένειας Ροκφέλερ. Εξεγειρόμενοι απέναντι στη δολοφονία ενός από τους ηγέτες συνδικαλιστές τους [του Λούη Τίκα], ξεκίνησαν απεργία ενάντια στους χαμηλούς μισθούς, τις επικίνδυνες συνθήκες εργασίας και τη φεουδαρχικού τύπου εκμετάλλευση ολόκληρης της ζωής τους σε πόλεις που βρίσκονταν εξ ολοκλήρου στον έλεγχο των εταιρειών εξόρυξης” (Zinn 1980: 346 -47). Η ιστορία του Κρητικού Λούη Τίκα και της απεργίας που κατέληξε στη Σφαγή του Λάντλοου αποτελεί το κεντρικό θέμα του ντοκυμαντέρ: Νίκος Βεντούρας και Λαμπρινή Θωμά, *Παλληκάρη: Ο Λούης Τίκας και η Σφαγή του Λάντλοου* (Palikari: Louis Tikas and the Ludlow Massacre), 2014.

¹¹⁴¹ Το Ίδρυμα Ροκφέλερ ήταν το πρώτο που ασχολήθηκε με την αποκατάσταση της δημόσιας εικόνας των εταιριών της οικογένειας, μετά από τη δημόσια αντιδράσεις απέναντι όχι μόνο στις αντεργατικές και αντισυνδικαλιστικές αλλά και στις αθέμιτες επιχειρηματικές πρακτικές τους. Βλέπε και: Ida Tarbell, *The History of the Standard Oil Company*, Belt Revivals (Cleveland, Ohio: Belt Publishing, 2018).

¹¹⁴² Guilhot 2007: 452.

¹¹⁴³ McGoey 2015: 10.

χρησιμοποιούμε στις άλλες επιχειρηματικές μας δραστηριότητες”.¹¹⁴⁴ Το μοντέλο της “επιστημονικής” και οργανωμένης φιλανθρωπίας που προώθησαν τα αμερικανικά ιδιωτικά ιδρύματα, τονίζοντας την ανάγκη της “εφαρμογής των ορθολογικών μεθόδων της επιχείρησης στη διοίκηση της κοινωφελούς δράσης”, διαμόρφωσαν ένα νέο είδος φιλανθρωπίας που βασιζόταν σε μία “θετικιστική πίστη στα οφέλη του επιστημονικού ορθολογισμού”.¹¹⁴⁵ Ο ιστορικός Ολιβιέ Ζανζ (Olivier Zunz) χαρακτηρίζει ειρωνικά αυτή την ιδιαιτερότητα ως καινοτομία:

“η καινοτομία [των Αμερικανών μεγιστάνων] ήταν η αντίληψη της χρηματοδότησης της φιλανθρωπίας ως μίας ακόμη χρηματοπιστωτικής επένδυσης, αλλά και η χρήση των δεξιοτήτων που είχαν αποκτήσει στον επιχειρηματικό τομέα για την ελαχιστοποίηση του κινδύνου της κερδοσκοπίας τους [...]. Η αμερικανική φιλανθρωπία θα αποτελούσε ένα καπιταλιστικό εγχείρημα για την κοινωνική βελτίωση και όχι μία πράξη καλοσύνης όπως την αντιλαμβάνονταν [έως τότε] ο χριστιανισμός”.¹¹⁴⁶

Μια τέτοια αντιμετώπιση της φιλανθρωπίας ως χρήσιμης συνιστώσας στη μεγέθυνση της κερδοφορίας, θα οδηγούσε στη συνέχεια τα ιδρύματα αυτά να παίξουν σημαντικό ρόλο στη γενίκευση “της επιστημονικής προσέγγισης σε όλες τις διαστάσεις της γνώσης”.¹¹⁴⁷ Οι κυρίαρχες τάσεις στις αναδυόμενες, την εποχή εκείνη, κοινωνικές επιστήμες στις Ηνωμένες Πολιτείες διαμορφώθηκαν στο πρότυπο των θετικών επιστημών, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο και με την περίπτωση της Σχολής του Σικάγο. Οι κοινωνικές επιστήμες ήταν αυτές που καλούνταν να ορίσουν με “επιστημονικό” τρόπο τα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας και να προτείνουν τις λύσεις τους. Η επιρροή που άσκησαν τα ιδιωτικά φιλανθρωπικά ιδρύματα στη διαδικασία αυτή στις ΗΠΑ ήταν ενδεικτική του “κομβικού τους ρόλου στην παραγωγή και αναπαραγωγή της πολιτισμικής ηγεμονίας”,¹¹⁴⁸ δηλαδή της δημιουργίας της συναίνεσης γύρω από την υφιστάμενη κοινωνική οργάνωση. Η κοινωνιολόγος Αϊλίν Ρος (Aileen D. Ross) σωστά ανέδειξε τη σχέση της φιλανθρωπίας με τις κοινωνικές διακρίσεις και ανισότητες:

“[...] η φιλανθρωπία συνιστούσε πάντα την αντανάκλαση μίας ταξικής κοινωνίας επειδή στηρίζεται στη διάκριση μεταξύ πλούσιων δωρητών και φτωχών αποδεκτών [...]. Οι πλούσιοι δεν δίνουν μόνο επειδή έχουν περισσότερα, αλλά επειδή, ανακουφίζοντας τη δυστυχία, εξασφάλισαν τη δική τους θέση απέναντι σε όσους θα μπορούσαν να τους εκτοπίσουν και έτσι απέφυγαν την εξέγερση”.¹¹⁴⁹

Συνεπώς, το ζήτημα της απο-πολιτικοποίησης των κοινωνικών επιστημών αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο της πολιτισμικής ηγεμονίας των αμερικανικών ιδρυμάτων. Ο αποκλεισμός των κοινωνιολόγων του Hull House από την “επίσημη” Σχολή του Σικάγο με την

¹¹⁴⁴ ‘Rockefeller Gifts Total \$530,853,632’, *The New York Times*, 24 Μαΐου 1937.

¹¹⁴⁵ Guilhot 2007: 451.

¹¹⁴⁶ Zunz 2012: 2.

¹¹⁴⁷ Fisher 1983: 207.

¹¹⁴⁸ Στο ίδιο: 206.

¹¹⁴⁹ Aileen D. Ross, ‘Philanthropy’, στο *International Encyclopedia of the Social Sciences*, επιμ. David L. Sills, τ. 12 (New York: Macmillan and Co, 1968): 78, όπως παρατίθεται στο Arnone 1980: 1-2.

πρόφαση της μη επιστημονικότητας του ακτιβισμού τους —όπως είδαμε στο κεφάλαιο 4— ήταν ενδεικτικός του τρόπου με τον οποίο επιχειρήθηκε “ο διαχωρισμός της έρευνας από τον ακτιβισμό και η αποκήρυξη κάθε μορφής κανονιστικού προσανατολισμού στις κοινωνικές επιστήμες, υπέρ ενός αντικειμενικού και πραγματιστικού εμπειρισμού [...]”.¹¹⁵⁰

Η “επιστημονική” αυτή προσέγγιση που επιλεκτικά προώθησαν τα ιδρύματα δεν ήταν ποτέ “αντικειμενική” ούτε “ανεξάρτητη” ή αποδεδειγμένη από πολιτικά οράματα. Αντίθετα, όπως είδαμε τόσο στη γενεαλογία που επιχειρήσαμε στα προηγούμενα, όσο και στα παραδείγματα που θα αναλύσουμε στα επόμενα κεφάλαια, η οργανωμένη φιλανθρωπία, παρόλο που παρουσιάζεται ως τεχνοκρατική και αντικειμενική, ήταν και είναι βαθιά πολιτική, συνδεδεμένη συχνά με τις πιο συντηρητικές ιδέες της κοινωνικής οργάνωσης. Η εστίαση της κοινωνιολογικής Σχολής του Σικάγο —με τη χρηματοδότηση του Ροκφέλερ— στα ζητήματα της πόλης είναι άλλωστε ενδεικτική, όπως έχουμε δει, του τρόπου με τον οποίο εδραιώθηκε η αντίληψη της πόλης ως σύστημα, μέσα από φονξιοναλιστικές και οργανισμικές προσεγγίσεις, αλλά και του τρόπου με τον οποίο επιβλήθηκε η αντιμετώπιση των αστακών φαινομένων με τεχνικούς όρους. Αυτό αποτελεί και την απαρχή των “βαθιών ριζών” του Ιδρύματος στον τομέα της πολεοδομίας.

Θα πρέπει βέβαια να παρατηρήσουμε ότι, αναλαμβάνοντας ρόλο στον τομέα της πρόνοιας, της έρευνας και της εκπαίδευσης, τα φιλανθρωπικά ιδρύματα διεκδίκησαν και είχαν ρόλο γενικότερα στη διαμόρφωση πολιτικής. Έτσι εξελίχθηκαν σε βασικούς συμβούλους και παίκτες του (δημόσιου) σχεδιασμού σε αυτούς τους τομείς, αλλά και σε βασικούς παράγοντες ισχυρών κύκλων πολιτικής επιρροής, λαμβάνοντας υπ’ όψη ότι και οι επιχειρήσεις με τις οποίες ήταν συνδεδεμένα τα ιδρύματα αυτά είχαν αντίστοιχο ρόλο στη διαμόρφωση της οικονομικής και αμυντικής πολιτικής και της διπλωματίας.

Έχοντας εδραιώσει την ηγεμονία τους εντός των Ηνωμένων Πολιτειών, τα αμερικανικά ιδρύματα επέκτειναν, στη συνέχεια την επιρροή τους και στο εξωτερικό, και ιδιαίτερα στις Ευρωπαϊκές χώρες την περίοδο του μεσοπολέμου. Στο ευρωπαϊκό πλαίσιο η κύρια δράση τους εστίαζε στη χρηματοδότηση επιστημονικών ερευνών και προγραμμάτων που προωθούσαν ακριβώς αυτή την “εξορθολογισμένη” συστημική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας όπως στην περίπτωση του Ροκφέλερ με τη φονξιοναλιστική ανθρωπολογία που μελετήσαμε στο Α΄ μέρος (κεφ. 3).

Η διεθνής επιρροή των αμερικανικών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων αυξήθηκε και εδραιώθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σηματοδοτώντας την περίοδο που ο Ντόουι ονομάζει δεύτερο κύμα. Την περίοδο αυτή επικυρώνεται ο ρόλος τους ως “διαμεσολαβητή για τη διαμόρφωση κοινωνικής πολιτικής”¹¹⁵¹ τόσο στο εσωτερικό των Ηνωμένων Πολιτειών, όσο και στο εξωτερικό.

Στο εσωτερικό των ΗΠΑ, το Ίδρυμα Ροκφέλερ εστίασε την πολιτική του στα ζητήματα που αντιμετώπιζαν οι πόλεις στην μεταπολεμική τους ανασυγκρότηση, εγκαινιάζοντας ένα από τα πιο σημαντικά του προγράμματα στον αστικό σχεδιασμό:

¹¹⁵⁰ Guilhot 2007: 452.

¹¹⁵¹ Dowie 2001: 43.

“Το ερευνητικό πρόγραμμα για τις Σπουδές Πολεοδομικού Σχεδιασμού [Urban Design Studies] του Ιδρύματος Ροκφέλερ, το οποίο αναπτύχθηκε κατά την περίοδο 1955-1965, συνέβαλλε σημαντικά στη μεταπολεμική θεωρία για τις πόλεις αλλά και στην ανάδυση του νέου επιστημονικού πεδίου του πολεοδομικού σχεδιασμού μέσα από τα αλληλεπικαλυπτόμενα πεδία της αρχιτεκτονικής, του αστικού σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής τοπίου”.¹¹⁵²

Το πρόγραμμα αυτό χρηματοδότησε πολλούς νέους θεωρητικούς στο ανερχόμενο πεδίο της πολεοδομίας, αρκετοί από τους οποίους είχαν, παράλληλα, και έντονη ακτιβιστική δράση ενάντια στις επίσημες στρατηγικές της αστικής ανανέωσης και της “εκκαθάρισης” των αστιακών κέντρων στις αμερικανικές πόλεις. Η αντιπρόταση του προγράμματος του Ροκφέλερ, αν και δημιούργησε ανανεωτικές προσδοκίες, τελικά περιορίστηκε σε μία τεχνοκρατική προσέγγιση στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων των πόλεων, όπως διαφαίνεται και από τις κεντρικές θέσεις των δύο από τα σημαντικότερα συγγράμματα που χρηματοδοτήθηκαν από αυτό το πρόγραμμα, έργα της Τζέιν Τζέικομπς (Jane Jacobs), και του Κέβιν Λιντς (Kevin Lynch).

Στο έργο της “Ο θάνατος και η ζωή των μεγάλων αμερικανικών πόλεων”, η Τζέικομπς αναπτύσσει, ενάντια στις παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας που πραγματοποιούνταν εκείνη την εποχή στην Νέα Υόρκη, ένα σύνολο προτάσεων μικρο-κοινωνιολογικής κλίμακας που καθιστούν τον αστιακό χώρο πιο “οικείο” προς τους κατοίκους, όπως η ενεργοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας για την παροχή οικονομικά προσιτών ιδιωτικών κατοικιών έναντι της κρατικής παροχής κοινωνικών κατοικιών, όπως επίσης οι μικρο-παρεμβάσεις με στόχο την αύξηση της “ασφάλειας” και την “αφομοίωση των παιδιών” στην πόλη κ.ά.¹¹⁵³ Αντίστοιχα ο Λιντς¹¹⁵⁴, στη μελέτη του “Η εικόνα της πόλης”, διερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο οι κάτοικοι αντιλαμβάνονται την πόλη, διαπιστώνει την ανάγκη για τη δημιουργία πόλεων αποτελεσματικών, “ευχάριστων” και με “αισθητικό ενδιαφέρον”.¹¹⁵⁵

Γενικά ο προσανατολισμός αυτών των προτάσεων για την αντιμετώπιση των αστιακών φαινομένων, υιοθετώντας μια μεθοδολογία μικρο-κοινωνιολογικής κλίμακας, σε πρώτο πλάνο μεταθέτει το ενδιαφέρον του από τις μακρο-δομές στο μικρο-επίπεδο της ατομικής δράσης, ενώ στη συνέχεια, μέσα από τη λειτουργία της ίδιας της αγοράς επανεισάγει τη μακροοικονομική διάσταση μέσω της διαχείρισης της σχέσης επενδυτών γης και κατοικίας με τους χρήστες τους. Αυτή την συνθήκη υπονοεί εξάλλου σήμερα και το ίδιο το Ίδρυμα όταν αναφέρεται στην αστική ανθεκτικότητα:

“Το Ίδρυμα Ροκφέλερ έχει υπάρξει στην πρωτοπορία των πολιτικών για την πόλη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, όταν ξεκίνησε το πρόγραμμά του για τις Σπουδές Πολεοδομικού Σχεδιασμού. Μία από τις πρώτες υποτροφίες του ήταν σε μία τότε άγνωστη συγγραφέα για την έρευνα και τη συγγραφή του πρωτοποριακού

¹¹⁵² Peter L. Laurence, ‘The Death and Life of Urban Design: Jane Jacobs, The Rockefeller Foundation and the New Research in Urbanism, 1955–1965’, *Journal of Urban Design* 11, τχ. 2 (1 Ιούνιος 2006): 145.

¹¹⁵³ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Vintage, 1992 [1961]).

¹¹⁵⁴ Ο Λιντς χρηματοδοτήθηκε επίσης από το Ίδρυμα Φορντ για να μελετήσει την μορφή της πόλης στην Ιταλία.

¹¹⁵⁵ Kevin Lynch, *The Image of the City* (Cambridge, London: The MIT Press, 1990 [1960]).

της βιβλίου [...]. Πάνω από πενήντα χρόνια αργότερα, το βιβλίο της Τζέιν Τζέικομπς παραμένει μία από τις πιο καθοριστικές σπουδές που έχουν ποτέ γραφτεί για τον πολεοδομικό σχεδιασμό, έχοντας θέσει τα θεμέλια για τη λογική της αστικής ανθεκτικότητας σήμερα”.¹¹⁵⁶

Κατά την περίοδο της απο-αποικιοποίησης και του Ψυχρού Πολέμου η δραστηριότητα του Ιδρύματος Ροκφέλερ επεκτάθηκε κατά πολύ και εκτός των συνόρων των Ηνωμένων Πολιτειών και εντάχθηκε ενεργά στη μάχη ενάντια στην “κομμουνιστική απειλή”, συμβάλλοντας μέσα από την εξαγωγή των ιδεών και των εμπειρογνομώνων του στη θεσμοποίηση του επιστημονικού πεδίου των διεθνών σχέσεων.¹¹⁵⁷ Έτσι, συνέβαλε αποφασιστικά στην προσπάθεια των Ηνωμένων Πολιτειών για την επιβολή της κυριαρχίας τους στη Λατινική Αμερική, τόσο μέσα από τη χρηματοδότηση της ανώτατης εκπαίδευσης, ιδιαίτερα στα γνωστικά πεδία των οικονομικών, των κοινωνικών επιστημών αλλά και της αγροτικής ανάπτυξης,¹¹⁵⁸ όσο και στα προγράμματα εκσυγχρονισμού της αγροτικής παραγωγής που οι ΗΠΑ εφάρμοσαν στην περιοχή —τη γνωστή Πράσινη Επανάσταση, από κοινού και με το ίδρυμα Φορντ. Οι γεωγράφοι Ντέιβιντ Νάλλυ (David Nally) και Στίβεν Τέιλορ (Stephen Taylor), ωστόσο, επισημαίνουν και μία άλλη διάσταση των προγραμμάτων αυτών:

“Την ίδια στιγμή που η τεχνική βοήθεια των ΗΠΑ αναμφίβολα επεδίωξε να αποτρέψει τις πολιτικές αναταραχές στον Τρίτο Κόσμο, [...] τα προγράμματα εκσυγχρονισμού των οποίων ηγήθηκε το Ροκφέλερ, βασιζόμενο σε διαπιστώσεις που είχε το ίδιο συλλέξει από τη συμπεριφορική οικονομία, διακήρυξαν ένα πρότυπο ανθρώπινου κεφαλαίου —και την ιδέα της ‘επανάστασης εντός’— ώστε να περιορίσουν την απειλή της ‘επανάστασης εκτός’”.¹¹⁵⁹

Η κεντρική ιδέα του προτύπου αυτού μοιάζει να είναι εξαιρετικά όμοια με αυτήν που είδαμε παραπάνω ως πρόταση των σύγχρονων διεθνών αναπτυξιακών σχεδίων για την καταπολέμηση της φτώχειας: η παροχή μίας πατερναλιστικού τύπου βοήθειας που θα οδηγήσει τους φτωχούς αγροτικούς πληθυσμούς να ανέβουν στην εξελικτική κλίμακα του πολιτισμού, μαθαίνοντας να χρησιμοποιούν και να αξιοποιούν τις επιχειρηματικές τους ικανότητες. Μία αντίληψη, τελικά, τόσο κοινή με αυτήν που ο Σματς όριζε, μερικές δεκαετίες νωρίτερα, ως το “καθήκον του λευκού ανθρώπου”. Οι Νάλλυ και Τέιλορ εξηγούν τον τρόπο με τον οποίο εξατομικεύθηκε, μέσα από τα προγράμματα του Ροκφέλερ στον Παγκόσμιο Νότο, η ευθύνη της ανάπτυξης:

“[η φιλανθρωπική αυτή πρακτική] επιδίωξε να ‘προικίσει’ τα άτομα και τις κοινότητες με τις πολύτιμες συνήθειες της αυτοδυναμίας και της κοινωνικής αυτονομίας [...]. Το Ροκφέλερ προώθησε προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης που σκόπιμα επεδίωξαν να ‘απελευθερώσουν’ τον αγρότη που είναι δέσμιος των παραδόσεων και να τον ή την μετατρέψουν σε ένα παραγωγικό, επιχειρηματικό υποκείμενο. [το έργο του Ιδρύματος Ροκφέλερ] αντικατοπτρίζει την νέα πίστη στο

¹¹⁵⁶ 100 Resilient Cities - The Rockefeller Foundation 2019: 8.

¹¹⁵⁷ Guilhot 2007: 453.

¹¹⁵⁸ Dowie 2001: 73.

¹¹⁵⁹ Nally και Taylor 2015: 51.

ότι η ‘αγροτική ανύψωση’ μπορούσε να διατηρηθεί μόνον εφόσον οι αγροτικές κοινότητες εκπαιδεύονταν ώστε να ‘βοηθούν τους εαυτούς τους’ επενδύοντας υλικά και ψυχολογικά στη διαδικασία του εκσυγχρονισμού”.¹¹⁶⁰

Μέσα από την παραπάνω συνοπτική παρουσίαση, επιχειρήσαμε να αναδείξουμε το αναπτυξιακό πλαίσιο και τον ρόλο που είχε σε αυτό, από το τέλος του 19^{ου} αιώνα η οργανωμένη φιλανθρωπία στο αμερικανικό παράδειγμα, ώστε να κατανοήσουμε τον ρόλο που διαδραματίζει και σήμερα στον σχεδιασμό της ανάπτυξης. Τα φιλανθρωπικά ιδρύματα μετατράπηκαν στους “ειδικούς” και στους “επιστήμονες” της ανάπτυξης, σε συνεργασία με τους κρατικούς θεσμούς. Το “τρίτο κύμα” της ιστορίας τους τοποθετείται, σύμφωνα με τον Ντόουι, στην περίοδο μετά τη δεκαετία του 1960 και μέχρι σήμερα.¹¹⁶¹ Την περίοδο αυτή, τα ιδρύματα διεκδικούν, πλέον, ενεργό ρόλο στις αναπτυξιακές πολιτικές σε διεθνές επίπεδο, όχι μόνο συνδιαμορφώνοντάς τες, αλλά, σε πολλές περιπτώσεις, ορίζοντάς τες και επιβάλλοντας το δικό τους όραμα για την κοινωνική δικαιοσύνη.

Αν και τα κύρια χαρακτηριστικά της οργανωμένης φιλανθρωπίας της εποχής μας μοιάζουν εξαιρετικά κοινά με αυτά της πρώτης περιόδου διαμόρφωσής της, η κοινωνιολόγος Λίνσεϋ Μαγκκόι (Linsey McGoey) τονίζει ότι αυτό που τη διαφοροποιεί από προηγούμενες περιόδους είναι η παγκόσμια πλέον κλίμακά της αλλά και ο εξαιρετικά σαφής και μη κεκαλυμμένος τρόπος με τον οποίο προωθείται η ιδέα της “σωτηρίας” από τα κοινωνικά προβλήματα μέσω της φιλανθρωπίας, ως *επενδύσεις κοινωνικού χαρακτήρα* (social impact investments).¹¹⁶² Πράγματι, αυτό που πλέον ορίζεται ως *φιλανθρωπικός καπιταλισμός* (philanthrocapitalism),¹¹⁶³ μοιάζει να ορίζεται όλο και περισσότερο από τη λογική, το λεξιλόγιο και τις πρακτικές της αγοράς και των επιχειρήσεων, κάνοντας λόγο για “κοινωνική επιχειρηματικότητα” και “εταιρική κοινωνική ευθύνη” και “αποδοτικές επενδύσεις” που μπορούν να “παράξουν αξία” και να έχουν “μετρήσιμα αποτελέσματα” και “μετρήσιμη απόδοση”.¹¹⁶⁴ Έτσι, στο άρθρο τους “Η νέα ατζέντα της φιλανθρωπίας: δημιουργώντας αξίες”, οι ακαδημαϊκοί Πόρτερ και Κράμερ εξηγούν το νέο όραμα της οργανωμένης φιλανθρωπίας:

“Τα ιδρύματα μπορούν και οφείλουν να ηγηθούν της κοινωνικής προόδου. Έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν καλύτερα τους περιορισμένους πόρους απ’ ό,τι οι μεμονωμένοι δωρητές ή οι κυβερνήσεις. Όντας αποδεδειγμένα από πολιτικές πιέσεις, τα ιδρύματα μπορούν να εξετάσουν νέες λύσεις στα κοινωνικά προβλήματα με μία ανεξαρτησία που οι κυβερνήσεις δεν θα μπορούν να έχουν ποτέ. Και, συγκρινόμενα με τους μεμονωμένους δωρητές, τα ιδρύματα έχουν την κλίμακα, τον χρονικό ορίζοντα και την επαγγελματική διαχείριση ώστε να

¹¹⁶⁰ Nally και Taylor 2015: 51.

¹¹⁶¹ Dowie 2001: 43.

¹¹⁶² McGoey 2015: 22.

¹¹⁶³ Βλέπε και ένα από τα κυριότερα έργα που ορίζουν και υποστηρίζουν τη σύγχρονη μορφή φιλανθρωπίας ως το μόνο τρόπο καταπολέμησης των κοινωνικών προβλημάτων σε παγκόσμια κλίμακα: Matthew Bishop και Michael Green, *Philanthrocapitalism: How Giving Can Save the World* (New York: Bloomsbury Publishing USA, 2010).

¹¹⁶⁴ Michael E. Porter και Mark R. Kramer, ‘Philanthropy’s New Agenda: Creating Value’, *Harvard Business Review*, Νοέμβριος 1999.

παράγουν οφέλη για την κοινωνία με πιο αποτελεσματικό τρόπο [...]. Έφτασε η στιγμή που οφείλουμε να ασπαστούμε μία νέα ατζέντα, η οποία να δεσμεύεται στο να δημιουργεί αξίες”.¹¹⁶⁵

Έτσι, η νέα ρητορική και πρακτική που βασίζεται στην ιδέα “του συνδυασμού της αποκόμισης κέρδους με τις καλές πράξεις, χαιρετίζεται ευρέως ως το καθοριστικό χαρακτηριστικό του νέου φιλανθρωπικού καπιταλισμού”.¹¹⁶⁶ Βέβαια το καινοτόμο στοιχείο που διαφημίζεται εδώ συνιστά δομικό στοιχείο της οργανωμένης φιλανθρωπίας ήδη από την περίοδο της ίδρυσης των πρώτων αμερικανικών ιδρυμάτων, μια διαπίστωση που κάνει και ο δημοσιογράφος Φίλιξ Σάλμον (Felix Salmon) αναφέροντας σκωπτικά ότι:

“[...] η συνείδηση του ότι η επιχείρηση έχει την ικανότητα να δημιουργήσει αλλά και να καταστρέψει τις κοινωνικές αξίες είναι γνωστή ως ‘οικονομικά’ [οικονομική επιστήμη] και πάει πίσω τουλάχιστον ως τον Άνταμ Σμιθ. Δεν υπάρχει τίποτα νέο στην αντίληψη αυτή, όπως δεν υπάρχει τίποτα νέο στο γεγονός ότι οι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν τις [επιστημονικές] διαπιστώσεις τους για να καθησυχάσουν την ενοχή των πλουσίων”.¹¹⁶⁷

Η αλλαγή μορφής της αστικής φιλανθρωπίας δεν την καθιστά καινοτόμα, όπως δεν ακυρώνει τη διαχρονική χρησιμότητά της για τη λειτουργία του κεφαλαίου. Για αυτό οι Μαρξ και Ένγκελς, ήδη από το 19^ο αιώνα στο *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ανέφεραν ότι:

“Ένα τμήμα της αστικής τάξης επιθυμεί να βοηθήσει στις κοινωνικές δυσχέρειες για να διασφαλίσει την ύπαρξη της αστικής κοινωνίας. Εδώ ανήκουν οικονομολόγοι, φιλόσοφοι, ανθρωπιστές, αναμορφωτές της κατάστασης της εργατικής τάξης, οργανωτές αγαθοεργιών, πολέμιοι του βασιτισμού των ζώων, ιδρυτές συλλόγων εγκράτειας, κρυφομεταρρυθμιστές του πιο πολυποικίλου είδους. Αυτός δε ο αστικός σοσιαλισμός έχει αναπυυχθεί και σε ολόκληρα συστήματα. [...] θέλουν τους βιοτικούς όρους της σύγχρονης κοινωνίας χωρίς τους αγώνες και τους κινδύνους που πηγάζουν αναγκαία από αυτή. Θέλουν την υπάρχουσα κοινωνία χωρίς τα στοιχεία που την επαναστατικοποιούν και τη διαλύουν”.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁵ Porter και Kramer 1999.

¹¹⁶⁶ McGoey 2015: 19.

¹¹⁶⁷ Felix Salmon, ‘Philanthropy Can’t Be Outsourced to the Profit’, *Reuters*, 16 Ιουνίου 2011, όπως παρατίθεται στο McGoey 2015: 21.

¹¹⁶⁸ Marx και Engels 2018: 58. Θα μπορούσαμε επίσης να θυμηθούμε και τη σύντομη ιστορία του Μπωντλαίρ, όπου ο αφηγητής, παρέα με έναν φίλο του, δίνουν ο καθένας με τη σειρά του λίγα νομίσματα σε έναν επαίτη στον δρόμο. Όταν ο αφηγητής σχολιάζει ότι η δωρεά του φίλου του είναι αρκετά γεναιόδωρη, αυτός του απαντάει ότι το μεγάλης αξίας νόμισμα που έδωσε στον επαίτη ήταν κάλπικο, συμπληρώνοντας: “Ναι, έχετε δίκιο· δεν υπάρχει πιο γλυκιά απόλαυση από το να εκπλήξεις έναν άνθρωπο δίνοντάς του περισσότερα απ’ όσα ήλπιζε”. Τον κοιτάζα μέσα στο ασπράδι των ματιών και με φρίκη διαπίστωνα πως τα μάτια του έλαμπαν με αναντίρρητη ειλικρίνεια. Είδα λοιπόν καθαρά πως είχε θελήσει να κάνει ελεημοσύνη και την ίδια στιγμή να κλείσει μια καλή συμφωνία· να κερδίσει σαράντα δεκάρες και την καρδιά του Θεού· να κερδίσει τον Παράδεισο γλιτώνοντας μερικά λεφτουδάκια· να τιμπήσει τσάμπα, τέλος πάντων, τον τίτλο του φιλεύσπλαχνου” [Charles Baudelaire, ‘Το κάλπικο νόμισμα’, στο *Μικρά ποιήματα σε πεζό*, μτφρ. Ζ.Δ. Αϊναλής (Αθήνα: Εκδόσεις Οροσπίτο, 2018): 92].

Ο τρόπος που σήμερα λειτουργεί η φιλανθρωπία και η ανθρωπιστική βοήθεια δεν συμβάλλει μόνο στο “ξεπέραςμα των ενοχών” των προνομιούχων ή στην αναστολή των “επαναστατικών” δυνατοτήτων των πληθυσμών που πλήττονται κοινωνικά. Το ζήτημα είναι ότι υποκαθιστά και τις ίδιες τις λειτουργίες του κράτους πρόνοιας που, στη νεοφιλελεύθερη συνθήκη, βρίσκεται σε υποχώρηση. Διότι αυτό που πραγματικά συμβαίνει είναι ότι όλες αυτές οι άλλοτε αναδιανεμητικές λειτουργίες του κοινωνικού κράτους μέσα από την ιδιομορφία αυτών των “καινοτόμων”, όπως ορίζονται, δράσεων και προγραμμάτων διευρύνουν τους ορίζοντες μιας καλπάζουσας ιδιωτικοποίησης και υποταγής όλων των συνιστωσών της επιβίωσης στους νόμους μιας πανίσχυρης αγοράς. Οι δράσεις που εντάσσονται στην έννοια του φιλανθρωπικού καπιταλισμού παρουσιάζονται, σήμερα, ως τα κεντρικά εργαλεία για την αντιμετώπιση των κρίσεων και των αναταραχών παγκοσμίως, με τρόπο που να διευκολύνεται η (οικονομική) ανάπτυξη σε βάρος της κοινωνικής δικαιοσύνης, όπως θα δείξουμε στην περίπτωση της Παλαιστίνης και της συμμετοχής της Ραμάλλα στο πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων. Η Γκρονεμάγιερ, επιβεβαιώνει αυτόν ακριβώς τον ωφελμιστικό χαρακτήρα της βοήθειας: “όντας κάθε άλλο παρά άνευ όρων, η σύγχρονη βοήθεια είναι ειλικρινά υπολογιστική. Είναι πολύ πιθανότερο αυτή να κατευθύνεται από έναν προσεκτικό υπολογισμό του οφέλους που ο ένας αποκομίζει, παρά από μία ουσιαστική ανησυχία για τις ανάγκες του άλλου”.¹¹⁶⁹

Επομένως, το πιο ουσιαστικό στοιχείο που απορρέει από την φιλανθρωπική παρέμβαση των ιδρυμάτων είναι η διεύρυνση της πολιτικής τους εξουσίας, μέσω της οποίας ορίζουν τις απειλές, τους κινδύνους αλλά και τον τρόπο αντιμετώπισής τους, ενώ παράλληλα κατευθύνουν και το πώς γίνεται αντιληπτή και υλοποιείται η ανάπτυξη σε παγκόσμιο επίπεδο. Για τη φύση και τον χαρακτήρα αυτής της πολιτικής επιρροής είναι πολύ εύστοχη η επισήμανση της καθηγήτριας πολιτικών επιστημών Τζόαν Ρόελοφς (Joan Roelofs):

“Λόγω των πόρων και του κύρους τους, [τα ιδρύματα] αποτελούν μέλη συμμαχιών και συνεργασιών με [...] κρατικές υπηρεσίες, υπηρεσίες του ΟΗΕ, πανεπιστήμια και μη κυβερνητικές οργανώσεις [...]. Η παγκοσμιοποίηση ενίσχυσε την εξουσία των ιδρυμάτων εφόσον πολλοί από τους διεθνείς θεσμούς δημιουργήθηκαν από ιδρύματα και συνεχίζουν να υποστηρίζονται από αυτά. Η χορηγία διάφορων θεσμών της κοινωνίας των πολιτών σε όλο τον κόσμο από ιδιωτικά ιδρύματα, με τα επιπλέον δισεκατομμύρια που παρέχουν σήμερα οι κυβερνήσεις και οι διεθνείς κυβερνητικοί θεσμοί, υποστηρίζει την ηγεμονία των ΗΠΑ: στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά [...]. Τα κύρια ‘φιλελεύθερα’ ιδρύματα [...] δεν παραμένουν μόνο σιωπηλά σχετικά με τον μιλιταρισμό και τον ιμπεριαλισμό, αλλά συχνά ενδυναμώνουν τις πολιτικές αυτές και ωφελούνται από τα κέρδη [που αυτές παράγουν]. [Τα] ιδρύματα έχουν μετατραπεί στον ‘βραχίονα σχεδιασμού’ του υφιστάμενου συστήματος, [ενώ, παράλληλα,] ασκούν μία κυρίαρχη επιρροή στον πολιτικό μας πολιτισμό”.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁹ Gronemeyer 2010: 56.

¹¹⁷⁰ Joan Roelofs, ‘How Foundations Exercise Power’, *The American Journal of Economics and Sociology* 74, τχ. 4 (2015): 654-55.

Ένα “μανιφέστο” για την ανθεκτικότητα;

“Το 2013 το Ίδρυμα Ροκφέλερ σηματοδότησε τα εκατό χρόνια [από την ίδρυσή του] προχωρώντας σε μία μετασχηματιστική φιλανθρωπική επένδυση που τίμησε τις βαθιές ρίζες του Ιδρύματος στον τομέα της πολεοδομίας, ενώ παράλληλα ενίσχυσε τον αναδυόμενο ηγετικό του ρόλο στο τότε αναπτυσσόμενο πεδίο της ανθεκτικότητας”.¹¹⁷¹

Το απόσπασμα αυτό από την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του προγράμματος 100RC που ήδη παραθέσαμε παραπάνω, μοιάζει τώρα να αποκτά άλλο νόημα, αναδεικνύοντας τον ρόλο του Ιδρύματος για “τη θεσμοποίηση ενός παγκόσμιου προτύπου για την αστική ανθεκτικότητα”, όπως σωστά παρατηρεί ο γεωγράφος Πατρίκ Ναέφ (Patrick Naef).¹¹⁷² Κι αυτό διότι, μέσα από το πρόγραμμά του για τις 100 Ανθεκτικές Πόλεις, το Ίδρυμα επεδίωξε —και κατάφερε, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια— να ορίσει τους κινδύνους και τις απειλές, αλλά να ορίσει και τον τρόπο αντιμετώπισής τους. Με άλλα λόγια, μπόρεσε να διαμορφώσει το νέο πλαίσιο αντίληψης της πραγματικότητας και να διεκδικήσει σημαίνοντα ρόλο στην πολιτική της διαχείριση. Ο τρόπος με τον οποίο ορίζεται η νέα πραγματικότητα συμπυκνώνεται στην παρατήρηση του ίδιου του προγράμματος ότι “οι κρίσεις είναι η νέα κανονικότητα για τις πόλεις στον 21^ο αιώνα”.¹¹⁷³

Στο βιβλίο της *Το όφελος της ανθεκτικότητας: το να είσαι δυνατός σε έναν κόσμο που τα πράγματα πάνε στραβά*,¹¹⁷⁴ η τότε πρόεδρος του ιδρύματος, Τζούντιθ Ρόντιν, εξήγησε με εξαιρετική σαφήνεια το πώς γίνεται αντιληπτή η νέα, κρισιακή πραγματικότητα:

“Δεν μπορούμε πια να αποδεχόμαστε τις ευαλωτότητές μας ή να αγνοούμε τις απειλές μέσα στις οποίες ζούμε [...]. Ούτε μπορούμε να συνεχίσουμε να έχουμε αυταπάτες πως τα πράγματα θα επιστρέψουν στην κανονικότητα μία από αυτές τις μέρες. Αυτό δεν θα γίνει [...]. Στον 21^ο αιώνα, η οικοδόμηση της ανθεκτικότητας συνιστά ένα από τα πιο επείγοντα κοινωνικά και οικονομικά μας ζητήματα, διότι ζούμε σε έναν κόσμο που ορίζεται από την αναστάτωση. Ούτε ένας μήνας δεν περνάει στον οποίο δεν θα συναντήσουμε κάποιου είδους αναταραχή στην κανονική ροή της ζωής σε κάποιο μέρος: μία κυβερνο-επίθεση, ένα νέο στέλεχος κάποιου ιού, την κατάρρευση κάποιας κατασκευής, μία βίαιη καταιγίδα, μία διαδήλωση, μία οικονομική δόνηση, ένα οικοσύστημα που απειλείται. Ναι, πάντα υπήρχαν αναστατώσεις στον κόσμο, αλλά υπάρχουν τρία ανατρεπτικά φαινόμενα που είναι αναμφισβήτητα σύγχρονα: η αστικοποίηση, η κλιματική αλλαγή και η παγκοσμιοποίηση”.¹¹⁷⁵

¹¹⁷¹ 100 Resilient Cities - The Rockefeller Foundation 2019: 8.

¹¹⁷² Patrick Naef, ‘Resistances in the “Resilient City”’: Rise and fall of a disputed concept in New Orleans and Medellín’, *Political Geography* 96 (2022): 2.

¹¹⁷³ The Rockefeller Foundation, ‘Our Work, Initiatives: 100 Resilient Cities’, The Rockefeller Foundation, 2016.

¹¹⁷⁴ Judith Rodin, *The Resilience Dividend: Being Strong in a World Where Things Go Wrong* (New York: PublicAffairs, 2014).

¹¹⁷⁵ Στο ίδιο: 17-18, 15.

Το βιβλίο της Ρόντιν, το οποίο ο Γουάτς χαρακτήρισε ως “το μανιφέστο της ανθεκτικότητας”,¹¹⁷⁶ λειτούργησε πράγματι ως το θεωρητικό υπόβαθρο και η απόδειξη της αναγκαιότητας του προγράμματος 100RC. Παρουσιάζει, επομένως, ενδιαφέρον να δούμε το πώς αναπτύσσεται η κατασκευή της ανθεκτικότητας στο βιβλίο αυτό, και πώς αναπαράγεται όλη η φονξιοναλιστική και οργανισμική προσέγγιση της θεωρίας συστημάτων, την οποία είδαμε αναλυτικά στο πρώτο μέρος αυτής της διατριβής.

Εκκινώντας από την παραδοχή ότι “όλα αλληλοσυνδέονται [σε] ένα τεράστιο σύστημα συστημάτων”,¹¹⁷⁷ η Ρόντιν υιοθετεί πλήρως τη θεώρηση της συστημικής ενότητας των οργανισμών, των κοινωνιών κ.λπ. εντός της “ολότητας” του έμβιου κόσμου:

“[Αναζητώντας] τις ρίζες της έννοιας της ανθεκτικότητας φέρνουμε στη συζήτηση τη συστημική σκέψη. Όλα τα επιστημονικά πεδία —οικολογία, μηχανική και ψυχολογία— που διαμορφώνουν τον πυρήνα της ανθεκτικότητας χρησιμοποιούν τη συστημική θεώρηση. Το σύστημα ορίζεται ως ένα σύνολο αλληλένδετων στοιχείων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους εντός ενός καθορισμένου ορίου και οργανώνονται ώστε να εκτελέσουν μία λειτουργία ή να ακολουθήσουν έναν σκοπό. Το ανθρώπινο σώμα είναι ένα σύστημα, όπως είναι και ένα δάσος, μία κοινότητα, ένα δίκτυο υπολογιστών, μία εταιρεία, μία πόλη, μία κοινωνία [...]. Ένα σύστημα οποιουδήποτε είδους, είτε πρόκειται για μία πόλη είτε για ένα οικοσύστημα, αποτελείται από πολλά στοιχεία, και το κάθε στοιχείο, στη θεωρία συστημάτων, αναφέρεται ως ‘απόθεμα’ [...]. Τα αποθέματα μεταβάλλονται, αυξάνονται και μειώνονται με την πάροδο του χρόνου λόγω μίας ευρείας ποικιλίας παραγόντων σε αυτό που η συστημική θεωρία αναφέρει ως ‘ροές’ [...]. Εάν το απόθεμα είναι χαμηλό ή ανύπαρκτο, θα είμαστε πιο ευάλωτοι στα αποτελέσματα μίας αναστάτωσης [...]”.¹¹⁷⁸

Η Ρόντιν αναφέρεται ιδιαίτερα στον Χόλινγκ και στη θεωρία του για τον *προσαρμοστικό κύκλο*, ως κεντρικής διαδικασίας για τη διατήρηση και αναπαραγωγή των συστημάτων (οικολογικών, κοινωνικών, οικονομικών κλπ). Έτσι, αφού ορίσει τον κύκλο της προσαρμογής ως “τη διαδικασία μέσω της οποίας ένα σύστημα απορροφά την αλλαγή και την αναταραχή από τις εξωτερικές δυνάμεις [...] και προσαρμόζεται ή αλλάζει ως αποτέλεσμα αυτών”, επισημαίνει ότι πρόκειται για μία ιδέα που “μας είναι οικεία σε πολλά πεδία εκτός της οικολογίας, και ιδιαίτερα στα οικονομικά και τις επιχειρήσεις, παρόλο που συχνά περιγράφεται χρησιμοποιώντας άλλους όρους [όπως η δημιουργική καταστροφή]”.¹¹⁷⁹

Στόχος, επομένως, της ανθεκτικότητας, όπως τον ορίζει η Ρόντιν:

“δεν είναι η επίτευξη μίας μόνιμης σταθερότητας κάποιας τυποποιημένης κατάστασης, αλλά, αντίθετα, η ‘απορρόφηση’ της αλλαγής και της αναταραχής με τρόπο ώστε το σύστημα να μην καταρρεύσει ή να επαναστατήσει —ιδιαίτερα τα

¹¹⁷⁶ Watts 2015a: 289.

¹¹⁷⁷ Rodin 2014: 16.

¹¹⁷⁸ Στο ίδιο: 59-61.

¹¹⁷⁹ Στο ίδιο: 64, 68.

συστήματα που υφίστανται εντός ενός περιβάλλοντος το οποίο υπόκειται σε συχνές αλλαγές— και να κατακτήσει μία νέα κατάσταση σταθερότητας”.¹¹⁸⁰

Πρόκειται για την ίδια, τόσο γνωστή μας πλέον, αντίληψη της απόλυτης στόχευσης στη διατήρηση του υφιστάμενου συστήματος μέσω της προσαρμογής σε ένα ασταθές περιβάλλον έξω από τον έλεγχό μας. Αυτό το τελευταίο είναι και το επίδικο της αντιμετώπισης, όπως καταλήγει το Ροκφέλερ: “Πράγματι, στον δυναμικό αυτόν κόσμο, καμία πόλη δεν θα είναι απόλυτα θωρακισμένη από το φόβητρο μίας μελλοντικής τραγωδίας”.¹¹⁸¹ Με δεδομένο ότι όλα γίνονται αντιληπτά ως συστήματα με κοινά χαρακτηριστικά, ανεξαρτήτως των ιδιαιτεροτήτων που το καθένα παρουσιάζει, το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων καταλήγει να ορίζει και τις απειλές ως ταυτόσημες από τη φύση τους. Έτσι, ο τυφώνας ή η πλημμύρα, και γενικότερα οι φυσικές καταστροφές, θεωρούνται ότι μπορούν να απειλήσουν μία πόλη με τον ίδιο τρόπο που θα την “απειλήσει” και μία κοινωνική εξέγερση ή η “εισροή” προσφύγων και μεταναστών. Όλα αντιμετωπίζονται ως απρόσμενες κρίσεις ή χρόνιες πιέσεις, με τον ίδιο τρόπο και την ίδια βαρύτητα, ασχέτως των διαφορών στις αιτίες και στο εύρος της “καταστροφής” που προκαλούν.

Τελικά, το πρόγραμμα του Ιδρύματος Ροκφέλερ διαμορφώνει όχι μόνο μία μεθοδολογία αλλά και τις κατευθύνσεις, τις δεξιότητες και την τεχνογνωσία που θεωρεί ως απαραίτητες για την αντιμετώπιση των στοιχείων που το ίδιο έχει προηγουμένως ορίσει ως απειλές, κινδύνους και προκλήσεις των πόλεων. Με άλλα λόγια, διαμορφώνει μία ατζέντα η οποία ορίζει το πώς θα ιεραρχήσουμε τα προβλήματά μας, το ποιες είναι οι βέλτιστες λύσεις με βάση τους στόχους που το ίδιο έχει θέσει, αλλά και το ποιο, τελικά είναι το μέλλον μας. Την ανεξέλεγκτη αυτή διαδικασία του απόλυτου ελέγχου συμπυκνώνει πολύ εύστοχα ο κοινωνιολόγος Ρόμπερτ Άρνουβ (Robert Arnove):

“[Ιδρύματα] όπως του Ροκφέλερ [...] ασκούν μία διαβρωτική επιρροή σε μία δημοκρατική κοινωνία. Αντιπροσωπεύουν συγκεντρώσεις εξουσίας και πλούτου που δεν ελέγχονται και δεν λογοδοτούν και είναι σχετικά ανεξέλεγκτες, και οι οποίες αγοράζουν προσόντα, προωθούν ιδανικά, και, στην πράξη, εδραιώνουν μία ατζέντα για τα θέματα που αξίζουν την προσοχή της κοινωνίας”.¹¹⁸²

Ο τρόπος με τον οποίο το Ίδρυμα παρεμβαίνει για την επίλυση των προβλημάτων, που το ίδιο έχει ορίσει ως τέτοια, είναι ενδεικτικός του ότι στην ουσία στοχεύει να δημιουργήσει μία νέα αγορά τόσο για τον ίδιο τον όρο της ανθεκτικότητας όσο και για τις νέες επενδύσεις στις πολιτικές ανθεκτικότητας που θα αναπτύξουν οι πόλεις. Βασικό εργαλείο σε αυτή την ιδιότυπη αγορά για την ανάπτυξη της “αστικής ανθεκτικότητας” εμφανίζεται να είναι η συνεργασία του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα. Η ίδια η Ρόντιν υπογράμμισε επανειλημμένα το όραμά της για την ανάληψη της καθοδήγησης της ανάπτυξης από τον ιδιωτικό τομέα, υποστηρίζοντας ότι “το ιδιωτικό κεφάλαιο συνιστά ένα ισχυρό εργαλείο

¹¹⁸⁰ Rodin 2014: 63.

¹¹⁸¹ The Rockefeller Foundation, ‘New Orleans & The Birth of Urban Resilience’, *The Rockefeller Foundation* (blog), 2015.

¹¹⁸² Robert F. Arnove, ‘Introduction’, στο Arnove 1980: 1.

που βοηθά στην επίλυση των μεγαλύτερων προκλήσεων της ανθρωπότητας”,¹¹⁸³ παραβλέποντας, βέβαια, ότι ίσως το ιδιωτικό κεφάλαιο να είναι και αυτό που δημιουργεί εξαρχής τις προκλήσεις. Εδώ η “πρόκληση” ορίζεται από τη Ρόντιν με μια σειρά οικονομικών όρων (επιχειρηματικής φύσης) όπως είναι η ιδέα της “αποδοτικής επένδυσης” και η δήλωση ότι “δεν υπάρχει καινοτομία χωρίς ρίσκο, και η φιλανθρωπία μπορεί να αναλάβει τα ρίσκα που κανείς άλλος δεν μπορεί”.¹¹⁸⁴ Η Ρόντιν γίνεται ακόμη πιο σαφής για τα αμοιβαία οφέλη που απορρέουν από την παραπάνω προσέγγιση: “εμείς, ως οικονομικοί ηγέτες [οφείλουμε] να σκεφτούμε το πώς θα επανεκτιμήσουμε τα οικοσυστήματα και να σταματήσουμε να τα αντιλαμβανόμαστε ως δωρεάν αγαθά”.¹¹⁸⁵ Πρόκειται για μια πρόταση που παρουσιάζει εντυπωσιακή αναλογία με τις ιεραρχήσεις των διεθνών αναπτυξιακών σχεδίων, όπως τα αναλύσαμε παραπάνω.

Έτσι, το ίδιο το πρόγραμμα 100RC δεν προτείνει λύσεις για άμεση εφαρμογή, αλλά την ανά θέμα συνεργασία των πόλεων του δικτύου που δημιούργησε, με τους συγκεκριμένους “συνεργάτες” που το ίδιο επέλεξε και ενέταξε στο πρόγραμμα, οι οποίοι θα καταρτίσουν “στρατηγικά σχέδια” για τα συγκεκριμένα θέματα, δηλαδή τις απειλές που αντιμετωπίζουν οι εκατό συμμετέχουσες πόλεις:

“αντί να αναπτύξει τη δική του στρατηγική ανθεκτικότητας, το Ροκφέλερ προέτρεψε τις πόλεις να προσλάβουν στρατηγικούς συνεργάτες από τον ιδιωτικό τομέα όπως παγκόσμιες συμβουλευτικές εταιρείες (AECOM, ARUP), μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (The Urban Land Institute), διεθνείς ΜΚΟ (Mercy Corps, ODI) για να αναπτύξουν τις στρατηγικές και τα σχέδια ανθεκτικότητάς τους”.¹¹⁸⁶

Αντίστοιχα, το Ροκφέλερ χρηματοδότησε και την διάχυση του μοντέλου της ανθεκτικότητας τόσο μέσα από τη διαμόρφωση εργαλείων μέτρησης και αξιολόγησης της “πορείας προς την ανθεκτικότητα” (όπως το Μοντέλο Αποτίμησης του Οφέλους της Ανθεκτικότητας (Resilience Dividend Valuation Model) από το γνωστό αμερικανικό think-tank της RAND, δηλαδή “ενός πλαισίου για τον υπολογισμό του οφέλους που προκύπτει από προγράμματα τα οποία στοχεύουν στην αύξηση της ανθεκτικότητας”),¹¹⁸⁷ όσο και μέσα από τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και τη μεταστροφή της δημόσιας συζήτησης γύρω από τα θέματα της ανθεκτικότητας των πόλεων (όπως η χρηματοδότηση της ειδικής σχετικής στήλης “Πόλεις” στην εφημερίδα *The Guardian*, που “προσέφερε ένα φόρουμ για συζητήσεις και ανταλλαγή ιδεών σχετικά με το μέλλον των πόλεων σε όλο τον κόσμο”).¹¹⁸⁸

¹¹⁸³ The Rockefeller Foundation, ‘Remarks by Dr. Judith Rodin at SOCAP 2014’, *The Rockefeller Foundation* (blog), 2014.

¹¹⁸⁴ The Rockefeller Foundation, ‘The 2013 Annual Report’ (The Rockefeller Foundation, 2013): 1.

¹¹⁸⁵ John Caulfield, ‘Crusader for Resilience: Judith Rodin and the Rockefeller Foundation seek sustainable responses to disasters’, *Building Design + Construction*, Ιούnius 2016.

¹¹⁸⁶ Leitner κ.ά. 2018: 6.

¹¹⁸⁷ Craig A. Bond κ.ά., ‘Resilience Dividend Valuation Model: Framework Development and Initial Case Studies’ (RAND Corporation, 2017).

¹¹⁸⁸ Mike Herd, ‘What makes your city so special?’, *The Guardian*, 16 Απριλίου 2014, τμ. Cities.

Οι Λάιτνερ κ.ά. σωστά επισημαίνουν ότι τελικά “το Ροκφέλερ καταπιάστηκε με την εμπορευματοποίηση της αστικής ανθεκτικότητας δημιουργώντας μία [νέα] αγορά. Το αρχικό βήμα ήταν η παροχή κινήτρων προς τις πόλεις ώστε να συμμετάσχουν στο δίκτυο και να προχωρήσουν σε συμβάσεις με συμβούλους που θα τις καθοδηγούσαν στο πώς να αναπτύξουν μία στρατηγική αστικής ανθεκτικότητας”.¹¹⁸⁹

Συνεπώς, όσο κι αν το πρόγραμμα παρουσιάστηκε ως ανθρωποκεντρικό, με επίκεντρο τις τοπικές κοινότητες και τους κατοίκους, ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησε, οι κεντρικές του στοχεύσεις, αλλά και τα πραγματικά του αποτελέσματα δεν εστίασαν μόνο στην ανάκαμψη της οικονομίας και την αναζήτησή νέων τρόπων παραγωγής κεφαλαίου, αλλά ήταν κατ’ ουσίαν πολιτικά, αποσκοπώντας στο να δημιουργήσουν ολοκληρωμένα μοντέλα διακυβέρνησης με έτοιμες “κατασκευαστικές προτάσεις” και “εργολαβικές εταιρείες” υλοποίησης

Είναι ενδεικτικό ότι οι “συμμετοχικές διαδικασίες” όπως προωθήθηκαν από το πρόγραμμα ήταν εξαιρετικά επιλεκτικές. Η περίπτωση του Εναρκτήριου Εργαστηρίου της Αθήνας στο οποίο συμμετείχαμε, ανέδειξε τις επιλογές αυτές. Πρακτικά, ούτε στο Εργαστήριο ούτε στις μετέπειτα συναντήσεις της ομάδας ανθεκτικότητας του Δήμου Αθηναίων ο “διάλογος” δεν έγινε με ένα αντιπροσωπευτικό τμήμα της κοινωνίας της πόλης. Χαρακτηριστικά, από τα 106 άτομα που συμμετείχαν στο Εναρκτήριο Εργαστήριο, απουσίαζαν τα πανεπιστημιακά ιδρύματα που θα μπορούσαν να συνδέονται με την πόλη, όπως η Αρχιτεκτονική Σχολή του ΕΜΠ, οι φοιτητές, οι επιστημονικοί σύλλογοι, αλλά, κυρίως, απουσίαζαν οι συλλογικότητες κατοίκων, οι οποίες ωστόσο, ειδικά το 2015, αποτελούσαν πολύ ενεργό κομμάτι των γειτονιών της Αθήνας. Οι συμμετέχοντες ήταν κυρίως υπάλληλοι του Δήμου Αθηναίων και δημοτικοί σύμβουλοι, εκπρόσωποι ιδιωτικών ιδρυμάτων και στελέχη επιχειρήσεων. Επιπλέον, οι “ειδικοί” που κλήθηκαν αργότερα να συζητήσουν με το Γραφείο Αστικής Ανθεκτικότητας, ήταν, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, start-up επιχειρήσεις, ιδιωτικοί φορείς, κόμβοι “καινοτομίας και επιχειρηματικότητας” κλπ.¹¹⁹⁰ Αντίστοιχα ζητήματα έχουν αποτελέσει αντικείμενο κριτικής και για άλλες πόλεις που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, όπως η Τζακάρτα στην Ινδονησία.¹¹⁹¹

Το πιο σημαντικό όμως στοιχείο που όχι μόνο αναδεικνύει την πολιτική εξουσία που το Ροκφέλερ απέκτησε μέσω του προγράμματος 100RC, αλλά και εγείρει σοβαρά πολιτικά ερωτήματα σε σχέση με το πώς μεταλλάσσεται ο ίδιος ο δημοκρατικός χαρακτήρας της τοπικής αυτοδιοίκησης, είναι η δημιουργία της “καινοτόμου”, όπως τη χαρακτήρισε το πρόγραμμα, θέσης του Διευθύνοντα Συμβούλου Αστικής Ανθεκτικότητας (CRO).

Στην ουσία, το Ροκφέλερ, μέσω του θεσμού του CRO, ενέταξε έναν υπάλληλό του (εφόσον χρηματοδότησε συγκεκριμένα τη θέση αυτή) στις δημοτικές αρχές εκατό πόλεων από όλο τον κόσμο. Η σημασία του υπαλλήλου αυτού προκύπτει από τα καθήκοντά του, όπως

¹¹⁸⁹ Leitner κ.ά. 2018: 6.

¹¹⁹⁰ Βλέπε αναλυτικά: Άλκηστη Πρέπη, ‘Η κρίση του κέντρου και τα σχέδια για την Αθήνα’ (Διπλωματική Εργασία ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του Χώρου, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2016): 159-160.

¹¹⁹¹ Leitner κ.ά. 2018: 8.

ορίστηκαν από το ίδιο το πρόγραμμα. Ο CRO ήταν, λοιπόν, “κεντρικό στοιχείο του οράματος του 100RC για να βοηθήσει τις πόλεις να αντιμετωπίσουν προκλήσεις”, αλλά και “μία καινοτόμος θέση της [τοπικής] κυβέρνησης που ιδανικά λογοδοτεί απευθείας στον [δήμαρχο]”,¹¹⁹² ενώ παρουσιάζεται και ως η βέλτιστη λύση για την εξοικονόμηση πόρων στους δήμους:

“Η αρχική επένδυση για τη λήψη σκληρών ή ήπιων μέτρων [ανθεκτικότητας] ενδέχεται να είναι αρκετά υψηλή, και σίγουρα πολλές σύγχρονες πόλεις δεν διαθέτουν τους απαραίτητους πόρους. Παρόλα αυτά, η ανθεκτικότητα προσφέρει μεγιστοποίηση του οφέλους σε σχέση πάντα με το κόστος. Έτσι, οι κυβερνήσεις ξοδεύουν, με όσο το δυνατόν καλύτερο τρόπο –απαραίτητη προϋπόθεση σε καιρούς δημοσιονομικής λιτότητας και περικοπών. Δρώντας σε όλους τους τομείς της διακυβέρνησης, ο [CRO] φροντίζει ώστε οι πόλεις να λάβουν τα μέγιστα από οποιαδήποτε δράση, και ότι το κάθε έργο ή πρωτοβουλία θα έχει σίγουρα, περισσότερα από ένα οφέλη [...]. Με άλλα λόγια λοιπόν, ο CRO αποτελεί ένα ιδανικό εργαλείο σε περίοδο λιτότητας”.¹¹⁹³

Συνεπώς, ο CRO, λόγω του μεγάλου εύρους των αντικειμένων με τα οποία κλήθηκε να ασχοληθεί ερχόταν δεύτερος στην ιεραρχία της δημοτικής αρχής, μετά τον Δήμαρχο. Ή, όπως χαρακτηρίστηκε και από το πρόγραμμα, επρόκειτο για τον “δήμαρχο-μείον-ένα” (mayor-minus-one),¹¹⁹⁴ κάτι που τον καθιστούσε πραγματικό πόλο εξουσίας. Σύμφωνα μάλιστα με τους κανονισμούς του προγράμματος, το πρόσωπο που θα κάλυπτε αυτή τη θέση όφειλε να είναι κοινώς αποδεκτό, τόσο από τον δήμο όσο και από το Ροκφέλερ. Και το γεγονός αυτό αποτέλεσε μία τόσο καίρια προϋπόθεση για το Ροκφέλερ, που μπορούσε να οδηγήσει ακόμη και στην έξωση των ήδη ενταγμένων στο πρόγραμμα πόλεων, όπως έγινε στην περίπτωση της πόλης Αλαμίντα στην Καλιφόρνια των Ηνωμένων Πολιτειών.¹¹⁹⁵

Συνοψίζοντας, η εμπλοκή του Ροκφέλερ στην όλη διαδικασία “αναβίωσης” των πόλεων μετά από κρίσεις, καταστροφές και κινδύνους μέσω της ανθεκτικότητας είναι ενδεικτική της “επεκτεινόμενης επιρροής και εμβέλειας των ανθρωπιστικών-επιχειρηματικών συμπλεγμάτων, τα οποία συντονίζουν, χρηματοδοτούν και υλοποιούν την οικονομική ανάπτυξη, τη βοήθεια και την αρωγή και ανοικοδόμηση μετά από καταστροφές παγκοσμίως”, όπως εύστοχα παρατηρεί ο καθηγητής πολιτικών επιστημών Σέντρικ Τζόνσον

¹¹⁹² Michael Berkowitz, ‘What Is a Chief Resilience Officer?’, 100 Resilient Cities - Rockefeller Foundation, 11 Σεπτεμβρίου 2014.

¹¹⁹³ 100 Resilient Cities, ‘100RC Συχνές Ερωτήσεις’ (Εναρκτήριο Εργαστήριο, Αθήνα, 2015), από το συνοδευτικό υλικό του εργαστηρίου: 3, βλέπε Παράρτημα.

¹¹⁹⁴ Από τις προσωπικές μας σημειώσεις στο πλαίσιο του Εναρκτηρίου Εργαστηρίου της Αθήνας, 26 Μαΐου 2015.

¹¹⁹⁵ Παρόλο που η συγκεκριμένη πόλη είχε ενταχθεί στο πρόγραμμα από τον πρώτο γύρο, τελικά αποκλείστηκε εφόσον το Ροκφέλερ δεν συμφώνησε με την επιλογή του προσώπου που πρότεινε ο δήμος για τη θέση του CRO, με την αιτιολογία ότι επρόκειτο για άτομο που ήδη απασχολούταν στον δήμο. Ωστόσο, η αιτιολόγηση αυτή φαίνεται αρκετά προβληματική εφόσον τόσο στην Αθήνα, όσο και στη Θεσσαλονίκη, τα πρόσωπα που στελέχωναν τις θέσεις των δύο CRO ήταν ήδη δημοτικοί σύμβουλοι. Σχετικά με την Αλαμίντα βλέπε: Michele Ellison, ‘Special Report: How the grant was lost’, *The Alameda*, 5 Οκτωβρίου 2014, και Robert Sullwold, ‘Seeya, Fella! The Long and Rocky Road’, *Alameda Merry-Go-Round* (blog), 17 Μαΐου 2014.

(Cedric Johnson).¹¹⁹⁶ Μέσα από το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων, το Ροκφέλερ διαμόρφωσε και επέβαλε όχι μόνο τη δική του αναπτυξιακή ατζέντα, αλλά και τη δική του αντίληψη για την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα.

Το 100RC αποτέλεσε, λοιπόν, το μέσο για να επιβληθεί στις πόλεις ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικών, οι οποίες προωθούσαν τον διάλογο μεταξύ των τοπικών κυβερνήσεων και των πολυεθνικών εταιρειών, έναντι του διαλόγου μεταξύ των πολιτών και των αιρετών τους διοικήσεων. Παράλληλα, αποτέλεσε και το εφαλτήριο για την ένταξη των πόλεων στην παγκόσμια κούρσα του νεοφιλελεύθερου ανταγωνισμού.

Παρά την σχετικά απροσδόκητη λήξη του προγράμματος το καλοκαίρι του 2019,¹¹⁹⁷ τα αποτελέσματά του είναι ακόμη ενεργά. Η θέση του CRO έχει θεσμοθετηθεί σχεδόν στο 80% των πόλεων, όπως και τα αντίστοιχα γραφεία των Δήμων, και παραμένουν ενεργά ως και σήμερα,¹¹⁹⁸ ενώ το μεγαλύτερο τμήμα των πόλεων που συμμετείχαν στο 100RC έχουν διαμορφώσει ένα νέο δίκτυο, το Resilient Cities Network, κι έτσι, το δίκτυο “μετατράπηκε από ένα πρόγραμμα χρηματοδοτούμενο από φιλανθρωπικούς φορείς σε μία ΜΚΟ μεταξύ πόλεων”.¹¹⁹⁹ Οι Λάιτνερ κ.ά. αναδεικνύουν συνοπτικά τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του προγράμματος αναφέροντας ότι:

“η ιδιωτική φιλανθρωπία, στην περίπτωση του [προγράμματος του] Ροκφέλερ και της συνεργασίας του με υπερεθνικές και πολυμερείς οργανώσεις [...], διεθνείς συμβουλευτικές εταιρείες, χρηματοπιστωτικές εταιρείες και εταιρείες τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών, αλλά και διεθνείς ΜΚΟ, συγκροτούν σήμερα ένα σύμπλεγμα αστικής ανθεκτικότητας παγκόσμιου βεληνεκούς. Αυτές οι οργανώσεις όχι μόνο κυριαρχούν στην παγκόσμια συζήτηση για την αστική ανθεκτικότητα, αλλά επιπλέον, μέσω της δημιουργίας και προώθησης οικουμενικών εργαλείων αξιολόγησης της αστικής ανθεκτικότητας, μετατρέπουν τα ζητήματα [που αντιμετωπίζουν οι πόλεις] σε τεχνικά προβλήματα. Κάτι τέτοιο ενισχύει έναν [τεχνοκρατικό], ιεραρχικό χαρακτήρα στις λήψεις αποφάσεων. Παράλληλα, φέρνει σε πρώτο πλάνο τον ιδιωτικό τομέα ως κρίσιμο παράγοντα για τη μετατροπή των πόλεων σε πιο ανθεκτικές, και προωθεί το ιδιαίτερο αυτό πρότυπο της αστικής ανθεκτικότητας ως μία ανώτερη στρατηγική ανάπτυξης και διακυβέρνησης των πόλεων”.¹²⁰⁰

Δικαιώνοντας τα λόγια της Ρόντιν, το 100RC όντως διαμόρφωσε ένα κίνημα, επιτυγχάνοντας μέσω αυτού τη δυνατότητα του Ιδρύματος Ροκφέλερ να παρεμβαίνει στις τοπικές αυτοδιοικήσεις, σε μια περίοδο που αυτές αποδεδεικνύονται από τις κρατικές πολιτικές και λειτουργούν ως πόλεις κράτη. Επρόκειτο, με άλλα λόγια, για τη διαμόρφωση

¹¹⁹⁶ Cedric Johnson, ‘Introduction: The Neoliberal Deluge’, στο *The Neoliberal Deluge: Hurricane Katrina, Late Capitalism, and the Remaking of New Orleans*, επιμ. Cedric Johnson (Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2011): xxxi.

¹¹⁹⁷ Βλέπε σχετικά: Bloomberg, ‘Behind the Demise of a Powerhouse Nonprofit Funding Urban ‘Resilience’’, *Bloomberg.com*, 12 Ιουνίου 2019.

¹¹⁹⁸ 100 Resilient Cities - The Rockefeller Foundation 2019: 2.

¹¹⁹⁹ Naef 2022: 3.

¹²⁰⁰ Leitner κ.ά. 2018: 7.

νέων γεωγραφιών και νέων πόλων εξουσίας, μέσω της εμπέδωσης της “νέας γλώσσας” της ανθεκτικότητας, όπως εξάλλου είχε ήδη προτείνει ο ΟΗΕ. Ο Σλέιτερ σκωπικά σχολιάζει ότι τελικά, το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων αποτέλεσε “έναν νεοφιλελεύθερο διαγωνισμό που απένειμε επιχορηγήσεις [...] στις πόλεις που συγκέντρωναν πόντους στην προσπάθειά τους να επανακτήσουν το επιθυμητό status quo της κεφαλαιακής συσσώρευσης και της προσέλκυσης του πλούτου των ελίτ όσο το δυνατόν συντομότερα” μετά από κρίσεις και καταστροφές.¹²⁰¹

Η παρέμβαση του Ιδρύματος επιχείρησε τελικά να προσδώσει μέσω της ανθεκτικότητας, ως πλαίσιο σκέψης και δράσης, το περιεχόμενο που το ίδιο δίνει στην έννοια της αστικής ανάπτυξης και στις αναδυόμενες μορφές διακυβέρνησης των πόλεων. Παράλληλα, η υιοθέτηση ενός θεωρητικού πλαισίου που στηρίζεται στις σχέσεις κόστους/οφέλους ή επενδυτή/ωφελομένου, στη σύμπραξη ιδιωτικού/δημόσιου κ.λπ., αφήνει μετέωρα πολλά ερωτήματα τόσο για το πραγματικό μέλλον των πόλεων, τη δημοκρατικότητα του νέου πλαισίου διακυβέρνησης και την κυριαρχία των ιδιωτικών ιδρυμάτων σε αυτό, όσο και για την ιδεολογία που λανθάνει στις πρακτικές που το πρόγραμμα προώθησε και εδραίωσε. Ερωτήματα για την ιδιωτικοποίηση της πολιτικής προστασίας, για την ιεράρχηση της διαχείρισης συγκεκριμένων απειλών, για την υποβάθμιση ή αποσιώπηση υφιστάμενων κοινωνικών προβλημάτων, για τον βαθμό ανάπτυξης και τα αποτελέσματα της συμμετοχικής δημοκρατίας που το πρόγραμμα ισχυρίστηκε ότι προώθησε κλπ.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν, θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα, αναδεικνύοντας παράλληλα τις πολιτικές αλλά και, κυρίως, το πλαίσιο που διαμορφώθηκε από το πρόγραμμα για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων κατηγοριών κινδύνων και απειλών, όπως αυτών της κλιματικής αλλαγής και των “φυσικών” καταστροφών (στην περίπτωση της Νέας Ορλεάνης), αυτών της οικονομικής κρίσης αλλά και της μετανάστευσης (στην περίπτωση της Αθήνας) και, τέλος, αυτών που προκύπτουν από τις συνθήκες της αποικιοκρατίας, της σύγχρονης κατοχής και του απάρτχάιντ (στην περίπτωση της Ραμάλλα).

Οι πραγματικές και δυναμικές τάσεις του προγράμματος 100RC γίνονται εμφανείς μόνον εφόσον αναλυθούν οι εφαρμογές του και το συγκεκριμένο, κάθε φορά, πλαίσιο μέσα στο οποίο επιχειρεί να εδραιωθεί. Οι δυναμικές τάσεις της ανθεκτικότητας είναι η «νέα» Νέα Ορλεάνη. Οι δυναμικές τάσεις της ανθεκτικότητας είναι η κανονικοποίηση καταστάσεων κατοχής και εκμετάλλευσης. Οι δυναμικές τάσεις της ανθεκτικότητας είναι ο ακραίος νεοφιλελευθερισμός. Και ενώ φαίνεται πως μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε πολλές διαφορετικές καταστάσεις με διαφορετικό τρόπο, στην ουσία, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η ανθεκτικότητα πάντα μιλάει για τους πειραματισμούς εκείνους που στοχεύουν στη διαχείριση των κινδύνων με σκοπό την απρόσκοπτη συνέχιση της καπιταλιστικής κερδοφορίας.

¹²⁰¹ Slater 2014.

Κεφάλαιο 10: Η “νέα” Νέα Ορλεάνη: η Μέκκα της Ανθεκτικότητας

Εδώ και πολύ καιρό οι άρχουσες τάξεις αποδίδουν στη ‘φύση’ [...] τις αδικίες και τα βάσανα για τα οποία ευθύνεται η οργάνωση της κοινωνίας —συμπεριλαμβανομένων ορισμένων ‘φυσικών’ καταστροφών [...] που δεν θα είχαν συμβεί, ή θα ήταν πολύ λιγότερο σοβαρές και πρώιμες, εάν η αναζήτηση του μέγιστου κέρδους και της καθυπόταξης της δημόσιας εξουσίας στα καπιταλιστικά συμφέροντα δεν είχαν οδηγήσει στο να παραμεληθούν τα πιο προφανή μέτρα ασφάλειας και πρόληψης.

Sebastiano Timpanaro, *On Materialism*, 1975: 17

Το 2005 σημειώθηκε μία από τις δύο εντονότερες περιόδους τυφώνων του Ατλαντικού ωκεανού στην καταγεγραμμένη ιστορία.¹²⁰² Αν και αρκετοί από αυτούς τους μεγάλους τυφώνες προκάλεσαν θανάτους και καταστροφές σε όλο τον Κόλπο του Μεξικού, επισκιάστηκαν από την τραγωδία του τυφώνα Κατρίνα στα τέλη του Αυγούστου.¹²⁰³ Χαρακτήριστηκε ως “η χειρότερη φυσική καταστροφή στην ιστορία των ΗΠΑ” και παρουσιάστηκε από τα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης ως το αποτέλεσμα μίας αλυσίδας χαοτικών και ατυχών περιστατικών. Κόστισε τη ζωή άμεσα σε περίπου 1.500 άτομα—επίσημα—, εκτόπισε και άφησε άστεγους εκατομμύρια, ισοπεδώνοντας και πλημμυρίζοντας τεράστιες εκτάσεις στις νότιες πολιτείες των ΗΠΑ στον Κόλπο του Μεξικού —Φλόριντα, Αλαμπάμα, και κυρίως Μισισισίπι και Λουιζιάνα.¹²⁰⁴

Το τραγικότερο και μεγαλύτερο θύμα της καταστροφής αυτής ήταν η Νέα Ορλεάνη η οποία στην πραγματικότητα δεν ήταν το θύμα, όπως προβλήθηκε, μιας σειράς από ατυχή γεγονότα ή των δυνάμεων της φύσης. Οι καταστροφές, οι θάνατοι και η ταλαιπωρία των κατοίκων της πόλης —καθώς και άλλων πόλεων κατά μήκος της ακτής του Κόλπου— οφείλονταν σχεδόν εξολοκλήρου στον ανθρώπινο παράγοντα, σε συγκεκριμένες πολιτικές

¹²⁰² John L. Beven κ.ά., ‘Atlantic Hurricane Season of 2005’, *Monthly Weather Review* 136, τχ. 3 (2008): 1109. Βλέπε και US National Hurricane Center και Central Pacific Hurricane Center, ‘2005 Tropical Cyclone Advisory Archive’, National Hurricane Center, 2005.

¹²⁰³ Η περίοδος αυτή κατέγραψε ορισμένους από τους πιο δυνατούς τροπικούς κυκλώνες οι οποίοι έπληξαν κυρίως την Καραϊβική (Τζαμάικα, Κούβα και Αϊτή), καθώς και το Μεξικό και την Κεντρική Αμερική, οι οποίοι, ωστόσο, δεν έτυχαν της ίδιας διεθνούς προβολής με τον τυφώνα Κατρίνα. Ιδιαίτερα ο τυφώνας Σταν, τον Οκτώβριο του 2005, άφησε πίσω του σχεδόν 1.700 νεκρούς και τεράστιες καταστροφές τόσο στο Μεξικό όσο, και κυρίως, στη Γουατεμάλα (Beven κ.ά. 2008: 1110).

¹²⁰⁴ Για μία σύντομη περιγραφή των πρώτων ημερών του τυφώνα βλέπε: William R. Freudenburg κ.ά., *Catastrophe in the making: The Engineering of Katrina and the Disasters of Tomorrow* (Washington, Covelo, London: Island Press / Shearwater Books, 2009): 3-5. Για μία παράθεση των γεγονότων τις ημέρες πριν και μετά τον τυφώνα όπως αποτυπώθηκαν από τον τοπικό τύπο βλέπε το κεφάλαιο “Hurricane Katrina” στο: Richard Campanella, *Bienville’s Dilemma: A Historical Geography of New Orleans* (Lafayette, LA: Center for Louisiana Studies, University of Louisiana at Lafayette, 2008): 329-335. Για μία λεπτομερή αποτύπωση της πορείας του τυφώνα Κατρίνα βλέπε: Richard D. Knabb, Jamie R. Rhome, και Daniel P. Brown, ‘Tropical Cyclone Report: Hurricane Katrina 23-30 August 2005’ (U.S. National Hurricane Center, Δεκέμβριος 2005) | ‘Timeline of Hurricane Katrina’, στο *Wikipedia*, 21 Νοεμβρίου 2022 | National Geographic, *Hurricane Katrina Day by Day*, Documentary, 2012.

επιλογές και πολιτικές διαχείρισης, καθώς και σε μία μακρά ιστορία κοινωνικών και φυλετικών ανισοτήτων, αποκλεισμών και άνισης ανάπτυξης.

Αν και την τελευταία στιγμή ο τυφώνας άλλαξε πορεία προσπερνώντας την πόλη,¹²⁰⁵ η άμεση μεγάλη καταστροφή προκλήθηκε από τα κακά κατασκευασμένα και ελλιπώς συντηρημένα φράγματα της περιοχής, που κατέρρευσαν υπό το βάρος των κυμάτων της καταιγίδας, πλημμυρίζοντας το 80% της πόλης και ιδιαίτερα τις πιο ευάλωτες σε πλημμύρες —και προφανώς πιο φτωχές— γειτονίες της.¹²⁰⁶ Ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Τζόρνταν Φλάχερτυ (Jordan Flaherty) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

“[...] οι απώλειες δεν ήταν ίδιες για όλους. Ορισμένες γειτονίες —αυτές που βρίσκονταν κοντά στη λίμνη ή στα κανάλια αποστράγγισης, ιδιαίτερα εάν βρίσκονταν σε χαμηλότερα εδάφη— ισοπεδώθηκαν, τη στιγμή που άλλες παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό άθικτες. Οι περισσότερες από τις περιοχές που πλημμύρισαν ήταν κατά τουλάχιστον 60% αφροαμερικανικές. [Οι] γειτονίες που πλημμύρισαν περισσότερο, όπως η Ανατολική Νέα Ορλεάνη [New Orleans East], το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα [Lower Ninth Ward] και το Τζεντίλυ [Gentilly], ήταν κατά 80 έως 95% αφροαμερικανικές. Στο Έβδομο, το Όγδοο και το Ένατο Διαμέρισμα, η λεωφόρος Σεν Κλοντ (St Claude) λειτουργούσε ως διαχωριστική γραμμή. Από τη μια μεριά, οι ως επί το πλείστον αφροαμερικανικές γειτονίες πλημμύρισαν. Από την άλλη μεριά, πιο κοντά στον ποταμό [Μισισσιππή], οι κατά κύριο λόγο λευκές γειτονίες παρέμειναν στεγνές”.¹²⁰⁷

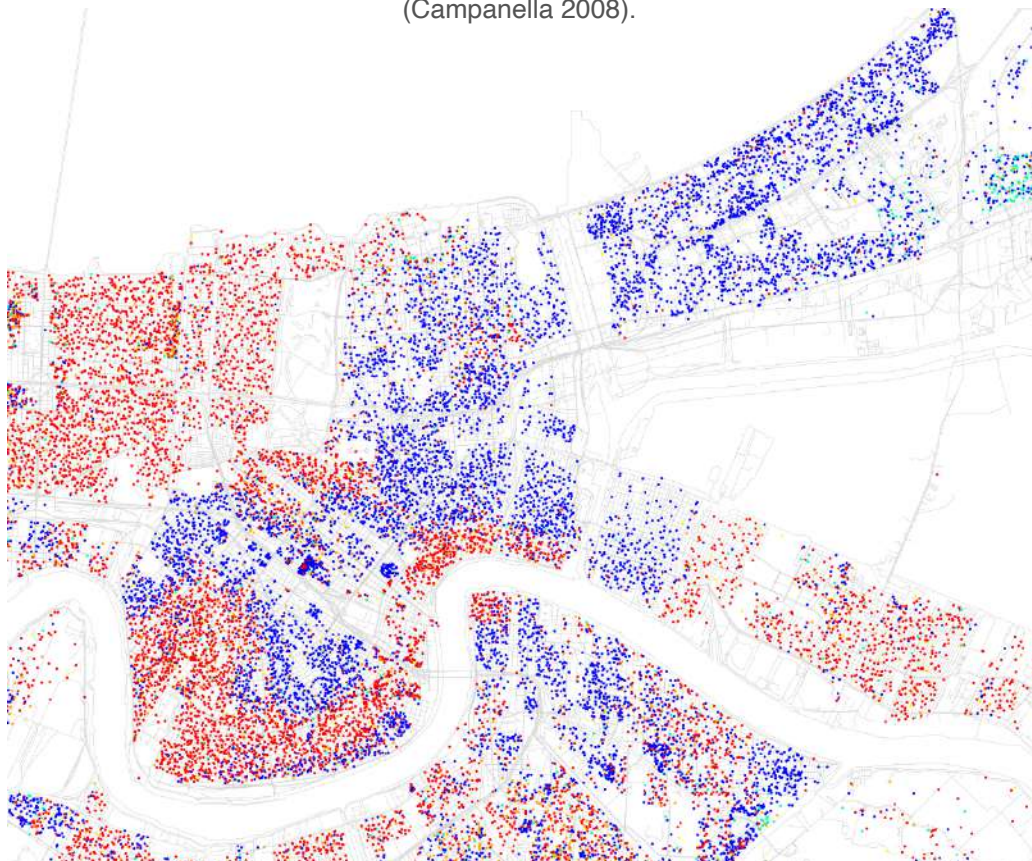
¹²⁰⁵ Ο Μάικ Ντέιβις (Mike Davis) συνοψίζει: “Η μητροπολιτική περιοχή της Νέας Ορλεάνης, με 1,3 εκατομμύρια κατοίκους, ήταν αρχικά το νεκρό σημείο στη διαδρομή της Κατρίνα, αλλά ο τυφώνας άλλαξε κατεύθυνση προς τα δεξιά αφότου έφτασε στη στεριά [στην πολιτεία του Μισισσιππή] και το μάτι του κυκλώνα πέρασε 55 χιλιόμετρα ανατολικά της μητρόπολης. [Η Νέα Ορλεάνη], στο μεγαλύτερο τμήμα της κάτω από τη στάθμη της θάλασσας και περιτριγυρισμένη από τις λιμνοθάλασσες Ποντσαρτρέιν (στο Βορρά) και Μπορν (στα ανατολικά), γλύτωσε από τους ανέμους της Κατρίνα αλλά όχι από τα νερά της” (Mike Davis, ‘The Predators of New Orleans’, *Le Monde Diplomatique*, Οκτώβριος 2005).

¹²⁰⁶ Όπως περιγράφει ο γεωγράφος Ρίτσαρντ Καμπανέλλα (Richard Campanella): “Στις 5 π.μ. την 29η Αυγούστου 2005, [η πλημμυρίδα] του τυφώνα Κατρίνα διείσδυσε στο ‘χωνί’ του καναλιού MR-GO [Mississippi River—Gulf Outlet], πέρασε πάνω από τα ισχνά φράγματα και έφερε το θαλασσινό νερό του Κόλπου κατευθείαν στα ανατολικά [της πόλης]. Η στάθμη του νερού στο Βιομηχανικό Κανάλι [Industrial Canal] ανέβηκε επικίνδυνα στα τέσσερα μέτρα πάνω από το κανονικό. Περίπου στις 7:45 π.μ., ένα μεγάλο τμήμα του αντιπλημμυρικού τείχους κατέρρευσε, στέλνοντας έναν ισχυρό χείμαρρο υφάλμυρου νερού ανατολικά προς το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα. Λίγο αργότερα [...], η περιοχή πλημμύρισε και από τα βόρεια. Κι άλλο νερό εισήλθε στην περιοχή από την ενορία [κομητεία] του Αγίου Βερνάρδου [ανατολικά της πόλης] προς τα δυτικά. Η στάθμη των πλημμυρικών υδάτων ανέβηκε κατά τρία μέτρα μέσα σε είκοσι λεπτά. Πλήθος ανθρώπων, που είτε δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να εκκενώσουν την περιοχή, χάθηκαν μέσα στα σπίτια τους κάτω από φρικτές συνθήκες. Άλλοι σκαρφάλωσαν σε σοφίτες ή στέγες, την ώρα που τα σπίτια τους διαλύονταν και παρασύρονταν [από τα νερά]. Τα φουσκωμένα νερά του Κόλπου θα συνέχιζαν να πλημμυρίζουν το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα καθώς και όλες τις υδρολογικές υπολεκάνες στην ανατολική όχθη του Δήμου Νέας Ορλεάνης, για μέρες μετά το πέρασμα του τυφώνα Κατρίνα. Μέχρι το τέλος της εβδομάδας, η στάθμη των υδάτων σταθεροποιήθηκε στο ένα με ενάμιση μέτρο βάθος στις ψηλότερες περιοχές [...] και στα τρία με τρισήμισι ή και περισσότερα μέτρα στις χαμηλότερες” (Campanella 2008: 153).

¹²⁰⁷ Jordan Flaherty, *Floodlines: Community and Resistance from Katrina to the Jena Six* (Chicago: Haymarket Books, 2010): 54.

Εικόνα 16: Χάρτης με το βάθος των υδάτων της πλημμύρας μετά την Κατρίνα (Campanella 2008).

Εικόνα 17: Εθνότητες στη Νέα Ορλεάνη — Αφροαμερικανοί (μπλε) και λευκοί (κόκκινο) (Campanella 2008).

Η δεύτερη καταστροφή συνέβη ως αποτέλεσμα του τρόπου διαχείρισης της πρώτης, από την τοπική, πολιτειακή, αλλά και ομοσπονδιακή κυβέρνηση, ανεβάζοντας το συνολικό κόστος σε ανθρώπινες ζωές σε πάνω από 4.000.¹²⁰⁸ Όπως εύστοχα συμπυκνώνουν οι Φρόυντενμπουργκ κ.ά.:

“Κατά μία έννοια, ο τυφώνας εμφανίστηκε στο προσκήνιο και άρχισε να κοπάζει τη στιγμή που η πραγματική ιστορία της ‘Κατρίνα’ ξεκινούσε. Η καταιγίδα δεν ήταν παρά τα προκαταρκτικά του κύριου γεγονότος, παρόλο που έδωσε το όνομα με το οποίο το κύριο γεγονός πιθανώς θα παραμείνει για πάντα γνωστό. Ο τυφώνας Κατρίνα ήταν, πράγματι, ο πρόλογος”.¹²⁰⁹

Οι εικόνες της κατεστραμμένης Νέας Ορλεάνης κάτω από τέσσερα μέτρα βρώμικων υδάτων, πτωμάτων να επιπλέουν, χιλιάδων κατοίκων να περιμένουν σε συνθήκες καύσινα τους διασώστες στις στέγες των σπιτιών τους ή οι εγκλωβισμένοι στο στάδιο του Superdome —που είχε μετατραπεί σε καταφύγιο— χωρίς νερό, φαγητό, ηλεκτρικό και δυνατότητα επικοινωνίας, έκαναν το γύρο του κόσμου την πρώτη κιόλας εβδομάδα μετά τον τυφώνα, συγκινώντας την παγκόσμια κοινή γνώμη. Αντίθετα, πέρασαν πάνω από πέντε ημέρες για την απάντηση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Και η απάντηση αυτή ήταν, εκτός από εξαιρετικά αργή και καθυστερημένη, εγκληματικά ασυντόνιστη.¹²¹⁰ Η Τζούλια Χερνάντεζ (Julia Hernandez) σημειώνει πολύ εύστοχα ότι:

“Το πέρασμα του τυφώνα Κατρίνα στις 29 Αυγούστου 2005 και οι επιπτώσεις του στη Νέα Ορλεάνη προκάλεσαν, από πολλές απόψεις, την εντύπωση μίας ‘εσωτερικής 11ης Σεπτεμβρίου’ στις Ηνωμένες Πολιτείες. [Οι] σκηνές της πρώτης εβδομάδας του Σεπτεμβρίου 2005 αποκάλυψαν, πολύ περισσότερο απ’ ό,τι δημιούργησαν, την ύπαρξη ενός ‘τρίτου κόσμου’ εντός της ίδιας της μεγαλύτερης παγκόσμιας δύναμης: ακραία φτώχεια πληθυσμών φυλακισμένων εντός ενός εγκαταλειμμένου αστεακού χώρου, κατάρρευση των τεχνικών συστημάτων

¹²⁰⁸ Πιο συγκεκριμένα, όπως αναγράφεται στο Ζωντανό Μουσείο του Κατώτερου Ένατου Διαμερίσματος (Lower Ninth Ward Living Museum) στη Νέα Ορλεάνη, το οποίο επισκεφθήκαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου: “Ο αριθμός των θυμάτων από την πλημμύρα στη Νέα Ορλεάνη είναι πολύ μεγαλύτερος απ’ ό,τι αναφέρεται επίσημα. 1.836 άτομα έχασαν τη ζωή τους από πνιγμό (40%), τραυματισμούς (25%) και καρδιακές παθήσεις (11%), ενώ πάνω από 700 άτομα αγνοούνται μέχρι σήμερα. Υπολογίζεται ότι 2.358 άτομα έχασαν τη ζωή τους από ψυχικές ασθένειες, στρες, μολύνσεις, εμβάθυνση της φτώχειας, καθώς και από την κατάρρευση του συστήματος ιατρικής περίθαλψης κατά τη διάρκεια των πρώτων έξι μηνών μετά τον τυφώνα. Ο αριθμός των άμεσων και έμμεσων θυμάτων της Κατρίνα υπολογίζεται στα 4.081 άτομα”. Ο επικεφαλής των ιατροδικαστών της Νέας Ορλεάνης σημείωνε το 2010 ότι: “Δεν γνωρίζουμε ακριβώς τον αριθμό των ατόμων που πέθαναν μετά τον τυφώνα Κατρίνα ως αποτέλεσμα του άγχους και του πόνου, αλλά και της δυσκολίας να λάβουν ιατρική βοήθεια μετά τον τυφώνα. Αυτός ο αριθμός συνεχίζει να αυξάνεται και συνεχίζει να είναι εδώ. Δεν έχουμε ακόμη δει το τέλος αυτής της κατάστασης. Αυτό συνεχίζεται” [Jeffery Rouse συνέντευξη στη δεύτερη μίνι-σειρά ντοκυμαντέρ του Σπάικ Λι, πέντε χρόνια μετά τον τυφώνα Κατρίνα: Spike Lee, *If God Is Willing and da Creek Don't Rise* (HBO Documentary Films, 40 Acres & A Mule Filmworks, 2010)].

¹²⁰⁹ Freudenburg κ.ά. 2009: 6.

¹²¹⁰ Ο όλεθρος που προκάλεσαν οι πλημμύρες και η διαχείριση της καταστροφής αποτυπώνονται λεπτομερώς στην εξαιρετική σειρά ντοκυμαντέρ του Σπάικ Λι, “Όταν έσπασαν τα φράγματα”. Στο ντοκυμαντέρ, ο Λι επιχειρεί να αποτυπώσει όχι μόνο την τραγωδία που διαδραματίστηκε τις πρώτες ημέρες μετά τον τυφώνα, αλλά και την απάντηση των κυβερνήσεων σε τοπικό και εθνικό επίπεδο στους πρώτους μήνες μετά την Κατρίνα. Βλέπε: Spike Lee, *When the Levees Broke: A Requiem in Four Acts*, Documentary (HBO Documentary Films, 40 Acres & A Mule Filmworks, 2006).

προστασίας, κατάρρευση κυρίως των δημόσιων αρχών, ανίκανων να σπεύσουν στη διάσωση των ίδιων των πολιτών τους”.¹²¹¹

Εικόνα 18: Η πλημμυρισμένη Νέα Ορλεάνη (30/9/2005). Σε πρώτο πλάνο το Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα, πίσω του το Βιομηχανικό κανάλι. Κάθετα κατεβαίνει ο Μισσισιπιπής και στο βάθος διακρίνεται το επιχειρηματικό κέντρο της πόλης (Central Business District).

Εικόνα 19: Τμήμα του φράγματος που κατέρρευσε στο Βιομηχανικό Κανάλι και πλημμύρισε το Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα.

¹²¹¹ Julie Hernandez, 'Le tourisme macabre à La Nouvelle-Orléans après Katrina : résilience et mémorialisation des espaces affectés par des catastrophes majeures', *Norois. Environnement, aménagement, société*, τχ. 208 (Νοέμβριος 2008): 62.

Οι συνθήκες και τα αίτια που οδήγησαν εκατοντάδες χιλιάδες κατοίκους ουσιαστικά να εγκλωβιστούν στις πληγείσες από τις πλημμύρες περιοχές είτε διότι αδυνατούσαν να απομακρυνθούν από την πόλη πριν τον τυφώνα,¹²¹² είτε διότι οι αρχές είχαν εγκαταλείψει εντελώς αβοήθητους τους νοσηλευόμενους και φυλακισμένους, έχουν περιγραφεί εκτενώς από ένα μεγάλο κομμάτι της σχετικής βιβλιογραφίας.¹²¹³ Τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι κάτοικοι αυτοί οφείλονταν, στην πραγματικότητα, στο εξαιρετικά ελλιπές σχέδιο πολιτικής προστασίας που είχε καταρτίσει η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων (Federal Emergency Management Agency - FEMA) για την περίπτωση αναγκαστικής εκκένωσης της πόλης. Δεδομένου ότι τα σχέδια πολιτικής προστασίας τις τελευταίες δεκαετίες, ιδιαίτερα μετά την 11η Σεπτέμβρη, είχαν περιοριστεί στον “πόλεμο κατά της τρομοκρατίας”, οι όποιες οδηγίες “καταρτίστηκαν” κινήθηκαν στη νεοφιλελεύθερη λογική της εξατομίκευσης της ευθύνης.¹²¹⁴ Έτσι το σχέδιο πολιτικής προστασίας ενάντια στους τυφώνες, όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά και οι Μπάλλαρντ κ.ά., “ζητούσε από χιλιάδες ατόμων του πιο ευάλωτου πληθυσμού της πόλης να παραμείνουν στα σπίτια τους, στα καταφύγια, στα νοσοκομεία [και στις φυλακές]”.¹²¹⁵ Το αποτέλεσμα ήταν η εγκατάλειψη δεκάδων χιλιάδων ατόμων στα δύο μεγάλα καταφύγια της πόλης (το στάδιο Superdome και το Συνεδριακό Κέντρο Morial), αλλά και άλλων τόσων που διασώθηκαν από τα πλημμυρισμένα σπίτια τους, στους αυτοκινητόδρομους που περιβάλλουν τη Νέα Ορλεάνη, για μέρες, χωρίς νερό και φαγητό, υπό την επιτήρηση της Εθνοφρουράς. Όπως αναφέρει ο Άντολφ Ριντ ο νεότερος (Adolph Reed Jr.):

[...] ήταν οι φτωχοί κάθε φυλής αυτοί που παρέμειναν δυσανάλογα αποκλεισμένοι στους ανισόπεδους κόμβους, στο κλειστό γήπεδο και στο συνεδριακό κέντρο της πόλης, αντιμετωπίζοντας τις μεγαλύτερες δυσκολίες κατά την επιστροφή τους στην πόλη και στην προσπάθειά τους ν’ ανακτήσουν ό,τι έχασαν και να ξαναχτίσουν την καθημερινότητά τους.¹²¹⁶

¹²¹² Πριν την Κατρίνα είχε υπολογισθεί ότι περίπου 100.000 κάτοικοι δεν είχαν πρόσβαση σε ιδιωτικό όχημα για την εκκένωση της πόλης σε περίπτωση μεγάλου τυφώνα ή άλλης καταστροφής.

¹²¹³ Ενδεικτικά βλέπε: Robert D. Bullard, Glenn S. Johnson, και Angel O. Torres, ‘Transportation Matters: Stranded on the Side of the Road Before and After Disasters Strike’, στο *Race, Place, and Environmental Justice After Hurricane Katrina* (Boulder, CO: Westview Press, 2009), 63–85 | Center for Progressive Reform, ‘An Unnatural Disaster: The Aftermath of Hurricane Katrina’ (Washington D.C.: Center for Progressive Reform, Σεπτέμβριος 2005) | Davis 2005, | James E. Hanley, ‘Policy Brief: Institutional Failure in the Response to Hurricane Katrina’ (Michigan: Institute for Social Policy and Understanding, Φεβρουάριος 2006) | Spike Lee 2006. Ειδικά για τις φυλακές, η επιχείρηση εκκένωσης θεωρήθηκε από τις πιο αποτυχημένες. Οι φυλακισμένοι παρέμειναν κλειδωμένοι στα κελιά τους, ενώ η φυλακή της πόλης πλημμύριζε και οι φύλακες είχαν φύγει. Τις επόμενες ημέρες μεταφέρθηκαν σε εξωτερικούς χώρους και σε αυτοσχέδιες φυλακές —στην πραγματικότητα μεγάλα κλουβιά—, όπου παρέμειναν επί ημέρες στη ζέστη χωρίς να τους παρέχονται έστω τα στοιχειώδη. Πιο αναλυτικά βλέπε: Human Rights Watch, ‘New Orleans: Prisoners Abandoned to Floodwaters’, *Human Rights Watch* (blog), 21 Σεπτεμβρίου 2005 | Flaherty 2010: 139-47.

¹²¹⁴ Βλέπε πιο αναλυτικά: Clyde Woods, *Development Drowned and Reborn: The Blues and Bourbon Restorations in Post-Katrina New Orleans*, επιμ. Jordan T. Camp και Laura Pulido, *Geographies of Justice and Social Transformation* 35 (Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 2017): 266-67.

¹²¹⁵ Bullard κ.ά. 2009: 70.

¹²¹⁶ Adolph Reed Jr., ‘Three Tremés’, *Nonsite.Org* (blog), 4 Ιουλίου 2011.

Αν και η διάσωση των εγκλωβισμένων στην πόλη κατοίκων των χαμηλότερων —κυρίως— κοινωνικών στρωμάτων καταγράφηκε ως μία ακόμα καταστροφή, “μία άλλη, πιο συντονισμένη και αποτελεσματική επιχείρηση διάσωσης”, όπως επισημαίνει ο καθηγητής Αφροαμερικανικών σπουδών, Κλάιντ Γουντς (Clyde Woods), “εξελίχθηκε μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας”. Αυτή ήταν η διάσωση των οικονομικών και ταξικών συμφερόντων του κυρίαρχου μπλοκ:

“Τα μέλη της συμμαχίας αυτής [του κυρίαρχου μπλοκ] κλήθηκαν ξαφνικά να αναδομήσουν μία πολιτική οικονομία την οποία είχαν συστηματικά κανιβαλίσει επί τρεις δεκαετίες. Ως συνήθως, επέλεξαν να πλουτίσουν τους εαυτούς τους, εξαπολύοντας παράλληλα μία εκστρατεία για την εξασφάλιση του μόνιμου εκτοπισμού των αφροαμερικανικών κοινοτήτων, την περαιτέρω φτωχοποίηση της εργατικής τάξης και την υπονόμευση των κατάλοιπων, σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, [των όποιων κοινωνικών πολιτικών και κοινωνικών αγώνων του παρελθόντος]”.¹²¹⁷

Η ανάκαμψη της Νέας Ορλεάνης μετά την καταστροφή παρουσιάστηκε ως το μεγαλύτερο “success story” των ΗΠΑ και αποτέλεσε το μοντέλο από το οποίο γεννήθηκε το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων του Ιδρύματος Ροκφέλερ. Όπως εξάλλου αναφέρει και το ίδιο το Ίδρυμα:

“Η Νέα Ορλεάνη αποτέλεσε την έμπνευση για το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων, το οποίο εγκαινιάστηκε στα εκατοστά γενέθλια του Ιδρύματος [...]. Η Νέα Ορλεάνη ήταν το ζωντανό, επιτυχημένο παράδειγμα που αποδεικνυε ότι οι πόλεις μπορούν να αντιμετωπίσουν ευθέως τις [διάφορες] προκλήσεις, καθώς και ότι, με ελάχιστη επινοητικότητα και τη θέληση να αναγνωρίσουν και να μάθουν από τα λάθη του παρελθόντος, μπορούν ακόμη και να επανέλθουν πιο δυνατές από πριν”.¹²¹⁸

Ως μία από τις πρώτες πόλεις-μέλη των 100 Ανθεκτικών Πόλεων, η Νέα Ορλεάνη παρουσίασε και την πρώτη Στρατηγική Ανθεκτικότητας του προγράμματος, τον Αύγουστο του 2015, στην επέτειο των δέκα χρόνων από τον τυφώνα Κατρίνα. Ασφαλώς, η Στρατηγική της Νέας Ορλεάνης θεωρήθηκε το πρότυπο για τις υπόλοιπες πόλεις.

Για να καταλάβουμε, όμως το γιατί και το πώς η Νέα Ορλεάνη αποτέλεσε το πρότυπο του 100RC, οφείλουμε να δούμε σε τι τελικά συνίστατο η “ανάκαμψή” της από την καταστροφή.

¹²¹⁷ Woods 2017: 257.

¹²¹⁸ The Rockefeller Foundation 2015.

Η διαχείριση της καταστροφής: δέκα χρόνια “επιτυχίες”;

Ο εκτοπισμός ως το κύριο εργαλείο “ανάκαμψης”

Η πρώτη δοκιμασία ήρθε με την τεράστια και μαζική μετεγκατάσταση πληθυσμού τις πρώτες εβδομάδες μετά την Κατρίνα. Η μετακίνηση αυτή θεωρείται από τις μεγαλύτερες στην ιστορία των ΗΠΑ, με πάνω από ένα εκατομμύριο άτομα να μετακινούνται από τις περιοχές της ακτογραμμής του Κόλπου του Μεξικού.¹²¹⁹ Προορισμός τους ήταν το οποιοδήποτε μέρος τους αποδεχόταν, και, με δεδομένη την ασυντόνιστη διαχείριση της μετακίνησης από τις αρχές, οι εκτοπισμένοι διασκορπίστηκαν σε 49 από τις 51 Πολιτείες της χώρας. Την ίδια στιγμή, στη Νέα Ορλεάνη, όπως αναφέρει ο Τζόνσον:

“εφόσον οι αρχές έδωσαν επιτέλους τέλος στη μιζέρια των εγκλωβισμένων και ξεκίνησε την εκκένωσή τους, ένα τμήμα της τοπικής ελίτ πανηγύρισε ανοιχτά την αναχώρηση των φτωχότερων κατοίκων της πόλης [...]. Στις εβδομάδες και τους μήνες μετά την καταστροφή, οι ωμές αυτές εκφράσεις των συναισθημάτων [των ελίτ] ενάντια στους μαύρους και τους φτωχούς, καθώς και τα σχέδια για τον εξευγενισμό [της πόλης] καλύφθηκαν με έναν αέρα σοβαρότητας, εφόσον διάφοροι κοινωνικοί επιστήμονες και τεχνοκράτες πολεοδόμοι εντάχθηκαν στη δημόσια συζήτηση, διακηρύσσοντας τις αρετές της αποκέντρωσης της φτώχειας και καταρτίζοντας σχέδια για την αποκατάσταση της πόλης τα οποία απλώς ανασυνέθεταν τις υφιστάμενες συνθήκες άνισης ανάπτυξης που χαρακτήριζαν ήδη τη [Νέα Ορλεάνη]”.¹²²⁰

Πράγματι, τα χαμηλότερα στρώματα της πόλης —και ιδιαίτερα η αφροαμερικανική εργατική τάξη— βρέθηκαν μαζικά εκτοπισμένα και διασκορπισμένα σε όλη τη χώρα, τις περισσότερες φορές σε μέρη που δεν είχαν καν επιλέξει οι ίδιοι. Η μεταφορά τους είχε χρηματοδοτηθεί μόνο για την έξοδό τους από την πόλη, χωρίς να τους δοθεί εισιτήριο επιστροφής. Όπως κυνικά ανέφερε ένας από τους ισχυρούς επιχειρηματίες της πόλης, ο Τζόζεφ Κανιτζάρο: “πρακτικά, οι φτωχοί αυτοί άνθρωποι δεν έχουν τους οικονομικούς πόρους να επιστρέψουν στην πόλη μας, ακριβώς όπως δεν είχαν τους οικονομικούς πόρους για να φύγουν από την πόλη. Έτσι έχουν τα πράγματα”.¹²²¹

Ο τελικός απολογισμός έδειξε ότι δεν κατάφεραν να επιστρέψουν ποτέ πίσω στην πόλη τους, συνολικά, περίπου 100.000 άτομα των χαμηλότερων στρωμάτων της Νέας Ορλεάνης, το μεγαλύτερο ποσοστό των οποίων ανήκε στην αφροαμερικανική κοινότητα. Και η αδυναμία τους αυτή ενισχύθηκε και κανονικοποιήθηκε μέσα από μία ατελείωτη σειρά εμποδίων που ορθώθηκαν ενάντια στην επιστροφή τους, μια σειρά εμποδίων που

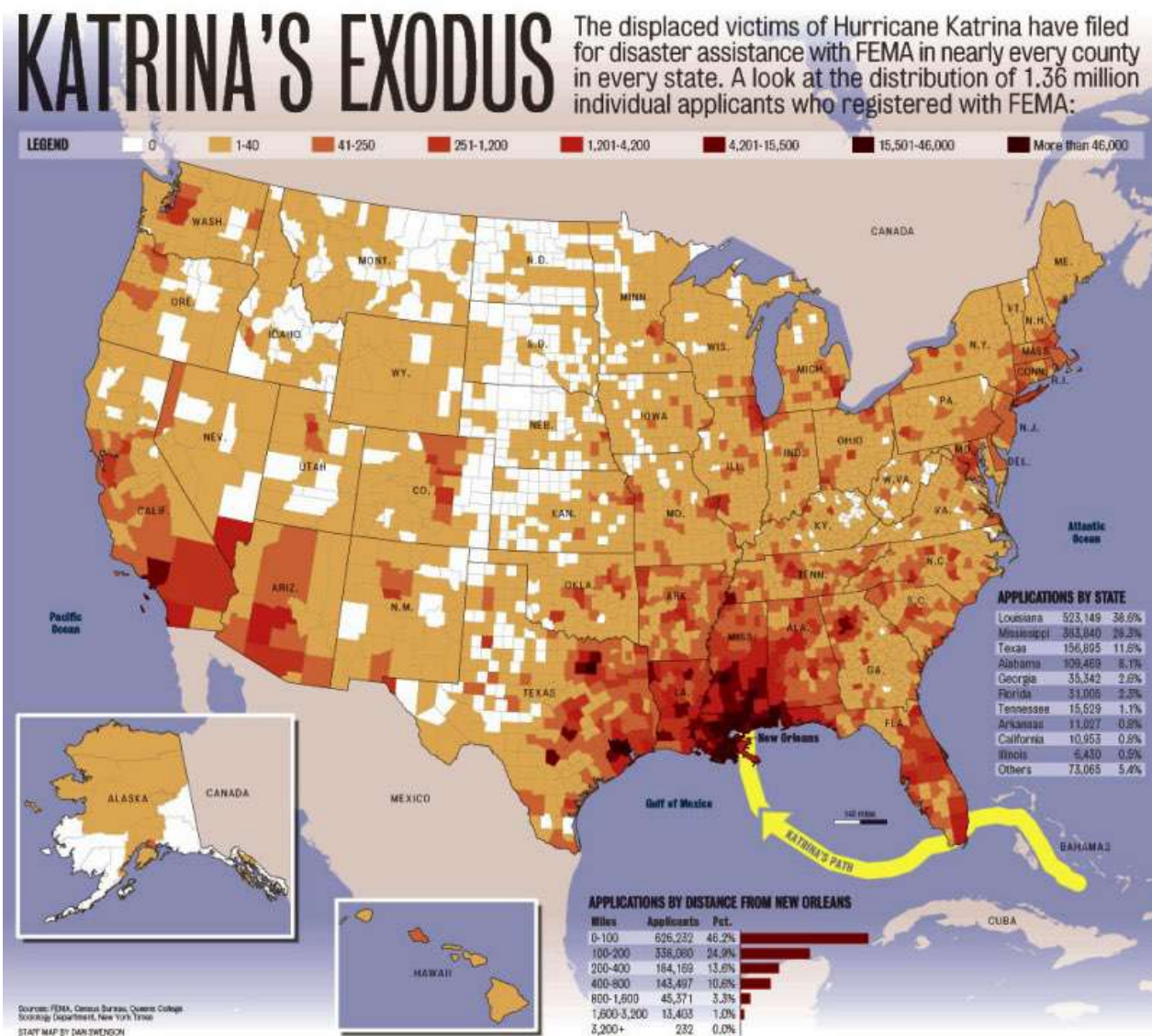
¹²¹⁹ Gregory Button και Anthony Oliver-Smith, ‘Disaster, Displacement, and Employment: Distortion of Labor Markets during Post-Katrina Reconstruction’, στο *Capitalizing on Catastrophe: Neoliberal Strategies in Disaster Reconstruction*, επιμ. Nandini Gunewardena και Mark Schuller (Lanham, Plymouth: AltaMira Press, 2008): 123.

¹²²⁰ Cedric Johnson, ‘Charming Accommodations: Progressive Urbanism Meets Privatization in Brad Pitt’s Make It Right Foundation’, στο Johnson 2011: 190-191.

¹²²¹ Joseph Canizaro στο Associated Press τον Οκτώβριο του 2006, όπως παρατίθεται στο Mike Davis, ‘Who Is Killing New Orleans?’, *The Nation*, 23 Μαρτίου 2006.

ονομάστηκε “ανάκαμψη” και “ανάπτυξη της ανθεκτικότητας” της πόλης, όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια. Ο εκτοπισμός τους αυτός δεν σήμαινε απλά τη γεωγραφική τους μετατόπιση, αλλά τη διάλυση των απαραίτητων για την επιβίωση και κοινωνική τους αναπαραγωγή δικτύων αλληλεγγύης. Όπως δικαίως εξηγούν οι ανθρωπολόγοι Γκρέγκορι Μπάτον (Gregory Button) και Άντονι Όλιβερ-Σμιθ (Anthony Oliver-Smith):

“Οι ξεριζωμένοι καλούνται, γενικά, να αντιμετωπίσουν το δύσκολο έργο του να ξαναχτίσουν όχι μόνο την προσωπική τους ζωή, αλλά επίσης τις σχέσεις, τα δίκτυα και τις δομές εκείνες που υποστηρίζουν τους ανθρώπους ως άτομα, δηλαδή αυτό που αντιλαμβανόμαστε ως κοινότητες. Η κοινωνική καταστροφή που επιφέρουν τα φαινόμενα αυτά λαμβάνει χώρα τόσο στο ατομικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο της κοινότητας”.¹²²²

Εικόνα 20: Η “έξοδος” που δημιούργησε η Κατρίνα. Περιοχές μετεγκατάστασης των 1,36 εκατομμυρίων εκτοπισμένων από τον τυφώνα.

¹²²² Button και Oliver-Smith 2008: 126-27. Ο μουσικός και ακτιβιστής Χάρρυ Μπελαφόντε (Harry Belafonte) αντίστοιχα επισήμανε: “[...] πολίτες του κράτους αυτού, συντετριμμένοι από αυτό που συνέβη, πετάχτηκαν στις τέσσερις γωνιές της χώρας. Χωρίς κοινωνικές σχέσεις, χωρίς οικογένεια, μην έχοντας πουθενά αλλού να πάνε. Απλά εγκλωβισμένοι. Και μετά τους είπαν να τα βγάλουν πέρα μόνοι τους. Πρόκειται για μία καταστροφική εμπειρία” (Harry Belafonte στο Spike Lee 2006).

Η κυρίαρχη αφήγηση ονόμασε τους εκτοπισμένους “πρόσφυγες”, εγκλωβίζοντάς τους στη λογική της φιλανθρωπίας —των ιδρυμάτων ή των κοινοτήτων στις οποίες μετεγκαταστάθηκαν— για την επιβίωσή τους, με την κρατική υποστήριξη ολοένα και πιο απύσασ. Ο χαρακτηρισμός πρόσφυγες ξεσήκωσε μεγάλο κύμα αντιδράσεων από τους ίδιους που μετά τα σπίτια τους έβλεπαν και την υπηκοότητά τους να παρασύρεται από τα νερά του τυφώνα. Η Αμερικανό-Παλαιστίνια ποιήτρια, Σουχέιρ Χαμμάντ (Suheir Hammad), σε ένα από τα ποιήματά της για την Νέα Ορλεάνη και τον τυφώνα Κατρίνα έγραψε τον Σεπτέμβριο του 2005:

*“Σκέφτομαι ότι είναι πάντα οι φτωχοί
Εκείνοι που σταμπάρονται και εγκλωβίζονται σε ταμπέλες
Τις οποίες δεν έχουν επιλέξει οι ίδιοι*

*Σκέφτομαι τους παππούδες μου
Και πώς ορισμένοι τους αποκάλεσαν πρόσφυγες
Άλλοι τους αποκάλεσαν ανύπαρκτους
Οι ίδιοι αποκάλεσαν τους εαυτούς τους ανθρώπους χωρίς γη
Που σημαίνει άστεγοι*

*Πριν τον τυφώνα
Κανένα αντίσκηνο δεν στήθηκε για όσους διέφευγαν
Γιατί οι Αμερικανοί δεν ζουν σε αντίσκηνα
Τα αντίσκηνα είναι για την Αϊτή για τη Βοσνία για τη Ρουάντα*

*Πρόσφυγες είναι μόνο ο υπόλοιπος κόσμος [...]”.*¹²²³

Κι όμως, μέσα στον κυνισμό της, η ονομασία “πρόσφυγες” αναδεικνυε πολύ εύστοχα την πραγματικότητα του εκτοπισμού τους, τη συνθήκη ζωής τους στη συνέχεια, αλλά και μία μακρά ιστορία καταστροφών που είχαν προηγηθεί και νομοτελειακά οδήγησαν στην καταστροφή της Κατρίνα, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ένα πείραμα για τη διάλυση του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος

Μία από τις πρώτες ενέργειες της περιόδου αμέσως μετά τον τυφώνα ήταν η αναδιάρθρωση του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος της πόλης, ήδη από τον Νοέμβριο του 2005. Χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα την ανάγκη της δημιουργίας των κατάλληλων συνθηκών για την επιστροφή των εκτοπισμένων κατοίκων, τα μεγάλα ποσοστά διαφθοράς της Σχολικής Επιτροπής της Κομητείας Νέας Ορλεάνης (Orleans Parish School Board), αλλά και τα εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά επιτυχίας των μαθητών, η τότε κυβερνήτης της Λουιζιάνα, Κάθλιν Μπλάνκο (Kathleen Babineaux Blanco), επίστευσε την ψήφιση νέας νομοθεσίας η οποία επέτρεπε τη μεταφορά των δημόσιων σχολείων από τη δικαιοδοσία της τοπικής αρχής στην Πολιτεία. Έτσι, η Πολιτεία ανέλαβε 107 από τα 128 σχολεία της πόλης και τα ενέταξε στην, δικής της δικαιοδοσίας, Σχολική Επιτροπή Αποκατάστασης (Recovery School District), η οποία στη συνέχεια τα μετέτρεψε σε *επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία*

¹²²³ Suheir Hammad, ‘Of Refuge and Language’, Democracy Now!, 26 Σεπτεμβρίου 2005.

(charter schools). Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της Ναόμι Κλάιν (Naomi Klein), όταν αναφέρεται σε αυτό το θέμα:

Σε αντίθεση με τον αργό ρυθμό με τον οποίο επισκευάζονταν τα φράγματα και αποκαθίστατο η ηλεκτροδότηση, ο εκπλειστηριασμός του σχολικού συγκροτήματος της Νέας Ορλεάνης πραγματοποιήθηκε με στρατιωτική ταχύτητα και ακρίβεια. Μέσα σε δεκαεννέα μήνες, και με τους περισσότερους από τους φτωχούς κατοίκους της πόλης ακόμα εξόριστους, το σύστημα δημόσιας παιδείας της Νέας Ορλεάνης αντικαταστάθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία.¹²²⁴

Το σύστημα των επιδοτούμενων ιδιωτικών σχολείων, το οποίο είχε ήδη εφαρμοστεί και σε άλλες πόλεις της χώρας που παρουσίαζαν μεγάλες κοινωνικές ανισότητες (Σικάγο, Φιλαδέλφεια, Ουάσινγκτον) πριν τη Νέα Ορλεάνη, συνιστά τον “Δούρειο Ίππο” της ιδιωτικοποίησης της δημόσιας εκπαίδευσης στις ΗΠΑ. Πρόκειται για σχολεία χρηματοδοτούμενα σε μεγάλο βαθμό από δημόσια κονδύλια, τα οποία όμως διέπονται από διαφορετικούς κανόνες λειτουργίας όπως για παράδειγμα διοικούνται από ένα ανεξάρτητο δοτό σώμα —και όχι από κάποιο εκλεγμένο συμβούλιο της τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως συνέβαινε έως τότε στη Νέα Ορλεάνη—, το οποίο δεν λογοδοτεί άμεσα στους κατοίκους. Επιπλέον, χρησιμοποιούν ειδικά κριτήρια για την εγγραφή των μαθητών τους, ανεξάρτητα από την εντοπιότητά τους στις γειτονιές στις οποίες βρίσκονται, έχουν αυξημένο προσωπικό φύλαξης κλπ. Κυρίως, όμως, για τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς από τα σχολεία αυτά δεν ισχύουν οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Στην ουσία, η Πολιτεία της Λουιζιάνα υλοποίησε αυτό που επιχειρούσε πριν από την Κατρίνα: την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων σχολείων της Νέας Ορλεάνης.¹²²⁵ Κάτι που εξάλλου έσπευσε να επικροτήσει με προτάσεις και το σύνολο της συντηρητικής διανοήσης της χώρας, με προεξάρχοντα — όπως συχνά αναφέρεται— τον Μίλτον Φρίντμαν, ο οποίος, στη λογική της “δημιουργικής καταστροφής”, έγραφε μερικούς μήνες μετά την Κατρίνα:

“Τα περισσότερα σχολεία της Νέας Ορλεάνης είναι συντρίμια, όπως εξάλλου και τα σπίτια των παιδιών που φοιτούσαν σε αυτά. Τα παιδιά είναι πλέον διασκορπισμένα σε ολόκληρη τη χώρα. Πρόκειται για μια τραγωδία. Αλλά είναι επίσης και μια ευκαιρία να μεταρρυθμίσουμε ριζικά το εκπαιδευτικό σύστημα [...]. Υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ιδιωτική αγορά είναι ικανή να προσφέρει σχολεία, για τα παιδιά που επιστρέφουν στην πόλη, ταχύτερα από το κράτος;”¹²²⁶

Η κατάσταση του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν κάθε άλλο παρά ιδανική πριν τον τυφώνα, και αυτό δεν οφειλόταν μόνο —ή κυρίως— στη διαφθορά της Σχολικής Επιτροπής του Δήμου, (αιτία που συχνά υιοθετήθηκε στη δημόσια συζήτηση), αλλά αντικατόπριζε τις ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες που χαρακτήριζαν την ίδια την πόλη:

¹²²⁴ Κλάιν 2010: 18.

¹²²⁵ Η Περιφέρεια Σχολικής Αποκατάστασης (Recovery School District), αποτελεί ειδική σχολική διεύθυνση εντός του υπουργείου Παιδείας της Πολιτείας της Λουιζιάνα. Θεσμοθετήθηκε το 2003, για να αναλάβει σχολεία που εμφάνιζαν χρόνιες χαμηλές επιδόσεις μαθητών. Στην πραγματικότητα επρόκειτο εξ αρχής για ένα μέσο που στόχευε στη μετατροπή των δημόσιων σχολείων σε επιδοτούμενα ιδιωτικά. Ωστόσο, μέχρι και το φθινόπωρο του 2005 δεν είχε καταφέρει να εντάξει παρά μόνο πέντε σχολεία της πόλης της Νέας Ορλεάνης στην αρμοδιότητά της.

¹²²⁶ Milton Friedman, ‘The Promise of Vouchers’, *Wall Street Journal*, 5 Δεκεμβρίου 2005.

υψηλά ποσοστά παιδιών που διαβιούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας (40% πριν την Κατρίνα), έλλειψη εργασιακών δυνατοτήτων με συνεπακόλουθα υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας, κακές συνθήκες κατοίκησης και διαβίωσης γενικότερα, μεγάλα ποσοστά φυλετικών ανισοτήτων κλπ. Η συνεχής υποβάθμιση των δημόσιων σχολείων της πόλης είχε οδηγήσει μάλιστα στην ιδιωτική εκπαίδευση μεγάλο αριθμό μαθητών, κυρίως από οικογένειες που είχαν την οικονομική δυνατότητα πληρωμής των δαπανών της. Έτσι, στο δημόσιο σύστημα παρέμειναν τα κατώτερα στρώματα, στα οποία ανήκε πλειοψηφικά η μαύρη κοινότητα. Ως εκ τούτου, την περίοδο πριν την Κατρίνα, στα δημόσια σχολεία φοιτούσαν σχεδόν αποκλειστικά Αφροαμερικανοί (πάνω από 90%).¹²²⁷ Οι εκπαιδευτικοί των δημόσιων σχολείων προέρχονταν από την τοπική κοινότητα και σε πολλές περιπτώσεις είχαν στενούς δεσμούς με τις οικογένειες των μαθητών τους, συγκροτώντας, με τον τρόπο αυτό, ένα ιδιότυπο προστατευτικό πλαίσιο για το μεγάλο ποσοστό των παιδιών που αντιμετώπιζαν μαθησιακές και άλλες δυσκολίες.¹²²⁸

Κυρίως, όμως, το σωματείο των εκπαιδευτικών της Νέας Ορλεάνης (Ενωμένοι Εκπαιδευτικοί της Νέας Ορλεάνης - United Teachers of New Orleans) ήταν το μεγαλύτερο και ισχυρότερο στην πόλη. Ακριβώς εκεί εστίαζαν οι παρεμβάσεις όπως αυτή του Φρίντμαν, στοχεύοντας, όπως εξηγούσε ο ίδιος, στη διάλυση του “μονοπωλιακού ελέγχου” των σχολείων από τα σωματεία των εκπαιδευτικών.¹²²⁹ Συνεπώς, όπως αναφέρει ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Πίτερ Μόσκοβιτς (Peter Moskowitz): “Η άλωση της Σχολικής Διεύθυνσης της Νέας Ορλεάνης παράλληλα διευκόλυνε τη διάλυση ενός από τα προπύργια της μαύρης μεσαίας τάξης της πόλης: του σωματείου των εκπαιδευτικών”.¹²³⁰ Σε αυτό που χαρακτηρίστηκε από το σωματείο ως *υφαρπαγή γης στον τομέα της εκπαίδευσης* (educational land grab),¹²³¹ το πέρασμα των σχολείων στη δικαιοδοσία της Πολιτείας σήμανε την άμεση απόλυση όλου του προσωπικού των σχολείων που ιδιωτικοποιήθηκαν (7.500

¹²²⁷ Woods 2017: 279. Αξίζει, επιπλέον, να αναφέρουμε ότι μετά την υιοθέτηση του Νόμου για τα Πολιτικά Δικαιώματα (Civil Rights Act), το 1964, τα σχολεία στις ΗΠΑ υποχρεώθηκαν να σταματήσουν τις διακρίσεις στη βάση της φυλής και να μετατραπούν σε μεικτά σχολεία. Μεγάλο ποσοστό της λευκής κοινότητας της Νέας Ορλεάνης αντέδρασε στην φυλετική μείξη των σχολείων και μετακινήθηκε προς τα προάστια, σηματοδοτώντας έτσι, ιστορικά, την απαρχή της έντονης προαστιοποίησης της πόλης: “Η Νέα Ορλεάνη κατέληξε να μοιάζει με άλλες αμερικανικές πόλεις [...], με ένα αυξανόμενο μαύρο κέντρο περικυκλωμένο από έναν δακτύλιο λευκών προαστίων. Μεταξύ του 1960 και του 1980 ο λευκός πληθυσμός της πόλης μειώθηκε κατά 155.627 άτομα, ενώ ο μη-λευκός αυξήθηκε κατά 85.854 άτομα. Για άλλη μία φορά [μετά το 1840], οι λευκοί αποτελούσαν μειοψηφία, αντιπροσωπεύοντας μόνο το 42,5% των 557.482 κατοίκων. [...] τα προάστια της Νέας Ορλεάνης παρέμειναν στη συντριπτική τους πλειοψηφία λευκά [...], με το ποσοστό των λευκών να ανεβαίνει από το 78,7% το 1940 σε 87% το 1970” [Arnold Hirsch και Joseph Logsdon, επιμ., *Creole New Orleans: Race and Americanization* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1992): 199].

¹²²⁸ Όπως εξηγεί ο Φλάχερτ, σε αντίθεση με τα δημόσια, στα επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία η εισαγωγή των μαθητών γίνεται βάσει τυποποιημένων εξετάσεων, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό 40% των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες (Flaherty 2010: 85).

¹²²⁹ Friedman 2005.

¹²³⁰ Peter E. Moskowitz, *How to Kill a City: Gentrification, Inequality, and the Fight for the Neighborhood* (New York: Bold Time Books, 2018): 51.

¹²³¹ Rethinking Schools editors, ‘Educational Land Grab’, *Rethinking Schools*, 2006.

άτομα, εκ των οποίων 4.000 καθηγητές) και την επαναπρόσληψη ελάχιστων από αυτών, με ατομικές συμβάσεις και χωρίς δικαίωμα συνδικαλιστικής δράσης.¹²³²

Με τον τρόπο αυτόν, μετά την Κατρίνα, η Νέα Ορλεάνη μετατράπηκε, όπως επισημαίνει ο καθηγητής φιλοσοφίας Τζον Κλαρκ (John Clark), σε “ένα από τα πιο εκτεταμένα πειράματα διάλυσης του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος στη χώρα”,¹²³³ και σήμερα αποτελεί την πόλη με το μεγαλύτερο ποσοστό επιδοτούμενων ιδιωτικών σχολείων στις Ηνωμένες Πολιτείες, καλύπτοντας τη φοίτηση για το 90% των μαθητών εντός του Δήμου Νέας Ορλεάνης. Όπως αναφέρει ο ποιητής και συγγραφέας από το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα, Καλάμου για Σαλάαμ (Kalamu ya Salaam), το νέο σύστημα αντικατοπτρίζει “έναν πειραματισμό με την ιδιωτικοποίηση, και με ό,τι αυτή σημαίνει —δηλαδή ότι το κέρδος και το [οικονομικό] συμφέρον προηγούνται του δημόσιου συμφέροντος”.¹²³⁴ Αντίστοιχα, ο συγγραφέας και σκηνοθέτης Λόλις Έρικ Έλι (Lolis Eric Elie) επισήμανε: “Αρχίζω να αναρωτιέμαι αν κάτι από όλα αυτά είχε να κάνει με το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα και με την εκπαίδευση των παιδιών, ή μήπως είχε να κάνει με την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων πόρων”.¹²³⁵ Βέβαια, από την άλλη μεριά, η υφαρπαγή αυτή παρουσιάστηκε ως μία τεράστια επιτυχία, με χαρακτηριστικά τα λόγια του Υπουργού Παιδείας των ΗΠΑ επί προεδρίας Ομπάμα, Άρνε Ντάνκαν (Arne Duncan), ο οποίος το 2010 δήλωσε: “Πιστεύω ότι το καλύτερο πράγμα που συνέβη στο εκπαιδευτικό σύστημα στη Νέα Ορλεάνη ήταν ο τυφώνας Κατρίνα. Το εκπαιδευτικό αυτό σύστημα ήταν σκέτη καταστροφή”.¹²³⁶

Εν τέλει, η ιδιωτικοποίηση της εκπαίδευσης στη Νέα Ορλεάνη αν και αιτιολογήθηκε ως προϋπόθεση ανατροπής των υπαρκτών και χρόνιων προβλημάτων της, στην πραγματικότητα δεν στόχευσε στην επίλυσή τους, δεδομένου ότι αυτά δεν οφείλονταν τόσο στο ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα, όσο στην μη αντιμετώπιση των ακραίων κοινωνικών και φυλετικών ανισοτήτων που ουσιαστικά εμπόδισαν για δεκαετίες την εκπαιδευτική ένταξη και την κοινωνική ανέλιξη για τα παιδιά των κατώτερων στρωμάτων Η

¹²³² Woods 2017: 279. Είναι ενδεικτικό ότι οι ελαστικές συνθήκες εργασίας γενικεύθηκαν, στη συνέχεια, για όλους τους εκπαιδευτικούς εντός του Δήμου της Νέας Ορλεάνης: “Σύμφωνα με αναφορά του [σωματίου εκπαιδευτικών] του 2007, οι εκπαιδευτικοί στη Νέα Ορλεάνη, είτε βρίσκονται σε σχολεία που ανήκουν στην Πολιτεία (Recovery School District) είτε σε σχολεία που ανήκουν στην Κομητεία (Orleans Parish School Board), σε αντίθεση με τους συναδέλφους τους σε γειτονικές κομητείες, δεν έχουν καμία δυνατότητα συλλογικής διαπραγμάτευσης με τους εργοδότες τους, ενώ οι εργασιακές τους συνθήκες είναι πολύ αυστηρότερες —περισσότερες ώρες και πιο πολυπληθείς σχολικές τάξεις. Επιπλέον δεν έχουν καμία εργασιακή ασφάλεια λόγω της απουσίας μόνιμων θέσεων, και προσλαμβάνονται με ετήσια ανανεώσιμες συμβάσεις. Σε ορισμένα επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία τους απαγορεύεται ακόμη και να σχολιάζουν μεταξύ τους τους μισθούς τους, δεδομένου ότι αυτοί είναι διαπραγματεύσιμοι μόνο σε ατομικό επίπεδο” (Adrienne Dixson, ‘Whose Choice? A Critical Race Perspective on Charter Schools’, στο Johnson 2011: 135).

¹²³³ John Clark, ‘Against Resilience: The Katrina Disaster and the Politics of Disavowal’, New Clear Vision, Σεπτέμβριος 2015.

¹²³⁴ Kalamu ya Salaam, όπως παρατίθεται στο Flaherty 2010: 85.

¹²³⁵ Lolis Eric Elie στην εκδήλωση παρουσίασης του βιβλίου της Roberta Brandes Gratz, *We’re Still Here Ya Bastards: How The People of New Orleans Rebuilt Their City*, διαθέσιμο στο: The Nation at The New School, ‘We’re Still Here Ya Bastards: How The People of New Orleans Rebuilt Their City’, YouTube, 10 Ιουνίου 2015.

¹²³⁶ Lesli A. Maxwell, ‘Duncan on Katrina: ‘Best Thing’ for New Orleans Schools’, *Education Week*, 29 Ιανουαρίου 2010, τμ. Federal,.

προώθηση της “κοινωνικής συνοχής”, της “κοινωνικής ισότητας”, όπως και η “μείωση της εγκληματικότητας”, επένδυσαν με λεκτική ευαισθησία το επίσημο αφήγημα για το “άνοιγμα” της αγοράς εντός του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος. Η υλοποίηση όμως αυτού του ανοίγματος αποτέλεσε και ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό εργαλείο για την αλλαγή της ίδιας της κοινωνικής σύνθεσης της πόλης και, με αυτό τον τρόπο, για την κοινωνική της “κάθαρση”. Γι’ αυτό και ο Μόσκοβιτς δίκαια παρατηρεί ότι:

“Ο εξευγενισμός της Νέας Ορλεάνης χρειάστηκε πολλά παραπάνω από το να κρατηθεί η μαύρη κοινότητα μακριά από την πόλη. Έπρεπε επιπλέον να διαλυθούν και οι θεσμοί. Πρώτα ήρθαν τα δημόσια σχολεία. Πριν την Κατρίνα, η δημόσια εκπαίδευση της Νέας Ορλεάνης έμοιαζε με πολλές άλλες φτωχές πόλεις των ΗΠΑ: υποχρηματοδότηση, συνωστισμός και χαμηλές επιδόσεις. Σε λιγότερο από δύο χρόνια, δεν έμοιαζε με κανένα άλλο εκπαιδευτικό σύστημα στη χώρα. Ήταν και πάλι υποχρηματοδοτούμενη, ασφυκτικά πλήρης και με χαμηλές μαθητικές επιδόσεις, αλλά τώρα ήταν πλέον, με την εξαίρεση τεσσάρων μόνο σχολείων, η πρώτη εκπαιδευτική περιφέρεια με αποκλειστικά και μόνο επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία”.¹²³⁷

Έτσι, οι παραπάνω αλλαγές που ανέδειξαν τη Νέα Ορλεάνη σε ένα ζωντανό εργαστήριο ιδιωτικοποίησης και κερδοφορίας, αντί να αμβλύνουν φαίνεται ότι διόγκωσαν περαιτέρω τα υφιστάμενα, και πριν από τον τυφώνα, προβλήματα. Όπως επισημαίνει και ο Κλαρκ, “οι μεταρρυθμίσεις πραγματοποιήθηκαν σε βάρος των παιδιών των ασθενέστερων τάξεων, τα οποία συχνά εξαφανίζονται εντελώς από το σχολείο”.¹²³⁸ Με τον τρόπο αυτόν, αναπαράγεται ένα εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο, όπως συχνά αναφέρεται, λειτουργεί ως αγωγός που “διοχετεύει” τα παιδιά από την επιχείρηση της εκπαίδευσης στο άλλο μεγάλο επιχειρηματικό σύμπλεγμα που ανθεί στην περιοχή: αυτό των φυλακών, στο οποίο και θα επανέλθουμε αργότερα.¹²³⁹

Η αστική ανανέωση ως “θεραπεία” του δημόσιου συστήματος υγείας

Ήδη από το 2004, η Πολιτεία είχε καταρτίσει μελέτη για τη μεταρρύθμιση και του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης¹²⁴⁰ στην κατεύθυνση της ιδιωτικής ασφάλισης. Γι’ αυτό και τα τελευταία χρόνια πριν την Κατρίνα υπήρξαν σημαντικές περικοπές των κρατικών επιχορηγήσεων σε βασικές νοσηλευτικές μονάδες της πόλης. Ο τυφώνας

¹²³⁷ Moskowitz 2018: 49.

¹²³⁸ Clark 2015.

¹²³⁹ Ο πρόεδρος του Συμβουλίου για την κοινωνική θέση των μαύρων ανδρών και αγοριών της Λουιζιάνα, εύστοχα επισημαίνει ότι το αποτέλεσμα είναι “να παίρνουν τα παιδιά μας και να τα εντάσσουν στους κανονισμούς των εναλλακτικών [επιδοτούμενων ιδιωτικών] σχολείων [...] προετοιμάζοντάς τα είτε για τη φυλακή είτε για μία κάποια ανειδίκευτη εργασία αντί για μία θέση στον 21^ο αιώνα” (Calvin Mackie, στο Spike Lee 2010).

¹²⁴⁰ John Marion, ‘New Orleans: Demolition of Homes to Make Way for New Medical Complex’, World Socialist Web Site, 14 Μαΐου 2010. Η μεταρρύθμιση που εισηγήθηκε η Κυβερνήτης Μπλάνκο στόχευε στη δημιουργία ενός υγειονομικού συστήματος που θα ευνοούσε την ιδιωτική ασφάλιση, δεδομένου ότι η Λουιζιάνα συγκέντρωνε το 2004 το υψηλότερο ποσοστό ανασφάλιστων στις ΗΠΑ.

χρησιμοποιήθηκε, λοιπόν, ως δικαιολογία για την επανενεργοποίηση αυτών των σχεδίων και, μετά τα σχολεία, την πορεία ιδιωτικοποίησης ακολούθησε και ο τομέας της υγείας.

Εμβληματική περίπτωση αυτής της πορείας ήταν η ουσιαστική παύση λειτουργίας του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου (Charity Hospital). Το Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο, ιστορικό και δημόσιο πανεπιστημιακό νοσοκομείο της πόλης, από την ίδρυση του το 1736 είχε βασικό στόχο την περίθαλψη των φτωχών και άπορων της πόλης.¹²⁴¹ Με τα λόγια του Μάικ Ντέιβις, αποτελούσε “τη ναυαρχίδα της δημόσιας υγείας στη Λουιζιάνα”.¹²⁴² Με το επιχείρημα, όμως, ότι είχε υποστεί σοβαρές στατικές βλάβες από την πλημμύρα, η κυβερνήτης της Λουιζιάνα ανακοίνωσε, έναν μήνα μετά τον τυφώνα, ότι το νοσοκομείο δεν θα επαναλειτουργούσε ως τέτοιο. Στην πραγματικότητα, από τον τυφώνα είχε πλημμυρίσει μόνο το υπόγειο, ενώ το ίδιο το προσωπικό, μαζί με το στρατό έσπευσαν να το καθαρίσουν και να το ετοιμάσουν για να δεχτεί ασθενείς ήδη από τον Οκτώβριο του 2005.¹²⁴³ Παρόλα αυτά, οι αρχές αποφάσισαν να κλείσουν το νοσοκομείο και να εκκενώσουν το κτήριο.

Τα νέα σχέδια ανακοινώθηκαν το 2008, όταν το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε την κατεδάφιση του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου καθώς και την εκκαθάριση της γύρω περιοχής του Μιντ-Σίτι (Mid-City) για την ανέγερση ενός νέου νοσοκομειακού συγκροτήματος. Αυτό σήμαινε την κατεδάφιση 27 οικοδομικών τετραγώνων και 243 κτηρίων —κυρίως κατοικιών—, από τα οποία τα 165 ήταν ιστορικά.¹²⁴⁴ Σε αυτόν τον νέο “οικονομικό κινητήρα της πόλης”, όπως χαρακτήρισε την επένδυση ο μετέπειτα δήμαρχος

¹²⁴¹ Το Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο ιδρύθηκε την περίοδο της γαλλικής κυριαρχίας της Λουιζιάνα, ως κληροδότημα πλούσιου πλοιοκτήτη, αποκλειστικά για την περίθαλψη των άπορων της πόλης, οι οποίοι έως τότε ήταν αποκλεισμένοι από τα υπόλοιπα νοσοκομεία της και περιθάλπονταν μόνο από τη γυναικεία μονή των Ουρσουλινών. Το σημερινό, Αρ Ντεκό κτήριο του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου χτίστηκε το 1939 σε άλλη τοποθεσία από την αρχική, από τη Διεύθυνση Δημοσίων Έργων (Public Works Administration) —στο πλαίσιο του Νιού Ντιλ— και αποτελούσε, την εποχή εκείνη, το δεύτερο μεγαλύτερο νοσοκομείο της χώρας, με 2.700 κλίνες. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η χαρακτηριστική του μορφή σε σχήμα “H” ακολουθήθηκε αφενός για να συμβαδίζει με τους νόμους περί φυλετικού διαχωρισμού που ίσχυαν την περίοδο εκείνη στον Αμερικανικό Νότο, αφετέρου για να διαχωρίσει τις δύο πανεπιστημιακές κλινικές του Τουλέιν (Tulane) και του Πολιτειακού Πανεπιστημίου της Λουιζιάνα, που ξεχωριστά η κάθε μία κατέλαβε την πτέρυγά της (βλέπε: Douglas R. Lincoln, ‘Tulane University School of Medicine’s and Charity Hospital’, Tulane University Health Sciences Center Rudolph Matas Library, Απρίλιος 2007: 1,7). Ο ακτιβιστής και μέλος του Ινστιτούτου για Δικαιοσύνη της Λουιζιάνα, Ζακ Μοριάλ, αναφέρει χαρακτηριστικά: “Εάν είχες γεννηθεί στη Νέα Ορλεάνη πριν το 1966, είχες γεννηθεί σε ένα από τα εξής τρία μέρη: Είχες γεννηθεί είτε στο σπίτι, είτε στο Νοσοκομείο Φλιντ Γκούντριτζ —εάν ήσουν αρκετά εύπορος—, το οποίο ήταν ένα ιδιωτικό νοσοκομείο για αφροαμερικανούς. Ή είχες γεννηθεί στο Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο” (Jacques Morial, στο Spike Lee 2010).

¹²⁴² Davis 2006.

¹²⁴³ Roberta Brandes Gratz, ‘Charity Hospital’, New Orleans Historical, Ιούλιος 2018.

¹²⁴⁴ Όπως αναφέρει η αντιπρόεδρος του Ιδρύματος για την Ιστορική Λουιζιάνα, Σάντρα Στόουκς (Sandra Stokes στο Spike Lee 2010).

Μιτς Λάντριου (Mitch Landrieu),¹²⁴⁵ αντιστάθηκε έντονα η τοπική κοινότητα. Χαρακτηριστικά, το Ίδρυμα για την Ιστορική Λουιζιάνα (Foundation for Historical Louisiana) κατέθεσε πρόταση για την αποκατάσταση του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου, η οποία τεκμηριώνει ότι αυτή η λύση ήταν η ταχύτερη και οικονομικά πιο συμφέρουσα για την επαναλειτουργία ενός νοσοκομείου που θα μπορούσε να προσφέρει άμεσα ποιοτική δωρεάν υγειονομική περίθαλψη.¹²⁴⁶

Η Πολιτεία επέμεινε στην απόφασή της να μην επαναλειτουργήσει το Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο, αλλά δεν κατεδάφισε το κτίριο. Ισοπέδωσε, όμως, την γύρω περιοχή του Μιντ-Σίτι προκειμένου αυτή να μετατραπεί στο νέο κέντρο ιατρικών επιχειρήσεων της πόλης. Ο τότε δήμαρχος της Νέας Ορλεάνης, Ρέι Νέιγκιν (C. Ray Nagin)¹²⁴⁷ εκθείασε το πρόγραμμα ανάπτυξης ως “εντυπωσιακό”, ενώ ο επικεφαλής του Τομέα Οικονομικής Ανάπτυξης και Βιοεπιστημών της αναπτυξιακής εταιρείας της Μητροπολιτικής Νέας Ορλεάνης υπογράμμισε τη σημασία της δημιουργίας νέων υψηλόμισθων θέσεων εργασίας. Βέβαια, για το γεγονός ότι με αυτή την ανάπτυξη πολλοί κάτοικοι έχασαν τα σπίτια τους, ο ίδιος σχολίασε κυνικά ότι “αυτή είναι η πραγματικότητα της ζωής”.¹²⁴⁸

Η σημαντικότερη αρνητική επίπτωση των παραπάνω πολεοδομικών παρεμβάσεων ήταν ότι η Νέα Ορλεάνη έχασε το μεγαλύτερο νοσοκομείο της, σε μία περίοδο που το χρειαζόταν περισσότερο από ποτέ.¹²⁴⁹ Το συλλογικό τραύμα των επιζώντων από τις πλημμύρες αύξησε κατακόρυφα στην πόλη ιδιαίτερα τα προβλήματα ψυχικής υγείας, καθώς και το ποσοστό των αυτοκτονιών, το οποίο εκτοξεύθηκε σε πάνω από το διπλάσιο του εθνικού μέσου

¹²⁴⁵ Mitch Landrieu στο Spike Lee 2010. Ο Λάντριου, πρώην Αντι-κυβερνήτης της Λουιζιάνα (2004-2010), υπηρέτησε δύο θητείες ως δήμαρχος της Νέας Ορλεάνης την περίοδο 2010-2018. Ήταν ο πρώτος λευκός δήμαρχος της πόλης σε μία περίοδο τριών δεκαετιών, μετά από τον πατέρα του, “Μουν” Λάντριου (Moon Edwin Landrieu). Από τη γνωστή οικογένεια πολιτικών προέρχεται και η Μέρι Λάντριου (Mary Landrieu), αδελφή του Μιτς, η οποία υπήρξε Γερουσιαστής για σχεδόν δύο δεκαετίες (1997-2015).

¹²⁴⁶ Βλέπε: Richard Peck, ‘The new charity hospital begins at home’, *Healthcare Design* 9, τχ. 11 (2009): 96–102 | Sean Clark, ‘Feasibility Study on Charity Hospital Renovation’, Green Party of Louisiana, 2008.

¹²⁴⁷ Ο Νέιγκιν υπηρέτησε ως δήμαρχος της Νέας Ορλεάνης επί δύο θητείες, την περίοδο 2002-2010. Αν και Αφροαμερικανός, στην πρώτη του θητεία (2002-2006) αποτέλεσε την υποψηφιότητα που προώθησε η επιχειρηματική ελίτ και εξελέγη συγκεντρώνοντας το 80% των ψήφων της λευκής κοινότητας και μόνο το 25% περίπου της μαύρης ψήφου. Στη δεύτερη θητεία του, αμέσως μετά την Κατρίνα, τα δεδομένα αντιστράφηκαν εντελώς: συγκέντρωσε το 80% της μαύρης ψήφου και το 20% περίπου της λευκής.

¹²⁴⁸ Adam Nossiter, ‘Plan for New Orleans Hospitals Draws Outcry’, *The New York Times*, 25 Νοεμβρίου 2008. Αξίζει να σημειώσουμε ότι μετά τις κατεδαφίσεις, αλλά, κυρίως, μετά την ανάπτυξη της περιοχής σε ιατρικό-επιχειρηματικό πόλο, το Μιντ Σίτι εντάχθηκε το 2017 στην λίστα των Ιστορικών Γειτονιών της πόλης, αυξάνοντας έτσι τις αξίες γης. Όπως σχολίασε ο δήμαρχος Λάντριου, “αυτή η προσθήκη στη λίστα των Ιστορικών Γειτονιών συνιστά νίκη για τους ιδιοκτήτες των ακινήτων της γειτονιάς του Μιντ Σίτι” (Biz New Orleans Site Staff, ‘Mid-City Neighborhood Now A New Orleans Historic District Landmarks Commission Member’, *Biz New Orleans*, 20 Μαρτίου 2017).

¹²⁴⁹ Τα στοιχεία του 2008, τρία χρόνια μετά την Κατρίνα, έδειχναν ότι “υπήρχαν πλέον 25% λιγότερα νοσοκομεία στη Νέα Ορλεάνη [...] και λιγότερες από δύο κλίνες ανά 1000 κατοίκους, σε σχέση με τις τρεις κλίνες πριν από τον τυφώνα” (Preservation Resource Center, ‘Architects Design Renovation of Charity Hospital’, Preservation Resource Center of New Orleans, Φεβρουάριος 2009).

όρου.¹²⁵⁰ Ενδεικτικά, από 9/100.000 κατοίκους πριν τον τυφώνα, το ποσοστό αυτοκτονιών αυξήθηκε δραματικά σε 26/100.000 κατοίκους στους τέσσερις πρώτους μήνες μετά την Κατρίνα.¹²⁵¹ Σχολιάζοντας την τραγική αυτή εξέλιξη η δικηγόρος Μέρι Χάουελ, που ασχολείται με τα ζητήματα πολιτικών δικαιωμάτων, αναφέρει: “Έχουμε μόνο ένα μεγάλο δημόσιο νοσοκομείο ψυχιατρικής περίθαλψης στην πόλη, κι αυτό είναι η φυλακή. Να τι κάνουμε με τους συνανθρώπους μας που είναι ψυχικά ασθενείς. Και αυτό είναι αδιανόητο”.¹²⁵²

Το Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο παρέμεινε κλειστό για τα επόμενα 16 χρόνια έως ότου, το 2022, ανακοινώθηκε η μετατροπή του σε συγκρότημα μεικτών χρήσεων, που στοχεύει στην “ενεργοποίηση της πόλης και της οικονομίας της”, παρουσιαζόμενο ως “μία απίστευτη ώθηση για την έρευνα και την οικονομική ανάπτυξη” της Νέας Ορλεάνης.¹²⁵³ Το νέο αυτό συγκρότημα αποτελείται κατά κύριο λόγο από πολυτελείς κατοικίες, καταστήματα, και “χώρους καινοτομίας”, ενώ ένα μικρό ποσοστό του προορίζεται για εργαστήρια του πανεπιστημίου Τουλέιν και εκπαιδευτικές χρήσεις.¹²⁵⁴ Επιπλέον, όπως αναφέρεται στο πρόγραμμα του νέου συγκροτήματος:

“δεδομένου ότι τα σχολεία στη Νέα Ορλεάνη είναι πλέον αποκλειστικά επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία, τα οποία έχουν τα ίδια την ευθύνη εξεύρεσης χώρου για τη λειτουργία τους, η Σχολική Διεύθυνση του Δήμου Νέας Ορλεάνης πρότεινε την δημιουργία χώρων εντός του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου όπου τα νεοϊδρυθέντα επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία θα μπορούσαν να στεγαστούν για 2-3 χρόνια έως ότου βρουν έναν μόνιμο χώρο στην πόλη”.¹²⁵⁵

Η ιδιωτικοποίηση του συστήματος υγείας όπως αυτή υλοποιήθηκε στην περίπτωση της Νέας Ορλεάνης οδήγησε αντικειμενικά στην απώλεια πρόσβασης στην περίθαλψη για τα ασθενέστερα οικονομικά κοινωνικά στρώματα, με αποτέλεσμα την περαιτέρω εξαθλίωσή τους. Ταυτόχρονα, όμως, αν και το όλο εγχείρημα διαφημίστηκε ως η ναυαρχίδα της ενίσχυσης της οικονομίας της πόλης, δίκαια έχει χαρακτηριστεί ως “η χειρότερη ιστορία

¹²⁵⁰ Όπως εξηγεί ο Ζακ Μοριάλ: “Κομμάτι αυτού που αντιμετωπίζουμε από τότε που η Πολιτεία αποφάσισε να μην επαναλειτουργήσει το Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο, εκτός από την αύξηση των ποσοστών θνησιμότητας και νοσηρότητας σε σχεδόν 40% πάνω από τα ποσοστά πριν την Κατρίνα, είναι η κατεπείγουσα κατάσταση της ψυχικής υγείας [των κατοίκων της πόλης]” (Jacques Morial στο Spike Lee 2010).

¹²⁵¹ Susan Saulny, ‘A Legacy of the Storm: Depression and Suicide’, *The New York Times*, 26 Ιουνίου 2006.

¹²⁵² Mary Howell στο Spike Lee 2010.

¹²⁵³ Andrew Spencer, ‘Charity Hospital Redevelopment to Be Tulane ‘Flagship’ Downtown’, *The Tulane Hullabaloo*, 23 Φεβρουαρίου 2022,.

¹²⁵⁴ Είναι ενδεικτική η δυσαναλογία των χώρων για εκπαιδευτικές χρήσεις σε σχέση με τους χώρους που προορίζονται για ενοικίαση και κερδοσκοπική εκμετάλλευση. Όπως αναφέρεται στη μελέτη ανάπτυξης του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου, η εκπαίδευση καταλαμβάνει μόνο 1.500 τ.μ., σε δύο ορόφους. Αντίθετα, οι χώροι προς ενοικίαση καταλαμβάνουν συνολικά 77.000 τ.μ. που κατανέμονται στους 16 από τους 18 ορόφους του κτηρίου, από τα οποία πάνω από 43.000 τ.μ. προορίζονται για κατοικίες [JLL + LSU Real Estate and Facilities Foundation, ‘Redevelopment and Adaptive Reuse of the Former Charity Hospital - Proposal’ (1532 Tulane Partners Inc., Ιούνιος 2018): 22].

¹²⁵⁵ Στο ίδιο: 23.

κατεδάφισης για αστική ανανέωση [urban renewal] στη χώρα”,¹²⁵⁶ διότι είναι προφανές πως απευθύνεται και στοχεύει στην προσέλκυση νέων κατοίκων ανώτερων τάξεων ενισχύοντας τα φαινόμενα μαζικού εξευγενισμού που κυριολεκτικά μαστίζουν την πόλη στη μετά-Κατρίνα εποχή.

Μία πιο λευκή και πιο πλούσια Νέα Ορλεάνη

Το παράδειγμα του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου και της γύρω συνοικίας του Μιντ-Σίτι δεν αποτελεί μία μεμονωμένη περίπτωση ανάπτυξης. Μετά την Κατρίνα, η δημοτική αρχή της Νέας Ορλεάνης αφοσιώθηκε, μεταξύ άλλων, στην κατάρτιση γενικότερων αναπτυξιακών σχεδίων, τόσο για το σύνολο της πόλης, όσο και για την ευρύτερη μητροπολιτική της περιοχή. Στο πλαίσιο αυτό, εστίασε τις παρεμβάσεις της κυρίως στις περιοχές εκείνες που, μέχρι και πριν την Κατρίνα, συγκέντρωναν τα μεγαλύτερα ποσοστά των κατώτερων τάξεων και, στην πραγματικότητα, τα μεγαλύτερα ποσοστά Αφροαμερικανών. Οι περιοχές αυτές για μήνες μετά τον τυφώνα παρέμεναν σχεδόν άδειες λόγω της μαζικής μετακίνησης των κατοίκων τους, οι οποίοι δεν είχαν ακόμη τη δυνατότητα να επιστρέψουν. Με άλλα λόγια, στο στόχαστρο της ανάπτυξης μπήκαν οι περιοχές εκείνες που μπορούσαν να παράγουν υψηλές προσόδους αλλά και οι οποίες, πριν την καταστροφή, προέβαλαν ισχυρές αντιστάσεις στις όποιες προσπάθειες “ανάπλασης” και εξευγενισμού. Όπως ειπώθηκε εκείνη την εποχή, η πρόταση για την “ανάκαμψη” και “ανάπτυξη” της Νέας Ορλεάνης αποτέλεσε ένα “ολοκληρωμένο εγχειρίδιο για κάθε είδους νεοφιλελεύθερη παρέμβαση” Για τον χαρακτηρισμό της αυτόν είναι ενδεικτική η επισήμανση του Γουντς:

“μοντέλα αστακής ανάπτυξης όπως η Νέα Πολεοδομία, η χαμηλή μεγέθυνση [small growth] και οι κατοικίες μεικτών εισοδημάτων δεν απαντούν στο ερώτημα του πώς εκατοντάδες χιλιάδες χαμηλόμισθοι κάτοικοι θα μπορέσουν να επιστρέψουν στην πόλη. Η έλλειψη ενδιαφέροντος για το ερώτημα αυτό εγείρει ανησυχίες για την μη δημοκρατική διαδικασία της επιβολής μίας προαποφασισμένης αναπτυξιακής ατζέντας σε μία γονατισμένη πόλη της οποίας οι κάτοικοι είναι απόντες”.¹²⁵⁷

Εξάλλου, ο νεοφιλεύθερος προσανατολισμός όλων αυτών των σχεδιασμών θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν εμφανής κατά τη συγκρότηση όλων των θεσμών υποστήριξής τους. Από τις πρώτες ενέργειες του Δημοτικού Συμβουλίου ήταν η σύσταση της Επιτροπής για την Επαναφορά της Νέας Ορλεάνης (Bring New Orleans Back Commission - BNOB), η οποία κατέθεσε τις προτάσεις της για την αναβίωση της πόλης, λίγους μήνες μετά την Κατρίνα. Όπως μας εξηγεί ο Γουντς, “η [επιτροπή] δημιουργήθηκε από τον Δήμαρχο Νέιγκιν και απαρτιζόταν κυρίως από την ηγεσία του εταιρικού κόσμου, ο οποίος επεδίωκε να

¹²⁵⁶ Roberta Brandes Gratz στο *The Nation at The New School* 2015. Όλη η πορεία του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου από τις πλημμύρες της Κατρίνα έως την ανάπτυξη της γύρω περιοχής και του νέου ιατρικού κέντρου, περιγράφεται εκτενώς στο ντοκυμαντέρ: Alexander Glustrom, *Big Charity: The Death of America's Oldest Hospital*, 2015.

¹²⁵⁷ Woods 2017: 278. Ο Ντέιβις εξηγεί ότι: “Η BNOB είναι ίσως η πιο σημαντική πρωτοβουλία της ελίτ της Νέας Ορλεάνης [και] προήλθε από μία διαβόητη συνάντηση μεταξύ του δημάρχου Νέιγκιν και των μεγαλοεπιχειρηματιών της Νέας Ορλεάνης (που μερικοί αποκαλούν ‘σαράντα κλέφτες’) [...] στο Ντάλλας, δώδεκα ημέρες μετά την καταστροφή της Κατρίνα. Η σύνοδος κορυφής [...] εστίασε στην ευκαιρία [όπως αναφέρθηκε] να ξαναχτιστεί η πόλη ‘με καλύτερες υπηρεσίες και λιγότερους φτωχούς’” (Davis 2006).

ανοικοδομήσει μία πόλη που να αντανakλά τις δικές του επιθυμίες. Αυτοί, όπως και πολλά μέλη του Κογκρέσου, είδαν την καταστροφή ως ευκαιρία να ξαναφτιάξουν την πόλη χωρίς τη μαύρη πλειοψηφία των κατοίκων της. Αυτή η νέα καταστροφή [οδήγησε σε] αποκλεισμό τις φωνές, τα οράματα και τα κινήματα της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης”.¹²⁵⁸

Παρόλο που επρόκειτο για συστάσεις, το σχέδιο της BNOB παρουσίαζε, ήδη από τον Μάρτιο του 2006, μία πρώτη εικόνα των κύριων κατευθύνσεων στις οποίες επρόκειτο να κινηθούν εφεξής οι αναπτυξιακές πολιτικές της Νέας Ορλεάνης. Κεντρική κατευθυντήρια γραμμή των προτάσεων της επιτροπής αναδείχθηκε η ιδέα της *μείωσης του γεωγραφικού αποτυπώματος* (shrunken footprint) της πόλης —σε αντιδιαστολή με τα αιτήματα των εκτοπισμένων για επιστροφή στις γειτονιές τους.¹²⁵⁹ Η πραγμάτωση αυτής της ιδέας, σύμφωνα με τους εισηγητές της, όχι μόνο θα την έκανε πιο συμπαγή, αλλά και πιο ασφαλή, δεδομένου ότι οι περιοχές που πλημμύρισαν θεωρήθηκαν ως πιο “ευάλωτες” για μελλοντικές πλημμύρες και επομένως ως λιγότερο πιθανές για επανακατοίκηση. Κατά “διαβολική σύμπτωση”, βέβαια, οι περιοχές αυτές ήταν και από τις φτωχότερες της πόλης, όπως το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα και η Ανατολική Νέα Ορλεάνη.

Οι πιο εύπορες γειτονιές εντάχθηκαν απευθείας στις άμεσα προοριζόμενες για αποκατάσταση, στο πλαίσιο της δημιουργίας μίας “Βιομηχανίας Φιλοξενίας” —ένα άλλος όρος για την περαιτέρω τουριστικοποίησή τους.¹²⁶⁰ Αντίθετα, οι περιοχές σε χαμηλότερη στάθμη, οι οποίες ήταν και ιστορικά οι φτωχότερες, προτάθηκε να μετατραπούν σε μία “πράσινη ζώνη”, που θα προσέφερε επιπλέον προστασία προς τις υπόλοιπες γειτονιές σε περίπτωση μελλοντικής πλημμύρας. Στη λογική αυτή, η επιτροπή εισηγήθηκε τη μαζική εξαγορά, από την Πολιτεία, οικοπέδων στις πιο πλημμυρισμένες περιοχές και, παράλληλα, την απαγόρευση έκδοσης οικοδομικών αδειών για κατασκευές ή επισκευές στις γειτονιές αυτές.¹²⁶¹ Το όλο εγχείρημα στηριζόταν στην αρχή της “επένδυσης σε γειτονιές στις οποίες οι κάτοικοι επιθυμούν να επιστρέψουν”,¹²⁶² κάτι που σήμαινε, όπως εξηγεί ο Ντέιβις, ότι “μόνο οι γειτονιές εκείνες στις οποίες τουλάχιστον οι μισοί από τους κατοίκους τους πριν την Κατρίνα είχαν δεσμευτεί ότι θα επιστρέψουν, μπορούσαν να θεωρηθούν σοβαρές

¹²⁵⁸ Clyde Woods, ‘Do You Know What It Means to Miss New Orleans?: Katrina, Trap Economics, and the Rebirth of the Blues’, *American Quarterly* 57, τχ. 4 (2005): 1015.

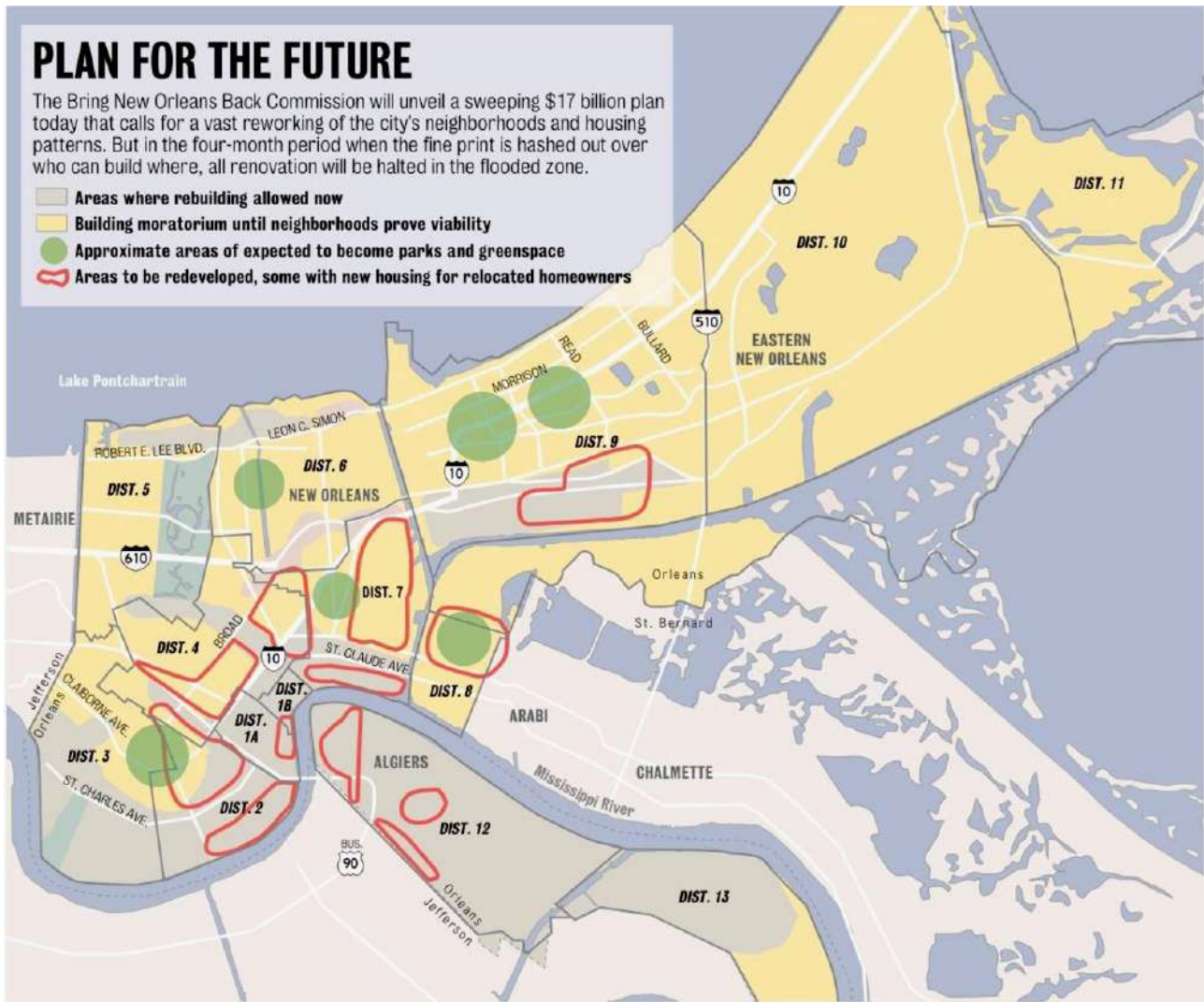
¹²⁵⁹ Όπως αναφέρει ο Ριντ: “Πριν καλά-καλά η πόλη προλάβει να στεγνώσει, επαναλαμβάνονταν ως επωδός από όλα τα μέσα ενημέρωσης: η Νέα Ορλεάνη μπορούσε να επιστρέψει με “μικρότερο αποτύπωμα”, ως μία λευκότερη πόλη με λιγότερους κατοίκους. Μια ομάδα διακοσίων αξιολογιστών κοινωνιολόγων έκαναν έκκληση για τον διασκορπισμό των φτωχών κατοίκων της Νέας Ορλεάνης σε άλλα μέρη, παρουσιάζοντας την πρότασή τους —που αποκλείει τους φτωχούς από κάθε σύνδεση με το μέρος— ως ένα πρόγραμμα για την καταπολέμηση της φτώχειας” (Adolph Reed Jr., ‘Class Inequality, Liberal Bad Faith, and Neoliberalism: The True Disaster of Katrina’, στο Gunewardena και Schuller 2008: 149)].

¹²⁶⁰ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην πρόταση: “Αποκατάσταση των γειτονιών Faubourg Marigny, French Quarter, CBD [Central Business District], Warehouse District, Algiers Point και Uptown ως τμήμα των γειτονιών της Περιοχής Ανάκτησης της Φιλοξενίας” (Bring New Orleans Back Commission, ‘Committee Recommendations Reflecting Mayor C. Ray Nagin’s Revisions’, Μάρτιος 2006b: 3). Πρόκειται για γειτονιές μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων, ή περιοχές που, λόγω της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής τους κληρονομιάς, μπορούσαν να αποτελέσουν πόλους έλξης νέων κατοίκων.

¹²⁶¹ Bring New Orleans Back Commission, ‘Report: Urban Planning Committee’, 2006b: 52 και 61.

¹²⁶² Στο ίδιο: 10.

υποψηφιότητες για επιχορηγήσεις και άλλες οικονομικές ενισχύσεις”.¹²⁶³ Βέβαια, όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, οι περισσότεροι από τους εκτοπισμένους κατοίκους δεν είχαν τη δυνατότητα να αναλάβουν παρόμοιες δεσμεύσεις, κυρίως λόγω έλλειψης αντίστοιχων οικονομικών πόρων. Στην ουσία, η πρόταση αυτή εισήγαγε την ιδέα της προσέλκυση νέων κατοίκων, που θα μπορούσαν να αναλάβουν τα νέα κόστη αποκατάστασης και διαβίωσης.

Εικόνα 21: Το σχέδιο της Επιτροπής BNOB για τη “μείωση του γεωγραφικού αποτυπώματος” και την δημιουργία της “πράσινης ζώνης” (Bring New Orleans Back Commission 2006).

Αρκετές από τις προτάσεις της επιτροπής θεωρήθηκαν μη εφαρμόσιμες, προκάλεσαν δε τέτοιες ενστάσεις που οδήγησαν την επιτροπή στη διάλυσή της. Η αναστολή της έκδοσης αδειών, για παράδειγμα, προκάλεσε την εξαιρετικά έντονη αντίδραση των κατοίκων. Παρόλα αυτά, οι κεντρικές προτάσεις της διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τις βασικές στοχεύσεις των πολυάριθμων αναπτυξιακών προγραμμάτων που καταρτίστηκαν και προωθήθηκαν με μεγάλη ταχύτητα στα αμέσως επόμενα χρόνια: το Σχέδιο για την

¹²⁶³ Davis 2006. Ο Ρίτσαρντ Καμπανέλλα επισημαίνει ότι οι γειτονίες που δεν θα μπορούσαν να συγκεντρώσουν ξανά τουλάχιστον το 50% του πληθυσμού που είχαν πριν την Κατρίνα θα “αγοράζονταν με ομοσπονδιακούς οικονομικούς πόρους και θα μετατρέπονταν σε πάρκα ή εμπορικές ζώνες” (Campanella 2008: 68).

Αποκατάσταση των Γειτονιών (Neighborhood Rebuilding Plan, 2006), το Ενιαίο Σχέδιο για τη Νέα Ορλεάνη (Unified New Orleans Plan - UNOP, 2007), το νέο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της Νέας Ορλεάνης (Plan for the 21st Century, 2008), καθώς και το Σχέδιο Μείωσης Κινδύνων (Hazard Mitigation Plan, 2010), μεταξύ άλλων.

Το 2006, η Επιτροπή Ανάκαμψης της Λουιζιάνα (Louisiana Recovery Authority) ανακοίνωσε το πρόγραμμά της “Ο Δρόμος για το Σπίτι” (Road Home),¹²⁶⁴ το οποίο παρείχε χρηματοδότηση σε ιδιοκτήτες που είχαν πληγεί από τον τυφώνα και τις πλημμύρες. Το πρόγραμμα τους έδινε τη δυνατότητα είτε να παραμείνουν εκεί που έμεναν προηγουμένως αποκαθιστώντας τις κατοικίες τους, είτε να μετεγκατασταθούν πουλώντας τα σπίτια τους αλλά παραμένοντας εντός Πολιτείας, είτε να πουλήσουν και να “μετακινηθούν εκτός της Λουιζιάνα, είτε να παραμείνουν εντός της Πολιτείας ως ενοικιαστές”.¹²⁶⁵ Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις η αποζημίωση για την πώληση των κατεστραμμένων κατοικιών ήταν μεγαλύτερη από αυτή της ανοικοδόμησής τους, με αποτέλεσμα τη μαζική πώλησή τους, ιδιαίτερα στις περιοχές των χαμηλότερων στρωμάτων. Ο Φλάχερτν αναφέρει ότι:

“Σύμφωνα με έρευνα του 2008 [...], 81% όσων έλαβαν επιχορηγήσεις από τον “Δρόμο για το Σπίτι” δεν είχαν επαρκείς πόρους για να καλύψουν τις ζημιές [των σπιτιών] τους. Στο επίπεδο της Πολιτείας, στον μέσο αποδέκτη των επιχορηγήσεων αυτών υπολείπονταν περίπου 35.000 δολάρια από τα χρήματα που χρειαζόταν για να ξαναχτίσει το σπίτι του. Στη Νέα Ορλεάνη, αυτή η διαφορά ανερχόταν στις 55.000 δολάρια, ενώ στο Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα σε πάνω από 75.000. Επιπρόσθετα, τα αφροαμερικανικά νοικοκυριά είχαν, κατά μέσο όρο, ελλείμματα της τάξης του 35% περισσότερο από τα λευκά νοικοκυριά”¹²⁶⁶

Τα σπίτια, που για πολλές από αυτές τις οικογένειες αποτελούσαν το μοναδικό τους απόκτημα από τις οικονομίες και την εργασία πολλών χρόνων, αλλά και τη μοναδική τους δυνατότητα για πρόσβαση στην ιδιοκατοίκηση, πουλήθηκαν και κατεδαφίστηκαν στο μεγαλύτερο τους ποσοστό μέσα από ένα θεσμικά διαιδαλώδη δρόμο που ουσιαστικά

¹²⁶⁴ Το πρόγραμμα διήρκησε έως το 2018. Βλέπε: ‘The Road Home Program’, Road Home, 2019.

¹²⁶⁵ US Department of Housing and Urban Development, ‘Recovery Snapshot: Louisiana Road Home – Homeowner Compensation and Incentives’, 2008: 1.

¹²⁶⁶ Flaherty 2010: 59. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε και την αξιοσημείωτα προβληματική χρηματοδότηση των επισκευών των κατοικιών, η οποία συνδέθηκε με μία σειρά από σκάνδαλα υπεργολαβιών. Όπως εξηγεί ο Μάικ Ντέιβις: “Η FEMA [...] πλήρωσε τον Όμιλο Shaw 175 δολάρια τα 10 τετραγωνικά μέτρα, για να τοποθετήσει μουςαμάδες στις κατεστραμμένες από τον τυφώνα στέγες στη Νέα Ορλεάνη. Κι όμως, οι εργάτες που τα τοποθέτησαν στην πραγματικότητα κέρδισαν μόνο 2 δολάρια στα 10 τ.μ, ενώ οι μουςαμάδες παρέχονταν δωρεάν από την FEMA. Αντίστοιχα, το Σώμα Μηχανικών του Στρατού πλήρωσε τους αρχικούς εργολάβους για την απομάκρυνση των μπάζων περίπου 20 δολάρια ανά κυβικό μέτρο, κι όμως ορισμένοι από τους οδηγούς μπουλντόζας έλαβαν μόνο 1 δολάριο. Με άλλα λόγια, κάθε επίπεδο της εργολαβικής αλυσίδας υπερτροφοδοτήθηκε τερατωδώς, εκτός από την κατώτατη βαθμίδα, η οποία και υλοποίησε την πραγματική εργασία” (Davis 2006). Στην ίδια λογική ξοδεύτηκαν δισεκατομμύρια δολάρια από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, τα μισά από τα οποία δόθηκαν σε επιχειρήσεις με απευθείας αναθέσεις. Βλέπε σχετικά: Rita J. King, ‘Post-Katrina Profiteering: The New Big Easy’, στο Bullard και Wright 2009: 169–82.

λειτουργούσε ανοικτά υπέρ της αγοράς.¹²⁶⁷ Η διαδικασία αυτή ήταν ιδιαίτερα εμφανής στο Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα, το οποίο, ακόμη και σήμερα, παρουσιάζει μία εικόνα νεκρής ζώνης, με τεράστιο αριθμό κενών οικοπέδων. Η συγκεκριμένη περιοχή, εκτός από το ότι ήταν αυτή που πλήγηκε πιο βαριά από τις πλημμύρες ήταν και αυτή που παρουσίασε την πιο αργή ανάκαμψη, η οποία μάλιστα και δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Χαρακτηριστικά, ήταν από τις τελευταίες περιοχές που ανέκτησαν τρεχούμενο νερό και ηλεκτροδότηση ενώ, μετά την Κατρίνα, ο πληθυσμός της μειώθηκε συνολικά κατά δύο τρίτα.¹²⁶⁸

Εικόνα 22: Μέχρι σήμερα το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα παρουσιάζει μία εικόνα “νεκρής ζώνης” (προσωπικό αρχείο)

Η έλλειψη κρατικής πολιτικής για την ανοικοδόμηση των φτωχότερων γειτονιών άφησε ένα τεράστιο κενό που γρήγορα μετατράπηκε σε πεδίο οικονομικής δραστηριότητας των ΜΚΟ. Τα πρώτα χρόνια μετά την Κατρίνα “άνθισαν” οι ΜΚΟ που ασχολούνταν με την

¹²⁶⁷ Όπως εξηγεί ο Μόσκοβιτς: “Όσοι δεν μπορούσαν να επιστρέψουν ή δεν είχαν τη δυνατότητα να επισκευάσουν τα κατεστραμμένα σπίτια τους παρά μόνο τμηματικά, λόγω των ελλειψών κρατικών οικονομικών ενισχύσεων, είδαν τις κατοικίες τους να κατάσχονται από τη δημοτική αρχή και να δημοπρατούνται. Εάν η δημοτική αρχή θεωρούσε μία κατοικία ως φθαρμένη (που σε πολλές περιπτώσεις σήμαινε, για παράδειγμα, ότι απλώς χρειαζόταν βάψιμο ή κούρεμα του γρασιδιού), την ανέφερε και επέβαλλε υψηλά πρόστιμα [στους ιδιοκτήτες], τα οποία συχνά έφταναν τις μερικές χιλιάδες δολάρια. Εάν ο ιδιοκτήτης δεν επιδιόρθωνε την κατοικία του εντός ενός μήνα ή αδυνατούσε να πληρώσει τα πρόστιμα, η δημοτική αρχή επέβαλλε την επίσχεση και έπειτα περίμενε για ακόμη έναν μήνα. Εάν ο ιδιοκτήτης αδυνατούσε και πάλι να επιδιορθώσει την κατοικία του, η δημοτική αρχή θεωρούσε την ιδιοκτησία ως δική της και την έθετε προς πώληση σε διαδικτυακό πλειστηριασμό. Από το 2010 κι έπειτα, η δημοτική αρχή εκποίησε και κατεδάφισε τουλάχιστον 13.000 ιδιοκτησίες, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν εγκαταλειμμένες μετά την Κατρίνα και πολλές από τις οποίες βρίσκονταν σε περιοχές που εμφάνιζαν ταχείς ρυθμούς εξευγενισμού” (Moskowitz 2018: 54-55).

¹²⁶⁸ Όπως μας πληροφορεί το Ζωντανό Μουσείο του Κατώτερου Ένατου Διαμερίσματος, ο σημερινός πληθυσμός του είναι περίπου 5.000 από 15.000 πριν την Κατρίνα.

κατασκευή κατοικιών,¹²⁶⁹ με γνωστότερη την περίπτωση του Ιδρύματος “Κάν’το Σωστά” (Make It Right Foundation - MIR), ή —όπως έχουν επικρατήσει στην καθομιλουμένη— των “σπιτιών του Μπραντ Πιττ”.¹²⁷⁰ Οι περισσότερες από τις ΜΚΟ εστίασαν τη δράση τους στο Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα, το οποίο αποτέλεσε, όπως εύστοχα περιγράφει ο Σέντρικ Τζόνσον, “κυριολεκτικά μία *tabula rasa* για αρχιτεκτονικούς οραματισμούς”, αλλά και μια χρυσή ευκαιρία για κάθε είδους προβολή της κοινωνικής αλληλεγγύης ως αξίας του ανεπτυγμένου κόσμου. Η πρόκληση με την Νέα Ορλεάνη συνίσταται στο ότι :

“[...] παρείχε την τέλεια ατραξιόν για φιλάνθρωπους από το Χόλιγουντ, αντιφρονούντες δημοσιογράφους, βετεράνους ακτιβιστές, μιλένιαλ εθελοντές, και καλοθελητές κάθε τάξης, θρησκείας και πολιτικών πιστεύω, διότι η περιοχή ήταν η πιο φτωχή, η πιο παραμελημένη, η πιο ‘βομβαρδισμένη’ γειτονιά, και παρόλα αυτά, οι περισσότεροι κάτοικοί της διέθεταν το σήμα κατατεθέν των αστικών αμερικανικών αρετών —την ιδιοκατοίκηση”.¹²⁷¹

Ο αποσπασματικός τρόπος με τον οποίο οι ΜΚΟ πρότειναν την αποκατάσταση του Κατώτερου Ένατου Διαμερίσματος ανέδειξε και το είδος του ρόλου που αναλαμβάνει η ιδιωτική (φιλανθρωπική) πρωτοβουλία στις διαδικασίες ανάκαμψης μετά από καταστροφές, δικαιώνοντας αυτό που ο Γουντς ονομάζει “ΜΚΟ-ποιημένο μοντέλο βοήθειας”.¹²⁷² Σήμερα, η εικόνα του Κατώτερου Ένατου Διαμερίσματος αποτελεί ένα έξοχο παράδειγμα του τοπίου που διαμορφώνει η νεοφιλελεύθερη πολεοδομία. Προωθώντας μία τεχνοκρατική λογική κοινωνικά αποπλαισιωμένη από τις δομικές και ιστορικές της ορίζουσες, που αντιλαμβάνεται τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό ως τη μοναδική συνταγή επιτυχίας, καταλήγει τελικά να “ευνοεί”, όπως σωστά επισημαίνει ο Τζόνσον, “τις τεχνικές λύσεις έναντι των κοινωνικών διαδικασιών και των δημοκρατικών πολιτικών”.¹²⁷³

¹²⁶⁹ Ενδεικτικά: Project Home Again, Lower Nine Nena, Providence Community Housing, Home By Hand και Habitat for Humanity. Τα περισσότερα από αυτά τα εγχειρήματα συγκεντρώθηκαν στο Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα, το οποίο είχε προσελκύσει από την αρχή τα φώτα της δημοσιότητας παγκοσμίως. Αντίστοιχα κατεστραμμένες περιοχές, όπως η γειτονική κομητεία του Αγίου Βερνάρδου, παραμένουν ακόμη και σήμερα σε πολύ κακή κατάσταση με ελάχιστα σπίτια να έχουν αποκατασταθεί.

¹²⁷⁰ Ο διάσημος ηθοποιός ίδρυσε το MIR το 2007, με κύριο στόχο να στηρίξει την επιστροφή των κατοίκων του Κατώτερου Ένατου Διαμερίσματος, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να χτίσουν νέες κατοικίες υψηλών αρχιτεκτονικών προδιαγραφών, ασφαλείς απέναντι σε μελλοντικές πλημμύρες, και περιβαλλοντικά φιλικές σε οικονομικά προσιτές τιμές. Σε συνεργασία με την τοπική κοινότητα αλλά και με ορισμένα από τα πιο διάσημα αρχιτεκτονικά γραφεία παγκοσμίως κατάρτισε έναν κατάλογο με διαφορετικές κατοικίες, από τις οποίες κλήθηκαν να επιλέξουν όσοι εντάχθηκαν στο πρόγραμμα. Το έργο αρχικά παρουσιάστηκε ως μία τεράστια επιτυχία της ιδιωτικής φιλανθρωπικής πρωτοβουλίας, ενώ στη συνέχεια επέκτεινε τη δράση του και σε άλλες πόλεις της χώρας. Σε λιγότερο από δέκα χρόνια αργότερα, άρχισε να χαρακτηρίζεται ως “εφιάλτης” και ως “μία νέα καταστροφή” για τους κατοίκους, εφόσον τα περισσότερα από τα 100 σπίτια που κατασκεύασε το MIR είναι σήμερα κλειστά λόγω της κακής κατασκευής και των τοξικών υλικών τους αλλά και της ασυμβατότητάς τους με το τροπικό κλίμα της περιοχής. (Βλέπε σχετικά: Judith Keller, ‘How Brad Pitt’s Green Housing Dream for Hurricane Katrina Survivors Turned into a Nightmare’, *The Conversation*, Ιανουάριος 2022). Μετά από ομαδικές μηνύσεις, η εταιρεία και ο ίδιος ο ηθοποιός συμφώνησαν, το 2022, στην καταβολή αποζημιώσεων προς τους κατοίκους (Wilfred Chan, ‘Brad Pitt foundation agrees on \$20.5m settlement to owners of faulty post-Katrina houses’, *The Guardian*, 18 Αυγούστου 2022).

¹²⁷¹ Cedric Johnson στο Johnson 2011: 203.

¹²⁷² Woods 2017: 280.

¹²⁷³ Cedric Johnson στο Johnson 2011: 189.

Εικόνα 23: Πολλά από τα σπίτια, εγκατελειμμένα, φέρουν ακόμα τα σημάδια της FEMA από τις επιχειρήσεις διάσωσης μετά τις πλημμύρες (προσωπικό αρχείο).

Είναι ενδεικτικό ότι κανένα σχέδιο ή παρέμβαση δεν ευνόησε μέτρα που να βοηθήσουν όντως τη γειτονιά να ανακάμψει σε σχέση με την προηγούμενη της συνοχή και τα τοπόσημά της, όπως για παράδειγμα με την επιστροφή των καταστημάτων τοπικής κλίμακας που υπήρχαν στην περιοχή πριν τον τυφώνα. Το αποτέλεσμα είναι ότι, μέχρι και σήμερα, οι κάτοικοι αναγκάζονται να μεταφέρονται προς το κέντρο της πόλης —με το οποίο συνδέονται μόνο μέσω κινητής γέφυρας— ακόμη και για τα στοιχειώδη, όπως συχνά αναφέρθηκε στις συζητήσεις που πραγματοποιήσαμε με κατοίκους της περιοχής σχετικά με την τελείως διαφορετική σημερινή εικόνα της γειτονιάς τους.

Σχεδόν δύο δεκαετίες μετά την Κατρίνα, το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα φαίνεται ακόμη σαν πεδίο μάχης —άδεια οικόπεδα, τιμεντένιες βάσεις σπιτιών που παρασύρθηκαν από την πλημμύρα, καεστραμμένα σπίτια—, μέσα από το οποίο ξεπροβάλλουν, δίπλα από το φράγμα, οι φουτουριστικές μορφές και τα έντονα χρώματα των “σπιτιών του Μπραντ Πιτ”,¹²⁷⁴ προσδίδοντας στο τοπίο μία ακόμη πιο απόκοσμη όψη.

¹²⁷⁴ Δεδομένου ότι στην πλειοψηφία τους τα αρχιτεκτονικά γραφεία που συνεργάστηκαν με τη MIR δεν προέρχονταν από την περιοχή, τα σχέδιά τους δέχθηκαν έντονες κριτικές ως προς την ασυμβατότητά τους με την τοπική αρχιτεκτονική παράδοση, ενώ θεωρήθηκε πως αναπαρήγαγαν, αυθαίρετα, εξωτικοποιημένες εκδοχές της τοπικής αρχιτεκτονικής (βλέπε σχετικά: Rebecca Firestone, ‘New Orleans Post-Katrina: Making It Right?’, *The Architects’ Take*, Ιανουάριος 2011 | Martin C. Pedersen, ‘Lessons from Brad Pitt’s Failed Architectural Experiment in New Orleans’, *Architectural Record*, Μάρτιος 2022).

Εικόνα 24: Ένα από τα “σπίτια του Μπραντ Πιτ” σήμερα (προσωπικό αρχείο)

Το ζήτημα της κατοικίας απασχόλησε σε μεγάλο βαθμό τα σχέδια για την ανάκαμψη και ανάπτυξη της πόλης μετά την Κατρίνα, εστιάζοντας όπως είδαμε, κυρίως στους ιδιοκτήτες. Όμως, όπως εξηγεί ο πολεοδόμος Ρόμπερτ Τάννεν, “[η Νέα Ορλεάνη] είναι μία πόλη που αποτελείται από ίσως και 50% ενοικιαστές, και οι ενοικιαστές δεν έχουν τα μέσα να αποκαταστήσουν τα σπίτια τους. Επομένως, μετά τον τυφώνα, η καταστροφή συνεχίζεται γι’ αυτούς με οικονομικά μέσα, όχι λόγω του ίδιου του τυφώνα”.¹²⁷⁵ Η κερδοσκοπία στον τομέα των ακινήτων που συνόδευσε όλη τη διαδικασία ανάκαμψης της πόλης οδήγησε σε δραματικές αυξήσεις των ενοικίων της τάξης του 80%, ήδη από τους πρώτους μήνες μετά την Κατρίνα,¹²⁷⁶ τη στιγμή που, όπως αναφέρει ο Γουντς, “[...] μεγάλο κομμάτι από το οικιστικό απόθεμα προς ενοικίαση είχε καταστραφεί ή υποστεί σοβαρές βλάβες”, και

¹²⁷⁵ Robert Tannen στο Spike Lee 2010. Το ποσοστό των ενοικιαστών στο σύνολο των εκτοπισμένων νοικοκυριών άγγιξε το 60%. Σε αυτούς “προσφέρθηκε ελάχιστη βοήθεια για την κάλυψη των απωλειών τους, των εξόδων μετακόμισης και του κόστους εκμίσθωσης νέας κατοικίας” (Woods 2017: 277).

¹²⁷⁶ Peoples Hurricane Relief Fund and Oversight Coalition, ‘No “Road Home” for Renters’, 1 Μαρτίου 2007. Ο Ριντ αναφέρει σχετικά πως: “Οι ιδιοκτήτες άρχισαν να κάνουν εξώσεις στους ενοικιαστές χωρίς να ακολουθούν καμία νόμιμη διαδικασία, αμέσως μόλις τα νερά υποχώρησαν, και κυκλοφόρησαν φήμες για τη δυνατότητα να ζητηθούν εξωφρενικά ενοίκια από τους εργάτες που θα εργάζονταν στις επισκευές. Η Πολιτεία απαγόρευσε επίσημα τις εξώσεις [τον πρώτο καιρό], αλλά αυτή η απαγόρευση ήταν θεωρητική για τους δεκάδες χιλιάδες των ανθρώπων που είχαν διασκορπιστεί σε καταφύγια [...] σε όλη τη χώρα” (Reed 2008: 149).

ιδιαίτερα αυτό που απευθυνόταν στα χαμηλότερα στρώματα.¹²⁷⁷ Φυσικά, αυτό είχε ως αποτέλεσμα, εκτός των άλλων, και την κατακόρυφη αύξηση των αστέγων, ο αριθμός των οποίων διπλασιάστηκε.¹²⁷⁸

Παράλληλα, στο στόχαστρο των αναπλάσεων μπήκαν και οι κοινωνικές κατοικίες της πόλης, επισπεύδοντας την πορεία ιδιωτικοποίησης και μετατροπής τους σε κατοικίες “μεικτών εισοδημάτων”, ένας σχεδιασμός που είχε ήδη ξεκινήσει πριν την Κατρίνα.

Τα εμβληματικά συγκροτήματα κοινωνικών κατοικιών της Νέας Ορλεάνης ήταν τα πρώτα που χτίστηκαν με τις πολιτικές του Νιου Ντιλ στις ΗΠΑ, από τα τέλη της δεκαετίας του 1930. Κατά τη δεκαετία του 1990, η προεδρία Κλίντον ανέπτυξε μία σειρά εργαλείων —με κυριότερο το πρόγραμμα HOPE VI— για την “αναζωογόνηση” της κοινωνικής κατοικίας, με το επιχείρημα της καταπολέμησης της “γεωγραφικά συγκεντρωμένης φτώχειας” η οποία θεωρήθηκε υπαίτια για τα υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας που εμφάνιζαν οι περιοχές των κοινωνικών κατοικιών. Όμως, όπως επισημαίνει ο Άντολφ Ριντ ο νεότερος:

“Εάν το εξετάσουμε καλύτερα, η καμπάνια ενάντια στην ‘συγκεντρωμένη φτώχεια’ συνιστά μία μεθόδευση που καθιστά τη φτώχεια αόρατη. Η πολιτική αυτή βασίζεται σε μία προκατάληψη ενάντια στα αστεακά κέντρα που είναι παράλληλα επιφανειακή και βαθειά, ως εάν οι ρομαντικοποιημένες κωμοπόλεις της χώρας να μην μαστίζονταν από τα ίδια “αστεακά” προβλήματα. Όπου υπάρχει χρόνια ανεργία και φτώχεια, και ανεξαρτήτως του χρώματός τους, υπάρχουν και υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας, αλκοολισμός, ναρκωτικά, πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου, ενδοοικογενειακή βία και προβλήματα ψυχικής υγείας, ιδιαίτερα στο επίπεδο της φτωχής νεολαίας, η οποία αρνείται να σώσει τον εαυτό της κατατασσόμενη στον στρατό και πολεμώντας στους ιμπεριαλιστικούς πολέμους της Αμερικής”.¹²⁷⁹

Το πρόγραμμα HOPE VI, προσλαμβάνοντας τις κοινωνικές ανισότητες ως παθογένειες του χώρου ή ως αποτέλεσμα ατομικών επιλογών, επιχείρησε “την αποκέντρωση της διοίκησης της κοινωνικής κατοικίας και τη δημιουργία εγχειρημάτων συνεργασίας του δημόσιου με

¹²⁷⁷ Woods 2017: 281. Μία από τις κατοίκους που κατάφερε να επιστρέψει περιγράφει τις δυσκολίες της: “Πολλοί δεν έχουν επιστρέψει [λόγω των] ενοικίων. Στη Νέα Ορλεάνη δεν υπάρχουν νόμοι που να προστατεύουν τους ενοικιαστές. Έτσι, αυτό που συνέβη ήταν ότι, σχεδόν εν μια νυκτί, τα ενοίκια τετραπλασιάστηκαν. Όταν κατάφερα επιτέλους να επιστρέψω και άρχισα να ψάχνω για καινούριο διαμέρισμα —εφόσον το παλιό μου ήταν μη κατοικήσιμο από τις καταστροφές— μου προσφέρθηκε το πάτωμα μίας κουζίνας σε ένα δωάρι που θα μοιραζόμουν με δύο άνδρες που δεν γνώριζα, για 800 δολάρια το μήνα [...]. Είδα επίσης πολλούς από τους παλιούς μου γείτονες να βρίσκουν τα πράγματά τους πεταμένα στον δρόμο από τους ιδιοκτήτες των σπιτιών τους. Που δείχνει ότι δεν έμειναν και πολλά στους ανθρώπους στα οποία να μπορούν να επιστρέψουν. Επομένως, η απάντηση στο γιατί ο κόσμος δεν επέστρεψε είναι οι ταξικές διαφορές. Είναι ότι η πόλη της Νέας Ορλεάνης ξαναχτίζεται για όσους έχουν λεφτά [...]. Αυτό μας κρατάει μακριά” (από την εκδήλωση ‘We’re Still Here Ya Bastards: How The People of New Orleans Rebuilt Their City’, *The Nation* at The New School, Ιούνιος 2015).

¹²⁷⁸ Το 2004, ο αριθμός των αστέγων στη μητροπολιτική περιοχή της Νέας Ορλεάνης έφτανε τους 6.450 (Woods 2017: 246), ενώ η καταστροφή της Κατρίνα άφησε χωρίς κατοικία συνολικά 400.000 άτομα. Τέσσερα χρόνια μετά τον τυφώνα και τις πλημμύρες, η Νέα Ορλεάνη αριθμούσε περί τους 12.000 άστεγους (Wendy Grace Evans, ‘Reaching Out, Four Years After Hurricane Katrina’, *The Homeless Hub*, 2009).

¹²⁷⁹ Reed 2008: 150.

τον ιδιωτικό τομέα για να χρηματοδοτήσει την ανάπλαση των συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας”.¹²⁸⁰ Στη λογική αυτή, προώθησε την πώληση των κοινωνικών κατοικιών σε ιδιώτες εργολάβους, με στόχο την κατεδάφισή τους και την ανέγερση συγκροτημάτων κατοικιών “μεικτών εισοδημάτων”. Με άλλα λόγια, στην ουσία το πρόγραμμα ήταν προσανατολισμένο σαφώς προς την κατάργηση της κοινωνικής κατοικίας. Κατά την περίοδο 1995-2005, μέσω αυτού του προγράμματος κατεδαφίστηκαν περίπου 7.000 από τις 14.000 κοινωνικές κατοικίες της Νέας Ορλεάνης.¹²⁸¹ Ενδεικτική της παραπάνω φιλοσοφίας ήταν η κατεδάφιση του συγκροτήματος κοινωνικών κατοικιών του Αγίου Θωμά (St Thomas) το 2001, στη θέση του οποίου χτίστηκε το νέο συγκρότημα κατοικιών “River Garden”, που αποτέλεσε το πρότυπο για την μετά-Κατρίνα οικιστική ανάπτυξη: “μία ιδιωτική, κερδοσκοπική επιχείρηση με κατοίκους ‘μεικτών εισοδημάτων’, με λιγότερα από 200 διαμερίσματα κοινωνικής κατοικίας, στα οποία οι προηγούμενοι κάτοικοι [των κατεδαφισμένων κατοικιών] δεν είχαν δικαίωμα επιστροφής”.¹²⁸²

Αν και η ισχυρή αντίσταση των ίδιων των κατοίκων κατάφερε να καθυστερήσει τα σχέδια για την ολοκληρωτική αποδόμηση της κοινωνικής κατοικίας και του δικαιώματος σε αυτή, η ευκαιρία της Κατρίνα έδωσε νέα ώθηση σε τέτοια σχέδια. Όπως εξηγεί ο ιστορικός και μουσικολόγος Νεντ Σάμπλετ (Ned Sublette): “[...] η ξαφνική, υποχρεωτική εκκένωση της πόλης παρείχε μία μοναδική ευκαιρία να βγάλουν όλους τους κατοίκους έξω και να κλείσουν τις κοινωνικές κατοικίες, μία διαδικασία που διαφορετικά θα είχε πάρει χρόνια [για να ολοκληρωθεί]”.¹²⁸³ Η ομοσπονδιακή Διεύθυνση Οικιστικής και Αστικής Ανάπτυξης (Department of Housing and Urban Development—HUD) έκλεισε και σφράγισε όλα τα εναπομείναντα συγκροτήματα κοινωνικών κατοικιών, υποστηρίζοντας ψευδώς ανεπανόρθωτες καταστροφές από την πλημμύρα.¹²⁸⁴ Στο αμέσως επόμενο διάστημα ανακοίνωσε την απόφασή της να προχωρήσει στην πώληση της συντριπτικής πλειοψηφίας τους για ιδιωτική εκμετάλλευση με κατοικίες “μεικτών εισοδημάτων”,¹²⁸⁵ την οποία

¹²⁸⁰ Kevin Fox Gotham, ‘Tourism Gentrification: The Case of New Orleans’ Vieux Carre (French Quarter)’, *Urban Studies* 42, τχ. 7 (2005): 1101.

¹²⁸¹ John Arena, ‘Black and White, Unite and Fight? Identity Politics and New Orleans’s Post-Katrina Public Housing Movement’, στο Johnson 2011: 156.

¹²⁸² Arena στο Johnson 2011: 156. Για το συγκρότημα River Garden βλέπε και Davis 2006.

¹²⁸³ Ned Sublette στο Spike Lee 2010.

¹²⁸⁴ Στην πραγματικότητα, τα περισσότερα από τα συγκροτήματα αυτά είχαν υποστεί διαχειρίσιμες —ή και καθόλου— καταστροφές, και παρέμειναν κλειστά για τα επόμενα χρόνια, τη στιγμή που τεράστιος αριθμός των κατοίκων της πόλης είχαν βρεθεί εκτοπισμένοι και άστεγοι. Σχετικό άρθρο της *Wall Street Journal* περιγράφει: “Όταν άρθηκε η οδηγία της υποχρεωτικής εκκένωσης της Νέας Ορλεάνης, κάτοικοι των κοινωνικών κατοικιών, πολλοί από τους οποίους είχαν αποχωρήσει παίρνοντας μόνο τα ρούχα που φορούσαν, επέστρεψαν και βρήκαν τα σπίτια τους κλειδωμένα ή σφραγισμένα. Το κλείσιμό τους δεν έγινε λόγω καταστροφών από τον τυφώνα ή την πλημμύρα. Στην πραγματικότητα, έκθεση αξιολόγησης ενός αρχιτέκτονα από το Τεχνολογικό Ινστιτούτο Μασαχουσέτης [MIT], τον Οκτώβριο του 2006 έδειξε ότι δεν υπήρχε δομική βλάβη και οι φθορές στο εσωτερικό για την πλειονότητα των κατοικιών αυτών ήταν ελάχιστη, καθώς οι κατασκευές αυτές είχαν εξαρχής σχεδιαστεί για να αντέχουν τέτοιες καταγίδες” (Judith Browne-Dianis, ‘Who Exiled New Orleans’ Poor?’, *The Washington Post*, 17 Μαΐου 2007.

¹²⁸⁵ Bill Quigley, ‘HUD to NOLA Poor - ‘Go F(ind) Yourself (Housing)!’ (Justice For New Orleans, 15 Ιουνίου 2006).

υλοποίησε σταδιακά τα επόμενα χρόνια.¹²⁸⁶ Χαρακτηριστική είναι η (διάσημη πλέον) δήλωση του Ρεπουμπλικανού βουλευτή, Ρίτσαρντ Μπέικερ (Richard Baker): “Επιτέλους καθарίσαμε (με) την κοινωνική κατοικία στη Νέα Ορλεάνη. Εμείς δεν μπορούσαμε να το κάνουμε, αλλά το έκανε ο Θεός”.¹²⁸⁷

Η καταστροφή της Κατρίνα παρουσιάστηκε και στην περίπτωση αυτή ως “ευκαιρία” για την “εκκαθάριση” των κοινωνικών κατοικιών, οι οποίες, στοχοποιήθηκαν ως “πυρήνες εγκληματικότητας” και “γεωγραφικά συγκεντρωμένης φτώχειας”, αντί να θεωρηθούν ως ένα από τα ελάχιστα μέτρα για την ικανοποίηση του θεμελιώδους δικαιώματος στη στέγαση. Όπως επισήμανε η οργάνωση γυναικών INCITE!,¹²⁸⁸ “ζητήματα πολέμου, εκτοπισμού, αστυνομικής καταστολής και στέγασης αλληλοσυνδέονται —ενώ παράλληλα σχετίζονται με ζητήματα φυλής όσο και φύλου”, δεδομένου ότι το 99% των κατοίκων των κοινωνικών κατοικιών της Νέας Ορλεάνης αποτελούνταν από αφροαμερικανούς και ιδιαίτερα από γυναίκες.¹²⁸⁹ Οι “μεικτές κοινότητες” που ήρθαν να αντικαταστήσουν στον χώρο την αφροαμερικανική εργατική τάξη ήταν το άλλο όνομα των μαζικών φαινομένων εξευγενισμού και αποτελούσαν, στην πραγματικότητα, άλλη μία ιστορία υφαρπαγής, δεδομένου ότι, όπως μας θυμίζει ο Ριντ, οι πολιτικές αυτές “ενεργοποιούνται στα μέρη όπου φτωχοί μαύροι καταλαμβάνουν πολύτιμη ακίνητη περιουσία”.¹²⁹⁰

Έτσι, σήμερα, από τα εννέα μεγάλα, ιστορικά συγκροτήματα κοινωνικών κατοικιών δεν έχει μείνει κανένα και οι πρώην κάτοικοί τους έχουν, στην πλειοψηφία τους, μετατραπεί σε ενοικιαστές με κουπόνια,¹²⁹¹ δηλαδή σε επισφαλώς στεγαζόμενους. Τελικά, η διαπίστωση του Φλάχερτνι, ότι “η πραγματική καταστροφή —ανθρωπογενής και όχι φυσική— ήταν η αποκαλούμενη ανάκαμψη, με αποτελέσματα πιο επιζήμια από τον ίδιο τον τυφώνα”,¹²⁹² θα

¹²⁸⁶ Παράλληλα, όπως σημειώνει ο Μόσκοβιτς, στα νέα αυτά συγκροτήματα κατοικιών απαγορεύονται “οι σύλλογοι για τα δικαιώματα των ενοικιαστών. Αντ’ αυτού, διαχειριστικά σχήματα που περιλαμβάνουν ΜΚΟ και ιδιωτικές εταιρίες επιτηρούν αυστηρά τις κατοικίες μεικτών εισοδημάτων, δείχνοντας ιδιαίτερη κλίση σε αχρειαστές πρακτικές πειθαρχίας” (Moskowitz 2018: 54).

¹²⁸⁷ Charles Babington, ‘Some GOP Legislators Hit Jarring Notes in Addressing Katrina’, *The Washington Post*, 10 Σεπτεμβρίου 200.

¹²⁸⁸ INCITE! (Women of Colour Against Violence): οργάνωση γυναικών με δράση σε εθνικό επίπεδο, ενάντια στη βία κατά των έγχρωμων γυναικών και των κοινοτήτων τους.

¹²⁸⁹ “Ο έμφυλος χαρακτήρας των επιθέσεων αυτών μετατράπηκε σε σαφή ευγονική όταν ο εκπρόσωπος της Πολιτείας της Λουιζιάνα, John LaBruzzo, από το Metairie πρότεινε τη μαζική στείρωση των κατοίκων των κοινωνικών κατοικιών και άλλων γυναικών που λάμβαναν κοινωνική πρόνοια” (Flaherty 2010: 187).

¹²⁹⁰ Reed 2008: 151.

¹²⁹¹ Richard A. Webster, ‘New Orleans public housing remade after Katrina. Is it working?’, *The Times-Picayune*, 20 Αυγούστου 2015. Πρόκειται για το Πρόγραμμα Κουπονιών για την Επιλογή Κατοικίας (Housing Choice Voucher Program) ή, αλλιώς, “πρόγραμμα της Παραγράφου 8” (Section 8 program) του Στεγαστικού Νόμου του 1937. Το πρόγραμμα παρέχει κουπόνια σε χαμηλοεισοδηματίες ως επίδομα ενοικίου. Οι παραλήπτες των κουπονιών είναι στη συνέχεια υπεύθυνοι να βρουν κατοικία της οποίας ο ιδιοκτήτης να δέχεται τα κουπόνια αυτά εντός μερικών μηνών. Διαφορετικά, τα κουπόνια τους ακυρώνονται και οι ίδιοι οφείλουν να επανυποβάλουν αίτηση για την απόκτηση νέων κουπονιών.

¹²⁹² Flaherty 2010: 58.

μπορούσε να χαρακτηριστεί μάλλον επιεικής ως προς την αντικειμενική αποτίμηση της όλης διαχείρισης. Ή, όπως πιο σαρκαστικά εξηγούν οι Φρόυντενμπουργκ κ.ά.:

“Αμέσως μετά την Κατρίνα, τα μέσα ενημέρωσης μετέδωσαν πολλές αναφορές για ‘ληηλασίες’. Εκ των υστέρων, έγινε σαφές ότι οι περισσότερες από τις λεηλασίες αυτές είχαν να κάνουν με φαγητό, νερό, ιατρικές προμήθειες και άλλα είδη πρώτης ανάγκης, τα οποία —δεδομένου ότι τα καταστήματα ήταν κλειστά και πλημμυρισμένα— απλώς δεν ήταν διαθέσιμα για τους αποκλεισμένους επιζώντες. Είναι επίσης σαφές ότι ορισμένες από τις λεηλασίες είχαν να κάνουν με ακριβές πολυτέλειες, όπως τηλεοράσεις πλάσμα, οι οποίες δεν αποτελούσαν είδη πρώτης ανάγκης για επιβίωση —ωστόσο δεν είναι σαφές το πόσο μεγάλο κέρδος θα μπορούσαν να αποκομίσουν οι πλιατσικολόγοι από τέτοιου είδους κλοπιμαία σε μία πόλη χωρίς ηλεκτρικό ρεύμα, και στην οποία ορισμένες περιοχές δεν θα έβλεπαν την αποκατάσταση του ηλεκτρικού για χρόνια. Παρόλα αυτά, εκ των υστέρων διαπιστώνεται πως το πιο σαφές συμπέρασμα που μπορεί κανείς να εξαγάγει είναι ότι η πιο σοβαρή λεηλασία από όλες δεν έγινε από τους φτωχούς μαύρους, αλλά από τους πλούσιους λευκούς —τόσο από την άποψη της συμβολής στους κινδύνους πριν από την Κατρίνα όσο και από την άποψη της μετέπειτα ανάκαμψης”.¹²⁹³

Εικόνα 25: “Κάντε αυτή τη γειτονιά μεικτού εισοδήματος!”. Από τις κινητοποιήσεις των κατοίκων ενάντια στον εκτοπισμό και τον εξευγενισμό των γειτονιών τους.

¹²⁹³ Freudenburg κ.ά. 2009: 135.

Η λεηλασία αυτή της Νέας Ορλεάνης από τις ανώτερες τάξεις μετά την Κατρίνα αποτελεί το κατεξοχήν παράδειγμα αυτού που η Ναόμι Κλάιν ονόμασε *καπιταλισμό της καταστροφής* (disaster capitalism), δηλαδή “τις ενορχηστρωμένες επιδρομές εναντίον της δημόσιας σφαίρας ύστερα από καταστρεπτικά συμβάντα, σε συνδυασμό με την αντιμετώπιση των καταστροφών ως επιχειρηματικών ευκαιριών [και την] εκμετάλλευση των συλλογικών τραυμάτων προκειμένου να επιβληθούν ριζικές κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές”.¹²⁹⁴

Η διαχείριση της Κατρίνα στη λογική του καπιταλισμού της καταστροφής οδήγησε, στην πραγματικότητα, σε επιδείνωση των συγγενικών μεταξύ τους φαινομένων της τουριστικοποίησης και του εξευγενισμού που ήδη βασάνιζαν την πόλη και τα κατώτερα στρώματά της. Όπως εξηγούσε ο κοινωνιολόγος Κέβιν Φοξ Γκόθαμ (Kevin Fox Gotham) λίγο πριν την Κατρίνα, η Νέα Ορλεάνη βρισκόταν ήδη “σε μία διαδικασία μετατροπής της σε τουριστική πόλη”. Ορίζοντας τη διαδικασία αυτή ως *εξευγενισμό μέσω του τουρισμού* (tourism gentrification), υπογράμμιζε “τον ρόλο των κρατικών πολιτικών στην ενθάρρυνση τόσο του εξευγενισμού όσο και της τουριστικής ανάπτυξης, αλλά και τις δράσεις των μεγάλων εταιρικών ομίλων για τη μετατροπή του [ιστορικού κέντρου της πόλης] σε χώρο ψυχαγωγίας και κατανάλωσης”.¹²⁹⁵ Επιπλέον, όπως επισημαίνει ο Γκόθαμ:

“[...] ο εξευγενισμός μέσω του τουρισμού αναδεικνύει τις στενά συνδεδεμένες διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και της τοπικής ανάπτυξης [localisation], οι οποίες ορίζουν τη σύγχρονη αστικοποίηση και τις διαδικασίες ανάπτυξης. Από τη μία μεριά, ο τουρισμός αποτελεί μία ‘παγκόσμια’ βιομηχανία, κυριαρχούμενη από μεγάλους διεθνείς [επιχειρηματικούς ομίλους]. Από την άλλη, ο τουρισμός αποτελεί μία ‘τοπική’ βιομηχανία, που χαρακτηρίζεται από την πολιτιστική παραγωγή από τα κάτω, τη σταθερότητα του τουριστικού προϊόντος στον χώρο και την τοπική κατανάλωση της περιοχής”.¹²⁹⁶

Ο τουρισμός συνιστούσε έναν από τους κινητήριους μοχλούς της οικονομίας της πόλης ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, και μέσω αυτού η Νέα Ορλεάνη βρήκε τη θέση της στον παγκόσμιο χάρτη του ανταγωνισμού των πόλεων, προωθώντας ως προϊόν για κατανάλωση την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική της κληρονομιά —από την περίοδο της γαλλικής και κυρίως της ισπανικής κυριαρχίας— και τον ιδιαίτερο και πολυεθνικό πολιτισμό της, —όπως την κρεολή κουζίνα και την τεράστια μουσική της παράδοση, ως “μητέρα” της τζαζ. Ιδιαίτερα ο πολιτισμός της μαύρης κοινότητας της πόλης μετατράπηκε σε κύριο προϊόν κατανάλωσης από τη βιομηχανία του τουρισμού. Η καθηγήτρια Αμερικανικών Σπουδών Λαϊνέλ Τόμας (Lynell Thomas) επισημαίνει το πώς η ιστορία της Νέας Ορλεάνης προωθήθηκε επιλεκτικά, εστιάζοντας στην αποικιακή και προ-εμφυλιακή περίοδο, αποσιωπώντας τις βαθιά ρατσιστικές και αντιδραστικές πολιτικές της μετεμφυλιακής περιόδου του Τζιμ Κρόου:

“[...] η προώθηση της κατανάλωσης της μαύρης πολιτιστικής παράδοσης της πόλης παρήγαγε μία ‘επιθυμία’ για τη ‘μαυρότητα’ την ίδια στιγμή που η ‘μαυρότητα’ αυτή χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την ‘καταστροφή’ της χειραφέτησης των μαύρων και της εξάλειψης των φυλετικών διαχωρισμών [...]. Στην κυρίαρχη τουριστική

¹²⁹⁴ Κλάιν 2010: 19, 22.

¹²⁹⁵ Gotham 2005: 1100.

¹²⁹⁶ Στο ίδιο: 1102.

αφήγηση της Νέας Ορλεάνης, η δυναμική αυτή αποτυπώθηκε στην μετατροπή των καταλυμάτων των σκλάβων σε μοδάτα εστιατόρια, ξενοδοχεία και τουριστικά αξιοθέατα, στην εξάπλωση φυλετικά στερεοτυπικών εικόνων και εμπορευμάτων στις βιτρίνες των τουριστικών καταστημάτων, και στην κυρίαρχη παρουσία των Αφροαμερικανών στον τομέα των υπηρεσιών [...]. Με τον τρόπο αυτό, οι τουρίστες της Νέας Ορλεάνης εξοικειώθηκαν με μία αναπαράσταση της μαυρότητας η οποία καθιστούσε την πραγματική, σημερινή μαύρη Νέα Ορλεάνη αόρατη”.¹²⁹⁷

Με άλλα λόγια, ο πολιτισμός της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης εμπορευματοποιήθηκε και πουλήθηκε μαζικά, μετατρέποντας το ιστορικό της κέντρο σε ένα τεράστιο κέντρο διασκέδασης. Στη μετά-Κατρίνα εποχή, οι παραπάνω τάσεις δεν μειώθηκαν, ούτε κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών και ενώ ακόμη τεράστιες περιοχές της πόλης έμοιαζαν με πεδίο μάχης. Αντίθετα, γνώρισε μία νέα μορφή τουρισμού, αυτήν που οι Λέννον και Φόλεϋ ονομάζουν *μακάβριο τουρισμό* (dark tourism).¹²⁹⁸ Όπως εξηγεί η Χερνάντεζ:

“Στη Νέα Ορλεάνη, αυτή η εκμετάλλευση της καταστροφής για τουριστικούς σκοπούς επιβλήθηκε πολύ γρήγορα, ως συνέχεια των πρακτικών μάρκετινγκ της πόλης που ακολουθούνταν από τα τέλη του 20ού αιώνα [...]. Αναμνηστικά μπλουζάκια και αυτοκόλλητα που ειρωνεύονταν [...] την ανικανότητα των αρχών [να διαχειριστούν την καταστροφή] αποτελούν ένα από τα παραδείγματα της *επιχείρησης της Κατρίνα*. Τα *disaster tours*, δηλαδή οι ξεναγήσεις στις γειτονιές που επλήγησαν από την καταστροφή [...] εντάχθηκαν επίσημα στα τουριστικά πακέτα ήδη από τα τέλη του φθινοπώρου του 2005 [...]. Η Διεύθυνση Τουριστικής Ανάπτυξης της πόλης επιβεβαίωσε, τον Ιανουάριο του 2007, την επιτυχία των ξεναγήσεων αυτών και τη σημασία των εσόδων που παρήγαγαν”.¹²⁹⁹

Ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα του *τουρισμού της καταστροφής* (disaster tourism), υπό το σλόγκαν “Γίνετε μάρτυρας της μετά-Κατρίνα καταστροφής”,¹³⁰⁰ το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα εμφανίζει, τα τελευταία χρόνια, σημαντική ανάπτυξη των τουριστικών καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης (Airbnb), που συμβάλλουν στην περαιτέρω αύξηση των αξιών των ακινήτων και των ενοικίων, αλλά και στα φαινόμενα εξευγενισμού της περιοχής.

¹²⁹⁷ Lynnell L. Thomas, ‘“Roots Run Deep Here”: The Construction of Black New Orleans in Post-Katrina Tourism Narratives’, *American Quarterly* 61, τχ. 3 (2009): 750–51.

¹²⁹⁸ John Lennon και Malcolm Foley, *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster* (London, New York: Continuum, 2000).

¹²⁹⁹ Hernandez 2008: 64-65.

¹³⁰⁰ Thomas 2009: 764.

Εικόνα 26: Δύο από τις πολυάριθμες, πλέον, κατοικίες που έχουν μετατραπεί σε βραχυχρόνιας μίσθωσης για τουρίστες (προσωπικό αρχείο).

Εικόνα 27: Το φράγμα, στο σημείο που είχε καταρρεύσει στο Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα, σήμερα. Πλέον, στις πλατφόρμες βραχυχρόνιας μίσθωσης παρουσιάζεται ως “ιδανικό μέρος” για άθληση και βόλτα με τα κατοικίδια (προσωπικό αρχείο).

Τελικά, η όλη διαχείριση των καταστροφών της Κατρίνα και της μετέπειτα ανάκαμψης της πόλης δημιούργησε, συνειδητά, σαφή, απτά και, πολλές φορές, ανυπέρβλητα εμπόδια στην επιστροφή των εξόριστων κατοίκων —ιδιαίτερα της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης—, εφόσον οι όποιες αλλαγές προωθήθηκαν τους απέκλειαν συστηματικά. Παρόλο που η επίσημη αφήγηση για την ανάκαμψη της πόλης επιμένει να μιλάει για ανάκτηση του μεγαλύτερου ποσοστού του παλαιότερου πληθυσμού της (79%),¹³⁰¹ αποσιωπάται συστηματικά το πόσοι από τους σημερινούς κατοίκους είναι νέοι, εφόσον, όπως παρατηρεί ο Φλάχερτυ:

“[...] στις περισσότερες από τις αλλαγές στη μετά-Κατρίνα Νέα Ορλεάνη πρωταγωνίστησε ο νέος πληθυσμός των διευθυντών, καθηγητών, πολεοδόμων, αρχιτεκτόνων, κατασκευαστών και άλλων μεταρρυθμιστών, οι οποίοι μετεγκαταστάθηκαν στην πόλη. Συχνά αυτοαποκαλούμενοι “YURPS” —Young, Urban, Rebuilding Professionals [Νέοι Επαγγελματίες που Ξαναχτίζουν την Πόλη]—, εργάζονται σε σχολεία, μη-κερδοσκοπικούς οργανισμούς, ιδρύματα και άλλες επιχειρήσεις. Πολλοί εντός αυτής της κοινότητας αντιλαμβάνονται τη Νέα Ορλεάνη ως λευκή σελίδα πάνω στην οποία μπορούν να προβάλλουν και να εξασκούν τις ιδέες τους για μεταρρύθμιση, είτε αυτό αφορά στην εκπαίδευση, την αρχιτεκτονική, την πολεοδομία ή το σύστημα υγείας”.¹³⁰²

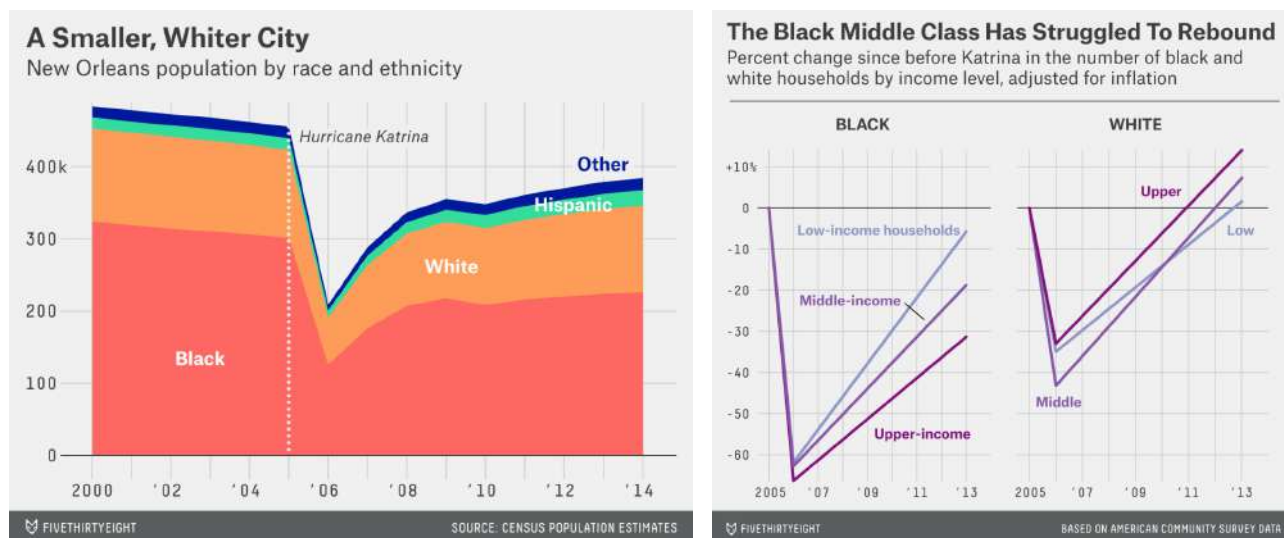
Η αλλαγή της κοινωνικής και φυλετικής σύνθεσης της Νέας Ορλεάνης ως αποτέλεσμα του εκτοπισμού των κατοίκων και των αλληπάλληλων υφαρπαγών που είδαμε παραπάνω, αποτυπώθηκε έντονα το 2010, τόσο στο επίπεδο των αυτοδιοικητικών εκλογών —όπου για πρώτη φορά μετά από πολλές δεκαετίες εξελέγη λευκός δήμαρχος—¹³⁰³ όσο και στην εθνική απογραφή που κατέγραψε σημαντική μείωση του αφροαμερικανικού πληθυσμού της

¹³⁰¹ Από 484.674 κατοίκους το 2000, η Νέα Ορλεάνη συγκεντρώνει συνολικό πληθυσμό 383.282 το 2020.

¹³⁰² Flaherty 2010: 84. Ο Λόλις Έρικ Έλι σημειώνει ότι “στην απογραφή του 2010 δεν υπήρχε ερώτηση σχετικά με το εάν ήσουν εκτοπισμένος από την Κατρίνα που δεν μπόρεσε να επιστρέψει”, και υποστηρίζει ότι περίπου το 20% των σημερινών κατοίκων της πόλης δεν ζούσε στη Νέα Ορλεάνη πριν την Κατρίνα (Lolis Eric Elie στο *The Nation at The New School* 2015). Αντίστοιχα, ο Κάλβιν Μακί, κάτοικος της Νέας Ορλεάνης και πρόεδρος του Συμβουλίου για την Κοινωνική Θέση των Μαύρων Ανδρών και Αγοριών της Λουιζιάνα, σχολιάζει: “Πάντα μιλούσαν για την αλλαγή της κοινωνικής δυναμικής ή της κοινωνικής γεωγραφίας της πόλης. Και υπάρχει και το ρητό ‘ποτέ μη χαραμίζεις μία καλή κρίση’. Έτσι, πολλές ήταν οι δυνάμεις που είδαν την Κατρίνα ως την ευκαιρία για να κάνουν όλα όσα είχαν στα σχέδιά τους για χρόνια” (Calvin Mackie στο *Spike Lee* 2010).

¹³⁰³ Χαρακτηριστικά, ο νεοεκλεγείς τότε, Μιτς Λάντριου, δήλωσε το 2010: “Το να είσαι ο δήμαρχος αυτής της πόλης είναι σαν να βρίσκεσαι στη μέση μίας αίθουσας επειγόντων περιστατικών εντός του πεδίου μάχης” (Mitch Landrieu στο *Spike Lee* 2010). Ο Φλάχερτυ συμπυκνώνει τις δημογραφικές αυτές αλλαγές: “Μεταξύ των δημόσιων αξιωμάτων που έγιναν από μαύρα λευκά ήταν ο δήμαρχος, ο αρχηγός της αστυνομίας, ο εισαγγελέας της περιφέρειας, καθώς και οι αντιπρόσωποι στη Σχολική Διεύθυνση και το Δημοτικό Συμβούλιο, που αποτελούνται πλειοψηφικά από λευκά μέλη για πρώτη φορά [μετά από δεκαετίες]. Την ίδια στιγμή που οι ηγέτες της μαύρης κοινότητας δήλωσαν ότι ο εκτοπισμός μετά τον τυφώνα στέρησε από τους Αφροαμερικανούς την εκπροσώπησή τους, άρχισε να διαμορφώνεται μία άλλη αφήγηση. Πολλές ήταν οι φωνές στα μέσα ενημέρωσης και στην επιχειρηματική ελίτ που είπαν ότι η νέα πολιτική τάξη —η οποία τυχαίνει να είναι κατά κύριο λόγο λευκή— αναδιρθρώνει την πολιτική της πόλης προς μία μετά-φυλετική εποχή. ‘Οι προσπάθειές μας αλλάζουν τις παλιές νοοτροπίες’, δήλωσε ο Δήμαρχος Μιτς Λάντριου λίγο μετά την εκλογή του το 2010. Αφού κατηγορήσε όσους του ασκούσαν κριτική ως προσκολλημένους στο παρελθόν, ο Λάντριου [...] προσέθεσε: ‘Αυτή η πόλη θα πειθαρχήσει ξανά’” (Jordan Flaherty, ‘Six Years After Katrina’, *New Clear Vision* (blog), 1 Σεπτεμβρίου 2011).

πόλης, με παράλληλη αύξηση των λευκών.¹³⁰⁴ Στην ουσία, όπως σωστά εξηγεί ο ιστορικός Τζον Μπάρρυ (John M. Barry), οι δημογραφικές αυτές αλλαγές δημιούργησαν “ένα είδος παράλληλης κοινωνίας [η οποία] δεν αντιλαμβάνεται καν ότι σπρώχνει στο περιθώριο σημαντικό κομμάτι αυτού που ήταν η Νέα Ορλεάνη”.¹³⁰⁵

Εικόνα 28: Πληθυσμός της Νέας Ορλεάνης κατά εθνότητα και φυλή (αριστερά). Διαφορές % από πριν την Κατρίνα στα αφροαμερικανικά και στα λευκά νοικοκυριά (δεξιά) (Casselman 2015).

Η “ληηλασία” της πόλης από τις (λευκές) ανώτερες τάξεις έδειξε και την βαθιά περιφρόνησή τους για τα χαμηλότερα στρώματα, τα οποία είδαν ως αναλώσιμα στην πορεία τους για την αύξηση των δικών τους προνομίων και κερδών. Διότι όπως εξηγεί ο Ριντ:

“Οι φυσικές καταστροφές μεγεθύνουν τις υφιστάμενες ανισότητες. Οι άνθρωποι που αποκλείστηκαν ή απλά αγνοήθηκαν στην συγκεκριμένη καταστροφή, ήταν οι ίδιοι που αποκλείστηκαν στο πλαίσιο ενός προτύπου αστακής αναγέννησης το οποίο, στη Νέα Ορλεάνη όπως και παντού αλλού, βασίζεται στην απομάκρυνσή τους. Η παρουσία τους αντιμετωπίζεται ως ακαλαισθησία και ως επιβραδυντικός παράγοντας για την αύξηση των αξιών των ακινήτων, που αποδεικνύεται εξ ορισμού από το γεγονός ότι οι χώροι τους οποίους καταλαμβάνουν δεν αξιοποιούνται στο έπακρο. Και δεν είναι απλά και μόνο επειδή οι άνθρωποι αυτοί είναι μαύροι. Ενσαρκώνουν μία άλλη, πιο συγκεκριμένη κατηγορία, το αντίστοιχο αυτού που ονομαζόταν, στο απόγειο της φυλετικής ταξινόμησης, ‘υπο-φυλή’. Είναι

¹³⁰⁴ Πιο συγκεκριμένα, το ποσοστό του μαύρου πληθυσμού στο σύνολο των κατοίκων της πόλης μειώθηκε από 67,3% το 2000 σε 59,6% το 2010 και 53,6% το 2020. Αντίστοιχα, ο λευκός πληθυσμός παρουσιάζει αύξηση: 28,1% (2000), 30,5% (2010) και 31,6% (2020). [βλέπε: ‘New Orleans, LA Demographic Statistics’, Infoplease, 2000, και US Census Bureau, ‘Racial and Ethnic Diversity in the United States: 2010 Census and 2020 Census’, Census.gov.

¹³⁰⁵ John Barry, στην καταληκτική συζήτηση του συμποσίου *New Orleans Resilient City: 10 Years Later*, ‘What Does New Orleans Now Know?’ Βλέπε σχετικά σε βίντεο: *The Atlantic*, ‘Closing Discussion: What Does New Orleans Now Know?’ (*New Orleans Resilient City: 10 Years Later*, Sheraton New Orleans, 24 Αυγούστου 2015).

ένας πληθυσμός βάσει του οποίου οι υπόλοιποι —τόσο λευκοί όσο και μαύροι— μετρούν τη δική τους αξία ως πολίτες”.¹³⁰⁶

Κατρίνα 10: Ανθεκτική Νέα Ορλεάνη

Η κεντρική ιδέα πίσω από την ανάκαμψη της Νέας Ορλεάνης όπως προωθήθηκε πολύ συνειδητά από τις ανώτερες τάξεις συμπυκνώνεται στα λόγια του Δημάρχου Μιτς Λάντριου, που το 2015 δήλωνε: “[...] επιλέξαμε να μην ανοικοδομήσουμε την πόλη όπως ήταν πριν. Επιλέξαμε να την ανοικοδομήσουμε όπως θα έπρεπε να είναι εξαρχής”.¹³⁰⁷ Αυτό σήμαινε, όπως συχνά αναφέρεται κριτικά, τη μετατροπή της σε μία πόλη πιο εύπορη, πιο λευκή και λιγότερο πολυπληθή. Αυτή ήταν η “νέα” Νέα Ορλεάνη που παρουσιάστηκε ως το μεγαλύτερο “success story” των ΗΠΑ και ως πρότυπο για το πρόγραμμα 100RC του Ιδρύματος Ροκφέλερ:

“Παρόλο που έχει ακόμη πολύ δρόμο να διανύσει, η Νέα Ορλεάνη σωστά ονομάστηκε μία ιστορία επιτυχίας για την ανάπτυξη της αστικής ανθεκτικότητας. Αν και το έργο είναι ακόμη ανολοκλήρωτο, κάτω από την καθοδήγηση και το όραμα του Δημάρχου Μιτς Λάντριου, η πόλη έγινε το σπίτι μίας εξολοκλήρου νέας γενιάς φιλόδοξων επιχειρηματιών και μετατράπηκε σε μαγνήτη για τις επιχειρήσεις και τις επενδύσεις”.¹³⁰⁸

Στην πραγματικότητα, όμως, το Ροκφέλερ δεν “εμπνεύστηκε” απλώς από την ιστορία της Νέας Ορλεάνης, αλλά συμμετείχε ενεργά σε όλη τη διαδικασία ανάκαμψης ήδη από τους πρώτους μήνες μετά την καταστροφή. Το Ροκφέλερ αποτέλεσε έναν από τους κεντρικούς συντονιστές των διαδικασιών σχεδιασμού της ανάκαμψης ήδη από τον Μάρτιο του 2006,¹³⁰⁹ στοχεύοντας, όπως επισημαίνεται, “στη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου σχεδίου που θα υπερέβαινε τα έργα αποκατάστασης και ανάκαμψης, και θα εστίαζε σε μακροπρόθεσμες δραστηριότητες για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας”.¹³¹⁰ Στο πλαίσιο αυτό ανέπτυξε ευρεία δράση στις διαδικασίες αποκατάστασης, η οποία εκτεινόταν από τη

¹³⁰⁶ Reed 2008: 148. Για μία πιο αναλυτική παρουσίαση των ανισοτήτων στην ανάκαμψη στη βάση της τάξης, της φυλής, του φύλου και της ηλικίας βλέπε: Christina Finch, Christopher T. Emrich, και Susan L. Cutter, ‘Disaster disparities and differential recovery in New Orleans’, *Population and Environment* 31, τχ. 4 (2010): 179–202. Η αναφορά της μη-κερδοσκοπικής Prosperity Now (2016) προσφέρει μία σύντομη αλλά συνολική εικόνα του φυλετικού χαρακτήρα των ανισοτήτων που ενισχύθηκαν μετά την Κατρίνα: Racial Wealth Divide Initiative, ‘Racial Wealth Divide in New Orleans’ (Prosperity Now, Οκτώβριος 2016).

¹³⁰⁷ Phillip Martin, ‘Do Feel-Good Slogans like ‘Resilient New Orleans’ and ‘Boston Strong’ Mask Income Inequality?’, *The World from PRX*, 1 Σεπτεμβρίου 2015,.

¹³⁰⁸ The Rockefeller Foundation 2015.

¹³⁰⁹ Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος, τον Μάρτιο του 2006 το Ροκφέλερ κλήθηκε από την Πολιτεία να συμμετάσχει σε συνάντηση για την διαμόρφωση των κατευθύνσεων του σχεδιασμού ανάκαμψης της πόλης, “με εκπροσώπους των γραφείων του Κυβερνήτη και του Δημάρχου, τοπικές φιλανθρωπικές οργανώσεις, εκπροσώπους των τοπικών κοινοτήτων, επιχειρηματικά στελέχη και επροσώπους από πάνω από εβδομήντα γειτονιές [...], στα γραφεία του Ιδρύματος για τη Μεγάλη Νέα Ορλεάνη [Greater New Orleans Foundation]” (The Rockefeller Foundation 2015).

¹³¹⁰ Στο ίδιο.

χρηματοδότηση ΜΚΟ για την ανοικοδόμηση του Κατώτερου Ένατου Διαμερίσματος — όπως το Habitat for Humanity— ως τη συνδιαμόρφωση, μαζί με τις τοπικές αρχές, αναπτυξιακών σχεδίων της πόλης —όπως το Ενιαίο Σχέδιο για τη Νέα Ορλεάνη (UNOP, 2007) που αποτέλεσε μελέτη για τη διαχείριση της χρηματοδότησης που λάμβανε η πόλη για την αντιμετώπιση των καταστροφών.¹³¹¹

Με άλλα λόγια, το Ίδρυμα Ροκφέλερ δεν ήρθε εκ των υστέρων να “εμπνευστεί” από το ‘success story’ της νέας Νέας Ορλεάνης, αλλά αποτέλεσε έναν από τους βασικούς συνδιαμορφωτές της ανάκαμψης, γεγονός το οποίο, ουσιαστικά, κεφαλαιοποίησε στη συνέχεια μέσα από το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων.¹³¹² Η σχεδόν ολική καταστροφή της πόλης (μετά το πέρασμα του τυφώνα) και η ταραχώδης και με ξεκάθαρο ταξικό πρόσημο διαδικασία αναγέννησής της ήταν οι πειραματισμοί από τους οποίους γεννήθηκε το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων. Η ανάκαμψη της Νέας Ορλεάνης ως πεδίο εφαρμογής (και επιδρομής) του καπιταλισμού της καταστροφής ήταν το ζωντανό εργαστήριο στο οποίο ορίστηκε η ανθεκτικότητα όχι μόνο ως εργαλείο διαχείρισης καταστροφών, αλλά και ως σύνολο πολιτικών επιλογών για το ίδιο το περιεχόμενο της ανάπτυξης εφεξής.

Η διαδρομή αυτή αποτυπώνεται στη Στρατηγική Ανθεκτικότητας της Νέας Ορλεάνης, η οποία αποτελεί, όπως αναφέρεται, “μία πρόσκληση για δράση —μία διατύπωση των αξιών” γύρω από τις οποίες καλείται η πόλη να συνεχίσει την ανάπτυξή της “για τις ερχόμενες δεκαετίες”.¹³¹³ Το πρόγραμμα ανθεκτικότητας της Νέας Ορλεάνης, ως το πρώτο που καταρτίστηκε στο πλαίσιο των 100 Ανθεκτικών Πόλεων, παρουσιάζει σαφώς την πόλη ως παράδειγμα προς μίμηση για τις υπόλοιπες πόλεις-μέλη, ως “παγκόσμιο ηγέτη” και ως “εργαστήριο ανθεκτικότητας”, όπως αναφέρεται σε πλείστα σημεία του κειμένου, εργαστήριο των πολιτικών ανθεκτικότητας για τις πόλεις.

Οι κατευθυντήριες γραμμές του σχεδίου εστίασαν κυρίως στο ζήτημα των υποδομών, προωθώντας τη λογική του “ζώντας με το νερό”.¹³¹⁴ Στο πλαίσιο αυτό, το σχέδιο ανθεκτικότητας της πόλης αναπτύχθηκε γύρω από τους άξονες της “προσαρμογής σε ένα περιβάλλον που αλλάζει”, της “σύνδεσης με τις ευκαιρίες”, και του “μετασχηματισμού των

¹³¹¹ The Rockefeller Foundation 2015.

¹³¹² Δεν είναι επομένως τυχαίο ότι η έννοια της ανθεκτικότητας εισάγεται αρχικά στα αναπτυξιακά σχέδια της πόλης ήδη από το 2010 —πολύ πριν τη δημιουργία του προγράμματος Ροκφέλερ— με το Νέο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο, το οποίο την ορίζει με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που αργότερα την όρισε το Ίδρυμα Ροκφέλερ στο 100RC (City of New Orleans - City Planning Commission, ‘Plan for the 21st Century: New Orleans 2030 - Vol. 2 Strategies and Actions’, Αύγουστος 2010: 6-7).

¹³¹³ City of New Orleans, ‘Resilient New Orleans: Strategic Actions to Shape our Future City’ (100 Resilient Cities, 2015): 28.

¹³¹⁴ Ενδεικτικό είναι, όπως αναφέρει ο Πατρίκ Νάεφ, ότι “το 2015, η πόλη της Νέας Ορλεάνης έλαβε μία ομοσπονδιακή χορηγία 141,3 εκατομμυρίων δολαρίων από την HUD, ως αποτέλεσμα του Εθνικού Διαγωνισμού Ανθεκτικότητας στις Καταστροφές (National Disaster Resilience Competition). Ο CRO [της Νέας Ορλεάνης] διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο αυτό και η αίτηση της πόλης εστίασε κυρίως στην κατασκευή καινοτόμων υποδομών στην ‘ανθεκτική συνοικία’ του Τζεντίλυ [Gentilly]” (Naef 2022: 4).

συστημάτων της πόλης”.¹³¹⁵ Και οι τρεις αυτοί πυλώνες γίνονται πλήρως κατανοητοί εάν τους αντιστοιχίσουμε με τις διαδικασίες ανάκαμψης της πόλης που αναλύσαμε εκτενώς παραπάνω. Και μόνο τότε μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί το πρόγραμμα καλεί σε μία προσαρμογή η οποία θα πρέπει να είναι “τόσο φυσική όσο και συμπεριφορική”.¹³¹⁶

Στη λογική αυτή, οι προτάσεις του προγράμματος διαμορφώνονται στη βάση μίας θεώρησης που αντιλαμβάνεται την ανάπτυξη αφενός ως τεχνικό πρόβλημα, αφετέρου ως ατομική ευθύνη. Είναι χαρακτηριστικό ότι, εκτός από την εγκαθίδρυση πλείστων Συνεργασιών Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ), οι προτάσεις περιορίστηκαν στη διαμόρφωση της λογικής γύρω από την οποία προωθήθηκε η νέου τύπου ανάπτυξη —εν είδει ευχολογίου—, καθώς και στη δημιουργία νέων γραφείων, διευθύνσεων και φορέων που δεν στόχευαν στην πρόληψη, αλλά στην εκ των υστέρων διαχείριση μελλοντικών κινδύνων. Γεγονός που επιβεβαιώνει το ότι η Στρατηγική Ανθεκτικότητας ήρθε να νομιμοποιήσει την εν εξελίξει διαδικασία ανάκαμψης της πόλης.

Η εκ βάθρων αναδιοργάνωση της Νέας Ορλεάνης στη λογική του καπιταλισμού της καταστροφής και η πλήρης ιδιωτικοποίηση των λειτουργιών και υπηρεσιών της πόλης παρουσιάστηκε ως “εκμοντερνισμός” τους και ως στρατηγική ανθεκτικότητας, η οποία “εφοδιάζει τους κατοίκους και τις επιχειρήσεις για να εξελιχθούν από καταναλωτές των δημόσιων υπηρεσιών σε συνεργάτες στην αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων”. Βέβαια, εύλογα ανακύπτει το ερώτημα του κατά πόσο οι προκλήσεις αυτές είναι όντως κοινές, καθώς και κατά πόσο το ζήτημα της πολιτικής προστασίας μπορεί να περιοριστεί εξ ολοκλήρου στην ατομική ευθύνη.

Στη λογική αυτή αναπτύσσονται δράσεις όπως το πρόγραμμα δημιουργίας αποταμιευτικών λογαριασμών για έκτακτες καταστάσεις, που στοχεύει στην “αύξηση των αποταμιεύσεων [ώστε] τα νοικοκυριά να διαθέτουν μεγαλύτερη οικονομική σταθερότητα και να είναι καλύτερα προετοιμασμένα να απαντήσουν σε κρίσεις ενώ παράλληλα θα συμβάλλουν ισότιμα στην μεγέθυνση της συνολικής οικονομίας”.¹³¹⁷ Ή το πρόγραμμα για τον “ανθεκτικό εκσυγχρονισμό” των κατοικιών, το οποίο προσφέρει κίνητρα στους κατοίκους να αναβαθμίσουν τις ιδιοκτησίες τους απέναντι σε μελλοντικές πλημμύρες, με τη δημιουργία “κήπων βροχής” για τη διαχείριση των όμβριων υδάτων, και με την ανύψωση των κατοικιών ώστε να μην πλημμυρίζουν. Όπως αναφέρεται, “επενδύοντας στην προσωπική τους ανθεκτικότητα, τα νοικοκυριά και οι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων θα συμβάλουν στην ετοιμότητα στο επίπεδο της κοινότητας η οποία θα δώσει ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη [...] και δεν θα βαραινούν το δημόσιο προϋπολογισμό για την ανάκαμψη από [μελλοντικές] καταστροφές”.¹³¹⁸

Τελικά, η τραγωδία της Κατρίνα απαντήθηκε με την ανάδειξη της ανθεκτικότητας ως κεντρικό πρόταγμα της όποιας ανάπτυξης, που, όπως εύστοχα συμπεραίνει ο Τζόνσον,

¹³¹⁵ City of New Orleans 2015: 29.

¹³¹⁶ Στο ίδιο: 4.

¹³¹⁷ Στο ίδιο: 54.

¹³¹⁸ Στο ίδιο: 40.

“παρήγαγε [...] μία νέα υποκουλτούρα επιβιωτισμού όπου η ετοιμότητα για την αντιμετώπιση των καταστροφών θεωρείται ατομική ευθύνη [...]. Αυτή η υποχώρηση από την κοινωνία και η δημιουργία ατομικών ζωνών ασφάλειας και προστασίας για όσους έχουν την οικονομική δυνατότητα να τις αγοράσουν συγκροτούν τη λογική του άνευ ορίων νεοφιλελευθερισμού”.¹³¹⁹ Το πρόγραμμα και, εν τέλει, η μέθοδος της ανθεκτικότητας, είναι βαθιά συνδεδεμένα με τη νεοφιλελεύθερη λογική της δημιουργικής καταστροφής.

Η ολοκληρωμένη αυτή στρατηγική ανθεκτικότητας παρουσιάστηκε, με το σύνθημα “Κατρίνα 10: Ανθεκτική Νέα Ορλεάνη” εν μέσω μεγάλων πανηγυρισμών και εορτασμών από τη δημοτική αρχή στην επέτειο των δέκα χρόνων μετά τον τυφώνα.¹³²⁰ Ή, όπως το παρουσίασε το Ίδρυμα Ροκφέλερ, αυτοί ήταν οι εορτασμοί για “μία δεκαετία ανθεκτικότητας”.¹³²¹

“Ένωθες ότι κάτι συμβαίνει, κάτι αλλάζει”

Η ιστορία της δεκαετίας της ανθεκτικότητας γράφτηκε πρώτα από όλα σε βάρος των χαμηλότερων στρωμάτων και ιδιαίτερα αυτών της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης της πόλης. Μία δεκαετία ανθεκτικότητας τους υποβίβασε σε διάφορες κατηγορίες της ανθρώπινης ύπαρξης, ενώ ταυτόχρονα μέσω της ανθεκτικότητας τους κατέστησε προσαρμοστικούς σε θυσίες, δηλαδή προσαρμοσμένους εν τέλει στην αποδοχή μίας συνεχούς και δομικής βίας.

Η κυρίαρχη αφήγηση παρουσίασε την “νέα” Νέα Ορλεάνη ως μία ιστορία επιτυχούς ανάπτυξης της ανθεκτικότητας αλλά, για να το κάνει αυτό, όπως επισημαίνει ο Τζον Κλαρκ, “εξαφάνισε πολλά από τα ακόμη υπαρκτά προβλήματα και τις συνεχιζόμενες τραγωδίες της πόλης, ενώ επιπλέον εξαφάνισε και πολλούς από τους πιο σημαντικούς αγώνες και επιτεύγματα της κοινότητας, εφόσον αυτά δεν ταίριαζαν με την επίσημη ιστορία”.¹³²² Το καλοκαίρι του 2015 αρθρώθηκε και μία άλλη, αντιπαραθετική αφήγηση, που μίλησε για μία ιστορία καταστροφών, υφαρπαγής και εμβάθυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων:

¹³¹⁹ Cedric Johnson, ‘Preface: Obama’s Katrina’, στο Johnson 2011: xii.

¹³²⁰ “Κατά τη διάρκεια της τελευταίας εβδομάδας του Αυγούστου του 2015, τα πλήθη συνέρρευσαν στη Νέα Ορλεάνη. Δημοσιογράφοι, εκλεγμένοι αξιωματούχοι και Πρόεδροι των ΗΠΑ –πρώην και νυν– ήρθαν στην πόλη για ένα προσεκτικά μελετημένο γλέντι εκδηλώσεων μνήμης για τη δέκατη επέτειο του τυφώνα Κατρίνα. Διοργανώθηκαν πάνελ συζητήσεων με διάσημους φιλόσοφους και διευθύνοντες συμβούλους τραπεζών στα ξενοδοχεία Sheraton και Hyatt, ξεναγήσεις με πλοία και αεροπλάνα στα νέα φράγματα της πόλης (που ανακηρύχθηκαν ‘το Σινικό Τείχος της Νέας Ορλεάνης’) [...], η παρουσίαση της χρηματοδοτούμενης από το Ίδρυμα Ροκφέλερ ‘Στρατηγικής Ανθεκτικότητας’, καθώς και μία μαζική τελετή εορτασμού στο στάδιο Smoothie King Center, παρουσία δημοφιλών μουσικών, [γνωστών παρουσιαστών] και του πρώην προέδρου Μπιλ Κλίντον” (Anna Simonton, “Hope you remember”: Resilience and resistance in New Orleans’, *Scalawag*, 1 Δεκεμβρίου 2015).

¹³²¹ The Rockefeller Foundation 2015. Πληθώρα άρθρων παρουσίασε, στην επέτειο των δέκα χρόνων, τη Νέα Ορλεάνη ως “παράδειγμα” και “εργαστήριο” ανθεκτικότητας. Βλέπε ενδεικτικά: Alonzo L. Plough και Anita Chandra, ‘What Hurricane Katrina Taught Us About Community Resilience’, RAND Corporation, 8 Σεπτεμβρίου 2015 | Manuel Roig-Franzia, ‘10 Years After Katrina: A ‘resilience lab’’, *The Washington Post*, 22 Αυγούστου 2015.

¹³²² Clark 2015.

“Η Νέα Ορλεάνη, αυτή η πόλη η οποία, σύμφωνα με τον Ομπάμα έκανε ‘αξιοσημείωτα’ βήματα στο να γίνει πιο ‘δίκαιη’, είναι δεύτερη στη λίστα των πόλεων των ΗΠΑ με τις πιο ακραίες οικονομικές ανισότητες, και το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών μεγαλώνει. Το επίπεδο των οικονομικών ανισοτήτων στη Νέα Ορλεάνη είναι συγκρίσιμο με αυτό της Ζάμπια. Εμφανίζει εξαιρετικά υψηλά ποσοστά παιδικής φτώχειας, αλλά και γενικευμένης φτώχειας [...], πάνω από τον εθνικό μέσο όρο [...]. [Παράλληλα καταγράφεται ένα] συγκλονιστικά υψηλό κόστος διαβίωσης σε σχέση με το μέσο εισόδημα στη Λουιζιάνα, και ιδιαίτερα στη Νέα Ορλεάνη, στην οποία παρατηρείται εκτόξευση των τιμών των ακινήτων και των ενοικίων”.¹³²³

Στον αντίποδα των επίσημων εορτασμών της “Ανθεκτικής Νέας Ορλεάνης” οργανώθηκε μία σειρά από ποικίλες δράσεις και αντί-εορτασμούς, που εστίασαν ακριβώς στο να υπενθυμίσουν το πώς η πόλη αγωνίστηκε και αγωνιζόταν ακόμα να σωθεί. Χαρακτηριστική ήταν η Δέκατη Ετήσια Πορεία της Κατρίνα, η οποία “διοργάνωσε ομιλίες και καλλιτεχνικά δρώμενα στο σημείο που έσπασαν τα φράγματα στο κατεστραμμένο και ακόμα ερημωμένο Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα”,¹³²⁴ αλλά και η Εβδομάδα Δράσης για τα 10 Χρόνια από την Κατρίνα (Katrina 10 Week of Action), η οποία στόχευε στην “ενίσχυση της αφήγησης της λαϊκής αντίστασης ώστε να αντικρουστεί η ιδέα της ανθεκτικότητας και της επιβίωσης ως των μόνων μας επιθυμιών”.¹³²⁵ Η καλλιτέχνις και ακτιβίστρια Ιμάνι Ζάκλιν Μπράουν (Imani Jacquelin Brown) κατανοώντας και βιωματικά το διακύβευμα της δεκάχρονης και πλέον εφαρμογής της ανθεκτικότητας διαπιστώνει ότι :

“Αυτό που υπονοεί πραγματικά [η ανθεκτικότητα] είναι ότι μία ομάδα ανθρώπων — μιλάμε κυρίως για τον έγχρωμο πληθυσμό των κατώτερων στρωμάτων— μπορεί να δέχεται κατ’ επανάληψη τα χτυπήματα της αποικιοκρατίας, του διαχωρισμού, της δουλείας, των νόμων του Τζιμ Κρόου, του εκτοπισμού, της αστικής ανανέωσης, και πάλι του εκτοπισμού... αυτά τα χτυπήματα συνεχίζουν να έρχονται και ‘θεέ μου! Κοίτα πόσο ανθεκτικοί είμαστε!’ [...]”.¹³²⁶

Έτσι, τα τοπικά κοινωνικά κινήματα δημιούργησαν ένα ευρύ πεδίο διαλόγου και δράσεων στα δέκα χρόνια μετά την Κατρίνα, ουσιαστικά προωθώντας και προβάλλοντας ενάντια στην ανθεκτικότητα όλες τις μορφές αντίστασης, το τεράστιο κίνημα αλληλεγγύης και τις πάμπολλες ομάδες αλληλοβοήθειας που δημιουργήθηκαν την περίοδο μετά την Κατρίνα.

¹³²³ Clark 2015.

¹³²⁴ Στο ίδιο.

¹³²⁵ Emma Collin κ.ά., ‘Gulf South Rising 2015: The Seas Are Rising... AND SO ARE WE!’ (Gulf South Rising, 2015): 7. Η πρωτοβουλία Gulf South Rising (GSR) αποτελούσε ένα κίνημα της ευρύτερης περιοχής για την “προβολή των επιπτώσεων της παγκόσμιας κλιματικής κρίσης στην περιοχή της ακτογραμμής του Κόλπου του Μεξικού [στις ΗΠΑ]” (Στο ίδιο: 3). Στο πλαίσιο της Εβδομάδας Δράσης, το GSR στόχευε στη δημιουργία ενός κοινού χώρου έκφρασης των τοπικών κινήματων, παρέχοντας βοήθεια κυρίως στα οργανωτικά ζητήματα και στο συντονισμό των δράσεων για τη διαμόρφωση μίας Συνέλευσης των Κινήματων του (Αμερικανικού) Νότου (Southern Movement Assembly). Βλέπε και Anna Simonton, ‘Amid Katrina Commemoration Spectacle, a Southern Freedom Movement Takes Shape’, *Truthout*, 1 Σεπτεμβρίου 2015.

¹³²⁶ Tegan Wendland, ‘Activists Challenge Concept Of ‘Resilience,’ Advocate For Change’, WWNO - New Orleans Public Radio, 28 Αυγούστου 2015.

Η κυβερνητική αδιαφορία για τους κατοίκους της Νέας Ορλεάνης μετά την καταστροφή απαντήθηκε, πράγματι, με τη δημιουργία ενός πλήθους συλλογικοτήτων, επιτροπών, συλλόγων και φορέων από τους ίδιους τους πληγέντες, με τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων, των εκτοπισμένων κατοίκων της Νέας Ορλεάνης, αλλά και μεγάλου αριθμού ακτιβιστών που δραστηριοποιήθηκαν στην πόλη ως εθελοντές για να παρέχουν υλική και οικονομική βοήθεια στους κατοίκους και τις οργανώσεις τους. Ενδεικτικά της μεγάλης αυτής κινηματικής δράσης στη Νέα Ορλεάνη είναι τα παραδείγματα του Συλλόγου Επιζώντων της Κατρίνα (Katrina Survivors' Association)¹³²⁷ και του Λαϊκού Ταμείου για την αντιμετώπιση της καταστροφής (People's Hurricane Relief Fund—PHRF),¹³²⁸ αλλά και πολλές άλλες οργανώσεις κατοίκων που διεκδίκησαν την επιστροφή των εκτοπισμένων,¹³²⁹

¹³²⁷ Η πρώτη οργάνωση των εκτοπισμένων από τη Νέα Ορλεάνη, που δημιουργήθηκε σε εθνικό επίπεδο τον Οκτώβριο του 2005. Η οργάνωση συγκέντρωσε “πάνω από 5.500 οικογένειες, με παραρτήματα σε 10 πόλεις σε όλη τη χώρα [...], λειτουργώντας ως η φωνή των εκτοπισμένων [...], που παλεύουν για δίκαιη μεταχείριση στις πόλεις που φιλοξενούνται, αλλά και για το δικαίωμά τους να επιστρέψουν και να ξαναχτίσουν τις κοινότητές τους” [ACORN, ‘New Orleans: Recover, Rebuild, Organize’ (ACORN Katrina Recovery and Rebuilding Campaign, Αύγουστος 2006): 6].

¹³²⁸ Το PHRF στόχευε “στην διεκδίκηση του δικαιώματος στην επιστροφή ισότιμα και δίκαια για όλους τους εκτοπισμένους από τους τυφώνες Κατρίνα και Ρίτα [Σεπτέμβριος 2005], μέσα από τη δημιουργία ενός πολυεθνικού μαζικού κινήματος” (‘Peoples Hurricane Relief Fund and Oversight Coalition’, A Katrina Reader). Βασικές επιδιώξεις του PHRF ήταν: “να χτίσει και να διατηρήσει ένα συντονισμένο δίκτυο οργάνωσης βάσης των [τοπικών] κοινοτήτων [...] που να μπορεί να συμβάλει στην ικανοποίηση των αναγκών όσων επλήγησαν περισσότερο από την Κατρίνα και την αδιαφορία της κυβέρνησης / να διευκολύνει τη διαδικασία της επιστροφής [των κατοίκων] και της ανοικοδόμησης και να διασφαλίσει την συμμετοχή από τα κάτω σε κάθε φάση [της διαδικασίας αυτής] / να διασφαλίσει τους μηχανισμούς που θα επιτρέψουν την επιστροφή όσων το επιθυμούν, ανεξάρτητα από την οικονομική, γεωγραφική κατάσταση ή το καθεστώς ιθαγένειας στο οποίο βρίσκονταν πριν τον εκτοπισμό τους” (People's Hurricane Relief Fund, ‘About PHRF’, PHRF, 31 Αυγούστου 2006).

¹³²⁹ Ενδεικτικά αναφέρουμε τη συλλογικότητα Common Ground Relief, που εστίασε τόσο στην άμεση ανακούφιση των πληγέντων όσο και στην οργάνωση των κατοίκων για την αντιμετώπιση μελλοντικών καταστροφών. Χαρακτηριστική ήταν η συμβολή της συλλογικότητας στην επισκευή και ανοικοδόμηση κατοικιών σε γειτονιές χαμηλότερων στρωμάτων, προτείνοντας ένα άλλο μοντέλο αλληλεγγύης από αυτό των “σπιτιών του Μπραντ Πιττ” (βλέπε: Common Ground Collective, ‘Common Ground: Mission and Vision Archives’, Common Ground Relief, 14 Οκτωβρίου 2005). Παρόλα αυτά, η συλλογικότητα διαλύθηκε μερικά χρόνια αργότερα, και σήμερα έχει μετατραπεί σε Ανώνυμη Εταιρεία, που εστιάζει σε περιβαλλοντικά ζητήματα (βλέπε: Common Ground Relief, ‘About Us’).

αντιτάχθηκαν στην κατεδάφιση των συγκροτημάτων κοινωνικών κατοικιών,¹³³⁰ υπερασπίστηκαν τη δημόσια υγεία¹³³¹ και τη δημόσια παιδεία.¹³³² Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά σε μία από τις συζητήσεις μας ο καθηγητής φιλοσοφίας Μάικλ Πίλιας (Michael Pelias): “Ενιωθες ότι κάτι συμβαίνει, ότι κάτι αλλάζει. Έμοιαζε κάπως με την περίοδο του δημοψηφίσματος στην Ελλάδα το 2015”.¹³³³

Από τις πολλές δράσεις της περιόδου αξίζει να ξεχωρίσουμε το Διεθνές Λαϊκό Δικαστήριο, που διοργανώθηκε με πρωτοβουλία του PHRF στην επέτειο των δύο χρόνων από την Κατρίνα (29/8–2/9/2007), για να αποκαλύψει την παραβίαση και κατάργηση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων των επιζώντων της Κατρίνα από την τοπική, πολιτειακή και ομοσπονδιακή κυβέρνηση, όχι μόνο στη διάρκεια των διαδικασιών διάσωσης, αλλά και την

¹³³⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε τη Συμμαχία Σταματήστε τις Κατεδαφίσεις (Coalition Stop the Demolitions), που διεκδίκησε, μεταξύ άλλων τη διατήρηση και αποκατάσταση των συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας, την επιβολή ενοικιοστασίου για τη δημιουργία οικονομικά προσιτών κατοικιών για όσους επιθυμούσαν να επιστρέψουν στη Νέα Ορλεάνη κ.ά. (Coalition to Stop the Demolitions, ‘17/12/07 Update’, *A Katrina Reader*, 2007). Οι συλλογικότητες των κατοίκων πραγματοποίησαν, στη μακρά πορεία των μετά-Κατρίνα αγώνων τους, συνεχείς επανακαταλήψεις των συγκροτημάτων κοινωνικών κατοικιών, οι οποίες δέχθηκαν σκληρή καταστολή (People’s Organizing Committee, ‘Public Housing Residents Take Back Their Homes; Newsletter’, *A Katrina Reader*, 11 Φεβρουαρίου 2007). Επιπλέον, αξίζει να αναφέρουμε το Χωριό των Επιζώντων (Survivors Village) που “ξεκίνησε ως ένας καταυλισμός σκηνών που στήθηκε τον Ιούνιο του 2006 από κατοίκους του συγκροτήματος κοινωνικών κατοικιών του Αγίου Βερνάρδου [St. Bernard Public Housing Development], που, όπως και άλλοι ένοικοι κοινωνικών κατοικιών, βρέθηκαν αποκλεισμένοι από τα σπίτια τους μετά [...] τον τυφώνα Κατρίνα” [Survivors Village, ‘About’, *Communities Rising* (blog)]. Το Χωριό των Επιζώντων στήθηκε ως διαμαρτυρία για την έξωσή τους και την κατεδάφιση των κατοικιών τους, αλλά και ως διεκδίκηση του χώρου τους εντός της πόλης. Ο Εντέσα Χουακάλι (Endesha Juakali), από τους οργανωτές του καταυλισμού, αναφέρει ότι: “Για έξι μήνες μετά τον τυφώνα στήσαμε τις σκηνές μας στις νησίδες του δρόμου [μπροστά από το συγκρότημα κατοικιών]. Και μείναμε εκεί μέχρι που βρήκαμε άλλα μέρη να μείνουμε, διότι γνωρίζαμε πως τους περισσότερους από εμάς δεν μας ήθελαν πίσω στη Νέα Ορλεάνη, επομένως έπρεπε να μείνουμε κάπου εντός της πόλης. Έτσι, πήγαμε από τις σκηνές στα τροχόσπιτα της FEMA, και από εκεί σε άλλα σπίτια. Αλλά οι περισσότεροι από τους ανθρώπους που έμειναν εδώ έξω, παρέμειναν στη Νέα Ορλεάνη” (Endesha Juakali στο Spike Lee 2010).

¹³³¹ Χαρακτηριστική ήταν η μεγάλη διαδήλωση που οργάνωσαν πάνω από 70 οργανώσεις γειτονιών για την διατήρηση του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου τον Αύγουστο του 2009 (‘New Orleans Rally: Save Charity Hospital’, *People’s World*, 7 Απριλίου 2006).

¹³³² Σημαντικά παραδείγματα των αγώνων των κατοίκων για την ανάκαμψη των γειτονιών τους ήταν, παράλληλα με την ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων τους σπιτιών και την κατάληψη των κοινωνικών κατοικιών, ο καθαρισμός και η αποκατάσταση ορισμένων σχολείων στο Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα και η διεκδίκησή τους ως δημόσιων σχολείων για τη γειτονιά (βλέπε Common Ground Collective, ‘Lower Ninth Ward residents win right to clean up and open MLK School’, *A Katrina Reader*, 19 Μαρτίου 2006 | People’s Organizing Committee, ‘Survivors Council to Open Lawless High School. Residents and Volunteers Face Down Cops and School Officials’, *A Katrina Reader*, 8 Μαρτίου 2007, .

¹³³³ Για μία εξαιρετικά ολοκληρωμένη προσπάθεια αποτύπωσης των πολυάριθμων κοινωνικών κινήσεων που αναπτύχθηκαν μετά την Κατρίνα βλέπε Flaherty 2010.

περίοδο πριν και μετά τον τυφώνα.¹³³⁴ Στο Δικαστήριο συμμετείχαν επιφανείς νομικοί και κυβερνητικοί εκπρόσωποι από οκτώ χώρες (Αϊτή, Αλγερία, Βενεζουέλα, Βραζιλία, Γαλλία — συμπεριλαμβανομένης της Γουαδελούπης και της Μαρτινίκας—, Ηνωμένες Πολιτείες, Μεξικό, Νότια Αφρική), τοπικές και διεθνείς οργανώσεις και εκατοντάδες πληγέντες κάτοικοι της Νέας Ορλεάνης. Κατά την πολυήμερη ακροαματική διαδικασία κατατέθηκαν μαρτυρίες που αφορούσαν σε περιστατικά αστυνομικής βίας, κατάχρησης δημοσίων πόρων, στην κατάσταση στρατιωτικής κατοχής στην οποία βρέθηκε η πόλη μετά την πλημμύρα, σε ζητήματα εξευγενισμού και περιβαλλοντικού ρατσισμού. Σύμφωνα με το προκαταρκτικό πόρισμα του Δικαστηρίου, η δημοτική αρχή της Νέας Ορλεάνης, η Πολιτεία της Λουιζιάνα και η ομοσπονδιακή κυβέρνηση των ΗΠΑ κρίθηκαν ένοχες για:

“εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας [...], παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της ζωής, της αξιοπρέπειας και της αναγνώρισης της ανθρώπινης υπόστασης, του δικαιώματος της ελευθερίας ενάντια σε φυλετικές διακρίσεις [...], του δικαιώματος στην επιστροφή, επανεγκατάσταση και επανένταξη των εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων, του δικαιώματος της ελευθερίας ενάντια στην εξευτελιστική μεταχείριση και τιμωρία, του δικαιώματος της ελευθερίας στη μετακίνηση, του δικαιώματος σε αξιοπρεπή στέγαση και εκπαίδευση, του δικαιώματος ψήφου και συμμετοχής στη διακυβέρνηση, του δικαιώματος για δίκαιη δίκη, του δικαιώματος της ελευθερίας και ασφάλειας των ατόμων και του δικαιώματος για ίση προστασία ενώπιον του νόμου”.¹³³⁵

Η πολυποίκιλη κινηματική δράση, όπως συνοπτικά παρουσιάστηκε παραπάνω απάντησε σε μια σειρά από άμεσες διεκδικήσεις των πληγέντων κατοίκων που αφορούσαν σε στοιχειώδεις και ζωτικές πλευρές της ζωής τους. Διότι όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Φλάχερτυ:

“Αυτά που ο κόσμος βίωσε τα χρόνια μετά την Κατρίνα ήταν πρωτοφανή από πολλές απόψεις [...]. Αλλά αυτά που εμείς είδαμε αποτελούν αιτία για ακόμη πιο οξυμένες μορφές αγώνα για ζητήματα που αντιμετωπίζουμε όλες και όλοι μας παντού: στην εκπαίδευση, ιατρική περίθαλψη, στέγαση, στα εργασιακά δικαιώματα,

¹³³⁴ Τα Λαϊκά Δικαστήρια αποτελούν ανεξάρτητους θεσμούς των κοινωνικών κινημάτων και οργανώσεων, που εκδικάζουν υποθέσεις καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο θεσμός των Λαϊκών Δικαστηρίων βρίσκει τις ρίζες του στην αναφορά του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ενάντια στα εγκλήματα των ΗΠΑ κατά της Αφροαμερικανικής κοινότητας (1951) —με τη συμβολή των W.E.B. DuBois, Κλόντια Τζόουνς και Πολ Ρόμπσον—, καθώς και στο Διεθνές Λαϊκό Δικαστήριο που διοργανώθηκε το 1966 —με πρωτοβουλία των φιλόσοφων Μπέρτραντ Ράσσελ και Ζαν-Πολ Σαρτρ—, για τα εγκλήματα πολέμου των ΗΠΑ στο Βιετνάμ. Αν και αποτελούν άτυπα δικαστήρια που στοχεύουν κυρίως στην πληροφόρηση και την αφύπνιση της κοινής γνώμης, στην πραγματικότητα πρόκειται για ουσιαστικές διαδικασίες διερεύνησης γεγονότων, με έμφαση στη συλλογή στοιχείων, την εις βάθος διερεύνηση υποθέσεων και την τεκμηρίωση πορισμάτων. Αντίστοιχα δικαστήρια έχουν διεξαχθεί ενάντια στη δικτατορία του Πινοσέτ (1974-76) και ενάντια στον πόλεμο των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2004. Βλέπε σχετικά: Regina Menachery-Paulose, επιμ., *People's Tribunals, Human Rights and the Law: Searching for Justice* (London: Routledge, 2019) | William L. Patterson, *We Charge Genocide: The Crime of Government Against the Negro People* (New York: Civil Rights Congress, 1951) | Andrew C. Byrnes και Gabrielle Simm, ‘Peoples’ Tribunals, International Law and the Use of Force’, *University of New South Wales Law Journal* 36, τχ. 2 (2013): 711–44.

¹³³⁵ Kali Akuno, ‘International Tribunal Issues Preliminary Findings: Bush, Blanco, Nagin Committed Crimes against Humanity - Press Release’, A Katrina Reader, 10 Σεπτεμβρίου 2007. Βλέπε και: Monica Moorehead, ‘Int’l tribunal on Katrina & Rita: We charge genocide’, *Workers World*, 5 Σεπτεμβρίου 2007 | PHRF, ‘International Tribunal on Hurricanes Katrina & Rita - Housing Rights evidence presented by attorney Tracie Washington’, 2007.

ποινική δικαιοσύνη, και στην ιδιωτικοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών και πόρων”.¹³³⁶

Βέβαια αργότερα φάνηκε ότι οι πολιτικές δυνατότητες των κινηματικών δράσεων που αναπτύχθηκαν στη Νέα Ορλεάνη δεν κεφαλαιοποιήθηκαν από το ευρύτερο εργατικό κίνημα, με αποτέλεσμα αυτές να μην καταφέρουν να αποτελέσουν ένα μεγαλύτερο πολιτικό και κοινωνικό γεγονός. Όπως σχολιάζει ο συνδικαλιστής και συγγραφέας Μπιλ Φλέτσερ (Bill Fletcher):

“[...] το εργατικό κίνημα περιόρισε το ρόλο του στο να παρέχει βοήθεια (και το οποίο έκανε με μεγάλη γενναιοδωρία), όμως δεν έκανε τίποτα για να αφυπνίσει, πόσο μάλλον να διαμορφώσει τη δυνατότητα αντεπίθεσης, και να αντιμετωπίσει τις βαθύτερες κοινωνικο-οικονομικές ρίζες της καταστροφής της Κατρίνα, και ειδικότερα την φυλετική και ταξική καταπίεση στην ακτογραμμή του Κόλπου, αλλά και τις οικονομικές πολιτικές της διακυβέρνησης Μπους”¹³³⁷

Τι συνέβη τελικά; Δύο αντιπαραθετικές αφηγήσεις

Οι δράσεις και τα κινήματα που αναπτύχθηκαν την περίοδο μετά την Κατρίνα, αποσιωπήθηκαν από την επίσημη αφήγηση της “ανάκαμψης” της Νέας Ορλεάνης διότι, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Κλαρκ, “η ιδεολογία της ανθεκτικότητας αποτελεί [ακριβώς] τμήμα της διαδικασίας της συγκάλυψης των προβλημάτων και της φίμωσης της φωνής της αντίστασης”.¹³³⁸ Στην πραγματικότητα οι εορτασμοί και οι “αντί-εορτασμοί” των δέκα χρόνων μετά την Κατρίνα αποτέλεσαν σημείο στο οποίο αποκρυσταλλώθηκε η αντιπαράθεση μεταξύ δύο αφηγήσεων. Οι δύο αυτές αφηγήσεις όχι μόνο παρουσίαζαν διαφορετικά την κατάσταση της πόλης μία δεκαετία μετά τον τυφώνα, αλλά αποτελούσαν και δύο διαφορετικές αποτιμήσεις του παρελθόντος, ερμηνείες του παρόντος και οραματισμούς για το μέλλον.

Ενδεικτικά, έρευνα του Πανεπιστημίου της Πολιτείας της Λουιζιάνα (LSU) το καλοκαίρι του 2015 έδειξε μεγάλες διαφορές στο πώς οι διαφορετικές κοινότητες της πόλης προσλάμβαναν την κατάσταση της Νέας Ορλεάνης δέκα χρόνια μετά την Κατρίνα. Τρεις στους πέντε Αφροαμερικανούς κατοίκους υποστήριξαν ότι η πόλη δεν έχει ανακάμψει, ενώ τέσσερεις στους πέντε λευκούς κατοίκους υποστήριξαν το αντίθετο. Στην ερώτηση σχετικά με την ποιότητα ζωής της κοινότητάς τους σε σύγκριση με αυτήν πριν την Κατρίνα, μόνο το 17% των Αφροαμερικανών απάντησε ότι ήταν καλύτερη, ενώ το 45% θεωρούσε ότι ήταν χειρότερη. Και εδώ, οι λευκοί απαντούν αντίστροφα: το 50% υποστήριξε ότι έχει βελτιωθεί, ενώ μόνο το 13% απάντησε ότι έχει χειροτερέψει.¹³³⁹

¹³³⁶ Flaherty 2010: 1.

¹³³⁷ Bill Fletcher, ‘Can Richard Trumka Turn Organized Labor Around?’, *Black Commentator*, Οκτώβριος 2009, όπως παρατίθεται στο Flaherty 2010: 61.

¹³³⁸ Clark 2015.

¹³³⁹ Michael Henderson, Belinda Davis, και Michael Climek, ‘Views of Recovery Ten Years after Katrina and Rita’ (Louisiana State University - Public Policy Research Lab, 24 Αυγούστου 2015).

Οι δύο αντιπαραθετικές αφηγήσεις έγιναν εμφανείς και εντός του επίσημου συμποσίου που διοργάνωσε η δημοτική αρχή με το Ίδρυμα Ροκφέλερ για την Ανθεκτική Νέα Ορλεάνη. Η θεώρηση της ανάκαμψης της πόλης ως ιστορία επιτυχίας των πολιτικών ανθεκτικότητας αποτυπώνονται με σαφήνεια στα λόγια του προέδρου και διευθύνοντα συμβούλου της αναπτυξιακής εταιρείας Greater New Orleans, Μάικλ Χεκτ:

“[Θα μιλήσω] από την άποψη της οικονομικής ανάπτυξης [...] και της ανθεκτικότητας. Ένα από τα πράγματα που μάθαμε είναι αναμφίβολα ότι η ανθεκτικότητα δεν αποτελεί μία ιδεολογία, αλλά μία πραγματικότητα. Και ένα από τα πράγματα για τα οποία είμαι πιο περήφανος σήμερα είναι ότι [...] οι ιδέες της ανθεκτικότητας, της έξυπνης ανάπτυξης και του να ζούμε με τη φύση δεν γίνονται πλέον αντιληπτές ως ένα ζήτημα της Αριστεράς ή της Δεξιάς, αλλά όλοι αναγνωρίζουν πως οφείλουν να εμπλακούν με αυτό. Και αυτό είναι κάτι καινούριο. Επιπλέον, πιστεύω ότι έχουμε καταφέρει να αποδεχτούμε το νέο. [Η Νέα Ορλεάνη] ήταν ένα μέρος που εξυμνούσε, προστάτευε και καμάρωνε για ένα απολιθωμένο παρελθόν. Και θεωρώ πως η Κατρίνα έδειξε ότι το παρελθόν απλώς δεν λειτουργούσε [πια]. Πιστεύω πως το γεγονός ότι σήμερα είμαστε πρωτοπόροι στη χώρα με 60% περισσότερες νεοφυείς επιχειρήσεις κατά κεφαλήν, είναι επειδή η Κατρίνα μας μετέτρεψε όλους σε επιχειρηματίες. Και είμαι σίγουρος ότι αυτό θα είναι καλό για το μέλλον. [...] οι πόλεις υπάρχουν εντός μίας δυναμικής ισορροπίας. Είτε εξελίσσονται είτε πεθαίνουν. Και αυτή η εξέλιξη θα προκαλέσει ορισμένες από τις προκλήσεις, τις εντάσεις και τους πόνους που αντιμετωπίζουμε σήμερα, [...] όπως [οι περιπτώσεις] εξευγενισμού [...]. Αλλά αυτοί είναι οι πόνοι ανάπτυξης. Γιατί αναπτυσσόμαστε. Ίσως για πρώτη φορά εδώ και σαράντα χρόνια”.¹³⁴⁰

Αντίστοιχα, η πρόεδρος του Ιδρύματος Ροκφέλερ, Τζούντιθ Ρόουντιν, ανέφερε:

“Μπορεί η λέξη [ανθεκτικότητα] να είναι πολυχρησιμοποιημένη, αλλά θα έλεγα ότι το ίδιο συμβαίνει και με τη λέξη αγάπη. Και ο καθένας μας την ερμηνεύει διαφορετικά. Αυτή είναι μία στιγμή στην οποία ο καθένας από εμάς οφείλει να αναλάβει την ευθύνη της οικοδόμησης τη Νέας Ορλεάνης που θα θέλαμε να έχουμε. Αυτό είναι ένα ταξίδι που εσείς, μαζί με όσους από εμάς —που δεν είμαστε από τη Νέα Ορλεάνη— θέλουμε να βοηθήσουμε, οφείλουμε να κάνουμε ως ομάδα”.¹³⁴¹

Τα παραπάνω αποσπάσματα συμπυκνώνουν όχι μόνο τη λογική της ανθεκτικότητας, αλλά τελικά και όλο το ιδεολογικό πλαίσιο που επιχειρεί να εδραιώσει η ανθεκτικότητα ως αξία. Η νεοφιλελεύθερη λογική της εξατομίκευσης της ευθύνης στην αντιμετώπιση της καταστροφής (“μας μετέτρεψε όλους σε επιχειρηματίες”, “ο καθένας από εμάς οφείλει να αναλάβει τις ευθύνες του”) μοιάζει να αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την όποια ανάπτυξη προωθείται. Παράλληλα, η “ασταθής ισορροπία” και η αντίληψη της εξέλιξης ως ντετερμινιστικής διαδικασίας (“είτε εξελίσσονται είτε πεθαίνουν”) αντανακλούν εμφανώς τη λογική της φυσικοποίησης και βιολογικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων και των

¹³⁴⁰ Michael Hecht στην καταληκτική ομιλία του συμποσίου *New Orleans Resilient City: 10 Years Later*, 2015.

¹³⁴¹ Judith Rodin στην καταληκτική ομιλία του ίδιου συμποσίου.

κοινωνικών ανισοτήτων που όπως καταδείξαμε στην πορεία αναζήτησης της γενεαλογίας της ανθεκτικότητας (στο πρώτο μέρος της διατριβής μας) αυτό συνιστά και μία βασική νομιμοποιητική αναλυτική κατηγορία για την αναπαραγωγή και διατήρηση του κοινωνικού *status quo*. Η εξαθλίωση, ο θάνατος, ο εκτοπισμός και ο πόνος της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης παρουσιάζονται ως οι “πόννοι ανάπτυξης”, απέναντι στους οποίους μόνο οι πιο ανθεκτικοί θα τα καταφέρουν. Εύλογα, επομένως, μπορεί κανείς να αναρωτηθεί ποιο είναι το “εμείς” στο οποίο αναφέρθηκε η πρόεδρος του Ιδρύματος Ροφκέλερ όταν μίλησε για τη “Νέα Ορλεάνη που θα θέλαμε να έχουμε”.

Από ότι φάνηκε αυτό το “εμείς” απέκλειε το μεγαλύτερο τμήμα των πληγέντων από τον τυφώνα. Στο συμπόσιο, ο αντίλογος στην αφήγηση της ανθεκτικότητας κατέστη ηγεμονικός και εκφράστηκε έντονα όχι μόνο στα πάνελ των συζητήσεων, αλλά και από το σύνολο σχεδόν των παρεμβάσεων και ερωτήσεων του κοινού, που επισήμαναν και υπενθύμισαν όλα τα προβλήματα που αναλύσαμε παραπάνω για την ανεργία, την κατοικία, την υγεία και την εκπαίδευση. Με άλλα λόγια, ο αντίλογος εκφράστηκε από τους κατοίκους που η Ανθεκτική Νέα Ορλεάνη άφησε εκτός της διαδικασίας ανάκαμψης, από το κομμάτι εκείνο που χαρακτηρίστηκε ως “απολιθωμένο παρελθόν” και, σύμφωνα με τη ρητορική της ανθεκτικότητας, όφειλε να εξαφανιστεί από τη “νέα” Νέα Ορλεάνη. Τα λόγια της δικηγόρου και προέδρου του Ινστιτούτου για τη Δικαιοσύνη στη Λουιζιάνα, Τρέισι Ουάσινγκτον, συμπύκνωσαν τον αντίλογο αυτόν:

“Πώς θα ακουστούμε; Θα κάνουμε θόρυβο [...]. Θα πρέπει να πούμε [...] ότι δεν θα ζήσουμε υποχρεωμένοι να είμαστε ανθεκτικοί. Δεν θέλω να ξανακούσω αυτή τη λέξη! Έχω κουραστεί να μου λένε ‘ω! Είστε τόσο ανθεκτικοί!’. Το να είμαι ανθεκτική σημαίνει ότι μπορείτε να μου κάνετε ό,τι θέλετε. Όχι! Δεν είμαι ανθεκτική! Έχω το δικαίωμα να μην είμαι ανθεκτική! Και πώς το καταφέρνουμε αυτό; Συνεχίζουμε να αγωνιζόμαστε [...]. Συνεχίζουμε να αγωνιζόμαστε και απαιτούμε να ακουστούμε [...]”.¹³⁴²

Τα λόγια της Ουάσινγκτον σύντομα μετατράπηκαν σε σύνθημα που αφισκοκολλήθηκε σε όλη την πόλη, αποτελώντας παράδειγμα εναντίωσης στην ανθεκτικότητα για τη διεθνή βιβλιογραφία.¹³⁴³ Η ίδια η Τρέισι Ουάσινγκτον πρωταγωνίστησε στους αγώνες για μια κοινωνικά δίκαιη ανάκαμψη της πόλης¹³⁴⁴ και τελικά με το έργο και τη δράση της αντέταξε στην ανθεκτικότητα μία άλλη λογική για το υποκείμενο και τον ρόλο του στη διεκδίκηση καλύτερων και δικαιότερων όρων ζωής. Τα λόγια της Ουάσινγκτον εξηγούν, για να παραφράσουμε τον Εντουάρ Σαϊντ, ότι τα χαμηλότερα στρώματα δεν έγιναν ανθεκτικά

¹³⁴² Tracie Washington στην εναρκτήρια ομιλία του συμποσίου *New Orleans Resilient City: 10 Years Later*, ‘What Does it Mean to Know New Orleans?’ (*The Atlantic*, Sheraton New Orleans, 24 Αυγούστου 2015).

¹³⁴³ Βλέπε: Maria Kaika, ‘Don’t call me resilient again!': the New Urban Agenda as Immunology ... or ... what happens when communities refuse to be vaccinated with 'Smart Cities' and Indicators’, *Environment and Urbanization* 29, τχ. 1 (2017): 89–102 | Naomi Klein, *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate* (New York: Simon & Schuster, 2015).

¹³⁴⁴ Εκτός της συμβολής της σε πολλούς από τους αγώνες που είδαμε παραπάνω, η Τρέισι Ουάσινγκτον ήταν η υπεύθυνη για την παρουσίαση των στοιχείων σχετικά με το ζήτημα της κατοικίας στο Διεθνές Λαϊκό Δικαστήριο το 2007.

επειδή απλώς “αποδείχθηκαν” ανθεκτικά, αλλά επειδή *μπορούσαν να γίνουν* —δηλαδή μπορούσαν να υποβληθούν στο να γίνουν— ανθεκτικά.¹³⁴⁵

Στην πραγματικότητα, οι δύο παραπάνω αφηγήσεις συμπύκνωσαν πολλά παραπάνω από την καταστροφή της Κατρίνα και τη διαχείρισή της: συμπύκνωσαν μία μακρά ιστορία καταστροφών και αντιστάσεων, της οποίας η Κατρίνα δεν αποτελεί την αρχή, αλλά το αποτέλεσμα. Εάν, λοιπόν, θέλουμε να κατανοήσουμε το γιατί η Κατρίνα και η Νέα Ορλεάνη αποτέλεσαν το πρότυπο που όρισε την ανθεκτικότητα ως το πρόταγμα της εφεξής ανάπτυξης των πόλεων —δηλαδή το πώς και γιατί παράγονται οι ίδιοι οι κίνδυνοι και οι καταστροφές—, οφείλουμε να παρουσιάσουμε αναλυτικά και αντιπαραθετικά τη μακρά αυτή ιστορία καταστροφών, αλλά και αντιστάσεων.

Μία τέτοια διαδικασία καθιστά εμφανές ότι ο καπιταλισμός της καταστροφής δεν εκμεταλλεύτηκε απλά την καταστροφή της Κατρίνα για την επιβολή νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Η καταστροφή έβγαλε στην επιφάνεια υφιστάμενες κοινωνικές, φυλετικές και οικονομικές ανισότητες, ενώ παράλληλα, όπως είδαμε και παραπάνω, οι διαδικασίες ιδιωτικοποίησης, εξευγενισμού και διάλυσης της κοινωνικής πρόνοιας είχαν ξεκινήσει πολύ πριν την Κατρίνα.

“Το 2004, το Μισισσίπι και η Λουιζιάνα συγκέντρωναν τα πρώτα και δεύτερα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας στη χώρα, και το δεύτερο και πέμπτο χαμηλότερο διάμεσο ποσοστό εισοδήματος των νοικοκυριών [...]. Περίπου 36,6% των μαύρων κατοίκων της Λουιζιάνα [...] βρίσκονταν κάτω από το όριο της φτώχειας. Η καταστροφή των κοινωνικών κατοικιών, ο εκτοπισμός και η δημιουργία ενός “στρατού” άστεγων μαίνονταν στη Νέα Ορλεάνη [πολύ πριν] το 2005”.¹³⁴⁶

Η Νέα Ορλεάνη, επομένως, συνιστά παραδοσιακά ένα εργαστήρι πολιτικών πειραματισμών που διαμόρφωσαν το πλαίσιο το οποίο *επέτρεψε* στην καταστροφή της Κατρίνα να συμβεί, δεδομένου ότι οι κρίσεις συνιστούν ένα δομικό στοιχείο για την αναπαραγωγή του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος.

Επιπλέον, συμπληρώνοντας κριτικά τη θεωρία του καπιταλισμού της καταστροφής της Ναόμι Κλάιν, ο Γουντς εξηγεί ότι οφείλουμε να αναζητήσουμε τις ρίζες της καταστροφής όχι στην Κατρίνα, αλλά στην ιδιαίτερη μορφή του *καπιταλισμού των φυτειών* (plantation capitalism), κέντρο του οποίου υπήρξε ιστορικά η Νέα Ορλεάνη, και ο οποίος διαμόρφωσε τα αναπτυξιακά προτάγματα που εξήγαγε η Κατρίνα ως πρότυπο.¹³⁴⁷ Τα προτάγματα αυτά αποτελούν εκφράσεις, όπως πολύ αναλυτικά αποδεικνύει ο Γουντς, μίας αναπτυξιακής ατζέντας και ενός κοινωνικού συστήματος που στον αμερικανικό Βαθύ Νότο και ιδιαίτερα στη Νέα Ορλεάνη δεν έπαψαν να υπάρχουν ποτέ.

¹³⁴⁵ Said 1996b: 16.

¹³⁴⁶ Woods 2005: 1010

¹³⁴⁷ Clyde Woods, συνέντευξη στους Jordan T. Camp και Elizabeth Robinson στη ραδιοφωνική εκπομπή *No Alibis*, KCSB 91.9 FM (Santa Barbara, California: 1 Σεπτεμβρίου 2010), όπως παρατίθεται στο Woods 2017: xxiv.

Η Νέα Ορλεάνη αποτέλεσε ιστορικά εμπορικό και ναυτιλιακό κέντρο του αμερικανικού Νότου, αλλά και το μεγαλύτερο σκλαβοπάζαρο στο δυτικό κόσμο, διαδραματίζοντας “κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη του καπιταλισμού όχι μόνο στις ΗΠΑ και στην ευρύτερη Καραϊβική, αλλά και παγκοσμίως [...]. Η Νέα Ορλεάνη ήταν το κύριο κανάλι μέσω του οποίου το βαμβάκι [που παρήγαγε ο αμερικανικός] Νότος έρεε προς την παγκόσμια οικονομία και το ξένο κεφάλαιο εισαγόταν στις Ηνωμένες Πολιτείες, [αλλά και] το μεγαλύτερο σκλαβοπάζαρο στη Βόρεια Αμερική [...]. Η παγκοσμιοποίηση της δουλείας πήρε τη μορφή της ιμπεριαλιστικής στρατιωτικής δράσης”, προς τη Λατινική Αμερική, την Καραϊβική και τον Ειρηνικό, ορμητήριο της οποίας υπήρξε η Νέα Ορλεάνη¹³⁴⁸

Το γεγονός ότι “φυλετικές, ταξικές, έμφυλες και γεωγραφικές ιεραρχίες παρέμειναν εμφανείς επί αιώνες με επίκεντρο την Νέα Ορλεάνη”,¹³⁴⁹ την καθιστά ένα κοινωνικά δόκιμο έδαφος για να αναπτυχθούν δύο ανταγωνιστικά μεταξύ τους κοινωνικά και αναπτυξιακά οράματα, και τα οποία εν τέλει θα αποτυπωθούν και στις δύο διαφορετικές αφηγήσεις που είδαμε παραπάνω. Όπως τις χαρακτηρίζει ο Γουντς, από τη μία μεριά πρόκειται για την αναπτυξιακή ατζέντα του Βουρβωνισμού και από την άλλη για αυτή των Μπλουζ.

Η “ατζέντα του Βουρβωνισμού” και η Νέα Ορλεάνη ως εσωτερική αποικία

Ο όρος *Βουρβωνισμός* (Bourbonism) χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει την παλινόρθωση της κοινωνικής οργάνωσης των φυτειών και της δουλείας στις Πολιτείες του Νότου των ΗΠΑ μετά τον αμερικανικό εμφύλιο, και κυρίως κατά τη δεκαετία του 1880, λειτουργώντας ως ένα ολιγαρχικό καθεστώς.¹³⁵⁰ Στην πραγματικότητα, όμως, όπως υποστηρίζει ο ιστορικός Άλεξ Λίχτενσταϊν,¹³⁵¹ ο φυλετικός διαχωρισμός, η δουλεία και η ρητορική της λευκής ανωτερότητας δεν ήταν απλά απομεινάρια του παρελθόντος, αλλά αποτέλεσαν δυναμικά στοιχεία της νεωτερικότητας τα οποία διαμόρφωσαν τον καπιταλισμό των φυτειών στον Αμερικανικό Νότο. Στην πράξη, η πολιτική του Βουρβωνισμού χαρακτηρίστηκε από την περαιτέρω φτωχοποίηση των κατώτερων τάξεων και την εμβάθυνση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, την επιδείνωση της κατάστασης του μαύρου πληθυσμού, αλλά και την εκτεταμένη πολιτική διαφθορά:

“Η παρακαταθήκη του Βουρβωνισμού ήταν η δημιουργία πολιτειακών δημοσιονομικών και φορολογικών θεσμών που περιόρισαν τις δαπάνες για δημόσια

¹³⁴⁸ Walter Johnson, *River of Dark Dreams: Slavery and Empire in the Cotton Kingdom* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2013): 2,14.

¹³⁴⁹ Jordan T. Camp και Laura Pulido, ‘Introduction: The Dialectics of Bourbonism and the Blues’, στο Woods 2017: xxii, xxiv.

¹³⁵⁰ Ο όρος χρησιμοποιεί την αναφορά στη γαλλική δυναστεία των Βουρβόνων, η οποία αν και ανατράπηκε από τη Γαλλική Επανάσταση, επέστρεψε με την Παλινόρθωση το 1814. Στις ΗΠΑ “ο όρος Βουρβωνισμός [αναφέρεται στα] στρατιωτικοποιημένα, και αυταρχικά καθεστώτα που επέβαλλαν οι ιδιοκτήτες φυτειών σε όλες τις Πολιτείες του Νότου, τα οποία ηγήθηκαν της ανατροπής των πολιτικών της περιόδου της Ανασυγκρότησης [1863-77], της στέρησης των δικαιωμάτων των Μαύρων και των φτωχών Λευκών, και της δημιουργίας των θεσμών της δουλείας λόγω χρέους [debt peonage] και της δουλείας των φυλακών” (Woods 2017: 57). Βλέπε και: William Ivy Hair, *Bourbonism and Agrarian Protest: Louisiana Politics, 1877–1900* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1969).

¹³⁵¹ Alex Lichtenstein, *Twice the Work of Free Labor: The Political Economy of Convict Labor in the New South* (New York: Verso, 1996)

έργα, εκπαίδευση, κοινωνικές υπηρεσίες και κυβερνητικούς φορείς στα επίπεδα της περιόδου προ του [εμφυλίου] πολέμου. Το τοπίο της Λουιζιάνα γέμισε με κατεστραμμένα σχολεία και λακκούβες στους δρόμους, ενώ τα χρέη και τα φορολογικά βάρη της Πολιτείας μεταφέρθηκαν ολοένα και περισσότερο στις πλάτες των εργατών και των μικροκαλλιεργητών. Έως τα 1890, η Πολιτεία κατείχε το υψηλότερο ποσοστό αναλφαβητισμού της Αφροαμερικανικής κοινότητας στη χώρα, 72% [...].¹³⁵²

Η άνιση ανάπτυξη που προώθησε ο Βουρβωνισμός αποτέλεσε αργότερα εύφορο έδαφος για την ανάδυση και εδραίωση του νεοφιλελευθερισμού στις ΗΠΑ. Η αναβίωση αυτή, σε συνδυασμό με μία “νέα συμμαχία διακυβέρνησης η οποία ενσωμάτωσε και σημαντικά στοιχεία της πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής αντίστασης της αφροαμερικανικής κοινότητας”, διαμορφώνει αυτό που ο Γουντς ορίζει ως *νεο-βουρβωνισμό* (neo-bourbonism):

“Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, πολλά από τα δημοσιονομικά και φυλετικά συνθετικά στοιχεία του Βουρβωνισμού επανήλθαν και χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία ενός νέου εθνικού κινήματος υπό το λάβαρο του Ριγκανισμού [και] του νεοφιλελευθερισμού [...]. Υπό το λάβαρο του νεοφιλελευθερισμού και των διαρθρωτικών προσαρμογών, παγκοσμιοποιήθηκε η παράδοση της ανάπτυξης που προωθεί [ο νεο-βουρβωνισμός]”.¹³⁵³

Ακριβώς η εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, την οποία διευκόλυνε και ενίσχυσε η παράδοση του νέο-βουρβωνισμού, ήταν αυτή που συστηματικά καλλιέργησε μία γεωγραφία άνισης ανάπτυξης στην πόλη, τοποθετώντας επανειλημμένα τα χαμηλότερα στρώματα σε θέσεις ευαλωτότητας:

“Αυτό που συνέβη στη Νέα Ορλεάνη αποτελεί το αποκορύφωμα εικοσιπέντε χρόνων υποβάθμισης κάθε ιδέας δημόσιας ευθύνης· μίας ενορχηστρωμένης προσπάθειας καθοδηγούμενης από τη Δεξιά, αλλά που συνιστούσε τμήμα μίας διακομματικής συναίνεσης για τον περιορισμό των λειτουργιών της κυβέρνησης στην διευκόλυνση της λεηλασίας από [τον ιδιωτικό τομέα] και τις ανώτερες τάξεις, καθώς και στην καταδίκη όλων των υπολοίπων, υπονομεύοντας κάθε έννοια κοινωνικής αλληλεγγύης”.¹³⁵⁴

Ενδεικτικό των παραπάνω είναι το γεγονός ότι επί δεκαετίες η απειλή των τυφώνων και των πλημμυρών ήταν γνωστή στην περιοχή, ενώ οι πολιτικές αντιμετώπισής τους παρήγαγαν και αναπαρήγαγαν κοινωνικές και φυλετικές καταστροφές. Εξάλλου, η ίδια η ανάπτυξη της πόλης της Νέας Ορλεάνης βασίστηκε πάνω στον περιορισμό των χαμηλότερων τάξεων —και ιδιαίτερα της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης— στις πιο ευάλωτες σε πλημμύρες περιοχές. Όπως επισημαίνει ο Γουντς, “σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της περιοχής, η φυλή, ο πλούτος και η εξουσία καθόρισαν το πού θα χτιστούν τα φράγματα, το πώς θα χτιστούν καθώς και το πώς θα συντηρηθούν”.¹³⁵⁵ Στο πλαίσιο αυτό,

¹³⁵² Woods 2017: 58.

¹³⁵³ Στο ίδιο: 180, 58.

¹³⁵⁴ Reed 2008: 147.

¹³⁵⁵ Woods 2017: 185.

χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της υπερχειλίσης του ποταμού Μισσισιππή το 1927, όπου τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ανατίναξαν τα φράγματα για να σωθούν οι πλουσιότερες γειτονιές της πόλης, πλημμυρίζοντας πάνω από ένα εκατομμύριο κατοικίες στις περιοχές των χαμηλότερων στρωμάτων.¹³⁵⁶ Οι ίδιες περιοχές –και κυρίως το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα– πλημμύρισαν και το 1965, μετά τον τυφώνα Μπέτσι, ενώ η απάντηση ήταν η ίδια μετά από κάθε καταστροφή: επιστροφή στις πολιτικές του νεο-βουρβωνισμού και καπιταλισμός της καταστροφής.¹³⁵⁷

Επιπλέον, η διάλυση της πολιτικής προστασίας και η εξατομίκευση της ευθύνης της επιβίωσης που προώθησε ο νεοφιλελευθερισμός –και ιδιαίτερα η διακυβέρνηση Μπους–, αγνόησαν συντονισμένα τις προειδοποιήσεις της επιστημονικής κοινότητας που αρκετό καιρό πριν προέβλεπαν την καταστροφή της Κατρίνα. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, λόγω της συστηματικής καταστροφής των υδροβιότοπων και των βάλτων που περιέβαλαν τη πόλη, πολυάριθμες μελέτες επισήμαναν επανειλημμένα την ευαλωτότητα της Νέας Ορλεάνης απέναντι στους τυφώνες.¹³⁵⁸ Χαρακτηριστικότερο είναι το παράδειγμα της άσκησης που διεξήγαγε η FEMA, με τον τυφώνα Παμ το 2004, δηλαδή ένα χρόνο πριν την Κατρίνα. Επρόκειτο για την προσομοίωση ενός τυφώνα κατηγορίας 3, που θα έπληττε την πόλη από τα νοτιοανατολικά, στοχεύοντας στο να αναδείξει τις ευαλωτότητες και τους κινδύνους που όφειλε να λάβει υπόψη της η πολιτική προστασία. Όπως εξηγεί ο γεωλόγος Άιβορ βαν Χέερντεν, υπεύθυνος του προγράμματος για του τυφώνες στο Πανεπιστήμιο της Λουιζιάνα και ο οποίος συμμετείχε στην άσκηση:

“[Η άσκηση] του τυφώνα Παμ κατέληξε σε ορισμένες πολύ σημαντικές διαπιστώσεις. Και, δυστυχώς, αυτές φάνηκαν να αγνοήθηκαν [...]. Μία από τις πιο σημαντικές ήταν το γεγονός ότι μέσα από την έρευνά μας εντοπίσαμε πως υπήρχαν 127.000 άτομα στη Νέα Ορλεάνη που δεν είχαν πρόσβαση σε Ι.Χ. Επιπρόσθετα, υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός αστέγων και ατόμων με ειδικές

¹³⁵⁶ Για μία λεπτομερή περιγραφή και ανάλυση της Μεγάλης Πλημμύρας του 1927 βλέπε το εξαιρετικό έργο του ιστορικού Τζον Μπάρρυ: John M. Barry, *Rising Tide: The Great Mississippi Flood of 1927 and How it Changed America* (New York: Touchstone, Simon & Schuster, 1998).

¹³⁵⁷ Woods 2017: 110, 184.

¹³⁵⁸ “Το 1998, μετά την αποφυγή του τυφώνα Τζορτζ, η έρευνα [γύρω από τους τυφώνες στην περιοχή] διευρύνθηκε, και μία μελέτη με προηγμένη χρήση υπολογιστών από το Πανεπιστήμιο της Λουιζιάνα προειδοποίησε για την ‘δυσνητική καταστροφή’ της πόλης από έναν τυφώνα κατηγορίας 4 [...] Και για να μην έχουν οι πολιτικοί καμία δυσκολία να κατανοήσουν τις επιπτώσεις των προβλέψεων αυτών, άλλες μελέτες απεικόνισαν την πραγματική έκταση της [πιθανής] πλημμύρας καθώς και τις αναμενόμενες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές από ένα απευθείας χτύπημα από μελλοντικό τυφώνα. Υπερυπολογιστές αναπαρήγαγαν επανειλημμένα τα ίδια ανατριχιαστικά νούμερα: 160 και πλέον τετραγωνικά χιλιόμετρα της πόλης κάτω από το νερό, με 80 έως 100 χιλιάδες νεκρούς, η χειρότερη καταστροφή στην ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών. Ενόψει των μελετών αυτών, η FEMA προειδοποίησε, το 2001, ότι μία πλημμύρα της Νέας Ορλεάνης λόγω τυφώνα συνιστούσε μία από τις τρεις πιο πιθανές τεράστιες καταστροφές που θα μπορούσαν να πλήξουν τις ΗΠΑ στο κοντινό μέλλον, μαζί με έναν σεισμό στην Καλιφόρνια και ένα τρομοκρατικό χτύπημα στο Μανχάτταν. Λίγο αργότερα, το περιοδικό *Scientific American* δημοσίευσε μία αναφορά για τον πιθανό κίνδυνο πλημμύρας [της Νέας Ορλεάνης] (“Drowning New Orleans”, Οκτώβριος 2001), η οποία, μαζί με ένα βραβευμένο σχετικό αφιέρωμα στην τοπική εφημερίδα, την *Times-Picayune*, το 2002 (“The Big One”), ήταν εξαιρετικά ακριβή στις προβλέψεις της” (Davis 2005).

ανάγκες. Επομένως, μιλάμε για ένα εξαιρετικά μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, το οποίο δεν μπορούσε να εκκενώσει την πόλη [σε περίπτωση τυφώνα]”.¹³⁵⁹

Με λίγα λόγια, ο θάνατος και η εγκατάλειψη δεκάδων χιλιάδων φτωχών, ηλικιωμένων, αστέγων, ατόμων με ειδικές ανάγκες, φυλακισμένων και αρρώστων ήταν αναμενόμενος και γνωστός. Όπως εξηγεί ο Γουντς:

“Η πιθανότητα της καταστροφής της Κατρίνα του 2005 ήταν γνωστή για πάνω από τέσσερις δεκαετίες. Η αίσθηση της αναλωσιμότητας του Κατώτερου Ένατου Διαμερίσματος ειδικά και των Αφροαμερικανικών γειτονιών γενικότερα δεν ήταν προϊόν της παράνοιας των μαύρων αλλά μάλλον ένας βασικός πυλώνας της φιλοσοφικής σκέψης και του πολεοδομικού σχεδιασμού του Βουρβωνισμού για πάνω από ενάμιση αιώνα”.¹³⁶⁰

Κατά συνέπεια, ο “αστικός μύθος” που ακόμη παραμένει ισχυρός μεταξύ των κατοίκων του Κατώτερου Ένατου Διαμερίσματος, ότι το 2005 τα φράγματα ανατινάχθηκαν για να σωθούν οι πλουσιότερες και πιο λευκές γειτονιές της πόλης, δεν βρίσκεται τόσο μακριά από την αλήθεια. Διότι μπορεί με την Κατρίνα τα φράγματα να μην ανατινάχθηκαν, αλλά η εσκεμμένη παράβλεψη των κινδύνων και η αναπαραγωγή χρόνιων κοινωνικών, οικονομικών και φυλετικών ανισοτήτων που καθιστούσαν ολόκληρα τμήματα της κοινωνίας ευάλωτα, συνιστούν πρόθεση και συμβολή στην καταστροφή, αυτό που ο κοινωνιολόγος Έρικ Κλίνενμπεργκ έχει ονομάσει “δολοφονία μέσω των δημόσιων πολιτικών” (murder by public policy).¹³⁶¹ Μόνο υπό το πρίσμα αυτό μπορούμε να κατανοήσουμε το βάθος της ταξικής πολιτικής και του ρεβανσισμού που εμπεριέχει η δήλωση της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας της πόλης και η οποία βρίσκεται σε απόλυτη σύμπτωση με τη λογική του νέο-βουρβωνισμού: “Για αιώνες, έχουμε αποδείξει την ικανότητά μας να καινοτομούμε και να προσαρμοζόμαστε μπροστά σε μείζονες προκλήσεις”.¹³⁶²

Νέα Ορλεάνη: η “Βαγδάτη των βάλτων”

Τα παραπάνω γίνονται πιο κατανοητά εάν, ως υπόθεση εργασίας, υιοθετήσουμε την άποψη που θεωρεί τη Νέα Ορλεάνη εμβληματικό παράδειγμα εσωτερικής αποικίας εντός των ΗΠΑ. Είναι ενδεικτικό ότι κατά καιρούς έχει χαρακτηριστεί, μεταξύ άλλων, “η βορειότερη

¹³⁵⁹ Ivor van Heerden στο Spike Lee 2006. Πιο αναλυτικά βλέπε: United States Senate, ‘Preparing for a Catastrophe: The Hurricane Pam Exercise’ Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, Senate Hearing 109-403 (Washington D.C., 24 Ιανουαρίου 2006).

¹³⁶⁰ Woods 2017: 187. Αντίστοιχα, ο μουσικός και ακτιβιστής Χάρι Μπελαφόντε στην ταινία του Σπαϊκ Λη σχολιάζει το γεγονός αυτό: “Είχαν την πληροφορία. Το γιατί η κυβέρνηση των ΗΠΑ —και συγκεκριμένα ο [πρόεδρος] Μπους— αποφάσισε να μην απαντήσει και να μην δώσει προσοχή σε αυτή [οφείλεται] στο ότι θεώρησε πως ο κόσμος που βρέθηκε εγκλωβισμένος σε αυτή την φρικτή τραγωδία ήταν [...] άνευ κοινωνικής σημασίας και σίγουρα εξίσου άνευ φυλετικής σημασίας” (Harry Belafonte στο Spike Lee, 2006).

¹³⁶¹ Eric Klinenberg, *Heat Wave: A Social Autopsy of Disaster in Chicago* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2002).

¹³⁶² City of New Orleans 2015: 5.

Μπανανία”, “το νοτιότερο τμήμα της Ζώνης της Σκουριάς”,¹³⁶³ και “η Βαγδάτη των βάλτων”.¹³⁶⁴ Αντίστοιχα, η Πολιτεία της Λουιζιάνα έχει χαρακτηριστεί “ο Τρίτος Κόσμος του Μισσισιππή” ή “η Αιθιοπία της Αμερικής”. Η έννοια της *εσωτερικής αποικιοκρατίας* (internal ή domestic colonialism) καθώς και της, πιο σύγχρονης, *ενδο-αποικιοποίησης* (endo-colonisation) μπορούν να φανούν χρήσιμες στην κατανόηση της συνθήκης της Νέας Ορλεάνης, όσο και γενικότερα της Πολιτείας της Λουιζιάνα εντός των Ηνωμένων Πολιτειών.

Η θεωρία της εσωτερικής αποικιοκρατίας, η οποία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα την περίοδο της απο-αποικιοποίησης (δεκαετίες 1950-60), υποστήριξε ότι ο μαύρος πληθυσμός των Ηνωμένων Πολιτειών συνιστά αποικία εντός της ιμπεριαλιστικής μητρόπολης και ως τέτοια καλείται να διεξάγει εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα αντίστοιχο με αυτόν των πρώην αποικιοκρατούμενων χωρών.¹³⁶⁵ Όπως εξηγούσε ο Μαρτινικέζος πολιτικός και ποιητής Εμέ Σεζέρ (Aimé Césaire) στην εισήγησή του στο πρώτο Συνέδριο Μαύρων Συγγραφέων, το 1956 στο Παρίσι: “Ακόμα και τα αδέρφια μας στην Αμερική, ως αποτέλεσμα των φυλετικών διακρίσεων, βρίσκονται [...] εντός ενός μεγάλου σύγχρονου έθνους σε μία επίπλαστη κατάσταση που δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο σε σχέση με την αποικιοκρατία [...]”.¹³⁶⁶ Η θεωρία της εσωτερικής αποικιοκρατίας αποτέλεσε κεντρική θέση του μαύρου κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα και του αγώνα για φυλετική ισότητα. Ενδεικτικά, ο

¹³⁶³ “Ζώνη της Σκουριάς” (Rust Belt) αποκαλείται η πρώην μεγάλη βιομηχανική ζώνη των Ηνωμένων Πολιτειών —Νέα Υόρκη, Πενσυλβάνια, Δυτική Βιρτζίνια, Οχάιο, Ιντιάνα, Ιλλινόι, Μίσιγκαν, Ουισκόνσιν, Αϊόβα και Μιζούρι—, η οποία, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, άρχισε να παρακμάζει δραματικά, αφήνοντας πίσω ένα τοπίο κυριαρχούμενο από ερειπωμένα και σκουριασμένα εργοστάσια, εγκαταλειμμένες πόλεις και μερικά από τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας στη χώρα. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της πόλης του Ντιτρόιτ.

¹³⁶⁴ Το συγκεκριμένο παρωνύμιο εμφανίστηκε μετά την καταστροφή της Κατρίνα, παρομοιάζοντας τη Νέα Ορλεάνη με τη Βαγδάτη, η οποία την περίοδο εκείνη είχε ισοπεδωθεί από την αμερικανική εισβολή.

¹³⁶⁵ Η προσέγγιση της αποικιοκρατικής αναλογίας επηρεάστηκε από τα γραπτά θεωρητικών όπως ο W.E.B. DuBois και ο Φραντς Φανόν, αλλά και ηγετών των πρώην αποικιών, όπως ο Φιντέλ Κάστρο ή ο Γκανέζος πρόεδρος Κβάμε Νκρούμαχ (Kwame Nkrumah). Στη θεωρία της εσωτερικής αποικιοκρατίας ασκείται κριτική από ταξικο-κεντρικές κυρίως προσεγγίσεις που υποστηρίζουν ότι αδυνατεί να απαντήσει στο ζήτημα των εσωτερικών διαιρέσεων και του τρόπου ανάδυσης μίας ελίτ εντός της μαύρης κοινότητας, αντιπροτείνοντας την ταξική ανάλυση ως καταλληλότερη για τα δεδομένα των Ηνωμένων Πολιτειών (ενδεικτικά βλέπε: Cedric Johnson, ‘Huey P. Newton and the Last Days of the Black Colony’, στο *African American Political Thought: A Collected History*, επιμ. Melvin L. Rogers και Jack Turner, (Chicago: University of Chicago Press, 2020) | Cedric Johnson, ‘The Panthers Can’t Save Us Now’, *Catalyst*, 2017). Οι δύο αυτές προσεγγίσεις δεν είναι, βέβαια, αντιπαραθετικές. Αντίθετα, θα μπορούσαν να εξεταστούν και συμπληρωματικά. Όπως επισημαίνει και ο Φανόν για τις εσωτερικές διαιρέσεις των αποικιοκρατούμενων, “στις αποικίες η εσωτερική δομή της οικονομίας είναι επίσης μία δομή από τα πάνω” (Fanon 1982: 14), ενώ ο Κουάμε Νκρούμαχ χαρακτήριζε ως *νεο-αποικιοκρατία* την ιδιαίτερη μορφή έμμεσης αποικιακής διοίκησης που αντιτάχθηκε στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και ήταν προϊόν της ανάπτυξης τοπικών ελίτ που υπηρετούν τα συμφέροντα των πρώην μητροπόλεων. [Kwame Nkrumah, *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism* (New York: International Publishers, 1966)]. Ακολουθώντας την ίδια λογική, ο καθηγητής Αφροαμερικανικών σπουδών Ρόμπερτ Άλλεν (Robert L. Allen), μετέφερε τη θεώρηση του Νκρούμαχ στο εσωτερικό των Ηνωμένων Πολιτειών και εισήγαγε τον όρο της *εσωτερικής νεο-αποικιοκρατίας* για να περιγράψει τη στρατηγική της “οικειοποίησης” και αφομοίωσης του κινήματος για Μαύρη Δύναμη (Black Power movement), σε μία προσπάθεια “να εξισωθεί η Μαύρη Δύναμη με έναν ‘μαύρο’ καπιταλισμό” [Robert L. Allen, *Black Awakening in Capitalist America: An Analytic History* (New Jersey: Africa World Press, 1992)].

¹³⁶⁶ Aimé Césaire, ‘Culture et colonisation’, *Liberté* 5, τχ. 1 (1963): 15.

Υπουργός Ενημέρωσης του Κόμματος των Μαύρων Πανθήρων, Έλντριζ Κλίβερ (Eldridge Cleaver) ορίζοντας την εσωτερική αποικιοκρατία καταλήγει στο ότι: “οι μαύροι στην Αμερική αποτελούν έναν αποικιοκρατούμενο λαό με κάθε έννοια του όρου και [...] η λευκή Αμερική συνιστά μία οργανωμένη ιμπεριαλιστική δύναμη που κρατάει τον μαύρο λαό σε αποικιακή αιχμαλωσία”.¹³⁶⁷

Αν και στην περίπτωση της εσωτερικής αποικιοκρατίας η κλασική γεωγραφική διαίρεση μεταξύ μητρόπολης και αποικίας απουσιάζει, στην πραγματικότητα η σχέση κέντρου-περιφέρειας φαίνεται να αναπαράγεται στο εσωτερικό της μητρόπολης μέσω των μηχανισμών κοινωνικού διαχωρισμού και ελέγχου. Ο φιλόσοφος και πολεοδόμος Πολ Βιριλιό (Paul Virilio) αναλύοντας ίδιας τάξης φαινόμενα εισάγει την έννοια της *ενδο-αποικιοποίησης* για να εξηγήσει τον βιοπολιτικό χαρακτήρα του κοινωνικού ελέγχου στο εσωτερικό των πρώην μητροπόλεων στην εποχή των νεοφιλελεύθερων απορρυθμίσεων. Έτσι, υποστηρίζει ότι μετά την απο-αποικιοποίηση “η αποικιακή επεκτατικότητα αντικαταστάθηκε από μία εντατικοποίηση της ενδο-αποικιοποίησης”.¹³⁶⁸ Αναπτύσσοντας την ιδέα αυτή οι Αλιέζ (Alliez) και Λατσαράτο (Lazzarato), διαπιστώνουν ότι “[...] η ενδο-αποικιοποίηση εδραιώνει μία άμεση συνέχεια μεταξύ του Βορρά και του Νότου της

¹³⁶⁷ Eldridge Cleaver, ‘Revolution in the White Mother Country & National Liberation in the Black Colony’, *The North American Review* 253, τχ. 4 (1968): 13. Εξάλλου αυτή είναι και η θέση που υιοθετείται ήδη στο πρώτο από τα Δέκα Σημεία του Προγράμματος του Κόμματος των Μαύρων Πανθήρων: “Θέλουμε ελευθερία. Θέλουμε τη δύναμη να καθορίσουμε τη μοίρα της μαύρης κοινότητάς μας”. Η θεωρία της εσωτερικής αποικιοκρατίας αναπτύχθηκε μέσα από την επιρροή που δέχτηκαν από τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στον Τρίτο Κόσμο, αλλά και ως έκφραση αλληλεγγύης προς αυτά. Χαρακτηριστική είναι η στήριξη των Μαύρων Πανθήρων προς τον αγώνα του Παλαιστινιακού λαού για αυτοδιάθεση, καθώς και η έκκληση του ηγέτη του Κόμματος, Χιούι Νιούτον (Huey P. Newton), για αποστολή μονάδων των Μαύρων Πανθήρων που θα πολεμήσουν στο πλευρό του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου του Βιετνάμ: “Αναγνωρίζουμε ότι η Αμερική δεν αποτελεί πλέον ένα έθνος, αλλά μία αυτοκρατορία, και ότι οι ίδιοι στρατιώτες που έχουν καταλάβει και δολοφονούν στην Κομητεία Τζάκσον, στο Μπέρμινγκχαμ [Αλαμπάμα], το Σικάγο και τη Νέα Ορλεάνη έχουν επίσης καταλάβει και δολοφονούν στο Μι Λάι, την Πνομ Πενχ και πολλά άλλα μέρη” [Huey P. Newton, *To Die for the People* (New York: Vintage Books, Random House Inc., 1972): 178, 190-91]. Οι Μαύροι Πάνθηρες αντιλαμβάνονταν την ανάγκη για τη δημιουργία μίας διεθνιστικής αντιιμπεριαλιστικής συμμαχίας, ως στενά συνδεδεμένης με τον αγώνα για μια πιο δίκαιη κοινωνική οργάνωση. Στην κατεύθυνση αυτή κινήθηκε εξάλλου και η διαφυλετική Rainbow Coalition που δημιουργήθηκε το 1969 στο Σικάγο, με τη συμβολή των Μαύρων Πανθήρων, ως μία πραγματική αντιρατσιστική συμμαχία της εργατικής τάξης ενάντια στη φτώχεια, την αστυνομική βία και τους κοινωνικούς διαχωρισμούς [Jakobi Williams, *From the Bullet to the Ballot: The Illinois Chapter of the Black Panther Party and Racial Coalition Politics in Chicago* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2013)]. Άλλωστε, στην ίδια κατεύθυνση, ο Αφροαμερικανός συγγραφέας Ρίτσαρντ Ράιτ (Richard Wright), αναζητώντας τις κατευθύνσεις που η λογοτεχνία των Αφροαμερικανών οφείλει να ακολουθήσει ώστε να μπορεί να εκφράσει και να μιλήσει στα χαμηλότερα στρώματα της αφροαμερικανικής κοινότητας, έγραφε το 1937: “Ποιο είναι το όραμα που οι Νέγροι συγγραφείς οφείλουν να έχουν για να αντιληφθούν την δυναμική ανάγκη για αλλαγή; [...] Όσοι στερούνται μίας θεωρίας για το νόημα, τη δομή και την κατεύθυνση της σύγχρονης κοινωνίας γίνονται χαμένα θύματα σε έναν κόσμο τον οποίον δεν μπορούν να κατανοήσουν ή να ελέγξουν. [...] πρόκειται για ένα ζήτημα επίγνωσης, συνειδητοποίησης. Πρόκειται, πάνω απ’ όλα, για ένα ζήτημα προοπτικής [...]. Η προοπτική για τους Νέγρους συγγραφείς θα εμφανιστεί εφόσον κοιτάξουν και αναλογιστούν σε βάθος την πικρή μοίρα της φυλής τους, συγκρίνοντάς την με τις ελπίδες και τους αγώνες των μειονοτήτων παντού στον κόσμο. Μόνο τότε τα δεδομένα θα αρχίσουν να τους λένε κάτι” [Richard Wright, ‘Blueprint for Negro Writing (1937)’, στο *Within the circle: an anthology of African American literary criticism from the Harlem Renaissance to the present*, επιμ. Angelyn Mitchell (Durham: Duke University Press, 1994): 103-104].

¹³⁶⁸ Paul Virilio και Sylvère Lotringer, *Pure War: Twenty Five Years Later*, μτφρ. Mark Polizzotti (Cambridge, Massachusetts and London: Semiotext(e) , The MIT Press, 2008): 167.

παγκόσμιας οικονομίας και αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο ο Νότος υπάρχει εντός του Βορρά [...], φέρνοντας την αποικιακή σχέση εντός της συνθήκης του πιο σύγχρονου καπιταλισμού”.¹³⁶⁹

Συνεπώς, εάν κατανοήσουμε την αποικιοκρατία ως ένα σύστημα σχέσεων κυριαρχίας και υποδούλωσης, μπορούμε να αναγνωρίσουμε την Νέα Ορλεάνη ως ένα τμήμα του Παγκόσμιου Νότου —ή του άλλοτε ονομαζόμενου Τρίτου Κόσμου— εντός του Παγκόσμιου Βορρά εφόσον, όπως υποστήριζε και ο Βρετανός κοινωνιολόγος και ιστορικός Πίτερ Γουόρσλεϋ (Peter Worsley):

“Η συνθήκη του Τρίτου Κόσμου [...] δεν αποτελεί ιδιορρυθμία μίας ομάδας υπανάπτυκτων χωρών μόνο. [Η] Τριτοκοσμικότητα μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή ως μία κοινωνική συνθήκη η οποία παρατηρείται στις σχέσεις μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Από αυτή την άποψη, η έννοια του ‘Τρίτου Κόσμου’ αναφέρεται σε ένα σύνολο σχέσεων και όχι σε ένα σύνολο χωρών”.¹³⁷⁰

Πλευρά αυτών των ιδιότυπα αποικιακών σχέσεων συνιστά η υφαρπαγή των πλουτοπαραγωγικών πηγών της Πολιτείας της Λουιζιάνα από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, χωρίς να επιστρέφει αντίστοιχα τα κέρδη αυτά με τη μορφή κοινωνικών πολιτικών ή καλύτερων υποδομών. Είναι χαρακτηριστικό, όπως εξηγεί ο Τζον Μπάρρυ, ότι “το 25% όλου του φυσικού αερίου που παράγεται στις Ηνωμένες Πολιτείες προέρχεται από την παράκτια περιοχή της Λουιζιάνα. 20% του πετρελαίου που παράγεται εγχώρια στις Ηνωμένες Πολιτείες προέρχεται από την ακτή της Λουιζιάνα”.¹³⁷¹ Η συμβολή της Λουιζιάνα στην πετρελαϊκή ισχύ των ΗΠΑ επιβεβαιώνεται και από τον Μάικλ Γουάτς:

“Το τμήμα της Λουιζιάνα στον Κόλπο του Μεξικού, στο οποίο βρίσκονται ορισμένα από τα μεγαλύτερα κοιτάσματα πετρελαίου της χώρας, κατέχει πάνω από τα εννέα δέκατα των αποθεμάτων αργού πετρελαίου της περιοχής [...]. Η παραγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου στην εξωτερική υφαλοκρηπίδα [Outer Continental Shelf - OCS] της Λουιζιάνα είναι μεγαλύτερη από κάθε άλλη ομοσπονδιακά ελεγχόμενη παράκτια περιοχή στις Ηνωμένες Πολιτείες [...]. Η βαθιά σύνδεση της Λουιζιάνα με το πετρέλαιο σημαίνει ότι αποτελεί και το [εσωτερικό] της ‘πετροκράτος’, μία ζωντανή μαρτυρία του πετρο-λαϊκισμού και των αδυναμιών της ανθρώπινης και οικολογικής ανάπτυξης που βασίζεται στο πετρέλαιο, φαινόμενα που συνήθως μαστίζουν τα πετρελαιοπαραγωγά κράτη του Παγκόσμιου Νότου”.¹³⁷²

Αναλύοντας τη συσσώρευση δια της υφαρπαγής σε πετρελαιοπαραγωγές περιοχές, ο Γουάτς συγκρίνει την περίπτωση της Λουιζιάνα με αυτή της Νιγηρίας —της μεγαλύτερης παραγωγού πετρελαίου της Αφρικής— ως ενδεικτικές της αποικιοποίησης μέσω της

¹³⁶⁹ Éric Alliez και Maurizio Lazzarato, *Wars and Capital*, μτφρ. Ames Hodges (Cambridge, Massachusetts and London: Semiotext(e) , The MIT Press, 2016): 374-75.

¹³⁷⁰ Peter Worsley, ‘Frantz Fanon and the ‘Lumpenproletariat’’, *Socialist Register* 9 (1972): 220.

¹³⁷¹ John Barry, στο Spike Lee 2006. Πράγματι, στα ανοιχτά της Λουιζιάνα συγκεντρώνεται το 88% των εξεδρών άντλησης πετρελαίου της χώρας (Greater New Orleans, Inc., ‘Energy Companies in New Orleans’, GNO Inc.

¹³⁷² Michael Watts, ‘A Tale of Two Gulfs: Life, Death, and Dispossession along Two Oil Frontiers’, *American Quarterly* 64, τχ. 3 (2012): 456-57.

βιομηχανίας παραγωγής πετρελαίου, συνδέοντας, με τον τρόπο αυτόν, τον μετα-αποικιακό Νότο με τον εξελιγμένο καπιταλιστικά Βορρά. Συγκεκριμένα, εξετάζει το πώς, κατά τη διάρκεια των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών πραγματοποιεί διαδοχικές υφαλοκρηπίδα στην υφαλοκρηπίδα του Κόλπου, και ιδιαίτερα στη Λουιζιάνα, ανοίγοντας προς την ελεύθερη αγορά όλο και μεγαλύτερα τμήματα των ακτών της περιοχής και προωθώντας την “συσσώρευση ανασφάλειας και την νεοφιλελεύθερη παραγωγή συστημικών κινδύνων στον Κόλπο του Μεξικού”.¹³⁷³ Ως εκ τούτου, παρόλο που το μεγαλύτερο ποσοστό των κερδών από την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της Πολιτείας φεύγει εκτός αυτής,¹³⁷⁴ η Λουιζιάνα αλλά και ιδιαίτερα η μητροπολιτική περιοχή της Νέας Ορλεάνης είναι αυτές που επωμίζονται τα κόστη των όποιων καταστροφών και ατυχημάτων προκαλούν οι γεωτρήσεις:

“Η Νέα Ορλεάνη και η ακτογραμμή του Κόλπου του Μεξικού έχουν προσφέρει τεράστια αξία στην οικονομία των ΗΠΑ, αλλά ο κόσμος που μένει εκεί όχι μόνο δεν έχει λάβει το οικονομικό όφελος, αλλά χαρακτηρίστηκαν και ως παράσιτα όταν ζήτησαν από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση να κατασκευάσει ασφαλή φράγματα. Έχουν εκτεθεί σε κίνδυνο από τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις της εξόρυξης πετρελαίου, και στη συνέχεια κατηγορήθηκαν ως ανεύθυνοι που κατοικούν σε ένα τόσο επικίνδυνο —κι όμως τόσο πολύτιμο— μέρος”.¹³⁷⁵

Ενδεικτική είναι η συστηματική και συνεχιζόμενη καταστροφή των υδροβιότοπων και των βάλτων της περιοχής του Δέλτα του Μισισσιππή, που την καθιστά ολοένα και πιο ευάλωτη απέναντι στους τυφώνες:

“[...] δεν υπήρχε κάτι το τόσο ‘φυσικό’ σχετικά [με την Κατρίνα]. Παρόλο που είναι αλήθεια πως οι τυφώνες είναι ιστορικά ενδημικοί στην περιοχή, αυτό δεν θα έπρεπε να μας επιτρέπει το να αποκαλούμε [την Κατρίνα] ‘φυσική καταστροφή’. Η σοβαρότητα της Κατρίνα εντάθηκε σε τόσο μεγάλο βαθμό λόγω της καταστροφής των υδροβιότοπων από τη βιομηχανία πετρελαίου και φυσικού αερίου. Επί δεκαετίες η ανάπτυξη των πηγαδιών, των αγωγών και των καναλιών, καθώς και οι

¹³⁷³ Watts 2012: 459-63 και 461.

¹³⁷⁴ Όπως εξηγεί η Μέρι Λάντριου (Mary Landrieu), πρώην Γερουσιαστής της Λουιζιάνα με το κόμμα των Δημοκρατικών (1996-2015): “Πέντε δισεκατομμύρια δολάρια φεύγουν κάθε χρόνο από τον Κόλπο του Μεξικού, από αποζημιώσεις και δικαιώματα εκμετάλλευσης, για να μπουν στο ομοσπονδιακό ταμείο” (Mary Landrieu στο Spike Lee, 2006). Η εξωτερική υφαλοκρηπίδα του Κόλπου του Μεξικού συνιστά μία από τις τέσσερις περιπτώσεις στη χώρα όπου η αιγιαλίτιδα ζώνη δεν ανήκει στις αντίστοιχες Πολιτείες, αλλά στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση, η οποία μισθώνει την περιοχή σε εταιρείες της επιλογής της. Έτσι, τα κέρδη πιστώνονται είτε στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση είτε στις Πολιτείες όπου εδρεύουν οι εταιρείες αυτές, δηλαδή πρακτικά σε μεγάλο βαθμό συγκεντρώνονται στη γειτονική Πολιτεία του Τέξας. Βλέπε: U.S. Energy Information Administration (EIA), ‘Where our oil comes from’, eia, 2021 | Anshool Deshmukh, ‘Mapped: Visualizing U.S. Oil Production by State’, Visual Capitalist, Αύγουστος 2021 | U.S. Energy Information Administration, ‘Where our natural gas comes from’, eia, 2021.

¹³⁷⁵ Flaherty 2010: 57.

συνακόλουθες δραστηριότητες διάβρωσαν τους υδροβιότοπους που συνέβαλλαν στην προστασία της Νέας Ορλεάνης από την πλήρη ορμή των τυφώνων”.¹³⁷⁶

Εξάλλου, η αποκατάσταση των υδροβιότοπων και η περιβαλλοντική ισότητα αποτελούν χρόνια αιτήματα των περιβαλλοντικών κινημάτων της περιοχής του Κόλπου δεδομένου ότι η ιστορία διαρροών πετρελαίου έχει μακρύ και βαρύ παρελθόν, με κορυφαίο περιστατικό αυτό της British Petroleum (BP) το 2010, που θεωρείται η χειρότερη περιβαλλοντική καταστροφή στην ιστορία της χώρας.¹³⁷⁷ Και αυτή συνέβη όχι μόνον λόγω της εντατικής πετρελαιοαγωγής στην περιοχή αλλά κυρίως λόγω του τρόπου που αυτή υλοποιείται, όπως χαρακτηριστικά μας πληροφορεί ο Γουάτς καταγγέλοντας:

“την ολέθρια διασταύρωση της επιθετικής περιφραξης [...] της υφαλοκρηπίδας του Κόλπου, με τις διαδικασίες αυτού που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε νεοφιλελευθεροποιημένο κίνδυνο, [δηλαδή] ενός δολοφονικού προϊόντος εγκληματικών εταιρικών περικοπών, της κατάρρευσης της κυβερνητικής εποπτείας και ρυθμιστικής εξουσίας, καθώς και την ολοένα και μεγαλύτερη χρηματιστικοποίηση και τιτλοποίηση της πετρελαιοαγοράς”.¹³⁷⁸

Η μη “φυσική” αυτή τη φορά καταστροφή που ονομάστηκε “η Κατρίνα του Ομπάμα”¹³⁷⁹ έπληξε, πέντε μόλις χρόνια μετά την Κατρίνα, τους κατοίκους της μητροπολιτικής περιοχής της Νέας Ορλεάνης τόσο οικονομικά –εφόσον η ιχθυοπαραγωγή αποτελεί

¹³⁷⁶ Jordan T. Camp και Laura Pulido, ‘Conclusion: The Cornerstone of a Third Reconstruction’, στο Woods 2017: 297. Επιπλέον, ο Γουντς επισημαίνει ότι επί πολλές δεκαετίες οι εταιρείες πετρελαίου και φυσικού αερίου δημιουργούσαν “τοξικές κοινότητες”, ενώ ήδη από το 2000 είχαν δημοσιοποιηθεί στοιχεία που αποδείκνυαν ότι “τα τρία τέταρτα των κοινωνικών κατοικιών στη Νέα Ορλεάνη βρίσκονταν σε ακτίνα ενάμιση χιλιομέτρου από έναν ή περισσότερους χώρους ταφής τοξικών αποβλήτων” (Woods 2017: 248).

¹³⁷⁷ Η διαρροή από την αντλία Deepwater Horizon της BP, που συνεχίστηκε επί τρεις μήνες, απελευθέρωσε πάνω από πέντε εκατομμύρια βαρέλια πετρελαίου στη θάλασσα και έπληξε το 35% των υδάτων του Κόλπου. Οφειλόταν σε παραβλέψεις και παραβιάσεις των κανονισμών ασφαλείας στις οποίες είχε προβεί η εταιρεία για τη μείωση των δαπανών και τη μεγιστοποίηση του κέρδους της.

¹³⁷⁸ Watts 2012: 464.

¹³⁷⁹ Το παρωνύμιο δόθηκε σκωπικά από τη Ρεπουμπλικανική αντιπολίτευση για την καταστροφική διαχείριση της πετρελαιοαγωγής μόλυνσης από την διακυβέρνηση Ομπάμα. Ο Τζόνσον είναι αποκαλυπτικός για τη σχέση της ομοσπονδιακής διοίκησης και της BP: “Παρόλο που οι αρχικές δηλώσεις του Προέδρου [Ομπάμα] έδωσαν την εντύπωση ότι θα καλούσε την εταιρεία BP να αναλάβει τις ευθύνες της για τον καθαρισμό [της πετρελαιοκηλίδας], οι διαβεβαιώσεις αυτές δεν έπεισαν αρκετούς Αμερικανούς, που δεν μπορούσαν να καταλάβουν γιατί τόσο ο Λευκός Οίκος όσο και τα στελέχη της BP αδυνατούσαν να επιλύσουν αυτή την κρίση που διήρκεσε όλο το καλοκαίρι. [...]” (Johnson 2011: vii). Η δημοσιογράφος Έιμι Γκούντμαν (Amy Goodman) μάλιστα επιβεβαιώνει αυτή τη σχέση: “Ο Πρόεδρος Ομπάμα συνέχισε τη de facto πολιτική του να κοιτάει από την άλλη καθώς η Νέα Ορλεάνη και η ακτογραμμή του Κόλπου πάλευαν να σταθούν ξανά στα πόδια τους, κυριολεκτικά μόνες τους, μισή δεκαετία αφότου η πλημμυρίδα της Κατρίνα κατέστρεψε τα ανεπαρκή φράγματα που προστάτευαν την ιστορική, δυναμική πόλη” [Amy Goodman, Πρόλογος στο Flaherty 2010: xi].

κεντρική οικονομική δραστηριότητα της περιοχής— όσο και περιβαλλοντικά.¹³⁸⁰ Εκτός από τις προφανείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις της τεράστιας πετρελαιοκηλίδας, η καταστροφή επιδεινώθηκε από την επακόλουθη χρήση τεράστιων ποσοτήτων χημικών διασπορέων (dispersants) αυξημένης τοξικότητας για την απομάκρυνση του πετρελαίου από το νερό του Κόλπου, οι οποίοι είχαν θεωρηθεί εξαιρετικά επικίνδυνοι από την Εταιρεία Περιβαλλοντικής Προστασίας των ΗΠΑ. Τα λόγια της Τρέισι Ουάσινγκτον, για άλλη μία φορά αναδεικνύουν τις επιπτώσεις της διαχείρισης των καταστροφών για τους κατοίκους της περιοχής:

“Κάθε φορά που συμβαίνει μία καταστροφή στη Λουιζιάνα, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση πιστεύει ότι μπορεί να τη διορθώσει ψεκάζοντάς μας με διασπορείς. Αμέσως μετά την Κατρίνα, θεώρησαν ότι μπορούν να επιλύσουν την κρίση στην οποία βρισκόταν η δημόσια εκπαίδευση ψεκάζοντας με τους διασπορείς των ιδιωτικών σχολείων —εξαφανίζουμε τα αποτυχημένα σχολεία και τα αμόρφωτα παιδιά. Μας ψέκασαν με τους διασπορείς της ‘οικονομικά προσιτής στέγασης’, πιστεύοντας ότι θα μπορούσαν να ξεφορτωθούν τη γεωγραφικά συγκεντρωμένη φτώχεια και τις υπό κατάρρευση [κοινωνικές] κατοικίες. Μας ψέκασαν με τους διασπορείς της ιδιωτικοποιημένης ιατρικής περίθαλψης [...]. Και τώρα, έχουμε αυτή την κρίση στον Κόλπο και μας ψεκάζουν με χημικούς διασπορείς πιστεύοντας ότι αυτό θα εξαφανίσει το πετρέλαιο. Θέλω να πω, ‘Σταματήστε να μας ψεκάζετε!’. Δεν υπάρχει μαγικό ελιξίριο για τα ανθρωπογενή προβλήματα που έχουμε εδώ στη Λουιζιάνα”.¹³⁸¹

Βέβαια, η καταστροφή αυτή προβλήθηκε από την κυρίαρχη αφήγηση, για άλλη μία φορά, ως “παράδειγμα ανθεκτικότητας” για την περιοχή και τους κατοίκους της. Το ίδιο το Ίδρυμα Ροκφέλερ ανέφερε σχετικά:

“Η πρώτη μεγάλη δοκιμασία για την ανθεκτικότητα της πόλης ήρθε [...] με τη διαρροή της πλατφόρμας Deepwater Horizon το 2010. Η διαρροή απείλησε με ανεπανόρθωτη οικονομική και περιβαλλοντική βλάβη τον Κόλπο του Μεξικού. Αν και είναι ακόμη πολύ νωρίς για να υπολογίσουμε τις μακροπρόθεσμες περιβαλλοντικές επιπτώσεις, οι κοινότητες της ακτογραμμής του Κόλπου, συμπεριλαμβανομένης και της Νέας Ορλεάνης, συνέχισαν να ανακάμπτουν, εν μέρει χάρη στις επενδύσεις στην ανθεκτικότητά τους που είχαν πραγματοποιηθεί πριν από τη διαρροή ως τμήμα της αναβίωσης μετά την Κατρίνα”.¹³⁸²

¹³⁸⁰ Όπως πολύ γλαφυρά περιγράφει ο Φρεντ Τζόνσον, μουσικός, ακτιβιστής και Διευθυντής του Ιδρύματος για την Ανάπτυξη των Γειτονιών της Νέας Ορλεάνης: “Πέντε χρόνια μετά είμαστε πάλι εδώ. Η πόλη της Νέας Ορλεάνης παραμένει κατεστραμμένη, λειψή, και τώρα έχουμε και την BP που τα έκανε χάγια οικολογικά, όχι μόνο στη Λουιζιάνα, αλλά και στην Αλαμπάμα και τη Φλόριντα. Δεν ξέρω πώς η κυβέρνησή μας τους επέτρεψε να το τραβήξουν τόσο πολύ. Για άλλη μία φορά, φαίνεται ότι τα άτομα που είναι υπεύθυνα για την ασφάλεια και προστασία των πολιτών, όπως λέω πάντα, δεν ξέρουν πού πάνε τα τέσσερα. Κι έτσι, να ‘μαστε πάλι εδώ. Πάλι τα ίδια” (Fred Johnson στο Spike Lee 2010).

¹³⁸¹ Tracie Washington, στο Spike Lee, 2010.

¹³⁸² The Rockefeller Foundation 2015. Ο ίδιος ο Πρόεδρος Ομπάμα είχε χαρακτηρίσει τους κατοίκους της Νέας Ορλεάνης “ανθεκτικούς” μετά την καταστροφή της BP. Και βέβαια το χαρακτηρισμό αυτό, δεν είχε αφήσει ασχολίαστο η Τρέισι Ουάσινγκτον επαναλαμβάνοντας: “Σταμάτα να με λες ανθεκτική! Δεν είμαι ανθεκτική!” [Fault Lines, ‘In Deep Water: A Way of Life in Peril’, *Fault Lines* (Al Jazeera English, 17 Ιουνίου 2010).

Οι πολιτικές διαχείρισης της “Κατρίνα του Ομπάμα” πέρα από την αντιπολιτευτική τους αξία συμπυκνώνουν “μία αλήθεια”, όπως εύστοχα σχολιάζει ο Τζόνσον, “ότι οι δύο αυτές καταστροφές συνδέονται μεταξύ τους όχι απλώς λόγω της κοινής τους γεωγραφίας και των πληγέντων πληθυσμών, αλλά, πιο δομικά, και οι δύο αυτές καταστροφές βρίσκουν κοινές ρίζες στη νεοφιλελεύθερη απορρύθμιση”.¹³⁸³

Η παγκόσμια πρωτεύουσα των φυλακών

Ένδειξη της ιδιότυπης αποικιακής συνθήκης της Λουιζιάνα και της Νέας Ορλεάνης, αλλά και αποτέλεσμα των πολιτικών του (νέο-)βουρβωνισμού είναι και “η εκτεταμένη βιομηχανία φυλακών που [αναδύθηκε μετά τον εμφύλιο πόλεμο και] υπονομεύει τα πολιτικά και εργασιακά δικαιώματα [της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης] από τη δεκαετία του 1870 έως τις μέρες μας”.¹³⁸⁴

Η Πολιτεία της Λουιζιάνα παρουσιάζει σήμερα τα μεγαλύτερα ποσοστά φυλακισμένων σε σχέση με τον πληθυσμό της στις Ηνωμένες Πολιτείες,¹³⁸⁵ οι οποίες, με τη σειρά τους, ηγούνται παγκοσμίως σε συνολικό αριθμό φυλακισμένων στον κόσμο.¹³⁸⁶ Δίκαια, λοιπόν, η Λουιζιάνα –και δη η Νέα Ορλεάνη– συχνά αναφέρεται ως η παγκόσμια πρωτεύουσα των σωφρονιστικών ιδρυμάτων.¹³⁸⁷ Τα ποσοστά αυτά, εάν συνδυαστούν με τα μεγάλα ποσοστά φτώχειας, με το γεγονός ότι η Λουιζιάνα συγκεντρώνει το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό Αφροαμερικανών στις ΗΠΑ, αλλά και με τα εξαιρετικά υψηλά ποσοστά Αφροαμερικανών εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων,¹³⁸⁸ αναδεικνύουν ξεκάθαρα το φυλετικό χαρακτήρα του ποινικού συστήματος στην περιοχή. Γεγονός το οποίο, βρίσκει και αυτό τις ρίζες του στην περίοδο του Βουρβωνισμού. Όπως εξηγεί η Άντζελα Ντέιβις (Angela Davis):

“Αμέσως μετά την κατάργηση της δουλείας, οι Πολιτείες του Νότου έσπευσαν να αναπτύξουν ένα σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ικανό να περιστείλει νόμιμα τις δυνατότητες απελευθέρωσης των πρώην σκλάβων. Ο μαύρος πληθυσμός

¹³⁸³ Johnson 2011: vii.

¹³⁸⁴ Woods 2017: 57.

¹³⁸⁵ Συγκεκριμένα, το ποσοστό ανέρχεται σε 680 φυλακισμένα άτομα ανά 100.000 κατοίκους. Επιπλέον, οι φυλακές της Λουιζιάνα παρουσιάζουν τον υψηλότερο συνωστισμό της χώρας. Βλέπε αναλυτικά: Laura M. Maruschak και Todd D. Minton, ‘Correctional Populations in the United States, 2017-2018’ (U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics, Αύγουστος 2020) | Prison Policy Initiative, ‘Louisiana Profile’, 2021.

¹³⁸⁶ Οι ΗΠΑ αριθμούν πάνω από 2 εκατομμύρια άτομα σε καθεστώς φυλάκισης, δηλαδή περίπου 25% του παγκόσμιου πληθυσμού των φυλακισμένων. Βλέπε αναλυτικά: Helen Fair και Roy Walmsley, ‘World Prison Population List - 13th edition’ (World Prison Brief - Institute for Crime & Justice Policy Research, Οκτώβριος 2021).

¹³⁸⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι η φυλακή της Κομητείας της Ορλεάνης (Orleans Parish Prison—OPP), δηλαδή η φυλακή της πόλης, “ήταν, πριν την Κατρίνα, η όγδοη μεγαλύτερη φυλακή στις Ηνωμένες Πολιτείες” (Jordan Flaherty, ‘Two Years Post-Katrina: Racism and Criminal Justice in New Orleans’, *ColorLines Magazine*, Ιούλιος / Αύγουστος 2007).

¹³⁸⁸ “Το 2000 οι Αφροαμερικανοί συνιστούσαν το 32,5% του πληθυσμού της Λουιζιάνα, κι όμως, αποτελούσαν το 72,1% των φυλακισμένων [στην Πολιτεία]” (Woods 2017: 240).

μετατράπηκε στον κύριο στόχο του αναπτυσσόμενου συστήματος ενοικίασης καταδίκων, το οποίο πολλοί αναφέρουν ως τη μετενσάρκωση της δουλείας”.¹³⁸⁹

Μέσω του συστήματος ενοικίασης καταδίκων, ο μετεμφυλιακός Αμερικανικός Νότος αντικατέστησε τη δουλεία με μία άλλη μορφή καταναγκαστικής εργασίας, όπου ιδιώτες ή ιδιωτικές εταιρείες μίσθωναν από το κράτος ή την Πολιτεία φυλακισμένους για να εργαστούν στις φυτείες, συνθήκη που στη συνέχεια επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς, όπως τα ορυχεία ή οι σιδηρόδρομοι.¹³⁹⁰ Αντίστοιχα, οι ίδιες οι Πολιτείες υιοθέτησαν την καταναγκαστική εργασία των φυλακισμένων για την υλοποίηση των δημόσιων έργων —τα γνωστά *chain gangs*. Οι νέες αυτές μορφές δουλείας, σε συνδυασμό με τους νόμους φυλετικού διαχωρισμού του Τζιμ Κρόου, άλλαξαν τη δημογραφική σύνθεση των φυλακών, των οποίων ο πληθυσμός θα αποτελούνταν εφεξής κατά πλειοψηφία από Αφροαμερικανούς.¹³⁹¹ Στην πραγματικότητα, το σύστημα της εκμίσθωσης κρατουμένων δημιούργησε μία νέα τάξη, η οποία συνέβαλε στη διαμόρφωση των συνθηκών για την εκβιομηχάνιση του Αμερικανικού Νότου,¹³⁹² διατηρώντας όμως τις οικονομικές και φυλετικές σχέσεις της δουλείας.

Η φυλακή της Πολιτείας της Λουιζιάνα, Ανγκόλα, συνιστά ένα από τα πιο εύγλωττα παραδείγματα της διαδρομής του “εκμεταλλευτικού μοντέλου φυτειών”, όπως το ονομάζει η καθηγήτρια και ακτιβίστρια Ρουθ Γουίλσον Γκίλμορ (Ruth Wilson Gilmore),¹³⁹³ το οποίο ανθεί ακόμη στο Μισισισίπι και τη Λουιζιάνα. Πρώην φυτεία με σκλάβους, η Ανγκόλα λειτούργησε μετεμφυλιακά με το σύστημα της εκμίσθωσης καταδίκων, ακόμη και μετά την αγορά της από την Πολιτεία της Λουιζιάνα και τη μετατροπή της σε αγροτικές φυλακές, το

¹³⁸⁹ Angela Y. Davis, *Are Prisons Obsolete?* (New York: Seven Stories Press, 2003): 29. Επιπλέον, η Ντέιβις επισημαίνει ότι “από πολλές απόψεις, η μίσθωση κρατουμένων ήταν κατά πολύ χειρότερη από τη δουλεία [...]. Οι ιδιοκτήτες σκλάβων μπορεί να ενδιαφέρονταν για την επιβίωση των μεμονωμένων σκλάβων, δεδομένου ότι αποτελούσαν, άλλωστε, σημαντικές επενδύσεις. Αντιθέτως, οι κρατούμενοι μισθώνονταν όχι ατομικά, αλλά ως ομάδα και μπορούσαν να πεθάνουν κυριολεκτικά στη δουλειά χωρίς αυτό να επηρεάσει την αποδοτικότητα του συνόλου της ομάδας των κρατουμένων (Στο ίδιο: 32).

¹³⁹⁰ Σχετικά με το σύστημα ενοικίασης καταδίκων βλέπε: Lichtenstein 1996 | Matthew J. Mancini, *One Dies, Get Another: Convict Leasing in the American South, 1866-1928* (Columbia: University of South Carolina Press, 1996) | David Oshinsky, *“Worse than Slavery”: Parchman Farm and the Ordeal of Jim Crow Justice* (New York: Free Press, 1996).

¹³⁹¹ Η ίδια η Δέκατη Τρίτη αναθεώρηση του αμερικανικού συντάγματος, με την οποία καταργήθηκε η δουλεία, επέτρεπε την ακούσια υποτέλεια και την καταναγκαστική εργασία “ως τιμωρία για κάποιο έγκλημα για το οποίο το [συγκεκριμένο] πρόσωπο έχει νομίμως καταδικαστεί”. Σύμφωνα με [τους φυλετικούς νόμους], υπήρχαν εγκλήματα, που ορίζονταν από τη νομοθεσία της Πολιτείας, για τα οποία μπορούσαν να ‘καταδικαστούν νομίμως’ μόνο μαύρα άτομα. Ως εκ τούτου, οι πρώην σκλάβοι, που είχαν πρόσφατα απελευθερωθεί από μία συνθήκη σκληρής και ισόβιας εργασίας, μπορούσαν να καταδικαστούν νόμιμα σε ποινική δουλεία” (A. Davis 2003: 28).

¹³⁹² Lichtenstein 1996.

¹³⁹³ Ruth Wilson Gilmore, *Golden Gulag: Prisons, Surplus, Crisis, and Opposition in Globalizing California* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2007): 90.

1901. Σήμερα, η Ανγκόλα είναι η μεγαλύτερη, και μία από τις πιο σκληρές φυλακές υψίστης ασφαλείας της χώρας, στεγάζοντας πάνω από 6.000 κρατούμενους.¹³⁹⁴

Η ιδιωτικοποίηση του σωφρονισμού στο πλαίσιο της ανάδυσης του νεοφιλελευθερισμού κατά τη δεκαετία του 1970 οδήγησαν “στην αλλαγή της φιλοσοφίας του σωφρονισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η αποκατάσταση, ως κεντρική στόχευση των φυλακών, αντικαταστάθηκε από την επικέντρωση στην τιμωρία, την εξουδετέρωση και την αποτροπή”.¹³⁹⁵ Η ανάδυση της βιομηχανίας των φυλακών (Prison-Industrial Complex), ακολουθήθηκε από τον δεκαπλασιασμό του αριθμού των κρατούμενων στα τελευταία σαράντα χρόνια,¹³⁹⁶ την ποινικοποίηση της φτώχειας και των αποτελεσμάτων των κοινωνικών ανισοτήτων —που στις ΗΠΑ χαρακτηρίζονται από την έντονη φυλετική τους διάσταση—, και την επιβολή όλο και πιο βαριών ποινών. Στην ουσία, σήμανε την παλινόρθωση και αναπαραγωγή του συστήματος ενοικίασης κρατουμένων του Αμερικανικού Νότου και την επέκτασή του ως πρότυπο για όλη τη χώρα. Όπως εξηγεί η Τζάρον Μπράουν (Jaron Browne): “[Οι άνεργοι] μετατρέπονται σε εργαζόμενους φυλακισμένους. Όλοι εντός της φυλακής έχουν εργασία. Σήμερα μόνο στις 33 φυλακές της Καλιφόρνιας λειτουργούν πάνω από 70 εργοστάσια. Οι φυλακισμένοι κάνουν τα πάντα, από κλωστοϋφαντουργική εργασία και κατασκευές, μέχρι μεταποίηση και υπηρεσίες”.¹³⁹⁷

Η επέκταση της βιομηχανίας των φυλακών και η συνεπαγόμενη συστηματική καταχρηστική φυλάκιση ατόμων καθιστά τις φυλακές της Νέας Ορλεάνης από τις πιο συνωσιτισμένες της χώρας.¹³⁹⁸ Παράλληλα, ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της Νέας Ορλεάνης θεωρούνται μόνιμοι κάτοικοι των φυλακών, ενώ στην Ανγκόλα αποτελούν περίπου το ένα τρίτο των κρατουμένων.¹³⁹⁹ Συμπερασματικά, η φυλακή μοιάζει να αποτελεί μία από τις ελάχιστες προοπτικές της νεολαίας της Νέας Ορλεάνης, όπως περιγράφει ο Φλάχερτ:

“Η Ανγκόλα και άλλες αντίστοιχες φυλακές ‘ισοβιτών’, συνιστούν συχνά την τελευταία στάση σε ένα άδικο ταξίδι που ξεκινάει με παιδιά που γεννιούνται [και

¹³⁹⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά τη δεκαετία του 1970, δημιουργήθηκε στην Ανγκόλα ένα από τα πρώτα τμήματα του Κόμματος των Μαύρων Πανθήρων στις φυλακές, το οποίο προσέφερε στους κρατούμενους εκπαίδευση, φυσική άσκηση και μαθήματα αυτό-άμυνας, οικονομική, νομική και συναισθηματική υποστήριξη και προστασία. Βλέπε σχετικά: Herman Wallace, ‘The Rise and Fall of the Angola Prison Chapter of the Black Panther Party’, libcom.org, 8 Ιουνίου 2017.

¹³⁹⁵ Human Rights Watch, ‘Prison Condition in the United States’ (New York, Washington, Los Angeles, London: Human Rights Watch, 1991): 11.

¹³⁹⁶ Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ο πληθυσμός των φυλακισμένων στις ΗΠΑ αριθμούσε περίπου 200.000 άτομα (A. Davis 2003: 11).

¹³⁹⁷ Jaron Browne, ‘Rooted in Slavery: Prison Labor Exploitation’, *Race, Poverty & the Environment* 14, τχ. 1 (2007): 42.

¹³⁹⁸ “Οι φυλακές μας είναι γεμάτες με μη βίαιους παραβάτες και προφυλακισμένους, πολλοί από τους οποίους δεν έχουν καν καταδικαστεί. [Αυτό] σημαίνει ότι αθώοι άνθρωποι μπορούν να περάσουν εβδομάδες ή μήνες στη φυλακή χωρίς να τους έχουν επίσημα απαγγελθεί κατηγορίες, χάνοντας το μισθό τους, την εργασία τους και το σπίτι τους, την ίδια στιγμή που υποφέρουν στη φυλακή της Κομητείας Ορλεάνης” (Safe Streets/Strong Communities, ‘New Orleans Coming Home: A National Panel Hearing on Law Enforcement in the Reconstruction’, *A Katrina Reader*, 27 Οκτωβρίου 2007).

¹³⁹⁹ Πάνω από 2.000, όπως αναφέρει ο δημοσιογράφος Jeffrey Goldberg στην εκδήλωση ‘The Crescent City Now’ στο πλαίσιο του συμποσίου *The Atlantic*, ‘New Orleans Resilient City: 10 Years Later’, Sheraton New Orleans, 24 Αυγούστου 2015).

μεγαλώνουν] με ελιππή πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη και τη στέγαση· από εκεί μεταφέρονται σε ένα σχολικό σύστημα που τα μεταχειρίζεται ως εγκληματίες από πολύ μικρή ηλικία· στη συνέχεια αφήνονται χωρίς εργασιακές επιλογές σε μία οικονομία βασισμένη στον τουρισμό, από την οποία αποκλείονται, τη στιγμή που οι εταιρείες κερδοσκοπούν· και, στο τέλος, χάνονται σε ένα ποινικό σύστημα το οποίο τους μεταχειρίζεται ως ένοχους μέχρι αποδείξεως του εναντίου. Αυτός είναι ο ‘αγωγός από την κούνια στη φυλακή’, ο οποίος δεν είναι πουθενά πιο εδραιωμένος από τη Νέα Ορλεάνη”.¹⁴⁰⁰

Η συστηματική μετατροπή ολόκληρων κοινωνικών ομάδων σε υποψήφιους κρατούμενους που θα τροφοδοτήσουν τη βιομηχανία των φυλακών φωτίζει διαφορετικά την πρόταση της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας της Νέας Ορλεάνης για ευθυγράμμιση της εκπαίδευσης με τις “ανάγκες της αγοράς”, δεδομένου ότι, όπως αναφέρει ρητά, “η δυναμική οικονομία [της Νέας Ορλεάνης] απαιτεί μία προσαρμοστική εργατική δύναμη [...]”.¹⁴⁰¹ Τι μπορεί, λοιπόν, να σημαίνει αυτό για το κομμάτι εκείνο της εργατικής δύναμης που αδυνατεί, κυρίως ως αποτέλεσμα των βαθιών κοινωνικών ανισοτήτων της πόλης, να προσαρμοστεί; Στο ερώτημα αυτό απαντάει πολύ παραστατικά ο Αφροαμερικανός μουσικός Μπένι Πιτ (Bennie Pit):

“Μιλάμε για την εγκληματικότητα και όλα αυτά, αλλά... Είμαι μόλις 39 ετών και έχω παίξει μουσική σε πάνω από χίλιες τζαζ κηδείες για ανθρώπους που δεν κατάφεραν να φτάσουν πάνω από 30 χρονών. Και τώρα, μου λέτε ότι πρέπει να κάνω το ένα, πρέπει να κάνω το άλλο. Εγώ θα το κάνω, αλλά ακόμα κι έτσι, μετά βγαίνω και δεν μπορώ να βρω δουλειά. Επομένως, γιατί να ασχοληθώ; Αυτή είναι η νοοτροπία των νέων της πόλης μας, των φίλων μου. Και μετά υπάρχουν και άλλοι που πάνε στο πανεπιστήμιο, αποφοιτούν, παίρνουν πτυχία και διπλώματα. Και μετά τους λένε ότι έχουν περισσότερα προσόντα από όσα χρειάζονται για να βρουν δουλειά. Τελικά εμείς δεν έχουμε θέση σε αυτή την πόλη. Σε όλα αυτά οφείλεται το χάος και η εγκληματικότητα στην πόλη μας [...]. Και μετά βλέπουμε τους ανθρώπους αυτούς και τους κρίνουμε. ‘Ω! Δολοφόνος! Πέτα τον στη φυλακή ισόβια!’ [...]. Κι όμως, υπάρχει πολύς πόνος στα άτομα αυτά. Είναι κι αυτοί άνθρωποι και δεν θέλησαν να είναι έτσι η ζωή τους. Δεν την είχαν σχεδιάσει έτσι. ‘Ω! Θα σκοτώσω ορισμένους πριν γίνω δεκατεσσάρων χρονών. Στα δεκατρία μου θα ληστέψω μία τράπεζα’...”.¹⁴⁰²

¹⁴⁰⁰ Flaherty 2010: 135-36.

¹⁴⁰¹ City of New Orleans 2015: 53.

¹⁴⁰² Bennie Pete στην επίσημη εκδήλωση των 10 χρόνων από την Κατρίνα, *The Atlantic* 2015.

Η “ατζέντα των Μπλουζ” και οι κουλτούρες αντίστασης ενάντια στην ανθεκτικότητα

Όλα τα παραπάνω συνιστούν παραδείγματα της ιδιαίτερης αποικιακής συνθήκης της Λουιζιάνα, της Νέας Ορλεάνης και της (αφροαμερικανικής) εργατικής της τάξης. Στο πλαίσιο αυτό, το γεγονός ότι οι εκτοπισμένοι κάτοικοι της πόλης ονομάστηκαν “πρόσφυγες” μοιάζει να προκαλεί λιγότερη έκπληξη. Έτσι, αν και ένα μεγάλο κομμάτι των κατοίκων αντέδρασε στην ορολογία αυτή, οι πιο ριζοσπαστικές φωνές επέλεξαν να αποκαλούνται “πρόσφυγες”, διεκδικώντας, στην ουσία, το δικαίωμά τους στην επιστροφή, ενώ, παράλληλα, υπογράμμισαν τη σύνδεση “μεταξύ αυτού που συνέβαινε στη Νέα Ορλεάνη με αυτό που οι άνθρωποι αντιμετώπιζαν σε άλλες, πιο φτωχές χώρες σε όλο τον κόσμο”.¹⁴⁰³ Κατανοώντας, επομένως, τη συνθήκη της Νέας Ορλεάνης ως ένα κομμάτι του Τρίτου Κόσμου και ως μορφή εσωτερικής αποικιοκρατίας, η διεκδίκηση της ονομασίας του πρόσφυγα εκφράζει την αναζήτηση μορφών αντίστασης που ιστορικά συνδέουν τις υποτελείς τάξεις διεθνώς και προτείνουν ένα εναλλακτικό πλαίσιο αναφοράς για το μέλλον. Όπως παρατηρεί ο Σέντρικ Τζόνσον, ο Τρίτος Κόσμος, ως αναπτυξιακό πρόγραμμα αποτέλεσε ιστορικά “ένα ουτοπικό σχέδιο το οποίο αντιλαμβανόταν τα εθνοαπελευθερωτικά κινήματα που αναπτύσσονταν σε όλο τον αποικιακό κόσμο ως την ενσάρκωση νέων τρόπων ύπαρξης ικανών να ανατρέψουν τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις και την πολιτισμική ηγεμονία της Δύσης”.¹⁴⁰⁴

Ενδεικτικό της λογικής αυτής ήταν το γεγονός ότι το Λαϊκό Δικαστήριο στη Νέα Ορλεάνη προέταξε ως κεντρική την διεκδίκηση της αναγνώρισης όσων δεν κατάφεραν να επιστρέψουν στην πόλη τους μετά την Κατρίνα ως Εσωτερικά Μετεκτοπισμένων Ατόμων (Internally Displaced Persons, IDP). Η αναγνώριση αυτή στόχευε στην ενίσχυση της διεκδίκησης του *δικαιώματος στην επιστροφή* (right to return), στην αναγνώριση του ταξικού και φυλετικού χαρακτήρα του εκτοπισμού, και τη σύνδεση των αγώνων των κατοίκων της Νέας Ορλεάνης με αντίστοιχους αγώνες παγκοσμίως –όπως στην περίπτωση της Παλαιστίνης που θα δούμε αναλυτικά αργότερα:

“στον πυρήνα του κινήματος των κατοίκων ενάντια στις υφαρπαγές βρίσκεται το δικαίωμα που έχουν δώσει οι ίδιοι στον εαυτό τους, το δικαίωμα στην επιστροφή. Το δικαίωμα αυτό όχι μόνο δεν μπορεί να τους υφαρπαγεί, αλλά αποτελεί τη βάση μίας μακράιωνης εκστρατείας για τη οικοδόμηση των νέων Κοινών στη Νέα Ορλεάνη, τη Λουιζιάνα, τον [Αμερικανικό] Νότο και τη χώρα”.¹⁴⁰⁵

Στην ουσία, μέσα από τη διεκδίκηση του δικαιώματος στην επιστροφή, οι κάτοικοι αφενός διεκδίκησαν την αναγνώριση αυτής της άνισης και αποικιακής συνθήκης που αναλύσαμε παραπάνω, αφετέρου επιχείρησαν να συνδεθούν με αντίστοιχους αγώνες διεθνώς, ως

¹⁴⁰³ Flaherty 2010: 89.

¹⁴⁰⁴ Geoffrey Whitehall και Cedric Johnson, ‘Making Citizens in Magnaville: Katrina Refugees and Neoliberal Self-Governance’, στο Johnson 2011: 64-65. Αντίστοιχα, ο Γουόρσλεϋ σημειώνει: “Η καθαίρεση της άποψης ότι ο δυτικός πολιτισμός ήταν ο μοναδικός πολιτισμός οφειλόταν κυρίως στην κοινωνική του διάψευση: τα επιτεύγματα των σοσιαλιστικών κρατών και η πρόκληση των κινήματων ανεξαρτησίας στις χώρες του Τρίτου Κόσμου απέδειξαν στην πράξη ότι ο δυτικός καπιταλισμός δεν ήταν ο μόνος δρόμος προς τα εμπρός” (Worsley 1972: 195).

¹⁴⁰⁵ Woods 2017: 289.

απαραίτητη προϋπόθεση για την αλλαγή της συνθήκης ζωής τους εσωτερικά. Και, τελικά, συμπύκνωσαν ένα άλλο κοινωνικό και πολιτικό όραμα που στην πραγματικότητα αποτελούσε συνέχεια της τοπικής τους ιστορίας αγώνων. Εξάλλου, ακριβώς αυτή η ιστορία ήταν που επιχειρήθηκε να αποσιωπηθεί από την κυρίαρχη αφήγηση της “επιτυχούς ανάκαμψης” της πόλης, και ακριβώς αυτή την πλευρά επιχείρησε να αναδείξει ο Μάικ Ντέιβις:

“Εν μέσω της σύγχυσης και της ταλαιπωρίας της Κατρίνα [...] οι περισσότεροι λευκοί πολιτικοί και μιντιακοί αναλυτές επέλεξαν να μην δουν παρά μόνο τους δαίμονες των προκαταλήψεών τους. Η πολύπλοκη ιστορία και κοινωνική γεωγραφία της πόλης περιορίστηκαν στην καρικατούρα μιας απέραντης παραγκούπολης που την κατοικούσε μία παραβατική ή αβοήθητη κατώτερη τάξη, της οποίας η σωτηρία βρισκόταν στην καλοσύνη των ξένων σε άλλες, λευκότερες πόλεις. Πραγματικότητες που δεν βόλευαν [την αφήγηση αυτή], όπως [...] η περηφάνεια της ιδιοκατοίκησης και η σημαντική ιστορία κοινωνικού ακτιβισμού σε μία περιοχή μπλε κολάρων όπως το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα, δεν αφέθηκαν να παρεμποδίσουν την πεποίθηση —την οποία ενστερνίστηκαν τόσο οι Νέοι Δημοκρατικοί όσο και οι παραδοσιακοί Ρεπουμπλικανοί— ότι η αστεακή κουλτούρα των μαύρων είναι εγγενώς παθολογική”.¹⁴⁰⁶

Ακριβώς η πολύπλοκη ιστορία και κοινωνική γεωγραφία στην οποία αναφέρεται ο Ντέιβις είναι αυτή που συμπυκνώθηκε, ως συμβολική δύναμη για την οικοδόμηση εναλλακτικών, τόσο στους αγώνες των κατοίκων, όσο και στα λόγια της Τρέισι Ουάσινγκτον ενάντια στη λογική και τις πολιτικές της ανθεκτικότητας. Διότι η Νέα Ορλεάνη, ακριβώς λόγω του ότι αποτέλεσε ιστορικά, αλλά και αποτελεί ακόμη, ένα πραγματικό εργαστήριο καταστροφών —κοινωνικών, οικονομικών, φυσικών—, συνιστά παράλληλα και ένα εργαστήριο ταξικών αγώνων με μακρά παράδοση στις κουλτούρες αντίστασης.

Αυτή την παράδοση, ο Γουντς την ονομάζει “επιστημολογία, μεθοδολογία και αναπτυξιακή ατζέντα των Μπλουζ” και της δίνει το παρακάτω περιεχόμενο:

“[...] δεν πρόκειται απλώς για μία πολιτική ατζέντα [της αφροαμερικανικής κοινότητας]: πρόκειται για μία διακριτή προοπτική σχετικά με το ποιοι είναι και πού βρίσκονται, με την δυσάρεστη πραγματικότητά τους, και με το ποιος ευθύνεται γι’ αυτή. Αντίστοιχα με άλλες [κοινωνικές] ομάδες της περιοχής, η αφροαμερικανική εργατική τάξη στο Δέλτα και στη Μαύρη Ζώνη του Νότου¹⁴⁰⁷ κατασκεύασε ένα επεξηγηματικό σχήμα που διαπνέει την καθημερινή της ζωή, τις οργανωτικές της δραστηριότητες, την κουλτούρα, τη θρησκεία και τα κοινωνικά κινήματά της. Έχει δημιουργήσει τη δική της εθνοτοπική επιστημολογία. Αντίστοιχα με άλλες ερμηνευτικές παραδόσεις, δεν είναι μονολιθική· συγκροτείται από παρακλάδια,

¹⁴⁰⁶ Davis 2006.

¹⁴⁰⁷ Ως Μαύρη Ζώνη του Αμερικανικού Νότου αναφέρεται η κοινωνική ιστορία της μαύρης κοινότητας και ιδιαίτερα των σκλάβων και της μετέπειτα εργατικής τάξης στις Πολιτείες του ιστορικού Νότου των ΗΠΑ. Ενώ αρχικά αναφερόταν στη φυσική γεωγραφία της περιοχής, λόγω του σκούρου χρώματος του χώματος της περιοχής, μετά τον Αμερικανικό Εμφύλιο χρησιμοποιείται κυρίως ως κοινωνικός και γεωπολιτικός όρος, όπως και η Ζώνη της Σκουριάς στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω.

ρίζες, αλλά και έναν κύριο κορμό. Τα κεντρικά στοιχεία της παράδοσης αυτής είναι εκείνα στα οποία αναφέρομαι ως επιστημολογία των Μπλουζ”.¹⁴⁰⁸

Αντιλαμβανόμενος τη μουσική των Μπλουζ όχι μόνο ως “μία αισθητική παράδοση, [...] αλλά και ως μία θεωρία κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης και αλλαγής”,¹⁴⁰⁹ ως ένα βασικό πεδίο ιδεολογικής πάλης, ο Γουντς προτείνει την κατανόησή της ως συμπύκνωση και έκφραση όχι μόνο της ιστορίας της καταπίεσης των κατώτερων αφροαμερικανικών τάξεων, αλλά, κυρίως, ως μίας θεωρητικής, επιστημολογικής και φιλοσοφικής εναλλακτικής και ενός εναλλακτικού κοινωνικού και πολιτικού οράματος που η πολυεθνική εργατική τάξη της περιοχής αντέταξε στην αναπτυξιακή ατζέντα και κοινωνική οργάνωση του Βουρβωνισμού. Η επιστημολογία και η μεθοδολογία των Μπλουζ μεταφράζεται σε κουλτούρες και πρακτικές αντίστασης που έχουν αναπτυχθεί ιστορικά στην περιοχή και οι οποίες εκφράζονται μέσα από, ενυπάρχουν στους και συμπληρώνονται από, τους αγώνες των κατοίκων που είδαμε παραπάνω. Είναι αυτοί οι αγώνες τους οποίους η ρητορική της ανθεκτικότητας περιγράφει ως “απολιθωμένο παρελθόν”, το οποίο και προσπαθεί να εξαφανίσει.

Οι συλλογικές και πολυπολιτισμικές παραδόσεις της αντίστασης

Ένα από τα πρώτα στοιχεία που συγκροτούν τη γενεαλογία των αντιστάσεων στη Νέα Ορλεάνη αποτελούν οι οικισμοί των *μαρόνων* (maroons). Οι οικισμοί αυτοί διαμορφώθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες —αλλά και σε όλη την αμερικανική ήπειρο καθόλη τη διάρκεια της αποικιοκρατίας— από δραπετές Αφρικανούς σκλάβους από τις φυτείες και τα ορυχεία αλλά και από Ιθαγενείς, οι οποίοι αντίστοιχα αντιμετώπιζαν διωγμούς και σφαγές από τους Ευρωπαίους εποίκους. Πρόκειται για το προϊόν συλλογικών και πολυπολιτισμικών απελευθερωτικών αγώνων από κοινότητες που “αντιστάθηκαν στην αποικιοκρατική κυριαρχία, αγωνίστηκαν για την ανεξαρτησία τους, σφυρηλάτησαν νέες κουλτούρες και ταυτότητες και ανέπτυξαν την αλληλεγγύη μέσα από τη διαφορετικότητα”.¹⁴¹⁰

Η ιδιαίτερη γεωγραφία της Νέας Ορλεάνης στο Δέλτα του Μισσισιππή, με την πληθώρα των δύσβατων βάλτων και καναλιών, αποδείχθηκε εξαιρετικά ευνοϊκή για την ανάπτυξη των οικισμών αυτών, εφόσον εκτός από την ευκολία της διαφυγής προσέφεραν και την εγγύτητα σε εμπορικά κέντρα στην ακτογραμμή του Κόλπου του Μεξικού. Έτσι, η ευρύτερη περιοχή της Νέας Ορλεάνης αποτέλεσε κέντρο των κοινοτήτων των

¹⁴⁰⁸ Clyde Woods, *Development Arrested: The Blues and Plantation Power in the Mississippi Delta*, The Haymarket Series (London: Verso Books, 1998): 16. Τη θέση αυτή για την επιστημολογία και την αναπτυξιακή ατζέντα των Μπλουζ αναπτύσσει αρχικά, όπως άλλωστε αναγνωρίζει και ο ίδιος ο Γουντς, ο Ρίτσαρντ Ράιτ (Richard Wright), ορίζοντάς την ως την πραγματική και ιδιαίτερη κουλτούρα της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης, και αντιτάσσοντάς την σε αυτήν της “ανερχόμενης μαύρης μπουρζουαζίας, παρασιτικής και επίπλαστης”, η οποία στην ουσία “ικετεύει”, όπως λέει, την αναγνώρισή της από τους λευκούς (Wright 1994: 99).

¹⁴⁰⁹ Woods 1998: 20.

¹⁴¹⁰ Kenneth Bilby και Diana Baird N'Diaye, ‘Creativity and Resistance: Maroon Culture in the Americas’, στο *Festival of American Folk Life, Program* (Washington, D.C.: Smithsonian Institution, 1992), 54–61. Αντίστοιχοι οικισμοί και πληθυσμοί απαντώνται σε όλη την Καραϊβική και τη Λατινική Αμερική.

μαρόνων,¹⁴¹¹ οι οποίες όχι μόνο ανέπτυξαν εμπορικές σχέσεις με τους γύρω οικισμούς και τη Νέα Ορλεάνη, αλλά και αποτέλεσαν σημαντικό μέσο για την επικοινωνία μεταξύ των σκλάβων στις διαφορετικές φυτείες, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό σε πλείστες περιπτώσεις εξεγέρσεων και αντιστάσεων.¹⁴¹² Στο πλαίσιο αυτό, ο Γουντς αναγνωρίζει τις απαρχές της μεθοδολογίας και του αναπτυξιακού προγράμματος των Μπλουζ και τα υποκείμενά τους:

“Μία παράλληλη πολιτική οικονομία της περιοχής, η πολιτική οικονομία των Μπλουζ, αναδύθηκε από τη διάδραση των οικισμών των μαρόνων (τα ελεύθερα χωριά), των μικροκαλλιεργητών, των εμπόρων, των τεχνιτών και των μαστόρων, των φυγάδων, των θρησκευτικών κοινοτήτων και των κοινωνικών οργανώσεων, μέσω της μουσικής, της γλώσσας, των γάμων και των συμμαχιών με παράλληλους θεσμούς και παραδόσεις των Ιθαγενών”.¹⁴¹³

Η παράδοση αυτή της συμμαχίας μεταξύ Αφρικανών και Ιθαγενών εκφράστηκε όχι μόνο μέσα από τη δημιουργία ενός εναλλακτικού κοινοτικού προτύπου, αλλά και μέσα από τους κοινούς τους αγώνες ενάντια στις σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας που επέβαλε το αποικιοκρατικό –και στη συνέχεια το αμερικανικό φυλετικό– πλαίσιο. Όπως εξηγεί ο ιστορικός Τζόσεφ Ρόουτς (Joseph Roach): “[...] το ίδιο το γεγονός της συνάντησης μεταξύ Αφρικανών και Ιθαγενών στον ‘Νέο Κόσμο’ διαμορφώνει μία δυνητικά επαναστατική εναλλακτική στην μη αμφισβητούμενη αφήγηση της αποκλειστικά Αγγλο-Ευρωπαϊκής επέκτασης ως αναπόφευκτου γεγονότος της παγκόσμιας ιστορίας”.¹⁴¹⁴

¹⁴¹¹ Gwendolin Midlo Hall, ‘The Formation of Afro-Creole Culture’, στο Hirsch και Logsdon 1992: 79.

¹⁴¹² Όπως περιγράφει ο ιστορικός Νέιθαν Μπιούμαν (Nathan A. Buman): “Η γεωγραφία της Λουιζιάνα περιελάμβανε ακατοίκητους και ανεξερεύνητους βάλτους και έλη, που προσέφεραν κάλυψη σε σκλάβους που διέφευγαν από τα αφεντικά τους και διευκόλυναν την παράνομη επικοινωνία μεταξύ των φυγάδων και των σκλάβων στις φυτείες. Οι κοινότητες των μαρόνων άκμασαν στους βάλτους, τους οποίους πολλοί θεωρούσαν μη-κατοικήσιμους [...]. Οι μαρόνοι λειτούργησαν ως πυρήνες για την ανάδειξη ηγετών πιθανών εξεγέρσεων των σκλάβων [...]. Συγκροτούσαν μία συνεκτική και σχετικά οργανωμένη μάζα εντός μίας διασκορπισμένης ομάδας η οποία αναζητούσε, πρώτα και κύρια, την αυτοδιατήρηση” [Nathan A. Buman, ‘To Kill Whites: the 1811 Louisiana slave insurrection’ (*Master’s Theses*, Louisiana State University, Department of History, 2008): 46, 47]. Ο ρόλος των μαρόνων ήταν σημαντικός στις επαναστατικές διαδικασίες ενάντια στην αποικιοκρατία σε όλη την Καραϊβική και ιδιαίτερα στην Αϊτή. Ωστόσο, όπως εξηγεί ο Μπιούμαν, “οι κοινότητες των μαρόνων στην Καραϊβική διέφεραν από εκείνες των Ηνωμένων Πολιτειών [ως προς το μέγεθος, ιδιαίτερα σε σύγκριση με τον πληθυσμό των λευκών]. Σε όλη την Καραϊβική, οι μαρόνοι απέκτησαν πολιτική υπόσταση [και] επέβαλλαν την αναγνώρισή τους από τους λευκούς. Παρόλο που οι μαρόνοι της Λουιζιάνα δεν κέρδισαν τη ρητή πολιτική ύπαρξη [των μαρόνων] των Δυτικών Ινδιών, διατήρησαν την επιθυμία της πολιτικής δράσης” (Στο ίδιο:48).

¹⁴¹³ Woods 2017: 14.

¹⁴¹⁴ Joseph Roach, ‘Carnival and the Law in New Orleans’, *The Drama Review* 37, τχ. 3 (1993): 59. Ενδεικτική είναι η συμμετοχή των Αφρικανών σκλάβων στην εξέγερση των Ιθαγενών Νάτσεζ της Λουιζιάνα ενάντια στους Γάλλους εποίκους το 1729 (Jerah Johnson, ‘Colonial New Orleans: A Fragment of the Eighteenth-Century’, στο Hirsch και Logsdon 1992: 38). Ενδεικτικοί επίσης για την ευρύτερη περιοχή του Αμερικανικού Νότου, είναι οι Πόλεμοι των Σεμινόλων (1816-1858) στη βόρεια Φλόριντα, ενάντια στον στρατό των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι Σεμινόλοι αποτελούν μεικτές φυλές αφρικανών σκλάβων και ιθαγενών που διαμορφώθηκαν στην περιοχή της Φλόριντα ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα. Μετά την ήττα τους στους πολέμους ενάντια στις Ηνωμένες Πολιτείες, η πλειοψηφία των Σεμινόλων αναγκάστηκε να εγκαταλείψουν οριστικά την περιοχή και, σήμερα, το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού τους βρίσκεται στην Πολιτεία της Οκλαχόμα.

Ο πολυεθνικός χαρακτήρας της Λουιζιάνα και ιδιαίτερα της Νέας Ορλεάνης —μείγμα αφρικανικών, ευρωπαϊκών, κρεολικών και ιθαγενικών αμερικανικών πληθυσμών και παραδόσεων—, καθώς και οι στενές σχέσεις με την υπόλοιπη Καραϊβική, ευνοούσε την ανάπτυξη εξεγερσιακών πρακτικών μεταξύ των σκλάβων αλλά και γενικότερα των καταπιεσμένων κοινοτήτων. Όπως αναφέρει και ο Ρόουτς: “Αυτός ο πολιτισμικός πλούτος εν μέσω υλικής φτώχειας —συνθήκη την οποία συμβολίζουν οι έντονες αμοιβαίες ανταλλαγές μεταξύ των Αφρικανών και των Ιθαγενών— αποτελεί ένα ιστορικό γεγονός που ακόμη και οι πιο σκληρές ρατσιστικές πολιτικές δεν μπόρεσαν να διαγράψουν στη συνέχεια”.¹⁴¹⁵ Στο πλαίσιο αυτό, τόσο η Γαλλική όσο και —κυρίως— η Αϊτινή Επανάσταση — η πρώτη επιτυχημένη επανάσταση σκλάβων παγκοσμίως— επηρέασαν και τη Λουιζιάνα.

Ο ιστορικός Νέιθαν Μπιούμαν επισημαίνει ότι η Αϊτινή Επανάσταση (1791-1804) και οι επαφές με τους Αϊτινούς πρόσφυγες που ήρθαν στην περιοχή το 1809, ήταν τα στοιχεία που προσέφεραν στην προϋπάρχουσα “ένταση μεταξύ αφεντικών και σκλάβων στη Λουιζιάνα [...] την προοπτική που ήταν απαραίτητη για τη μετατροπή της έντασης σε ανοιχτή εξέγερση, όπως και σε επαναστατική ιδεολογία”.¹⁴¹⁶ Το αποτέλεσμα ήταν, τον Ιανουάριο του 1811, η μαζική εξέγερση των σκλάβων της περιοχής της Νέας Ορλεάνης, που στόχευε στην κατάργηση της δουλείας, την απελευθέρωση των σκλάβων και την ανάληψη της εξουσίας της πόλης, στο πρότυπο της επανάστασης στην Αϊτή. Αν και η εξέγερση οδηγήθηκε σε αιματηρή καταστολή και ήττα, παρέμεινε η μεγαλύτερη εξέγερση σκλάβων στην ιστορία της χώρας, διαμορφώνοντας μια ουσιαστική πλευρά της ευρύτερης διεθνούς επαναστατικής διαδικασίας που ξεκίνησε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

Η Νέα Ορλεάνη ως παράδειγμα ενός διαφυλετικού εργατικού κινήματος

Αναπόσπαστο τμήμα της πολυφυλετικής και πολυπολιτισμικής ιστορίας αγώνων της Νέας Ορλεάνης αποτελεί και το εργατικό της κίνημα. Η αντίσταση της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης στις μετεμφυλιακές πολιτικές του Βουρβωνισμού οδήγησε στη δημιουργία των πρώτων συμμαχιών μεταξύ μαύρων και λευκών εργατών, με ενδεικτική τη δημιουργία της πρώτης διαφυλετικής συνομοσπονδίας σωματείων στη χώρα το 1880.¹⁴¹⁷ Με επίκεντρο τους λιμενεργάτες της πόλης, το διαφυλετικό εργατικό κίνημα διευρύνθηκε, καθιστώντας τη Νέα Ορλεάνη μία από τις καλύτερα οργανωμένες, συνδικαλιστικά, πόλεις του Νότου, ενώ το 1892 οργάνωσε την πρώτη μαζική γενική απεργία, παραλύοντας

¹⁴¹⁵ Roach 1993: 44-45.

¹⁴¹⁶ Buman 2008: 2.

¹⁴¹⁷ Πρόκειται για την παράδοση του *διφυλετικού συνδικαλισμού* (biracial unionism), όπου σωματεία μαύρων και σωματεία λευκών εργατών συνεργάζονταν, παραμένοντας ωστόσο ξεχωριστές οντότητες. Ο διφυλετικός συνδικαλισμός οδήγησε στη δημιουργία του Συμβουλίου Ενωμένων Εργατών (Workingmen’s Amalgamated Council) και της Τριπλής Συμμαχίας (Triple Alliance) σωματείων λιμενεργατών, μεταξύ των λευκών σωματείων των ζυγοστατών και συσκευαστών και του μαύρου σωματείου των μηχανοδηγών. Γενικότερα, όμως, η δεκαετία του 1880 σηματοδοτεί την μεγέθυνση και ενδυνάμωση του εργατικού κινήματος στις ΗΠΑ. Βλέπε σχετικά: Brecher 2014, κεφάλαιο 2: May Day.

κυριολεκτικά τις βασικές οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες της πόλης.¹⁴¹⁸ Όπως αναφέρει ο Τζέρεμι Μπρέτσερ: “Η γενική απεργία της Νέας Ορλεάνης [του 1892] αποκάλυψε μία αξιοσημείωτη αλληλεγγύη [με τη] στενή συνεργασία και αλληλοϋποστήριξη των ειδικευμένων και ανειδίκευτων, μαύρων και λευκών εργατών [...]. Η απεργία αυτή φανερώνει το μεγάλο εύρος της εργατικής εξεγερσιακής δράσης. Και αποτελεί μνημείο των χαμένων ευκαιριών στον Αμερικανικό Νότο”.¹⁴¹⁹

Η διφυλετική εργατική συμμαχία ανέπτυξε ενδιαφέρουσες πρακτικές που επιχείρησαν να υπερβούν τους φυλετικούς διαχωρισμούς της μετεμφυλιακής συνθήκης στις Πολιτείες του Νότου. Χαρακτηριστικά, οι λιμενεργάτες εδραίωσαν την πολιτική του “Πενήντα-Πενήντα”, επιβάλλοντας την πρόσληψη ίσου αριθμού μαύρων και λευκών εργατών με ίση αμοιβή, ώστε να αποφεύγουν την τακτική της εργοδοσίας να χρησιμοποιεί τη μία φυλετική ομάδα εναντίον της άλλης.¹⁴²⁰ Οι πρακτικές αυτές διατήρησαν τη δύναμη του διαφυλετικού εργατικού κινήματος στην πόλη παρά την εξαιρετικά μεγάλη πίεση που αυτό δέχθηκε από τη θεσμοθέτηση της πολιτικής του Τζιμ Κρόου. Η διαφυλετική ενότητα των σωματείων της πόλης υπήρξε πρωτοπόρο παράδειγμα στην ιστορία του εργατικού κινήματος της χώρας, εφόσον τα σωματεία σε άλλες περιοχές θα καθυστερήσουν πολλές δεκαετίες μέχρι να δεχθούν τους Αφροαμερικανούς εργάτες ως μέλη τους.¹⁴²¹ Η ενότητα αυτή οδήγησε στην οργάνωση μίας ακόμη μαζικής απεργίας, το 1907, που θεωρήθηκε η μεγαλύτερη απεργία της περιόδου. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Χάουαρντ Ζινν, “το 1907 στη Νέα Ορλεάνη, μία γενική απεργία στα φράγματα, στην οποία συμμετείχαν δέκα χιλιάδες εργάτες (λιμενεργάτες, μηχανοδηγοί, φορτοεκφορτωτές), μαύροι και λευκοί, διήρκησε είκοσι ημέρες [...] Αυτή ήταν όμως μία εξαίρεση [για τις ΗΠΑ]. Γενικά, ο Μαύρος ήταν αποκλεισμένος από το συνδικαλιστικό κίνημα”.¹⁴²²

¹⁴¹⁸ Bernard A. Cook, ‘The Typographical Union and the New Orleans General Strike of 1892’, *Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association* 24, τχ. 4 (1983): 377. Όπως μάλιστα έχει υπολογίσει ο Κουκ: “Από τις 8 έως τις 11 Νοεμβρίου, 20.000 με 25.000 συνδικαλισμένοι εργάτες, που μαζί με τις οικογένειές τους συγκροτούσαν σχεδόν το μισό πληθυσμό της πόλης, αρνήθηκαν να εργαστούν”. Στην απεργία συμμετείχαν, εκτός από τους λιμενεργάτες και τους εργάτες στη βιομηχανία και τις βιοτεχνίες, “σύλλογοι μη-βιομηχανικών εργατών, όπως μουσικοί, καθώς και υπάλληλοι καταστημάτων ένδυσης και υπόδησης”, αλλά και εργαζόμενοι στις δημόσιες υπηρεσίες αερίου, ύδρευσης και ηλεκτρισμού (Brecher 2014: 99).

¹⁴¹⁹ Brecher 2014: 100.

¹⁴²⁰ Για μία αναλυτική περιγραφή του εργατικού κινήματος στο λιμάνι της Νέας Ορλεάνης και του διαφυλετικού του χαρακτήρα, βλέπε: Eric Arnesen, *Waterfront Workers of New Orleans: Race, Class, and Politics, 1863-1923* (Urbana: University of Illinois Press, 1994).

¹⁴²¹ Ο Λίχτενσταϊν μας δίνει μια περιγραφή για τους φυλετικούς διαχωρισμούς στο αμερικανικό εργατικό κίνημα της δεκαετίας του 1930: “[...] οι μαύροι εργάτες βρίσκονταν στο περιθώριο του οργανωμένου εργατικού κινήματος πριν τη δεκαετία του 1930. Για παράδειγμα, το 1930 οι Αφροαμερικανοί που ήταν μέλη των σωματείων δεν ξεπερνούσαν τους 110.000, δηλαδή ένα πολύ μικρό ποσοστό της μαύρης εργατικής δύναμης της εποχής. Πολλά από τα σωματεία της Αμερικανικής Ομοσπονδίας Εργασίας [American Federation of Labor], συμπεριλαμβανομένων των σωματείων σιδηροδρομικών, των χαλκουργών και των μηχανουργών, απέκλειαν ρητά τους μαύρους από το να είναι μέλη, καθώς και πολλοί άλλοι εμπόδιζαν πρακτικά τα μαύρα μέλη από το να συμμετέχουν στις διαδικασίες, ακόμη και εάν αυτό δεν επιτρεπόταν βάσει του καταστατικού τους”. [Alex Lichtenstein, ‘The Hope for White and Black’? Race, Labour and the State in South Africa and the United States, 1924-1956’, *Journal of Southern African Studies* 30, τχ. 1 (2004): 139].

¹⁴²² Zinn, 1980: 321.

Το συνδικαλιστικό παρελθόν της Νέας Ορλεάνης την καθιστά μια ιστορική εξαίρεση στο παραδοσιακά αντί-συνδικαλιστικό τοπίο του Αμερικανικού Νότου, χαρακτηριστικό που διατηρείται ως τις μέρες μας. Είναι ενδεικτικό ότι η Λουιζιάνα είναι μία από τις Πολιτείες όπου εφαρμόζεται ο νόμος του “δικαιώματος στη δουλειά” (right-to-work law), ο οποίος, αντίθετα από το όνομά του, ουσιαστικά απαγορεύει (αποτρέποντας) τους εργαζόμενους από τη συμμετοχή τους σε σωματεία και συνδικαλιστικούς φορείς, με αποτέλεσμα μόνο το 4% των εργαζομένων στην Πολιτεία να είναι οργανωμένοι.¹⁴²³ Στο πλαίσιο αυτό η Νέα Ορλεάνη αποτελεί ένα άλλο υπόδειγμα συνδικαλιστικής δράσης που επιβεβαιώνεται όχι μόνον από το ότι είναι “η μόνη πόλη του Νότου στην οποία το εργατικό κίνημα ήταν αρκετά δυνατό ώστε να οργανώσει [γενικές απεργίες]”, αλλά και από το γεγονός ότι εκεί είναι

“[...] η έδρα της η ACORN, μίας παναμερικανικής οργάνωσης των κατώτερων και μεσαίων εργατικών στρωμάτων, που αριθμεί πάνω από 9.000 οικογένειες-μέλη στη Νέα Ορλεάνη, κυρίως στις πιο υποβαθμισμένες μαύρες γειτονιές. Τα μέλη της ACORN έχουν υπάρξει η κινητήριος δύναμη ενός ταραχώδους δεκαετούς αγώνα για τη δημιουργία σωματείων στα ξενοδοχεία του κέντρου της πόλης, καθώς και του επιτυχημένου δημοψηφίσματος του 2002 για την κατοχύρωση και θεσμοθέτηση του πρώτου κατώτατου μισθού σε αυτοδιοικητικό επίπεδο στις ΗΠΑ (αν και αργότερα καταργήθηκε από ένα δεξιό Ανώτατο Δικαστήριο της Πολιτείας) [...]. Μετά την Κατρίνα, η ACORN αναδύθηκε ως ο κεντρικότερος αντίπαλος των σχεδίων της BNOB για τη συρρίκνωση της πόλης [...], ενώ παράλληλα αγωνίστηκε για την προάσπιση των δικαιωμάτων των εργατών και άσκησε πίεση για την πρόσληψη κατοίκων στις εργασίες για την ανάκαμψη της πόλης”.¹⁴²⁴

Η Νέα Ορλεάνη βρίσκεται μέχρι και σήμερα στην πρωτοπορία της συνδικαλιστικής οργάνωσης στον τομέα των τουριστικών υπηρεσιών και της εστίασης, που άλλωστε αποτελούν και το μεγαλύτερο τμήμα της οικονομίας της πόλης:

“[...] ορισμένες από τις πιο σημαντικές εξελίξεις του αμερικανικού εργατικού κινήματος στον τομέα της εστίασης τα τελευταία χρόνια έχουν προέλθει από τη Νέα Ορλεάνη, όπου οι αντεργατικές πολιτικές αμφισβητούνται έντονα. Ο φυλετικός καπιταλισμός έχει καταστρέψει ολόκληρες κοινότητες στην πόλη αυτή, αλλά οι εργαζόμενοι συνεχίζουν να αγωνίζονται για τα δικαιώματά τους. Κυρίως μετά την οικονομική ύφεση του 2008, παρατηρήθηκε ένα συνδικαλιστικό κύμα όπου οι εργαζόμενοι στα μεγάλα ξενοδοχεία της Νέας Ορλεάνης οργανώθηκαν στην Unite Here, ένα από τα μεγαλύτερα σωματεία της χώρας στην εστίαση. Σήμερα, έξι από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις εστίασης και ξενοδοχείων έχουν σωματεία, αριθμώντας συνολικά πάνω από 1000 οργανωμένους εργαζόμενους”.¹⁴²⁵

¹⁴²³ Southwest Information Office, ‘Union Members in Louisiana – 2022’, U.S. Bureau of Labor Statistics, 2022. Συνολικά, 28 από τις 51 πολιτείες των Ηνωμένων Πολιτειών εφαρμόζουν τον συγκεκριμένο νόμο, συμπεριλαμβανομένων όλων των Νότιων Πολιτειών της χώρας. Βλέπε σχετικά: Brian Palmer, ‘Why Are Anti-Union Laws Called “Right To Work”?’, *Slate*, 12 Δεκεμβρίου 2012.

¹⁴²⁴ Davis 2006.

¹⁴²⁵ Nic Yeager, ‘In New Orleans, Hospitality Workers Are Building Union Power’, *Life & Thyme* (blog), 8 Οκτωβρίου 2022.

Η αντίσταση στην πολιτισμική επιβολή

Ένα από τα στοιχεία που συμπυκνώνουν καλύτερα την ανταγωνιστική αναπτυξιακή ατζέντα των Μπλουζ στην περιοχή είναι η πολιτιστική παράδοση και οι πολιτιστικές πρακτικές της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης της πόλης. Παράλληλα είναι γεγονός ότι η παράδοση αυτή επιχειρείται συστηματικά να χρησιμοποιηθεί από τη βιομηχανία του τουρισμού, ως ένα απο-ριζοσπαστικοποιημένο εμπορικό προϊόν προς κατανάλωση από τους τουρίστες. Αν και αποτελεί μέχρι και σήμερα το πλέον αναγνωρίσιμο προϊόν που εξαγει αυτή η πόλη, εμπεριέχει ακόμη τις δυνατότητες διαμόρφωσης μίας εναλλακτικής —από την κυρίαρχη— κοινωνικής προοπτικής.

Η επιστημολογία των Μπλουζ εκφράστηκε ιστορικά μέσα από τη μουσική παράδοση της περιοχής, η οποία ενσωμάτωσε πληθώρα πολιτιστικών στοιχείων, θρησκευτικών πρακτικών και κοινωνικών οραμάτων τόσο των Αφρικανών σκλάβων όσο και των Κρεολών της Καραϊβικής.¹⁴²⁶ “Τα Μπλουζ”, όπως επισημαίνει ο Γουντς, αναπτύχθηκαν ως “ο δίαυλος μέσω του οποίου οι μετεμφυλιακές γενιές [των Αφροαμερικανών] κατανόησαν με δυσπιστία την πραγματικότητα [των πολιτικών της Ανασυγκρότησης], άσκησαν κριτική στο καθεστώς των φυτειών και οργανώθηκαν εναντίον του”.¹⁴²⁷ Το συμβολικό στοιχείο της οργάνωσης της ίδιας της καθημερινότητάς τους, προβάλλει ο εθνο-μουσικολόγος Άλαν Λόμαξ (Alan Lomax) όταν σημειώνει ότι: “τα Μπλουζ ήταν πάντα ένας τρόπος ζωής αλλά και ένας τρόπος τραγουδιού”.¹⁴²⁸ Για τον λόγο αυτόν, συνιστούν ένα από τα κεντρικά πεδία για την παραγωγή και αναπαραγωγή μορφών κοινωνικής οργάνωσης, και κοινωνικών πρακτικών εντός των κατώτερων στρωμάτων της μαύρης κοινότητας, που, εκτός από τη διαγενεακή μεταφορά των ιδιαίτερων πολιτιστικών στοιχείων των κοινοτήτων, διαμόρφωσαν και σημαντικά δίκτυα αλληλεγγύης και αντίστασης: “τα μπλουζ αναδύθηκαν ως η μουσική της εργατικής τάξης, ως η κωδικοποίηση της μνήμης και της αντίστασης, μία φιλοσοφία καθώς και ένα πρόγραμμα βιώσιμης ανάπτυξης”.¹⁴²⁹ Βέβαια ο Ρίτσαρντ Ράιτ επισήμανε ότι:

“Δεν τραγουδούν όλοι οι μαύροι Αμερικανοί τα Μπλουζ. Τα τραγούδια αυτά δεν αποτελούν μορφή έκφρασης των Νέγρων της Αμερικής στο σύνολό τους. [...] αυτά τα τραγούδια του Διαβόλου προήλθαν από τους [σκλάβους στα χωράφια] και τους απογόνους τους —[...] τον κατάδικο, την πάροικο, τον περιπλανώμενο, τον

¹⁴²⁶ Η Γκουέντολιν Μίντλο Χολ αναλύει εκτενώς το πώς οι παραδόσεις των σκλάβων από την Αφρική αλλά και την Καραϊβική διατηρήθηκαν και αναπτύχθηκαν, διαμορφώνοντας το ιδιαίτερο πολιτισμικό πλαίσιο της Αφρο-Κρεολικής κοινότητας της περιοχής [Gwendolyn Midlo Hall, *Africans In Colonial Louisiana: The Development of Afro-Creole Culture in the Eighteenth-Century* (Baton Rouge: LSU Press, 1995)]. Σημαντικές ήταν οι επιρροές των θρησκευτικών πρακτικών Βουντού από τον Κόλπο του Μπενίν, των πολιτιστικών πρακτικών και της κοινωνικής οργάνωσης της φυλής Μπαμπάρα από τη Δυτική Αφρική —από όπου προήλθε το μεγαλύτερο τμήμα των σκλάβων της Νέας Ορλεάνης—, αλλά και οι επιρροές της αραβο-ισλαμικής θρησκευτικής μουσικής, δεδομένου ότι, όπως υπολογίζεται, το ένα τρίτο περίπου των σκλάβων που μεταφέρθηκαν από την Αφρική ήταν μουσουλμάνοι. Βλέπε: Jonathan Curiel, ‘Muslim Roots, U.S. Blues’, *Saudi Aramco World* 57, τχ. 4 (2006): 8–13.

¹⁴²⁷ Woods 1998: 25.

¹⁴²⁸ Alan Lomax, *The Land Where the Blues Began* (New York: The New Press, 1993): ix.

¹⁴²⁹ Woods 2017: 76.

μηχανοδηγό, τον σκαφτιά, την χειρονακτική εργάτρια, τον μαστροπό, την ιερόδουλη, τον αγράμματο παρείσακτο της πόλης και της αγροτικής επαρχίας”.¹⁴³⁰

Αντίστοιχα, η τζαζ, ως συνέχεια των Μπλουζ, γεννήθηκε και πάλι στις εργατικές συνοικίες της Νέας Ορλεάνης, και:

“αναδύθηκε από, και τέθηκε στην υπηρεσία, μίας αυξανόμενης μαύρης εργατικής τάξης [της πόλης] που επιχειρούσε να επιβάλλει το κοινωνικό της όραμα σε μία περιοχή που ήταν οργανωμένη γύρω από τη βάρβαρη εκμετάλλευσή της. Στη μουσική αυτή βρίσκονταν οι προσδοκίες, οι ιστορίες, οι κραυγές, ο θρήνος, τα παιδικά τραγούδια, το χιούμορ, οι φωνές οι διάλογοι, η σεξουαλικότητα, οι φαντασιώσεις, οι ταραχές, οι παρωδίες, τα δάκρυα, η δουλεία, οι δοκιμασίες, τα βάσανα, οι θρίαμβοι, αφρικανικοί σκοποί και οι ρυθμοί της καθημερινής τους ζωής”.¹⁴³¹

Το βαθιά ανθρωποκεντρικό υπόβαθρο και την αισθητική αξία αυτών των παραπάνω διαπιστώσεων τονίζει ο Ράιτ:

“η πιο εκπληκτική διάσταση των Μπλουζ είναι ότι παρόλο που ξεχειλίζουν από μία αίσθηση ήττας και ταπεινότητας, δεν είναι εγγενώς απαισιόδοξα· το βάρος της θλίψης και της μελαγχολίας τους αντισταθμίζεται διαλεκτικά μέσα από την απόλυτη δύναμη του αισθησιασμού, που τα μετατρέπει σε μία σχεδόν θριαμβευτική επιβεβαίωση της ζωής, της αγάπης, του έρωτα, της κίνησης, της ελπίδας [...]. Όλα τα Μπλουζ συνιστούν έναν φιλήδονο και λυρικό ρεαλισμό, φορτισμένο με μία τεταμένη ευαισθησία”.¹⁴³²

Ακριβώς λόγω του δομικού χαρακτήρα αυτών των στοιχείων στη συγκρότηση του συλλογικού φαντασιακού της συγκεκριμένης κοινότητας μετατράπηκαν σε ένα από τα προτάγματα της ίδιας τους της αντίστασης. Έτσι, “ένα από τα καθοριστικά χαρακτηριστικά της αυτονομίας της μαύρης [εργατικής τάξης] στη Νέα Ορλεάνη [συνιστά] η αντίσταση στην πολιτισμική επιβολή” που επιχειρήσαν τα ανώτερα στρώματα,¹⁴³³ και η οποία είχε ιστορικά ξεκάθαρα ταξικό και φυλετικό χαρακτήρα. Η πολιτισμική αυτή επιβολή στοχοποίησε συστηματικά τις πολιτιστικές πρακτικές των χαμηλότερων στρωμάτων της μαύρης κοινότητας, επιχειρώντας την αναπαραγωγή της κυριαρχίας των ανώτερων τάξεων μέσα από την απόκρυψη της ύπαρξης εναλλακτικών αναπτυξιακών παραδόσεων και προτύπων.¹⁴³⁴ Ή, όπως σκωπικά αναφέρει ο Λόλις Έρικ Έλι, “η Νέα Ορλεάνη βρίσκεται σε πόλεμο με τον πολιτισμό της στο σύνολο της ύπαρξής της”.¹⁴³⁵

¹⁴³⁰ Richard Wright, Πρόλογος στο Paul Oliver, *Blues Fell This Morning : Meaning in the Blues* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990): xv.

¹⁴³¹ Woods 2017: 77.

¹⁴³² Wright στο Oliver 1990: xv.

¹⁴³³ Woods 2017: 63.

¹⁴³⁴ Την πρακτική αυτή αναλύει εκτενώς το έργο του Σάιτ στο πλαίσιο του Οριενταλισμού ως πολιτισμικού εγχειρήματος της αποικιοκρατικής Δύσης (Said 1996b).

¹⁴³⁵ Lolis Eric Elie, στην εκδήλωση του *The Nation* Ιούνιος 2015.

Βέβαια, η πιο αποτελεσματική πρακτική καταστολής της παράδοσης αυτής αποδείχθηκε η μετατροπή της σε εμπορικό προϊόν προς κατανάλωση από τη βιομηχανία του τουρισμού. Στο πλαίσιο της παραγωγής “της τοπικής διαφορετικότητας, της τοπικής κουλτούρας και των διαφορετικών τοπικών ιστοριών [με τρόπο που να] συμβαδίζουν με τις προτιμήσεις των επισκεπτών για το εξωτικό και το μοναδικό”,¹⁴³⁶ το παρελθόν και η πολιτιστική κληρονομιά της Αφροαμερικανικής κοινότητας άρχισε να γνωρίζει μεγάλη άνθιση ως τουριστικό προϊόν από τα μέσα της δεκαετίας του 1980,¹⁴³⁷ τάση που ακολούθησε και η Νέα Ορλεάνη. Μέσα από τη διαδικασία της τουριστικοποίησής του, ο πολιτισμός της μαύρης εργατικής τάξης μετατράπηκε, όπως πολύ εύστοχα διαπιστώνει η Τόμας, σε “στατικές ‘περφόρμανς’, [...] οι οποίες αποσπάστηκαν φυσικά και συμβολικά από τις τοπικές γειτονιές και τις ζωντανές παραδόσεις που χαρακτηρίζονταν από την αντίσταση, την επιβίωση και τη δημιουργικότητα”.¹⁴³⁸ Την ίδια στιγμή οι κοινότητες αυτές παρέμειναν —και εγκλωβίστηκαν— στην αφάνεια.

Μετά την Κατρίνα, ο πολιτισμός αυτός αποικιοποιήθηκε, για άλλη μία φορά, από την αυξανόμενη δράση των μεγάλων φιλανθρωπικών και πολιτιστικών ιδρυμάτων. Με πρόσχημα τη “διάσωση” του ιδιαίτερου πολιτισμικού πλούτου της Νέας Ορλεάνης, εδραίωσαν τη θέση τους στην αναπτυξιακή διαδικασία, αποκλείοντας μάλιστα τους ζωντανούς φορείς αυτών των παραδόσεων όπως τις λέσχες και τους συλλόγους κατοίκων που αγωνίζονταν στις γειτονιές τους επί πολλές δεκαετίες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Αφροαμερικανίδα καλλιτέχνις και παιδαγωγός από τη Νέα Ορλεάνη, Τσέρις Χάρισον-Νέλσον:

“Αμέσως μετά την [Κατρίνα], εμφανίστηκαν πολλοί που ήρθαν για να ‘σώσουν τη Νέα Ορλεάνη’ [και] τον πολιτισμό της [...]. Όμως, δυστυχώς, στις περισσότερες περιπτώσεις κατέληξαν να αναπαράγουν σύγχρονες εκδοχές της κοινωνίας των φυτειών [...]. Ήθελαν να ξεράσουμε —κυριολεκτικά— όλες μας τις πληροφορίες ώστε αυτοί να μπορούν να πάνε στα ιδρύματα και στην ουσία να μπορέσουν να εξασφαλίσουν μεσοαστικά εισοδήματα, ενώ στις κοινότητές μας τα λεφτά έρχονταν με το σταγονόμετρο —50 και 100 δολάρια τη φορά”.¹⁴³⁹

Βέβαια “σε πείσμα των καιρών” και των νεοφυών προσπαθειών της παράδοσης, οι σύλλογοι, οι λέσχες και οι οργανώσεις αυτές συνεχίζουν τις παραδόσεις αντίστασης, ενισχύοντας και διευρύνοντας την αναπτυξιακή ατζέντα των Μπλουζ ως την ρεαλιστικότερη πρόταση εναλλακτικών για την πραγματικά βιώσιμη ανάπτυξη των χαμηλότερων στρωμάτων. Αυτού του είδους η αναπτυξιακή προοπτική περιλαμβάνει τη δική τους ιστορική νοηματοδότηση του παρόντος, η οποία παρά και ενάντια στις όποιες προσπάθειες υφαρπαγής και

¹⁴³⁶ Gotham 2005: 1100-1101.

¹⁴³⁷ Thomas 2009: 752.

¹⁴³⁸ Στο ίδιο: 753. Για την τουριστικοποίηση του ιστορικού κέντρου της πόλης [French Quarter / Vieux Carré] βλέπε Gotham 2005. Για την περίπτωση της ιστορικής συνοικίας του Tremé βλέπε Reed 2011.

¹⁴³⁹ Cherice Harrison-Nelson, στην καταληκτική συζήτηση ‘What Does New Orleans Now Know?’ του συμποσίου *New Orleans: 10 Years Later*.

αποικιοποίησής της παραμένει η βάση —το αντικειμενικό παρόν— των αγώνων και των αφηγήσεών τους. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα του γνωστού μουσικού Φατς Ντόμινο:¹⁴⁴⁰

“Όπως και εκατοντάδες άλλα πλημμυρισμένα αλλά όχι πλήρως κατεστραμμένα σπίτια, αυτό του [μουσικού] Φατς Ντόμινο φέρει μία επαγραφή που είναι δείγμα ανυπακοής: Σώστε τη Γειτονιά Μας! Όχι στις μπουλντόζες! Το σύμβολο της μουσικής R&B [Rythm and Blues], που παρέμεινε κοντά στις ρίζες του στην εργατική συνοικία του Χόλι Κρος για όλη του τη ζωή, [γνώριζε] ότι η γειτονιά του, που βρισκόταν επάνω στο ποτάμι, αλλά και το υπόλοιπο Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα αποτελούσαν κύριους στόχους των πολιτικών [ανάπλασης]”.¹⁴⁴¹

Μία από τις πιο χαρακτηριστικές εκφράσεις της παράδοσης των Μπλουζ στη Νέα Ορλεάνη είναι αυτή των Ινδιάνων του καρναβαλιού Μαρντί Γκρα (Mardi Gras Indians, εφεξής: Ινδιάνοι).¹⁴⁴² Οι Ινδιάνοι, μικρές ομάδες Αφροαμερικανών ντυμένων με στολές που είναι διακοσμημένες με φτερά και κεντημένες χάντρες, αποτελούν σήμερα μία από τις πιο γνωστές εικόνες του καρναβαλιού της πόλης. Όπως εξηγεί ο Σαλάαμ: “Οι Ινδιάνοι αποκαλούνται λαϊκοί καλλιτέχνες, κυρίως επειδή είναι αυτοδίδακτοι, μη χρηματοδοτούμενοι από ιδρύματα, [είναι] μάστορες επικεντρωμένοι στην τέχνη τους”.¹⁴⁴³ Ωστόσο, στην πραγματικότητα συνιστούν κοινωνικά δίκτυα, “κοινωνικο-πολιτιστικούς θεσμούς”, της Αφροαμερικανικής εργατικής τάξης της πόλης, και ως τέτοιοι στοχεύουν “στην δημιουργία, διατήρηση και διαμόρφωση μίας κοινότητας και του συλλογικού φαντασιακού της μέσα από εργαστήρια [...] μουσικής, χορού, τραγουδιού, γλωσσολογίας, ιστορίας [κ.λπ.] καθ’ όλη τη διάρκεια του έτους”.¹⁴⁴⁴ Για τον λόγο αυτόν, οι αρχηγοί των ομάδων των Ινδιάνων —οι “Μεγάλοι Αρχηγοί” (Big Chiefs)—¹⁴⁴⁵ θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτοί ως οργανικοί διανοούμενοι της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης, δηλαδή ως

¹⁴⁴⁰ Ο γνωστός μουσικός Fats Domino, από τους πρωτοπόρους της Ροκ εντ Ρολλ, γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα, όπου και παρέμεινε μέχρι και τον τυφώνα Κατρίνα. Πέθανε πολύ αργότερα, το 2017.

¹⁴⁴¹ Davis 2006.

¹⁴⁴² Το Μαρντί Γκρα είναι το γαλλικό αντίστοιχο της Τσικνοπέμπτης, της τελευταίας γιορτής πριν τη νηστεία της Σαρακοστής. Αν και η προέλευση είναι γαλλική, στη Νέα Ορλεάνη το καρναβάλι έχει αναμειχθεί με ποικίλα πολιτισμικά στοιχεία, “μπλέκοντας Αγγλο-αμερικανικές και δημιουργικές Αφρικανικές παραδόσεις και έθιμα μέσα από αιώνες αγώνα” (Roach 1993: 44).

¹⁴⁴³ Kalamu ya Salaam, *He's The Prettiest: A Tribute To Big Chief Allison 'Tootie' Montana's 50 Years Of Mardi Gras Indian Suiting* (New Orleans: New Orleans Museum of Art, 1997).

¹⁴⁴⁴ Woods 2017: 131. Οι ομάδες των Ινδιάνων συγκροτούνται αποκλειστικά από κατοίκους των γειτονιών τους, καθώς και αποκλειστικά από Αφροαμερικανούς, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις που εξάλλου αποτέλεσαν και σημείο διαμάχης εντός των ομάδων των Ινδιάνων.

¹⁴⁴⁵ Οι ομάδες των Ινδιάνων στις σκηνικές τους δράσεις κατά τη διάρκεια του καρναβαλιού ακολουθούν μία πολύ συγκεκριμένη χωροθέτηση των θέσεων και οργάνωση των ρόλων που απορρέουν από αυτές: ο Μεγάλος Αρχηγός (Big Chief) κατά τη “σύγκρουση” είναι αυτός που αντιπαρατίθεται στον ομόλογό του από τις άλλες ομάδες και κερδίζει ή υποκλίνεται, ακολουθείται από τον Δεύτερο, Τρίτο και Τέταρτο αρχηγό. Προπορεύεται ο Κατάσκοπος (Spy Boy), που ελέγχει το πεδίο ως προς την παρουσία άλλων ομάδων Ινδιάνων και μέσω του Σημαιοφόρου (Flag Boy) ενημερώνει τον Μεγάλο Αρχηγό. Την πομπή που ακολουθεί περιφρουρεί ο Άγριος (Wild Man), και τη συμπληρώνουν οι μουσικοί.

“τα οργανωτικά στοιχεία” της ίδιας της τάξης τους, που “κατευθύνουν τις ιδέες και τις επιδιώξεις” της.¹⁴⁴⁶

Εικόνα 29: Ινδιάνος του Μαρντί Γκρα, 1967 (M. Smith, 1988).

Όπως επισημαίνει ο Ρόουτς,¹⁴⁴⁷ οι μαύροι Ινδιάνοι είναι δείγμα της μακράς παράδοσης της συμμαχίας Αφρικανών και Ιθαγενών της Αμερικής — των “φυγάδων” που αναφέραμε παραπάνω. Αναγνωρίζοντας τη χωρο-χρονική αυτή συνέχεια, ο Σαλάαμ καταλήγει στο παρακάτω συμπέρασμα για την προέλευσή τους:

“Αντί να δούμε τους Ινδιάνους του Μαρντί Γκρα ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Νέας Ορλεάνης, τους κατανοούμε καλύτερα ως αντιπροσωπευτικούς της ιστορικής συγχώνευσης των Αφρικανικών και των Ιθαγενών λαών — μία συγχώνευση που πραγματοποιήθηκε σε ολόκληρο τον εμπομαζόμενο ‘Νέο Κόσμο’ τόσο εξαιτίας όσο και παρά την αιχμαλωσία και υποδούλωση των Αφρικανών και την γενοκτονία των Ιθαγενών”.¹⁴⁴⁸

Οι Ινδιάνοι του Μαρντί Γκρα εμφανίζονται στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, μετά τον αμερικάνικο εμφύλιο πόλεμο, σε μία περίοδο εξαιρετικά βίαιων ρατσιστικών επιθέσεων και τρομοκρατίας ενάντια στη μαύρη κοινότητα. Μία περίοδο κατά την οποία η ένοπλη αντίσταση των Ιθαγενών στην αποικιοκρατία —οι λεγόμενοι Ινδιάνικοι Πόλεμοι (Indian

¹⁴⁴⁶ Antonio Gramsci, *Selections of the Prison Notebooks*, μτφρ. Quentin Hoare και Geoffrey Nowell Smith (New York: International Publishers, 1992): 3.

¹⁴⁴⁷ Roach 1993.

¹⁴⁴⁸ Kalamu ya Salaam 1997.

Wars)— βρισκόταν στο απόγειό της, εκφράζοντας την αντίσταση συνολικά των καταπιεσμένων πληθυσμών εντός των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτή ακριβώς τη διάσταση της αντίστασης επικυρώνουν οι Ινδιάνοι του Μαρντί Γκρα μέσα από τις παρελάσεις τους:

“η πνευματική και φυσική αντίσταση των Ιθαγενών στην κοινωνική κυριαρχία κατά τη δεκαετία του 1880 συνέβαλε στην αναζωπύρωση της παράδοσης των Μπλουζ να τιμά τους Ιθαγενείς [και να προάγει] την αντίσταση και την πολιτισμική αποδοχή. Παρείχε έναν σημαντικό αντίλογο για τους οργανικούς διανοούμενους [της Αφροαμερικανικής κοινότητας] σε μία περίοδο σημαδεμένη από την απόγνωση και τις σφαγές”.¹⁴⁴⁹

Εξάλλου και η ίδια η παράδοση του Μαρντί Γκρα στη Νέα Ορλεάνη, όπως το γνωρίζουμε σήμερα, είναι προϊόν της λευκής Αγγλο-αμερικανικής ανώτερης τάξης που στόχευε ιστορικά, όπως υπογραμμίζει ο Ρόουτς, “στη μετατροπή μίας αστικής ελίτ σε μία μυστηριακή ψευδο-αριστοκρατία μέσω του εικονογραφικού χειρισμού των κουστουμιών, των εικόνων και των αρμάτων” του επίσημου καρναβαλιού.¹⁴⁵⁰ Είναι ενδεικτικό ότι οι πρώτες επίσημες ομάδες καρναβαλιστών —ή κρους (krewes)— στα μέσα του 19^{ου} αιώνα διαμορφώνονται και συγκροτούνται αποκλειστικά από Αγγλο-αμερικανούς, λευκούς άνδρες των ανώτερων τάξεων, μέλη αντίστοιχων μυστικών οργανώσεων, στην πλειοψηφία τους βετεράνους του εμφυλίου πολέμου, οι οποίοι υποστηρίζουν ανοιχτά την παλινόρθωση

¹⁴⁴⁹ Woods 2017: 129. Η πρώτη εμφάνιση των μαύρων Ινδιάνων χρονολογείται στη δεκαετία του 1880. Για τον λόγο αυτόν, συχνά αναφέρεται ότι η συγκεκριμένη παράδοση γεννήθηκε επηρεασμένη από την παράσταση του Μπάφαλο Μπιλ Κόντυ, “Wild West Show”, η οποία παρουσιάστηκε στη Νέα Ορλεάνη τον Δεκέμβριο του 1884, στο πλαίσιο της Διεθνούς Έκθεσης Βιομηχανίας και Βαμβακιού. Παρόλα αυτά, ο φωτογράφος και συγγραφέας από τη Νέα Ορλεάνη, Μάικλ Σμιθ (Michael P. Smith), συνδέει τη μεταμφίεση με φτερά με τις παραδόσεις που οι σκλάβοι μετέφεραν από τις χώρες καταγωγής τους στην Αφρική, ενώ εντοπίζει αντίστοιχες πρακτικές και στην Καραϊβική, και ιδιαίτερα στην Αϊτή, με την οποία η Νέα Ορλεάνη έχει ιστορικές σχέσεις. [Βλέπε: Michael P. Smith, ‘Behind the Lines: The Black Mardi Gras Indians and the New Orleans Second Line’, *Black Music Research Journal* 14, τχ. 1 (1994): 57]. Οι πρακτικές μεταμφίεσης και γενικότερα αναψυχής των σκλάβων αποτέλεσαν αντικείμενο σκληρής καταστολής ιστορικά, ήδη από την εποχή της Ισπανικής κυριαρχίας της Λουιζιάνα (Salaam 1997). Όπως επισημαίνει και ο Ρόουτς: “Μερικές από τις παλαιότερες αναφορές της ‘μεταμφίεσης σε Ινδιάνο’ στο καρναβάλι [της Νέας Ορλεάνης] χρονολογούνται από την εποχή των Πολέμων των Σεμινόλων, οι οποίοι ακολούθησαν τις Αϊτινές επαναστάσεις της δεκαετίας του 1790 και την εξέγερση της Λουιζιάνα το 1811. Συνεπώς, η ‘μεταμφίεση σε Ινδιάνο’ βασίζεται σε μία βίαιη γενεαλογία επιτελεστικών πρακτικών (performance) η οποία φωτίζει τη συνεχή ενασχόληση [των αρχών] με το συνέρχεσθαι και τη διασκέδαση των σκλάβων” (Roach 1993: 59).

¹⁴⁵⁰ Roach 1993: 46.

της προ-εμφυλιακής κοινωνικής οργάνωσης και τις φυλετικές διακρίσεις.¹⁴⁵¹ Έτσι, το καρναβάλι του Μαρντί Γκρα δεν αποτελούσε “μία ευκαιρία για την απελευθέρωση από [ένα κοινωνικό σύστημα], αλλά έναν θεσμό που στόχευε στην διαιώνισή του [...] και στη διατήρηση των αποκλεισμών και της ιεραρχίας της κοινωνικής ελίτ”.¹⁴⁵²

Οι Ινδιάνοι του Μαρντί Γκρα αναπύχθηκαν ως απάντηση της μαύρης κοινότητας της εργατικής τάξης σε ένα καρναβάλι που ορίστηκε ως η αποθέωση της λευκής ανωτερότητας και της κοινωνικής ιεραρχίας των φυτειών και της δουλείας. Γι’ αυτό και από την αρχή περιόρισαν τα τελετουργικά τους μακριά από τους επίσημους εορτασμούς, στις γειτονιές τους, και “πάλεψαν για την κατάληψη και τον έλεγχο του δημόσιου χώρου για τις παρελάσεις τους σε μία περίοδο όπου οι Μαύροι εκδιώχνονταν από φάρμες, εργασιακούς χώρους, κοινότητες, θέσεις στο τρένο, καθώς και από μία πληθώρα άλλων δημόσιων χώρων”.¹⁴⁵³ Από τη σκοπιά αυτή, η παράδοση των Ινδιάνων παρέμεινε ένα “κρυμμένο” καρναβάλι μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1980 —όταν η Νέα Ορλεάνη άρχισε να γνωρίζει το τεράστιο κύμα τουριστικοποίησής της— ενώ, όντας μακριά από τους επίσημους εορτασμούς, συνέχισε να δέχεται την έντονη καταστολή των αστυνομικών

¹⁴⁵¹ Στο άρθρο του, ο Ρόουτς αναλύει εκτενώς τη στενή σχέση των πρώτων οργανωμένων ομάδων καρναβαλιστών με τους “Ιππότες της Λευκής Καμέλιας” (Knights of the White Camelia) και την μετεξέλιξη τους σε “Λευκή Λίγκα” (White League), μια παραστρατιωτική οργάνωση υπέρ της λευκής υπεροχής, που έδρασε μετά το τέλος του αμερικανικού εμφυλίου στη Λουιζιάνα. Εκτός από μαζικές δολοφονίες και εκτεταμένες τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον των Αφροαμερικανών, η Λευκή Λίγκα πρωταγωνίστησε στο αποτυχημένο πραξικόπημα ενάντια στην εκλεγμένη κυβέρνηση της Πολιτείας το 1874 (Roach 1993: 62-63). Εκτός από τη δημιουργία της κεντρικής παρέλασης του Μαρντί Γκρα, οι αναπαραστάσεις και οι θεματικές των αρμάτων και των ευρύτερων εορτασμών, που διατηρούνται ακόμη και σήμερα, διαμορφώθηκαν στο μεγαλύτερό τους βαθμό από τις ομάδες αυτές, αντανakλώντας τις ρατσιστικές τους αντιλήψεις και προωθώντας τις προ-εμφυλιακές κοινωνικές ιεραρχίες στη βάση της φυλής, στην προσπάθειά τους να εναντιωθούν στη μετεμφυλιακή πολιτική της λεγόμενης Περιόδου της Ανοικοδόμησης (1865-77). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι συγκεκριμένες ομάδες σταμάτησαν να παρελαύνουν μετά από εκατό χρόνια συμμετοχής τους, το 1992, αρνούμενες να υπακούσουν στην απόφαση της δημοτικής αρχής που απαγόρευε τις διακρίσεις συμμετοχής στις οργανωμένες ομάδες καρναβαλιστών στη βάση του φύλου ή της φυλής.

¹⁴⁵² Roach 1993: 46, 44.

¹⁴⁵³ Woods 2017: 65. Για τη διεκδίκηση του χώρου από τους Ινδιάνους βλέπε επίσης: George Lipsitz, ‘The Racialization of Space and the Spatialization of Race: Theorizing the Hidden Architecture of Landscape’, *Landscape Journal* 26, τχ. 1 (2007): 10–23.

δυνάμεων.¹⁴⁵⁴ Το γεγονός αυτό καθιστά τους Ινδιάνους αναμφισβήτητα μία από τις ιδιαίτερες κουλτούρες αντίστασης που έχουν αναπτυχθεί στη Νέα Ορλεάνη, διότι αποτελούν το ιστορικό προϊόν κοινών αγώνων των Ιθαγενών και των Αφροαμερικανών. Για τον λόγο αυτόν, ο Σάμπλετ υποστηρίζει ότι οι Ινδιάνοι ενσαρκώνουν την αντίσταση:

“Θα μπορούσαμε να το συνοψίσουμε σε τρεις λέξεις: ‘Δεν θα υποκλιθούμε’. Αυτός είναι ένας στίχος από τον ύμνο τους, ‘My Indian Red’ [...]. Παρόλο που μοιάζουν να εξυμνούν τη διάσπαση, προκαλώντας η μία [ομάδα] την άλλη, στο σύνολό της η παράδοσή τους θεωρείται συνώνυμη του αντίθετου: μίας δήλωσης της ενότητας των μαύρων”.¹⁴⁵⁵

Παρά τις συστηματικές προσπάθειες εμπορευματοποίησης και αποπολιτικοποίησής του, ο πολιτισμικός πλούτος της Νέας Ορλεάνης είναι αυτός που μπορεί να αποτελέσει και εργαλείο αμφισβήτησης, πεδίο αντιπαράθεσης και διεκδίκησης εναλλακτικών και βιώσιμων προτάσεων στην ανθεκτικότητα. Ο πλούτος αυτός δεν αναφέρεται σε μία εξιδανικευμένη και ομοιογενή μαύρη κοινότητα της πόλης. Αντίθετα, αναγνωρίζοντας τις εσωτερικές ταξικές της διαιρέσεις, αυτός προκύπτει από το σύνολο των πρακτικών εκείνων που διαμορφώνονται από τα χαμηλότερα στρώματά της, και από τις πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές τους συμμαχίες ενάντια στην καταπίεση, την υποτέλεια και την εκμετάλλευση. Τα σημεία συμπύκνωσης βρίσκονται εκεί όπου οι δραπέτες σκλάβοι συναντούν τους Ιθαγενείς, εκεί που τα εργατικά σωματεία ενώνουν τους μαύρους με τους λευκούς εργάτες, εκεί που οι πόνοι των καταπιεσμένων δημιουργούν νέα κοινωνικά οράματα. Τα παραδείγματα αυτά της κουλτούρας των αντιστάσεων, που είδαμε παραπάνω, εκφράζουν τη μεθοδολογία και την αναπτυξιακή ατζέντα των Μπλουζ και την “τοπική, εθνική και διεθνή σημασία της εργατικής και πολυεθνικής συμμαχίας που γεννήθηκε στους δρόμους της Νέας Ορλεάνης”.¹⁴⁵⁶

¹⁴⁵⁴ Είναι ενδεικτικό ότι, μετά την εμφάνιση των Ινδιάνων, η επίσημη διοργάνωση του καρναβαλιού αποφάσισε να επιτρέψει τη συμμετοχή στην παρέλαση μίας ομάδας μαύρων καρναβαλιστών, τους “Ζουλού” (1909). Διαχρονικά, η συμμετοχή των ομάδων στο καρναβάλι απαιτεί την καταβολή ενός σημαντικού χρηματικού ποσού, καθώς και τον περιορισμό των εκδηλώσεων και των παρελάσεων σε συγκεκριμένο χώρο. Έτσι οι Ινδιάνοι αποκλείονται και οι παρελάσεις τους θεωρούνται “παράνομες”. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ένας από τους μακροβιότερους και πιο σημαντικούς Μεγάλους Αρχηγούς, ο Άλλισον “Τούτι” Μοντάνα (Allison “Tootie” Montana) πέθανε από καρδιακή προσβολή λίγο πριν την Κατρίνα, το καλοκαίρι του 2005, κατά τη διάρκεια συγκέντρωσης στο δημαρχείο της Νέας Ορλεάνης, ενάντια στην αστυνομική καταστολή των Ινδιάνων και εν γένει των μαύρων λαϊκών τάξεων και των παραδόσεών τους. Όπως περιγράφει ο Φλάχερτυ: “[...] κατά τη διάρκεια μίας ακρόασης του Δημοτικού Συμβουλίου, ο Άλλισον ‘Τούτι’ Μοντάνα [Allison ‘Tootie’ Montana] πήρε το λόγο. Στα ογδόντα δύο του χρόνια, ο Μοντάνα είχε υπάρξει αρχηγός σε ομάδες Ινδιάνων για πέντε δεκαετίες. Γοήτευσε το συγκεντρωμένο πλήθος με λεπτομέρειες από μία μακρά ιστορία αστυνομικής καταστολής δεμένης με φυλετικές διακρίσεις, αρχίζοντας από μία αστυνομική έφοδο στο πρώτο του Μαρντί Γκρα πριν από πολλές δεκαετίες. Ο Τούτι έκλεισε λέγοντας: ‘Αυτό πρέπει να σταματήσει’. Και αυτά ήταν τα τελευταία του λόγια. Απομακρύνθηκε από το μικρόφωνο και σωριάστηκε στο πάτωμα. Ο θάνατος του Τούτι διαπιστώθηκε λίγο αργότερα” (Flaherty 2010: 15).

¹⁴⁵⁵ Ned Sublette, *The World That Made New Orleans: From Spanish Silver to Congo Square* (Chicago: Lawrence Hill Books, 2009): 294, 297. Αντίστοιχα ο Γουντς, συμπληρώνοντας τη συλλογιστική αυτή, σημειώνει ότι: “[...] η παράδοση των Ινδιάνων του Μαρντί Γκρα έγινε κομμάτι της ραχοκοκαλιάς της νεωτερικής κουλτούρας της Νέας Ορλεάνης τόσο επειδή τιμούσε [την ιστορία της κοινότητας], όσο και επειδή οδήγησε στην υιοθέτηση του ήθους της άρνησης ‘να γονατίσουμε’ σε μία περιοχή όπου η υποταγή των Μαύρων αποτελούσε τμήμα της επίσημης θρησκείας της Πολιτείας” (Woods 2017: 136).

¹⁴⁵⁶ Woods 2017: 79.

Η Νέα Ορλεάνη ήταν πάντα ένα εργαστήριο για τις πιο σκληρές φυλετικές και ταξικές πολιτικές. Και για το λόγο αυτό αποτέλεσε και ένα πολύ σημαντικό εργαστήριο αντιστάσεων που συμπυκνώθηκαν στους αγώνες ενάντια στη νεοφιλελευθεροποίηση και τον καπιταλισμό της καταστροφής:

“Αν και είναι αληθές ότι οι καταστροφές έχουν μετατραπεί σε τεράστιες ευκαιρίες για την αναδιάρθρωση της οικονομίας και του κράτους υπέρ των πλούσιων και ισχυρών, [...] αυτό δεν αποτελεί καινοτομία για τη Νέα Ορλεάνη, τη Λουιζιάνα ή τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η Κατρίνα συνιστά ένα πρόσφατο δείγμα από μία μακριά σειρά καταστροφών στις οποίες οι ζωές των Αφροαμερικανών αντιμετωπίζονται ως αναλώσιμες. Δεδομένης της κλιματικής αλλαγής και της κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού, καλό θα ήταν να μελετήσουμε τη Νέα Ορλεάνη και την Κατρίνα. [Διότι] αυτός ο απάνθρωπος κοινωνικός σχηματισμός θα αποτελέσει το συλλογικό μας μέλλον εάν δεν αρχίσουμε να ενεργούμε αποφασιστικά [προς μία άλλη κατεύθυνση]”.¹⁴⁵⁷

Η μελέτη της Νέας Ορλεάνης έχει να μας μάθει πολλά για τις πολιτικές ανθεκτικότητας και την ανάπτυξη του καπιταλισμού της καταστροφής. Έχει, όμως, να μας μάθει πολλά και για τις αντιστάσεις στα νεοφιλελεύθερα αυτά οράματα. Το πρόγραμμα της ανθεκτικότητας γεννήθηκε στη Νέα Ορλεάνη ως διαχρονικό εργαστήριο κερδοσκοπίας πάνω σε μία μακριά ιστορία καταστροφών και “ανακάμψεων”. Αλλά και η αντίσταση στην έννοια της ανθεκτικότητας γεννήθηκε εκεί, γιατί οι κάτοικοι της πόλης γνώριζαν καλά ότι —για να παραφράσουμε τον Μάρκες— ράτσες σαν κι αυτές, καταδικασμένες σε εκατό χρόνια προσαρμογής και ανθεκτικότητας, δεν είχαν δεύτερη ευκαιρία πάνω στη γη. Η αντίσταση στην ανθεκτικότητα γεννήθηκε ως διεκδίκηση αυτής της ευκαιρίας, πατώντας πάνω σε ένα εξαιρετικά πλούσιο παρελθόν και παρόν αγώνων, που, απέναντι στη λογική της ανθεκτικότητας, συμπυκνώνει ένα σχέδιο για μία άλλου είδους (κοινωνική) ανάπτυξη.

Εικόνα 30: Από την επίσκεψή μας στο Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα (προσωπικό αρχείο)

¹⁴⁵⁷ Camp και Pulido στο Woods 2017: 297.

Κεφάλαιο 11: Η Αθήνα και οι “ανθεκτικοί” μετανάστες ως παράγοντες ανάπτυξης¹⁴⁵⁸

Μάρσι Ντόσον [προς τον Μαξ]: Δεν το καταλαβαίνεις, έτσι δεν είναι; Καρφί δε μου καίγεται για σένα! [...] Εάν δεν βοηθήσεις εμάς, βοήθησε τον εαυτό σου. Είμαστε αναγκασμένοι να υπακούσουμε στους νόμους της φύσης. Είναι η επιβίωση του ικανότερου, Μαξ, και το όπλο το έχουμε εμείς!

Από την ταινία π. Ντάρεν Αρονόφσκι (1998)

Ο Δήμος Αθηναίων ξεκίνησε τη διαδικασία ένταξής του στο πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων στα τέλη του 2014, και τον Μάιο του 2015 οργάνωσε το Εναρκτήριο Εργαστήριο. Συνοπτικά, από το Εργαστήριο αναδείχθηκαν, ως χρόνιες πιέσεις στην πόλη, η υψηλή ανεργία, οι μακροοικονομικές συνθήκες σε ύφεση και η διαφθορά ενώ, ως απρόσμενες κρίσεις, αναφέρθηκαν ο σεισμός, ο καύσωνας και οι εξεγέρσεις/πολιτικές αναταραχές. Ωστόσο, στην τελική καταχώριση της Αθήνας στην ιστοσελίδα του προγράμματος προστέθηκε και η χρόνια πίεση “πρόσφυγες”, –που στη συνέχεια γενικεύθηκε κάτω από τον τίτλο “εκτοπισμένοι πληθυσμοί / μετανάστες”.¹⁴⁵⁹ Στα τέλη του 2017, η Αθήνα παρουσίασε την Στρατηγική Ανθεκτικότητάς της, υπό τον τίτλο “Ανθεκτική Αθήνα 2030”,¹⁴⁶⁰ στην οποία είχαν προστεθεί και άλλες “προκλήσεις” που εντόπισε και ιεράρχησε ψηλά το ίδιο το Γραφείο Αστικής Ανθεκτικότητας, όπως οι “τρομοκρατικές επιθέσεις”, η κλιματική αλλαγή, η έλλειψη κοινωνικής συνοχής κ.ά.

Ωστόσο, τόσο η “πρόκληση” των εξεγέρσεων/πολιτικών αναταραχών, όσο και αυτή του μεταναστευτικού / προσφυγικού ζητήματος, δεν αποτελούν ιδιαιτερότητες της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας, αλλά δύο από τα στοιχεία που θεωρήθηκαν, από πολλές άλλες μελέτες και αναφορές της διοίκησης, ως χαρακτηριστικά των τελευταίων δεκαπέντε χρόνων για την Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2010, η Ελλάδα κλήθηκε να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί μία διπλή “κρίση”. Αρχικά, την “κρίση δημόσιου χρέους” στο πλαίσιο της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης του 2008 και, αργότερα, τη μαζική άφιξη προσφύγων και μεταναστών κυρίως από το 2015 κι έπειτα, γεγονός που χαρακτηρίστηκε

¹⁴⁵⁸ Ένα σημαντικό μέρος του παρόντος κεφαλαίου διαμορφώθηκε, σε μεγάλο βαθμό, από την κοινή δουλειά που εκπονήσαμε με τον Κώστα Γούση για το άρθρο: Costas Gousis και Alkisti Prepi, ‘Neocolonial Migration and Asylum Rules, EU Resilience, and the Role of Greece: Critique and Progressive Alternatives’, στο *Decolonial Politics in European Peripheries: Redefining Progressiveness, Coloniality and Transition Efforts*, επιμ. Sanja Petrovska (London: Routledge, 2023).

¹⁴⁵⁹ Municipality of Athens, ‘Athens’ Resilience Challenge’, 100 Resilient Cities, 2019. Σχεδόν παράλληλη ήταν και η διεξαγωγή του Εργαστηρίου στη Θεσσαλονίκη, όπου αναδείχθηκαν, αντίστοιχα, ως χρόνιες πιέσεις η γήρανση των υποδομών, οι μακροοικονομικές συνθήκες σε ύφεση και η υψηλή ανεργία, ενώ ως απρόσμενες κρίσεις οι σεισμοί, οι εκτοπισμένοι πληθυσμοί / μετανάστες και οι εξεγέρσεις / πολιτικές αναταραχές. Έχει ενδιαφέρον ότι και στην Θεσσαλονίκη προστίθενται στη συνέχεια, μεταξύ άλλων οι “τρομοκρατικές επιθέσεις”, αλλά και οι ανισότητες βάσει διαφορετικής εθνοτικής καταγωγής. Βλέπε σχετικά με τη Θεσσαλονίκη: Municipality of Thessaloniki, ‘Thessaloniki’s Resilience Challenge’, 100 Resilient Cities, 2019.

¹⁴⁶⁰ Municipality of Athens, ‘Redefining the city: Athens Resilience Strategy for 2030’, 2017.

“προσφυγική κρίση”. Οι δύο αυτές κρίσεις συχνά παρουσιάζονται ως δύο αλληλεπικαλυπτόμενα αλλά ασύνδετα γεγονότα. Αντίθετα, ο Ινδός πολιτικός επιστήμονας Ραναμπέρ Σαμαντάρ (Ranabir Samaddar) επισημαίνει τη σχέση μεταξύ των δύο αυτών κρίσεων, εντάσσοντάς την σε αυτό που ονομάζει συνθήκη των “μετα-αποικιακών δεσμών”.¹⁴⁶¹ Στο πλαίσιο αυτό, οι δύο αυτές κρίσεις αποτελούν τις δύο όψεις της αναπαραγωγής της συνθήκης του Τρίτου Κόσμου, ως συνόλου σχέσεων στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειάς της. Και η περίπτωση της Ελλάδας αποτελεί ένα εξαιρετικά εύγλωττο παράδειγμα των σχέσεων αυτών.

Κοινωνικο-οικονομική κρίση και νεο-αποικιοκρατία

Στη διάρκεια της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης του 2008, η Ελλάδα υπήρξε μία από τις πιο βαριά πληγείσες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εμφανίζοντας τα μεγαλύτερα ποσοστά δημόσιου χρέους στην Ευρωζώνη. Σε αυτή την κρίση χρέους, που ο Παναγιώτης Σωτήρης ονομάζει “τη σκοτεινή πλευρά της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης”,¹⁴⁶² η απάντηση ήταν η εφαρμογή μίας σειράς σκληρών και μαζικών νεοφιλελεύθερων πολιτικών δημοσιονομικής προσαρμογής και “μεταρρύθμισης” που επιβλήθηκαν από την επονομαζόμενη “Τρόικα” —δηλαδή το ΔΝΤ, την Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Κομισιόν) που δανειοδότησαν (υπό όρους) την χώρα—, αντίστοιχα με την πολιτική που ακολουθήθηκε σε προηγούμενες δεκαετίες στο σύνολο, σχεδόν, του αναπτυσσόμενου κόσμου. Ο Σαμαντάρ υπογραμμίζει ακριβώς τη σχέση αυτή της Ελλάδας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

“Αποτελεί η Ελλάδα ένα ιδιαίτερο γεγονός; [...] Το δράμα της Ελλάδας είναι κάθε άλλο παρά μοναδικό. Πολλές χώρες του μετά-αποικιακού κόσμου [...] βρίσκονται μέσα σε μία επικίνδυνη ζώνη χρέους [...]. Επομένως, η Ελλάδα θα δει ότι η εμπειρία της είναι κοινή με αυτή του Μπουτάν, της Αιθιοπίας, της Γκάνα, του Λάος, της Μογγολίας, της Μοζαμβίκης, των νήσων Σαμόα, της Σενεγάλης, της Τανζανίας, της Ουγκάντας, του Μπελίτζ, της Κόστα Ρίκα, της Κροατίας, της Κύπρου, της Δομινικανής Δημοκρατίας, του Ελ Σαλβαδόρ, της Γκάμπια, της Γρενάδας, της Ιρλανδίας, της Τζαμάικα, του Λιβάνου, της Μακεδονίας, του Μαυροβουνίου, της Σρι Λάνκα, της Τυνησίας, της Ουκρανίας, του Σουδάν, της Ζιμπάμπουε, και πολλών άλλων χωρών [...]. Οι χώρες της Ευρωπαϊκής περιφέρειας ακολουθούν πλέον ένα σενάριο που έχει παιχτεί πολλές φορές στις μετα-αποικίες”.¹⁴⁶³

Αυτή ακριβώς η συνθήκη της Ελλάδας κατά τη μνημονιακή περίοδο χαρακτηρίστηκε από τη διεθνή βιβλιογραφία και αρθρογραφία ως “νεο-αποικιακή”, δηλαδή ως η ιδιαίτερη εκείνη μορφή αποικιοκρατίας —που περιέγραψε ο Γκανέζος Κουάμε Νκρούμαχ—, όπου η αποικιακή συνθήκη διαμορφώνεται ως οικονομική εξάρτηση, πολιτισμική ηγεμονία και υπό

¹⁴⁶¹ Ranabir Samaddar, *A Post-Colonial Enquiry into Europe's Debt and Migration Crisis* (Singapore: Springer, 2016): 117.

¹⁴⁶² Panagiotis Sotiris, ‘Austerity, limited sovereignty and social devastation: Greece and the dark side of European Integration’, *Zeitschrift Luxemburg*, 2012.

¹⁴⁶³ Samaddar 2016: 2, 4, 5.

όρους οικονομική και “ανθρωπιστική” βοήθεια.¹⁴⁶⁴ Όπως περιέγραψε και ο συγγραφέας Ταρίκ Αλί (Tariq Ali), η Ελλάδα “υποβιβάστηκε στη θέση μίας αποικίας της ΕΕ, με όλες τις καθοριστικές αποφάσεις να λαμβάνονται στις Βρυξέλλες και το Βερολίνο”.¹⁴⁶⁵

Αναπτύσσοντας αυτή την άποψη ο καθηγητής φιλοσοφίας Στάθης Κουβελάκης επισημαίνει ότι η Ελλάδα χρησίμευσε ως ένα εργαστήριο για τη μεταφορά του μετα-αποικιακού αυτού προτύπου στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καταλήγοντας ότι πρόκειται για ένα παράδειγμα *εσωτερικής αποικιοκρατίας*, σε μία περιγραφή που μας θυμίζει έντονα την περίπτωση της Νέας Ορλεάνης:

“Δεν υπάρχει τίποτα καινούριο στο περιεχόμενο των Μνημονίων [Συνεργασίας]: η λογική τους είναι αυτή των προγραμμάτων ‘διαρθρωτικής προσαρμογής’ που εδώ και καιρό έχουν εφαρμοστεί στον Παγκόσμιο Νότο [...]. Η καινοτομία ήταν ότι τα μέτρα αυτά εφαρμόστηκαν σε τέτοια κλίμακα από την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, με το ΔΝΤ να διαδραματίζει επικουρικό ρόλο εντός της επονομαζόμενης Τρόικα [...]. Συνοψίζοντας, η Ελλάδα μετατράπηκε σε νεο-αποικία [...]. Αυτή η νεο-αποικιοκρατία θα πρέπει ωστόσο να γίνει αντιληπτή εντός της ιδιαιτερότητάς της [...]. Η νεο-αποικιακή συνθήκη γίνεται καλύτερα κατανοητή ως μία μορφή ‘εσωτερικής αποικιοκρατίας’, μίας ακραίας περίπτωσης ενός καθεστώτος υποταγής που γεννήθηκε από τις θεμελιώδεις αντιφάσεις της ολοκλήρωσης της ΕΕ, ενός εγχειρήματος με το οποίο συνδέεται απόλυτα η ελληνική αστική τάξη”.¹⁴⁶⁶

Η αναπαραγωγή του αποικιοκρατικού μοντέλου εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως αποκρυσταλλώθηκε στην εμβάθυνση της διαίρεσης μεταξύ του Βορρά και του Νότου, του κέντρου και της περιφέρειας, αιτιολογήθηκε και ενισχύθηκε και από τη ρητορική της “πολιτισμικής διαφοράς”, που τόσο συχνά συναντήσαμε στην πορεία της γενεαλογίας μας στο πρώτο μέρος της διατριβής. Ενδεικτικός της λογικής αυτής ήταν ο χαρακτηρισμός των χωρών του Νότου ως PIGS (*γουρούνια*, από τα αρχικά των ονομάτων των χωρών: Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ελλάδα και Ισπανία, καθώς και ορισμένες φορές η Ιταλία), αλλά και η αναπαραγωγή στερεοτύπων για τους λαούς του Νότου ως “τεμπέληδες, μη παραγωγικούς,

¹⁴⁶⁴ Nkrumah 1966. Για τη νεο-αποικιακή συνθήκη της Ελλάδας βλέπε: Costas Douzinas και Petros Papaconstantinou, ‘Greece is standing up to EU neocolonialism’, *The Guardian*, 27 Ιουνίου 2011 | Stathis Kouvelakis, ‘Borderland: Greece and the EU’s Southern Question’, *New Left Review*, τχ. 110 (2018): 5–33 | Jamie Martin, ‘The Colonial Origins of the Greek Bailout’, CADTM, 2016 | Samaddar 2016 | Leonidas Vatikiotis, ‘Greece: the neo-colonial loan agreement explained’, International Debt Observatory, 2012, | Jonas Van Vossle, ‘Framing PIGS: patterns of racism and neocolonialism in the Euro crisis’, *Patterns of Prejudice* 50, τχ. 1 (Ιανουάριος 2016): 1–20.

¹⁴⁶⁵ Tariq Ali κ.ά., ‘Should We Stay or Should We Go? A Debate Over Brexit’, *The Nation*, 2 Ιουνίου 2016.

¹⁴⁶⁶ Kouvelakis 2018: 24. Την ίδια διαπίστωση υιοθετούν και οι Αλλιέζ και Λατσαράτο: “η Ελλάδα πολύ λογικά αναφερόταν ως μία ‘αποικιοποιημένη’ χώρα, ως ένας λαός που υπήχθη σε αποικιακή ‘εντολή’, στο βαθμό που όλοι οι μηχανισμοί της πολεμικής μηχανής του Κεφαλαίου κινητοποιήθηκαν για να οργανώσουν την ενδο-αποικιοποίηση όλων των κοινωνικών σχέσεων” (Alliez και Lazzarato 2016: 374). Για μία εκτενή περιγραφή του χρέους και της συνεπαγόμενης επιβολής δημοσιονομικών “μεταρρυθμίσεων” ως “όπλου για την υφαρπαγή” βλέπε: Eric Toussaint, ‘Breaking the Vicious Cycle of Illegitimate Private Debt in the Global South’, CADTM, 2017.

διεφθαρμένους, σπάταλους και ψεύτες”.¹⁴⁶⁷ Αυτή η στερεοτυπική στοχοποίηση είχε ως αποδέκτες όχι τόσο ή μόνον τους ίδιους τους λαούς του νότου όσο και τα εσωτερικά ακροατήρια των χωρών του βορρά:

“[...] οι σύγχρονες [αυτές] μορφές ρατσισμού λειτούργησαν ως η ιδεολογική δικαιολόγηση για νέες μορφές αποικιοκρατίας εντός της ΕΕ. [Η ρατσιστική ρητορική] χρησιμοποιήθηκε για να περιορίσει ορισμένες αρχές, όπως η αυτονομία, η ισότητα, η χρησιμότητα και τα δικαιώματα, στις κεντρικές οικονομίες [της ΕΕ] και στους ‘καλούς και παραγωγικούς λευκούς ανθρώπους’ [του Βορρά]”.¹⁴⁶⁸

Με τον τρόπο αυτό νομιμοποιήθηκε η επιβολή δραστικών νεοφιλελεύθερων μέτρων λιτότητας, αλλά και η απώλεια της κυριαρχίας των χωρών αυτών στο εσωτερικό τους. Βέβαια, η υποτελής σχέση της Ελλάδας εντός της “Ευρωπαϊκής οικογένειας”, δεν είναι αποτέλεσμα μόνο των πολιτικών που εφαρμόστηκαν μετά την κρίση του 2008. Αντίθετα, εδράζεται πάνω σε μία μακρά ιστορία εξαρτήσεων και υποτέλειας, αποτελώντας παράδειγμα των σχέσεων που ο καθηγητής ανθρωπολογίας Μάικλ Χέρτσφελντ (Michael Herzfeld) ορίζει ως *κρυπτο-αποικιοκρατία* (crypto-colonialism). Όπως εξηγεί, πρόκειται:

“για την αλλόκοτη αλχημεία με την οποία ορισμένες χώρες, ουδέτερες ζώνες μεταξύ των αποικιοκρατούμενων εδαφών και αυτών που παρέμεναν ακόμη ‘αδάμαστα’, υποχρεώθηκαν να αποκτήσουν την πολιτική τους ανεξαρτησία με αντάλλαγμα την εκτεταμένη οικονομική εξάρτηση. Και αυτή η σχέση αρθρώθηκε με το χαρακτηριστικό πρόσχημα μίας επιθετικά εθνικής κουλτούρας, η οποία σχεδιάστηκε για να ανταποκρίνεται στα ξένα πρότυπα. Τέτοιες χώρες ήταν και είναι ζωντανά παράδοξα: είναι ονομαστικά ανεξάρτητες, αλλά η ανεξαρτησία αυτή έχει ως τίμημα μία συχνά ταπεινωτική πραγματική εξάρτηση”¹⁴⁶⁹

Στην ίδια κατεύθυνση, όταν ο Πακιστανός καθηγητής Ααμίρ Μουφτί (Aamir Mufti) σημειώνει ότι, “η Ευρωπαϊκότητα της Ελλάδας δεν καθορίζεται στην Ελλάδα και μπορεί να της αφαιρεθεί”,¹⁴⁷⁰ θέλει να πει ότι οι πολιτικές που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα ως απάντηση στην οικονομική κρίση κατέδειξαν τους όρους της νεο-αποικιακής συνθήκης που την διέπει.

Είναι το προσφυγικό ζήτημα “κρίση”;

Εν μέσω της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης και της εφαρμογής των μνημονίων στην Ελλάδα, το 2015 χαρακτηρίστηκε από μεγάλης κλίμακας μεταναστευτικές μετακινήσεις με προέλευση τις εμπόλεμες περιοχές της Συρίας του Ιράκ και του Αφγανιστάν (όπως και

¹⁴⁶⁷ Van Vossolle 2016: 1. Τα ρατσιστικά στερεότυπα ιδιαίτερα ενάντια στους Έλληνες μπορούν να ιδωθούν και σε σχέση με τον γενικότερο ιστορικό στιγματισμό της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής των Βαλκανίων. Βλέπε σχετικά: Maria Todorova, *Βαλκάνια: Η δυτική φαντασίωση*, επιμ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, μτφρ. Ιουλία Κολοβού (Αθήνα: Επίκεντρο, 2005).

¹⁴⁶⁸ Van Vossolle 2016: 19.

¹⁴⁶⁹ Michael Herzfeld, ‘The Absent Presence: Discourses of Crypto-Colonialism’, στο *Enchantments of Modernity: Empire, Nation, Globalization*, επιμ. Saurabh Dube (London, New York, New Delhi: Routledge, Taylor and Francis Group, 2009): 342-43.

¹⁴⁷⁰ Aamir Mufti, ‘Stathis Gourgouris Interviews Aamir Mufti’, *Greek Left Review*, Ιούλιος 2014.

άλλες χώρες σε οικονομική και πολιτική κρίση στην Ασία και την Αφρική) και με κατεύθυνση τις χώρες της κεντρικής Ευρώπης. Πάνω από 850.000 άτομα πέρασαν (κυρίως μέσα από την Τουρκία) στα ελληνικά νησιά του Αιγαίου και, μεγάλο τμήμα τους “εγκλωβίστηκε” τελικά στην Ελλάδα, καθώς οι συνοριακοί έλεγχοι δεν τους επέτρεψαν να συνεχίσουν την πορεία μέσα από τις χώρες της Βαλκανικής και την Ιταλία. Αυτό που ονομάστηκε “το μακρύ καλοκαίρι της μετανάστευσης”,¹⁴⁷¹ ήταν η απαρχή αυτού που στη συνέχεια χαρακτηρίστηκε από τον κυρίαρχο λόγο ως “μεταναστευτική / προσφυγική κρίση”. Ο ίδιος ο χαρακτηρισμός της μετανάστευσης ως “κρίσης” αμφισβητήθηκε ευρέως στη διεθνή βιβλιογραφία, ως ευρωκεντρικός. Ο Σαμαντάρ διατυπώνει το ερώτημα: “Είναι όντως η μετανάστευση μία κρίση ή μήπως εμφανίζεται ως κρίση της Ευρώπης εντός της συγκεκριμένης συγκυρίας;”¹⁴⁷² Ο καθηγητής ανθρωπολογίας και γεωγραφίας Νικολά Ντε Τζένοβα (Nicholas De Genova) υποστήριξε ότι:

“Δεδομένης της εξάπλωσης [...] της ρητορικής σχετικά με τη μεταναστευτική ή προσφυγική κρίση, το αφετηριακό ερώτημα που πρέπει να τεθεί επανειλημμένα, είναι: *Κρίση για ποιον*; Η ονομασία αυτής της κρίσης ως τέτοιας λειτουργεί ακριβώς ως ένας μηχανισμός για την αποδοχή έκτακτων και κατά παρέκκλιση κυβερνητικών μέτρων με στόχο την αναβάθμιση και επέκταση των συνόρων και της αστυνόμευσης της μετανάστευσης. Συνεπώς, η απεικόνιση της μετανάστευσης ως κρίσης εξισώνεται με μία κρίση του *ελέγχου* επί των υποτιθέμενων συνόρων της Ευρώπης”.¹⁴⁷³

Ως απάντηση στην προσφυγική “κρίση”, η οποία προβλήθηκε ως υπαρξιακή απειλή για την Ευρώπη, η Ελλάδα κλήθηκε να αποδείξει την “Ευρωπαϊκότητά” της μετατρεπόμενη σε “θυροφύλακα” της Ευρώπης και “εγγυητή” των συνόρων της.¹⁴⁷⁴ Ο ρόλος αυτός σήμαινε την εφαρμογή αυτού που θα μπορούσαμε να ορίσουμε ως νεο-αποικιακές πολιτικές ενάντια στους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Αυτές συνίστανται στη σοβαρότατη παραβίαση βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μαζική κλίμακα, εξευτελιστικές συνθήκες κράτησης και διαβίωσης εντός των προσφυγικών στρατοπέδων και στον εγκλωβισμό των μεταναστών στα νησιά. Συνίστανται επίσης στην υιοθέτηση μιας ολόκληρης σειράς “ασφαλιστικών” μέτρων όπως η κατασκευή του τείχους του Έβρου, η ποινικοποίηση της διάσωσης, αλλά και η υπογραφή και εφαρμογή της Συμφωνίας ΕΕ-Τουρκίας που μεταφράστηκε σε παράνομες επαναπροωθήσεις και στο θάνατο ενός τεράστιου αριθμού ανθρώπων στα νερά του Αιγαίου¹⁴⁷⁵

¹⁴⁷¹ Donatella della Porta, ‘Contentious Moves: Mobilising for Refugees’ Rights’, στο *Solidarity Mobilizations in the ‘Refugee Crisis’: Contentious Moves*, επιμ. Donatella della Porta, Palgrave Studies in European Political Sociology (New York: Palgrave Macmillan, 2018): 2.

¹⁴⁷² Samaddar 2016: 90.

¹⁴⁷³ Nicholas De Genova, ‘Introduction: The Borders of “Europe” and the European Question’, στο *The Borders of ‘Europe’: Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*, επιμ. Nicholas De Genova (Durham and London: Duke University Press, 2017): 9.

¹⁴⁷⁴ Kouvelakis 2018: 16.

¹⁴⁷⁵ Βλέπε σχετικά: European Parliament, ‘EU-Turkey Statement & Action Plan. Legislative Train - Towards a new policy on migration’, 2016.

Οι σύγχρονες Ευρωπαϊκές πολιτικές για τη μετανάστευση, όπως αυτές εφαρμόζονται και στην Ελλάδα, μπορούν να οριστούν ως νεο-αποικιακές, υπό την έννοια ότι αντικατοπτρίζουν στο σήμερα τη μακρά ιστορία της Ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας. Ερευνώντας τη σχέση μεταξύ της νεο-αποικιοκρατίας και της διαχείρισης της μετανάστευσης από μέρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο Μουφτί διαπιστώνει ότι τα πρότυπα αυτής της διαχείρισης διαμορφώθηκαν κυρίως από τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και την απο-αποικιοποίηση που ακολούθησε. Αυτός ο τρόπος διαχείρισης “επανάφερε τη σχέση μεταξύ της αυτοκρατορικής μητρόπολης και της αποικιακής περιφέρειας στη μετά-αποικιακή περίοδο”.¹⁴⁷⁶ Ο Γάλλος φιλόσοφος Ετιέν Μπαλιμπάρ (Étienne Balibar) αναφερόμενος στην “επαναποικιοποίηση της μετανάστευσης” αναγνωρίζει στοιχεία που την εδραιώνουν:

“Πρώτον, τη διατήρηση των διοικητικών μεθόδων και συνηθειών που διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της επαφής με τους ‘ιθαγενείς’ πληθυσμούς, οι οποίες, αφού ‘σχεδιάστηκαν’ στον αποικιακό χώρο [...] επανεισήχθηκαν και ‘φυσικοποιήθηκαν’ εντός της μητρόπολης [...]. Έπειτα, [τη] συνέχεια των ρευμάτων εργατικής μετανάστευσης, οι οποίες ακολουθούν τα μονοπάτια που εδραιώθηκαν κατά τη διάρκεια της αποικιακής περιόδου [...]. Τέλος, [τη] ρητορική της αυτοκρατορικής ενοποίησης στην οποία [...] οι έννοιες της αφομοίωσης και της διαφοροποίησης δεν αλληλοαποκλείονται αλλά, αντίθετα, δημιουργούν μία ιεραρχία ανάλογη με αυτή του οικουμενικού και του ειδικού ή του δημόσιου και του ιδιωτικού. Η ιεραρχία αυτή φέρει τα σημάδια του τρόπου με τον οποίο το αποικιοκρατικό έθνος, εμποτισμένο με την εκπολιτιστική του αποστολή, κατηγοριοποίησε ‘κουλτούρες’ και ‘εθνότητες’ ώστε να οριοθετήσει και να ελέγξει τις δυνατότητες μετακίνησης από την κατάσταση του ιθαγενούς σε αυτή ενός πρόσφατα ‘χειραφετημένου’ πολίτη [...]”.¹⁴⁷⁷

Η παράλληλη ανάλυση των δύο αυτών “κρίσεων” μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε την ιδιαίτερη συνθήκη στην οποία, τελικά, βρίσκεται η Ελλάδα εντός της Ευρωπαϊκής περιφέρειας. Παρόλο που τόσο η διαχείριση της οικονομικής κρίσης όσο και το πλαίσιο των Ευρωπαϊκών πολιτικών για τη μετανάστευση —με χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Σύμβασης του Δουβλίνου—,¹⁴⁷⁸ αναπαράγουν τις σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας κέντρου—περιφέρειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο Μουφτί τονίζει ότι η ίδια η ένταξη της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό σύστημα, αλλά και η εφαρμογή των Ευρωπαϊκών αντι-μεταναστευτικών πολιτικών, την κατέστησαν τμήμα της πρώην αυτοκρατορικής μητρόπολης.¹⁴⁷⁹ Το γεγονός αυτό αναδεικνύει και τον διπλό ρόλο που διαδραματίζει πλέον

¹⁴⁷⁶ Mufti 2014.

¹⁴⁷⁷ Étienne Balibar, *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*, μτφρ. James Swenson, Translation Transnation (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003): 39.

¹⁴⁷⁸ Η Σύμβαση του Δουβλίνου (1990, 1997) ορίζει ότι οι “χώρες εισόδου” στα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Ελλάδα, είναι υπεύθυνες για τη διεκπεραίωση των αιτήσεων για άσυλο. Ο Μουφτί σχολιάζει ότι “η συντριπτική πλειοψηφία των εργατών χωρίς χαρτιά, των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο εισέρχονται στην ΕΕ συνήθως από τα νότια και νοτιοανατολικά, από το διάδρομο της Θράκης ή μέσω του θαλάσσιου συστήματος της Μεσογείου και όχι από τον Βόρειο Πόλο ή τη Γροιλανδία. Έτσι, ιδιαίτερα το Δουβλίνο II καθιστά απόλυτα σαφή την εγγενή ανισότητα της ΕΕ ως γεωπολιτικής δομής” (Mufti 2014).

¹⁴⁷⁹ Mufti 2014.

η Ελλάδα, ως κομμάτι της Ευρωπαϊκής περιφέρειας: αυτόν του αποικιοκρατούμενου και, παράλληλα, αυτόν του αποικιοκράτη.

Ο διπλός αυτός ρόλος της Ελλάδας υποδηλώνει και τη σημασία των Ευρωπαϊκών συνόρων για την, εδραιωμένη πλέον, ιεραρχία εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο Κουβελάκης σημειώνει ότι “τα ‘σύνορα’ της ΕΕ είναι πολύ πιο πολύπλοκα από μία απλή γραμμή που διαχωρίζει μεταξύ τους εδαφικά κυρίαρχες δυνάμεις. Περιλαμβάνουν [αντίθετα] υβριδικές και άνισες σχέσεις εξουσίας, ασύμμετρες υποχρεώσεις, αλληλεπικαλυπτόμενα καθεστώτα, των οποίων τα όρια δεν συμπίπτουν”.¹⁴⁸⁰ Στην ίδια συλλογιστική, ο Σαμαντάρ γράφει ότι η σχέση μεταξύ των δύο αυτών κρίσεων μας θυμίζει ότι και η Ευρώπη έχει στο εσωτερικό της τις περιφέρειές της, τον Νότο της, τις νεο-αποικίες της, αλλά και ότι βασίζεται στη νεο-αποικιακή κυριαρχία.¹⁴⁸¹

Η διαχείριση της “διπλής κρίσης” από το Σχέδιο Ανθεκτικότητας

Η συνύπαρξη των δύο (παράλληλων) κρίσεων με τα χαρακτηριστικά που προαναφέραμε συγκροτεί το υπόβαθρο στο οποίο αναπτύσσεται η Στρατηγική Ανθεκτικότητας του Δήμου Αθηναίων, εκκινώντας, όπως αναφέρεται στο τελικό κείμενο, από την παραδοχή ότι η πόλη διανύει μία “κρίση εντός της κρίσης”.¹⁴⁸² Στη βάση αυτής της παραδοχής η Στρατηγική Ανθεκτικότητας ορίζει και τις “προκλήσεις” που αντιμετωπίζει η Αθήνα.

Αρχικά, εστιάζει στις επιπτώσεις της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, όπως η αύξηση της ανεργίας, της φτώχειας και της αστεγίας. Παράλληλα, ωστόσο, επισημαίνει σε πολλά σημεία ότι μία από τις πιο σημαντικές επιπτώσεις της κρίσης είναι αυτή της “βίας και της πολιτικής αναταραχής”. Η έκταση μάλιστα που προσλαμβάνει στο κείμενο η αναφορά σε αυτό το θέμα μοιάζει να μετατρέπει το αίτιο (οικονομική κρίση κλπ) σε αιτιατό:

“Η βία και οι πολιτικές αναταραχές έχουν [...] μεταλλάξει το τοπίο της πόλης κατά τη διάρκεια της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, και υπάρχει μεγάλη ανάγκη για νέες προοπτικές που θα μπορούν να κρατήσουν την πόλη ασφαλή [...]. Διαμαρτυρίες λαμβάνουν χώρα στην Αθήνα σχεδόν σε καθημερινή βάση [...], πάντα στο κέντρο της πόλης. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μετατρέπονται σε βίαιες ταραχές που μπορούν να διαρκέσουν για αρκετές ημέρες. Ασκούν τεράστιες πιέσεις στις καθημερινές λειτουργίες, στις μεταφορές και στις υποδομές της πόλης. Κάτω από τις παρούσες συνθήκες της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, η πόλη συχνά μοιάζει έτοιμη να εκραγεί!”.¹⁴⁸³

¹⁴⁸⁰ Kouvelakis 2018: 12. Για την “ημι-αποικιακή” συνθήκη της ευρύτερης νοτιο-ανατολικής Ευρώπης, δηλαδή της περιοχής που συμπεριλαμβάνει τις πρώην Γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες, την Αλβανία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και, ευρύτερα, την Ελλάδα και την Τουρκία, βλέπε και: Katarina Kušić, Philipp Lottholz, και Polina Manolova, ‘Introduction. From dialogue to practice: Pathways towards decoloniality in Southeastern Europe’, *Decolonial Theory and Practice in Southeast Europe*, Μάρτιος 2019.

¹⁴⁸¹ Samaddar 2016: 24.

¹⁴⁸² Municipality of Athens 2017: 32.

¹⁴⁸³ Στο ίδιο: 12, 14.

Επομένως, οι κοινωνικές διαμαρτυρίες δεν αναγνωρίζονται ως πολιτική διεκδίκηση ή με ηπιότερους όρους ως αστικό δικαίωμα του συνέρχεσθαι αλλά ως ένα ζήτημα ασφάλειας και “εύτακτης” λειτουργίας της πόλης. Βέβαια, η εύτακτη αυτή λειτουργία περιορίζεται στην εμπορική και οικονομική δραστηριότητα, όπως φανερώνει το γεγονός ότι τα μόνα σχετικά στοιχεία που αναφέρονται είναι αυτά του κόστους των ζημιών που προκαλούν οι διαμαρτυρίες αυτές στις ιδιωτικές επιχειρήσεις.¹⁴⁸⁴

Τη δεύτερη θέση στην ιεράρχηση των κεντρικών προκλήσεων στην πόλη κατέχει η “μεγάλη εισροή προσφύγων”. Αυτή θεωρείται ότι ενώ στην αρχή αποτέλεσε “κρίση”, στη συνέχεια μετατράπηκε σε “χρόνια πίεση για τις γειτονιές και το σύστημα της πόλης”.¹⁴⁸⁵ Το παρακάτω απόσπασμα είναι ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο το προσφυγικό ζήτημα γίνεται αντιληπτό ως σημείο διατάραξης μίας υποτιθέμενης ισορροπίας της πόλης, και ανακηρύσσεται σε “πρόβλημα”:

“Οι μεγάλες ροές των προσφύγων μέσα από την πόλη μας, με αριθμούς που υπερέβησαν το συνολικό πληθυσμό των κατοίκων μας κατά τα έτη 2015 και 2016, ενέτειναν τις πιέσεις στις κοινωνικές μας υπηρεσίες και τις δραστηριότητες αρωγής [...]. Σε διάστημα λίγων εβδομάδων, οι πλατείες και τα πάρκα της πόλης μετατράπηκαν σε ανεπίσημο σημείο συνάντησης και προσωρινή κατοικία για χιλιάδες πρόσφυγες [...] δημιουργώντας μία τεράστια κρίση για την πόλη της Αθήνας. [Η Αθήνα] ξαφνικά βρέθηκε στην πρώτη γραμμή της μεγαλύτερης μετακίνησης προσφύγων από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο”.¹⁴⁸⁶

Τέλος, η Στρατηγική Ανθεκτικότητας εστιάζει στην ποιότητα του αστακού περιβάλλοντος, δίνοντας έμφαση στη γενικότερη υποβάθμιση και εγκατάλειψη του, λόγω της γήρανσης των υποδομών, της έλλειψης πράσινων χώρων, του μεγάλου αριθμού εγκαταλελειμμένων κτηρίων, και της “απότομης πώσης” του πληθυσμού της πόλης.¹⁴⁸⁷ Ιδιαίτερα τα ζητήματα των υποδομών και του πρασίνου τα συνδέει και με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην πόλη, όπως οι έντονες βροχοπτώσεις ή η αύξηση της θερμοκρασίας.

Με δεδομένες τις παραπάνω προκλήσεις, η Στρατηγική Ανθεκτικότητας αναπτύσσει μία σειρά δράσεων και προτάσεων για την αντιμετώπισή τους, γύρω από τέσσερις κεντρικούς πυλώνες: τη μετατροπή της Αθήνας σε μία πόλη ανοιχτή, πράσινη, προνοητική και, τέλος, δυναμική.¹⁴⁸⁸ Παρά την “ευχάριστη μουσική” που μπορεί να εκπέμπουν αυτού του είδους οι λέξεις-στόχοι (πυλώνες) δεν θα μπορούσαμε να τις χαρακτηρίσουμε ούτε “εύηχες”, ούτε “ουδέτερες” και πολύ περισσότερο δίκαιες, ή αποτελεσματικές για τα χρόνια προβλήματα της πόλης. Στην ουσία οι πρακτικές απολήξεις των μεγαλεπήβολων σχεδίων της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας, φάνηκαν να έχουν από ελάχιστα, έως αρνητικά αποτελέσματα για την πόλη της Αθήνας. Στην πραγματικότητα προώθησαν μία πολύ συγκεκριμένη, και τελικά ταξική ατζέντα για την ανάπτυξη του κέντρου της πόλης, που

¹⁴⁸⁴ Municipality of Athens 2017: 14.

¹⁴⁸⁵ Στο ίδιο: 15.

¹⁴⁸⁶ Στο ίδιο: 12, 31.

¹⁴⁸⁷ Στο ίδιο: 12.

¹⁴⁸⁸ Στο ίδιο: 42-43.

σαφώς δεν δημιουργεί ένα συνεκτικό και μακροπρόθεσμο αναπτυξιακό σχέδιο που θα αντιμετωπίζει τα υπαρκτά προβλήματά της.¹⁴⁸⁹

Από το σύνολο των προκλήσεων με τις οποίες ασχολείται η στρατηγική ανθεκτικότητας θα εστιάσουμε στα δύο ζητήματα που θεωρούνται ως κεντρικές “προκλήσεις” της πρωτεύουσας και δίνουν το στίγμα της κατεύθυνσης που επιδιώκει η ανθεκτικότητα ως αναπτυξιακή πολιτική.

Η “κρίση του κέντρου” και τα αναπτυξιακά του σχέδια

Η δύο “προκλήσεις” που προβάλλει ως κεντρικές η Στρατηγική Ανθεκτικότητας της Αθήνας, δηλαδή οι εξεγέρσεις / πολιτικές αναταραχές και το μεταναστευτικό / προσφυγικό δεν συνιστούν κάποια πρωτοτυπία του συγκεκριμένου σχεδίου. Αντίθετα, ευθυγραμμίζονται πλήρως με αυτά που ορίστηκαν ως “απειλές” και προβλήματα για την “ασφάλεια” και ευημερία του κέντρου από τα αναπτυξιακά σχέδια της Αθήνας κατά τη διάρκεια της περιόδου 2010-2015. Έτσι, έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε τα παραπάνω σε σχέση με την ευρύτερη αναπτυξιακή ατζέντα που προωθήθηκε από το Δήμο Αθηναίων τα τελευταία χρόνια. Άλλωστε, η ίδια η Στρατηγική Ανθεκτικότητας παρουσιάζεται ρητά ως η συνέχεια των σχεδίων αυτών.

Τα αναπτυξιακά αυτά σχέδια παρουσιάστηκαν ως απάντηση σε αυτό που ονομάστηκε “κρίση του κέντρου” της Αθήνας. Η ορολογία της κρίσης, ωστόσο, εμφανίστηκε έντονα στην καρδιά του κυρίαρχου λόγου προτού ακόμη διαφανούν οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και της εφαρμογής των Μνημονίων στο ελληνικό αστεακό περιβάλλον. Με ορόσημο την εξέγερση του Δεκεμβρίου του 2008, που θεωρήθηκε “απειλή για την κανονικότητα της κοινωνικής ζωής στην πόλη”,¹⁴⁹⁰ η εικόνα της Αθήνας των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 ως μίας πόλης σε συνεχή ανοδική και αναπτυξιακή πορεία και ευημερία, άρχισε να αντιστρέφεται. Πλέον, η Αθήνα περιγραφόταν ως μία πόλη με έντονα κοινωνικά,

¹⁴⁸⁹ Αρχικά, για το ζήτημα της έλλειψης πράσινων χώρων, είναι ενδεικτικό του τρόπου ιεράρχησης των προτεραιοτήτων του Δήμου σε σχέση με τις πραγματικές ανάγκες στις γειτονιές του, ότι από τα πρώτα έργα που καταρτίστηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος ήταν ο επανασχεδιασμός του Λυκαβηττού, δηλαδή μίας περιοχής από τις πιο εύπορες και πιο ευνοημένες, από την άποψη των πράσινων χώρων, της πόλης [Resilient Athens, ‘Πρόγραμμα Λυκαβηττός: το παρόν και το μέλλον του αστικού δάσους της Αθήνας’, *Resilient Athens* (blog), 2018]. Γενικά, το πλαίσιο ανάπτυξης των δημόσιων πράσινων χώρων φάνηκε να ευνόησε τις μετέπειτα διαδικασίες ιδιωτικοποίησής τους, με εμβληματικό το παράδειγμα του λόφου του Στρέφη. Αντίστοιχα, στο ζήτημα των υποδομών και της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, κατέστη εμφανής η απουσία σχετικού σχεδίου, τόσο με τις αλληπάλληλες πλημμύρες σε περιπτώσεις ισχυρών βροχοπτώσεων, όσο και στην περίπτωση των χιονοπτώσεων της “Μήδειας” το 2022. Και, βέβαια, εμφανής ήταν και η απουσία σχετικού πλαισίου την περίοδο της πανδημίας, παρά τις επαναλαμβανόμενες αναφορές της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας στο ζήτημα της πρωτοβάθμιας υγείας. Τέλος, οι πολιτικές branding της πόλης φάνηκαν μάλλον να κατευθύνονται προς την ενίσχυση της προώθησης της πόλης ως τουριστικού προϊόντος, συμβάλλοντας στα φαινόμενα τουριστικοποίησης και εξευγενισμού ολόκληρου του κέντρου, τα οποία και έχουν οδηγήσει στην τεράστια αύξηση των ενοικίων και στο στεγαστικό πρόβλημα που η Αθήνα αντιμετωπίζει σήμερα.

¹⁴⁹⁰ Νίκος Σουλιώτης και Νίκος Κανδύλης, ‘Αστικές πολιτικές στην Αθήνα την εποχή της κρίσης’, στο *Μεταβολές και Ανασημασιοδοτήσεις του Χώρου στην Ελλάδα της Κρίσης*, πρακτικά συνεδρίου (Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2013): 452.

οικονομικά και πολεοδομικά προβλήματα, ρητορική που ενισχύθηκε και από τις επιπτώσεις της επακόλουθης οικονομικής κρίσης.

Το “ζήτημα του κέντρου” εντάχθηκε στη δημόσια συζήτηση, στην οποία άρχισε να καταλαμβάνει εξέχουσα θέση, τροφοδοτούμενο τόσο από τα ΜΜΕ όσο και από την κεντρική διοίκηση, τον Δήμο Αθηναίων και πολυάριθμους επιστημονικούς φορείς, αλλά και από επιτροπές και συλλόγους κατοίκων.¹⁴⁹¹ Σε απάντηση των παραπάνω, εμφανίστηκε μία πληθώρα μελετών, πορισμάτων και ερευνών, που προσπαθούσαν να εντοπίσουν τα κύρια αίτια της υποβάθμισης της Αθήνας, αλλά και να θέσουν τις βάσεις για την ανασυγκρότηση του κέντρου της πρωτεύουσας.¹⁴⁹² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης (ΣΟΑΠ), το οποίο και αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια “ολιστικής αντιμετώπισης της κρίσης” του κέντρου της πρωτεύουσας:

“Καμιά πόλη, και κατά μείζονα λόγο διεθνής μητρόπολη, δεν μπορεί να παίξει τον ρόλο της χωρίς ένα ισχυρό κέντρο, τόσο για συμβολικούς λόγους, επειδή το κέντρο αποτελεί το πιο προβεβλημένο στοιχείο της ταυτότητάς της, όσο και για καθαρά λειτουργικούς λόγους, επειδή το κέντρο αποτελεί προνομιακό χώρο εγκατάστασης ενός σημαντικού τμήματος των μητροπολιτικών δραστηριοτήτων διεθνούς εμβέλειας. Συνεπώς, η λύση των προβλημάτων του κέντρου της Αθήνας έχει σημασία και για την πόλη / μητρόπολη και τη χώρα συνολικά [...]”.¹⁴⁹³

Κοινό παρονομαστή στις παρατηρήσεις των παραπάνω εκθέσεων και σχεδίων για το κέντρο της Αθήνας αποτελεί η “εγκατάλειψη” του κέντρου (από κατοίκους, επιχειρήσεις και υπηρεσίες) και η επακόλουθη “κατάληψη” αυτού του κενού από “παραβατικές χρήσεις”, όπως οι πορείες και οι κοινωνικές διαμαρτυρίες, αλλά και από τους μετανάστες και τις οικονομικές τους δραστηριότητες, που επίσης παρουσιάζονται να συνδέονται με τη σφαίρα της “παραβατικότητας” και με τη μη νόμιμη επιχειρηματική δραστηριότητα (παραεμπόριο κ.λπ.).

¹⁴⁹¹ Η περίοδος μετά το 2008 είναι και η περίοδος “άνθισης” των νεο-αποικιακών μεταναστευτικών πολιτικών στην Ελλάδα. Οι υφιστάμενες δομές διακρίσεων εξελίχθηκαν, οδηγώντας σε μία συστηματική αντιμετώπιση των αποκαλούμενων “λαθρομεταναστών” ως εξιλαστήριων θυμάτων της επερχόμενης κρίσης. Χαρακτηριστικό ήταν το κεντρικό προεκλογικό σύνθημα του Αντώνη Σαμαρά για “ανακατάληψη των πόλεων από τους λαθρομετανάστες” (Αντώνης Σαμαράς, ‘Πρέπει να ανακαταλάβουμε τις πόλεις μας’, *topontiki.gr*, 29 Μαρτίου 2012), αλλά και τα λόγια του Αρχηγού της Ελληνικής Αστυνομίας με την παρότρυνση “να κάνουμε το βίο αβίωτο στους μετανάστες” [Amnesty International, ‘A Law Unto Themselves: A Culture of Abuse and Impunity in the Greek Police’ (London: Amnesty International Publications, 2014): 17]. Πρόκειται για την επίσημη κυβερνητική ρητορική, η οποία ακολούθησε και ενίσχυσε τις αντιμεταναστευτικές και ρατσιστικές πρακτικές της νεοαζιστικής εγκληματικής οργάνωσης της Χρυσής Αυγής, ιδιαίτερα από το 2010 κι έπειτα.

¹⁴⁹² Ενδεικτικά: Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Προστασίας Περιβάλλοντος, ‘Ανασυγκρότηση των Πόλεων – Ιστορικό Κέντρο Αθήνας. Πόρισμα: Ένα Σχέδιο για το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας’ (Βουλή των Ελλήνων, Μάρτιος 2010) | Συνήγορος του Πολίτη, ‘Εκτιμήσεις του Συνηγόρου του Πολίτη για το ιστορικό εμπορικό κέντρο Αθηνών’ (Ιούλιος 2010) | Δήμος Αθηναίων και Δι-υπουργικό Συμβούλιο, ‘Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας’, 2011 | Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, ‘Διερεύνηση Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης στο Κέντρο της Αθήνας - Α2 Πλήρης πρόταση και Πρόγραμμα Δράσης (ΣΟΑΠ)’ (Δήμος Αθηναίων, Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας, 2013).

¹⁴⁹³ Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, 2013: 23.

Αρχικά, οι κοινωνικές διαμαρτυρίες, θεωρήθηκαν ως σημαντικός παράγοντας τόσο για την υποβάθμιση του αστακού περιβάλλοντος,¹⁴⁹⁴ όσο και την παρακώλυση της “ελεύθερης πρόσβασης στην οικονομική δραστηριότητα της πόλης”, ενώ τονιζόταν ότι “ολιγάριθμες συγκεντρώσεις δεν θα πρέπει να αποκλείουν την ελεύθερη μετακίνηση των οχημάτων και των πολιτών”.¹⁴⁹⁵ Οι τάσεις ποινικοποίησης των κοινωνικών διαμαρτυριών από όλα τα σχετικά σχέδια για το αθηναϊκό κέντρο υποδηλώνουν και τον τρόπο με τον οποίο συστηματικά επιχειρήθηκε —κι επιχειρείται— να αφαιρεθεί από τον δημόσιο χώρο ο χαρακτήρας του ως πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων, ώστε να μετατραπεί σε ένα “ασφαλές” περιβάλλον για επενδύσεις, τουριστικές δραστηριότητες, αλλά και για τους “επιθυμητούς” κατοίκους των ανώτερων στρωμάτων, τους οποίους τα σχέδια αυτά στόχευαν να προσελκύσουν στην πόλη.

Δεύτερος και σημαντικότερος παράγοντας υποβάθμισης για το κέντρο της πρωτεύουσας θεωρήθηκε, από όλα τα σχετικά σχέδια, η παρουσία μεταναστών σε αυτό. Από τους “αλλοδαπούς στερούμενους τίτλου μόνιμης παραμονής” του Συνηγόρου του Πολίτη και τους “μετανάστες χωρίς χαρτιά” του Σχεδίου της Επιτροπής της Βουλής, μέχρι τους “παράνομους μετανάστες” και τους “λαθρομετανάστες” του Σχεδίου Δράσης και του ΣΟΑΠ, η παρουσία των μεταναστών στην πόλη, ή όπως χαρακτηριστικά επαναλαμβάνεται στα σχέδια η “αθρόα” ή “υπέρμετρη συγκέντρωση μεταναστών”, στοχοποιείται ως υπαίτια για τη δημιουργία κλίματος ανασφάλειας, παραβατικότητας και υποβάθμισης.¹⁴⁹⁶ Ενδεικτικά, στο ΣΟΑΠ αναφέρεται ρητά πως το μεταναστευτικό αποτελεί ένα από τα δύο σημαντικά ζητήματα “εθνικού επιπέδου”:

“[...] είναι [...] σαφές ότι η αύξηση της εγκληματικότητας, η ριζική αλλοίωση του κοινωνικο-πολιτισμικού χαρακτήρα ορισμένων περιοχών, που οδήγησε στην απομάκρυνση όσων από τους παλαιούς κατοίκους είχαν την οικονομική

¹⁴⁹⁴ Ενδεικτικά της πρόσληψης των κοινωνικών διαμαρτυριών, απογυμνωμένων από τον κοινωνικό-πολιτικό τους χαρακτήρα, μόνο ως πηγές καταστροφής ήταν τα λόγια του τότε δημάρχου της Αθήνας, Γιώργου Καμίνη, για την αναγκαία “αντιστροφή της εικόνας των σπασμένων μαρμάρων του Συντάγματος και των καμένων κτιρίων” (Γιώργος Καμίνης, ‘Αθήνα 2014-2019, Το Πρόγραμμα μας — Το Όραμά μας’, Προγραμματική πρόταση του συνδυασμού ‘Δικαίωμα στην Πόλη’, 2014: 46).

¹⁴⁹⁵ Στο ίδιο: 68.

¹⁴⁹⁶ Είναι ενδεικτικό ότι τόσο η αναφορά του Συνηγόρου του Πολίτη όσο και η Έκθεση της Επιτροπής της Βουλής εστιάζουν στην “υπέρμετρη συγκέντρωση μεταναστών” ως βασικό παράγοντα υποβάθμισης του κέντρου της πόλης, ενώ υποστηρίζεται ότι: “η κατά εκατοντάδες ή και χιλιάδες καθημερινή τους συνάθροιση επί του οδοστρώματος, που καθιστά εξαιρετικά δυσχερή ή και αδύνατη την κυκλοφορία και, κατά συνέπεια, σε συνδυασμό με την άνθιση του παραεμπορίου, πλήττει καίρια τη νόμιμη επιχειρηματική δράση στην περιοχή. Πλήττει επίσης σημαντικά την τουριστική κίνηση και τη συναφή επιχειρηματικότητα” (Συνήγορος του Πολίτη, 2010: 3). Στην κατεύθυνση αυτή, η Έκθεση της Επιτροπής της Βουλής θέτει ως κεντρική στόχευση την “αποκατάσταση των ρυθμών που γνώρισε το Ιστορικό Κέντρο κατά την περίοδο της Ολυμπιακής προετοιμασίας (2000-2004)”. Η αναφορά του Συνηγόρου του Πολίτη, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες εκθέσεις, είναι η μόνη που αρθρώνει ένα κάπως πιο διαφορετικό λόγο από τον στοχοποιητικό που είδαμε παραπάνω. Αναγνωρίζει ότι οι όποιες παραβατικές συμπεριφορές οφείλονται πρωτίστως και κυρίως στα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού του “νεοφερμένου πληθυσμού”, ο οποίος βιώνει “ζωή περιορισμένη στα απολύτως στοιχειώδη της ανθρώπινης ύπαρξης, υπό το κράτος της ‘διαρκούς εξαίρεσης’, χωρίς στοιχειώδεις δεσμούς μίας τοπικής, κοινωνικής, εργασιακής και θεσμικής αναφοράς. Οφείλουν συνεχώς να αυτοσχεδιάζουν για να υπάρχουν”. Παράλληλα, θεωρεί ότι “ιδιαίτερα από το 2008, η δυσφορία και ανασφάλεια κυρίως των Ελλήνων πολιτών (αλλά και παλαιότερων μεταναστών) διογκώνεται και μετατρέπεται σε εγκληματοφοβία, κοινωνική ένταση, έντονη ξενοφοβία και επιθετικές διαθέσεις αυτοδικίας” (Συνήγορος του Πολίτη, 2010: 4).

δυνατότητα να το πράξουν (με αποτέλεσμα την παραμονή των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού), και η προϊούσα 'γκετοποίηση' τμημάτων του κέντρου, είναι συνδεδεμένα με την εκτός κλίμακας παρουσία οικονομικών μεταναστών. Η όποια αντιμετώπιση των προβλημάτων του κέντρου δεν θα είναι αποτελεσματική αν συνεχιστεί η αθρόα και ανεξέλεγκτη εισροή παρανόμων μεταναστών, που θα ανατροφοδοτεί τα προβλήματα και θα ακυρώνει τις λύσεις που θα δίνονται. Είναι προφανές ότι το ζήτημα ανάγεται στην εθνική μεταναστευτική πολιτική, και ως προς το σκέλος της ανακοπής της εισόδου, και ως προς το σκέλος των πολιτικών ενσωμάτωσης των 'ενσωματώσιμων' αλλοδαπών".¹⁴⁹⁷

Συνεπώς, όλα τα σχέδια εκκινούν από την αρχική παραδοχή ότι το μεταναστευτικό είναι ένα από τα κεντρικά *προβλήματα* του κέντρου της Αθήνας, και αυτό γιατί όπως διατυπώνεται συμπερασματικά στα κείμενα του ΣΟΑΠ: "η συσσώρευση παράνομων μεταναστών [...] έχει συμβάλει στην αύξηση όλων των μορφών εγκληματικότητας".¹⁴⁹⁸ Η σύνδεση των μεταναστών με την εγκληματικότητα και την παραβατικότητα γίνεται κυρίως μέσω της χρήσης του όρου "παράνομος", κάτι που εξαρχής εντάσσει τα συγκεκριμένα άτομα στη γενικότερη σφαίρα της ανομίας και άρα δυνητικά θεωρούνται πως αποτελούν και βασικά υποκείμενα των παραβατικών συμπεριφορών που σημειώνονται στην Αθήνα. Όμως, από τα ερευνητικά δεδομένα δεν τεκμηριώνεται η σχέση των μεταναστών με "όλων των μορφών την εγκληματικότητα" που ισχυρίζεται το ΣΟΑΠ. Η συσχέτιση αυτή έχει, στην πραγματικότητα, άλλες στοχεύσεις, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές:

"Στη συγκυρία της οικονομικής (και όχι μόνο) κρίσης, η καθημερινότητα αλλά και αυτοί καν οι όροι επιβίωσης των φτωχότερων κοινωνικών ομάδων ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης γίνονται ραγδαία δυσκολότεροι. Μόνο που στη θέση του ενόχου, από τη σκοπιά του δημόσιου και κυρίαρχου λόγου, τοποθετούνται 'οι Άλλοι'".¹⁴⁹⁹

Οι στοχεύσεις αυτές αντανakλούν ακριβώς τις ταξικές σκοπιμότητες του ιδιότυπου αφηγήματος για τον "άλλο" όπως αυτός έχει κατασκευαστεί μέσα από το νεο-αποικιακό μοντέλο ανάπτυξης που είδαμε παραπάνω, στο οποίο η οικονομική αποδοτικότητα προέχει της κοινωνικής δικαιοσύνης, με ό,τι αυτό σημαίνει για τη διαχείριση της όποιας ανισορροπίας θα προκύψει. Επομένως, στην αναζήτηση των μεταβλητών συσχέτισης, οι "ένοχοι" των κρίσεων αντλούνται (υποτίθεται ιδεολογικά "ανώδυνα") από την κατηγορία των άλλων. Με άλλα λόγια, η λανθασμένη μεθοδολογική αφετηρία των παραπάνω σχεδίων οδηγεί στη λανθασμένη συσχέτιση της υποβάθμισης με την ύπαρξη των μεταναστών. Αυτό με τη σειρά του συνδέει τη μετανάστευση με την παραβατικότητα και την εγκληματικότητα, οδηγώντας περισσότερο σε πολιτικές που έχουν να κάνουν με την αστυνόμευση, τον κοινωνικό έλεγχο, την καταστολή και την απέλαση, παρά με κοινωνικές πολιτικές. Είναι ενδεικτικό ότι τα προτεινόμενα μέτρα εστίασαν σχεδόν αποκλειστικά στην

¹⁴⁹⁷ Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, 2013: 24.

¹⁴⁹⁸ Στο ίδιο: 36.

¹⁴⁹⁹ Μαρία Καλαντζοπούλου, Πέννυ Κουτρολίκου, και Κατερίνα Πολυχρονιάδη, 'Ο κυρίαρχος λόγος για το κέντρο της Αθήνας...', encounter Athens, 4 Νοεμβρίου 2011.

εντατικοποίηση της καταστολής και της απομάκρυνσης των μεταναστών από το κέντρο της πόλης, καθώς και στην ενίσχυση του ελέγχου στα σύνορα της χώρας.¹⁵⁰⁰

Η προσφυγική κρίση του 2015 οδήγησε στο απόγειό της την παραπάνω ρητορική. Ενδεικτική ήταν η κοινή επιστολή των τότε δημάρχων της Αθήνας, του Παρισιού και της Ρώμης, στην οποία σκιαγράφησαν σαφώς τη μετανάστευση ως απειλή για την ασφάλεια των πόλεων τους, συνδέοντάς τη με τις πρώτες τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παρίσι. Στο πλαίσιο αυτό, αιτήθηκαν να αναλάβουν “ενεργό ρόλο στις συζητήσεις [...] για τη διαμόρφωση του Παγκόσμιου Συμφώνου για τη Μετανάστευση”, εφόσον, όπως υποστήριξαν, ένας από τους κύριους στόχους των πόλεων πρέπει να είναι η “ασφάλεια των πολιτών τους, η ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών και η προστασία των συνόρων μας”.¹⁵⁰¹

Η μετανάστευση ως απειλή: η ανθεκτικότητα ως ασφάλεια

Η εστίαση των αναπτυξιακών προγραμμάτων του Δήμου Αθηναίων στα ζητήματα της ασφάλειας δεν είναι διόλου τυχαία. Αντίθετα, η ασφάλεια εμφανίζεται στον διεθνή αναπτυξιακό λόγο ως η θεμελιώδης προϋπόθεση για την όποια μελλοντική ανάπτυξη. Ενδεικτικά είναι τα λόγια του Χίλαρυ Μπεν (Hilary Benn), πρώην Υπουργού Διεθνούς Ανάπτυξης του Ηνωμένου Βασιλείου, ο οποίος υποστήριξε ότι “η ανάπτυξη χωρίς ασφάλεια δεν είναι εφικτή. Η ασφάλεια χωρίς ανάπτυξη δεν είναι παρά πρόσκαιρη”.¹⁵⁰²

Πρώτο βήμα για την “ασφάλεια” θεωρείται ο ορισμός των “απειλών”. Και στο πλαίσιο αυτό, οι μετανάστες καταλαμβάνουν μία από τις πρώτες θέσεις στη μακρά λίστα των απειλών για τον “ευρωπαϊκό τρόπο ζωής”.¹⁵⁰³ Η ανάγκη για την εφαρμογή ενός εργαλείου προσαρμοστικής διαχείρισης της προσφυγικής κρίσης, που θα μπορούσε παράλληλα να “προστατέψει” την “Ευρωπαϊκότητα” χωρίς να εμποδίσει την περαιτέρω (οικονομική) ανάπτυξη, απαντήθηκε μέσα από την έννοια της ανθεκτικότητας.

¹⁵⁰⁰ Στο Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας (2010) παρουσιάζεται αναλυτικά η ενίσχυση του Ειδικού Σχεδίου Αστυνόμευσης, η υλοποίηση του οποίου αποτέλεσε και τον προπομπό της επιχείρησης “Ξένιος Δίας” που εφαρμόστηκε ένα χρόνο αργότερα, τον Αύγουστο του 2012, καθώς και μίας ευρύτερης σειράς μέτρων που αποτέλεσαν την ελληνική εκδοχή των πολιτικών μηδενικής ανοχής. Για μία πιο αναλυτική παρουσίαση της επιχείρησης “Ξένιος Δίας” βλέπε: Laurence Pillant, ‘Επιχείρηση “Ξένιος Δίας”: Στρατηγική αποτροπής της μετανάστευσης μέσω της κράτησης, του εκφοβισμού και της καταπάτησης των δικαιωμάτων των μεταναστών’, *Athens Social Atlas* (blog), Δεκέμβριος 2015.

¹⁵⁰¹ Georges Kaminis, Anne Hidalgo, και Ignazio Marino, ‘Le défi de la migration et le rôle des villes’, *La Croix*, 13 Μαΐου 2015.

¹⁵⁰² Hilary Benn, ‘A Shared Challenge: Promoting Development and Human Security in Weak States’ (Center for Global Development, Washington, 23 Ιουνίου 2004).

¹⁵⁰³ Ο “ευρωπαϊκός τρόπος ζωής” (European way of life - EWOL) αποτελεί μία από τις κύριες αφηγήσεις που υιοθέτησε η Ευρωπαϊκή Ένωση, κυρίως μετά το 2019 και τις Ευρωεκλογές, η οποία συνδέθηκε εξαρχώς με το μεταναστευτικό ζήτημα ως απειλή. Για τις πολιτικές προστασίας του EWOL βλέπε: European Commission 2019. Για μία κριτική προσέγγιση της αφήγησης αυτής βλέπε: Francois Foret και Noemi Trino, ‘The ‘European way of life’, a new narrative for the EU? Institutions’ vs citizens’ view’, *European Politics and Society*, 2022, 1–18.

Εντός των “άνισων γεωγραφιών της προστασίας και της αγοράς εργασίας” που δημιουργεί το διεθνές πλαίσιο για τη μετανάστευση, όπου “η υφήλιος γίνεται αντιληπτή με όρους ασύλου, τρίτων χωρών, κέντρων πρώτης υποδοχής, συνοριακών ζωνών, ασφαλών διαδρόμων, νομιμοποιημένων εργασιακών καθεστώτων, τμημάτων της παγκόσμιας οικονομίας που εστιάζουν στα εμβάσματα, αλλά και τόπων που χαρακτηρίζονται από πολυμερείς παρεμβάσεις”,¹⁵⁰⁴ η Ελλάδα βρίσκεται στην ιδιαίτερή της θέση ως σύνορο όχι μόνο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και του NATO. Έτσι, ο ρόλος της Frontex και του NATO συμπληρώνουν την εικόνα των πολιτικών που στοχεύουν στη στρατιωτικοποίηση των συνόρων.

Από τη μία μεριά, οι στρατηγικές για τη μετανάστευση αποτελούν κεντρική στόχευση και της διακήρυξης για μία “ανθεκτική Ευρωπαϊκή Ένωση” που αναπτύσσεται με πυλώνες την αποτροπή της παράτυπης μετανάστευσης, την αυστηρή φύλαξη των συνόρων, την κοινή πολιτική ασύλου μεταξύ των χωρών της ΕΕ, και την εκπόνηση σχεδίων ελεγχόμενης εισόδου που θα φιλτράρεται με βάση τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και τα προσόντα όσων επιθυμούν να προσεγγίσουν την Ευρώπη.¹⁵⁰⁵ Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της Frontex αναγνωρίζεται ως αυτός του “εντοπισμού των αδύναμων σημείων και της ενδυνάμωσης της ανθεκτικότητας της Ευρώπης”, όσον αφορά στον έλεγχο των συνόρων και τη μετανάστευση.¹⁵⁰⁶

Από την άλλη μεριά, η ανθεκτικότητα αποτελεί μία από τις κεντρικές αρχές των στρατηγικών ασφάλειας του NATO:

“Κάθε χώρα-μέλος του NATO πρέπει να είναι ανθεκτική, ώστε να αντισταθεί και να επανακάμψει από μία μείζονα κρίση, όπως μία φυσική καταστροφή, την κατάρρευση των κρίσιμων υποδομών ή μία ένοπλη επίθεση. Η ανθεκτικότητα αποτελεί την ικανότητα μίας κοινωνίας να αντιστέκεται και να ανακάμπτει εύκολα και γρήγορα από αντίστοιχες κρίσεις και συνδυάζει την πολιτική ετοιμότητα με την στρατιωτική ικανότητα. Η στιβαρή ανθεκτικότητα και η πολιτική ετοιμότητα στις

¹⁵⁰⁴ Ranabir Samaddar, ‘The Global Gaze of Protection, Care, and Power’, *Refuge* 36, τχ. 1 (2020): 76-77.

¹⁵⁰⁵ European Commission, ‘A European Agenda on Migration’ (European Commission, 2015).

¹⁵⁰⁶ Frontex, ‘2019 In Brief’ (Frontex, 2019): 18.

χώρες της Συμμαχίας είναι ουσιώδη στοιχεία για τη συλλογική ασφάλεια και άμυνα του NATO”.¹⁵⁰⁷

Στο παραπάνω πλαίσιο, το 2016 στη Σύνοδο Κορυφής του NATO στη Βαρσοβία, οι Σύμμαχοι, με κεντρική στόχευση την αντιμετώπιση μελλοντικών “υβριδικών / τρομοκρατικών επιθέσεων”, συμφώνησαν σε επτά βασικές απαιτήσεις για την ενδυνάμωση της ανθεκτικότητάς τους, η οποία αναγνωρίζεται ως:

“η πρώτη και ουσιαστική γραμμή άμυνας ώστε να μπορέσει το NATO να εκπληρώσει επιτυχώς τις τρεις βασικές του αποστολές: της συλλογικής άμυνας, της διαχείρισης κρίσεων και της συνεργατικής ασφάλειας. Οι στρατιωτικές μας δυνάμεις απαιτούν ανθεκτικές πολιτικές υποδομές και υπηρεσίες [ικανές] να λειτουργούν αποτελεσματικά [σε περιόδους] ειρήνης, [αλλά και στην περίπτωση] κρίσης ή πολέμου. Η ανθεκτικότητα συνιστά επίσης απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκρουση πιθανών εχθρών που χρησιμοποιούν ένα ευρύ φάσμα στρατιωτικών, πολιτικών και οικονομικών εργαλείων για να αποδυναμώσουν τις κοινωνίες μας και να υπονομεύσουν την ασφάλεια των Συμμάχων”.¹⁵⁰⁸

Στο πλαίσιο αυτό, το NATO αναφέρει ρητά ότι μία από τις επτά βασικές απαιτήσεις για την ανθεκτικότητά του συνιστά “η ικανότητα της αποτελεσματικής αντιμετώπισης της ανεξέλεγκτης μετακίνησης των ατόμων”.¹⁵⁰⁹ Και στην περίπτωση αυτή, οι στρατηγικές ανθεκτικότητας εστιάζουν στην “αποτροπή μέσω της άρνησης, [δηλαδή] την αποτροπή της επίθεσης πείθοντας τον εχθρό ότι η επίθεσή του δεν θα επιτύχει τον επιδιωκόμενο στόχο

¹⁵⁰⁷ NATO 2022. Αξίζει να σημειώσουμε ότι το μεγάλο εύρος των παραγόντων που παρουσιάζονται ως “απειλές” για την ασφάλεια των χωρών του NATO έχει και αυτό μία μακρά ιστορία. Οι Γουόκερ και Κούπερ εστιάζουν στην περίοδο ιδιωτικοποίησης των υποδομών στις ΗΠΑ κατά τη δεκαετία του 1990 και ιδιαίτερα στην πολιτική που αναπτύχθηκε επί προεδρίας Κλίντον για την Προστασία των Κρίσιμων Υποδομών. Έτσι, εξηγούν ότι: “Η κατηγοριοποίηση της ‘προστασίας των κρίσιμων υποδομών’ ως μία υπόθεση της εθνικής ασφάλειας την περίοδο αυτή σηματοδότησε μία άρρητη αναγνώριση του ότι οι χρηματοπιστωτικοί και πολιτικοί κίνδυνοι που παράγονταν από την εκτενή ιδιωτικοποίηση των ζωτικών εθνικών υπηρεσιών μπορούσαν να ερμηνευθούν ως μία σημαντική απειλή για την πολιτική άμυνα. Ως μία οπτική για την αποτίμηση και αντιμετώπιση των κινδύνων, η προστασία των κρίσιμων υποδομών αγνοεί τα όρια μεταξύ μιας ουσιωδώς στρατιωτικής απειλής, μίας τροποκρατικής επίθεσης και μίας κατάστασης έκτακτης ανάγκης όπως αυτές που δημιουργούνται από φυσικές καταστροφές, λειτουργικά ατυχήματα ή από την κατάρρευση της αρχιτεκτονικής των χρηματοπιστωτικών συστημάτων. Η στρατηγική αυτή σύγχυση πεδίων δράσης που μέχρι πρότινος ήταν διακριτά, επρόκειτο να θεσμοποιηθεί υπό τη διακυβέρνηση Μπους, όταν τόσο η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων [FEMA] όσο και η Υπηρεσία Περιβαλλοντικής Προστασίας θα συγχωνεύονταν στο Υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας των ΗΠΑ” (Walker και Cooper 2011: 153). Για μία πιο ενδελεχή ανάλυση της σημασίας των κρίσιμων υποδομών στις πολιτικές ασφάλειας και για τη σύνδεσή τους με τη λογική της ανθεκτικότητας βλέπε: Chris Zebrowski και Daniel Sage, ‘Resilience and Critical Infrastructure: Origins, Theories, and Critiques’, στο *The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence*, επιμ. Robert Dover, Huw Dylan, και Michael S. Goodman (London: Palgrave Macmillan, 2017), 117–36.

¹⁵⁰⁸ NATO, ‘NATO 2030 — Factsheet’ (NATO, 2021). Βλέπε και: NATO, ‘Commitment to Enhance Resilience - Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8-9 July 2016’, NATO, Ιούλιος 2016. Η ανθεκτικότητα έχει, πλέον, μετατραπεί στην απόλυτη στόχευση του NATO, ενώ συνδέεται, σήμερα, ακόμη με τον πόλεμο στην Ουκρανία. Ενδεικτικά βλέπε: Jonny Hall και Hugh Sandeman, ‘NATO’s Resilience: The first and last line of defence’ (LSE IDEAS, Μάιος 2022).

¹⁵⁰⁹ NATO 2022.

της”.¹⁵¹⁰ Αντίστοιχα, ο Ανώτερος Διοικητής των Συμμαχικών Δυνάμεων αναφέρεται στις “υβριδικές απειλές” και εξηγεί ότι “ένα τόξο ανασφάλειας εκτείνεται κατά μήκος των συνόρων και της περιφέρειας του NATO, ορίζοντας τις δύο στρατηγικές κατευθύνσεις, την Ανατολή και τον Νότο”.¹⁵¹¹

Τα παραπάνω μεταφράζονται, πρακτικά, στη δραστηριότητα που έχει το NATO στο Αιγαίο κατά τη διάρκεια της τελευταίας, σχεδόν, δεκαετίας, σε συνεργασία και με τη Frontex.¹⁵¹² Η δραστηριότητα αυτή, ως “αναπόσπαστο τμήμα της στρατιωτικοποίησης της διαχείρισης της μετανάστευσης που χαρακτηρίζει [πλέον] τη Μεσόγειο”,¹⁵¹³ διευκολύνει (αν στην πραγματικότητα δεν οργανώνει) τον πιεσμό των μεταναστών που φθάνουν στην Ελλάδα μέσω θαλάσσης, τον εγκλεισμό τους σε κέντρα πρώτης υποδοχής και στρατόπεδα συγκέντρωσης στα ελληνικά νησιά, καθώς και τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης που καλούνται να αντιμετωπίσουν εκεί. Και έτσι, η Ευρωπαϊκή Ένωση και το NATO μπορούν να κατακτήσουν την ανθεκτικότητά τους, και να εξασφαλίσουν τον εαυτό τους απέναντι στην επικείμενη “απειλή” των μεταναστών.

Έτσι, δεν προκαλεί έκπληξη ότι αντίστοιχες “καρποφόρες πρωτοβουλίες”, όπως η Συμφωνία ΕΕ–Τουρκίας και η συνεργασία του NATO με τη Frontex, μετατράπηκαν πολύ γρήγορα σε “καινοτόμα” παραδείγματα που οφείλουν να “αναπτυχθούν περαιτέρω”, όπως πρότεινε ο τότε πρωθυπουργός της Ιταλίας, Ματέο Ρέντσι, τον Απρίλιο του 2016 προς την Ευρωπαϊκή Ένωση.¹⁵¹⁴ Προτείνοντας την επέκταση του προτύπου της Συμφωνίας ΕΕ–Τουρκίας και στη Λιβύη, ο Ρέντσι παρουσίασε, παράλληλα, και μία άλλη όψη της μετανάστευσης, αυτή του παράγοντα ανάπτυξης:

“Την ίδια στιγμή, εάν τη διαχειριστούμε σωστά, η μετανάστευση θα μπορούσε να αποτελέσει και μία ευκαιρία, τόσο για την ΕΕ όσο και για τις χώρες εταίρους, από την άποψη της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης, καθώς και για μία

¹⁵¹⁰ Wolf-Diether Roepke και Hasit Thankey, ‘Resilience: The First Line of Defence’, *NATO Review*, 2019.

¹⁵¹¹ Denis General Mercier, ‘Foreword’, στο *A Civil-Military Response to Hybrid Threats*, επιμ. Eugenio Cusumano και Marian Corbe (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018): v.

¹⁵¹² Οι επιχειρήσεις του NATO στο Αιγαίο ξεκίνησαν τον Φεβρουάριο του 2016, μετά από αίτημα της Γερμανίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας προς το NATO ώστε να “συμμετέχει στις διεθνείς προσπάθειες για την αντιμετώπιση της [προσφυγικής] κρίσης” (NATO, ‘Assistance for the Refugee and Migrant Crisis in the Aegean Sea’, NATO, 2023). Ο ρόλος του στόλου του NATO στο Αιγαίο δεν ήταν η άμεση επιβολή των επαναπροωθήσεων, αλλά “η διεξαγωγή της αναγνώρισης, της παρακολούθησης και της επιτήρησης των παράνομων διελεύσεων” και “η διευκόλυνση της Ελληνικής και Τουρκικής ακτοφυλακής, αλλά και της Frontex, ώστε να μπορούν να διεξάγουν το έργο τους πιο αποτελεσματικά” (NATO 2023). Με άλλα λόγια, ο ρόλος του στόλου του NATO ήταν οι περιπολίες στο Αιγαίο από την Ελλάδα προς την Τουρκία, καθώς και η παροχή πληροφοριών σε πραγματικό χρόνο προς τη Frontex. Οι παρεμβάσεις του NATO αποτελούσαν στην πραγματικότητα ένα ακόμη βήμα προς την επέκταση της εξωτερίκευσης των ευρωπαϊκών συνόρων, εφόσον η Frontex δεν έχει δικαιοδοσία εντός των Τουρκικών υδάτων. Οι Γκαρέλλι και Τατσιόλι σωστά επισημαίνουν ότι “αυτή η στρατιωτική επιχείρηση στο Αιγαίο επεκτείνει τα προληπτικά θαλάσσια σύνορα της ΕΕ εντός της Τουρκίας, με την εντολή του ελέγχου των ‘παράνομων διελεύσεων’” (Glenda Garelli και Martina Tazzioli, ‘Warfare on the logistics of migrant movements: EU and NATO military operations in the Mediterranean’, *openDemocracy*, 16 Ιουνίου 2016).

¹⁵¹³ Garelli και Tazzioli 2016.

¹⁵¹⁴ Italian Government, ‘Non-Paper: Migration Compact - Contribution to an EU strategy for external action on migration’, 2016.

γηράσκουσα Ευρώπη από την άποψη της βιωσιμότητας των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης”.¹⁵¹⁵

Η μετανάστευση ως ανάπτυξη: η ανθεκτικότητα ως επιβίωση

Η πρόταση του Ματέο Ρέντσι για τη μετανάστευση ως παράγοντα ανάπτυξης είναι ενδεικτική μίας στροφής της ρητορικής για τη μετανάστευση. Η εικόνα της “Ευρώπης φρούριο” και του “φρουρίου του NATO” είναι το ένα πρόσωπο του Ιανού των μεταναστευτικών πολιτικών. Το άλλο, το οποίο ωστόσο νομιμοποιεί το πρώτο, συγκροτείται από την ανθρωπιστική λογική, η οποία εκφράζεται μέσα από έννοιες όπως η ευαλωτότητα, η κοινωνική συνοχή ή η ένταξη των μεταναστών. Πρακτικά, οι έννοιες αυτές αναφέρονται στους μετανάστες εκείνους που θεωρούνται “επιλέξιμοι”: τους προσαρμοστικούς ή ανθεκτικούς μετανάστες. Με άλλα λόγια, αναφέρονται στο τμήμα της μετανάστευσης το οποίο παρουσιάζεται να είναι “επωφελές” για την παγκόσμια ανάπτυξη. Στη λογική αυτή, η μετανάστευση συνδέεται όχι μόνο με το λεξιλόγιο του φόβου και της απειλής, όπως είδαμε παραπάνω, αλλά και με αυτό της κλιματικής αλλαγής, στην οποία η μετανάστευση παρουσιάζεται πλέον ως προσαρμοστική απάντηση. Χαρακτηριστική είναι η κατεύθυνση που δίνει ο ΟΗΕ:

“Είναι σαφές ότι στις ερχόμενες δεκαετίες, οι φτωχοί αγροτικοί πληθυσμοί θα δοκιμαστούν, επηρεασμένοι από την κλιματική αλλαγή. Δεν υπάρχει καμία πόλη στον αναπτυσσόμενο κόσμο αρκετά μεγάλη ή αρκετά εύπορη ώστε να μπορέσει να απορροφήσει τη μετανάστευση των φτωχών που δεν έχουν καμία ασφάλεια απέναντι σε αυτούς τους κινδύνους και δεν μπορούν να βρουν κανένα μέσο προσαρμογής. Η πολιτική και κοινωνική αστάθεια που είναι εγγενής σε τέτοιες ενδεχόμενες μαζικές μετακινήσεις πληθυσμού θα πρέπει να ανησυχήσει έντονα τη διεθνή κοινότητα [...]. Οι επιπτώσεις του να μη δράσουμε τώρα μπορούν κάλλιστα να δοκιμάσουν τα όρια της συμπόνιας”.¹⁵¹⁶

Ακολουθώντας τη λογική αυτή, και η Παγκόσμια Τράπεζα υποστηρίζει ότι:

“Οι πολιτικές που σχεδιάζονται με άξονα τον περιορισμό της μετανάστευσης σπάνια επιτυγχάνουν, συχνά αυτοαναιρούνται, ενώ αυξάνουν και τα κόστη τόσο για τους μετανάστες, όσο και για τις κοινότητες καταγωγής, αλλά και προορισμού τους. Διευκολύνοντας τη μετανάστευση ως απάντηση στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, είναι προτιμότερη η διατύπωση ολοκληρωμένων πολιτικών για τη μετανάστευση και την ανάπτυξη, οι οποίες θα απευθύνονται στις ανάγκες των ατόμων που μεταναστεύουν οικειοθελώς, αλλά και θα στηρίζουν τις επιχειρηματικές τους ικανότητες και τις τεχνικές τους δεξιότητες”.¹⁵¹⁷

Εκκινώντας από την παραδοχή ότι η μετανάστευση θα είναι εφεξής ένα φαινόμενο μόνιμο και μαζικό με το οποίο οι πόλεις και οι κοινωνίες —του Παγκόσμιου Βορρά— καλούνται να ζήσουν, αυτή παρουσιάζεται πλέον όχι ως παθολογία, αλλά ως κανονικότητα. Πιο απλά, στο

¹⁵¹⁵ Italian Government 2016: 1.

¹⁵¹⁶ WRI κ.ά. 2008: ix.

¹⁵¹⁷ World Bank 2010: 109.

σύγχρονο αναπτυξιακό διάλογο τόσο η κλιματική αλλαγή όσο και η μετανάστευση αναγνωρίζονται ως τα “αναγκαία κακά” με τα οποία ο αναπτυγμένος κόσμος οφείλει να πορευθεί. Στο πλαίσιο αυτό, το ζητούμενο είναι η μεγιστοποίηση των οικονομικών οφελών από τη νέα αυτή κανονικότητα. Και με τον τρόπο αυτόν, η προστασία των ανθρώπινων ζών συσχετίζεται με τη λογική του *επιχειρείν* και τους νόμους της αγοράς. Παράλληλα, εφόσον η μετανάστευση αναγνωρίζεται ως όλο και πιο μαζική, μετατρέπεται σε “χρόνια κρίση”, η οποία χρήζει όχι μόνο πολιτικών ασφάλειας, αλλά και της σωστής διαχείρισης (*disaster risk management*). Με άλλα λόγια, απαιτεί την εφαρμογή πολιτικών ανθεκτικότητας.

Ενδεικτική της σύνδεσης της μετανάστευσης με την ανάπτυξη είναι και η ύπαρξη του Παγκόσμιου Φόρουμ για τη Μετανάστευση και την Ανάπτυξη (*Global Forum on Migration and Development, GFMD*). Το GFMD ιδρύθηκε το 2007 και παρουσιάστηκε ως “η μεγαλύτερη ανεπίσημη, μη δεσμευτική, εθελοντική διακυβερνητική διαδικασία, που συγκεντρώνει τεχνογνωσία από όλες τις περιοχές και χώρες σε όλα τα στάδια της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης”.¹⁵¹⁸ Η ατζέντα του Φόρουμ για την περίοδο 2017-2018 τοποθέτησε την ανθεκτικότητα στο επίκεντρο, με τη διοργάνωση σχετικής στρογγυλής τράπεζας υπό τον τίτλο “Από την ευαλωτότητα στην ανθεκτικότητα: αναγνωρίζοντας τους μετανάστες ως παράγοντες ανάπτυξης”. Η ανθεκτικότητα στην περίπτωση αυτή παρουσιάζεται ως το εργαλείο που θα βοηθήσει στη διαχείριση:

“των προκλήσεων και των ευκαιριών της εγκατάστασης [των μεταναστών στις χώρες προορισμού τους], συμπεριλαμβανομένης [...] της κατοικίας, της υγειονομικής περίθαλψης, της εκπαίδευσης, της πρόσβασης στην εργασία και στα απαραίτητα για τον βιοπορισμό, καθώς και παρεμβάσεων που θα καλλιεργήσουν την κοινωνική συνοχή, θα αποτρέψουν τις διακρίσεις και την ξενοφοβία, αλλά και θα εμποδίσουν την εργασιακή εκμετάλλευση”.¹⁵¹⁹

Παρόλα αυτά, πίσω από την ανθρωπιστική αυτή επίφαση, η μόνη “αποδεκτή” μετανάστευση παρουσιάζεται ως αυτή που είναι και οικονομικά παραγωγική. Συνεπώς, ο στόχος των πολιτικών που διαμορφώνονται με γνώμονα τις παραπάνω αρχές είναι “να εξασφαλιστεί ότι η μετανάστευση θα πραγματοποιείται με τρόπο που να μεγιστοποιεί τα οφέλη για τα άτομα, αλλά και τις κοινότητες προέλευσης και προορισμού τους”.¹⁵²⁰ Βέβαια, ο καθηγητής πολιτικής φιλοσοφίας, Μπραντ Έβανς (*Brad Evans*), σωστά επισημαίνει κριτικά ότι η παραπάνω λογική υποδηλώνει πως “αυτό που μετατρέπεται στην πιο ασφαλή εγγύηση για την ομαλή είσοδο [των μεταναστών] (δηλαδή για την πραγματοποίηση των μετακινήσεων χωρίς προστριβές ή αντιστάσεις), είναι η ικανότητα διαβεβαίωσης της εκ των προτέρων συμμόρφωσης με την προτεινόμενη διαδρομή”.¹⁵²¹

¹⁵¹⁸ GFMD, ‘Background and Objectives’, *Global Forum on Migration and Development*, 2007.

¹⁵¹⁹ GFMD, ‘Roundtables’, *Global Forum on Migration and Development*, 2018.

¹⁵²⁰ UK Government Office for Science, ‘Foresight: Migration and Global Environmental Change. Final Project Report’ (London: The Government Office for Science, 2011): 10.

¹⁵²¹ Brad Evans, *Liberal Terror* (Cambridge: Polity Press, 2013): 152. Για μία εκτενή ανάλυση της μετανάστευσης ως προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή βλέπε και στο: Felli 2021, κεφάλαιο 4: “Climate Migrants: From Security to Entrepreneurial Instrumentalisation”.

Η λογική των “ομαλών” μεταναστευτικών κινήσεων και η αντίληψη της μετανάστευσης ως παράγοντα ανάπτυξης επισφραγίστηκαν με τη Διακήρυξη της Νέας Υόρκης για τους Πρόσφυγες και τους Μετανάστες (2016),¹⁵²² η οποία οδήγησε και στην κατάρτιση δύο κεντρικών Συμφώνων το 2018: του Παγκόσμιου Συμφώνου για τους Πρόσφυγες,¹⁵²³ αλλά και του Παγκόσμιου Συμφώνου “για την ασφαλή, εύτακτη και ομαλή μετανάστευση”, όπως χαρακτηριστικά ονομάστηκε.¹⁵²⁴ Ιδιαίτερα το Σύμφωνο για τη Μετανάστευση διαμορφώθηκε στη λογική της σύνδεσης “του ανθρωπιστικού με το αναπτυξιακό έργο”, ενώ όπως αναφέρεται:

“Βασίζεται στην Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη,¹⁵²⁵ και στηρίζεται στην αναγνώριση της μετανάστευσης ως μίας πολυδιάστατης πραγματικότητας μείζονος σημασίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη των χωρών προέλευσης, διέλευσης και προορισμού, η οποία απαιτεί συνεκτικές και ολοκληρωμένες απαντήσεις. Η μετανάστευση συμβάλλει στα θετικά αποτελέσματα της ανάπτυξης, αλλά και στην υλοποίηση των στόχων της Ατζέντας 2030, ιδιαίτερα εφόσον ακολουθηθεί η σωστή διαχείρισή της. Το Παγκόσμιο Σύμφωνο στοχεύει στην αξιοποίηση των δυνατοτήτων της μετανάστευσης για την επίτευξη όλων των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης, καθώς και των αποτελεσμάτων που η υλοποίηση των στόχων αυτών θα έχει για τη μετανάστευση στο μέλλον”.¹⁵²⁶

Βέβαια, στον αντίποδα της προσέγγισης αυτής, ο Σαμαντάρ επισημαίνει ότι:

“Συνήθως τα κράτη καταρτίζουν Σύμφωνα για τον πόλεμο, την ειρήνη, την παύση των εχθροπραξιών, τα αναπτυξιακά έργα, το περιφερειακό εμπόριο κ.λπ. Τώρα, η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες αναλάμβανε την κατάρτιση ενός Συμφώνου για ανθρώπους – για μία ομάδα ανθρώπων. [Το] μεγαλύτερο παράδοξο αυτού του νέου παγκόσμιου σχεδίου ήταν ότι αντιμετώπιζε μία τεράστια μάζα του παγκόσμιου πληθυσμού ως το αντικείμενο ενός Συμφώνου ως εάν να ήταν ένα κομμάτι γης, μία θάλασσα, μία περιοχή πλούσια σε ορυκτά κ.λπ., αποφεύγοντας το ζήτημα των δικαιωμάτων”.¹⁵²⁷

Η προσέγγιση της μετανάστευσης ως αναπτυξιακού παράγοντα αναδεικνύει τις πόλεις ως σημαντικούς εταίρους, όπως υποδηλώνουν και τα λόγια του Ύπατου Αρμοστή του ΟΗΕ για

¹⁵²² Η Διακήρυξη υπογράφηκε στη Σύνοδο Κορυφής του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και τους Μετανάστες, που πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2016, ως “το σχέδιο για την αντιμετώπιση μεγάλων κινήσεων προσφύγων και μεταναστών”, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ΟΗΕ. Βλέπε σχετικά: United Nations, ‘New York Declaration’, Refugees and Migrants, 2016a | United Nations, ‘UN Summit for Refugees and Migrants 2016’, Refugees and Migrants, 2016b.

¹⁵²³ United Nations, *Global Compact on Refugees* (New York: United Nations, 2018b).

¹⁵²⁴ United Nations, *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration* (New York: UNHCR, 2018a).

¹⁵²⁵ Η “Ατζέντα 2030” ψηφίστηκε από τον ΟΗΕ το 2015 και έθεσε τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, ως “το μονοπάτι που μας οδηγεί σε ένα κόσμο δικαιότερο, πιο ειρηνικό και ευημερούντα, και σε έναν υγιή πλανήτη. Είναι επίσης μια πρόσκληση για αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών”. Βλέπε σχετικά: ΟΗΕ, ‘Agenda 2030’, Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ - Greece, 2015.

¹⁵²⁶ United Nations 2018a: 4.

¹⁵²⁷ Samaddar 2020: 77, 79.

τους Πρόσφυγες, ότι “οι πόλεις αποτελούν παράγοντες της πρώτης γραμμής για τη διαχείριση των προσφύγων”.¹⁵²⁸ Στην ίδια λογική, ο ΟΟΣΑ αναφέρει ότι:

“πρακτικά, η ένταξη υλοποιείται στο τοπικό επίπεδο και οφείλει να ωφελεί τόσο τους μετανάστες όσο και τις κοινότητες υποδοχής μέσω κατάλληλων τοπικών αναπτυξιακών στρατηγικών. Οι πόλεις συνιστούν εστιακά σημεία για την υποδοχή και τις διαδικασίες ένταξης προσφύγων και μεταναστών: το 2015, περίπου τα δύο τρίτα του ετερόχθονα πληθυσμού στις χώρες του ΟΟΣΑ κατοικούσαν σε αστακές περιοχές [...]”.¹⁵²⁹

Στο πλαίσιο αυτό, η πόλη της Αθήνας έχοντας για καιρό παρουσιάσει τη μετανάστευση ως “απειλή” —όπως είδαμε παραπάνω— αλλάζει τη ρητορική της προσαρμόζοντάς την στο πρόταγμα της μετανάστευσης-ως-ανάπτυξης μετά το 2015. Η Στρατηγική Ανθεκτικότητας της Αθήνας είναι ενδεικτική αυτής της μεταστροφής του λεξιλογίου της μετανάστευσης. Αναγνωρίζοντας ως “αξία ανθεκτικότητας” την προώθηση “αναπτυξιακών αντί ανθρωπιστικών προσεγγίσεων”, η Στρατηγική Ανθεκτικότητας ρητά αναφέρει ότι:

“Ο επόμενος στόχος της πόλης δεν είναι να παρέχει μόνο υπηρεσίες πρώτης υποδοχής στον [μεταναστευτικό] πληθυσμό, αλλά και να σχεδιάσει και να εφαρμόσει μία ολιστική πολιτική και ένα σχέδιο δράσης σχετικά με την ένταξη των μεταναστών και των προσφύγων στον αστικό ιστό. Το σχέδιο αυτό οφείλει να υιοθετεί μία αναπτυξιακή προσέγγιση και να βασίζεται στην εν δυνάμει συμβολή και τη θετική επίδραση των νέων αφίξεων στην Αθήνα [...]”.¹⁵³⁰

Κάτω από αυτή τη λογική το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων αντιμετωπίζοντας τη μετανάστευση ως “ευκαιρία” διοργάνωσε στην Αθήνα σχετικό Εργαστήριο, το 2016, μαζί με οκτώ πόλεις-μέλη του προγράμματος —μεταξύ των οποίων η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη— για τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι πόλεις ως αποτέλεσμα της μετανάστευσης.¹⁵³¹ Προϊόν του Εργαστηρίου αυτού ήταν μία από τις πιο εξέχουσες εκθέσεις του προγράμματος: “Παγκόσμια Μετανάστευση: Οι Ανθεκτικές Πόλεις στην πρωτοπορία”.¹⁵³²

¹⁵²⁸ Mayors’ Letter to UNHCR, Δεκέμβριος 2017: 1. Για το ρόλο που αναλαμβάνουν οι πόλεις στη “διαχείριση των προσφύγων” βλέπε ενδεικτικά: UNESCO, ‘Cities Welcoming Refugees and Migrants’ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2016) | Anna Piccinni και Lukas Kleine-Rueschkamp, ‘Territorial approach to migrant integration: The role of local authorities’ (OECD, 2017) | Bruce Katz και Jessica Brandt, ‘The Global Refugee Crisis Is Now an Urban Issue’, *Bloomberg.Com*, 27 Οκτωβρίου 2017 | Robert Muggah και Adriana Erthal Abdenur, ‘Refugees and the City: The Twenty-first-century Front Line - World Refugee Council Research Paper No. 2’ (World Refugee Council, Centre for International Governance Innovation, Ιούλιος 2018) | EU Commission for Citizenship, Governance, Institutional and External Affairs, ‘Territorial impact of migration on frontline regions and cities on the EU shores of the Mediterranean’ (European Union, 2021) | UNHCR, ‘Cities on the Frontline of the Implementation of the Global Compact on Refugees’, The Global Compact on Refugees | UNHCR, Ιούνιος 2022.

¹⁵²⁹ OECD, *Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees in Athens* (Paris: OECD Publishing, 2018): 3.

¹⁵³⁰ Municipality of Athens 2017: 155.

¹⁵³¹ Οι υπόλοιπες έξι πόλεις ήταν οι: Ραμάλλα, Παρίσι, Μοντρεάλ, Λος Άντζελες, Μεντεγίν, Αμμάν.

¹⁵³² 100 Resilient Cities, ‘Global Migration: Resilient Cities at the Forefront. Strategic actions to adapt and transform our cities in an age of migration’, Report of the Network Exchange Program: Cities and Global Migration Crisis (New York: The Rockefeller Foundation, 2016).

Η έκθεση ακολουθεί τη ρητορική της “νέας κανονικότητας” της μαζικής μετανάστευσης κι επισημαίνει: “Η μαζική μετανάστευση που παρατηρούμε σήμερα δεν αποτελεί μία παροδική κατάσταση έκτακτης ανάγκης, αλλά την αρχή μίας νέας πραγματικότητας. Κατά πάσα πιθανότητα οι παράγοντες που ωθούν τους μετανάστες προς τις πόλεις θα γίνονται όλο και πιο συνήθεις και με μεγαλύτερες επιπτώσεις”.¹⁵³³ Εδώ οι μετανάστες και οι πρόσφυγες βαφτίζονται “νέες αφίξεις” και “νεοφερμένοι” και συνδέονται, με τον τρόπο αυτό, με πιο θετικές έννοιες. Κάτω από τολμηρούς τίτλους, όπως “ευημερούμε μαζί”, “οδηγούμε στην αλλαγή”, “κοινή επιδίωξη για νέες ευκαιρίες και ευημερία”, η έκθεση μιλάει για την ανάγκη “να εκτιμήσουμε και να αξιοποιήσουμε τα ταλέντα των μεταναστών [ώστε οι πόλεις] να μπορέσουν να εκμεταλλευτούν την οικονομική ενέργεια των νέων αφίξεων”.¹⁵³⁴ Ή, όπως εύγλωττα σημειώνεται, στόχος είναι “η αποτελεσματική χρήση του μεταναστευτικού ανθρώπινου κεφαλαίου”.¹⁵³⁵

Στην περίπτωση αυτή οι μετανάστες / πρόσφυγες δεν εμφανίζονται μόνο ως εργατική δύναμη ή ροές εμβασμάτων, αλλά και ως ένας νέος τρόπος για τις πόλεις να προσελκύσουν κεφάλαια: “Η φιλοξενία μεγάλων αριθμών εκτοπισμένων ατόμων μπορεί να προσελκύσει σημαντικές διεθνείς επενδύσεις”.¹⁵³⁶ Με αυτή την έννοια δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η MasterCard αποτελεί έναν από τους κεντρικούς συνεργάτες της εν λόγω έκθεσης, ως “Συνεργάτης Εν Δράσει” (Partner in Action), του οποίου η κεντρική συμβολή ήταν “οι ανθρωπιστικές προπληρωμένες και εμβασματικές υπηρεσίες”, που μοίρασαν “προπληρωμένες χρεωστικές κάρτες σε επιλέξιμους πρόσφυγες που ταξίδευαν μέσω της Σερβίας και της Ελλάδας”.¹⁵³⁷

Η συγκεκριμένη έκθεση είναι σημαντική όχι μόνο γιατί, ως αποτέλεσμα συνεργασίας ενός παγκόσμιου δικτύου πόλεων, αντανακλά τις διεθνείς τάσεις για τη μετανάστευση, αλλά διότι παράλληλα αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία δομήθηκε η παρέμβαση των δημάρχων των πόλεων αυτών για την πιο ενεργό συμμετοχή τους στη χάραξη των διεθνών πολιτικών για τη μετανάστευση. Όπως ανέφεραν οι δήμαρχοι δεκαεπτά πόλεων-μελών του προγράμματος 100RC: “οι ηγέτες των πόλεων πρέπει να προσκληθούν να συμβάλουν και να τροφοδοτήσουν το πρόγραμμα δράσης του Παγκόσμιου Συμφώνου για τους Πρόσφυγες”.¹⁵³⁸ Αποτέλεσμα των αιτημάτων αυτών ήταν η διοργάνωση από το Ίδρυμα Ροκφέλερ της Παγκόσμιας Διάσκεψης Δημάρχων για τις Πολιτικές και Πρακτικές για τους Μετανάστες και τους Πρόσφυγες στη Νέα Υόρκη το 2017, τα αποτελέσματα της οποίας κοινοποιήθηκαν στην Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες, ώστε να ενταχθούν στις τότε εν εξελίξει διαδικασίες κατάρτισης του Παγκόσμιου Συμφώνου.¹⁵³⁹

¹⁵³³ 100 Resilient Cities 2016: 17.

¹⁵³⁴ Στο ίδιο: 10.

¹⁵³⁵ Στο ίδιο: 90.

¹⁵³⁶ Στο ίδιο: 18.

¹⁵³⁷ Στο ίδιο: 81.

¹⁵³⁸ Mayors' Letter to UNHCR 2017: 2.

¹⁵³⁹ Βλέπε πιο αναλυτικά: 100 Resilient Cities, ‘Engaging City Leaders in the Global Compact Process: Recommendations for Action’, 100 Resilient Cities, 2019.

Με άλλα λόγια, μέσα από το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων τόσο οι πόλεις,¹⁵⁴⁰ όσο —και κυρίως— το Ίδρυμα Ροκφέλερ, απέκτησαν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση διεθνών πολιτικών, στην ίδια λογική που εξηγήσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο για τον νέο ρόλο των ιδιωτικών ιδρυμάτων.

Το κύριο στοιχείο που θα πρέπει, ωστόσο, να αναδείξουμε μέσα από τα παραπάνω, είναι το τι πραγματικά σημαίνει η νέα αυτή ρητορική για τη μετανάστευση-ως-προσαρμογή και τη μετανάστευση ως παράγοντα ανάπτυξης, σε συνδυασμό με αυτή της μετανάστευσης ως απειλής. Η ιδέα που εμπεδώνεται είναι αυτή μίας μετανάστευσης διαχειρίσιμης και οργανωμένης, στον αντίποδα του ρίσκου μίας “χαοτικής”, “άτακτης” και “βίαιης” μετανάστευσης. Με άλλα λόγια, όπως εξηγεί ο καθηγητής πολιτικής γεωγραφίας Τζιοβάνι Μπεττίνι (Giovanni Bettini), η ρητορική αυτή επιτρέπει τη δημιουργία ενός βιοπολιτικού κανόνα που προωθεί την οργανωμένη μετανάστευση ως ευεργετική αναπτυξιακή πολιτική, διαχωρίζοντάς την σε “καλή” που παροτρύνεται και “κακή” που αστυνομεύεται.¹⁵⁴¹ Στην ίδια κατεύθυνση, ο Κουβελάκης επισημαίνει ότι “η μεταφορά της Ευρώπης-Φρούριο [...] εκφράζει μία εξαιρετικά εξεζητημένη δομή [...]. Τα τείχη της είναι ημι-διαπερατά, σχεδιασμένα όχι μόνο για τον αποκλεισμό αλλά και για το φιλτράρισμα της εισόδου με έναν άκρως περιοριστικό τρόπο, που συνεχώς κατασκευάζει και μεταβάλλει συστήματα ιεραρχικής κατηγοριοποίησης [των μεταναστών]”.¹⁵⁴²

Η ίδια η αντίληψη της ανθεκτικότητας καθώς και η χρήση της σε διαφορετικά πεδία, εκείνο της καταστολής —όπως στην περίπτωση του NATO και της Frontex— και εκείνο της ανάπτυξης, αναδεικνύει το πώς “η ανθεκτικότητα αξιοποιείται σε αυτή τη σύνθετη καπιταλιστική στρατηγική τόσο στην πλευρά της άμυνας / ασφάλειας, όσο και στην εργασιακή εκμετάλλευση των μετακινούμενων πληθυσμών [...]. Για το τμήμα του μεταναστευτικού πληθυσμού που η είσοδος του δεν αποτραπεί, συγκροτείται ένα σύνθετο πλέγμα ένταξης με πυρήνα την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εκμετάλλευσή του”.¹⁵⁴³

Ένα σχήμα που μας βοηθάει στην κατανόηση της συνθήκης αυτής, όπου ο διαχωρισμός και η συμπερίληψη αλληλο-διαπλέκονται, είναι αυτό του καθηγητή πολιτικής θεωρίας Σάντρο Μετσάντρα (Sandro Mezzadra), για τη *διαφορική και ιεραρχική συμπερίληψη* (differential inclusion), δηλαδή τη δημιουργία ενός άκρως ιεραρχικού συστήματος, όπου ο καθένας βρίσκει την καλά καθορισμένη θέση του. Έτσι, μέσα από τους “διαφορετικούς βαθμούς

¹⁵⁴⁰ Ενδεικτική του νέου ρόλου των διεθνών συνεργασιών των πόλεων για τα ζητήματα της μετανάστευσης στον απόηχο του Παγκόσμιου Συμφώνου για τη Μετανάστευση είναι η δημιουργία, το 2018, του “Μηχανισμού των Δημάρχων” του GFMD (Mayors’ Mechanism), αλλά και του διεθνούς Συμβουλίου Δημάρχων για τη Μετανάστευση (Mayors Migration Council). Βλέπε σχετικά: GFMD, ‘Mayors Mechanism’, Mayors Mechanism I MMC, ‘About the MMC’, Mayors Migration Council I Georgios Kaminis, Erias Lukwago, και Marvin Rees, ‘The Leadership of Cities’, Project Syndicate, 7 Δεκεμβρίου 2018.

¹⁵⁴¹ Giovanni Bettini, ‘Climate migration as an adaptation strategy: de-securitizing climate-induced migration or making the unruly governable?’, *Critical Studies on Security* 2, τχ. 2 (4 Μάιος 2014): 180–95.

¹⁵⁴² Kouvelakis 2018: 11.

¹⁵⁴³ Άλκηστη Πρέπη και Κώστας Γούσης, ‘Η ανθεκτικότητα ως μορφή χειραγώγησης’, *Τετράδια Μαρξισμού*, τχ. 11 (2019): 141-42.

υποτέλειας, εξουσίας, διακρίσεων και κατακερματισμού”¹⁵⁴⁴ που διαμορφώνονται μπορούμε να αντιληφθούμε, εξηγεί ο Μετσάντρα, και την έκταση στην οποία το συνοριακό καθεστώς της Ευρώπης επέτρεψε “την εκμετάλλευση των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή αγορά εργασίας”.¹⁵⁴⁵

Μέσα από αυτό το πρίσμα και σύμφωνα και με τη νεοφιλελεύθερη επιταγή της ατομικής ευθύνης, μία από τις κεντρικές στοχεύσεις όλων των προγραμμάτων ανθεκτικότητας και ανάπτυξης είναι η ενίσχυση της “αυτοδυναμίας” των μεταναστών. Πρόκειται στην ουσία για έναν άλλο τρόπο του ορισμού της ανθεκτικότητας, αυτού της επιβίωσης. Ο ατομικός επιβιωτισμός που προωθείται μέσα από αυτή τη λογική καλεί τους μετανάστες να γίνουν ανθεκτικοί απέναντι σε κάθε μορφή εργασιακών συνθηκών, κάθε μορφή εκμετάλλευσης. Ο Μπεττίνι εύστοχα επισημαίνει ότι:

“Η υποκειμενικότητα που οραματίζεται / φαντασιώνεται η λογική του ανθεκτικού [...] μετανάστη είναι αυτή ενός υπάκουου και μετακινούμενου ατόμου, ικανού να θέσει εαυτόν στις διεθνείς και εθνικές αγορές —ενός καλού επιχειρηματία του εαυτού του. Αυτό που οφείλει να ακολουθεί ο υπάκουος μετανάστης, ως στοιχείο της ανθεκτικότητάς του, είναι οι εργασιακές αγορές και η οικονομική αποτελεσματικότητα (κυρίως για το κεφάλαιο), που μετατρέπονται στο κύριο όχημα για την προσαρμογή”.¹⁵⁴⁶

Πιο απλά, ο ανθεκτικός μετανάστης είναι αυτό που οι Φέργκιουσον και ΜακΝάλλυ ορίζουν ως “τον ιδανικό επισφαλή εργάτη της νεοφιλελεύθερης εποχής”.¹⁵⁴⁷ Η ανθεκτικότητα, ως τρόπος υποκειμενοποίησης στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύει τη διαδικασία που περιέγραψε ο Άντονι Γουάιλντεν (Anthony Wilden), όπου “η επιστήμη, η ιδεολογία και η οικονομία ενώθηκαν γύρω από την αντίληψη του ατόμου και του οργανισμού [...] ως απομονωμένων συστημάτων [...]. Το ‘ελεύθερο’ άτομο ήταν στην πραγματικότητα —και είναι ακόμη— μία μεταφορά για την ιδιότητά του ως εμπόρευμα εντός της αγοράς”.¹⁵⁴⁸

Έτσι, η συγκρότηση του ανθεκτικού υποκειμένου εξατομικεύει την ευθύνη της επιβίωσης με όρους που αναπαράγουν την κυριαρχία και την υποτέλεια σε όλα τα επίπεδα των εσωτερικών διαχωρισμών των υποτελών τάξεων. Αντί για πολιτικά υποκείμενα, οι πρόσφυγες / μετανάστες γίνονται αντιληπτοί ως υποκείμενα της παγκόσμιας (οικονομικής) ανάπτυξης, η οποία συνδέει τα ζητήματα των δικαιωμάτων, της περίθαλψης, της

¹⁵⁴⁴ Sandro Mezzadra και Brett Neilson, *Border as a Method, or, the Multiplication of Labor* (Durham and London: Duke University Press, 2013): 159.

¹⁵⁴⁵ Βασιάννα Κωνσταντοπούλου και Αδάμος Ζαχαριάδης, ‘Σάντρο Μετσάντρα: Το συνοριακό καθεστώς της Ευρώπης βρίσκεται σε κρίση’, *Pass-world* (blog), 13 Νοεμβρίου 2016.

¹⁵⁴⁶ Bettini 2014: 189-90.

¹⁵⁴⁷ Susan Ferguson και David McNally, ‘Precarious Migrants: Gender, Race and the Social Reproduction of a Global Working Class’, *Socialist Register*, τχ. 51 (2015).

¹⁵⁴⁸ Anthony Wilden, ‘Ecology and Ideology’, στο *The World as a Company Town: Multinational Corporations and Social Change*, επιμ. Elizabeth Idris-Soven και Mary K. Vaughan, *World Anthropology* (Berlin, Boston, New York: De Gruyter Mouton, 2011), 73–98.

προστασίας και της ασφάλειας με την οικονομία της αγοράς.¹⁵⁴⁹ Αυτό που στην ουσία προωθείται είναι η αποθέωση της εκμετάλλευσης μέσω της θυματοποίησης από την άποψη των πολλαπλών διαχωρισμών και της επένδυσης στο τραύμα. Συνδέοντας τα παραπάνω με την ανθεκτικότητα, ο Μαρκ Νεόκλιους σχολιάζει ότι:

“το λεξιλόγιο του τραύματος και της αβεβαιότητας, καθώς και η εξάσκηση στην ανθεκτικότητα που σχετίζεται με τους όρους αυτούς, μας εγκλωβίζουν σε έναν βαθιά συντηρητικό τρόπο σκέψης, όπου ο επιφανειακός ‘ανθρωπισμός’ που υποτίθεται ότι εμπεριέχει η συζήτηση γύρω από το τραύμα, λειτουργεί ουσιαστικά ως μέσο για την συντριβή εναλλακτικών πολιτικών”.¹⁵⁵⁰

Επομένως, πρόκειται για άλλη μία εκδοχή της λογικής Δεν Υπάρχει Εναλλακτική (ΤΙΝΑ). Ενάντια στην “υποχρέωση της ένταξης” που προωθείται μέσω της ανθεκτικότητας ως απάντηση στο προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα, η δική μας απάντηση οφείλει να επανεξετάσει κοινές στρατηγικές αντίστασης που προσφέρουν τη δυνατότητα να φανταστούμε και να διεκδικήσουμε συλλογικά έναν διαφορετικό κόσμο και μία διαφορετική κοινωνική οργάνωση. Αντίστοιχα με το παράδειγμα της Νέας Ορλεάνης και του διαφυλετικού συνδικαλισμού, η πλούσια ιστορία των μεταναστευτικών αγώνων στην Ελλάδα έχει επανειλημμένα συμβάλλει στη διαμόρφωση μίας στρατηγικής συμμαχιών στην κατεύθυνση συγκρότησης ενός ενιαίου μετώπου αντίστασης όλων των εργαζομένων και καταπιεζόμενων, ανεξαρτήτως εντοπιότητας ή “προσφυγικότητας”. Από τους εργάτες γης της Μανωλάδας ως την απεργία πείνας των 300 και τόσα άλλα παραδείγματα συλλογικών αντιστάσεων,¹⁵⁵¹ οι αγώνες των μεταναστευτικών κοινοτήτων έχουν αποδείξει, στην πράξη, τους τρόπους να αντιπαρατεθούμε στη λογική της ανθεκτικότητας που μας καταντά όλες και όλους υποκείμενα υποτέλειας και εκμετάλλευσης της εργατικής μας δύναμης.

¹⁵⁴⁹ Samaddar, 2020.

¹⁵⁵⁰ Neocleous 2012: 189.

¹⁵⁵¹ Για μία εξαιρετικά ενδελεχή μελέτη των μεταναστευτικών αγώνων στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης βλέπε: Konstantinos Gousis, ‘Immigrant Activism in Greece before and during the Crisis (2000-2015): Organisation, Alliances, and Litigation’ (Διδακτορική Διατριβή, University of Roehampton, Department of Social Sciences, 2021).

Κεφάλαιο 12: Η “ανθεκτική” Ραμάλλα και η κανονικοποίηση της Ισραηλινής κατοχής

Σε άκουσα στο άλλο δωμάτιο να ρωτάς τη μητέρα σου, ‘μαμά, εγώ είμαι Παλαιστίνιος;’. Όταν αυτή απάντησε ‘Ναι’, μία βαριά σιωπή έπεσε σε όλο το σπίτι. Ήταν σάμπως κάτι που κρεμόταν πάνω από τα κεφάλια μας να είχε πέσει, με έναν εκκωφαντικό ήχο, και μετά — σιωπή. Ύστερα... σε άκουσα να κλαις. Δεν μπορούσα να κουνηθώ. Υπήρχε κάτι μεγαλύτερο από την δική μου επίγνωση που γεννιόταν στο άλλο δωμάτιο μέσα από τους σασισμένους σου λυγμούς. Ήταν σάμπως ένα ευλογημένο νυστέρι να σου άνοιγε το στήθος και να έβαζε εκεί μέσα την καρδιά που σου ανήκει... Ήμουν ανίκανος να κουνηθώ για να δω τι συνέβαινε στο άλλο δωμάτιο. Ήξερα, όμως, ότι μία μακρινή πατρίδα γεννιόταν ξανά: λόφοι, ελαιώνες, νεκροί άνθρωποι, σκισμένες σημαίες και διπλωμένες σημαίες, όλα αυτά έβρισκαν το δρόμο τους προς ένα μέλλον με σάρκα και οστά και γεννιούνταν στην καρδιά ενός ακόμα παιδιού... Νομίζεις ότι ο άνθρωπος αναπτύσσεται; Όχι, γεννιέται ξαφνικά — μία λέξη, μία στιγμή διαπερνά την καρδιά με έναν νέο παλμό. Μία σκηνή μπορεί να τον πετάξει κάτω από τα ύψη της παιδικότητας στην σκληράδα του δρόμου.

Απόσπασμα από γράμμα του Γασάν Καναφάνι στον γιό του¹⁵⁵²

Η Ραμάλλα (Ramallah, δηλαδή “οι λόφοι του Θεού”) βρίσκεται περίπου 16 χιλιόμετρα βόρεια της Ιερουσαλήμ και αποτελεί το διοικητικό κέντρο της Παλαιστίνης. Περιβαλλόμενη από Ισραηλινούς εποικισμούς, εξελίχθηκε από μικρή χριστιανική κωμόπολη σε ένα από τα σημαντικά και πολυπληθή μητροπολιτικά κέντρα της Δυτικής Όχθης. Η Ραμάλλα αναπτύχθηκε ως αποτέλεσμα των δημογραφικών αλλαγών που προκάλεσε η Ισραηλινή κατοχή — με την άφιξη μεγάλων τμημάτων των προσφύγων από τα εδάφη που κατέλαβε το Ισραήλ το 1948 και το 1967— αλλά κυρίως μετά τις Συμφωνίες του Όσλο, που τη μετέτρεψαν σε έδρα της Παλαιστινιακής Αρχής το 1994 και *de facto* πρωτεύουσα της Δυτικής Όχθης. Η αυξητική πληθυσμιακή τάση ενισχύεται από τη συνεχιζόμενη μετεγκατάσταση Παλαιστίνιων από την ύπαιθρο, ανθρώπων που εκδιώκονται από την ανάπτυξη των Ισραηλινών εποικισμών στη Δυτική Όχθη.

Η Ραμάλλα ανήκε στην πρώτη από τις τρεις ομάδες πόλεων που εντάχθηκαν αρχικά, το 2014, στο πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων του Ροκφέλερ. Στον αντίστοιχο Δήμο, το Γραφείο Ανθεκτικότητας ιδρύθηκε στις αρχές του 2016, και η Στρατηγική

¹⁵⁵² Raffaele Morgantini και Ricardo Vaz, ‘Ghassan Kanafani: Revolutionary Writer and Journalist’, Investig’Action, 21 Ιουλίου 2017. Συγγραφέας, δημοσιογράφος, διανοούμενος και αγωνιστής, ο Καναφάνι γεννήθηκε στην Παλαιστίνη (στην Άκρα του σημερινού Ισραήλ) αλλά μεγάλωσε ως πρόσφυγας στη Δαμασκό. Μέλος και εκπρόσωπος τύπου του Λαϊκού Μετώπου για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (Popular Front for the Liberation of Palestine, PFLP), δολοφονήθηκε από τις μυστικές υπηρεσίες του Ισραήλ το 1972 με εκρηκτικό μηχανισμό στο αυτοκίνητό του.

Ανθεκτικότητάς της, με τον τίτλο “Ανθεκτική Ραμάλλα 2050”, εκδόθηκε τον Νοέμβριο του 2017.¹⁵⁵³

Η συνθήκη της εποικιστικής αποικιοκρατίας

Προκειμένου να αντιληφθούμε σε τι συνίσταται το μέλλον που προδιαγράφει αυτή η “Ανθεκτική Ραμάλλα” για την επόμενη τριακονταετία είναι απαραίτητο να περιγράψουμε, έστω και συνοπτικά, το κοινωνικό-οικονομικό παρόν της ίδιας της Παλαιστίνης, το οποίο “καλείται να θεραπεύσει” το συγκεκριμένο πρόγραμμα της ανθεκτικότητας. Διότι, αντίστοιχα με τη Νέα Ορλεάνη, η Παλαιστίνη αποτελεί διαχρονικά ένα ζωντανό εργαστήριο για την εφαρμογή της αποικιοποίησης και της κατοχής, για τη βιομηχανία της ασφάλειας, αλλά και για την εμπέδωση του νεοφιλελευθερισμού στο μετα-αποικιακό πλαίσιο της ανάπτυξης. Στην συνύπαρξη αυτών ακριβώς των χαρακτηριστικών ο Τζον Κόλλινς (John Collins) εύστοχα αναζητά την αποκωδικοποίηση του πώς “η Παλαιστίνη παγκοσμιοποιείται και [πώς] ο κόσμος μετατρέπεται σε Παλαιστίνη”.¹⁵⁵⁴

Δεδομένου ότι οι πολιτικές ανθεκτικότητας παρουσιάζονται ως η απάντηση σε κάθε είδους καταστροφές, έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε το πώς αυτές, εφαρμοζόμενες στην Παλαιστίνη, απαντούν και στην περίπτωση της “Μητέρας των Καταστροφών”: της *Νάκμπα*. Η *Νάκμπα* δεν περιγράφει μόνο την καταστροφή της ίδιας της Παλαιστινιακής πατρίδας και κοινωνίας το 1948 —κατά την οποία οι Παλαιστίνιοι εκδιώχθηκαν από τη γη τους, απαγορεύτηκε η επιστροφή τους και καταστράφηκε το μεγαλύτερο τμήμα των οικισμών τους—¹⁵⁵⁵ αλλά και τη συνεχιζόμενη κατοχή, τον εκτοπισμό και την εκμετάλλευση των Παλαιστίνιων από το κράτος του Ισραήλ μέχρι σήμερα. Συνοψίζοντας την εικόνα αυτής της καταστροφής, ο Μαχμούντ Μαμντάνι επισημαίνει ότι: “η εξάλειψη των μη-Εβραίων έχει

¹⁵⁵³ Ramallah Municipality, ‘Resilient Ramallah 2050’ (100 Resilient Cities, 2017).

¹⁵⁵⁴ John Collins, *Global Palestine* (New York: Columbia University Press, 2011): x.

¹⁵⁵⁵ Είναι ενδεικτικό ότι ο πόλεμος του 1948 αναφέρεται από τους Παλαιστίνιους ως *Νάκμπα* (Καταστροφή), ενώ από τους Ισραηλινούς ως “Πόλεμος Ανεξαρτησίας”. Ο Παλαιστίνιος ιστορικός Νουρ Μασάλα (Nur Masalha) τονίζει ότι το 1948 αποτελεί “μία κομβική ημερομηνία για την Παλαιστινιακή συλλογική μνήμη και το πιο τραυματικό συμβάν στην ιστορία του Παλαιστινιακού λαού. Η ρήξη του 1948 και η εθνοκάθαρση της Παλαιστίνης είναι κεντρικές τόσο για τη σημερινή Παλαιστινιακή κοινωνία όσο και για την Παλαιστινιακή κοινωνική ιστορία και συλλογική ταυτότητα” [Nur Masalha, *The Palestine Nakba: Decolonising History, Narrating the Subaltern, Reclaiming Memory* (London, New York: Zed Books, 2012): 1]. Για τα αποτελέσματα αυτής της εθνοκάθαρσης ο Μαμντάνι διαπιστώνει: “Το 1948 υπήρχαν 526 Παλαιστινιακές κοινότητες [εντός του σημερινού Ισραήλ]. Τέσσερα χρόνια αργότερα, 418 [από αυτές] είτε είχαν καταστραφεί, είτε είχαν αφεθεί ανέπαφες, οικειοποιημένες, ωστόσο, [από τους Ισραηλινούς] για άλλες χρήσεις. Ορισμένα από τα κατεστραμμένα μέρη είχαν μετατραπεί σε δάση [...]. Άλλα είχαν περιφραχτεί και μετατραπεί σε αγροκτήματα [...]. Ορισμένα από τα μέρη που είχαν μείνει ανέπαφα μετατράπηκαν σε ‘καλλιτεχνικές αποικίες, εκθέματα, μουσεία και τουριστικά αξιοθέατα’ [...] ή δημόσια πάρκα [...]” [Mahmood Mamdani, *Neither Settler Nor Native: The Making and Unmaking of Permanent Minorities* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2020): 280].

πάρει τη μορφή της εθνοκάθαρσης, της υφαρπαγής, του διαχωρισμού, του κατακερματισμού, του απάρτχαϊντ και της άρνησης της ταυτότητας”.¹⁵⁵⁶

Η πρακτική του Ισραήλ στην Παλαιστίνη έχει χαρακτηριστεί στη διεθνή βιβλιογραφία ως *εποικιστική αποικιοκρατία* (settler colonialism), δηλαδή ως η ιδιαίτερη εκείνη μορφή αποικιοκρατίας που δεν στοχεύει στον έλεγχο των “ιθαγενών” μέσω ενός απομακρυσμένου μητροπολιτικού κέντρου, αλλά εδράζεται στην απομάκρυνση των γηγενών – συχνά μέσω και της γενοκτονίας – και στην αντικατάστασή τους από μία νέα, εποικιστική κοινωνία, στην ίδια λογική με τον “αγώνα εξόντωσης” και την επικράτηση στον χώρο που προώθησε η θεωρία του ζωτικού χώρου του Ράτσελ, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο.¹⁵⁵⁷ Το στοιχείο μάλιστα “της εξόντωσης” συνιστά και τον κεντρικό οργανωτή αυτής της πολιτικής σύμφωνα με τον Αυστραλό ανθρωπολόγο και ιστορικό, Πάτρικ Γουόλφ (Patrick Wolfe):

“[Η εποικιστική αποικιοκρατία] επιδιώκει τη διάλυση των γηγενών κοινωνιών, [στη θέση των οποίων] ανεγείρει μία νέα αποικιακή κοινωνία στην απαλλοτριωμένη γη –[...] οι εποικιστές αποικιοκράτες έρχονται για να μείνουν: η εισβολή είναι μία δομή και όχι ένα συμβάν. [Η] εξόντωση αποτελεί μία οργανωτική αρχή της εποικιστικής αποικιακής κοινωνίας και όχι ένα μεμονωμένο [...] περιστατικό [...]. Η εποικιστική αποικιοκρατία διαλύει για να αντικαταστήσει”.¹⁵⁵⁸

Ο Πακιστανός καθηγητής πολιτικής επιστήμης Εκμπάλ Αχμάντ (Eqbal Ahmad) εντάσσει το Ισραήλ στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της εποικιστικής αποικιοκρατίας, περιγράφοντας με εξαιρετική ακρίβεια τη φύση και τον χαρακτήρα της κατακτητικής του πολιτικής:

“Με εξαίρεση τη μακράιωνη, σε μεγάλο βαθμό μη καταγεγραμμένη και διάσπαρτη αντίσταση των εξαφανισμένων γηγενών λαών ενάντια στην εποικιστική αποικιοκρατία των λευκών στην αμερικανική ήπειρο, κανένα απελευθερωτικό κίνημα στη νεώτερη ιστορία δεν έχει αναμετρηθεί με έναν αντίπαλο όπως αυτόν που έχουν αντιμετωπίσει οι Παλαιστίνιοι. Το Ισραήλ προφανώς εμφανίζει πολλές ομοιότητες με τη Νότιο Αφρική [...]. Ωστόσο, σε επίπεδο δομής αλλά και κατ’ ουσίαν, το Σιωνιστικό κίνημα και κράτος μοιράζεται σημαντικές ομοιότητες με την πρώιμη μορφή των αποικιοκρατικών κινήματων που μετασχημάτισαν το δυτικό ημισφαίριο στον ‘Νέο Κόσμο’ της Δύσης [...]. Πρόκειται για μία αποικιοκρατία των πιονιέρων, η οποία αναζητά τον αποκλεισμό και την εξόντωση των γηγενών κατοίκων αντί για την κατάκτηση και εκμετάλλευσή τους. Παρόλο που παράγεται από τη διαδικασία και την εξουσία του ιμπεριαλισμού, συνιστά μία μορφή αποικιοκρατίας η οποία προσφέρει καταφύγιο στους απόκληρους, στις

¹⁵⁵⁶ Mamdani 2020: 252. Ο Μαμντάνι στο ίδιο αναφέρει : “Κατά τη διάρκεια του πολέμου ανεξαρτησίας του 1948, οι Εβραίοι στρατιώτες εκτόπισαν ενεργά τους μη-Εβραίους Παλαιστίνιους από τις κοινότητές τους. Περίπου 750.000 άτομα εκδιώχθηκαν, και δεκάδες χιλιάδες άλλοι εκτοπίστηκαν εσωτερικά. Όλοι έχασαν τη γη και τα σπίτια τους, τα οποία ‘απελευθερώθηκαν’ από τους νέους, Εβραίους, ιδιοκτήτες τους. Όσο για τους μη-Εβραίους Παλαιστίνιους που παρέμειναν στο Ισραήλ, συγκεντρώθηκαν σε περιοχές στρατιωτικής κατοχής για δύο δεκαετίες. Από τότε κι έπειτα, οι πόλεις και τα σπίτια τους ανακηρύχθηκαν παράνομα, με αποτέλεσμα να μην έχουν καμία δυνατότητα προσφυγής σε περίπτωση που το κράτος τα κατάσχει ή τα κατεδαφίσει. Η νομική αποστέρηση και εξαθλίωσή τους στοχεύουν στην ολοκλήρωση του έργου που ξεκίνησε το 1948” (Στο ίδιο: 252).

¹⁵⁵⁷ Βλέπε κεφάλαιο 3: *Η γεωγραφία και η ανθρωπολογία στην υπηρεσία της αποικιοκρατίας*.

¹⁵⁵⁸ Patrick Wolfe, ‘Settler colonialism and the elimination of the native’, *Journal of Genocide Research* 8, τχ. 4 (2006): 388.

εκδιωγμένες μειονότητες και στον πλεονάζοντα πληθυσμό, τους περιθωριακούς και τους παρείσακτους που δημιουργεί η εκβιομηχάνιση και ο εκσυγχρονισμός εντός των μητροπόλεων”.¹⁵⁵⁹

Η εποικιστική αποικιοκρατία συνεπάγεται, λοιπόν, έναν δημογραφικό πόλεμο με στόχο τη δημιουργία μίας πλειοψηφίας των εποικιστών, είτε μέσω της φυσικής εξόντωσης, είτε μέσω του εκτοπισμού δηλαδή, όπως γράφει ο ιστορικός Λορέντζο Βερατσίνι (Lorenzo Veracini), μέσω της μετατροπής “των ιθαγενικών πληθυσμών σε πρόσφυγες”.¹⁵⁶⁰ Σύμφωνα με τον Ισραηλινό ιστορικό Ιλάν Παππέ (Ilan Pappé), στην περίπτωση “της [Βόρειας] Αμερικής και της Αυστραλίας ο δημογραφικός αυτός πόλεμος οδήγησε στη γενοκτονία των ιθαγενών πληθυσμών· στην Παλαιστίνη ενεργοποίησε μία ατέρμονη διαδικασία εθνοκάθαρσης”¹⁵⁶¹ μέσω ενός βίαιου και αναγκαστικού εκτοπισμού. Η εποικιστική αποικιοκρατία παράγεται και αναπαράγεται μέσα από τη νέα αυτή κοινωνία που δημιουργούν οι εποικιστές, η οποία βασίζεται ακριβώς στη διάκριση του εποικιστή από τον γηγενή:

“Οι εποικιστές δημιουργούνται μέσω της κατάκτησης, όχι απλά μέσω της μετανάστευσης. Οι εποικιστές διατηρούνται ως εποικιστές μέσω μίας μορφής του κράτους που κάνει μία διάκριση —κυρίως νομική— μεταξύ των κατακτητών και των κατακτημένων, των εποικιστών και των γηγενών, και την μετατρέπει σε βάση για άλλες διακρίσεις οι οποίες τείνουν να υποστηρίζουν τους κατακτητές και να απομονώνουν τους κατακτημένους πολιτικά. Όσο κι αν αυτές οι διακρίσεις μοιάζουν πλασματικές ιστορικά, μετατρέπονται σε πραγματικά πολιτικά γεγονότα διότι παίρνουν σάρκα και οστά μέσα από πραγματικούς πολιτικούς θεσμούς [...]. Οι εποικιστές και οι γηγενείς συνδέονται μεταξύ τους. Δεν μπορείς να έχεις τον έναν χωρίς τον άλλον, εφόσον είναι ακριβώς η μεταξύ τους σχέση που μετατρέπει τον έναν σε εποικιστή και τον άλλο σε γηγενή. Για να απαλλαγείς από τον έναν πρέπει να απαλλαγείς και από τον άλλο”.¹⁵⁶²

¹⁵⁵⁹ Eqbal Ahmad, ‘Pioneering in the Nuclear Age: An Essay on Israel and the Palestinians’, στο Eqbal Ahmad, *The Selected Writings of Eqbal Ahmad*, επιμ. Carolee Bengelsdorf, Margaret Cerullo, και Yogesh Chandrani (New York: Columbia University Press, 2006): 302-303.

¹⁵⁶⁰ Lorenzo Veracini, *Settler Colonialism: A Theoretical Overview* (New York: Palgrave Macmillan, 2010): 35. Ο Μαρντάνι αναδεικνύει ακριβώς τη διαδικασία δημιουργίας του Εβραϊκού κράτους μέσα από την προσφυγοποίηση των γηγενών πληθυσμών: “Στον πυρήνα του πολιτικού Σιωνισμού βρίσκεται η προσπάθεια για την οικοδόμηση όχι μόνο μίας Εβραϊκής θρησκευτικής κοινότητας στους Άγιους Τόπους, αλλά ενός Εβραϊκού κράτους. Πρόκειται για μία στοιχειώδη διαφορά, η εξάλειψη της οποίας αναδεικνύει την ουσία του ζητήματος: ο συγκερασμός της κοινωνίας με το κράτος συνιστά τη βάση του έθνους-κράτους καθώς και το πρόγραμμα της διακυβέρνησής του από τη μόνιμη εθνική πλειοψηφία. Το έθνος-κράτος αποτελεί ένα κράτος του οποίου οι νόμοι καθορίζουν ποιοι κάτοικοι συμπεριλαμβάνονται στην εθνική πλειοψηφία και του οποίου οι νόμοι και οι θεσμοί δίνουν προτεραιότητα στα συμφέροντα της πλειοψηφίας αυτής. Το έθνος-κράτος μπορεί να αυτοαποκαλείται δημοκρατία, όπως το Ισραήλ, αλλά η πλειοψηφία δεν ορίζεται στην πραγματικότητα μέσα από την πολιτική αντιπαράθεση. Αντίθετα, η πλειοψηφία ορίζεται προ-πολιτικά, εφόσον αποτελεί το ίδιο το έθνος” (Mamdani 2020: 256).

¹⁵⁶¹ Ilan Pappé, *The Biggest Prison on Earth: A History of the Occupied Territories* (London: Oneworld, 2017): 10.

¹⁵⁶² Mahmood Mamdani, ‘When Does a Settler Become a Native? Reflections of the Colonial Roots of Citizenship in Equatorial and South Africa’ (Text of Inaugural Lecture as A C Jordan Professor of African Studies, Centre for African Studies University of Cape Town, South Africa, 13 Μαΐου 1998).

Η διαδικασία του βίαιου εκτοπισμού των Παλαιστίνιων από τη γη τους που ξεκίνησε με το σιωνιστικό Σχέδιο Ντάλετ¹⁵⁶³ και την Νάκμπα το 1948 οδήγησε στη δημιουργία ενός πολύπλοκου συστήματος διακρίσεων και στον κατακερματισμό του Παλαιστινιακού λαού σε τρεις ομάδες:

“Η μία από τις ομάδες μετατράπηκε σε πρόσφυγες [...]. Η δεύτερη περικλείει όσους παρέμειναν εντός των ορίων του νέου κράτους του Ισραήλ και μετατράπηκαν στους δεύτερης κατηγορίας πολίτες του. Η τρίτη ομάδα, κάτοικοι της Δυτικής Όχθης και της Γάζας, έγιναν πολίτες της Ιορδανίας και της Αιγύπτου το 1948. Το 1967 αποικιοποιήθηκαν από το Ισραήλ και έκτοτε ζουν υπό κατοχή”.¹⁵⁶⁴

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι το προσφυγικό ζήτημα βρίσκεται μέχρι και σήμερα στον πυρήνα του Παλαιστινιακού προβλήματος. Οι πρόσφυγες, που ορίζονται ως “τα άτομα των οποίων η μόνιμη κατοικία ήταν η Παλαιστίνη την περίοδο μεταξύ 1 Ιουνίου 1946 έως 15 Μαΐου 1948 και τα οποία έχασαν όχι μόνο την κατοικία τους, αλλά και τα μέσα βιοπορισμού τους ως αποτέλεσμα του πολέμου του 1948”,¹⁵⁶⁵ συνιστούν την πλειοψηφία των Παλαιστίνιων: από τα 12 εκατομμύρια του συνολικού Παλαιστινιακού πληθυσμού παγκοσμίως πάνω από τους μισούς είναι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες, δηλαδή άτομα εκτοπισμένα από τη γη τους από τους Ισραηλινούς (κυρίως το 1948, αλλά και το 1967) που διατηρούν το αίτημά τους για το *δικαίωμα στη επιστροφή*. Δεν πρόκειται, όμως, μόνο για τους Παλαιστίνιους της διασποράς, αλλά και για Παλαιστίνιους εντός των κατεχόμενων από το Ισραήλ εδαφών, τόσο στη Δυτική Όχθη, όσο και στη Γάζα.¹⁵⁶⁶

Ανεξάρτητα, από την αφήγηση που κάθε φορά κατασκευάζεται για την δικαιολόγηση και νομιμοποίηση της εποικιστικής επέκτασης, ο Γουόλφ επισημαίνει ότι το κεντρικό ζητούμενό της είναι η πρόσβαση στον χώρο, εφόσον “η εδαφικότητα συνιστά το ιδιαίτερο και αναμφισβήτητο στοιχείο της εποικιστικής αποικιοκρατίας”.¹⁵⁶⁷ Αντίστοιχα, ο Καναδός γεωγράφος Κόουλ Χάρρις (Cole Harris) υπογραμμίζει το στοιχείο της “γεωγραφικής υφαρπαγής” των αποικιοκρατούμενων ως κεντρικό για την κατανόηση της (εποικιστικής) αποικιοκρατίας. Αναφερόμενος στην *απο-εδαφικοποίηση* (deterritorialisation) των αποικιοκρατούμενων και την *επαν-εδαφικοποίηση* (reterritorialisation) μέσω της δημιουργίας των εποικισμών, εξηγεί ότι “η βιωμένη υλικότητα της αποικιοκρατίας θεμελιώνεται [...]

¹⁵⁶³ Επρόκειτο για το τέταρτο (από το τέταρτο γράμμα του εβραϊκού αλφαβήτου) και πιο ολοκληρωμένο σχέδιο για τη δημιουργία του νέου εβραϊκού κράτους, το οποίο καλούσε σαφώς στον συστηματικό και πλήρη εκτοπισμό [των Παλαιστίνιων] από την πατρίδα τους, και το οποίο εν τέλει ακολουθήθηκε οδηγώντας στον πόλεμο του 1948 και τη Νάκμπα [Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld, 2006): 28].

¹⁵⁶⁴ Mamdani 2020: 304.

¹⁵⁶⁵ UNRWA, ‘Palestine Refugees’ (Υπηρεσία Αρωγής και Έργων του ΟΗΕ για τους Παλαιστίνιους πρόσφυγες στην Εγγύς Ανατολή).

¹⁵⁶⁶ Συγκεκριμένα, περίπου 2,5 εκατομμύρια διαβιούν εντός των κατεχόμενων και του Ισραήλ (με το μεγαλύτερο ποσοστό να συγκεντρώνεται εντός της Λωρίδας της Γάζας), ενώ περίπου 3,5 εκατομμύρια είναι μέλη της Παλαιστινιακής διασποράς, κυρίως στις γειτονικές αραβικές χώρες, αλλά και σε όλο τον κόσμο. Βλέπε: Palestinian Central Bureau of Statistics, ‘Number of Registered Palestinian Refugees by Country, January 2017’, PCBS, 2017.

¹⁵⁶⁷ Wolfe 2006: 388.

στην υφαρπαγή και την κατάκτηση γης”.¹⁵⁶⁸ Η πραγματικότητα αυτής ακριβώς της υφαρπαγής ορίζει και τους όρους της σχέσης των εταίρων της σύγκρουσης, όπως επισήμαινε και ο Φραντς Φανόν:

“Ο αποικιοκρατούμενος κόσμος είναι ένας κόσμος χωρισμένος στα δύο [...]. Η ζώνη που κατοικείται από τους αποικιοκρατούμενους δεν είναι συμπληρωματική της ζώνης που κατοικείται από τους αποίκους. Αυτές οι δύο ζώνες αντιτίθενται, αλλά όχι για χάρη μιας ανώτερης ενότητας. Κυβερνημένες από μια καθαρά αριστοτελική λογική, υπακούουν στην αρχή του αμοιβαίου αποκλεισμού: δεν υπάρχει δυνατός συμβιβασμός, ο ένας από τους όρους περισεύει”.¹⁵⁶⁹

Συνεπώς, ο χώρος συνιστά κομβικό στοιχείο για την κατανόηση της συνθήκης της εποικιστικής αποικιοκρατίας και ιδιαίτερα στην περίπτωση της Παλαιστίνης, διότι σε αυτόν αποτυπώνονται σαφώς οι μορφές διάκρισης μεταξύ εποικιστών και αποικιοκρατούμενων. Η δημιουργία “γεγονότων επί του εδάφους” θεωρήθηκε απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη της Εβραϊκής κρατικής οντότητας και την ολοκλήρωση της ιδέας του “Μεγάλου Ισραήλ” ήδη από τον πρώτο πρωθυπουργό και αρχιτέκτονα του Ισραηλινού κράτους, Νταβίντ Μπεν-Γκουριόν (David Ben-Gurion),¹⁵⁷⁰ ενώ η φυσική διχοτόμηση της Παλαιστίνης υποστηρίχθηκε ως η μοναδική λύση για τη δημιουργία ενός Εβραϊκού κράτους ακόμη από την περίοδο της Βρετανικής Εντολής (British Mandate) το 1937,¹⁵⁷¹ καθώς και από τα πρώτα σχέδια των Ηνωμένων Εθνών για την περιοχή το 1947.¹⁵⁷²

Στη λογική αυτή, η ίδια η αναφορά στη βιβλική “Γη του Ισραήλ” (Eretz Israel) χρησιμοποιήθηκε από το σιωνιστικό κίνημα, για να προσδώσει ιστορικότητα στο διεκδικούμενο έδαφος, για το νέο Ισραηλινό κράτος, αλλά και για να παρουσιάσει την

¹⁵⁶⁸ Cole Harris, ‘How Did Colonialism Dispossess? Comments from an Edge of Empire’, *Annals of the Association of American Geographers* 94, τχ. 1 (2004): 165, 167.

¹⁵⁶⁹ Fanon 1982: 12-13.

¹⁵⁷⁰ Farsakh 2005: 46.

¹⁵⁷¹ Pappé 2017: 197.

¹⁵⁷² Σχετικά με το πρώτο Σχέδιο Διχοτόμησης του ΟΗΕ του 1947 βλέπε Pappé 2006: 31-33. Στην ουσία, τονίζει ο Παππέ, τα Ηνωμένα Έθνη “θέλησαν να θάψουν το γεγονός της γενοκτονίας και της εξόντωσης των Εβραίων από τους Ναζί, επιτρέποντας στο σιωνιστικό κίνημα να υφαρπάξει την Παλαιστίνη” (Pappé 2017: 10).

επεκτατική του πολιτική ως ιστορική αναγκαιότητα.¹⁵⁷³ Το ίδιο το σύνθημα “μία γη χωρίς λαό για έναν λαό χωρίς γη” σήμαινε, καθώς επισημαίνει ο ιστορικός Ρασίντ Χαλίντι (Rashid Khalidi), ότι “η Παλαιστίνη αποτελούσε μία *terra nullius* για αυτούς που ήρθαν να την εποικίσουν, ενώ όσοι κατοικούσαν ήδη εκεί αντιμετώπιστηκαν ως ανώνυμοι και άμορφοι”.¹⁵⁷⁴ Ως εκ τούτου, η ιστορία υφαρπάχθηκε από τους Παλαιστίνιους, οι οποίοι θεωρήθηκαν “εξωγενή στοιχεία” στην Παλαιστινιακή γη, πρακτική που ο Βερατσίνι αναγνωρίζει ως χαρακτηριστική της εποικιστικής αποικιοκρατίας:

“οι ντόπιοι ιθαγενείς πληθυσμοί δύνανται [με τον τρόπο αυτό] να συμπυκθούν σε μία ευρύτερη και απροσδιόριστη κατηγορία ‘γηγενών’. Οι ιθαγενείς της Νοτίου Αφρικής μπορούσαν συνεπώς να μετατραπούν σε [...] ‘Αφρικανούς’ [και] αντίστοιχα οι Παλαιστίνιοι και οι Αλγερινοί μπορούσαν να μετατραπούν σε ‘Αραβες’. Δεδομένου ότι η ευρύτερη αυτή κατηγορία κατοικεί όμορες περιοχές έξω από το έδαφος που διεκδικεί η εποικιστική οντότητα, ο εκτοπισμός τους προς τις περιοχές αυτές θεωρείται ως λογική συνέπεια”.¹⁵⁷⁵

Τη λογική αυτή υπηρέτησε ουσιαστικά ο εκτοπισμός και περιορισμός των Παλαιστίνιων στη Δυτική Όχθη και τη Λωρίδα της Γάζας οι οποίες αντίστοιχα πέρασαν στην κατοχή της Ιορδανίας και της Αιγύπτου. Έτσι, ενώ πριν το 1948 “λιγότερο από το 7% της Παλαιστίνης βρισκόταν υπό Εβραϊκή ιδιοκτησία, [μετά τη Νάκμπα] περίπου το 77% της Παλαιστίνης έγινε Ισραήλ —δηλαδή γη υπό την κυριαρχία ενός κράτους που ανακηρύχθηκε ως ‘το κράτος των Εβραίων’”.¹⁵⁷⁶

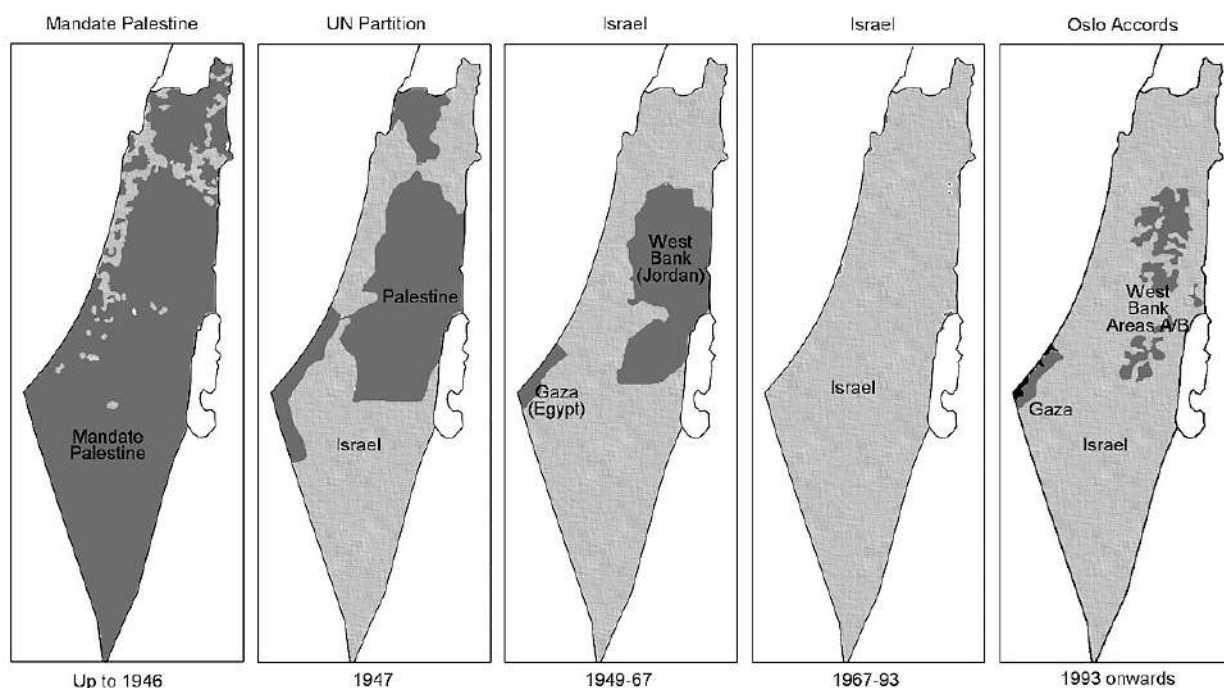
¹⁵⁷³ Ο Παππέ αναφέρει σχετικά ότι, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το Σιωνιστικό κίνημα εστίαζε στην αποικιοποίηση της Παλαιστίνης για τη δημιουργία ενός Εβραϊκού κράτους. “Το Ερέτζ Ισραέλ, το όνομα της Παλαιστίνης στην εβραϊκή θρησκεία, λατρευόταν ανά τους αιώνες από γενιές και γενιές Εβραίων ως ο τόπος του ιερού προσκυνήματος, αλλά ποτέ ως ένα μελλοντικό κοσμικό κράτος. Η ιουδαϊκή παράδοση και θρησκεία σαφώς διδάσκει τους Εβραίους την αναμονή για τον ερχομό του υποσχεμένου Μεσσία στο ‘τέλος των καιρών’ πριν μπορέσουν να επιστρέψουν στο Ερέτζ Ισραήλ ως κυρίαρχος λαός εντός μίας εβραϊκής θεοκρατίας, δηλαδή ως οι πιστοί υπηρέτες του Θεού [...]. Με άλλα λόγια, ο Σιωνισμός εκκοσμίκευσε και εθνικοποίησε τον Ιουδαϊσμό. Για να ολοκληρώσουν το έργο τους οι θεωρητικοί του Σιωνισμού διεκδίκησαν τα βιβλικά εδάφη και τα ανασυγκρότησαν —ή, μάλλον, τα επανεφηύραν—, ως το λίκνο του νέου εθνικιστικού τους κινήματος. Σύμφωνα με την αντίληψή τους, η Παλαιστίνη ήταν υπό την κατοχή ‘ξένων’ και όφειλε να επανακτηθεί” (Pappé 2006: 10-11). Αντίστοιχα, μέχρι σήμερα η κατεχόμενη Δυτική Όχθη αναφέρεται συχνά από το Ισραήλ ως “περιοχή της Ιουδαίας και της Σαμάρειας” και θεωρείται ένα από τα επτά διαμερίσματα του Ισραηλινού κράτους. Ενδεικτικές είναι και οι αρχαιολογικές ανασκαφές στα εδάφη που κατέχει το Ισραήλ, οι οποίες στοχεύουν στην ανάδειξη μόνο των αρχαιοτήτων εκείνων που συνδέονται με την Εβραϊκή παρουσία στην περιοχή. Οι αρχαιότητες οι οποίες ανήκουν σε άλλες ιστορικές περιόδους και σε πολιτισμούς που δεν εντάσσονται στην “Εβραϊκή” ιστορία θεωρούνται άνευ ιδιαίτερης σημασίας, με αποτέλεσμα να καταλήγουν πολύ συχνά στα παλαιοπωλεία όπου πωλούνται ως τουριστικά προϊόντα.

¹⁵⁷⁴ Rashid Khalidi, *The Hundred Years' War on Palestine: A History of Settler Colonial Conquest and Resistance, 1917-2017* (New York: Metropolitan Books, 2020): 17.

¹⁵⁷⁵ Veracini 2010: 35. Είναι, ωστόσο, σημαντικό να σημειώσουμε ότι η Παλαιστινιακή κοινωνία δεν είναι ομοιογενής ούτε εθνοτικά ούτε θρησκευτικά. Αντίθετα, συμπεριλαμβάνει εκτός από Άραβες όλους τους ιστορικούς πληθυσμούς που κατοικούν στην περιοχή, όπως Έλληνες, Αρμένιους και άλλες χριστιανικές κοινότητες, αλλά και Βεδουίνους. Βλέπε σχετικά: World Directory of Minorities & Indigenous Peoples, ‘Palestine’, Minority Rights Group, 2023.

¹⁵⁷⁶ Edward W. Said, *After the Last Sky: Palestinian Lives* (New York: Columbia University Press, 1999): 104.

Η επεκτατική αποικιοκρατική πολιτική του Ισραήλ εντάθηκε μετά τον Πόλεμο των Έξι Ημερών του 1967,¹⁵⁷⁷ μέσα από μία σειρά περιφερειακών και αναπτυξιακών σχεδίων, με τη λογική ότι “ο έλεγχος της γης από το Ισραήλ θα εξαναγκάζε τους Άραβες να αποδεχτούν την ύπαρξή του. Αντίθετα με τις αποφάσεις του ΟΗΕ για παραχώρηση εδαφών στους Παλαιστίνιους ως πρόταση για ειρηνευτική λύση, [οι Ισραηλινοί] υποστήριξαν ότι ο Ισραηλινός έλεγχος της γης ήταν αυτός που θα εξωθούσε [τους Παλαιστίνιους] στην ειρήνη”.¹⁵⁷⁸ Ο έλεγχος της γης, μέσω του οποίου επέβαλε την κυριαρχία του το Ισραηλινό κράτος, εξασφαλίστηκε με τη συνεχή και εντεινόμενη υφαρπαγή γης, την κατασκευή ολοένα και περισσότερων εποικισμών, αλλά και με τον αναγκαστικό περιορισμό των Παλαιστίνιων στα κατεχόμενα εδάφη της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, της Δυτικής Όχθης και της Λωρίδας της Γάζας.¹⁵⁷⁹

Εικόνα 31: Η υφαρπαγή γης της Παλαιστίνης από το Ισραήλ από το 1946 έως σήμερα.

¹⁵⁷⁷ Ο Αχμάντ χαρακτήρισε την πολιτική του Ισραήλ ως την “αποικιοποίηση στην περίοδο της αποαποικιοποίησης” (Ahmad 2006). Ο καθηγητής πολιτικής επιστήμης και ανθρωπολογίας Νικόλας Κοσματόπουλος εξηγεί το ευρύτερο γεωπολιτικό πλαίσιο του Ισραηλινού πολέμου του 1967: “Εκείνη την περίοδο καταγράφονταν μία ανάδυση του παγκόσμιου νότου με το αντιαποικιακό κίνημα. Τέτοιου είδους κινήματα είχαμε στην Γκάνα, την Κούβα, την Αλγερία, το Βιετνάμ και αλλού. Υπήρχε, επίσης, το Κίνημα των Αδέσμευτων, στο οποίο πρωτοστατούσε η Αίγυπτος του Νάσερ. Την ίδια ώρα το Ισραήλ δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση το Παλαιστινιακό να συνδεθεί με το αντιαποικιακό πλαίσιο. Από την αρχή της πορείας του κράτους τους οι Ισραηλινοί θέλησαν να αποσιωπήσουν τους δεσμούς του σιωνισμού με την αποικιοκρατία, αλλά και κάθε σύγκριση μεταξύ του Ισραήλ και του απαρτχάιντ της Νοτίου Αφρικής, την οποία όμως εκείνη την περίοδο έκαναν πολλά αντιαποικιακά κινήματα. Το 1967 λοιπόν δεν λαμβάνει χώρα μόνο μία σύγκρουση μεταξύ Ισραήλ και Αράβων. Είναι μία σύγκρουση μεταξύ αποικιοκρατίας και αντιαποικιακού κινήματος. Το παλαιστινιακό, έτσι και αλλιώς, είναι ένα παγκόσμιο ζήτημα με πλευρές που αφορούν όλο τον πλανήτη. Υπό αυτήν την έννοια, η νίκη του Ισραήλ το 1967 ήταν μία νίκη της αποικιοκρατίας, σε στρατιωτικό και πολιτικό επίπεδο, εναντίον ενός αντιαποικιακού κινήματος το οποίο συγκροτούσαν η Παλαιστίνη, η Αίγυπτος του Νάσερ και η Συρία” (Νικόλας Κοσματόπουλος, ‘Πώς δημιουργήθηκε το Ισραήλ και πώς η Παλαιστινιακή Αρχή μετατράπηκε σε εργολάβο της κατοχής’, συνέντευξη Νίκος Γιαννόπουλος, news2417, 2021).

¹⁵⁷⁸ Farsakh 2005: 43.

¹⁵⁷⁹ Rappé 2017: 94.

Αντιπροσωπευτική των πολλαπλών μορφών υφαρπαγής της Παλαιστινιακής γης από το Ισραήλ, στα νέα κατακτημένα εδάφη της Δυτικής Όχθης και της Λωρίδας της Γάζας, ήταν η κατάργηση του κτηματολογίου, που στέρησε από τους Παλαιστίνιους τη δυνατότητα να δηλώσουν τις ιδιοκτησίες τους, ενώ στη συνέχεια όσα εδάφη δεν εμφάνιζαν κάποιον ιδιοκτήτη κατασχέθηκαν και χαρακτηρίστηκαν ως ‘κρατική γη’ του Ισραήλ.¹⁵⁸⁰ Ενδεικτική ήταν και η απαγόρευση της χρήσης της γης από τους Παλαιστίνιους (για κατασκευές ή καλλιέργειες) πέριξ των στρατιωτικών εγκαταστάσεων, των Ισραηλινών εποικισμών και του οδικού δικτύου που τους συνέδεε.¹⁵⁸¹

Η περίοδος μετά το 1967 χαρακτηρίστηκε από την “αποφασιστική και συστηματική ανάπτυξη, ενίσχυση και επέκταση των εποικισμών στην Δυτική Όχθη, τη Λωρίδα της Γάζας, αλλά και την Ανατολική Ιερουσαλήμ”.¹⁵⁸² Η εποικιστική αυτή πολιτική στα κατεχόμενα πλαισιώθηκε και με μία σειρά από σχέδια,¹⁵⁸³ τα οποία “διαίρεσαν τη Δυτική Όχθη σε συγκεκριμένες χρήσεις γης (προστατευόμενες φυσικές περιοχές, εθνικοί δρυμοί, πάρκα, οδικό δίκτυο, κλειστές στρατιωτικές εγκαταστάσεις κ.λπ.), δημιουργώντας νέους ορισμούς για την οικειοποίηση και διαχείριση της [Παλαιστινιακής] γης”¹⁵⁸⁴ στην κατεύθυνση του πλήρους ελέγχου της από το Ισραηλινό κράτος. Παράλληλα, δημιουργήθηκε ένα ολόκληρο δίκτυο υποδομών και το αντίστοιχο οδικό δίκτυο που συνέδεε τους εποικισμούς μεταξύ τους και με το Ισραήλ.

Οι εποικισμοί αποτελούν μέχρι και σήμερα το βασικό μέσο με το οποίο υφαρπάζονται από τους Παλαιστίνιους οι φυσικοί τους πόροι. Όχι μόνο καταλαμβάνουν την άλλοτε αγροτική Παλαιστινιακή γη, αλλά χρησιμοποιούν και τους υδάτινους πόρους της περιοχής, τους οποίους υποκλέπτουν από τους Παλαιστίνιους. Το ζοφερό τοπίο που διαμορφώνεται περιγράφεται από τον Σάιντ ως εξής:

“Η αντίληψη που εκφράζει η κατασκευή των εποικισμών στη Δυτική Όχθη είναι πρόδηλη. Οπτικά προβάλλουν μία χυδαία παρεμβατική δύναμη, η οποία [...] σοκάρει ακόμη και τους Ισραηλινούς. Θα μπορούσε κανείς να τους παρομοιάσει με έναν

¹⁵⁸⁰ Ο Παλαιστίνιος δικηγόρος Ρατζά Σεχαντέ (Raja Shehadeh) αναφέρει ότι το Ισραήλ κατάργησε τη διαδικασία καταγραφής των ιδιοκτησιών της Δυτικής Όχθης στο κτηματολόγιο, την οποία είχε ξεκινήσει κατά τη δεκαετία του 1950 η Ιορδανία, με αποτέλεσμα να έχουν καταγραφεί οι ιδιοκτησίες μόνο στο 30% της περιοχής [Raja Shehadeh, *Occupier's Law: Israel and the West Bank* (Washington DC: Institute for Palestine Studies, 1988): 20].

¹⁵⁸¹ Farsakh 2005: 46.

¹⁵⁸² Anne Le More, *International Assistance to the Palestinians After Oslo: Political guilt, wasted money*, Routledge Studies on the Arab-Israeli Conflict 1 (London and New York: Routledge, 2008): 46. Εκτός από το υπερεθνικιστικό εποικιστικό κίνημα της Συμμαχίας των Πιστών (Gush Emunim), που άνοιξε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και προώθησε ενεργά την επέκταση των θρησκευτικού χαρακτήρα εποικισμών στα κατεχόμενα (Δυτική Όχθη, Γάζα και Υψίπεδα του Γκολάν), η πολιτική αυτή επισημοποιήθηκε με την άνοδο στην εξουσία του εθνικιστικού κόμματος του Λικούντ, μετά το 1977.

¹⁵⁸³ Ενδεικτικό είναι το ολοκληρωμένο περιφερειακό σχέδιο του 1977 για τη Δυτική Όχθη, αλλά και το Σχέδιο Ντρόμπλες (Drobless Plan) του 1978, το οποίο, σύμφωνα με την Λέιλα Φαρσάχ, “αποτελέσει το γενικό σχέδιο για τη μετατροπή του [ελέγχου του Ισραήλ επί της Παλαιστινιακής γης] σε μία Εβραϊκή γεωγραφική και δημογραφική πραγματικότητα” (Farsakh 2005: 48).

¹⁵⁸⁴ Farsakh 2005: 47. Εδώ η Φαρσάχ επισημαίνει τις διαφοροποιήσεις στην ένταση της εποικιστικής πολιτικής μεταξύ της Δυτικής Όχθης και της Λωρίδας της Γάζας, ιδιαίτερα μετά το 1977. Στη δεύτερη περίπτωση, η ένταση ήταν κατά πολύ μικρότερη από αυτήν της Δυτικής Όχθης.

χονδροειδή στρατό από αδιάφορους και βίαιους σταυροφόρους, αλλά και — δεδομένων των ίδιων των κατασκευών πολλές φορές— ως έναν εξελισσόμενο καρκίνο. Όσο για τις συνέπειες στο τοπίο και την οικολογία της Παλαιστίνης, η επίθεση είναι βαθειά και ανεξίτηλη”.¹⁵⁸⁵

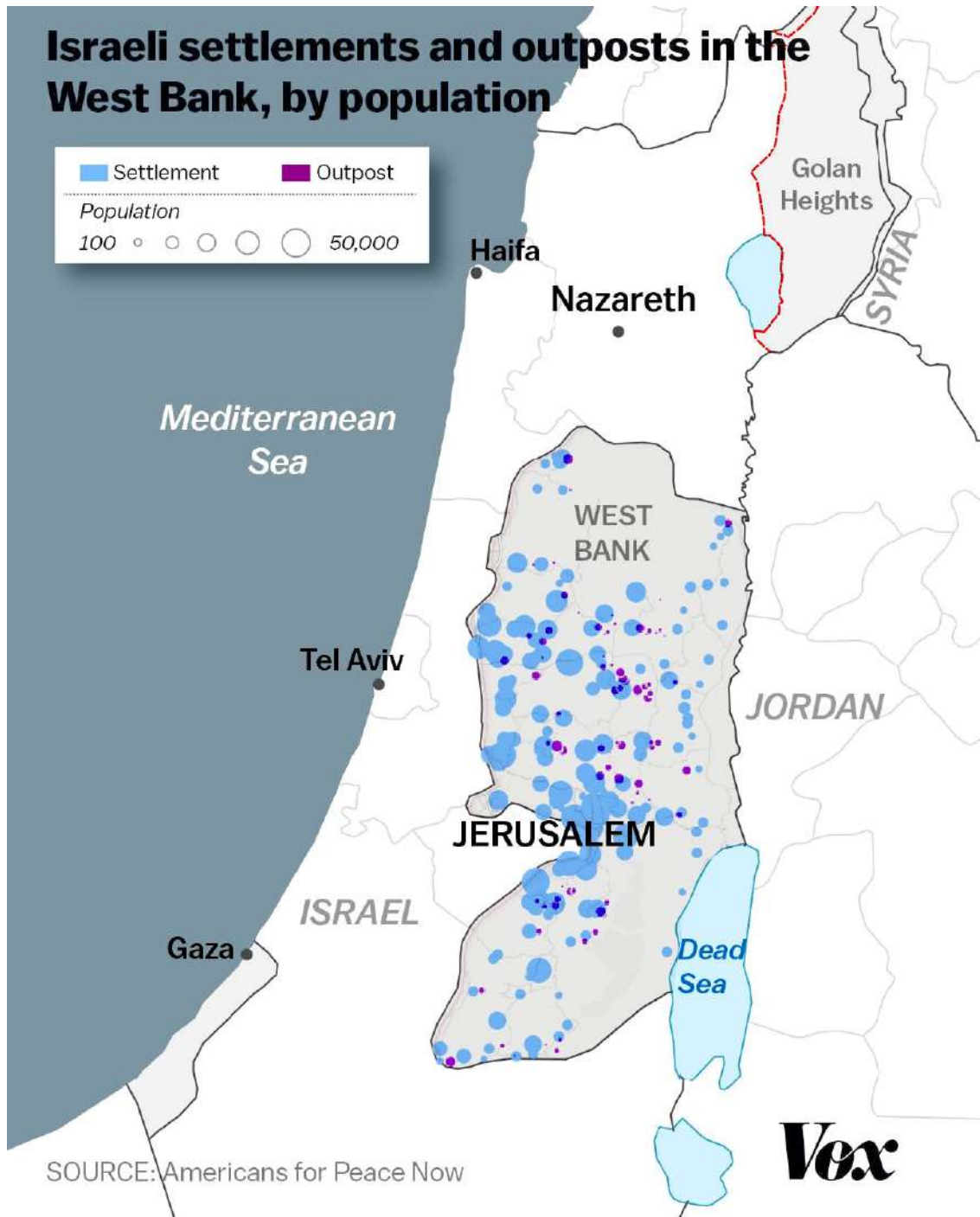
Εικόνα 32: Ισραηλινός εποικισμός στη Δυτική Όχθη, στα περίχωρα της Ιερουσαλήμ (προσωπικό αρχείο)

Ένα μεγάλο τμήμα των εποικισμών αυτών αναπτύχθηκε στην περιφέρεια της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, την οποία προσάρτησε το Ισραήλ το 1967 ως τα νέα προάστια της μητροπολιτικής περιοχής της πόλης. Ουσιαστικά οι εποικισμοί αυτοί σχημάτισαν μία ζώνη —ένα “τείχος”— που απέκοψε την Ανατολική Ιερουσαλήμ και τις Παλαιστινιακές της γειτονιές από τη Δυτική Όχθη, ενώ παράλληλα διχοτόμησε την ίδια τη Δυτική Όχθη σε Βόρεια και Νότια:

“Τα κύρια μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την επέκταση της ‘σφήνας’ [των εποικισμών] της Ανατολικής Ιερουσαλήμ ήταν η συστηματική υπαρπαγή γης, η αποικιοποίηση, ο προσδιορισμός συγκεκριμένων περιοχών ως χώρων πρασίνου που παρουσιάστηκαν ως οι ‘πνεύμονες’ της νέας μητρόπολης —δηλαδή ως περιοχές απαγορευμένες στους Παλαιστίνιους—, οι κατεδαφίσεις κατοικιών, καθώς και μία συνεχής άρνηση για την έγκριση των επεκτάσεων των υφιστάμενων κτηρίων για τους Παλαιστίνιους. Άλλο ένα μέσο [...] αποτέλεσε και η απροθυμία για επενδύσεις σε οποιασδήποτε μορφής υποδομή για μελλοντικές κατοικίες στις Παλαιστινιακές γειτονιές [...]. Το ‘Ευρύτερο Διοικητικό Διαμέρισμα της Ιερουσαλήμ’ [μοιάζει με]

¹⁵⁸⁵ Said 1999: 72.

αμοιβάδα που μεγαθύνεται μέρα με τη μέρα και καταπίνει ολόκληρες περιοχές, τις απο-αραβοποιεί και τις αποικιοποιεί”.¹⁵⁸⁶

Εικόνα 33: Ισραηλινοί εποικισμοί (γαλαζίο) και φυλάκια (μωβ) στη Δυτική Όχθη, κατά πληθυσμιακό μέγεθος

¹⁵⁸⁶ Pappé 2017: 82. Η διαδικασία αυτή συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, όπου Παλαιστίνιοι εκδιώκονται από τα σπίτια τους ώστε αυτά να παραχωρηθούν σε Εβραϊκές οικογένειες, με χαρακτηριστική την περίπτωση της περιοχής του Σείχ Τζαρά (Sheikh Jarrah) στην Ανατολική Ιερουσαλήμ που πυροδότησε στα μέσα του 2021 μία από τις μεγαλύτερες εξεγέρσεις της πρόσφατης περιόδου ενάντια στον εκτοπισμό και την εθνοκάθαρση.

Η πολιτική του διαχωρισμού μονιμοποιήθηκε με τις Συμφωνίες του Όσλο που ακολούθησαν την πρώτη Ιντιφάντα (1987-1993), στα μέσα της δεκαετίας του 1990 (1993-1995), οι οποίες και αποτέλεσαν, σύμφωνα με τον Παππέ, “όχι μία δίκαιη και ισότιμη επιδίωξη ειρήνευσης, αλλά έναν συμβιβασμό [στον οποίο υποχρεώθηκε] ένας ηττημένος και αποικιοποιημένος λαός. [Επρόκειτο για την επιβολή] μίας διπλωματίας που σταθεροποίησε και εμβάθυνε την Ισραηλινή εξουσία επί των κατεχόμενων εδαφών”.¹⁵⁸⁷ Ο Αχμάντ επισημαίνει “το τραγικό γεγονός του ότι οι Παλαιστίνιοι δεν ζητούν [στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων του Όσλο] τόσο την αποκατάσταση των χαμένων δικαιωμάτων τους, αλλά την αποτροπή ενός τελειωτικού κύκλου αποστέρησης και την επανάληψη της αναγκαστικής επιλογής μεταξύ της εξορίας και της υποταγής”.¹⁵⁸⁸ Οι συμφωνίες αυτές, αντί να παρέχουν αυτονομία και ανεξαρτησία στην Παλαιστίνη, επικύρωσαν “την υφαρπαγή της γης, των πόρων και της ελευθερίας μετακίνησης τις οποίες υφίστανται οι Παλαιστίνιοι από το 1993 [κι έπειτα]”.¹⁵⁸⁹ Αυτή ακριβώς η επικύρωση είχε ως επακόλουθο τόσο τη διαιώνιση της κατοχής όσο και την εντατικοποίηση της δημογραφικής ανασύνθεσης των κατεχομένων: “εκτός από τη συνεχιζόμενη κατοχή της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, του 60% της Δυτικής Όχθης και, μέχρι το 2005, περίπου του 25% της περιοχής της Γάζας, ο εδαφικός, φυσικός και δημογραφικός έλεγχος του Ισραήλ στο σύνολο [των κατεχόμενων εδαφών] στην πραγματικότητα εντάθηκε μετά το Όσλο”.¹⁵⁹⁰

Οι Συμφωνίες του Όσλο χαρακτηρίστηκαν από την “επιβολή της γεωγραφικής και εδαφικής διχοτόμησης ως το αποκλειστικό θεμέλιο της ειρήνης”,¹⁵⁹¹ την οποία νομιμοποιούσε η λύση της δημιουργίας δύο κρατών. Οι συμφωνίες καθόρισαν τον τρόπο διοίκησης των κατεχόμενων εδαφών, η διαχείριση των οποίων ανατέθηκε στη νέα Παλαιστινιακή (Εθνική) Αρχή, ενώ το Ισραήλ θα διατηρούσε τόσο τον κεντρικό έλεγχο της οικονομίας, όσο και τη γενική κυριαρχία του επί των κατεχόμενων. Στην ουσία η δημιουργία της Παλαιστινιακής Αρχής συνιστούσε μία μορφή διοίκησης που εμφανίζει εξαιρετικές ομοιότητες με την έμμεση αποικιακή διοίκηση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.¹⁵⁹²

Επιπλέον, και κυρίως, οι Συμφωνίες του Όσλο επικύρωσαν τον κατακερματισμό της Παλαιστίνης, χωρίζοντας τη Δυτική Όχθη σε τρεις ζώνες, οι οποίες παραμένουν ως έχουν

¹⁵⁸⁷ Pappé 2017: 198, 204.

¹⁵⁸⁸ Eqbal Ahmad, ‘An Essay on Reconciliation’, στο Ahmad 2006: 353.

¹⁵⁸⁹ Khalidi 2020: 214.

¹⁵⁹⁰ Le More 2008: 40.

¹⁵⁹¹ Pappé 2017: 197.

¹⁵⁹² Ο Αχμάντ συνοψίζει τη σημασία των Συμφωνιών του Όσλο για την εμπέδωση της Ισραηλινής κυριαρχίας στην Παλαιστίνη ως εξής: “Πρώτον, η Ισραηλινή κατοχή ‘νομιμοποιήθηκε’ με μία συμφωνία με την Παλαιστινιακή ηγεσία [...]. Δεύτερον, το Ισραήλ απαλλάχθηκε από το βάρος της διαχείρισης της Γάζας, της πιο δύσκολης και λιγότερο επιθυμητής κατάκτησής [του]. Τρίτον, βρέθηκε μία εξίσωση με την οποία ο Αραφάτ [μπορούσε] να αναλάβει την ευθύνη της διαχείρισης του λαού του —όχι όμως και των εδαφών του, κάτι που πάντα επιθυμούσε το Ισραήλ— στο πλαίσιο της κατοχής. Τέταρτον, το Ισραήλ είναι πλέον σε θέση να διαπραγματευτεί ξεχωριστά με τα άλλα Αραβικά κράτη [...]. Αλλά κυρίως, το Ισραήλ είναι πλέον σε θέση να επικεντρωθεί στο κύριο έργο της σταθεροποίησης των κατακτήσεών του” (Eqbal Ahmad, ‘Beyond Arafat’s Antics’, στο Ahmad 2006: 374-75).

μέχρι και σήμερα και περιορίζουν πλήρως τη φυσική ανάπτυξη και μετακίνηση του Παλαιστινιακού πληθυσμού:

- Η πρώτη ζώνη (Α) συμπεριλαμβάνει τις αστεακές περιοχές και βρίσκεται υπό τον πλήρη έλεγχο (διοίκηση και ασφάλεια) της Παλαιστινιακής Αρχής, αποτελώντας το 18% της Δυτικής Όχθης.
- Στη ζώνη Β περιλαμβάνονται οι μικρότεροι Παλαιστινιακοί οικισμοί (22% της Δυτικής Όχθης), όπου ενώ η Παλαιστινιακή Αρχή κατέχει τον διοικητικό έλεγχο, το Ισραήλ διατηρεί τον έλεγχο της ασφάλειας μέσω του στρατού του.
- Τέλος, η ζώνη Γ, η οποία περιλαμβάνει την ύπαιθρο, αποτελεί και το μεγαλύτερο μέρος της Δυτικής Όχθης (60%) και βρίσκεται υπό τον πλήρη έλεγχο του Ισραήλ, συγκεντρώνοντας και το σύνολο των Ισραηλινών εποίκισμών.¹⁵⁹³

Με άλλα λόγια, το μεγαλύτερο τμήμα της αγροτικής υπαίθρου, το οποίο και περιλαμβάνει τους ενεργειακούς και φυσικούς πόρους της Παλαιστίνης, βρίσκεται υπό την απόλυτη κυριαρχία του Ισραήλ, αποτελώντας απαγορευμένη ζώνη για τους Παλαιστίνιους.¹⁵⁹⁴ Παράλληλα, το Ισραήλ διατήρησε “την πλήρη εξουσία της εισόδου και εξόδου από όλα τα τμήματα της Παλαιστίνης και τον αποκλειστικό έλεγχο του μητρώου πληθυσμού (που σημαίνει ότι μπορούσε να αποφασίσει το ποιος είχε δικαίωμα διαμονής [...]).”¹⁵⁹⁵

Η κατάτμηση της Παλαιστίνης επιδεινώθηκε με την περαιτέρω μεγέθυνση, επέκταση, και ανάπτυξη των Ισραηλινών εποίκισμών κατά την περίοδο των ειρηνευτικών διαδικασιών του Όσλο (1993-2000), οι οποίοι διαχώρισαν ακόμη περισσότερο την Ιερουσαλήμ από τη Δυτική Όχθη. Σήμερα η Δυτική Όχθη μετράει πάνω από 150 εποίκισμούς, η Λωρίδα της Γάζας πάνω από 20, ενώ στα Υψίπεδα του Γκολάν βρίσκονται 30 εποίκισμοί.¹⁵⁹⁶ Έτσι, στη Δυτική Όχθη καταγράφονται περίπου τρία εκατομμύρια Παλαιστίνιοι και περίπου μισό εκατομμύριο εποίκιστές.¹⁵⁹⁷ Παράλληλα, το ολοένα και πιο πυκνό δίκτυο σύνδεσης των

¹⁵⁹³ Ο Παππέ διαπιστώνει ότι “το 1967 περίπου 300.000 Παλαιστίνιοι κατοικούσαν στην Ζώνη Γ. Σήμερα, ο αριθμός αυτός δεν υπερβαίνει τις 50.000. Ο Εβραϊκός πληθυσμός [αντίθετα] αυξήθηκε από περίπου χίλιους το 1967 σε πάνω από 400.000” (Pappé 2017: 209). Οι πιο πρόσφατες πληθυσμιακές καταγραφές υπολογίζουν τον αριθμό των εποίκιστών στη Δυτική Όχθη σε πάνω από 700.000, εκ των οποίων περίπου οι μισοί συγκεντρώνονται στην Ανατολική Ιερουσαλήμ. Βλέπε αναλυτικά: Palestinian Central Bureau of Statistics, ‘Number of Settlers in the Settlements in the West Bank by Governorate and Type of Settlement’, PCBS, 2021.

¹⁵⁹⁴ Αυτό σήμαινε και σημαντική καταστροφή της αγροτικής οικονομίας της Παλαιστίνης και τον περιορισμό του μεγαλύτερου μέρους της στον τριτογενή τομέα.

¹⁵⁹⁵ Khalidi 2020: 217.

¹⁵⁹⁶ Palestinian Central Bureau of Statistics, ‘Number of Settlements in the West Bank by Year of Establishment’, PCBS, 2021. Επίσης βλέπε αναλυτικά δείκτες για τις διαφορετικές μορφές κατοχής της Παλαιστινιακής γης εντός της Δυτικής Όχθης από το Ισραήλ: Palestinian Central Bureau of Statistics, ‘Selected Indicators about Occupation Sites in the West Bank’, PCBS, 2022.

¹⁵⁹⁷ Pappé 2017: 100, 212. Το 2023, ο συνολικός πληθυσμός των Παλαιστίνιων υπολογίζεται σε περίπου 5,5 εκατομμύρια από τα οποία τα 3,2 στη Δυτική Όχθη και τα 2,2 στη Λωρίδα της Γάζας. Με λιγότερο από το ένα δέκατο της έκτασης της Δυτικής Όχθης, η Γάζα αποτελεί μία από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές του πλανήτη (Palestinian Central Bureau of Statistics, ‘Indicators’, PCBS, 2023)

εποικισμών υφάρπαξε ακόμη μεγαλύτερα τμήματα της Παλαιστινιακής γης, αλλά και ακόμη περισσότερους φυσικούς πόρους.

Source: Yehudit Aharoni, October 6, 1995

Εικόνα 34: Χάρτης των Συμφωνιών του Όσλο (1995) για την κατάτμηση της Δυτικής Όχθης: Ζώνη Α (μαύρο), Ζώνη Β (διαγραμμισμένο), Ζώνη Γ (γκρι). Με μπλε σημειώνονται οι τοποθεσίες τότε υφιστάμενων Ισραηλινών εποικισμών

Ο γεωγράφος Ομάρ Τζάμπαρου Σαλαμάνκα (Omar Jabary Salamanca) εξηγεί ότι οι Συμφωνίες του Όσλο είχαν ως αποτέλεσμα τον κατακερματισμό των Παλαιστινίων σε διαφορετικές κατηγορίες, “μέσα σε διαφορετικούς θύλακες, κουτιά και καταστάσεις [ενώ παράλληλα] τους εξανάγκασαν να σταματήσουν να εκφράζουν ευρύτερες αξιώσεις σχετικά με το τι είναι η Παλαιστίνη ως πολιτικό σώμα και το ποιοι είναι οι Παλαιστίνιοι”.¹⁵⁹⁸ Η κατάτμηση αυτή που δημιούργησε η “χαρτογραφία της ειρήνης” του Όσλο,¹⁵⁹⁹ ακολούθησε και θεσμοθέτησε σαφώς το πρότυπο της διαχωρισμένης ανάπτυξης που είχε προωθήσει και εφαρμόσει η πολιτική του απάρτχάιντ στη Νότιο Αφρική, ενώ στη διεθνή βιβλιογραφία η διαδικασία αυτή συχνά αναφέρεται ως “Μπαντουσανοποίηση” της Παλαιστίνης.¹⁶⁰⁰ Αντίστοιχα με τη Νότιο Αφρική, η (αρχικά προσωρινή) Παλαιστινιακή Αρχή και ο κατακερματισμός της Παλαιστινιακής γης βασίστηκε στη λογική ότι οι Παλαιστίνιοι έπρεπε να αποδείξουν τη διαχειριστική τους “ικανότητά” σε μια μελλοντική κρατική οντότητα (ακόμα μια φορά η ιδέα της ανάπτυξης ως γραμμική εξελικτική διαδικασία), κάτι που δείχνει εύλογο το ρητορικό ερώτημα του Σαΐντ για το τι σήμαιναν τελικά οι Συμφωνίες του Όσλο για τον Παλαιστινιακό λαό:

“Μήπως, λοιπόν, τώρα δεν είμαστε παρά ένας λαός των διακηρύξεων, των ψηφισμάτων και των δηλώσεων και, επομένως, δεν είμαστε παρά πλάσματα φυλακισμένα από μία καταδεδεκτή διεθνή συναίνεση που μας λέει ότι, ναι, μας αξίζει η αυτοδιάθεση, αλλά ότι θα πρέπει ακόμη να εξαρτόμαστε από άλλους, καθώς και να περιμένουμε μέχρι να την πάρουμε;”¹⁶⁰¹

Το επιχείρημα αυτό χρησιμοποιήθηκε από το Ισραήλ ως πρόφαση μετά τη δεύτερη Ιντιφάντα (2000-2005), για την επιβολή ενός ολοκληρωμένου καθεστώτος απαγορεύσεων και περιορισμών. Η εξέγερση, αν και αποτελούσε την αντίδραση των Παλαιστινίων στη συνεχιζόμενη υποδούλωσή τους από το Ισραήλ, παρουσιάστηκε ως “κακή διαγωγή” και “τιμωρήθηκε” με την επέκταση των εποικισμών και την ακόμη πιο εκτεταμένη εφαρμογή σκληρών περιορισμών μετακίνησης και μέτρων ασφαλείας του Ισραήλ εναντίον τους. Εμβληματικό παράδειγμα αυτής της πολιτικής υπήρξε το τεράστιο διαχωριστικό τείχος (συχνά αναφερόμενο και ως Τείχος του Απάρτχάιντ ή Τείχος της Ντροπής) που ξεκίνησε να κατασκευάζει το Ισραήλ κατά μήκος της Πράσινης Γραμμής το 2002 και το οποίο ακόμη και σήμερα συνεχίζει να συμπληρώνεται σε διάφορα σημεία.

Επομένως η ιδιόρρυθμη “κρατική μαθητεία” που συνομολογήθηκε στο Όσλο νομιμοποίησε στην ουσία την αναγωγή κάθε εκδήλωσης αντίστασης των Παλαιστινίων σε απειλή για το Ισραήλ και κατοχύρωσε για λογαριασμό του τη διεύρυνση των περιορισμών και της καταστολής, δεδομένου ότι όλοι οι Παλαιστίνιοι θεωρούνται από το Ισραήλ ότι αποτελούν κίνδυνο για την ασφάλειά του:

“το καθεστώς των περιορισμών μετατράπηκε σε υλική πραγματικότητα μέσα από ένα μίγμα φυσικών υποδομών —συνοριακά φυλάκια ελέγχου, οδοφράγματα, ξεχωριστά οδικά δίκτυα, αλλά και το τείχος— και δρακόντειων περιορισμών

¹⁵⁹⁸ Omar Jabary Salamanca, *The New Grammar of Palestinian Resistance*, συνέντευξη στον Yannis-Orestis Papadimitriou, στην εκπομπή Archipelago, Movement Radio, 20 Μαΐου 2021.

¹⁵⁹⁹ Pappé 2017: 199.

¹⁶⁰⁰ Ενδεικτικά βλέπε Pappé 2017: 199, 202 και Mamdani 2020: 306-309.

¹⁶⁰¹ Said 1999: 122.

μετακίνησης που στέρησαν τους Παλαιστίνιους από τη δυνατότητα να κινούνται [ελεύθερα]. Η στενή σχέση μεταξύ του ελέγχου του εδάφους και του ελέγχου της κίνησης [...] κατέληξε να ορίσει θεμελιακά την περίοδο μετά το Όσλο”.¹⁶⁰²

Εικόνα 35: Το Ισραηλινό τείχος όπως φαίνεται από τη Βηθλεέμ (προσωπικό αρχείο)

Η πολιτική σημασία των υποδομών

Η σημασία του χώρου για την παραγωγή και αναπαραγωγή της αποικιακής συνθήκης γίνεται ακόμη πιο εμφανής στην περίπτωση των φυσικών υποδομών. Αν και συχνά υποτιμώνται, αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία της εποικιστικής αποικιοκρατίας. Η διεθνής βιβλιογραφία “αναγνωρίζει το πολιτισμικό πλαίσιο και τις σχετικές με αυτό διαδικασίες παραγωγής της γνώσης ως τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας που συνδέονται με την αποικιοκρατία”, όμως, ο χώρος και ιδιαίτερα το ζήτημα των υποδομών μπορεί να αναδείξει με τον καλύτερο τρόπο “την πραγματικότητα και την υλικότητα της αποικιακής συνθήκης”.¹⁶⁰³ Ο Σαλαμάνκα εύστοχα επισημαίνει ότι τα δίκτυα των φυσικών υποδομών:

“Αποτελούν τμήμα των διαδικασιών μέσω των οποίων αρθρώνονται και εφαρμόζονται οι ασυμμετρίες της εξουσίας. Διαδραματίζοντας ζωτικό ρόλο στην κατασκευή του εδάφους, οι υποδομές διαμορφώνουν τις συνδέσεις και τους

¹⁶⁰² Omar Jabary Salamanca, ‘Assembling the Fabric of Life: When Settler Colonialism Becomes Development’, *Journal of Palestine Studies* 45, τχ. 4 (2016): 66.

¹⁶⁰³ Harris 2004: 165, 167.

αποκλεισμούς μεταξύ των [διαφορετικών] τόπων και ατόμων και, με τον τρόπο αυτό, επανακαθορίζουν τις χωρικές σχέσεις με φυσικούς, οικονομικούς, αλλά και πολιτικούς όρους. [Η] αφετηριακή ικανότητα [της εποικιστικής αποικιοκρατίας] να υπαρπάζει εδράζεται πρωτίστως στη φυσική εξουσία και την υποστηρικτική υποδομή του εποικιστικού κράτους. Συνεπώς, τα κοινωνικο-τεχνικά συστήματα, όπως το οδικό δίκτυο, ο ηλεκτρισμός, το νερό και οι τηλεπικοινωνίες, συγκροτούν πρωταρχικά υλικά και συμβολικά μέσα με τα οποία η εποικιστική κοινότητα εδαφικοποιείται την ίδια στιγμή που οι 'ξένοι γηγενείς' απο-εδαφικοποιούνται".¹⁶⁰⁴

Στο πλαίσιο αυτό, η περίπτωση της Παλαιστίνης αποτελεί το πιο εύγλωττο παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο αναπαράγεται η υποτέλειά της έναντι του Ισραήλ μέσω των δικτύων των υποδομών. Στο σύνολο του έργου του, ο Σαλαμάνκα εστιάζει ακριβώς στο πώς τα δίκτυα αυτά, και ιδιαίτερα ο ηλεκτρισμός, το νερό και οι δρόμοι αποτελούν κεντρικές πρακτικές της Ισραηλινής αποικιοκρατίας.¹⁶⁰⁵ Αντίστοιχα, η Σάρα Ρόυ (Sara M. Roy) αναλύει τη συνθήκη αυτή ιδιαίτερα για τη Λωρίδα της Γάζας, η οποία στοχεύει, όπως αναφέρει, στην απο-ανάπτυξή της, ώστε να μπορεί στη συνέχεια το Ισραήλ να μονοπωλήσει την εκ νέου ανάπτυξη της με τους δικούς του όρους.¹⁶⁰⁶

Συνοπτικά, το Ισραήλ κατέχει το μονοπώλιο της παροχής ενέργειας και νερού εντός των κατεχόμενων εδαφών, έχοντας επιβάλλει στην Παλαιστίνη την αναγκαστική πρόσδεσή της στα δίκτυά του. Ενδεικτικά, η Δυτική Όχθη σήμερα δεν έχει καμία αυτονομία στο ηλεκτρικό ρεύμα, εφόσον παίρνει το 95% από την Ισραηλινή Εταιρία Ηλεκτρισμού της Ιερουσαλήμ (Jerusalem Electric Company) και το υπόλοιπο 5% από την Ιορδανία.¹⁶⁰⁷ Αντίστοιχα, στην περίπτωση του δικτύου ύδρευσης και άρδευσης, και σύμφωνα με τις Συμφωνίες του Όσλο, "απαιτείται η έγκριση του Ισραήλ για οποιοδήποτε μέτρο διαχείρισης του νερού ή γενικότερα έργου υποδομών προτείνεται από την Παλαιστίνη, με αποτέλεσμα τον περιορισμό της ανάπτυξης νέων πηγαδιών",¹⁶⁰⁸ την ίδια στιγμή που οι εποικισμοί αφήνουν συχνά τους Παλαιστίνιους χωρίς νερό. Αντίθετα, οι περιορισμοί αυτοί δεν ισχύουν για τους Ισραηλινούς εποικισμούς, οι οποίοι υδροδοτούνται και ηλεκτροδοτούνται μέσα από ξεχωριστά δίκτυα που έχει αναπτύξει το Ισραήλ. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για άλλη μία περίπτωση διακρίσεων σε βάρος των Παλαιστινίων, οι οποίες βαθαίνουν ακόμη περισσότερο τη συνθήκη υποτέλειάς τους.

Ανάλογη είναι και η κατάσταση του οδικού δικτύου. Ο Παππέ εξηγεί για την περίπτωση της Δυτικής Όχθης ότι:

¹⁶⁰⁴ Jabary Salamanca 2016: 65.

¹⁶⁰⁵ Βλέπε ενδεικτικά Jabary Salamanca 2016, 2021.

¹⁶⁰⁶ Sara Roy, 'The Gaza Strip: A Case of Economic De-Development', *Journal of Palestine Studies* 17, τχ. 1 (1987): 56–88.

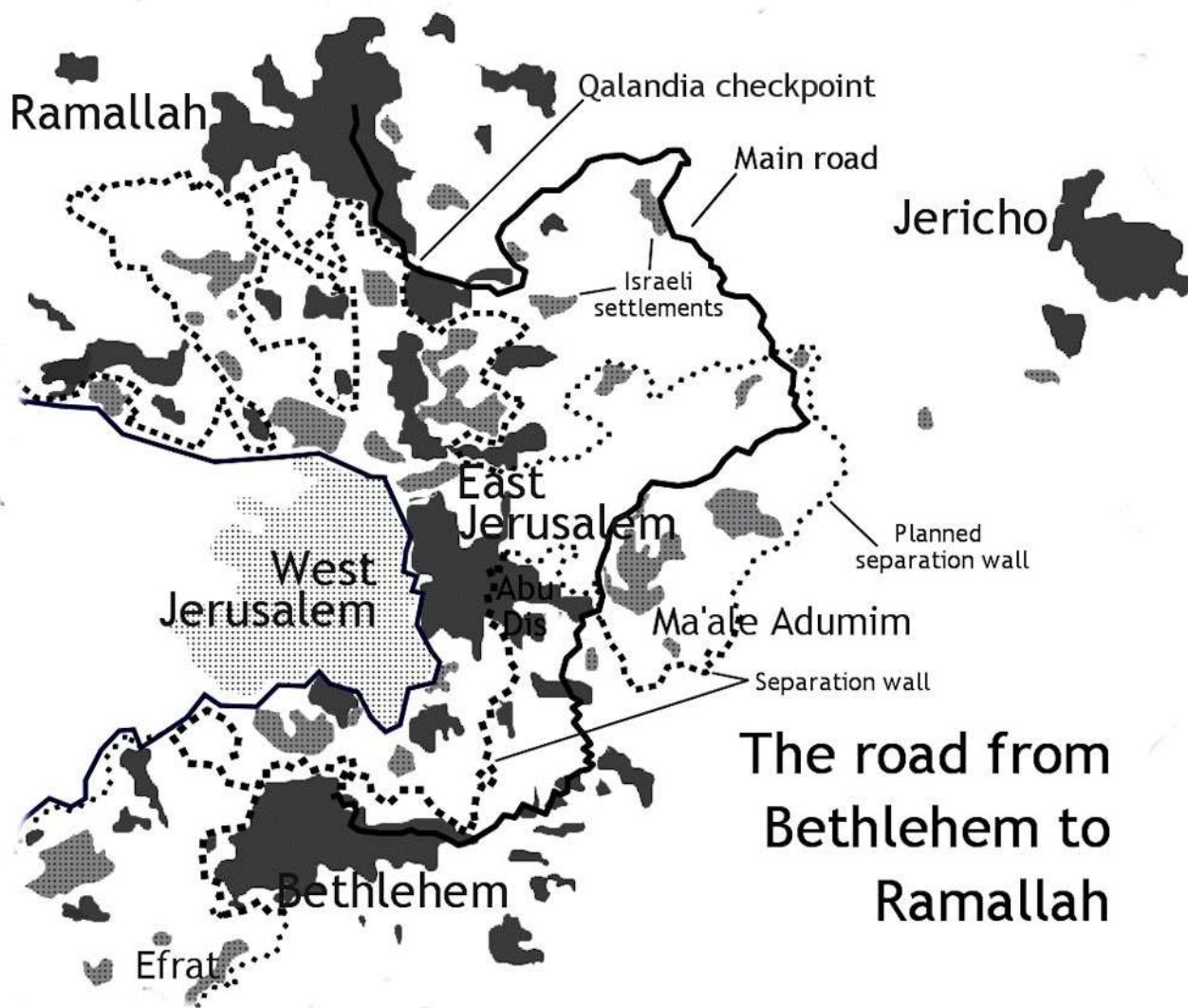
¹⁶⁰⁷ Ramallah Municipality 2017: 22.

¹⁶⁰⁸ Στο ίδιο: 22. Για την περίπτωση της Γάζας, η Ρόυ αναφέρει: "η Ισραηλινή κυβέρνηση, μέσω της συνδεδεμένης σε αυτήν εταιρίας ύδρευσης Μεκορότ, έχει εκδώσει περιορισμούς ενάντια στην εκσκαφή νέων πηγαδιών και έχει θέσει φραγμούς σχετικά με την ποσότητα του νερού που μπορούν να χρησιμοποιούν οι αγρότες" (Roy 1987: 69).

“Όλοι οι κύριοι δρόμοι (συνολικά περίπου 700 χιλιόμετρα) είναι δρόμοι του απάρτχάιντ, με άλλα λόγια έχει απαγορευτεί στους Παλαιστίνιους να τους χρησιμοποιούν. Ο έλεγχος των δρόμων έχει αυστηροποιηθεί μετά το 2007, [και πρόσφατα] οι Ισραηλινοί ολοκλήρωσαν την κατασκευή ενός νέου αυτοκινητόδρομου (που χωρίζεται από ένα τείχος σε Εβραϊκές και Παλαιστινιακές λωρίδες), ο οποίος διχοτομεί τη Δυτική Όχθη μεταξύ του Βορρά και του Νότου”.¹⁶⁰⁹

Με τον τρόπο αυτό, όπως συμπληρώνει ο Σαλαμάνκα:

“ενώ οι έποικοι και οι τουρίστες [μπορούν] να ταξιδέψουν ελεύθερα και να διασχίσουν τη Δυτική Όχθη μέσω των κύριων δρόμων του Παλαιστινιακού οδικού δικτύου και των αυτοκινητόδρομων (κατασκευασμένων σε Παλαιστινιακή γη), οι περισσότεροι Παλαιστίνιοι [αναγκάζονται] να χρησιμοποιούν μακρείς και ελικοειδείς δευτερεύουσες οδικές αρτηρίες γεμάτες λακούβες και σε ορισμένες περιπτώσεις μη ασφαλτοστρωμένες”.¹⁶¹⁰

Εικόνα 36: Ο δρόμος που ενώνει τη Ραμάλλα με τη Βηθλεέμ για χρήση των Παλαιστινίων

¹⁶⁰⁹ Pappé 2017: 209.

¹⁶¹⁰ Jabary Salamanca 2016: 66.

Πράγματι, στη διάρκεια της επίσκεψής μας στα κατεχόμενα εδάφη της Παλαιστίνης ταξιδέψαμε από τη Ραμάλλα προς τη Βηθλεέμ μέσω της διαδρομής που αναγκάζονται να κάνουν οι Παλαιστίνιοι καθημερινά. Η απόσταση μεταξύ των δύο πόλεων είναι, σε ευθεία γραμμή —μέσω του Ισραηλινού αυτοκινητόδρομου— περίπου 28 χιλιόμετρα και απαιτεί περίπου μισή ώρα. Ωστόσο, επειδή ο δρόμος αυτός διασχίζει την Ιερουσαλήμ που συνιστά απαγορευμένη ζώνη για τους Παλαιστίνιους, οι τελευταίοι αναγκάζονται να ακολουθήσουν τη δευτερεύουσα διαδρομή, απόστασης περίπου 55 χιλιομέτρων που διανύει την επονομαζόμενη Κοιλιάδα της Φωτιάς (Wadi Al-Nar), μία από τις πιο επικίνδυνες από την άποψη των δρόμων περιοχές. Οι κακές συνθήκες του δρόμου, αλλά και η αναγκαστική διακοπή της διαδρομής από το κεντρικό φυλάκιο ελέγχου που χωρίζει το Βορρά από το Νότο της Δυτικής Όχθης (γνωστό και ως Counter Checkpoint), αυξάνει τον χρόνο της διαδρομής σε πάνω από τρεις ώρες.

Επίσης, ενδεικτική της σημασίας των υποδομών ως μέσο επιβολής εξουσίας και αναπαραγωγής της, καθώς και των αποτελεσμάτων της αποικιακής συνθήκης, ήταν η βαθιά οικονομική κρίση στην οποία οδήγησε την Παλαιστινιακή κοινωνία η επιβολή των περιορισμών μετά τη δεύτερη Ιντιφάντα. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα:

“Την περίοδο 2000-2002, η Παλαιστινιακή οικονομία βίωσε μία από τις πιο βαθιές υφέσεις στη νεότερη ιστορία. Η μείωση στο πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ έφτασε σχεδόν το 40% μέχρι το τέλος του 2002, υπερβαίνοντας το μέγεθος των οικονομικών απωλειών των ΗΠΑ στη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης [1929]. Η ανεργία αυξήθηκε από 10% του εργατικού δυναμικού σε 41% κατά μέσο όρο το 2002, και ο αριθμός των φτωχών ανήλθε από 20% σε ποσοστό μεγαλύτερο του 50% του πληθυσμού. Στη Γάζα, η ανεργία ξεπέρασε το 46% [...] και η φτώχεια ανήλθε στο 68% [...]. Η οικονομική αυτή κρίση [οφείλεται] στο πολύπλευρο σύστημα περιορισμών της κίνησης των αγαθών και των ατόμων που αποσκοπεί στην προστασία των Ισραηλινών τόσο εντός του Ισραήλ όσο και εντός των εποικισμών. Οι περιορισμοί και οι απαγορεύσεις διέκοψαν το δίκτυο των οικονομικών συναλλαγών των Παλαιστίνιων, αυξάνοντας τα κόστη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και υπονομεύοντας την προβλεψιμότητα που είναι απαραίτητη για την εύτακτη οικονομική ζωή”.¹⁶¹¹

Στην ουσία, τα μέτρα αυτά διευκόλυναν την αποικιοποίηση του χώρου και την υποδούλωση της Παλαιστινιακής κοινωνίας, περιορίζοντάς την σε μία ιεραρχημένη οργάνωση του χώρου, ενώ παράλληλα οδήγησαν σε μία ταξική, έμφυλη και φυλετική διαφοροποίηση και κατηγοριοποίηση εντός της Παλαιστινιακής κοινότητας. Στην πληθώρα αυτή των διαφορετικών κατηγοριών πολιτών, χαρτιών, συνθηκών ή καταπίεσεων αντιστοιχούν ανάλογα, λιγότερα ή περισσότερα δικαιώματα, τα οποία αποτυπώνονται στον χώρο ως λιγότερα ή περισσότερα προνόμια και περιορισμοί μετακίνησης. Τα προνόμια αυτά, με τη σειρά τους, διαμόρφωσαν τελείως διαφορετικές καθημερινότητες, δυνατότητες εργασίας,

¹⁶¹¹ World Bank, ‘Disengagement, the Palestinian Economy and the Settlements’, 23 Ιουνίου 2004: 1.

δυνατότητες χρόνου κοινωνικής αναπαραγωγής.¹⁶¹² Όπως και στην περίπτωση της Νοτίου Αφρικής, η είσοδος των Παλαιστίνιων στο Ισραήλ γίνεται μόνον εφόσον “η παρουσία τους απαιτείται από τις ανάγκες του [εκεί] πληθυσμού”,¹⁶¹³ ολοκληρώνοντας, με τον τρόπο αυτό, τη συνθήκη που ο Παππέ ονόμασε τη “μεγαλύτερη φυλακή του κόσμου”.¹⁶¹⁴

Το αναπτυξιακό μοντέλο της ανθεκτικής Ραμάλλα ως μέσο φυσικοποίησης της αποικιακής συνθήκης

Τα παραπάνω αποτελούν τη συνθήκη μέσα στα όρια της οποίας καταρτίζεται η Στρατηγική Ανθεκτικότητας της πόλης της Ραμάλλα και την οποία η πόλη καλείται, εν τέλει, να αντιμετωπίσει. Εάν αντιληφθούμε τη Νάκμπα ως το σύνολο των καταστροφών της Ισραηλινής εποικιστικής αποικιοκρατίας ενάντια στον Παλαιστινιακό λαό, με όλες τις μορφές που αυτές έχουν πάρει μέχρι σήμερα,¹⁶¹⁵ θεωρούμε ότι είναι κομβικής σημασίας να εξετάσουμε τι τελικά προτείνει ένα πρόγραμμα που στοχεύει στο να βοηθήσει, όπως υποστηρίζει, την πόλη να αντιμετωπίσει καταστροφές, απειλές και κινδύνους.

Τα κεντρικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ραμάλλα, όπως αυτά ορίζονται από τη Στρατηγική Ανθεκτικότητας, είναι αυτά που απορρέουν από την Ισραηλινή κατοχή, όπως εξάλλου επισημαίνεται και σε πολλά σημεία του κειμένου:

“Σήμερα το Κράτος της Παλαιστίνης παραμένει κάτω από Ισραηλινή κατοχή, που σημαίνει ότι στερούμαστε του ελέγχου των πόρων της Παλαιστίνης οι οποίοι είναι ζωτικής σημασίας για την ανθεκτικότητά μας, συμπεριλαμβανομένης της κινητικότητας, της γης, των συνόρων και του νερού. Παρά τις συνθήκες αυτές, η Ραμάλλα είναι μία περήφανη, αναπτυσσόμενη και κοσμοπολίτικη πόλη”.¹⁶¹⁶

Τα προβλήματα αυτά —ή, όπως αποκαλούνται από το πρόγραμμα, οι “προκλήσεις”—, σχετίζονται με:

¹⁶¹² Ενδεικτική είναι η εικόνα των χιλιάδων Παλαιστίνιων που συνωστίζονται καθημερινά από τις 4 τα ξημερώματα στα σημεία ελέγχου ώστε να μπορούν να βρίσκονται στις χαμηλόμισθες εργασίες τους εντός του Ισραήλ μέχρι τις 7 το πρωί. Με άλλα λόγια, μόνο η μετακίνησή τους από και προς την εργασία τους, τους επιβαρύνει με περίπου 6 ώρες συνολικά την ημέρα. Ο Αχμάντ σωστά επισημαίνει ότι “οι οικονομικές και πολιτικές αλλαγές σταδιακά ωθούν την εποικιστική οικονομία προς την εξάρτησή της από το γηγενές εργατικό δυναμικό· το εποικιστικό κράτος που βασίζεται στον διαχωρισμό μετατρέπεται και σε ένα εκμεταλλευτικό κράτος” (Ahmad 2006: 309).

¹⁶¹³ Βλέπε κεφάλαιο 5: *Η φυσικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων και ο ιδεολογικός ρόλος της βιολογίας*.

¹⁶¹⁴ Pappé 2017.

¹⁶¹⁵ Οι Σαλαμάνκα κ.ά. τονίζουν ότι “εάν τη δούμε μέσα από το φακό της εποικιστικής αποικιοκρατίας, η Νάκμπα του 1948 δεν συνιστά μόνο μία προϋπόθεση για τη δημιουργία του Ισραήλ ή το αποτέλεσμα των πρώιμων Σιωνιστικών προσδοκιών· η Νάκμπα δεν είναι ένα μεμονωμένο γεγονός, αλλά εκδηλώνεται [μέχρι και] σήμερα στην συνεχιζόμενη υποδούλωση των Παλαιστίνιων από τους Ισραηλινούς” [Omar Jabary Salamanca κ.ά., ‘Past is Present: Settler Colonialism in Palestine’, *Settler Colonial Studies* 2, τχ. 1 (2012): 2.]

¹⁶¹⁶ Ramallah Municipality 2017: 20.

- Την “περιορισμένη κινητικότητα και πρόσβαση στους [φυσικούς] πόρους”. Στο κείμενο στρατηγικής αναλύονται τόσο οι περιορισμοί εντός των ζωνών που όρισε το Όσλο και οι περιφράξεις, όσο και η απόλυτη εξάρτηση της Παλαιστίνης από τα δίκτυα υποδομών του Ισραήλ.¹⁶¹⁷
- Τον περιορισμένο χώρο που προβλέπεται για τη φυσική ανάπτυξη των Παλαιστινιακών πόλεων. Αφενός, οι περιορισμοί που προβλέπουν οι Συμφωνίες του Όσλο δεν επιτρέπουν την αστακή ανάπτυξη εκτός της ζώνης Α, της οποίας τα όρια δεν είναι μεταβλητά. Αφετέρου, η ορεινή τοπογραφία της περιοχής δεν επιτρέπει την εύκολη και οικονομικά συμφέρουσα ανάπτυξη σε αρκετές από τις μη-ανεπτυγμένες περιοχές της ζώνης Α. Η εξαιρετικά περιορισμένη ελεύθερη γη έχει οδηγήσει σε αύξηση των τιμών γης, αλλά και στον περιορισμό της πρόσβασης στην κατοικία. Παράλληλα, όπως αναφέρεται στο κείμενο στρατηγικής, η μεγέθυνση των πόλεων δυσχεραίνεται από την ελλιπή υποδομή των μέσων μεταφοράς, εφόσον “οποιαδήποτε σύνδεση με το δίκτυο μεταφορών απαιτεί την έγκριση του Ισραήλ”.¹⁶¹⁸
- Την έντονη οικονομική εξάρτηση από τη διεθνή βοήθεια και τις επενδυτικές δωρεές, αλλά και το γεγονός ότι όλα τα αγαθά και οι δωρεές που εισέρχονται στην Παλαιστίνη εκτελωνίζονται από τις Ισραηλινές αρχές. Το αποτέλεσμα είναι πως η οικονομική ανάπτυξη της Παλαιστίνης δεν μπορεί να βασιστεί σε ασφαλείς μελλοντικές προβλέψεις.¹⁶¹⁹
- Το προσφυγικό ζήτημα. Η Ραμάλλα συνορεύει με τρεις προσφυγικούς καταυλισμούς, στους οποίους διαμένουν περίπου 26.000 πρόσφυγες.¹⁶²⁰
- Το “πολύπλοκο και ιδιαίτερο σύστημα διακυβέρνησης”, στο οποίο, όπως αναφέρεται, “δεν είναι διαδεδομένη η κουλτούρα της συμμετοχής της κοινότητας στη διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων”.¹⁶²¹

Στο πλαίσιο αυτό, αν και αναγνωρίζεται η Ισραηλινή κατοχή και η υφαρπαγή γης και πόρων ως οι θεμελιώδεις αιτίες των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η πόλη, η κεντρική φιλοσοφία της ανάπτυξης που προωθεί η Ανθεκτική Ραμάλλα δηλώνεται ρητά ως διαχειριστική και βραχυπρόθεσμη:

“Πρώτα και κύρια, η στρατηγική προτεραιότητά [μας] αφορά στην αναγνώριση αυτών που μπορούμε να κάνουμε και να ελέγξουμε, και στο πού μπορούμε να ενεργήσουμε τώρα για να υποστηρίξουμε τις ανάγκες και τις προσδοκίες των ατόμων που ζουν στη Ραμάλλα και τα προάστια της [...]. Παρόλα αυτά, μακροπρόθεσμα, η ανθεκτικότητά μας βασίζεται στην επανάκτηση του ελέγχου

¹⁶¹⁷ Ramallah Municipality 2017: 22.

¹⁶¹⁸ Στο ίδιο: 24. Πράγματι, η Παλαιστίνη εμφανίζει μία έντονη τάση αστικοποίησης ως αποτέλεσμα των περιορισμών που έχει επιβάλλει η Ισραηλινή κατοχή. Ο αστακός πληθυσμός αυξήθηκε από 43,4% το 1967 σε 77% το 2021. Βλέπε: Musallam F. Abu Helu, ‘Urban Sprawl in Palestinian Occupied Territories: Causes, Consequences and Future’, *Environment and Urbanization ASIA* 3, τχ. 1 (2012): 123. I World Bank, ‘Urban population (% of total population): West Bank and Gaza’, World Bank, 2021b. Για μία πιο λεπτομερή ανάλυση των γεωγραφικών περιορισμών που αντιμετωπίζει η Ραμάλλα εξαιτίας της ισραηλινής κατοχής και του κατακερματισμού της Δυτικής Όχθης σε ζώνες βλέπε: Natasha Aruri, ‘Ramallah: from sumud to corporate identity’, *Planum. The Journal of Urbanism* 1, τχ. 26 (2013): 3.

¹⁶¹⁹ Ramallah Municipality 2017: 28.

¹⁶²⁰ Στο ίδιο: 31.

¹⁶²¹ Στο ίδιο: 26.

των πόρων μας. Αν και η επινοητικότητα και η προσαρμοστικότητα μας επιτρέπουν να επιβιώσουμε της κατοχής, η διαρκής ανθεκτικότητα σημαίνει το να έχουμε τον έλεγχο των αναγκαίων φυσικών πόρων για την κάλυψη των αναγκών μας, αλλά και την ελευθερία κίνησης του λαού μας”.¹⁶²²

Στη λογική αυτή, το σχέδιο ανθεκτικότητας της Ραμάλλα αναπτύσσεται στη βάση τριών στρατηγικών κατευθύνσεων: την ανάκτηση του ελέγχου και την “καλλιέργεια μίας νοοτροπίας αυτοδιάθεσης”, την αποτελεσματική διακυβέρνηση και την “πραγμάτωση των δυνατοτήτων” της πόλης στον τομέα του πολιτισμού.¹⁶²³ Οι κατευθύνσεις αυτές, στη συνέχεια, εξειδικεύονται σε μία πληθώρα συγκεκριμένων στόχων και δράσεων, οι οποίες ωστόσο φαίνονται να ακολουθούν πιστά όχι μόνο το νεοφιλελεύθερο λεξιλόγιο, αλλά και το περιεχόμενο του νεοφιλελεύθερου προτύπου ανάπτυξης: κεντρική στόχευση στην οικονομική ανάπτυξη, αυξημένος ρόλος του ιδιωτικού τομέα σε όλα τα επίπεδα, προώθηση των ιδιωτικών επενδύσεων, εστίαση σε μία τεχνοκρατική αντίληψη των υποδομών, αναφορά μόνο στην ιδιοκατοίκηση.

Έτσι, ως δράσεις για την “ανάκτηση του ελέγχου των πόρων” αναφέρεται αόριστα ότι “η ενεργειακή ασφάλεια είναι ζωτικής σημασίας. Παρόλα αυτά, καθώς η ανάπτυξη στρατηγικών υποδομών είναι περιορισμένη, οφείλουμε να βρούμε πιο εστιασμένες λύσεις”¹⁶²⁴ που αναφέρονται στις ανανεώσιμες μορφές ενέργειας και στη χρήση του βρόχινου νερού. Αντίστοιχα, προτείνεται η ενθάρρυνση των ιδιωτικών επενδύσεων, οι οποίες “θα μειώσουν την εξάρτηση από τον δημόσιο τομέα και τις φιλανθρωπικές δωρεές οικοδομώντας την αυτάρκεια”, παρόλο που αναγνωρίζεται ρητά ότι “η διεθνής βοήθεια θα παραμείνει ένα σημαντικό τμήμα των επενδύσεων της Ραμάλλα για το προσεχές μέλλον”.¹⁶²⁵ Η ίδια λογική της ενίσχυσης του ρόλου του ιδιωτικού τομέα στη λήψη αποφάσεων εν γένει διέπει και τις δράσεις που στοχεύουν στη βελτίωση της διακυβέρνησης.

Για το ζήτημα της κατοικίας προτείνεται μία πιο “καινοτόμα λύση”, η οποία σημαίνει την “αύξηση της πυκνότητας της πόλης”.¹⁶²⁶ Παράλληλα, προτείνεται και “η δημιουργία μίας νέας, ανθεκτικής γειτονιάς” εντός της πόλης, η οποία θα αποτελεί αυτόνομη κοινότητα μεικτών χρήσεων και τη διαχείρισή της θα αναλάβει ιδιωτικός φορέας,¹⁶²⁷ ως άλλη περικλειστή κοινότητα, εσωστρεφής και αποσυνδεδεμένη από το σύνολο της πόλης.

Για το ζήτημα των προσφύγων, η Ραμάλλα συμμετείχε στο εργαστήριο των 100 Ανθεκτικών Πόλεων για τη μετανάστευση, που διοργανώθηκε στην Αθήνα το 2016 και το οποίο αναλύσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες πόλεις του εργαστηρίου, η Ραμάλλα εμφανίζει την ιδιαιτερότητα ότι η ίδια αποτελεί παράλληλα

¹⁶²² Ramallah Municipality 2017: 52.

¹⁶²³ Στο ίδιο: 13.

¹⁶²⁴ Στο ίδιο: 54.

¹⁶²⁵ Στο ίδιο: 56.

¹⁶²⁶ Στο ίδιο: 24.

¹⁶²⁷ Στο ίδιο: 73.

κατοικία Παλαιστίνιων προσφύγων, όσο και τόπο καταγωγής Παλαιστίνιων μεταναστών στο εξωτερικό: “Η κύρια πρόκληση της Παλαιστίνης είναι ο εκτοπισμός του ίδιου της του λαού λόγω της συνεχιζόμενης κατοχής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μία σημαντική μετανάστευση των Παλαιστίνιων σε άλλες χώρες, καθώς και πάνω από 700.000 εσωτερικά εκτοπισμένα άτομα (Internally Displaced Persons, IDPs)”.¹⁶²⁸ Ωστόσο, η Ραμάλλα υιοθετεί τις αρχές και τις προτάσεις του εργαστηρίου τονίζοντας ότι η βελτίωση των συνθηκών των προσφύγων στο εξωτερικό θα ωφελήσει και την Παλαιστινιακή διασπορά.

Όσον αφορά στην “πραγμάτωση των δυνατοτήτων”, οι περισσότερες προτάσεις αφορούν ρητά στη σύνδεση της εκπαίδευσης με τον ιδιωτικό τομέα: “υποστήριξη του βιοπορισμού και της απασχόλησης μέσω μίας καλύτερης σύνδεσης των δεξιοτήτων των πτυχιούχων με τις ανάγκες της αγοράς”.¹⁶²⁹ Παράλληλα, προτείνεται η επένδυση στην “καινοτομία και την επιχειρηματικότητα”, αλλά και στην ανάπτυξη της “έξυπνης πόλης”.¹⁶³⁰

Συνοπτικά, οι προτάσεις αλλά και το σύνολο της φιλοσοφίας της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας της πόλης παραμένουν εμφανώς μέσα στα όρια μίας λογικής διαχειριστικής της Ισραηλινής κατοχής. Κάτι που γίνεται ακόμη περισσότερο πρόδηλο στα λόγια του προέδρου του προγράμματος των 100 Ανθεκτικών Πόλεων, Μάικλ Μπέρκοβιτς (Michael Berkowitz), ο οποίος, αποφεύγοντας να αναφερθεί στην Ισραηλινή κατοχή ως τέτοια, δηλώνει χαρακτηριστικά:

“Η Ανθεκτική Ραμάλλα 2050 δεν εστιάζει σε όσα δεν είναι εφικτά. Αντίθετα, συνιστά ένα κάλεσμα να επικεντρωθούμε σε όσα μπορούν να γίνουν, τώρα και στο μέλλον, για την πραγμάτωση των τεράστιων δυνατοτήτων της πόλης [...] και για την οικοδόμηση ενός μέλλοντος στο οποίο η Ραμάλλα όχι απλά θα επιβιώνει, αλλά θα ευημερεί”.¹⁶³¹

Πρόκειται, άλλωστε, για θέμα οπτικής γωνίας των πραγμάτων, σύμφωνα με τον τότε δήμαρχο της πόλης, Μουσά Χαντίντ (Mousa Hadid): “Παρά τις πολύπλοκες πολιτικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η πόλη μας, η Ραμάλλα παρέμεινε πάντα αισιόδοξη. Η πόλη μας μπορεί να αποτελέσει ένα φωτεινό παράδειγμα για άλλες πόλεις —όχι μόνο έχουμε επιβιώσει από τις πολύπλοκες προκλήσεις που δημιουργεί η Ισραηλινή κατοχή— αλλά βιώνουμε μία ταχεία ανάπτυξη [...] εντός δύσκολων συνθηκών”.¹⁶³²

Η ρητορική που διαπνέει το σύνολο της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας της Ραμάλλα υποδηλώνει ότι η Ισραηλινή κατοχή δεν συνιστά περιοριστικό παράγοντα για την αστεακή και κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη της Παλαιστίνης. Το ερώτημα βέβαια είναι για ποιου είδους ανάπτυξη μιλάμε. Διότι προγράμματα σαν τις 100 Ανθεκτικές Πόλεις προωθούν την ανάπτυξη κάτω από πολύ συγκεκριμένους όρους, απόλυτα ευθυγραμμισμένους με το νεοφιλελεύθερο αστεακό πρότυπο. Τελικά, μια τέτοιου είδους αναπαραγωγή του

¹⁶²⁸ Ramallah Municipality 2017: 32-33.

¹⁶²⁹ Στο ίδιο: 96.

¹⁶³⁰ Στο ίδιο: 96, 47.

¹⁶³¹ Στο ίδιο: 9.

¹⁶³² Στο ίδιο: 8.

καπιταλιστικού χαρακτήρα της ανάπτυξης συμβάλλει στην κανονικοποίηση της κατοχής. Γίνεται σαφώς αντιληπτό το γιατί η ανθεκτικότητα αποτελεί τον μηχανισμό προσαρμογής —δηλαδή το μέσο για την προσαρμογή— εντός ενός πλαισίου κατοχής και αποικιοποίησης που εμφανίζεται ως φυσικό, αιώνιο και μη τροποποιήσιμο. Εξάλλου, ο ίδιος ο τίτλος της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας που θέτει τον ορίζοντα του 2050, μοιάζει να καταδικάζει μία ή και περισσότερες γενιές Παλαιστίνιων στην ίδια συνθήκη ανελευθερίας και αποστέρησης, να φυσικοποιεί το πρότυπο της εποικιστικής αποικιοκρατίας και να αποπροσανατολίζει από τα πραγματικά αίτια της κατάστασης, εξατομικεύοντας την ευθύνη της όποιας αστοχίας στην ανάπτυξη στους ίδιους τους Παλαιστίνιους. Με άλλα λόγια, η ελευθερία δεν είναι εφικτή σύμφωνα και με τα λόγια του Μπέρκοβιτς, και η Ισραηλινή κατοχή θα συνεχίσει να υφίσταται —το ίδιο και η υφαρπαγή των πόρων και της γης— και οι Παλαιστίνιοι οφείλουν να μάθουν να τη διαχειρίζονται.

Πώς οι Συμφωνίες του Όσλο επέβαλαν την νεοφιλελεύθερη ανάπτυξη

Τα παραπάνω γίνονται ακόμη πιο σαφή εάν εξετάσουμε τη Στρατηγική Ανθεκτικότητας της Ραμάλλα μέσα στο αναπτυξιακό πλαίσιο που προωθείται στην Παλαιστίνη ήδη από τη δεκαετία του 1990, το οποίο και διαμορφώθηκε από τις ίδιες τις Συμφωνίες του Όσλο. Καταρτισμένες στα μέσα της δεκαετίας του 1990, δηλαδή την περίοδο κυριαρχίας και εμπέδωσης του νεοφιλελευθερισμού, οι συμφωνίες αυτές ακολούθησαν τις κύριες επιταγές της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ, θεσμών που διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωσή τους, αλλά και του προτύπου ανάπτυξης που υπαγόρευε για την περιοχή της Μέσης Ανατολής η επεκτατική οικονομική τάση των Ηνωμένων Πολιτειών.¹⁶³³

Κεντρική θέση του αναπτυξιακού προτύπου που επέβαλλε το Όσλο ήταν ο διαχωρισμός της πολιτικής από την αναπτυξιακή διαδικασία, ακολουθώντας μία προσέγγιση βασισμένη “σε μία απλοϊκή, αλλά κοινή παραδοχή [του νεοφιλελευθερισμού] σχετικά με μία γραμμική πρόοδο μεταξύ της ειρήνης, της ασφάλειας και της ανάπτυξης”, ως εάν τα άτομα, οι κοινωνικές ομάδες και οι θεσμοί που εμπλέκονται, διαθέτουν εγγενείς τις θετικές ιδιότητες του καλού, της ισότητας του δικαίου κ.λπ. που αρκεί να τις συμφωνήσουμε για να

¹⁶³³ Αναλύοντας το ρόλο των ΗΠΑ για την επέκταση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στη Μέση Ανατολή και ιδιαίτερα στην Παλαιστίνη μέσω του Ισραήλ, ο καθηγητής αναπτυξιακών σπουδών Άνταμ Χανιέ (Adam Hanieh) εξηγεί ότι: “Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, με την οριστική κατάρρευση της Βρετανικής και Γαλλικής αποικιοκρατίας στη Μέση Ανατολή, οι ΗΠΑ αναδύθηκαν ως η κυρίαρχη ιμπεριαλιστική δύναμη της περιοχής. Λόγω της ύπαρξης πετρελαϊκών πόρων, η Μέση Ανατολή κατέστη ζωτικής σημασίας για τη συνολική κατασκευή της ηγεμονίας των ΗΠΑ στην παγκόσμια [οικονομία. Συνεπώς, η Μέση Ανατολή όφειλε] να αναπτύξει ένα πολιτικό πλαίσιο ικανό να συντηρήσει την επιρροή τους” [Adam Hanieh, ‘Palestine in the Middle East: Opposing Neoliberalism and US Power (Part 2)’, *Monthly Review* online, 2008b]. Για μία πιο εκτενή ανάλυση σχετικά με το νεοφιλελεύθερο πρότυπο ανάπτυξης του Όσλο βλέπε: Adel Samara, ‘Globalization, the Palestinian Economy, and the ‘Peace Process’, *Journal of Palestine Studies* 29, τχ. 2 (2000): 20–34 | Linda Tabar και Omar Jabary Salamanca, ‘After Oslo: Settler Colonialism, Neoliberal Development and Liberation’, στο *Critical Readings of Development Under Colonialism: Towards a Political Economy for Liberation in the Occupied Palestinian Territories* (Birzeit: Birzeit University, Center for Development Studies & Rosa Luxemburg Stiftung, 2015) | Jeremy Wildeman, ‘Neoliberalism as Aid for the Settler Colonization of the Occupied Palestinian Territories After Oslo’, στο *Palestine and Rule of Power: Local Dissent vs. International Governance*, επιμ. Alaa Tartir και Timothy Seidel, Middle East Today (Cham: Springer International Publishing, 2019), 153–74.

ισχύσουν.¹⁶³⁴ Οι Ταμπάρ (Tabar) και Σαλαμάνκα μάλιστα, αποδομώντας το λανθάνον ταξικό πρόσημο αυτών των αναπτυξιακών προτάσεων κάνουν σαφή αναφορά στο “νεοφιλελεύθερο αναπτυξιακό πείραμα που συνόδευσε το Όσλο και το τεχνοκρατικό του πλαίσιο απο-πολιτικοποίησης”.¹⁶³⁵ Με άλλα λόγια, μετά την Ιντιφάντα η αναπτυξιακή λογική που προώθησε το Όσλο, αντί να αποτελέσει ένα πλαίσιο ενδυνάμωσης και αυτονόμησης, ανάγκασε την Παλαιστίνη να προσδεθεί ακόμα περισσότερο τόσο στην οικονομία του Ισραήλ, όσο και στην οικονομία των ΜΚΟ και της διεθνούς βοήθειας, προτάσσοντας πρώτα και κύρια την οικονομική ευταξία και ανάπτυξη. Με δεδομένη λοιπόν αυτή την πρόσδεση, οποιαδήποτε διεθνής βοήθεια τείνει να λειτουργεί και πάλι υπέρ του Ισραήλ. Η καθηγήτρια δικαίου Ριμ Μπάντι (Reem Bahdi) και ο καθηγητής φιλοσοφίας Μουντάρ Κασσίς (Murad Kassis) σωστά σημειώνουν ότι:

“η αναπτυξιακή βοήθεια παρέχει ακόμη ένα μέσο για το νεο-αποικιακό σχέδιο κατά της Παλαιστίνης [...]. Για παράδειγμα, η αναπτυξιακή βοήθεια έχει βοηθήσει το Ισραήλ να καλύψει το κόστος της κατοχής [...]. Η αναπτυξιακή βοήθεια έχει επίσης δημιουργήσει ‘γεγονότα επί του εδάφους’ τα οποία έχουν βοηθήσει στην εμπέδωση της κατοχής [...]. Η αναπτυξιακή βοήθεια έχει επίσης αποσπάσει την προσοχή από την κατοχή ως κατοχή”.¹⁶³⁶

Επιπλέον, όπως πολύ εύστοχα το συμπυκνώνει ο Νουμάν Καναφάνι (Nu'man Kanafani), η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια στόχευσε στην απο-πολιτικοποίηση της Παλαιστινιακής κοινωνίας μέσα από το “αίτημα για την οικοδόμηση μίας οικονομίας ως εάν να μην υπήρχε η κατοχή”.¹⁶³⁷ Όπως εξηγούν οι Ταμπάρ και Σαλαμάνκα, η σχέση μιας εθνικής οικονομίας με το πολιτικό της υποκείμενο, στο βαθμό που ουσιαστικά διαμεσολαβείται από τις όποιες “φιλανθρωπικού” χαρακτήρα βοήθειες, οδηγεί στην ακύρωση του ίδιου του πολιτικού υποκειμένου:

“[...] η αναπτυξιακή βοήθεια χρησιμοποιήθηκε για να αποκρύψει την απουσία μίας πραγματικής πολιτικής διαδικασίας. Και ως τέτοια, η ανάπτυξη όχι μόνο μετατράπηκε σε συνεργό του αποικιοκρατικού σχεδίου του Ισραήλ, αλλά και επιχορήγησε την κατοχή, διατήρησε και αναπαρήγαγε τις εποικιστικές αποικιοκρατικές δομές εξουσίας και καταπίεσης. Οι επεμβάσεις της αναπτυξιακής και της ανθρωπιστικής βοήθειας στην Παλαιστίνη, όπως και παντού αλλού στον

¹⁶³⁴ Le More 2008: 7. Τη λογική αυτή συνοψίζει σκωπτικά ο Τζέρεμι Γουίλντμαν: “Η προσέγγιση αυτή αντανakλούσε την κλασική φιλελεύθερη πίστη στην εγγενή καλοσύνη του ατόμου (και της αγοράς), τη δυνατότητα των πολιτικών θεσμών (και της αγοράς) να προωθούν την κοινωνική πρόοδο, αλλά και την ιδέα ότι τα κράτη είναι ικανά για ουσιαστική συνεργασία μεταξύ τους (συνήθως μέσω της αγοράς). Σύμφωνα με το φιλελεύθερο αυτό παράδειγμα, τα ορθολογικά κράτη θα συνειδητοποιήσουν ότι η γενικότερη ευημερία τους είναι αναγκαστικά αλληλένδετη [...]. Στην περίπτωση του Ισραήλ και των κατεχόμενων Παλαιστινιακών εδαφών αυτή η συνεργασία θα ενεργοποιούσε κοινά οικονομικά οφέλη, θα ενδυνάμωνε την ειρήνη και θα οδηγούσε σε ακόμη μεγαλύτερη οικονομική μεγέθυνση σε έναν ενάρετο κύκλο ειρήνης που ενδυναμώνεται από την οικονομική ανάπτυξη. Το Όσλο συνιστούσε πρακτικά ένα οικονομικό ειρηνευτικό σχέδιο [το οποίο] αντιπροσώπευε μία εξαιρετικά συγκεντρωτική, ιεραρχική εκδοχή του φιλελευθερισμού, γνωστή ως νεοφιλελευθερισμός” (Wildeman 2019: 154-55).

¹⁶³⁵ Tabar και Jabary Salamanca 2015: 12.

¹⁶³⁶ Reem Bahdi και Mudar Kassis, ‘Decolonisation, dignity and development aid: a judicial education experience in Palestine’, *Third World Quarterly* 37 (2016): 2012-13.

¹⁶³⁷ Numan Kanafani, ‘As If There Is No Occupation’, *Middle East Report Online*, 22 Σεπτεμβρίου 2011.

κόσμο, χρησιμοποιήθηκαν ως μία διαχειριστική βοήθεια, ένα υποκατάστατο της πολιτικής, ή ως πολιτική με άλλα μέσα”.¹⁶³⁸

Αυτή ήταν και η μορφή διακυβέρνησης που υιοθετήθηκε και εδραιώθηκε με τις Συμφωνίες του Όσλο, σύμφωνα με τις οποίες, μία σειρά από διεθνείς οργανισμούς, οικονομικούς θεσμούς και ιδιωτικούς παράγοντες διαμορφώνουν όχι μόνο τη λογική, αλλά και τις πρακτικές της ανάπτυξης στην Παλαιστίνη στην κατεύθυνση των δικών τους συμφερόντων. Αυτή είναι και η διακυβέρνηση που προτείνει και ακολουθεί πιστά και η Στρατηγική Ανθεκτικότητας, καταλήγοντας να διαιωνίζει ένα πλαίσιο, όπου —για να θυμηθούμε τα λόγια του Τομά Σανκάρά— η διεθνής βοήθεια και η οικονομική ανάπτυξη τελικά εγκλωβίζουν την Παλαιστίνη στη μονιμοποίηση της ανάγκης για βοήθεια, δηλαδή στη μονιμοποίηση της υποτέλειας.

Εικόνα 37: Μερικά από τα πλείστα έργα που χρηματοδοτούνται από την αμερικανική USAID στη Βηθλεέμ (προσωπικό αρχείο)

Σύμφωνα με το Όσλο, στην Παλαιστινιακή Αρχή ανατέθηκε η δημιουργία των απαραίτητων υποδομών και θεσμών για τη μελλοντική δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους. Επομένως, η λύση του παλαιστινιακού ζητήματος αναπέμφθηκε και πάλι σε έναν μέλλοντα χρόνο, όπου και όταν οι δείκτες ανάπτυξης ολοκλήρωναν το έργο της μαθητείας τους μέσω της οποίας οι Παλαιστίνιοι κλήθηκαν να αποδείξουν ότι “αξίζουν” να έχουν ένα ανεξάρτητο κράτος. Να αποδείξουν, δηλαδή, ότι έχουν τη δυνατότητα ανέλιξης εντός μίας εξελικτικής κλίμακας στην οποία η ανάπτυξη αξιολογείται με οικονομικούς και τεχνοκρατικούς όρους. Η αντίληψη αυτή διατυπώνεται ρητά από το ΔΝΤ:

“Οι Συμφωνίες του Όσλο που υπογράφηκαν μεταξύ των Ισραηλινών και των Παλαιστίνιων την περίοδο 1993-1995 προσέφεραν την πρώτη ουσιαστική ελπίδα για

¹⁶³⁸ Tabar και Jabary Salamanca 2015: 14-15.

την ειρηνική επίλυση [της Ισραηλινο-Παλαιστινιακής διαμάχης].¹⁶³⁹ Οι συμφωνίες αυτές οδήγησαν στην ίδρυση της Παλαιστινιακής Αρχής με καθήκον την οικοδόμηση νέων θεσμών από την αρχή και την ανάπτυξη μίας πολιτικής και ενός νομικού πλαισίου για τη Δυτική Όχθη και τη Γάζα ικανού να παρέχει τη βάση για ένα μελλοντικό Παλαιστινιακό κράτος. Σημειώθηκε σημαντική πρόοδος προς τις κατευθύνσεις αυτές μέχρι το ξέσπασμα της δεύτερης 'Ιντιφάντα' το 2000. Παρά τις προσπάθειες για την επανέναρξη της ειρηνευτικής διαδικασίας (του 'οδικού χάρτη'), η κατάσταση συνέχισε να επιδεινώνεται και κορυφώθηκε με την εκλογή της κυβέρνησης της Χαμάς το 2006, τον επακόλουθο αποκλεισμό της από το Ισραήλ και τον διαχωρισμό της [Παλαιστίνης] στις ξεχωριστές πολιτικές οντότητες της Γάζας και της Δυτικής Όχθης".¹⁶⁴⁰

Στην ίδια λογική, η Παγκόσμια Τράπεζα παρουσιάζει τις κεντρικές κατευθύνσεις πίσω από την ανάπτυξη που επιβλήθηκε στην Παλαιστίνη, οι οποίες στο σύνολό τους προωθούν τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη:

"Η αδιάλειπτη οικονομική μεγέθυνση, που ευρέως αναγνωρίζεται ως βασικό τμήμα της διαδικασίας οικοδόμησης του Παλαιστινιακού κράτους, θα εξαρτηθεί από τη συγκρότηση μίας δυναμικής οικονομίας καθοδηγούμενης από τον ιδιωτικό τομέα [...]. Η βιωσιμότητα ενός μελλοντικού Παλαιστινιακού κράτους προϋποθέτει μία οικονομία καθοδηγούμενη από τον ιδιωτικό τομέα, ικανή να δημιουργήσει τις θέσεις εργασίας που χρειάζεται ένας ταχέως αυξανόμενος πληθυσμός, αλλά και τους πόρους που απαιτούνται από την κυβέρνηση για την παροχή υπηρεσιών. [Είναι] σημαντικό η Παλαιστινιακή Αρχή να λάβει μέτρα για τη μείωση των δαπανών της, την αύξηση των εσόδων της και τον προσανατολισμό της προς την οικονομική βιωσιμότητα [...]. Σημαντικές αποταμιεύσεις θα δημιουργηθούν μόνο μέσω μίας ολοκληρωμένης μεταρρύθμισης του δημόσιου τομέα [...]. Ανεξάρτητα από τα μέτρα που θα λάβει η Παλαιστινιακή Αρχή, η οικονομική βιωσιμότητα δεν είναι πιθανή χωρίς έναν πολιτικό διακανονισμό που θα επιτρέψει στον ιδιωτικό τομέα να σημειώσει ταχεία και αδιάλειπτη μεγέθυνση".¹⁶⁴¹

Τα παραπάνω συνθέτουν το πλαίσιο που εν τέλει υιοθετήθηκε μετά τη δεύτερη Ιντιφάντα από την Παλαιστινιακή αρχή και εντός του οποίου η Ραμάλλα εντάχθηκε στο πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων. Οι προτεραιότητες της νεοφιλελεύθερης ανάπτυξης αντανακλώνται στη Στρατηγική Ανθεκτικότητας της πόλης, διότι αυτές θεωρούνται απαραίτητες προϋποθέσεις, όπως μας ενημερώνει και ο ΟΟΣΑ, για την "αποτελεσματική οικοδόμηση ενός κράτους"¹⁶⁴² και αποτελούν τα κριτήρια στα οποία η Παλαιστίνη καλείται

¹⁶³⁹ Ο όρος "διαμάχη" θεωρούμε ότι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της υφιστάμενης σύγκρουσης και για το λόγο αυτόν χρησιμοποιείται μόνο εφόσον αναφέρεται ως τέτοιος από τα κείμενα που παραθέτουμε.

¹⁶⁴⁰ International Monetary Fund, 'Program Note on the West Bank and Gaza', IMF, 25 Οκτωβρίου 2011.

¹⁶⁴¹ World Bank, 'West Bank and Gaza: Towards Economic Sustainability of a Future Palestinian State: Promoting Private Sector-Led Growth', Απρίλιος 2012: i-ii.

¹⁶⁴² Συγκεκριμένα, ο ΟΟΣΑ αναφέρει, σε μία λογική που αντιλαμβάνεται το κράτος ως άλλη μία επιχείρηση: "Οι κύριες λειτουργίες στις οποίες οφείλουμε να εστιάσουμε είναι η ασφάλεια και η δικαιοσύνη, η διαχείριση των εσόδων και εξόδων, η οικονομική ανάπτυξη —ιδιαίτερα η δημιουργία θέσεων εργασίας— και η παροχή υπηρεσιών" (OECD 2011: 13).

να “πειθαρχήσει” για να μπορέσει μελλοντικά να κριθεί “ικανή” ή “μη ικανή” ώστε να έχει το δικό της, αυτόνομο και ανεξάρτητο κράτος. Η Παγκόσμια Τράπεζα δεν αφήνει καμία αμφιβολία για την προοπτική αυτή:

“Οι ισχυροί θεσμοί και η αδιάλειπτη οικονομική μεγέθυνση παραμένουν τα θεμέλια του μελλοντικού Παλαιστινιακού κράτους. [Εάν] η Παλαιστινιακή Αρχή διατηρήσει την αποδοτικότητά της στην οικοδόμηση των θεσμών και στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών, θα βρίσκεται σε καλή θέση για τη δημιουργία ενός κράτους ανά πάσα στιγμή στο εγγύς μέλλον”.¹⁶⁴³

Διαφαίνεται συνεπώς ότι, σύμφωνα με τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, ως προϋποθέσεις δημιουργίας ενός κράτους και αυτοδιάθεσης του λαού του θεωρούνται η αδιάλειπτη οικονομική μεγέθυνση, η αποδοτικότητα, η βιωσιμότητα του κράτους, η ταύτιση του με τον ιδιωτικό τομέα, οι ισχυροί θεσμοί κ.ά. παρεμφερείς έννοιες και αξίες του νεοφιλελεύθερου μάλιστα λεξιλογίου. Με άλλα λόγια όσα γνωρίζουμε από τη μελέτη της ιστορίας δεν είναι πλέον σε ισχύ, όπως για παράδειγμα η συνθήκη κατά την οποία τα απελευθερωτικά κινήματα την περίοδο δημιουργίας των εθνικών κρατών διεκδικούσαν και δημιουργούσαν το πολιτικό υποκείμενο και τους θεσμούς τους (οικονομικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς κλπ) Στην περίπτωση της Παλαιστίνης, αυτό το ιστορικό υπόδειγμα “αντικαταστάθηκε” από οικονομικές προϋποθέσεις, προσαρμογές, μεταρρυθμίσεις, απαγορεύσεις και άλλα οικονομικά εργαλεία και καλές πρακτικές. που δικαίως συγκεντρώνουν την κριτική μιας διαφορετικής θεώρησης, η οποία θα μπορούσε να συνοψιστεί στο σχολιασμό του Νουμάν Καναφάνι: “Από τότε η δημιουργία των κρατών εξαρτάται από την θεσμική ετοιμότητα; [...] Η ιστορία επιβεβαιώνει, σχεδόν χωρίς εξαιρέσεις, ότι η δημιουργία ενός κράτους συνιστά μία αμιγώς πολιτική απόφαση, η οποία δεν οφειλόταν ποτέ στους παράγοντες αυτούς”.¹⁶⁴⁴

Στην πραγματικότητα, η αντίληψη της ανάπτυξης που υιοθετήθηκε από την Παλαιστινιακή Αρχή —μετά το Όσλο, αλλά κυρίως μετά τη δεύτερη Ιντιφάντα— υποδηλώνει, όπως συχνά επισημαίνεται, μία αντιστροφή των προτεραιοτήτων του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος της Παλαιστίνης. Μέσα από μία τεχνοκρατική λογική που απογυμνώνει τους θεσμούς και τις υποδομές από την πολιτική και κοινωνική τους σημασία, στην ιεράρχηση της επιβεβλημένης στην Παλαιστίνη ανάπτυξης τοποθετείται σε πρώτη θέση η ενίσχυση των υποδομών και των θεσμών ως “προϋπόθεση και όχι ως αποτέλεσμα για την πολιτική ανεξαρτησία”.¹⁶⁴⁵ Ακριβώς αυτή είναι η, με νομιμοποιημένους όρους, επιβολή και διαιώνιση της ίδιας της Ισραηλινής εποικιστικής αποικιοκρατίας.

¹⁶⁴³ World Bank, ‘Building the Palestinian State: Sustaining Growth, Institutions, and Service Delivery. Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee’ (World Bank, Απρίλιος 2011): 5.

¹⁶⁴⁴ N. Kanafani 2011.

¹⁶⁴⁵ Στο ίδιο.

Αναπαράγοντας τις ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας και τα “γεγονότα επί του εδάφους”

Ενδεικτική της αντιστροφής αυτής των προτεραιοτήτων της Παλαιστινιακής Αρχής είναι μία σειρά αναπτυξιακών προγραμμάτων που έχει καταρτίσει από το 2007 κι έπειτα,¹⁶⁴⁶ όπως το “Σχέδιο για την Παλαιστινιακή Μεταρρύθμιση και Ανάπτυξη, 2008-2010” (Palestinian Reform and Development Plan, PRDP),¹⁶⁴⁷ αλλά και το πρόγραμμα “Τερματίζοντας την Κατοχή, Ιδρύοντας το Κράτος” (Ending the Occupation, Establishing the State, 2009).¹⁶⁴⁸ Οι μεταρρυθμιστικές προτάσεις των πολιτικών αυτών –καθ’ υπόδειξη του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας—¹⁶⁴⁹ σήμαναν στην πράξη ένα πρόγραμμα σκληρής δημοσιονομικής λιτότητας. Αντίστοιχα, το αναπτυξιακό τους πρόγραμμα υιοθέτησε πλήρως τη ρητορική, την επιχειρηματολογία και το οικονομικό όραμα των επιταγών του διεθνούς νεοφιλελεύθερου μπλοκ, προτάσσοντας την οικονομική ανάπτυξη ως *sine qua non* της δημιουργίας ενός ανεξάρτητου Παλαιστινιακού κράτους. Η Παλαιστινιακή Αρχή υποστηρίζει ότι ο στόχος των αναπτυξιακών αυτών κατευθύνσεων είναι:

“η οικοδόμηση ισχυρών κρατικών θεσμών ικανών να καλύπτουν, ισότιμα και αποτελεσματικά, τις ανάγκες των πολιτών μας, παρά την κατοχή. Πιστεύουμε ότι η πλήρης προσήλωση σε αυτή την προσπάθεια οικοδόμησης του κράτους θα προωθήσει την ύψιστη εθνική προτεραιότητα του τερματισμού της κατοχής, και ως εκ τούτου θα μας επιτρέψει να ζούμε ελεύθερα και με αξιοπρέπεια σε ένα δικό μας κράτος”.¹⁶⁵⁰

Βέβαια, οι πολιτικές που διαμόρφωσαν τα σχέδια αυτά έχουν χαρακτηριστεί ως η “πιο δριμεία επίθεση στην πρόσφατη ιστορία, σε οποιοδήποτε δημόσιο τομέα της Μέσης

¹⁶⁴⁶ Πρόκειται για την περίοδο μετά την ένοπλη διαμάχη μεταξύ της Χαμάς και της Φατάχ και το διαχωρισμό της Γάζας από τη Δυτική Όχθη, με την εγκαθίδρυση ξεχωριστών και παράλληλων κυβερνήσεων στις δύο περιοχές της Παλαιστίνης. Γενικότερα, η ανοιχτά νεοφιλελεύθερη στροφή της Παλαιστινιακής Αρχής συνδέεται με την πρωθυπουργία του Σαλάμ Φαγιάντ (Salam Fayyad, 2007-2013), ο οποίος πριν αναλάβει αυτή την πολιτική θέση είχε υπηρετήσει για χρόνια ως εκπρόσωπος τόσο της Παγκόσμιας Τράπεζας όσο και του ΔΝΤ στην Παλαιστίνη. Ο Φαγιάντ ηγήθηκε της κυβέρνησης έκτακτης ανάγκης μετά τα γεγονότα με τη Χαμάς το 2007 (Ιούνιος-Ιούλιος 2007), και της ακόλουθης υπηρεσιακής κυβέρνησης (13^η Κυβέρνηση, 2007-2013), στις οποίες διετέλεσε και Υπουργός Οικονομίας. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται και από την όλο και μεγαλύτερη πρόσδεση της Παλαιστινιακής Αρχής στο Ισραήλ, τόσο στον οικονομικό τομέα όσο, και κυρίως, στο πεδίο της ασφάλειας, γεγονός που προσέδωσε στην Παλαιστινιακή Αρχή το ψευδώνυμο του “εργολάβου της Ισραηλινής κατοχής”. Όπως εξηγεί ο Κοσματόπουλος, στην ουσία “[έχει δημιουργηθεί] μία βιομηχανία ‘ειρήνης’, μέσα από την οποία η Παλαιστινιακή Αρχή μετατράπηκε σε εργολάβο της Ισραηλινής κατοχής. Δόθηκαν, για παράδειγμα, πολλά κονδύλια για τη δημιουργία της παλαιστινιακής αστυνομίας, η οποία κατά κόρον χρησιμοποιήθηκε κατά των Παλαιστινίων. Η Παλαιστινιακή Αρχή φυλάκισε –και έχει ακόμα στις φυλακές– Παλαιστίνιους αγωνιστές απαλλάσσοντας από τον κόπο και τα έξοδα την κατοχική δύναμη. Ένα γνωστό σενάριο σε αποικιοκρατικές καταστάσεις αλλού” (Κοσματόπουλος 2021).

¹⁶⁴⁷ Palestinian National Authority, ‘Palestinian Reform and Development Plan (2008-2010)’, Απρίλιος 2008.

¹⁶⁴⁸ Palestinian National Authority, ‘Ending the Occupation, Establishing the State: Program of the Thirteenth Government’, Αύγουστος 2009.

¹⁶⁴⁹ Βλέπε αναλυτικά για το ρόλο του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας στη διαμόρφωση της αναπτυξιακής ατζέντας της Παλαιστινιακής Αρχής: International Monetary Fund 2011 και World Bank, ‘Palestinian Recovery and Development Plan Multi-Donor Trust Fund’, World Bank, 2021a.

¹⁶⁵⁰ Palestinian National Authority 2009: 3.

Ανατολής”, προωθώντας μαζικές απολύσεις αλλά και τη γενικότερη απορρύθμιση του δημόσιου τομέα στη λογική της “ελάττωσης των δαπανών”.¹⁶⁵¹ Αξιολογώντας αυτή την “αναπτυξιακή πολιτική” οι Χαλίντι και Σαμούρ συνοψίζουν τα ζητήματα που ανακύπτουν από την εφαρμογή της σήμερα στην Παλαιστίνη:

“Η Παλαιστινιακή Αρχή προσφέρει στους Παλαιστίνιους της Δυτικής Όχθης ένα πρόγραμμα που βασίζεται στην κατάκτηση της ανάπτυξης και της ευημερίας χωρίς καμία στρατηγική για αντίσταση ή προσβολή των παραμέτρων της κατοχής. Το πρόγραμμα εμπνέεται από ένα πρότυπο νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης που διαδίδεται με αυξανόμενους ρυθμούς σε όλη την ευρύτερη περιοχή και στα νεοαποικιακά κράτη σε όλο τον κόσμο, αλλά το οποίο κοινωνικά, πολιτισμικά και πολιτικά παραμένει ένα ξένο [alien] δημιούργημα των διεθνών οικονομικών θεσμών με βάση την Ουάσινγκτον”.¹⁶⁵²

Οι προτάσεις των αναπτυξιακών προγραμμάτων δομούνται γύρω από τέσσερις άξονες (“εθνικούς στόχους”): της ασφάλειας, καλής διακυβέρνησης, αυξημένης εθνικής (οικονομικής) ευημερίας και αναβάθμισης της ποιότητας ζωής.¹⁶⁵³ Στοχεύουν, όπως επισημαίνουν, στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των Παλαιστινίων παρά την Ισραηλινή κατοχή, ενώ παράλληλα “προετοιμάζουν” τον ερχομό του ανεξάρτητου κράτους μέσα από τη δημιουργία των κατάλληλων υποδομών.¹⁶⁵⁴

Αν και οι άξονες αυτοί δηλώνεται ότι συναποτελούν το εθνικό όραμα της Παλαιστινιακής Αρχής είναι εξαιρετικά προβληματικό το αποτέλεσμα τους σε μια μελλοντική αυτοδιάθεση, εφόσον αυτό περιλαμβάνει στοχεύσεις όπως για παράδειγμα την ασφάλεια, η οποία σε συνθήκες κατοχής δεν είναι εφικτό να λειτουργήσει παρά μόνον ως καταστολή της αντίστασης. Το ίδιο ισχύει και για τον τελικό στόχο: την ποιότητα ζωής. Ο Γουίλντμαν αντιπαραθέτοντας τις παλαιότερες με τις σημερινές προτεραιότητες της Παλαιστινιακής πολιτικής εξηγεί πώς η “βελτίωση της ποιότητας ζωής” —λογική που εισήγαγαν οι ΗΠΑ επί διακυβέρνησης Ρήγκαν για το Παλαιστινιακό ζήτημα— προωθούσε στην πραγματικότητα την κανονικοποίηση της Ισραηλινής κατοχής, κάνοντάς την πιο “ανεκτή”, ενώ, παράλληλα, επισημαίνει το τι σήμαινε στην πράξη μία άλλη ιεράρχηση των προτεραιοτήτων:

“[Από] τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, [αρκετοί εύποροι Παλαιστίνιοι της διασποράς] παρείχαν σημαντική οικονομική υποστήριξη στους Παλαιστίνιους όχι μόνο για να επιβιώσουν κάτω από

¹⁶⁵¹ Adam Hanieh, ‘Palestine in the Middle East: Opposing Neoliberalism and US Power (Part 1)’, *Monthly Review online*, 2008a. Χαρακτηριστικό είναι το προτεινόμενο μέτρο της μείωσης και σταδιακού τερματισμού των επιδομάτων της Παλαιστινιακής κυβέρνησης για τα έξοδα ενέργειας των νοικοκυριών, με την υιοθέτηση του “πιστοποιητικού πληρωμής” των λογαριασμών υπηρεσιών κοινής ωφέλειας —και κυρίως του ηλεκτρικού ρεύματος— ως απαραίτητου για την πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες (όπως ταυτότητες, οικοδομικές άδειες κ.λπ.) (Palestinian National Authority 2008: 43). Τα επιδόματα αυτά αποτελούσαν σημαντικό δίκτυο προστασίας για τα χαμηλότερα στρώματα της Παλαιστινιακής κοινωνίας, εφόσον η Παλαιστινιακή Αρχή “αγόραζε” ρεύμα από την Ισραηλινή εταιρία για να καλύψει την κατανάλωση των νοικοκυριών που αδυνατούσαν να πληρώσουν το υπέρογκο κόστος του ηλεκτρικού.

¹⁶⁵² Raja Khalidi και Sobhi Samour, ‘Neoliberalism as Liberation: The Statehood Program and the Remaking of the Palestinian National Movement’, *Journal of Palestine Studies* 40, τχ. 2 (2011): 8.

¹⁶⁵³ Palestinian National Authority 2008: 5.

¹⁶⁵⁴ Palestinian National Authority 2009: 30.

την Ισραηλινή κατοχή, αλλά επίσης και για να αμφισβητήσουν και να καθυστερήσουν την εποικιστική αποικιοποίηση της Παλαιστινιακής γης από το Ισραήλ [...]. Ομοίως, την ίδια περίοδο η Σοβιετική Ένωση λειτούργησε ως ένα ισχυρό αντίβαρο υπέρ [...] των Παλαιστινίων στην σύγκρουσή τους με τον στενό σύμμαχο της Δύσης στην περιοχή, το Ισραήλ. [Η βοήθεια αυτή] συμπεριλάμβανε στρατιωτική υποστήριξη για τις Παλαιστινιακές ομάδες απελευθέρωσης, τις οποίες η Δύση χαρακτήριζε ως ‘τρομοκρατικές’. Αυτή η σημαντική Αραβική και Σοβιετική στήριξη για την Παλαιστινιακή αντίσταση βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με τις προτάσεις των ΗΠΑ που στόχευαν στη διατήρηση του status quo κρατώντας τους Παλαιστίνιους ‘ευχαριστημένους’ με μία λογική ‘ποιότητα ζωής’ υπό κατοχή”.¹⁶⁵⁵

Η ατζέντα των προγραμμάτων της Παλαιστινιακής Αρχής, τα οποία διαμορφώνουν και το πολιτικό πλαίσιο που τελικά υιοθετεί και η Στρατηγική Ανθεκτικότητας της Ραμάλλα, δίνει κεντρική θέση στις υποδομές, αποκρύπτοντας τον βαθιά πολιτικό τους χαρακτήρα και εμφανίζοντάς τις ως ένα “ουδέτερο” μέσο μίας “ουδέτερης” οικονομικής ανάπτυξης. Η Στρατηγική επικεντρώνεται λοιπόν στο “τεχνικό” μέρος της διαχείρισης της καταστροφής που προκαλεί η Ισραηλινή κατοχή και η εποικιστική αποικιοκρατία —δηλαδή στην πιο “πρακτική” και “εφικτή” λύση του ζητήματος της υφαρπαγής των Παλαιστινιακών πόρων, όπως επισήμανε ο Μπέρκοβιτς. Παρουσιάζει την καταστροφή αυτή ως ένα καταρχήν τεχνικό πρόβλημα έλλειψης υποδομών που μάλιστα μοιάζει να αποτελεί ευθύνη των ίδιων των Παλαιστινίων, την ίδια στιγμή που το Ισραήλ συνεχίζει να προωθεί την εποικιστική του πολιτική, ενισχύοντας την κυριαρχία του πάνω στη γη και τους πόρους των Παλαιστινίων.

Ωστόσο, όπως αποδεικνύει και η περίπτωση των φραγμάτων στη Νέα Ορλεάνη, οι υποδομές στην Παλαιστίνη δεν συνιστούν απλώς ένα αμιγώς τεχνικό πεδίο, αλλά διαδραματίζουν έναν βαθιά πολιτικό ρόλο. Όπως στη Νέα Ορλεάνη το πού και πώς θα χτιστούν τα φράγματα, αλλά και το πώς θα συντηρηθούν, ήταν λειτουργικό μέρος μιας στρατηγικής κοινωνικού διαχωρισμού, έτσι και στην Παλαιστίνη τα δίκτυα των υποδομών συγκροτούν “εξαιρετικά ισχυρά μέσα όχι μόνο για την άντληση πόρων, αλλά και για την οργάνωση της αποστέρησης και, ουσιαστικά για την αποικιοποίηση των Παλαιστινίων”¹⁶⁵⁶ από το Ισραήλ.

Αν και στη Στρατηγική Ανθεκτικότητας η Ισραηλινή κατοχή κατονομάζεται σαφώς ως ο παράγοντας που απαγορεύει στους Παλαιστίνιους την πρόσβαση στους ίδιους τους πόρους τους, οι προτάσεις δεν φαίνονται να την αμφισβητούν, αλλά μάλλον να τη διαχειρίζονται. Το ερώτημα που ανακύπτει είναι, βέβαια, το κατά πόσο η βελτίωση των ελάχιστων υποδομών στις οποίες έχει περιορίσει το Ισραήλ τους Παλαιστίνιους μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστική ανάπτυξη. Ο Νουμάν Καναφάνι σωστά επισημαίνει ότι:

“Μερικές βελτιώσεις των υποδομών είναι απαραίτητες για τη διευκόλυνση της οικονομικής ανάπτυξης και την ανακούφιση των συνθηκών ζωής των κατοίκων της Δυτικής Όχθης. Ωστόσο, η ανάληψη τέτοιων εγχειρημάτων θα μπορούσε να ιδωθεί ως μία άρρητη αναγνώριση από μέρους της Παλαιστινιακής Αρχής των ‘γεγονότων επί του εδάφους’ που επιβάλλει το Ισραήλ”.¹⁶⁵⁷

¹⁶⁵⁵ Wildeman 2019: 159.

¹⁶⁵⁶ Jabary Salamanca 2021.

¹⁶⁵⁷ N. Kanafani 2011.

Πράγματι, μία κριτική ανάγνωση των υλικών αλλά και των συμβολικών πτυχών των συγκεκριμένων αναπτυξιακών πολιτικών που προωθούνται στην Παλαιστίνη είναι εφικτή μόνο εφόσον αυτές ιδωθούν μέσα στο πλαίσιο της Ισραηλινής εποικιστικής αποικιοκρατίας. Ενδεικτική είναι η πρόταση της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας της Ραμάλλα για “αύξηση της πυκνότητας της πόλης” ως απάντηση στον περιορισμό της φυσικής μεγέθυνσής της. Η πρόταση αυτή σημαίνει στην πράξη την περαιτέρω ενίσχυση ενός συγκεκριμένου τρόπου δόμησης της πόλης, δηλαδή της καθ’ ύψος ανάπτυξης, λόγω των περιορισμών που επέβαλαν οι Συμφωνίες του Όσλο.¹⁶⁵⁸ Η πρακτική αυτή ευνοεί τη συσσώρευση και συγκεντροποίηση γης που πραγματοποιείται από το μεγάλο (διεθνές) κεφάλαιο τα τελευταία χρόνια, κατεδαφίζοντας ιστορικά κτήρια και τμήματα της πόλης, με αποτέλεσμα μία βίαιη αλλαγή του τοπίου της. Όπως χαρακτηριστικά μας ανέφερε ο ιδιοκτήτης ενός από τα ιστορικότερα και παλαιότερα κτήρια της πόλης, “σε μερικά χρόνια η Ραμάλλα, με ιστορία από τον 16^ο αιώνα, θα μοιάζει νεότερη από τους πρώτους Ισραηλινούς εποικισμούς”.¹⁶⁵⁹

Στη συμβολική αυτή αλλαγή του τοπίου πρωτοστατεί και η ανερχόμενη αστική τάξη της Παλαιστίνης, η οποία, σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Άρπαν Ρού (Arpan Roy): “έχει τους πόρους να μετατοπίσει τη συμβολική Παλαιστινιακή αυτοαντίληψη από το χωριάτικο σπίτι και τον ελαιώνα [...] σε στοιχεία [που θεωρούνται] αντιπροσωπευτικά της νεωτερικότητας, όπως οι ουρανοξύστες, οι πολυκατοικίες, οι τράπεζες με τις γυάλινες προσόψεις κ.λπ.”.¹⁶⁶⁰

Αντίστοιχα, η πρόταση της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας για τη δημιουργία μίας “πρότυπης ανθεκτικής γειτονιάς” που αναθέτει την ευθύνη της διαχείρισης στον ιδιωτικό τομέα, μοιάζει να αναπαράγει ένα μοντέλο ανάπτυξης οργανωμένης πολεοδομησης μέσω ιδιωτικών επενδύσεων. Το μοντέλο αυτό εμφανίστηκε τα τελευταία χρόνια στη Δυτική Όχθη ως απάντηση στη μεγάλη πίεση της αγοράς ακινήτων εντός των αστιακών κέντρων της Παλαιστίνης –και ιδιαίτερα της Ραμάλλα. Πρόκειται για τη νέα πόλη-δορυφόρο της Ραμάλλα, το Ραουάμπι (Rawabi), το πρώτο παράδειγμα Παλαιστινιακής σχεδιασμένης νέας πόλης, η κατασκευή της οποίας ξεκίνησε το 2011. Το έργο, προϊόν ΣΔΙΤ,¹⁶⁶¹ αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες ιδιωτικές επενδύσεις στην Παλαιστίνη και παρουσιάστηκε ως μία “καινοτόμα προσέγγιση της αστιακής ανάπτυξης που συγκεντρώνει τις βέλτιστες πρακτικές στο επίπεδο του σχεδιασμού, της βιωσιμότητας και της διατήρησης των φυσικών

¹⁶⁵⁸ Ο Παλαιστίνιος γεωγράφος Μουσαλλάμ Αμπού Χελού εξηγεί ότι: “οι Παλαιστίνιοι δεσμεύονται με συμφωνίες που τους περιορίζουν εντός μίας παγιωμένης κατοχής. Συνεπώς, αντί η αστιακή ανάπτυξη να επεκτείνεται οριζοντίως και καθέτως, η πλειοψηφία των κατασκευών αναπτύσσεται κάθετα, με τους ουρανοξύστες να καταπίνουν τον ήδη πυκνοδομημένο χώρο (Abu Helu 2012: 135).

¹⁶⁵⁹ Το πολιτιστικό κέντρο Νταρ Ζαχράν (Dar Zahran Heritage Building) αποτελεί ένα από τα παλαιότερα κτήρια κατοικίας στην πόλη, το οποίο έχει διασωθεί της κατεδάφισης μετά από πολλούς αγώνες της οικογένειας Ζαχράν. Κατά την επίσκεψή μας, ο ιδιοκτήτης του κέντρου μας επισήμανε τη σημασία του αγώνα των Παλαιστίνιων για τη διατήρηση της γης τους, αλλά μας μίλησε και για τις δυσκολίες που αντιμετώπισε στην προσπάθειά του να διασώσει το κτήριο του πολιτιστικού κέντρου.

¹⁶⁶⁰ Arpan Roy, ‘Reimagining resilience: Urbanization and identity in Ramallah and Rawabi’, *City* 20, τχ. 3 (2016): 373.

¹⁶⁶¹ Πρόκειται για σύμπραξη μεταξύ μίας από τις μεγαλύτερες Παλαιστινιακές επενδυτικές εταιρίες στον τομέα των ακινήτων, της επενδυτικής εταιρίας του Κατάρ (Diar Real Estate Investment Company) και της Παλαιστινιακής Αρχής. Από το 2015 το Ραουάμπι έχει μετατραπεί και σε ξεχωριστό δήμο με το δικό του, διορισμένο, δημοτικό συμβούλιο.

πόρων”.¹⁶⁶² Μετατράπηκε σε σύμβολο του μοντέλου ανάπτυξης που προωθείται από την Παλαιστινιακή Αρχή, από την οποία θεωρήθηκε ως μοχλός ανάπτυξης για τη Δυτική Όχθη και μέσο για την επίτευξη του στόχου της δημιουργίας του Παλαιστινιακού κράτους.

Η “καινοτόμος προσέγγιση” του Ραουάμπι και το πρότυπο σχεδιασμού που παρουσίασε ως υπόδειγμα και μέσον που θα ανοίξει το δρόμο προς την ανεξαρτησία της Παλαιστίνης, συνιστούσε μία σαφή υιοθέτηση και αντιγραφή του πολεοδομικού και αρχιτεκτονικού προτύπου των Ισραηλινών εποικισμών: τοποθεσία στην κορυφή ενός λόφου, εσωστρεφής ανάπτυξη σε όμορους κύκλους γύρω από ένα πολεοδομικό κέντρο, καθαρές, γεωμετρικές αρχιτεκτονικές μορφές, συγκερασμός του αστακού περιβάλλοντος με αυτό της υπαίθρου στη λογική των κηπουπόλεων. Πράγματι, σήμερα από μακριά το Ραουάμπι μοιάζει περισσότερο να συμπληρώνει τον ορίζοντα που σχηματίζουν οι Ισραηλινοί εποικισμοί ως φρούρια στις κορυφές των λόφων της Δυτικής Όχθης, παρά ως μία Παλαιστινιακή πόλη.

Εικόνα 37: Το πρώτο υλοποιημένο τμήμα της νέας πόλης του Ραουάμπι, μία εικόνα τόσο κοινή με αυτή των Ισραηλινών εποικισμών.

Η αντίθεση μεταξύ των Ισραηλινών εποικισμών και των Παλαιστινιακών πόλεων και οικισμών δεν είναι, βέβαια, τυχαία. Αντίθετα, αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη συμβολικά στοιχεία της Ισραηλινής εποικιστικής αποικιοκρατίας. Το Ισραήλ οικοδόμησε διαχρονικά και συστηματικά τη συμβολική του εικόνα ως φορέας της νεωτερικότητας και της προόδου —

¹⁶⁶² ‘Rawabi: Overview’, <https://www.rawabi.ps/en/overview>. Βλέπε και ‘Rawabi: Rawabi Masterplan’, <https://www.rawabi.ps/en/masterplan> | Stacy Perman, ‘Intelligent Cities: A Shining City on a Hill’, *Time*, 31 Μαΐου 2011 | Harriet Sherwood, ‘Rawabi rises: new West Bank city symbolises Palestine’s potential’, *The Guardian*, 8 Αυγούστου 2013.

φυσικά, στα πρότυπα του φιλελεύθερου δυτικού πολιτισμού.¹⁶⁶³ Μία εικόνα που στόχευε στο να επιβληθεί στο χώρο ως η αντίθεση μίας κυρίως αγροτικής Παλαιστίνης με αστακά κέντρα και οικισμούς που ακολουθούν την “χαοτική” ανάπτυξη παλαιότερων ιστορικών εποχών ως άλλα “απολιθώματα” ενός “μη εξελιγμένου” παρελθόντος –κατ’ αντιστοιχία του τρόπου με τον οποίο γίνονται, τελικά, αντιληπτοί οι ίδιοι οι Παλαιστίνιοι στο πλαίσιο αυτής της οριενταλιστικής αποικιοκρατικής θεώρησης. Άλλωστε, ο Αχμάντ τονίζει ότι “όλες οι εποικιστικές κοινότητες είναι εκ φύσεως νεωτερικές, βιομηχανικές και καπιταλιστικές”.¹⁶⁶⁴ Αντίστοιχα, αν αυτή η νεωτερικότητα συνοδευτεί με την διακριτή και αντιθετική κατασκευή των κοινωνικών αναπαραστάσεων, επιβάλλεται από τους ισραηλινούς ως ένας φαντασιακός ιδεότυπος στους Παλαιστίνιους:

“Η οντολογία της Ισραηλινής κατοχής θέτει μία ιεραρχία ύπαρξης ή αξίας μεταξύ των Ισραηλινών και των Παλαιστίνιων και μεταφράζει την οντολογία αυτή σε πολιτική, μέσα από προγράμματα και πρακτικές [που στοχεύουν] στην υποταγή των δικαιωμάτων των Παλαιστίνιων στα δικαιώματα και τα συμφέροντα των Ισραηλινών. Στο πλαίσιο αυτό, η φαντασία αναδεικνύεται ως άρρηκτα συνδεδεμένη με την συνήθη βία της αποικιοκρατίας και τα νεο-αποικιοκρατικά της αντίστοιχα”.¹⁶⁶⁵

Υιοθετώντας το πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό πρότυπο των Ισραηλινών εποικισμών, το Ραουάμπι υιοθετεί και το συμβολισμό τους καταλήγοντας να χαρακτηριστεί, κριτικά, ως ένας “Παλαιστινιακός εποικισμός”. Το μεγάλο κύμα διαμαρτυριών που ξεσήκωσε όμως η κατασκευή της νέας αυτής πόλης δεν οφειλόταν μόνο στην κανονικοποίηση της Ισραηλινής εποικιστικής αποικιοκρατίας μέσω συμβολικών στοιχείων, όπως και μέσα από την πραγματική συνεργασία με το κράτος-απαρτχάιντ του Ισραήλ. Χαρακτηριστικά, το κίνημα “Μποϊκοτάζ, Απόσυρση Επενδύσεων, Κυρώσεις” (Boycott, Divestment and Sanctions, BDS) αναφέρεται σε μία “κραυγαλέα οικονομική νομιμοποίηση” της κατοχής,¹⁶⁶⁶ μέσα από τη συνεργασία με Ισραηλινές κατασκευαστικές εταιρίες, αλλά και με Ισραηλινούς αρχιτέκτονες και πολιτικούς μηχανικούς που κατασκευάζουν Ισραηλινούς εποικισμούς.¹⁶⁶⁷ Αυτό ήταν το πρότυπο πολεοδομικής ανάπτυξης που προωθήθηκε από τα αναπτυξιακά

¹⁶⁶³ Για μία εκτενή ανάλυση της αρχιτεκτονικής των εποικισμών και του πολιτικού χώρου που δημιουργεί η Ισραηλινή κατοχή στη Δυτική Όχθη βλέπε: Eyal Weizman, *Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation* (London, New York: Verso Books, 2007). Εκτός από την αρχιτεκτονική και πολεοδομία των εποικισμών, ενδεικτική είναι και η περίπτωση της πόλης του Τελ Αβίβ που, από προάστιο της ιστορικής αραβικής πόλης Γιάφα, αναπτύχθηκε σε ξεχωριστή πόλη ως η αντίθεσή της, συγκροτώντας τη χωρική αποτύπωση της ιδέας της “προόδου” ως χαρακτηριστικής της διεκδικούμενης ξεχωριστής, εβραϊκής εθνικής οντότητας. Αναπτύχθηκε υιοθετώντας τα δυτικοευρωπαϊκά αστακά πρότυπα: η πρώτη περιοχή που απέκτησε δίκτυο ηλεκτρισμού, με πολεοδομικά σχέδια στα πρότυπα των κηπουπόλεων (από τον Βρετανό Patrick Geddes), αλλά και ένα από τα μεγαλύτερα εργαστήρια σύνθεσης των κυριότερων αρχιτεκτονικών τάσεων του Μοντέρνου Κινήματος και ιδιαίτερα του Μπαουχάους.

¹⁶⁶⁴ Ahmad 2006: 309.

¹⁶⁶⁵ Bahdi και Kassis 2016: 2012.

¹⁶⁶⁶ Palestinian BDS National Committee, ‘Palestinian civil society denounces Bashar Masri’s normalization with Israel as undermining the struggle for Palestinian rights’, BDS Movement, 10 Σεπτεμβρίου 2012.

¹⁶⁶⁷ Ali Abunimah, ‘Role of Israeli firms raises boycott concerns about Rawabi’, The Electronic Intifada, 30 Δεκεμβρίου 2010.

σχέδια της Παλαιστινιακής Αρχής, το οποίο υιοθετεί και η πρόταση της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας για την κατασκευή “πρότυπων ανθεκτικών γειτονιών”.

Η προώθηση στρατηγικών ανθεκτικότητας σε άτομα, γειτονιές, πόλεις ακόμη και οικονομίες, όσο και αν αναγνωρίζει κάποιες αλήθειες, στο τέλος καταλήγει να φυσικοποιεί, να διαιωνίζει και να παγιώνει την εποικιστική αποικιοκρατία, την Ισραηλινή κατοχή και τη “ρουτίνα της μιζέριας που αποτελεί η καθημερινή ζωή στην Παλαιστίνη”.¹⁶⁶⁸ Τα σχέδια αυτά, προωθώντας μία ανάπτυξη απογυμνωμένη από το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό της πλαίσιο, θεωρώντας την αποκλειστικά και μόνο ως αποτέλεσμα τεχνοκρατικών λύσεων, τελικά απο-πολιτικοποιούν τη συνθήκη της Παλαιστίνης, υποκαθιστώντας τα εργαλεία αντίστασης με πολιτικές προσαρμογής. Με τον τρόπο αυτό, η στρατηγική ανθεκτικότητας αφενός υιοθετεί πιστά το πλαίσιο που θέτει η διεθνής αναπτυξιακή ατζέντα, εφόσον επιμένει “να αγνοεί ή εσκεμμένα να υποτιμά τον εδαφικό, δημογραφικό, κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό κατακερματισμό της Δυτικής Όχθης, [λειτουργώντας] ως δίκτυ ασφαλείας για τις φιλο-εποικιστικές πολιτικές οι οποίες περιορίζουν την αίσθηση του επείγοντος για την εξεύρεση πολιτικών λύσεων που να αμφισβητούν την καθεστηκυία τάξη”.¹⁶⁶⁹ Αφετέρου, επικυρώνει πλήρως τη διαχειριστική πολιτική της Παλαιστινιακής Αρχής, η οποία:

“σε μία προσπάθεια να βελτιώσει την ωμή πραγματικότητα και τις ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας της κατοχής, κατέληξε να ενστερνίζεται τις επιταγές της εποικιστικής αποικιοκρατίας στις δικές της πολιτικές για τις υποδομές. [Πρόκειται] για μία απεγνωσμένη προσπάθεια να αποδείξει ότι η Δυτική Όχθη, κατ’ αντιστοιχία των Μπαντουστάν της Νότιας Αφρικής την περίοδο του απάρτχάιντ, έχει αποκτήσει σύγχρονες υποδομές και υπηρεσίες [...], μέσα από έργα ‘βιτρίνας’ και την ετικέτα της νεωτερικότητας”.¹⁶⁷⁰

Σουμούντ: επιμονή ή ανθεκτικότητα;

Οι πολιτικές ανθεκτικότητας που εφαρμόζονται στη Δυτική Όχθη, όπως είδαμε, λειτουργούν προς την κατεύθυνση της φυσικοποίησης και μονιμοποίησης της Ισραηλινής κατοχής ενώ, παράλληλα, με τις επιταγές της διεθνούς βοήθειας προωθούνται τέτοιες νεοφιλελεύθερες πολιτικές που επιβεβαιώνουν την υποτέλεια των Παλαιστίνιων. Η πραγμάτωσή της βέβαια δεν συμβαίνει μόνον μέσα από αυτές τις πολιτικές. Σε αυτό συμβάλλουν και διαδικασίες εκλογίκευσης και εσωτερίκευσης αυτής της έννοιας. Από τη σκοπιά αυτή δεν είναι τυχαίο ότι ο όρος “ανθεκτικότητα” ολοένα και περισσότερο επιχειρείται να ταυτιστεί με την Παλαιστινιακή έννοια του *Σουμούντ* (Sumud), η οποία συνιστά κεντρική έννοια-σύνθημα του Παλαιστινιακού αγώνα για αυτοδιάθεση. Έτσι, η ίδια η έννοια της ανθεκτικότητας —ως παραλλαγή του Σουμούντ—, εντασσόμενη στην Παλαιστινιακή καθημερινότητα, λειτουργεί και ως διαδικασία υποκειμενοποίησης, συμβάλλοντας στην παθητικοποίηση της Παλαιστινιακής αντίστασης.

¹⁶⁶⁸ Hanieh 2008b.

¹⁶⁶⁹ Jabary Salamanca 2016: 72.

¹⁶⁷⁰ Στο ίδιο: 74-75.

Το Σουμούντ αποτελεί μία αραβική έννοια που βρίσκει τις ρίζες της στον 10^ο αιώνα. Συνδέθηκε, μετά τη Νάκμπα, αρχικά με το Παλαιστινιακό προσφυγικό ζήτημα, ως ταυτόσημο με την έννοια της *επιμονής* (steadfastness). Η διατήρηση του καθεστώτος του πρόσφυγα για γενιές και γενιές Παλαιστινίων που ζουν περιορισμένοι στους προσφυγικούς καταυλισμούς στην Παλαιστίνη (Δυτική Όχθη και Γάζα), στην Ιορδανία, στη Συρία και στον Λίβανο, αλλά και μέσα στο Ισραήλ, δηλώνει emphatically την επιμονή στη διατήρηση του δικαιώματος στην επιστροφή.

Ιδιαίτερα για τους Παλαιστίνιους που μετά το 1948 παρέμειναν εντός του Ισραήλ, το Σουμούντ συμπύκνωσε μία μορφή πολιτισμικής αντίστασης, η οποία εκφράστηκε σε μεγάλο βαθμό μέσα από τη λογοτεχνία και την ποίηση. Σε αυτό που ο Γασάν Καναφάνι (Ghassan Kanafani) χαρακτήρισε ως *Λογοτεχνία της Αντίστασης* (Adab al Moqawmah),¹⁶⁷¹ οι ίδιες οι λέξεις αποτελούσαν τα όπλα ενάντια στην Ισραηλινή καταπίεση, από έναν λαό που χαρακτηρίστηκε ως *σαμιντούν*, δηλαδή “ακλόνητος”. Μετά τον επεκτατικό ισραηλινό πόλεμο του 1967, το Σουμούντ μετατράπηκε σε εθνικό σύμβολο της αντίστασης και συνδέθηκε με τους Παλαιστίνιους της Δυτικής Όχθης, της Ανατολικής Ιερουσαλήμ και της Λωρίδας της Γάζας, δίνοντας έμφαση “στη δέσμευση στην εθνική υπόθεση μέσα από την παραμονή στην Παλαιστινιακή γη ή στους προσφυγικούς καταυλισμούς παρά τις αντιξοότητες”.¹⁶⁷²

Το Σουμούντ αποτελεί σύμβολο της καθημερινής Παλαιστινιακής αντίστασης μέχρι και σήμερα με χαρακτηριστικό παράδειγμα, τα ονόματα Σαμίντ και Σαμίντα που είναι κοινά ανάμεσα στα παιδιά των φυλακισμένων αγωνιστών. Πρόκειται για αυτό που ο Αχμάντ αναφέρει ως “την επιμονή ενός λαού στην αναφαίρετη διεκδίκηση της αξιοπρέπειας, της ισότητας και της αυτοδιάθεσης”.¹⁶⁷³ Στο πλαίσιο αυτό, το Σουμούντ εκφράζεται μέσα από ένα σύνολο αλληλένδετων καθημερινών πρακτικών των Παλαιστινίων, ως “η καθημερινή πράξη [praxis] με την οποία οι υποτελείς ομάδες αμφισβητούν και υπονομεύουν την

¹⁶⁷¹ Ghassan Kanafani, *Resistance Literature in Occupied Palestine 1948 -1966* (Κύπρος: Rimal Publications, 2013).

¹⁶⁷² Runa Johannessen, ‘Sumud’, Interactive Encyclopedia of the Palestine Question, 2019. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, το Σουμούντ υιοθετήθηκε από τη ρητορική της κυρίαρχης, στους Παλαιστινιακούς προσφυγικούς καταυλισμούς του Λιβάνου και της Ιορδανίας, Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (Palestine Liberation Organisation, PLO) και συνδέθηκε και με τις ένοπλες μορφές πάλης της Παλαιστινιακής αντίστασης. Μετά το 1967 επεκτάθηκε και στα κατεχόμενα, πλέον, εδάφη, απέναντι στους επεκτεινόμενους ισραηλινούς εποίκισμούς και τις ισραηλινές επιθέσεις. Αν και από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 δέχθηκε κριτική ως μία μορφή παθητικής αντίστασης που εστίαζε κυρίως στην επιβίωση, αναβίωσε ως η καρδιά της δυναμικής που οδήγησε στην πρώτη Ιντιφάντα στα τέλη της δεκαετίας του 1980, ως *Σουμούντ της αντίστασης* (Sumud muqawim) (Johannessen 2019). Για την πληθώρα των περιεχομένων που έχει προσλάβει η έννοια του Σουμούντ και τη συζήτηση γύρω από το “παθητικό” και “ενεργητικό” Σουμούντ — συνδεδεμένο βέβαια πάντα με μορφές αντίστασης— βλέπε και: Raja Shehadeh, *The Third Way: A Journal of Life in the West Bank* (London, New York: Quartet Books, 1982) | Said 1999:100 | Noam Chomsky, *Fateful Triangle: The United States, Israel, and the Palestinians*, συμπληρωμένη έκδοση (Chicago, IL: Haymarket Books, 2014): 165-170 | Nijmeh Ali, ‘Active and Transformative Sumud Among Palestinian Activists in Israel’, στο *Palestine and Rule of Power: Local Dissent vs. International Governance*, επιμ. Alaa Tartir και Timothy Seidel, Middle East Today (Cham: Springer International Publishing, 2019), 71–103.

¹⁶⁷³ Ahmad 2006: 301.

εξουσία του καταπιεστή”.¹⁶⁷⁴ Η Γιόχανσεν χαρακτηρίζει το Σουμούντ ως μία μορφή αντίστασης “ενάντια στις πολιτικές της εξάλειψης”, ως τον “Παλαιστινιακό αντι-αποικιακό τρόπο ύπαρξης”, εξηγώντας ότι:

“Το να είναι κανείς ακλόνητος —με την κυριολεκτική σημασία του απλά να παραμένει κάπου— απαιτεί ενεργή και επίμονη ενασχόληση με το να διατηρεί μία παρουσία στα κατεχόμενα εδάφη. Με την έννοια αυτή, το Σουμούντ εμφανίζεται ως ένας τρόπος κατοίκησης που απαντά στην πίεση των δυνάμεων [κατοχής] που στοχεύουν στον εκτοπισμό των Παλαιστίνιων”.¹⁶⁷⁵

Αντίστοιχα, ο Ισραηλινός ανθρωπολόγος Τζεφ Χάλπερ εξηγεί ότι το Σουμούντ είναι ένα κεντρικό στοιχείο της αντίστασης των κατώτερων Παλαιστινιακών στρωμάτων, η οποία εκφράζεται:

“[με την] επιμονή στη συνέχιση της καθημερινής ζωής παρά τους εκφοβισμούς, καθώς και [με τις] ενεργές και σκόπιμες μορφές αγώνα [όπως είναι] η Ιντιφάντα, η αποφυγή των φυλακίων ελέγχου, οι εξεγέρσεις ενάντια στη βαριά φορολογία ή απλά η ‘δημογραφική απειλή’ [μορφές αγώνα που έχουν σαν αποτέλεσμα] το Ισραήλ να μην έχει καταφέρει να εκδιώξει ή να ‘μετατοπίσει’ τους Παλαιστίνιους έξω από τη χώρα [τους]”.¹⁶⁷⁶

Κι όμως, ολοένα και περισσότερο το Σουμούντ επιχειρείται να συνδεθεί με την ανθεκτικότητα. Ενδεικτικό της στροφής αυτής ήταν το Πρώτο Συνέδριο Ανθεκτικότητας της Παλαιστίνης (Palestine Resilience Conference) που διοργανώθηκε το 2016 στην Ιορδανία από το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για Αρωγή στον Παλαιστινιακό Λαό (Programme of Assistance to the Palestinian People, UNDP-PAPP) σε συνεργασία με την Παλαιστινιακή Αρχή,, κάτω από τον τίτλο “Από το Σουμούντ στη Μετασχηματιστική Ανθεκτικότητα”.¹⁶⁷⁷ Το συνέδριο αυτό αποσκοπούσε στο να εισάγει την έννοια της ανθεκτικότητας, ως στοιχείου “μετασχηματισμού” —ή μίας άλλης λέξης, θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς, για τη μεταρρύθμιση— της Παλαιστινιακής κοινωνίας μέσα από μία “αποτελεσματική” διεθνή βοήθεια. Όπως αναφέρεται, το Πρόγραμμα αναζητά “[...] έναν άλλο τρόπο για την αποτελεσματικότερη παρέμβαση στο ανθρωπιστικό και αναπτυξιακό πεδίο που να οδηγεί σε πραγματική επιτόπια αλλαγή, η οποία ενδυναμώνει τα άτομα, τις κοινότητες, αλλά και τους θεσμούς ώστε να μειώσουν την ευαλωτότητά τους απέναντι σε κρίσεις”.¹⁶⁷⁸

¹⁶⁷⁴ Anney Lax, ‘To be creative is to exist’: rejecting resilience, enacting Sumud in the cultural resistance of ASHTAR theatre’, *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 26, τχ. 1 (2021): 165.

¹⁶⁷⁵ Johannessen 2019.

¹⁶⁷⁶ Jeff Halper, ‘A Strategy within a Non-Strategy: Sumud, Resistance, Attrition, and Advocacy’, *Journal of Palestine Studies* 35, τχ. 3 (2006): 47. Για το Σουμούντ ως καθημερινή αντίσταση στην ισραηλινή κατοχή και εποικιστική πολιτική, βλέπε τη σειρά των δύο ντοκυμαντέρ των Ιταλών Andrea Paco Mariani και Nicola Zambelli: *Tomorrow’s Land: How we decided to tear down the invisible wall*, 2011 και *Sarura: The future is an unknown place*, 2022.

¹⁶⁷⁷ UNDP-PAPP, ‘From Sumud to Transformative Resilience- the Palestine Resilience Conference’, UNDP.

¹⁶⁷⁸ UNDP-PAPP, ‘Sumud, Transformative Resilience, and the Changing Face of Aid in the State of Palestine’ (UNDP, 2016): 2.

Για να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, το Πρόγραμμα προτείνει την υιοθέτηση της έννοιας της *μετασχηματιστικής ανθεκτικότητας* (transformative resilience), την οποία ορίζει ως ένα μέσο που όχι μόνο “βοηθάει τα άτομα ή τις κοινότητες να επιβιώσουν κάτω από τις επικρατούσες συνθήκες, αλλά [και να] μάθουν πώς θα ευημερούν χρησιμοποιώντας τις δυνατότητες της ανθεκτικότητας [απορρόφηση, προσαρμογή, μετασχηματισμός]”.¹⁶⁷⁹ Στη λογική αυτή, προτείνει την κατανόηση της ανθρωπιστικής βοήθειας και της (οικονομικής) ανάπτυξης ως δύο αλληλένδετων και παράλληλων διαδικασιών, αναπαράγοντας το πλαίσιο που έχει θέσει προ πολλού το Όσλο και η νεοφιλελεύθερη ανάπτυξη. Η κεντρική κατεύθυνση του προγράμματος αμφισβητεί ότι:

“η ανθρωπιστική βοήθεια και η ανάπτυξη συνιστούν διακριτά και ασυμβίβαστα πεδία. Η βοήθεια και η ανάπτυξη γίνονταν αντιληπές ως ένα γραμμικό συνεχές όπου η βραχυπρόθεσμη ανθρωπιστική βοήθεια μεταβάλλεται σε μακροπρόθεσμη ανάπτυξη μετά το πέρας της κρίσης, ενώ η κάθε μία κατέχει τα ιδιαίτερα εργαλεία, στοχεύσεις και αποτελέσματα. Μετά από δεκαετίες παροχής βοήθειας, είναι εμφανές ότι τα όρια μεταξύ σύγκρουσης και μετά-σύγκρουσης (ή κρίσης και μετά-κρίσης) είναι σπάνια ευδιάκριτα ώστε να μπορεί κανείς να συμπεράνει πότε θα πρέπει να περάσει από την ανθρωπιστική αρωγή στις αναπτυξιακές παρεμβάσεις”.¹⁶⁸⁰

Στην ουσία πρόκειται για την ίδια λογική της ανάπτυξης που βρίσκεται πίσω από τα λόγια της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας της Ραμάλλα: “παρά την ισραηλινή κατοχή, η Ραμάλλα είναι μία περήφανη, αναπτυσσόμενη και κοσμοπολίτικη πόλη”.¹⁶⁸¹

Με βάση τη λογική αυτή η ανθεκτικότητα αναλαμβάνει από τότε και στο εξής κεντρική θέση στα προγράμματα, σχέδια, προτάσεις και εκθέσεις του UNDP που καταρτίζονται για την αντιμετώπιση κάθε κρίσης και καταστροφής που βαραίνει την Παλαιστίνη¹⁶⁸² ως μία “ολιστική συστημική προσέγγιση στην οποία συμπεριλαμβάνεται μία πληθώρα εταίρων”.¹⁶⁸³

Το ουσιαστικότερο, όμως, στοιχείο που εισάγεται με την συγκεκριμένη παρέμβαση του ΟΗΕ είναι η σύνδεση της έννοιας του Σουμούντ με αυτήν της ανθεκτικότητας, ως το Παλαιστινιακό της αντίστοιχο.¹⁶⁸⁴ Το στοιχείο αυτό εγκαινιάζει μία νέα εποχή για το Σουμούντ, το οποίο αντί να μεταφράζεται στη διεθνή, πλέον, βιβλιογραφία ως *επιμονή*

¹⁶⁷⁹ UNDP-PAPP 2016: 9.

¹⁶⁸⁰ Στο ίδιο: 5.

¹⁶⁸¹ Ramallah Municipality 2017: 20.

¹⁶⁸² Ενδεικτικά αναφέρουμε: UNDP, ‘The Arab Cities Resilience Report’ (UNDP, 2018) | UNDP - PAPP, ‘Towards a Resilient Energy Sector in the State of Palestine’, UNDP, 2019a | UNDP - PAPP, ‘Climate Resilient Transformation’, UNDP, 2019b | UNDP - PAPP, ‘Investment Programme for Resilience’, UNDP, 2020.

¹⁶⁸³ UNDP - PAPP, ‘Transformative Resilience and the Programmatic Approach: Humanitarian-Development-Peace Nexus, Systems Thinking and Portfolio Approach, Adaptive Management - Working Paper’ (UNDP, 2022): 4.

¹⁶⁸⁴ UNDP-PAPP 2016: 6. Βλέπε και: Palestinian Centre for Policy Research and Strategic Studies (Masarat) και (CMI) - Martti Ahtisaari Peace Foundation, ‘Sumoud – Resilience: Bringing resilience back to the core of Palestinian policy-making’, Ιούλιος 2021.

(steadfastness), ορίζεται σήμερα ως *ανθεκτικότητα* (resilience), αναδεικνύοντας ότι και οι μεταφραστικές επιλογές έχουν, πολύ συχνά, πολιτικές στοχεύσεις.¹⁶⁸⁵ Διότι, αντίθετα με την αντίληψη που επιχειρεί να εξισώσει τις δύο έννοιες, αυτές ενσωματώνουν και εκφράζουν δύο διαφορετικά πλαίσια σκέψης – και δράσης.

Εικόνα 39: “Ανθεκτικότητα”. Στο Ισραηλινό τείχος, δίπλα στο φυλάκιο 300 στη Βηθλεέμ (προσωπικό αρχείο)

Αποφεύγοντας την εξιδανίκευση της έννοιας του Σουμούντ, είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι αυτό στην πραγματικότητα δεν αποτελεί επιλογή των Παλαιστίνιων, αλλά “μία επιβεβλημένη πραγματικότητα”,¹⁶⁸⁶ η οποία είναι χαρακτηριστική “των τρομακτικών αυτών συνόρων όπου η ύπαρξη και η εξαφάνιση λαών μπλέκονται η μία εντός της άλλης, όπου η αντίσταση είναι μία αναγκαιότητα”.¹⁶⁸⁷ Επομένως, η σύνδεση του Σουμούντ με την ανθεκτικότητα θεωρούμε ότι είναι προβληματική διότι ουσιαστικά αποπολιτικοποιεί και αποικιοποιεί τις έννοιες της Παλαιστινιακής αντίστασης.

¹⁶⁸⁵ Για μία αναφορά στις μεταφραστικές επιλογές και τις γλωσσικές μορφές που μπορεί να πάρει η αποικιοκρατία στην περίπτωση της Παλαιστίνης βλέπε Said 1999: 134-136.

¹⁶⁸⁶ Rana Baker, ‘On the Sumoud Narrative and Its Dangers’, *Middle East Monitor*, 18 Ιουνίου 2016. Βλέπε σχετικά και: Susan Abulhawa, ‘How the Left Also Dehumanises Palestinians in Gaza’, *AlJazeera*, 13 Απριλίου 2019.

¹⁶⁸⁷ Said 1999: 159.

Απέναντι στην ανθεκτικότητα το Σουμούντ προτάσσει, όπως επισημαίνει η Αννεσού Λαξ (Annesey Lax), τη δημιουργία “ενός γεωγραφικού αποτυπώματος στο έδαφος, δηλαδή το να τοποθετείς οικειοθελώς και συνειδητά τα πόδια σου σε μία κινούμενη άμμο”.¹⁶⁸⁸ Με άλλα λόγια, προτάσσει τις συλλογικές δράσεις αντίστασης και την ενεργή και συνειδητή δράση προς την αλλαγή αυτού που παρουσιάζεται ως αιώνιο, αμετάβλητο αλλά και αναπόφευκτο. Ένδειξη του παραδοσιακού περιεχομένου που προσδίδουν οι Παλαιστίνιοι στο Σουμούντ είναι το γεγονός ότι διατηρούν για πάνω από επτά δεκαετίες το καθεστώς του πρόσφυγα —και άρα του αν-ιθαγενούς, διαβιώντας στην πλειοψηφία τους σε προσφυγικούς καταυλισμούς— ως ενεργή διεκδίκηση του δικαιώματός τους στην επιστροφή.

Αντίθετα, ένδειξη της ανθεκτικότητας είναι η αποποίηση του δικαιώματος αυτού, αλλά και “η αποδοχή και προσαρμογή στις βιωμένες πραγματικότητές τους, αντί για την αναζήτηση τρόπων για να τις αποτινάξουν”,¹⁶⁸⁹ όπως τονίζουν οι Κίλαν (Emma Keelan) και Μπράουν (Brendan Ciarán Brown). Είναι η αποδοχή της ύπαρξης των εποίκισμών, της υφαρπαγής της αγροτικής γης των Παλαιστινίων, της σαφούς κλοπής των πόρων τους, της επιβολής διαχωρισμένων υποδομών, του κατακερματισμού τους, των περιορισμών στις ελεύθερες μετακινήσεις τους, της οικονομικής τους εξάρτησης από το Ισραήλ και τη διεθνή ανθρωπιστική βοήθεια, της συμμόρφωσής τους σε όλα αυτά που θα συνεχίσουν να υπάρχουν γύρω τους, όσο από τους ίδιους ζητείται να “αναπυχθούν” και να “ευημερούν”.

Η μετατροπή του Σουμούντ σε ανθεκτικότητα συνιστά την κανονικοποίηση ενός δυτικού, νεοφιλελεύθερου εργαλείου και πλαισίου σκέψης¹⁶⁹⁰ μέσα από την αποικιοποίηση και την εμπορευματοποίηση του Σουμούντ.¹⁶⁹¹ Και η αποικιοποίηση αυτή των εννοιών αποτελεί ένα εξόχως πολιτικό εργαλείο που στοχεύει πρώτα και κύρια στην απο-πολιτικοποίηση της κατοχής της Παλαιστίνης. Και αυτό έρχεται σταδιακά μέσα από την αναγνώρισή της, τη νοηματοδότησή της και εν τέλει τη θεσμοθέτησή της:

“Η αποικιοκρατία σκοπεύει στο τέλος της πολιτικής, όταν παγιώνει την εννοιολογική αλήθεια του έποικου ως μη διαπραγματεύσιμη. Ο αποικιοκράτης, αφού περιφράξει τα βασικά νοήματα, τα μετατρέπει σε νομήματα [...]. Ιστορικά, η αποικιοποίηση των εννοιών ξεκινά με τη βία, ριζώνει με την ηγεμονική «επιστήμη», αλλά σχεδόν πάντα παγιώνεται σε νόμο”.¹⁶⁹²

¹⁶⁸⁸ Lax 2021: 166.

¹⁶⁸⁹ Emma Keelan και Brendan Ciarán Browne, ‘Resilience’ must not be used to plug gaping holes in Palestinian Aid’, Discover Society, 31 Μαρτίου 2019.

¹⁶⁹⁰ Emma Patricia Keelan και Brendan Ciarán Browne, ‘Problematizing resilience: development practice and the case of Palestine’, *Development in Practice* 30, τχ. 4 (2020): 468.

¹⁶⁹¹ Ενδεικτική της τάσης αυτής είναι και η παρουσίαση της νεοφιλελεύθερης στροφής της Παλαιστινιακής Αρχής υπό την κυβέρνηση Φαγιάντ ως πρακτική του Σουμούντ. Ο Παλαιστίνιος ερευνητής και ακτιβιστής Ανάν Κουζμάρ αναφέρει: “μέρη που έχουν επιδείξει σπουδαίο Σουμούντ στο παρελθόν, μετά τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές του Φαγιάντ έχουν γίνει ευάλωτα” [Anan Quzmar όπως παρατίθεται στο Zah Malik, ‘Staying Human, Informing Resistance: A Study of Contemporary Palestinian Sumud’ (Master’s Thesis, University of Exeter, 2013): 12.

¹⁶⁹² Νικόλας Κοσματόπουλος, ‘Η έννοια της αποικιοκρατίας και η αποικιοποίηση των εννοιών’, *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 5 Ιανουαρίου 2020.

Στο παραπάνω πλαίσιο έχει ενδιαφέρον να επιστρέψουμε σε αυτό που διαπιστώνει η Στρατηγική Ανθεκτικότητας, ότι στο “πολύπλοκο και ιδιαίτερο σύστημα διακυβέρνησης [της Παλαιστίνης] δεν είναι διαδεδομένη η κουλτούρα της συμμετοχής της κοινότητας στη διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων”.¹⁶⁹³ Εδώ βέβαια πρέπει να σημειώσουμε ότι η στερεοτυπική προσέγγιση των συντακτών της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας τους εμποδίζει να απαντήσουν στο ερώτημα: για ποιο λόγο η Παλαιστινιακή αντίσταση, η πρώτη και η δεύτερη Ιντιφάντα, η εξέγερση του Σείχ Τζαρά, οι συνεχείς εξεγέρσεις στη Γάζα —για να αναφέρουμε μόνο ορισμένες από τις πολυάριθμες μορφές ουσιαστικών πολιτικών διεκδικήσεων ιστορικά— δεν αναγνωρίζονται ως “συμμετοχή στη διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων”;

Η απάντηση δίνεται έμμεσα από την καθηγήτρια διεθνών σπουδών Βίβιεν Τζάμπρι (Vivienne Jabri), η οποία διαπιστώνει ότι η διαδικασία απο-πολιτικοποίησης είναι αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο το ίδιο το νεοφιλελεύθερο πλαίσιο που επιβλήθηκε μέσα από τις Συμφωνίες του Όσλο αντιλαμβάνεται την ίδια την ειρήνη. Πρόκειται για αυτό που ονομάζει *φιλελεύθερη ειρήνη* (liberal peace): “μία ιδιαίτερη κατανόηση της ειρήνης, [η οποία] προσλαμβάνει τον μετασχηματισμό ως μέσο για τον τερματισμό της βίας, αλλά, κυρίως, για τον τερματισμό οποιασδήποτε πολιτικά προσδιορισμένης αντιπαράθεσης”. Όπως τονίζει, το αποτέλεσμα αυτού του “πολέμου με άλλα μέσα” είναι, εκτός των άλλων, και η υφαρπαγή της δυνατότητας πολιτικής *πράξης*, δηλαδή “της δυνατότητας ορισμού του τι συνιστά πολιτική ταυτότητα”.¹⁶⁹⁴ Έτσι κάθε πράξη αντίστασης θεωρείται δυνητικά ως άσκηση βίας, στοχοποιείται, απορρίπτεται και δεν αναγνωρίζεται ως πράξη συμμετοχής, με αποτέλεσμα η κοινωνική συμπεριφορά σταδιακά να αποκόπτεται από τα πολιτικά της χαρακτηριστικά.

Συνέπεια της παραπάνω λογικής είναι το ότι η αντίσταση διαχωρίζεται σε “επιτρεπτή” και μη, σε μορφές που επιτρέπονται και προωθούνται και άλλες που ποινικοποιούνται. Η Παλαιστίνια ακαδημαϊκός και ακτιβίστρια Νιτζμέχ Αλί (Nijmeah Ali) συνοψίζει ότι στην περίπτωση αυτή “αφαιρείται από τον καταπιεζόμενο η δυνατότητά του να αντιτίθεται στον καταπιεστή και διατηρείται η υποτέλεια των αδύναμων εντός μίας ανισομερούς εξουσιαστικής δομής στο όνομα της ‘ειρήνης’. Και αυτό οδηγεί παράλληλα στη δημιουργία μίας απατηλής ‘συμμετρικής’ πραγματικότητας που αντιλαμβάνεται τον καταπιεστή και τον καταπιεζόμενο ως ισότιμα μέρη”.¹⁶⁹⁵ Στην περίπτωση της Παλαιστινιακής Αρχής μοιάζει να αναπαράγεται μία αντιφατική στάση, η οποία προωθεί μία κυρίως συμβολική και μυθοποιημένη αντίληψη της αντίστασης, την ίδια στιγμή που καταστέλλει τις κοινωνικές διαμαρτυρίες και τις απεργίες. Με τον τρόπο αυτό καταλήγει “να υποστηρίζει την ‘κουλτούρα της αντίστασης’ από τη μία μεριά, και να ‘κανονικοποιεί’ την ίδια την κατοχική δύναμη απέναντι στην οποία [καλεί σε αντίσταση] από την άλλη”.¹⁶⁹⁶

¹⁶⁹³ Ramallah Municipality 2017: 26.

¹⁶⁹⁴ Vivienne Jabri, ‘War, Government, Politics: A Critical Response to the Hegemony of the Liberal Peace’, στο *Palgrave Advances in Peacebuilding: Critical Developments and Approaches*, επιμ. Oliver P. Richmond (New York: Palgrave Macmillan, 2010): 41-42.

¹⁶⁹⁵ Ali 2019: 75.

¹⁶⁹⁶ Ruba Salih και Sophie Richter-Devroe, ‘Cultures of Resistance in Palestine and Beyond: On the Politics of Art, Aesthetics, and Affect’, *The Arab Studies Journal* 22, τχ. 1 (2014): 9. Βλέπε και: Alaa Tartir, ‘Criminalizing Resistance: The Cases of Balata and Jenin Refugee Camps’, *Journal of Palestine Studies* 46, τχ. 2 (2017): 7–22.

Τελ Αβίβ και Ραμάλλα: ιστορίες (ανταγωνιστικής) ανθεκτικότητας

Η “ψευδαίσθηση” του διαλόγου μεταξύ της κατοχικής δύναμης και του κατεχόμενου λαού γίνεται ακόμη πιο εμφανής εάν συγκρίνουμε την παράλληλη συμμετοχή στο πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων της Ραμάλλα και του Τελ Αβίβ. Στην περίπτωση της Ραμάλλα οι “προκλήσεις” που αντιμετωπίζει η πόλη εστιάζουν στην “πολιτική αστάθεια” και την “ανασφάλεια του νερού” —και τα δύο ως “εξευγενισμένες” αναφορές στην Ισραηλινή κατοχή.¹⁶⁹⁷ Στην περίπτωση του Τελ Αβίβ, όμως, μία από τις κύριες προκλήσεις της πόλης εμφανίζεται να είναι οι “τρομοκρατικές επιθέσεις”, γεγονός που συνδέεται ρητά με τον Παλαιστινιακό αγώνα για αυτοδιάθεση. Αν και οι συγκεκριμένες αναφορές απουσίαζαν, τελικά, από τη Στρατηγική Ανθεκτικότητας της πόλης,¹⁶⁹⁸ στην ιστοσελίδα του προγράμματος αναφερόταν ρητά ότι: “Το Τελ Αβίβ-Γιάφα αποτελεί την έδρα πολυάριθμων στρατηγικών εγκαταστάσεων, συμπεριλαμβανομένου του αρχηγείου των Ισραηλινών Αμυντικών Δυνάμεων [ο Ισραηλινός στρατός —Israeli Defence Forces, IDF], συνιστώντας κύριο στόχο τρομοκρατικών επιθέσεων, όπως έγινε πρόσφατα, κατά τη διάρκεια της σύρραξης στη Γάζα το 2015”.¹⁶⁹⁹

Με άλλα λόγια, η ανθεκτικότητα του Ισραήλ εξαρτάται από την ανθεκτικότητα της Παλαιστίνης στην συνεχή καταπίεση, υφαρπαγή και υποδούλωση. Συνεπώς, η ανθεκτικότητα και οι πολιτικές που το Ισραήλ διαμορφώνει τείνουν να κανονικοποιούν την κατοχή, να αποικιοποιούν τις έννοιες της Παλαιστινιακής αντίστασης και να διαιωνίζουν τη συνθήκη της υποτέλειας του Παλαιστινιακού λαού, την ίδια στιγμή που του επιβάλλουν τη “συμμόρφωση” στο νεοφιλελεύθερο αναπτυξιακό πλαίσιο ως τη μόνη λύση για την εθνική του ανεξαρτησία. Σε αυτό το δυστοπικό πλαίσιο, δικαιολογημένα οι Κίλαν και Μπράουν επισημαίνουν ότι το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας απέναντι στον Παλαιστινιακό λαό “[...] αποτελεί μια άσκηση υποκρισίας για τη διεθνή κοινότητα το να ζητείται από τους Παλαιστίνιους να γίνουν ανθεκτικοί, τη στιγμή που συστηματικά υπονομεύεται η δυνατότητά τους στην αντίσταση”,¹⁷⁰⁰ και συμπληρώνουν ότι:

“Προάγοντας την ανθεκτικότητα της Παλαιστίνης, αντί να θέτουν το Ισραήλ υπόλογο για τις πολυάριθμες παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου και τη συμμετοχή του στην καταστροφή της Παλαιστινιακής κοινωνίας, η διεθνής κοινότητα συγκαλύπτει τις δικές της αποτυχίες —και επονεϊδιστα αποποιείται της ευθύνης της απέναντι στον λαό τον οποίο ισχυρίζεται ότι βοηθάει”.¹⁷⁰¹

Όπως στην Νέα Ορλεάνη αναδείξαμε τα βασικά στοιχεία των λαϊκών αντιστάσεων ως ενδεικτικά της παράδοσης του Αμερικανικού Νότου, αντίστοιχα και στην Παλαιστίνη ο

¹⁶⁹⁷ Resilient Ramallah 2019.

¹⁶⁹⁸ Η Στρατηγική Ανθεκτικότητας της πόλης του Τελ Αβίβ ήταν από τις τελευταίες που καταρτίστηκαν, το καλοκαίρι του 2019 και λίγο πριν την επίσημη λήξη του προγράμματος. Βλέπε: Tel Aviv-Yafo Municipality, ‘The Strategic Plan for Tel Aviv-Yafo: City Resilience, Executive Summary’ (100 Resilient Cities, Ιούνιος 2019).

¹⁶⁹⁹ Resilient Tel Aviv, ‘Tel Aviv’s Resilience Challenge’, 100 Resilient Cities, 2019.

¹⁷⁰⁰ Brendan Ciarán Browne, ‘Stop Telling Palestinians to Be ‘resilient’ – the Rest of the World Has Failed Them’, The Conversation, 2018.

¹⁷⁰¹ Keelan και Browne 2019.

αγώνας των Παλαιστινίων για αυτοδιάθεση κατέχει μία κεντρική θέση στα κινήματα αντίστασης της ευρύτερης περιοχής της Μέσης Ανατολής:

“Οι Παλαιστίνιοι δεν είναι θύματα αλλά ένας λαός που αγωνίζεται. Ο αγώνας αυτός ξεπερνάει τα σύνορα της Δυτικής Όχθης και της Λωρίδας της Γάζας: αποτελεί μία κεντρική συνιστώσα ενός αγώνα της ευρύτερης περιοχής [αλλά και] την κεντρική θέση του αγώνα μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της παγκόσμιας αντίστασης στον ιμπεριαλισμό και τον νεοφιλελευθερισμό”.¹⁷⁰²

Υιοθετώντας την άποψη ότι ο αντίλογος στην προσαρμογή —την οποία εν τέλει προτείνει η ανθεκτικότητα— είναι η κοινωνική αλλαγή που προάγει η αντίσταση, δίνουμε και πάλι το λόγο στον εμβληματικό της εκπρόσωπο, Γασάν Καναφάνι —αυτή τη φορά από συνέντευξή του σε Αυστραλό δημοσιογράφο—, ο οποίος εξηγεί το τι σημαίνει τελικά η πραγματική, διαλεκτική σχέση μεταξύ του υποκειμένου και του περιβάλλοντός του. Ενάντια στη λογική της “νεοφιλελεύθερης ειρήνης” και της ρητορικής της ανθεκτικότητας που αποπολιτικοποιεί και αποικιοποιεί την Παλαιστινιακή αντίσταση, το υποκείμενο για το οποίο μιλάει ο Καναφάνι είναι βαθειά πολιτικό: δεν περιορίζεται στο να αντέχει, αλλά αντιστέκεται και μάχεται, διεκδικώντας την ουσία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας:

- “Αυτό που γνωρίζω είναι ότι η ιστορία του κόσμου είναι η ιστορία των αδύναμων λαών που μάχονται ενάντια στους δυνατούς λαούς [...].
- *Σχετικά με τις συρράξεις των τελευταίων εβδομάδων, η οργάνωσή σας ήταν στη μία μεριά των συρράξεων αυτών. Τι έχει καταφέρει;*
- Ένα πράγμα: το ότι έχουμε κάτι για το οποίο παλεύουμε. Και αυτό είναι ήδη πολύ [...].
- *Γιατί η οργάνωσή σας δεν εμπλέκεται σε ειρηνευτικές συνομιλίες με τους Ισραηλινούς;*
- Δεν εννοείτε ακριβώς “ειρηνευτικές συνομιλίες”. Εννοείτε συνθηκολόγηση. Να παραδοθούμε.
- *Γιατί όχι απλά να μιλήσετε;*
- Να μιλήσουμε με ποιον;
- *Να μιλήσετε με τους Ισραηλινούς ηγέτες.*
- Εννοείτε ένα είδος συζήτησης μεταξύ του ξίφους και του αυχένα;
- *Εντάξει, εάν δεν υπάρχουν ξίφη και όπλα στο δωμάτιο, θα μπορούσατε να μιλήσετε.*
- Όχι. Δεν έχω δει ποτέ συζήτηση μεταξύ ενός αποικιοκράτη και ενός κινήματος εθνικής απελευθέρωσης.
- *Παρόλα αυτά, γιατί να μη μιλήσετε;*
- Να μιλήσουμε για ποιο πράγμα;
- *Να μιλήσετε για τη δυνατότητα να μην πολεμάτε.*
- Να μην πολεμάμε για ποιο πράγμα;
- *Να μην πολεμάτε καθόλου. Ανεξάρτητα από το γιατί.*
- Οι άνθρωποι συνήθως πολεμούν για κάτι. Και σταματούν να πολεμούν για κάτι [...]. Να μιλήσουμε για να σταματήσουμε να πολεμάμε για ποιο ζήτημα;
- *Να μιλήσετε για να σταματήσετε να πολεμάτε και να σταματήσετε το θάνατο και την εξαθλίωση, την καταστροφή και τον πόνο.*

¹⁷⁰² Hanieh 2008b.

- Την εξαθλίωση και την καταστροφή, τον πόνο και το θάνατο ποιου;
- *Των Παλαιστίνιων. Των Ισραηλινών. Των Αράβων.*
- Των Παλαιστίνιων που έχουν ξεριζωθεί, πεταχτεί σε στρατόπεδα, που ζουν λιμοκτονώντας, που τους σκοτώνουν εδώ και είκοσι χρόνια και που τους απαγορεύουν ακόμα και το όνομα “Παλαιστίνιοι”;
- *Κι όμως, είναι καλύτερα έτσι από το να είναι νεκροί.*
- Ίσως για εσάς. Για εμάς όμως όχι. Για εμάς, το να απελευθερώσουμε την πατρίδα μας, το να έχουμε αξιοπρέπεια, σεβασμό, το να έχουμε τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματά μας είναι πράγματα τόσο ουσιώδη όσο και η ίδια η ζωή”.¹⁷⁰³

¹⁷⁰³ Ghassan Kanafani. *PFLP Ghassan Kanafani, Richard Carleton interview, 1970.*

Κεφάλαιο 12+1: Αντί συμπερασμάτων: τι είναι τελικά η ανθεκτικότητα

Θεέ μου, μη μου δώσεις όσα μπορώ να αντέξω.

Λαϊκή παροιμία

Αρχικά ερωτήματα και στόχοι

Σημείο εκκίνησης της διατριβής μας υπήρξε η διαπίστωση ότι, πέρα από τη λειτουργία που έχει στην ανάλυση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων, ο όρος “ανθεκτικότητα” εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια στον δημόσιο λόγο με κανονιστική έννοια, σαν να αντιπροσωπεύει μian οικουμενική πολιτική επιταγή, ή και με σχεδόν μεταφυσική έννοια, σαν να αντιπροσωπεύει μian απόλυτη αξία, την υπαρξιακή συνθήκη του σύγχρονου κόσμου.¹⁷⁰⁴ Αυτό οφείλεται στην ευρύτατη συναίνεση που έχει διαμορφωθεί στον πολιτικό και ακαδημαϊκό χώρο, πάνω στην ιδέα ότι αποτελεί άμεση πολιτική προτεραιότητα, σε παγκόσμια κλίμακα, η οικοδόμηση ή ενίσχυση της ανθεκτικότητας των συντελεστών, των φορέων και των πόρων της ανάπτυξης απέναντι στους ποικίλους (περιβαλλοντικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς) κινδύνους και τις καταστάσεις κρίσης, που δημιουργούνται αναπόφευκτα από την πολύπλοκη σχέση αλληλεξάρτησης της ανθρώπινης κοινωνίας με τη φύση· κινδύνους που υπονομεύουν τις διαδικασίες ανάπτυξης, αν όχι τις βασικές λειτουργίες του υπάρχοντος οικονομικο-πολιτικού συστήματος.

Στο αφήγημα αυτό, η ανθεκτικότητα αναφέρεται με έμμεσο μόνο τρόπο στον οραματικό στόχο της βιώσιμης ανάπτυξης, αλλά με πολύ αμεσότερο τρόπο στον “πραγματιστικό” στόχο της διαχείρισης των κινδύνων, τους οποίους οι υπάρχουσες πολιτικές δομές δεν μπορούν να αποκρούσουν ή να αντιμετωπίσουν. Η οικοδόμηση ανθεκτικότητας εμφανίζεται ως αδήριτη ανάγκη¹⁷⁰⁵ για κάθε συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης κοινωνίας (τους ανθρώπους και τη φύση, τους θεσμούς και τις υποδομές, τους μηχανισμούς της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής) προκειμένου, ανεξάρτητα από τις αιτίες τους, να μετριαστούν οι επιπτώσεις των κινδύνων. Αυτό σημαίνει να ορίζεται “ορθολογικά” τι μπορεί και τι αξίζει κατά προτεραιότητα να προστατευτεί (να γίνει ανθεκτικό), να υποστεί την ελάχιστη δυνατή βλάβη με τη βέλτιστη δυνατή χρήση των διαθέσιμων μέσων ή και με την αξιοποίηση των ευκαιριών που δημιουργούνται σε συνθήκες κρίσης, ώστε να διατηρηθούν οι βασικές λειτουργίες του υπάρχοντος οικονομικο-πολιτικού συστήματος.

¹⁷⁰⁴ Ενδιαφέρουσα είναι η διερεύνηση της διαδρομής που έχει τα τελευταία χρόνια η έννοια της ανθεκτικότητας στη βιβλιογραφία για τα ζητήματα ανάπτυξης στο άρθρο: Albert Sanghoon Park, ‘Understanding resilience in sustainable development: Rallying call or siren song?’, *Sustainable Development*, 2023.

¹⁷⁰⁵ Σε μια αρχαιοπρεπή έκφραση που εμφανίζεται συχνά στον σύγχρονο πολιτικό λόγο, αδήριτη είναι η επιτακτική ανάγκη (δεν μπορούμε παρά να την ικανοποιήσουμε άμεσα) και αδήριτες οι περιστάσεις που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε. Η αρχική μορφή της λέξης ως επίθετο ήταν *ὁ, ἡ ἀδήριτος*, *τὸ ἀδήριτον*, με πρώτο συνθετικό το στερητικό *ἀ-* και με δεύτερο συνθετικό ένα παράγωγο του ρήματος *δηρίομαι* (=αγωνίζομαι) που με τη σειρά του προέρχεται από το ουσιαστικό *δηρις* (=αγώνας). Στα αρχαία ελληνικά, ο *ἀδήριτος* (ή και *ἄδηρις*) ήταν, συνεπώς, αυτός που επικρατούσε αμαχητί, ο αδιαφιλονίκητος και ο αναπόφευκτος. Όπως ακριβώς επιβάλλονται οι ρυθμίσεις της χωρής εναλλακτικές νεοφιλελεύθερης πολιτικής ατζέντας. Βλ. σχετικά: Όλια Αποστολοπούλου, ‘Αδήριτος’, *The President* (blog), 18 Οκτωβρίου 2018.

Με άλλα λόγια, η ανθεκτικότητα εμφανίζεται σήμερα ως το επίκεντρο ενός αφηγήματος στο οποίο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ούτε αυτό που διακυβεύεται (η συνοχή και, εν τέλει, η επιβίωση του κόσμου που γνωρίζουμε), ούτε το μέγεθος και η φύση των κινδύνων (καταστροφικοί, διαρκείς και αναπόφευκτοι όπως τα φυσικά φαινόμενα), ούτε το πρόγραμμα διακυβέρνησης και πολιτικής για τη διαχείριση των κινδύνων (οι πολιτικές ανθεκτικότητας), ούτε τα εξειδικευμένα μέτρα πολιτικής (τι και γιατί θα πρέπει να γίνει ανθεκτικό, με ποιο τρόπο θα γίνει ανθεκτικό, πώς αξιολογείται αυτό). Χωρίς καν να ορίζεται με ακρίβεια το τι είναι και τι θέλει, η ανθεκτικότητα επιβάλλεται και επιβάλλει τους όρους της, δίνει ελπίδες και υποσχέσεις, απολαμβάνει και προωθεί συναινέσεις, ενώ, παράλληλα, δημιουργεί αποκλεισμούς. Πρόκειται για την πιο ακραία μέχρι τώρα εκδοχή της έλλειψης εναλλακτικών στον πολιτικό σχεδιασμό, την πιο ακραία μορφή διακυβέρνησης μέσω του φόβου, η οποία επιτρέπει σε δίκτυα πολιτικής που παρακάμπτουν, υπερβαίνουν ή διεμβολίζουν τη δημοκρατική νομιμότητα, να παρεμβαίνουν καταλυτικά στη διεθνή οικονομική και γεωπολιτική ισορροπία.

Το συγκεκριμένο αφήγημα βασίζεται σε μια σειρά αυθαίρετων μεταφορών και εξισώσεων όπως: την ιδέα ότι η ανθρώπινη κοινωνία ταυτίζεται με το υπάρχον σύστημα εξουσίας (δεν μπορεί να είναι κάτι άλλο ή, τουλάχιστον, μια άλλη ανθρώπινη κοινωνία δεν αποτελεί εφικτό στόχο σε συνθήκες υψηλής διακινδύνευσης)· την ιδέα ότι οι κρίσεις δεν αποτελούν δομικά στοιχεία του συστήματος αλλά εξωτερικές και συμπτωματικές παρεμβολές στη λειτουργία του (έξω από τον ανθρώπινο έλεγχο)· την ιδέα ότι ο υπαρξιακός κίνδυνος που δημιουργούν για το ανθρώπινο είδος οι δυσλειτουργίες αυτού του συστήματος (για παράδειγμα –καθόλου τυχαίο– η εμπλοκή του στην κλιματική αλλαγή) επιβάλλει την αναστολή αν όχι την καταστολή κάθε προσπάθειας για αλλαγές στη δομή του. Μέσα από την επίκληση, λοιπόν, του “πραγματισμού” σε κατάσταση “ύψιστου κινδύνου”, το αφήγημα αυτό γίνεται ιδιαίτερα αποτελεσματικό εργαλείο χειραγώγησης. Το μέτρο της ιδεολογικής αποτελεσματικότητάς του διαφαίνεται από το πλήθος των προσπαθειών (σε θεωρητικό και πολιτικό επίπεδο) να δοθούν στον όρο “ανθεκτικότητα” έννοιες εναλλακτικές, που θα υπονοούσαν τη δυνατότητα να προστατευθούν από τους κινδύνους τα πιο ευάλωτα μέρη της κοινωνίας χωρίς κατ’ ανάγκη να ενισχυθούν οι εξουσιαστικές δομές που τα κάνουν ευάλωτα, προσπάθειες να συνδεθεί η έννοια της ανθεκτικότητας με εκείνη της αντίστασης και της διεκδίκησης, να συνδεθεί η έννοια της προστασίας με εκείνη της ισότητας και της ελευθερίας. Το μέτρο όμως της πολιτικής του αποτελεσματικότητας δίδεται από το πόσο συχνά οι πολιτικές ανθεκτικότητας συνδέονται με την περιστολή ελευθεριών και δικαιωμάτων, με την καταστολή διεκδικητικών κινημάτων και με την καταδολίευση των δημοκρατικών θεσμών (στο όνομα της “έκτακτης ανάγκης”), ενώ η έμφαση στην τεχνοκρατική πλευρά των πολιτικών ανθεκτικότητας δημιουργεί προϋποθέσεις οικονομικής και πολιτικής κερδοσκοπίας, νέες δυνατότητες εκμετάλλευσης της εργασίας, νέες καταναλωτικές συμπεριφορές, νέες αγορές, νέα πεδία γεωπολιτικής σύγκρουσης.

Στόχος της διατριβής ήταν να στοιχειοθετήσει τις παραπάνω διαπιστώσεις, υποστηρίζοντας την υπόθεση ότι, με την έννοια που έχει σήμερα στον κυρίαρχο λόγο, η ανθεκτικότητα δεν αποτελεί αδιαφιλονίκητο πολιτικό στόχο αλλά το πιο αποτελεσματικό πολιτικό εργαλείο για την εμπέδωση της νεοφιλελεύθερης πολιτικο-οικονομικής πρότασης. Για την προσέγγιση της υπόθεσης αυτής, τα αρχικά ερευνητικά μας ερωτήματα ήταν: Τι είναι, τι θέλει και τι

σημαίνει σήμερα η ανθεκτικότητα; Πώς και γιατί η έννοια αυτή αναδύθηκε ως το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο εργαλείο διαχείρισης κινδύνων, για να εξελιχθεί σε κεντρικό διακύβευμα της σύγχρονης αναπτυξιακής πολιτικής; Και, εν τέλει, είναι δυνατή και σκόπιμη μία επανανοηματοδότηση του όρου “ανθεκτικότητα” με τρόπο που να μπορούμε να τον χρησιμοποιήσουμε για τη διαμόρφωση εναλλακτικών πολιτικών προτάσεων για την κοινωνική αλλαγή;

Για να πραγματευτούμε τα ερωτήματα αυτά, επιχειρήσαμε κατ’ αρχήν τη δαιδαλώδη διαδρομή που προηγήθηκε στην ιστορία των ιδεών, μια “γενεαλογία” που ιχνηλατεί τη θεωρητική παράδοση από την οποία προέρχεται και αποκαλύπτει την πολιτική προοπτική στην οποία εγγράφεται σήμερα η έννοια της ανθεκτικότητας. Η γενεαλογική προσέγγιση μας έδωσε εργαλεία για να αναλύσουμε τις πολιτικές ανθεκτικότητας που υποστηρίζει σήμερα η διεθνής κοινότητα και, σε μεγαλύτερο βάθος, τις στρατηγικές ανθεκτικότητας για τρεις πόλεις, κείμενα στρατηγικής που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος 100 Ανθεκτικές Πόλεις που υποστηρίχτηκε και καθοδηγήθηκε από το Ίδρυμα Ροκφέλερ.

Η παραπάνω διαδρομή μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι η ανθεκτικότητα συνιστά ένα νέο και εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο για την εμπέδωση της νεοφιλελεύθερης πολιτικο-οικονομικής πρότασης, προωθώντας τη συναίνεση σε έναν ορισμένο τρόπο διαχείρισης των οικονομικο-πολιτικών προβλημάτων, στον οποίο υποτίθεται ότι δεν υπάρχει εναλλακτική. Στις πολιτικές ανθεκτικότητας αποθεώνεται η ατομική ευθύνη για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων και όχι των αιτίων των κρίσεων. Με αυτή την έννοια, η ανθεκτικότητα αποικιοποιεί την πολιτική φαντασία και υφαρπάζει τις δυνατότητες διαμόρφωσης μιας άλλης πρότασης για την κοινωνική οργάνωση σε διεθνές όσο και σε τοπικό επίπεδο.

Αυτό εκφράζεται χαρακτηριστικά, όπως εκτενώς αναλύσαμε στο δεύτερο μέρος της διατριβής, στον τρόπο με τον οποίο η ανθεκτικότητα, ως πλαίσιο σκέψης και ως πλαίσιο εφαρμογής πολιτικών, στοχεύει στη διαμόρφωση του νεοφιλελεύθερου υποκειμένου, δηλαδή του υποκειμένου εκείνου που, υποτασσόμενο στους “φυσικούς” και αιώνιους νόμους της αγοράς, καλείται να αναπτύξει την επιχειρηματική του φύση ως μέρος μίας στρατηγικής ατομικής επιβίωσης. Πρόκειται για ένα υποκείμενο που αναλαμβάνει την ευθύνη της προσαρμογής του σε ένα μόνιμα “κρυσιακό” περιβάλλον, το οποίο και οφείλει να αποδεχθεί μοιρολατρικά με τη σκέψη ότι δεν μπορεί ούτε να το επιλέξει ούτε, κυρίως, να το αλλάξει. Πρόκειται για ένα υποκείμενο που στην ουσία είναι αντικείμενο και όχι συντελεστής των εξελίξεων, αντικείμενο και όχι φορέας της πολιτικής δράσης. Ακριβώς αυτό το ζήτημα της αντικειμενοποίησης του υποκειμένου θεωρούμε πως είναι εκείνο που συγκροτεί τον πυρήνα της σύγχρονης προβληματικής γύρω από την ανθεκτικότητα. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο, ότι το ζήτημα του ανθεκτικού υποκειμένου έχει εκτενώς απασχολήσει την κριτική προς την ανθεκτικότητα βιβλιογραφία¹⁷⁰⁶ ενώ, αντίθετα, απουσιάζει πλήρως από τις θεωρήσεις που υποστηρίζουν την ανάγκη ανθεκτικότητας και

¹⁷⁰⁶ Βλέπε ενδεικτικά: Reid 2012 | Evans και Reid 2014 | Brad Evans και Julian Reid, ‘Dangerously exposed: the life and death of the resilient subject’, *Resilience* 1, τχ. 2 (2013): 83–98 | David Chandler και Julian Reid, *The Neoliberal Subject: Resilience, Adaptation and Vulnerability* (London, New York: Rowman & Littlefield International, 2016) | O’Malley 2010 | Neocleous 2013 | Bracke 2016.

τις σχετικές πολιτικές.¹⁷⁰⁷ Το ζήτημα της αντικειμενοποίησης του υποκειμένου εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο μια έννοια με τις συγκεκριμένες θεωρητικές καταβολές εισάγεται στον σύγχρονο πολιτικό και ακαδημαϊκό διάλογο. Πάνω απ' όλα φωτίζει, όμως, τη δομική σύνδεσή της με τον νεοφιλελευθερισμό. Αυτή η δομική σύνδεση μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι δεν είναι ούτε δυνατή ούτε χρήσιμη η επανανοηματοδότηση του όρου “ανθεκτικότητα” σε μια χειραφετητική προοπτική.

Η γενεαλογία της ανθεκτικότητας και η προσαρμογή

Ας κάνουμε, όμως, ένα βήμα πίσω στη σύνοψη των συμπερασμάτων της έρευνας, για μία σύντομη ανασκόπηση της εξέλιξης που είχε διαχρονικά η ιδέα της ανθεκτικότητας στην κοινωνική και πολιτική θεωρία, όπως την παρουσιάσαμε στο Α' μέρος της διατριβής. Χρονικά όσο και θεωρητικά, η έννοια της ανθεκτικότητας συνδέεται στενά με την ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού ως πολιτικού και οικονομικού δόγματος. Παρότι ο όρος “ανθεκτικότητα” πρωτοεμφανίζεται στο πεδίο της (συστημικής) ψυχολογίας, εδραιώνεται στον σύγχρονο θεωρητικό διάλογο μέσα από το πεδίο της οικολογίας και τις θεωρίες του βιολόγου Χόλινγκ για τα οικοσυστήματα. Βασιζόμενος στη θεωρία των πολύπλοκων προσαρμοστικών συστημάτων και στην εγγενή κρυσιακή τους τάση, ο Χόλινγκ ορίζει αρχικά την ανθεκτικότητα ως ιδιότητα των οικολογικών συστημάτων, ενώ επισημαίνει εξαρχής ότι δεν πρόκειται για έναν μηχανισμό πρόβλεψης και προετοιμασίας απέναντι σε πιθανές εξωτερικές πιέσεις και κρίσεις, αλλά για έναν μηχανισμό προσαρμογής στις νέες συνθήκες που οι κρίσεις αυτές κάθε φορά διαμορφώνουν.

Ως ιδιότητα των οικοσυστημάτων, η ανθεκτικότητα ορίζεται εξαρχής από την ικανότητά τους να “απορροφούν” τις όποιες κρίσεις και πιέσεις τους επιβάλλονται από ένα οντολογικά διαφοροποιημένο και μη ελεγχόμενο περιβάλλον. Ακριβώς η ιδέα της “απορρόφησης” είναι αυτή που εξηγεί πραγματικά το τι σημαίνει η ανθεκτικότητα: όχι την ικανότητα των συστημάτων να προβλέπουν και να αποφεύγουν τις απειλές, τις κρίσεις και τις πιέσεις ή, ακόμη περισσότερο, να μπορούν να εγγυηθούν την ίδια τους την ασφάλεια, αλλά την ικανότητά τους να προσαρμόζονται σε αυτές. Επομένως, η ανθεκτικότητα είναι εξ ορισμού το μέσο για την απόκτηση ή/και αύξηση της προσαρμοστικότητας.

Ο Χόλινγκ, συνδέοντας τα φυσικά με τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά συστήματα σε μία σύνθεση την οποία ορίζει ως *κοινωνικο-οικολογικά συστήματα*, πολύ γρήγορα “διαστέλλει” την έννοια της ανθεκτικότητας, μετατρέποντάς την από ιδιότητα των φυσικών συστημάτων στην επιθυμητή ποιότητα που οφείλουν να κατακτήσουν όλα τα συστήματα γενικά. Ενδεικτική αυτής της διαδικασίας είναι η θεωρία του για την Παναρχία, η οποία παρουσιάζει τη διαδικασία κεφαλαιακής συσσώρευσης μέσω της δημιουργικής καταστροφής ως το αντίστοιχο αυτού που ονομάζει *προσαρμοστικό κύκλο* στα οικοσυστήματα. Με τον τρόπο αυτό, η ανθεκτικότητα, από περιγραφική έννοια στο πεδίο της οικολογίας μετατρέπεται σε κανονιστική κατηγορία για τις κοινωνικές επιστήμες.

¹⁷⁰⁷ Θα πρέπει, παρόλα αυτά, να επισημάνουμε την εμμονή της σχετικής βιβλιογραφίας σε διάφορα σχήματα “διαβούλευσης” ή “συμμετοχής”, αλλά και σε κάθε είδους πρακτικές και επιχειρήσεις “ευαισθητοποίησης” του κοινού απέναντι στα ζητήματα που καλούν για ανθεκτικότητα. Εμμονή που δείχνει ότι και για τους υπέρμαχους της ανάγκης οικοδόμησης της ανθεκτικότητας, το έλλειμμα δημοκρατίας στις σχετικές πολιτικές παραμένει πρόβλημα προς επίλυση.

Τα παραπάνω, ωστόσο, δεν θα πρέπει να τα αντιληφθούμε απλώς ως τη θεωρία ενός βιολόγου, αλλά να τα δούμε μέσα στο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο της εποχής του. Η θεωρία του Χόλινγκ για την ανθεκτικότητα συμπυκνώνει το σύνολο, σχεδόν, των θεωρητικών διεργασιών στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο της εποχής του, ως το βιολογικό αντίστοιχο του κυρίαρχου οικονομικού και πολιτικού δόγματος του νεοφιλελευθερισμού, ακολουθώντας πιστά τις θεωρητικές παραδοχές, τα θεωρητικά εργαλεία, την ορολογία και τη μεθοδολογία των κλασικών θεωριών ισορροπίας.

Έτσι, ο Χόλινγκ εκκινεί από τη (σκόπιμη) σύγχυση μεταξύ του κοινωνικού και του φυσικού / βιολογικού που είναι κοινή σε όλες τις οργανισμικές και φονξιοναλιστικές θεωρίες που αναλύσαμε στο πρώτο μέρος της διατριβής. Πιστός στη λογική τους, υιοθετεί πλήρως και τη διαδικασία της *διπλής μεταφοράς* που οι θεωρίες αυτές ακολουθούν: χρησιμοποιεί έναν όρο προερχόμενο από τις ανθρωπιστικές επιστήμες (ψυχολογία), τον ανάγει σε δομικό στοιχείο των φυσικών συστημάτων και, στη συνέχεια, τον επιστρέφει στις κοινωνικές επιστήμες ως έναν νομιμοποιημένο, αδιαμφισβήτητο, φυσικό και άρα νομοτελειακό κανόνα. Δηλαδή, παρουσιάζει την έννοια της ανθεκτικότητας ως ένα “επιστημονικά επικυρωμένο” εργαλείο για την ανάλυση των κοινωνικών συστημάτων.

Η χρήση μεταφορών από τη βιολογία και η ανάγνωση της κοινωνίας με βιολογικούς όρους εντάσσουν τον Χόλινγκ στο ευρύτερο φιλοσοφικό και κοινωνιολογικό ρεύμα του *βιολογισμού*, που υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα εξηγούνται από (και συνδέονται με) τους βιολογικούς προσδιορισμούς του ανθρώπου. Υπό αυτό το πρίσμα, η όλη συλλογιστική της ανθεκτικότητας αποτελεί τμήμα και συνέχεια του ευρύτερου διαλόγου (φονξιοναλιστικού και οργανισμικού) που οδηγεί τον Σπένσερ να ορίσει την κοινωνία ως οργανισμό (κεφάλαιο 2), τον Ράτσελ να μιλήσει για το κράτος-οργανισμό, τον Ράντκλιφ-Μπράουν να αναπτύξει τις θεωρίες του για την κοινωνική λειτουργία στηριζόμενος σε μία αρχική θεώρηση που ρητά αντιλαμβάνεται τα κοινωνικά φαινόμενα ως φυσικά φαινόμενα (κεφάλαιο 3), τους κοινωνιολόγους της Σχολής του Σικάγο να αναλύσουν την πόλη ως οργανισμό (κεφάλαιο 4), τον Μπερτάλανφου να εστιάσει στους “ισομορφισμούς” μεταξύ των βιολογικών και των κοινωνικών συστημάτων (κεφάλαιο 5), τον Πάρσονς να εισάγει την ιδέα της κοινωνίας ως σύστημα (κεφάλαιο 6), τον Γουίλσον να προτείνει την προσέγγιση της κοινωνιοβιολογίας και τον Ράππαπορτ να μελετήσει την κοινωνία ως οικοσύστημα (κεφάλαιο 7). Η συλλογιστική της ανθεκτικότητας είναι μέρος μιας θεωρητικής τοποθέτησης που επαναλαμβάνεται μέσα στον χρόνο σε πολλαπλές εκδοχές και αντιλαμβάνεται τη σχέση μεταξύ των μερών της κοινωνίας (κοινωνικές ομάδες και τάξεις) ως αντίστοιχη με τη δομική και λειτουργική αλληλεξάρτηση των μερών ενός βιολογικού οργανισμού. Η οργανισμική αυτή σύλληψη της κοινωνίας αγνοεί εσκεμμένα το γεγονός ότι, σε αντίθεση με τα μέρη ενός βιολογικού οργανισμού, τα άτομα και οι ομάδες που συνθέτουν μια κοινωνία είναι φορείς δικαιωμάτων και προσδοκιών, διαθέτουν κρίση και ελεύθερη βούληση και είναι σε θέση να αντιληφθούν αν η οργάνωση της κοινωνίας στην οποία ανήκουν διασφαλίζει τα δικαιώματα και ικανοποιεί τις προσδοκίες τους, είναι σε θέση να αναλάβουν δράση για την τροποποίηση της κοινωνικής οργάνωσης και αυτό δεν σημαίνει κατ’ ανάγκη την αποδιοργάνωση της κοινωνίας αλλά μπορεί να οδηγήσει σε μια ανώτερη μορφή οργάνωσης. Πρόκειται λοιπόν για μια τοποθέτηση απολογητική μιας

ορισμένης κάθε φορά μορφής κοινωνικής οργάνωσης, η οποία θεωρείται αυθαίρετα η μόνη δυνατή και η μόνη θεμιτή

Δεν είναι εξάλλου τυχαίο το ότι οι οργανισμικές και φονξιοναλιστικές θεωρίες συχνά επιχειρήσαν να παρουσιαστούν ως “συνθέσεις” μεταξύ των φυσικών και κοινωνικών επιστημών, δηλαδή ως συμπυκνώσεις του συνόλου της ανθρώπινης γνώσης. Η προσπάθεια διαμόρφωσης μίας *mathesis universalis*, δηλαδή μίας “γενικής ιδεολογίας, μίας δομημένης κατανόησης του κόσμου, η οποία να υποστηρίζει τον υφιστάμενο τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας”¹⁷⁰⁸ βρίσκεται στην καρδιά της θεωρίας της Παναρχίας του Χόλινγκ, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο και τα ίδια εργαλεία που αυτό επιχειρήθηκε από τη θεωρία του υπερ-οργανισμού του Σπένσερ, τη Γενική Θεωρία Συστημάτων του Μπερτάλανφου, τη θεωρία του ολισμού του Σματς ή τη θεωρία του Συνάλματος του Γουίλσον. Η ιστορική αποπλαισίωση αυτού του τρόπου κατανόησης του κοινωνικού δίκαια οδηγεί τους Λέβινς και Λιούοντιν να επισημάνουν κριτικά ότι:

“[...] η ίδια η λογική δύναμη ενός τέτοιου [θεωρητικού] συστήματος είναι παράλληλα και η μεγαλύτερη αδυναμία του, εφόσον μία θεωρία που μπορεί να εξηγήσει τα πάντα τελικά δεν εξηγεί τίποτα. Παύει να συνιστά μία θεωρία της συγκεκριμένης συγκυρίας και μετατρέπεται αντ’ αυτού σε κενή περιεχομένου μεταφυσική, η οποία παράγει όχι μόνο όλους τους κόσμους που μπορούν να υπάρξουν, αλλά και όλους τους κόσμους που θα μπορούσαμε να φανταστούμε [ότι μπορούν να υπάρξουν]”.¹⁷⁰⁹

Τονίζοντας τη μεταφυσική τους διάσταση, οι Λέβινς και Λιούοντιν, υπονοούν ότι οι θεωρίες αυτές εμφανίζουν τα ίδια τα πολιτικά και κοινωνικά επίδικα ως βιολογικές αναγκαιότητες, απο-πολιτικοποιώντας την (κοινωνική) πραγματικότητα και παρουσιάζοντάς την ως ένα αναπόφευκτο γεγονός πέρα από την επιρροή και τον έλεγχό μας. Με άλλα λόγια, οι θεωρίες αυτές προτείνουν τη “λειτουργική κοινωνική προσαρμογή [μας] στη δεδομένη κατάσταση της φύσης [και] χρησιμοποιούν το φυσικό και το βιολογικό για να εγγυηθούν τη θέση της [εκάστοτε] κυριαρχούσας οικονομικής ελίτ. Η φύση [φαίνεται να] συμπαρατάσσεται με τους ισχυρούς”.¹⁷¹⁰ Έτσι, όλα μοιάζουν να ρυθμίζονται από ένα “αόρατο χέρι” (της αγοράς, της φύσης κ.λπ.) εντός μίας ισορροπίας όπου η οποιαδήποτε παρέμβαση μπορεί να αποδειχθεί καταστροφική. Η προσέγγιση αυτή (εκούσια) παραγνωρίζει το ότι η υλική πραγματικότητα παράγεται κοινωνικά, καθώς και το ότι, όπως σημείωνε και ο Μαρξ, “από την καθορισμένη μορφή της υλικής παραγωγής προκύπτει πρώτα μια καθορισμένη διάρθρωση της κοινωνίας, δεύτερο μια καθορισμένη σχέση των ανθρώπων προς τη φύση”.¹⁷¹¹

Τελικά, στη λογική του βιολογικού αναγωγισμού, η κοινωνία είναι άκριτα αντιληπτή ως ένα ακόμη πολύπλοκο σύστημα, με τους δικούς του αυτο-οργανωτικούς και αυτο-ποιητικούς μηχανισμούς που δεν έχουν σχέση με ό,τι οι άνθρωποι χρειάζονται ή επιθυμούν. Όλες οι

¹⁷⁰⁸ Peet 1985: 309.

¹⁷⁰⁹ Levins και Lewontin 1985: 65.

¹⁷¹⁰ Joel Wainwright και Geoff Mann, *Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future* (London, New York: Verso, 2020): 70-71.

¹⁷¹¹ Καρλ Μαρξ, *Θεωρίες για την υπεραξία. Μέρος πρώτο* (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1981): 306.

κοινωνικές διαδικασίες πρέπει να εξηγηθούν με μαθηματικούς ή βιολογικούς όρους, αγνοώντας αντικρουόμενα συμφέροντα και σχέσεις εξουσίας, αγνοώντας τον ενεργό ρόλο των υποκειμένων στην εξέλιξη, την εκτροπή ή και την ανατροπή των κοινωνικών διαδικασιών. Για να το εξηγήσουμε πιο παραστατικά, στη λογική αυτή ο κόσμος παρουσιάζεται σαν μία σκακιέρα, όπου τα πιόνια (άτομα, πληθυσμοί, κοινωνίες) απλά επιδρούν μεταξύ τους, με μόνο στόχο το να παραμείνουν εντός ενός παιχνιδιού στο οποίο κάποιος άλλος αποφασίζει τις κινήσεις.

Στο ερμηνευτικό σχήμα που διαμορφώνει η ανθεκτικότητα ως πλαίσιο σκέψης, η εξέλιξη (ταυτόχρονα της κοινωνίας και της φύσης) γίνεται αντιληπτή ως μία διαδικασία προσαρμογής των οργανισμών-συστημάτων στο περιβάλλον τους, μέσα από τη συνεχή αύξηση της πολυπλοκότητας και τη συνεχή διαφοροποίηση των μερών τους, μία γραμμική διαδικασία που ντετερμινιστικά διαμορφώνει μία ιεραρχημένη δομή. Το γεγονός ότι προϋποθέτει μια κυβερνητική ιεράρχηση, συνδέει την ανθεκτικότητα με όλες τις θεωρίες που αναλύσαμε στη γενεαλογία μας, οι οποίες κατέληγαν να αντιλαμβάνονται την ιστορία ως μία ευθύγραμμη εξελικτική διαδικασία, όπως στην περίπτωση του Μπερτάλανφου ή του Σπένγκλερ και να τοποθετούν τους διαφορετικούς πολιτισμούς, τις κοινωνίες και τα άτομα σε καλά καθορισμένες θέσεις εντός της ιεραρχικής αυτής δομής, όπως στην περίπτωση του Σματς (κεφάλαιο 5). Δηλαδή η ιστορία και η διαδικασία της αλλαγής μεταφέρονται από τη βιολογία στις κοινωνικές επιστήμες ως συνεχής μεγέθυνση, ενώ η έννοια της προόδου προσδίδει ένα ηθικό αξιακό χαρακτήρα στο σύστημα, ώστε να δικαιολογηθεί η ιεραρχική οργάνωση της κοινωνίας και ο διαχωρισμός σε “άνωτερα” και “κάτωτερα” — “αναπτυγμένα” και “μη αναπτυγμένα”— επίπεδα πολιτισμών, κοινωνιών, ατόμων.

Αν η φύση, οι κοινωνίες και η ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση είναι από κοινού αντιληπτά ως λειτουργικές διεργασίες, τα μέρη της κοινωνίας κρίνονται από τη θετική ή αρνητική τους συνεισφορά και από το βαθμό προσαρμογής τους στο σύστημα οργάνωσης αυτής της κοινωνίας, σε μία λογική που καταλήγει να νομιμοποιεί συνεχώς τις κοινωνικές ανισότητες, παρουσιάζοντάς τες ως αναγκαίες για τη “λειτουργική” ιεράρχηση του συστήματος, αφού κάθε κοινωνική τάξη υποτίθεται ότι έχει τη δική της “συνεισφορά” στη διατήρησή του, όπως υποστήριξε η θεωρία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης (κεφάλαιο 6). Πρόκειται για το ίδιο επιχείρημα που ιστορικά, όπως εκτενώς αναλύσαμε, νομιμοποίησε τον Δυτικό κόσμο ως “φορέα της εξέλιξης” και την ιμπεριαλιστική και αποικιοκρατική πολιτική του ως “εκπολιτιστική αποστολή” προς τους υποτελείς του κατακτημένου λαού (κεφάλαιο 3, 5). Έτσι, “το δαρβινικό πρότυπο εξελικτικής θεωρίας παρείχε με λεπτομέρεια τη δομή της οργανισμικής αναλογίας και, ως πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης, χρησιμοποιήθηκε για να εξορθολογίσει τις υφιστάμενες κοινωνικές σχέσεις”.¹⁷¹²

Κοινό παρονομαστή σε όλες τις παραπάνω θεωρίες αποτελεί η θέση ότι η βασική στόχευση κάθε συστήματος είναι η διατήρηση της λειτουργίας του, δηλαδή η διατήρηση του ίδιου του συστήματος. Η λογική αυτή της *προθετικότητας*, όπως την εισηγήθηκε ο Μπερτάλανφου, αντιλαμβάνεται εν τέλει την κοινωνία μόνο μέσα από τη χρηστική της αξία ως μέσο επιβίωσης. Η προσέγγιση αυτή, εστιάζοντας περισσότερο στο πώς οι κοινωνίες αντιδρούν (ως συστήματα) στις πιέσεις, παρά στις πραγματικές αιτίες και τη φύση των

¹⁷¹² Biggins 1976: 568.

πιέσεων αυτών, αναδεικνύει τις βαθιές της επιρροές από τη δαρβινική λογική της φυσικής επιλογής. Γι' αυτό και επικεντρώνεται στην αποτελεσματικότητα της προσαρμογής.

Αυτό που μεταγράφεται από τη βιολογία στην φονξιοναλιστική κοινωνική θεωρία είναι, άλλωστε, πριν απ' όλα, η ίδια η έννοια της προσαρμογής,¹⁷¹³ καθώς “εγγενής στην οργανισμική αναλογία [...] ήταν μία σαφής άποψη για τη σχέση του ατόμου με την κοινωνία. Η λέξη-κλειδί που υιοθετήθηκε από τη βιολογική μεταφορά και εφαρμόστηκε στην κοινωνία ήταν η ‘προσαρμογή’”.¹⁷¹⁴ Ακριβώς επειδή οι οργανισμικές θεωρίες αναγνωρίζουν ως κεντρικό στόχο κάθε συστήματος τη διαίωσή του, εστιάζουν στην προσαρμογή ως το μόνο μέσο για την επίτευξη αυτού του στόχου και μελετούν το είδος αλλαγών που μπορεί να δεχτεί ένα σύστημα για να ανταποκριθεί σε εξωτερικές πιέσεις χωρίς να μεταβληθεί ο τρόπος λειτουργίας του. Και για τον λόγο αυτόν, οι κεντρικές τους προτάσεις καταλήγουν, στην ουσία, κάθε φορά στη διαμόρφωση εργαλείων για τη διαχείριση των κρίσεων ή των πιέσεων που μπορούν να απειλήσουν την ίδια την ύπαρξη του συστήματος. Κατά συνέπεια, όλες οι παραπάνω θεωρίες διαμορφώνουν, για τη διαχείριση των όποιων κρίσεων, μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου και εργαλεία χειραγώγησης.

Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι το ερμηνευτικό πλαίσιο της κοινωνικής αλλαγής “φιλτράρεται” μέσα από το οπτικό πεδίο της συναίνεσης, των κανόνων και αξιών της αστικής τάξης ως κοινών και “οικουμενικών” αξιών, και του κοινωνικού ελέγχου με τρόπο που η κοινωνική αλλαγή να αντικαθίσταται από την κοινωνική μεταβολή ή την μεταρρύθμιση εκείνων των πλευρών του κοινωνικού συστήματος που το καθιστούν “δυσλειτουργικό” ως προς τη διαίωσή του. Με αυτούς τους όρους η κοινωνική αλλαγή μετατρέπεται σε μία ελεγχόμενη διαδικασία αυτοαναίρεσής της.

Η ανθεκτικότητα αποτελεί ένα ακόμη εργαλείο χειραγώγησης στη μακρά αυτή ιστορία, αντίστοιχο με εκείνα της αφομοίωσης, της κοινωνικής συνοχής ή της κοινωνικής ισορροπίας, που στην ουσία τους μεταφράστηκαν σε πολιτικές που προώθησαν την έννοια της προσαρμογής σε ένα μη επιλέξιμο ή τροποποιήσιμο περιβάλλον. Παράλληλα, όμως, η ανθεκτικότητα, ως προϊόν του θεωρητικού πλαισίου που επέβαλλε το νεοφιλελεύθερο δόγμα, αντανakλά τη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία της κρισιακής συνθήκης της δεκαετίας του 1970, μέσα από την οποία γεννήθηκε. Ως άλλο ένα εργαλείο διαχείρισης κρίσεων, η ανθεκτικότητα προϋποθέτει την ανάγκη για μία ισορροπία που θα είναι *ασταθής*, όπως την όριζε ο Σπένσερ και ο Πάρσονς ή *κινούμενη*, όπως την όριζε ο Σματς.

Η ιδιαίτερη συμβολή της θεωρίας της ανθεκτικότητας στο πλαίσιο αυτό είναι όχι μόνο η αναγνώριση αυτής της αστάθειας, αλλά η κανονικοποίηση και μονιμοποίησή της, στην ίδια λογική που οδήγησε τους Μαρξ και Ένγκελς, να απαντήσουν στο: “Πώς ξεπερνά η αστική τάξη τις κρίσεις; [...] προετοιμάζοντας πιο ολόπλευρες και δεινότερες κρίσεις και μειώνοντας τα μέσα αποσόβησης των κρίσεων”.¹⁷¹⁵ Ως εκ τούτου, η ανθεκτικότητα αποτελεί το μέσο για την προσαρμογή σε συνεχείς απειλές και καταστροφές. Είναι ο

¹⁷¹³ Levins και Lewontin 1985: 65.

¹⁷¹⁴ Biggins 1976: 569.

¹⁷¹⁵ Marx και Engels 2018: 28.

οδικός χάρτης για το αβέβαιο και εγγενώς κρισιακό μέλλον που προβλέπουν οι θεωρίες της πολυπλοκότητας και του χάους:

“Εξαρχής, η ανθεκτικότητα εξαρτάται από την καταστροφή ή την απειλή, στοιχεία χωρίς τα οποία δεν μπορεί να υπάρξει. Πράγματι, είναι δομικά δεμένη με την καταστροφή: χωρίς την καταστροφή ή, τουλάχιστον, την απειλή της καταστροφής δεν υπάρχει (η ανάγκη για) ανθεκτικότητα. Η επιμονή στην ανθεκτικότητα, με άλλα λόγια, συνεχώς ενεργοποιεί και δίνει ζωή στην καταστροφή ή έστω την απειλή της. Η αναγνώριση του διαλεκτικού αυτού δεσμού υπονοεί ότι για να μπορέσει να διατηρηθεί η ανθεκτικότητα, η καταστροφή ή η απειλή της θα πρέπει να είναι μόνιμη”.¹⁷¹⁶

Στη νέα εποχή της καταστροφής, όπου ο κίνδυνος και η απειλή του ολέθρου είναι μόνιμη, η ανθεκτικότητα εμφανίζεται ως το νέο εργαλείο ανάπτυξης της προσαρμοστικής ικανότητας, αλλά και το μέτρο αξιολόγησής της. Η παραδοχή της κρίσης ως της νέας μονιμότητας δεν καταλήγει σε ένα συμπέρασμα για την ανάγκη αλλαγής του συστήματος και της κοινωνικής πραγματικότητας. Αντίθετα, επιχειρείται η αποδαιμονοποίηση της ίδιας της κρισιακής φύσης του καπιταλιστικού συστήματος. Υποστηρίζεται η αδυναμία πρόβλεψης και πρόληψης και άρα η μη δυνατότητα παρέμβασης σε μία εξέλιξη (ή ανάπτυξη) που, στο νεοφιλελεύθερο δόγμα, παρουσιάζεται ως φυσική διαδικασία. Έτσι, η προσαρμογή μας στο κρισιακό αυτό περιβάλλον εμφανίζεται ως μοναδική εναλλακτική. Μάλιστα, η ανάγνωση της κρισιακής συνθήκης ως νέας μονιμότητας υπαγορεύει όχι απλά την προσαρμογή ως μία *τελική κατάσταση* (end state), αλλά την προσαρμοστικότητα ως μία συνεχώς επανακατακτούμενη συνθήκη στο εσωτερικό ενός συνόλου από περιβάλλοντα που διαρκώς μεταβάλλονται και όπου όλα αλλάζουν για να παραμείνουν τα ίδια. Με άλλα λόγια, η αναγωγή της προσαρμογής και της ανάπτυξης της προσαρμοστικής ικανότητας στην απόλυτη στόχευση κάθε συστήματος (φυσικού, κοινωνικού κ.λπ.), υπονοεί ότι οι όποιες μεταβολές, κρίσεις και ανακατατάξεις είναι πέρα από τον έλεγχό μας, παραβλέποντας με αυτόν τον τρόπο ότι “τα ίδια τα κοινωνικο-οικονομικά συστήματα είναι εκείνα που εκθέτουν τα άτομα στα διαφορετικά επίπεδα κινδύνου”.¹⁷¹⁷ Έτσι, η ανθεκτικότητα δεν προάγει την ιδέα της επιλογής, αλλά αυτή του περιορισμού και της αυτοπειθαρχίας σε περιπτώσεις κινδύνου.

Το ανθεκτικό υποκείμενο ή “πώς μάθαμε να μην ανησυχούμε και να αγαπάμε τον κίνδυνο”¹⁷¹⁸

Τι σημαίνουν όμως όλα τα παραπάνω ως προς το κοινωνικό και πολιτικό υποκείμενο που επιχειρούν να διαμορφώσουν; Σημαίνουν καταρχάς μία συγκεκριμένη αντίληψη για τη σχέση μεταξύ του υποκειμένου και του περιβάλλοντός του. Η αρχική παραδοχή της θεωρίας της ανθεκτικότητας ότι τα κοινωνικά συστήματα αποτελούν τμήμα των φυσικών /

¹⁷¹⁶ Bracke 2016: 59.

¹⁷¹⁷ Cannon και Müller-Mahn 2010: 632.

¹⁷¹⁸ Παραφράζοντας τον τίτλο της ταινίας του Στάνλεϋ Κιούμπρικ, *ΣΟΣ Πεντάγωνο καλεί Μόσχα* [Stanley Kubrick, *Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* (Columbia Pictures, 1964)].

βιολογικών συστημάτων, καθώς και ότι η κεντρική στόχευση των συστημάτων αυτών είναι η αυτο-διατήρησή τους, την οδηγεί σε μία εξαρχής μη διαλεκτική αντίληψη για τον οργανισμό (σύστημα) και το περιβάλλον του:

“[...] οι οργανισμοί δέχονται τη δράση του περιβάλλοντος. Αποτελούν παθητικά αντικείμενα και ο εξωτερικός κόσμος είναι το ενεργό υποκείμενο. Αυτή η αλλοτρίωση του οργανισμού από τον εξωτερικό του κόσμο σημαίνει ότι ο εξωτερικός κόσμος έχει τους δικούς του νόμους που είναι ανεξάρτητοι από τους οργανισμούς αυτούς. Οι οργανισμοί βρίσκουν τον κόσμο ως έχει, και πρέπει ή να προσαρμοστούν ή να πεθάνουν”.¹⁷¹⁹

Ο αλλοτριωμένος από το περιβάλλον του οργανισμός μεταγράφεται στη συνέχεια στην κοινωνική θεωρία ως ένα υποκείμενο που καλείται να προσαρμοστεί εντός μίας κοινωνικής συνθήκης που παρουσιάζεται ως η μόνη εναλλακτική. Με τον τρόπο αυτό η ανθεκτικότητα αναπαράγει τη ρητορική του ΤΙΝΑ (Δεν Υπάρχει Άλλη Εναλλακτική), η οποία αποτελεί μία από τις θεμελιακές αρχές του νεοφιλελευθερισμού. Συνεπώς, η ανθεκτικότητα, ως μέσο εφαρμογής της ηθικής του νεοφιλελευθερισμού, φέρει τα σπέρματα του κοινωνικού δαρβινισμού, διαιωνίζοντας τη λογική της “πάλης για την ύπαρξη” και της επιβίωσης των προσαρμοστικότερων:

“Το ανθεκτικό υποκείμενο είναι ένα υποκείμενο που οφείλει να αγωνίζεται συνεχώς για να εξοικειωθεί με τον κόσμο. Δεν είναι ένα πολιτικό υποκείμενο που μπορεί να φανταστεί ότι μπορεί να αλλάξει τον κόσμο, τη δομή του και τις συνθήκες των δυνατοτήτων του [...], αλλά ένα υποκείμενο που αποδέχεται την καταστροφικότητα του κόσμου στον οποίο ζει ως την προϋπόθεση για συμμετοχή του σε αυτόν, αποδεχόμενο, παράλληλα, τη διαταγή του να αλλάξει τον εαυτό του κατ’ αντιστοιχία με τις απειλές και τους κινδύνους που πλέον παρουσιάζονται ως ενδημικοί”.¹⁷²⁰

Ο Τιερί Ριμπώ, στην κριτική του ενάντια στην έννοια της ανθεκτικότητας εξηγεί το πώς, μέσα από ιστορικούς αναχρονισμούς, η ανθεκτικότητα παρουσιάζεται ως οικουμενική και α-ιστορική αξία, εφόσον χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει *a posteriori* μίαν απάντηση ως προσαρμοστική, όπως στην περίπτωση της παγκόσμιας ύφεσης του 1929 ή ακόμα και σε αυτή των επιζήσαντων των ναζιστικών στρατοπέδων εξόντωσης.¹⁷²¹ Έτσι, η εξατομίκευση της ευθύνης της επιβίωσης, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα θύματα των ανισοτήτων, της εκμετάλλευσης, καταπίεσης και εξόντωσης δεν είχαν αναπτύξει επαρκώς τις προσαρμοστικές τους ικανότητες:

“Από τα 3.500.000 άτομα που μεταφέρθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης, τα 3.300.000 δεν επέστρεψαν. Μήπως τα άτομα αυτά ήταν κακά προετοιμασμένα, και τελικά ποιες ήταν οι αιτίες της δυσλειτουργίας τους; [...] Μήπως τους έλειπε το γονίδιο του υπερανθρώπου; Τι έλειπε από την κληρονομιά τους ώστε να γλιτώσουν; Τελικά, σε όλη αυτή την τραγική ιστορία, για ποιο πράγμα είναι υπεύθυνα τα άτομα αυτά; Αυτό είναι το τρομακτικό περιεχόμενο των άθλιων

¹⁷¹⁹ Lewontin 2000: 36. Έμφαση δική μας.

¹⁷²⁰ Evans και Reid 2014: 78-79.

¹⁷²¹ Ribault 2021: 32, 37.

ερωτήσεων στις οποίες αναγκαστικά καταλήγουν οι θεματοφύλακες της ανθεκτικότητας”.¹⁷²²

Το ερώτημα που στην ουσία θέτει ο Ριμπώ είναι το τι τελικά προτείνει η ανθεκτικότητα για τα άτομα που δεν καταφέρουν να προσαρμοστούν; Η απάντηση δίνεται μονοσήμαντα: ή προσαρμόζεσαι ή πεθαίνεις. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη αναλύσει, ο ίδιος ο Χόλινγκ καταλήγει στη θεωρία του για την ανθεκτικότητα μελετώντας εξ αρχής το πώς τα συστήματα επιβιώνουν, αναγνωρίζοντας την ανθεκτικότητα ως μηχανισμό επιβίωσης. Κι έτσι εστιάζει στα συστήματα αυτά που επιβιώνουν, αγνοώντας εκείνα που δεν επιβιώνουν. Η προκατάληψη της επιβίωσης (survivorship bias),¹⁷²³ στη βάση της οποίας ουσιαστικά θεμελιώνεται η έννοια της ανθεκτικότητας, εστιάζει στην επιτυχή προσαρμογή, αποκλείοντας τελικά συνεχώς εκείνα τα άτομα (οργανισμούς) που ο ανταγωνισμός της “πάλης για την ύπαρξη” αφήνει στο περιθώριο.

Και για να το μεταφέρουμε στις περιπτώσεις που αναλύσαμε, το υπόδειγμα της ανθεκτικότητας, όπως προωθήθηκε μέσα από τη διαχείριση του τυφώνα Κατρίνα στη Νέα Ορλεάνη, εστίασε ακριβώς μόνο στα άτομα εκείνα που επιβίωσαν, με όποιον τρόπο, αγνοώντας και σιωπώντας για τους χιλιάδες νεκρούς που η διαχείριση αυτή άφησε πίσω της. Αντίστοιχα, “ανθεκτικοί” ονομάζονται οι πρόσφυγες και οι μετανάστες που καταφέρνουν να επιβιώσουν από το εξοντωτικό τους ταξίδι, να μην πνιγούν στο Αιγαίο και να μην “λυγίσουν” κάτω από τις απάνθρωπες συνθήκες κράτησής τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης στα ελληνικά νησιά. Και, βέβαια, “ανθεκτικοί” ονομάζονται και οι Παλαιστίνιοι εκείνοι που καταφέρνουν να ευημερήσουν κάτω από το καθεστώς της Ισραηλινής κατοχής και της εποικιστικής αποικιοκρατίας. Όσοι δεν τα καταφέρνουν δεν έχουν, σύμφωνα με τη λογική της ανθεκτικότητας, αναπτύξει επαρκώς τις προσαρμοστικές τους ικανότητες.

Συνοπτικά, η ανθεκτικότητα από μηχανισμός επιβίωσης των οικοσυστημάτων μετατρέπεται σε κοινωνική αξία, η οποία και καθορίζει τη διαδικασία διαμόρφωσης του ανθεκτικού υποκειμένου. Το ανθεκτικό υποκείμενο, υιοθετώντας εκ των πραγμάτων τη νεοφιλελεύθερη επιταγή της ατομικής ευθύνης και υπευθυνότητας οφείλει να εγγυηθεί το ίδιο την ασφάλειά του ενάντια σε οποιαδήποτε μορφή συμφοράς ή καταστροφής, να γίνει, με άλλα λόγια, “διαχειριστής των δικών του κινδύνων”.¹⁷²⁴

¹⁷²² Ribault 2021: 32.

¹⁷²³ Την έννοια αυτή εισήγαγε, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο μαθηματικός Άμπρααμ Γουάλντ (Abraham Wald). Μέλος της Ομάδας Στατιστικής Έρευνας (Statistical Research Group) του πανεπιστημίου Κολούμπια, ο Γουάλντ μελέτησε τους τρόπους με τους οποίους μπορούσαν να ενισχυθούν τα αεροσκάφη των Συμμάχων ενάντια στα αντιαεροπορικά πυρά του Άξονα. Οι αρχικές προβλέψεις εστίαζαν στην ενίσχυση των σημείων εκείνων που εμφάνιζαν τη μεγαλύτερη συχνότητα βλαβών από πυρά. Ωστόσο, ο Γουάλντ ανέδειξε το λογικό λάθος της προσέγγισης αυτής, υπογραμμίζοντας ότι αυτές ήταν οι βλάβες των αεροσκαφών που κατάφεραν να επιστρέψουν. Αντίθετα, υποστήριξε, τα σημεία που δεν εμφάνιζαν βλάβες ήταν αυτά που εάν δέχονταν πυρά, θα οδηγούσαν στην κατάρριψη των αεροσκαφών. Το φαινόμενο αυτό, δηλαδή η εστίαση μόνο στα στοιχεία εκείνα που καταφέρνουν να επιβιώσουν, αγνοώντας εκείνα που δεν τα καταφέρνουν, ονομάστηκε “προκατάληψη της επιβίωσης”.

¹⁷²⁴ O'Malley 2010: 499.

Όπως σωστά επισημαίνουν οι Πεκ, Θίοντορ και Μπρένερ, ο νεοφιλελευθερισμός συνιστά “ένα πολυ-κλιμακωτό φαινόμενο: ανασυνθέτει κλιμακούμενες σχέσεις μεταξύ θεσμών και οικονομικών παραγόντων, όπως των τοπικών αυτοδιοικήσεων, των εθνικών κρατών και του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου”.¹⁷²⁵ Η ανθεκτικότητα λειτουργεί σε όλα αυτά τα διαφορετικά επίπεδα του νεοφιλελευθερισμού, παράγοντας την ανθεκτική πόλη ενάντια στις κοινωνικές εξεγέρσεις ή ως πεδίο για την εφαρμογή μίας συγκεκριμένης μορφής ανάπτυξης, τον ανθεκτικό εργάτη απέναντι σε κάθε μορφή εργασιακής επισφάλειας, την ανθεκτική μετανάστρια απέναντι σε κάθε μορφή εκμετάλλευσης κ.ο.κ.:

“Το καλό υποκείμενο θα ‘επιβιώσει και θα ευημερήσει σε οποιαδήποτε συνθήκη’, θα ‘κατακτήσει την ισορροπία’ μέσα από τις διάφορες μορφές επισφάλειας στην εργασία του, θα ‘υπερνικήσει τα εμπόδια της ζωής’ όπως τη συνταξιοδότηση χωρίς επαρκή σύνταξη και απλά θα ‘ανακάμψει’ από οτιδήποτε του επιφυλάσσει η ζωή, είτε αυτό είναι η μείωση των επιδομάτων, το πάγωμα των μισθών είτε μία παγκόσμια οικονομική κατάρρευση. Η ιδιότητα του πολίτη στον νεοφιλελευθερισμό δεν είναι τίποτε άλλο πέρα από μία [συνεχή] εκπαίδευση στην ανθεκτικότητα ως τη νέα τεχνολογία του εαυτού”.¹⁷²⁶

Η εστίαση στο άτομο και στην προσαρμοστική ικανότητά του δεν αποτελεί, ωστόσο, ούτε κάτι νέο, ούτε (αποκλειστική) ιδιαιτερότητα της θεωρίας της ανθεκτικότητας. Όπως εντοπίσαμε σε όλες τις θεωρήσεις που αναλύσαμε κριτικά στη γενεαλογία μας, η ατομική συμπεριφορά τίθεται στο επίκεντρο ως μονάδα αξιολόγησης της ισορροπίας του κοινωνικού συστήματος και της διατήρησης της “κοινωνικής συνοχής”. Για να θυμηθούμε και τα λόγια του Ροσίντις, όλες οι θεωρίες αυτές προώθησαν την αντίληψη “ότι το άτομο είναι πιο πραγματικό από την κοινωνία”.¹⁷²⁷ Μάλιστα, η ατομική προσαρμοστική ικανότητα ανάγεται καθαυτή σε “ορθολογική” κατηγορία, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι όροι και οι προϋποθέσεις της ορθολογικότητας που την ορίζουν ως τέτοια. Στην προσέγγιση αυτή παραγνωρίζεται το γεγονός ότι τα πρότυπα συμπεριφοράς τα οποία ακολουθεί αυτή η “ορθολογικότητα” και η κανονιστική της νομιμοποίηση κατασκευάζονται κοινωνικά, μέσα από τα κυρίαρχα ιδεολογικά πρότυπα τα οποία επιβάλλονται από τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνει η ταξική καπιταλιστική κοινωνία.

Όλα τα παραπάνω συγκροτούν και ένα από τα κεντρικά στοιχεία της παράδοσης που κληρονόμησε ο Σπένσερ στις κοινωνικές επιστήμες μέσω του κοινωνικού δαρβινισμού, παράδοση την οποία, όπως είδαμε, ακολούθησαν, τελικά, όλοι οι διάδοχοι της θεωρητικής του σκέψης: το γεγονός ότι η ατομική προσαρμοστική ικανότητα προτείνεται ως γενικευμένη απάντηση στα όποια κοινωνικά προβλήματα, τα οποία γίνονται αντιληπτά ως άλλα φυσικά φαινόμενα. Αυτή είναι και η θεωρητική παράδοση στην οποία εγγράφεται και ο ίδιος ο νεοφιλελευθερισμός, που, αποθεώνοντας την ατομική ευθύνη, την ανέδειξε σε κυρίαρχο σύνθημά του. Είναι η ίδια λογική αυτή που διατύπωσε η Θάτσερ στη γνωστή φράση της: “Ποιος είναι η κοινωνία; Δεν υπάρχει κάτι τέτοιο! Υπάρχουν άτομα —άνδρες και

¹⁷²⁵ Peck, Theodore, και Brenner 2009: 51.

¹⁷²⁶ Neocleous 2013: 5.

¹⁷²⁷ Rossides 1978: 190-191.

γυναίκες— και υπάρχουν και οικογένειες”.¹⁷²⁸ Δηλαδή, στην ουσία ο νεοφιλελευθερισμός επανέφερε στο προσκήνιο και ανέπτυξε θεωρήσεις που, ιστορικά, συνδέθηκαν με τις πιο συντηρητικές και αντιδραστικές προσεγγίσεις της (αστικής) κοινωνικής θεωρίας.

Η ανθεκτικότητα, ως προϊόν της συγκεκριμένης ιστορικής συνθήκης, ανάγει τον ατομικό επιβιωτισμό σε συμπύκνωση της ίδιας της ηθικής υπόστασης του νεοφιλελευθερισμού, διαμορφώνοντας το πλαίσιο ανάπτυξης του νέου υποκειμένου που εισηγείται. Πρόκειται για μία “οικοσυστημική” προσέγγιση, η οποία περιορίζει τον κοινωνικό χαρακτήρα της ανθρώπινης ζωής σε ατομικές μονάδες (μεμονωμένα άτομα ή οργανισμούς) έξω από το ιστορικό και κοινωνικό τους πλαίσιο. Η διαμόρφωση του ανθεκτικού υποκειμένου, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε ιδιαίτερα στο δεύτερο μέρος της διατριβής μας και μέσα από τα παραδείγματα της εφαρμογής των πολιτικών ανθεκτικότητας, εξατομικεύει την ευθύνη της επιβίωσης με όρους που αναπαράγουν την κυριαρχία στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο επιβιωτισμού και στο μέγιστο δυνατό επίπεδο εσωτερικών διαιρέσεων των υποτελών τάξεων.

Συνεπώς, ο ρόλος της ανθεκτικότητας ως νεοφιλελεύθερου εργαλείου διαχείρισης κρίσεων που προωθεί τον ατομικό επιβιωτισμό γίνεται κατανοητός μόνον εφόσον αντιληφθούμε το τι υποκείμενα η έννοια αυτή επιδιώκει να διαμορφώσει στην πράξη. Η ανθεκτικότητα, όπως αναφέραμε, κεφαλαιοποιεί πάνω στην καταστροφή, δημιουργώντας την αίσθηση μίας μόνιμης κατάστασης πολιορκίας όπου η συνεχής εμφάνιση μη αποτρέψιμων κρίσεων παρουσιάζεται ως το κύριο επιχείρημα ύπαρξής της.

Με δεδομένη λοιπόν αυτή τη σχέση της ανθεκτικότητας με τις συνθήκες κρίσης, καθώς και τον κρισιακό χαρακτήρα του ίδιου του καπιταλισμού, αντίστοιχα και το υποκείμενο οφείλει να εκλαμβάνεται ως φορέας αυτής της μόνιμης κρισιακής συνθήκης. Οπότε πρέπει να ανιχνευτεί (αν όχι να εφευρεθεί) εκείνο το στοιχείο που μπορεί να χαρακτηρίσει την κρισιακή του συνθήκη. Τον ρόλο αυτό αναλαμβάνει να παίξει η ευαλωτότητά του. Δηλαδή, η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός εξαρχής ευάλωτου υποκειμένου, το οποίο συνεχώς αναγκάζεται να παράγει και να αναπαράγει αυτή του την ευαλωτότητα. Ακριβώς αυτή η διάσταση μοιάζει να στερεί από το υποκείμενο τις δυνατότητες ανάπτυξης μηχανισμών αντίστασης: η απάντηση στην ευαλωτότητά του είναι η προσαρμογή του σε ένα δεδομένο περιβάλλον.

Η ανθεκτικότητα, επομένως, προϋποθέτει την ευαλωτότητα της αφροαμερικανικής εργατικής τάξης στη Νέα Ορλεάνη, την οποία καλεί να προσαρμοστεί στον εκτοπισμό ή στην ιδιωτικοποίηση κάθε πτυχής της καθημερινότητάς της. Προϋποθέτει την ευαλωτότητα των Παλαιστινίων, τους οποίους καλεί να προσαρμοστούν, ως υποτελείς, στην Ισραηλινή κατοχή. Προϋποθέτει την απόδειξη της ευαλωτότητας των μεταναστών ώστε αυτοί να μπορέσουν να τύχουν της “ανθρωπιστικής βοήθειας” και των σωστών χαρτιών κ.λπ. Όλα αυτά τα κοινωνικά υποκείμενα φιλοδοξούν οι πολιτικές ανθεκτικότητας να τα καταστήσουν ανθεκτικά, ζητώντας τους στη συνέχεια να αναπτύξουν τις “επιχειρηματικές” τους ικανότητες ως δείγμα της ανθεκτικότητάς τους και ως απάντηση στις νέες προκλήσεις.

¹⁷²⁸ Margaret Thatcher, ‘Interview for Woman’s Own Magazine’, *Woman’s Own*, 31 Οκτωβρίου 1987.

Για τον λόγο αυτόν, η ανθεκτικότητα διαμορφώνει μηχανισμούς παθητικής προσαρμογής και όχι μηχανισμούς αντίστασης. Ο ίδιος ο χαρακτήρας της καπιταλιστικής κοινωνίας, ο οποίος δημιουργεί μόνιμες αναταραχές, ρήξεις και αναδιοργανώσεις παρουσιάζεται ως άλλη “φύση”, ενώ οι κοινωνικές ανισότητες και οι αποκλεισμοί που παράγει το καπιταλιστικό σύστημα νομιμοποιούνται ως φυσικά φαινόμενα. Στη λογική αυτή, “το άτομο [...] γίνεται αντιληπτό ως ανθεκτικό στο βαθμό που προσαρμόζεται αντί να αντιστέκεται στις συνθήκες της δυστυχίας του στον κόσμο. Το να είναι κανείς ανθεκτικός σημαίνει να στερηθεί την ίδια τη δύναμη της αντίστασης”.¹⁷²⁹ Γι’ αυτό η ανθεκτικότητα είναι, τελικά, το αντίθετο της αντίστασης.

Σε αντιδιαστολή με το ανθεκτικό υποκείμενο, επιχειρήσαμε να αναδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο οι κουλτούρες αντίστασης διαμορφώνουν έναν άλλο τρόπο υποκειμενοποίησης. Έναν τρόπο που διεκδικεί τον πολιτικό χαρακτήρα του υποκειμένου, αναδεικνύοντας αυτά τα στοιχεία που του προσδίδουν και την ουσία της κοινωνικότητάς του, δηλαδή τη δυνατότητα να διαμορφώνει το ίδιο τους τους όρους της ζωής του. Το Σουμούντ του Παλαιστινιακού λαού θα μπορούσε ίσως να ιδωθεί ως μία μορφή προσαρμοστικότητας. Όχι όμως της προσαρμοστικότητας που ευαγγελίζεται η ανθεκτικότητα, αλλά αυτής που εννοούσε ο Γκεβάρα (κεφάλαιο 1), με τη λογική της ακλόνητης και απρόσβλητης θέσης για επίθεση. Με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσαμε να δούμε και την επιμονή των εκτοπισμένων κατοίκων της Νέας Ορλεάνης να επιστρέψουν στην πόλη τους:

“Κάτι που μου θυμίζει την Παλαιστίνη είναι η αντίσταση στον εκτοπισμό που έδειξαν οι κάτοικοι της Νέας Ορλεάνης. Όπως είπε ο Παλαιστίνιος ακαδημαϊκός και ακτιβιστής, Mazin Qumsiyeh, ‘το Σουμούντ (επιμονή) από μόνο του είναι αντίσταση. Απλές πράξεις όπως το να παντρεύεσαι, να πηγαίνεις στο σχολείο, να διαβάζεις ένα βιβλίο, μετατρέπονται σε πράξεις αντίστασης. Όταν ένας φοιτητής έρχεται στο μάθημά μου στις οκτώ το πρωί έχοντας διασχίσει πολυάριθμα φυλάκια ελέγχου —αυτό είναι αντίσταση’. Αντίστοιχα, με όλα τα εμπόδια που αντιμετώπισαν οι φτωχοί και μαύροι κάτοικοι της Νέας Ορλεάνης, το γεγονός ότι τόσοι πολλοί επέστρεψαν στην πόλη τους είναι από μόνο του ένα είδος πολιτικής ανυπακοής”.¹⁷³⁰

Η πολιτική ανυπακοή που ενσαρκώνουν οι δύο αυτές περιπτώσεις διεκδικεί μία εναλλακτική πρόταση απέναντι στον καπιταλισμό της καταστροφής, διεκδικεί τη δυνατότητα διαμόρφωσης εργαλείων αντίστασης, διεκδικεί τη δυνατότητα ανάπτυξης της πολιτικής φαντασίας. Με άλλα λόγια, διεκδικεί όλα αυτά που η λογική της ανθεκτικότητας επιχειρεί να υπαρπάξει.

Η μονιμοποίηση της άνισης συνθήκης του μετα-αποικιακού κόσμου

Αναλύοντας το ανθεκτικό υποκείμενο και τον τρόπο με τον οποίο αυτό διαμορφώνεται, μέσα από τις περιπτώσεις εφαρμογής των πολιτικών ανθεκτικότητας που μελετήσαμε στο δεύτερο μέρος της διατριβής μας, μπορούμε να διακρίνουμε και το πώς το υποκείμενο

¹⁷²⁹ Reid 2012: 76.

¹⁷³⁰ Flaherty 2010: 92.

αυτό διαφοροποιείται, ανάλογα με το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται. Η καθηγήτρια κοινωνιολογίας Σάρα Μπράκε (Sarah Bracke) πολύ εύστοχα διακρίνει δύο τύπους ανθεκτικών υποκειμένων, τα οποία καλούνται να αναπτυχθούν προσαρμοζόμενα σε διαφορετικές απειλές και κινδύνους. Πρόκειται αφενός για το ανθεκτικό υποκείμενο του Παγκόσμιου Βορρά, “που νιώθει να απειλείται από την τρομοκρατία και άλλες επικείμενες καταστροφές, και του οποίου ο πόθος για ασφάλεια ευθυγραμμίζεται, σε σημαντικό βαθμό, με πολιτικές ασφάλειας όπως αυτές αναπτύσσονται στον Παγκόσμιο Βορρά”.¹⁷³¹ Στην περίπτωση αυτή, επισημαίνει η Μπράκε, η ανθεκτικότητα παρουσιάζεται ως ασφάλεια και σημαίνει την “απορρόφηση” των πιέσεων για την επιστροφή στην πρότερη κατάσταση. Αφετέρου, η δεύτερη μορφή ανθεκτικού υποκειμένου, όπως την ορίζει, αφορά:

“[στο] υποκείμενο του Παγκόσμιου Νότου, το οποίο επέζησε της αποικιοκρατίας, της εκμετάλλευσης και των πολέμων, και υποβλήθηκε σε προγράμματα λιτότητας, εμπνευσμένα τις περισσότερες φορές από τον Παγκόσμιο Βορρά, καθώς και σε άλλες μορφές εκμετάλλευσης. Θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε υποκείμενο *υποτελούς ανθεκτικότητας* ή της ανθεκτικότητας των κολασμένων αυτής της γης, που γεννιέται από την πρακτική του να [...] αντέχεις [...] μέσα σε συνθήκες αβάσταχτης συμβολικής και φυσικής βίας”.¹⁷³²

Η υποτελής ανθεκτικότητα στοχεύει στην πραγματικότητα στην επιβίωση μέσα σε συνθήκες συνεχούς φαρπαγής και αποστέρησης. Με άλλα λόγια, η ανθεκτικότητα του Παγκόσμιου Βορρά εξαρτάται από την φαρπαγή από τον Παγκόσμιο Νότο.

Οι δύο παραπάνω τύποι ανθεκτικών υποκειμένων καθίστανται εμφανείς μέσα από τα παραδείγματα που αναλύσαμε στο δεύτερο μέρος της διατριβής μας. Καθίστανται εμφανείς στις δύο διαφορετικές αφηγήσεις που αναπτύχθηκαν στην μετά-Κατρίνα Νέα Ορλεάνη. Καθίστανται όμως εμφανείς και στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου η ανθεκτικότητα χρησιμοποιείται τόσο από το ΝΑΤΟ και την Ευρωπαϊκή Ένωση για την αντιμετώπιση της “απειλής” της μετανάστευσης (ανθεκτικότητα ως ασφάλεια), όσο και για την εμβάθυνση της εκμετάλλευσης των μεταναστών και προσφύγων μέσα από τη μετατροπή τους σε παράγοντες ανάπτυξης (ανθεκτικότητα ως επιβίωση). Και, κυρίως, καθίστανται εμφανείς στο παράδειγμα της Παλαιστίνης και της παράλληλης συμμετοχής της Ραμάλλα και του Τελ Αβίβ στο πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων: στο Τελ Αβίβ τα υποκείμενα καλούνται να αναπτύξουν την ανθεκτικότητά τους ως υποκείμενα του Παγκόσμιου Βορρά, την ίδια στιγμή που στη Ραμάλλα καλούνται να αναπτύξουν την υποτελή ανθεκτικότητα του Παγκόσμιου Νότου. Σε αυτή την περίπτωση τον Παγκόσμιο Βορρά και τον Παγκόσμιο Νότο χωρίζουν σαράντα χιλιόμετρα, μερικά check-points και τα σωστά χαρτιά. Στην πραγματικότητα τους χωρίζει απόσταση ίση με το πέταγμα μιας πέτρας με σφεντόνα.

Οι διαφορετικές αυτές ιστορίες ανθεκτικότητας συνιστούν χαρακτηριστικά παραδείγματα της εγγύτητας μεταξύ του Παγκόσμιου Βορρά και του Νότου, αναδεικνύοντας ότι η μεταξύ τους σχέση δεν αποτελεί απλώς γεωγραφικά προσδιοριζόμενη συνθήκη. Το κέντρο και η περιφέρεια αλληλοδιαπλέκονται με πολλούς περισσότερους τρόπους από μία άσκηση —

¹⁷³¹ Bracke 2016: 58.

¹⁷³² Στο ίδιο: 60.

κυριολεκτικά— στον χάρτη. Η Νέα Ορλεάνη ως ο Νότος και μία εσωτερική αποικία των ΗΠΑ, η Αθήνα ως ο Νότος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που υπέστη νεο-αποικιακές πολιτικές αλλά και η Παλαιστίνη που αντιμετωπίζει τις πολιτικές της εποικιστικής αποικιοκρατίας, αποτελούν διαφορετικές και ιδιαίτερες μορφές της ίδιας συνθήκης: αυτής του Παγκόσμιου Νότου (ή του Τρίτου Κόσμου) όχι ως μίας γεωγραφικής περιοχής αλλά ως ενός συνόλου αλληλο-συνδεδεμένων και αλληλο-εξαρτώμενων σχέσεων.

Οι περιπτώσεις που μελετήσαμε επιλέχθηκαν ακριβώς για αυτό τον λόγο: διότι αποτελούν τα σύνορα, δηλαδή, όπως πολύ γλαφυρά περιγράφει η Γκλόρια Ανζαλτούα (Gloria Anzaldúa), την περιοχή “όπου ο Τρίτος Κόσμος γδέρνεται πάνω στον Πρώτο και ματώνει”.¹⁷³³ Αντίστοιχα, οι Ραμπίνοβιτς και Μοντερέσκου επισημαίνουν ότι το αποικιακό αυτό σύνορο δεν αποτελεί απλώς έναν χώρο που διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα μίας σύγκρουσης μεταξύ των κυρίαρχων και των κυριαρχούμενων, μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας. Αντίθετα, συνιστά τον χώρο στον οποίο οι δύο αυτές πλευρές συναντιούνται για να διαμορφωθούν σε διαλεκτική σχέση η μία με την άλλη.¹⁷³⁴ Άλλωστε, “η μετάβαση από το αποικιοποιημένο υποκείμενο στον παραλήπτη της [διεθνούς βοήθειας] και από τον αποικιοκράτη διοικητή στον επαγγελματία της ανάπτυξης μπορεί να υπογραμμίσει τους τρόπους με τους οποίους η θεωρία και η πρακτική της ανάπτυξης διαμορφώθηκαν και επηρεάστηκαν από την αποικιοκρατία”.¹⁷³⁵

Η ανθεκτικότητα ως η επιτομή εφαρμοσμένων πολιτικών στοχεύει ακριβώς στη διαιώνιση της σχέσης αυτής. Ενδεικτική είναι η παράλληλη ανάγνωση της συμμετοχής της Ραμάλλα και του Τελ Αβίβ στο πρόγραμμα 100RC, η οποία αποδεικνύει και τη διαλεκτική σύνδεση μεταξύ εποικιστών και γηγενών που επισημαίνει ο Μαμντάνι, όταν υποστηρίζει, όπως έχουμε ήδη αναφέρει (κεφάλαιο 12), ότι “δεν μπορείς να έχεις τον έναν χωρίς τον άλλον, εφόσον είναι ακριβώς η μεταξύ τους σχέση που μετατρέπει τον έναν σε εποικιστή και τον άλλο σε γηγενή”.¹⁷³⁶ Αυτή η μεταξύ τους σχέση διαιωνίζεται όταν, στην ουσία, από τη Ραμάλλα και το Τελ Αβίβ ζητείται να αναπτύξουν την ανθεκτικότητά τους η μία πόλη απέναντι στην άλλη. Δηλαδή, να αναπτύξουν την ανθεκτικότητά τους στη μονιμοποίηση της άνισης αυτής συνθήκης τους.

Τα παραδείγματα αυτά, καθώς και η εστίαση στις διαφορετικές μορφές του Παγκόσμιου Νότου ακόμη και εντός του Παγκόσμιου Βορρά θεωρούμε ότι περιγράφουν με εξαιρετική ακρίβεια τις ίδιες τις στοχεύσεις των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που εφαρμόζονται κάτω από το πρόταγμα της ανθεκτικότητας, οι οποίες, ακολουθώντας την αποικιοκρατική λογική, εφαρμόζονται πρώτα και κύρια στην περιφέρεια, για να μεταφερθούν στη συνέχεια στο κέντρο:

¹⁷³³ Gloria Anzaldúa, *Borderlands / La Frontera: The New Mestiza* (San Francisco: Aunt Lute Books, 1987): 3.

¹⁷³⁴ Dan Rabinowitz και Daniel Monterescu, ‘Reconfiguring the ‘Mixed Town’: Urban Transformations of Ethnonational Relations in Palestine and Israel’, *International Journal of Middle East Studies* 40, τχ. 2 (2008): 196.

¹⁷³⁵ Uma Kothari, ‘Feminist and Postcolonial Challenges to Development’, στο Kothari και Minogue 2002: 36.

¹⁷³⁶ Mamdani 1998.

“Άλλωστε, ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι τίποτα περισσότερο από μία ιδεολογία και ένα εύρος πολιτικών [που στοχεύουν] στο να καταστήσουν τον καπιταλισμό ικανό να διαχειριστεί μία μόνιμη μετα-αποικιακή ύπαρξη, που σημαίνει κρίσεις μακράς διάρκειας, την κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού έναντι άλλων μορφών εικονικού κεφαλαίου, τη [συνεχή] αποστέρωση των αγροτών, την επιστροφή της πρωταρχικής μορφής συσσώρευσης, τους συνεχείς πολέμους υποδούλωσης, τη λεηλασία και την υφαρπαγή και τη θεώρηση της ζωής στο σύνολό της γύρω από τις πολιτικές της ασφάλειας. Ο νεοφιλελευθερισμός, εν ολίγοις, συνιστά μία στρατηγική για να ξεπεραστούν οι διαιρέσεις εντός της παγκόσμιας καπιταλιστικής τάξης μεταξύ του ανεπτυγμένου και του μετα-αποικιακού κόσμου, εν ανάγκη μετατρέποντας τη ζωή στον αστικό κόσμο σε μετα-αποικιακή”.¹⁷³⁷

Το “να αντέχουμε σε έναν κόσμο που όλα πάνε στραβά” ως επίδικο της ανάπτυξης

Η ανθεκτικότητα ως τρόπος υποκειμενοποίησης συντελείται όχι μόνον ή τόσο στο επίπεδο της θεωρίας, αλλά κυρίως στο επίπεδο της ίδιας της πολιτικής πράξης, όπως αυτή μεταφράζεται μέσα από τις διεθνείς αναπτυξιακές πολιτικές. Η ιδεολογία εμπεδώνεται μέσα από τη διαμόρφωση και τη συστηματική καλλιέργεια ενός συγκεκριμένου πλαισίου σκέψης και αντίληψης του κόσμου, το οποίο ωστόσο επιβάλλεται μέσα από εφαρμοσμένες και επιβεβλημένες πολιτικές. Άλλωστε, τη διάσταση αυτή επιχειρήσαμε να αναδείξουμε και σε όλη τη γενεαλογία μας, εστιάζοντας και μελετώντας τις πρακτικές απολήξεις και εφαρμογές των θεωριών αυτών, σύμφωνα με τα κοινωνικά επίδικα κάθε εποχής. Στην ίδια λογική, σε όλο το δεύτερο μέρος της διατριβής μας ασχοληθήκαμε με το πώς η ανθεκτικότητα μετατράπηκε σε κεντρική στόχευση της διεθνούς ανάπτυξης, αλλά και με το πώς μεταφράστηκε, στη συνέχεια, σε πολύ συγκεκριμένες πολιτικές που εν τέλει εφάρμοσαν στην πράξη το πλαίσιο σκέψης που η έννοια αυτή υποστηρίζει.

Ακολουθώντας τη λογική της φυσικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων που νομιμοποιεί η θεωρία της ανθεκτικότητας, οι πρακτικές της απολήξεις στο επίπεδο των αναπτυξιακών πολιτικών εισήγαγαν την αντίληψη της διαχείρισης τόσο των φυσικών, όσο και των κοινωνικών “καταστροφών” και “απειλών” με τον ίδιο τρόπο, αντιμετωπίζοντάς τες από κοινού ως τεχνοκρατικά προβλήματα που απαιτούν τεχνοκρατικές λύσεις και όχι ως κοινωνικά φαινόμενα που δημιουργεί το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Στον αντίποδα της θεώρησης αυτής, όμως, εμείς επιχειρήσαμε να αναδείξουμε καταρχάς ότι οι φυσικές καταστροφές δεν αποτελούν από μόνες τους κρίσεις. Αντίθετα, όπως σαφώς φάνηκε στην περίπτωση της Νέας Ορλεάνης, τα φυσικά φαινόμενα μετατρέπονται σε κρίσεις ως αποτέλεσμα του συγκεκριμένου, κάθε φορά, τρόπου διαχείρισης και της ικανότητας (ή μη) αντιμετώπισής τους από το ίδιο το κοινωνικο-οικονομικό σύστημα. “Το να αγνοήσουμε το γεγονός αυτό σημαίνει να καταφύγουμε σε έναν φαναλισμό που αντιλαμβάνεται τις καταστροφές ως ‘θεικές πράξεις’, μεταθέτοντας την ευθύνη στη φύση και, μέσα από τη διαδικασία αυτή, παραβλέποντας ένα μείζον πολιτικό ζήτημα”.¹⁷³⁸

¹⁷³⁷ Ranabir Samaddar, ‘The post-colonial burden of resilient life’, *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 3, τχ. 2 (2015): 141-42.

¹⁷³⁸ Watts 1983: 259.

Στην πραγματικότητα, η στόχευση της ανθεκτικότητας και η εστίαση στις πόλεις ως πεδίο εφαρμογής των πολιτικών που αυτή υπαγορεύει, ανέδειξε και τον τρόπο με τον οποίο η διεθνής αναπτυξιακή ατζέντα επιχείρησε να απαντήσει στις πολλαπλές και συνεχόμενες κρίσεις που χαρακτήρισαν τον 21^ο αιώνα ήδη από την αρχή του:

“Η νεοφιλελεύθερη πολεοδομία αποδείχθηκε εξαιρετικά ανθεκτική και η πιο ‘ανθεκτική κοινότητα’ απ’ όλες φάνηκε να είναι αυτή ενός καρτέλ πολιτικών και επιχειρηματικών στελεχών, βοηθούμενοι από think-tanks και φιλανθρωπικούς οργανισμούς, που κατάφεραν να ‘ανακάμψουν’ [...] από μία κρίση που οι ίδιοι δημιούργησαν με ακόμη μεγαλύτερη βία και δηλητήριο ενάντια στις περιθωριοποιημένες κοινότητες (τις οποίες μεταχειρίστηκαν ως υπαίτιες για την κρίση αυτή)”.¹⁷³⁹

Στο πλαίσιο αυτό, το Ίδρυμα Ροκφέλερ διεκδίκησε τον δικό του, ιδιαίτερο ρόλο, αφενός λειτουργώντας ως νομιμοποιητικό πλαίσιο τόσο για την έννοια της ανθεκτικότητας όσο και για το τι αυτή σημαίνει στην πράξη, ενώ, αφετέρου, εδραίωσε και τη θέση του στον διεθνή θεσμικό διάλογο προωθώντας τα δικά του συμφέροντα και ασκώντας τη δική του πολιτική ατζέντα. Πιο απλά, εάν ο Χόλινγκ εισήγαγε και όρισε την έννοια της ανθεκτικότητας, το Ίδρυμα Ροκφέλερ την έκανε πράξη.

Έτσι, στο πρόγραμμά του για τις 100 Ανθεκτικές Πόλεις, το Ίδρυμα Ροκφέλερ υιοθέτησε όλη τη λογική της φυσικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων, ορίζοντας τις μεγαλύτερες προκλήσεις της εποχής μας (κλιματική αλλαγή, μετανάστευση, οικονομικές κρίσεις) με όρους οικονομίας της αγοράς και προτάσσοντας τη διαχείριση των απειλών έναντι της ουσιαστικής επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων και ανισοτήτων ως προτεραιότητα της ανάπτυξης, μετατρέποντας, στην πραγματικότητα, τις πόλεις σε ένα εξαιρετικά κερδοφόρο επενδυτικό πεδίο. Παράλληλα, η αντίληψη της “ισότιμης” συμμετοχής τόσων πολλών και διαφορετικών πόλεων στο πρόγραμμά του συσκότισε τη δομική ασυμμετρία που υπάρχει ανάμεσα στις πόλεις αυτές, όπως έδειξε με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο η περίπτωση της Ραμάλλα και του Τελ Αβίβ, καταλήγοντας να νομιμοποιεί και να μονιμοποιεί τις ιεραρχικές και εκμεταλλευτικές αυτές σχέσεις αλλά, κυρίως, να απο-πολιτικοποιεί την ίδια τη διαδικασία της ανάπτυξης:

“[Ίδρύματα] όπως το Ροκφέλερ [...] λειτουργούν ως ‘καταπραϋντικοί’ παράγοντες, καθυστερώντας και αποτρέποντας μία πιο ριζοσπαστική, δομική αλλαγή. Βοηθούν στη διατήρηση μίας οικονομικής και πολιτικής τάξης, διεθνούς εμβέλειας, η οποία ωφελεί τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης [...] ενός συστήματος που [...] έχει δουλέψει συστηματικά εναντίον των μειονοτήτων, της εργατικής τάξης και των πληθυσμών του Τρίτου Κόσμου”.¹⁷⁴⁰

Την ίδια στιγμή, το Ίδρυμα Ροκφέλερ εδραίωσε το αντιδημοκρατικό πλαίσιο (αστικής) διακυβέρνησης που προωθεί ο νεοφιλελευθερισμός, επιχειρώντας να προσδώσει μέσω της ανθεκτικότητας το περιεχόμενο που το ίδιο υιοθετεί στις αναδυόμενες αυτές μορφές διακυβέρνησης. Οι στοχεύσεις του προγράμματος του Ίδρυματος Ροκφέλερ και οι όποιες εφαρμογές του διατηρούν ακόμη αναπάντητα πολλά ερωτήματα τόσο για το μέλλον των

¹⁷³⁹ Slater 2014.

¹⁷⁴⁰ Arnove 1980: 1.

πόλεων, του νέου πλαισίου διακυβέρνησης και του ρόλου των ιδιωτικών ιδρυμάτων σε αυτό, όσο και για την ιδεολογία που αυτά προωθούν και εδραιώνουν. Ερωτήματα για την ιδιωτικοποίηση της πολιτικής προστασίας, για την ιεράρχηση της διαχείρισης συγκεκριμένων και πολύ στοχευμένα ορισμένων απειλών αντί για την επίλυση των σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων, για τα αποτελέσματα της συμμετοχικής δημοκρατίας που όπως ισχυρίζεται προωθεί κ.λπ. Τι προωθεί όμως για την κλιματική αλλαγή και τις φυσικές καταστροφές; Τι προωθεί για τη μετανάστευση; Τι προωθεί σε σχέση με την αποικιοκρατία και τις συνθήκες σύγχρονης κατοχής και απάρτχάιντ;

Οι πραγματικές και δυναμικές τάσεις του προγράμματος γίνονται εμφανείς μόνο εφόσον αναλυθούν οι εφαρμογές του και το συγκεκριμένο, κάθε φορά, πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτό επιχείρησε να εδραιωθεί. Οι δυναμικές τάσεις της ανθεκτικότητας είναι η 'νέα' Νέα Ορλεάνη. Οι δυναμικές τάσεις της ανθεκτικότητας είναι η κανονικοποίηση καταστάσεων κατοχής, αποικιοκρατίας και εκμετάλλευσης. Οι δυναμικές τάσεις της ανθεκτικότητας είναι ο ακραίος νεοφιλελευθερισμός. Και ενώ φαίνεται πως μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε πολλές διαφορετικές καταστάσεις με διαφορετικό τρόπο, το πρόγραμμα των 100 Ανθεκτικών Πόλεων ανέδειξε, εν τέλει, την ουσία της ανθεκτικότητας, η οποία πάντα μιλάει για τους πειραματισμούς εκείνους που στοχεύουν στη διαχείριση των κινδύνων με σκοπό την απρόσκοπτη συνέχιση της καπιταλιστικής κερδοφορίας. Στην πραγματικότητα, το Ίδρυμα Ροκφέλερ διαμόρφωσε τους όρους για τη μονιμοποίηση ενός ιεραρχικού συστήματος που βασίζεται στην κυριαρχία και την υποτέλεια, επιβεβαιώνοντας, για ακόμη μία φορά τη διαπίστωση των Μαρξ και Ένγκελς ότι "για να μπορεί [...] να καταπιεστεί μια τάξη, θα πρέπει να της έχουν διασφαλισθεί οι όροι εντός των οποίων μπορεί τουλάχιστον να παρατείνει την υποτελή ύπαρξή της".¹⁷⁴¹

Ξεπερνώντας, όμως, τα (χρονικά και θεωρητικά) όρια αυτής της διατριβής, θεωρούμε ότι οι πρακτικές απολήξεις των πολιτικών ανθεκτικότητας παραμένουν ένα πλούσιο και ανεξερεύνητο πεδίο έρευνας με μεγάλες προκλήσεις για το μέλλον της. Από τη σκοπιά αυτή θα είναι ενδιαφέρον και, κυρίως, κοινωνικά χρήσιμο, να μελετηθεί σε μεγαλύτερη κλίμακα το κατά πόσο, σχεδόν μία δεκαετία μετά την εφαρμογή του προγράμματος 100RC, τα αποτελέσματά του οδήγησαν ή όχι στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των κοινωνιών, των πόλεων και των ατόμων.

Ιδιαίτερα στο πλαίσιο της πρόσφατης παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης του Covid-19, τα ερωτήματα αυτά παραμένουν εξαιρετικά επίκαιρα, εφόσον η ανθεκτικότητα μοιάζει να αποτελεί, για άλλη μία φορά, την κυρίαρχη απάντηση του καπιταλιστικού συστήματος όχι μόνο στην πανδημία, αλλά και σε όλες τις επερχόμενες κρίσεις. Έτσι, κεντρικά θεωρούμε ότι είναι ερωτήματα όπως:

Οι πολιτικές της ανθεκτικότητας, όπως αυτές είχαν εφαρμοστεί πριν την πανδημία, σε ποιο βαθμό απάντησαν ικανοποιητικά —και για ποιους— στην παγκόσμια αυτή κρίση; Ήμασταν τελικά προετοιμασμένοι; Τι καινούριο κομίζουν οι νέοι θεσμοί, όπως το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή τα νέα προγράμματα που σχεδιάζει η Παγκόσμια Τράπεζα για την αντιμετώπιση μελλοντικών πανδημιών μέσα από την ανάπτυξη "ανθεκτικών πόλεων"; Κατά πόσο η ανθεκτικότητα αποτελεί έναν ουσιαστικό μηχανισμό

¹⁷⁴¹ Marx και Engels 2018: 36.

αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής τη στιγμή που, δύο δεκαετίες μετά την εισαγωγή της στο διεθνή αναπτυξιακό διάλογο, συνεχίζει να αυξάνεται η μέση θερμοκρασία του πλανήτη και η κάθε νέα “φυσική καταστροφή” να είναι χειρότερη από την προηγούμενη;

Η περαιτέρω διερεύνηση του τι σημαίνει στην πράξη η ανθεκτικότητα είναι από κάθε κοινωνική άποψη σημαντική, διότι αποτελεί την πρακτική απόληξη της κυρίαρχης νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας αλλά και της νοηματοδότησης του ίδιου του όρου της ανθεκτικότητας. Η συζήτηση γύρω από την ανθεκτικότητα προωθεί μία πολύ συγκεκριμένη πολιτική και ιδεολογική ατζέντα. Δεδομένου ότι πλέον αποτελεί μία κινητήρια δύναμη για τις αναπτυξιακές πολιτικές, θα πρέπει να ιδωθεί πιο κριτικά απ’ ό,τι συμβαίνει σήμερα, τόσο σε θεωρητικό επίπεδο, όσο και στο επίπεδο των κοινωνικών κινημάτων. Γιατί η ανθεκτικότητα δεν είναι αντίσταση, αλλά εξ ορισμού το αντίθετό της. Αυτό που στην πραγματικότητα δημιουργεί είναι συγκεκριμένους “τύπους” κοινωνικών υποκειμένων, ικανών να επιβιώσουν αδιαμαρτύρητα και πειθαρχημένα στις απαιτήσεις ενός αστεακού περιβάλλοντος που διαμορφώνεται από τις απαιτήσεις νέων οικονομικών σχέσεων.

Επομένως, συμπληρωματικά στις θεωρητικές και επιστημολογικές αναζητήσεις, συζητήσεις και αντιπαραθέσεις για το περιεχόμενο και τους στόχους της ανθεκτικότητας, τα υπαρκτά κοινωνικά κινήματα, όπου έχουν αναπτυχθεί ενάντια στα προγράμματα ανθεκτικότητας — όπως στην περίπτωση της Νέας Ορλεάνης—, μας βοηθούν να κατανοήσουμε το πώς ο νεοφιλελευθερισμός αναδιαμορφώνει ουσιαστικά και άμεσα την καθημερινότητά μας και την πολιτική υποκειμενικότητα. Η ανθεκτικότητα, τελικά, ως ένα ακόμη μέσο κατασκευής συναινέσεων, μας μαθαίνει πώς να ανακάμπτουμε από οτιδήποτε μας επιβάλει ο καπιταλισμός και μας καλεί να υιοθετήσουμε άκριτα και άνευ όρων την αντίληψη του νόμου της φυσικής επιλογής, των νικητών και των χαμένων στη λογική του ανταγωνισμού και της επιβίωσης του προσαρμοστικότερου.

Έτσι, με την ανθεκτικότητα να κάνει την εμφάνισή της ολοένα και πιο κεντρικά στις θεωρίες κοινωνικών κινημάτων, θεωρούμε πως μία μελέτη των ουσιαστικών εναλλακτικών προτάσεων που τα ίδια τα κινήματα έχουν αναπτύξει και αναπτύσσουν ενάντια στις πολιτικές ανθεκτικότητας μοιάζει επιβεβλημένη. Και μία τέτοια προσέγγιση απαιτεί μία γενικότερη αναπλαισίωση του προβληματισμού γύρω από την ανθεκτικότητα, απαιτεί εξ αρχής την αναζήτηση μίας άλλης ορολογίας. Απαιτεί, ακόμη περισσότερο, μία βαθύτερη και συστηματικότερη κριτική του όρου, η οποία θα πατάει στη γενεαλογία για να στοχαστεί έξω από το πλαίσιο της ανθεκτικότητας.

Αν και αυτή ήταν η ουσιαστική στόχευση της διατριβής αυτής, αναγνωρίζουμε πως τα παραπάνω ξεπερνούν κατά πολύ τα όρια μίας ατομικής εργασίας. Για τον λόγο αυτόν, αντιλαμβανόμαστε τη μελέτη μας περισσότερο ως την προσπάθεια διατύπωσης κάποιων πρώτων ερωτημάτων στο διάλογο αυτό. Μία τέτοια αναπλαισίωση σημαίνει στην πραγματικότητα ένα πρόγραμμα με ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις και, ως τέτοιο, παραμένει μία ανοιχτή πρόκληση, πέρα από τα όρια αυτής της διατριβής.

Το σημαντικό, επομένως, δεν είναι να επανανοηματοδοτηθεί η έννοια της ανθεκτικότητας ως εργαλείο αντίστασης, αλλά να αναζητήσουμε χειραφετητικά εργαλεία ενάντια στο πλαίσιο σκέψης που εξ αρχής γεννά έννοιες αντίστοιχες με την ανθεκτικότητα. Για τον

λόγο αυτόν, επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε τον πλούτο των θεωρητικών προσεγγίσεων που αναπτύχθηκαν κριτικά προς το συγκεκριμένο πλαίσιο σκέψης, προσεγγίσεις διαλεκτικά δεμένες με την πολιτική πράξη. Όλη η κριτική στη γενεαλογία βασίστηκε σε στοχαστές και στοχάστριες που υπηρέτησαν στην πράξη ένα άλλο πρότυπο για την έρευνα, τη σχέση της με την κοινωνία, τις μεθοδολογικές της παραδοχές κ.ο.κ. σε μία σειρά από διαφορετικά πεδία, αντιτιθέμενοι στην ιδέα της “ουδέτερης” πολιτικά γνώσης. Σημαντικά παραδείγματα συνιστούν οι γυναίκες κοινωνιολόγοι του Hull House που κατηύθυναν την έρευνά τους προς τις ανάγκες του εργατικού κινήματος, ο Γουόλτερ Ρόντνεϋ που ανέλυσε την εγγενή σχέση της ανάπτυξης, όπως προωθήθηκε από τον Παγκόσμιο Βορρά με την κατάκτηση και αγωνίστηκε ενάντια στις ανισότητες που γέννησε η αποικιοκρατία, και ο ντι Μπόις που, ως μέλος και ο ίδιος της αφροαμερικανικής κοινότητας, πρώτος ανέλυσε τη θέση της στην αμερικανική κοινωνία ως το αποτέλεσμα των φυλετικών διακρίσεων. Στην ουσία, οι διανοητές και ακτιβιστές αυτοί διεκδίκησαν στην πράξη έναν άλλο τρόπο αντίληψης της σχέσης του υποκειμένου (ατόμου) με το περιβάλλον του (κοινωνία). Και απέδειξαν ότι μία πραγματικά διαλεκτική σχέση μεταξύ τους, η οποία αναγνωρίζει τις δυνατότητες να αλλάξουμε το κοινωνικό και πολιτικό μας περιβάλλον οφείλει να περάσει απαραίτητα μέσα από μία τέτοια διαδικασία κριτικής σκέψης και πολιτικής πράξης.

Οι κριτικές αυτές προσεγγίσεις θεωρήσαμε ότι φωτίζουν αφενός τους τρόπους με τους οποίους έννοιες όπως η ανθεκτικότητα λειτουργούν ως εργαλεία αναπαραγωγής ενός συστήματος που παράγει συνεχώς ανισότητες, διαχωρισμούς, υποτέλειες, καταπίεση και εκμετάλλευση. Αφετέρου, η διαλεκτική τους σχέση με την πολιτική πράξη —που στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε για την “απαξίωσή” τους από την κυρίαρχη ακαδημαϊκή κοινότητα— τους επέτρεπε να διαμορφώσουν ένα άλλο πλαίσιο σκέψης ικανό να αναπτύξει εναλλακτικές προτάσεις για έναν πιο δίκαιο κόσμο, δηλαδή ικανό να αναπτύξει την πολιτική φαντασία.

Αυτό άλλωστε ήταν και το επίδικο, κάθε φορά, όλων των κινημάτων που συναντήσαμε όχι μόνο στη γενεαλογία —όπως για παράδειγμα το όραμα και η διεκδίκηση για μία άλλου τύπου ακαδημαϊκή ελευθερία από το αμερικανικό φοιτητικό κίνημα—, αλλά και, κυρίως, των κινημάτων ενάντια στις πολιτικές της ανθεκτικότητας που μελετήσαμε στη διατριβή μας. Τα κινήματα αυτά αποδεικνύουν ότι η υπεράσπιση και κατάκτηση των δικαιωμάτων, καθώς και η διεκδίκηση της κοινωνικής αλλαγής, είναι προϊόντα των συλλογικών ταξικών και κοινωνικών αγώνων και όχι υπόθεση φιλανθρωπίας. Αποτέλεσμα της φιλανθρωπίας και των πολιτικών που προωθούν προγράμματα —όπως αυτό των 100 Ανθεκτικών Πόλεων— είναι η αποθέωση της θυματοποίησης με όρους εμπέδωσης των πολλαπλών διαχωρισμών. Η ανθεκτικότητα λειτουργεί, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Χάρβεϊ, ως “ο εννοιολογικός μηχανισμός που κάνει έκκληση με σχεδόν ‘φυσικό τρόπο’ στις αισθήσεις μας, στις αξίες και στις επιθυμίες μας, καθώς και στις δυνατότητες που φαίνονται να ενυπάρχουν στον κοινωνικό μας κόσμο”.¹⁷⁴²

Από αυτή την άποψη, το στοιχείο που προσπαθήσαμε να τονίσουμε μέσα από τη μελέτη των αντιστάσεων και των κινημάτων ενάντια στη λογική της ανθεκτικότητας ήταν ότι η επανανοηματοδότηση των κοινωνικών όρων δεν αφορά μία στενά ακαδημαϊκή συζήτηση. Οι έννοιες που αναπτύσσονται στις κοινωνικές επιστήμες νοηματοδοτούνται και

¹⁷⁴² Harvey 2006: 146.

επανανοηματοδοτούνται ως χειραφετητικά εργαλεία ή όχι στην πράξη. Γιατί στην πραγματικότητα αφορούν τις ίδιες τις καθημερινές ζωές των ανθρώπων που υφίστανται τις συνέπειες και της ανθεκτικότητας και των αναπτυξιακών πολιτικών που βασίζονται σε αυτή. Οι ίδιες οι συνέπειες των πολιτικών ανθεκτικότητας είναι αυτές που καθιστούν τόσο αναγκαία μία κριτική όσο και μία ολοκληρωμένη αντίληψη για μία εναλλακτική που σήμερα μοιάζει να είναι όρος για την ίδια την επιβίωση της ανθρωπότητας και τις προοπτικές της.

Η αντιπαράθεση με το σύνθετο πλέγμα της “διαφοροποιημένης ιεραρχικής συμπερίληψης” που διαμορφώνει η ανθεκτικότητα προϋποθέτει την απο-αποικιοποίηση της γνώσης και των πολιτικών μας πρακτικών. Αν στις τεχνικές χειραγώγησης, όπως η ανθεκτικότητα, δεσπόζει το “διαίρει και βασίλευε”, οι υποτελείς τάξεις έχουν κάθε συμφέρον να ενωθούν ανεξαρτήτως χώρας καταγωγής, φυλής, φύλου, θρησκείας, νομικής υπόστασης και κάθε άλλου στοιχείου που χρησιμοποιείται για να τις διαιρέσει, όπως απέδειξαν στην πράξη τα κινήματα που μελετήσαμε.

Η αντιστροφή αυτής της κατάστασης σχετίζεται με τη δυνατότητα να οικοδομηθεί η μέγιστη δυνατή ενότητα των υποτελών τάξεων. Η παρούσα διατριβή επιχείρησε να αποτελέσει μία ελάχιστη θεωρητική συμβολή σε αυτή τη σύνθετη και κορυφαία πολιτική πρόκληση. Και, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Μανουέλ Καστέλς, “να λοιπόν γιατί η τελευταία μας λέξη είναι έξω απ’ αυτό το κείμενο· γιατί δεν μας ανήκει καν”.¹⁷⁴³

¹⁷⁴³ Μανουέλ Καστέλς, *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες*, μτφρ. Γιώργος Κόκκινος και Μαρία Παγκάλου, Θεωρία-Μικρή Σειρά 3 (Αθήνα: Εκδόσεις Αγώνας, 1981): 148.

Ακρωνύμια

100RC	100 Resilient Cities	100 Ανθεκτικές Πόλεις
BDS	Boycott, Divestments and Sanctions	Μποϊκοτάζ, Απόσυρση Επενδύσεων , Κυρώσεις
BNOB	Bring New Orleans Back Commission	Επιτροπή για την Επαναφορά της Νέας Ορλεάνης
BP	British Petroleum	Βρετανικά Πετρέλαια
CRF	City Resilience Framework	Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας
CRO	Chief Resilience Officer	Διευθύνων Σύμβουλος Αστικής Ανθεκτικότητας
EIA	US Energy Information Administration	Υπηρεσία Πληροφοριών για την Ενέργεια των ΗΠΑ
EWOL	European Way Of Life	Ευρωπαϊκός Τρόπος Ζωής
FEMA	Federal Emergency Management Agency	Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων
GFDRR	Global Facility for Disaster Reduction and Recovery	Παγκόσμιο Ταμείο για τη Μείωση των Καταστροφών και την Αποκατάσταση
GFMD	Global Forum on Migration and Development	Παγκόσμιο Φόρουμ για τη Μετανάστευση και την Ανάπτυξη
GSR	Gulf South Rising	
HUD	Department of Housing and Urban Development	Διεύθυνση Οικιστικής και Αστικής Ανάπτυξης
IDA	Institute for Defense Analysis	Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων
IDF	Israeli Defence Forces	Ισραηλινές Αμυντικές Δυνάμεις
IDP	Internally Displaced Persons	Εσωτερικά Μετεκτοπισμένα Άτομα
IALC	International Institute of African Languages and Cultures	Διεθνές Ινστιτούτο Αφρικανικών Γλωσσών και Πολιτισμών
IASA	International Institute for Applied Systems Analysis	Διεθνές Ινστιτούτο για την Ανάλυση Εφαρμοσμένων Συστημάτων
IPCC	United Nations Intergovernmental Panel on Climate Change	Διακυβερνητική Επιτροπή του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή
ISEE	International Society for Ecological Economics	Διεθνής Εταιρεία για την Οικονομική Οικολογία
IWW	International Workers of the World	Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου
LSRM	Laura Spelman Rockefeller Memorial	
MIR	Make It Right Foundation	Ίδρυμα "Κάν'το Σωστά"
MMC	Mayors Migration Council	Συμβούλιο των Δημάρχων για τη Μετανάστευση
MPS	Mont-Pèlerin Society	Εταιρεία του Μον Πελεράν
NUC	New University Conference	
OCS	Outer Continental Shelf	Εξωτερική υφαλοκρηπίδα
ODI	Overseas Development Institute	Ινστιτούτο Υπερπόντιας Ανάπτυξης
OPP	Orleans Parish Prison	Φυλακή της Κομητείας της Νέας Ορλεάνης

OPSB	Orleans Parish School Board	Σχολική Επιτροπή Νέας Ορλεάνης
PAPP	Programme of Assistance to the Palestinian People	Πρόγραμμα Αρωγής στον Παλαιστινιακό Λαό
PFLP	Popular Front for the Liberation of Palestine	Λαϊκό Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης
PHRF	People's Hurricane Relief Fund	Λαϊκό Ταμείο για την Αντιμετώπιση της Καταστροφής του Τυφώνα
PLO	Palestine Liberation Organisation	Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης
PPRC	Pilot Programme for Climate Resilience	Πιλοτικό Πρόγραμμα για την Κλιματική Ανθεκτικότητα
PRDP	Palestinian Reform and Development Plan	Σχέδιο για την Παλαιστινιακή Μεταρρύθμιση και Ανάπτυξη
RA	Resilience Alliance	Συμμαχία της Ανθεκτικότητας
ROTC	Reserve Officers' Training Corps	
RSD	Recovery School District	Περιφέρεια Σχολικής Αποκατάστασης
SDAPÖ	Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs	Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα Αυστρίας
SDS	Students for a Democratic Society	Φοιτητές για μία Δημοκρατική Κοινωνία
SftP	Science for the People	Επιστήμη για τον Λαό
SSG	Sociobiology Study Group	Ομαλά Μελέτης της Κοινωνιοβιολογίας
UN-HABITAT	United Nations Human Settlements Programme	Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για τους Ανθρώπινους Οικισμούς
UNDP	United Nations Development Programme	Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη
UNDRR	United Nations Office for Disaster Risk Reduction	Γραφείο του ΟΗΕ για τη Μείωση Κινδύνων Καταστροφών
UNEP	United Nations Environment Programme	Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees	Ύπατη Αρμοστέα του ΟΗΕ για τους Πρόφυγες
UNISDR	United Nations International Strategy for Disaster Reduction	Διεθνής Στρατηγική του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή
UNOP	Unified New Orleans Plan	Ενιαίο Σχέδιο για τη Νέα Ορλεάνη
UNRWA	United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East	Υπηρεσία Αρωγής και Έργων του ΟΗΕ για τους Παλαιστινίους Πρόσφυγες στην Εγγύς Ανατολή
USAID	US Agency for International Development	Αμερικανική Υπηρεσία Διεθνούς Ανάπτυξης
UTNO	United Teachers of New Orleans	Ενωμένοι Εκπαιδευτικοί της Νέας Ορλεάνης
WCED	World Commission on Environment and Development	Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη
WRI	World Resources Institute	Παγκόσμιο Ινστιτούτο Πόρων
YURPS	Young Urban Rebuilding Professionals	Νέοι Επαγγελματίες που Ξαναχτίζουν την Πόλη
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	

ΓΘΣ (GST)	Γενική Θεωρία Συστημάτων	General System Theory
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο	
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση	
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής	
ΚΤΕ	Κοινωνία των Εθνών	
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητική Οργάνωση	
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών	
ΟΟΣΑ (OECD)	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης	Organisation for Economic Co-operation and Development
ΟΠΕΚ (OPEC)	Οργανισμός Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών	Organisation of the Petroleum Exporting Countries
ΣΔΙΤ (PPP)	Σύμπραξη Δημόσιου—Ιδιωτικού Τομέα	Public—Private Partnership
ΣΟΑΠ	Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης	

Συγκεντρωτικός πίνακας όρων

“Children of nature”	“Παιδιά της φύσης”
Adab al Moqawmah	Λογοτεχνία της αντίστασης
Adaptation	Προσαρμογή
Adaptationism	Προσαρμοστισμός
Adaptive (risk) management	Προσαρμοστική διαχείριση (κινδύνων)
Adaptive cycle	Προσαρμοστικός κύκλος
Adaptive governance	Προσαρμοστική διακυβέρνηση
Aggregate	Συγκέντρωση / πύκνωση
Anthropomorphism	Ανθρωπομορφισμός
Apartheid	Διαχωρισμός (Αφρικάαν)
Assimilation	Αφομοίωση
Attachment	Δεσμός
Attitude	Στάση
Aunschluß	Προσάρτηση της Αυστρίας στο Γ΄ Ράιχ
Autopoiesis	Αυτοποίηση
Bio-geography	Βιο-γεωγραφία
Biological memory	Βιολογική μνήμη
Biologism	Βιολογισμός / βιολογικός αναγωγισμός
Biracial unionism	Διαφυλετικός / διφυλετικός συνδικαλισμός
Bourbonism	Βουρβωνισμός
Challenge-and-response	Σχήμα Πρόκληση-και απάντηση
Charter school	Επιδοτούμενο ιδιωτικό σχολείο
Cognitive mapping	Γνωσιολογική χαρτογράφηση
Cognitive system	Γνωσιακό σύστημα
Coincidentia oppositorum	Σύμπτωση των αντιθέτων
Colonialism	Αποικιοκρατία
Community-based natural resource management	Διαχείριση πόρων με βάση την κοινότητα
Complex adaptive systems	Πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα
Composite plural societies	Σύνθετες πλουραλιστικές κοινωνίες
Conciliation	Σύναλμα
Conflict theories	Θεωρίας σύγκρουσης

Consensus theories	Θεωρίες ισορροπίας
Creative destruction	Δημιουργική καταστροφή
Creative minority	Δημιουργική μειονότητα
Crypto-colonialism	Κρυπτο-αποικιοκρατία
Cultural anthropology	Πολιτισμική ανθρωπολογία
Cultural contact	Πολιτισμική επαφή
Cultural racism	Πολιτισμικός ρατσισμός
Cybernetics	Πολυπλοκότητα
Cybernetics	Κυβερνητική
Dark tourism	Μακάβριος τουρισμός
De-territorialisation	Απο-εδαφικοποίηση
Developmental breakthrough	Μεγάλο εξελικτικό βήμα
Differential inclusion	Διαφορική και ιεραρχική συμπερίληψη
Differentiation	Διαφοροποίηση
Direct rule	Άμεση αποικιακή διοίκηση
Disaster capitalism	Καπιταλισμός της καταστροφής
Disaster tourism	Τουρισμός της καταστροφής
Division of labour	Καταμερισμός της εργασίας
Double transference	Διπλή μεταφορά
Ecological niche	Οικοθέση / οικολογική φωλιά
Ecosystem	Οικοσύστημα
Eingemeindung	Συνένωση δήμων (Γερμανία 19 ^{ος} αι.)
Emergent property	Ανακύπτουσα ιδιότητα
Endo-colonisation	Ενδο-αποικιοποίηση
Enhancement of adaptive capacity	Αναβάθμιση προσαρμοστικής ικανότητας / προσαρμοστική αναβάθμιση
Entropy	Εντροπία
Environmental determinism	Περιβαλλοντικός ντετερμινισμός
Epigenesis	Επιγένεση
Equifinality	Ισότιμη τελείωση
Evolutionism	Εξελικτικισμός
Feedback (mechanisms)	(Μηχανισμοί) ανάδρασης
Fragility	Ευθραυστότητα

Führerprinzip	Αρχή του Φύρερ
Functionalism	Φονξιοναλισμός / λειτουργισμός
Functionality	Λειτουργικότητα
Gemeinschaft	Κοινότητα
Genealogy	Γενεαλογία
Gentrification	Εξευγενισμός
Geographical determinism	Γεωγραφικός ντετερμινισμός
Geopolitics	Γεωπολιτική
Gesellschaft	Κοινωνία
Gestalt psychology	Μορφολογική ψυχολογία
Great Depression	Μεγάλη Ύφεση (1929)
Hierarchical organisation	Ιεραρχημένη οργάνωση
Holism	Ολισμός
Homeostasis	Ομοιόσταση
Human ecology	Ανθρωπο-οικολογία
Human geography	Ανθρωπογεωγραφία
Imperialism	Ιμπεριαλισμός
Indirect rule	Έμμεση αποικιακή διοίκηση
Institutionalisation	Θεσμοποίηση
Integration	Ολοκλήρωση / Ένταξη
Internal / Domestic colonialism	Εσωτερική αποικιοκρατία
Internalisation	Εσωτερίκευση
Isomorphism	Ισομορφισμός
Kultur	Πολιτισμός
Lead society	Ηγετική κοινωνία
Lebensraum	Ζωτικός χώρος
Liberal environmentalism	Φιλελεύθερος περιβαλλοντισμός
Liberal peace	Φιλελεύθερη ειρήνη
Malthusianism	Μαλθουσιανισμός
Maroon	Μαρόνος
Mathesis universalis	Καθολική επιστήμη
Mission civilisatrice	Εκπολιτιστική αποστολή
Modern Synthesis	Μοντέρνα / Εξελικτική Σύνθεση

Moralité	Ηθική
Morphogenesis	Μορφογένεση
Natural selection	Φυσική επιλογή
Natural theology	Φυσική θεολογία
Neo-colonialism	Νεο-αποικιοκρατία
New Urbanism	Νέα Πολεοδομία
Normative order	Πρότυπη τάξη
Normative system	Πρότυπο σύστημα
Obscurantism	Μεταφυσικού χαρακτήρα ασάφεια
Open systems	Ανοικτά συστήματα
Organicism	Οργανικισμός
Organised philanthropy	Οργανωμένη φιλανθρωπία
Orientalism	Οριενταλισμός
Panarchy	Παναρχία
Particularism	
Pattern variables	Μεταβλητές προτύπων
Personology	Προσωπολογία
Philanthrocapitalism	Φιλανθρωπικός καπιταλισμός
Plantation capitalism	Καπιταλισμός των φυτειών
Political geography	Πολιτική γεωγραφία
Profitability crisis	Κρίση αποδοτικότητας
Purposefulness	Προθετικότητα
Rassenkampf	Φυλετικός πόλεμος
Re-territorialisation	Επαν-εδαφικοποίηση
Reductionism	Αναγωγισμός
Reification	Πραγμοποίηση
Reification	Πραγμοποίηση
Right to return	Δικαίωμα στην επιστροφή
Risk Society	Κοινωνία της διακινδύνευσης
Samidoun	Ακλόνητος/η/ο
Scramble for Africa	Διαμάχη για την Αφρική
Self-organisation	Αυτο-οργάνωση
Self-regulation	Αυτο-ρύθμιση

Settlement houses	Κοινωνικά κέντρα (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο)
Settler colonialism	Εποικιστική αποικιοκρατία
Shrunken footprint	Μείωση του (γεωγραφικού) αποτυπώματος
Social action	Κοινωνική δράση
Social anthropology	Κοινωνική ανθρωπολογία
Social control	Κοινωνικός έλεγχος
Social darwinism	Κοινωνικός δαρβινισμός
Social function	Κοινωνική λειτουργία
Social impact investment	Επένδυση κοινωνικού χαρακτήρα
Social life	Κοινωνική ζωή
Social nature	Κοινωνική φύση
Social order	Κοινωνική τάξη / ευταξία
Social role	Κοινωνικός ρόλος
Social stratification	Κοινωνική διαστρωμάτωση
Social structure	Κοινωνική δομή
Social system	Κοινωνικό σύστημα
Social-ecologic systems	Κοινωνικο-οικολογικά συστήματα
Social-spatial dialectic	Κοινωνικό-χωρική διαλεκτική
Socialisation	Κοινωνικοποίηση
Sociobiology	Κοινωνιοβιολογία
Stability	Σταθερότητα
Steady state	Σταθερή κατάσταση
Stimulus-response	Σχήμα Ερέθισμα-Αντίδραση
Structural functionalism	Δομο-λειτουργισμός
Struggle for existence / life	Πάλη (αγώνας) για την ύπαρξη / ζωή
Subaltern resilience	Υποτελής ανθεκτικότητα
Sumud	Επιμονή (steadfastness)
Sumud muqawim	Σουμούντ της αντίστασης
Super-organism	Υπερ-οργανισμός
Survival of the fittest	Επιβίωση του ικανότερου
Survivorship bias	Προκατάληψη της επιβίωσης
Sustainability	Βιωσιμότητα / αειφορία
Tautology	Ταυτολογία

Technocratic optimism	Τεχνοκρατικός οπτιμισμός
Teleology	Τελεολογία
Tourism gentrification	Εξευγενισμός μέσω του τουρισμού
Touristification	Τουριστικοποίηση
Transformative resilience	Μετασχηματιστική ανθεκτικότητα
Universal values	Οικουμενικές αξίες
Urban renewal	Αστική ανανέωση
Urban resilience	Αστική ανθεκτικότητα
Urban turn	Αστεακή στροφή
Vitalism	Βιταλισμός
Volk	Λαός
Voluntarism	Βολонταρισμός
Vulnerability	Ευαλωτότητα
Weltpolitik	
Wholeness	Ολότητα
Winning genes	Νικηφόρα γονίδια
	Ασταθής / κινούμενη ισορροπία
	Πρωτογενείς λαοί / Φελλαχολαοί
	Συνθήκες (κοινωνικής) δράσης
	Μέσα (κοινωνικής) δράσης
	“Παρακμάζοντες” / “Θνήσκοντες” λαοί
	Κατανομή κοινωνικών δραστηριοτήτων
	Λειτουργική ενότητα / Ευνομία / Εσωτερική συνοχή
	Δομική μορφή
	Διαχωρισμένη ανάπτυξη

Κατάλογος και πηγές εικόνων

Μέρος Α΄

Κεφάλαιο 1

Εικόνα 1: Σχηματικό διάγραμμα της εξέλιξης του όρου “ανθεκτικότητα”

Alexander, David E. ‘Resilience and Disaster Risk Reduction: An Etymological Journey’. *Natural Hazards and Earth System Sciences* 13, τχ. 11 (Νοέμβριος 2013): 2714.

Εικόνα 2: Μία γενεαλογία της ανθεκτικότητας

Bourbeau, Philippe. ‘A Genealogy of Resilience’. *International Political Sociology* 12, τχ. 1 (2018): 25.

Κεφάλαιο 3

Εικόνα 3: Υπερπόντιες κτήσεις των Ευρωπαϊκών δυνάμεων, Ιανουάριος 1914

Wells, H. G. *A Short History of the World*. New York: The Macmillan Company, 1922: 406. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/8/2023.

Εικόνα 4: Ο διαμελισμός της αφρικανικής ηπείρου μεταξύ επτά ευρωπαϊκών κρατών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Brilliant Maps. ‘Colonial Africa On The Eve of World War I’, Μάρτιος 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/8/2023.

Εικόνα 5: Επιζήσαντες Χερέρο μετά τη διαφυγή τους μέσα από την έρημο Καλαχάρι στη Γερμανική Νοτιο-Δυτική Αφρική.

Mémorial de la Shoah. ‘Le premier génocide du XXe siècle : Herero et Nama dans le Sud-Ouest africain allemand’. memorialdelashoah.org, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023.

Κεφάλαιο 4

Εικόνα 6: Οι ομόκεντροι κύκλοι της μεγέθυνσης των πόλεων (αριστερά) και με τα ιδιαίτερα δημογραφικά χαρακτηριστικά της πόλης του Σικάγο (δεξιά)

Park, Robert E., και Ernest W. Burgess. *The City: Suggestions for Investigation of the Human Behaviour in the Urban Environment*. The Heritage of Sociology. Chicago, London: University of Chicago Press, 1984 [1925]: 51, 55.

Εικόνα 7: Χάρτης εισοδημάτων της περιοχής μεταξύ των οδών Polk και 12^{ης} και μεταξύ των οδών Halsted και Jefferson (αριστερά) και Jefferson και Beach (δεξιά) στο Σικάγο.

Residents of Hull House. *Hull House Maps and Papers. A presentation of nationalities and wages in a contested district of Chicago, together with comments and essays on problems growing out of the social conditions*. New York, Boston: Thomas Y. Crowell & Co, 1895.

Κεφάλαιο 5

Εικόνα 8: Αποικιοκράτης μεταφέρεται από γηγενείς σε παλανκίνο, Ινδία (1922).

Library of Congress, Prints & Photographs Division. ‘Palanquin, India, 1922’. Annenberg Learner. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 1/9/2023.

Εικόνα 9: “Η ευθύνη του λευκού ανθρώπου”, σκίτσο εμπνευσμένο από το ομώνυμο ποίημα του Ράντγιαρντ Κίπλινγκ.

Victor Gillam. 'The White Man's Burden'. *Judge*, 1 Απριλίου 1899. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/8/2023.

Εικόνα 10: Οι περιοχές που "παραχωρήθηκαν" στους ιθαγενείς το 1913 (γκρι) και το 1936 (διαγραμμισμένο).

Christopher, A.J. *The Atlas of Apartheid*. London and New York: Routledge, 1994. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023.

Εικόνα 11: Το township Αλεξάντρα στο Γιοχάνεσμπουργκ South African History Online. Towards a people's history. 'Alexandra, Township in Johannesburg', 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023.

Κεφάλαιο 8

Εικόνα 12: Ο προσαρμοστικός κύκλος των (οικο)συστημάτων

Gunderson, Lance H., και C. S. Holling, επιμ. *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Island Press. Washington, Covelo, London, 2002: 32.

Μέρος Β'

Κεφάλαιο 9

Εικόνα 13: Ανθεκτικότητα 1990-2013. Πλήθος αναφορών ανά έτος του λήμματος *resili-(re)silience, resilient, resiliency, ...*) σε επιλεγμένα έγγραφα και κείμενα της περιόδου Felli, Romain. 'The World Bank's Neoliberal Language of Resilience'. Στο *Risking Capitalism*, επιμέλεια Susanne Soederberg, 31:267–95. Research in Political Economy. Emerald Group Publishing Limited, 2016: 277.

Εικόνα 14: Συγκεντρωτικός χάρτης όλων των πόλεων του προγράμματος – Φάση 1 (μαύρο), Φάση 2 (μπλε) και Φάση 3 (πράσινο) (100 Resilient Cities) Berkowitz, Michael. 'Leading the Way to a More Resilient Future'. *Accelerate This!* (blog), 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 30/8/2023

Εικόνα 15: Ο Τροχός της Ανθεκτικότητας συμπυκνώνει το Πλαίσιο της Αστικής Ανθεκτικότητας του προγράμματος 100 Resilient Cities. 'Το Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας'. Εναρκτήριο Εργαστήριο, Αθήνα, 2015. Από το συνοδευτικό υλικό του εργαστηρίου, βλ. Παράρτημα.

Κεφάλαιο 10

Εικόνα 16: Χάρτης με το βάθος των υδάτων της πλημμύρας μετά την Κατρίνα Campanella, Richard. *Bienville's Dilemma: A Historical Geography of New Orleans*. Lafayette, LA: Center for Louisiana Studies, University of Louisiana at Lafayette, 2008.

Εικόνα 17: Εθνότητες στη Νέα Ορλεάνη — Αφροαμερικανοί (μπλε) και λευκοί (κόκκινο). Campanella 2008

Εικόνα 18: Η πλημμυρισμένη Νέα Ορλεάνη (30/9/2005). Σε πρώτο πλάνο το Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα, πίσω του το Βιομηχανικό κανάλι. Κάθετα κατεβαίνει ο Μισοισσιππής και στο βάθος διακρίνεται το επιχειρηματικό κέντρο της πόλης (Central Business District).

Cincinnati Enquirer. 'Today in History, August 29, 2005: Hurricane Katrina Hit, Bringing Floods to New Orleans'. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023

Εικόνα 19: Τμήμα του φράγματος που κατέρρευσε στο Βιομηχανικό Κανάλι και πλημμύρισε το Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα.

Ambrose, Kevin. 'New Orleans: Then and Now Photos, 16 Years after Katrina'. *Washington Post*, 29 Αυγούστου 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/8/2023

- Εικόνα 20: Η “έξοδος” που δημιούργησε η Κατρίνα. Περιοχές μετεγκατάστασης των 1,36 εκατομμυρίων εκτοπισμένων από τον τυφώνα.
Hurricane Katrina and the New Orleans Built Environment. ‘Social Ties’, 2009. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023
- Εικόνα 21: Το σχέδιο της Επιτροπής BNOB για τη “μείωση του γεωγραφικού αποτυπώματος” και την δημιουργία της “πράσινης ζώνης”
Bring New Orleans Back Commission. ‘Action Plan for New Orleans: The New American City’. BNOB Urban Planning Committee, Ιανουάριος 2006.
- Εικόνα 22: Μέχρι σήμερα το Κατώτερο Ένατο Διαμέρισμα παρουσιάζει μία εικόνα “νεκρής ζώνης”
Προσωπικό αρχείο
- Εικόνα 23: Πολλά από τα σπίτια, εγκατελειμμένα, φέρουν ακόμα τα σημάδια της FEMA από τις επιχειρήσεις διάσωσης μετά τις πλημμύρες
Προσωπικό αρχείο
- Εικόνα 24: Ένα από τα “σπίτια του Μπραντ Πιττ” σήμερα
Προσωπικό αρχείο
- Εικόνα 25: “Κάντε αυτή τη γειτονιά μεικτού εισοδήματος!”. Από τις κινητοποιήσεις των κατοίκων ενάντια στον εκτοπισμό και τον εξευγενισμό των γειτονιών τους.
Green, Mike. ‘Case Study: New Orleans, Louisiana’. *Medium* (blog), 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/8/2023
- Εικόνα 26: Δύο από τις πολυάριθμες, πλέον, κατοικίες που έχουν μετατραπεί σε βραχυχρόνιας μίσθωσης για τουρίστες
Προσωπικό αρχείο
- Εικόνα 27: Το φράγμα, στο σημείο που είχε καταρρεύσει στο Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα, σήμερα. Πλέον, στις πλατφόρμες βραχυχρόνιας μίσθωσης παρουσιάζεται ως “ιδανικό μέρος” για άθληση και βόλτα με τα κατοικίδια
Προσωπικό αρχείο
- Εικόνα 28: Πληθυσμός της Νέας Ορλεάνης κατά εθνότητα και φυλή (αριστερά). Διαφορές % από πριν την Κατρίνα στα αφροαμερικανικά και στα λευκά νοικοκυριά (δεξιά).
Casselman, Ben. ‘Katrina Washed Away New Orleans’s Black Middle Class’. *FiveThirtyEight* (blog), 24 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/8/2023
- Εικόνα 29: Ινδιάνος του Μαρντί Γκρα, 1967
Smith, Michael. ‘Mardi Gras Indians: Culture and Community Empowerment’. Στο *Louisiana Folklife Festival program*. New Orleans, 1988. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/8/2023
- Εικόνα 30: Από την επίσκεψή μας στο Κατώτατο Ένατο Διαμέρισμα
Προσωπικό αρχείο

Κεφάλαιο 12

- Εικόνα 31: Η υφαρπαγή γης της Παλαιστίνης από το Ισραήλ από το 1946 έως σήμερα.
Jenkins, Palden. ‘Book Illustrations I Maps’. *Pictures of Palestine*, 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023
- Εικόνα 32: Ισραηλινός εποικισμός στη Δυτική Όχθη, στα περίχωρα της Ιερουσαλήμ
Προσωπικό αρχείο
- Εικόνα 33: Ισραηλινοί εποικισμοί (γαλάζιο) και φυλάκια (μωβ) στη Δυτική Όχθη, κατά πληθυσμιακό μέγεθος
Williams, Jennifer, και Javier Zarracina. ‘The Growth of Israeli Settlements, Explained in 5 Charts’. *Vox*, 30 Δεκεμβρίου 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023
- Εικόνα 34: Χάρτης των Συμφωνιών του Όσλο (1995) για την κατάτμηση της Δυτικής Όχθης: Ζώνη Α (μαύρο), Ζώνη Β (διαγραμμισμένο), Ζώνη Γ (γκρι). Με μπλε σημειώνονται οι τοποθεσίες τότε υφιστάμενων Ισραηλινών εποικισμών
Foundation for Middle East Peace. ‘Oslo II Map - Oct 1995’, 1995. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023

- Εικόνα 35: Το Ισραηλινό τείχος όπως φαίνεται από τη Βηθλεέμ
Προσωπικό αρχείο
- Εικόνα 36: Ο δρόμος που ενώνει τη Ραμάλλα με τη Βηθλεέμ για χρήση των Παλαιστινίων
Jenkins, 2012.
- Εικόνα 37: Μερικά από τα πλείστα έργα που χρηματοδοτούνται από την αμερικανική USAID
στη Βηθλεέμ .
Προσωπικό αρχείο
- Εικόνα 38: Το πρώτο υλοποιημένο τμήμα της νέας πόλης του Ραουάμπι, μία εικόνα τόσο
κοινή με αυτή των Ισραηλινών εποικισμών.
Booth, William. 'A \$1.4 Billion Gamble on a New Future for Palestinians'. *Washington
Post*, 25 Μαΐου 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023
- Εικόνα 39: "Ανθεκτικότητα". Στο Ισραηλινό τείχος, δίπλα στο φυλάκιο 300 στη Βηθλεέμ .
Προσωπικό αρχείο

Βιβλιογραφία / Πηγές

Ξενόγλωσση

- A Katrina Reader. 'Peoples Hurricane Relief Fund and Oversight Coalition'. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Abrahams, Peter. *Mine Boy*. Johannesburg: Heinemann Publishers, 1989.
- Abu Helu, Musallam F. 'Urban Sprawl in Palestinian Occupied Territories: Causes, Consequences and Future'. *Environment and Urbanization ASIA* 3, τχ. 1 (2012): 121–41.
- Abulhawa, Susan. 'How the Left Also Dehumanises Palestinians in Gaza'. *AlJazeera*, 13 Απριλίου 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/3/2023.
- Abunimah, Ali. 'Role of Israeli firms raises boycott concerns about Rawabi'. *The Electronic Intifada*, 30 Δεκεμβρίου 2010. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 2/3/2023.
- ACORN. 'New Orleans: Recover, Rebuild, Organize'. ACORN Katrina Recovery and Rebuilding Campaign, Αύγουστος 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Adger, W. Neil. 'Social and Ecological Resilience: Are They Related?' *Progress in Human Geography* 24, τχ. 3 (2000): 347–64.
- Agenda for Humanity. 'About the Commitments'. AGENDA FOR HUMANITY, 11 Απριλίου 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.
- Ahmad, Eqbal. *The Selected Writings of Eqbal Ahmad*. Επιμέλεια Carolee Bengelsdorf, Margaret Cerullo, και Yogesh Chandrani. New York: Columbia University Press, 2006.
- Akuno, Kali. 'International Tribunal Issues Preliminary Findings: Bush, Blanco, Nagin Committed Crimes against Humanity - Press Release'. A Katrina Reader, 10 Σεπτεμβρίου 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/2/2023.
- Alexander, David E. 'Resilience and Disaster Risk Reduction: An Etymological Journey'. *Natural Hazards and Earth System Sciences* 13, τχ. 11 (Νοέμβριος 2013): 2707–16.
- Alexander, Jeffrey C., επιμ. *Neofunctionalism*. Key Issues in Sociological Theory 1. Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1985.
- Ali, Nijmeh. 'Active and Transformative Sumud Among Palestinian Activists in Israel'. Στο *Palestine and Rule of Power: Local Dissent vs. International Governance*, επιμέλεια Alaa Tartir και Timothy Seidel, 71–103. Middle East Today. Cham: Springer International Publishing, 2019.
- Ali, Tariq, Helen Lewis, Jon Cruddas, και Harris Beider. 'Should We Stay or Should We Go? A Debate Over Brexit'. *The Nation*, 2 Ιουνίου 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/3/2023.
- Allen, Elizabeth, Barbara Beckwith, Jon Beckwith, Steven Chorover, David Culver, Margaret Duncan, Steven Gould, κ.ά. 'Against 'Sociobiology''. *The New York Review of Books*, 1973. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/9/2021.
- Allen, Robert L. *Black Awakening in Capitalist America: An Analytic History*. New Jersey: Africa World Press, 1992.
- Alliez, Éric, και Maurizio Lazzarato. *Wars and Capital*. Μετάφραση Ames Hodges. Cambridge, Massachusetts and London: Semiotext(e), The MIT Press, 2016.
- Althusser, Louis. *Philosophy and the Spontaneous Philosophy of the Scientists & Other Essays*. Επιμέλεια Gregory Elliot. London, New York: Verso Books, 1990.
- American Psychological Association. 'Resilience'. Στο *APA Dictionary of Psychology*, 2020. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/10/2021.
- Amin, Samir. *Imperialism and Unequal Development*. New York, London: Monthly Review Press, 1977.
- . *Unequal Development. An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*. Μετάφραση Brian Pearce. Sussex: The Harvester Press, 1976.
- Amnesty International. 'A Law Unto Themselves: A Culture of Abuse and Impunity in the Greek Police'. London: Amnesty International Publications, 2014.
- Anker, Peder. *Imperial Ecology. Environmental Order in the British Empire, 1895-1945*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2001.

- Anzaldúa, Gloria. *Borderlands / La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books, 1987.
- Aradau, Claudia, και Rens van Munster. *Politics of Catastrophe: Genealogies of the unknown*. New Security Studies. Oxon and New York: Routledge, 2011.
- Arnesen, Eric. *Waterfront Workers of New Orleans: Race, Class, and Politics, 1863-1923*. Urbana: University of Illinois Press, 1994.
- Arnove, Robert F., επιμ. *Philanthropy and Cultural Imperialism: The Foundations at Home and Abroad*. Boston: G.K. Hall & Co, 1980.
- Aronowitz, Stanley. 'A Metatheoretical Critique of Immanuel Wallerstein's 'The Modern World System''. *Theory and Society* 10, τχ. 4 (1981): 503–20.
- Arrow, Kenneth, Bert Bolin, Robert Costanza, Partha Dasgupta, Carl Folke, Crawford Stanley Holling, Bengt-Owe Jansson, κ.ά. 'Economic Growth, Carrying Capacity, and the Environment'. *Ecological Economics* 15, τχ. 2 (Νοέμβριος 1995): 91–95.
- ARUP. 'Adapting to a COVID-19 World'. arup.com. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/4/2023
- — —. 'Dedicated to Sustainable Development'. arup.com. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/4/2023
- Aruri, Natasha. 'Ramallah: from sumud to corporate identity'. *Planum. The Journal of Urbanism* 1, τχ. 26 (2013): 1–13.
- Asad, Talal, επιμ. *Anthropology and the Colonial Encounter*. 2η έκδοση [1973]. London, Atlantic Highlands, N.J.: Ithaca Press, Humanities Press, 1975.
- Babington, Charles. 'Some GOP Legislators Hit Jarring Notes in Addressing Katrina'. *The Washington Post*, 10 Σεπτεμβρίου 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/1/2023.
- Bahdi, Reem, και Mudar Kassiss. 'Decolonisation, dignity and development aid: a judicial education experience in Palestine'. *Third World Quarterly* 37 (2016): 2010–27.
- Bairoch, Paul. *De Jéricho à Mexico: villes et économie dans l'histoire*. 2η διορθωμένη έκδοση. Arcades. Paris: Gallimard, 1985.
- Baker, Rana. 'On the Sumoud Narrative and Its Dangers'. *Middle East Monitor*, 18 Ιουνίου 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/3/2023.
- Balibar, Étienne. *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Μετάφραση James Swenson. Translation Transnation. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003.
- Barber, Benjamin R. *Et si les maires gouvernaient le monde? Décadence des États, grandeur des villes*. Μετάφραση Agnès El Kaïm. Paris: Rue de l'échiquier, 2015.
- Barghouti, Omar. *Boycott, Divestment, Sanctions: The Global Struggle for Palestinian Rights*. Chicago, IL: Haymarket Books, 2011.
- Barrett, James R. 'Americanization'. Στο *Encyclopedia of Chicago*, επιμέλεια James R Grossman, Ann Durkin Keating, και Janice L Reiff. Chicago: Chicago Historical Society, 2004. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/8/2020.
- Barry, John M. *Rising Tide: The Great Mississippi Flood of 1927 and How it Changed America*. New York: Touchstone, Simon & Schuster, 1998.
- Bauer, Anne. 'Coronavirus : l'exécutif lance l'opération militaire « Résilience » pour combattre l'épidémie'. *Les Echos*, 25 Μαρτίου 2020. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/5/2023.
- Beck, Ulrich. *Κοινωνία της διακινδύνευσης: Καθ' οδόν προς μία άλλη νεωτερικότητα*. Επιμέλεια Νικήτας Πατινιώτης. Μετάφραση Ηρακλής Οικονόμου. Κοινωνιολογία. Αθήνα: Πεδίο, 2015.
- Becker, Howard S. 'The Chicago School, So-Called'. *Qualitative Sociology* 22, τχ. 1 (1999): 3–12.
- Bello, Rafael E. 'The Systems Approach: A. Bogdanov and L. von Bertalanffy'. *Studies in Soviet Thought* 30, τχ. 2 (1985): 131–47.
- Benn, Hilary. 'A Shared Challenge: Promoting Development and Human Security in Weak States'. Center for Global Development, Washington, 23 Ιουνίου 2004. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 8/3/2022.
- Berkowitz, Michael. 'What Is a Chief Resilience Officer?' 100 Resilient Cities - Rockefeller Foundation, 11 Σεπτεμβρίου 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.

- Berman, Edward H. *Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy: The Ideology of Philanthropy*. Albany: State University of New York Press, 1984.
- Bernstein, Steven. *The Compromise of Liberal Environmentalism*. New York: Columbia University Press, 2001.
- Bertalanffy, Ludwig von. 'Einführung in Spenglers Werk, I-VI'. *Literatur und Unterhaltungsblatt, Kölnische Zeitung* 3, 10, 14, 21 (Μάιος 1924).
- . *Modern Theories of Development. An Introduction to Theoretical Biology*. Μετάφραση J.H. Woodger. London: Oxford University Press, Humphrey Milford, 1933.
- . 'Die organismische Auffassung und ihre Auswirkungen'. *Der Biologe*, τχ. 10 (1941): 247–58; 337–45.
- . 'Das Weltbild der Biologie'. Στο *Weltbild und Menschenbild*, 251–74. Salzburg, Tyrolia, 1947.
- . *Das biologische Weltbild – Die Stellung des Lebens in Natur und Wissenschaft*. Bern: A. Francke A.G., 1949.
- . 'An Outline of General System Theory'. *The British Journal for the Philosophy of Science* 1, τχ. 2 (1950): 134–65.
- . *Problems of Life: An Evaluation of Modern Biological Thought*. New York: Wiley, 1952.
- . 'A Biologist Looks at Human Nature'. *The Scientific Monthly* 82, τχ. 1 (1956): 33–41.
- . 'General theory of systems : Application to psychology'. *Social Science Information* 6, τχ. 6 (1967): 125–36.
- . *General Systems Theory. Foundations, Development, Applications*. New York: George Braziller, 1969.
- . 'The History and Status of General Systems Theory'. *Academy of Management Journal* 15, τχ. 4 (1972): 407–26.
- Bethell, Tom. 'Burning Darwin to Save Marx'. *Harper's Magazine*, Δεκέμβριος 1978.
- Bettini, Giovanni. 'Climate migration as an adaptation strategy: de-securitizing climate-induced migration or making the unruly governable?' *Critical Studies on Security* 2, τχ. 2 (4 Μάιος 2014): 180–95.
- Beven, John L., Lixion A. Avila, Eric S. Blake, Daniel P. Brown, James L. Franklin, Richard D. Knabb, Richard J. Pasch, Jamie R. Rhome, και Stacy R. Stewart. 'Atlantic Hurricane Season of 2005'. *Monthly Weather Review* 136, τχ. 3 (2008): 1109–73.
- Biggins, David R. 'Biology and Ideology'. *Science Education* 60, τχ. 4 (1976): 567–78.
- Bilby, Kenneth, και Diana Baird N'Diaye. 'Creativity and Resistance: Maroon Culture in the Americas'. Στο *Festival of American Folk Life, Program*, 54–61. Washington, D.C.: Smithsonian Institution, 1992. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- Bishop, Matthew, και Michael Green. *Philanthrocapitalism: How Giving Can Save the World*. New York: Bloomsbury Publishing USA, 2010.
- Biz New Orleans Site Staff. 'Mid-City Neighborhood Now A New Orleans Historic District Landmarks Commission Member'. *Biz New Orleans*, 20 Μαρτίου 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Blauberg, Igor Viktorovich, Vadim Nikolayevitch Sadovsky, και Erik Grigorevich Yudin. *Θεωρία Συστημάτων: Φιλοσοφικά & Μεθοδολογικά Προβλήματα*. Αθήνα: Πλανήτης, χ.χ.
- Bloomberg. 'Behind the Demise of a Powerhouse Nonprofit Funding Urban 'Resilience''. *Bloomberg.com*, 12 Ιουνίου 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/4/2023.
- . 'Covid Resilience Ranking: The Best and Worst Places to Be in 2022'. Bloomberg, Ιούνιος 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 22/5/2023.
- Boas, Franz. 'The History of Anthropology'. *Science New Series*, 20, τχ. 512 (1904): 513–24.
- . *The Mind of Primitive Man*. New York: The Macmillan Company, 1922.
- Bogdanov, Alexander. *Essays in Tektology. The General Science of Organization*. Μετάφραση George Gorelik. 2η έκδοση [1980]. The Systems Inquiry Series. California: Intersystems Publications, 1984.
- Booth, Charles. *Life and Labour of the People in London*. τ. 17 τόμοι. London: Macmillan and Co, 1889.
- Bourbeau, Philippe. 'A Genealogy of Resilience'. *International Political Sociology* 12, τχ. 1 (2018): 19–35.

- Bourdieu, Pierre. *The Algerians*. Μετάφραση Alan C.M. Ross. Boston: Beacon Press, 1962.
- — —. 'Le mythe de la 'mondialisation' et l'État social européen'. Στο *Contre-feux, Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale*, 34–50. Paris: Liber-Raisons d'agir, 1998.
- Bracke, Sarah. 'Bouncing back. Vulnerability and Resistance in Times of Resilience'. Στο *Vulnerability in Resistance*, επιμέλεια Judith Butler, Zeynep Gambetti, και Leticia Sabsay, 52–75. Durham: Duke University Press, 2016.
- Brand, Fridolin Simon, και Kurt Jax. 'Focusing the Meaning(s) of Resilience: Resilience as a Descriptive Concept and a Boundary Object'. *Ecology and Society* 12, τχ. 1 (2007): 23–38.
- Brecher, Jeremy. *Strike!* Revised and Expanded ed. [1972]. Oakland, CA: PM Press, 2014.
- Brenner, Neil, και Nik Theodore. 'Cities and the Geographies of 'Actually Existing Neoliberalism''. Στο *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*, επιμέλεια Neil Brenner και Nik Theodore, 2–32. Malden, MA, and Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2002.
- Browne, Brendan Ciarán. 'Stop Telling Palestinians to Be 'resilient' – the Rest of the World Has Failed Them'. *The Conversation*, 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/3/2023.
- Browne, Jaron. 'Rooted in Slavery: Prison Labor Exploitation'. *Race, Poverty & the Environment* 14, τχ. 1 (2007): 42–44.
- Browne-Dianis, Judith. 'Who Exiled New Orleans' Poor?' *The Washington Post*, 17 Μαΐου 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/1/2023.
- Buck, R.C. 'On the Logic of General Behavior Systems Theory'. Στο *The Foundations of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*, επιμέλεια Herbert Feigl και Michael Scriven, 223–38. Minnesota Studies in the Philosophy of Science. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1956.
- Bullard, Robert D., Glenn S. Johnson, και Angel O. Torres. 'Transportation Matters: Stranded on the Side of the Road Before and After Disasters Strike'. Στο *Race, Place, and Environmental Justice After Hurricane Katrina*, 63–85. Boulder, CO: Westview Press, 2009.
- Buman, Nathan A. 'To Kill Whites: the 1811 Louisiana slave insurrection'. Master's Theses, Louisiana State University, Department of History, 2008. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- Butsch, Carsten, Benjamin Etzold, και Patrick Sakdapolrak. *The Megacity Resilience Framework - Policy Brief*. Bonn: United Nations University (UNU-EHS), 2009.
- Button, Gregory, και Anthony Oliver-Smith. 'Disaster, Displacement, and Employment: Distortion of Labor Markets during Post-Katrina Reconstruction'. Στο *Capitalizing on Catastrophe: Neoliberal Strategies in Disaster Reconstruction*, επιμέλεια Nandini Gunewardena και Mark Schuller, 123–45. Lanham, Plymouth: AltaMira Press, 2008.
- Byrnes, Andrew C., και Gabrielle Simm. 'Peoples' Tribunals, International Law and the Use of Force'. *University of New South Wales Law Journal* 36, τχ. 2 (2013): 711–44.
- Cahill, Damien, Melinda Cooper, Martijn Konings, και David Primrose. *The SAGE Handbook of Neoliberalism*. London: Sage Publications, 2018.
- Campanella, Richard. *Bienville's Dilemma: A Historical Geography of New Orleans*. Lafayette, LA: Center for Louisiana Studies, University of Louisiana at Lafayette, 2008.
- Cannon, Terry, και Detlef Müller-Mahn. 'Vulnerability, resilience and development discourses in context of climate change'. *Natural Hazards* 55, τχ. 3 (2010): 621–35.
- Carneiro, Robert L. *Evolutionism in Cultural Anthropology. A critical History*. Colorado: Westview Press, 2003.
- Castree, Noel. 'Socializing Nature: Theory, Practice, and Politics'. Στο *Social Nature: Theory, Practice and Politics*, επιμέλεια Noel Castree και Bruce Braun, 1–21. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2001.
- Caulfield, John. 'Crusader for Resilience: Judith Rodin and the Rockefeller Foundation seek sustainable responses to disasters'. *Building Design + Construction*, Ιούνιος 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.
- Center for Progressive Reform. 'An Unnatural Disaster: The Aftermath of Hurricane Katrina'. Washington D.C.: Center for Progressive Reform, Σεπτέμβριος 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/2/2023.
- Césaire, Aimé. 'Culture et colonisation'. *Liberté* 5, τχ. 1 (1963): 15–35.

- Chan, Wilfred. 'Brad Pitt foundation agrees on \$20.5m settlement to owners of faulty post-Katrina houses'. *The Guardian*, 18 Αυγούστου 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/1/2023.
- Chandler, David. 'Beyond neoliberalism: resilience, the new art of governing complexity'. *Resilience* 2, τχ. 1 (2014): 47–63.
- — —. *Resilience: The Governance of Complexity*. Oxon and New York: Routledge, 2014.
- Chandler, David, και Julian Reid. *The Neoliberal Subject: Resilience, Adaptation and Vulnerability*. London, New York: Rowman & Littlefield International, 2016.
- Chomsky, Noam. *Fateful Triangle: The United States, Israel, and the Palestinians*. Συμπληρωμένη έκδοση. Chicago, IL: Haymarket Books, 2014.
- City of New Orleans. 'Resilient New Orleans: Strategic Actions to Shape our Future City'. 100 Resilient Cities, 2015.
- Clark, John. 'Against Resilience: The Katrina Disaster and the Politics of Disavowal'. New Clear Vision, Σεπτέμβριος 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 24/1/2023.
- Clark, Sean. 'Feasibility Study on Charity Hospital Renovation'. Green Party of Louisiana, Αύγουστος 2008. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Cleaver, Eldridge. 'Revolution in the White Mother Country & National Liberation in the Black Colony'. *The North American Review* 253, τχ. 4 (1968): 13–15.
- Coalition to Stop the Demolitions. '12/17/07 Update'. A Katrina Reader, 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Collier, S. J., και A. Lakoff. 'Vital Systems Security: Reflexive Biopolitics and the Government of Emergency'. *Theory, Culture & Society* 32, τχ. 2 (2014): 19–51.
- Collin, Emma, Emilia Aguinaga, Colette Pichon-Battle, Stephanie Guilloud, και Grace Morris. 'Gulf South Rising 2015: The Seas Are Rising... AND SO ARE WE!' Gulf South Rising, 2015.
- Collins, John. *Global Palestine*. New York: Columbia University Press, 2011.
- Comité Invisible. *L'insurrection qui vient*. Paris: La fabrique éditions, 2007.
- Common Ground Collective. 'Common Ground: Mission and Vision Archives'. Common Ground Relief, 14 Οκτωβρίου 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- — —. 'Lower Ninth Ward residents win right to clean up and open MLK School'. A Katrina Reader, 19 Μαρτίου 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Common Ground Relief. 'About Us'. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Commons, John R. 'Labor Conditions in Meat Packing and the Recent Strike'. *The Quarterly Journal of Economics* 19, τχ. 1 (Νοέμβριος 1904): 1–32.
- Cook, Bernard A. 'The Typographical Union and the New Orleans General Strike of 1892'. *Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association* 24, τχ. 4 (1983): 377–88.
- Corry, Olaf. 'From Defense to Resilience: Environmental Security beyond Neo-liberalism'. *International Political Sociology* 8, τχ. 3 (2014): 256–74.
- Costanza, Robert, John Cumberland, Herman Daly, Robert Goodland, και Richard Norgaard. *An Introduction to Ecological Economics*. Boca Raton, FL: St. Lucie Press & ISEE, 1997.
- Curiel, Jonathan. 'Muslim Roots, U.S. Blues'. *Saudi Aramco World* 57, τχ. 4 (2006): 8–13.
- Curtis, Adam. 'How the 'ecosystem' myth has been used for sinister means'. *The Guardian*, 29 Μαΐου 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/6/2021.
- Cyrułnik, Boris. *Un Merveilleux Malheur*. Paris: Odile Jacob, 1999.
- Darwin, Charles. *The Life and Letters of Charles Darwin*. Επιμέλεια Francis Darwin. τ. 1. Cambridge: Cambridge Library Collection, 2009.
- Davenport, T.R.H. *South Africa: A Modern History*. 4η έκδοση [1977]. London: Macmillan Press, 1991.
- Davidson, Debra J. 'The Applicability of the Concept of Resilience to Social Systems: Some Sources of Optimism and Nagging Doubts'. *Society & Natural Resources: An International Journal* 23, τχ. 12 (2010): 1135–49.
- Davis, Angela Y. *Are Prisons Obsolete?* New York: Seven Stories Press, 2003.
- Davis, Kingsley. 'A Conceptual Analysis of Stratification'. *American Sociological Review* 7, τχ. 3 (Ιούνιος 1942): 309–21.
- Davis, Kingsley, και Wilbert E. Moore. 'Some Principles of Stratification'. *American Sociological Review* 10, τχ. 2 (1945): 242–49.

- Davis, Mike. 'The Predators of New Orleans'. *Le Monde Diplomatique*, Οκτώβριος 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/2/2023.
- — —. 'Who Is Killing New Orleans?' *The Nation*, 23 Μαρτίου 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/1/2023.
- De Genova, Nicholas. 'Introduction: The Borders of "Europe" and the European Question'. Στο *The Borders of 'Europe': Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*, επιμέλεια Nicholas De Genova, 1–35. Durham and London: Duke University Press, 2017.
- Deshmukh, Anshool. 'Mapped: Visualizing U.S. Oil Production by State'. Visual Capitalist, Αύγουστος 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/1/2023.
- Douzinas, Costas, και Petros Papaconstantinou. 'Greece is standing up to EU neocolonialism'. *The Guardian*, 27 Ιουνίου 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/3/2023.
- Dowie, Mark. *American Foundations: An Investigative History*. Cambridge, London: The MIT Press, 2001.
- Drack, Manfred, και David Pouvreau. 'On the history of Ludwig von Bertalanffy's "General Systemology", and on its relationship to cybernetics – part III: convergences and divergences'. *International Journal of General Systems* 44, τχ. 5 (2015): 523–71.
- Draper, Hal. *Berkeley: The New Student Revolt*. 2η έκδοση. Alameda: Center for Socialist History, 1965.
- Du Bois, W.E.B. 'Worlds of Color: The Negro Mind Reaches Out'. Στο *The New Negro: An Interpretation*, επιμέλεια Alain Locke, 385–414. New York: Albert and Charles Boni, 1925.
- — —. *The Philadelphia Negro. A Social Study*. The Oxford W.E.B. Du Bois. Oxford, New York: Oxford University Press, 2007.
- Dubow, Saul. 'Smuts, the United Nations and the Rhetoric of Race and Rights'. *Journal of Contemporary History* 43, τχ. 1 (2008): 45–74.
- Duma, Veronika, και Hanna Lichtenberger. 'Remembering Red Vienna'. Μετάφραση Loren Balhorn. *Jacobin*, 2 Οκτωβρίου 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 23/6/2021.
- Duménil, Gérard, και Dominique Lévy. *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*. Μετάφραση Derek Jeffers. Cambridge, London: Harvard University Press, 2004.
- Durkheim, Émile. *Les règles de la méthode sociologique*. Paris: Librairie Félix Alcan, 1927.
- — —. *The Division of Labour in Society*. Μετάφραση W. D. Halls. Theoretical Traditions in the Social Sciences. London: Macmillan Press, 1984.
- — —. *Sociologie et Philosophie*. Quadrige. Paris: Presses Universitaires de France (PUF), 2014.
- Eboussi Boulaga, Fabien. *La crise du Muntu. Authenticité africaine et philosophie. situations et perspectives*. Paris: Présence Africaine, 1977.
- Egan, Kieran. *Getting it Wrong from the Beginning: Our Progressivist Inheritance from Herbert Spencer, John Dewey, and Jean Piaget*. New Haven and London: Yale University Press, 2002.
- Elias, Norbert. 'Εισαγωγή'. Στο *Η εξέλιξη του Πολιτισμού: ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη νεώτερη Ευρώπη*, τ. τόμος Α'. Ο νεώτερος ευρωπαϊκός πολιτισμός. Αθήνα: Νεφέλη, 1997.
- Ellson, Michele. 'Special Report: How the grant was lost'. *The Alamedan*, 5 Οκτωβρίου 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.
- 'European Forum Alpbach'. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη: 12/7/2021.
- Evans, Brad. *Liberal Terror*. Cambridge: Polity Press, 2013.
- Evans, Brad, και Julian Reid. 'Dangerously exposed: the life and death of the resilient subject'. *Resilience* 1, τχ. 2 (2013): 83–98.
- — —. *Resilient Life: The Art of Living Dangerously*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2014.
- Evans, Wendy Grace. 'Reaching Out, Four Years After Hurricane Katrina'. The Homeless Hub, 2009. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 30/1/2023.
- Fair, Helen, και Roy Walmsley. 'World Prison Population List - 13th edition'. World Prison Brief - Institute for Crime & Justice Policy Research, Οκτώβριος 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 6/2/2023.
- Farsakh, Leila. *Palestinian Labour Migration to Israel: Labour, Land and Occupation*. Oxon and New York: Routledge, 2005.
- Fauvelle-Aymar, François-Xavier. 'Et l'Afrique de Sud inventa l'apartheid'. *L'Histoire*, Φεβρουάριος 2006.

- Felli, Romain. 'Adaptation et résilience: critique de la nouvelle éthique de la politique environnementale internationale'. *Éthique publique* 16, τχ. 1 (2014): 101–20.
- — —. *The Great Adaptation: Climate, Capitalism and Catastrophe*. London: Verso, 2021.
- — —. 'The World Bank's Neoliberal Language of Resilience'. Στο *Risking Capitalism*, επιμέλεια Susanne Soederberg, 31:267–95. Research in Political Economy. Emerald Group Publishing Limited, 2016.
- Ferguson, Susan, και David McNally. 'Precarious Migrants: Gender, Race and the Social Reproduction of a Global Working Class'. *Socialist Register*, τχ. 51 (2015).
- Feuchtwang, Stephan. 'The Discipline and its Sponsors'. Στο *Anthropology and the Colonial Encounter*, επιμέλεια Talal Asad, 2η έκδοση [1973]., 71–100. London, Atlantic Highlands, N.J.: Ithaca Press, Humanities Press, 1975.
- Finch, Christina, Christopher T. Emrich, και Susan L. Cutter. 'Disaster disparities and differential recovery in New Orleans'. *Population and Environment* 31, τχ. 4 (2010): 179–202.
- Firestone, Rebecca. 'New Orleans Post-Katrina: Making It Right?' *The Architects' Take*, Ιανουάριος 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/1/2023.
- Fisher, Donald. 'The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences'. *Sociology* 17, τχ. 2 (1983): 206–33.
- Flaherty, Jordan. *Floodlines: Community and Resistance from Katrina to the Jena Six*. Chicago: Haymarket Books, 2010.
- — —. 'Two Years Post-Katrina: Racism and Criminal Justice in New Orleans'. *ColorLines Magazine*, Αύγουστος 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- — —. 'Six Years After Katrina'. *New Clear Vision* (blog), 1 Σεπτεμβρίου 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Foerster, Heinz von, επιμ. *Cybernetics of Cybernetics or The Control of Control and the Communication of Communication*. 2η έκδοση [1974]. Minneapolis: Future Systems Inc, 1995.
- Foks, Freddy. 'Bronislaw Malinowski, "Indirect Rule," and the Colonial Politics of Functionalist Anthropology, ca. 1925–1940'. *Comparative Studies in Society and History* 60, τχ. 1 (2018): 35–57.
- Foret, Francois, και Noemi Trino. 'The 'European way of life', a new narrative for the EU? Institutions' vs citizens' view'. *European Politics and Society*, 2022, 1–18.
- Foster, John Bellamy, και Brett Clark. 'The Sociology of Ecology: Ecological Organicism Versus Ecosystem Ecology in the Social Construction of Ecological Science, 1926-1935'. *Organization & Environment* 21, τχ. 3 (Σεπτέμβριος 2008): 311–52.
- Foucault, Michel. *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. Μετάφραση Robert Hurley. New York: Pantheon Books, 1978.
- — —. *Aesthetics, Method, and Epistemology*. Επιμέλεια James D. Faubion. Μετάφραση Robert Hurley και ά. τ. 2. Essential Works of Foucault, 1954-1984. New York: The New Press, 1998.
- Fraiberg, Selma. *Every Child's Birthright: In Defense of Mothering*. New York: Basic Books, 1977.
- Frank, Andre Gunder. *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. New York, London: Monthly Review Press, 1969.
- Freeman, Christopher. 'Malthus with a computer'. *Futures* 5, τχ. 1 (1973): 5–13.
- Freudenburg, William R., Robert Gramling, Shirley Laska, και Kai T. Erikson. *Catastrophe in the making: The Engineering of Katrina and the Disasters of Tomorrow*. Washington, Covelo, London: Island Press / Shearwater Books, 2009.
- Friedman, Jonathan. 'Marxism, Structuralism and Vulgar Materialism'. *Man* 9 (New Series), τχ. 3 (1974): 444–69.
- Friedman, Milton. 'The Promise of Vouchers'. *Wall Street Journal*, 5 Δεκεμβρίου 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 8/1/2023.
- Gann, Lewis H., και Peter Duignan. *The Rulers of German Africa, 1884-1914*. Stanford: Stanford University Press, 1977.
- Garelli, Glenda, και Martina Tazzioli. 'Warfare on the logistics of migrant movements: EU and NATO military operations in the Mediterranean'. *openDemocracy*, 16 Ιουνίου 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/3/2023.

- General Mercier, Denis. 'Foreword'. Στο *A Civil-Military Response to Hybrid Threats*, επιμέλεια Eugenio Cusumano και Marian Corbe. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.
- Giddens, Anthony. 'Power' in the Recent Writings of Talcott Parsons'. *Sociology* 2, τχ. 3 (Σεπτέμβριος 1968): 257–72.
- Goldman, Michael. *Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization*. New Haven and London: Yale University Press, 2005.
- Gotham, Kevin Fox. 'Tourism Gentrification: The Case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter)'. *Urban Studies* 42, τχ. 7 (2005): 1099–1121.
- Gould, S. J., και R. C. Lewontin. 'The Spandrels of San Marco and the Panglossian Paradigm: A Critique of the Adaptationist Programme'. *Proceedings of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences* 205, τχ. 1161 (1979): 581–98.
- Gouldner, Alvin W. *The Coming Crisis of Western Sociology*. 2η έκδοση [1971]. London: Heinemann Educational Books, 1972.
- Gousis, Costas, και Alkisti Prepi. 'Neo-colonial Migration and Asylum Rules, EU Resilience, and the Role of Greece: Critique and Progressive Alternatives'. Στο *Decolonial Politics in European Peripheries: Redefining Progressiveness, Coloniality and Transition Efforts*, επιμέλεια Sanja Petrovska. London: Routledge, 2023.
- Gousis, Konstantinos. 'Immigrant Activism in Greece before and during the Crisis (2000-2015): Organisation, Alliances, and Litigation'. Διδακτορική Διατριβή, University of Roehampton, Department of Social Sciences, 2021.
- Graeber, David. *Bullshit Jobs: The Rise of Pointless Jobs, and What We Can Do About It*. London: Penguin Books, 2019.
- Gramsci, Antonio. *Selections of the Prison Notebooks*. Μετάφραση Quentin Hoare και Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers, 1992.
- Gratz, Roberta Brandes. 'Charity Hospital'. New Orleans Historical, Ιούλιος 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Greater New Orleans, Inc. 'Energy Companies in New Orleans'. GNO Inc. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/1/2023.
- Gronemeyer, Marianne. 'Helping'. Στο *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*, επιμέλεια Wolfgang Sachs, 2η έκδοση., 55–73. London and New York: Zed Books, 2010.
- Grossman, James R, Ann Durkin Keating, και Janice L Reiff, επιμ. *The Encyclopedia of Chicago*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2004.
- Guilhot, Nicolas. 'Reforming the World: George Soros, Global Capitalism and the Philanthropic Management of the Social Sciences'. *Critical Sociology* 33 (2007): 447–77.
- Guillaumin, Colette. *L'idéologie raciste: Genèse et langage actuel*. Paris: Mouton, 1972.
- Gunderson, Lance H., και C. S. Holling, επιμ. *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Island Press. Washington, Covelo, London, 2002.
- Hain, Alexandra. 'The Manhattanville Project: Urban Renewal on the Capitalist Agenda'. Univeristy of Kent, Brussels School of International Studies, 2010.
- Hair, William Ivy. *Bourbonism and Agrarian Protest: Louisiana Politics, 1877–1900*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1969.
- Hall, Gwendolyn Midlo. *Africans In Colonial Louisiana: The Development of Afro-Creole Culture in the Eighteenth-Century*. Baton Rouge: LSU Press, 1995.
- Hall, Jonny, και Hugh Sandeman. 'NATO's Resilience: The first and last line of defence'. LSE IDEAS, Μάιος 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 16/3/2023.
- Hall, Peter Dobkin. *'Inventing the Nonprofit Sector' and Other Essays on Philanthropy, Voluntarism, and Nonprofit Organizations*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002.
- Halper, Jeff. 'A Strategy within a Non-Strategy: Sumud, Resistance, Attrition, and Advocacy'. *Journal of Palestine Studies* 35, τχ. 3 (2006): 45–51.
- Hammad, Suheir. 'Of Refuge and Language'. Democracy Now!, 26 Σεπτεμβρίου 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Hammond, Deborah. *The Science of Synthesis. Exploring the Social Implications of General Systems Theory*. Boulder, CO: University Press of Colorado, 2003.
- — —. 'The legacy of Ludwig von Bertalanffy and its relevance for our time'. *Systems Research and Behavioral Science* 36, τχ. 3 (2019): 301–7.

- Handmer, John W., και Stephen R. Dovers. 'A Typology of Resilience: Rethinking Institutions for Sustainable Development'. *Industrial & Environmental Crisis Quarterly* 9, τχ. 4 (1996): 482–511.
- Hanieh, Adam. 'Palestine in the Middle East: Opposing Neoliberalism and US Power (Part 1)'. Monthly Review online, 2008a. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- . 'Palestine in the Middle East: Opposing Neoliberalism and US Power (Part 2)'. Monthly Review online, 2008b. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- Hanley, James E. 'Policy Brief: Institutional Failure in the Response to Hurricane Katrina'. Michigan: Institute for Social Policy and Understanding, Φεβρουάριος 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/2/2023.
- Harris, Cole. 'How Did Colonialism Dispossess? Comments from an Edge of Empire'. *Annals of the Association of American Geographers* 94, τχ. 1 (2004): 165–82.
- Harvey, David. 'Population, Resources, and the Ideology of Science'. *Economic Geography* 50, τχ. 3 (1974): 256–77.
- . *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, Massachusetts and London: Blackwell Publishing Ltd., 1992.
- . *Justice, Nature, the Geography of Difference*. Cambridge, MA: Blackwell, 1996.
- . *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. New York: Routledge, 2001.
- . 'Neo-Liberalism as Creative Destruction'. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, 88, τχ. 2 (2006): 145–58.
- Hatfield-Dodds, Steve, Rohan Nelson, και David Cook. 'Adaptive governance: An introduction, and implications for public policy'. Queenstown, Νέα Ζηλανδία, 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 20/6/2023.
- Hayek, Friedrich August. 'The Theory Of Complex Phenomena'. Στο *Studies In Philosophy, Politics And Economics*, 22–42. Chicago: University of Chicago Press, 1967.
- . 'The Pretence Of Knowledge - Nobel Memorial Lecture (11/12/1974)'. *The American Economic Review* 79, τχ. 6 (1989): 3–7.
- Henderson, Michael, Belinda Davis, και Michael Climek. 'Views of Recovery Ten Years after Katrina and Rita'. Louisiana State University - Public Policy Research Lab, 24 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/2/2023.
- Herd, Mike. 'What makes your city so special?' *The Guardian*, 16 Απριλίου 2014, τμ. Cities. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.
- Hernandez, Julie. 'Le tourisme macabre à La Nouvelle-Orléans après Katrina : résilience et mémorialisation des espaces affectés par des catastrophes majeures'. *Norois. Environnement, aménagement, société*, τχ. 208 (Νοέμβριος 2008): 61–73.
- Herszenhorn, David M., και Maïa de la Baume. 'Outrage over 'protecting our European way of life' job title'. *POLITICO*, 11 Σεπτεμβρίου 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 13/6/2021.
- Herzfeld, Michael. 'The Absent Presence: Discourses of Crypto-Colonialism'. Στο *Enchantments of Modernity: Empire, Nation, Globalization*, επιμέλεια Saurabh Dube, 341–71. London, New York, New Delhi: Routledge, Taylor and Francis Group, 2009.
- Heylighen, Francis, και Cliff Joslyn. 'Cybernetics and Second-Order Cybernetics'. Στο *Encyclopedia of Physical Science and Technology*, 155–69. New York: Academic Press, 2001.
- Hirsch, Arnold, και Joseph Logsdon, επιμ. *Creole New Orleans: Race and Americanization*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1992.
- Hitler, Adolf. *Hitler's Secret Book: Zweites Buch*. Enigma Books, 2006.
- Hobbes, Thomas. *Elementa Philosophica de Cive*. Amsterdam: Ludovicum Elzevirium, 1647. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/8/2023.
- Hoey, Brian A., και Tom Fricke. "'From sweet potatoes to God Almighty": Roy Rappaport on being a hedgehog'. *American Ethnologist* 34, τχ. 3 (2007): 581–99.
- Hofstadter, Richard. *Social Darwinism in American Thought*. Boston: Beacon Press, 1992.
- Holling, C. S. 'Resilience and Stability of Ecological Systems'. *Annual Review of Ecology and Systematics* 4 (1973): 1–23.
- . 'Simplifying the complex: The paradigms of ecological function and structure'. *European Journal of Operational Research* 30 (1987): 139–46.

- — —. 'An Ecologist View of the Malthusian Conflict'. Στο *Population, Economic Development, and the Environment*, επιμέλεια Kerstin Lindahl-Kiessling και Hans Landberg, 79–103. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- — —. 'Understanding the Complexity of Economic, Ecological, and Social Systems'. *Ecosystems* 4, τχ. 5 (2001): 390–405.
- Holling, C. S., και M. A. Goldberg. 'Ecology and Planning'. *Journal of the American Institute of Planners* 37, τχ. 4 (1971): 221–30.
- Horowitz, David. 'Social Science or Ideology'. *Berkeley Journal of Sociology* 15 (1970): 1–10.
- Horton, John. 'Order and Conflict Theories of Social Problems as Competing Ideologies'. *American Journal of Sociology* 71, τχ. 6 (Μάιος 1966): 701–13.
- Huaco, George A. 'Ideology and General Theory: The Case of Sociological Functionalism'. *Comparative Studies in Society and History* 28, τχ. 1 (1986): 34–54.
- Hudson, Brian. 'The New Geography and the New Imperialism: 1870-1918'. *Antipode* 9, τχ. 2 (1977): 12–19.
- Human Rights Watch. 'Prison Condition in the United States'. New York, Washington, Los Angeles, London: Human Rights Watch, 1991.
- — —. 'New Orleans: Prisoners Abandoned to Floodwaters'. *Human Rights Watch* (blog), 21 Σεπτεμβρίου 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/2/2023.
- Huntington, Ellsworth. *Civilization and Climate*. New Haven: Yale University Press, 1915.
- Huxley, Julian. *Evolution: The Modern Synthesis*. 5η έκδοση [1942]. London: George Allen & Unwin Ltd, 1948.
- Infoplease. 'New Orleans, LA Demographic Statistics', 2000. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/1/2023.
- International Institute for Applied Systems Analysis. 'History of IIASA'. IIASA, 2020. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 30/7/2021.
- Jabary Salamanca, Omar. 'Assembling the Fabric of Life: When Settler Colonialism Becomes Development'. *Journal of Palestine Studies* 45, τχ. 4 (2016): 64–80.
- — —. The New Grammar of Palestinian Resistance. Συνέντευξη Yannis-Orestis Papadimitriou. Archipelago, Movement Radio, 20 Μαΐου 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/2/2023.
- Jabary Salamanca, Omar, Mezna Qato, Kareem Rabie, και Sobhi Samour. 'Past is Present: Settler Colonialism in Palestine'. *Settler Colonial Studies* 2, τχ. 1 (2012): 1–8.
- Jabri, Vivienne. 'War, Government, Politics: A Critical Response to the Hegemony of the Liberal Peace'. Στο *Palgrave Advances in Peacebuilding: Critical Developments and Approaches*, επιμέλεια Oliver P. Richmond. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Jacobs, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage, 1992.
- Johannessen, Runa. 'Sumud'. Interactive Encyclopedia of the Palestine Question, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/3/2023.
- Johnson, Cedric., επιμ. *The Neoliberal Deluge: Hurricane Katrina, Late Capitalism, and the Remaking of New Orleans*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2011.
- — —. 'The Panthers Can't Save Us Now'. *Catalyst*, 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 13/1/2023.
- — —. 'Huey P. Newton and the Last Days of the Black Colony'. Στο *African American Political Thought: A Collected History*, επιμέλεια Melvin L. Rogers και Jack Turner. Chicago: University of Chicago Press, 2020. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 13/1/2023.
- Johnson, Mary Ann. 'Hull House'. Στο *Encyclopedia of Chicago*, επιμέλεια James R Grossman, Ann Durkin Keating, και Janice L Reiff. Chicago: Chicago Historical Society, 2004. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/8/2020.
- Johnson, Walter. *River of Dark Dreams: Slavery and Empire in the Cotton Kingdom*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2013.
- Joseph, Jonathan. 'Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach'. *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 1, τχ. 1 (14 Μάρτιος 2013): 38–52.
- Kaika, Maria. "Don't call me resilient again!": the New Urban Agenda as Immunology ... or ... what happens when communities refuse to be vaccinated with 'Smart Cities' and Indicators'. *Environment and Urbanization* 29, τχ. 1 (2017): 89–102.

- Kambhu, John, Scott Weidman, και Neel Krishnan. *New Directions for Understanding Systemic Risk: A Report on a Conference Cosponsored by the Federal Reserve Bank of New York and the National Academy of Sciences*. Washington DC: National Academies Press, 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/3/2023.
- Kaminis, Georges, Anne Hidalgo, και Ignazio Marino. 'Le défi de la migration et le rôle des villes'. *La Croix*, 13 Μαΐου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/3/2023.
- Kaminis, Georgios, Erias Lukwago, και Marvin Rees. 'The Leadership of Cities'. Project Syndicate, 7 Δεκεμβρίου 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Kammerer, Paul. *Das Gesetz der Serie: Eine Lehre von den Wiederholungen im Lebens- und im Weltgeschehen*. Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1919.
- Kanafani, Ghassan. *Resistance Literature in Occupied Palestine 1948 -1966*. Κύπρος: Rimal Publications, 2013.
- Kanafani, Numan. 'As If There Is No Occupation'. *Middle East Report Online*, 22 Σεπτεμβρίου 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/2/2023.
- Karl, Barry D., και Stanley N. Katz. 'The American Private Philanthropic Foundation and the Public Sphere 1890-1930'. *Minerva* 19, τχ. 2 (1981): 236–70.
- Kates, Robert W. 'Cautionary Tales: Adaptation and the Global Poor'. *Climatic Change* 45, τχ. 1 (2000): 5–17.
- Katz, Bruce, και Jessica Brandt. 'The Global Refugee Crisis Is Now an Urban Issue'. *Bloomberg-Com*, 27 Οκτωβρίου 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Keelan, Emma, και Brendan Ciarán Browne. 'Resilience' must not be used to plug gaping holes in Palestinian Aid'. *Discover Society*, 31 Μαρτίου 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/3/2023.
- Keelan, Emma Patricia, και Brendan Ciarán Browne. 'Problematizing resilience: development practice and the case of Palestine'. *Development in Practice* 30, τχ. 4 (2020): 459–71.
- Keller, Judith. 'How Brad Pitt's Green Housing Dream for Hurricane Katrina Survivors Turned into a Nightmare'. *The Conversation*, Ιανουάριος 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/1/2023.
- Kelly, Ute, και Rhys Kelly. 'Resilience, solidarity, agency – grounded reflections on challenges and synergies'. *Resilience* 5 (2016): 1–19.
- Khalidi, Raja, και Sobhi Samour. 'Neoliberalism as Liberation: The Statehood Program and the Remaking of the Palestinian National Movement'. *Journal of Palestine Studies* 40, τχ. 2 (2011): 6–25.
- Khalidi, Rashid. *The Hundred Years' War on Palestine: A History of Settler Colonial Conquest and Resistance, 1917-2017*. New York: Metropolitan Books, 2020.
- Khalil Sakakini Cultural Center. 'But These Forms Need to Be Created: On Self-Organisation'. *Sakakini.Org* (blog), Αύγουστος 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/6/2023.
- King, Rita J. 'Post-Katrina Profiteering: The New Big Easy'. Στο *Race, Place, and Environmental Justice After Hurricane Katrina*, επιμέλεια Robert D. Bullard και Beverly Wright, 169–82. Boulder, CO: Westview Press, 2009.
- Klein, Naomi. *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*. New York: Simon & Schuster, 2015.
- Klinenberg, Eric. *Heat Wave: A Social Autopsy of Disaster in Chicago*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2002.
- Knabb, Richard D., Jamie R. Rhome, και Daniel P. Brown. 'Tropical Cyclone Report: Hurricane Katrina 23-30 August 2005'. U.S. National Hurricane Center, Δεκέμβριος 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/12/2022.
- Kothari, Uma. 'Feminist and Postcolonial Challenges to Development'. Στο *Development Theory and Practice: Critical Perspectives*, επιμέλεια Uma Kothari και Martin Minogue, 35–51. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2002.
- Kothari, Uma, και Martin Minogue. 'Critical Perspectives on Development: An Introduction'. Στο *Development Theory and Practice: Critical Perspectives*, επιμέλεια Uma Kothari και Martin Minogue, 1–15. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2002.
- Kouvelakis, Stathis. 'Borderland: Greece and the EU's Southern Question'. *New Left Review*, τχ. 110 (2018): 5–33.

- Kubáľková, Vendulka, και A. A. Cruickshank. *Marxism-Leninism and Theory of International Relations*. International Relations. Oxon and New York: Routledge, 2016.
- Kurtz, Lester R. *Evaluating Chicago Sociology*. The Heritage of Sociology. Chicago, London: University of Chicago Press, 1984.
- Kušić, Katarina, Philipp Lottholz, και Polina Manolova. 'Introduction. From dialogue to practice: Pathways towards decoloniality in Southeastern Europe'. *Decolonial Theory and Practice in Southeast Europe*, Μάρτιος 2019.
- Laurence, Peter L. 'The Death and Life of Urban Design: Jane Jacobs, The Rockefeller Foundation and the New Research in Urbanism, 1955–1965'. *Journal of Urban Design* 11, τχ. 2 (1 Ιούνιος 2006): 145–72.
- Lax, Anney. 'To be creative is to exist': rejecting resilience, enacting Sumud in the cultural resistance of ASHTAR theatre'. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 26, τχ. 1 (2021): 153–70.
- Le More, Anne. *International Assistance to the Palestinians After Oslo: Political guilt, wasted money*. Routledge Studies on the Arab-Israeli Conflict 1. London and New York: Routledge, 2008.
- Leclerc, Gérard. *Anthropologie et colonialisme. Essai sur l'histoire de l'africanisme*. Anthropologie critique. Paris: Fayard, 1972.
- Leitner, Helga, Eric Sheppard, Sophie Webber, και Emma Colven. 'Globalizing urban resilience'. *Urban Geography* 39, τχ. 8 (2018): 1276–84.
- Lektorsky, Vladislav A., και Vadim N. Sadovsky. 'On Principles of System Research'. *General Systems* 5 (1960): 174.
- Lennon, John, και Malcolm Foley. *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*. London, New York: Continuum, 2000.
- Levins, Richard, και Richard Lewontin. *The Dialectical Biologist*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 1985.
- Lewontin, Richard, και Richard Levins. 'Organism and environment'. *Capitalism Nature Socialism* 8, τχ. 2 (1997): 95–98.
- — —. *Biology under the influence. Dialectical Essays on Ecology, Agriculture, and Health*. New York: Monthly Review Press, 2007.
- Lichtenstein, Alex. *Twice the Work of Free Labor: The Political Economy of Convict Labor in the New South*. New York: Verso, 1996.
- — —. 'The Hope for White and Black'? Race, Labour and the State in South Africa and the United States, 1924-1956'. *Journal of Southern African Studies* 30, τχ. 1 (2004): 133–53.
- Lincoln, Douglas R. 'Tulane University School of Medicine's and Charity Hospital'. Tulane University Health Sciences Center Rudolph Matas Library, Απρίλιος 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Linnér, Björn-Ola. *The Return of Malthus: Environmentalism and Post-War Population-Resource Crises*. Strond: White Horse Press, 2003.
- Lipsitz, George. 'The Racialization of Space and the Spatialization of Race: Theorizing the Hidden Architecture of Landscape'. *Landscape Journal* 26, τχ. 1 (2007): 10–23.
- Lockwood, David. 'Some Remarks on 'The Social System''. *The British Journal of Sociology* 7, τχ. 2 (Ιούνιος 1956): 134–46.
- Lomax, Alan. *The Land Where the Blues Began*. New York: The New Press, 1993.
- Los Angeles Herald. 'STRIKE OPENED Meat Packing Houses Affected Thousands of Men Quit on Order of Union Employers Are Filling Vacated Places Widespread Inconvenience May Be Caused—It Is Declared That Strikers Refused to Arbitrate Differences'. *Los Angeles Herald*, 13 Ιουλίου 1904, Volume XXXI, No 288.
- Lubbock, John. *The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man. Mental and Social Condition of Savages*. London: Longmans, Green and Co, 1882.
- Luhmann, Niklas. *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press, 1990.
- — —. 'La société comme différence'. Μετάφραση Charles Grivel. *Sociétés* 61, τχ. 3 (1998): 19–37.
- Lukács, Georg. *The Destruction of Reason*. International Library of Social and Political Thought. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press, 1981.

- Luthar, Suniya S., Dante Cicchetti, και Bronwyn Becker. 'The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work'. *Child Development*, 71, τχ. 3 (2000): 543–62.
- Lynch, Kevin. *The Image of the City*. Cambridge, London: The MIT Press, 1990.
- Maine, Henry Sumner. *Ancient Law. Its connection with the early history of society and its relation to modern ideas*. Classics of the Law. Boston: Beacon Press, 1963.
- Malik, Zah. 'Staying Human, Informing Resistance: A Study of Contemporary Palestinian Sumud'. Master's Thesis, University of Exeter, 2013.
- Malinowski, Bronislaw. 'Practical Anthropology'. *Africa: Journal of the International African Institute* 2, τχ. 1 (Ιανουάριος 1929): 22–38.
- Mamdani, Mahmood. 'When Does a Settler Become a Native? Reflections of the Colonial Roots of Citizenship in Equatorial and South Africa'. Text of Inaugural Lecture as A C Jordan Professor of African Studies, Centre for African Studies University of Cape Town, South Africa, 13 Μαΐου 1998. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 24/2/2023.
- — —. *Define and Rule. Native as Political Identity (The W.E.B. Du Bois Lectures)*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2012.
- — —. *Neither Settler Nor Native: The Making and Unmaking of Permanent Minorities*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2020.
- Mancini, Matthew J. *One Dies, Get Another: Convict Leasing in the American South, 1866-1928*. Columbia: University of South Carolina Press, 1996.
- Mann, Eric. 'The Historic 1968 Struggle Against Columbia University'. *Counterpunch*, 17 Απριλίου 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/6/2020.
- Marion, John. 'New Orleans: Demolition of Homes to Make Way for New Medical Complex'. World Socialist Web Site, 14 Μαΐου 2010. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Marshall, Alan. *The Unity of Nature. Wholeness and Disintegration in Ecology and Science*. London: Imperial College Press, 2002.
- Martin, Jamie. 'The Colonial Origins of the Greek Bailout'. CADTM, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/3/2023.
- Martin, Phillip. 'Do Feel-Good Slogans like 'Resilient New Orleans' and 'Boston Strong' Mask Income Inequality?' The World from PRX, 1 Σεπτεμβρίου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Maruschak, Laura M., και Todd D. Minton. 'Correctional Populations in the United States, 2017-2018'. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics, Αύγουστος 2020. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Marx, Karl, και Friedrich Engels. *Marx, Engels: selected correspondence*. Moscow: Progress Publishers, 1975.
- Masalha, Nur. *The Palestine Nakba: Decolonising History, Narrating the Subaltern, Reclaiming Memory*. London, New York: Zed Books, 2012.
- Maslow, Abraham H. *Maslow on Management*. New York: Wiley, 1998.
- Maturana, Humberto R. 'Autopoiesis, structural coupling and cognition: A history of these and other notions in the biology of cognition'. *Cybernetics and Human Knowing* 9, τχ. 3–4 (2002): 5–34.
- Maturana, Humberto R., και Francisco J. Varela. *Autopoiesis and Cognition. The Realization of the Living*. Dordrecht, Boston, London: D. Reidel Publishing Company, 1980.
- Mauss, Marcel. *The Gift. The form and reason for exchange in archaic societies*. Classics. London and New York: Routledge, 2002.
- Maxwell, Lesli A. 'Duncan on Katrina: 'Best Thing' for New Orleans Schools'. *Education Week*, 29 Ιανουαρίου 2010, τμ. Federal. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 8/1/2023.
- Mazzucato, Mariana. 'A New Global Economic Consensus'. Project Syndicate, 13 Οκτωβρίου 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 2/11/2021.
- Mbembe, Achille. 'L'Afrique de Nicolas Sarkozy'. *Mouvements* n° 52, τχ. 4 (2007): 65–73.
- McGoey, Linsey. *No Such Thing as a Free Gift: The Gates Foundation and the Price of Philanthropy*. London, New York: Verso Books, 2015.
- Mckeown, Anthony, και John Glenn. 'The rise of resilience after the financial crises: a case of neoliberalism rebooted?' *Review of International Studies* 44, τχ. 2 (2018): 193–214.
- Mead, Margaret. 'The Cybernetics of Cybernetics'. Στο *Purposive Systems: Proceedings of the First Annual Symposium of the American Society for Cybernetics*, επιμέλεια Heinz von Fo-

- erster, John D. White, Larry J. Peterson, και John K. Russell, 1–11. New York: Spartan Books, 1968.
- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jtsrgen Randers, και William W. Behrens. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books, 1972.
- Menachery-Paulose, Regina, επιμ. *People's Tribunals, Human Rights and the Law: Searching for Justice*. London: Routledge, 2019.
- Mezzadra, Sandro, και Brett Neilson. *Border as a Method, or, the Multiplication of Labor*. Durham and London: Duke University Press, 2013.
- Michelsen, Nicholas. 'On the genealogy of strategies: resilience in the revolution'. *Resilience* 5, τχ. 1 (2016): 61–77.
- Middleton, Neil, Phil O'Keefe, και Sam Moyo. *Tears of the Crocodile: From Rio to Reality in the Developing World*. London: Pluto Press, 1993.
- Midgley, Mary. 'Reductivism, Fatalism and Sociobiology'. *Journal of Applied Philosophy* 1, τχ. 1 (1984): 107–14.
- Miller, Zane L., και Patricia M. Melvin. *The Urbanization of Modern America: a Brief History*. 2nd έκδ. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1987.
- Mills, Charles Wright. *The Sociological Imagination*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.
- MMC. 'About the MMC'. Mayors Migration Council, 18 Μαρτίου 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Mirowski, Philip, και Dieter Plehwe, επιμ. *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2009.
- Moorehead, Monica. 'Int'l tribunal on Katrina & Rita: We charge genocide'. *Workers World*, 5 Σεπτεμβρίου 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/2/2023.
- Moretti, Franco, και Dominique Pestre. 'Bankspeak: The Language of World Bank Reports'. *New Left Review*, τχ. 92 (2015): 75–99.
- Morgantini, Raffaele, και Ricardo Vaz. 'Ghassan Kanafani: Revolutionary Writer and Journalist'. *Investig'Action*, 21 Ιουλίου 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- Mosher, Arthur T. *Thinking about rural development*. New York: Agricultural Development Council, 1976.
- Moskowitz, Peter E. *How to Kill a City: Gentrification, Inequality, and the Fight for the Neighborhood*. New York: Bold Time Books, 2018.
- Mostafavi, Nariman, João Fiocchi, Manuel García Dellacasa, και Simi Hoque. 'Resilience of environmental policy amidst the rise of conservative populism'. *Journal of Environmental Studies and Sciences* 12, τχ. 2 (2022): 311–26.
- Mücke, Dorothea E. von. *The Practices of the Enlightenment: Aesthetics, Authorship, and the Public*. New York: Columbia University Press, 2015.
- Mufti, Aamir. 'Stathis Gourgouris Interviews Aamir Mufti'. *Greek Left Review*, Ιούλιος 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/3/2023.
- Müller, Gerd B., επιμ. *Vivarium. Experimental, Quantitative, and Theoretical Biology at Vienna's Biologische Versuchsanstalt*. Vienna Series in Theoretical Biology. Cambridge, London: The MIT Press, 2017.
- Naef, Patrick. 'Resistances in the "Resilient City": Rise and fall of a disputed concept in New Orleans and Medellin'. *Political Geography* 96 (2022).
- Nally, David, και Stephen Taylor. 'The politics of self-help: The Rockefeller Foundation, philanthropy and the 'long' Green Revolution'. *Political Geography*, Special Issue: Historical Geographies of Internationalism, 49 (2015): 51–63.
- Neate, Rupert. 'Queen Finally Finds out Why No One Saw the Financial Crisis Coming'. *The Guardian*, 13 Δεκεμβρίου 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/9/2019.
- Neocleous, Mark. "'Don't Be Scared, Be Prepared": Trauma-Anxiety-Resilience'. *Alternatives* 37, τχ. 3 (2012): 188–98.
- — —. 'Resisting Resilience'. *Radical Philosophy*, τχ. 178 (2013): 2–7.
- Neurath, Otto. 'Unified Science and Its Encyclopaedia'. *Philosophy of Science* 4, τχ. 2 (1937): 265–77.
- Newton, Huey P. *To Die for the People*. New York: Vintage Books, Random House Inc., 1972.

- Nicholas, Lionel J. 'A history of South African (SA) Psychology'. *Universitas Psychologica* 13, τχ. 5 (2014): 1983–91.
- Nkrumah, Kwame. *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism*. New York: International Publishers, 1966.
- Nossiter, Adam. 'Plan for New Orleans Hospitals Draws Outcry'. *The New York Times*, 25 Νοεμβρίου 2008. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Oliver, Paul. *Blues Fell This Morning : Meaning in the Blues*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 9/2/2023.
- Olsson, Lennart, Anne Jerneck, Henrik Thoren, Johannes Persson, και David O'Byrne. 'Why resilience is unappealing to social science: Theoretical and empirical investigations of the scientific use of resilience'. *Science Advances* 1, τχ. 4 (2015).
- O'Malley, Pdraig. '1923. Native Urban Areas Act No 21'. O'Malley, 'The Heart of Hope - South Africa's Transition from Apartheid to Democracy'. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη: 17/5/2021
- O'Malley, Pat. 'Resilient subjects: uncertainty, warfare and liberalism'. *Economy and Society* 39, τχ. 4 (Νοέμβριος 2010): 488–509.
- Osborn, Henry Fairfield Jr. *Our Plundered Planet*. Boston: Little, Brown and Co, 1948. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 6/10/2021.
- Oshinsky, David. *"Worse than Slavery": Parchman Farm and the Ordeal of Jim Crow Justice*. New York: Free Press, 1996.
- Palestinian BDS National Committee. 'Palestinian civil society denounces Bashar Masri's normalization with Israel as undermining the struggle for Palestinian rights'. BDS Movement, 10 Σεπτεμβρίου 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 2/3/2023.
- Palestinian Central Bureau of Statistics. 'Number of Registered Palestinian Refugees by Country, January 2017'. PCBS, 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/3/2023.
- . 'Number of Settlements in the West Bank by Year of Establishment'. PCBS, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/2/2023.
- . 'Number of Settlers in the Settlements in the West Bank by Governorate and Type of Settlement'. PCBS, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/2/2023.
- . 'Selected Indicators about Occupation Sites in the West Bank'. PCBS, 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/2/2023.
- . 'Indicators'. PCBS, 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/2/2023.
- Palmer, Brian. 'Why Are Anti-Union Laws Called "Right To Work"?' *Slate*, 12 Δεκεμβρίου 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 8/2/2023.
- Pappé, Ilan. *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld, 2006.
- . *The Biggest Prison on Earth: A History of the Occupied Territories*. London: Oneworld, 2017.
- Pareto, Vilfredo. *Traité de sociologie générale*. Μετάφραση Pierre Boven. τ. I. Paris, Lausanne: Librairie Payot & Co, 1917.
- Park, Albert Sanghoon. 'Understanding resilience in sustainable development: Rallying call or siren song?' *Sustainable Development*, 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 30/8/2023.
- Park, Robert E., και Ernest W. Burgess. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press, 1921.
- . *The City: Suggestions for Investigation of the Human Behaviour in the Urban Environment*. The Heritage of Sociology. Chicago, London: University of Chicago Press, 1984 [1925].
- Park, Robert Ezra. 'Racial Assimilation in Secondary Groups with Particular Reference to the Negro'. *Publications of the American Sociological Society* 8 (1913): 606–23.
- . 'Human Ecology'. *American Journal of Sociology* 42, τχ. 1 (Ιούλιος 1936): 1–15.
- Parsons, Talcott. 'Capitalism' in Recent German Litterature: Sombart and Weber (Concluded)'. *Journal of Political Economy* 37, τχ. 1 (1929): 31–51.
- . 'The Place of Ultimate Values in Sociological Theory'. *The International Journal of Ethics* 45, τχ. 3 (1935): 282–316.
- . 'The Professions and Social Structure'. *Social Forces* 17, τχ. 4 (Μάιος 1939): 457–67.
- . 'An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification'. *The American Journal of Sociology* 45, τχ. 6 (Μάιος 1940): 841–62.

- — —. ‘Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory’. *The American Economic Review* 39, τχ. 3 (Μάιος 1949): 16–26.
- — —. *The Social System*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 1951.
- — —. ‘McCarthyism and American Social Tension: A Sociologist’s View’. *Yale Review* 44 (1955): 226–45.
- — —. ‘On the Concept of Political Power’. *Proceedings of the American Philosophical Society* 107, τχ. 3 (Ιούνιος 1963): 232–62.
- — —. ‘Full Citizenship for the Negro American? A Sociological Problem’. *Daedalus* 94, τχ. 4 (1965): 1009–54.
- — —. *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. 4η έκδοση [1937]. Toronto, Ontario: Collier-Macmillan Canada, 1966a.
- — —. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Foundations of Modern Sociology. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc, 1966b.
- — —. *The System of Modern Societies*. Foundations of Modern Sociology. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc, 1971.
- — —. *The Social System*. 2nd ed. Routledge sociology classics. London: Routledge, 2005.
- — —. *American Society. A Theory of the Societal Community*. Επιμέλεια Giuseppe Sciortino. Boulder, CO: Paradigm, 2007.
- Parsons, Talcott, και Robert F. Bales. *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 1955.
- Parsons, Talcott, και Gerald M. Platt. *The American University*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1973.
- Patterson, William L. *We Charge Genocide: The Crime of Government Against the Negro People*. New York: Civil Rights Congress, 1951.
- Peck, Jamie, Nik Theodore, και Neil Brenner. ‘Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations’. *SAIS Review* 29 (2009): 49–66.
- Peck, Richard. ‘The new charity hospital begins at home’. *Healthcare Design* 9, τχ. 11 (2009): 96–102.
- Pedersen, Martin C. ‘Lessons from Brad Pitt’s Failed Architectural Experiment in New Orleans’. *Architectural Record*, Μάρτιος 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/1/2023.
- Peet, Richard. ‘The Social Origins of Environmental Determinism’. *Annals of the Association of American Geographers* 75, τχ. 3 (1985): 309–33.
- People’s Hurricane Relief Fund. ‘About PHRF’. PHRF, 31 Αυγούστου 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Peoples Hurricane Relief Fund and Oversight Coalition. ‘No ‘Road Home’ for Renters’, 1 Μαρτίου 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- People’s Organizing Committee. ‘Public Housing Residents Take Back Their Homes; Newsletter’. A Katrina Reader, 11 Φεβρουαρίου 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- — —. ‘Survivors Council to Open Lawless High School. Residents and Volunteers Face Down Cops and School Officials’. A Katrina Reader, 8 Μαρτίου 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- People’s World. ‘New Orleans Rally: Save Charity Hospital’, 7 Απριλίου 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Perman, Stacy. ‘Intelligent Cities: A Shining City on a Hill’. *Time*, 31 Μαΐου 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/3/2023.
- Pettigrew, Thomas F. ‘Race Relations in the United States: A Sociological Perspective’. Στο *American Sociology*, επιμέλεια Talcott Parsons, 258–71. New York, London: Basic Books, 1968.
- Pierce, Andrew. ‘The Queen asks why no one saw the credit crunch coming’. *The Telegraph*, 5 Νοεμβρίου 2008. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/9/2019.
- Pinol, Jean-Luc. *Le monde des villes au XIXe siècle*. Carré Histoire. Paris: Hachette, 1991.
- Plough, Alonzo L., και Anita Chandra. ‘What Hurricane Katrina Taught Us About Community Resilience’. RAND Corporation, 8 Σεπτεμβρίου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.

- Popkewitz, Thomas. 'Reform at the Social Administration of the Child: Globalization of Knowledge and Power'. Στο *Globalization and Education: Critical Perspectives*. London: Routledge, 2000.
- Porta, Donatella della. 'Contentious Moves: Mobilising for Refugees' Rights'. Στο *Solidarity Mobilizations in the 'Refugee Crisis': Contentious Moves*, επιμέλεια Donatella della Porta, 1–38. Palgrave Studies in European Political Sociology. New York: Palgrave Macmillan, 2018.
- Porter, Michael E., και Mark R. Kramer. 'Philanthropy's New Agenda: Creating Value'. *Harvard Business Review*, Νοέμβριος 1999. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 14/4/2023.
- Pouvreau, David. *La 'tragédie dialectique du concept de totalité': une biographie non officielle de Ludwig von Bertalanffy (1901-1972)*. Vienne: BCSSS, Bertalanffy Center for the Study of Systems Science, 2006.
- . 'The project of "general systemology" instigated by Ludwig von Bertalanffy. Genealogy, genesis, reception and advancement'. *Kybernetes* 42, τχ. 6 (2013): 851–68.
- Preservation Resource Center. 'Architects Design Renovation of Charity Hospital'. Preservation Resource Center of New Orleans, Φεβρουάριος 2009. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Prigogine, Ilya. *Introduction to thermodynamics of irreversible processes*. New York: Interscience Publishers, 1961.
- Prigogine, Ilya, και Isabelle Stengers. *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. Verso Books, 2017.
- Prison Policy Initiative. 'Louisiana Profile'. Prison Policy Initiative, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- Quételet, Adolphe. *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale*. τ. I. Paris: Bachelier, 1835. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/5/2020.
- Quigley, Bill. 'HUD to NOLA Poor - "Go F(ind) Yourself (Housing)!" Justice For New Orleans, 15 Ιουνίου 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/1/2023.
- Rabinowitz, Dan, και Daniel Monterescu. 'Reconfiguring the 'Mixed Town': Urban Transformations of Ethnonational Relations in Palestine and Israel'. *International Journal of Middle East Studies* 40, τχ. 2 (2008): 195–226.
- Racial Wealth Divide Initiative. 'Racial Wealth Divide in New Orleans'. Prosperity Now, Οκτώβριος 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/2/2023.
- Radcliffe-Brown, Alfred. 'On the concept of function in social science'. *American Anthropologist* 37, τχ. 3 (Σεπτέμβριος 1935): 394–402.
- . 'On Social Structure'. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 70, τχ. 1 (1940): 1–12.
- . *Structure and Function in Primitive Society. Essays and Addresses*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 1952.
- Rapoport, Anatol. 'The uses of mathematical isomorphism in general system theory'. Στο *Trends in general systems theory*, επιμέλεια George J. Klir, 52–65. New York: Wiley, 1972.
- Rappaport, Roy A. 'Ritual Regulation of Environmental Relations among a New Guinea People'. *Ethnology* 6, τχ. 1 (1967): 17–30.
- . *Pigs for the Ancestors: Ritual and Ecology of a New Guinea People*. Νέα συμπληρωμένη έκδοση [1968]. New Haven and London: Yale University Press, 1984.
- . 'Ecology, Adaptation and the Ills of Functionalism (Being, Among Other Things, A Response to Jonathan Friedman)'. *Michigan discussions in anthropology* 2, τχ. 2 (1977): 138–90.
- . *Ecology, Meaning, and Religion*. Richmond, California: North Atlantic Books, 1979.
- Ratzel, Friedrich. *Städte- und Kulturbilder aus Nordamerika*. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1876.
- . *Anthropogeographie*. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1882.
- . *Politische Geographie*. München und Leipzig: R. Oldenbourg, 1897.
- . 'Die Gesetze des räumlichen Wachstums der Staaten. Ein Beitrag zur wissenschaftlichen Politischen Geographie'. *Petermanns Mitteilungen* XLII (1886): 97–107.
- . *Sketches of Urban and Cultural Life in North America*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1988.
- . 'The Laws of the Spatial Growth of States: A contribution to a scientific political geography'. Στο *The Structure of Political Geography*, επιμέλεια Roger E. Kasperson και Julian V.

- Minghi, μετάφραση Roland Bolin, 17–28. New York: Routledge, 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/4/2022.
- Reed, Adolph Jr. 'Class Inequality, Liberal Bad Faith, and Neoliberalism: The True Disaster of Katrina'. Στο *Capitalizing on Catastrophe: Neoliberal Strategies in Disaster Reconstruction*, επιμέλεια Nandini Gunewardena και Mark Schuller, 147–54. Lanham, Plymouth: AltaMira Press, 2008.
- — —. 'Three Tremés'. *Nonsite.Org* (blog), 4 Ιουλίου 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/1/2023.
- Reghezza-Zitt, Magali, Samuel Rufat, Géraldine Djament-Tran, Antoine Le Blanc, και Serge Lhomme. 'What Resilience Is Not: Uses and Abuses'. *Cybergeo : European Journal of Geography*, 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/11/2021.
- Reid, Julian. 'The Disastrous and Politically Debased Subject of Resilience'. *Development Dialogue* 58 (2012): 67–80.
- Residents of Hull House. *Hull House Maps and Papers. A presentation of nationalities and wages in a contested district of Chicago, together with comments and essays on problems growing out of the social conditions*. New York, Boston: Thomas Y. Crowell & Co, 1895.
- Resilience Alliance. 'About'. Resilience Alliance, 5 Μαΐου 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/5/2023.
- Rethinking Schools editors. 'Educational Land Grab'. *Rethinking Schools*, 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 23/1/2023.
- Ribault, Thierry. *Contre la Résilience. À Fukushima et ailleurs. Pour en finir avec*. Paris: Éditions L'Échappée, 2021.
- Ritzer, George. *Sociological Theory*. 8η έκδοση. New York: McGraw Hill, 2011.
- Roach, Joseph. 'Carnival and the Law in New Orleans'. *The Drama Review* 37, τχ. 3 (1993): 42–75.
- Road Home. 'The Road Home Program', 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/1/2023.
- Robertson, Thomas. *The Malthusian Moment: Global Population Growth and the Birth of American Environmentalism*. Studies in Modern Science, Technology, and the Environment. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press, 2012.
- Rodin, Judith. *The Resilience Dividend: Being Strong in a World Where Things Go Wrong*. New York: PublicAffairs, 2014.
- Rodney, Walter. *How Europe Underdeveloped Africa*. London, New York: Verso, 2018.
- Roelofs, Joan. *Foundations and Public Policy: The Mask of Pluralism*. Albany: State University of New York Press, 2003.
- — —. 'How Foundations Exercise Power'. *The American Journal of Economics and Sociology* 74, τχ. 4 (2015): 654–75.
- Roepke, Wolf-Diether, και Hasit Thankey. 'Resilience: The First Line of Defence'. *NATO Review*, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/3/2023.
- Roig-Franzia, Manuel. '10 Years After Katrina: A 'resilience lab''. *The Washington Post*, 22 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- Rossi, Alice. 'A Biosocial Perspective on Parenting'. *Daedalus* 106, τχ. 2 (1977): 1–31.
- Rossides, Daniel W. *The History and Nature of Sociological Theory*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1978.
- Roux, Edward. *S.P. Bunting: A political biography*. Belleville: Mayibuye, 1944.
- Roy, Arpan. 'Reimagining resilience: Urbanization and identity in Ramallah and Rawabi'. *City* 20, τχ. 3 (2016): 368–88.
- Roy, Sara. 'The Gaza Strip: A Case of Economic De-Development'. *Journal of Palestine Studies* 17, τχ. 1 (1987): 56–88.
- Safe Streets/Strong Communities. 'New Orleans Coming Home: A National Panel Hearing on Law Enforcement in the Reconstruction'. A Katrina Reader, 27 Οκτωβρίου 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- Sahlins, Marshall. *Culture and Practical Reason*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1976.
- — —. *The Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of Sociobiology*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1976.
- Said, Edward W. *After the Last Sky: Palestinian Lives*. New York: Columbia University Press, 1999.

- Saint-Arnaud, Pierre. *African-American Pioneers in Sociology: A critical history*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2009.
- Salaam, Kalamu ya. *He's The Prettiest: A Tribute To Big Chief Allison 'Tootie' Montana's 50 Years Of Mardi Gras Indian Suiting*. New Orleans: New Orleans Museum of Art, 1997. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 9/1/2023.
- Salih, Ruba, και Sophie Richter-Devroe. 'Cultures of Resistance in Palestine and Beyond: On the Politics of Art, Aesthetics, and Affect'. *The Arab Studies Journal* 22, τχ. 1 (2014): 8–27.
- Salzman, Freda. 'Sociobiology: The Controversy Continues'. *Science for the People*, Απρίλιος 1979.
- Samaddar, Ranabir. The post-colonial burden of resilient life'. *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 3, τχ. 2 (2015): 141–44.
- — —. *A Post-Colonial Enquiry into Europe's Debt and Migration Crisis*. Singapore: Springer, 2016.
- — —. 'The Global Gaze of Protection, Care, and Power'. *Refuge* 36, τχ. 1 (2020): 75–86.
- Samara, Adel. 'Globalization, the Palestinian Economy, and the 'Peace Process''. *Journal of Palestine Studies* 29, τχ. 2 (2000): 20–34.
- Sankara, Thomas. 'Freedom must be conquered'. Στο *Thomas Sankara Speaks: The Burkina Faso Revolution, 1983–87*. New York, London: Pathfinder Press, 2007.
- Sarkozy, Nicolas. 'Le discours de Dakar', 26 Ιουλίου 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 16/8/2021.
- Sauer, Carl Ortwin. 'Letter from Carl O. Sauer to Joseph H. Willits, 1952 June 13'. 100 Years: The Rockefeller Foundation, 6 Οκτωβρίου 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 6/10/2021.
- Saulny, Susan. 'A Legacy of the Storm: Depression and Suicide'. *The New York Times*, 26 Ιουνίου 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Sayer, Andrew. *Method in Social Science. A realist approach*. Αναθεωρημένη 2η έκδοση. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2010.
- Schlosser, Kolson. 'Malthus at mid-century: neo-Malthusianism as bio-political governance in the post-WWII United States'. *Cultural Geographies* 16 (2019): 465–84.
- Schmidt, Alfred. *The Concept of Nature in Marx*. Radical Thinkers. London, New York: Verso Books, 2014.
- Schneirov, Richard. 'Strikes'. Στο *Encyclopedia of Chicago*, επιμέλεια James R Grossman, Ann Durkin Keating, και Janice L Reiff. Chicago: Chicago Historical Society, 2004. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/8/2020.
- — —. 'The Pullman Strike'. Northern Illinois University Digital Library, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/8/2023.
- Schumpeter, Joseph A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Harvard Economic Studies. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.
- Seekings, Jeremy, και Nicoli Natrass. *Class, Race, and Inequality in South Africa*. New Haven and London: Yale University Press, 2005.
- Seidman, Steven. *Contested Knowledge: Social Theory in the Postmodern Era*. 2η έκδοση. Malden, MA, and Oxford: Blackwell, 1998.
- Seltzer, Michael. 'The road not taken: the fate of W. E. B. Du Bois's science of society'. *The British Journal of Sociology* 68, τχ. 1 (2017): 37–48.
- Seltzer, Michael, και Marit Haldar. 'The other Chicago school - a sociological tradition expropriated and erased'. *Nordic Social Work Research* 5, τχ. sup1 (Αύγουστος 2015): 25–41.
- Semple, Ellen Churchill. *Influences of Geographic Environment. On the Basis of Ratzel's System of Anthro-Geography*. New York: Henry Holt and Co, 1911. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 24/3/2022.
- Shaw, Robert, και Karen Colimore. 'Humanistic Psychology as Ideology: An Analysis of Maslow's Contradictions'. *Journal of Humanistic Psychology* 28, τχ. 3 (1988): 51–74.
- Shehadeh, Raja. *The Third Way: A Journal of Life in the West Bank*. London, New York: Quartet Books, 1982.
- — —. *Occupier's Law: Israel and the West Bank*. Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1988.

- Sherwood, Harriet. 'Rawabi rises: new West Bank city symbolises Palestine's potential'. *The Guardian*, 8 Αυγούστου 2013. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 2/3/2023.
- Simonton, Anna. 'Amid Katrina Commemoration Spectacle, a Southern Freedom Movement Takes Shape'. *Truthout*, 1 Σεπτεμβρίου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- . 'Hope you remember': Resilience and resistance in New Orleans'. *Scalawag*, 1 Δεκέμβριος 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Slater, Tom. 'The resilience of neoliberal urbanism'. *openDemocracy*, 21 Ιανουαρίου 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/4/2023.
- Small, Albion W. 'Seminar Notes: The Methodology of the Social Problem. Division I. The Sources and Uses of Material'. *American Journal of Sociology* 4, τχ. 2 (1898): 235–56.
- Smith, Michael P. 'Behind the Lines: The Black Mardi Gras Indians and the New Orleans Second Line'. *Black Music Research Journal* 14, τχ. 1 (1994): 43–73.
- Smith, Neil. *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2003.
- Smith, Woodruff D. 'Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum'. *German Studies Review* 3, τχ. 1 (1980): 51–68.
- Smocovitis, V.B. 'Unifying Biology: The Evolutionary Synthesis and Evolutionary Biology'. *Journal of the History of Biology* 25, τχ. 1 (1992): 1–65.
- Smuts, Jan Christian. 'The White man's task'. Ομιλία σε δείπνο προς τιμήν του Σματς στο Λονδίνο, 22 Μαΐου 1917. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/6/2021.
- . *Africa and Some World Problems*. Oxford: Clarendon Press, 1930.
- . *Holism and Evolution*. 3η έκδοση [1926]. London: Macmillan and Co, 1936.
- Soja, Edward W. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Theory*. London, New York: Verso, 1989.
- Solnit, Rebecca. *A paradise built in hell: the extraordinary communities that arise in disaster*. New York: Viking Penguin, 2009.
- Sotiris, Panagiotis. 'Austerity, limited sovereignty and social devastation: Greece and the dark side of European Integration'. *Zeitschrift Luxemburg*, 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/3/2023.
- South African History Online. Towards a people's history. 'Gandhi and the Passive Resistance Campaign 1907-1914', 9 Ιουνίου 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 9/6/2021.
- Southwest Information Office. 'Union Members in Louisiana – 2022'. U.S. Bureau of Labor Statistics, 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 8/2/2023.
- Southwick, Steven M., George A. Bonanno, Ann S. Masten, Catherine Panter-Brick, και Rachel Yehuda. 'Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives'. *European Journal of Psychotraumatology* 5, τχ. 1 (2014): 25338.
- Spencer, Andrew. 'Charity Hospital redevelopment to be Tulane 'flagship' downtown'. *The Tulane Hullabaloo*, 23 Φεβρουαρίου 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- Spencer, Herbert. *Social Statics: or, The Conditions essential to Happiness specified, and the First of them Developed*. London: John Chapman, 1851. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/5/2020.
- . 'The Development Hypothesis'. *The Leader*, 20 Μαρτίου 1852.
- . *First Principles*. London: Williams and Norgate, 1863. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/5/2020.
- . *Principles of Sociology*. 3η έκδοση [1876]. τ. I. New York: D. Appleton and Company, 1898. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/2/2020.
- . *Principles of Sociology*. 3η έκδοση [1876]. τ. III. New York: D. Appleton and Company, 1898b. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/2/2020.
- . *The Right to Ignore the State*. London: Freedom Press, 1913. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 30/5/2020.
- . *The Man Versus the State*. 6η έκδοση. Caldwell, Idaho: The Caxton Printers, 1960.
- Springer, Simon, Kean Birch, και Julie MacLeavy, επιμ. *The Handbook of Neoliberalism*. New York, London: Routledge, Taylor and Francis Group, 2016.
- Stockholm Resilience Centre. 'About Us'. Stockholm Resilience Centre - Stockholm University, 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/5/2023.

- Stoddard, Lothrop. *The Rising Tide of Color Against White World-Supremacy*. New York: Charles Scribner & Sons, 1920.
- Stoddart, David R. 'Darwin's Impact on Geography'. *Annals of the Association of American Geographers*, τχ. 56 (1966): 683–98.
- Sublette, Ned. *The World That Made New Orleans: From Spanish Silver to Congo Square*. Chicago: Lawrence Hill Books, 2009.
- Sullwold, Robert. 'Seeya, Fella! The Long and Rocky Road'. *Alameda Merry-Go-Round* (blog), 17 Μαΐου 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.
- Survivors Village. 'About'. *Communities Rising* (blog), 8 Αυγούστου 2009. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.
- Szymanski, Albert. 'Toward a Radical Sociology'. Στο *Radical Sociology*, επιμέλεια David Colfax και Jack Roach, 93–107. New York: Basic Books, 1971.
- Tabar, Linda, και Omar Jabary Salamanca. 'After Oslo: Settler Colonialism, Neoliberal Development and Liberation'. Στο *Critical Readings of Development Under Colonialism: Towards a Political Economy for Liberation in the Occupied Palestinian Territories*. Birzeit: Birzeit University, Center for Development Studies & Rosa Luxemburg Stiftung, 2015.
- Tansley, Arthur G. 'The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms'. *Ecology* 16, τχ. 3 (Ιούλιος 1935): 284–307.
- Tarbell, Ida. *The History of the Standard Oil Company*. Belt Revivals. Cleaveland, Ohio: Belt Publishing, 2018.
- Tartir, Alaa. 'Criminalizing Resistance: The Cases of Balata and Jenin Refugee Camps'. *Journal of Palestine Studies* 46, τχ. 2 (2017): 7–22.
- Taylor, Peter J. *Unruly Complexity. Ecology, Interpretation, Engagement*. Chicago, London: University of Chicago Press, 2005.
- Thatcher, Margaret. "Interview for Woman's Own Magazine". *Woman's Own*, 31 Οκτωβρίου 1987. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 21/6/2023.
- . 'A Time for Greatness (Fourth Smuts Lecture)'. Royal Hotel, Durban, 22 Μαΐου 1991. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/6/2021.
- The International Society for Ecological Economics. 'The International Society for Ecological Economics', 5 Μαΐου 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/5/2023.
- The Malthusian League - London Chapter. *The Malthusian Handbook: Designed to Induce Married People to Limit Their Families within Their Means*. 4η. London: W.H. Reynolds, New Cross, 1898. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/10/2021.
- The Mont Pelerin Society. 'Statement of Aims', Απρίλιος 1947. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/4/2023.
- The New York Times*. 'Rockefeller Gifts Total \$530,853,632'. 24 Μαΐου 1937. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 13/4/2023.
- The Rockefeller Foundation. 'Remarks by Dr. Judith Rodin at SOCAP 2014'. *The Rockefeller Foundation* (blog), 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.
- . 'New Orleans & The Birth of Urban Resilience'. *The Rockefeller Foundation* (blog), 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 30/1/2023.
- . 'Our Work, Initiatives: 100 Resilient Cities'. The Rockefeller Foundation, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 14/4/2023.
- The Times Editor. 'Anthropology and Empire'. *The Times*, 17 Ιανουαρίου 1925a. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/6/2020.
- . 'Anthropology and Empire'. *The Times*, 2 Μαΐου 1925b. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/6/2020.
- Thomas, Lynnell L. 'Roots Run Deep Here': The Construction of Black New Orleans in Post-Katrina Tourism Narratives'. *American Quarterly* 61, τχ. 3 (2009): 749–68.
- Thomas, William I. 'Race Psychology: Standpoint and Questionnaire with Particular Reference to the Immigrant and Negro'. *American Journal of Sociology* XVII, τχ. 6 (1912): 725–75.
- . 'The Mind of Woman and the Lower Races'. *American Journal of Sociology* 12, τχ. 4 (Ιανουάριος 1907). Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/9/2020.
- Thompson, E.P. *The Making of the English Working Class*. Penguin History. London: Penguin Books, 1968.
- 'Timeline of Hurricane Katrina'. Στο *Wikipedia*. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/12/2022.

- Timpanaro, Sebastiano. *On Materialism*. Μετάφραση Lawrence Garner. London: NLB, 1975.
- Tönnies, Ferdinand. *Community and Civil Society*. Μετάφραση Jose Harris και Margaret Hollis. Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Toussaint, Eric. 'Breaking the Vicious Cycle of Illegitimate Private Debt in the Global South'. CADTM, 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/3/2023.
- Toynbee, Arnold J. *A Study of History*. Δεύτερη έκδοση. τ. 1. London: Oxford University Press, 1948.
- Tumin, Melvin M. 'Some Principles of Stratification: A Critical Analysis'. *American Sociological Review* 18, τχ. 4 (Αύγουστος 1953): 387–94.
- Turner, Jonathan H. 'The Origins of Positivism: The Contributions of Auguste Comte and Herbert Spencer'. Στο *Handbook of Social Theory*, επιμέλεια George Ritzer και Barry Smart, 31–42. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2003.
- Turner, Jonathan H., και Alexandra R. Maryanski. 'Is 'Neofunctionalism' Really Functional?' *Sociological Theory* 6, τχ. 1 (1988): 110–21.
- Tylor, Edward B. *Anthropology. An Introduction to the Study of Man and Civilization*. The International Scientific Series, LXII. New York: D. Appleton and Company, 1896.
- UNRWA. 'Palestine Refugees'. UNRWA, 3 Μαρτίου 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/3/2023.
- US Census Bureau. 'Racial and Ethnic Diversity in the United States: 2010 Census and 2020 Census'. Census.gov, 29 Ιανουαρίου 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/1/2023.
- US Department of Housing and Urban Development. 'Recovery Snapshot: Louisiana Road Home – Homeowner Compensation and Incentives', 2008. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/1/2023.
- U.S. Energy Information Administration (EIA). 'Where our natural gas comes from'. eia, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/1/2023.
- — —. 'Where our oil comes from'. eia, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/1/2023.
- US National Hurricane Center και Central Pacific Hurricane Center. '2005 Tropical Cyclone Advisory Archive'. National Hurricane Center, 2005. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/12/2022.
- Van Horn, Rob, και Philip Mirowski. 'The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism'. Στο *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, επιμέλεια Philip Mirowski και Dieter Plehwe, 139–78. Cambridge, London: Harvard University Press, 2009.
- Van Vossle, Jonas. 'Framing PIGS: patterns of racism and neocolonialism in the Euro crisis'. *Patterns of Prejudice* 50, τχ. 1 (Ιανουάριος 2016): 1–20.
- Vatikiotis, Leonidas. 'Greece: the neo-colonial loan agreement explained'. International Debt Observatory, 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/3/2023.
- Vayda, Andre P., και Bonnie J. McCay. 'New Direction in Ecology and Ecological Anthropology'. *Annual Review of Anthropology* 4 (1975): 293–306.
- Vayda, A.P., και R. Rappaport. 'Ecology, cultural and non-cultural'. Στο *Introduction to Cultural Anthropology*, επιμέλεια J. Clifton, 477–97. Boston: Houghton Mifflin Company, 1967.
- Veracini, Lorenzo. *Settler Colonialism: A Theoretical Overview*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Verschraegen, Gert. 'Institutionalised Individualism. Parsons and Luhmann on American Society'. Στο *Addressing Modernity. Social Systems Theory and U.S. Cultures*, επιμέλεια Hannes Bergthaller και Carsten Schinko, 45:171–200. Postmodern Studies 45. Leiden, The Netherlands: Brill | Rodopi, 2011.
- Virilio, Paul, και Sylvère Lotringer. *Pure War: Twenty Five Years Later*. Μετάφραση Mark Polizzotti. Cambridge, Massachusetts and London: Semiotext(e) , The MIT Press, 2008.
- Visone, Roberta. 'Il Diritto di ignorare lo Stato: Herbert Spencer 'teorico dell'Anarchia''. *Archivio di Storia della Cultura* 28 (2015): 77–93.
- Vogt, William. *Road to Survival*. New York: William Sloane Associates, 1948.
- Vrasti, Wanda, και Nicholas Michelsen. 'Introduction: on resilience and solidarity'. *Resilience* 5, τχ. 1 (2016): 1–9.

- Wagner, Wolfgang, και Rosanne Anholt. 'Resilience as the EU Global Strategy's new leitmotif: pragmatic, problematic or promising?' *Contemporary Security Policy* 37, τχ. 3 (2016): 414–30.
- Wainwright, Joel, και Geoff Mann. *Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future*. London, New York: Verso, 2020.
- Walker, Jeremy, και Melinda Cooper. 'Genealogies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation'. *Security Dialogue: Special Issue on The Global Governance of Security and Finance* 42, τχ. 2 (2011): 143–60.
- Wallace, Herman. 'The Rise and Fall of the Angola Prison Chapter of the Black Panther Party'. libcom.org, 8 Ιουνίου 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System*. τ. I–IV. Berkeley: University of California Press, 2011.
- — —. *The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789-1914*. Berkeley: University of California Press, 2011.
- Watts, Michael. 'On the Poverty of Theory: Natural Hazards Research in Context'. Στο *Interpretations of Calamity: From the Point of Human Ecology*, Hewitt, K., 231–62. London, Boston, Sydney: Allen & Unwin Inc., 1983.
- — —. 'A Tale of Two Gulfs: Life, Death, and Dispossession along Two Oil Frontiers'. *American Quarterly* 64, τχ. 3 (2012): 437–67.
- — —. 'Adapting to the Anthropocene: Some Reflections on Development and Climate in the West African Sahel'. *Geographical Research* 53, τχ. 3 (2015): 288–97.
- — —. 'Now and then: The origins of political ecology and the rebirth of adaptation as a form of thought'. *The Routledge Handbook of Political Ecology*, 2015, 19–50.
- Webster, Richard A. 'New Orleans public housing remade after Katrina. Is it working?' *The Times-Picayune*, 20 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/1/2023.
- Weckowicz, Thaddus E. 'Ludwig von Bertalanffy (1901-1972): A Pioneer of General Systems Theory, CSR Working Paper No. 89-2'. University of Alberta, Center for Systems Research, 2000.
- Weissman, Steve. 'Why the Population Bomb is a Rockefeller Baby'. *Ramparts*, Μάιος 1970.
- Weizman, Eyal. *Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation*. London, New York: Verso Books, 2007.
- Whewell, William. *The Philosophy of the Inductive Sciences: Founded Upon Their History*. τ. II. J. W. Parker, 1847. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 16/9/2021.
- Whitaker, B. 'Revised and updated report on the question of the prevention and punishment of the crime of genocide'. UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, 1985. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/5/2023.
- Wildeman, Jeremy. 'Neoliberalism as Aid for the Settler Colonization of the Occupied Palestinian Territories After Oslo'. Στο *Palestine and Rule of Power: Local Dissent vs. International Governance*, επιμέλεια Alaa Tartir και Timothy Seidel, 153–74. Middle East Today. Cham: Springer International Publishing, 2019.
- Wilden, Anthony. 'Ecology and Ideology'. Στο *The World as a Company Town: Multinational Corporations and Social Change*, επιμέλεια Elizabeth Idris-Soven και Mary K. Vaughan, 73–98. World Anthropology. Berlin, Boston, New York: De Gruyter Mouton, 2011.
- Williams, George C. *Adaptation and Natural Selection. A Critique of Some Current Evolutionary Thought*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1996.
- Williams, Jakobi. *From the Bullet to the Ballot: The Illinois Chapter of the Black Panther Party and Racial Coalition Politics in Chicago*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2013.
- Williams, Raymond. *Keywords; A vocabulary of culture and society*. Αναθεωρημένη έκδοση. New York: Oxford University Press, 1985.
- — —. *Culture and Materialism. Radical Thinkers*. London: Verso, 2005.
- Williamson, John. 'A Short History of the Washington Consensus'. *Law and Business Review of the Americas* 15, τχ. 1 (2009): 7–23.
- Wilson, Edward O. *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1978.
- — —. 'Science and Ideology'. *Academic Questions* 8 (1995): 73–81.

- — —. *Consilience: The Unity of Knowledge*. New York: Vintage Books, Random House Inc., 1999a.
- Wilson Gilmore, Ruth. *Golden Gulag: Prisons, Surplus, Crisis, and Opposition in Globalizing California*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2007.
- Wolfe, Patrick. 'Settler colonialism and the elimination of the native'. *Journal of Genocide Research* 8, τχ. 4 (2006): 387–409.
- Woods, Clyde. *Development Arrested: The Blues and Plantation Power in the Mississippi Delta*. The Haymarket Series. London: Verso Books, 1998.
- — —. 'Do You Know What It Means to Miss New Orleans?: Katrina, Trap Economics, and the Rebirth of the Blues'. *American Quarterly* 57, τχ. 4 (2005): 1005–18.
- — —. *Development Drowned and Reborn: The Blues and Bourbon Restorations in Post-Katrina New Orleans*. Επιμέλεια Jordan T. Camp και Laura Pulido. Geographies of Justice and Social Transformation 35. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 2017.
- World Directory of Minorities & Indigenous Peoples. 'Palestine'. Minority Rights Group, 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/2/2023.
- Worsley, Peter. 'Frantz Fanon and the 'Lumpenproletariat''. *Socialist Register* 9 (Μάρτιος 1972). Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/1/2023.
- Wright, Richard. 'Blueprint for Negro Writing (1937)'. Στο *Within the circle: an anthology of African American literary criticism from the Harlem Renaissance to the present*, επιμέλεια Angelyn Mitchell, 97–106. Durham: Duke University Press, 1994.
- Yeager, Nic. 'In New Orleans, Hospitality Workers Are Building Union Power'. *Life & Thyme* (blog), 8 Οκτωβρίου 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 8/2/2023.
- Young, Robert M. 'The Human Limits of Nature'. Στο *The Limits of Human Nature*, επιμέλεια Jonathan Benthall, 235–74. New York: E. P. Button & Co., Inc., 1974.
- Zebrowski, Chris. *The Value of Resilience. Securing Life in the Twenty-First Century*. Interventions. Abingdon, New York: Routledge, 2016. Τελευταία επίσκεψη
- Zebrowski, Chris, και Daniel Sage. 'Organising community resilience: an examination of the forms of sociality promoted in community resilience programmes'. *Resilience* 5, τχ. 1 (2016): 1–17.
- — —. 'Resilience and Critical Infrastructure: Origins, Theories, and Critiques'. Στο *The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence*, επιμέλεια Robert Dover, Huw Dylan, και Michael S. Goodman, 117–36. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- Zimmerer, Karl S. 'Human Geography and the 'New Ecology': The Prospect and Promise of Integration'. *Annals of the Association of American Geographers* 84, τχ. 1 (1994): 108–25.
- Zinn, Howard. *A People's History of the United States*. London and New York: Longman, 1980.
- — —. *The Twentieth Century: A People's History*. HarperCollins e-Books, 2014.
- Zunz, Olivier. *Philanthropy in America: A History*. Politics and Society in Twentieth Century America. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2012.

Στα ελληνικά

- Althusser, Louis. 'Πρόλογος: Σήμερα'. Στο *Για τον Μαρξ*, μετάφραση Τάσος Μπέτζελος. Αθήνα: Εκτός Γραμμής, 2015.
- Αόρατη Επιτροπή. *Τώρα*. Μετάφραση Μυρτώ Ράις και Ρούλα Δημοπούλου. Πάτρα: Opportuna, 2018.
- Αποστολοπούλου, Όλια. 'Αδήριτος'. *The President* (blog), 18 Οκτωβρίου 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 20/8/2023.
- Baudelaire, Charles. 'Το κάλπικο νόμισμα'. Στο *Μικρά ποιήματα σε πεζό*, μετάφραση Ζ.Δ. Αϊνάλης, 91–92. Αθήνα: Εκδόσεις Orosito, 2018.
- Benevolo, Leonardo. 'Η κοινωνική προέλευση της σύγχρονης πολεοδομίας'. Στο *Βιομηχανική Επανάσταση, Βιομηχανική Πόλη*, μετάφραση Παντελής Λαζαρίδης, 163–326. Η ζωή μέσα στο χώρο 2. Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Λιβάνης, 1976.
- Βολταίρος. *Ο Αγαθούλης*. Μετάφραση Άρης Αλεξάνδρου. Βασική βιβλιοθήκη της Παγκόσμιας Κλασικής Λογοτεχνίας. Αθήνα: Εκδόσεις Αφοι Συρόπουλοι, χ.χ.

- Cohen-Tannoudji, Gilles. 'Ζητήματα Φυσικής'. Στο *Ιδεολογίες: Η Μεγάλη Σύγχυση*. Συλλογικό έργο Γάλλων πανεπιστημιακών, 2η έκδοση [1990], 144–48. Αθήνα: Ροές, 1999.
- Γεωργαντάς, Ηλίας, και Θανάσης Γκιούρας, επιμ. *Χώρος, πόλη και εξουσία στη νεωτερικότητα*. Κοινωνικές Επιστήμες / Social Sciences. Αθήνα: Σαββάλας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 2010.
- Γιούνγκ, Καρλ-Γκούσταβ. *Συγχρονικότητα: Ο αόρατος κοσμικός ιστός*. Επιμέλεια Χριστίνα Μιχαλίτση. Μετάφραση Κώστας Καλογερόπουλος. Αθήνα: Ιάμβλιχος, 2005.
- Γκυγιωμώ, Ζακ. *Κυβερνητική και Διαλεκτικός Υλισμός*. Μετάφραση Κώστας Φιλίνης. Κριτικές Σπουδές στη Διαλεκτική. Αθήνα: Ηριδανός, χ.χ.
- Δημητρίου-Κοτσώνη, Σίβυλλα, και Σωτήρης Δημητρίου. *Ανθρωπολογία και ιστορία*. 2η έκδοση. Αθήνα: Καστανιώτης, 2009.
- Engels, Friedrich. *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*. Μετάφραση Λ. Αποστόλου. τ. Α'. Παγκόσμια Βιβλιοθήκη - Κοινωνιολογία. Αθήνα: Μπάυρον, 1974.
- Ένγκελς, Φρίντριχ. *Η Διαλεκτική της Φύσης*. Μετάφραση Ευτύχης Μπιτσάκης. 10η έκδοση. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2016.
- Fanon, Frantz. *Της γης οι κολασμένοι*. Μετάφραση Αγγέλα Αρτέμη. Αθήνα: Κάλβος, 1982.
- Galeano, Eduardo. *Οι Μέρες Αφηγούνται*. Μετάφραση Ισμήνη Κανσή. Αθήνα: Πάπυρος, 2012.
- Guevara, Ernesto. *Ο Ανταρτοπόλεμος*. Μετάφραση Κώστας Διαβολίτης. Αθήνα: Εκδόσεις Άποψη, 2005.
- Harvey, David. *Εξεγερμένες Πόλεις: από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης*. Μετάφραση Κατερίνα Χαλμούκου. Ριζοσπαστική Σκέψη. Αθήνα: ΚΨΜ, 2013.
- Hayek, Friedrich August. *Ο δρόμος προς τη δουλεία*. Επιμέλεια Γιάννης Βογιατζής. Μετάφραση Γιώργος Καράμπελας. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2013.
- Hobsbawm, Eric. *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*. Μετάφραση Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1994.
- — —. *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*. Μετάφραση Κωστούλα Σκλαβενίτη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2002.
- — —. *Η Εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός αιώνας, 1914-1991*. Μετάφραση Βασίλης Καπετανγιάννης. 8η έκδοση. Ιστορική Βιβλιοθήκη. Αθήνα: Θεμέλιο, 2004.
- Horowitz, David. *Από τη Γιάλτα στο Βιετνάμ. Ανατομία της διεθνούς πολιτικής ζωής (1945-1967)*. Μετάφραση Δημήτρης Καΐσης. Αθήνα: Κάλβος, 1975.
- Ιλιένκοφ, Έβαλντ. *Τεχνοκρατία και Ανθρώπινα Ιδεώδη στο Σοσιαλισμό*. Μετάφραση Αποστόλης Τσέλιος. Σύγχρονη Σκέψη. Αθήνα: Οδυσσέας, 1976.
- Καλαντζοπούλου, Μαρία, Πέννυ Κουτρολίκου, και Κατερίνα Πολυχρονιάδη. 'Ο κυρίαρχος λόγος για το κέντρο της Αθήνας...'. *encounter Athens*, 4 Νοεμβρίου 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/3/2023.
- Κάντζιας-Ρόντε, Αλεξάντερ-Κρίστιαν. 'Το πείραμα της «κόκκινης Βιέννης» (1919-1934). Προβλήματα και αντιφάσεις του εγχειρήματος του «σοσιαλισμού σε μια πόλη»'. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 23/1/2021.
- Καρπόζηλος, Κωστής. *Κόκκινη Αμερική. Έλληνες μετανάστες και το όραμα ενός Νέου Κόσμου, 1900-1950*. Ιστορία και Κοινωνία. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.
- Καστέλς, Μανουέλ. *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες*. Μετάφραση Γιώργος Κόκκινος και Μαρία Παγκάλου. Θεωρία-Μικρή Σειρά 3. Αθήνα: Εκδόσεις Αγώνας, 1981.
- Κλάιν, Ναόμι. *Το Δόγμα του Σοκ: Η άνοδος του καπιταλισμού της καταστροφής*. Μετάφραση Άγγελος Φιλιππάτος. Πολιτική. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2010.
- Κοσματόπουλος, Νικόλας. 'Η έννοια της αποικιοκρατίας και η αποικιοποίηση των εννοιών'. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 5 Ιανουαρίου 2020. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/3/2023.
- — —. Πώς δημιουργήθηκε το Ισραήλ και πώς η Παλαιστινιακή Αρχή μετατράπηκε σε εργολάβο της κατοχής. Συνέντευξη Νίκος Γιαννόπουλος. *News24h7*, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/2/2023.

- Κωνσταντοπούλου, Βασιάννα, και Αδάμος Ζαχαριάδης. 'Σάντρο Μετσάντρα: Το συνοριακό καθεστώς της Ευρώπης βρίσκεται σε κρίση'. *Pass-world* (blog), 13 Νοεμβρίου 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Lallement, Michel. *Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών*. Μετάφραση Μπάμπης Λυκούδης. Επιστήμες: Φιλοσοφία-Κοινωνιολογία. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001.
- Lewontin, Richard. *Η βιολογία ως ιδεολογία: το δόγμα του DNA*. Μετάφραση Σπύρος Σφενδουράκης. Αθήνα: Σύναλμα, 2000.
- Λάκκα, Λαοκρατία. 'Εξήντα χρόνια επιγένεσης'. *Κριτική Επιστήμη & Εκπαίδευση* 1, τχ. 5 (2005): 35–52.
- Λένιν, Β.Ι. Ο Ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού. Μαρξιστική σκέψη 2. Αθήνα: Θεμέλιο, 1964.
- — —. 'Η εργατική τάξη και ο νεομαλθουσιανισμός'. Στο *Άπαντα*, 23:257–59. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1979.
- Λόντον, Τζακ. *Οι άνθρωποι της Αβύσσου*. Μετάφραση Γιάννης Παπαδάκης. Αμερικανική Λογοτεχνία. Αθήνα: Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, 1988.
- Λούκατς, Γκέοργκ. *Προβλήματα οντολογίας και πολιτικής*. Μετάφραση Βασίλης Ραφαηλίδης. Αθήνα: Εκδόσεις Πλανήτης - 70, 1971.
- Marx, Karl, και Friedrich Engels. *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος [1848]*. Μετάφραση Θανάσης Γκιούρας. Αθήνα: ΚΨΜ, 2018.
- Mills, Charles Wright. *Η αριστοκρατία της εξουσίας στις Η.Π.Α.* Μετάφραση Άγγελος Νίκας. Αθήνα: Αρσενίδης, 1991.
- Mühlbauer, K.R. *Κοινωνικοποίηση. Θεωρία και έρευνα*. Παιδαγωγική και Εκπαίδευση 13. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1990.
- Μάζης, Ιωάννης. 'Φρειδερίκος Ράτσελ: η γερμανική γεωγραφία και η γένεσις της γεωπολιτικής'. Στο Φρειδερίκος Ράτσελ, *Ο Ζωτικός Χώρος*, 35–79. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014.
- Μαντέλας, Νίκος. 'Ο Δαρβίνος και η υλιστική διαλεκτική'. *Kommon*, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/12/2020.
- Μαρξ, Καρλ. *Το Κεφάλαιο. Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*. τ. Ι. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1978.
- — —. *Θεωρίες για την υπεραξία. Μέρος πρώτο*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1981.
- — —. *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας [Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie]*. Μετάφραση Διονύσης Διβάρης. τ. Β'. Αθήνα: Στοχαστής, 1990.
- — —. *Η κριτική του προγράμματος της Γκότα*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2007.
- — —. 'Θέσεις για την Φόϋερμαχ'. Στο *Μαρξ - Ένγκελς: Διαλεχτά Έργα*, II:467–70. Αθήνα: Εκδόσεις Καμπίση, χ.χ.
- Μαρξ, Καρλ, και Φρίντριχ Ένγκελς. *Γερμανική ιδεολογία*. τ. Ι. Αθήνα: Gutenberg, 1997.
- Μπούκτσιν, Μάρραιη. *Ο μύθος του υπερπληθυσμού*. Μετάφραση Σπύρος Κοτρώτσιος. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, 1997.
- Νικήσιανης, Νίκος. 'Η κυρίαρχη ιδεολογία της αρμονίας στην επιστήμη της οικολογίας: το παράδειγμα της βιοποικιλότητας'. Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Θετικών Επιστημών. Τμήμα Βιολογίας. Τομέας Οικολογίας, 2012.
- Pillant, Laurence. 'Επιχείρηση «Ξένιος Δίας»: Στρατηγική αποτροπής της μετανάστευσης μέσω της κράτησης, του εκφοβισμού και της καταπάτησης των δικαιωμάτων των μεταναστών'. *Athens Social Atlas* (blog), Δεκέμβριος 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/3/2023,
- Pinol, Jean-Luc, και Francois Walter. *Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*. Μετάφραση Μαρία Κουμπούρα. Κοινωνικές Επιστήμες Ι αστική ιστορία. Αθήνα: Πλέθρον, 2007.
- Prigogine, Ilya. *Το τέλος της βεβαιότητας. Χρόνος, χάος και οι νόμοι της Φύσης*. Επιμέλεια Ιωάννης Αντωνίου. Μετάφραση Σταύρος Μαρουλάκος. Αθήνα: Κάτοπτρο, 2003.
- Πάτον, Άλαν. *Κλάψε αγαπημένη χώρα*. Αθήνα: Αλφειός, 1983.
- Πλεχάνωφ, Γκέοργκι. *Αναρχισμός και σοσιαλισμός*. Μετάφραση Νίκος Νικολαΐδης. Σοσιαλιστική Βιβλιοθήκη. Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία 'Αθηνά' - Α. Ι. Ράλλης & Σία, 1929. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 30/5/2020.

- Πρέπη, Άλκηστη. 'Η κρίση του κέντρου και τα σχέδια για την Αθήνα'. Διπλωματική Εργασία ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του Χώρου, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.
- Πρέπη, Άλκηστη, και Κώστας Γούσης. 'Η ανθεκτικότητα ως μορφή χειραγώγησης'. *Τετράδια Μαρξισμού*, τχ. 11 (2019): 133–48.
- Ritzer, George. 'Δομικός λειτουργισμός και η εμφάνιση μιας εναλλακτικής θεωρίας με έμφαση στις συγκρούσεις'. Στο *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία, τόμος Ι*, επιμέλεια Μαρία Πετμεζίδου, μετάφραση Βασίλης Καπετανγιάννης, 41–95. Συμβολές στις Επιστήμες του Ανθρώπου / Κοινωνιολογία. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013.
- Ράτσελ, Φρειδερίκος. *Ο Ζωτικός Χώρος*. Μετάφραση Ιωάννης Μάζης. Γεωπολιτική, γεωστρατική και διεθνείς σχέσεις. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014.
- Ροθ, Φίλιπ. *Παντρεύτηκα έναν κομμουνιστή*. Μετάφραση Τρισεύγενη Παπαϊωάννου. Αθήνα: Πόλις, 2000.
- Said, Edward W. *Κουλτούρα και Ιμπεριαλισμός*. Μετάφραση Βανέσα Λάππα. Θεωρία-Κριτική. Αθήνα: Νεφέλη, 1996a.
- — —. *Οριενταλισμός*. Μετάφραση Φώτης Τερζάκης. Θεωρία-Κριτική. Αθήνα: Νεφέλη, 1996b.
- Spengler, Oswald. *Η Παρακμή της Δύσης. Περιγράμματα μιας μορφολογίας της παγκόσμιας ιστορίας. Α' τόμος: Μορφή και πραγματικότητα*. Μετάφραση Λευτέρης Αναγνώστου. Α' ανατύπωση. Αθήνα: Τυπωθήτω—Γιώργος Δαρδανός, 2004a.
- — —. *Η Παρακμή της Δύσης. Περιγράμματα μιας μορφολογίας της παγκόσμιας ιστορίας. Β' τόμος: Κοσμοϊστορικές προοπτικές*. Μετάφραση Λευτέρης Αναγνώστου. Α' ανατύπωση. Αθήνα: Τυπωθήτω—Γιώργος Δαρδανός, 2004b.
- Σαμαράς, Αντώνης. '«Πρέπει να ανακαταλάβουμε τις πόλεις μας»'. *torontiki.gr*, 29 Μαρτίου 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Σίνκλερ, Άπτον. *Η Ζούγκλα*. Μετάφραση Νικόλας Βλάχος. Κλασική Λογοτεχνία. Αθήνα: Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, 2008.
- — —. *Ο Βασιλιάς Άνθρακας*. Μετάφραση Βασιλεία Παπαρήγα. 3η έκδοση. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2017.
- Σμπώκος, Γιώργος. *Η Επιπόνηση της Αειφορίας. Πώς επικράτησε το δόγμα της αέναης προόδου*. Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ, 2015.
- Σουλιώτης, Νίκος, και Νίκος Κανδύλης. 'Αστικές πολιτικές στην Αθήνα την εποχή της κρίσης'. Στο *Μεταβολές και Ανασημασιοδοτήσεις του Χώρου στην Ελλάδα της Κρίσης*, 445–53. πρακτικά συνεδρίου. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2013.
- Thompson, E.P. *Η συγκρότηση της αγγλικής εργατικής τάξης*. Επιμέλεια Αντώνης Λιάκος. Μετάφραση Γιάννης Παπαδημητρίου. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2008.
- Todorova, Maria. *Βαλκάνια: Η δυτική φαντασίωση*. Επιμέλεια Πασχάλης Κιτρομηλίδης. Μετάφραση Ιουλία Κολοβού. Αθήνα: Επίκεντρο, 2005.
- Traverso, Enzo. *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας. Μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*. Μετάφραση Νίκος Κούρκουλος. Collection IFG. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2013.
- Τάτσης, Νικόλαος Χ. *Κοινωνιολογία. Ιστορική εισαγωγή και θεωρητικές θεμελιώσεις*. 5η έκδοση αναθεωρημένη [1995]. τ. Ι. Αθήνα: Οδυσσέας, 1997.
- Τάτσης, Νικόλαος Χ., και Μαρία Θανοπούλου, επιμ. *Η Κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 2009.
- Τεγόπουλος-Φυτράκης. *Ελληνικό Λεξικό*. Ζ' έκδοση. Αθήνα: Ελευθεροτυπία και Εκδόσεις Αρμονία, 1993.
- Τρότσκι, Λέον. *Προβλήματα της καθημερινής ζωής*. Μετάφραση Λουκάς Θεοδωρακόπουλος. Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2007.
- Τσαούσης, Δ.Γ. *Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής. Αθήνα: Gutenberg, 2000.
- U.S. Consulate in Thessaloniki. 'Η συνέντευξη του Αμερικανού Πρέσβη Τζέφρι Πάιατ στον 'Εθνικό Κήρυκα'. Η Αμερικανική Πρεσβεία και το Προξενείο στην Ελλάδα, 4 Δεκεμβρίου 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/4/2023.

- Φιλιππίδης, Χρήστος. 'Πόλεις άγριες, πόλεις ανθεκτικές: η αστικοποίηση ως αντικείμενο έρευνας της αντιεξέγερσης'. Στο *Urban Conflicts*, 129–43. Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη, 2015.
- Φουκώ, Μισέλ. *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Τόμος Ι: Η δίψα της γνώσης*. Μετάφραση Γκλόρυ Ροζάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα, 2003.
- Χάελεϋ, Άλντους. *Θαυμαστός Καινούριος Κόσμος*. Μετάφραση Βασ. Λ. Καζαντζής. Αθήνα: Πάπυρος, 1971.
- Χάρβεϊ, Ντέιβιντ. *Νεοφιλελευθερισμός. Ιστορία και παρόν*. Μετάφραση Αριάδνη Αλαβάνου. Αναστοχασμός. Αθήνα: Καστανιώτης, 2007.
- Wilson, Edward O. *Για την ανθρώπινη φύση*. Μετάφραση Αμαλία Ναθαναήλ. Αθήνα: Σύναλμα, 1998.
- — —. *Σύναλμα: Η ενότητα της γνώσης*. Μετάφραση Σπύρος Σφενδουράκης. Αθήνα: Σύναλμα, 1999b.
- — —. *Κοινωνιοβιολογία: Η Νέα Σύνθεση. Συνοπτική έκδοση*. Μετάφραση Σπύρος Σφενδουράκης και Διονύσιος Μουρελάτος. Αθήνα: Σύναλμα, 2000.

Θεσμικά κείμενα και αναπτυξιακοί φορείς

- Bahadur, Aditya, και Julian Doczi. 'Unlocking resilience through autonomous innovation - Working Paper'. Overseas Development Institute (ODI), 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 1/4/2023.
- Bond, Craig A., Aaron Strong, Nicholas E. Burger, Sarah Weiland, Uzaib Saya, και Anita Chandra. 'Resilience Dividend Valuation Model: Framework Development and Initial Case Studies'. RAND Corporation, 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.
- Bring New Orleans Back Commission. 'Report: Urban Planning Committee', 2006a. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/1/2023.
- — —. 'Committee Recommendations Reflecting Mayor C. Ray Nagin's Revisions', 2006b. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/1/2023.
- CIF. 'Pilot Program for Climate Resilience: What it aims to achieve'. Climate Investment Funds (CIF), 6 Απριλίου 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 6/4/2023.
- City of New Orleans - City Planning Commission. 'Plan for the 21st Century: New Orleans 2030 - Vol. 2 Strategies and Actions', Αύγουστος 2010. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 30/1/2023.
- DRIFT. 'Resilient Europe'. *DRIFT for transition* (blog), 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.
- EU Commission for Citizenship, Governance, Institutional and External Affairs. 'Territorial impact of migration on frontline regions and cities on the EU shores of the Mediterranean'. European Union, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- European Commission. 'A European Agenda on Migration'. European Commission, 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/3/2023.
- — —. 'Promoting Our European Way of Life: Protecting Our Citizens and Our Values', 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 13/6/2021.
- European Parliament. 'EU-Turkey Statement & Action Plan. Legislative Train - Towards a new policy on migration', 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 6/3/2022.
- Frontex. '2019 In Brief'. Frontex, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/3/2023.
- GFDRR. 'Who we are'. GFDRR. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη: 6/4/2023.
- GFMD. 'Background and Objectives'. Global Forum on Migration and Development, 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/3/2022.
- — —. 'Mayors Mechanism'. Mayors Mechanism. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη: 18/3/2023.
- — —. 'Roundtables'. Global Forum on Migration and Development, 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 16/3/2023.
- HABITAT III. *New Urban Agenda*. United Nations, 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.

- International Monetary Fund. 'Program Note on the West Bank and Gaza'. IMF, 25 Οκτωβρίου 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- IPCC. *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation. Special Report*. A Special Report of Working Groups I and II of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/10/2021.
- Italian Government. 'Non-Paper: Migration Compact - Contribution to an EU strategy for external action on migration', 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 16/3/2023.
- JLL + LSU Real Estate and Facilities Foundation. 'Redevelopment and Adaptive Reuse of the Former Charity Hospital - Proposal'. 1532 Tulane Partners Inc., Ιούνιος 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/1/2023.
- 'Mayors' Letter to UNHCR', Δεκέμβριος 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Muggah, Robert, και Adriana Erthal Abdenur. 'Refugees and the City: The Twenty-first-century Front Line - World Refugee Council Research Paper No. 2'. World Refugee Council, Centre for International Governance Innovation, Ιούλιος 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Municipality of Athens. 'Redefining the city: Athens Resilience Strategy for 2030', 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 10/3/2023.
- — —. 'Athens' Resilience Challenge'. 100 Resilient Cities, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 9/3/2023.
- Municipality of Thessaloniki. 'Thessaloniki's Resilience Challenge'. 100 Resilient Cities, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 9/3/2023.
- NATO. 'Commitment to Enhance Resilience - Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8-9 July 2016'. NATO, Ιούλιος 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/3/2023.
- — —. 'Resilience, Civil Preparedness and Article 3'. NATO, 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/3/2023.
- — —. 'Assistance for the Refugee and Migrant Crisis in the Aegean Sea'. NATO, 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/3/2023.
- — —. 'NATO 2030 - Factsheet'. NATO, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/3/2023.
- OECD. 'Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations: From Fragility to Resilience'. *OECD Journal on Development* 9, τχ. 3 (2008): 61–148.
- — —. *Supporting Statebuilding in Situations of Conflict and Fragility: Policy Guidance*. DAC Guidelines and Reference Series. OECD, 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- — —. *Guidelines for Resilience Systems Analysis: How to analyse risk and build a roadmap to resilience*. OECD Publishing, 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/4/2023.
- — —. *Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees in Athens*. Paris: OECD Publishing, 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 16/3/2023.
- Palestinian Centre for Policy Research and Strategic Studies (Masarat) και (CMI) - Martti Ahtisaari Peace Foundation. 'Sumoud – Resilience: Bringing resilience back to the core of Palestinian policy-making', Ιούλιος 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/3/2023.
- Palestinian National Authority. 'Palestinian Reform and Development Plan (2008-2010)', Απρίλιος 2008. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- — —. 'Ending the Occupation, Establishing the State: Program of the Thirteenth Government', Αύγουστος 2009. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- Piccinni, Anna, και Lukas Kleine-Rueschkamp. 'Territorial approach to migrant integration: The role of local authorities'. OECD, 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Pouligny, Béatrice. 'Rebuilding Societies: Strategies for Resilience and Recovery in Times of Conflict'. A Working Group Report of the Middle East Strategy Task Force. Washington, DC: Atlantic Council - US Institute of Peace, 2016.
- Ramallah Municipality. 'Resilient Ramallah 2050'. 100 Resilient Cities, 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- 'Rawabi: Overview'. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη: 1/3/2023.
- 'Rawabi: Rawabi Masterplan'. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 1/3/2023.

- Regional Refugee and Resilience Plan (3RP). 'Regional Refugee and Resilience Plan in Response to the Syria Crisis, Regional Strategic Overview'. 3RP, UNHCR, UNDP, 2023. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/4/2023.
- Resilient Athens. 'Πρόγραμμα Λυκαβηττός: το παρόν και το μέλλον του αστικού δάσους της Αθήνας'. *Resilient Athens* (blog), 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/3/2023.
- Resilient Europe. 'Urban Resilience: A concept for co-creating cities of the future'. URBACT, European Union, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/10/2021.
- . 'Ready for the future? Urban resilience in practice'. URBACT, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023
- Resilient Ramallah. 'Ramallah's Resilience Challenge'. 100 Resilient Cities, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/3/2023.
- Resilient Tel Aviv. 'Tel Aviv's Resilience Challenge'. 100 Resilient Cities, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/3/2023.
- Tel Aviv-Yafo Municipality. 'The Strategic Plan for Tel Aviv-Yafo: City Resilience, Executive Summary'. 100 Resilient Cities, Ιούνιος 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/3/2023.
- The Rockefeller Foundation. 'The 2013 Annual Report'. The Rockefeller Foundation, 2013. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 15/4/2023.
- The Rockefeller Foundation και Arup International Development. 'City Resilience Framework'. Arup, 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/10/2021.
- UK Government Office for Science. 'Foresight: Migration and Global Environmental Change. Final Project Report'. London: The Government Office for Science, 2011.
- UN General Assembly. 'Resilient people, resilient planet : a future worth choosing: report of the High-level Panel of the Secretary-General on Global Sustainability'. New York: United Nations, Μάρτιος 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 27/3/2023.
- . 'Resolution adopted by the General Assembly on 6 July 2017', Ιούλιος 2017. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/4/2023.
- UNDP. 'Putting Resilience at the Heart of Development'. Tokyo: United Nations Development Programme Representative Office in Japan, Νοέμβριος 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 1/4/2023.
- . 'The Arab Cities Resilience Report'. UNDP, 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/3/2023.
- UNDP - PAPP. 'Sumud, Transformative Resilience, and the Changing Face of Aid in the State of Palestine'. UNDP, 2016.
- . 'Towards a Resilient Energy Sector in the State of Palestine'. UNDP, Ιούλιος 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/3/2023.
- . 'Climate Resilient Transformation'. UNDP, Νοέμβριος 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/3/2023.
- . 'Investment Programme for Resilience'. UNDP, 2020. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/3/2023.
- . 'Transformative Resilience and the Programmatic Approach: Humanitarian-Development-Peace Nexus, Systems Thinking and Portfolio Approach, Adaptive Management - Working Paper'. UNDP, 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/3/2023.
- . 'From Sumud to Transformative Resilience- the Palestine Resilience Conference'. UNDP. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/3/2023.
- UNDRR. 'History'. UN Office for Disaster Risk Reduction. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/3/2023.
- UNESCO. 'Cities Welcoming Refugees and Migrants'. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- UNFCCC. 'The Paris Agreement'. United Nations Climate Change. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/4/2023.
- UN-HABITAT. 'City Resilience Profiling Tool: Guide'. United Nations, 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 11/4/2023.
- . *Enhancing Urban Safety and Security: Global Report on Human Settlements*. London - Sterling, VA: Earthscan, 2007.
- . *Trends in Urban Resilience*. Nairobi: UN-HABITAT, 2017.

- UNHCR. 'Cities on the Frontline of the Implementation of the Global Compact on Refugees'. The Global Compact on Refugees | UNHCR, Ιούνιος 2022. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- UNISDR. *Living With Risk: A global review of disaster reduction initiatives*. τ. Ι. New York, Geneva: United Nations, 2004.
- . 'Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction: Risk and poverty in a changing climate. Invest today for a safer tomorrow'. New York, Geneva: United Nations, 2009.
- . *Terminology on Disaster Risk Reduction*. United Nations, 2009. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/10/2021.
- . 'Making Cities Resilient Report 2012: My city is getting ready! A global snapshot of how local governments reduce disaster risk'. UN Office for Disaster Risk Reduction, 2012.
- . 'Making Cities Resilient 2030 (MCR2030)'. UN Department of Economic and Social Affairs. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 9/4/2023.
- United Nations. 'Agenda 21: United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil', Ιούνιος 1992. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 5/5/2023.
- . *Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development*. New York: United Nations, 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.
- . 'Paris Agreement', 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.
- . 'Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015 - 2030', 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.
- . 'New York Declaration'. Refugees and Migrants, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 16/3/2023.
- . 'UN Summit for Refugees and Migrants 2016'. Refugees and Migrants, 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 16/3/2023.
- . *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration*. New York: UNHCR, 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- . *Global Compact on Refugees*. New York: United Nations, 2018. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- United States Senate 'Preparing for a Catastrophe: The Hurricane Pam Exercise'. Washington, DC, 24 Ιανουαρίου 2006. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 6/2/2023.
- WCED. *Our Common Future*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1987.
- World Bank. 'Disengagement, the Palestinian Economy and the Settlements', 23 Ιουνίου 2004. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/2/2023.
- . *World development report 2009: Reshaping Economic Geography*. Washington, DC: World Bank, 2009.
- . *World development report 2010: Development and Climate Change*. Washington, DC: World Bank, 2010.
- . 'Building the Palestinian State: Sustaining Growth, Institutions, and Service Delivery. Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee'. World Bank, Απρίλιος 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- . 'West Bank and Gaza: Towards Economic Sustainability of a Future Palestinian State: Promoting Private Sector-Led Growth', Απρίλιος 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/2/2023.
- . *Building Resilience: Integrating Climate and Disaster Risk into Development*. International Bank for Reconstruction and Development, 2013. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 25/10/2021.
- . *World Development Report 2014: Risk and Opportunity. Managing Risks for Development*. Washington, DC: World Bank, 2014.
- . 'Palestinian Recovery and Development Plan Multi-Donor Trust Fund'. World Bank, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 1/3/2023.
- . 'Urban population (% of total population) - West Bank and Gaza | Data'. World Bank, 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 1/3/2023.
- World Conference on Natural Disaster Reduction. 'Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World: Guidelines for Natural Disaster Prevention, Preparedness and Mitigation'. Yokohama, Japan: United Nations, Μάιος 1994. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/3/2023.

- World Economic Forum. 'World Economic Forum Annual Meeting 2013 Resilient Dynamism: Global Agenda'. Davos-Klosters, Switzerland: World Economic Forum, Ιανουάριος 2013. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 6/4/2023.
- WRI, UNDP, UNEP, και World Bank. *World Resources 2005: The Wealth of the Poor. Managing Ecosystems to Fight Poverty*. Washington, DC: World Resources Institute, 2005.
- — —. *World Resources 2008: Roots of Resilience – Growing the Wealth of the Poor*. Washington, DC: World Resources Institute, 2008.
- Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Προστασίας Περιβάλλοντος. 'Ανασυγκρότηση των Πόλεων - Ιστορικό Κέντρο Αθήνας. Πόρισμα: Ένα Σχέδιο για το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας'. Βουλή των Ελλήνων, Μάρτιος 2010.
- Δήμος Αθηναίων και Δι-υπουργικό Συμβούλιο. 'Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας', 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/3/2023.
- Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. 'Διερεύνηση Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης στο Κέντρο της Αθήνας - Α2 Πλήρης πρόταση και Πρόγραμμα Δράσης (ΣΟΑΠ)'. Δήμος Αθηναίων, Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας, 2013.
- Ηνωμένα Έθνη. 'Στόχος 11 - Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες'. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ - Greece, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.
- Καμίνης, Γιώργος. 'Αθήνα 2014-2019, Το Πρόγραμμά μας - Το Όραμά μας'. Προγραμματική πρόταση. Αθήνα: Γιώργος Καμίνης - Δικαίωμα στην Πόλη, 2014.
- ΟΗΕ. 'Agenda 2030'. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ - Greece, 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- Οικονόμου, Γιάννης. 'Ενημέρωση των πολιτικών συντακτών και των ανταποκριτών ξένου Τύπου από τον Υφυπουργό παρά τω Πρωθυπουργώ και Κυβερνητικό Εκπρόσωπο Γιάννη Οικονόμου'. Ελληνική Κυβέρνηση, 11 Οκτωβρίου 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/4/2023.
- Συνήγορος του Πολίτη. 'Εκτιμήσεις του Συνηγόρου του Πολίτη για το ιστορικό εμπορικό κέντρο Αθηνών', Ιούλιος 2010.
- 100 Resilient Cities. '100RC Συχνές Ερωτήσεις'. Εναρκτήριο Εργαστήριο, Αθήνα, 2015. Από το συνοδευτικό υλικό του εργαστηρίου.
- — —. 'Το Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας'. Εναρκτήριο Εργαστήριο, Αθήνα, 2015. Από το συνοδευτικό υλικό του εργαστηρίου.
- — —. 'Global Migration: Resilient Cities at the Forefront. Strategic actions to adapt and transform our cities in an age of migration'. Report of the Network Exchange Program: Cities and Global Migration Crisis. New York: The Rockefeller Foundation, 2016.
- — —. 'Engaging City Leaders in the Global Compact Process: Recommendations for Action'. 100 Resilient Cities, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 18/3/2023.
- 100 Resilient Cities - The Rockefeller Foundation. 'City Resilience and the City Resilience Framework', Ιανουάριος 2015.
- — —. 'Resilient Cities, Resilient Lives: Learning from the 100RC Network', Ιούλιος 2019.
- 100RC (LEGACY) [@100ResCities]. 'Why Are We so Excited to Welcome 37 New Members? A Global Network of Cities Can Create a Global Movement of Cities.' Tweet. *Twitter*, 25 Μάιος 2016. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.

Οπτικοακουστικό υλικό

- AfriQue-Afro. *L'Holocauste Oublie des Peuples Nama et Herrero Genocide du Peuple Noire*, 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 20/6/2023.
- Aronofsky, Darren. *Pi*. Θρίλερ. Artisan Entertainment, 1998.
- Βεντούρας, Νίκος, και Λαμπρινή Θωμά. *Παλληκάρι, Ο Λούης Τίκας και η Σφαγή του Λάντλοου (Palikari, Louis Tikas and the Ludlow Massacre)*. Ντοκυμαντέρ, 2014. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 13/4/2023.

- Curtis, Adam. *All Watched Over by Machines of Loving Grace. Part 2/3: The Use and Abuse of Vegetational Concepts*. Ντοκυμαντέρ. BBC, 2011. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 6/7/2021.
- Fault Lines. 'In Deep Water: A Way of Life in Peril'. Al Jazeera English, 17 Ιουνίου 2010. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/2/2023.
- Glustrom, Alexander. *Big Charity: The Death of America's Oldest Hospital*, 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/1/2023.
- Hagmann, Stuart. *The Strawberry Statement*. Drama / Satire. Metro-Goldwyn-Mayer, 1970.
- Kanafani, Ghassan. *PFLP Ghassan Kanafani, Richard Carleton interview*, 1972. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη: 5/3/2023.
- Kubrick, Stanley. *Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*. Columbia Pictures, 1964.
- Lee, Spike. *When the Levees Broke: A Requiem in Four Acts*. Documentary. HBO Documentary Films, 40 Acres & A Mule Filmworks, 2006.
- Lee, Spike. *If God Is Willing and da Creek Don't Rise*. Documentary. HBO Documentary Films, 40 Acres & A Mule Filmworks, 2010.
- Leigh, Mike. *High Hopes*. Comedy / Drama. Skouras Films, 1988.
- Mariani, Andrea Paco και Nicola Zambelli. *Tomorrow's Land: How we decided to tear down the invisible wall*, 2011.
- — —. *Sarura: The future is an unknown place*, 2022.
- Maurischat, Fritz. *Carl Peters*. Bavaria Film, 1941.
- National Geographic. *Hurricane Katrina Day by Day*. Documentary, 2012. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 28/12/2022.
- PHRF. *International Tribunal on Hurricanes Katrina & Rita - Housing Rights evidence presented by attorney Tracie Washington*, 2007. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 4/2/2023.
- Public Sénat. 'Emmanuel Macron : 'Nous sommes en guerre''. YouTube, 16 Μαρτίου 2020. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 26/5/2023.
- Sankara, Thomas. *Discours historique de Thomas Sankara à l'ONU*, 1984. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 17/2/2022.
- Scrub Me Mama With A Boogie Beat (1941)*, 1941. Καρτούν. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 7/9/2020.
- Swanson, Donald. *African Jim (Jim comes to Jo'burg)*. Δραμα, ρομαντική. Africa Film Library, 1949.
- Tanner, Alain. *Jonas Qui Aura 25 Ans En L'An 2000*, 1976.
- The Atlantic. 'Opening Discussion: What Does it Mean to Know New Orleans?' Παρουσιάστηκε στο New Orleans Resilient City: 10 Years Later, Sheraton New Orleans, 24 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/1/2023.
- — —. 'The Crescent City Now'. Παρουσιάστηκε στο New Orleans Resilient City: 10 Years Later, Sheraton New Orleans, 24 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#).
- — —. "Closing Discussion: What Does New Orleans Now Know?" Παρουσιάστηκε στο New Orleans Resilient City: 10 Years Later, Sheraton New Orleans, 24 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 29/1/2023. Τελευταία επίσκεψη 7/2/2023.
- The Nation at The New School. 'We're Still Here Ya Bastards: How The People of New Orleans Rebuilt Their City'. YouTube, 10 Ιουνίου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 8/1/2023.
- Third World. *1865 (96° In The Shade)*. Island Records, 1977. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 9/8/2020.
- Wendland, Tegan. 'Activists Challenge Concept Of 'Resilience,' Advocate For Change'. WWNO - New Orleans Public Radio, 28 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 3/2/2023.

100 Resilient Cities. *From an Idea to a Movement*, 2019. Διαθέσιμο [εδώ](#). Τελευταία επίσκεψη 12/4/2023.

**Παράρτημα: Το συνοδευτικό υλικό του Εναρκτήριου Εργαστηρίου για την
Αστική Ανθεκτικότητα του Δήμου Αθηναίων (Αθήνα, 26 Μαΐου 2015)**

12:30 – 13:00	Εγγραφές και υποδοχή με καφέ
13:00 - 13:20	Σύντομη Παρουσίαση του δικτύου 100 Resilient Cities και της Αστικής Ανθεκτικότητας Cristiana Fragola, Regional Director for Europe and the Middle East
13:20 – 13:30	Case Study της Αθήνας Κωνσταντίνα Καρύδη, Σύμβουλος Δημάρχου
13:30 – 13:40	Εισαγωγή στο Εργαστήριο και στις Διαδραστικές Ασκήσεις Λενιώ Μυριβήλη, Εντεταλμένη Σύμβουλος Αστικής Βιωσιμότητας
13:40 – 14:10	Διαδραστική Άσκηση 1: Τι είναι η Αστική Ανθεκτικότητα
14:10 – 15:00	Διαδραστική άσκηση 2: Ιεράρχηση των απρόσμεμων κρίσεων και των χρόνιων πιέσεων
15:00 – 15:30	Ελαφρύ Γεύμα στον κήπο
15:30 – 16:20	Διαδραστική άσκηση 3: Τρόποι διάγνωσης αστικής ανθεκτικότητας
16:20 – 17:10	Διαδραστική άσκηση 4: Χαρτογράφηση των φορέων της πόλης πάνω στην αστική ανθεκτικότητα
17:10 – 17:20	Συγκέντρωση στη κεντρική αίθουσα
17:20 – 17:45	Παρουσίαση Αποτελεσμάτων των ασκήσεων
17:45 – 18:00	Συμπεράσματα του Εργαστηρίου – Σύντομη Συζήτηση
18:00 – 18:20	Τα επόμενα βήματα για την ανάπτυξη της Αστικής Ανθεκτικότητας στην Αθήνα Scott Rosenstein, Αναπληρωτής Διευθυντής 100RC
18:20 – 18:40	Σύντομο Διάλειμα Καφέ
18:40 – 19:00	100RC VIDEO και αναλυτική παρουσίαση του δικτύου 100 Resilient Cities και της Αστικής Ανθεκτικότητας Bryna Lipper, Αντιπρόεδρος 100RC
19:00 – 19:20	Ομιλία Δημάρχου Αθηναίων, Γιώργου Καμίνη
19:40	Cocktail party

RESILIENT ATHENS WWW.100RESILIENTCITIES.ORG

ΓΙΝΕΤΕ ΜΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ «RESILIENT CITIES»

Υποβάλετε αίτηση για να γίνετε μέλος του δικτύου «100 Resilient Cities» και φέρτε αστική ανθεκτικότητα στην πόλη σας

Αναζητούμε και άλλες συνεργαζόμενες πόλεις, οι οποίες είναι έτοιμες να οικοδομήσουν την ανθεκτικότητά τους στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν. Η επόμενη ευκαιρία για τις πόλεις να ενταχθούν στο «100RC» θα είναι το καλοκαίρι του 2015, όταν ξεκινά ο τρίτος γύρος της Πρόκλησής μας. Στο μεταξύ, μπορείτε να μάθετε περισσότερα για εμάς, τις μεθόδους μας και για το πώς να φέρετε την ανθεκτικότητα στην πόλη σας, στον ιστότοπό μας.

Γίνετε Στρατηγικός Συνεργάτης

Στο πλαίσιο των προσπαθειών μας να φέρουμε τις πόλεις πιο κοντά με λύσεις ανθεκτικότητας θα χαρούμε πολύ να συνεργαστούμε με επενδυτές, τεχνολόγους, αρχιτέκτονες, ειδικούς στην ανάλυση δεδομένων και κινδύνων, καθώς και με άλλους οργανισμούς που μπορούν να βοηθήσουν τις πόλεις να αναπτύξουν και να υλοποιήσουν τις δικές τους στρατηγικές αστικής ανθεκτικότητας. Στους παρόντες συνεργάτες μας περιλαμβάνονται εταιρείες ανάλυσης δεδομένων, αντασφαλιστικές εταιρείες, αρχιτέκτονες, ειδικοί σε θέματα ενέργειας και άλλοι.

Οι ενδιαφερόμενες πόλεις και οι ενδεχόμενοι στρατηγικοί συνεργάτες θα πρέπει να επισκεφθούν τον ιστότοπό μας 100ResilientCities.org, για να μάθουν περισσότερα για τη συμμετοχή στο παγκόσμιο κίνημα αστικής ανθεκτικότητας.

ΜΕ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΟΥ
ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ROCKEFELLER

100 RESILIENT CITIES

Βοηθώντας τις πόλεις να γίνουν πιο ανθεκτικές στις φυσικές, κοινωνικές και οικονομικές προκλήσεις που αυξάνονται τον 21ο αιώνα.

@100ResCities

100resilientcities.org

Έως το 2050, περίπου το 70% του παγκόσμιου πληθυσμού θα ζει σε πόλεις.

Καθώς ο παγκόσμιος πληθυσμός συγκεντρώνεται όλο και περισσότερο σε αστικές περιοχές, οι οικονομικές επιπτώσεις, η συμπλοκότητα και οι καταστροφές από φυσικές και ανθρωπογενείς απειλές θα συνεχίσουν να αυξάνονται. Αν και δεν μπορούμε να προβλέψουμε την επόμενη φυσική, κοινωνική ή οικονομική αναταραχή, μπορούμε να ελέγξουμε τον τρόπο που προετοιμαζόμαστε και ανταποκρινόμαστε σε αυτές τις προκλήσεις. Το δίκτυο «100 Resilient Cities» έχει ως στόχο την παροχή βοήθειας, ώστε οι πόλεις μας να μπορούν να προσαρμόζονται καλύτερα στα πλήγματα και στα προβλήματα του κόσμου και να τα μετατρέπουν σε ευκαιρίες ανάπτυξης.

Οι πόλεις του δικτύου «100 Resilient Cities» λαμβάνουν τέσσερις μορφές υποστήριξης:

- 1. Χρηματοδότηση για την πρόσληψη ενός Διευθυντή Συμβούλου Αστικής Ανθεκτικότητας (Chief Resilience Officer - CRO).**
Ένας νέος καινοτομικός ανώτατος αξιωματούχος της πόλης, που θα ηγείται της διαδικασίας για την οικοδόμηση της αστικής ανθεκτικότητας και θα συντονίζει τις συλλογικές προσπάθειες των πόλεων.
- 2. Βοήθεια στην ανάπτυξη στρατηγικής αστικής ανθεκτικότητας.**
Η στρατηγική αυτή είναι μια διαδικασία με επικεφαλής τον CRO, η οποία απαιτεί τη δέσμευση όλων των φορέων, αξιοποιεί ευρύ φάσμα πόρων και θα λειτουργήσει ως το σχέδιο δράσης της πόλης σε θέματα αστικής ανθεκτικότητας.
- 3. Πρόσβαση σε μια πλατφόρμα εργαλείων και υπηρεσιών αστικής ανθεκτικότητας, για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της στρατηγικής τους.**
Η πλατφόρμα αποτελεί ένα σύνολο επιλεγμένων λύσεων για την οικοδόμηση της αστικής ανθεκτικότητας, από συνεργάτες στον ιδιωτικό, στο δημόσιο και στον ακαδημαϊκό τομέα, καθώς και στον τομέα των ΜΚΟ.
- 4. Συμμετοχή στο Δίκτυο «100 Resilient Cities».**
Οι CRO μοιράζονται βέλτιστες πρακτικές, επιλύουν προβλήματα συλλογικά, ανταλλάσσουν γνώσεις μεταξύ τους και με άλλους ειδικούς στην οικοδόμηση της αστικής ανθεκτικότητας.

Δηλώσεις μελών του δικτύου «100 Resilient Cities»

«Ως μέλος του δικτύου «100 Resilient Cities», η Νέα Ορλεάνη απέδειξε και εμπάθυνη την ικανότητά μας να ανακάμπτουμε με επιτυχία, μετά από φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές. Είμαι πεπεισμένος ότι, μέσω αυτής της συνεργασίας, η Νέα Ορλεάνη θα μετατραπεί σε παγκόσμιο πρότυπο αστικής ανθεκτικότητας έως τα 300ά γενέθλια της πόλης το 2018, οικοδομώντας την ανθεκτικότητα σε όλους τους τομείς και προσδιορίζοντας τις καλύτερες προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση των εγγενών φυσικών προκλήσεων της πόλης μας».

— Mitch Landrieu, Δήμαρχος
Νέα Ορλεάνη, Η.Π.Α.

«Η πόλη Βίβλος απέσπασε πολλά βραβεία τα τελευταία τέσσερα χρόνια, αλλά το πιο σημαντικό ήταν η επιλογή της από το δίκτυο «100 Resilient Cities». Μέσω αυτού του προγράμματος, κατανοούμε καλύτερα τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε και θα εργαστούμε για να τις ξεπεράσουμε και να αναδείξουμε την πόλη μας πρότυπο στην περιοχή».

— Ziad Hawat, Πρόεδρος,
Δήμος Τζιμπέλ – Βίβλος

«Το όραμά μας για την αστική ανθεκτικότητα έχει αλλάξει – αρχικά θεωρούσαμε ότι πρόκειται για τη μεμονωμένη ικανότητά μας να ξεπερνάμε τις αντιξοότητες. Σήμερα πιστεύουμε ότι η αστική ανθεκτικότητα δεν αφορά μόνο σε μεμονωμένες ικανότητες, αλλά και στη συλλογική ικανότητα των θεσμών μας να σχεδιάζουν στρατηγικά την ανάπτυξη της πόλης, με τρόπο που θα μειώνει τις επιπτώσεις των δυνητικών πληγμάτων και προβλημάτων».

— Santiago Uribe de la Rocha,
Διευθύνων Σύμβουλος Αστικής Ανθεκτικότητας,
Μεντελίν, Κολομβία

«Το Κράιστσερτς υπέβαλε αίτηση συμμετοχής στο δίκτυο «100 Resilient Cities» λόγω της επιθυμίας μας να μάθουμε από αυτά που πέρασαν άλλες πόλεις και να μοιραστούμε τις εμπειρίες μας με τον υπόλοιπο κόσμο. Επιδιώκαμε επίσης να αυξήσουμε το κοινωνικό μας κεφάλαιο και να επιφέρουμε πραγματικές αλλαγές, υιοθετώντας το μοντέλο του συμμετοχικού σχεδιασμού και της συλλογικής λήψης αποφάσεων. Η συμμετοχή μας θα αποτελούσε μια διαρκή κληρονομιά για την πόλη και το έθνος. Από τότε που συμμετέχουμε στο πρόγραμμα, διαπιστώνουμε τις τεράστιες δυνατότητες που προσφέρουν τα εργαλεία και το πλαίσιο του 100RC για να μετασχηματίσουμε όχι μόνο την Πόλη, αλλά και τον τρόπο που εργαζόμαστε ως οργανισμός. Είμαστε ενθουσιασμένοι που συμμετέχουμε σε αυτό το εγχείρημα, μαζί με τις άλλες συνεργαζόμενες πόλεις του δικτύου».

— Lianne Dalziel, Δήμαρχος
Κράιστσερτς, Νέα Ζηλανδία

Αστική Ανθεκτικότητα

Η ικανότητα των ανθρώπων, των κοινοτήτων και των πόλεων να επιβιώνουν, να προσαρμόζονται και να αναπτύσσονται, όσο ισχυρά και αν είναι οι απρόσμενες κρίσεις και τα χρόνια προβλήματα που βιώνουν. Αναπτύσσοντας ένα σχέδιο που εξετάζει συνολικά αυτού του είδους τις απειλές, μια πόλη είναι πιο ικανή να ανταποκριθεί σε αντιξοότητες και γενικά μπορεί ευκολότερα να προσφέρει βασικές παροχές, ιδίως στους φτωχούς και στις ευάλωτες ομάδες, τόσο σε καλούς όσο και σε δύσκολους καιρούς.

Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» υποστηρίζεται οικονομικά από το Ίδρυμα Rockefeller, ενώ η διαχείριση του έργου γίνεται από τον ανάδοχο Rockefeller Philanthropy Advisors (RPA), έναν ανεξάρτητο μη κερδοσκοπικό οργανισμό, σύμφωνα με την ενότητα 501(c)(3) του Κώδικα Δημόσιων Εσόδων των Η.Π.Α., που παρέχει κυβερνητική και επιχειρησιακή υποδομή στα χρηματοδοτούμενα έργα του.

ΑΠΡΟΣΜΕΝΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ περιλαμβάνουν:

- Σεισμούς
- Πυρκαγιές
- Πλημμύρες
- Αμμοθύελλες
- Ακραίο ψύχος
- Ατυχήματα επικίνδυνων υλικών
- Ισχυρές θύελλες και ακραίες βροχοπτώσεις
- Τρομοκρατία
- Επιδημία
- Εξεγέρσεις/πολιτικές αναταραχές
- Αστοχίες υποδομών ή κτιρίων
- Κύματα καύσιμα

ΧΡΟΝΙΕΣ ΠΙΕΣΕΙΣ περιλαμβάνουν:

- Λειψυδρία
- Έλλειψη (οικονομικά) προσιτής στέγασης
- Κακή ποιότητα του αέρα
- Υψηλό ποσοστό ανεργίας
- Μεταβαλλόμενα δημογραφικά στοιχεία
- Έλλειψη κοινωνικής συνοχής
- Φτώχεια και ανισότητα
- Γήρανση των υποδομών
- Μεταβαλλόμενες μακροοικονομικές τάσεις
- Παραβατικότητα και βία
- Ανεπαρκές σύστημα δημόσιων συγκοινωνιών

PIONEERED BY THE
ROCKEFELLER FOUNDATION

100 RESILIENT CITIES

100RC Συχνές Ερωτήσεις

1. Τι είναι η (αστική) ανθεκτικότητα;

Σύμφωνα με το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» η αστική ανθεκτικότητα είναι η ικανότητα που εμφανίζουν άνθρωποι, κοινότητες, οργανισμοί, επιχειρήσεις και συστήματα μέσα σε μία πόλη, να επιβιώνουν και να αναπτύσσονται ανεξάρτητα από όποιες χρόνιες πιέσεις ή οξείες κρίσεις αντιμετωπίζουν. Οι κρίσεις είναι μεμονωμένες καταστροφές, όπως πυρκαγιές, σεισμοί και πλημμύρες. Οι πιέσεις είναι παράγοντες που ταλαιπωρούν μία πόλη καθημερινά ή περιοδικά, όπως η χρόνια έλλειψη τροφής ή νερού, ένα αναποτελεσματικό σύστημα μεταφορών, η ενδημική βία ή τα υψηλά ποσοστά ανεργίας. Η αστική ανθεκτικότητα αποσκοπεί στη βελτίωση της πόλης, σε καλούς και κακούς καιρούς και για όλους, ειδικά τους φτωχούς και ευάλωτους.

Για περισσότερες πληροφορίες επισκεφτείτε την ιστοσελίδα:

<http://www.100resilientcities.org/resilience>

2. Τι ακριβώς προσφέρει η συμμετοχή στο δίκτυο του 100RC; Είναι αλήθεια ότι η κάθε πόλη-μέλος λαμβάνει επιχορήγηση 1 εκατομμυρίου δολαρίων;

Οι πόλεις-μέλη λαμβάνουν άμεση χρηματοδότηση μόνο για την πρόσληψη του Διευθύνοντος Συμβούλου Αστικής Ανθεκτικότητας (Chief Resilience Officer, CRO). Το κόστος αυτής της θέσης μπορεί να ποικίλει από πόλη σε πόλη. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι πόλεις δε θα λάβουν επιταγή αξίας 1 εκατομμυρίου δολαρίων. Παρόλα αυτά, οι κύριες προσφορές τους προγράμματος για κάθε πόλη ξεπερνούν κατά πολύ το συγκεκριμένο ποσό.

Μέσω, λοιπόν, του προγράμματος «100 Resilient Cities», οι πόλεις θα λάβουν οικονομική και υλικοτεχνική καθοδήγηση ώστε να εισάγουν μία νέα, σημαντική θέση στη διοίκηση της πόλης, τον Διευθύνοντα Σύμβουλο Αστικής Ανθεκτικότητας (Chief Resilience Officer, CRO). Ο CRO θα ηγείται όλων των ενεργειών και δράσεων προς την αστική ανθεκτικότητα. Θα υπάρξει επίσης, τεχνική υποστήριξη για την ανάπτυξη μίας συνολικής στρατηγικής αστικής ανθεκτικότητας, η οποία θα αντικατοπτρίζει τις ανάγκες όλων των περιοχών της πόλης. Επιπλέον, προκειμένου να αναπτύξει και να εφαρμόσει τη συγκεκριμένη στρατηγική, κάθε πόλη θα έχει πρόσβαση σε μία πλατφόρμα με υπηρεσίες που θα παρέχονται από τον ιδιωτικό τομέα και από μη

κυβερνητικούς οργανισμούς. Τέλος, οι πόλεις-μέλη θα ενταχθούν σε ένα δίκτυο ανταλλαγής γνώσεων και βέλτιστων πρακτικών.

3. Ποιες πόλεις είναι ήδη μέλη του δικτύου 100RC; Πότε μία πόλη γίνεται μέλος;

Μέχρι στιγμής, 67 πόλεις ανήκουν στο δίκτυο του 100RC. Η λίστα μπορεί να βρεθεί εδώ: <http://www.100resilientcities.org/cities>

Η Πρόκληση «100 Resilient Cities» είναι η διαδικασία αιτήσεων με την οποία οι πόλεις μπορούν να γίνουν μέλη του προγράμματος. Το Δεκέμβριο του 2013 επιλέχθηκαν οι πρώτες 32 πόλεις, ενώ το Δεκέμβριο του 2014, οι επόμενες 35. Ο επόμενος γύρος συμμετοχών αναμένεται να ανοίξει τέλος του 2015 ή αρχές του 2016.

Η ομάδα του «100 Resilient Cities», καθώς και μία επιτροπή, αποτελούμενη από έμπειρους κριτές, εξετάζει τις αιτήσεις των υποψηφίων πόλεων. Οι κριτές αναζητούν καινοτόμους δημάρχους, σύγχρονους καταλύτες αλλαγών, ιστορικό δημιουργίας εταιρικών σχέσεων και αποδεδειγμένη ικανότητα συνεργασίας με πληθώρα φορέων.

Δείτε την παρακάτω ανάρτηση στο blog μας για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.100resilientcities.org/blog/entry/what-makes-a-good-100rc-application1>

4. Ποιες είναι οι αρμοδιότητες του CRO;

Ο Διευθύνων Σύμβουλος Αστικής Ανθεκτικότητας (Chief Resilience Officer, CRO) είναι ένας διευθύνων ή ειδικός σύμβουλος του Δημάρχου της πόλης. Οι αρμοδιότητες του CRO έγκεινται αφενός στο να φέρει σε επαφή κυβερνητικούς και κοινωνικούς φορείς, και αφετέρου να αξιολογήσει διαθέσιμα εργαλεία και ειδικούς με σκοπό όλοι μαζί να αναπτύξουν μια στρατηγική αστικής ανθεκτικότητας.

Διαβάστε περισσότερα για το ρόλο του CRO: <http://www.100resilientcities.org/blog/entry/what-is-a-chief-resilience-officer1>

5. Ποια είναι η διαφορά της αστικής ανθεκτικότητας ως προς την αειφορία και την ελαχιστοποίηση του κινδύνου καταστροφών (ΕΚΚ);

Η αστική ανθεκτικότητα μπορεί να περιλαμβάνει αυτούσιες έννοιες και ιδέες της αειφορίας και της ελαχιστοποίησης κινδύνου καταστροφών, αλλά προχωρά πολύ περισσότερο, ως αποτέλεσμα της συνολικής και προληπτικής προσέγγισης που υιοθετεί. Η αειφορία αποσκοπεί στο να δημιουργήσει ισορροπία μακροπρόθεσμα στον κόσμο, δεδομένου ότι εξαντλούνται οι φυσικοί πόροι. Αντίθετα, η ανθεκτικότητα αποσκοπεί στο να ενδυναμώσει τα υπάρχοντα συστήματα και να τα κάνει να ευδοκιμήσουν σε ένα κόσμο, όπου είναι δεδομένο ότι δεν επικρατεί πλέον ισορροπία.

Επιπλέον, η έννοια της ανθεκτικότητας είναι ευρύτερη της έννοιας της ΕΚΚ, καθώς ενώ η ΕΚΚ αποσκοπεί στη ελαχιστοποίηση της ζημιάς που προκαλείται

από φυσικούς κινδύνους, η ανθεκτικότητα δημιουργεί ένα προληπτικό και συνεκτικό σχέδιο αντιμετώπισης κρίσεων και πιέσεων, από φυσικές καταστροφές μέχρι δυσμενείς κοινωνικο-οικονομικές τάσεις.

Επί της ουσίας, η ανθεκτικότητα δεν περιλαμβάνει απλά στρατηγικές αντιμετώπισης ή προσαρμογής, αλλά μετασχηματιστικές δράσεις που αποσκοπούν στη βελτίωση των πόλεων, τόσο βραχυπρόθεσμα, όσο και μακροπρόθεσμα.

6. Πολλές κυβερνήσεις, ανά τον κόσμο, βρίσκονται αυτή την περίοδο αντιμέτωπες με μέτρα λιτότητας και τις συνέπειες αυτών. Πιστεύετε ότι είναι κατάλληλη η περίοδος για την προσθήκη ενός ακόμα ατόμου στην κυβέρνηση; Ειδικά εφόσον σκοπεύετε να πληρώνετε το μισθό του/της μόνο για τα επόμενα 2-3 χρόνια και όχι εφάπαξ;

Η αρχική επένδυση για τη λήψη σκληρών ή ήπιων μέτρων ενδέχεται να είναι αρκετά υψηλή, και σίγουρα πολλές σύγχρονες πόλεις δε διαθέτουν τους απαραίτητους πόρους. Παρόλα αυτά, η ανθεκτικότητα προσφέρει μεγιστοποίηση των οφελών σε σχέση πάντα με το κόστος. Έτσι, οι κυβερνήσεις ξοδεύουν, με όσο το δυνατόν καλύτερο τρόπο - απαραίτητη προϋπόθεση σε καιρούς δημοσιονομικής λιτότητας και περικοπών. Δρώντας σε όλους τους τομείς της διακυβέρνησης, ο Διευθύνων Σύμβουλος Αστικής Ανθεκτικότητας (CRO) φροντίζει ώστε οι πόλεις να λάβουν τα μέγιστα από οποιαδήποτε δράση, και ότι το κάθε έργο ή πρωτοβουλία θα έχει σίγουρα, περισσότερα από ένα οφέλη.

Για παράδειγμα, η ανθεκτικότητα επιβάλλει ότι η κατασκευή ενός δρόμου δε θα έχει ένα και μόνο σκοπό. Υιοθετώντας μία πιο ολιστική αντίληψη, μπορεί κανείς να σκεφτεί ότι ο δρόμος αυτός μπορεί να δημιουργήσει ένα αντιπλημμυρικό φράγμα. Με τον κατάλληλο φωτισμό, μπορεί να αποτελέσει ασφαλή χώρο περιπάτου και συνάντησης των πολιτών. Αν ο δρόμος αυτός συνδέσει ετερόκλητες συνοικίες, μπορεί να ενισχύσει τη συνοχή. Τέλος αν συνδέει μία περιοχή με λιγότερες εγκαταστάσεις υγείας και μία με περισσότερες, σημαντικά αποτελέσματα όσον αφορά τις παροχές υπηρεσιών υγείας μπορούν να προκύψουν.

Με τον τρόπο αυτό, σημαντικοί στόχοι μπορούν να επιτευχθούν με μόλις ένα έργο, ενώ αποφεύγεται η σπατάλη χρημάτων, χρόνου και προσπάθειών. Με άλλα λόγια λοιπόν, ο CRO αποτελεί ένα ιδανικό εργαλείο σε περίοδο λιτότητας.

7. Η επιχορήγηση που παρέχετε αφορά μόνο το μισθό ενός ατόμου. Πως πιστεύετε ότι μόνο ένα άτομο μπορεί να επιφέρει τις απαραίτητες αλλαγές στον τομέα αυτόν;

Είναι πολύ σημαντικό να θυμόμαστε ότι δε πρόκειται μόνο για ένα άτομο - ο CRO επιστρατεύει τους πόρους της πόλης, μία ομάδα συμβούλων, την πλατφόρμα συνεργατών του 100RC, καθώς και τους φορείς της πόλης. Ο CRO είναι ο σύνδεσμος που φέρνει κοντά ετερόκλητους ανθρώπους και διαδικασίες, και αξιοποιεί τους διαθέσιμους πόρους με αποτελεσματικό και αποδοτικό τρόπο.

Με άλλα λόγια, ο CRO είναι η άκρη του δόρατος της ανθεκτικότητας, έχει πίσω του μία ολόκληρη ομάδα ανθρώπων και πλήθος διαθέσιμων πόρων.

8. Είναι δεδομένο ότι η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας θα κοστίζει αρκετά. Πως είστε σίγουροι ότι θα μπορέσετε να καλύψετε τα έξοδα για πρωτοβουλίες και δράσεις που θα προκύψουν κατά την ανάπτυξη της στρατηγικής ανθεκτικότητας;

Πρώτα από όλα, υπάρχουν δραστηριότητες ανάπτυξης της ανθεκτικότητας που δεν κοστίζουν πολύ, και όμως μπορούν να κάνουν τη διαφορά σε μία πόλη, για παράδειγμα: η προώθηση συμμετοχικών κοινοτήτων, η μεταρρύθμιση των κυβερνητικών υπηρεσιών, η βελτίωση των οικοδομικών κανονισμών κτλ.

Επίσης, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο CRO, δρώντας σε όλους τους τομείς της διακυβέρνησης, μπορεί να κάνει τη διακυβέρνηση πιο αποτελεσματική, απελευθερώνοντας οικονομικούς πόρους, οι οποίοι, στη συνέχεια, μπορούν να αξιοποιηθούν σε άλλα έργα.

Τέλος, η Πλατφόρμα Συνεργατών του 100RC βοηθά στην εφαρμογή των παραπάνω ενεργειών. Προσφέρουμε στις πόλεις τα πάντα, από καινοτόμα χρηματοοικονομικά προϊόντα, μέχρι παγκοσμίου φήμης, εργαλεία ανάλυσης κινδύνου. Στόχος μας είναι η μείωση του κόστους ανάπτυξης της ανθεκτικότητας, ώστε να βρεθούν οι αναγκαίοι πόροι. Ένα πράγμα είναι σίγουρο - οι πόλεις έχουν κουραστεί να μένουν στο σχεδιασμό και να μην πραγματοποιούνται έργα. Είμαστε εδώ για να βοηθήσουμε τις πόλεις-μέλη να αναλάβουν δράση.

9. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στο πρόγραμμα 100 Resilient Cities και στο Ίδρυμα Rockefeller;

Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» δημιουργήθηκε από το Ίδρυμα Rockefeller το 2013, για τον εορτασμό των εκατό χρόνων από τη ίδρυση του ιδρύματος. Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» στηρίζεται οικονομικά από το Ίδρυμα Rockefeller και διαχειρίζεται ως χρηματοδοτούμενο πρόγραμμα από τους Rockefeller Philanthropy Advisors (RPA), έναν ανεξάρτητο, μη κερδοσκοπικό οργανισμό, που παρέχει διοικητικές υπηρεσίες και λειτουργικές υποδομές στα χρηματοδοτούμενα έργα του. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους RPA δείτε την ιστοσελίδα: www.rockpa.org, ενώ για το Ίδρυμα Rockefeller δείτε σχετικά εδώ: www.rockefellerfoundation.org

10. Τι είναι το Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας;

Το Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας (ΠΑΑ) είναι ένα μοναδικό εργαλείο που αναπτύχθηκε από την Arup, μέσα από εκτενή έρευνα πάνω στις πόλεις και με την υποστήριξη του ιδρύματος Rockefeller. Παρέχει ένα πρίσμα μέσα από το οποίο μπορεί να γίνει κατανοητή τόσο η πολυπλοκότητα των πόλεων, όσο και οι άξονες ανάπτυξης που συμβάλλουν στην ανθεκτικότητά τους.

11. Τι είναι η Πλατφόρμα 100RC;

Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» παρέχει στις πόλεις-μέλη πρόσβαση σε μία επιμελημένη πλατφόρμα με εργαλεία ανάπτυξης της αστικής ανθεκτικότητας και υπηρεσίες που προσφέρονται από προσεκτικά επιλεγμένους συνεργάτες μας, οι οποίοι προέρχονται από τον δημόσιο, ιδιωτικό, ακαδημαϊκό και μη κερδοσκοπικό τομέα.

Οι στόχοι μας δεν εξαντλούνται στο να βοηθήσουμε τις πόλεις-μέλη να αξιοποιήσουν πόρους πέρα από τα 100 εκατομμύρια δολάρια για τα οποία έχει δεσμευτεί το Ίδρυμα Rockefeller. Μέσω των Συνεργατών Πλατφόρμας, το 100RC εισάγει μία αγορά εργαλείων ανθεκτικότητας. Μόλις οι Συνεργάτες Πλατφόρμας αντιληφθούν τι ακριβώς χρειάζονται οι πόλεις, δημιουργούν νέα εργαλεία ή βελτιώνουν τα υπάρχοντα, και στη συνέχεια τα θέτουν στη διαθεσιμότητα των πόλεων-μελών.

Για να μάθετε περισσότερα για την Πλατφόρμα του 100RC δείτε εδώ:

<http://www.100resilientcities.org/blog/entry/what-is-the-100-resilient-cities-platform-of-partners>

12. Ποιοι είναι οι συνεργάτες πλατφόρμας του 100RC;

Η λίστα των Συνεργατών Πλατφόρμας μεγαλώνει συνεχώς, ενώ προς το παρόν περιλαμβάνει οργανισμούς όπως:

Η SwissRe, η οποία παρέχει το εργαλείο CatNet, ένα ιδιόκτητο εργαλείο, το οποίο βοηθά τις πόλεις-μέλη να κατανοήσουν την έκθεσή τους σε κινδύνους και να εστιάσουν στον προληπτικό σχεδιασμό.

Η Palantir είναι μία εταιρεία ανάλυσης δεδομένων που βοηθά τις πόλεις-μέλη να κατανοήσουν και να ενσωματώσουν τις μαζικές εισροές πληροφοριών και δεδομένων, έτσι ώστε να τις αξιοποιήσουν όσο το δυνατόν καλύτερα, λύνοντας προβλήματα με νέους, επαναστατικούς τρόπους.

Το American Institute of Architects και τα Architecture for Humanity's Resilience Design Studios βοηθούν τις πόλεις να ενισχύσουν το δομημένο περιβάλλον μέσα από επαγγελματική ανάπτυξη, να αναπτύξουν νέα πρότυπα οικοδομικών κανονισμών και να σχεδιάσουν υπηρεσίες.

13. Ποιος είναι ο στόχος του δικτύου των 100RC;

Μέσω της συμμετοχής στο δίκτυο του προγράμματος «100 Resilient Cities», οι πόλεις και οι CROs μπορούν να ανταλλάξουν βέλτιστες πρακτικές, να λύσουν προβλήματα συλλογικά, να συλλέξουν γνώσεις ο ένας από τον άλλον, και να επικοινωνήσουν με ειδικούς στην αστική ανθεκτικότητα. Αυτές οι δραστηριότητες διαδικτύωσης, αφενός θα μετατρέψουν τους CROs σε παγκόσμιους πρεσβευτές της αστικής ανθεκτικότητας, και αφετέρου θα διευκολύνουν την ανάπτυξη μιας παγκόσμιας πρακτικής πάνω στην αστική ανθεκτικότητα.

Ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα που καλείται να λύσει το πρόγραμμα «100 Resilient Cities», είναι το γεγονός ότι η επίλυση των προβλημάτων δεν κλιμακώνεται – με άλλα λόγια, πολλές πόλεις αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα, αλλά ξεκινάνε κάθε φορά από το μηδέν προκειμένου να τα λύσουν. Συνδέοντας ειδικούς και επαγγελματίες της αστικής ανθεκτικότητας, ανά τον κόσμο, ελπίζουμε ότι θα καταφέρουμε να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα αυτό.

14. Ποια είναι η στρατηγική ανάπτυξης της αστικής ανθεκτικότητας των 100RC;

Η στρατηγική ανάπτυξης της αστικής ανθεκτικότητας του 100RC είναι μία περίοδος 6-9 μηνών, κατά τη διάρκεια της οποίας γίνεται προσπάθεια για τη δημιουργία ενός σχεδίου για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας στην πόλη. Σημαντικές δράσεις είναι: η εμπλοκή ενός ευρέως φάσματος φορέων, ο προσδιορισμός των προτεραιοτήτων της πόλης σε σχέση με την ανθεκτικότητα και η κατάληξη σε ένα πραγματοποιήσιμο πακέτο πρωτοβουλιών.

Μία από τις πρώτες ενέργειες του CRO είναι η καταγραφή των υπάρχοντων σχεδίων – σκοπός μας είναι να εργαστούμε πάνω σε αυτά που έχει ήδη δημιουργήσει η πόλη, και όχι να τα δημιουργήσουμε από την αρχή. Ο CRO θα προσδιορίσει τις κρίσεις και πιέσεις που ταλαιπωρούν την πόλη, και θα αξιολογήσει την ικανότητά της για την αποτελεσματική αντιμετώπισή τους. Αυτό υποδηλώνει αρχικά τη γνώση υπάρχουσών στρατηγικών ανθεκτικότητας και στη συνέχεια την ενσωμάτωσή τους σε μία κοινή στρατηγική συμπληρώνοντας τα κενά, όπου αυτά υπάρχουν.

Επομένως, οι πόλεις αξιοποιούν τα έχοντα, ενώ παράλληλα βελτιώνουν τα συστήματά τους με την παροχή επιπλέον πόρων, όπως είναι η πλατφόρμα υπηρεσιών και οι σύμβουλοι που προσφέρει το πρόγραμμα.

15. Ποιος είναι ο στόχος της στρατηγικής ανάπτυξης της αστικής ανθεκτικότητας του 100RC;

Ο κυριότερος στόχος της στρατηγικής ανάπτυξης ανθεκτικότητας του 100RC είναι να πυροδοτήσει δράσεις, επενδύσεις και υποστήριξη, τόσο μέσα στην τοπική αυτοδιοίκηση αλλά και από εξωτερικές ομάδες. Πολύ περισσότερο από ένα στατικό οδηγό, η στρατηγική ανάπτυξης της αστικής ανθεκτικότητας αποτελεί στην πραγματικότητα, ένα ζωντανό ντοκουμέντο, το οποίο μεταλλάσσεται συνεχώς, καθώς οι προτεραιότητες αλλάζουν και δράσεις και πρωτοβουλίες λαμβάνουν χώρα.

16. Ποιοι είναι οι στρατηγικοί συνεργάτες που δουλεύουν μαζί με τις πόλεις-μέλη;

Το 100RC συνεργάζεται με μερικές από τις καλύτερες παγκοσμίως τεχνικές εταιρείες, σε μια προσπάθεια να αναπτύξει στρατηγικές αστικής ανθεκτικότητας στις διάφορες πόλεις-μέλη (AECOM, HR&A, Dalberg, Accenture, ARUP, ICLEI, κτλ). Όλες αυτές οι εταιρείες διαθέτουν γραφεία σε τοπικό επίπεδο, στις επιμέρους χώρες. Έτσι λοιπόν, το 100RC μπορεί να αξιοποιεί τις ικανότητές τους τοπικά, ενώ παράλληλα επωφελείται της παγκόσμιας επιρροής τους και της ικανότητάς τους να μεγιστοποιούν τον αντίκτυπό τους παγκοσμίως, να διευκολύνουν την κοινή χρήση εμπειριών και να κλιμακώνουν βέλτιστες πρακτικές.

17. Τι είναι το μέρισμα ανθεκτικότητας;

Το μέρισμα ανθεκτικότητας είναι η απόδοση των επενδύσεων στην ανθεκτικότητα, είτε πρόκειται για χρηματοοικονομική, είτε για πιο ποιοτική απόδοση, όπως για παράδειγμα η μείωση ανισοτήτων ή η αύξηση της

κοινωνικής συνοχής. Το μέρισμα ανθεκτικότητας συνδέεται με την πεποίθηση ότι η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας επιφέρει θετικά αποτελέσματα τόσο σε περιόδους κρίσης, όσο και σε ήρεμες περιόδους.

Το Νοέμβριο του 2014, ο εκδοτικός οίκος PublicAffairs εξέδωσε το βιβλίο της Judith Rodin, «Το Μέρισμα Ανθεκτικότητας», το οποίο αντλεί παραδείγματα από τη δουλειά του Ιδρύματος Rockefeller και όχι μόνο, και αναπτύσσει επιχειρήματα υπέρ της ανάγκης να υιοθετήσουν οι επιχειρήσεις, κοινότητες, πόλεις και χώρες νοοτροπία ανθεκτικότητας και έτσι, να επιτύχουν το μέρισμα ανθεκτικότητάς τους.

Για περισσότερες πληροφορίες επισκεφτείτε την ιστοσελίδα: <http://resiliencedividend.org/>

18. Σε ποιον θα πρέπει να απευθυνθώ σε περίπτωση που έχω περισσότερες ερωτήσεις σχετικά με το πρόγραμμα 100RC;

Αν επιθυμείτε να μάθετε περισσότερα για το πώς μπορείτε να πάρετε μέρος στο κίνημα των ανθεκτικών πόλεων, επισκεφτείτε τον παρακάτω σύνδεσμο:

<http://www.100resilientcities.org/pages/contact/contact-us>

19. Για ποιο λόγο οι πόλεις αποτελούν το επίκεντρο της έρευνας;

Πρώτα από όλα, ο κόσμος αστικοποιείται ραγδαία – μέχρι το 2050, το 75% του πληθυσμού παγκοσμίως θα ζει σε πόλεις. Επιπλέον, διάφορες παγκόσμιες πιέσεις που εμφανίζονται σε επίπεδο πόλης δημιουργούν νέες προκλήσεις και αβεβαιότητα: τέτοιες πιέσεις είναι η κλιματική αλλαγή, οι εξάρσεις ασθενειών, οι οικονομικές διακυμάνσεις και η τρομοκρατία. Ξαφνικές κρίσεις ή συσσωρευμένες πιέσεις μπορούν να προκαλέσουν σημαντικές φθορές και αποδιοργάνωση – το 2011 μόνο, το κόστος των φυσικών καταστροφών υπολογίζεται περίπου στα 380 δισεκατομμύρια δολάρια παγκοσμίως. Καθώς τα αστικά συστήματα συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους, μία βλάβη ή δυσλειτουργία μπορεί να οδηγήσει σε πολλαπλή ή διαδοχική αποτυχία. Στη χειρότερη περίπτωση επέρχεται κοινωνική ανεπάρκεια, φυσική καταστροφή ή οικονομική ύφεση.

Για να μάθετε περισσότερα για τους λόγους που οι πόλεις αποτελούν τον κύριο χώρο δράσης για την ανάπτυξη της αστικής ανθεκτικότητας, επισκεφτείτε το blog μας: <http://www.100resilientcities.org/blog/entry/six-big-reasons-we-focus-on-cities>

20. Για πόσο καιρό σκοπεύετε να πληρώνετε το μισθό του CRO; Μόλις τελειώσει η αρχική περίοδος χρηματοδότησης, είναι αναγκασμένη η πόλη να συνεχίσει να πληρώνει το μισθό του CRO;

Το πρόγραμμα χρηματοδοτεί τη θέση του CRO για τα επόμενα δύο ή τρία χρόνια. Γενικά πάντως, πιστεύουμε ότι η πόλη θα επωφεληθεί σημαντικά από την παρουσία του CRO και θα συνεχίσει να χρηματοδοτεί τη συγκεκριμένη θέση, ακόμα και μετά τη λήξη της χρηματοδότησης από το πρόγραμμα «100 Resilient Cities».

21. Πως μπορεί να βοηθηθεί η πόλη από μία επιχορήγηση της τάξεως μόλις του 1 εκατομμυρίου δολαρίων; Χρειαζόμαστε υποδομές αξίας δισεκατομμυρίων.

Οι πόλεις δε λαμβάνουν στην ουσία επιχορήγηση ενός εκατομμυρίου δολαρίων. Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» πληρώνει το μισθό του CRO αλλά τα πιο σημαντικά οφέλη της συνεργασίας μας αφορούν τη βαθιά τεχνογνωσία, την υποστήριξη στην ανάπτυξη του σχεδίου ανθεκτικότητας και την πρόσβαση στους συνεργάτες πλατφόρμας. Η πλατφόρμα περιέχει μερικά από τα πιο σημαντικά εργαλεία ανάπτυξης της ανθεκτικότητας παγκοσμίως, τα οποία προέρχονται από το δημόσιο, τον ιδιωτικό τομέα και από μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς.

PIONEERED BY THE
ROCKEFELLER FOUNDATION

100 RESILIENT CITIES

Τι είναι το πρόγραμμα «100 Resilient Cities»?

Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities», πρωτοβουλία του Ιδρύματος Rockefeller (100RC), έχει σκοπό να βοηθήσει πόλεις ανά τον κόσμο να γίνουν πιο ανθεκτικές απέναντι στις φυσικές, κοινωνικές και οικονομικές προκλήσεις, οι οποίες αποτελούν ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό του 21^{ου} αιώνα. Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» υποστηρίζει την υιοθέτηση και ενσωμάτωση της αστικής ανθεκτικότητας, τόσο ως προς απρόσμενες κρίσεις (καταστάσεις έκτακτης ανάγκης), όπως είναι οι σεισμοί, πλημμύρες, επιδημίες κτλ., όσο και προς χρόνιες πιέσεις (κοινωνικές, περιβαλλοντικές ή οικονομικές), που εξασθενούν τον αστικό ιστό, μέρα με τη μέρα ή σε περιοδική βάση. Παραδείγματα χρόνιων πιέσεων είναι: η αυξημένη ανεργία, ένα αναποτελεσματικό σύστημα δημόσιων μεταφορών, η ενδημική βία και η χρόνια έλλειψη τροφίμων ή νερού. Αντιμετωπίζοντας απρόσμενες κρίσεις και χρόνιες πιέσεις, η πόλη αντιδρά καλύτερα σε ανεπιθύμητα συμβάντα και εμφανίζεται περισσότερο ικανή να προσφέρει, τουλάχιστον, τις βασικές παροχές και λειτουργίες για όλους, σε καλούς και κακούς καιρούς.

Στις πόλεις που συμμετέχουν στο δίκτυο των 100RC, παρέχεται:

1. Οικονομική και υλικοτεχνική καθοδήγηση για τη θέσπιση μίας νέας, καινοτόμου θέσης αστικής διακυβέρνησης, ενός Διευθύνοντα Συμβούλου για την Αστική Ανθεκτικότητα (Chief Resilience Officer - CRO), ο οποίος θα διευθύνει την πορεία της πόλης προς την αστική ανθεκτικότητα.
2. Υποστήριξη αυτού του CRO, ώστε να μπορέσει να καθοδηγήσει τους φορείς της πόλης στην ανάπτυξη μίας στρατηγικής ανάπτυξης της αστικής ανθεκτικότητας. Αυτή η στρατηγική θα αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια μιας περιόδου 6 έως 9 μηνών και θα αποτελέσει το χάρτη πορείας της πόλης προς την αστική ανθεκτικότητα.
3. Πρόσβαση σε εργαλεία, παρόχους υπηρεσιών και συνεργάτες από τον ιδιωτικό, δημόσιο και μη-κερδοσκοπικό τομέα, οι οποίοι είναι σε θέση να βοηθήσουν τις πόλεις να αναπτύξουν και να εφαρμόσουν συγκεκριμένες στρατηγικές αστικής ανθεκτικότητας. Τωρινοί συνεργάτες είναι εταιρίες ανάλυσης δεδομένων, αντασφαλιστικές εταιρίες, αρχιτέκτονες, ειδικοί σε θέματα ενέργειας κτλ.
4. Ένταξη στο δίκτυο 100RC, μέσα στο οποίο οι CRO μπορούν να ανταλλάξουν βέλτιστες πρακτικές, να προχωρήσουν στην επίλυση προβλημάτων συλλογικά, και να συλλέξουν γνώσεις ο ένας από τον άλλον, καθώς και από τους διάφορους ειδικούς στην αστική ανθεκτικότητα.

Μέσα από αυτές τις προσφορές, το 100RC αποσκοπεί όχι μόνο στο να βοηθήσει συγκεκριμένες πόλεις να γίνουν πιο ανθεκτικές, αλλά και στο να διευκολύνει μία παγκόσμια πρακτική ανάπτυξης της αστικής ανθεκτικότητας. Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» ξεκίνησε το Δεκέμβριο του 2013 με μία ομάδα από 32 πόλεις, ενώ το Δεκέμβριο του 2014 ανακοινώθηκε η δεύτερη ομάδα, αποτελούμενη από 35 πόλεις.

Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» στηρίζεται οικονομικά από το ίδρυμα Rockefeller και διαχειρίζεται ως χρηματοδοτούμενο πρόγραμμα από τους Rockefeller Philanthropy Advisors (RPA), έναν ανεξάρτητο, 501(c)(3), μη κερδοσκοπικό οργανισμό, που παρέχει διοικητικές υπηρεσίες και λειτουργικές υποδομές στα χρηματοδοτούμενα έργα του.

Our Member Cities

● ROUND ONE CITIES
● ROUND TWO CITIES

ROUND ONE CITIES:

Ashkelon	Glasgow	Porto Alegre
Bangkok	Jacksonville	Quito
Berkeley	Los Angeles	Ramallah
Boulder	Mandalay	Rio de Janeiro
Bristol	Medellin	Rome
Byblos	Melbourne	Rotterdam
Christchurch	Mexico City	San Francisco
Da Nang	New Orleans	Semarang
Dakar	New York City	Surat
Durban	Norfolk	Vejle
El Paso	Oakland	

ROUND TWO CITIES:

Accra	Deyang	San Juan
Amman	Enugu	Santa Fe
Arusha	Huangshi	Santiago de los Caballeros
Athens	Juárez	Santiago, Metropolitan Region
Barcelona	Kigali	Singapore
Belgrade	Lisbon	St. Louis
Bengaluru	London	Sydney
Boston	Milan	Thessaloniki
Cali	Montreal	Toyama
Chennai	Paris	Tulsa
Chicago	Phnom Penh	Wellington City
Dallas	Pittsburgh	

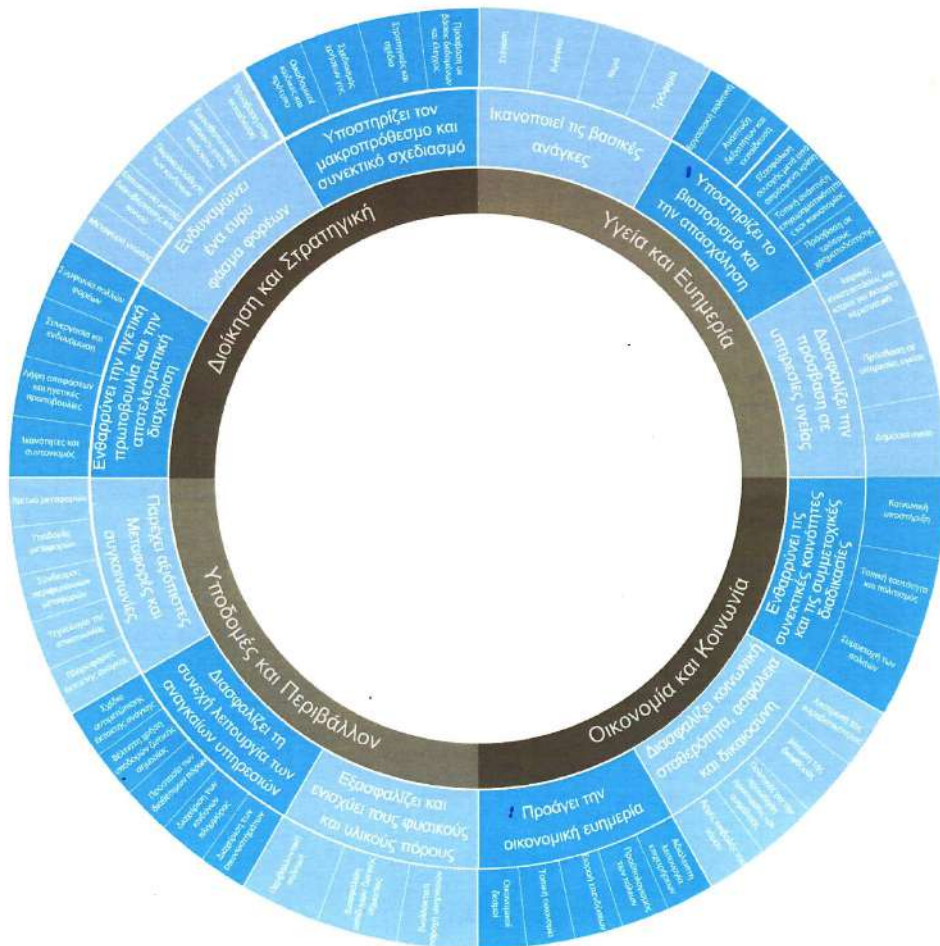
For more information, please visit 100resilientcities.org

PIONEERED BY THE
ROCKEFELLER FOUNDATION

100 RESILIENT CITIES

Το Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας

Άξονες Ανάπτυξης	
Υγεία & Ευημερία	<p>1. Ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες Μια ανθεκτική πόλη δίνει την ευκαιρία σε όλους να ικανοποιούν τις βασικές ανάγκες τους, ιδιαίτερα σε εποχές κρίσης. Σε αυτό συμπεριλαμβάνεται η δυνατότητα των πολιτών να έχουν πρόσβαση σε πόρους, οι οποίοι θα τους εξασφαλίσουν επιβίωση και ευημερία, όπως τροφή, νερό και υγιεινή, ενέργεια και στέγαση.</p>
	<p>2. Υποστηρίζει το βιοπορισμό και την απασχόληση Μια ανθεκτική πόλη υποστηρίζει την δυνατότητα των πολιτών να έχουν πρόσβαση σε ποικίλες ευκαιρίες βιοπορισμού και απασχόλησης, συμπεριλαμβανόμενης της πρόσβασης στην κοινωνική πρόνοια και τις επιχειρηματικές επενδύσεις. Σε αυτό τον άξονα συμπεριλαμβάνονται η ανάπτυξη δεξιοτήτων και η εκπαίδευση, η δίκαιη εργασιακή νομοθεσία, η ανάπτυξη και η καινοτομία.</p>
	<p>3. Διασφαλίζει την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας Μια ανθεκτική πόλη διασφαλίζει πρόσβαση σε αποτελεσματικές υπηρεσίες υγείας, καθώς και υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης, ώστε να προστατεύεται τόσο η σωματική, όσο και η ψυχική υγεία των πολιτών. Σε αυτό τον άξονα συμπεριλαμβάνονται ιατροί, κλινικές, ασθενοφόρα και νοσοκομειακός σχεδιασμός.</p>
Οικονομία & Κοινωνία	<p>4. Ενθαρρύνει τις συνεκτικές κοινότητες και τις συμμετοχικές διαδικασίες Μια ανθεκτική πόλη ενθαρρύνει ένα περιβάλλον, το οποίο δημιουργεί και υποστηρίζει συνεκτικές κοινότητες, στις οποίες οι πολίτες συμμετέχουν ενεργά, με αποτέλεσμα να δημιουργείται αίσθημα συλλογικής ταυτότητας και αμοιβαίας στήριξης. Σε αυτό συμπεριλαμβάνονται η ανάπτυξη αίσθηματος κοινής τοπικής ταυτότητας - η καλλιέργεια κοινωνικών σχέσεων και δικτύων μέσω της διασφάλισης χώρων, στους οποίους οι κάτοικοι μπορούν να συναναστρέφονται και να αναπτύσσουν διαπροσωπικές σχέσεις - η προώθηση μιας κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς, χωρίς αποκλεισμούς - η ενθάρρυνση πολιτισμικής ποικιλομορφίας, σε συνδυασμό με την προώθηση της ανοχής και της προθυμίας για αποδοχή διαφορετικών πολιτισμών.</p>
	<p>5. Διασφαλίζει κοινωνική σταθερότητα, ασφάλεια και δικαιοσύνη Μια ανθεκτική πόλη προσφέρει μια εκτενή προσέγγιση στην επιβολή του νόμου και τη δικαιοσύνη, ώστε να διασφαλίζεται μια σταθερή, ασφαλή και δίκαιη κοινωνία. Σε αυτό συμπεριλαμβάνονται δίκαιη και διαφανής αστυνόμευση και μέτρα αποτροπής του εγκλήματος, ειδικά σε εποχές κρίσης, καθώς και επιβολή νόμων, όπως οι πολεοδομικοί κώδικες και κανονισμοί.</p>
	<p>6. Προάγει την οικονομική ευημερία Μια ανθεκτική πόλη προάγει την οικονομική ευημερία και διασφαλίζει τη συνέχιση της χρηματοδότησης ως αποτέλεσμα ποικίλων πηγών εσόδων, την ικανότητα προσέλκυσης επιχειρηματικών επενδύσεων και τα σχέδια έκτακτης ανάγκης. Στον άξονα αυτό συμπεριλαμβάνονται η ορθή διακυβέρνηση, η σύνδεση της τοπικής με την παγκόσμια οικονομία και τα κίνητρα προσέλκυσης επενδυτικών δραστηριοτήτων, καθώς και ενέργειες του ιδιωτικού τομέα, ώστε να παραμένει ανεξάρτητος.</p>
Υποδομές & Περιβάλλον	<p>7. Εξασφαλίζει και ενισχύει τους φυσικούς και υλικούς πόρους Μια ανθεκτική πόλη εξασφαλίζει, διατηρεί και βελτιώνει τους προστατευμένους φυσικούς και υλικούς πόρους, οι οποίοι είναι σε θέση να μειώσουν τη φυσική ευπάθεια των αστικών συστημάτων. Στον άξονα αυτό συμπεριλαμβάνονται συστήματα όπως: υδροβιότοποι, μαγκρόβια δάση και αμμόλοφοι, καθώς και υποδομές, όπως θαλάσσια τείχη και αναχώματα.</p>
	<p>8. Διασφαλίζει τη συνεχή λειτουργία των αναγκαίων υπηρεσιών Μια ανθεκτική πόλη διαχειρίζεται ενεργά και συντηρεί τους φυσικούς και υλικούς πόρους, ώστε να διασφαλίσει τη συνεχή λειτουργία των αναγκαίων υπηρεσιών. Σε αυτό τον άξονα συμπεριλαμβάνονται σχέδια αντίδρασης και έκτακτης ανάγκης, τα οποία θα μπορούσαν να συντονίσουν αεροδρόμια και να επιφέρουν ανακούφιση της κατάστασης, κατά τη διάρκεια αλλά και μετά το τέλος μιας απρόσμενης κρίσης. Επίσης, περιλαμβάνεται ο σχεδιασμός υποδομών, όπως δρόμοι και γέφυρες, που αντιστέκονται σε πλημμύρες, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα εκκένωσης του πληθυσμού, καθώς και διαχείριση οικοσυστημάτων ενάντια στους κινδύνους πλημμύρας.</p>
	<p>9. Παρέχει αξιόπιστες μεταφορές και συγκοινωνίες Μια ανθεκτική πόλη παρέχει ελευθερία κίνησης ανθρώπων, πληροφοριών και αγαθών. Σε αυτό τον άξονα περιλαμβάνονται δίκτυα πληροφοριών και επικοινωνίας, καθώς και φυσική μετακίνηση μέσω ενός πολυδιάστατου συστήματος μεταφορών.</p>
Διοίκηση & Στρατηγική	<p>10. Ενθαρρύνει την ηγετική πρωτοβουλία και την αποτελεσματική διαχείριση Μια ανθεκτική πόλη ενθαρρύνει ορθή διακυβέρνηση και αποτελεσματική αστική διαχείριση τόσο μέσα στα πλαίσια της κυβέρνησης, όσο και της κοινωνίας των πολιτών, ειδικά εν μέσω καταστάσεων έκτακτης ανάγκης. Σε αυτό τον άξονα συμπεριλαμβάνονται η ισχυρή ηγεσία, η επικοινωνία μεταξύ φορέων και θεσμών, και η τεκμηριωμένη λήψη αποφάσεων.</p>
	<p>11. Ενδυναμώνει ένα ευρύ φάσμα φορέων Μια ανθεκτική πόλη ενδυναμώνει ένα ευρύ φάσμα φορέων εξασφαλίζοντας ότι όλοι είναι ενημερωμένοι και ικανοί και συμμετέχουν ενεργά στην πόλη. Σε αυτό τον άξονα συμπεριλαμβάνονται η πρόσβαση στην πληροφορία και την εκπαίδευση, η επικοινωνία μεταξύ κυβέρνησης και του κοινού, η μετάδοση της γνώσης και οι κατάλληλες και έγκαιρες διαδικασίες ελέγχου.</p>
	<p>12. Υποστηρίζει τον μακροπρόθεσμο και συνεκτικό σχεδιασμό Μια ανθεκτική πόλη ενθαρρύνει τον μακροπρόθεσμο και συνεκτικό/ολοκληρωμένο σχεδιασμό, ο οποίος εξασφαλίζει ότι τομεακά σχέδια και ατομικά έργα ευθυγραμμίζονται με το όραμα της πόλης, καθώς συγκροτούνται και διαθέτονται ώστε να αντιμετωπίζουν τις συγκεκριμένες ανάγκες της. Αυτός ο άξονας περιλαμβάνει, επίσης, στρατηγικές και σχέδια δράσης.</p>

PIONEERED BY THE
ROCKEFELLER FOUNDATION

100 RESILIENT CITIES

ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ

Είναι η ικανότητα ανθρώπων, θεσμών, επιχειρήσεων και συστημάτων μίας πόλης, να επιβιώνουν, να προσαρμόζονται και να αναπτύσσονται, ενόψει χρόνιων πιέσεων (κοινωνικών, περιβαλλοντικών και οικονομικών) ή απρόσμενων κρίσεων (καταστάσεων έκτακτης ανάγκης).

ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΕΝΟΣ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Άτομα και φορείς με τον ποιοτικό χαρακτηρισμό της «**αναστοχασμού/ετοιμότητας**» κάνουν χρήση παλαιότερων εμπειριών για να διαμορφώσουν μελλοντικές αποφάσεις, ενώ είναι σε θέση να τροποποιήσουν τη συμπεριφορά τους, τις αντιδράσεις τους και τα πρότυπα που χρησιμοποιούν, ανάλογα με την κατάσταση.

Οι «**εφευρετικοί**» άνθρωποι και φορείς ανακαλύπτουν, σε περιόδους κρίσης, εναλλακτικούς τρόπους χρήσης των διαθέσιμων πόρων τους για να καλύψουν τις ανάγκες τους και να πετύχουν τους στόχους τους.

Ένα «**εύρωστο**» σύστημα είναι καλοσχεδιασμένο, καλοστημένο, και εύκολα διαχειρίσιμο, ενώ περιλαμβάνει τις απαραίτητες προβλέψεις, ώστε να εξασφαλίζει ότι μία πιθανή αποτυχία θα είναι όσο το δυνατόν πιο περιορισμένη και προβλέψιμη, και όχι δυσανάλογη ως προς το αίτιο του προβλήματος.

Ως «**πλεονασματικότητα**» ορίζεται η εφεδρική ικανότητα, η οποία σκόπιμα δημιουργήθηκε για να αντιμετωπιστεί οποιαδήποτε διαταραχή λόγω υπερβολικών πιέσεων, απότομων αυξήσεων της ζήτησης ή διακοπών στα δίκτυα παροχής. Χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία τρόπων εκπλήρωσης μία συγκεκριμένης ανάγκης.

Η «**ευελιξία**» αναφέρεται στην πρόθεση και την ικανότητα για υιοθέτηση εναλλακτικών στρατηγικών ανάλογες με τις υπάρχουσες, μεταβαλλόμενες συνθήκες ή τις απρόσμενες κρίσεις. Τα συστήματα μπορούν να γίνουν πιο ευέλικτα μέσα από την εισαγωγή νέων τεχνολογιών ή γνώσεων, αλλά και μέσω της αναγνώρισης των παραδοσιακών πρακτικών.

Οι «**συμμετοχικές**» διαδικασίες τονίζουν την ανάγκη για ευρεία διαβούλευση και πολυφωνία, έτσι ώστε να δημιουργείται αίσθηση συνιδιοκτησίας και ένα κοινό όραμα για τη δημιουργία μιας ανθεκτικής πόλης.

Οι «συνεκτικές» διαδικασίες φέρνουν σε επαφή και συνεργασία διαφορετικά συστήματα και φορείς, καθιστώντας έτσι εφικτές επιπλέον παροχές, καθώς οι πόροι χρησιμοποιούνται από κοινού και διαμοιράζονται και όλοι οι εμπλεκόμενοι έχουν τη δυνατότητα να εργαστούν συλλογικά για την επίτευξη μεγαλύτερων στόχων.

Το πρόγραμμα «100 Resilient Cities» εκτιμά ότι η έννοια της ανθεκτικότητας επιτρέπει στις πόλεις να αξιολογούν την έκθεσή τους σε κοινωνικές, περιβαλλοντικές και οικονομικές **χρόνιες πιέσεις**, αλλά και σε **καταστάσεις έκτακτης ανάγκης**, δίνοντάς τους έτσι τη δυνατότητα να αναπτύξουν ένα ολοκληρωμένο σχέδιο πρόληψης και αντιμετώπισής τους.

Η αστική ανθεκτικότητα αποσκοπεί στη βελτίωση των πόλεων για όλους, βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

ΑΠΡΟΣΜΕΝΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΙΕΣ ΠΙΕΣΕΙΣ

Χρόνιες Πιέσεις (Κοινωνικές, Περιβαλλοντικές και Οικονομικές)

αποδυναμώνουν τον αστικό ιστό καθημερινά ή σε περιοδική βάση. Παραδείγματα: υψηλή ανεργία, ένα αναποτελεσματικό σύστημα μέσων μαζικής μεταφοράς, ενδημική βία και χρόνια έλλειψη τροφίμων ή νερού.

Απρόσμενες Κρίσεις (Καταστάσεις Έκτακτης Ανάγκης)

είναι τα ξαφνικά και απρόσμενα γεγονότα που απειλούν την πόλη όπως: σεισμοί, πλημμύρες, καύσωνες, επιδημίες και τρομοκρατικές ενέργειες.

Απρόσμενες Κρίσεις	Χρόνιες Πιέσεις
<ul style="list-style-type: none"> • Σεισμός • Πυρκαγιά • Πλημμύρα • Αμμοθύελλα • Ακραίο ψύχος/παγωνιά • Ατύχημα με εμπλοκή επικίνδυνων υλικών • Ισχυρές καταιγίδες & καταρρακτώδεις βροχές • Τρομοκρατία • Επιδημίες • Εξεγέρσεις/Πολιτικές αναταραχές • Ανεπάρκεια υποδομών/κτιρίων • Καύσωνας 	<ul style="list-style-type: none"> • Λειψυδρία • Έλλειψη προσιτής στέγασης • Κακή ποιότητα του αέρα • Υψηλή ανεργία • Μεγάλος αριθμός αστέγων • Ασταθή δημογραφικά στοιχεία • Έλλειψη κοινωνικής συνοχής • Φτώχεια/Ανισότητες • Γήρανση των υποδομών • Μακροοικονομικές συνθήκες σε ύφεση • Βία και εγκληματικότητα • Κοινωνική Ανισότητα • Διαφθορά

GLOSSARY

100 Resilient Cities – Athens/Thessaloniki

Resilience	Αστική Ανθεκτικότητα
City Resilience Framework (CRF)	Πλαίσιο Αστικής Ανθεκτικότητας (ΠΑΑ)
Chronic Stresses	Χρόνιες Πιέσεις
Acute Shocks	Απρόσμενες Κρίσεις
CRF drivers	Άξονες Ανάπτυξης του ΠΑΑ
CRF sub-drivers	Υπό-άξονες Ανάπτυξης του ΠΑΑ
CRF components	Συνιστώσες του ΠΑΑ
CRF dimensions	Διαστάσεις του ΠΑΑ
Qualities of CRF	Ποιοτικά χαρακτηριστικά του ΠΑΑ
Chief Resilience Officer	Διευθύνων Σύμβουλος Αστικής Ανθεκτικότητας
Reflective	Αναστοχαστικός και σε Ετοιμότητα
Robust	Εύρωστος
Flexible	Ευέλικτος
Integrated	Συνεκτικός/Ολοκληρωμένος
Resourceful	Εφευρετικός
Redundant	Πλεονασματικός
Inclusive	Συμμετοχικός
Health	Υγεία
Wellbeing	Ευημερία
Leadership	Ηγετική Πρωτοβουλία
Strategy	Στρατηγική
Infrastructure	Υποδομές
Environment	Περιβάλλον
Economy	Οικονομία
Society	Κοινωνία
Critical areas	Τομείς κρίσιμης σημασίας
Stakeholders	Φορείς
Empowerment	Ενδυνάμωση
Economic Prosperity	Οικονομική Ευημερία
Cohesion	Συνοχή
Social Stability	Κοινωνική Σταθερότητα
Security	Ασφάλεια
Justice	Δικαιοσύνη
Continuity	Συνέχιση
Emergency Management	Διαχείριση έκτακτης ανάγκης
Reliability	Αξιπιστία
Innovation	Καινοτομία
Effective Management	Αποτελεσματική Διαχείριση
Employment	Απασχόληση
Communication	Επικοινωνία
Transportation and Mobility	Συγκοινωνίες και Μεταφορές
Multi-modal transportation	Πολυδιάστατες μεταφορές
Sanitation	Υγιεινή
Public Health	Δημόσια Υγεία
Natural Assets	Φυσικοί Πόροι
Man-made Assets	Υλικοί/ανθρωπογενείς πόροι
Building codes	Οικοδομικοί κώδικες

Contingency planning	Σχεδιασμός Έκτακτης Ανάγκης
Integrated Planning	Συνεκτικός/Ολοκληρωμένος Σχεδιασμός
Critical Services	Αναγκαίες Υπηρεσίες
Welfare state	Κράτος Πρόνοιας
Awareness	Ευαισθητοποίηση
Community engagement	Συμμετοχικές κοινότητες
Social Networking	Κοινωνική Δικτύωση
Integration	Ενσωμάτωση
Civic engagement	Συμμετοχή στα κοινά
Decision-making Process	Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων
Policy formation	Διαμόρφωση Πολιτικής
Logistics support	Υλικοτεχνική Υποστήριξη
Education	Εκπαίδευση
Knowledge Transfer	Μεταφορά Γνώσης
Holistic vision	Ολιστικό όραμα
Land-use plans	Σχέδια Χρήσεων Γης
Earthquake	Σεισμός
Flood-risk management	Διαχείριση Κινδύνου Πλημμύρας
Riots	Εξεγέρσεις
Civil unrest	Πολιτικές Αναταραχές
Disease outbreak	Επιδημία
Terrorism	Τρομοκρατία
Aging Infrastructure	Γήρανση των Υποδομών
Water Scarcity	Λειψυδρία
Affordable housing	(Οικονομικά) Προσιτή Στέγαση
Air quality	Ποιότητα του αέρα
Unemployment	Ανεργία
Demographics	Δημογραφικά στοιχεία
Poverty	Φτώχεια
Inequity	Ανισότητα
Crime	Παραβατικότητα
Violence	Βία

PIONEERED BY THE
ROCKEFELLER FOUNDATION

100 RESILIENT CITIES

Ερωτηματολόγιο/Δελτίο Αξιολόγησης, Αθήνα, 26 Μαΐου 2015

Αγαπητοί συμμετέχοντες

Παρακαλούμε συμπληρώστε το ερωτηματολόγιο κατά το τέλος των Διαδραστικών Εργασιών

Όνομα _____ (προαιρετικό)

Οργανισμός _____ (προαιρετικό)

1. Πως θα προσδιορίζατε τον όρο αστική ανθεκτικότητα; Έχει αλλάξει η αντίληψή σας σχετικά με την αστική ανθεκτικότητα, ως αποτέλεσμα των σημερινών συζητήσεων;

2. Ποιες είναι οι 3 πιο σημαντικές προτεραιότητες της πόλης όσον αφορά την αστική ανθεκτικότητα;

3. Θα σας ενδιέφερε να συμμετέχετε στην ανάπτυξη της στρατηγικής ανθεκτικότητας της Αθήνας;

4. Μπορείτε να ονομάσετε 3 φορείς ή/και οργανισμούς που, κατά τη γνώμη σας, θα έπρεπε να αναμιχθούν στην ανάπτυξη της στρατηγικής για την αστική ανθεκτικότητα;

Ευχαριστούμε για το χρόνο και τη συμμετοχή σας!